

Danmark under besættelsen

I

Dr. phil. Vilhelm la Cour

DANMARK
UNDER BESÆTTELSEN
I

DANMARK UNDER BESÆTTELSEN

Redigeret af
dr. phil. Vilhelm la Cour

REDAKTIONSSEKRETÆR
Hjalmar Petersen

COPYRIGHT 1945
by
WESTERMANN'S FORLAG
COPENHAGEN

Omslagstegning og Vignet af
Poul Sæbye

KLICHEER : ILLU-GRAFIA

Trykt i
DYVA & JEPPESENS BOGTRYKKERI A-S
KØBENHAVN

I

WESTERMANN
KØBENHAVN 1945

Indholdsfortegnelse

OVERFALDET	
Baggrunden for kapitulationen	11
<i>Dr. phil. Vilh. la Cour</i>	
På lyttepost i Berlin.....	77
<i>Redaktør Helge Knudsen</i>	
Kapitulationen.....	97
<i>Redaktør P. Stavnstrup</i>	
Hæren den 9. april.....	157
<i>Oberst R. L. M. Mikkelsen</i>	
Flåden den 9. april	205
<i>Kommandør C. Westermann</i>	
DET OFFICIELLE DANMARK	
Besættelsen i folkeretligt lys	243
<i>Professor, Dr. jur. Carl Rasting</i>	
Kongen	279
<i>Oberstløjtnant Th. Thaulow</i>	
Den politiske udvikling indtil den 29. august 1943	327
<i>Redaktør P. Stavnstrup</i>	
Hæren fra 9. april til 29. august.....	471
<i>Oberstløjtnant A. Højland Christensen</i>	
Flåden fra 9. april til 29. august.....	503
<i>Kommandør C. Westermann</i>	
Den finansielle udvikling.....	555
<i>Professor, Dr. polit. Axel Nielsen</i>	
Den danske kirke	583
<i>Professor, Dr. teol. Flemming Hvidberg</i>	

Baggrunden for kapitulationen

Af dr. phil. Vilh. la Cour

Da premierminister Chamberlain den 30. september 1938 vendte tilbage til England fra det sørgeligt berømte møde i München, hvor Hitlers andet offer - Tjsekoslovakiet - var blevet udleveret til lemlæstelse, råbte han fra ministerboligens balkon i Downing Street til den forsamlede folkemængde på gaden: »Jeg tror, at dette betyder fred i vor tid!«

Det var som ekko af råb, der havde lydt fra folk til folk henved tyve år tidligere, da »krigen, som skulle gøre ende på krig«, var afsluttet, og Folkeforbundets oprettelse havde udløst alle nationers fredslængsel. tyve år - nej, århundreder måtte være gået! Man stod jo nu - i 1938 - ikke alene ved et svælg af frygt, fordi krigens beskidte fjæs atter havde løftet sig truende over vor arme, hjemsøgte verdensdel, man stod over for en åbenbaring af barbari, som havde fejlet al respekt for menneskeværld over bord i store folkesamfund, der tidligere havde været regnet blandt garantierne for Europas kultur. Man konfronteredes med en til

Den 30. septbr. 1938, da premierminister Neville Chamberlain vendte hjem fra München.

hysteri opflammet selvherlighed, en bevidst fornægten af de etisk-kristelige værdier, som gennem århundreder nøjsommeligt havde formet vesterlandenes ånd og tanker, en lovprisning af magtens dæmoni, af løgnens strategi, af hadets ulmende hævnthørst - alt serveret i den uhyggelige blanding af brutalitet og sentimentalitet, som synes at være tysk følemådes egentlige kendetegn, alt mærket af mindreværdskompleksets ætsende syre og af den nihilistiske spillers fantastiske tro på sit held. Løfter var sveget, Folkeforbundets politiske indflydelse tilintet krigsforberederen og fredsoptimisten gjort, højtideligt indgåede traktater brudt, mennesker i tusindvis jaget fra hus og hjem, torteret eller dræbt. Nu rungede de tyske gader af en marcherende ungdoms hidsige støvletramp, tanks drønedede frem i stålgrå vælde, oppe under himmelen trak bombere og jagere som flokke af ulykkesfugle, maskingeværer skrattede, akkompagneret af kanonernes dumpe brøl. Og inde i de store byers store sale stod han, fra hvem al denne ødelæggende dynamik udgik, som en ny storheds fuldbyrder, den uhemmede viljes evangelist, øjeblikkets Messias - dér stod han mellem hagekorsfaner og »Sieg Heil«-råbende robotter og forkyndte den gamle verdens undergang og den nye verdens sejrende styrke, medens hans paladiner slog kredse om ham, og højtalerne på gader og torve, i restauranter og på jernbanestationer smældede hans snerrende, hæse gefreiterstemme ud over millioner af lyttende tilhængere.

Men det gør ikke Chamberlains bemærkning mindre interessant. Trods alle afskrækkende erfaringer fandtes der altså i vesterlandene stadig indflydelsesrige politikere, som troede, at alt kunne glide i lave, hvis man bare fik »talt ud« med hinanden - tillidsfuldt og åbenhjertigt. Det var folk, som i deres livsanskuelse repræsenterede alt, der stod i modsætning til barbarernes tænkesæt. Men enten deres standpunkt betingedes af moralske, humane eller religiøse overvejelser - og som oftest var disse elementer meget stærkt blandet -, mødtes de i en besynderlig tillid til den menneskelige fornufts, det kølige ræsonnements helbredende evne. Forhandling, rolig argumentation, personlig kontakt måtte i det lange løb vise sig stærkest! Tålmodigheden syntes næsten ubegrænset. Da Folkeforbundets prestige var dalet til under nul - ikke så meget på grund af dets modstanderes holdning, som fordi det sveg sine egne grundsætninger -, opgav de ledende pacifister ikke deres åndelige kamp for freden. De søgte nu at nå målet ved direkte

henvendelser til urocenterne, ved rejser, møder, overenskomster, Udtalelser og erklæringer, som nøje svarede til, hvad det alt overvejende flertal af menneskeheden inderligt ønskede, men som prellede fuldkomment af på barbarernes jævnt stigende krav, deres mere og mere fast udbyggede system og den større og større hensynsløshed, hvorved de realiserede forudsætningerne for en virkeliggørelse af deres magtdrømme. Chamberlain var en lige så typisk repræsentant for denne fredens riddervagt, som Hitler - og Mussolini - var det for krigens forventningsfulde landsknægte. Da freden brast i 1939, skete det, fordi dybtgående storpolitiske interessemodsætninger ikke længere lod sig binde af ord. Den fortsatte aggression fremtvang naturligt defensionen. Men kampen fik sin farve af det vidt forskellige livssyn, som rådede i de to lejre, og som havde kendetegnet hele udviklingen, indtil katastrofen indtraf.

Den ukuelige fredsoptimisme, som var hovednerven i mellemkrigstidens engelske udenrigspolitik, havde medført, at landet praktisk talt stod uforberedt, da krigen brød ud. Man havde tøvende sat en oprustning i gang; men den var endnu meget langt fra at være afsluttet, og dens mål lå i sig selv fjernt fra de Krav, virkeligheden viste sig at stille, forsømmelserne og letsindighederne under Mac Donalds og Baldwins styre sved til deres efterfølgere. Churchills stadige advarsler var blevet mødt med en tåbelig officiel bedreviden, der nødtørftigt camouflerede en højst mangelfuld erkendelse af de faktiske forhold. Selve den hårde nød indgik i Chamberlains beregninger som en stimulator for hans tillid til freden.

Når dette huskes, er det måske lettere forståeligt, at man i et lille land som vort kunne hengive sig til de samme fejlurderinger, de samme forsømmelser og drømmerier, og at man ligeledes hos os kunne afvise alvorlige advarsler som udslag af urimelig panik eller som vidnesbyrd om en »krigsgalskab«, der »truede freden«. Vor totale mangel på realitetssans havde desuden endnu en undskyldning: Spørgsmålet om et aktivt forsvar af landet havde i næsten trekvart århundrede været diskuteret ud fra så mange andre synspunkter end de rent saglige, at det efterhånden var gået i spind. Eller det var blevet som låst inde i en æske, til hvilken nøglerne hed partipolitisk taktik og ubrugelige kompromisser. Det havde givet store dele af befolkningen en træthed, en lede ved sagen, som yderligere hindrede en rationel behandling af

dens forskellige sider, og som bidrog til, at gamle slagord fra 70'erne og 80'erne endnu kunne føres i munden, uden at deres gengangeragtige urimelighed fik tænderne til at klapre på de politikere, som benyttede dem.

Vor glæde over den genvundne fred havde ikke været mindre end andre nationers, uanset at vi ikke havde deltaget i den blodige Leg og vel var blandt dem, som havde mærket mindst til dens dønninger. For os betød endog krigens afslutning delvis opfyldelse af et stort, folkeligt ønske, og organisationen af Folkenes Forbund mentes at give os en fremtidsgaranti, som indkasseredes med tilsyneladende god samvittighed, skønt den havde karakteren af en præmie for passivitet.

Eller havde vi under krigen bragt ofre for selv at skaffe os den sikkerhed, vi - alle forhold taget i betragtning - var i stand til?

Da man inden for partierne den 5. august 1914 drøftede svaret på det tyske krav om dansk mineudlægning til spærring af bælteerne, var forsvarsministeren, dr. P. Munch, klar over, at et nej ville give tyskerne påskud til selv at foretage spærringerne og til disses sikring at okkupere dele af vort landterritorium. »Er der fuld enighed om«, sagde han ved formiddagsmødet, »at vi da kan protestere uden at gøre det [d.v.s. okkupationen] til krigsgrund, da kan jeg gå ind på at følge denne vej, hvor store farer den end medfører«. For sit eget vedkommende var dr. Munch den 5. august 1914 rede til at lade større eller mindre dele af landet besætte - ganske som han var det den 9. april 1940. Kendsgeringen er forståelig: Okkupationen var den logiske konsekvens af den militærpolitik, han havde drevet en hel menneskealder igennem.

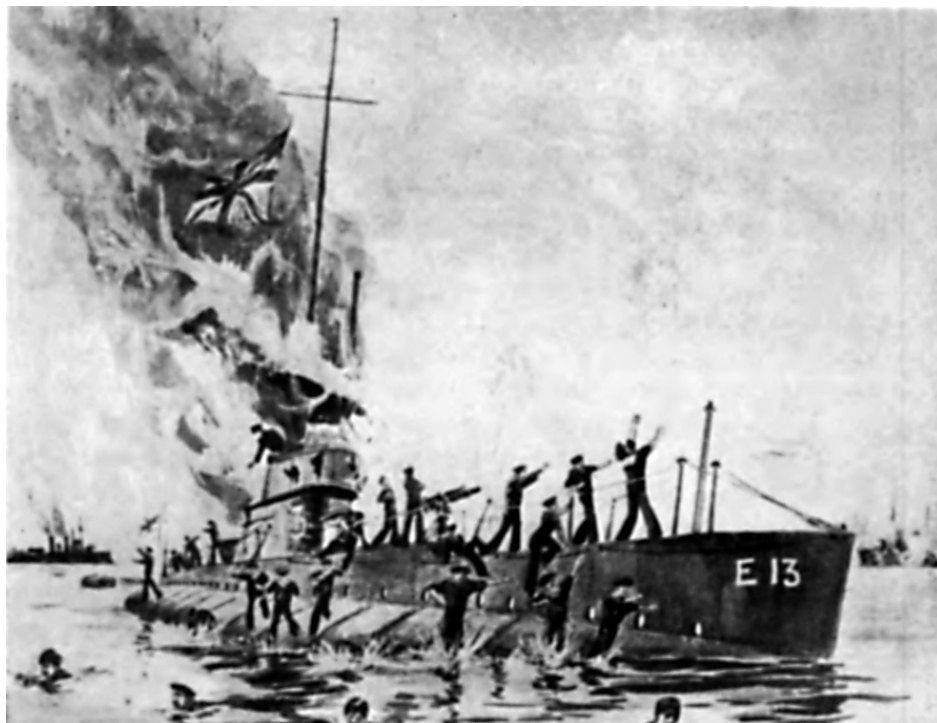
I 1914 var denne politik endnu ikke modnet til gennemførelse. Politikerne valgte i stedet at spærre bælteerne og håbe på, at England ikke ville regne os vor svaghed til last. For at holde den indrepolitisk spænding i ave - ikke på grund af en ny og mere virkelighedsbetonet erkendelse - gik dr. Munch endvidere i gang med at udbygge vort værn i overensstemmelse med den bestående forsvarsordning af 1909. Allerede den 1. august var sikringsstyrken blevet indkaldt på Sjælland og fredsstyrken øget vest for Store Bælt, så hæren talte ca. 10.000 mand. Beslutningen den 5. august om mineudlægningen fulgtes af nye indkaldelser, der bragte styrkerne op på ca. 50.000 mand - | - 8.600 rekrutter. I februar 1915 nåede de indkaldtes antal ca. 64.000 mand; men allerede fra samme års høst begyndte reduktionerne, og ved krigens

afslutning talte hæren kun ca. 26.000 mand - | - ca. 5.000 rekrutter. På forskellig måde var i mellemtiden Københavns forsvar udvidet, bl.a. ved anlæg af den stærkt omdebatterede Tunestilling mellem Roskilde Fjord og Køge Bugt. Hvad flåden angår, blev straks ved krigsudbruddet samtlige liniens skibe udrustet. Efterhånden trådte også reservens skibe i tjeneste, og et betydeligt antal koffardifartøjer købtes eller lejedes som hjælpeskibe, da vore minespærringer - der hovedsagelig tjente til sikring af udelukkende danske interesser - krævede et omfattende flydende vagthold.

Vi havde altså virkelig sat noget ind på at sikre landets fred! De samlede udgifter androg ca. 352 millioner kroner - et mægtigt beløb, når det sammenlignedes med vore ordinære udgiftsbudgetter til hær og flåde, men betydningsløst ringe, hvis man tænkte på, hvad andre nationer, som var revet med af stormen, havde måttet bløde. Det var »lumpne fedteskillinger«, som finansminister Edv. Brandes sagde - under den forudsætning, at bevillingerne havde reddet landet. For man kan vel gå ud fra, at det virkelig var vort militære og maritime beredskab, der holdt os uden for krigen?

Både ja og nej! Det, som til syvende og sidst afgjorde sagen, var den omstændighed, at England ikke slog ind på en aktiv Østersøstrategi. En indtrængen i Østersøen - således som first sealord, admiral John Fisher ønskede det - ville kun være mulig, hvis i det mindste de danske øer blev besat af engelske landgangstropper, og dette ville kræve meget betydelige transportere - først af mandskab og materiel, derefter af stadige forsyninger - ad lange og sårbare linier. Det var et vovestykke, som den engelske marinestab ikke ville indlade sig på. Men idet England opgav en aktion mod Østersøen, var den nærmestliggende fare for, at vi skulle hvirvles ind i krigsbegivenhederne, forsvundet. Spærringen af bælteerne var tilstrækkelig til dækning af Tysklands nordflanke. Siden bebrejdede man den tyske krigsledelse, at den ikke var gået offensivt til værks også mod nord og havde besat Danmark; men vindingen derved ville næppe have været stor, og konsekvenserne ville i hvert fald have været yderst vanskelige at beregne. Det var Tyskland nok, at Danmark ikke lå som et militært tomrum, men at vi selv var i stand til at afværge eventuelle angreb vestfra på vort territorium.

Derfor var englændernes Østersøpassivitet ikke ene om at betinge vor fortsatte neutralitet. En væsentlig forudsætning var den, at vi

Den 19. august 1915 løb den engelske ubåd »E 13« på grund ved Saltholmen. Besætningen hejste internationalt nødsignal (»Vi er i Nød, hjælp os«), men to tyske torpedobåde, der lå i nærheden på patrouilletjeneste, nærmede sig stedet og affyrede en torpedo, som dog ikke ramte. Kort efter blev der rettet kanonild mod ubåden, som lå fuldstændig værgeløs; den blev ramt, og der udbrød brand ombord. Danske torpedobåde, der havde observeret grundstødningen, satte kursen der hen og forsøgte at lægge sig imellem tyskerne og den engelske ubåd. Da beskydningen begyndte, drejede torpedobådene af og sejlede direkte mod de tyske vagtbåde; fra prajehold blev der protesteret kraftigt mod denne neutralitetskrænkelse, hvorefter de tyske angribere omgående forsvandt. Der var ingen som helst Tvivl om, at Ubåden lå på dansk Grund, og at de tyske kaptajner var klar herover; gennem udenrigsministeriet blev der i Berlin nedlagt protest imod denne krænkelse, og kort efter indløb den traditionelle undskyldning og beklagelse. »Times« udtrykte sin uforbeholdne beundring for den danske marines uforfærdede optræden i denne farlige situation. I alt blev 15 engelske marinesoldater dræbt ved det skændige overfald.

ved egne kræfter kunde hindre en okkupation, hvis udgangsbasis lå så langt borte som de britiske øer. Når dr. Munch senere hævdede, at hverken flåde eller hær under krigen havde præsteret andet end neutralitetsbevogtning, og at langt mindre styrker ville have været tilstrækkelige til opfyldelsen af dette formål, var det eet blandt mange vidnesbyrd om den mangel på virkelighedssans, som kendetegnede hans militærpolitik. At vore styrkers opgave under krigen indskrænkedes til neutralitetsbevogtning, var en simpel følge af, at de ville have været i stand til andet og mere, hvis det var blevet aktuelt. Hær og flåde fungerede ganske rigtigt kun som et vagtkorps; de konstituerede imidlertid en militær og maritim styrke, som gjorde et angreb på dem vestfra til et højst tvivlsomt foretagende.

Men hvis et angreb var kommet fra syd? Betød vor hær og flåde noget over for en eventuel tysk trusel? Svaret vil i første række afhænge af, på hvilket tidspunkt et sådant angreb var sat ind. I krigens hele første fase ville det selvsagt have vist sig uimodståeligt for os. Vi kunne en kort tid have holdt stillingen, men var så bukket under. Men så

sandt som nedkæmpelsen af Danmark kun ville have været en enkelt og forholdsvis ringe episode i det store krigsdrama, så sandt ville vor fremtidige skæbne heller ikke afhænge af den. Nu påtænkte Tyskland - af grunde, som før er nævnt - intet angreb på os i krigens første fase 1914-16, og da den anden var inde, var øjeblikket kommet, da selv Tyskland måtte regne med småstaters militære ressourcer. »Det er mit bestemte indtryk,« skrev H. P. Hanssen i sin gagbog ud fra de informationer, han hen på efteråret 1916 modtog i den tyske rigsdag, »at på dette tidspunkt, hvor kampen i Rumænien lagde meget stærkt beslag på Tysklands tropper, var det af virkelig betydning, at Danmark rådede over en militærstyrke, der i givet tilfælde kunne og ville forsvare neutraliteten«.

I 1920 syntes intet af de to liberale partier i væsentlig grad at have ændret deres forsvarspolitiske holdning. Venstre erklærede nu som før, at det ville et forsvar - til billigst mulige pris. Og de Radikale havde overhovedet været ude af stand til at lære noget. For de Konservatives vedkommende var verdenskrigen ikke kommet som nogen overraskelse, de havde tidligt og sildigt advaret imod, at vi gik den i møde, sorgløse og slet forberedte. Derfor fæstnedes partiets militærpolitiske opfattelse, da forudsigelserne blev til virkelighed. Socialdemokraterne havde ikke kunnet undgå en påvirkning af de store omvæltninger. For deres vedkommende betegnede de udenlandske partifællers totale svigten ved krigsudbruddet en virkelig tragedie, som man - trods ivrige forsøg derpå - ikke kunne bortforklare. Men denne fallit førte ikke; til en dybere virkelighedserkendelse. Man bed sig inden for partiet fast i endnu mere udpræget antimilitarisme.

Øjeblikket manglede heller ikke undskyldninger for en sådan march på stedet. For det første var krigstrætheden et almindeligt udbredt fænomen, overordentlig forståeligt og dybt virkende. For det andet fødtes folkenes forbund sammen med freden og gav - i hvert fald ved starten - alle optimister et vist grundlag for deres fremtidsstro. For første gang havde demokratierne - folkene selv - søgt at opbygge en organisation til fredens bevarelse. Det var ingen »hellig alliance«, afhængig af enevældige fyrsters lune. Det kunne derfor heller ikke som dette tvivlsomme forbund vise sig kun at være »et højtklingende Intet«.

For vort eget vedkommende havde vi ingen reel indflydelse haft på udformningen af folkeforbundspagten; men i dens sanktionsbestem-

møder mente vore afrustningspartier at have tilstrækkeligt grundlag for deres attack på det danske forsvar. Folkeforbundspagten fikserede nemlig intet minimum for det enkelte lands militære beredskab. Den gik kun - under visse forudsætninger - ud fra en nedrustning til »den laveste grænse«, som var »forenelig med den nationale sikkerhed og med håndhævelsen ved fælles aktion af de mellemfolkelige forpligtelser«, og rådet kunne udelukkende »fremsætte forslag til en sådan indskrænkning«. - Beslutningen blev derimod henskudt til »de forskellige regeringers overvejelse og afgørelse«. Hvad disse ikke selv fandt fornødent, kunne altså ingen tvinge dem til at præstere. Holdt man sig til artiklens bogstav og så bort fra pagtens bærende princip - den mellemfolkelige solidaritet -, kunne man nedruste til en grænse, der gjorde hær og flåde komplet ubrugbare til løsning af enhver krigsmæssig opgave, indenlands som udenlands.

Det var ud fra denne forkrøblede opfattelse, rigsdagen vedtog vor indtrædelse i Folkeforbundet i foråret 1920, og man gik straks i gang

Den 26. jan. 1938 åbnedes folkeforbundsrådets 100. møde i Genève. Dagen efter, da dette billede blev taget, holdt den britiske udenrigsminister Eden en Tale, i hvilken han beklagede, at mulighederne for internationalt samarbejde og for løsningen af internationale opgaver var blevet så stærkt formindskede, efter at nogle af Folkeforbundets medlemmer var faldet fra. Alligevel var den engelske regerings tro på Folkeforbundets idealer og mål stadig urokkelig.

med at reducere vort forsvar - uanset, at det vitterligt havde vist sig som en garanti, så længe krigen stod på, og uanset, at øjeblikket endnu slet ikke var modent til et sikkert skøn over, hvad man kunne lære af krigen vedrørende militære problemer. Allerede den 12. februar 1919 havde man på den radikale regerings initiativ nedsat en kommission til hærens og flådens fremtidige ordning, og længe inden kommissionens arbejde var endt, fik regeringen ved et særligt lovforslag truffet bestemmelse om nedlæggelsen af Københavns landbefæstning (december 1919).

Det for os vigtigste spørgsmål ved krigens afslutning var nøjagtig det samme som det, der rejser sig nu: Hvad lærte vi af den strenge lektion?

Inden for Kommissionen selv var partiernes standpunkter på forhånd givet. De Radikale ville foretage »et afgørende skridt fremad mod den afrustning, der er målet«, og foreslog derfor kun opretholdelsen af et hær- og flådeapparat, egnet til vagttjeneste, men helt ude af stand til at føre en kamp for landets frihed. For en sum af ca. 22 mill. kr. årlig kunne vi efter partiets mening indrette os på at aflevere den protest, der skulle være vort bidrag til den internationale solidaritet mod aggressive tendenser!

Socialdemokraterne betegnede et sådant forslag som »hverken fugl eller fisk«. De fremlagde til gengæld selv, hvad de Radikale kaldte »et rent og skært paradenummer«: et forslag om total afrustning. Hæren blev »et reservemandskab til rådighed for politiet«, og flåden skulle kun sørge for »den politimæssige kontrol på søen«. Hele herligheden kalkuleredes til 7.560.000 kr. årligt.

I modsætning hertil opstillede de Konservative og Venstre et vist Forsvarsprogram. De kunne dog kun enes om en fællesindstilling, hvad flåden angik, idet begge mente det forsvarligt at reducere 1909-ordningens budget med ca. 25 pct., så årsudgiften blev på 15,8 mill. kr. Med hensyn til hæren var de derimod stærkt uenige, bl.a. fordi deres vurdering af Folkeforbundets betydning var meget forskellig.

Det konservative Folkeparti frarådede bestemt »at opbygge en forsvarsordning med dette forbunds fortsatte eksistens som en uundværlig bærepille«, og desuden ville vor tilslutning til Genève »gøre det ganske overordentlig vanskeligt for Danmark at forblive uden for et krigersk opgør, i hvilket forbundet måtte være part«. For Øjeblikket var det umuligt at træffe en endelig forsvarsordning; men alligevel vil-

le det efter partiets mening være rimeligt »at gå til en reduktion af forsvarsvæsenet«, og udgifterne til hæren ansloges til 33,5 mill. kr. pr. år, hvortil kom 3 mill. kr. årligt i ti år til anskaffelse af forskelligt nødvendigt materiel.

Venstre byggede i modsætning hertil sit hærlovsforslag på tillid til Folkeforbundet. Vi skulle kun sætte os i stand til at yde »en førstemodstand mod angreb udefra, indtil assistance fra forbundet kan indtræffe«. Partiets betænkning gik derfor ud på en særdeles kraftig nedskæring af udgifterne ved en alvorlig formindskelse af hærens kampkraft. Man regnede med et budget på ca. 24,7 mill. kr. årligt, hvortil kom 3 mill. kr. i hvert af de følgende ti år til materielanskaffelser. Søbefæstningens indre fortrække skulle nedlægges.

Over for disse politiske partistandpunkter stod sagkundskaben i høj grad kritisk. Men som talløse gange før åbenbarede der sig en skæbnesvanger uenighed mellem vor militære og vor maritime ledelse, og end ikke de militære autoriteter kunne enes om en fælles plan. Generalkommandoerne regnede med en samlet styrke på ca. 150.000 mand til en årlig udgift af ca. 60 mill. kr., medens generalstaben antog, at vi kunne nøjes med ca. 119.000 mand og et budget på 40,8 mill. kr.

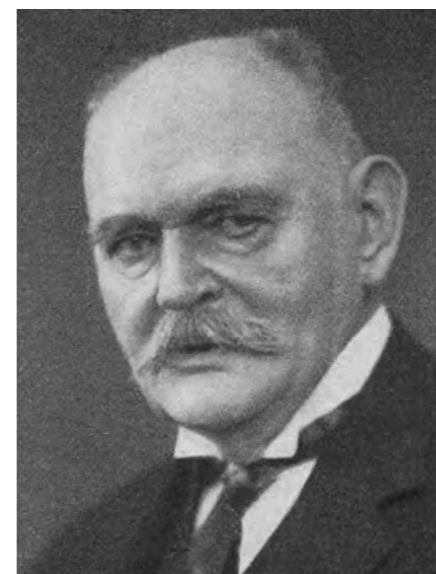
Den militære sagkundskab forstod næppe i tilstrækkelig grad, hvor forvirrende og hemmende den slags uoverensstemmelser - mellem flåde og hær eller inden for det enkelte våben selv - virkede på forsvarsviljen herhjemme. Hvad skulle man holde sig til, når de sagkyndige autoriteter ikke kunne enes? Man kunne ikke komme bort fra uenighedens højst ulykkelige følger, i det øjeblik usagkyndige politikere skulle træffe en afgørelse. Derfor kan det heller ikke nægtes, at den militære og den militær-maritime uenighed medvirkede til, at 1922-ordningen blev så mangelfuld.

Valget den 26. april 1920 havde bragt Venstre til magten med Niels Neergård som statsminister og Klaus Berntsen som forsvarsminister (4. maj). Det hær- og flådelovforslag, som fremlagdes (10. maj), var Venstres kommissionsforslag, uændret overtaget af den nye regering. Debatterne i Folketinget (15. maj-27. juli) fulgtes ude i landet med påfaldende ringe interesse - man kendte på forhånd så nogenlunde udfaldet! Afgørende måtte det være, hvorvidt Venstre kunne få de Konservative med til et militærforlig. På konservativ opfordring havde chefen for 1. generalkommando, generalløjtnant Ellis Wolff, i otte punkter formuleret,

Klaus Berntsen. (1844-1927) udnævntes 1920 til forsvarsminister i det andet Ministerium Neergård. Som sådan gennemførte han 1922-ordningen, men afgik i oktbr. s.å. som forsvarsminister og udnævntes i stedet til minister uden portefeuille, hvilken stilling han beklædte til regeringsskiftet i 1924.

Den nye ordning lod flåden nogenlunde uforandret, men reducerede antallet af hærens infanteribatailloner fra 52 til 35, forkortede uddannelsestiden, nedskrev det årlige rekrutkontingent og formindskede antallet af liniens befalingsmænd med ca. 300 officerer og ca. 1000 underofficerer, så den nye hær kun fik ca. 25 pct. liniebefalings-

Niels Neergård (1854-1936) forelagde i febr. 1909 som forsvarsminister et lovforslag om udvidelse af vort forsvar. Han faldt på dette, og det blev J. C. Christensen, der gennemførte 1909-ordningen. I 1920-24 var han stats- og finansminister og i 1926-29 finansminister i ministeriet Madsen-Mygdal.

hvad han anså for absolut nødvendigt, hvis forsvaret i mindste måde skulle kunne anses for brugbart, og skønt det viste sig ganske umuligt for partiet at få Venstre med til disse minimumskrav, afsluttedes dog (28. juni) en overenskomst om hovedpunkterne i en venstre-konservativ forsvarsplan, hvis budget kom til at ligge på ca. 44 mill. kr. + ekstraordinært 3 mill. kr. årligt i ti år til materielanskaffelser. Denne plan vedtoges - uvæsentligt ændret - ved 3. behandling i Folketinget den 27. juli 1922 med 73 stemmer mod 70. 6 stemte ikke.

mænd, medens 75 pct. tilhørte reserven. Af de 35 batailloner var kun een eneste (Livgarden) en ren liniebataillon - 18 var rene reservebatailloner. Endvidere blev fæstningsartilleriregimentet ophævet, kystbefæstningen kom til at sortere under marinen, medens kystartilleriet (som forblev under hæren) fik sin rekrutstyrke omtrent halveret. Rytteriet reduceredes, og der savnedes praktisk talt flyvertropper. Alt i alt var det en så voldsom åreladning, at de positive forbedringer, som hærloven gennemførte, ikke kunne opveje

følgerne deraf. Thi trods alt kunne man pege på enkelte fremskridt, f.eks. vedrørende artilleriet og ingeniørtropperne. Ligeledes var det et gode, at der ved infanteribataillonerne indførtes maskingevær- og skytskompagnier, og endelig betegnede oprettelsen af »Landstormen« et vist fremskridt, skønt man her nøjedes med et årligt kontingent på 1500 mand, som lå to måneder inde, og som i krigstilfælde kun ville egne sig til etape- og bevogtningstjeneste.

Sagkundskabens fordømmelse af 1922-ordningen var så godt som enstemmig. Det var en ordning, som gav sig ud for at tilsigte et effektivt forsvar, men i virkeligheden var truffet ud fra vorudsætningen om, at en drastisk nedskæring af de militære budgetter måtte være det alt overvejende hensyn. Det var den »ånd«, med hvilken vi mødte den uligevægtige og eksplosive periode, som vi kalder mellemkrigstiden!

II

I januar 1923 erklærede statsminister Neergård over for Folkeforbundet, at den vedtagne ordning »efter den danske regerings. Opfattelse (må) anses for det uundværligste minimum til sikring af statens livsinteresser«. Men øjeblikkelig satte man fra radikal-socialistisk side ind med forsøg på at sabotere dette »uundværligste minimum«, hvilket dog ikke lykkedes i første omgang. Så fulgte imidlertid valget den 11. april 1924, der gav Socialdemokraterne og de Radikale et flertal i Folketinget på 75 mandater mod 73, og den 23. april udnævntes ministeriet Stauning med L. Rasmussen som forsvarsminister. Umiddelbart efter proklameredes det, at den nye regering vilde søge Danmarks fuldkomne afrustning gennemført.

Intet under, at forsvarsdiskussionen blussede op med en ligefrem hektisk voldsomhed! Oppositionen drog i pressen og på talrige møder til felts mod denne uhørte letsindighed, men handikappedes ved som udgangspunkt for sine angreb at måtte benytte den mislykkede 1922-ordning. Og regeringspartierne slog på deres side fast, at de og de alene imødekom, hvad Genève ventede af den splinter nye verdens fredselkende nationer: en total opgivelse af enhver form for krigerske afgørelser. Det hele var en overordentlig lidenskabelig, men på bunden akademisk diskussion, der savnede næsten al kontakt med virkeligheden.

Endelig den 8. oktober 1924 fremlagde forsvarsminister Rasmussen sit afrustningsforslag i Folketinget og knyttede hertil to selvstændige

forslag vedrørende oprettelsen af et »vagtværn« og af en »statsmarine« til afløsning af vor hær og flåde. De behandledes alle tre i sidste halvdel af november måned, gik derpå i udvalg og genopstod ved forårstid (8. april 1925) som et enkelt af radikal tankegang præget lovforslag til »omdannelse af hær og flåde til et vagtkorps og en statsmarine, bestemt til varetagelse af Danmarks neutralitets- og folkeforbundsopgaver«. Socialdemokraterne havde altså ladet selve afrustningsforslaget droppe, men set fra et forsvarssynspunkt var det hip som hap. »Krigsmæssige opgaver« skulle vi under ingen omstændigheder sættes i stand til at løse. Og dette nødtørftigt maskerede afrustningsforslag blev derefter underkastet tre behandlinger (10. december 1925-12. marts 1926), indtil det vedtoges med 75 stemmer mod 71 og sendtes op i Landstinget, som ikke nåede at få det sat på dagsordenen. Imidlertid var det altså i Folketinget lykkedes de to regeringspartier at få gennemtruffet en ordning, der - i tilfælde af et angreb på vort land - kun kunne have en eneste konsekvens: den øjeblikkelige og modstandsløse kapitulation!

Og dette skete på et tidspunkt, da tilliden til Folkeforbundet var stærkt på retur, håbet om dets evne til at bevare freden havde kun yderst lidt konkret at holde sig til. Man måtte i stedet stole på traktatordninger, der i nogen grad kunne tænkes at berolige opskræmte sind. Ved udgangen af 1923 var der arbejdet på tilrettelæggelsen af en sikkerhedsakt, bygget på princippet om gensidig hjælp og skabende den tryghedsfølelse, som måtte være forudsætningen for en almindelig Nedrustning. Da MacDonald kom til magten i England (januar 1924) og Herriot i Frankrig (maj s.å.), regnede man med, at disse bestræbelser ville få kraftig vind i sejlene, og derfor fandt Folkeforbundets delegeretforsamling i september 1924 trods alle skuffelser sted under nogenlunde lyse auspicer. Det var på den, MacDonald fra forbundets talerstol hilste sin »gamle ven«, statsminister Stauning, »hvis erklæringer vedrørende Danmarks hær og flåde i sandhed har givet et eksempel for alle forstandige nationer i verden«. Ytringen blev af vor hjemlige regeringspresse grebet med jubel. I en kort svartale havde Stauning antydnet planer, der ville berøve vore militære og maritime styrker »deres krigsmæssige karakter«, og han høstede levende tilslutning fra repræsentanten for - Panama; men andet skete ikke.

I udlandet spurgte man derimod nervøst, hvad grunden kunne være til en så hasarderet dansk militærpolitik. Kritikken af vor holdning var

almindelig. Den kom frem i både konservative, liberale, radikale og socialistiske organer verden over, og den underbyggedes ved talrige udtalelser af ledende statsmænd. Statsminister Stauning søgte at bagatellisere hele forholdet ved i strid med sandheden at hævde, at kritikken kun skyldtes »nogle chauvinistkredse og chauvinistblade«; men det mest uforsvarlige var, at en mand som udenrigsministeren, grev Carl Moltke, der burde have været i stand til at beregne følgerne af en oplagt hasardpolitik, ikke havde søgt at bremse den. Nu indrømmede han (17. november), at muligvis »et prestigetab har fundet sted«. Men regeringspartierne fortsatte ubekymret med at overvurdere de tilsyneladende fremskridt inden for det mellemfolkelige arbejde. I 1924 udformedes den såkaldte Genève-Protokol, der tilsigtede en fredelig bilæggelse af internationale stridigheder, og begivenheden saluteredes med de lyseste forhåbninger i vor regeringspresse - indtil Austen Chamberlain skød hele protokollen i sænk ved Folkeforbundets rådsmøde i marts 1925, så kun ønsket om en kommende nedrustningskonference reddedes. Det rørte imidlertid ikke Folketingets radikal-socialistiske flertal. Dets afrustningspolitik var fuldkommen uafhængig af, »om den kommende nedrustningskonference foreløbig kun bringer beskedne resultater eller endog mislykkes« (udvalgsbetænkning 5. marts 1926).

Regeringen kunne henvise til,

Dr. P. Munch (f. 1870) var indenrigsminister i det første ministerium Zahle 1909-10 og forsvarsminister i det andet ministerium Zahle 1913-20. I Staunings andet ministerium var han udenrigsminister 1929-40. Hans politiske indflydelse har hovedansvaret for, at vi stod ganske værgeløse, da katastrofen ramte os i 1940.

Th. Stauning (1873-1942) havde været »Kontrolminister« i ministeriet Zahle 1916-20, blev så statsminister og minister for industri, handel og søfart 1924-26 og dannede på ny i 1929 regering, som han ledede indtil sin død. I 1929-33 var han tillige minister for søfart og fiskeri og i 1933-35 forsvarsminister.

at den havde fået en helt anden trumf på hånden: den 16. oktober 1925 var Locarno-traktaterne blevet afsluttet mellem England, Frankrig, Belgien, Italien og Tyskland, og herved var - mente man - alle belgisk-tyske og fransk-tyske grænsespørgsmål bragt definitivt ud af verden. Også lyrisk stemte venstrefolk sang Locarnos pris, men mere nøgternt tænkende medlemmer af partiet anlagde en langt mindre virkelighedsfjern vurdering af stillingen. I sommeren 1925 samlede Niels Neergård ved et møde i Tise Bakker hele opmærksomheden om Danmarks strategiske beliggenhed ved Østersøen. Det var denne vor i sig selv farefulde position, der blev endnu mere risikabel ved regeringens afrustningspolitik, sagde han. Spørgsmålet om Øresund og bælteerne var stadig lige aktuelt, ja - som det fremhævedes af Holger Andersen - det trængte sig stærkere på end før, fordi spændingen mellem det britiske rige og Sovjetunionen var så åbenlys. Locarno gled også hurtigt ud af optimisternes repertoire. Kendsgerningerne var ikke til at komme uden om. Barometret faldt.

Og imens fortsattes debatten om vor militære status. Udlændinge udtalte sig i vore dagblade om regeringsforslaget, og vore egne politiske koryfæer henlagde til gengæld med mellemrum deres agitation til udlandets presse. Samtidig vedblev tovtrækningen på rigsdagen uforstyrret. Venstre fandt trods alt ikke tiden inde til at ændre 1922-ordningen, og regeringspartierne gjorde derfor nye forsøg på at sabotere den gældende forsvarsordning ved at foreslå en reduktion på finansloven af de nødvendige budgetter. Først deres valgnederlag den 14. oktober 1926 gjorde en ende på trafikken - troede man. Venstre og Konservative rådede nu over 77 mandater, medens Socialdemokrater og Radikale (+ Retsforbundet, som i militærpolitisk henseende var næsten mere defaitistisk end dr. Munch) tilsammen havde 71. Følgen var dannelsen af Venstre-ministeriet Madsen-Mygdal med Brorsen som forsvarsminister (14. december 1926). Det var krisen i vort erhvervsliv, som havde svækket sammenholdet mellem de tidligere regeringspartier og derved muliggjort oppositionens valgsejr, og et forsøg på overvindelsen af denne krise blev Madsen-Mygdals hovedopgave - hans patentløsning en almindelig nedskæring af statens og kommunernes udgifter. Man kunne altså vente, at de militære budgetter ville få skåret en bred rem af huden.

Forventningen slog til. Da finansloven 1927-28 kom til 2. behand-

ling den 22. april 1927, foreslog den nye regering en nedsættelse af forsvarsudgifterne på i alt ca. 7,8 mill. kr. Det var ikke overvættets forskelligt fra, hvad den afgåede regering havde tænkt sig, og i realiteten var der nu som før tale om en form for sabotage af de gældende forsvarslove, selv om regeringen ved meget hårtrukne fortolkninger prøvede på at benægte det. I særlig grad ville besparelserne ramme flåden, der befandt sig i en jammerlig tilstand, kun omfattende ca. 30% af den styrke, 1922-ordningen forudsatte. Selv Venstres medlemmer i finansudvalget var på det rene med, at man snarere burde forhøje end nedskære bevillingerne til marinen, og de støttedes kraftigt fra konservativ side. Det lykkedes da også i denne omgang nogenlunde at hindre sabotagen af vort søværn; men hæren måtte finde sig i alvorlige beskæringer, og når de Konservative ikke modsatte sig disse, hang det bl.a. sammen med, at regeringen havde bebudet et forslag om revision af 1922-ordningen. Man slog sig derfor foreløbig til ro og godkendte sabotagen, så der i alt - men næsten udelukkende på hærens bekostning - sparede ca. 6 mill. kr.

Venstre var dog ved at blive betænkelig. I finanslovsforslaget 1928-29 forhøjede regeringen påny de militære udgifter for at nå, hvad finansminister Neergård kaldte »et normalbudget i henhold til forsvarslovene af 1922«. Man må imidlertid ikke tro, at lovenes krav derved blev opfyldt. »Normalbud-

Søren Brorsen (f. 1875) valgtes af Venstre til Folketinget i 1907 og har siden da repræsenteret partiet på Rigsdagen. Han var forsvarsminister i ministeriet Neergård 1922-24 og i ministeriet Madsen-Mygdal 1926-29. I april 1940 blev han minister u. portefeuille og gled siden ind som forsvarsminister i de følgende samlingsministerier helt indtil den 29. august 1943.

Lauritz Rasmussen (1862-1941), oprindelig typograf, begyndte 1898 sit arbejde i pressen som redaktør ved Horsens Socialdemokrat, en post han bestred indtil 1918. Lauritz Rasmussen repræsenterede partiet i Folketinget 1906-10 og 1913-35, deraf i to perioder som forsvarsminister, 1924-26 og 1929-32 under ministeriet Stauning.

gettet« tilsigtede kun at dæmme op for yderligere forfald af vore værn. Enhver måtte indse, at man ikke i længden kunne køre videre med en ordning, som man ganske stille negligerede, så vi skridt for skridt nærmede os den fuldkomne værgeløshed; men på den anden side skulle efter Venstres mening den almindelige nedskæringspolitik også ramme de militære budgetter, og partiet regnede med, at den udenrigspolitiske situation var stabiliseret: i en sådan grad, at visse reduktioner ville være forsvarlige.

Hovedargumentet her var Tysklands optagelse i Folkeforbundet (8. september 1926). Regeringen ventede, at dette ville medføre en »hurtigere udvikling af landenes nedrustning«. Men måned gik efter måned, uden at den længselsfuldt imødesete nedrustningskonference blev til virkelighed, og at atmosfæren ikke netop var gunstig, viste bl.a. den mislykkede flådekonference i Genève (juni 1927). Da medlemmerne af Folkeforbundets delegeretforsamling nogle uger senere mødtes i den lille schweiziske by, var forventningerne derfor ret stærkt neddæmpede, og man skiltes vitterligt uden at være nået nedrustningsspørgsmålet et hanefjed nærmere. Det er ubegribeligt, at vor udenrigsledelse virkelig på dette tidspunkt troede »uden overdrivelse« at kunne fastslå, »at Folkenes Forbund er blevet en faktor, som der i stadig stigende grad må regnes med i storpolitiske forhandlinger og i kritiske situationer«.

Denne falske vurdering af virkeligheden lå bag det »forslag til lov om rigets forsvar«, der blev fremlagt af forsvarsminister Brorsen den 30. november 1927. Men det var også bygget på et andet og endnu stærkere motiv: Madsen-Mygdals krav om nedskæring!

I modsætning til alle tidligere ordninger var den nu foreslåede et rent og skært regeringsforetagende. Der havde ikke forud været nedsat nogen forsvarskommission, som kunne indhente oplysninger fra hærens og flådens øverste autoriteter og bearbejde disse oplysninger til brug for forslaget. Ved den valgte fremgangsmåde blev dette altså ene og alene et udtryk for Venstres øjeblikkelige militærpolitik, og skulde det have udsigt til at gennemføres, måtte Venstre være villigt til en virkelig realitetsforhandling. At de Konservative ikke afviste en sådan, lagde de fra første færd for dagen; men »sagkundskaben må høres«, sagde Parkov (16. december), »og dens udtalelser må gøres til genstand for den nøjeste prøvelse.«

Hertil havde Venstre dog ingen lyst. Forsvarsminister Brorsen hav-

de ved udarbejdelsen af lovforslaget slået sig til ro med den bistand, hans ministerielle embedsmænd havde kunnet yde ham. Og så havde han desuden søgt råd hos generalmajor Birke. Birke tog derfor forslaget varmt i forsvar - som Venstre-landstingsmand! Som militær sagkyndig var han derimod tvunget til at tage lige så bestemt afstand fra det, og denne højst besynderlige dobbeltstilling kostede ham med god grund hans landstingsmandat. Men hemmeligheden var den simple, at regeringen havde lagt sig fast på et omtrentligt beløb, der ikke måtte væsentligt overskrides, og hvortil Venstre altså følte sig partimæssigt bundet - uanset sagkundskaben. På dette punkt måtte konflikten mellem regeringspartiet og de Konservative hurtigt bryde ud, ja, den var faktisk til stede helt fra begyndelsen.

Forslaget rummede visse forbedringer, men i adskillige henseender ville dets gennemførelse have gjort hær og flåde endnu mindre egnede til at løse deres opgave, end de i forvejen var. Nedsøgning var og blev hovedsagen. Det beregnedes, at hæren fremtidig skulle klare sig med ca. 24 mill. kr., flåden med 13,1 og luftvåbnet med 3,1. I alt skulle forsvaret altså koste ca. 40,2 mill. kr., hvilket var ca. 5 mill. kr. mindre end beløbene på finanslovsbudgettet 1926-27.

De Konservative krav om indhentning af sagkyndige vota kunne dog ikke overhøres, og det viste sig, at disse var fuldkommen sønderlemmende. Chefen for generalkommandoen og chefen for generalstaben (ingen anden end generalmajor Birke!) sluttede deres udtalelse (18. februar 1928) med følgende: »Et sådant forslag må vi betegne som uforsvarligt, idet den deraf fremgående hær vil være ude af stand til at løse de opgaver, som det ifølge forslaget § 1 er forudsat, at den skal løse«. Og for flådens vedkommende var viceadmiralens og den fungerende marinestabschefs forkastelse (31. januar 1928) lige så kategorisk.

Men cheferne for hær og flåde nøjedes ikke med en negativ kritik. De benyttede lejligheden til også at fremsætte positive forslag - et »generalernes forslag« og et »admiralernes forslag«, dennegang udarbejdede efter indbyrdes forhandling mellem de to værn. Det var ingenlunde krav om en pludselig og stærk oprustning, de gik i breschen for, forslagene var kun loyale forsøg på at opstille et program »så nær mindstemålet af det militært forsvarlige og holdbare som overhovedet muligt«. Generalerne beregnede, at udgifterne til hæren ville kræve et årligt beløb på ca. 31,3 mill. kr., og admiralerne fikserede for deres

vedkommende et årligt flådebudget til ca. 19,2 mill. kr. Hertil kom til kystbefæstningen ca. 1,6 mill. kr. pr. år. Altså ville de samlede årlige forsvarsudgifter andrage ca. 52,1 mill. kr. Skulde flåden reorganiseres i løbet af 10 år, ville slutsummen blive ca. 57 mill. kr. pr. år.

Det udvalg, Folketinget havde nedsat, fik ikke endt sit arbejde, før samlingen hørte op. Opfattelserne stod skarpt mod hinanden. Socialdemokraterne og de Radikale afviste enhver tale om regeringsforslagets gennemførelse, de Konservative ønskede at nå så nær op ad sagkundskabens standpunkt som muligt, og Venstre ville ikke finansielt strække sig videre, end det havde gjort.

Imidlertid viste den storpolitiske situation tendenser til stærke svingningsudslag. Den 27. august 1928 var »Kellogg-Pagten« blevet undertegnet i Paris af U.S.A., Storbritannien, Frankrig, Tyskland, Italien, Japan, Belgien, Czekoslovakiet og Polen. Den indeholdt »et klart afkald på krig som et redskab for national politik« og ville »forene verdens civiliserede nationer« i dette afkald. Derfor opfordredes de øvrige stater til at undertegne pagten, og vor regering gav med glæde sit tilsagn, men måtte dog oppebie rigsdagens ratifikation, som først kom til at foreligge den 1. marts 1929.

Betød Kellogg-Pagten noget reelt? Absolut ikke! Der var ikke en stavelse i den, som ikke al verden kunne billige - men heller ikke det fjerneste, som gav anvisning på, hvorledes krig skulle kunne undgås. Den var endnu langt mere end Genève-Protokollen og Locarno-Traktaterne karakteristisk for 1920'ernes billige ord-orgier, der svælgede i høje principper, som ingen angreb, men forsagede de afkald på ubetinget national suverænitet, der var nødvendige i fredens interesse. Da Folkeforbundets delegeretforsamling fandt sted i september 1928, stod forhandlingerne naturligvis i Kellogg-Pagtens tegn; men så snart problemer af statspolitisk art dukkede op på dagsordenen, kørte man øjeblikkelig fast, og man fik heller ikke aftalt nogen termin for åbningen af den nedrustningskonference, som nu havde været længslernes mål i både år og dag.

På denne baggrund af gyldne håb og magre resultater genoptog Rigsdagen (9. oktober) forhandlingerne om den nye forsvarsordning. I mellemtiden var stillingen blevet yderligere forkludret. For egen regning havde direktøren i marine-ministeriet, kontreadmiral H. Rechnitzer, udarbejdet et forslag, der skulle kunne slå bro mellem regeringspartiet

og den forsvarsfjendtlige opposition. Drevet af politisk opportunisme og personlig ærgerrighed nedbrød hr. Rechnitzer ved sit forslag det princip om saglig hæderlighed, der - alle divergenser til trods - havde været selvskrevet for hans officerskammerater i hær og flåde, og rygtet om det Rechnitzer'ske forslag satte sindene i voldsom bevægelse. Den konservative presse angreb ham med lidenskab og understregede dels hans mangel på saglige kvalifikationer, dels den abnorme måde, hvorpå han var blevet udnævnt til kontreadmiral. De Radikale vejrede en virkelig værdifuld støtte for deres maskerede afrustningspolitik ved denne plan, fremtryllet af en højtstående flådeofficer og ministeriel direktør og hvilende på »den grundopfattelse, at Danmark kun har en bevogtningsopgave at varetage ... hvorimod der ikke vil komme til at påhvile dansk militærvæsen nogen krigsopgave i egentlig forstand«. Kærnen i hans forslag var altså det radikal-socialistiske. Gennemført i praksis ville det betyde en knæsættelse af »systemet Munch«, selv om der af hensyn til Venstre var foreslået noget højere beløb, end en kapitulation efter dr. Munchs skøn nødvendiggjorde.

Hertil må lægges den kendsgerning, at slutningen af 1920'erne virkelig var en periode, hvori »systemet Munch« havde udsigt til at vinde adskillige nye proselytter. Frygten for luftbombardementer og for gaskrig havde fået nerverne til at slå klik på mange mennesker, det Hørup'ske »Hvad skal det nytte?« lød med voksende styrke rundt om i landet, og netop i disse åringer tog den forsvarsnihilistiske agitation mere og mere panikken i sin tjeneste, svælgede i rædselsvækkende beskrivelser af al verdens krigstekniske raffineringer, og under pression af dette hysteri skulle Venstre lodse en forsvarsordning igennem - til halv pris!

De Konservative forlangte, at sagkundskabens, ikke regeringens forslag blev udgangspunktet for forhandlingerne. Enten en nyordning, som man med frelst samvittighed kunne sige; god for, eller 1922-ordningen gennemført efter lovens egne klare bestemmelser! Det blev med andre ord problemet for det nedsatte udvalg at skabe enighed mellem Venstre og de Konservative, hvis man ikke ville have spørgsmålet ført over i finanslovdebatten med de politiske konsekvenser, som deraf kunne følge. Det konservative Folkeparti havde på sit landsmøde i Vejle (9.-10. november 1928) meget kraftigt taget afstand fra enhver yderligere Ødelæggelse af forsvaret, og partiets vinterkampagne havde

stået i dette tegn. Måske blev det nødvendigt at gå til valg på militærspørgsmålet, udtalte Christmas Møller til »Nationaltidende« ved udgangen af året.

Denne faste konservative politik gav oppositionspartierne håb om at få overtaget. Deres fortsatte »Greuelpropaganda« havde ikke været uden virkning. Henvisninger til, hvad der kunne indvindes ved en kraftig nedskæring af militærudgifterne, viste sig heller ikke resultatløse. Og i taktisk henseende stod Venstre meget svagt. Dets forslag var sagligt set undervægtigt. I dets egne rækker fandtes afgjorte forsvarsvenner side om side med folk, der helst af alt ville en overenskomst på grundlag af f.eks. den Rechnitzer'ske plan. Også mange mellemstandpunkter var repræsenteret. Nogle ville forhandle til højre, andre til venstre. Forvirringen var almindelig, og fast syntes kun eet at stå: Regeringen ville ikke gå med til et beløb, der lå synderligt over, hvad den havde fikseret i forslaget - ca. 40 mill. kr.

Under disse omstændigheder var et forlig med de Konservative udelukket. Disse havde oprindeligt tænkt sig, at de ville fremsætte sagkundskabens forslag som deres eget, men havde efterhånden ladet sig presse ned til godt 46 mill. kr. Til gengæld lykkedes det dem at få regeringsforslaget øget til ca. 42,3 mill. kr. Men dermed var også absolut grænsen nået. Forhandlingsløbet var kørt til ende. Den 25. februar 1929 udsendtes der officiel meddelelse om, at forhandlingerne var sprængt. De to partier fremkom derfor med hver sit forslag: Venstre anbefalede en vedtagelse af regeringsforslaget til et samlet beløb af 42,3 mill. kKr. - de Konservative, som havde en tydelig fornemmelse af, at de under forhandlingerne var nået langt under det absolut nødvendige, vendte tilbage til deres oprindelige standpunkt: de foreslog en ordning i væsentlig overensstemmelse med den af sagkundskaben foreslåede og med et budget på 52,2 mill. kr. Begge forslagene indleveredes til udvalget, men kom ikke videre, fordi situationen med eet ændredes.

Thi nu var det givet, at en ny forsvarsordning ikke kunne blive vedtaget, inden finansåret løb ud. De Konservatives klare udtalelser om, at de i så fald ville stille ændringsforslag ved finanslovens 3. behandling, så 1922-ordningen kunne gøres effektiv, måtte under disse omstændigheder træde i kraft. Den 15. marts afleveredes de Konservatives ændringsforslag til finansloven. I samtaler med statsministeren og forsvarsministeren dagen efter blev de pure afvist, de to partier kun-

ne ikke finde nogen fællesbasis, og kampen mellem dem måtte derfor føres videre under finanslovbehandling.

Her foregik den endelige sprængning den 21. marts 1929. De Konservatives ændringsforslag til de militære budgetter forkastedes med 117 stemmer mod 28, og da de derefter undlod at stemme for finansloven som helhed, faldt den med 52 stemmer mod 45. Dagen efter blev der udskrevet nyvalg til Folketinget.

III

Valget skulle afholdes den 24. april 1929, og den forudgående kampagne blev af en art, som søger sin lige. Med alle midler prøvede oppositionspartierne på at skræmme befolkningen fra et positivt militærpolitisk standpunkt. Man anstrengte sig for - åndeligt talt - at »gasforgifte« vælgerne. Sluttede man ikke op bag de Radikale og P. Munch, ville det danske folk under en kommende krig gå sin totale udslettelse i møde. For en væsentlig del opnåedes hensigten. Valget gav de Radikale og Socialdemokraterne (+ Retsforbundet) 80 mandater i alt, medens de Konservative og Venstre måtte nøjes med 66. Den 30. april trådte Stau- ning for anden gang til som statsminister og overlod forsvarsministeriet til afrustningens prøvede tilhænger L. Rasmussen. Udenrigsminister blev P. Munch.

Forsvarsministeren betegnede dog selv det kommende afrustningsforslag som et forhandlings-

Johs. Stensballe (f. 1874) uddannedes som ingeniør og blev trafikminister i ministeriet Madsen-Mygdal 1926-29, tillige handelsminister 1928-29. Han havde fra 1920 haft sæde i Landstinget, valgt af Venstre, blev gruppens formand og rigsdagsgruppens næstformand i 1940 og var medlem af rigsdagspartiernes samarbejdsudvalg fra dets oprettelse i 1940. S.å. indvalgte han i Landstingets finansudvalg.

John Christmas Møller (f. 1894) indvalgte i Folketinget 1920 af Det konservative Folkeparti, blev 1928 rigsdagsgruppens formand og 1932 partiets formand. Fra april-oktober 1940 var han handelsminister i samlingsregeringen, måtte på tysk forlangende 1941 nedlægge sit rigsdagsmandat og opgive alle sine partimæssige tillidshverv, drog så i maj 1942 til London, hvor han valgtes til formand for Det danske Råd.

grundlag - ikke som et ultimatum, og sommeren gik uden større begivenheder. Da Folkeforbundets delegeretforsamling fandt sted i september, bebudede statsminister Stauning en vis »omdannelse« af vore værn og gjorde det på en sådan måde, at man i forskellige kredse regnede med muligheden af et omsving for Socialdemokratiets vedkommende. Et sådant var der imidlertid endnu ikke tale om, og afrustningsforslaget blev fremsat på ny den 3. oktober, hvorefter det sendtes i udvalg.

På dette tidspunkt optoges sindene stærkt af spørgsmålet om en fælles nordisk orientering, hvad forsvarspolitikken angik. Sverige havde officielt givet den uro til kende, som man følte ved tanken om et afvæbnet Danmark, og kendte svenske militærpolitikere som major Bratt havde i pressen motiveret Sveriges ængstelse. En overordentlig omfangsrig offentlig debat var dermed sat i gang - i Danmark afspejlede partiernes i forvejen fastslåede holdning, i Sverige præget af højst forskellige, men ikke strengt partibundne meninger. Under finanslovdebatten i efteråret 1929 foreslog Christmas Møller internordiske drøftelser af militærpolitisk karakter og fandt tilslutning dertil fra Venstre, men afvistes kategorisk af P. Munch og Alsing Andersen. Noget klart udformet program for en samnordisk forsvarspolitik fandtes ikke heller. Ingen af tankens tilhængere vovede at foreslå et ligefremt forsvarsforbund.

Større betydning havde derfor anstrengelserne i vintermånederne for at få et forlig mellem regeringspartierne og Venstre i stand. Det strandede foreløbig, i hovedsagen på spørgsmålet om værnepligten, som både Socialdemokrater og Radikale ville have afskaffet; men arbejdet på at finde en formel til udjævning af uoverensstemmelserne blev ikke opgivet, og det vældige nationalsocialistiske gennembrud ved de tyske rigsdagsvalg den 14. september 1930 kølnede ikke heller parternes iver. »Social-Demokraten« tilrådede, at man ikke tog denne begivenhed »for højtideligt«, og forsvarsministeren fandt, at den »snaarest af alt tvinger os ind på snarest muligt at søge afrustningen gennemført«. Derfor troppede han atter (9. oktober) op i Folketinget med sit afrustningsforslag, og de Konservatives advarsler imod en sådan letsindighed, samtidig med at hele sydhimmelen sortnede, afvistes af den radikale Jesper Simonsen som »uansvarlig tale«. I ly af regeringspartiernes voluminøse optimisme fortsattes forhandlingerne da uan-

fægtet med Venstre; men heller ikke nu kom der noget ud af dem, og en foreløbig afbrydelse fandt sted den 3. februar 1931. Udvalget afgav godt tre uger senere sine betænkninger, og spørgsmålet debatteredes atter i folketingssalen. Den 11. marts vedtoges afrustningsforslaget for anden gang (77 stemmer mod 66) og sendtes derpå op i Landstinget.

Det var dog en stiltiende forudsætning, at det nu skulle begraves. Til gengæld skulle Landstingets Venstre sætte alt ind på at bane vej for en nyordning af forsvaret, som også Folketinget kunne acceptere, og til den ende havde venstrepressen kort forud offentliggjort admiral Rechnitzers tidligere omtalte »forsvars«-plan - i sig selv et vidnesbyrd om, at partiet befandt sig godt på vej i retning af »systemet Munch«. Venstre, erklærede Niels Neergård, turde nok tage ansvaret for »en væsentlig nedsættelse« af vore forsvarsudgifter, og i Landstinget blev arbejdet på en nyordning overladt til et underudvalg under ledelse af Venstre-mændene Stensballe og Hauch og med et på forhånd fastlagt budget, der for hærens vedkommende (kystforsvaret fraregnet) ikke måtte overstige 21,5 mill. kr., for flådens (kystforsvaret iberegnet) 9,5 mill. kr. Altså skulle de samlede ordinære forsvarsudgifter i det højeste beløbe sig til 31 mill. kr., hvortil kom visse ekstraordinære udgifter til materialeanskaffelser, nybygninger og lignende.

At disse snævre økonomiske rammer ikke tillod opstillingen af et virkeligt forsvar, var givet. Viceadmiral Wenck afslog derfor en henstilling om at være behjælpelig med udformningen af et flådelovsforslag, og hvervet blev så i stedet overdraget til admiral Rechnitzer. For hærens vedkommende påtog derimod generalløjtnant With sig at udarbejde hærlovsforslaget; men han understregede, at det ringe årsbudget nødvendiggjorde, at man koncentrerede forsvaret på dét punkt, som også strategisk set var det betydningsfuldste: Sjælland med København. I hans udkast var derfor største delen af hærens slagkraft samlet øst for Storebælt. Men dette stred imod politikernes opfattelse. Disse ville have lige store styrker placeret på begge sider af bæltet, og de fastholdt - inspireret af P. Munch - dette forlangende, skønt generalen erklærede det for »sagligt uforsvarligt« og fralagde sig ethvert ansvar for den kommende ordning, bortset fra dens tekniske enkeltheder. Det hærlovsudkast, som underudvalget færdigtredigerede den 1. februar 1932, afveg da på en lang række punkter fra generalkommandoens forslag, og først en fornyet, skarp Kritik fra general Withs dide fremtvang

visse ændringer i den af ham ønskede retning; men det fundamentale i generalkommandoens og generalstabens betragtning - Sjælland som den strategiske hovedposition og styrkefordelingen foretaget på grundlag heraf - interesserede ikke de herrer politikere. Her måtte P. Munch antages at vide bedre besked!

Resultatet blev en overmåde stærk reduktion af den årlige rekrutstyrke, en nedskæring af bataillonsantallet fra 35 til 24 og en opstilling af kun 1 division på hver sin side af Storebælt. I teknisk henseende bragte den nye ordning derimod ikke få fremskridt, takket være general Withs initiativ. Hovedmanglerne var, at København savnede et luftforsvar, og at hæren var for lille. Hvis man i rette tid fik trukket jydsk regiment over på Sjælland, ville denne ø bedre end hidtil kunne forsvares; men Jylland-Fyn ville være prisgivet, og for et grænseforsvar ville der praktisk talt ikke være nogen mulighed.

Flådelovsforslaget skulle også omfatte kystbefæstningen, der forudsatte et årligt budget på 1,5 mill. kr. Til flåden selv fandtes altså kun 8 mill. kr. - mindre end den sum, Afrustningsforslaget havde regnet med! Deraf fulgte, at flåden ingen artilleriskibe kunne få, og en flåde uden artilleriskibe var uden virkelig kamp værdi - netop, hvad regeringspartierne ønskede, og hvad admiral Rechnitzer var parat til at godkende. I januar 1932 var hans forslag færdigt. Søløjtnantselskabet - marinens autoritative organ - sønderlemmede det i en pièce; men det anfægtede ikke politikerne. På den Rechnitzer'ske basis forelagde Stensballe den 16. marts de færdige forslag vedrørende hærens og flådens ordning.

En gennemgang af Landstingets og Folketingets debatter om lovforslagene giver læseren ligefremme kuldegysninger. Så dyb ansvarsløshed, så megen uærlighed og så stor trang til partipolitiske fiduser kunne altså i det herrens år 1932 besjæle den danske rigsdag, når et for vor frihed og selvstændighed så vitalt spørgsmål som forsvaret stod på dagsordenen! Reelt var forhandlingerne uden fjerneste interesse. I Landstinget vedtoges forslagene ved tre behandlinger på een og samme eftermiddag (18. marts), i Folketinget spenderede man to-tre dage på ordningen (21.-23. marts) og skød formelt et udvalg ind mellem 1. og 2. behandling. Med 108 (hærloven) og 109 (søværnsloven) stemmer mod 17 (de Konservative) vedtoges lovene og sendtes til statsrådet, hvor de fik kongens underskrift (23. marts). Den 1. april trådte de i kraft.

Gik man de vedtagne love efter, opdagede man, at de oven i købet

på væsentlige punkter afveg fra underudvalgets forslag. Udgifterne til pensioner og ventepenge var således blevet holdt inden for de ordinære budgetter, hvilket vil sige, at disses på forhånd fastslåede beløb (31 mill. kr.) var blevet yderligere reduceret. Det var Stensballe og Hauch, som bag underudvalgets ryg havde foretaget denne nedskæring. De havde endvidere ansvaret for, at der pludselig var blevet tilføjet en § 64, hvorved vejen kunne banes for hr. Rechnitzers forfremmelse til viceadmiral! Heller ikke om denne tilføjelse havde underudvalget fået nogen underretning. I tingene gav »lex Rechnitzer« anledning til overordentlig skarpe indlæg fra konservativ side, men de medførte selvfølgelig intet bortfald af den famøse paragraf. Dybt skuffet indgav den både i ind- og udland højt ansete viceadmiral Wenck sin afskedsbegæring, og den helt ukvalificerede hr. Rechnitzer blev hans efterfølger. Således muliggjordes det, at den, som i krisedagene op imod den 9. april 1940 kom til at stå i spidsen for flådeledelsen, blev en mand, som aldrig i Praksis havde drevet det højere end til flotillechef!

Endelig viste debatten, at den »enighed« mellem Venstre og Regeringspartierne om forsvarsordningen, der af Venstre selv betegnedes som dagens clou, ikke var en styver værd. Regeringspartierne gik med til ordningen, udelukkende fordi den betød en besparelse, og de proklamerede højtideligt, at de ikke i nogen henseende sagde god for den, men antog, den ville gøre »vejen mere farbar for afrustningsforslaget«, som derfor ville blive fremsat på ny. Og selvfølgelig skete dette også: den 5. oktober 1932 lå regeringspartiernes afrustningsforslag atter blanktpudset på tingets bord - bl.a. med forslag om en »statsmarine« til 10,8 mill. kr. årligt! Den 20. oktober blev det vedtaget for tredje gang af Folketinget - nu med 74 stemmer mod 61 - hvorefter jordefærden fandt sted i Landstinget.

Jo, sandelig viste Venstres forsvarsordning af 1932 sig både militært, maritimt og politisk at være et mesterstykke!

IV

Da afrustningsforslaget denne gang - som vor militærpolitiske søslange - dukkede frem af dybet, var Japan i fuld færd med at tilrive sig Manchuriet. Aggressionernes tid var begyndt! Men samtidig var endelig den berømte nedrustningskonference blevet åbnet i Genève (2. februar 1932). Allerede ved sommertid viste den sig dog ganske impotent,

og Folkeforbundets delegeretforsamling ud på rfteråret var præget af dybtgående pessimisme. Snart efter fulgte urotegnet over alle andre: Hitler greb magtens tøjler i Tyskland (30. januar 1933)! På dette tidspunkt var forsvarsminister Rasmussen gået af (24. november), og efter at den daværende folketingsformand H. P. Hansen en kort tid havde fungeret i hans sted, overtog statsminister Stauning selv den udsatte post (31. maj).

Naziststyrets gennembrud havde medført en voldsom agitation mod den dansk-tyske grænse, båret frem af lokale hedsporer i Holsten og Sydslesvig og hektisk besvaret af nordslesvigske hjemmetyskere. Naturligvis blev den danske reaktion meget stærk. Den samlede danske presse tog lampen op, demonstrationer fandt sted i danske havne mod det forhadte hagekorsflag, og slagsmål udspillede i gaderne mellem

Hjalmar Rechnitzer (f. 1872) har haft en karriere som altid har vakt stille forundring. Han trådte ind i flåden som kadet 1892 og blev sekondløjtnant fire år efter. Gjorde aktiv tjeneste indtil 1917, bl.a. som chef for undervandsbådsflotillen (fra 1914) og for marinens flyvevæsen (fra 1915); men i 1917 udnævntes han til kontorchef i marineministeriet og slap dermed den levende forbindelse med værnet, han som aktiv officer havde haft. Han forfremmedes alligevel i 1921 til kommandør og blev 1923 direktør i ministeriet. Fra 1919 havde han stået udenfor nummer i søofficerskorpset og kunne som sådan ikke vente forfremmelse. Til trods herfor blev han 1925 kontreadmiral, idet forsvarsminister L. Rasmussen - efter sigende uden Rechnitzers egen foranledning - flyttede ham fra »uden for nummer« til »overtalligt nummer«. Da flådeordningen af 1932 udarbejdedes, fandtes i det vedtagne udkast en bestemmelse, som ville umuliggøre admiral Rechnitzers udnævnelse til viceadmiral. Bag udvalgets ryg foretog landstingsmændene Stensballe og Hauch en tilføjelse som muliggjorde forfremmelsen, men kun få antog at han ville overtage en sådan post. Man tog fejl! Kort efter lovens vedtagelse tog den ansete viceadmiral Wenck sin afsked - og Rechnitzer knyttede viceadmiralens titel og ansvar til stillingen som direktør i marineministeriet. 1940 havde vi en chef for søværnskommandoen, der i 23 år ikke havde gjort aktiv tjeneste i flåden.

nazister og kommunister eller socialister. Flere bedsteborgere advarede besindigt imod at tage så hidsigt parti - de færreste »ansvarlige« personligheder indså, at neutralitet over for det nazistiske angreb på enhver form for menneskeværdig tilværelse vilde være at forråde de værdier, hvorpå hjem og samfund hvilede. Man stolede alt i alt på Hitlers forsikringer om sin fredsvilje og følte sig smigret af hans overstrømmende kærlighed til det »nordiske«. Endog en mand som Christmas Møller fandt, at det nye tyske styre virkede mere beroligende end noget forudgående. Kun nordslesvigerne selv, som havde alvoren

og virkeligheden tæt inde på livet, og som vidste, hvor totalt blottet grænsen var for danske militære styrker af betydning, følte sig stærkt urolige. De krævede på store folkemøder grænsen sikret og sendte en deputation til kongen, statsminister Stauning og forsvarsminister H. P. Hansen (27. april), men noget som helst resultat opnåede de ikke af deres anstrengelser. At skaffe bare en grænsedækning ved en styrke på 1200 mand som foreslået af generalkommandoen ville for det første

Socialdemokratiet opgiver Tanken om isoleret Afrustning koste den gruopvækkende sum af 3 mill. Kr. pr. år, og for det andet ville det efter P. Munchs opfattelse være i allerhøjeste grad farligt således at vække Tysklands mistillid! Vi sov jo trygt og roligt for åbne døre. Der var ingen grund til at lukke dem, fordi det tordnede i syd!

Socialdemokratiet begyndte alligevel at vise sig mindre overbevist om rigtigheden af de Munch'ske teorier. Man var klar over, at Tyskland satte en kæmpemæssig oprustning i gang, og allerede om efteråret hejstes stormsignalerne i forholdet mellem Det tredje Rige og Østrig. London og Paris protesterede, sekunderet af Washington, i Berlin mod enhver form for tysk oprustning; men til gengæld trak Tyskland sig tilbage fra nedrustningskonferencen og erklærede, at det ville udtræde af Folkeforbundet (14. oktober). Det var netop på dette tidspunkt og inspireret af den almindelige utryghed, at den socialdemokratiske ordfører, Hans Nielsen, talte om, hvor tåbelige arbejderne måtte være, hvis de ikke »ville værne og forsvare dette hus [Danmark], hvis voldsmand brød ind i det« - ganske vist uden med et ord at kritisere 1932-ordningen, ved hvis hjælp man hverken kunne værne eller forsvare noget. Udtalelsen var da slet ikke moralsk forpligtende. Og de øvrige socialdemokratiske indlæg viste ligeledes, at man endnu havde lang, lang vej til erkendelsens Tipperary. Flertallet af partifællerne var næppe kommet i skred - Stauning, hvis opfattelse var helt afhængig af Munchs, slet ikke. De »nye signaler« øjnede egentlig kun i dette, at man nu stemplede pacifismen som »det bare præste-præk, en i bund og grund usocialistisk tanke« (Hedtoft-Hansen), hvilket selvfølgelig vakte den største sensation i radikalernes lejr.

De spæde spirer af en vågnende realitetssans blandt socialdemokraterne blev mødt af mange forsvarsvener, således også af generalløjtnant With, med overdreven optimisme. Man kunne ikke tro, at fugerne mellem politikeres ord og disses faktiske indhold var blevet i den grad

løsnet, som tilfældet var. Desuden måtte de stadig alvorligere budskaber udefra bringe Partiet til Fornuft, syntes man. Den almindelige europæiske oprustning var nu en kendsgerning, Nedrustningskonferencen derimod en total fiasko, jødeforfølgelsen i Tyskland afslørede regimets utrolige brutalitet, og Østrigs selvstændighed blev mere og mere udhulet, takket være Hitlers systematiske brug af gemene 5. kolonner. Dollfuss myrdedes ved sommertid (25. juli 1934), og England proklamerede, at nu også det måtte sætte rustninger i gang på langt sigt. Til Frankrig, som rystedes af indre uro og politisk Korruption, kunne ingen nation med tryghed sætte sin lid. Hvilket øjeblik som helst kunne begivenhederne tage magten fra menneskene.

Under disse omstændigheder vedtog vort Socialdemokratis hovedstyrelse, rigsdagsgruppe og redaktører officielt et brud med tanken om den isolerede danske afrustning (23. maj). På den anden side fandt de ingen anledning til »at gå ind for rustningsforøgelse«, og nogen erstatning af bevogtningsprincippet med det klare forsvarsprincip fandt ikke sted. Derfor dæmpede denne socialdemokratiske udtalelse heller ikke befolkningens voksende ængstelse. Den 7. august modtog Stauning Det konservative Folkepartis tilsagn om ubetinget støtte til gennemførelse af hærledelsens krav, men det interesserede ikke i mindste måde statsministeren. Lige så afvisende stillede han sig til en tanke, der debatteredes livligt i offentligheden både her og i Sverige: et dansk-svensk samarbejde til sundets forsvar. P. Munch fastslog i Folketinget (8. november), at regeringen stadig stod samlet om »en opgivelse af krigsrustningen«, og han advarede imod »at give sund og bælte en større militær interesse, end de i forvejen har«. - Udtalelser, som Stauning dagen efter bekræftede.

Statsministeren søgte ligeledes at vanskeliggøre en åben diskussion af flådens elendighed. Allerede i 1933 havde han halvt om halvt truet folketingsmand, orlogskaptajn Westermann med disciplinærundersøgelse, fordi denne i tinget havde redegjort for marinens katastrofale mangler, og lidt senere blev det flådens personel forbudt korporationsvis eller flere i forening at udtale sig om den gældende ordningsvirke-måde og værnets hele tilstand. Alligevel tvang forholdene omsider Stauning til at nedsætte et sagkyndigt marineudvalg (juli 1934); men til gengæld sørgede han som dettes usagkyndige formand for, at det praktisk talt intet arbejde udrettede. Da man nåede udgangen af 1935,

var der gået ni måneder, siden udvalget sidst havde været samlet!

Uden for det ministerielle doveværelse så man det ene tegn efter det andet på krigens anmarch. Den 12. marts 1935 forkyndte Göring officielt, at Tyskland - uanset sine traktatlige forpligtelser - ville skabe en mægtig luftstyrke. Fire dage senere gennemførte Hitler den almindelige værnepligt - ligeledes et åbenlyst traktatbrud. Frankrig blev stærkt foruroliget, og nervøsiteten steg, da England - til trods for Tysklands optræden - indlod sig på forhandlinger i Berlin, hvor nu Hitler krævede ret til også at opruste til søs. Italiensk frygt for, at Østrig skulle blive slugt af nazisterne, som så ville stå ved Brenner, var baggrunden for de engelsk-fransk-italienske drøftelser i Stresa (11.-14. april), hvor man besluttede at støtte en kraftig fransk protestpolitik, der skulle fremføres i Folkeforbundet, og da rådet samledes i april vedtog samtlige magter med undtagelse af Danmark en skarp fordømmelse af de tyske traktatbrud.

P. Munchs »stemmer ikke« blev både i England og Frankrig opfattet som udslag af Danmarks frygt for den vågnende tyske stormagt. Anden forklaring var heller ikke mulig. Og dog var der een fare, som var endnu større: den at lukke øjnene for, at vi styrede mod det fuldstændige internationale anarki, hvor ret kunne krænkes og traktater brydes og løfter sviges, uden at de, som var gangsternes ofre, stillede sig ubrydeligt solidariske til bekæmpelse af dette barbari. Gik man splittede ind i lovløshedens periode, havde man kun ringe odsigt til at kunne trodse de onde Magter. Undskyldningen for P. Munchs Brud på Solidariteten må søges deri, at de øvrige magters fællesskab i virkeligheden kun var et skin. Skulle fællesskabet for alvor sættes på prøve, ville det bryde. Enhver ville da handle på egen hånd for længst muligt at undgå risikoen ved en fælles folkeforbundspolitik.

Det var også det, som hændte nu. Frankrig sluttede i maj måned aftaler med Rusland og Czekoslovakiet om gensidig hjælp i tilfælde af uprovokerede angreb, og England genoptog sine flådedrøftelser med Tyskland, resulterende i en tysk-engelsk flådeoverenskomst (18. juni), hvorved det tredje rige fik ret til at bygge en marine med en samlet tonnagemængde på 35% af den engelske. Uden hensyn til Versailles-Traktatens øvrige underskrivere havde Storbritannien altså godkendt endnu et tysk brud på traktaten, og i praksis havde det likvideret sine intenser i Østersøen, som herefter ville ligge under tysk supremati!

For os var denne udvikling i højeste grad skæbnesvanger. Vor position havde hidtil været farlig nok. Nu blev den med eet slag mange gange værre.

Det er derfor også indlysende, at cegivenhederne i forsommeren 1935 gjorde et meget stærkt indtryk på den danske offentlighed. Alligevel stemples de talrige forsvarsmøder, der holdtes landet over, som »en reaktionær militær-chauvinistisk agitation«, og spørgsmålet om at værges landets frihed betegnedes som en sag, der kun vedkom »ansvarlige folk«. Disse indrømmede i al stilhed, at Hitlers fredsforsikringer ikke var en bønne værd, men de så ingen anden mulighed for at bremse ham end »et stærkt, enigt Genève« - hvor man for eget vedkommende kunne fraskrive sig enhver forpligtelse til at yde noget offer, i håb om, at de andre ville klare ærterne. Mand og mand imellem fablede man om »den rigtige Stauning«, der »så at sige var født med bøssen på nakken«. Han skulle kun have den fornødne tid til at vise sit sande sindelag, for »det er ikke sådan at galopere med en dr. Munch på ryggen«. Det var en total vildfarelse. Stauning var lige over for P. Munch aldeles uselvstændig i sin opfattelse af storpolitiske og militærpolitiske problemer. Kun på rent underordnede punkter kunne der opstå divergenser imellem dem, fordi statsministeren indså, at den jævne socialdemokratiske vælger faktisk var ved at blive urolig over udviklingen. »Den tanke, at man hellere vil sætte livet til i en håbløs kamp ved vor grænse end underkues f.eks. af nazisterne, er slet ikke [længere] fremmed inden for den danske arbejderstand«, klagede den radikale Hassing-Jørgensen.

Ved Socialdemokratiets partikongres i Ålborg i juni 1935 slog Stauning stærkt på de nationale strenge, men uden i mindste måde at tage positivt standpunkt til forsvaret. Det manifest, der blev kongressens resultat (24. juni), kunne i den henseende være kontrasigneret af dr. Munch. Man anbefalede kun »visse ændringer« i den gældende forsvarsordning, så denne bedre kunde »tilpasses« til Landets Bevogtningsopgaver. Ubegribeligt nok var der adskillige, som af Ålborg-Manifestet læste en »kursændring«. Sandheden var, at det officielle Socialdemokrati vedvarende stod, hvor det for længst havde placeret sig: som garant for »Systemet Munch«.

Og heri fandt ingen forandring sted, skønt sidste halvdel af 1935 bragte nye voldsomme stormkast ved Italiens tøveroverfald på Abes-

sinien (4. oktober). Folkeforbundsmagterne saboterede den kollektive overholdelse af pagtens sanktionsbestemmelser, og ved Hoare-Laval-Planen (7.-8. december) forrådte man slet og ret Abessinien. Udenrigsminister Hoare faldt ganske vist på denne lumpne streg, og hans efterfølger, Eden, ville følge en fastere politik; men så rystedes ved vinterens slutning grundlaget for det engelske initiativ ved Tysklands sprængning af Locarno-Pagten og dets samtidige nye brud på Versailles-Traktaten ved besættelsen af den demilitariserede Rhinzone (7. marts 1936).

Der blev i dette halvår jaget en frygt i mange danske, men vore »ansvarlige« politikere syntes ikke afficerede af begivenhederne. Folketingsvalget den 22. oktober 1935 betød ingen ændring, og Alsing Andersens afløsning af Stauning som forsvarsminister (4. november) ikke heller. Da oppositionspartierne under finanslovdebatten spurgte regeringen, om den ikke nu fandt det nødvendigt at gå til en fordoms-fri drøftelse af vort neutralitetsværn, erklærede Alsing Andersen, at han ikke så nogen som helst grund dertil - vi ville jo ikke løse andet end »visse bevogtningsopgaver«, og dertil var den bestående ordnings rammer store nok (4. december). Hæmmeligheden var selvfølgelig, at alliancen med de Radikale spærrede enhver mulighed for, at det socialdemokratiske parti kunne foretage det omsving, som dets vælgerkorps var på vej til.

V

Inden for oppositionen forholdt Venstre sig ret passivt. Derimod fremsatte Det konservative Folkeparti (20. februar 1936) et lovforslag om anskaffelse af flyvemateriel til 20 mill. kr. og om nedsættelse af en hurtigt arbejdende forsvarskommission, hvis betænkning skulle være afgivet senest den 1. oktober. Regeringspartierne satte sig bestemt imod forslaget, og Venstre ville heller ikke støtte det. Det begravedes i et udvalg, som aldrig fik nogen betænkning færdig.

Det var efterhånden umuligt at lukke øjnene for den krigstrusel, som kom nærmere og nærmere. Tysklands seneste traktatbrud førte til vedtagelsen af en protest, som på fransk-belgisk initiativ blev forelagt Folkeforbundsrådet; men videregående planer fik småstaterne til at reservere sig (21. marts), og Tyskland selv nægtede bestemt at lade sin fremfærd indanke for Hågdomstolen (31. marts). Man nåede da ikke et

skridt længere. En akademisk fordømmelse af nazisternes Rhinlands-kup var komplet virkningsløs.

Den danske generalkommando gennemlevede med bange anelser disse truende forårsmåneder. General With søgte gentagne gange at gøre regeringen begribeligt, at Tyskland hverken ville eller kunne tåle et militært tomrum ved sin nordflanke. Vi måtte foretage os noget, der skabte garanti for, at vort territorium ikke kunne udnyttes til anlæg af flyvebaser, hvorfra Tyskland kunne trues. Gjorde vi det ikke, »vil det medføre«, skrev generalen, »at Danmark får en nazihær i pension, så længe krigen varer, og den kan komme til at strække sig over flere år«. På et møde i Københavns Grundejerforening (15. maj) erklærede han, at Danmark under en kommende stormagtskonflikt sandsynligvis ville blive besat, hvis vi ikke i tide søgte at afværge denne katastrofe. »Politiken« blev yderst opbragt over en så pessimistisk udtalelse, og forsvarsministeren udtalte sin forbavelse over, at general With fandt det rigtigt at sige noget sådant.

Desuden »lysnede« det jo! Netop i maj måned var Mussolini blevet færdig med at undertrykke Abessinien, og magterne begyndte straks at hæve de (i sig selv ganske illusoriske) sanktioner mod Italien! Denne fuldkomne Folkeforbundsfallit inspirerede syv »eksneutrale« småstater, blandt dem Danmark, til en fællesudtalelse om, at de fremtidig ikke ville føle sig bundet af sanktionsbestemmelserne i pagtens § 16. »så længe pagten i sin helhed kun gennemføres på ufuldstændig og inkonsekvent måde« (1. juli). Solidaritetsprincippet var dermed officielt forladt, og man måtte vende tilbage til det gammeldags neutralitetsprincip, der både formelt og reelt overlod det til den enkelte stat selv at sørge for sin Sikkerhed.

Imidlertid bevirkede den mislykkede sanktionspolitik, at Italien nærmede sig Tyskland og trak sig ud af samarbejdet med England og Frankrig. Inden udgangen af juli var »Aksen Berlin-Rom« en kendsgerning. Samtidig begyndte Danzig-Problemet at tone frem, og nede i Spanien fandt militærrevolten, støttet af både Tyskland og Italien, Sted (18. juli). »Lysningen« fra den vårgrønne maj var allerede glemt. Nye tordensvangre skyer tårnede sig op horisonten rundt. I september søgte man på fransk initiativ at besvære noget af den uro, som den spanske borgerkrig gav anledning til, ved at nedsætte en ikke-indblandingskomité, repræsenterende 26 stater, blandt dem Tyskland og Itali-

en, som sad til halsen i indblanding, og Rusland, der heller ikke holdt sig tilbage. Det storpolitiske hykleri satte rekord ved komiteens møder. Hele den moralske opløsning, som havde kendetegnet de seneste år, var ved at slå ud i blomst. Høsten nærmede sig.

Men vor hjemlige regering lod sig ikke forurolige. Ved et socialdemokratisk stævne i Sønderborg (9. august) udtalte statsminister Stauning, at vi havde »fået forskellige tilkendegivelser om, at der ikke findes berettiget grund til frygt«, og blandede vi os kun ikke i andre nationers sager, kunne vi nære »forventning om, at samme noble adfærd vises over for os«; thi »vi vil ikke tro på nødvendigheden af en forberedelse til krigsmæssige operationer«. Tænk, at mennesker kan have så stærk en vilje!

Efterårets landstingsvalg gav regeringspartierne 39 mandater mod oppositionens 37. Den radikal-socialistiske alliance havde altså fået overtaget i begge rigsdagens ting. De »overvejelser« og »undersøgelser« vedrørende enkelte »tekniske mangler« ved værnene, som var blevet bebudet på Ålborg-Kongressen, måtte omsider kunne afsluttes. Generalkommandoen blev holdt helt uden for enhver drøftelse. Alsing Andersen følte sig tilstrækkeligt hjulpet, når han tyede til den marineministerielle direktør (inaktiv officer i 19 år) og den krigsministerielle direktør (inaktiv officer i 15 år)! Aldrig tidligere var vor militærpolitiske situation blevet »overvejet« i den grad letsindigt og ansvarsløst.

Over alt i verden søgte man at forberede sig på, hvad der måtte komme. Tysklands kolossale og langt fremskredne krigsforberedelse var den centrale kendsgerning. Ville man modstandsløst lade sig knuse, når Hitler satte sin dødsmaskine i gang, eller ville man møde den med dens egne forfærdelige midler - det var problemet! Men tiden var knap! Klokken var ved at falde i slag! »Opsættelsens, de halve forholdsreglers, de smertestillende midlers, forbløffisernes og forsinkelsernes æra er ved at være forbi,« sagde Churchill (12. november); »nu er konsekvensernes tid inde!«

Det var på dette tidspunkt, Italien og Tyskland anerkendte den spanske oprørsregering (18. november), ligesom Italien anerkendte Japans manchuriske rov og Japan Italiens abessinske (28. november). Endelig var det tidspunktet for et nyt tysk Brud på Versaillesfredens bestemmelser, denne gang vedrørende den internationale kontrol med den mellemeuropæiske flodtrafik (14. november). Udefra lød var-

Den tyske rigsdag indkaldtes pludseligt til et møde den 7. marts 1936, og Hitler proklamerede ved denne lejlighed, at den fransk-sovjettrussiske pagt var direkte rettet imod Tyskland, hvorfor Locarno-Pagten var ophørt at eksistere, og han havde givet tyske tropper ordre til at rykke ind i den demilitariserede zone ved Rhinen. Det var et åbenlyst tysk traktatbrud, motiveret med et intetsigende påskud og foretaget på et tidspunkt, da den tyske hærledelse endnu ikke ville have kunnet imødegå en international militær danktion. Men England var uforberedt, og Folkeforbundets sanktionsbestemmelser var i realiteten værdiløse. Hitler udnyttede situationen - og tog triumferende stikket hjem. - Billedet viser de tyske tropper marcherende over Rhinbroen ved Köln.

endelig ved at finde deres egne ben; men finansminister H. P. Hansen støttede dr. Munch, og »overvejelserne« kunne tilsyneladende ikke blive endt. I en nytårsudtalelse erklærede Stauning, at vi ville hindre et neutralitetsbrud, »så langt evnerne rækker«. Det sagde ikke meget; men tonen havde ligesom fået en anden klang. Og selv det radikale pressesekretariat viste tegn på forståelse af, at forholdene var ved at ændres. Principielt ville man ikke opgive »bevogtningsteorien«, ikke høre tale om nogen »dansk oprustning«; men på den anden side indså man umuligheden af at få de militære bevillinger yderligere nedsat, hvis ikke »demokratiets front skal sprænges«. Blandt socialdemokraterne havde der nemlig vitterligt fundet en »mentalitetsforskydning« sted. Forsvarsministeriet havde i august 1936 udformet de »direktiver«, efter hvilke de »tekniske forbedringer« skulle søges gennemført.

selsråbene til os. »Inden 48 timer efter udbruddet af en europæisk krig kan Danmark besættes af tyske tropper«, skrev »Sunday Chronicle« (15. november). »En sensationshungrende engelsk søndagsavis«, svarede man fra vor side. Fantasterier! Krigshetz! Hvorfor skulle i det hele taget Danmark blive angrebet?

Ved årets udgang havde man fornemmelsen af, at der herskede en vis spænding inden for regeringen. Socialdemokraterne ville åbenbart gå videre m.h.t. »tekniske forbedringer« af værnene, end dr. Munch kunne billige. Statsministeren og forsvarsministeren var

Hær og flåde skulle indrettes på bevogtning af grænsen og kysterne, men ikke alene ved inspektion af disse strøg, også ved »afvisning af forsøg på at benytte dansk territorium, hvor hulighed for en sådan afvisning måtte foreligge«. Generalkommandoen fik, som tidligere nævnt, ingen anelse om disse direktiver - søværnskommandoen fik dem derimod forelagt (fordi marineministeriets direktør jo tillige var viceadmiral), og den udtalte kort og godt (15. september), at »man ikke inden for den nuværende økonomiske ramme er i stand til at foreslå en ordning, som kan anses for militært forsvarlig til løsning af de stillede opgaver«. Hertil fjøjede marinestaben (18. december) det ikke mindre fyndige: »Et så svagt søforsvar som det omhandlede vil gøre den samlede danske-forsvarsordning i alt væsentligt illusorisk«! Alligevel fortsatte ministeriet sit arbejde med de fornødne lovudkast, og da man havde afsluttet det ved nytårstid, gav man for skams skyld generalkommandoen 16 dage til gennemgang og eventuel kritik af dem (2. januar 1937). Det blev til et selvstændigt hærlovsforslag, fordi »opgaven - at kvalitetsforbedre, herunder materie forsyne den bestående hær inden for den givne, snævre økonomiske ramme - er ganske uløselig«. Både søværnskommandoen og generalkommandoen skrev imidlertid til ministeriets papirkurv, Regeringsforslagene blev fremlagt den 4. februar, og de tilsigtede det fuldkomment mirakuløse: at »sanere« hæren ved en udgiftsstigning på bare ca. 380.000 kr., medens flåden for at blive lige så lykkelig måtte kræve 975.000 kr. mere end i finansloven 1937/38 forudsat! Og vel at mærke: Forsvarsministeren tænkte nu virkelig på at anvende værnene til regulær kamp. Der var ikke længere kun tale om ren bevogtning eller om dette at jage irregulære bander tilbage over grænsen; nej, hær og flåde skulle også yde »en vis beskyttelse mod andre neutralitetskrænkelser, når disse er af en sådan karakter, at der foreligger rimelig mulighed for deres afvisning, idet vi selvfølgelig både af nationale og internationale grunde må søge at undgå, at vort territorium udnyttes af krigsførende parter«. Disse ord i Alsing Andersens forelæggelsestale var det første nogenlunde klare vidnesbyrd om, at det danske Socialdemokrati var ved at nå frem til et positivt forsvarsvenligt standpunkt. Den citerede passus dækkede helt, hvad det svenske Socialdemokrati havde udtalt i en kommissionsbetænkning af 1936. Men desværre - lovforslagene selv svarede ingenlunde til et positivt program, og årsagen til denne disharmoni mellem praksis og

Den 17. oktober 1933 havde statsminister Stauning en opmærksom, men yderst skeptisk Tilhører i Folketinget: generaløjtnant With. - Hvorledes kunne der blive mening og sammenhæng i disse udtalelser, som statsministeren fremsatte? Landegrænsen mod syd skulle selvfølgelig værnes, sagde han, det var »nordens grænse«, og et overgreb mod den ville være »mordens sag«. Alligevel vilde det danske afrustningsforslag blive fremsat på ny, fortsatte han, og hvad general With havde sagt om vor ungdoms fysiske og åndelige udvikling gennem en uddannelse omtrent som landstormens, havde ingen aktuel interesse. - Man forstår godt, at generalen oppe i tilhørerlogen foldede hænderne og lod et svagt ironisk smil spille omkring munden.

teori var og blev makkerskabet med det radikale parti. Dr. Munch havde for sidste gang haft held til at hindre en rationel løsning af vort forsvarsproblem. Under lovforslagenes behandling indhentes der på konservativ foranledning responsa fra værnene, som viste, hvor utilstrækkelige de opstillede budgetter var, forudsat at den af regeringen stillede opgave skulle blive løst. For første gang - kan man godt sige - tog generalkommandoen virkelig bladet fra munden og foretog sine beregninger uden at skele til det politisk oportune. Resultatet blev, at den gennemhånedes af regeringspartierne, og heller ikke oppositionen vovede at gå i brechen for dens synspunkter, selv om de Konservative fremsatte økonomisk mere vidtgående forslag end tidligere. Ved 2. behandling (15.-16. april 1937) blev debatten adskilligt skærpet, de Konservatives forslag forkastedes, og 3. behandling (20. april) var en ren ekspeditionssag. Håbet om »en bred, demokratisk overenskomst« var bristet, Venstre undlod at stemme og de Konservative stemte imod. På den måde vedtoges regeringens hærlovsforslag med 71 stemmer mod 27 og dens søværnslovsforslag med 70 stemmer mod 28. Da Landstinget fik spørgsmålet til behandling, var udfaldet berøvet enhver som helst interesse. Den 5. maj faldt vedtagelsen med 38 stemmer mod 15, og to dage senere underskrev kongen lovene, som straks trådte i kraft. Det teoretiske

grundlag var lagt for de værn, med hvilke vi kom til at møde katastrofen knap tre år senere.

Derfor har 1937-ordningen sin særlige betydning. I organisatorisk henseende betød den et tilbageskridt, endvidere var det foreslåede beløb til materielanskaffelser helt utilstrækkeligt, så der af den grund måtte gøres indhug i det almindelige driftsbudget, hvilket det på ingen måde kunne tåle. Styrkernes kampværdi reduceredes, den ene genindkaldelse til efterårsmanøvrerne bortfaldt, og den, man beholdt, afknapedes. Selv om der årligt skulle indkaldes ca. 1200 flere rekrutter, fik dette ingen betydning, da garnisons- og hjælpetropperne til gengæld blev nedskåret med ca. 2300 mand. Deres arbejde måtte altså udføres af rekrutter, som derved fik uddannelsestiden yderligere forkortet. Grænsen blev ikke sikret, København var praktisk talt uden fast luftforsvar, og de frivillige korps skulle nedlægges. Disse, som under den sidste krig havde ydet hæren så gode tjenester, og som i sig selv vidnede om den ungdommens værnevilje, der gav modstandsbevægelsen under okkupationen dens kraft og popularitet - disse frivillige korps, hvis eksistens i sig selv var en protest mod »systemet Munch«, blev nu ofret af vore »ansvarlige« politikere. Fanerne måtte rulles sammen og våbnene afleveres; men den ånd og de idealer, som havde kaldt ungdommen inden for alle samfundsklasser frem til en dygtiggørelse i forsvarets tjeneste, kunne ingen politik besejre. Den »gik under jorden«, til fjendens hæl på vor nakke kaldte den frem på ny, og den ved disciplin og ofre reddede, hvad den officielle statsledelse havde været ved at sætte over styr.

Hvad flåden angik, formindskedes enhedernes antal i den grad, at der slet ikke kunne være tale om at yde et neutralitetsforsvar. Der var næppe materiel nok til en simpel bevogtningstjeneste. Nye artilleriskibe faldt helt uden for planen - vi måtte endnu i 6 år nøjes med den ombyggede »Niels Juel« og den næsten 30 år gamle antikvitet »Peder Skram«. Når disse to veteraner inden længe lagde sig trøtte til ro, ville Danmark være i besiddelse af verdens ejendommeligste marine: en flåde uden artilleriskibe!

Men 1937-ordningen var billig! Hærens årlige driftsbudget kom på 26,38 mill. kr., hvortil skulle føjes - inden for et tidsrum af højst 5 år - en samlet ekstraordinær bevilling på 10 mill. kr. til anskaffelse af krigsmateriel. Søværnets driftsbudget lå på 14,5 mill. kr. med en sam-

Alsing Andersen (f. 1893) blev sekretær i Socialdemokratisk Forbund 1917 og året efter i partiets rigsdagsgruppe, hvis formand han var 1932-35 og 1940. I 1935 valgtes han til forbundets viceforretningsfører og 1941 til dets forretningsfører. Han var forsvarsminister i ministeriet Stauning 1935-40 og finansminister i ministeriet Buhl juli-november 1942.

Ole Bjørn Kraft (f. 1893) indvalgte 1926 i Folketinget som repræsentant for Det konservative Folkeparti og blev snart partiets ordfører i militære spørgsmål. I 1932 blev han af sit parti indvalgt i det udenrigspolitiske nævn, var medlem af den danske delegation ved Folkeforbundet 1935-37 og overtog ved befrielsen i 1945 forsvarsministeriet.

let ekstraordinær bevilling på - 9 mill. kr. til skibsmateriel! Medens hæren måtte klare sine flyvetropper på basis af sit eget spartanske driftsbudget, fik marinens flyvevåben et årligt budget på 2 mill. kr. og kystbefæstningen et på 900.000 kr. + (i løbet af højst 5 finansår) en samlet ekstraordinær Bevilling på 1,5 mill. kr.

Således »rustede« vi os til at møde vor skæbne!

VI

I Sverige havde ængstelsen for følgerne af det danske eksperiment givet sig mange udslag både i pressen og på anden vis, da statsminister Stauning ved et møde i Lund den 7. marts 1937 havde erklæret Danmarks forsvar for et internt dansk problem, der ikke vedkom det øvrige Norden. »Har Danmark fået overdraget opgaven som lænkehund eller anden vagtopgave på nordens vegne«? spurgte han. Og

han svarede: »Mig bekendt har der aldrig været forhandlet om noget sådant«. Angrebene på statsministeren var i store dele af både den danske, den svenske og den norske presse meget heftige, og hans påstand, at tanken om et nordisk forsvarsforbund var en ren utopi, fremkaldte mangfoldige protester; men en konkret redegørelse for, hvorledes et sådant forbund skulle kunne organiseres, så ikke lyset, og diskussionens præg viste, at stemninger og følelser var de afgørende, enten man afviste problemet, eller i han søgte at gøre det til hovedem-

net i vor hjemlige forsvarsdiskussion. En ny tale, som Stauning holdt i Stockholm (12. marts), var mere moderat i formen, uden at hans standpunkt i realiteten ændredes ved den.

Mest uheldigt virkede det, at man på norsk og svensk hold opfattede hans afvisning som udtryk for en dansk politisk afhængighed af Tyskland. En sådan fortolkning var aldeles ubegrundet, og selv hans hjemlige modstandere benægtede kategorisk dens rigtighed. Om end ud fra andre motiver end hans indrømmede de så at sige alle, at øjeblikket ikke var inde til etableringen af et nordisk forsvarsforbund; men de hævdede - således f.eks. Christmas Møller ved en tale i Lund (6. april) -, at »fortrolige forhandlinger og drøftelser« mellem Danmarks og Sveriges rigsdage om »de fælles opgaver, som måtte foreligge«, burde forsøges. Heller ikke dette standpunkt fik dog nogen mulighed for at gøre sig gældende, skønt det fra indsigtfuld - og autoritativ - side i Sverige blev hilst med sympati. Hvad der i vore broderlande mest af alt lagde hindringer i vejen for en åben og realitetsbetonet debat om sagen, var utvivlsomt den frygt for tyske angreb på vor sydgrænse, som var så naturlig, og som vi ikke selv tog noget som helst hensyn til ved vor forsvarsordning. Norsk og svensk hjælp havde selvfølgelig under disse omstændigheder ingen udsigt til at blive ydet. For Tysklands vedkommende betragtede man enhver tendens til dannelsen af et nordisk forsvarsforbund med afgjort uvilje. Man ønskede i Berlin, at de nordiske lande hvert for sig ville sætte sig i stand til krav om en national samlingsregering at forsvare sin neutralitet, så Tyskland ikke via dem skulle være udsat for angreb; men en blokdannelse mellem dem var ikke i tysk interesse. Bag den øjnede man - uden ringeste grund - engelske, måske også sovjetrussiske Intriger.

Usikkerhedsfølelsen blev stadig mere fremtrædende herhjemme. I efteråret 1937 opfordrede ingeniør Knud Højgård til skabelsen af en national samlingsregering; men politikerne afviste uden diskussion tanken. Betingelser for en samlingsregering fandtes ganske sikkert heller ikke. På den anden side var tilliden til, at de, som sad inde med regeringsansvaret, virkelig formåede at bære det, på ingen måde urokket - end ikke inden for deres egne partier. Oppositionen rejste krav om en hurtig revision af den mislykkede 1937-ordning, hvad statsministeren bestemt modsatte sig, og P. Munch hævdede, at solidaritetsprincipets faktiske bortfald ved erklæringen af 1. juli 1936 ikke havde skabt

nogen ny situation, der gjorde militærpolitiske overvejelser nødvendige. drøftelserne vedrørende dette sidstnævnte spørgsmål fik en rent akademisk karakter og førte derfor intet til. Man gik ind i 1938 uden at være nået et skridt videre i arbejdet for at betrygge landets fremtid.

Og dog var det uomtvisteligt, at der i løbet af 1937 havde fundet en storpolitisk problemforskydning sted, som kunne indebære stærkt forøget risiko for os. Takket være den nyskabte »akse« kunne Hitler opnå, at en tysk Balkan politik, som på forhånd måtte antages at vække italiensk mistænksomhed, blev accepteret i Rom. Derved ændredes faktisk hele billedet: fra den pyrenæiske halvø, som ved årets begyndelse havde stået i storpolitikens brændpunkt på grund af den spanske borgerkrig, gled hovedinteressen over til de problemer, der var knyttet til det brogede, urolige Balkan og til portene, som fra Centraleuropa førte imod sydøst: Østrig, Czekoslovakiet og Ungarn. Tyskland krævede frie hænder i dette »rum«. Et Besøg, som Lord Halifax i november måned aflagde i Berlin, gav ham et levende indtryk af, hvor ømtåleligt hele det centraleuropæiske problemkompleks var blevet. Frankrig og England rykkede nærmere sammen. Roosevelt forberedte U.S.A, på at måtte optræde som »Englands indirekte allierede«, hvis det kom til krig. Meget snart kunne udviklingen få et dramatisk forløb.

Og frygten derfor viste sig i høj grad begrundet. I marts 1938 foretog Hitler sit første store kup ved at gennemføre Østrigs indlemmelse i det tyske rige. Det var et brutalt overfald, støttet af 5. kolonner i Østrig selv, ledet fra Berlin og muliggjort ved militære magtmidler. Højtidelige tilsagn var brudt, internationale hensyn tilsidesat. Den folkelige »selvbestemmelsesret«, som han fingerede at gøre til rettesnor for sin handling, betød ikke stort, fordi den under alle omstændigheder ikke var fri.

Frygten for fremtiden steg voldsomt ved dette kup. »Alvoren i begivenheden den 11. marts kan ikke overvurderes«, sagde Churchill i Underhuset. »Europa står over for et overfaldsprogram, fint beregnet og planlagt, som udvikler sig skridt for skridt, og der står kun eet valg åbent, ikke alene for os, men for alle lande, hvem det ulykkeligvis angår: enten som Østrig at underkaste sig eller at træffe forberedelser, medens der endnu er tid til at afværge faren« (14. marts).

Rundt om i Europa søgte man febrilsk at indrette sig på at gå skæbnen i møde. I Sverige, som året før havde øget sit forsvar ganske be-

tydeligt, foreslog nu den socialdemokratiske regering nye store bevilninger til begge værn (4. maj), i Finland fandt noget tilsvarende sted (3. maj), ja, selv i Norge, der militært set var mindst lige så slet rustet som Danmark, vågnede man op og vedtog et betydeligt statslån til en reorganisation af hær og flåde (31. marts). Hos os - sov man! Det konservative Folkeparti fremsatte forslag om en fordomsfri undersøgelse af 1937-ordningens mangler (10. marts), men afvistes. Den radikale ordfører, ingeniør Rager, kunne overhovedet ikke begribe, at der var »sket nogen ændring i den udenrigspolitiske situation«, der kunne berettige til en ny debat om forsvarsspørgsmålet. »Det er følelsesudtryk, der kommer frem«, sagde han; »det er forsøg på at lave en panikstemning«. Da man debatterede et lovforslag vedrørende beskyttelse af den civile befolkning mod følgerne af luftangreb, og man fra oppositionens side også ønskede et aktivt luftforsvar etableret (24. marts), blev indenrigsminister Dahlgård meget opbragt og erklærede, at man ved sådanne krav slet og ret gav enigheden om dispositioner til civilbefolkningens beskyttelse »gift«.

Men bag kulisserne var regeringspartierne alligevel ikke så enige,

Med de frivillige korps tog den kommanderende general, generaløjntant With, afsked ved en storstilet parade på Vognmandsmarken den 20. juni 1937. »Hæren vil aldrig glemme de mænd og kvinder, der stillede sig bag korpserne«, sagde han, »og den vil aldrig glemme den ungdom, der år efter år mødte under korpserne«. Fra paraden marcherede styrkerne ind til København for at aflevere deres faner. - Billedet her viser Københavns Amts Skyttekorps under marchen. Ved universitetet hyldede rektor magnificus, prof. C. E. Bloch, de akademiske skytter og udtalte: »Over alt andet ønsker jeg at fremhæve den ånd, i hvilken korpset blev stiftet, og som det har efterlevet siden. Den ånd vil altid være at finde hos danske akademikere. Historien har vist os, at når fædrelandet har brug for sin ungdom, er studenterne de første, som melder sig«. Det var ord, besættelsestiden sandede! Men kom studenterne først, så sluttede deres kammerater fra alle andre lag i befolkningen sig hurtigt til dem. De afvæbnede korpset genopstod - nødtørftigt rustede - i sabotørernes skarer, i Danmarks Frihedshær, i alle, der var fyldt af urokkelig vilje til at afvaske skændselen fra den 9. april.

Hitler ankom til Wien den 14. marts 1938, efter at han to dage før havde passeret den østrigske grænse og fremkaldt stærke udtryk for tysk sentimentalitet, da han bevæget kørte forbi sit fødehus i Braunau. Det var dog ikke barndoms minder, han var kommet for at genopvække. Det var magtpolitik, der skulle fuldbyrdes, og dens symbol var de tyske troppemasser, der nu væltede ind over Østrig og satte deres fremmede, traditionsløse præg på landet. Den 15. marts afholdt Hitler en stor militærparade på Heldenplatz (se Billedet). Byens befolkning, fjender som venner, skulle forstå, at der nu blev sat magt bag hans ord. Da paraden var forbi, kunne han flyve hjem til Berlin og hyldes af sine paladiner som den stortyske tankes fuldbyrder. Seks år senere var hele denne magtkoncentration sprængt - og Wien drømte om atter at blive sig selv.

som de gav det udseende af. Socialdemokraterne forstod efterhånden, at det var ved at blive alvor, og at man måtte få presset de Radikale til en eller anden indrømmelse, der kunne berolige sindene en smule. »Social-Demokraten« henviste (2. april) til de ofre, der blev bragt både i Sverige og Norge, og trods strid modvind lykkedes det (12. april) at få vedtaget en lov, hvorved regeringen fik bemyndigelse til at optage et indenlandsk statslån på 50 mill. kr., af hvilke halvdelen skulle anvendes til oprettelse af statslagre, der kunne sikre landets forsyninger under ekstraordinære forhold, medens den anden halvdel skulle benyttes til en hurtigere anskaffelse af det i 1937-ordningen forudsatte krigs- og skibsmateriel, samt til dækning af statens andel i det civile luftværns budget.

»Systemt Munch« havde med andre ord ikke længere fuld medvind. Det mærkedes tydeligt under en både langvarig og mangestemmig debat, som i disse måneder førtes angående den nordiske forsvarsforbundstanke. En faktisk alliance afvistes fra så at sige alle sider. Alligevel - tonen var blevet en anden end før! Også hos socialdemokraterne. Da den svenske udenrigsminister Sandler i en radiotale (4. april) de-

Hitler ankom til Rom den 3. maj 1938 og modtoges af Mussolini og kong Victor Emanuel med en pragt så overdreven, at Parvenuens smag for det umådeholdne stak tydeligt igennem. Den 5. maj blev der afholdt en flåderevu ved Neapel, og den 7. maj fandt en mægtig festbanket sted i Rom. Mussolini erklærede Rom-Berlin-Aksen for den europæiske freds virkelige grundlag, og Hitler understregede i sin svartale, at Tyskland og Italien tilsammen dannede en blok på 120 millioner mennesker, en magt, som ingen ustraffet skulle kunne udæske. Den 9. maj besøgte de to diktatorer Firenze, hvor Hitler så byens mange storladne minder om fortidens kunst, inden han ved aftenstid rejste hjem til Tyskland. - Billedet er taget, da de to herrer kører gennem Firenzes gader, yderst tilfredse med hinanden og med den politiske kæmpebygning, de i fællesskab havde rejst - på sand!

finerede målet som »en viss koordination av alla, resp, flera nordiske länders värnkraft«, hvad »begränsade områden och spörsmål« angik, fandt udtrykket nåde hos dr. Munch og Stauning, ja, den sidstnævnte kunne endog tænke sig, at danske og svenske talte sammen om en fælles befæstning af indgangene til Øresund!

Man levede på dette tidspunkt i nervøse spekulationer over, hvad Hitlers næste kup kunne have til formål. Skønt Göring straks efter Østrigs underkuelse »på æresord« havde forsikret, at Tyskland ingen aggressive planer nærrede over for Czekoslovakiet, og v. Neurath havde bekræftet det, var der ikke mange, som stolede det fjerneste på sådanne tilsagn. Sudetertyskerne arbejdede på livet løs og afslørede inden længe deres vilje til at komme »heim ins Reich«, og den rigstyske presse og radio, frådsede bogstavelig talt i grupvækkende skildringer af czekisk »terror«. England, hvis holdning vedvarende prægedes af Chamberlains usalige tillid til de mundtlige forhandlingers betydning, gjorde kun ondt værre ved at lade Lord Runciman forsøge en slags mægling. Allerede den 7. september forstod man, at frugten var ved at modnes. Ved partidagen i Nürnberg gjorde Hitler åbenlyst sudeterty-

skernes sag til sin, selv om krig skulle blive følgen, og derefter rullede lavenen. Chamberlain fløj til Berchtesgaden (15. september), hvor han fik bekræftet, at Tyskland var parat til selvtægt, han planlagde derefter i forbindelse med den franske regering en løsning, som Czekoslovakiet blev presset til at acceptere, og som gik ud på en afståelse af alle czekiske områder med mere end 50% tysk befolkning, hvorpå han (22. september) fløj til Bad Godesberg - praktisk talt kun for at modtage Hitlers krav om ret til øjeblikkelig aktion!

Det var til at fortvivle over. Krigen kunne sikkert ikke undgås. Czekoslovakiet havde af gode grunde mobiliseret, Frankrig var godt på vej til det samme, England traf omfattende forberedelser til at gøre hjemmeflåden kampklar, Tyskland stod fuldt rustet og opmarcheret, og en ny Hitlertale (26. september) drev under drønende Heil-Råb lidenskaberne til fuldkomment hysteri. I Prag havde man afvist kravene fra Bad Godesberg, hvad ingen kunne fortænke czekerne i. Nu havde Hitler sat fristen for sit overfald til onsdag den 28. september Kl. 14. Intet syntes at kunne holde ham tilbage.

Sådan nåede man, fyldt af angst og uro, til mødet i München (29. september), fremkaldt på fransk initiativ og ved italiensk bistand. Og her blev Czekoslovakiet forrådt af sin forbundsfælle Frankrig, medens England stod fadder til forbrydelsen. Czekerne så deres land lemlæstet. I selvbestemmelsesrettens navn og med løfte om visse garantier, som ikke blev overholdt, for den »selvstændige« rest, der blev tilbage af landet, var det lykkedes Hitler at gennemføre sit andet storpolitiske kup.

Det skræmte sindene op - også hos os. Alligevel forstod sikkert de færreste hvad Østrigs og Czekosloviets skæbne dybest set betød: at den skulle åbne adgang til Balkan for den tyske ekspansion. Det skinnede ellers tydeligt nok igennem i tyske pressekommentarer, og endnu en gang fik vi at høre, at kun hvis Tyskland havde ryggen dækket oppe ved Østersøen, med andre ord: kun hvis vor neutralitet bestod i andet end ord og forsikringer, kunne vi undgå at regne også med et dansk problem under en kommende krig.

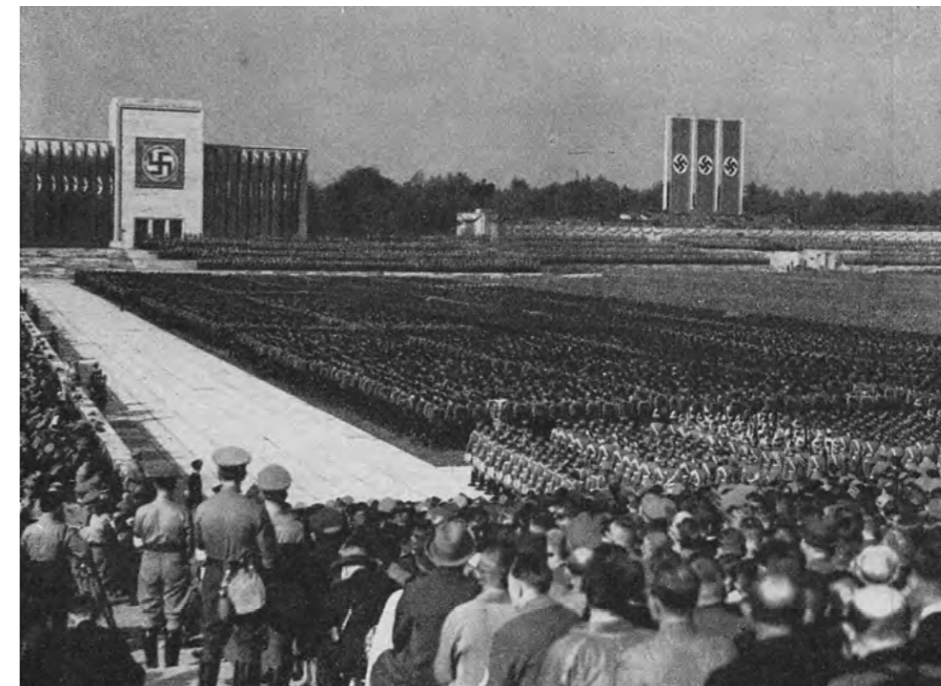
Dette var dog generalkommandoen fuldt på det rene med. På generaløjntant Withs initiativ havde der i august måned fundet nogle drøftelser sted mellem værnenes chefer og statsminister Stauning, udenrigsminister Munch og forsvarsminister Alsing Andersen. De fastslog imidlertid kun, at regeringens holdning trods alt var aldeles

uforandret, og da dei) czechoslovakiske krise kom i september, fik generalkommandoen andet at tænke på end ørkesløse diskussioner med sterile politikere. Men i befolkningen gav frygten sig tydelige, næsten panikagtige udslag. Man vidste jo, at intet var forberedt herhjemme. I huj og hast søgte regeringen at få gennemført den planlagte civile luftbeskyttelse. Skønt love herom var vedtaget både i januar 1935 og i april 1938, stod man på omtrent bar bund. Fornødne direktiver manglede, almindelig oplysning var forsømt, indøvelse af sikkerhedsforanstaltninger var undgået for ikke derved at »opskræmme befolkningen«. Kritikken over indenrigsminister Dahlgårds administration af de pågældende love blev overordentlig skarp, og det forsvar, han førte i marken, var ikke i stand til at overbevise ret mange om, at han havde været sin opgave voksen. Det svarede helt til Staunings officielle udtalelse, medens krisen endnu var på sit højeste (14. september): »For Danmarks befolkning er der ikke i det hidtil foreliggende nogen grund til frygt ... Vi følger situationen med opmærksomhed og træffer de foranstaltninger, der skønnes betimelige. Disse foranstaltninger har hidtil ikke været af ekstraordinær karakter«.

Da rigsdagen åbnedes den 4. oktober, var statsministeren særdeles tilfreds med, som alt var gået, og fuld af håb for Folkeforbundets fremtid; men om forsvaret mælede han - ikke et ord! Vi havde i de farefulde dage truffet »rimelige sikkerhedsforanstaltninger« - det måtte være nok!

Det var dog langt fra alle enige om - navnlig, fordi man ikke kunne få øje på, hvad vi egentlig havde gjort. Kommandør Evers sagde rent ud (9. oktober), at flåden havde manglet alt - mandskab, materiel, ammunition -, og at hærens forhold sikkert ikke havde været bedre. »Men jeg tror, enhver ansvarsbevidst befalingsmand ligesom jeg selv har følt med landets elendigt udrustede ungdom, der skulle betale regningen«. Skønt værnene havde modtaget direktiver om eventuelt at indlade sig i kamp, havde de faktisk været sådan stillet, at kamp ville have betydet »mord på værgeløse personer«! Heller ikke politikerne kunne undgå at røbe den sindets uro, som krisen havde skabt. Vi (og alle andre små nationer) var - sagde Hartvig Frisch (12. oktober) - efter Czekosloviakiets kapitulation »stillet over for det spørgsmål, der hedder »at være eller ikke være«!« Det gjaldt nu om, »uanset alle tidligere standpunkter af partier eller personer«, at være rede til »at antage eller forkaste ethvert standpunkt alene på dets værdi i forhold til disse nye erfaringer«. For

Da partidagen, i Nürnberg afsluttedes den 12. september 1938, skete det under udfoldelse af al den militære pomp og pragt, som talløse opmarcherede formationer kunne fremkalde. Og Hitler holdt en »stor« tale, hvori han erklærede jøderne og den marxistiske Internationale uforsonligt fjendskab, lamenterede over de »utålelige« forhold, hvorunder sudetertyskerne levede i Czekoslovakiet, og bad udlandets statsmænd være overbeviste om, at disse »forpinte skabninger« ville få hjælp fra Tyskland, hvis de ikke var i stand til at hjælpe sig selv. Tyskland og Italien stod uadskilleligt forbundne, ingen magt i verden kunne fjerne dem fra hinanden, og ovre i vest havde han ladet anlægge alle tiders stærkeste fæstning langs den fransk-tyske grænse - en fæstning, som var uindtagelig, og bag hvilken det tyske folk stod i våben. - Talen hilstes med et brøl af begejstring. Men udlandet tænkte med gru på, hvad denne samvittighedsløse ophidselseskampagne måtte føre til.

hans eget vedkommende svarede teori og praksis dog langt fra til hinanden. Han var yderst tilbageholdende, da det kom til stykket, Og oppositionen forstod - af hans som af statsministerens udtalelser -, at de »nye erfaringer« ikke stak synderligt dybt. Man ville nok forhandle om det militære spørgsmål, men afviste på forhånd enhver tanke om at »opruste«. Alligevel fik det radikale parti kuldegysninger. »Det er umuligt, at der kan bevilges een eneste rød øre eller een eneste soldat mere, så længe der sidder radikale ministre i regeringen«, fastslog »Fyns Venstreblad« (14. oktober). Regeringen burde omgående »forbyde mørklægningsøvelser og anden skrækpropaganda«. »I hvert fald burde sligt finde sted uden radikal medvirkning.«

Til sidst gik statsminister Stauning ind på at få nedsat et udvalg på 21 medlemmer (9. november), der skulle overveje både Danmarks stilling inden for Folkeforbundet, det nordiske samarbejde og det militære beredskab - altså et så vidtspændende arbejdsfelt, at det ville have lange udsigter, før en betænkning kunne foreligge. Hartvig Frisch blev udvalgets formand. Det holdt nogle møder, samledes atter i december 1939 og sov så stille hen i december 1940 - sporløst, lydløst, hensigtsløst!

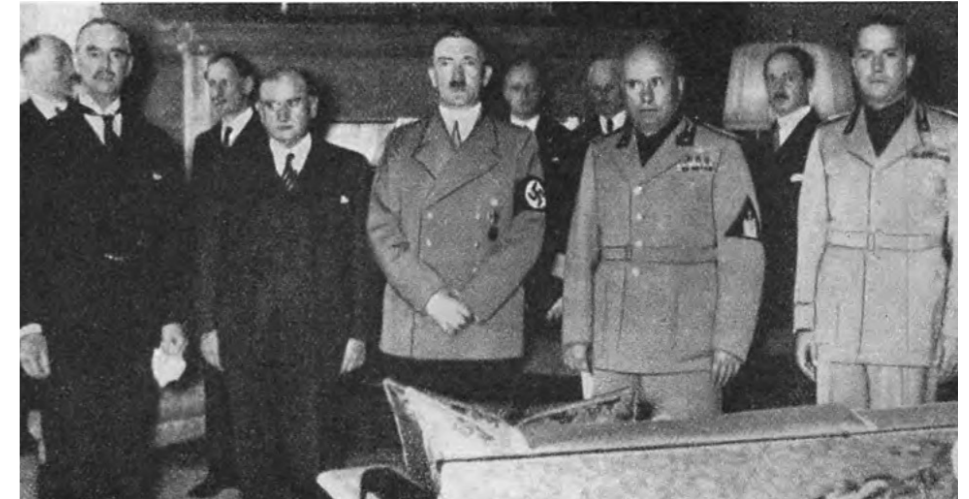
Men var politikerne passive, arbejdede til gengæld generalkommandoen. Ved forårstid havde generalerne With og Gørtz gjort et skitsemæssigt udkast til en hærordning, hvorved vi takket være double-ring af regimenterne fik afhjulpet en af den gældende ordnings værste skavanker. Da krisen indtraf ved efterårstid, gik de nævnte officerer i gang med i alle enkeltheder at udforme et virkeligt forslag ud fra den betragtning, at vi ved mobilisering måtte kunne råde over 15 fodfolksregimenter (i stedet for de eksisterende 7), hvis en forsvarskamp skulle kunne tages op på nogenlunde rimelig basis. Ganske vist ville dette kræve et årligt budget på ca. 85 mill. kr., og noget håb om at se forslaget gennemført fandtes ikke. Men alligevel var det betydningsfuldt, at det blev fremsat: først derved gav hæren klar besked om, hvad et sagligt forsvarligt værn ville kræve. Hidtil havde den altid følt sig bundet af hensyn til det - mere eller mindre - politisk opportune. Den havde fra gammel tid opereret med budgetter, der intet havde med et sandt forsvar at gøre, og alle ordninger siden 1922 havde oven i købet stået i nedskæringsens tegn. Intet under, at politikerne fik et chok, da forslaget blev meddelt 21-mands udvalget, hvorfra omkostningsbeløbet - ved indiskretion - øjeblikkeligt vandrede til regeringspartiernes presseorganer, i hvilke det serveredes med en passende blanding af hån og forfærdelse. Det begravedes omgående.

VII

Da Hitler proklamerede sin lyst til at sluge Sudeterlandet, forkyndte han samtidig, at med denne lyst tilfredsstillelse ville hans sidste territoriale krav i Europa være opfyldt. Han glemte heller ikke at forsikre, at han ingen czecker ville have inden for sit riges grænser. Den slags fraser beroligede adskillige. Skeptikere blev nærmest regnet for kværulanter.

Og månederne umiddelbart efter München syntes virkelig at forløbe i afspændingens tegn. Der var »gjort ende på tyve års krise«, som Daladier udtrykte sig. Sidst på året (6. december) undertegnede udenrigsministrene Bonnet og v. Ribbentrop i Paris en fransk-tysk erklæring om fremtidigt nabovenligt forhold og om konsolidering af den fælles grænse.

Men det var kun dumt at fæste lid til sligt. Tysklands balkanplaner var næppe demaskerede endnu, og Italiens middelhavsaspirationer -

Inden forhandlingerne skulle begynde i München den 29. september 1938, stillede de fire hovedaktører (f.v. Chamberlain, Daladier, Hitler og Mussolini) sig op på række, suppleret (yderst t.h.) med grev Ciano, for at lade Hitlers særlige fotograf, Hofmann, forevige øjeblikket. Man kan ikke påstå, at det er lyse forhåbninger, der afspejles i ansigterne, og ville man lede efter spor af den gode samvittighed, kom man heller ikke langt. Det dystre præg over billedet svarer nøje til det forehavende man skulle i gang med.

som Hitler støttede - var på ingen måde skrinlagt. Rom begyndte netop nu at rejse børster mod Frankrig. Tunis gled ind i storpolitikens synsfelt - ganske uanset, at en engelsk-italiensk overenskomst af 16. april 1938 (ratificeret den 16. november) skulle umuliggøre enhver ændring af status quo ved Middelhavet. Ikke heller bevirkede et besøg, som Chamberlain og Lord Halifax aflagde i Rom (januar 1939), at de italienske krav blev taget af dagsordenen. »En fredelig udvidelse i Middelhavet«, en »videregående revision«, »en korrektion af situationen i Afrika« - det var den afskedssalut, som »Relazione Internationalt gav de engelske statsmænd med på vejen hjem.

Det viste sig desuden at være så som så med den tyske afspænding. Da Hitler fejrede 6-årsdagen for sin »Machtergreifung«, skete det ved en rigsdagstale, der var spækket med krav om større tysk »Lebensraum«, om kolonier og om øget »Wehrmacht«, samtidig med at den var fyldt med angreb på jøderne og de demokratiske plutokratier (30. januar 1939). I november havde de rent sadistiske jødeforfølgelser, som da havde været udspillet, foranlediget U.S.A. til at hjemkalde sin Berlin-Ambassadør på ubestemt tid, hvilket atter havde medført en hjemkaldelse af den tyske Washington-ambassadør. Også England reagerede kraftigt over for de germanske bestialiteter.

Men mindet herom blegnede næsten, da den nye czekoslovakiske krise brød ud i begyndelsen af 1939. Tyskland havde på utallige måder misligholdt aftalerne fra München. I februar fastslog Hitler, at

Czekoslovakiet både af historiske, geografiske og økonomiske årsager faldt »inden for Tysklands mest vitale interessers område«, hvorfor vestmagterne pænt skulle holde deres fingre fra det, og da 5. kolonnerne havde arbejdet tilstrækkeligt energisk - ikke mindst i Slovakiet -, så den indre opløsning var vidt fremskredet, foretog Nazityskland sit tredje kup: den 14.-15. marts pintes i Berlin præsident Hacha og udenrigsminister Chvalkovsky til »tillidsfuldt« at »lægge det czekiske lands og folks skæbne i den tyske rigskanslers hænder«. Han tilsikrede sine ulykkelige ofre rigets »beskyttelse«, hans soldater trampede ved morgengry ind over »Czekiet«s grænser, og om aftenen dukkede »beskytteren« selv op i Prag, i kongeborgen Hradshin.

Denne Gang kunne forbrydelsen ikke tilsløres - hverken ved en henvisning til »selvbestemmelsesretten«? Princip eller til »Blod og Jord«-teorien. Det protektorat, som Hitler nu oprettede, og som velsignedes med alle hans systems mest barbariske rekvisitter, var et fremmedlegeme i Det tredje Rige - en voldført nation, der med hadefuldst længsel biede på sin befrielse.

Indtrykket af den tyske førers voldsåd var overvældende. Man følte sig i den grad lammet ved Hitlers eksempløse kombination af frækhed og løgnagtighed, at man næsten overså det fjerde nazikup, foretaget få dage efter: Indlemmelsen af Memel i Det tredje Rige (23. marts). Men en magt - Polen - forstod dog, hvad fremtiden kunne bringe af nye overraskelser.

Grundlaget for det polsk-tyske forhold havde været ikke-angrebs-traktaten af 26. januar 1934 mellem de to stater. Det var Hitlers hensigt at knytte Polen fast til sig, inden han begyndte sit overfald på Sovjet. Sagen var imidlertid ikke så lige til: Polen havde ligeledes ikke-angrebspagt med Sovjet (25. juli 1932), og det havde en endnu ældre alliance med Frankrig (fra 1921), hvis egen overenskomst med Sovjet yderligere lå som en tung sten i Hitlers vej. Først da München-mødet havde dokumenteret Frankrigs afmagt, åbnede der sig mulighed for »so oder so« at tvinge Polen under tysk vilje, og midlet blev det Danzig-problem, som længe havde voldt polakkerne store vanskeligheder, men som Hitler endnu ikke officielt havde blandet sig i, fordi han ad andre veje havde søgt frem imod sit mål. Nu - 5. januar 1939 - blev Danzig sat på dagsordenen og en tysk løsning foreslået, der afgjort ikke kunne tænkes gennemført, så længe Polen respekteredes som en su-

General Erik With, der i 1931 blev chef for generalkommandoen, søgte i de følgende år på alle måder at opnå den forbedring af vort forsvar, som var en afgjort nødvendighed, hvis vor neutralitet under en kommende krig skulle kunne anerkendes af udlandet. Han lagde derfor stor vægt på samarbejdet med statsminister Stauning, og de to mænd savnede ikke egenskaber, som kunne have gjort et sådant samarbejde frugtbart. Staunings afhængighed af dr. Munch i udenrigs- og forsvarspolitiske spørgsmål hindrede dog positive resultater af samarbejdet, og general With var en dybt skuffet mand, da han den 1. decbr. 1939 afløstes af general W. W. Prior.

ligere dette synspunkt i en radiotale samme dag. Men i befolkningen gærede det! Et kraftigt udslag gav dette sig i Socialdemokratiets kongresmanifest af 10. januar, hvori det bl.a. hed:

»Den danske nation må have den militære styrke, der er betingelsen for at kunne opfylde den neutrale stats forpligtelser både på landet og på havet ... Det er en pligt at afvise både tilfældige og bevidste neutralitetskrænkelser, så længe disse er af en sådan karakter, at der foreligger mulighed for afvisning; thi det er den neutrale stats første pligt at søge afværget, at dens territorium udnyttes af krigsførende parter«.

Det var partiets officielle accept af den forpligtelse, som det svenske Socialdemokrati for længst havde erkendt, og som forsvarsminister Alsing Andersen havde antydnet, da han den 4. februar 1937 fremlagde

veræn stat, bl.a. fordi denne løsning omfattede ret til anlæg af en exterritorial tysk autostrada gennem den såkaldte polske korridor. Fra udgangen af marts måned var konflikten en kendsgerning, og det arme Europa konfronteredes med forbedringerne til en ny nazistisk aggression.

Hos os var - efter den uventet heldige afslutning af septemberkrisen - de ledende politikeres sind faldet til ro. Vi havde, sagde statsminister Stauning i en nytårsartikel, »ringe årsag til at være foruroliget« (»Social-Demokraten«, 1. januar 1939), og udenrigsminister Munch understregede yder-

sit forslag til en ny forsvarsordning. Manifestet betegnede det endelige brud med Socialdemokratiets hidtidige militærpolitik. Partiet ville nu, hed det videre i manifestet, have »tilstrækkeligt store styrker til rådighed på enhver tid«, og det fandt »ingen grund til at hindre en modernisering inden for de af nationens vilkår givne økonomiske grænser«. Man må dog ikke lægge for meget i udtrykkene. Når partiet samtidig afviste »planer om en oprustning, således som den foregår i andre lande«, røbede det, at man kun var nået til at anerkende nødvendigheden af tekniske forbedringer inden for hær og flåde, men at man ikke ville kræve en udvidelse af værnene, så de virkelig blev i stand til at udføre, hvad der betegnedes som »den neutrale stats første pligt«. Denne manifestets store mangel havde een eneste årsag: i indrepolitisk henseende følte partiet sig stadig tvunget til at opretholde makkerskabet med radikalismen.

Man skulle tro, at det farefyldte forår 1939, da det trak op til den polsk-tyske konflikt, kunne have sat skub i det nedsatte, »fordomsfrie« 21-mands udvalg. Dét skete på ingen måde. Medlemmerne påhørte nogle lange udenrigspolitiske redegørelser, som dr. Munch fremkom med, men foretog sig forøvrigt intet. »Af det, man kalder realiteter, - ikke så meget, som der kan ligge bag på en negl,« udbrød Brorsen (7. marts). Et konservativt forslag om at give forsvarsministeren bemyndigelse til at træffe alle nødvendige dispositioner til »øjeblikkelig styrkelse af forsvaret« kom for sent til at få betydning. Rigsdagen lå på dette tidspunkt i opbrud, og tingmændene tænkte kun på at komme hjem. Hvor elendigt stillede vi var, anede måske de færreste. Generalstabschefen, general Görtz, havde i januar måned karakteriseret vor situation ved at sige, at vi i tilfælde af angreb faktisk kun kunne række hænderne i vejret og kapitulere. Derfor var det allernødvendigste af alt, at det danske folk blev klar over denne tilstand og derefter fik lejlighed til med et ja eller et nej at svare på spørgsmålet: »Billiger De et system, der fører til omgående kapitulation«?

Naturligvis var sådanne alvorsord kun »rummel« og »uansvarlige kredse«s »forsøg på at skabe panik«! Panik kunne den storpolitiske udvikling for øvrigt særdeles let selv afstedkomme, hvis man havde tilbøjeligheder i den retning. Den 6. april fastslog et polsk-engelsk communiqué, at Storbritannien og Polen gensidigt ville bringe hinanden hjælp, hvis deres uafhængighed blev truet. Den 7. april overfaldt

Italien det albanske kongerige, voldtog landet og forjog kongen midt i den dybeste fred - udelukkende, fordi dette var et »livsspørgsmål« for hr. Mussolinis romerske »imperium«, og banditstregen fik fuldtonende tilslutning fra Hitler (28. april). Men i London udløste den en britisk garanti for både Grækenlands og Rumæniens uafhængighed (13. april). Den britiske udenrigspolitik var i sandhed kommet i skred! At Tyskland arbejdede intensivt på Balkan, var sikkert i Englands øje en mindst lige så afgørende omstændighed som det italienske eventyr i Albanien. Med en engelsk-tyrkisk overenskomst (15. maj) og en tilsvarende fransk-tyrkisk (23. juni), begge vedrørende gensidig hjælp i tilfælde af krig i Middelhavet, var spillet om Balkan i fuld gang. Vestmagterne havde placeret sig som en alvorlig hindring for aksemagternes videre fremtrængen. Den »indkredsningspolitik«, som tyskerne frygtede, var nu i deres øjne begyndt. Både mod øst og sydøst spærredes vejen for deres aggressionslyster.

Thi at Berlin forberedte nye overfald, var intet menneske i tvivl om. Denne fuldkomne vished lå bag præsident Roosevelts ejendommelige budskab til de to aksemagter (15. april), som han opfordrede til at garantere, at de i de første 10-25 år ikke ville »angribe eller trænge ind på« 29 navngivne staters territorier eller besiddelser. Når disse garantier forelå, ville Roosevelt skaffe aksemagterne tilsvarende garantier fra samtlige de 29 stater. Mussolini svarede (20. april), at fascisterne ikke interesserede sig for »messianske budskaber«, og Hitler holdt (28. april) en tale i den tyske rigsdag, spækket mere end nogen sinde før med selvretfærdighed og selvovervurdering, med fredsforsikringer og våbenraslen, med banale selvfølgeligheder og skamløs løgnagtighed, fastslående to ting af vidtrækkende virkning: han annullerede uden videre flådeoverenskomsten med England og ikke-angrebspagten med Polen. Han gjorde klart skib til den kamp, han ville føre. De 29 stater havde forsikret ham (påstod han), at de ikke følte sig truede af Tyskland, da han på Roosevelts foranledning havde spurgt dem derom. Det er ikke godt at vide, hvorledes de skulle have svaret andet!

Maj måned igennem trak skyerne sammen. Den 22. maj afsluttede Tyskland og Italien en veritabel militæralliance. Det var svaret på den engelske »indkredsningspolitik«. Da juni gik ind, var opmarchen på de europæiske fronter stort set afsluttet. Der var i spillet kun een ubekendt, hvis placering man stadig forgæves søgte at gætte: Sovjetrus-

land, og til den bejlede man fra begge sider.

At Hitler allerede tidligt i maj måned (om ikke før) søgte politisk kontakt med Stalin, blev hurtigt klart, men det samme var tilfældet for vestmagternes vedkommende. Sommeren igennem gik begge parter på frierfodder i Moskva, Tyskland under påskud af kun at føre handelsforhandlinger, England mere åbenlyst i den hensigt at få sikret sig Ruslands villige neutralitet, hvis det skulle komme til krig. Men netop det samme var Tysklands formål - ja, det var en nødvendig betingelse for, at Hitler kunne gennemføre sin politik over for Polen; thi hvis Tyskland ligesom i 1914-18 skulle udsættes for en kamp på to fronter, ville udsigten til at sejre ikke være større end den gang.

Derfor fulgte man i Berlin med den største spænding spillet i Moskva, og Danzig-spørgsmålet trådte snart stærkere frem, snart stærkere tilbage, alt efter som det kunne tjene den samlede østpolitiks udvikling. Opnåede Tyskland den ønskede overenskomst med Stalin, ville dets ryg være dækket, vestmagterne ville (efter v. Ribbentrops og Hitlers opfattelse) lade tanken om at støtte Polen fare, og det polske bytte ville være let at indkassere. Til tider holdt Berlin igen, når nazisterne i Danzig ville slå en streg over alle formaliteter og fremkalde den åbenlyse konflikt, til andre tider pousserede Berlin dem frem og fyldte den tyske presse med rfterretninger om en polsk »terror«, der bogstavelig talt var kalkeret over de løgnagtige beretninger, som havde dannet indledningen til overfaldet på Czekoslovakiet. Gensidig russisk-britisk mistænksomhed og reel uoverensstemmelse mellem par-

Da Hitler om morgenen den 15. marts 1939 lod sine horder rykke ind over grænsen til det Gzekoslovaki, han selv havde lemlæstet, begik han en forbrydelse, som mere end nogen tidligere åbnede udlandets øjne for hans politiks sande karakter. Samme dags aften kl. 19,45 kom han personlig til Prags gamle kongeborg, Hradschin, hvor han opholdt sig, medens voldtægten fuldbyrdedes. Billedet viser det tyske vagtmandskab, der rykker ind på Hradschins Borggård, hilst af byens relativt fåtallige tyske befolkning. Sammen med de tyske tropper var Gestapo ankommet i store skarer. Alt var rede til at sætte det czekiske folks hensynsløse undertrykkelse i gang.

terne på visse betydningsfulde punkter (f.eks. vedrørende Balticum) hindrede London i at nå sit mål. Russerne var tilsyneladende kun interesserede i at afslutte en reel militæralliance, bygget på absolut gensidighed; men de uoverskuelige konsekvenser af en sådan skræmte naturligt nok englænderne, og hverken Polen eller Rumænien ønskede en engelsk-russisk aftale, der kunne føre til sovjetstyrkers direkte indsats på deres område i tilfælde af en tysk aggression. Da man omsider på udenrigskommissær Molotovs råd lod de politiske problemer hvile og i stedet gik over til at drøfte de rent militære, idet en britisk-fransk militærdelegation blev sendt til Moskva (10. august), var terningerne vist allerede kastede. I hvert fald satte Tyskland nu så kraftigt ind med eftergivenhed over for Sovjet, både hvad det polske og det baltiske spørgsmål angik, at det gik af med sejren. Den 23. august fløj v. Ribbentrop til Moskva for at undertegne en tysk-russisk ikke-angrebspagt, og natten mellem den 23. og 24. august fandt undertegnelsen sted i Kreml. Dagen efter blev det meddelt vestmagternes militærdelegation, at yderligere forhandlinger med den ville formålsløse.

Det var en eklatant, men dyrt betalt sejr, Tyskland havde vundet, og den bragte ikke det resultat, man havde ventet i Berlin: England og Frankrig opgav ikke deres hensigt at hjælpe Polen, hvis det blev angrebet af Tyskland. Et overfald på Polen kunne ikke blive et lokalt foretagende. Med fuldkommen sikkerhed kunne man gå ud fra, at det ville blive anledningen til en verdensbrand.

Men udsigten til en sådan formåede langt fra at holde Hitler tilbage. Han havde (9. august) ladet Tyskland officielt påtage sig rollen som Danzigs beskytter, og han gik videre ad denne vej. I sommerens løb havde stadige indkaldelser af tysk mandskab fundet sted, hær og luftflåde var i alt væsentligt mobiliseret og sendt mod øst, den tyske befolkning var pisket op til et polakhad, der ingen grænser kendte, og provokationer øgede det dag for dag. Samtidig skete det ene nazistiske overgreb efter det andet i Danzig selv. Regeringen i Warszawa bevarede i en forbavsende grad sin ro under alt dette. Den opfordredes ivrigt dertil af både England og Frankrig, men den indså for øvrigt selv, at den intet ville vinde ved at svare igen med samme mønt, som nazisterne anvendte. I London og Paris søgte man på alle måder at trække tiden ud, finde teoretiske forligsmuligheder frem og tale til Hitlers samvittighed. Det nyttede allsammen intet. Kong Leopold af Belgien, Pave Pius XII

og Roosevelt prøvede hver for sig at gøre deres indflydelse gældende i fredens tjeneste (23.-24. august) - det var som at rende panden mod en mur. Under de samtaler med Hitler, som den engelske ambassadør Nevile Henderson og den franske ambassadør Coulondre førte, mødte de kun støj afvisning, fantastisk selvovervurdering og løgnagtige postulater. Med en tålmodighed, der grænsede til det utrolige, opretholdt alligevel vestmagterne håbet om at få en tysk-polsk drøftelse i gang, så uoverensstemmelserne i allersidste øjeblik kunne afdæmpes. Hitler og v. Ribbentrop havde imidlertid ingen lyst til at forsøge noget sådant, fordi overfaldet skulle fuldbyrdes. Spørgsmålet gjaldt slet ikke længe kun Danzig eller korridoren. For længst var krav på polsk Schlesien kommet til, og nu var selve Polens statslige tilværelse sat på den tyske presses dagsorden. Denne stat havde overhovedet ingen eksistensberettigelse, hed det, dens regering havde ingen autoritet, følgelig var der intet polsk organ, som en tysk regering kunne forhandle med i tillid til, at en aftalt løsning ville blive respekteret. Det var fuldkommen Czekoslovakiet om igen! Kriminalpolitiet i alle lande kender til dette forhold: en forbryder indkredses ofte derved, at han anvender nøjagtig den samme fremgangsmåde, hver gang han »arbejder«!

Når Hitler alligevel til sidst (29. august) indvilgede i at gå med til en tysk-polsk forhandling, var det for at kunne få væltet ansvaret for denne »forhandling«s strandning over på polakkerne og derved få det tyske overfald retfærdiggjort. Hans betingelser var nemlig af en sådan art, at forhandling overhovedet ikke kunde finde sted. Ved et almindeligt bondefanger trick gik han ud fra et engelsk tilsagn, som aldrig havde været givet, satte en frist for den polske forhandlers ankomst til Berlin, som var teknisk uopfyldelig, og gav endelig sit tilbud en rent ultimativ karakter, der udelukkede enhver drøftelse på lige fod. Med dette spilfægteri kastede han og udenrigsminister v. Ribbentrop deres eget folk blår i øjnene. Udlandet og Polen forstod derimod særdeles godt, hvad der var tilsigtet. Skønt Polen også nu viste den yderste imødekommehed og blindt fulgte vestmagternes opfordringer til ikke at lade selv den svageste mulighed for en overenskomst uforsøgt, var alt dette forgæves. Hitler ville, som han i sit raseri havde udtalt til Nevile Henderson (28. august) »tilintetgøre Polen«, fordi han måtte »opfylde sit folks krav« nu, da »hans hær var rede og opfyldt af kamplyst«. Dette var sandheden - den hele og fulde sandhed!

Den 1. september kl. 5,45 sendte gangsteren sine tropper over de polske grænser. Optakten til den anden verdenskrig var begyndt og det første spadestik gravet til den grav, hvori ødelæggelsens ophavsmand æreløst skulle kastes 5 år og 7 måneder senere.

VIII

Digterordene om vort »puslingland«, der »hygger sig i smug«, passede ganske godt på os i disse hektiske sommer- og efterårsmåneder 1939, der gik umiddelbart forud for storkrigens udbrud. Endnu den 14. april havde statsminister Stauning i en radiotale givet udtryk for sin tillid til, at intet ville »forstyrre den ro, som hidtil har hersket her i landet«, når kun alle indtog »den ubetinget upartiske og neutrale holdning« - ord, der ivrigt applauderedes i den tyske presse.

Alligevel var det umuligt, at de stærke dønninger udefra ikke skulle komme til at afsætte spor også her. Vi havde på dette tidspunkt så at sige ingen uddannede styrker inde, og regeringen besluttede derfor til 8. maj at indkalde år gangen 1938, i alt 7-8000 mand til hæren og ca. 1000 til marinen. Fra alle sider - selv fra radikalt hold - blev dette skridt opfattet som en nødvendig sikkerhedsforanstaltning, men længere end hertil ønskede regeringen til gengæld ikke at gå. Et forslag, som de Konservative fremsatte, om oprettelsen af et beredskabsråd (28. april) blev afvist af statsministeren, som derimod kunne tænke sig at optage forhandling om et andet, samtidigt fremsat konservativt forslag: at de to store oppositionspartier på grund af de ekstraordinære forhold repræsenteredes i regeringen ved ministre uden portefeuille. tanken tiltalte dog ikke Venstre og blev derfor opgivet (29. april).

For øvrigt anlagde Det tredje Rige den venligst mulige maske over for de nordiske og baltiske småstater, alt imedens det hvæssede sine kløer. De blev alle - på foranledning af præsident Roosevelts budskab - spurgt, om de følte sig true af Tyskland, og svarede naturligvis pligtskyldigst nej. Da Hitler fyldte 50 og fejrede dagen med en kæmpemæssig militærparade i Berlin, blev al verdens hær- og flådechefer inviterede til at overvære festlighederne og modtaget med udsøgt elskværdighed - samtidig med at de fik et levende indtryk af det oprustede Tysklands enorme styrke! Fra Danmark mødte generalløjtnant With og viceadmiral Reçhnitzer, de var begge i audiens hos fødselsdagsbarnet og modtog forsikringer om de venskabelige følelser, hvormed han be-

tragtede vort land. Kort efter søgte Tyskland ved tilbud om en række ikke-angrebepagter at give de nordiske og baltiske småstater et yderligere indtryk af hans urokkelige fredskærlighed. Sådanne pagter afsluttedes med Letland og Estland (7. maj), og et udenrigsministermøde i Stockholm (9. maj) drøftede den stilling, man her i Norden kunne tænkes at tage til den tyske henvendelse.

Det var imidlertid ikke muligt at nå til fuld enighed om svaret. Af principielle grunde ville Norge, Sverige og Finland ikke indgå nogen pagt med Tyskland under de nu herskende forhold., medens dr. Munch på Danmarks vegne var stemt for at svare med et ja. Det communiqué, som blev resultatet af ministermødet, sagde kun, at alle 4 lande ville fastholde deres tidligere fælles vedtagelse: de ville stå uden for enhver europæisk magtgruppering og i tilfælde af krig gøre alt for ikke at blive inddraget i den; men at »kvartetten var sprængt« på selve spørgsmålet om ikke-angrebepagten, kunne ikke holdes skjult. Allerede forud for mødet havde man været på det rene med, at Danmark ville indtage en særstilling, og straks efter dr. Munchs hjemkomst anmeldte kommunisterne (12. maj) en forespørgsel i Folketinget angående de dansk-tyske forhandlinger om denne sag. Forespørgselen nægtedes imidlertid fremme (med 100 stemmer mod 4), og man måtte foreløbig nøjes med de redegørelser, som statsminister Stauning gav ved et møde i Kolding og dr. Munch ved et møde på Langeland (begge 18. maj). I dem motiveredes Danmarks holdning. Efter gentagne overvejelser i det udenrigspolitiske nævn, hvor de Konservative ønskede, at vi indtog samme standpunkt som det øvrige Norden, var dagen forud (17. maj) vort ja blevet afgivet i Berlin, samtidig med at Norge og Sverige havde svaret med deres nej (Finlands nej var afgivet allerede 16. maj). Forhandlingerne mellem de to regeringer var derefter ført igennem, så undertegnelsen i Berlin kunne finde Sted ved månedens udgang (31. maj), og i det af Danmarks sendemand, kammerherre Herluf Zahle og den tyske rigsudenrigsminister Joachim v. Ribbentrop undertegnede dokument lød art. 1:

»Kongeriget Danmark og Det tyske Rige vil i intet tilfælde skride til krig eller til nogen art af magtanvendelse mod hinanden.

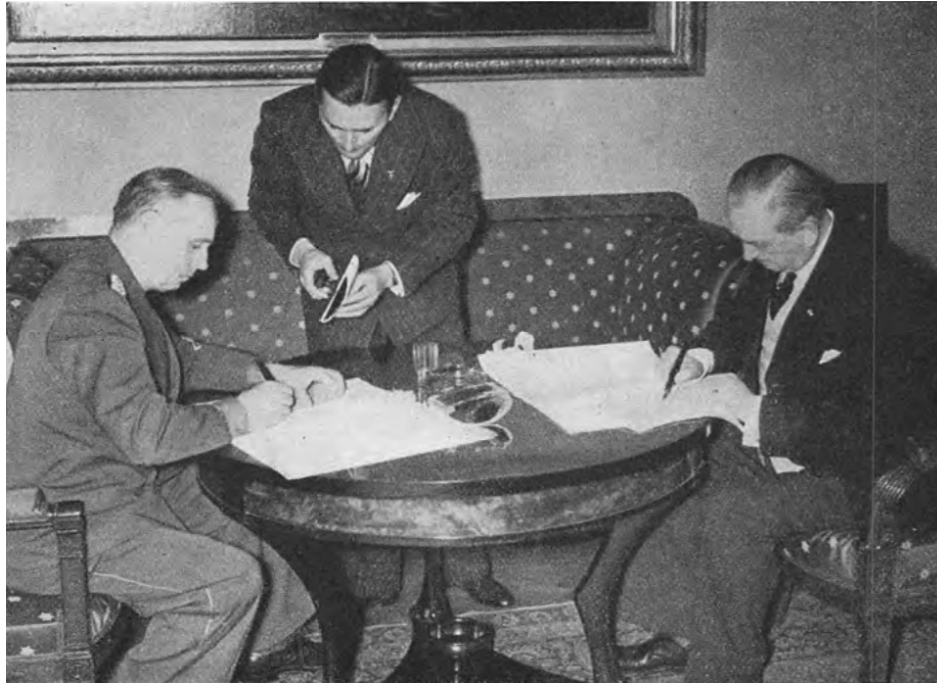
I tilfælde af, at det fra en tredje magts side skulle komme til en aktion af den i stk. 1 betegnede art mod en af de kontraherende parter,

Billedet er et lynskud fra et eller andet møde i den tyske rigsdag, hvor Hitler taler til sin menighed. Fotografen har vel knipset ham i et øjeblik, hvor hans teutoniske brøl er gledet over i henrivende sarkasmer - f.eks. vedrørende »drukkenbolten« Churchill eller »krøblingen« Roosevelt, de klassiske vidnesbyrd om den nazistiske talekunstens kultur og høje standard. Eller han kan være fremkommet med en af sine pralende vittigheder, uforståelige for alle andre end hans egne Fæller, men altid fremkaldende deres underdanige og uskrømtede bifald. Man ser det på de ansigter, der omgiver ham: Görings huldsaligt smilende oppe i formandsstolen, andre præget af en endnu større hengivelse i øjeblikkets munterhed, eller - for et enkelt vedkommende - fyldt af spekulationer over, om det er her, man skal le højt, eller »føreren« først på et lidt senere tidspunkt holder den pause, der skal udfyldes reglementeret af latter, højroset bifald eller ligefrem af »heil«-råb. Man kunne f.eks. tænke på hans tale den 28. april 1939, da han i svaret til præsident Roosevelt præsenterede sig som den, der udelukkende ville bringe i lave, hvad »satanisk ondskab og menneskelig ufornuft havde ødelagt og fordærvet«, den gang Versaillesfredens organisatorer »som vanvittige furier kastede sig over menneskeheden« og skabte en orden, der var »et mystisk foster af en vild og fordærvet fantasi«, rimpet sammen af »en skare af de mest enfoldige ignoranter«. »Demokratiske fredsdiktatorer af europæisk og amerikansk afstamning« var ophavet til gerninger, som de var for »fejge« til at tage ansvaret for; men de støttedes i Tyskland selv af »jødiske parasitter«, hvis mål var folkets ødelæggelse. Over for dette stod nu han, der aldrig havde »taget noget som helst skridt, der havde krænket fremmedes rettigheder«, han, der i Tjecoslovakiet simpelthen beskyttede »det tjekiske folks egne interesser«, og som i Spanien hjalp general Franco i »kampen for et ædelt folks frihed og dermed i virkeligheden for den europæiske civilisations redning«, han stod nu mistænkeliggjort og forhånet af »disse internationale krigsophidsere«, disse »vesteuropæiske og amerikanske demokratiske humanitetsapostle«; men han ville »med største ro opfylde sit kald«. Tysklands grænser beskyttedes af »den tyske histories bedste armé«, dets lufrum af »den mest gigantiske luftflåde«, kysterne var »gjort umulige at angribe for en hvilken som helst magt«, og i vest var der bygget »det største forsvarsværk, som verden nogen sinde har set«. Men mest afgørende af alt var »det tyske folks tillid til hæren, og - jeg har vel ret til at sige - alles tillid til førerskabet«. Hvilken rolle kunne over for dette »en utøjlet, lige så forløjet som nedrig pressekampagne«, spille? Eller »ondsindede pamfletter«, der opmanede »en kunstig panikstemning«, så der i Amerika udspillede »de skrækkeligste scener af rædsel«? Dæmpedes kun alle disse ophidsere ned, ville han løse ethvert politisk, økonomisk og socialt problem »uden våbenmagt«, så sandt han »ikke kendte til nogen som helst trusler mod andre Nationer«.

vil den anden kontraherende part ikke på nogen måde yde en sådan aktion sin støtte«.

En tillægsprotokol fastslog, at »støtte« i traktatens mening af ordet ikke forelå, når »de almindelige regler for neutralitet« respekteredes. »Det vil således,« hed det, »ikke være at betragte som en utilladelig støtte, når den normale vareudveksling og varetransit fortsættes mellem den i konflikten deltagende kontraherende part og den tredje magt« - et punkt, som man fra dansk side tillagde megen vægt, fordi bestemmelsen jo garanterede Danmark traktatmæssig ret til selv under en tysk-engelsk krig at fortsætte vor eksport og vor oversøiske handel i det hele taget som vanligt. Folketinget vedtog (1. juni) med 115 stemmer mod 3 (kommunisterne) at ratificere pagten, og Landstinget gjorde (2. juni) enstemmigt det samme. I pressens kommentarer var der kun få antydninger af utilfredshed med regeringens standpunkt - det kommunistiske »Arbejderbladet« stillede sig dog skarpt afvisende og krævede udenrigsminister Munchs (»ulykkesfuglen«) afgang; men fra alle sider beklagedes det stærkt, at en fælles nordisk holdning lige

Den 31. maj 1939 undertegnede den danske sendemand i Berlin, kammerherre Herluf Zahle (t.h.), og den tyske rigsudenrigsminister, Joachim v. Ribbentrop (t.v.) den dansk-tyske ikke-angrebspagt. For vort vedkommende var den komplet værdiløs, men Tyskland kunne benytte den i spillet mod de såkaldte »indkredsningmagter«. Netop derfor afslog Norge, Sverige og Finland at undertegne tilsvarende pagter. I dr. Munchs system passede pagten imidlertid ind, og det nordiske sammenhold bristede på dette betydningsfulde punkt.

over for den tyske henvendelse ikke havde vist sig mulig. Man slog sig imidlertid til ro, med statsministerens og udenrigsministerens forsikringer om, at denne beklagelige kendsgerning ikke ville få nogen indflydelse på det fremtidige nordiske samarbejde. Det ville fortsætte uforandret som før.

De følgende uger vidnede på mange måder om, at vi ikke længere kunne drømme om nogen »frelse ved at ligge død«. Søgelysene svøbte frem og tilbage over Østersøen og over de lande, som omgav den mod nord og øst, og tyske fantasier om engelske eller sovjetrussiske intriger holdt stadig nervøsiteten vedlige. Det skortede derfor ikke på mere eller mindre officielle advarsler til os om at holde tungen lige i munden og ikke give »indkredsningmagterne« nogen som helst fordele på vort territorium - heller ikke lade engelske luftformationer overflyve Danmark på vej til Polen. Uhyggestemningen blev under alt dette mere og mere almindelig, tilliden til ikke-angrebspagtens værdi mindre og mindre udtalt. Og jævnsides hermed voksede inden for Socialdemokratiet følelsen af, at vor neutralitetsvilje måtte give sig udtryk i et virkeligt militært beredskab, hvis udlandet skulle tillægge den nogen

som helst vægt.

Hertil bidrog også det nazificerede hjemmetyske mindretals udfordrende og illoyale optræden i Nordslesvig. Grænserevisionistiske taler af »der Landesführer«, dyrlæge Møller, både på partidagen i Haderslev (21. maj) og ved Knivbjergfesten (25. juni) understregede mindretallets trang til at komme »heim ins Reich«, selv om en vis tålmodighed endnu var fornøden. Thi, som dyrlæge Møller sagde ved den sidstnævnte lejlighed, »indtil føreren har skabt dette storgermanske rige, må vi tage stilling til de livsbetingelser, som Danmark skænker os, og da kan grænsen - og fremfor alt den måde, hvorpå grænsen blev draget -, ikke være os ligegyldig«. Mindretallet skulle da være en rambuk for »Storgermanien«s udbredelse mod nord. Ikke det lille Nordslesvigs tilbagevenden til Tyskland blev det vigtigste punkt på programmet, men hele Danmarks opgåen i »das Reich« ville være målet.

Under disse omstændigheder fremkom Folketingets formand, Hans Rasmussen, ved Fredericiafesten den 6. juli med nogle udtalelser, der vakte stærkt røre. Vi skulle, sagde han, til enhver tid have en tilstrækkelig stor bevæbnet styrke i Nordslesvig til afvisning af angreb på grænsen. Vi måtte kunne »tilkendegive vor vilje og på alvorlig måde sige til angriberne: Her er grænsen! Her begynder Danmark!«

Talen vakte voldsom modsigelse i den radikale presse, som beklagede sig over dens »nationalistiske præg«. Skulle dette være kendetegnende for øjeblikkets danske Socialdemokrati, måtte det »være forbi med makkerskabet« mellem de to regeringspartier, thi så var forskellen mellem deres synspunkter næsten afgrundsdyb! De mange og stærke protester udløste omsider en officios socialdemokratisk udtalelse i partiets provinspresse (15. juli). Den var signeret »Politicus« og ganske utvivlsomt inspireret af statsminister Stauning, og den søgte at tilsløre betydningen af de meningsuoverensstemmelser, der var kommet så tydeligt for en dag. »De udbedringer, som fremdeles kan være ønskelige for at skabe en antagelig vagtordning(!), stemmende med landets forhold og interesser, kan formodentlig heller ikke afstedkomme brud på en politisk linie, der har holdt i over 10 år«, hed det.

Man var altså her ved sommertid 1939 på socialdemokratisk ledende hold klar over, at »udbedringer« af den gældende forsvarsordning burde finde Sted. Samtidig ville man dog ikke foretage skridt, der kunde føre til en sprængning af regeringskoalitionen. De indrepolitiske hensyn ve-

jede stadig stærkere til end hensynet til den udenrigspolitiske situation, hvis eruptive karakter blev mere og mere åbenbar. Og selv dette fredssommelige forsøg på at tale radikalismen til hjertet blev mødt med en kold skulder. Ville man drøfte spørgsmål om een mand eller een kanon mere til forsvaret, erklærede de Radikale på forhånd hus forbi. »Radikal Ungdom« vedtog på sit landsmøde (16. juli) en resolution, hvori der toges kraftig afstand fra »de stigende tendenser« til en dansk oprustning, og »Dansk Freds- og Folkeforbundsforening« afviste på sit årsmøde (5. aug.) »enhver bestræbelse for at forøge eller omdanne dansk væbnet beredskab således, at der kan rejses tvivl om, at dettes formål kun er varetagelse af opgaver af vagt- og ordensmæssig karakter«.

Sådan var brudlinierne inden for regeringspartierne tydelige nok på forsvarsspørgsmålets område, da ventetiden var udløbet, og krigen brød ud ved Tysklands overfald på Polen. Men frygten for konsekvenserne af det omsving, der havde fundet sted inden for Socialdemokratiet, lammede enhver mulighed for, at man nu i den ellefte time virkelig beredte sig på at foretage, hvad befolkningen - også de socialdemokratiske vælgere - indså var tvingende nødvendigt. Man besluttede (7. juli) at indkalde fodfolkets vinterhold en måned tidligere, end man plejede, og for søværnets vedkommende ville man - ud over det normale - gå med til at udruste det helt forældede artilleriskib »Peder Skram« og nogle Ttorpedobåde; men dette kunne ikke medføre nogen større betryggelse. Enhver sikkerhedsforanstaltning skulle billiges af udenrigsminister Munch - og han bremsede kraftigt op. Han vidste så langt bedre end alle andre, at vor eneste opgave ville være en betydningsløs protest og en afgørende kapitulation, hvis katastrofen skulle indtræde. Men han troede ikke på katastrofen! »Den slags ting hænder ikke i Danmark« kunne sættes som motto for alle hans overvejelser. Han levede under mr. Micawbers lysegrønne løsen: »Noget vil vise sig«!

Den 23. august deltog han sammen med de øvrige Oslo-staters udenrigsministre i et møde i Bruxelles, hvortil den belgiske konseilspræsident Pierlot havde indbudt. Fra mødet udsendtes et communiqué, hvori man fastslog de pågældende staters fredskærlighed og deres vilje til under en konflikt kun at intervenere til forsvar for deres uafhængighed. Umiddelbart efter fulgte kong Leopolds fredsappel til verden om at standse bevægelsen hen imod krigen. Dr. Munch kunne på grund af denne rejse ikke overvære et ministermøde, som Stauning

Hjemmetysk propagandamarch i Sønderborg den 29. jan. 1939. - Med flyvende faner og klingende spil arrangerede de hjemmetyske nazister propagandamarcher både i Tønder og i Sønderborg den 29. jan. 1939 til minde om »die Machtergreifung« i 1933. I Tønder deltog 1116 i kolonnerne, i Sønderborg blev tallet opgivet til ca. 1000. I spidsen så man her (fra venstre) den fremtrædende hjemmetyske gårdejer Jep Schmidt, »der Landesführer«, dyrlæge Jens Møller og overløberen, gårdejer V. Deichgräber. Ved det påfølgende møde i »Haus Adalbert« mindede Jens Møller om, at Hitler havde lovet at tage alle »folketske« ind i »sit stærke fællesskab«, og hvorledes han i praksis ville holde løftet, viste »ordningen« i Tjekoslovakiet!

havde indkaldt til torsdagen den 24. august, og i hvilket heller ikke den radikale indenrigsminister, Dahlgård, der opholdt sig i Ålborg, deltog. Man var imidlertid nået til et punkt, hvor Stauning søger at berolige alvorlige overvejelser måtte finde sted, og hvor det store flertal af folket ikke længere kunne acceptere, at dagene gik, uden at der blev foretaget noget. Efter ministermødet kom Stauning til mikrofonen for at berolige den stemning, der gjorde sig så stærkt gældende overalt i landet.

Han forstod godt uroen, sagde han, og endnu kendte ingen, hvorledes »fortsættelsen af det storpolitiske spil« ville arte sig; men »jeg vil dog fremhæve, at vi ikke har anledning til at føle os true. Vi må afvente, hvilke skridt der bliver taget i forholdet mellem de magter, der har uoverensstemmelser, og skulle disse skridt føre til krigstilstand, må Danmark naturligvis - som det er sket før - træffe de sikringsforan-

staltninger, som må anses for påkrævede og forsvarlige«. Visse foranstaltninger havde i længere tid været overvejede, og nu havde man i ministermødet drøftet disse problemer. Han fortsatte:

»Det ligger i sagens natur, at jeg ikke kan oplyse nærmere, men alle forberedelser til hurtigt at kunne forøge vagtstyrken både på land og til søs er truffet. Der udstedes et foreløbigt forbud mod vareudførsel, og desuden er lovgivning forberedt angående andre sider under en alvorlig situation.

Hvad angår rigsdagen, har jeg konfereret med Folketingets formand og er enig med ham om, at rigsdagens indkaldelse ligeledes forberedes, således at den med meget kort varsel kan samles, hvis fornødenhed måtte indtræde.

Det tilkommer ikke os at gøre de første skridt og dermed at forårsage forøget Uro.

Det vil ubetinget være en fordel, om det danske folk udviser ro og fatning, og man kan være forvisset om, at der hurtigt vil blive foretaget de Skridt til neutralitetens sikring, som opstående situationer måtte udkræve«.

Hvorvidt disse forsikringer virkede beroligende, er dog et spørgsmål. Det var i hvert fald ikke egnet til at dæmpe nervøsiteten, når forsvarsminister Alsing Andersen samme dags aften oplyste, at man på ministermødet hverken havde truffet afgørelse om tidspunktet for »vagtstyrken«s indkaldelse eller om antallet af det mandskab, der skulle indkaldes. De to konservative gruppeformænd, folketingsformand Henning Hasle og landstingsmand Halfdan Hendriksen, søgte (25. august) statsministeren for at fremlægge deres partis syn på den dybt alvorlige krise, hvori vi nu befandt os. Sikkerhedsforanstaltningerne burde træffes straks, hævdede de, og arbejdet på en udbygning af det civile luftværn gennemføres uden ophold. Der er ingen tvivl om, at denne mening var den rådende, ikke alene i partiet, men i folket som helhed betragtet. Alligevel var regeringen ikke til at rokke. Efter at et nyt ministermøde havde været holdt, lod statsministeren for anden gang høre fra sig. Han kunne nu fortælle, hvorledes indenrigsminister Dahlgård på ministermødet havde redegjort for »en lang række foranstaltninger, en hel mængde af de ting, der blev sat i gang i - september i fjor!« Noget af dette sled man stadig med, andet var

udført; men - tilføjede Stauning - »der foretages ikke ekstraordinære indkaldelser, medmindre der sker, hvad jeg kalder »en eksplosion«!

Så vidste man det. Dr. Munch var endnu ikke kommet hjem, og hvem kunne træffe endelige beslutninger uden hans nærvær! Selv om den overhængende fare stod umiddelbart for døren!

Natten til den 1. september - den dag, da Hitler styrtede menneskeheden i en afgrund af nød og elendighed - skrev redaktionen af »Social-Demokraten«:

»I uger har verden levet i en vanvittig spænding, krig eller fred, hver dag det samme spørgsmål, men alvorligere og alvorligere. I dag stilles det mere indtrængende end i aftes, og i morgen - ja, ingen ved, hvad morgendagen bringer! ...

Som en lille nøddeskal vipper det danske statsskib på det store oprørte hav. Med ængstelse spejder vi, om uvejret driver over, og i vor bevidsthed rejser sig stadig det samme spørgsmål: Hvordan vil det gå vort eget lille land?«

På lyttepost i Berlin

Af Redaktør Helge Knudsen

Det er et spørgsmål, som den værgeløse altid ængsteligt stiller sig i sin rådvildhed. Men man måtte give tid. Først den 9. april faldt svaret! Vinteren i Berlin forud for 9. april var død for nyheder. Der skete intet som helst. Tre europæiske stormagter var i krig på liv og død, men pressekonferencerne i Wilhelmstrasse var blottet for interesse. Med god samvittighed tog vi journalister imod en indbydelse til i flok og følge at tilbringe nogle dage på ski i Garmisch-Partenkirchen. Vi forsømte intet. Europas skæbne stod på spil, men vi havde ikke stof til et ærligt telegram. Vinterens hårde frost bandt militært udviklingen, og politisk var nyhederne kun smalkost.

Millionhære var opmarcheret på begge sider af Tysklands vestgrænse, men der faldt næppe et skud. I marts var jeg en tur langs Rhinen, hvor den var front mellem Vestvold og Maginotlinie, men oplevede

Sejrgudindens firspand på Brandenburgertor i projektørlys under en Hitlerfest.

ingen krig. Uden fjerneste dækning stod jeg på en sprængt Rhinbro og så Poilu'er på den anden side. En lang tysk løjtnant, der udvekslede visitter og gaver med franske kolleger - fransk oksekød for tysk radio - kommanderede sine østrigske alpetropper op på taget af deres bunkers nede på selve Rhinbredden. Deres jodlen rullede gennem floddalen uden at blive afbrudt af nogen kugles hvislen.

Hitler havde bygget Siegfriedlinien som en bred grænsevold efter hypermoderne taktiske principper. Under flytningen af Tysklands grænsepæle mod øst ind over ny *Grund und Boden* havde han dermed garderet sig mod den tofronts-krig, som efter forrige krigs erfaring var et mareridt for enhver tysk strategs tanker. Skønt Vestvolden således under det polske felttog havde tjent sit oprindelige formål, blev Hitler alligevel ved med at bygge videre på den. Med mine egne øjne så jeg den hektiske energi, som udfoldedes for at anlægge nye betonforter ved Rhinen.

Spekulationerne om Hitlers planer for krigens førelse gik vidt og bredt. En aften i februar foran kaminen i Alsenstrasse, hvor det danske gesandtskab den gang lå, står endnu frisk i erindringen. Flere holdt på, at Hitler ville føre sin krig defensivt. Han havde jo, ræsonnerede de, nået sit mål, idet han havde skudt Tysklands grænser langt mod øst, og nu bestilte han ikke andet end at bygge på Vestvolden. Hans fjender kunne, hvis de havde mod og kræfter dertil, hente sig brådne pander ved at løbe storm mod dette gigantværk. Holdt Vestvolden stand mod dette angreb, så englændere og franskmænd kørte fast i dens net af stillinger, havde Hitler en chance for at få den fred, som han allerede havde været ude efter, da han havde sejret over Polen.

En tysk jurist og jeg var af stik modsat opfattelse. Vore private informationer gik ud på, at Hitler ikke ville lade sig skræmme af Maginotlinien, men dynamisk, aktivt, offensivt ville slå sine fjender og af al kraft forberedte sig på dette enorme angreb.

Problemerne blev kulegravet under denne samtale. En af dens deltagere var en udenlandsk gesandt, som år senere mindede mig om den. I dag er det let at se Hitlers linie, der efter Polens nederlag som en rød tråd under hele krigen sigtede på fremfor alt at slå England for dermed at blive Europas uindskrænkede og konkurrenceløse herre. Den gang havde ingen erfaring røbet så himmelstræbende mål.

Ved nytårstid havde det danske gesandtskab fået en våbenattaché

i kommandørkaptajn Frits Kjølens. Han var marineattaché, men fungerede tillige som militær- og luftvåbenattaché. Det hører hjemme på P. Munchs skyldkonto, at vi lige siden forrige krig ikke havde haft en eneste militærattaché i udlandet, end ikke i Norden. Et udmærket kammeratskab og fortroligt samarbejde mellem våbenattachéerne i Berlin, der ikke mindst grupperede sig om det svenske gesandtskab, optog straks Kjølens i kredsen og meddelte ham allerede i januar de første vage formodninger om forestående tyske forårsangreb både mod nord og mod vest, mod Danmark og Holland.

Da Kjølens den 1. april rejste til København til sin månedlige mundtlige rapportaflæggelse, medbragte han en håndskrivelse fra gesandten, kammerherre Zahle, om tyske troppekonzentrationer i Nordtyskland og om tysk frygt for vestmagtangreb på transporterne af nordsvensk jernmalm, der var af fundamental betydning for Tysklands rustningsindustri.

Disse malmleverancer dominerede den internationale debat i den første uge af april. I England drøftedes de både offentligt og i krigsråd. Den 1. var Sveriges og Norges ministre tilsagt til Foreign Office, men samtalen blev udskudt til fredag aften. Den 2. bebudede Chamberlain i Underhuset skærpe af den økonomiske krig mod Tyskland, hvortil flåden skulle anvendes i forøget udstrækning. En modsvarende krig var for længst startet af Tyskland, der endda uvarslet sænkede nordiske skibe, som kunne antages at være på vej til England. De engelske noter, som blev overrakt Sverige og Norge fredag aften, indeholdt dog ingen trusler, men principielle synspunkter, bl.a. om de to landes vægring ved under den finsk-russiske krig at tillade gennemmarch for en engelsk-fransk ekspeditionsstyrke til Finland.

Disse åbne drøftelser i England og Frankrig var vand på Tysklands propagandamølle. Syndfloder af skældsord regnede ned over England, der blæste de små landes neutralitetsret en lang march. »Altmark«-episoden fra midt i februar, da en engelsk krydser på norsk søterritorium kaprede og entrede en tysk damper, blev genopfrisket i bengalsk be-lysnings. Bagateller som et par bomber på Hvide Sande blev blæst op til sensationsballoner. Overalt fra Balkan til Holland og Norden fandt Tyskland de mest utvetydige og forbryderiske engelske planer om at krænke de små landes neutralitet. Aldrig har en forbryder så demonstrativt som Tyskland den gang råbt: Stop tyven!

Medens den tyske presse gjorde sort til hvidt og rodede begge farver sammen i en grå masse, så ingen ved dens hjælp kunne danne sig en pålidelig opfattelse af Englands planer mod Norden, fik Kjølseren torsdag den 4. ved middagstid besøg af to kolleger, først den svenske marineattaché, kommandørkaptajn Anders Forshell, og derpå den hollandske militærattaché, major Sass. De meddelte begge, at Hitler ville angribe Danmark og Norge; en transportflåde på 155.000 tons var allerede samlet i Swinemünde. Samtidig med at Kjølseren fik disse oplysninger, henvendte den hollandske gesandt, de Witte sig til kammerherre Zahle for at orientere ham i samme retning.

Forshell havde sin viden fra Sass, og hans kilde var igen to tyske officerer, som han havde kendt i længere tid. De havde begge gjort tjeneste i overkommandoen i Bendlerstrasse og var derfra kommanderet til tjeneste i rigskancelliet, hvor felttoget mod nord forberedtes. Her residerede chefen for Wehrmachtsführungsstab, daværende generaloberst Jodl. Denne stab var den centrale strategiske ledelse for alle tre våben, når de skulle samarbejde. Keitel var overkommandoens chef, men havde kun en krigsministers administrative opgave. Jodl derimod var hjernen i operationerne og feltherren Hitlers højre hånd. Både af navn og af gavn var Hitler øverste krigsherre.

Major Sass's to tyske hjemmelmænd havde således direkte og pålidelig viden. De hørte begge hjemme i den officersopposition mod Hitler, som til stadighed havde eksisteret, men som verden først fik pålidelig efterretning om efter attentatet på Hitler den 20. juli 1944. De to officerer benyttede Sass som deres forbindelse til de udenlandske våbenattachéer. Åbenbart var det deres ønske at få Danmark-Norge til at mobilisere, hvilket ville vælte Hitlers nordiske felttog og dermed svække hans stilling. Hitlers plan forudsatte, hvad Kaupisch senere så utvetydigt fremhævede i sit interview, absolut hemmeligholdelse. Den skulle realiseres med chokvirkning som et overraskelsens kup. I øvrigt havde de samme to tyske officerer tidligere givet major Sass oplysninger, som havde slået til. En måned senere meddelte de ham, at overfaldet på Holland ville finde sted. Han måtte opleve den tort, at hans egen regering nægtede at tro ham.

Straks efter major Sass's besøg gik Kjølseren til kammerherre Zahle, der uden tøven tog sit parti og straks var parat til at handle. Med ruteflyveren kl. 5 blev legationssekretær Schön sendt til København

som kurér med gesandtskabets første alarm. kl. 19 afleverede han den hjemme hos udenrigsminister P. Munch.

Allerede den samme torsdag morgen havde København gennem pressen fået det første varsko om Hitlers angreb mod nord. Den engelske journalist George L. Steer, der om onsdagen var vendt tilbage til London fra Stockholm, offentliggjorde i »Daily Telegraph« en sensationel beretning om en tysk transportflåde i Østersø-zonen, hvor 400.000 mand var rede til indskibning. Et tysk angreb på Norge kunne, skrev han, efter svensk opfattelse næppe gennemføres uden krænkelse af dansk neutralitet. Dette telegram aftryktes samme morgen i »Nationaltidende«, der havde dansk eneret på »Daily Telegraph«s Stof.

Med dette telegram i hånden ringede legationsråd Steensen-Leth og Kjølseren om fredagen efter redaktør Kronika fra »Nationaltidende« og mig fra »Berlingske Tidende« (»Politiken« havde den gang en svensker som korrespondent i Berlin og »Socialdemokraten« ingen egen repræsentant) for at sige os, hvor velunderbygget det var. De bad os sondere terrænet hos vore tyske kilder og samtidig gennem vore telegrammer hjem søge at slå alarm. Jeg havde netop skrevet et langt telegram på tre spalter om Tyskland, der havde fuldført en række aftaler med Rusland og Italien, hvorefter borgfred var sikret i Sydøsteuropa. Hitler havde dermed dækket sin ryg og ville nu »ved en enestående voldsom offensiv hidføre krigens afgørelse«.

Ind i denne situation kom efterretningen om transportflåden i Østersøen, som de tyske autoriteter trods alle mine forespørgsler ganske nægtede at udtale sig om. Den blev omtalt i et nyt telegram hjem. I øvrigt søgte Kronika og jeg i de følgende dage bedst muligt at varsle tyske fremstød hen over Østersøen, selv om propagandaministeriet på en pressekonference indskærpede, at formodninger om forestående militære begivenheder hørte til de emner, som det i krigstid var forbudt at skrive om. Under disse bestræbelser for at advare danske læsere havde Kronika en lykkelig hånd til uden for mange konkrete at lægge en dyster stemning over sine telegrammer, som bladet gengav i meget stort teknisk udstyr.

Fredagen bragte i øvrigt en henvendelse fra København med ønske om, at kammerherre Zahle søgte officiel orientering i Wilhelmstrasse om transportflådens formål. Han nægtede at foretage dette skridt. Den svenske gesandt, minister Richert havde allerede været hos statssekre-

Vejrudsigten:
Tæt - i af kald det
meste af søndagen -
sigtligt.

Nationaltidende

Dagens Begivenheder:
Den dyreste Situation
for Norden.

72. Aargang - Nr. 96 Dagens Nyheder København - Søndag 7. April 1940

Krigens Søgelys over Norden

Vestmagt-Noten til Sverige og Norge er en skarp Formaning og en udførlig Forespørgsel

Tyskland udtrykker stærk Frygt for Nordens Neutralitet

KRIGEN mellem Vestmagterne og Tyskland kaster store skygger ind over Norden. Vestmagtens Note til Norge og Sverige er ifølge Indførelsen til en diplomatisk Krise, der er ved at antage en farligere Karakter. Notens Indhold er ikke offentliggjort, men fra engelske Side karakteriseres den som en fuldstændig Mærkværdighed. Den skal være af stor politisk Indhold og kræver en nøje politisk Holdning Norge og Sverige til indtagne i Situationen, der ender i Kædet. Men som kan opstå og kræve afgørende Handling. Det mener, at Vestmagterne, naar Sverige er indtaget, vil have Assistance og Støtte i forskellig Retning. Ivar Norden eller Vestmagtens Interesser i Norden kan være i fare.

Tyskland betragter Situationen som yderst farlig

Tyskland betragter den diplomatiske Vestmagt-Note med den største Betspændelse. Man ser i den Forsaget på at udløse Krigens og er villende med den Holdning, Nordens Lande indtager overfor Vestmagterne. Fra Berlin meddeles, at man ikke er tilbøjelig til, at Nordens i Bæret af sin Dags, måske Timer kan være Livets eller Krigsforberedelse.

I Begreb ved det diplomatiske Note, som er indtaget til Møde. Den vil være i Mødehøret, indholdet Nordens Lande, som er indtaget til en diplomatisk Fremstilling af Nordens Situation. Den vil være en stærk Søgelys om Nordens Neutralitet og om Nordens i Bæret af sin Dags, måske Timer kan være Livets eller Krigsforberedelse.

Berlin mener Norden i overhængende Fare

Tyskland frygter, at Norden på få Dage eller Timer kan blive omdannet til Krigsskueplads

Flere Telegrammer: Side 2 og 22

Inde i Bladet

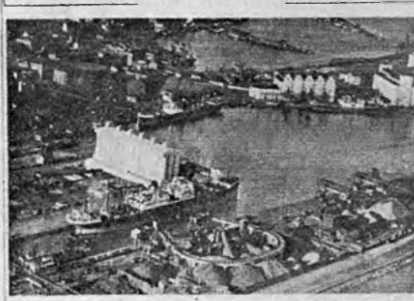
Al Jakob Kronika
Nationaltidendes Beretninger

Søndags-Siderne
Søndags-Siderne
Søndags-Siderne

Tyskland parat til Handling

Tyskland er parat til Handling. Tyskland er parat til Handling. Tyskland er parat til Handling.

Trods alt Arbejdsmod i Danmark

NATIVIS ALTHUDE har været et stort, at Krig og Kæde ikke har haft Optagelse af Forsvarsudvalget i Danmark, og i Dag indføres til Side 51 en Artikel om Danmark under Krig.

Konkrete Krav menes ikke stillet

Udførlig Fremstilling i Note af Vestmagtens Seneste Neutralitets-Udtænkning

Sverige vil svare meget snart

Stokholm, Lørdag. Den engelske Udenrigsminister Lord Halifax og den franske Udenrigsminister Raymond Luce har i Gæst - som meddelte - samtidig holdt deres i London og Paris de seneste og meget stærkt udtrykte Ansættelse og erklærede dem om Note om London-Paris-Situationen inden om de Skandinaviske Stater. Notens Indhold er strengt hemmeligt, men at det er betydningsfuldt, som det er, at det er en stærk udtænkning om Nordens Neutralitet. Den har været indtaget til et Møde i Stockholm.

Norge og Sverige køber 600 Kampflyvemaskiner

Opsigtvækkende amerikansk Meddelelse

Stockholm, Lørdag. SVENSKT Blad bringer i Dag med New York Herald som Kilde to oplysende Meddelelse om at Norge og Sverige har købt 600 Kampflyvemaskiner i Amerika. De to Landes Meddelelse om denne Køb er indtaget i Amerika, at det er en vigtig og betydningsfuld Meddelelse om at Norge og Sverige har købt 600 Kampflyvemaskiner i Amerika.

Norge aftager 100 af Maskinerne

Stockholm, Lørdag. Norge har aftaget 100 af Maskinerne. Norge har aftaget 100 af Maskinerne.

Efter henstilling fra den danske legation i Berlin blev telegrammerne, som offentliggjordes i den københavnske presse søndag morgen den 7. april sat så alarmerende op som muligt. Det var et sidste forsøg på at vække ansvarsfølelsen hos regeringen, så virkelige sikkerhedsforanstaltninger kunne blive truffet. Men intet hjælp. Man »troede« ikke på de efterretninger, der indløb!

tær Weizsäcker, udenrigsministeriets direktør, og fået ganske afvisende svar på sin forespørgsel om samme emne. Zahle havde ikke fjerneste chance for at få et ord mere ud af udenrigsministeriet. Derfor ønskede han ikke at indfinde sig i Wilhelmstrasse.

Alt, hvad der eksisterede i Berlin af diplomater og journalister, mødtes den fredag aften i Ufa Palast am Zoo til premiere på en film, der var en klar bebudelse af Hitlers offensive planer mod England. »Ilddåben« hed den, og den skildrede i de mest realistiske og drastiske optagelser, hvordan det tyske luftvåben fik sin ilddåb, da det dængede Polen til med bomber, væltede tog og tændte byer i brand, sprængte militære og civile kolonner og knuste fæstningsværker.

Göring og Goebbels og en række andre dignitarer fyldte pladslogen, men Göring viste sig tillige på lærredet for at erklære, at hvad det tyske luftvåben havde transport flåden afsejler. - Våbenattachéerne på rejse præsteret i Polen, ville det gentage over for England. Derefter sluttede filmen med et Englands-kort, set fra en styrtbomber. Landet blev større og større under dens hastige flugt mod jorden. Til sidst sås kun Themsens munding, og alt opløstes i en vældig eksplosion, hvis symbolske mening var, at England blev udslettet som Polen. En ny march var komponeret til filmen. Dens tekst forkyndte, at Tyskland ville holde rettergang over England: dets verdensrige brød sammen, og dette var Tysklands stolteste dag. Dumpt lød refrænet: »Bomben, Bomben, Bomben auf Engelland«.

Om lørdagen sundede vi os på gårsdagens mange overvældende indtryk, men om søndagen tog begivenhederne igen fart. Pressen larmede højroestet mod Englands bevidste og provokerende neutralitetskrænkelser i neutrale lande. Tyskland ville ganske vist ikke lade sig provokere, men regningen skulle nok blive præsenteret til rette tid. Angrebet var det bedste forsvar, hed det i bladene. »Tyskland er parat. Vore hoveder er kolde og klare, vore muskler spændt, vor beslutning jernhård. 80 millioner par øjne retter blikket mod føreren«, skrev »Völkischer Beobachter«.

Samme dag kom Prins Aksel til Berlin, officielt for at føre visse forhandlinger om skibsfartproblemer og gødningstransporter, i virkeligheden for at sondere det politiske terræn. Også udenrigsministeriets direktør, Mohr, skulle have været til Berlin i samme ærinde, men hans rejse blev udsat.

Søndagens altoverskyggende begivenhed var en efterretning om, at transportflåden i Swinemiinde stak til søs om morgenen og satte kursen mod vest. Allerede om formiddagen meddelte den amerikanske marineattaché, Schraeder, Kjølens, at aktionen mod nord var indledt med transportflådens afsejling. Legationsråd Steensen-Leth telefonerede straks en chifferdepeche herom hjem til udenrigsministeriet. For en sikkerheds skyld gentages en sådan chifferdepeche principielt, men Gestapo var på ledningen. Forbindelsen fra gesandtskabet til udenrigsministeriet blev afbrudt, og det var umuligt at få en ny samtale etableret.

Denne telefon-episode var kun et enkelt udtryk for tyskeres påpasselighed. Langt stærkere blev den manifesteret i en indbydelse til alle våbenattachéerne. De havde længe energisk bedt om tilladelse til at besigtige et afsnit af Vestvolden, men det var stadig blevet dem nægtet. Dens anlæg var militære hemmeligheder. Pludselig og overraskende blev de nu med kort frist indbudt til en sådan rejse. Søndag aften skulle de af sted med sovevognstog til afsnittet ved Sårbrücken. De vendte hjem tirsdag morgen den 9. april. Tyskland ønskede med andre ord at fjerne dem fra Berlin det sidste døgn før angrebet, for at de intet skulle telegrafere til deres regeringer om den aktion, der allerede var indledt med skibenes afsejling. Kjølens havde store betænkeligheder ved at forlade sin post, men en udeblivelse fra rejsen ville have været en demonstration, som fra et dansk synspunkt ikke ville have været på sin olads. Derfor tog han med på turen. Under rejsen var han i øvrigt genstand for den yderste opmærksomhed, stadig anbragt højt over sin rang mellem generaler, der passede på hvert ord, han sagde. Ikke alene var han tvangsindlagt på denne tur, der fjernede ham fra Berlin i det sidste kritiske døgn, men han var også omgivet af så megen høflighed, at det var et rent fangenskab.

Fem Fjerdingår senere blev Kjølens udvist af Tyskland, uden at hverken han selv eller den danske regering kunne få nogen begrundelse for denne usædvanlige forholdsregel. Den har antagelig stået i forbindelse med hans rapporter før 9. april. Udvisningen var, efter hvad Intelligence Service senere har fået oplyst, beordret af admiral Canaris, Tysklands berømte overspion, der var Chef for Abteilung Abwehr, kontraspionagen. Det må sikkert have været rapporterne og deres hjemmel hos velunderrettede tyske officerer, som var anledningen. Herpå tyder

Frits Hammer Kjølens (f. 1893) blev 1919 beordret til at gøre tjeneste ved gesandtskabet i Berlin. Hans udnævnelse til kommandørkaptajn fandt sted 1937, og 1939 sendtes han atter til Berlin, nu som marineattaché og luftattaché. De Efterretninger, han hjemsendte i ugerne forud for den 9. april 1940, var af overordentlig betydning, men blev hverken forstået eller respekteret af vore ansvarlige myndigheder. Han udvistes i 1941.

hvem de ikke kunne røre i Tyskland, fordi han som diplomat havde eksteritorialret. Da han vendte hjem til Danmark efter 29. august, arresterede de ham, i det øjeblik han i Gedser satte foden på dansk grund, internerede ham på »d'Angleterre« og søgte i mange uger at presse ham for viden om de tyske kilder til hans egne indberetninger. De havde fundet dem i krigsministeriet, hvis ledelse med en forbryderisk mangel på omtanke havde undladt at tilintetgøre dem. Dr. Best fordybede sig lidenskabeligt i dem og erklærede, at de havde givet ham oplysninger om mange militære forhold, som han hidtil ingen anelse havde haft om.

Herluf Zahle (1873-1941) var under den første verdenskrig chef for udenrigsministeriets 1. departement (det politiske), men gik efter krigen over i diplomatiet, først som dansk sendemand i Stockholm 1919-24, derefter i Berlin. Takket være sin personlighed indtog han i den tyske rigshovedstads diplomatiske korps en position, som aftvang betydelig respekt - både i Weimar-Republikken og under Nazi-Diktaturet.

det også, at tyskerne senere interesserede sig for kilderne til Kjølens viden. Da han som stabschef for kystflåden sammen med de andre danske officerer havde været interneret efter 29. august, erfarede det danske politi, at tyskerne ville afhøre ham om rapporterne fra Berlin. For ikke at volde sine gamle kolleger, våbenattachéerne i Berlin, nogen vanskelighed, kom han resolut tyskerne i forkøbet ved at tage den illegale rute over Sundet.

Præcis den samme interesse viste tyskerne hans senere kollega som militærattaché, oberst Hartz,

hvis ledelse med en forbryderisk mangel på omtanke havde undladt at tilintetgøre dem. Dr. Best fordybede sig lidenskabeligt i dem og erklærede, at de havde givet ham oplysninger om mange militære forhold, som han hidtil ingen anelse havde haft om.

Alle Våbenattachéerne var således borte fra Berlin mandag morgen den 8. april, da England og Frankrig notificerede Norge, at miner var udlagt tre steder i norske territorialfarvande. Herved blev den tyske »indenskærs-rute« langs kysten i

norsk farvand, der ikke mindst var af stor betydning for de uundværlige malmtilførsler, klippet over.

I øvrigt går senere pålidelige efterretninger ud på, at disse miner slet ikke blev udlagt. Notificeringen var en formel akt. Historien må vise, hvorfor England tog dette skridt. Churchill var marineminister, og ved regeringsrekonstruktionen en uge i forvejen var han desuden blevet chef for krigskomiteen eller med andre ord den faktiske leder af Englands krigsaktivitet. Han må antagelig over Intelligence Service have fået de samme advarsler som Danmark fra Berlin om forestående tysk aktivitet. Landgangsflåden havde endda i adskillige dage været undervejs fra havnene i Helgolandsbugten til Trondhjem og Narvik. Forhåbentlig når han at skrive sine memoirer om dette afsnit af hans initiativ under krigen.

Med mineudlægningen spillede England Tysklands politiske kort. Wilhelmstrasses underhånds informationer om formiddagen gav mig hjemmel til et telegram til Aftenavisen, der bebudede omgående svar fra tysk side. »Alt tyder på«, slutter det, »at et tysk regeringskridt ikke vil lade vente på sig mange timer. Man citerer i formiddag i politiske kredse Hitlers ord om, at han til enhver tid vil tale til vestmagterne i det sprog, som de bruger over for Tyskland«.

Mineudlægningen var en oplagt krænkelser af norsk neutralitet, men da »Politiken« nogle dage efter den langt større tyske krænkelser af dansk neutralitet skrev dette, blev det bladets dyreste artikel. Den kostede skønsmæssigt et fald i oplaget på 30.000 eksemplarer.

Der var stor tilstrømning til middagens pressekonference i Wilhelmstrasse, hvor gesandt Schmidt erklærede: »Iskoldt iagttager Tyskland Englands mineudlægning i norske farvande. Iskoldt afventer vi begivenhedernes gang. Iskoldt træffer Tyskland sine forholdsregler«.

Ansigerne på regeringssiden af pressekonferencens lange grønne bord var sfinxagtige. Et journalistisk spørgsmål om, hvad Tyskland krævede af Norge, blev besvaret lakonisk: »Vi kræver ingenting«. Det lød ildevarslende. Erfaringen havde lært os, at var den tyske propaganda højroret, fulgte ingen handling efter. Var den derimod fāmælt, var der fare på færde.

Landgangsflåden var for længst stået op gennem Øresund. Om aftenen kom efterretningen, hvorefter tyske både - »Rio de Janeiro« på 9000 tons, og »Posidonia« (ex »Kreta«) på 12.000 tons - var torpederet

ved Lillesand og Oslofjordens munding. De havde landgangstropper om bord. Klokken var ved at falde i slag.

Tirsdag morgen blev vi danske journalister kaldt til pressekonference på fastende hjerte. Vi skulle være i Wilhelmstrasse kl. 9. Den Gyldenlæders Sal, hvor det tyske forbundsråd i sin tid samledes under loftets udskårne felter med kejserlige monogrammer, var bælgstort. Mørklægningsgardinerne var ikke trukket op. Vi så hurtigt, at vi ikke var andre end os danske og den eneste nordmand iblandt de udenlandske korrespondenter. Konklusionen lå lige for hånden. Hitler havde angrebet vore lande. Under en pressekonferences påskud var vi kaldt til Wilhelmstrasse for at blive interneret. En embedsmand fra propagandaministeriet og en lille ukendt størrelse, der senere viste sig at repræsentere Gestapo, forklarede, at de havde ordre til intet at meddele os, men blot bede os gå med over på »Kaiserhof«. På hotellet fik jeg tilladelse til telefonisk at sige min hustru, at hun ikke skulle vente mig lige straks. Da jeg først var i telefonboksen, bad jeg hende samtidig straks underrette gesandtskabet, der imidlertid allerede havde erfaret, at terningerne var kastet. Den amerikanske chargé d'affaires Kirk havde først telefonisk alarmeret Steensen-Leth og derpå personligt opsøgt kammerherre Zahle for at udtrykke sin deltagelse og tilbyde sin hjælp. Snart efter stod røgen op fra skorstenen i Alsenstrasse; fem års politiske indberetninger forud for 9. april, men fremfor alt depecherne om det forestående overfald på nordiske lande skulle tilintetgøres, før en tysk hånd kunne blive strakt ud efter dem. Hvad er der ikke blevet brændt af dokumenter i lignende situationer i alle Europas lande!

Kort efter blev Prins Axel kaldt til Göring. Det var oprindelig hensigten, at han skulle have set Ribbentrop, men i Hitlers rige var Göring altid de gode forsikringsmand, der blev brugt til denne slags diplomatiske opgaver. I det czekoslovakiske spørgsmål var det også ham, der på æresord havde forsikret ambassadører, at Hitler ikke havde den fjerneste aspiration ud over Sudeterlandet, som han da havde indlemmet. Prag skulle sandelig leve i fred. Den tirsdag formiddag overvældede Göring Prins Axel, der på det tidspunkt intet anede om Danmarks officielle holdning, med løfter og tilsagn og beroligelser. Desuden stillede han en maskine til Prins Axels rådighed, så han kunne flyve hjem om eftermiddagen.

Kl. 10,45 oplæste Goebbels i radioen overkommandoens særmel-

ding. Det myldrede med danske og norske stednavne. Englands besættelse af vigtige norske støttepunkter var Tyskland »kommet i forkøbet med knapt ti timer«. »De tyske troppers landing er lykkedes på alle steder fra Oslo til Narvik, en i søkrigshistorien hidtil ukendt præstation.«

Gennem en væg på »Kaiserhof« hørte vi en højtaler forkynde vore landes skæbne. Tre-fire timer senere slap vi danske ud, Kronika, Carl Henrik Clemmensen fra »Aftenbladet« og jeg, idet Skytte-Rasmussen fra Provinspressen var gået hjemmefra før propagandaministeriets op-ringning om morgenen. Den eneste nordmand, Theo Findahl fra »Aftenposten«, måtte vi lade alene tilbage på »Kaiserhof«. Han blev dog løsladt ved 7-tiden om aftenen. Tyskerne har aldrig siden villet give os en fornuftig begrundelse for interneringen. Antagelig har de villet isolere os, fordi de kendte det udmærkede samarbejde mellem de udenlandske journalister og ville forhindre, at de store amerikanske bureauer fik oplysninger hos os, før de telegraferede deres beretninger om angrebet på Danmark og Norge ud over verden.

Wilhelmplatz lå øde og tom, da vi kom ud fra »Kaiserhof«. En højtaler i en åben bil forkyndte storskrydende: »Kopenhagen ist fest in deutscher Hand!« Intet som helst usædvanligt træk i gadebilledet røbede, at Hitler havde fortsat sin Udslættelse af Europas små lande. End ikke kolleger mødte vi, skønt det var tiden for den daglige pressekonference. Ekstraordinært var den blevet flyttet frem til kl. 11 om formiddagen, da Ribbentrop højstegen var mødt op for at læse Hitlers proklamation højt og forsikre, at »Tyskland har bevaret Skandinaviens lande og folk for tilintetgørelsen«.

Kun på fortovskanten foran propagandaministeriet stod et hundrede mennesker. Nyfigent stirrede de tværs over gaden ind gennem jerngitteret foran Rigskancelliet for at få et glimt af de mange officerer, som kom og gik. Der var ikke antydning af stemning eller begejstring. Folket var sløvt og uinteressert. Under hele krigen vågnede det kun op i sommeren 1940, da Frankrig blev slået. De gamle kamppladsers navne på Vestfronten kendte Folket. Revanchen for forrige krig og den hastige sejr fremkaldte så megen entusiasme, at den kunde mærkes i byen. Under alle krigens andre faser derimod var temperament-børsen uvillig og trykket.

Næste morgen indledede »Völkischer Beobachter« sin ledende ar-

tikel således:

»Det tyske folk ånder op, og på alles læber, er ét ord: Endelig! Det er den samme stemning som i hine uheldsvangre augustdage i fjor, da hver dag bragte nye voldshandlinger og udfordringer fra de bindegale polakker. Også den gang havde kun nationalsocialistisk disciplin og tysk lydighed mod føreren kunnet forhindre et masseudbrud af folkeharme. Og som den gang udholdt Stortyskland også nu tænderskærende den britisk-franske krigspolitik provokationer, der daglig blev frækkere og skamløse. Tænderskærende - men i den faste bevidsthed, at føreren til rette tid ville præsentere regningen«.

Således stillede det ledende partiblads sandheden komplet på hovedet. Ønsket var fremstillingens fader, medens folket tankeløst tradskede af sted i sin gangkurv. Bladet var iøvrigt oprørt over Norge, der havde givet sine soldater ordre til at yde modstand:

»De norske ministre har åbenbart ikke evne til at drage den eneste mulige lære af Polens skæbne, når de skubber den hånd tilbage, som alene er i stand til og villig til at redde Skandinavien fra krigens rædsler. Denne holdning tyder ikke alene på en fuldkommen mangel på retfærdighedssans, men grænser næsten til vanvid ... Vi fører ingen krig mod artsbeslægtede små folk, som vi i århundreder har levet i fred med [1864 var glemt!]. Men det tyske folk er jernhårdt besluttet på og har slående bevist det gennem der Führers store beslutning på denne 9. april at skåne Norden for den forbryderiske britekrigs lidelser«.

Idet folket fik tudet ørerne fulde med endeløse bravader i denne stil, blev der sat store skyklapper for dets øjne. Kvarte sandheder, forfalskede citater, løse udpluk, der var revet ud af deres sammenhæng, og hele løgne blev kogt sammen som Eintopfgericht. Ingen kunne udskille ingredienserne. Ingen var i stand til at danne sig en personlig opfattelse af Englands eller Tysklands motiver, fordi ethvert grundlag for en reel vurdering manglede. Fortielserne var tusindfoldige. Først fem dage senere antydede en indskudt bemærkning i »Frankfurter Zeitung«, at Danmark havde protesteret mod Fru Germanias alt for omsorgsfulde kærlighed. Den slags viden var ikke gavnlig for folket og

blev derfor forholdt det. En sådan skønhedsplet måtte ikke findes i det glansbillede, som »Völkischer Beobachter« præsenterede for læseren med 6-spaltet forside-overskrift i tommehøje røde typer: »Tyskland redder Skandinavien«.

Der var endda et af bladene, der øverst på forsiden udmalede befrielsen af Danmark fra alle ulykker og nederst rasede mod englænderne: Infamt og skammeligt havde de krænket Hollands neutralitet. Årsagen var, at en engelsk flyver havde været inde over hollandsk territorium. Goebbels' troldspejl forvrængede alle proportioner.

Ikke alene frelste Tyskland Norden, men det skete under udfoldelse af alverdens militære dyder. I hastemt og hæsbæsende staccato bruste fanfarerne fra Goebbels's propagandakompagnier af journalister, speakere, filmsfolk og pressefotografer. »Pragtfuld, dristig, lynsnar« lød en 3-spaltet overskrift over en øjenvidneberetning:

»København, den danske hovedstad, har til morgen været skuepladsen for en aktion, så dristig og lynsnar, som den i hele verden kun kun-

Hovedrubrikken i »Völkischer Beobachter«, den 9. april 1940 giver grund til tvivl, efter at Quisling under forhørene i Oslo (august 1945) har hævdet, at det var ham, der »reddede Skandinavien«. Sandsynligvis gør begge parter sig skyldige i propaganda. Hvad de hentyder til er i hvert fald det samme: Ansvaret for det gemene overfald på Norge og Danmark den 9. april!

ne gennemføres af den tyske værnemagt. Vi, der som soldater tog del i denne aktion, er endnu åndeløse efter det tempo, i hvilket operationerne rullede. Men samtidig føler vi den tyske sags storhed og renhed og betydningen af den indsats, vi oplevede. Bevidstheden om at have været med og at have bidraget til, at det lykkedes, er en usigelig lykke«.

Andre beretninger skildrede disse uforlignelige tropper, der camouflerede Gedser-Færgen, så ingen dansker kunne opdage det fjerneste mistænkelige, før forhænget faldt, og motorcyklister drønedede ud af bugen på denne trojanske hest. Endelig var bladene fyldt af telegrammer fra samtlige hovedstæder i hele verden lige til Balkans om »den tyske lynaktions vældige ekko i verden«.

Endnu en streng blev rørt på Goebbels' harpe: »Tyske soldater erobrer Danmarks sympati«. Der var ingen grænse for, hvor korrekte, høflige og hjælpsomme de tyske soldater var. Derfor marcherede de lige ind i hjerterne på disse danskere, hvis germanske kultur, historie og natur blev udmalet i radioreportage og kulturartikler, så aldrig nogen turistpropaganda har været mere forskønnende.

Det var intet under, at den jævne tysker var overbevist om, at danskerne var lykkelige. Ustandselig mødte vi danske i Berlin hos godtfolk den opfattelse, at vi burde være Hitler bundtaknemmelige. Kun ganske undtagelsesvis oplevede vi udtryk for sympati. De stammede fra oppositionen mod nazisterne. Da jeg kom hjem fra interneringen, sad en rigsdagsmand fra Weimar-tiden i min stue for at trykke min hånd. Den store hob derimod var ganske og aldeles forblindet. Rengøringskonen kom hjem fra slagteren med en anmodning til min hustru om dog endelig nu, da forholdet mellem de to lande var blevet så strålende, at skaffe hende en pels fra Danmark. Fru Kjølsten havde kort efter den tyske overkommandos attaché hos de udenlandske marineattachéer til bords. Den officielle tyske elskværdighed var overvældende, og det var ikke dansk opgave i Berlin at demonstrere. Åbenbart havde han sat sig for, at han nu ville have klar besked om vore følelser. Pludselig spurgte han abrupt under middagskonversationen: »Hvordan er i grunden de danske søofficerers reaktion på 9. april?« Svaret fløj ud af hans borddame: »Kan man selv være officer og dog være i tvivl?« Ganske øjensynligt kom replikken helt uventet for ham, idet dens tankegang var ham fremmed, og hans øjne først nu blev seende.

Vist gjorde den tyske propaganda sin virkning, men idet bestanddelene blev borte i dens sildesalat, kom det heller ikke til sin ret, hvilket vovestykke felttoget var. Hitler sagde det måneder senere i sin fulminante rigsdagstale efter Frankrigs nederlag, da han brugte sit brune parlament til kulisse under sin udnævnelse af generalfeltmarskaller, som efter tur rejste sig på balkonen og gjorde honnør. Om angrebet på Norge sagde han: »Dette slag, mine rigsdagsmedlemmer, var det dristigste i den tyske krigshistorie«.

Synspunktet er rigtigt. Han havde haft hele sagkundskaben imod sig, da han planlagde det. Navnlig havde storadmiral Raeder protesteret, fordi det var alt for risikabelt for den lille tyske flåde at begive sig ud på en så omfattende ekspedition i farvande, der var Home Fleet's sikre domæne. Også de andre våben havde fremhævet de voldsomme betænkeligheder, de nærede, og de utrolige vanskeligheder, som tilførslerne hen over havet ville medføre. Hitler stolede imidlertid på sin »søvnægengeragtige sikkerhed«. Han løb den store risiko for at nå den store gevinst og udsatte sin storpolitiske kup- og choktaktik for fuldt militært orkester. Dristigt vovet er halvt vundet. Han ville gøre Europa »England-fri«, sikre sig hele kontinentet til angreb på øerne foran dets kyst, skaffe sig baser for ubåde og flyvere til det afgørende slag mod sin konkurrent til herredømmet over Europa. Han havde heldet med sig. Muligvis startedes angrebet senere end planlagt, fordi den hårde og sene vinters is så længe bandt de danske vande. Til gengæld fik han ønskevejrn uden antydning af klar himmel. Skyer og tåge hyllede deres skjulende uigennemsigthed omkring hans landgangsflåde. Han vandt ved sit kup både udad og tillige indad i position over for sine generaler.

Angrebet på Norge var helt og fuldt Hitlers personlige værk og ansvar. I hans vældige vuer fik det sin plads som en del af hans gigantiske slagplan til erobring af Vesteuropa. Ordrene blev udarbejdet i rigskancelliet, hans egen bopæl og arbejdssted. Under hans personlige ledelse blev det dirigeret af generalmajor Jodl fra Wehrmachtsführungsstab, og dets forløb blev ledet fra rigskancelliet.

Churchill sagde kort efter, at felttoget var en skæbnesvanger fejl, for Norge var kun en bikrigsskueplads, hvor ingen afgørelse faldt. Tyskland splittede sine kræfter og tog desuden kampen op til søs, hvor England var klart overlegen, idet tilførsler og forstærkninger til Trondhjem

Alfred Jodl trådte ind i hæren og blev 1911 løjtnant. Han deltog i verdenskrigen og blev 1918 udnævnt til hauptmann med tjeneste i generalstab. 1929 major, 1935 oberst og endelig 1939 udnævnt til generalmajor. Da overfaldet på Danmark og Norge forberedtes, var han chef for wehrmachtsführungsstab og var således den, der tilrettelagde de strategiske forudsætninger for gangsterkuppet. Han udmærkede sig i felttoget mod vest og avancerede hurtigt til general i artilleriet. Den 30. januar 1944 udnævnt til generaloberst. Billedet her viser ham, efter at englænderne i 1945 havde fanget ham i Flensborg.

og Narvik måtte gå over havet, så længe Norges højland ikke var erobret. De norske lufthavne ville skuffe Tyskland; de var for små og lå for indeklemmet mellem klipper til at have værdi som startbaser til angreb på England. Omvendt havde England ideelt baseterræn i Skotland. Endelig gik Tyskland Englands ærinde ved at lukke Norden ind i blokaderingen, hvor det kun ville være af midlertidig fordel for Tyskland.

»Frankfurter Zeitung« tog Churchills handske op og svarede: Dette Felttog er luftvåbnets dåb under samarbejdet med de andre våben, idet den første store operation under samvirken mellem hær, flåde og flyvere nu er gennemført. Det er en parallel til Napoleons tog til Ægypten 1798, da også en stor landmilitær magt stod over for Englands sømagt. Også den gang var det springende punkt forbindelseslinierne til hjemlandet. Med dette felttog har Tyskland garderet sig mod angreb i sin nordlige flanke, der nu er skudt helt op i Ishavet. Og Tyskland har fået et usænkelt hangarskib. Minerne var overraskelsen under den russisk-japanske krig, ubådene under forrige krig, denne gang er det flyverne, som er slagskibene overlegne.

Norge skulle være et af de springbrætter, hvorfra Hitlers wehrmacht satte af til Slaget mod England. Derfor frelste han det danske og norske folk fra engelsk besættelse. Derfor kom han England »i forkøbet med få timer«. I rigsdagstalen den 20. juli forbedrede han oven i købet sit påskud, idet han hævdede, at Churchill havde indskibet sine tropper, der skulle gå i land i Norge, den 5. og 6., men derefter havde erfaret den

tyske flådes påbegyndte aktion og så igen havde udskipet tropperne for i Stedet at sende skibene af sted for at lede efter de tyske flådestyrker.

Da Hitler tog os »under sin beskyttelse«, var det første spørgsmål for os i Berlin, hvordan vi skulle forholde os. Vi journalister var enige om, at kongens ord var retningsgivende, og stillede derfor samme aften som sædvanlig til pressekonferencen, hvor mange håndtryk fra udenlandske kammerater fortalte om forståelse og sympati. Vi fortsatte vort arbejde, men forlod konferencen, når den sluttede med filmsoptagelser fra indmarchen. I øvrigt blev vor telefon til Danmark spærret. Der gik en halv snes dage, før vi for alvor kunne genoptage arbejdet.

Næste aften blev kammerherre Zahle kaldt til v. Ribbentrop, som ønskede at underrette ham om, at der fortsat eksisterede normale forbindelser mellem Wilhelmstrasse og gesandtskabet. Idet Zahle trådte ind ad døren, og før Ribbentrop kunne komme til orde, slog han ud med hånden og sagde: »Det er mig pinligt, at jeg i dag må stå her under disse forhold, jeg, der underskrev ikke-angrebspagten«. Ribbentrops svar var nogle hastige bemærkninger for at bede ham tage plads.

Zahle havde været gesandt i Berlin i seksten år og havde en stærk position. Der stod respekt om ham. Tyskerne sagde om ham, at han var ikke en person, men en institution. Hans forbindelser var mangfoldige. Til hans principper hørte, at han aldrig drøftede forretninger ved et dækket bord. Til gengæld fik han så meget mere at vide. En dag under krigen havde han fået levnedsmidler fra Danmark til en udsøgt frokost, tog telefonen og hentede straks fire ja'er til næste dag. Ved hans bord samledes da flådens øverstkommanderende, storadmiral Raeder, udenrigsministeriets direktør, statssekretær Weizsäcker, chefen for rigskancelliet, rigsminister Lammers og statsminister Meißner, der både under Ebert, Hindenburg og Hitler var chef for rigspræsidentens bureau. Dette selskab var kun et enkelt bevis for hans vidtstrakte personlige forbindelser. I øvrigt fandtes i Berlin et intimt skandinavisk samarbejde med stor fortrolighed mellem Danmarks, Sveriges og Norges gesandter personlig. Det var en selvfølge, at vi straks om torsdagen før 9. april underrettede den norske gesandt, minister Scheel, som ikke havde nogen våbenattaché, om landgangsflåden og Hitlers hensigter med den. Til stadighed blev han orienteret om vore oplysninger. Under de tysk-norske forhandlinger efter 9. april forblev Scheel i Berlin, indtil han pludselig den 17. fik ordre til at forlade Tyskland. Ordren

kom kl. 12,30. Kl. 16 kørte sæertoget ovre fra Lehrter Bahnhof. Som fjende blev han udvist; men for Zahle var der ingen tvivl, skønt de to legationer var naboer i Alsenstrasse. Han begav sig til banegården i spidsen for den samlede danske legation for at sige farvel. Således var afskedens rette form.

Ganske på linie med sin replik til v. Ribbentrop havde Zahle straks angivet kursen for gesandtskabet. Idet dets forretninger fortsattes uforandret, ville han ikke tolerere noget mindreværdskompleks. Over for sine medarbejdere indskærpede han betydningen af, at gesandtskabet udadtil - det gjaldt både Wilhelmstrasse og de udenlandske repræsentationer i Berlin - optrådte, som om intet var sket og undgik alt, der kunne give de tyske myndigheder anledning til at behandle gesandtskabet anderledes end de neutrale magters repræsentationer i

Berlin. Herudover var en privat og officiel tilbageholdenhed naturlig. Zahle fremhævede stadig to Synspunkter. Danmark burde undgå Gestapo inden for sine grænser, og Danmark skulle fremfor alt lade være med at være ivrig efter at spørge tyskerne om, hvad de havde for, og hvad de ville med Danmark. Som en selvfølge skulle vi overfor tyskerne forudsætte, at de holdt deres løfter, og derfor ikke inklode os i nogen drøftelser. Vi skulle overse besættelsen, men aldrig glemme den. Denne holdning førte hurtigt til, at Zahle hjemme blev vurderet som for passiv. Gang på

Joachim von Ribbentrop (f. 1893) oprindelig købmand i Canada, deltog i krigen og var derefter beskæftiget i et champagnefirma. Han trådte ind i det nationalsocialistiske parti i 1930 og tilkæmpede sig en position som Hitlers nærmeste udenrigspolitiske medarbejder. 1935 overordentlig ambassadør, 1936-38 ambassadør i London, 1938 rigsudenrigsminister. Ribbentrops navn beseglede utallige traktater og pagter som i realiteten ikke betød andet end en ligegyldig blækstreg på et stykke papir. Da den nordamerikanske understatssekretær Sumner Welles i 1940 var på en orienteringsrejse i Europa, førte han en længere samtale med v. Ribbentrop. Umiddelbart efter denne skrev han i sin dagbog: »Ribbentrop er yderst indskrænket for ikke at sige dum. Manden nærer et så indgroet had til England, at hans hjerne ikke er modtagelig for andre indtryk. Han er åbenbart fuldkommen uvidende om internationale spørgsmål, og hans fremstilling af de seneste års tyske politik er spækket med løgne«.

gang lanceredes nazifile diplomater og politikere som hans afløsere for at få en mere positiv og aktiv linie over for Hitlers styre. Zahle isole- redes, så han alvorligt overvejede at gå sin vej. Han blev imidlertid på sin post trods ydmygelserne, fordi han stolede på sin anti-aktivistiske linies rigtighed og havde det samlede gesandtskab sluttet bag sig, ikke mindst sin souschef, legationsråd Steensen-Leth, der intet øjeblik under hele krigen tvivlede om Englands sejr.

Som følge af sin holdning var Zahle uden for forhandlingerne om mønt- og toldunion med Stortyskland. Et år efter 9. april nåede han imidlertid at gøre endnu en indsats, der kronedes med held. Tyskerne havde rejst krav om, at Danmark skulle tage statsborgerretten fra de danske sømænd, der ude i verden sejlede for de allierede. Linder den afgørende samtale herom i Wilhelmstrasse satte Zahle i en kraftig argumentation både sin personlige autoritet og sin stilling i Berlin ind på kravets afvisning. Det var hans sidste diplomatiske aktivitet. En måned senere døde han.

I krigens lange år var lytteposten i Berlin altid led i fronten. Det var en farlig post. Tyske argusøjne hvilede nidkært på den, medens lange ører aflyttede alle telefonsamtaler, og der var kort til udvisninger. Det var også for så vidt en udsat post, som risikoen for fejlgreb var betydelig. Der var mange lejligheder til at begå dumheder. Gesandtskabets personale var imidlertid blottet for enhver infektion af den diplomat- lidelse, der stammer fra for stor fortrolighed med herbergstatens syns- punkter. Kammerherre Zahle havde sine medarbejdere som en samlet gruppe bag sin holdning, hvis kølighed tyskerne respekterede langt mere end tilnærmelse. Under de givne forhold var hans linie i Ber- lin lige så dansk som holdningen hos hans langt lykkeligere stillede kolleger i udlandet, der åbent kunne bekende sig til kampen for et frit Danmark.

En anden side af sagen er, at lytteposten i Berlin kun for ofte måtte gøre samme bitre erfaring som så mangen anden mand ude i marken, hvis synspunkter underkendes af hjemlig centralledelse.

Kapitulationen

Af redaktør P. Stavnstrup

Da krigen den 1. september var en kendsgerning, indså regeringen - trods sin tidligere afvisende holdning - nødvendigheden af, at mi- litære sikringsforanstaltninger blev foretaget. I et møde hos kongen, hvori også de to øverste militære chefer samt general Gørtz deltog, besluttede man at indkalde ca. 30.000 Mand af årgangene 1934-38, hvorved den anvendelige beredskabsstyrke med forårsrekrutterne ud- gjorde 36.200 mand værnepligtige med 2-3000 befalingsmænd. Efter generalkommandoens ønske udfærdigedes nogle dage senere en for- holdsordre, sålydende: »Sker direkte angreb på dansk område, skal sådanne handlinger, når fjendtlig hensigt er utvivlsom, uden nærmere ordre imødegås med alle til rådighed stående midler - dog under for- nøden hensyntagen til de foreliggende omstændigheder«. Meningen med denne sidste tilføjelse var, at hvor danske styrker stod over for en håbløs overmagt, behøvede de ikke at inklude sig i kamp.

Ved krigens udbrud samledes folk hver aften på Rådhuspladsen for at høre de sidste nyhe- der.

Med fuld føje opfattede man imidlertid i hæren denne forholdsordre som en tilkendegivelse af, at regeringen ikke ville prisgive landet uden kamp. Betegnende er det dog, at en tilsvarende forholdsordre ikke blev udstedt for søværnets vedkommende. Flåden og kystbefæstningen skulle indhente søværnskommandoens direktiver, før de indlod sig i skudveksling med en angriber. Til beskyttelse af Københavns Havn - den eneste, der ifølge vore neutralitetsdeklarationer af 27. maj 1938 ikke måtte søges af krigsførende magters krigsskibe - udlagdes den 3. september miner i adgangen til Kongedybet, Hollænderdybet og Drogden. Tyskerne udlagde samme dag miner på internationalt søterritorium syd for Store Bælt og syd for Sundet, et par dage senere også i det sydlige udløb af Lille Bælt.

Straks efter udbruddet af krigen mellem Tyskland og Polen udstedte den danske regering sin neutralitetserklæring, hvilket gentog sig den 3. september, da vestmagterne erklærede Tyskland krig. Allerede den 28. august havde den tyske gesandt, v. Renthe-Fink, på sin regerings vegne givet tilsagn om, at Tyskland ville respektere Danmarks neutralitet. Den 30. august meddelte ligeledes den engelske gesandt, Sir Patrick Ramsay, at så længe Danmarks neutralitet respekteredes af Tyskland, ville den selvfølgelig heller ikke blive krænket af den britiske regering.

Den 1. september kl. 19,30 var Folketinget indkaldt til et møde, hvor statsminister Stauning gav meddelelse om de indkaldelser, der var besluttet i statsrådet samme dag. Han udtalte bl.a.: »Danmark har ikke anden politik over for denne situation end den ærlige, ubetingede neutralitet til alle sider. Vort formål må være at føre Danmark gennem branden uden at blive inddraget i noget opgør, at bevare selvstændighed og uafhængighed, og hertil vil det tjene, om Danmarks rigsdag og regering, presse og befolkning indtager en ubetinget upartisk neutral holdning over for de magter, der har de uoverensstemmelser, som nu fører til strid.« I øvrigt indeholdt talen kun de selvfølgeligheder, der sædvanlig figurerer ved en sådan lejlighed.

Også indre politiske vanskeligheder tårnede sig op for regeringen. Arbejdsløsheden var stor, og især så det truende ud for landbruget. England havde fastsat maksimalpriser på danske landbrugsprodukter, og når - som det måtte forudses - sterling faldt i kurs, samtidig med at landbrugets import af foderstoffer m.m. som følge af de højere fragtrater steg væsentligt, ville stillingen blive helt uholdbar. Regeringen

var ikke sindet at lade kronen følge sterling i dens fald. Den 1. september meldte Danmark sig - som Sverige og Norge havde gjort det - ud af »Sterlingklubben«, idet man dog gjorde det første fald, ca. 8%, med, men samtidig besluttede at knytte kronen til dollaren ved en fast kurs på kr. 5,18. Regeringen måtte være forberedt på, at denne politik ville møde heftig modstand hos landbrugsorganisationerne og Venstre; men det var dens agt at søge andre udveje til at holde landbruget skadesløst for tabet.

Så mørk situationen således var både indadtil og udadtil, besluttede Stauning at gøre et forsøg på at drage oppositionen med ind i regeringsansvaret. Onsdag den 30. august kaldte han partiformændene til sig i statsministeriet, hvor også ministrene Buhl og Dahlgård var til stede. Han indledede her med at sige, at under den første verdenskrig havde rigsdagen i særlige situationer afholdt fortrolige møder. Sådanne kunne imidlertid ikke finde sted nu, da både en hjemmetysker samt flere kommunister og nationalsocialister havde sæde i Folketinget. Kontakten mellem regering og rigsdag måtte da tilvejebringes på anden måde. Man måtte se bort fra partiinteresserne, og han skulle derfor på regeringens vegne henstille til de to oppositionspartier at lade sig repræsentere i ministeriet med kontrolministre eller konsultative ministre efter svensk forbillede, d.v.s. ministre, som efter nærmere bestemmelse skulle have en rådgivende indflydelse. Fagministrene måtte stadig have ansvaret. Staunings tale fulgtes af en kort diskussion. Bl.a. udbad Hauch sig nærmere oplysninger om, hvordan regeringen stillede sig til spørgsmålet om sterlingkursen. Dens holdning på dette punkt ville få indflydelse på Venstres stilling til regeringens opfordring. Stauning svarede undvigende, idet han sagde, at skulle man gå til en ændring i kronens kurs over for sterling, måtte dette ske efter samråd med Venstre, da den gældende kurs 22.40 var fastsat efter politisk overenskomst med dette parti. Henning Hasle og Brorsen erklærede derefter at ville forelægge regeringens tilbud for deres respektive partier.

Projektet strandede på Venstres modstand. Det er umiskendeligt, at Venstre, hvis brændende spørgsmål var sterlingkursen, troede at burde udnytte øjeblikket til at trænge regeringen mest muligt. Men regeringens sande mening med, at man nu måtte se bort fra partiinteresserne, fremgik lige så umiskendeligt af, at den nok ville belaste oppositionen med et slags medansvar, men ikke selv opgive noget af sine

magtbeføjelser. På dette sprængtes forhandlingerne. Da man den næste dag, den 31. august, mødtes i Folketingets ministerværelse, erklærede Brorsen, at Venstre måtte holde på en egentlig samlingsregering med fagministre, der sad inde med en virkelig indflydelse. Desuden måtte man, sagde han, have talt åbent ud med hinanden om sterlingkursen. Henning Hasle erklærede, at det konservative parti ligeledes måtte kræve fagministerier, men at partiet dog, såfremt krigen brød ud, uden betingelser ville sige ja til statsministerens opfordring. Og for at der ikke skulle herske nogen misforståelse med hensyn til, hvad de konservative ville virke for i regeringen, opstillede han kravene om, at der blev foretaget indkaldelser til hær og flåde, at der blev vedtaget en beredskabslov, som muliggjorde, at man til stadighed havde tropper inde, at en fremskyndelse af anskaffelsen af materiel inden for den gældende forsvarsordning fandt sted, at der optoges forhandlinger om genoprettelse af de frivillige korps, og at der skabtes sikkerhed for en hurtig gennemførelse af alle nødvendige foranstaltninger i henseende til civil luftbeskyttelse.

Stauning svarede irriteret. Han betegnede en egentlig samlingsregering som en umulighed, »en håbløs tanke«, og helt umuligt blev det, når de konservative stillede en række krav om ændringer i de militære love. Meningen med samlingsregeringen var netop, at intet skulle afgøres på forhånd, men at man i tillid til hinanden skulle drøfte problemerne. Henning Hasle bemærkede hertil, at det var netop, hvad de konservative havde tænkt sig. De krav, han havde opstillet til øjeblikkelig opfyldelse, lå alle inden for den gældende lovgivnings rammer, medens de punkter, på hvilke lovændringer var nødvendige, jo måtte behandles inden for regeringen. Han havde blot haft til hensigt på forhånd at gøre opmærksom på, at han og hans meningsfæller ville kræve disse punkter behandlet.

Skønt Brorsen havde oplyst, at Venstre ville drøfte spørgsmålet videre i et partimøde samme aften, anså Stauning åbenbart sagen for afgjort i negativ retning. Han udsendte om aftenen gennem Ritzaus Bureau en erklæring, hvori det hed, at et ministermøde efter forhandlingen med partiformændene havde taget standpunkt til de af oppositionsførerne fremsatte ønsker. Man havde besluttet at stå fast på, at »rigsdagsflertallet må have det parlamentariske ansvar for den politiske linie, der skal følges«. Det var herefter temmelig indlysende, at der

ikke vilde være nogen vej frem. Den 1. september om eftermiddagen mødtes partiformændene atter hos statsministeren. Her udtalte Henning Hasle, at således som situationen nu havde udviklet sig, fandt hans parti landets stilling så alvorlig, at det betingelsesløst accepterede regeringens henstilling. Brorsen erklærede, at Venstre endnu ikke havde tilendebragt sine forhandlinger, men indtil videre måtte partiet fastholde, at der burde være tale om en egentlig samlingsregering med fagministre for oppositionen.

Til sine endelige forhandlinger havde Venstre indkaldt partiets redaktører og landsorganisationens formand, Th. Madsen-Mygdal. Man anså det herefter for givet, at svaret ville blive et nej, hvad også blev tilfældet. I en skrivelse til statsministeren, dateret 2. september, erklærede Venstre, at et samarbejde indenfor regeringen måtte forudsætte dannelsen af et ministerium, hvor oppositionspartierne fik del i regeringsansvaret på lige fod med de hidtidige regeringspartier. Den af statsministeren skitserede udvidelse af ministeriet ville efter Venstres opfattelse være »uden praktisk værdi«, og den var ikke »udtryk for en fælles folkelig vilje til at lægge bestående politiske stridsspørgsmål til side«. Venstre kunne derfor ikke tiltræde regeringens forslag, men partiet erklærede sig villigt til at deltage i dannelsen af et orienterende forhandlingsorgan.

Sagen henlagdes derefter som »ikke aktuel«.

II

De officielle udtalelser var beroligende. I sin åbningstale ved rigsdagens sammentræden den 3. oktober ytrede Stauning bl.a.:

»Der er for så vidt ingen grund til uro her i landet; thi Danmarks neutralitet er anerkendt og landet befinder sig i venskabeligt forhold til alle magter og i normal forbindelse med disse, og nu gælder det om at udvise en fuldkommen upartisk adfærd over for de nationer, som er deltagere i krigen«.

Et par dage senere, den 6. oktober, udtalte Hitler i den tyske rigsdag:

»Den kendsgerning, at Danmark vandt sin grænse ved Versailles-freden, har ikke foranlediget konsekvenser fra vor side. Tværtimod har

jeg tilvejebragt et loyalt og venskabeligt forhold til Danmark. Vi har ikke rejst krav om en revision, men afsluttet en ikke-angrebspagt med Danmark. Forholdet til denne stat er dermed indstillet på et uforanderligt, loyalt og venskabeligt Samarbejde».

Cecil von. Renthe-Fink (f. 1885) begyndte i diplomatiets tjeneste i Konstantinopel 1913, fortsatte i Bern, men blev i 1920 kaldt hjem til udenrigsministeriet. 1922 kom han til Paris, men vendte året efter igen tilbage til Berlin. 1927 var han medlem af Folkeforbundets politiske afdeling, opholdt sig så efter Tysklands udtræden atter i Berlin, men udnævntes 1936 til gesandt i København, hvor han var, indtil han i november 1942 blev afløst af dr. Best og vendte tilbage til Det tredje Rige.

Den danske presse kvitterede i højstemte artikler. Fra alle sider herhjemme ville man helst tro på oprigtigheden af Hitlers ord. Visse kredse lod sig lulle til ro, og selv skeptikere lod pligtskyldigst, som om der var tale om andet end mundsvejr.

Men bag kulisserne myldrede problemerne frem, og oftest drejede de sig om forholdet til den mægtige og ømfindtlige nabo mod syd: hvordan man skulle undgå at støde Tyskland, hvordan man skulle bære sig ad med at føje det uden at udæske til anden side.

Det første store problem var handelsforbindelserne. Allerede den 1. september om eftermiddagen ankom fra Berlin ambassadør v. Hassell - han, der i sommeren 1944 blev henrettet som meddelagtig i attentatet på Hitler - for i en særlig mission til regeringschefen at klarlægge Tysklands handelspolitik. Han erklærede, at det var Tysklands hensigt at opretholde samhandelen i normalt omfang. Stauning og Munch lod ham forstå, at for at dette kunne ske, måtte Tyskland afholde sig fra at lægge vore tilførsler fra England hindrin-

Ulrich von Hassell (f. 1881) trådte 1909 ind i diplomatiets tjeneste og blev 1919 Legationsråd ved Quirinalet i Rom. 1921 generalkonsul i Barcelona, 1926 udnævnt til gesandt i Bukarest. Udnævnelsen vakte mishag, og von Hassell blev i stedet sendt til København, hvor han blev, indtil han 1930 udnævntes til gesandt i Belgrad og september 1932 i Rom. Her forblev han også efter nazisternes magtovertagelse, men vendte 1938 tilbage til Berlin, hvor han blev stillet til rådighed for særlige opgaver.

ger i vejen. Hassell svarede hertil, at dette fulgte af ikke-angrebstraktaten, men forudsætningen måtte jo i øvrigt være, at England ikke hindrede Danmark i at eksportere til Tyskland. Foreløbig var således alt lutter idyl. Efter den tyske regerings ønske krævede Hassell, at der blev udsendt en offentlig meddelelse om hans besøg. Den kom den følgende dag, og den gik ud på, at det var den tyske regerings vilje »så vidt muligt i fuldt omfang at opretholde og pleje den erhvervsmæssige forbindelse mellem de to lande på samme grundlag som hidtil«, idet muligt opstående spørgsmål skulle løses gennem venskabelig forhandling. Munch gav straks gennem grev Reventlow den engelske regering underretning om Hassells henvendelse, idet Reventlow særlig instrueredes om at betone, at Tysklands tilsagn var betinget af Englands holdning. Den engelske regering takkede for meddelelsen og erklærede, at den også for sit vedkommende ønskede handelen opretholdt.

Vor situation var imidlertid langt fra så gunstig som under krigen 1914-18, idet hverken Tyskland eller England i samme grad som da var afhængige af tilførsler fra os. Forhandlingerne med England blev derfor meget besværlige. Det var navnlig prisspørgsmålet, der voldte vanskeligheder, da englænderne mente, vi burde hjælpe dem med at holde priserne nede ved at følge sterling. På dette punkt havde regeringen ikke blot vanskeligheder udadtil - i forholdet til England -, men også indadtil. Sterlingfaldet gjorde i stigende grad stillingen uholdbar for landbruget, og i løbet af efteråret greb en bevægelse i retning af at reducere besætningerne stærkt om sig. Regeringspartierne og de konservative ville, som allerede omtalt, bøde derpå ved at yde tilskud til landbrugets import af råstoffer. og først i november gennemførte de tre partier en lov herom. Landbrugsorganisationerne og Venstre modsatte sig loven og krævede i stedet en ændring i sterlingpolitikken. Under forhandlingerne mellem regeringen og partierne kom det til et heftigt sammenstød om hele dette spørgsmål. Fra Venstres side hævdede man, at sagen havde en udenrigspolitisk side, og man spurgte, om ikke England var stødt over vor valutapolitik. Man mente, England ville tage det fortrydeligt op, hvis der ydedes tilskud til landbruget. Munch svarede, at det naturligvis ville være bedst for forhandlingerne i England, om man ikke støttede landbruget. Men gjorde man det, kunne det lige så godt ske ved tilskud som over valutaen. Nogen politisk uvilje i anledning af vor sterlingpolitik var ham ubekendt. Han antydede i øv-

rigt, at det var den indrepolitiske strid om valutaen, der især gav stødet til besætningsreduktionerne.

Den kontrol, England forlangte med Tysklandshandelen, gik man fra dansk side villigt ind på, og man forpligtede sig ligeledes til at indskrænke handelen med Tyskland til det normale. Ikke desto mindre blev det - ikke blot på grund af prisspørgsmålet - vanskeligere og vanskeligere at gennemføre handelsforbindelsen med England. Et par uger ind i krigen udsendte England sin kontrebandeliste, der i høj grad opirrede tyskerne, fordi den omfattede levnedsmidler. Listen ville næppe komme til at gælde os, hvis ikke de løbende forhandlinger med England bristede. Men Renthe-Fink tog alligevel anledning til over for Munch at erklære, at der som følge af Englands optræden kunne blive sat grænser for det hensyn, Tyskland ville vise os og de øvrige neutrale. Sikkert var det, at tyskerne nu i det hele var begyndt at se blokadepolitikken under et nyt synspunkt. De anså det ikke længere for vigtigst selv at få levnedsmidler, men at forhindre tilførsler af sådanne til England, så England på den måde kunne blive knækket. De mente, at de ved hjælp af flyvevåbenet og U-bådene var i stand hertil, og de forbeholdt sig derfor at lægge hindringer i vejen for vor handel med England.

Ret hurtigt begyndte denne nye politik fra Tysklands side at give sig udslag. Munch havde over for Renthe-Fink fremhævet, at den stred både mod ikke-angrebspagten og Hassells udtalelser. Det hjalp ikke; hitlerismens tilsagn gjaldt kun for den tilfældige situation, i hvilken de var udstedt. Den 26. september blev rutedamperen fra Ålborg til København standset i Kattegat og visiteret af en tysk torpedobåd. Det var det første varsel. Den 30. september blev tre af D.F.D.S.s eksportbåde med landbrugsprodukter til England samt en damper med trælast til Holland opbragt og ført til tysk havn, og samme dag blev De forenede Kulimportørers damper »Vendia« - som det første danske skib - sænket ud for Hanstholm. Da der protesteredes i Berlin, svarede man med tomme udflugter: »Vendia« havde først villet flygte og forsøgte derefter at vædre U-båden! Søkrigen blev nu grummere og grummere. I november foretog tyskerne en masseudlægning af miner ved de engelske kyster, og englænderne svarede med at ville standse al skibsfart på Tyskland, selv om den fandt sted i neutrale skibe. Følgen var, at ikke blot vore eksportbåde til England, men også de af vore skibe,

der gik i fart mellem neutrale lande, blev tvunget ind i krigszonen og udsat for torpederinger og minesprængninger. Den 20. februar 1940 protesterede de danske søfartsorganisationer i åbent brev herimod. De vendte sig samtidig til den tyske regering og bebrejdede den, at den førte krigen »uden hensyn til, om det er et fjendtligt bevæbnet eller et neutralt ubevæbnet skib, som ødelægges«. I perioden indtil besættelsen mistede den danske handelsflåde 6 motorskibe, 23 dampere og 6 fiskerkuttere - i alt 76.300 brutto registertons eller mere end 6% af den samlede tonnage. 384 sømænd omkom.

Et andet vanskeligt spørgsmål var neutralitetsbevogtningen af luftrummet over Danmark. Den 2. september henvendte Renthe-Fink sig til Munch og forlangte, at vi hindrede overflyvninger. Munch svarede, at vi naturligvis ville hævde neutraliteten med de midler, vi havde til rådighed, men blev landet overfløjet i stor højde eller om natten, var det jo vanskeligt at hindre. Herom ville Renthe-Fink intet høre. Han erklærede, at dersom der blev observeret allierede flyvemaskiner på den anden side Danmark, ville dette blive betragtet som et bevis for, at overflyvning havde fundet sted. Munch fandt dette urimeligt. Sådanne maskiner kunne jo være gået over Tyskland eller gennem bæltterne, men heller ikke denne indvending ville Renthe-Fink beskæftige sig med. Henvendelsens alvor understregedes derved, at statssekretær Weiszäcker i Berlin samme dag havde kaldt vor gesandt, kammerherre Zahle, til sig og givet ham en tilsvarende besked.

Spørgsmålet drøftedes den 5. september i det udenrigspolitiske nævn. Forsvarsminister Alsing Andersen oplyste, at der ifølge den forholdsordre, luftforsvaret havde fået, ikke måtte skydes på flyvemaskiner uden efter nærmere ordre! Han fandt det betænkeligt at lade skytset træde i funktion under overflyvninger, idet de angrebne flyvemaskiner så kunne tro, at de befandt sig over fjendtligt område. Der kunne være mulighed for et engelsk angreb på Mørvig Marinestation, og i så fald ville det være urimeligt for os at blande os i kampen, da tyskerne let i stridens hede uforvarende kunne komme ind over dansk område. Viceadmiral Rechnitzer og general Gørtz havde netop af hensyn til konsekvenserne advaret mod at opstille luftskyts ved Højer, Tønder og Esbjerg.

Alsing Andersens oplysninger om forholdsordren forbløffede nævnets medlemmer. Krag, der vel kunne forstå ministerens betænkeli-

der, understregede, at konsekvenserne udadtil måtte være afgørende: vi ville stå klarere og bedre, hvis vi gjorde, hvad vi kunne, for at hindre overflyvninger. Henning Hasle erklærede, at forholdsordren stred mod neutralitetsbegrebet. Fra oppositionspartiernes side blev det meget energisk krævet, at der opstilledes luftskyts i Sønderjylland. Jepsen Christensen oplyste, at det tyske mindretal derovre levede i håbet om, at vi ikke ville afværge overflyvningerne, så tyskerne kunne overtage opgaven. Munch mente ikke, der var nogen fare i den retning, men han var dog stemt for, at vi gjorde, hvad vi kunne, for at demonstrere mod overflyvningerne. Forhandlinger mellem udenrigsministeriet og forsvarsministeriet endte da også med, at forholdsordren ændredes, og at luftskyts opstilledes ved Esbjerg, Rødekro og Løgumkloster.

Debatten om sagen fik sin særlige karakter ved de begivenheder, som samtidig fandt sted. Den 4. september hændte det, at en engelsk flyvemaskine ved uagtsomhed fløj ind over Esbjerg og her kastede en bombe, hvorved en kvinde dræbtes og syv personer såredes. Den 12. september fløj en tysk maskine ind over dansk territorium i sundet. Den gik meget lavt, hvorfor »Narhvalen« skød tre løse og et skarpt varselsskud. Munch tilkaldte Renthe-Fink, der bad om, at intet blev offentliggjort, før han kunne have en undskyldning parat. Undskyldningen gik ud på, at maskinen havde været ude for at inspicere de tyske minefelter. De lå imidlertid meget sydligere end det sted, hvor krænkelserne var sket. Siden hændte det nu og da, at der i Sønderjylland og andetsteds blev skudt med skarpt mod tyske flyvemaskiner, der kom ind over dansk territorium.

Den 4. september strandede en tysk torpedobåd ved Fredericia. Det var tvivlsomt, om ikke den danske stat havde pligt til at internere mandskabet, men inden regeringen kunne gribe ind, var spørgsmålet afgjort. Tyskerne havde spurgt viceadmiral Rechnitzer, om de måtte føre besætningen, 17 mand, over på de assisterende skibe, og han havde svaret ja. Alsing Andersen tilkendegav over for ham, at svaret var forhastet; men regeringen synes dog selv at have været tilbøjelig til at give tilladelsen. Der blev intet meddelt i pressen om denne episode.

Siden foretog tyskerne en henvendelse, der i en ganske anden grad bragte Danmarks neutralitet i fare. Fredag den 17. november opsøgte den tyske marineattaché viceadmiral. Rechnitzer og sagde ham, at allierede U-både ville kunne forcere de tyske minespæringer i neddykket

tilstand, og i den tyske marine frygtede man for, at det danske forbud mod, at U-både passerede sund og bæltter i neddykket stand, ikke blev respekteret. Han henstillede derfor, at vi på de afgørende steder anlagde netspæringer fra bund til overflade. Rechnitzer udtalte sine tvivl om, hvorvidt der faktisk kunne være nogen fare for, at engelske U-både viste sig så langt fra deres baser. Vore skibe havde ingen observeret; men marineattachéen mente, at man havde mærket fjendtlige U-både i Kattegat.

Regeringen var tydeligt nok straks sindet at sige ja til den tyske henstilling. Munch gjorde gældende., at vi måtte være berettiget til at sikre overholdelsen af forbudet mod passage af neddykkede U-både. Han mente ikke, at England ville være interesseret i sagen. Hvis vi nægtede at foretage spærringen, troede han ikke, at Tyskland derfor ville gribe ind med vold mod os, men blot selv udlægge minerne, og hvis det blev tilfældet, kunne England forlange af os, at vi fjernede dem. Sagen måtte behandles i dybeste fortrolighed. Når afgørelsen var truffet, ville der blive udstedt en bekendtgørelse, men forinden måtte England underrettes.

En ny minestryger, »Søløven«, blev søsat på Orlogsværftet den 3. december 1938, og højtideligheden overværedes af forsvarsminister Alsing Andersen og viceadmiral Rechnitzer, som på billedet begge ser meget tilfredse ud ved tanken om den store forøgelse, vor flåde herved fik - en båd på 270 tons, armeret med 2 75 mm kanoner, 4 Stk. maskinskyts og 2 dybd bomber. Det var de to samme mænd, som bar ansvaret for, at »Søløven« - så lidt som flådens andre fartøjer - den 9. april 1940 løsnede et eneste skud mod fjenden!

Under samrådet med partiernes repræsentanter udtalte kraft og Henning Hasle, at man burde tage praktisk på sagen og søge vore neutralitetsforanstaltninger udbygget således, at de blev mest muligt effektive. Frisch bemærkede, at spærringen i 1914 havde været ligelig over for begge parter, men at den spærring, som nu skulle foretages, måske kunne opfattes som ensidig i tysk favør. Dette benægtede Munch ikke, men han anså det ikke for at have nogen retlig betydning. Vi havde, sagde han, ret til at sikre

vor neutralitet, uanset om den ene eller den andet part var utilfreds med, hvad vi i så henseende gjorde. I øvrigt var det åbenbart ikke hans mening, at englænderne skulle have noget at vide om, at foranstaltningen skyldtes en henvendelse fra tysk side. Det skulle siges til englænderne, at vi af en teknisk kyndig mand var gjort opmærksom på, at en af vore neutralitetsforanstaltninger ikke var tilstrækkelig effektiv, hvad vi havde måtte erkende og tage konsekvensen af.

Den tyske Marineattaché havde sagt, at han ventede vort svar om mandagen. Imidlertid kom han igen allerede om lørdagen og erklærede, at han nu måtte have besked. Der var konstateret engelske U-både i den vestlige Østersø, og der var blevet skudt på tyske krydsere. Munch og Stauning forelagde derefter sagen for kongen, og man blev enige om, at der skulle svares positivt. Det samme standpunkt tog den samlede regering og det udenrigspolitiske nævn. Man besluttede derfor - da marinen ikke rådede over net - at udlægge miner i etager i de pågældende farvande. Ligeledes besluttedes det ved samme lejlighed at minere Smålandshavet, hvad marinen fra første færd havde ønsket skulle ske. Munch talte med den engelske og den franske gesandt og sagde dem, at der efter den danske marines mening ikke var vist tilbørlig respekt for landets neutralitet, hvad der også fra tysk side var blevet peget på, og derfor havde man udlagt minerne. Begge gesandterne havde hertil kun bemærket, at vi vel måtte søge at hævde vore neutralitetsregler.

Munch bad om, at det måtte blive sagt partierne, at det var den danske marine selv, der havde ment at konstatere visse neutralitetskrænkelser og derfor ønsket minerne udlagt. I overensstemmelse hermed lød meddelelsen til bladene på, at der til lettelse af kontrollen med overholdelsen af neutralitetsbestemmelserne var udlagt minespærringer på dansk søterritorium mellem Langeland og Lolland og mellem Als og Ærø, ligesom også de vestlige adgange til Smålandsfarvandet var minespærrede.

III

Som tilfældet havde været under krigen 1914-18, indledede de nordiske stater, denne gang suppleret med Finland og Island, et neutralitets politisk samarbejde, hvorved de sattes i stand til at optræde med større vægt over for de krigsførende magter. Mandag den 18. september - just

i den ovenfor omtalte meget alvorlige situation, i hvilken Tyskland forberedte den skærpede blokadepolitik over for England - mødtes i København de nordiske stats- og udenrigsministre samt den islandske gesandt i København Sveinn Björnsson for at forhandle om dette samarbejde. I et communiqué fra mødet hed det bl.a. : »Alle de nordiske lande er, ligesom de tre skandinaviske stater i 1914, bestemt på til sikring af deres eget erhvervsliv at hævde deres ret til at opretholde deres traditionelle handelsforhold med alle stater, også de krigsførende. De regner med ved forhandling med de to modstående parter at komme til forståelse af, at dette respekteres«. Desuden erklæredes det, at de ved gennemført samvirke ville søge at mildne hverandre de vanskeligheder og tab, som krigen førte med sig.

Henimod årets slutning brød krigen ind over nordens grænser. Den 7. oktober opfordredes den finske regering til at sende repræsentanter til Moskva for der at forhandle med den russiske regering om »politiske og økonomiske spørgsmål«. Opfordringen vakte den største bevægelse Norden over, i Norge og Danmark men ikke mindst i Sverige, og alt imens forhandlingerne i Moskva stod på, forberedte Finland sig på krig. I denne situation tog kong Gustav V på ny et nordisk initiativ, idet han indbød de nordiske statsoverhoveder til, ledsaget af deres udenrigsministre, at mødes i Stockholm den 18. oktober. I Finland imødeså man mødet med store forventninger, og skønt det communiqué, der den 19. oktober udsendtes fra mødet, i store træk var en gentagelse af det tidligere communiqué fra København, havde forhandlingerne overvejende drejet sig om det finsk-russiske mellemværende. Finland havde imidlertid hverken udbedt sig råd eller hjælp, og der forelå derfor for så vidt intet for mødet at tage stilling til. Man lod i den offentlige meddelelse sagen uomtalt, idet man gik ud fra, at det kunne skade Finland, hvis det blev bekendt, at de nordiske regeringer havde beskæftiget sig med den.

Den 30. november brød den finske vinterkrig ud. Finland havde, uden at underrette de øvrige nordiske stater, bedt Folkeforbundet om at skride ind, og den 7. december mødtes i Oslo udenrigsministrene Koht, Sandler og Munch for at drøfte stillingen. I Tyskland, hvor man inderst inde næppe var henrykt for den russiske partners fremfærd, lod man sin uvilje gå ud over de nordiske stater. Tyskland skyldte ikke Norden noget, hed det i en udsendelse fra det officielle tyske efterretningsbureau.

Tyskland var de nordiske interessers naturlige ven, men de nordiske stater havde som tilhængere af Folkeforbundssystemet fulgt i den engelske politikts kølvand. Det måtte håbes, at de, der leder de nordiske folks skæbne, en dag kom på andre tanker og gav synligt udtryk for deres folks naturlige interesse for venskab med det tyske folk.

For denne storm veg de nordiske stater tilbage. Uruguay foreslog i Genève, at Rusland ekskluderedes af Folkeforbundet som følge af angrebet på Finland, og dette forslag gav den norske delegerede, Hambro, der på dette tidspunkt var præsident for forsamlingen, sin begejstrede tilslutning. Udenrigsminister Koht misbilligede i høj grad Hambros standpunkt, gav ham »meget udtrykkelige Direktiver« og sendte endnu en delegeret derned. Hambro lod sig imidlertid ikke gå på heraf. Da forslaget den 14. december kom til behandling, lod han afstemningen foregå på den måde, at han spurgte, om nogen ville stemme imod, og da ingen ville det - medens derimod en hel række stater, deriblandt de skandinaviske, undlod at stemme -, erklærede han forslaget for enstemmigt vedtaget. »Det er meget beklageligt«, ytrede Munch i sin redegørelse til det udenrigspolitiske nævn, »at en nordisk præsident optræder på denne måde«. Den norske og den svenske regering fandt ligeledes Hambros fremgangsmåde fortrædelig. De nordiske stater havde ved tidligere lejligheder erklæret, at de ikke ville være bundet af Folkeforbundspagtens paragraf 16, der påbød sanktioner over for en fredsbrydende stat. Hertil henholdt de sig nu. Ved telefonsamtaler mellem udenrigsministerierne i Stockholm, Oslo og København blev det fastslået, at de nordiske delegerede skulle afholde sig fra at stemme. Den svenske delegerede, Östen Undén, afgav på de tre landes vegne den erklæring, at man nærede sympati for Finland, men at man ikke kunne stemme for en resolution, der gik ud på, at paragraf 16 skulle bringes i anvendelse, da denne paragraf ikke havde gyldighed for de nordiske lande.

Faren for, at den finske krig skulle brede sig videre til den skandinaviske halvø, syntes overhængende. Den norske regering var besluttet på ikke at foretage sig noget, der kunne gøre denne fare akut. I Sverige var meningerne mere delte; men regeringens flertal med statsminister Hansson i spidsen var af den opfattelse, at staten burde iagttage megen tilbageholdenhed, og Sverige indskrænkede sig derfor til - ligesom Norge og Danmark - at yde Finland hjælp i form af leverancer.

Herhjemme gav den finske krig også anledning til megen ængstelse. Over for partierne skildrede Munch stillingen som meget vanskelig, idet den uvilje, som både Rusland og Tyskland nærede mod de nordiske stater, også ramte os. Han syntes derfor nærmest stemt for, at der her fra landet kun blev ydet Finland humanitær hjælp. Finnerne ventede ingen militær hjælp fra Danmark, sagde han. Derimod ønskede de leverancer af ammunition til maskinpistoler, signalpistoler, fænghætter, luft-mitrailleuser samt uniformskapper. Den pågældende ammunition blev ikke fremstillet herhjemme, oplyste han, og de øvrige artikler ville vore egne værn nødig af med.

Den danske stat holdt sig da for sit vedkommende strengt neutral i den finske krig. Regeringen tillod, at en ambulanceekspedition under ledelse af overlæge O. Chievitz gik til fronten, og at et antal dyrlæger rejste derop. Heller ikke modsatte den sig, at riffelsyndikatet modtog bestillinger på mitrailleurer. Staten selv bidrog ikke med leverancer. Men i befolkningen herskede en levende sympati for Finland og dets kamp. Flere hundrede frivillige meldte sig, og der dannedes en centralkomité for Finlandshjælpen, som på forskellig måde - navnlig ved anbringelse i danske hjem af finske børn - tog sig af den humanitære hjælp til Finland.

Omkring årsskiftet blev situationen også for Danmarks vedkommende mere truende. Vestmagterne begyndte på dette tidspunkt at søge samarbejde med Norge og Sverige om hjælp til Finland, og samtidig havde Tyskland over for den danske regering - og vist nok også over for den svenske og norske - udtrykt sin bekymring over de nordiske staters hjælp til Finland. Dersom vestmagterne fik Norges og Sveriges samtykke til gennemmarch - eller tiltvang sig denne -, ville den finske krig gå ind som et led i storkrigen, idet Tyskland i så fald kunne ventes at ville gribe ind. Det var også dette perspektiv, man regnede med i London, hvor man - bortset fra hjælpen til Finland - var særlig interesseret i at få den svenske malmeksport til Tyskland standset. Den 2. februar 1940 havde Churchill en sammenkomst med nogle nordiske journalister i London. Han kredsede i sine udtalelser her næsten udelukkende om en mulig svensk-norsk hjælp til Finland og tilbød utvetydigt de to lande engelsk-fransk bistand i tilfælde af en konflikt med Tyskland. Danmarks situation kom han kun periferisk ind på. »Nationaltidende«s korrespondent i London, E. Blytgen-Petersen, skrev hjem til chefre-

daktør Åge Schoch, at efter hans indtryk anså man i London engelsk hjælp til Danmark for unyttig. »I har jo forstået at balancere meget godt«, sagde Churchill til ham. Han tænkte her på, at vi leverede landbrugsvarer til begge sider, og Tyskland måtte vel, mente han, forstå, at dansk landbrugsproduktion ville bryde sammen, såfremt vor import af foderstoffer blev afbrudt. Men, fortsatte Churchill, Danmark var et af de truede ofre, og »for et folk med sådanne historiske traditioner som vort ville det altid være bedre at go down fighting end frivilligt at underkaste sig slaveriet«. På korrespondentens spørgsmål om, hvorvidt Churchill ville råde os til at hjælpe Finland, svarede han, hedder det i brevet, »forlegent undvigende: »Jeg vil ikke have på min samvittighed at rode Dem ind i noget, der kan få katastrofale konsekvenser«.

Munch troede mærkeligt nok ikke på sådanne egentlige katastrofale konsekvenser for Danmark, selv om den finske krig smeltede sammen med storkrigen. Da det hen i februar måned blev klart, at den finske defensiv inden længe ville bryde sammen, henvendte Finland sig til vestmagterne om hjælp, hvorefter vestmagterne i Oslo og Stockholm anmodede om ret til gennemmarch. Begge steder fik de afslag. Den 8. marts - på et tidspunkt, da det endnu var uklart, om vestmagterne vilde søge at tiltvinge sig gennemmarch over den skandinaviske halvø - afholdtes i det udenrigspolitiske nævn et møde, hvor Munch diskuterede denne mulighed. Danmark ligger uden for begge magtgruppers interessesfære, sagde han. Han troede ikke, at Tyskland ville interessere sig for os, selv om Norge og Sverige kom i krig! Men så meget stod ham dog klart, at vor situation i så fald ville blive »fantastisk vanskelig«.

Umiddelbart derefter drev denne fare over. Den 12. marts sluttede Finland fred, og den 13. marts afblæstes kampen.

IV

Som nævnt indkaldte regeringen den 1. september 30.000 mand af årgangene 1934-38, men allerede den 16. september - da skyerne, hvad os angik, troedes spredt - hjemsendtes mod generalkommandoens skriftlige protest ca. 17.000 mand af årgangene 1934, 1935 og 1938. De permitteredes med uniform, men uden Våben.

General Prior, der den 1. december tiltrådte som chef for generalkommandoen, indstillede - efter at der omkring midten af december var indløbet meldinger om samling af en halv snes tyske divisioner

Da indkaldelserne fandt sted i de første septemberdage 1939, mødte mandskabet hurtigt og fuldtalligt op, beredt på at gøre sit yderste til forsvar for land og folk og frihed. På billedet her ser man et kompagni, der er blevet iklædt, og som nu på Østerbro Station afventer toget, der skal føre det ud til en af lejrene i Nordsjælland.

ved Lübeck, Wismar og Stettin -, at der blev foretaget forstærkningsarbejder til støtte for forsvaret, og den 23. december fremsatte han personlig over for statsministeren et krav om indkaldelse af årgangene 1930-33 med to årgange ad gangen i tiden 15. januar til 1. maj 1940. Samtidig foreslog han at forstærke Sjællands forsvar gennem oprettelsen af een ny division og to nye fodfolksregimenter.

Svaret fik general Prior gennem den tale, som Stauning nytårsaften holdt i radioen. Sidestykke til tale, mage til klynk og klage, fremjamret af en ledende statsmand som budskab til hans folk i en stund, hvor folket kunne have al sin spændstighed og livsvilje behov, er næppe set. Han sagde:

»Vi kan på grund af landets karakter ikke skabe et forsvarsvæsen som andre lande, selv om viljen havde været til stede, og disse forhold i forbindelse med den uvilje mod krig, som efterhånden er udviklet i befolkningen, har ført Danmark ind i en stilling, der umuliggør alle forestillinger om effektivt krigsberedskab. Vort land er indrettet på at udøve en bevogtning for neutralitet, men krigsførelse i egentlig forstand er udelukket af de geografiske forhold, ligesom befolkningens ringe størrelse også udelukker tilstedeværelsen af en hær, der kan tage kampen op mod de magter, som kan tænkes at stå kampberedte over for Danmark«.

To menneskealdres pacifistisk selvopgivelse nåede i disse udtalelser sin kulmination. Vi kan ikke - og vil for øvrigt heller ikke - forsvare vor frihed og uafhængighed, erklærede Stauning. Han lagde med denne tale faktisk landet åbent for enhver lysthavende. Hvis ikke det danske folk gennem mange års agitation var blevet bedøvet af forestillingen om vor afmagt og vor svigtende evne til at kæmpe - forestillinger, som den danske soldat den 9. april om morgenen og senere dansk ungdom i frihedskæmpernes rækker ganske gjorde til skamme -, ville talen have været afslutningen på hans politiske løbebane.

Nu kom indsigelserne kun fra hæren og fra de forsvarsvenlige kredse - til gengæld i skarpest mulige form. Den 9. januar afholdtes hos forsvarsministeren et møde, hvori bl.a. generalerne Prior, Gørtz og Ste-mann deltog. General Prior udtalte her, at statsministerens nytårstale havde vakt stor bekymring i hæren, og at den stred mod de til tropper-

Det var noget af en tragedie, at statsminister Stauning endnu på krigens tærskel havde så vanskeligt ved at frigøre sig for radikal indflydelse, at han endog i sin nytårstale til hele folket gav udtryk for vidtdreven defeatisme. Den påfølgende offentlige debat godtgjorde, at hans eget parti stod friere end han, når talen var om indrømmelse af gamle fejlsyn og brud med forstokket tro på uvirkelighedens dogmer.

ne givne instrukser om at yde modstand ved et angreb. Det var nødvendigt, sagde generalen, at få klar besked om regeringens hensigt. Al-sing Andersen bemærkede hertil, at man var klar over, at talen havde fået en mindre heldig form, at dens indhold ikke dækkede regeringens hensigt, der var at tage en kamp op mod en eventuel krænkelse, samt at man inden kort tid ville drage omsorg for at rette det skete.

To dage efter vaktet et kraftigt offentligt røre om sagen. Den 11. januar indrykkede oberst Alf Giersing i »Berlingske Tidende« og »Nationaltidende« et åbent brev til Det konservative Folkepartis formand, hvori han - næst at angribe Stauning - bad folketingsmand Henning Hasle oplyse, hvorfor det konservative parti »af misforstået loyalitet og under falske påskud« lod sig »lægge mundkurv på«, og hvorfor partiet »ved sin tavshed og svaghed« tog medansvaret for regeringens politik. Henning Hasle svarede hertil, at om det konservative partis stilling kunne der ikke herske tvivl. Partiet krævede ethvert angreb på landets selvstændighed mødt med våbenmagt: »Dette er en ufravigelig betingelse for den borgfred, der inden for visse grænser hersker mellem regeringen og os«. Han føjede til, at »hvis der skulle blive tale engang om en ændring i landets styre, der kræver vor medvirken, så vil det

være en ufravigelig betingelse herfor, at der hersker fuld klarhed over mål og midler for vor forsvarspolitik«.

»Berlingske Tidende« forelagde dagen efter disse udtalelser for statsministeren, der svarede:

»Jeg har ikke anset det for nødvendigt at sige det samme, hver gang jeg taler. Men nu forstår jeg, at det er nødvendigt for at bevare den tillid, man en gang har mødt.

Jeg har aldrig taget afstand fra forsvarsministerens erklæring om, hvortil hæren skal anvendes, og er altså fremdeles enig med ham om, at landets kræfter selvfølgelig skal sættes ind for at afværge angreb på landets neutralitet.

Når jeg ikke har betonnet dette i mine udtalelser ved årsskiftet, var det for at undgå selvfølgheder«.

Dette svar tilfredsstillende ikke de forsvarsvenlige kredse. General Prior kalder det for »en slags berigtigelse«, og Henning Hasle udtaler den 12. januar til »Berlingske Tidende«:

»Af letforståelige grunde er en avispolemik ikke rette forum for en fuldkommen klaring af disse fundamentale problemer. Det konservative Folkeparti må derfor kræve af regeringen, at den - i lighed med, hvad der var tilfældet under verdenskrigen - på autoritativ måde og på rette sted giver udtryk for, at land, frihed og neutralitet skal værnes med alle til rådighed stående midler«.

Regeringen indså nødvendigheden heraf, og den 19. januar opførtes da i Folketinget det forud aftalte og indstuderede illusionsdrama, hvis virkelige karakter få uger efter - og på en så beskæmmende måde - skulle afsløre sig.

I tingets møde kl. 13 anmeldte ordførerne for seks af de otte partier en sålydende beslutning til vedtagelse: »Folketinget beslutter at udtale, at man fra alle sider i det danske folk er enig om, at landets neutralitet skal opretholdes, og at de midler, der rådes over, om fornødent skal anvendes for at hævde og værne rigets fred og uafhængighed, og tilsiger ministeriet sin støtte i arbejdet herfor«.

Forslaget kom til behandling i et ekstraordinært møde senere på

eftermiddagen. Socialdemokratiets ordfører, Hartvig Frisch, var første taler. Han sagde bl.a.:

»Danmarks vilje er fred, frihed og selvstændighed, og derfor har regering og folk fra den første begyndelse af krig og krigstilstand erklæret og fastholdt den fuldkomne neutralitet.

Til underbyggelse af denne politik er hele det danske folk og herunder den arbejderklasse, på hvis vegne mit parti taler, rede til at sætte ind alt, hvad vi råder over af produktivkraft og snilde, af udholdenhed og magtmidler for at bevare vort land frelst og frit.

Det er en lykke for en nation i en tung tid at kunne stå samlet og enig om selve det afgørende mål. Den beslutning, som hermed af det høje ting lægges i regeringens hånd, skal vise verden omkring os, at selv om vi i mange ting kan dele os efter forskellige anskuelser, så bøjer vi alle vore viljer sammen for det ene store mål: Danmarks fred, frihed og selvstændighed«.

Venstres ordfører, Brorsen, sagde, at »til værn for neutraliteten må de midler, vi i den henseende råder over - om nødvendigheden byder det - anvendes for at værne, hvad der er vort«. Han benyttede lejligheden til at sige, at »ingen kan forhindre os i at udtale vor beundring for det finske folk, der med ukuelig energi og heltmod forsvarer den dyrebare frihed for folk og land«. På de konservatives vegne gav Henning Hasle tilslutning til forslaget: »Både indadtil og udadtil er det betydningsfuldt, at der herefter ikke kan herske tvivl om, at vor neutralitet vil blive hævdet og værnet med al den kraft, vi råder over«. Han fortsatte: »Et ikke ringe gode er det dernæst, at vi gennem denne udtalelse siger til befalingsmænd og menige i vort værn, at den danske rigsdag værdsætter og påskønner den ansvarsfulde og betydningsfulde gerning, de udfører i landets og folkets tjeneste i disse farefulde stunder«.

Den radikale ordfører, A. M. Hansen, udtalte:

»Det forslag til beslutning, som her foreligger, giver udtryk for ... den for alle fælles vilje til at benytte de forskelligartede midler, der findes, til så vidt gørligt at sikre neutralitet, fred og uafhængighed for det danske folk.

Det er derfor en selvfølge, at jeg og mine meningsfæller kan anbefa-

le dette forslag til vedtagelse.

Vi gør dette i det håb, at den uro, der i nogle kredse har gjort sig gældende, må træde tilbage, og at diskussionen om disse emner må høre op, så alle kræfter kan samles om at føre Danmark frit og uskadt gennem de rystelser, Europa nu oplever«.

De to sidste forslagsstillere, Valdemar Thomsen på Bondepartiets og Gregersen på Retsforbundets vegne, havde dernæst ordet for at anbefale beslutningen, og - skønt ikke spurgte - tiltrådte ligeledes Kommunisternes og Nationalsocialisternes ordførere, henholdsvis Aksel Larsen og Fritz Clausen, forslaget.

Sluttelig talte statsminister Stauning:

»Jeg kan give udtryk for ministeriets anerkendelse af dette forslag og takker de partier, som, repræsenterende det danske folk, har ønsket, at rigsdagens folketing fremsætter denne tilkendegivelse.

Ministeriet kan helt og fuldt tiltræde de synspunkter, som forslaget fører frem angående landets neutralitet og nationens vilje til at værne denne og vort lands uafhængighed.

De opgaver, som forslaget samler sig om, er de, der foreligger, og de må påkalde hele nationens interesse og opmærksomhed.

Vore ønsker om fred gælder vort eget land og dets befolkning, men også vore brodernationer i Norden, dem, som vi fremdeles ønsker at leve sammen med i en virksomhed til gavn for de nordiske befolkninger. Og vort ønske om fred rækker også ud over Nordens grænser.

Under indtrykket af de begivenheder, der ryster verden, anbefaler jeg tilslutning til det foreliggende forslag«.

Beslutningen vedtoges derefter enstemmigt med 135 stemmer. Kun det tyske mindretals repræsentant, dyrlæge Jens Møller, undlod at stemme.

Vedtagelsen gjorde et godt indtryk i hæren, der, skriver general Prior, nu følte, at den havde »fastere grund under fødderne«. Nogen praktisk betydning for udbygningen af landets forsvar fik den dog ikke.

Regeringen havde allerede den 21. september 1939 sikret sig finansudvalgets tilslutning til en bevilling på 20 mill. kr. til materiel til hær og flåde samt 5 mill. kr. til idet civile luftværn. Inden for 21 mands ud-

valget var nedsat et underudvalg på otte medlemmer, to fra hvert Parti, og dette udvalg fik den 31. januar 1940 meddelelse fra forsvarsministeren om, at regeringen »i den kommende tid« agtede at søge bevillinger til yderligere materielanskaffelser til hæren, søværnet og luftvåbenet. Udgiften ansloges til at ville andrage 50-65 mill. kr., der skulle afholdes i løbet af de næste to-tre år og dækkes ved hjælp af direkte skatter. Men inden planerne kunne komme til at betyde noget i praksis, havde besættelsen fundet sted.

I en skrivelse af 16. januar 1940 påpegede generalkommandoen overfor forsvarsministeren, at »den fandt den foreliggende situation uforsvarlig, idet dansk forsvarsevne i øjeblikket var så ringe, at Danmark fra tysk side måtte ses som et militært tomrum uden evne til at hindre udnyttelsen af landets territorium fra en vestmagts side og derfor forpligtende Tyskland til i egen interesse at stå klar til uden varsel selv at tage affære på dansk territorium«. Man forlangte derfor genindkaldelser af et sådant omfang, at styrken kom op på ca. 26.000 mand foruden 7000 rekrutter og 23.500 mand hjemsendt med uniform.

Nu bagefter hører man gennem denne skrivelse ligesom varslet om .de begivenheder, der skulle komme. Men regeringen vendte det døve øre til. Ottemandsudvalget fik general Priors skrivelse at arbejde med, og derved blev det.

V

Samtidig med, at Stauning forberedte sin nytårstale i radioen, lod han sig interviewe af »Politiken«. Hans udtalelser her (»Politiken«, 1. januar 1940) vil altid blive stående som et vidnesbyrd om hans personlige reaktion i den situation, han pludselig var kommet til at stå i, hans ubehag ved, hans følelse af at være en fremmed over for de problemer, han nu som leder af landets politik skulde tage stilling til. Af en statsmand at være, der under idelig medbør var stormet fra sejr til sejr, beklagede han sig uværdigt bittert over den opposition, han havde imod sig. Den var »småtskåren og uanstændig«, den var »et tegn på, at vi befinder os i det lille Danmark«, og den tangerede begrebet »forræderi mod fædrelandet«. »Jeg er personlig så nedtrykt, som jeg aldrig før har været det«, sagde han. »Jeg føler hos alle i min omgangskreds en uhyggestemning, som fremkalder en yderst ubehagelig atmosfære«.

Der er ingen tvivl om, at forholdene gik Stauning på nerverne, og at

Statsminister Staunings ulykkesbringende inspirator havde i alle udenrigs- og forsvarspolitiske spørgsmål gennem mange år været dr. P. Munch. Deraf den famlende usikkerhed og den frygt for resolut at lægge roret om, som havde kendetegnet hans stilling til disse problemer, skønt adskillige førende politikere inden for det socialdemokratiske parti forlængst havde fået øjnene op for det skæbnesvangre i den radikale forsvarsnihilisme.

det var med en gølelse grænsende til afmægtighed, han havde byrden over sig. Hvad han nu stod midt oppe i, var noget helt andet end de hjemlige politiske skærmydsler, i hvilke han klarede sig så behændigt. De senere begivenheder viste, at han var ude af stand til at træde sikkert op; han faldt tilbage i en slags fatalistisk passivitet, en føjen sig efter omstændighederne, der blev skæbnesvanger for begivenhedernes forløb. Han slap sig ledelsen af hænde og overgav den til Munch, senere til Scavenius.

Stauning led - navnlig på det udenrigspolitiske område, til en vis grad også i den indre politik - under Munchs overlegenhed. Munch, for hvem »alle sprog er lige fedt«, og som derfor kunne skaffe sig personlig kontakt med statsmændene i Folkeforbundet og gesandterne her i byen, måtte nødvendigvis tilvende sig hovedindflydelsen på landets udenrigspolitik. Munch vandt Stauning med sin elskværdige, behagelige forhandlingsform, og hans loyalitet over for statsministeren svigtede aldrig. Han forstod at mage det således, at Staunings navn udadtil var segl og varemærke på ministeriets politik, medens han selv var tilfreds med at spille, hvad man kunne kalde »den grå eminence«s rolle. Dette gjorde det let for Stauning at underordne sig hans meninger.

Og Munch var allermindst på det udenrigs- og forsvarspolitiske område i tvivl om, hvad han mente og ville. Munch er ingeniørlunde

nogen »germanernes lærling«. Hans dannelse og »lægning« er vel snarere fransk, i hvert fald nøje præget af vesteuropæisk humanisme. Men farerne for Danmark kunne kun komme sydfra. Efter hans opfattelse gjaldt det da for os om at ligge død, ikke foretage os noget skridt, som kunne udæske til tysk side, og skulle der dernede fra blive stillet os nærgående krav, måtte vi se at sno os bedst muligt. Selv åbenlyse krænkelser af landets neutralitet og selvbestemmelsesret ville han tåle, blot det derved kunne undgås, at det kom til krigshandlinger på dansk grund. Hans forsvarspolitik hang sammen dermed. Principielt søgte han naturligvis at holde landets forsvarsberedskab på en så lav standard som muligt. Men det var dog ikke det, der i første række var ham om at gøre. For at bevare roen i landet og afskære ubelejlige diskussioner om emnet kunne han gerne gå med til udvidelser af vort militære beredskab, hvad jo hans holdning under krigen 1914-18 er et vidnesbyrd om. Han kunne også godt under denne sidste krig lade sit parti stemme for folketingsbeslutningen af 19. januar, senere give sit samtykke til materielanskaffelserne og i øvrigt bruge hele det finge-rede forsvar som en brik i sit diplomatiske spil. Han vidste nemlig, at således som folket gennem årtier var blevet bearbejdet, og således som beredskabet jævnsides hermed var blevet saboteret, ville det i enhver afgørende situation altid komme til at gå således, at værnene ikke blev sat ind.

Det var da også denne politik, der triumferede den 9. april 1940. Allerede i årets første dage begyndte det at svirre med rygter om forestående tyske angreb på Holland, Danmark og Norge. Kommandørkaptajn F. A. H. Kjølens, der den 21. december 1939 havde overtaget posten som dansk marineattaché i Berlin, sendte den 8. januar og 13. februar indberetninger hjem om informationer, som han havde fået af henholdsvis den græske og den rumænske marineattaché. De gik ud på, at man ved tryk på Danmark ville søge at få tilladelse til at oprette luftbaser ved Jyllands vestkyst. Det samme skulle ske ved den norske vestkyst, og man ville derigennem i højere grad have forbindelseslinier til de nordnorske havne under tysk kontrol.

Kjølens selv betegner disse informationer som »ret vage«. Klare og afgjorte - og, som det skulle vise sig, sjældent velunderbyggede - var derimod de efterretninger, han i de første dage af april måned sendte hjem til marineministeriet og udenrigsministeriet. I slutningen af

marts, da den politiske situation var overordentlig spændt som følge af, at vestmagterne som ovenfor omtalt ønskede at bringe Finland hjælp gennem Sverige og Norge, og Tyskland forberedte sig på at gribe ind heroverfor, fandt der tyske troppekonzentrationer sted i Nordtyskland. Dette foruroligede vort gesandtskab i Berlin. Kammerherre Zahle skrev et personligt brev til Munch derom, og Kjølser tog den 1. april med flyvemaskine til København, medbringende brevet, som han i en timelang samtale på Christiansborg kommenterede over for Munch, ligesom han senere på dagen gjorde Rechnitzer bekendt med de oplysninger, han sad inde med. Brevet eksisterer ikke mere. Det blev efter besættelsen brændt af en embedsmand i udenrigsministeriet, fordi han anså det for farligt at have det liggende. Det vides ikke, hvordan Munch har reageret over for efterretningerne, om han har beholdt dem for sig selv, eller hvad han har foretaget sig. Han gav Kjølser den besked, at hvis vestmagterne ville angribe Norge, vidste han, Munch, at dette land ville forsvare sig, hvad Sverige i samme tilfælde også ville gøre. Hvis man tvivlede derom i Berlin, måtte Kjølser gerne ved lejlighed meddele dernede, at Danmark ligeledes ville forsvare sig, hvis det blev angrebet. Få dage senere skulle det vise sig, at der med denne erklæring kun var tale om en diplomatisk gestus.

Torsdag den 4. april fik gesandtskabet hel og fuld underretning om, hvad der forestod. Ved 13-tiden fik Kjølser besøg af den svenske marineattaché, kommandørkaptajn Forshell, der fra pålidelige kilder inden for Oberkommando der Wehrmacht gav ham følgende oplysninger:

Der forestår en aggression mod Danmark, som skal finde sted de første dage i næste uge. Det er sandsynligt, at operationen fortsættes mod Norge, som Tyskland har til hensigt at besætte. Derimod er der intet erfaret om fjendtlige hensigter mod Sverige, medens der samtidig eller muligvis senere forberedes et angreb på Holland og Belgien. Til Gennemførelse af operationen er der sammendraget troppetransportskibe på i alt 155.000 tons i Swinemünde, og tropperne skal være delvis indladet, men endnu ikke afgået. Der foreligger endvidere meddelelser om, at der i visse alpejægartropper drives forceret uddannelse i gasangreb, og at dette i flere tilfælde har gjort tropperne, der har ligget i kantonnement omkring Berlin, bl.a. i Nauen, urolige. Man må vente en hensynsløs indsats af krigsmateriel.

Den svenske minister, Rickert, havde bedt Forshell om at underret-

De tre nordiske udenrigsministre (fra venstre) Günther, Munch og Koht vandrer langs Christiansborg den 24. febr. 1940 til den konference, som dagen efter afsluttedes med et communiqué, hvori det bl.a. hed: »Udenrigsministrene stadfæster enigheden om deres landes neutralitetspolitik. De afviser alle påstande om, at de udøver denne under hensyn til tryk fra den ene eller den anden side, og de vil fortsætte den upartisk og uafhængig til alle sider. De var enige om at fastholde neutralt territoriums ukrænkelighed i overensstemmelse med folkerettens regler«. Om de midler, med hvilke neutraliteten skulle fastholdes, sagde communicateet intet!

te Kjølser. Umiddelbart efter fik denne besøg af den hollandske militærattaché, Major Sass, der gav ham en ganske ligelydende meddelelse. Major Sass kunne tillige oplyse, at han havde sine efterretninger fra højtstående, i selve overkommandoen ansatte tyske officerer, der var misfornøjede med det herskende politiske system i Tyskland, og som, såfremt den forestående operation mislykkedes, troede at kunne bringe dette til fald. Major Sass tilføjede, at selv om han selvfølgelig ikke kunne sige noget om, hvorvidt disse planer ville blive realiserede eller ikke, var han overbevist om oplysningernes rigtighed. Han havde flere gange tidligere haft oplysninger fra disse kilder, og de havde vist sig at passe for Hollands vedkommende. Han spurgte, om Danmark var mobiliseret, og bad om, at Kjølser ville sætte sig i forbindelse med ham, hvis det danske gesandtskab erfarede noget. Men det måtte ske på sædvanlig forsigtig måde, da han vidste, at våbenattacheerne fra de lande, som aggressionen tænkes rettet imod, blev meget nøje bevogtet.

Kjølser gik øjeblikkelig til Zahle med disse oplysninger. De blev straks sat på papiret i en indberetning til København, og man overvejede, om Kjølser selv burde tage af sted med dem, men man opgav igen dette, da gesandtskabet derved ville miste kontakten med Kjølserens informationskilder. I stedet tog legationssekretær Schön samme eftermiddag i flyvemaskine til København. Ved 19-tiden om aftenen af-

leverede han indberetningen til Munch i dennes private bopæl i Østre Allé. Munch satte sig i forbindelse med Stauning, og de to herrer fik senere på aftenen Foretræde hos kongen på Amalienborg. Stauning skal have vægret sig ved at tro på, at der forestod en aggression mod Danmark; men på den anden side var både han og Munch klar over, at »i denne krig kunne ske selv det mest usandsynlige«. Ifølge en redegørelse, som offentliggjordes i »Politiken« den 5. maj 1945, og som vel tør formodes at være inspireret af Munch, har denne under samtalen med Stauning slået på, at det ville være rimeligt at indkalde de fem årgange, der var hjemsendt med uniform, og Stauning skal have været tilbøjelig til at mene det samme. Under samtalen med kongen blev det drøftet, om man skulle lade kammerherre Zahle rette en direkte forespørgsel til det tyske udenrigsministerium, men der blev ikke truffet nogen beslutning herom.

Imidlertid antog informationerne fra Berlin stadig klarere og fastere form. Det ses ganske vist af Kjølens optegnelser, at medens de militærpersoner, der var knyttede til det danske og det svenske gesandtskab i Berlin, straks opfattede situationens alvor, var dette ikke i samme grad tilfældet med diplomaterne. I et selskab om aftenen den 4. april hos minister Rickert drøftede man oplysningerne, og ledende herrer i det svenske gesandtskab erklærede da, at de ikke kunne se, hvad nytte Tyskland kunne have af at skride til aktion mod Danmark og Norge. Minister Rickert selv anså dog oplysningerne for at være af en sådan karakter, at han besluttede sig til at chiffterelegrafere dem til Stockholm. Han havde allerede tirsdag den 2. april, efter at man var kommet til kundskab om troppekoncentrationerne i de nordtyske havne, ifølge instruktioner fra Stockholm henvendt sig til statssekretær Weiszäcker for at spørge, om det havde sin rigtighed med disse troppekoncentrationer, og hvad i så fald formålet med dem var. Det havde knebet for ham at få statssekretæren i tale. Tirsdag eftermiddag holdt Hitler et stort møde med sine ledende ministre, og Rickert havde fået besked om, at han kun »ganske kort tid ved middagstid« kunne blive modtaget af Weiszäcker. Da samtalen endelig fandt sted, var Weiszäcker temmelig kort for hovedet. Han gjorde, skrev Zahle senere hjem, »et meget alvorligt og »præoccuperet« indtryk«, og han svarede Rickert, at han ikke kendte til sådanne troppekoncentrationer, men selv om han skulle få rygterne bekræftet, ville han ikke være i stand til at udtale sig om troppebevægelser i et krigsførende land.

Den danske gesandt i Berlin, kammerherre Herluf Zahle, havde i dagene op imod den 9. april en yderst vanskelig post. Selv uden militær indsigt var han henvist til at danne sit skøn hovedsagelig på grundlag af de oplysninger, der fremskaffedes af vor militærattaché, kommandørkaptajn Kjølens, og det er ikke uforståeligt, at han længst muligt søgte at vedligeholde håbet om fredens opretholdelse. Når han alligevel i sine indberetninger gav udtryk for så dybt alvorlig en vurdering af forholdene, falder ansvaret for at have overhørt disse rolige, men klare advarsler dobbelt tungt på den danske udenrigsledelse i København.

Kjølens supplerede desuden sine tidligere oplysninger ved at meddele, at der i Stettin-Swinemünde lå 15-20 store dampere, hvoriblandt turistdampere, i alt repræsenterende ca. 150.000 tons. De var krigsmalede, og de var i den forløbne uge blevet ladet med krigsmateriel, hovedsagelig bestående af lette tanks, artilleri, ammunition og luftfartøjer. Indladningen var delvis foregået om natten pr. lastbil. Desuden skulle der, skrev han, i nærheden af Stettin befinde sig et stort antal tropper, som ikke tidligere havde ligget der, men hvis indskibning dog endnu ikke skulle være påbegyndt. Han meddelte sluttelig et forlydende om, at der var oprettet lynkursus i skandinaviske sprog for medlemmer af politikorpset.

Kammerherre Zahle skrev samme dag en indberetning, hvori han drøftede situationen pro et contra. Han hældede åbenbart i nogen grad til den opfattelse, der aftenen i forvejen var blevet gjort gældende i det svenske gesandtskab: at Tyskland ikke ville have nogen fordel af at anfælde Danmark og Norge. Det kunne tænkes, skrev han, at Tyskland havde ventet »en allieret væsentlig aktivere krigsførelse uden hensyn til neutrale danske og norske rettigheder, og at foranstaltninger for alle tilfældes skyld er blevet forberedte, men muligt stillet i bero efter den britiske premierministers tale, der var betydelig mindre skarp end fra flere sider ventet. Vi har, som hr. ministeren vil vide, i de forløbne krigsmåneder set en række tyske planer mod vest lagt og foreløbig ikke

udførte. Jeg tør også henlede opmærksomheden på, at meddelelserne fra »utilfredse officerer« måske må tages med et vist forbehold. De kunne vel være beordret til visse »indiskretioner« for at fremkalde visse reaktioner, der formentes at kunne være af interesse«.

Det var dog, understregede Zahle, på ingen måde hans tanke at svække »de foruroligende indicier«, og han anså det for sin pligt at udtale, at »den kgl. regering på ingen måde bør skyde den tanke fra sig, at situationen kan være yderst alvorlig eller i løbet af få dage eller timer blive det«. Han oplyste i denne forbindelse, at de danske journalister i Berlin »er foruroligede ved den usædvanlige tillukkethed, der vises dem fra deres sædvanlige officielle forbindelser, der i modsætning til, hvad der ellers er tilfældet, ikke engang har reageret overfor visse meddelelser i den danske presse, således heller ikke den i »Nationaltidende«s gårsnummer fra engelsk kilde omtalte meddelelse om militære forberedelser ved den tyske Østersøkyst«.

Både Zahles og Kjølens skrivelser blev sendt med luftkurér til København, hvor de samme aften kom Munch i hænde. I Berlin forløb dagen »i angstfuld venten på en mobilisering i Danmark og Norge«, hedder det i Kjølens optegnelser, »men da denne udeblev, og vi heller ikke havde hørt om statsråd eller lignende hjemme, tilkaldte legationsråd Steensen-Leth og jeg de to kendteste danske korrespondenter i Berlin, redaktørerne Helge Knudsen og Jacob Kronika, for at få dem til gennem så urovækkende korrespondancer som muligt til »Berlingske Tidende« og »Nationaltidende« at få alarmeret myndighederne hjemme«.

Om aftenen overværede gesandtskabspersonalet sammen med hele corps diplomatique Görings krigsfilm »Feuertaufe« i Ufa-Palæet. Filmen skildrede felttoget i Polen, og den var - i overensstemmelse med tysk smag - en drastisk anskuelsesundervisning i, hvordan det går et land, der trodser Tysklands vilje. Kammerherre Zahle, på hvem den øjensynligt havde gjort indtryk, beskriver den i sin officielle indberetning således:

»Den viste, hvorledes dette store land med en fredsstyrke på 30 divisioner i løbet af 18 dage forvandlede til kvadratmile af rygende ruiner. Hr. Göring, der havde indbudt til denne forestilling, vistest til sidst på den hvide dug med udtalelser om Englands sikre ødelæggelse. Det sidste billede var et Englandskort, der blev større og større og til sidst

knustes af en bombeeksplosion«.

For at gøre sindene modtagelige for det, der skulle komme, viste man filmen for en prominent kreds af indbudte i det tyske gesandtskab i København lørdag aften den 6. april. Adskillige af de indbudte havde måttet beklage at være forhindrede!

VI

Hvorledes tog man herhjemme på de opskræmmende meddelelser? Man så tiden an!

Kongens opfattelse af, hvad der kunne tænkes at forestå, fremgår af en episode lørdag morgen. Henimod kl. 10 mødte general Prior ham på sin ridetur. Kongen standsede generalen og foreslog ham, at der afholdtes en alarmeringsøvelse f.eks. tirsdag den 9. april. »Det kunne synes,« skriver Prior, »som om kongen har haft en vis divinatorisk evne«. Prior selv anede intet om de indløbne urovækkende meddelelser, og han svarede derfor kongen, at han fremfor en alarmeringsøvelse, der kun var en kortvarig foranstaltning, ville foretrække en genindkaldelse af mandskabet.

I ministeriet forholdt man sig afventende. fredag den 5. april Kl. 10,30 afholdtes et ministermøde, hvor Munch forelagde Zahles indberetning fra den foregående dag. Under de påfølgende drøftelser fremførtes - formentlig dog ikke med nogen særlig vægt - tanken om at indkalde de fem årgange. Den fandt ingen tilslutning, og heller ikke mente man, det ville være opportunt at sammenkalde det udenrigspolitiske nævn eller partiformændene. Stauning frygtede, at et sådant skridt ville »vække uro«! Efter »Politiken«s redegørelse har Munch været den af ministrene, der klarest opfattede situationens alvor. Under forhandlingerne henstillede han, »om det ikke var rigtigst at opfordre de andre partier til at lade sig repræsentere i ministeriet«. I den anledning udbrød en af de socialdemokratiske ministre: »Men tillægger De da det hele en sådan betydning?«

Alsing Andersen har i »Social-Demokraten«, 8. maj 1945, offentliggjort en redegørelse for sin andel i begivenhederne omkring den 9. april. Han oplyser, at han i ministermødet fredag formiddag gav udtryk for den opfattelse, at Tyskland fortsat måtte være mest interesseret i et neutralt Danmark. Han mente derfor, at man burde se tiden an: »Dan-

marks navn havde jo overhovedet ikke været nævnt i diskussionen om Norges vanskeligheder, og der var ikke fra nogen af parterne rettet nogen henvendelse til os«.

Man besluttede da at indhente oplysninger om, hvordan Oslo og Stockholm så på sagen. Munch tilkaldte den norske og den svenske gesandt og bad dem søge underretning hos deres respektive regeringer. Svaret kom i løbet af få timer. Koht havde meddelt, at han havde de samme informationer, men at han ikke tillagde dem nogen vægt. En lignende besked fik man fra Stockholm. Den svenske regering var, efter hvad den senere vice-udenrigsminister dr. Krag i et fortroligt foredrag har oplyst, af den opfattelse, at de tyske foranstaltninger enten var tænkt som et modtræk mod de allierede eller skulle tjene til at camouflere Tysklands hensigter. I et ministermøde fredag kl. 14,30 meddelte Munch, hvad han således havde fået at vide om det norske og det svenske udenrigsministeriums syn på situationen. Han oplyste endvidere, at et nyt brev fra Zahle - den ovenfor refererede indberetning af 5. april - var undervejs, og man besluttede derfor at afvente, hvad der yderligere kunne komme til at foreligge. Alsing Andersen havde mellem de to ministermøder orienteret sine nærmeste medarbejdere, Rechnitzer og Stemann, men ikke Prior og Gørtz. Han skriver, at det var hensigten at tilkalde disse sidste, hvis rygterne bekræftedes.

Lørdag den 6. kl. 10 mødtes ministrene for at drøfte Zahles indberetning af 5. april. Man fandt, at den var af en »mere beroligende karakter«. Man hæftede sig fortrinsvis ved Zahles gisning om, at foranstaltningerne muligt kunne være stillet i bero, medens man åbenbart så bort fra hans bemærkninger om, at situationen var eller kunne blive yderst alvorlig. Man trøstede sig også med, at de noter, vestmagterne havde sendt Norge og Sverige, var ret moderate i formen. Navnlig var der ikke rejst krav om standsning af malmeksporten. Alt i alt anså man situationen for at være i væsentlig grad afspændt. Munch ønskede dog at skaffe yderligere klarhed, om det var muligt. Han havde allerede om fredagen henvendt sig til Erik Scavenius og søgt at formå ham til at rejse til Berlin og sondere forholdene. Scavenius afslog dette. Om lørdagen fornyede Munch sin opfordring til ham. »Men«, hedder det i »Politiken«s redegørelse, »Scavenius anså uromeddelelserne fra Berlin for at være ganske meningsløse, og da han fastholdt sin vægring ved at rejse, bestemte Munch, at direktør Mohr i udenrigsministeriet

i stedet for skulle tage til Berlin for at sætte sig lidt ind i situationen«. Denne Plan kom dog ikke til Udførelse.

Umiddelbart efter ministermødet, kl. 11,30, afholdt Alsing Andersen en konference med generalerne Prior, Gørtz og Stemann samt viceadmiral Rechnitzer og kontreadmiral Hammerich. Ministeren refererede her Zahles og Kjølens breve, men forelagde ikke de originale dokumenter, så at mødets deltagere, skriver Prior, i hovedsagen var henvist til at støtte sig til »ministerens subjektive opfattelse, der tilsyneladende gik ud på, at gesandtskabets nervøsitet var overdreven i forhold til realiteterne«. Forhandlingerne på mødet karakteriseredes da også ved de forgæves forsøg, den kommanderende general og generalstabschefen stadig gjorde på at trænge igennem med deres opfattelse over for Alsing Andersen og Rechnitzer. Prior mente, at man allerede nu burde gøre sig klart, hvorledes man ville stille sig over for ultimative krav, men ministeren sagde, at det var bedre at vente, til kravene forelå, og Rechnitzer anså et tysk angreb på Danmark for formålsløst og usandsynligt. Prior bestred dette og foreslog, at man indkaldte årgangene 1930-35 med to ad gangen til et repetitionskursus på f.eks. 14 dage. Ministeren mente imidlertid, ligesom viceadmiralen, at en indkaldelse kunne vække uro, men han lovede dog at overveje sagen.

Lørdag aften ved 19-tiden indløb Zahles tredie indberetning, dateret samme dag. I gesandtskabet havde der, beretter Kjølens, været meningsstrid om dens tendens, men som den sluttelig udformedes, gav den i virkeligheden ikke udtryk for nogen afspænding. Zahle ville da, skrev han, ikke gøre sig til talsmand for nogen optimisme, når han fremhævede, at dansk territorium efter hans opfattelse ikke vilde være nyttigt for Tyskland. Der var snarere grund til at slutte, at de trufne foranstaltninger »er en forberedelse til et kraftigt fremstød mod norsk territorium, hvis allierede stridskræfter skulle sætte sig fast på dette lands sø- eller landterritorium«. Han oplyste yderligere, at han ikke anså det for opportunt at spørge sig for hos den tyske regering. Sandsynligheden for et klart svar var ringe, skrev han, og spurgte han, ville det være lettere for tyskerne at give et ubehageligt svar. Endelig mente han at måtte tage hensyn til ikke-angrebspagten: »At vise en manglende tillid til internationale aftaler svækker disses kraft«. Kongen fik sig straks samme Aften denne Indberetning forelagt, men derudover skete der intet. Nyt ministermøde afholdtes ikke før om mandagen.

Søndag den 7. om formiddagen fik Kjølser af den amerikanske marineattaché, fregatkaptajn Schrader, og den svenske marineattaché Forshell meddelelse om, at den ved Swinemünde sammendragne transportflåde var afgået med vestlig kurs i Østersøen. Schrader mente, at destinationshavnen var Narvik, som skulle nås omkring den 11. april, men han var i øvrigt ikke sikker på hverken bestemmelsessted eller tidspunkt. Gennem den hollandske militærattaché, major Sass,

Vejledning:
Naget under normal
Værdi. Kald og bet.
Tilbage eller Meddel.
Pris: 2.000 kr. om Uge
1940. 1940. - Normal

Nationaltidende

Dagens Begivenhed:
De skandinaviske
Tilværelser
Pris: 1.000 kr. om Uge
1940. 1940. - Normal

72. Aargang — Nr. 98 Dagens Nyheder København — Tirsdag 9. April 1940

Stor Flaadeaktivitet ved Norge

— Tre tyske Skibe torpederet

Vestmagterne har lagt Miner ud i norske Territorialfarvande for at standse den tyske Skibsfart

Norge protesterer kraftigt

DE UVIJRSKYER, der i de sidste Dage havde samlet sig over Norden, skildrede i Gaar i Begivenheder, hvis Karakter endnu ikke kan overføres, men som væbner omst. for Fremtiden.

I Gaar Norges nordlige den engelske og den franske Grundt i Oslo Udenrigsminister Kohn, at Vestmagterne havde ladet lægge Miner ud i norske Territorialfarvande for at standse den tyske Skibsfart. I Gaar Formiddag meddelte den norske Regjering og ligeledes fra hollandske og svenske Præsider med denne Neutralitetskrænkelse, i et Skriftligt Brev til Gaar Eftermiddag meddelte Udenrigsminister Kohn for Vestmagtens til Norge, hvis direkte Følge var Herri den skete Minelægning.

Tysklands Svar ventes snart

Det tyske Svar vil naturligvis ikke lade vente paa sig. Af hvilken Karakter, dette vil blive, kan endnu ikke siges med Sikkerhed. En Rædselsskygning af det indledende, at en stor tysk Flaadeflotte, bl. a. bestående af armerede Trawlere og lettere Krigsskibe, i Gaar Nat og i Gaar Eftermiddag og aften var paa gaaen Store Bælt og Skagerak. Et tysk Militær-Transportskib Rio de Janeiro torpederedes i Gaar Eftermiddag ud for den sydøstlige Kyst, 150 Mand omkom. Deredes er et 12.000 Tons tysk Tankskib forbrændt ved Lyngør og et andet tysk Skib har udsendt Meddelelse om Udsættelse.

England betragter Meddelelsen som Minelægningen som Krigens hidtil vigtigste Begivenhed. Tysklands Præsider betragter Churchill som en Hovedrolle og udbuder omgående Svar. Sverige træffer yderligere militære Forholdsregler.

Paa Kartet er nævnte Stedene. Hvor de 2 Udsættelse har fundet Sted. 1) Rio de Janeiro, 2) "Hollanden", 3) "Kron".

Luftalarm over Oslo.

Drømmetisk Sundet med Nationaltidende Korrespondentens i Nord.

GAAR, 28. April om 21.45. Et Luftalarm blev givet i Oslo, naar hvide lys og røg af et stort Luftangreb kom ned over byen. Luftangrebet var et stort Luftangreb, som var rettet mod Oslo. Der blev givet luftalarm i Oslo, naar hvide lys og røg af et stort Luftangreb kom ned over byen. Luftangrebet var et stort Luftangreb, som var rettet mod Oslo.

England venter tyske Represalier

Engelske Flaadekræfter vil sætte ind, hvis Tyskerne prøver at stryge Minefeltene

Flere Telegrammer: Side 2, 6 og 16

Inde i Bladet

Danmark under Krigen
2. Artikkel: Aalborg
Se Side 7

Omhyggelig Forberedelse

De Alendende har i denne uge en række interessante artikler om den skandinaviske situation og om de skandinaviske lande.

Ca. 100 tyske Krigsskibe op gennem Store Bælt

Stadig Strøm nordpaa i Gaar Nat og det meste af Mandagen

Stort Antal armerede Trawlere blandt de tyske Skibe

Troppeforskydninger i Nordtyskland — melder Paris

GAAR, 9. April om 10.45. En stor tysk Flaadeflotte, som bestod af ca. 100 tyske Krigsskibe, blev set op gennem Store Bælt i Gaar Nat og i Gaar Eftermiddag og aften. Der blev set et stort Antal armerede Trawlere blandt de tyske Skibe.

Stort Antal armerede Trawlere blandt de tyske Skibe

Ogsaa Lommeskib mod Nord?

fik Kjølser desuden at vide, at der nu var givet ordre til at udføre operationen - »Befehl ist ausgegeben« -, og at alpejægerne i Nauen havde fået udleveret søsygemidler.

Disse efterretninger chiffrer telefonerede han samme dag til udenrigsministeriet. Om aftenen blev Alsing Andersen ringet op af Munch, der meddelte ham, hvad Kjølser således havde berettet. Alsing Andersen satte sig i forbindelse med Rechnitzer, der erklærede, at der ingen observationer var gjort, som kunne underbygge meddelelserne. Alsing Andersen forvissede sig derefter om, at man heller ikke i generalstabens havde konstateret troppesamlinger syd for grænsen eller nogen særlig virksomhed i havnene der. Dette meddelte han Munch, hvorefter de to herrer kunne gå til ro.

Mandag morgen kom efterretningen om, at englænderne havde udlagt miner tre steder ved den norske kyst, og de telegrammer, de københavnske morgenblade bragte fra deres korrespondenter i Berlin, sagde næsten utilsløret, at en tysk aktion var umiddelbart forestående. Samtidig indberettedes det fra marinens udkigsstationer, at en tysk eskadre på tre slagskibe, »Gneisenau«, »Deutschland« og »Emden«, samt tre jagere passererede Store Bælt for nordgående, medens et antal mindre tyske krigsfartøjer lå samlet omkring Læsø.

Disse efterretninger drøftedes i et ministermøde kl. 10. Da der ikke for vort vedkommende var indløbet nogen henvendelse eller forespørgsel, af hvad art nævnes kan, gik man ud fra, at det tyske fremstød stod i forbindelse med mineudlægningen i de norske farvande. Der aftaltes imidlertid et møde hos kongen senere på formiddagen.

Kl. 10,30 havde Alsing Andersen en konference med de militære chefer. Her kunne general Gørtz meddele, at det umiddelbart før mødet var blevet rapporteret til generalstabens efterretningssektion, at en 50 à 60 km lang motorkolonne med tyske tropper var på vej fra Rendsborg nordpå mod Flensborg. Ud fra vognenes antal skønnede man, at det drejede sig om en division. På denne foranledning stillede generalerne Prior og Gørtz forslag om, at man straks indkaldte den fulde sikringsstyrke, hvorved linieafdelingerne ville komme op på komplet krigsstyrke. Man ville da have 57.000 mand under våben, 31.000 på Sjælland og 26.000 i Jylland-Fyn. Endvidere foreslog de to chefer, at hærens afdelinger øjeblikkelig blev sat i alarmberedskab, og at der iværksattes en flyveropklaring langs landegrænsen. De henstillede en-

Efter samråd med vort gesandtskab i Berlin fortsatte de derværende danske korrespondenter at sende så alarmerende telegrammer hjem, som den strenge tyske censur muliggjorde. De blev af bladene slået stort op - men på vor udenrigsledelse gjorde de intet indtryk, skønt lignende alarmerende telegrammer fra korrespondenterne i London kunne have sagt enhver, hvor overhængende farefuld situationen var.

delig, at der også indkaldtes en sikringsstyrke til kystdefensionen. Dette sidste sluttede Rechnitzer sig til, hvorvel han stadig måtte mene, at et angreb på Danmark var usandsynligt; Norge måtte være målet. Ministeren lovede at forebringe de fremsatte forslag i mødet hos kongen.

Dette fandt sted kl. 11,15. Foruden kongen og kronprinsen deltog Stauning, Munch og Alsing Andersen. Dr. Krag oplyser, at i det referat fra mødet, han havde haft lejlighed til at se, stod der angivet, at »man« var enige om det urigtige i at indkalde så store styrker som krævet af de militære chefer. »Jeg ved ikke, hvem »man« var«, tilføjer dr. Krag. Det tør dog sikkert antages, at i hvert fald de tre ministre var enige i den opfattelse, som Alsing Andersen efter mødets afslutning, kort før kl. 12, udviklede over for general Prior, og som gik ud på, at der ikke burde foretages noget, der kunne tydes som en udæskning over for Tyskland. Det var besluttet, sagde ministeren, at der ikke skulle indkaldes nogen sikringsstyrke til hæren. Rechnitzer havde derimod fået sine ønsker opfyldt, for såvidt som der skulle indkaldes mandskab til »Niels Juel«. Endvidere kunne også alarmberedskabet og flyveropklaringsen iværksættes.

I løbet af eftermiddagen fik man underretning om, at den tyske motorkolonne mellem kl. 10 og 12 var standset med spidsen ca. 1½ km syd for grænsen. Man havde talt 2400 vogne, og efter hvad man ville vide, havde enkelte soldater råbt til forbigående, at de skulle over grænsen kl. 16.

Om eftermiddagen indtraf den episode, der, da den siden rygtedes, tydedes som et bevis på, at ministeriet forstod, hvad der ville ske, og på forhånd havde indrettet sig på, at der ikke skulle ydes modstand. General Gørtz blev kaldt til møde hos forsvarsministeren, hvor også finansminister Buhl og direktør Korst var til stede. Buhl meddelte her, at grænsegendarmeriet fra finansministeriet havde fået ordre til ikke at bruge våbnene, hvis grænsen blev overskredet af de tyske tropper. Han ønskede nu, at forsvarsministeriet skulle bekræfte denne ordre over for grænsegendarmeriet og de militære myndigheder, da han fandt det meningsløst at lade nogle få spredte og ganske isolerede grænsegendarmer, der var uden rygstød fra militære afdelinger, sætte sig til modværge. Gørtz gjorde heroverfor gældende, at hvis man gav Jydske Division frihed til at skyde tropper ned mod grænsen, og man i øvrigt trak grænsegendarmerne rimeligt sammen og forsynede dem med trans-

portmidler, ville der kunne gøres fornuftig brug af dem. Han protesterede mod, at man berøvede hæren den hjælp fra grænsegendarmerne, som den efter de gældende bestemmelser havde regnet med. Buhl fastholdt imidlertid sit krav, og uden at komme ind på spørgsmålet om at skyde troppestyrker ned mod grænsen lovede Alsing Andersen, at grænsegendarmerne skulle få ordre til ikke at skyde. Gørtz forlangte at få denne ordre skriftligt, og dette skete.

Udenrigsministeren havde sin sædvanlige ugentlige modtagelse af de fremmede gesandter hver mandag fra kl. 16 til 18. Denne mandag mødte imidlertid den tyske gesandt allerede kl. 15,30. Han erklærede, at han ingen instruktioner havde fra Berlin, og at det var på eget initiativ, han kom. Men efter at vestmagterne havde krænket Norges neutralitet, måtte Tyskland træffe foranstaltninger derimod, og situationen kunne blive alvorlig for de nordiske lande. Munch sagde hertil, at den danske regering havde fået underretning om de tyske militære foranstaltninger. De havde vakt uro her i landet, og det kunne blive nødvendigt for os at foretage indkaldelser og troppeforskydninger ned mod grænsen til bevogtning af neutraliteten. Renthe-Fink advarede indtrængende herimod. Han havde, gentog han, ingen instrukser; men hans varme interesse for Danmark gjorde, at han meget bestemt måtte fraråde os at foretage militære foranstaltninger. »Es wäre Wahnsinn«, sagde han, og det kunne få de frygteligste følger. Kl. 16,30 kom den engelske og den franske gesandt på den sædvanlige mandags-visit. De søgte oplysninger hos Munch om situationen, og i øvrigt udtalte de deres beklagelser af, hvad man måtte frygte, ville ske. Senere talte Munch med den polske gesandt, til hvem Munch sagde sådan noget som, at hvis vi forholdt os rolige, kunne vi vel undgå katastrofen. Gesandten svarede: »De kan forholde Dem rolige eller urolige, som De vil. Ser det uhyre sin fordel derved, vil han overfalde Dem.«

Kl. 16,30 afholdtes et nyt ministermøde, hvor Stauning gjorde rede for, hvad der var sket i mødet på Amalienborg. Da Munch var optaget af gesandtmodtagelserne, refererede Stauning de oplysninger, Munch havde givet ham om samtalen med Renthe-Fink. Man vedtog, skriver Alsing Andersen, at »afvente yderligere oplysninger, bl.a. angående den tyske troppestyrke i Slesvig«.

De efterretninger, der, som nævnt, var indløbet om denne, foranledigede general Prior til at udbede sig et nyt møde med ministeren og

viceadmiralen. Det fandt sted kl. 17. Prior stillede her på ny forslag om øjeblikkelig indkaldelse af sikringsstyrken. Desuden foreslog han, at styrkerne i Odense og Sønderborg blev forlagt henholdsvis til Fredericia- og Åbenråegnen samt at der til støtte for grænsegendarmerne blev skudt troppestyrker frem til 1 km fra grænsen. Alsing Andersen anførte igen, oplyser han, betænkelighederne ved at indkalde sikringsstyrken og henviste til Renthe-Finks udtalelser til Munch. Men i øvrigt lovede han Prior besked, når det partiformandsmøde med påfølgende ministermøde, som agtedes afholdt i aftenens løb, havde fundet sted.

Luften var denne eftermiddag og aften ladet med den yderste spænding. Man var på det rene med, at en aktion af en eller anden art forestod: man kunne blive stillet over for et kortfristet ultimatum eller en overrumpling. Krav om støttepunkter eller ret til gennemmarch eller måske endog en hel og fuld besættelse. Først sent på aftenen, da kammerherre Zahles fjerde og sidste indberetning - vist nok efter at de afgørende partiformands- og ministermøder var afholdt - indløb, måtte enhver tvivl siges at være hævet. Den var holdt i meget mørke farver. »Til nogen optimisme ser jeg ingen grund«, skrev han. Han kunne fremdeles ikke forstå, hvilken fordel Tyskland kunne have af en aktion mod Danmark og Norge, men »dette er vel irrelevant«. Videre skrev han, næsten profetisk: »Hr. ministeren vil ikke misforstå mig, når jeg i ærbødighed tillader mig at advare imod for stærkt at parallelisere mellem den nuværende krig og »verdenskrigen«. Forholdene kan let hastigt udvikle sig på en ganske anden og farligere måde. Vi kan ikke slå os til tåls med præcedenser. Vi kan i den nærmeste fremtid fra begge krigsførende parters side blive stillet over for problemer, til hvilke ingen »forakter« findes uden at gå ret langt tilbage i historien«. Slutelig oplyste han, at den svenske gesandt samme dag personlig havde indfundet sig hos ham for at meddele, at »han fra en god kilde - som han dog ikke kunne nævne - havde erfaret, at de tyske planer skulle gå ud på en hel eller delvis besættelse af Danmark og Norge«.

Renthe-Finks mærkeligt nervøse og pågående optræden mandag eftermiddag og aften kan kun have tjent til at indskærpe øjeblikkets alvor. Det er senere oplyst, at han kl. 19,20 med rutemaskinen fra Berlin modtog nogle papirer, som hæn først måtte åbne ud på natten. Det »foruroligede« ham, og han henvendte sig derfor - antagelig noget før kl. 20 - til udenrigsministeriet for at få en beroligende udtalelse, navn-

lig vedrørende spørgsmålet om eventuelle militære indkaldelser. En sådan udtalelse kunne måske gøre nytte i Berlin, sagde han. »Politiken« oplyser, at Stauning, Munch, Alsing Andersen og Buhl i den anledning havde en konference og her besluttede at svare, at »Danmark som følge af det gode forhold, der i øvrigt havde bestået mellem Danmark og Tyskland, gjorde regning på, at Danmarks neutralitet ikke på nogen måde ville blive krænket, og hvis der skulle opstå vanskeligheder, ville man søge disse løst gennem forhandling«.

VII

Således forberedt mødte ministrene til den sammenkomst med partiformændene, som man endelig havde fundet det betimeligt at få i stand. Mødet afholdtes kl. 20 i Folketingets ministerværelse. Til stede var af regeringens medlemmer Stauning, Munch, Alsing Andersen og Buhl. For Socialdemokratiet mødte Hartvig Frisch og Charles Petersen, for Venstre Krag, for Det konservative Folkeparti Henning Hasle og Halfdan Hendriksen samt for Det radikale Venstre A. M. Hansen.

Stauning indledede med nogle almindelige bemærkninger om baggrunden for mødet. Han sagde, at det havde været tanken at orientere partiformændene noget tidligere, men efter at man fredag havde fået de første beroligende meddelelser fra Berlin, opgav man det. Situationen havde imidlertid i dagens løb udviklet sig således, at det var ønskeligt at få mødet nu, skønt man egentlig først havde tænkt sig det afholdt tirsdag. I øvrigt var der ikke noget særligt nyt at anføre ud over, hvad aviserne allerede havde meddelt.

Alsing Andersen gjorde derefter rede for de iagttagne tyske flåde- og hærbevægelser. Han udtalte i den forbindelse: »Grænsen er ikke spærret for gennemrejse, hverken for nord- eller sydgående trafik. Absolut foruroligende er det, der er sket, ikke. Troppernes tilstedeværelse behøver ikke at betyde andet, end at man på tysk side vil sikre sig. Situationen er drøftet med de militære myndigheder og i ministeriet. Man er enige om ikke at foretage sig noget ud over, at der fra i dag kl. 13 er anordnet forhøjet alarmberedskab i alle garnisoner. De tropper, der sædvanlig ligger i garnison i Tønder, er på øvelse nord på i Sønderjylland. Alt i alt er der 16.000 mand under våben, hvoraf halvdelen øst og halvdelen vest for Storebælt. Fra Vejle og syd på til grænsen ligger 25-2600 mand, i Vendsyssel 2-300 mand. Marinen befinder sig i fuldt

beredskab, bortset fra »Niels Juel«, der er bemanded med rekrutter. Skibets uddannede mandskab er hjemsendt for en halv snes dage siden, men det er nu atter indkaldt telefonisk og telegrafisk«.

Munch gav derefter en lidet indgående redegørelse for, hvad der var kommet udenrigsministeriet for øre. Han forelagde ikke Zahles og Kjølens indberetninger, men refererede dem løseligt og indflettede i referatet enkelte bemærkninger, der i nogen grad afsvækkede meddelelsernes betydning. Han anså det således for helt urimeligt, at Tyskland skulle ville oprette luftbaser i Danmark. Om Renthe-Finks besøg i udenrigsministeriet oplyste han, at gesandten ikke havde nogen meddelelse at give fra sin regering. Men han havde været meget bevæget, og som sin personlige opfattelse havde han fremhævet, at vi ikke her i landet burde foretage foranstaltninger, der kunne få udseende af at være rettet mod Tyskland. I telefonsamtaler med minister Mohr havde han gentaget og understreget dette, senest for en time siden. Sluttelig erklærede Munch, at han over for den engelske og franske gesandt havde præciseret, at vi betragter mineudlægningen ved den norske kyst som en grov neutralitetskrænkelse, og at også Danmark føler sig truet. Munch kunne ikke sige, hvorledes Tyskland nu kunne tænkes at ville reagere, og han troede heller ikke, at den tyske gesandt vidste det. Men situationen opfordrer os til at være meget forsigtige, mente han.

Stauning bemærkede, at kongen havde bifaldet, hvad der var foretaget af dispositioner, og at han også var enig med ministeriet i, at der ikke burde ske mere.

Der udspandt sig nu, på foranledning af de konservative partiformænd, et ordskifte om betimeligheden af at iværksætte yderligere militære foranstaltninger. Som ovenfor omtalt rejste general Prior lørdag den 6. - straks efter at han var blevet indviet i, hvad der var i gære - krav om sikringsstyrkens indkaldelse. Denne kendsgerning stiller den orientering, Alsing Andersen og de andre ministre nu gav partiformændene, i den rette belysning.

Halfdan Hendriksen spurgte, om det nu ikke ville være nødvendigt at indkalde de fem årgange, der var hjemsendt med uniform. Han bad udenrigsministeren om nærmere at forklare, hvad der var ment med, at vi måtte være meget forsigtige. Munch svarede med at henvise til den tyske gesandts udtalelser om, at det ville være farligt at foretage foranstaltninger, der kunne få udseende af at være rettet mod Tysk-

land, og Alsing Andersen erklærede, at det ikke ville være rimeligt at indkalde de fem årgange eller nogle af dem, hvad heller ikke var krævet fra kompetent side. Henning Hasle fandt det foruroligende, at den tyske gesandt intet vidste og intet havde at meddele den danske regering, men blot var bevæget! Hans henstilling om at undlade indkaldelser kunne jo også tydes i en bestemt retning. Direkte adspurgt af Stauning erklærede Krag, at sikringsstyrken burde have været indkaldt om aftenen den 4. april. Nu var dette ikke sket, og på baggrund af den tyske advarsel burde det næppe heller ske. Hvis tyskerne ville overskride grænsen, ville de antagelig komme den følgende morgen, og så ville en indkaldelse kun medføre en militær fiasko, og hvis det ikke var tyskernes hensigt at overskride grænsen, kunne indkaldelsen kun tjene til at kalde lynet ned over os.

Hartvig Frisch spurgte derefter, om det kunne befrygtes, at Tyskland krænkede vor neutralitet på et mindre område, hvortil Munch svarede, at vi måske kunne blive nødt til at finde os i et eller andet, der i virkeligheden kunne siges at være i strid med neutraliteten.

Halfdan Hendriksen henvendte sig nu til forsvarsministeren med et direkte spørgsmål: Er det den kommanderende general og viceadmiralen, der har sanktioneret, at der ikke foretages yderligere militære foranstaltninger?

Alsing Andersen: Ja. Vi må være tilbageholdende med de foranstaltninger, vi foretager, og dette er drøftet med den kommanderende general og viceadmiralen endnu i eftermiddag. Vi er enige om, at der ikke bør gøres mere. Dog har generalkommandoen i aften ønsket at foretage visse troppeskydninger, men af politiske grunde er dette ikke sket, fordi det ville være for farligt. Der har ikke af forsvarsmagtens øverste ledelse været fremsat noget egentligt forslag om indkaldelse af sikringsstyrken eller om andre foranstaltninger.

Efter denne dristige erklæring gik ordskiftet videre på følgende måde:

Henning Hasle: Vil man sætte sig til modværge, hvis tyskerne angriber i nat?

Munch: Det er det, den tyske gesandt advarer imod.

Halfdan Hendriksen: Altså venter den tyske gesandt, at vi angribes?

Munch: Nej. Han advarer os kun i tilfælde af, at det alligevel, meget mod forventning, skulle ske.

Henning Hasle: Der vil dog vel ikke blive givet ordre til de danske tropper om ikke at gøre modstand?

Alsing Andersen: Nej, ingenlunde. tropperne skal sætte sig til modværge, hvis neutraliteten krænkes. Vi får jo så indberetning, og regeringen må da tage stilling. Tropperne har ordre til at opholde sig 1 km fra grænsen, for at grænseepisoder kan undgås. Også flåden har ordre til at forsvare sig.

Munch fandt efter denne erklæring på ny anledning til at henholde sig til sit orakel. Han udtalte: Det tyske militær vil, så vidt jeg forstår, ikke betragte det som krig, hvis vi træder op mod neutralitetskrænkelser som i tilfældet »E 13« i verdenskrigen. Denne opfattelse er dog ikke den tyske gesandts. Han vil anse det for højst uheldigt, hvis vi gør modstand.

Henning Hasle: Ja, det tror jeg.

Halfdan Hendriksen: Det må vi dog gøre.

Hartvig Frisch: Vor optræden over for Tyskland vil være afgørende for den øvrige verdens syn på os. Vi kan let komme ind i det hele uden at tage standpunkt, så vi faktisk vil komme til at stå som deltagere på tysk side.

Om tilblivelsen, af det latterlige »Oprop«, der indledede overfaldet, fortalte general v. Kaupisch en dansk journalist, som efter Tysklands kapitulation fulgte 1. amerikanske armégruppe: »Opråbet til den danske civilbefolkning har jeg ikke noget ansvar for, skønt mit navn stod under det. Det var en meget pinlig historie for mig. Generaloberst Jodl meddelte mig, at jeg skulle lade mine flyvere nedkaste et sådant opråb, og jeg gjorde derfor et udkast, som jeg viste Jodl og bad ham forelægge Hitler. Hitler kom i det samme til stede, og da han hørte, hvad vi talte om, sagde han: »Det behøver De ikke bekymre Dem om. Det laver jeg selv«. - »Og hvorledes skal vi indrette os med hensyn til oversættelsen«? spurgte jeg. - »Jeg har udmærkede oversættere til min rådighed«, svarede Hitler kort. Dagen før aktionen modtog jeg store stabler af opråbet og så med ubehag, at Hitler havde ladet mit navn sætte under det. Jeg kunne ikke læse det, og der var ikke nu tid og lejlighed til at få fat i en mand, der kunne oversætte det for mig. Bagefter fortalte vor luftattaché, Petersen, mig, at det var skrevet på et miserabelt dansk. Det gør hele affæren så meget mere pinlig for mig«.

Halfdan Hendriksen: Komme i krig på tysk side må dog være ganske udelukket.

Munch: Ja, men det er også udelukket at komme i krig på den anden side.

Man gik derefter over til at drøfte optagelsen af et statslån. Mødet sluttede med en ejendommelig episode, idet Stauning foreslog, at der gennem Ritzau udsendtes en meddelelse om, at mødet var afholdt, og at der i denne meddelelse kom til at stå sådan noget som: »Der foreligger intet foruroligende for Danmark«. Da det vel ikke kan antages, at Stauning, modsat alle andre, ikke har begrebet noget af det hele, har man vanskeligt ved at forstå hans motiver. Henning Hasle protesterede da også energisk: »Tænk, hvis Jylland er besat i morgen«! På forslag af Halfdan Hendriksen enedes man om blot at meddele, at mødet havde fundet sted, og at det ville blive fortsat den følgende dag.

Mødet havde varet 1½ time. Umiddelbart efter afholdtes ministermøde, og kl. 22,30 kaldtes den kommanderende general til forsvarsministeren, der meddelte ham, at der hverken skulde indkaldes Sikringsstyrke eller foretages forskydninger eller sammendragninger af tropper.

VIII

Før natten var forløbet, indlededes det overfald på Danmark, som »Völkischer Beobachter« senere berømmede som »prachtvoll, kühn und blitzartig«.

Lidt før kl. 4 ringede minister Mohr fra udenrigsministeriet til Munch, at Renthe-Fink i løbet af en snes minutter ville komme til ham i hans hjem i Østre Allé. Gesandten havde en note at overbringe fra sin regering. Munch bad Mohr om at komme til stede og ringede derefter til Alsing Andersen i forsvarsministeriet, hvem han anmodede om at underrette Stauning. Ledsaget af den tyske luftattaché, der bar det her i landet ikke ukendte navn Petersen, indfandt Renthe-Fink sig kl. 4,30 hos Munch. Han oplæste her det tyske memorandum, hvori det indledende udvikles, at vestmagterne, hvad den tyske regering havde skaffet sig »uigendrivelige beviser« for, agtede at gøre de nordiske stater til krigsskueplads for at kunne angribe Tyskland i flanken fra Norden. Det hed derefter:

»De nordiske stater på deres side har ikke blot ikke ydet den mindste modstand mod Englands og Frankrigs hidtidige overgreb, men stedse

fundet sig i de alvorligste indgreb i deres højhedsrettigheder uden tilsvarende modforholdsregler. Rigsregei ingen må derfor antage, at den kgl. danske regering også vil indtage den samme holdning over for Englands og Frankrigs nu planlagte og for deres virkeliggørelse stående planer, men selv om den kgl. danske regering skulle ville træffe modforholdsregler, er rigsregeringen klar over, at de danske militære kræfter ikke vil være tiistækkelige til med held at kunne træde op mod de engelsk-franske aktioner.

Rigsregeringen har derfor med i dag indledet bestemte militære operationer, der vil føre til besættelse af strategisk vigtige punkter på dansk statsområde. Rigsregeringen overtager dermed under denne krig beskyttelsen af Kongeriget Danmark ...

De tyske tropper betræder derfor ikke dansk jord med fjendtligt sindelag. Den tyske overkommando har ikke til hensigt at benytte de af de tyske tropper besatte punkter som operationsbasis mod England, så længe den ikke bliver tvunget dertil ved Englands og Frankrigs Forholdsregler ...

Rigsregeringen venter derfor, at den kongelige danske regering og det danske folk vil vise forståelse for den tyske aktion og ikke møde den med nogen art af modstand. Enhver modstand måtte brydes og ville af de indsatte tyske stridskræfter blive brudt med alle midler og kun føre til blodudgydelse, fuldstændig uden Nytte.

Den kongelige danske regering anmodes om med største skynding at træffe alle forholdsregler for at sikre, at de tyske troppers aktion kan ske uden gnidninger og vanskeligheder. I over-

Husker De dette syn tidligt om morgenen, den 9. april på Københavns gader? Tyske soldater plantede på pladser og ved gadekryds, rede til at holde »orden«, hvis vore egne myndigheder ikke kunne stole på befolkningens disciplin. Dér stod de, skrævende på benene og hovne af det kup, de havde foretaget, det »raske« lille overfald, som vi selv ved vor Mangel på forberedelse havde gjort det let for dem at gennemføre.

ensstemmelse med den ånd, der altid har rådet i det gode tysk-danske forhold, erklærer rigsregeringen over for den kongelige danske regering, at Tyskland ikke har til hensigt nu eller i fremtiden at berøre Kongeriget Danmarks territoriale integritet eller politiske uafhængighed«.

Endvidere overrakte Renthe-Fink et dokument, hvori rigsregeringen angav de konkrete krav, den fremsatte i tilslutning til besættelsen. De var opstillet i 13 punkter:

Regeringen udsteder et opråb til folk og værnemagt om at afholde sig fra modstand mod de tyske tropper. - Den danske hær beordres til at optage forbindelsen med de indrykkende tyske tropper og træffe de påkrævede overenskomster med de kommanderende tyske officerer. Vore soldater ville få lov til at beholde deres våben »i den udstrækning, deres opførsel tillader det«. - Militære indretninger og anlæg, ganske særlig kystforsvarets anlæg, overlades i uskadet stand. - En nøjagtig specifikation over vore minespæringer afgives. - Mørklægning gennemføres straks. - Trafikmidlerne overlades til besættelsestropperne i det omfang, de bliver påkrævede for de tyske troppers opgave og derer forplejning. - Forbud mod, at alle krigs- og handelsskibe forlader havn. - Intet aeroplan må starte. - Færgefarten til Sverige afbrydes foreløbig. - Den meteorologiske tjeneste stilles til rådighed for besættelsestropperne og offentliggørelse af vejrmeldinger ophører. - Ethvert telegraf-, telefon- og postsamkvem med udlandet over havet spærres. - Der gives pressen og radiofonien anvisning på kun at bringe militære efterretninger med billigelse af de tyske værnemagtskontorer. - Udførselsforbud mod krigsmateriel udstedes. - Hvis nogen af disse befalinger måtte udsendes gennem radioen, skulle det ske ved hjælp af en kode, som var Tysklands modstandere ubekendt.

Munch nedlagde straks en alvorlig protest mod overfaldet, idet han afviste påstanden om, at besættelsen fandt sted for at forebygge en engelsk besættelse som ganske grundløs. Vi havde, sagde han, ikke nogen som helst grund til at frygte et engelsk angreb. Svaret på de fremsatte krav kunne i øvrigt ikke afgives af ham. Den tyske regerings note måtte forelægges kongen og statsministeren. Renthe-Fink svarede hertil blot, at den danske regering hurtigst muligt måtte træffe sin beslutning. Ty-

ske tropper var i dette øjeblik i færd med at forcere grænsen og gøre landgang forskellige steder på Sjælland, bl.a. på Langelinie. Desuden var en formation bombemaskiner undervejs, parat til at bombardere København, hvis regeringen besluttede sig til at gøre modstand, erklærede han.

Efter at Renthe-Fink var gået, havde Munch forbindelse med den engelske og den franske gesandt, der begge - efter hvad Munch senere på dagen meddelte partiformændene - udtalte, at de indså, Danmark ikke kunne yde modstand mod det tyske overfald, og hjælp fra vestmagterne kunne ikke ventes. Munch ringede derefter til Alsing Andersen og bad ham sætte sig i forbindelse med Amalienborg, så en rådslagning med kongen kunde finde sted.

Snigløbet mod Danmark var ganske rigtigt i fuld udvikling, endnu medens Renthe-Fink sad hos Munch og oplæste sine dokumenter. kl. 4 blev general Prior ringet op af general Gørtz, der meddelte ham, at der var hørt motorstøj syd for grænsen, og at man fra Aventoft kunne høre kommandoråb. Kl. 4,25 blev det meddelt til efterretningssektionen, at tyske tropper havde overskredet grænsen ved Kruså kl. 4,15.

Alsing Andersen, Rechnitzer, Hammerich og Stemann havde overnattet i ministeriet. Mellem kl. 3,30 og 4 fik de meddelelse om, at en tysk trawler var løbet på en mine i Storebælt, og at den danske torpedobåd »Glenten« havde reddet nogle af de ombordværende. Det var landgangstropper, der var udrustede med gevær og stålhelm. De var temmelig berusede, og de sagde, at de havde været indespærrede i fire dage, og at de ikke vidste, hvor de skulle hen. En halv times tid efter at denne melding var indløbet, modtog Alsing Andersen Munchs opringing. Han underrettede straks Stauning og lod efter aftale med denne ministrene sammenkalde til møde. Han gik derefter ind til Rechnitzer, der lige af Hammerich havde fået meddelelse om, at et tysk skib var iagttaget ved Middelgrundsfortet.

Stemann havde imidlertid ringet til Prior og bedt ham komme til møde i ministeriet. Medens Stemann endnu i telefonen fortalte Prior om den tyske trawlers forlis, brød han pludselig af og sagde: »Nu bliver der meldt om tysk landgang på Fyn«. Prior svarede: »Så må vi mobilisere.« Han tænkte herved på en hurtig alarmering af tropperne. Da han kl. 4,57 kom til ministeriet, blev han modtaget med udbrudet: »Nu går det løs. Nu kommer de alligevel«. Meldingerne var ved 4,30-tiden begyndt

Tøvende, forsigtigt åbner statsminister Stauning om formiddagen den 9. april porten til residenspalæet på Amalienborg for at konferere med kongen om dannelsen af det nye ministerium. Gardisterne, som holder vagt foran palæet, har fået feltmæssig udrustning, bjørneskindshuen er ombyttet med stålhelmen, stemningen på pladsen er blevet en anden end den, der herskede i går - skudvekslingen i de tidlige morgentimer har sat et dybt og varigt skel. Et afgørende skel er også trukket i vort politiske liv. Ønskedrømmene hører fortiden til, virkeligheden har åbenbaret sig. Nu gælder det om for dem, som bærer ansvaret, at vedgå fortidens fejl og sikre, at landet aldrig mere værgeløst skal underkastes en sådan ydmygelse som denne 9. april!

vejen derhen hørte de en eksplosion: det var Norgesporten i Kastellet, der blev sprængt, og få minutter senere sejlede en tysk luftflotille på 30 bombemaskiner ind over byen. Forhandlingerne på slottet foregik til akkompagnement af motorstøjen fra dem og skydningen i Amaliegade.

Medens man ventede på kongen, oplæste Munch det tyske memorandum og fjøede til, hvad Renthe-Fink havde sagt ham, at hvis vi ikke gik ind på den tyske regerings forlangender, ville København blive luftbombarderet. Han var endnu ikke færdig med sin redegørelse, før Renthe-Fink ringede, utålmodig efter at få svaret. Minister Mohr gik til telefonen og sagde, at kongen endnu ikke var kommet til stede. Kl. 5,30 åbnede kongen døren til arbejdsværelset og bad først statsministeren, senere udenrigsministeren om at komme ind. Der blev på dette tidspunkt ringet fra Holmen og meddelt, at tyskerne gik i land. Rechnitzer gik til telefonen og befalede, at der ikke måtte skydes før på nærmere ordre, Han vendte sig derefter til general Prior og sagde, at

at løbe ind: Overskridelse af grænsen ved Kruså, landgang i Middelfart, Nyborg, Korsør, Madsnedø samt på Langelinie.

Da Kongen blevet vækket og anmodet om at modtage ministrene og de militære chefer, var hans første tanke den, at tyskerne ville stille os et 24 timers ultimatum. Men endnu før han var fuldt påklædt, hørte han skydning i Amaliegade, og han forstod da, at situationen var endnu alvorligere. Henad kl. 5,30 mødtes i forværelset til kongens arbejdsværelse Stauning, Munch, Alsing Andersen, minister Mohr samt general Prior og viceadmiral Rechnitzer. På

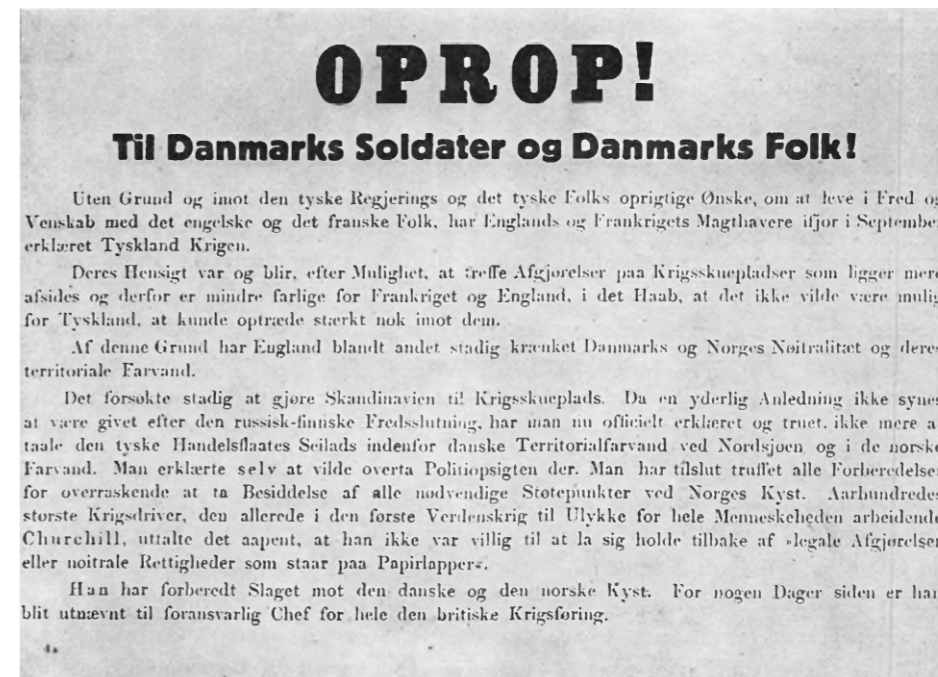
hæren vel måtte have en tilsvarende ordre, men Prior svarede, at han foretrak af afvente kongens og regeringens afgørelse.

Kl. 5,45 blev Alsing Andersen, Rechnitzer og Prior kaldt ind til kongen, hvor foruden Stauning og Munch også kronprinsen befandt sig. Senere kom dronningen til stede, »bleg og betaget af situationen«. Kronprinsen forklarede hende, hvordan sagen lå. Der foreligger fra dette møde forskellige beretninger, dels general Priors og Alsing Andersens, dels den tidligere omtalte, formentlig af Munch inspirerede redegørelse i »Politiken«. Disse beretninger stemmer i alt væsentligt overens, og rådslagningen er efter dem forløbet på følgende måde:

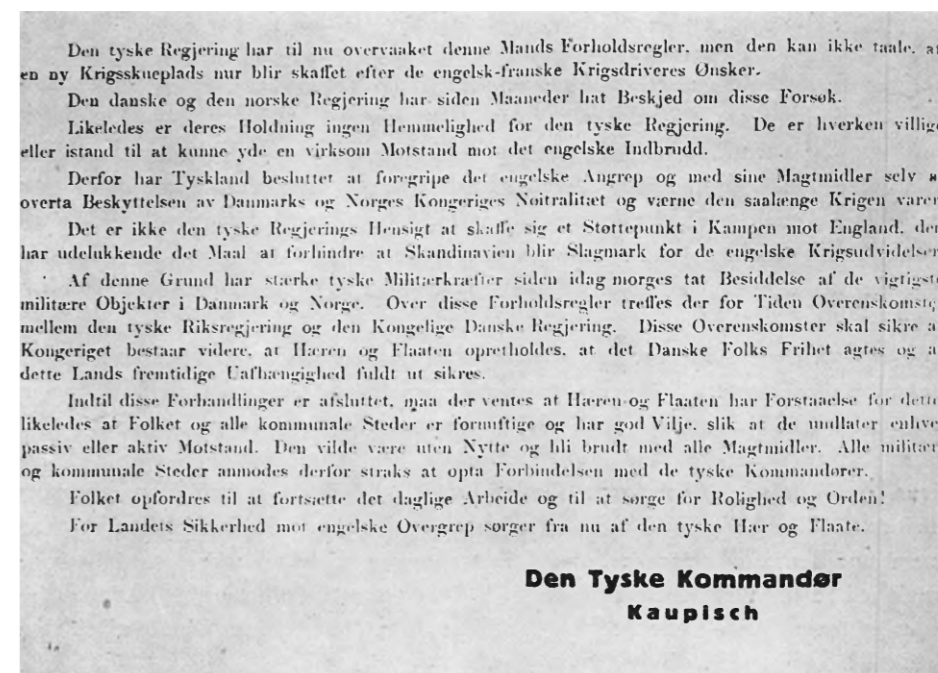
Det blev oplyst, at Renthe-Fink havde ønsket at komme til stede - en anmodning kongen i meget kraftige udtryk afslog. Kongen spurgte derefter, om der var nogen hulighed for os til at kæmpe. Prior erklærede, at han var sikker på, at der allerede blev kæmpet ved grænsen. Kongen spurgte så, henvendt til de andre herrer, om man burde fortsætte kampen endnu et kvarter. Efter sit eget referat svarede Alsing Andersen hertil, at

»den form for mod, der efter min mening var brug for i den nuværende situation, var at se de hårde kendsgerninger lige i øjnene og handle derefter. Man måtte regne med, at der var kæmpet en fuldstændig ulige kamp i snart 1½ time i Sønderjylland. Der kæmpedes her i byen og måske andre steder. Hvis man mente, at resultatet var givet, burde man efter min mening spare flere ofre. I denne situation var jeg rede til at tage mit fulde medansvar for en sådan beslutning«.

Med henblik på en fortsættelse af kampen til det sidste uden hensyn til resultatet, foreslog general Prior, at kongen skulle tage ud til Høveltejren og derfra lede modstanden. Kongen svarede: »Det kan jeg da ikke«. Hans plads var, hvor regeringen var, sagde han. Prior bemærkede hertil, at regeringen jo også kunne tage med derud; men heller ikke dette bifaldt kongen, og Priors forslag fandt i øvrigt ikke støtte fra nogen side. Kongen spurgte derefter, om det af hensyn til udlandet kunne siges, at der var kæmpet nok, hvortil Prior erklærede, at det var der efter hans mening ikke. Munch, som ellers ikke havde taget del i samtalen, bemærkede, at hvis det kun drejede sig om nogle minutters fortsat kamp, ville det næppe gøre nogen forskel. Da en af de tilste-

Det vidunderlige »Oprop«, der blev forfattet af Hitler selv og omskrevet på dansk af en af hans »udmærkede oversættere«.

deværende henviste til, at København kunne blive luftbombarderet, sagde Prior, at det ville vise hele det odiøse i angrebet.

Kongen spurgte nu, om befolkningen ville kunne forstå, at man allerede så hurtigt gav op. Hertil svarede Rechnitzer, at alle ville kunne indse, hvorfor man under de foreliggende forhold ikke kæmpede. Hertil sluttede kronprinsen sig. Han mente, at man straks burde standse kampen: »Vi kan simpelthen ikke andet«, sagde han.

»Så tog kongen sig til hjertet og bestemte stærkt bevæget«, at modstanden skulle indstilles. Klokken var da 6. Minister Mohr kørte til den tyske gesandt for at meddele ham afgørelsen. »Vi gik ud,« skriver general Prior., »En dyb følelse af sorg og bitterhed og skam greb mig. Jeg kunne ikke formå mig selv til at telefonere ordre om kampens ophør fra Amalienborg. Man opfordrede mig til at standse skydningen på Slotspladsen, men det kunne jeg heller ikke. Jeg gik hen til hjørnet af Amaliegade for at se, hvor fjenden var, men kunne intet opdage. Imedens standsede kongens adjutant kampen«.

Kl. 6,30 afholdtes et ministermøde i marineministeriet. Ifølge »Politiken«s redegørelse erklærede her Munch, at »da den politik, Stauning og han havde ført: ved ligelig neutralitetspolitik at søge at holde landet uden for krigen, var slået fejl, fandt han det rimeligst, at i hvert fald han trådte ud af regeringen. Finansministeren og med ham flere af de andre ministre svarede hertil, at det dog var umuligt på denne måde at lade de andre i stikken. Heroverfor bemærkede udenrigsministeren, at det naturligvis ikke var meningen at svigte dem, men han havde under de foreliggende forhold ønsket at nævne tanken til overvejelse«.

Kl. 7 afholdtes et ministermøde, hvori Prior og Rechnitzer deltog. Her sagde Munch, at der efter sigende endnu kæmpedes i Sønderjylland, og han ønskede derfor at vide, om ordrerne var udsendt. Prior svarede, at skulle kampen ophøre, måtte tyskerne jo give overkommandoen tid til at få ordrerne ud. »Det var,« skriver Prior, »åbenbart frygten for følgerne af at have givet en forholdsordre om at kæmpe, når man i virkeligheden ikke ville det, der trykkede ministeren«.

Medens alt dette stod på, var efterhånden en række vigtige punkter i landet besat af tyske tropper. Tyske flyvemaskiner nedkastede general Kaupisch berømmelige »Oprop«, der i sit pudsigt ubehjælpssomme, germanistisk opblandede norsk-danske sprog lagde ansvaret for besættelsen på »århundredes største krigsdriver, den allerede i den

første verdenskrig til ulykke for hele menneskeheden arbejdende Churchill«, forsikrede, at »kongeriget består videre, at hæren og flåten opretholdes, at det danske folks frihed agtes og at dette lands fremtidige uafhængighed fuldt ut sikres«, samt udtalte håbet om, at »folket og alle kommunale steder er fornuftige og har god vilje, slik at de undlater enhver passiv eller aktiv modstand«.

Hen på morgenstunden udsendtes gennem radioen kongens og regeringens budskab til det danske folk:

»Tyske tropper har i nat overskredet den danske grænse og har gjort landgang forskellige steder. Den danske regering har under protest besluttet at ordne landets forhold under hensyn til den besættelse, som har fundet sted, og i henhold hertil kundgøres følgende:

De tyske tropper, som nu befinder sig her i landet, træder i forbindelse med den danske værnemagt, og det er befolkningens pligt at afholde sig fra enhver modstand overfor disse tropper. Den danske regering vil forsøge at sikre det danske folk og vort land imod de af krigsforhold følgende ulykker og opfordrer derfor befolkningen til rolig og behersket holdning overfor de forhold, som nu er opstået. Ro og orden må præge landet, loyal optræden må vises overfor alle, som har en myndighed at udøve.

København, den 9. april 1940.

Christian R.

/Th. Stauning.

Under disse for vort fædreland så vanskelige forhold opfordrer jeg alle i by og på land til at vise en fuldtud korrekt og værdig optræden, da enhver uoverlagt handling eller ytring kan have de alvorligste følger.

Gud bevare Dem alle. Gud bevare Danmark.

Christian R.

Amalienborg, den 9. april 1940«

Under indtrykket af det skete besluttede Stauning sig til at gøre endnu et forsøg på at få dannet en samlingsregering. Kl. 12 tilkaldte han Krag, Christmas Møller og Henning Hasle og bad dem overveje en plan, hvorefter de to oppositionspartier skulle lade sig repræsentere

TIL DET DANSKE FOLK

Tyske Tropper har i Nat overskredet den danske Grænse og har gjort Landgang forskellige Steder. Den danske Regering har under Protest besluttet at ordne Landets Forhold under Hensyn til den Besættelse, som har fundet Sted, og i Henhold hertil kundgøres følgende: ■

De tyske Tropper, der nu befinder sig her i Landet, træder i Forbindelse med den danske Værnemagt, og det er Befolkningens Pligt at afholde sig fra enhver Modstand overfor disse Tropper. Den danske Regering vil forsøge at sikre det danske Folk og vort Land imod de af Krigsforhold følgende Ulykker og opfordrer derfor Befolkningen til rolig og behersket Holdning overfor de Forhold, som nu er opstaaet. Ro og Orden maa præge Landet, og loyal Optræden maa udvises overfor alle, som har en Myndighed at udøve.

København, den 9. April 1940.

Christian R. / *Th. Stauning.*

Under disse for vort Fædreland saa alvorlige Forhold opfordrer jeg alle i By og paa Land til at vise en fuldtud korrekt og værdig Optræden, da enhver uoverlagt Handling eller Ytring kan have de alvorligste Følger.

Gud bevare Dem alle. Gud bevare Danmark.

Christian R.

Amalienborg, den 9. April 1940.

Vi stod og læste dette opråb til det danske folk, stumme i vor fortvivlelse, bundne i vor harme, fordi vi selv bar så væsentlig en del af skylden for det, der nu havde ramt os. Men vi lagde først og sidst mærke til kongens ord, at vor optræden skulle være værdig, at vi ikke måtte handle uoverlagt. De ord blev overholdt af den modstandsbevægelse, som langsomt og viljefast forberedte kampen mod fjenden, så den kunne føres i værdige former og gengive nationen dens tabte ære.

i regeringen med hver tre ministre, og en halv time senere afholdtes et partiformandsmøde, hvor Stauning gjorde rede for begivenhederne om morgenen og nærmere udviklede sin plan om en samlingsregering. Det skulle kun være en midlertidig foranstaltning, og han ønskede selv at henvende sig til de seks personer, tre fra hvert Parti, som han fandt egnede. Kongen havde ikke været særlig interesseret i en udvidelse af ministeriet, sagde han, men han havde dog givet sit minde dertil. Regeringen ville ifølge de tyske tilsagn foregå uden indblanding fra tysk side. Vi måtte nedlægge våbnene, men trådte ikke ind i krigen på tysk side.

Man drøftede, om en samlingsregering kunne tænkes at ville blive misforstået fra engelsk side, men Munch mente ikke, der var nogen fare herfor. Krag erklærede, at nu, hvor det gjaldt om at redde landet, lå Situationen anderledes end i september. Han spurgte, om de konsultative ministre ville få indflydelse på lovgivningens forberedelse, hvad Stauning bejaede.

I eftermiddagens løb førtes nogle forhandlinger om sagen. Bestyrtelsen og græmmelsen i oppositionen var så overvældende stor, at man havde vanskeligt ved at forlige sig med tanken om at tiltræde en samlingsregering under Staunings ledelse. På den anden side indså man ønskeligheden af, at partierne stod samlede, og det blev gjort gældende, at det kunne få de alvorligste følger, dersom man ikke samledes om Stauning. »Det var ikke blot os, der var nervøse«, siger dr. Krag, »men også de tyske chefer, der kun disponerede over meget svage styrker. Hvad ville der ske, hvis den statsminister, der havde opfyldt deres fordringer, blev tvunget til at demissionere samme Dag«?

Det konservative parti tog nærmest sagen til efterretning. Den 13. april udsendte det en erklæring, hvori det hed, at da statsministerens opfordring til de tre konservative politikere om at gå ind i ministeriet »var en personlig opfordring til de pågældende, gik partiets beslutning alene ud på ret for de pågældende til at indtræde, såfremt de selv mente, det var rigtigt«. Der var ikke enighed i gruppen om denne beslutning. Christmas Møller har senere oplyst, at »adskillige mente, partiet skulle svare nej«.

Også i Venstre var meningerne stærkt delte. Spørgsmålet forhandles i tre på hinanden følgende partimøder tirsdag eftermiddag og aften. Da rigsdagen ikke ordinært var samlet denne dag, var disse parti-

møder langt fra fuldtallige. I et ordskifte med dr. Krag et par måneder senere oplyste »Sorø Amtstidende«, at ved det første af møderne var kun 9 af gruppens 48 medlemmer til stede, og af disse 9 var 6 imod forhandlinger med Stauning. Til det tredje møde om aftenen var der samlet 27 medlemmer. 15 af dem, deriblandt de tre designerede ministre, stemte ja, 1 nej, medens 11 undlod at stemme; »disse 11 hævder, at deres undladelse af at stemme blot var en hensynsfuldhed mod partiet, idet de fleste i forvejen havde talt bestemt imod Planerne«.

Leonard Kaupisch (f. 1878) var ved den første verdenskrigs begyndelse lærer ved det militær-tekniske akademi. 1915 knyttedes han til generalstaben og avancerede derfra i de følgende år, indtil han 1930 blev generalmajor. 1932 trådte han ud af linjen og gjorde tjeneste ved Røde Kors. Efter Hitlers overtagelse af magten blev Kaupisch opfordret til at træde ind som aktiv ved genopbygningen af værnemagten, hvor hans første indsats faldt i 2. luftvåben område 2. I 1935 blev han flyvergeneral. 1938 forlod Kaupisch igen den aktive tjeneste, men ved krigens udbrud trådte han atter ind i værnemagten og var øverstbefalende for de tropper, der den 9. april 1940 besatte Danmark, indtil han i juni samme år blev kaldt tilbage til anden anvendelse.

Tilslutning til at indtræde i regeringen fik de tre Venstrepolitikere kun på visse betingelser: der skulle være tale om en midlertidig foranstaltning; der måtte i samlingsregeringen ikke foretages afstemninger, hvorved de tolv oprindelige ministre kunne berøve de seks konsultative ministre enhver indflydelse; fagministerierne skulle fordeles mellem de konsultative ministre, så disse blev fuldt ligestillede med de pågældende fagministre; og endelig skulle det udtrykkeligt slås fast, at alt, hvad der lå forud for samlingsregeringens dannelse, stod for den oprindelige degerings degning.

Stauning gik ind på disse betingelser, og ministeriet udnævntes officielt den følgende dag. Af Venstremænd indtrådte Krag, Brorsen og Hauch, af konservative Christmas Møller, Henning Hasle og Fibiger. Krag skulle kontrollere indenrigsministeriet og udenrigsministeriet, Brorsen forsvarsministeriet og trafikministeriet, Hauch landbrugsministeriet og undervisningsministeriet, Christmas Møller handelsministeriet, Hasle justitsministeriet og finansministeriet og Fibiger kirkeministeriet og socialministeriet. Regeringens »krisekabinet«, der

Den dystre stemning, som greb os alle den 9. april, prægede også rigsdagens fællesmøde om aftenen og statsminister Staunings redegørelse for dagens skæbnetunge begivenheder. I fællessalen på det mørklagte Christiansborg samledes man om den regering, som - støttet gennem de mange år af rigsdagens flertal - bar ansvaret for vort forsvars forsømmelse, så vi ikke viste os »villige« til at »yde en virksom modstand«, da vor selvstændighed og højtprieste folkefrihed blev truet af vor aggressive nabo i syd.

behandlede alle problemer om rationering og regulering, og som hidtil havde bestået af Kjærbøl, Munch, Bording, Buhl og Dahlgård, blev nu udvidet med Christmas Møller og Hauch.

Om aftenen kl. 21 afholdtes et fællesmøde af rigsdagens to ting. Det var lykkedes i dagens løb at samle de fleste af rigsdagsmændene. Mødet indlededes af Folketingets formand, Hans Rasmussen, hvorefter Stauning udtalte følgende:

»Det var med smertelig sorg, at befolkningen i morges erfarede om de begivenheder, som var i udvikling. Vi regnede med, at den politik, Danmark har ført, kunne have holdt os uden for alvorlige forviklinger. Men tryghedsfølelsen blev afbrudt, da der i nat blev forebragt udenrigsministeren en meddelelse om, at den dansk-tyske grænse var overskredet af tyske tropper, og at landgang foregik forskellige steder i landet. Under indtrykket af disse alvorlige og uvarslede begivenheder og af en viden om, at bombardementsmaskiner overfløj landets hovedstad, måtte kongen og medlemmer af ministeriet i morges kl. 5 til 5,30 tage standpunkt til den foreliggende tilstand og til meldingen om, at den tyske regering besatte landet med tysk militær. Vi valgte at søge landets forhold ordnede under denne besættelse i tillid til forsik-

Klokken 8,15 om morgenen den 9. april rullede en lastvogn op foran den britiske legation i Bredgade for at fragte en del af personalet - og gesandens børn - til Kastellet, hvor de foreløbig skulle interneres. Den britiske flegma fornægtede sig ikke. De sværtbevæbnede, skrækindjagende keruber, som havde fået dette job betroet, tog situationen med en alvor, der kun gjorde dem endnu mere latterlige.

ringen om, at Tyskland ikke har den hensigt igennem de iværksatte foranstaltninger at antaste Danmarks territoriale integritet og politiske uafhængighed. Vi valgte denne vej for at skåne landet og folket for en krigstilstands følger, men vi må dybt beklage tabet af gode danske sønner i denne morgens første timer, og at mange er blevet invalider. Der er straks nedlagt protest over for Tysklands gesandt i anledning af den skete besættelse, og jeg er sikker på, at den danske rigsdag står sammen med regeringen om de følelser, denne begivenhed må fremkalde.

Den nuværende regering har ansvaret for den afgørelse, der blev truffet denne dags morgen, og vi føler, at vi har handlet ud fra en ærlig overbevisning om, at vi ved afgørelsen frit og land og folk for en tungere skæbne. Det er regeringens ønske, at den besættelse, som er foregået, må blive ledet med forståelse og human følelse over for en gammel nordisk nation, der ærligt har gennemført en upartisk neutralitetspolitik i forventning om derved at kunne bevare sit nationale liv i fredelig udvikling.

Forholdene er blevet anderledes, end vi håbede, men vi vil fremdeles søge at sikre land og folk mod krigens ulykker, og vi stoler på

folkets medvirken. Jeg henviser til den af kongen og ministeriet i dag udstedte proklamation til det danske folk og gentager: Lad ro og orden præge landet, og lad os vente en forstandig og loyal holdning af alle landets borgere. Vort fælles ønske er fred mellem folkene, og med dette ønske slutter jeg også denne redegørelse«.

Stauning tilføjede endnu nogle oplysninger om den samlingsregering, der var under dannelse, hvorefter Hans Rasmussen sluttede mødet med at mane til sammenhold:

»Jeg føler mig sikker på«, sagde han, »at man vil godkende regeringens holdning under den situation, der i morges så særdeles hastigt kom til at foreligge. Rigsdag og befolkning vil erkende, at regeringen måtte handle, som sket er, om ikke store ulykker skulle times Danmark.«

Mødet, der var præget af en dystert og dump stemning, varede tolv minutter.

I Berlin var der lutter tilfredshed med begivenhedernes forløb. Prins Aksel, der i de kritiske dage opholdt sig i den tyske righovedstad - han

Overfaldet er lykkedes, og general von Kaupisch vandrer om morgenen den 9. april 1940 over fortovet ind mod d'Angleterre. Efter eget sigende havde han været højt forbavset, da general Hilmer den 6. marts meddelte ham, at han skulle lede en besættelse af Danmark. »Det er ikke muligt!« skal han have sagt, »vi har en ikke-angrebspakt med Danmark!« - Var overraskelsen så stor? Det oplystes dog (juli 1945), at von Kaupisch i tiden fra august til november 1939 havde boet på d'Angleterre som Kaufmann Croatian, Berlin, et ophold, der nu og da blev afbrudt af små afstikkere til Berlin og Hamborg! Sådant forberedes et eventuelt overfald. Hvorefter overraskelsen lyser ud af Hr. Croatiens uskyldige øjne!

var på regeringens anmodning rejst derned den 7. april for at forhandle med den tyske regering om lempelser for dansk sejlads over Nordsøen - søgte Mandag den 8. audiens hos Hitler og v. Ribbentrop, men blev ikke modtaget hos nogen af dem. Derimod fik han den 9. Göring i tale. Denne, der jo gjaldt for at være en særlig god ven af Norden, forsikrede Prins Aksel, at det var med dyb sorg, de tyske ledende kredse var skredet til besættelsen af Danmark og Norge. Man agtede ikke at gøre indgreb i Danmarks indre frihed, uafhængighed og integritet, sagde han. Derimod ønskede man at udvikle de økonomiske forbindelser, og man stod rede til at aftage hele Danmarks eksport.

Torsdag den 11. april blev kammerherre Zahle på Hitlers ordre modtaget af v. Ribbentrop i en audiens, der varede halvanden time. Han udtalte sin beklagelse af de sørgelige begivenheder, der nu var brudt ind over Danmark; men det var den hårde nødvendighed, der havde tvunget Tyskland til at handle, som sket var. Føreren havde bedt ham udtrykke sin tak for den rolige måde, hvorpå Danmark havde taget besættelsen, og ved den endelige opgørelse efter krigen skulle intet blive glemmt. Han kom derefter ind på hele krigssituationen. Det havde

I det tyske memorandum, som tidligt om morgenen var blevet overrakt vor regering, lød det 5. krav på »gennemførelse af fuldstændig luftbeskyttelsesmørklægning af det danske område fra den første besættelsesdags aften«. Tidligt på eftermiddagen den 9. april blev da mørklægning påbudt af de danske myndigheder fra og med samme aften kl. 19. Overalt stimlede folk sammen ved papirforretningerne for at få indkøbt det nødvendige materiale. Nogen mørklægningsøvelse havde regeringen ikke villet lade afholde i rette tid - for ikke at »opskræmme befolkningen«.

været Englands hensigt at angribe Danmark, Norge og Sverige, og disse lande ville derved være blevet forvandlet til rygende ruinhobe ligesom Polen. Tyskland stod nu i en eksistenskamp; men krigen kunne ikke vare længe. Hungerblokaden frygtede han ikke. Tysklands flyvevåben var fuldkommen overlegent. Tyskland havde Rusland i ryggen, og Hitlers og Mussolinis venskab var ubrydeligt. De forenede Staters indgriben troede han ikke på.

Samtalen blev, rapporterede kammerherre Zahle samme dag til København, ført i venskabelige og tillidsfulde former.

Vi stod aldeles uforberedte militært set, da slaget ramte os den 9. april om morgenen.

Hæren den 9. april

Af oberst R. L. M. Mikkelsen

I tiden forud var udenrigsministeren og statsministeren blevet gjort bekendt med den overhængende fare. Også hærens overkommando havde gjort opmærksom på, hvad vi udsatte os for, såfremt der ikke i tide blev truffet forberedelser, som kunne hindre et overfald, men ligeledes denne henvendelse var forgæves.

De samlede tropestyrker var knap 15.000 mand, hvoraf ikke engang halvdelen var fuldt uddannede. På Sjælland var der således c. 3300 fuldtuddannede og ca. 4250 rekrutter, i Jylland var tallene henholdsvis ca. 3300 og ca. 3000. På Fyn fandtes der kun ca. 685 rekrutter på forskellige uddannelsesstrin. Rekrutterne var anbragt i garnisonerne, mens det uddannede mandskab - altså de egentlige beredskabsenheder - lå delvis i rimelig nærhed af mobiliseringsstederne, dels samlet i grupper. Omkring Præstø lå således sjællandsk fodfolk, hestetrukket artilleri samt dele af Gardehusarregimentet («Faksegruppen»). Om-

Mens Morgendisen endnu ligger over den isdækkede Fjord, rykker tyske Tropper frem mod Åbenrå.

kring Søgaard i Sønderjylland fandtes cyklistbataillonen, der egentlig hørte hjemme i Odense, og et motoriseret afværgekompani. I Vendsyssel lå - ifølge krigsministeriets bestemmelse - 1 bataillon, mens resten af de jydsk fodfolksregimenters beredskabsstyrke samt 8. artilleri afdeling lå syd for Vejle, Desuden var der ved Esbjerg, Rødekro og Løgumkloster hvert sted et Luftværnsbatteri.

Og der skulle kæmpes! Det stod der i en krigsministeriel bekendtgørelse, der var tilgået hærens afdelinger den 6. september 1939. Den var ikke siden blevet ændret. Det punkt i denne forholdsordre, som kom til anvendelse den 9. april, lød:

»Sker direkte angreb på dansk område, skal sådanne handlinger, når fjendtlig hensigt er utvivlsom, uden nærmere ordre imødegås med alle til rådighed stående midler - dog under fornøden hensyntagen til de foreliggende omstændigheder«.

Her må imidlertid peges på de forsømmelser, der var så afgørende for begivenhederne. Der var altså ikke mobiliseret eller blot, som af hærledelsen atter og atter krævet, formeret en sikringsstyrke. De forstærkningsarbejder til støtte for forsvaret, som generalkommandoen den 21. december 1939 afgav indstilling til krigsministeriet om og den 2. februar 1940 mundtligt havde krævet over for 9-mands-udvalget, var ikke udført, så forsvaret måtte føres på åben mark uden dækning for tropperne. Det var ved samme lejlighed forlangt, at der blev truffet forberedelse til spærring af veje eller sprængning af broer. Hærledelsens krav af 8. april 1940 om troppekonzentrationer mod linjen Åbenrå-Fredericia, mod grænsen eller til samling i snævrere kantonnementer var ikke opfyldt. Mandskab til Københavns luftforsvar fandtes ikke, det kunne først være til stede efter en genindkaldelse. Ydermere var der ikke, som påregnet ved hærloven af 1937, sørget for samarbejde mellem hæren og grænsegendarmeriet, fordi dette korps i sidste øjeblik fik en ordre, der stred mod den hidtil påtænkte og planlagte anvendelse. Endelig stod der ikke et enigt folk bag landets værn i den afgørende skæbnetime, og det var det, som hæren allermost savnede.

Dette var vilkårene, man bød den danske soldat den 9. april, da han var rede til at gøre sin pligt: at kæmpe!

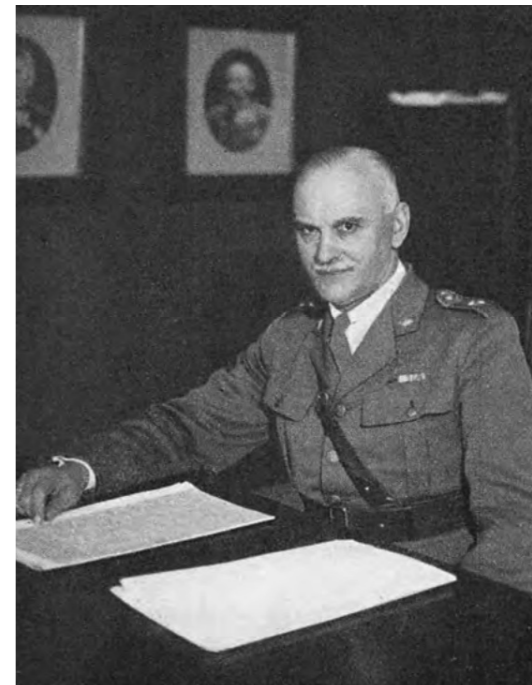
Som følge af, at tropperne stod så spredt, blev det kun et fåtal af

dem, der nåede at komme i kamp. At de øvrige tropper ikke blev indviklet i kamphandlinger, skyldtes udelukkende, at ordren om ikke at gøre modstand nåede dem, før de kom i kontakt med fjenden.

II

Kl. 3,30 modtog generalstabens efterretningssektion melding fra grænsen om stærk motorlarm langs strækningen Rends-Aventoft. Man havde indtryk af, at der var kommet motoriserede tropper frem i dette område. Tidligere var der meldt om store tyske troppekolonner omkring hovedvejen Flensborg-Kruså. Her syntes situationen på dette tidspunkt derimod at være uforandret; men kl. 4,25 indløb der melding til efterretningssektionen om, at disse tropper kl. 4,15 havde overskredet grænsen ved Kruså. Straks efter kl. 4,30 kunne søværnskommandoen melde, at tyske tropper var gået i land i Middelfart, Assens og Nyborg. Lidt senere strømmede meldingerne ind i en sådan mængde, at telefonnettet blev ganske overbelastet.

Kl. 4,30 telefonerede krigsministeriets direktør, general Stemann, til chefen for generalkommandoen, generalløjtnant Prior, og meddelte,

Win. Wain Prior (f. 1876) blev som kaptajn chef for generalstabens operationssektion (1917-24), udnævntes til oberstløjtnant 1924 og var lærer ved officersskolen i taktik, generalstabstjeneste m.m. 1924-29. Han udnævntes til oberst 1929, blev chef for generalstaben 1931, generalmajor s.å. og gjorde fra 1937 tjeneste som chef for Sjællandske Division, til han i 1939 forfremmedes til generalløjtnant og chef for generalkommandoen, i hvilken stilling han efterfulgte generalløjtnant With. På grund af uoverensstemmelse med forsvarsminister Brorsen, der krævede hæren anvendt til løsningen af visse opgaver, som lå i de tyske besættelsestroppers interesse, søgte og fik general Prior sin afsked i 1941.

te, at et tysk skib med tropper var løbet på en mine i Langelandsbæltet, og direktøren bad derfor generalen komme til krigsministeriet øjeblikkeligt. Inden telefonsamtalen sluttede, indløb meldingen om landgang på Fyn, og general Prior sagde: - »Så må vi mobilisere«! - Kl. 4,45 kørte han fra Kastellet til krigsministeriet, hvortil han ankom godt ti minutter senere. Til stede var forsvarsminister Alsing Andersen, viceadmiral Rechnitzer og general Stemann. Her modtog general Prior en melding, der

kl. 4,40 var indløbet til efterretningssektionen, gående ud på, at tyske tropper havde overskredet grænsen i hele dens udstrækning, samt at der var foretaget landgang i Korsør. Det blev oplyst, at den tyske minister, v. Renthe-Fink, var hos udenrigsminister Munch.

Ministrene samt chefen for generalkommandoen og viceadmiralen fik nu ordre til at give møde hos kongen på Amalienborg. Samtidig indløb der melding om tysk landgang på Langelinie.

Inden afgangen til Amalienborg, klokken var da 5,10, bad general Prior krigsministeriets direktør sørge for, at der blev telefoneret orientering samt givet ordren: »Klar til modstand« til Livgarden på kaserne og på Amalienborg. Endvidere skulle alle garnisoner alarmeres. Dette skete i tidsrummet fra kl. 5,15 til 6,00. General Prior telefonerede selv fra krigsministeriets portnerloge til chefen for hærens flyvetropper i Værløselejren, oberst Førsløv, og befalede, at alle flyverne skulle afgå fra flyvepladsen og beordre alle afdelinger på Sjælland til at gøre modstand. Obersten meddelte, at flyverne af ham havde fået befaling til at afgå.

Så kørte general Prior til Amalienborg, og i mødet, der foregik under skydning på Slotspladsen, stillede han forslag om, at kongen og regeringen skulle slutte sig til den nærmeste fodfolksbataillon i Høveltejren for herfra at optage kampen. Forslaget blev dog afvist, og man gik omkring kl. 6 ind på de tyske krav, hvorefter kongen lod kampen på Slotspladsen standse.

Straks efter kørte chefen for generalkommandoen til krigsministeriet sammen med viceadmiralen og forsvarsministeren. Fra ministeriet udsendtes fra kl. 6,25 ordren om indstilling af modstanden. Ordrens ordlyd var følgende:

»Der skal ikke gøres modstand. Tyskerne vil sende forhandlere. Disse skal modtages. Alle militære styrker skal inddrages til kaserne«.

General Prior havde foreslået følgende redaktion af ordren: - »Efter regeringens ordre må der ikke ydes modstand mod de tyske tropper«, men forslaget blev forkastet.

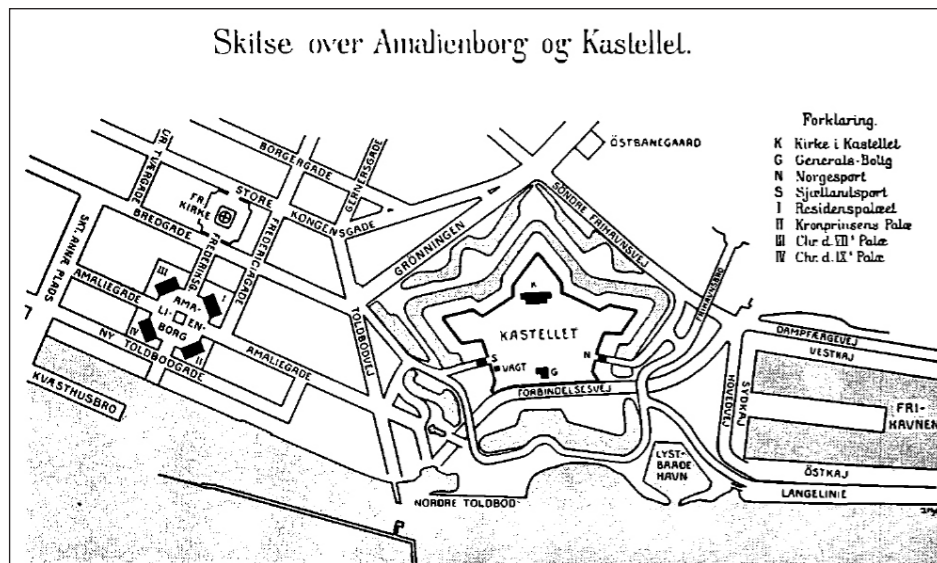
På grund af den store overbelastning af telefonnettet, lykkedes det først at få forbindelse med Jydske Division kl. 7.

III

Noget før kl. 5 sejlede en tysk damper med 1 bataillon om bord uantastet ind til Langeliniekajen og fortøjede dér. Af en skildring i »Militär. Wochenblatt« (den 4. april 1941) fremgår det, at en tung maskingeværdeling straks blev kastet i land for at dække den videre udskibning af tropperne. To cyklistgrupper blev dernæst sendt af sted for at besætte et lige overfor liggende dansk krigsskib. Politiet og toldvagten ved havnen blev overmandet af to andre cyklistgrupper, som ligeledes havde til opgave at overskære telefonledningerne. Endelig sendtes to cyklistgrupper af sted for at rekognoscere mod Kastellet. De efterfulgtes af sprængtropper og pionerer, der skulle træde til, hvis det skulle blive nødvendigt at sprænge Norgesporten og Sjællandsporten. Så gik bataillonens tre kompagnier i land. Det første fik til opgave at trænge ind gennem de to porte, overmande vagten og arrestere den kommanderende general som gidsel; det næste kompagni skulle umiddelbart efter besætte de indre vagter, gennemsøge kasernebygningerne og tage kastelsbesætningen til fange, og endelig skulle det sidste kompagni afspærre og sikre samtlige gader, der fører til Kastellet.

I Kastellet befandt sig den morgen officerer som telefonvagter for kommandanten i København, Sjællandske Division og 1. regiment, der alle havde kontorer her. Desuden fandtes på hovedvagten 9 menige af 1. bataillons garnisonstropper som vagtmandskab under kommando af en sergent fra gardehusarregimentet. I kasernebygningerne lå et gendarmeridetachment på 15 mand under kommando af en løjtnant. Kommandoet var bestemt til patruillering i gaderne og var derfor ikke udrustet med geværer. Endelig lå der en styrke på ca. 70 mand af 1. bataillons garnisonstropskompagni. De var fra efterårsholdet 1939, og deres kampværdi var som følge af den uddannelse, der var foreskrevet garnisonstropper, kun ringe.

Som omtalt havde generalløjtnant Prior kl. ca. 4,50 forladt sin bolig i Kastellet for at begive sig til krigsministeriet. Vagten blev i den anledning kaldt til gevær og efter at være trådt af, gik den igen ind i vagtbygningen. Ca. 5 minutter senere ringede »Post for Gevær« til afløsning og gik nogle skridt hen forbi vagtbygningen. Som han gik, havde han ryggen mod Sjællandsporten. Da han vendte om, hørte han lyden af sømbeslåede støvler fra den fjerneste ende af porten. Straks kunne han intet se, men pludselig hørtes løben, og 15-20 mand kom til syne

ude i porten. Posten sprang til skilderhuset og ringede tre klemt for at kalde vagten ud; inden den kom, faldt der en geværsalve. Den forreste fjendtlige soldat kastede en håndgranat mod posten, der sprang i dækning i vagtbygningen. Samtidig gjorde han sit gevær skudklar og råbte på vagtholdet, men i det samme stod der tyske soldater i døren og truede med håndgranater. Vagtkommandoen skød et skud, dog uden at ramme, og i næste øjeblik var han og den øvrige vagt overmandet og afvæbnet.

Samtidig med, at tyskerne trængte ind gennem den åbne Sjællandsport og fra den indre vold mellem denne port og Norgesporten, lød der fra den sidste port et stort brag. Det viste sig, at porten var blevet sprængt.

Det ser ud til, at overfaldet begyndte 4,55, og at Norgesporten blev sprængt kl. 5. Straks efter braget lød der råb og enkelte skud. Kaptajnløjtnanten, der havde telefonvagt på kommandantens kontor, så gennem et vindue ud mod den kommanderende generals have 5-6 tyske soldater i løb mod hovedvagten, hvorfra der faldt nogle skud. Kaptajnløjtnanten telefonerede straks til kommandantens stabschef, der boede uden for Kastellet, og afgav melding om, at tyskerne var i færd med at besætte Kastellet. Denne melding bevirkede, at stabschefen i løbet af en halv times tid fik alarmeret en række personer og institutioner. Det

lykkedes endvidere kaptajnløjtnanten, inden han blev taget til fange, at afgive melding om det passerede til den vagthavende officer ved generalkommandoen i Proviantgården på Slotsholmen.

Drønet fra Norgesporten kaldte også den vagthavende premierløjtnant på 1. regiments kontor ud. Da han blev klar over, hvad der foregik, løb han tilbage til kontoret for at underrette regimentschefen, der var i sit hjem uden for Kastellet, Livgarden klar til kamp ved Amalienborg men kontorets telefon var afbrudt. Premierløjtnanten ville så alarmere garnisonstropperne; fjendtlig ild forhindrede ham imidlertid i at nå frem, og han måtte søge dækning i kontorbygningen, der straks efter blev taget.

Dette overfald lykkedes alt for godt, men een ting glippede dog: Den kommanderende general blev ikke taget til fange, og i og for sig betød besættelsen af Kastellet ikke meget ud over den rent moralske virkning.

IV

I den tidlige morgenstund hørtes skydning over store dele af byen. Den blev således også kl. 5,10 hørt af kasernevagten på Livgardens kaserne. Samtidig modtog chefen for Livgarden ordren om modstand. Den lød: - »Alarmer Livgarden og klar til modaktion«. Fra Københavns kommandant indløb der straks efter melding om landgangen på Langelinie og overfaldet på Kastellet. Livgardens chef alarmerede med det samme pr. telefon vagten på Amalienborg. Den vagthavende løjtnant, premierløjtnant Hartnack, fik ordre til at udlevere skarp ammunition, afspærre Slotspladsen og rekvirere politi. Det blev desuden meddelt, at der snarest ville ankomme forstærkning. Kl. 5,20 var alt indkvarteret personel på garderkasernen alarmeret med ordren: - »Klar til øjeblikkelig udrykning«. Man forsøgte også at komme i forbindelse med livgardens øvrige afdelinger, men forgæves. Det så ud til, at telefonen var afbrudt.

Premierløjtnant Hartnack udstedte straks de fornødne ordrer og afgav melding til vagtkommandøren, kaptajn P. A. C. Henningsen. Umiddelbart efter at kaptajnen havde modtaget meldingen, begav han sig over i kolonnaden. Her havde det postfri mandskab taget opstilling for at få udleveret de skarpladte patroner. Udleveringen var næsten afsluttet, og geværene blev nu ladt. At garderne var ved godt kampmod fremgår af, at en ordre fra kaptajnen om på egen hånd at åbne ild

mod enhver, der bar våben og var i tysk uniform, blev modtaget med umiskendelig tilfredshed.

En forstærkning af de udstillede poster fandt nu sted, og der udstilledes således 2 dobbeltposter følgende steder: i Amaliegade mellem Residenspalæet og Kronprinsens Palæ, ved hjørnet af Frederiksgade og Ny Toldbodgade og i Fredericiagade mellem Chr. VII's Palæ og Residenspalæet. På selve Slotspladsen stod posterne ved portene til Residenspalæet og Kronprinsens Palæ og i Kolonnaden. I gårdene bag palæerne var der de sædvanlige poster. 4 mand holdtes i reserve. Alt var på plads kl. 5,25, og indtil da havde ingen fjender vist sig.

Man hørte tydeligt skydning i retning mod Kastellet, og en civilperson, der kom cyklende, kunne kl. 5,35 meddele, at en snes tyskere rykkede fra Grønningen ned ad Bredgade. Nu indfandt den første forstærkning fra garderkasernen sig. Det var løjtnant Castenskiold-Benzon med 1 rekylgeværgruppe på 10 mand. De blev beordret til hjørnet af Frederiksgade og Bredgade.

Omtrent samtidig med, at forstærkningen blev sendt på post, så vagtkommandøren og posterne i Amaliegade, at en styrke på en halv snes mand trængte frem i Amaliegade nede ved Grønningen. Der blev

Kastellet er overrumplet, gangsterne er rykket ind, og de begynder nu at etablere sig. Først skal man have trukket de nødvendige telefonledninger - uden at man dog tør slippe håndgranaten! Der kunne jo finde overraskelser sted, som forstyrrede det samfundsnyttige arbejde!

ikke straks åbnet ild, idet man ikke var klar over, om det var danske eller tyske soldater. Men et øjeblik efter faldt de fremrykkende soldater ned langs husene og åbnede ilden. Samtidig blev der fra Fredericiagade skudt mod de fire gardere i Amaliegade. De smed sig straks ned på åben gade og besvarede ilden. Da de lå ud for Fredericiagade og således var udsat for flankebeskydning, søgte de at bringe sig i dækning ved dels krybende og dels i spring at trække sig tilbage. Under bevægelsen blev garder 50 Agger såret i venstre skulder og garder 315 Berthelsen i venstre lår. Begge kom dog i sikkerhed bag Kronprinsens Palæ og blev bragt ind i palæets portnerloge.

Den næste forstærkning fra garderkasernen nåede nu frem. Det var ligeledes en rekylgeværgruppe. Under ledelse af premierløjtnant Hartnack blev den bragt i stilling ved hjørnet af Residenspalæet og Amaliegade. Gruppen løb i spredt orden over pladsen, og herunder blev garder 284 Garmer ramt i brystet og faldt om midt mellem hesten og hjørnet af Residenspalæet. Vagtkommandøren kom gardereren til hjælp. Den sårede kunne ikke selv flytte sig, og det blev nødvendigt at tilkalde to mand fra Residenspalæet til at bære ham ind i palæets portnerloge. Vagtkommandøren sendte nu tre mand i stilling ved de små stensøjler, som bærer jernkæderne omkring hesten. Herfra kunne de skyde ned ad Amaliegade.

Derefter indtrådte et uforglemmeligt øjeblik. Kongen, der havde set garder 284 falde, kom ned i portnerlogen og takkede stærkt bevæget den hårdt sårede garder for hans indsats. Senere blev de tre sårede kørt bort.

Yderligere to rekylgeværgrupper ankom fra garderkasernen. Ingen af forstærkningsgrupperne, der kørte i motorvogne, havde undervejs mødt modstand. De to nye grupper blev beordret til Fredericiagade og underlagt løjtnant Castenskiold-Benzon.

I Amaliegade blev der skudt en del fra begge sider. Tyskerne var vanskelige at se. De lå i gadeporte, bag sandsække og ved hjørnet, hvor Ny Toldbodgade støder til Amaliegade. I Bredgade skød tyskerne meget. Kuglerne peb om ørerne på de danske soldater, men det lykkedes dem at forhindre fjenden i at rykke frem, og opgaven med at holde dem borte fra Amalienborg blev således løst.

Kl. ca. 5,55 kom der ordre fra kongen til vagtkommandøren om at standse skydningen og meddele de fjendtlige grupper, at kongen øn-

skede, at skydningen skulle ophøre. Fra dansk side ville den ikke blive genoptaget, medmindre tyskerne forsøgte at trænge ind på slottets område. Efter at skydningen var indstillet fra dansk side, begav vagtkommandøren sig ud til de to angribende tyske grupper. Først gik han hen til gruppen i Amaliegade. Den tyske delingsfører kom til stede, og der blev opnået enighed om at indstille skydningen og fremrykningen i Amaliegade. Inden vagtkommandøren trak sig tilbage, gjorde han opmærksom på, at forsøg på videre fremrykning ville blive besvaret med ild. Noget mere besvær var der med den tyske gruppe i Bredgade, d.v.s. de indtog en mere truende holdning end i Amaliegade; men da det til sidst viste sig, at der skulle forhandles med samme delingsfører som sidst, var alt hurtigt i orden. Vagtkommandøren kunne derefter aflægge melding til hans majestæt om det passerede. Han fik herved et dybt indtryk af kongens og dronningens fortvivelse og sorg over den skæbne, der var overgået land og folk. Bekymrede ord, der også røbede bitterhed, viste, med hvilken alvor kongen imødeså fremtiden. Ingen af de tilstedeværende vil glemme dette, lige så lidt som dronningens, kronprinsens og kronprinsessens vilje og evne til at lette kongen de tunge byrders tryk den 9. april.

Mod, uforfærdethed, disciplin og pligtfølelse havde garderne - ligesom de andre soldater, der fik lov til at kæmpe - udvist, det var et lyspunkt. Det er med rette blevet sagt, at garderne stod vagt om deres konge med en sådan nidkærhed, at kun over deres lig kunne en fjende bane sig vej til det, de var sat til at værne.

Det skal også siges, at der var fortvivelse blandt mandskabet over, at kampen blev indstillet.

Omtrent på det tidspunkt, da kongen standsede kampen ved Amalienborg, fik man alarmeret livgardens styrker på Jægersborg Kaserne og i Høveltejren. Det første sted lå 3 kompagnier af 3. Livgardebataillon og i lejren Livgardens Kanonkompagni, som bestod af gammelt mandskab og rekrutter. Begge steder blev der gjort klar til afmarch, men ca. kl. 7 kom ordren om ikke at gøre modstand.

V

Tidligt om morgenen blev der fra generalkommandoen givet flyvetrop-

Vrag af hærens flyvemaskiner på Værløse Flyveplads efter det tyske overfald. Om dette fortæller flyverløjtnanten H. Kierkegård: »Ved 5,30 tiden stod jeg uden for hangaren. Pludselig så jeg 3 rækker af monoplaner over Måløv med kurs mod pladsen. Jeg råbte alarm, vi løb til maskinerne og flyversoldaterne til luftmålsgeværene. Vi var ikke nået til maskinerne, før den første byge af brandprojektiler slog ned over pladsen. Medens jeg spændte min faldskærm på, så jeg, at flere af R-maskinerne ved Hangar II og III brændte, og en R-maskine, der var startet lige før angrebet, blev skudt brændende ned, da den nåede den nordlige begrænsning. Der blev nu givet ordre til at gå i dækning i hangaren. Efter angrebene fik vi ordre til at rykke op i lejren for at overvære flagets hejsning, måske for sidste gang. Resten af dagen gik med forskelligt oprydningsarbejde og med at høre på et væld af rygter. Ordren for den 10/4 lød på, at der skulle holdes øvelser som sædvanlig, dog ikke flyvning. Om morgenen var vi alle tavse, som om vi først nu var blevet klar over, hvad der var sket dagen før. Danmark var ikke mere et selvstændigt land, men besat af en fremmed stormagt, og vi havde nu kun at afvente, hvad fremmede agtede at gøre med os. Det var dog kun den første time, der var normal øvelse; derefter kom der ordre til at pakke og gøre klar til udrykning af lejren når som helst«. Senere på dagen var løjtnant Kierkegård i København for efter ordre at aflevere privat bagage. Om aftenen vendte han tilbage til Værløse: »Jeg nåede lejren, da dannebrog blev sænket for sidste gang. Der var dødsstille. Jeg tror ikke, der var nogen, der havde tårer i øjnene, vi var ligesom forstenede allesammen. Nede på pladsen, hvorover vi så tit havde tumlet vore maskiner, stod en fremmed magts maskiner. Der gik een mand og holdt vagt ved dem. Den 11/4 tidligt om morgenen rykkede vi ud af lejren og gik i kantonnement i Måløv. Midt i al den hjælpeløse uvished om, hvad der skulle ske med én, havde man een trøst: Billedet af den danske 5 måneders flyversoldat, der stod ved sit luftmålsgevær som han kun havde betjent 2-3 gange før, og skød som en rasende mod en fremmed magts kraftigste og nyeste kampmaskiner, medens nedslagene fra brand- og panserprojektiler sprøjtede jord på ham. Han gik først i dækning, da det blev befalet. Hvad kunne han ikke have udrettet under andre forhold«?

perne i Værløselejren ordre til at lade rekognoscere langs grænsen, men da generalkommandoen kl. 4,50 kunne meddele, at de tyske styrker nu var gået over grænsen, og at der var sket landgang på Fyn, blev ordren annulleret. Maskinen var dog startet, og den vendte først tilbage, efter at angrebet på flyvepladsen havde fundet sted.

Fem minutter senere blev meldingen om de tyske tropper bekræftet af generalstabens efterretningssektion. Efter at oberst Førsløv forgæves fra lejren havde forsøgt at komme i forbindelse med generalkommandoen, alarmerede han kl. 5,05 lejren, og fem minutter efter fik de flyvende eskadriller ordre til at afgå til mobiliseringsflyvepladserne. kl. 5,25 indgik så den tidligere omtalte telefonordre, som general Prior personlig gav fra krigsministeriets portnerloge, om, at der skulle ydes modstand. Endvidere blev det meddelt, at Kastellet var besat, og at generalkommandoen ville forsøge forsvaret af Sjælland organiseret.

Af materiel var der i lejren: 21 jagermaskiner, 27 rekognosceringsmaskiner, 19 skolemaskiner og 1 mølplan tilhørende 1., 2., 3. og 5. eskadrille samt flyveskolen.

Eskadrillernes materiel var trukket ud af hangarerne kl. 5,45 og stod klar til at flyve til mobiliseringspladserne. Rundt på pladsen var luft-

værnsgeværerne gjort klar til brug.

Netop da blev flyvepladsen angrebet af 9 tyske maskiner. Det var maskiner af typen Messerschmidt 110, der angreb. Angrebet fortsattes med ophold og varierende styrke til kl. 6,30. Der blev ikke kastet bomber, men skudt med brandammunition.

Skønt der blev skudt meget stærkt med luftværnsgeværerne, lykkedes det ret hurtigt de angribende maskiner at skyde materiellet på pladsen i brand.

En enkelt dansk maskine startede, umiddelbart før angrebet satte ind, men den blev straks skudt ned. Herved mistede militærflyver, løjtnant af reserven V. Godtfredsen og flyverobservatør, sekondløjtnant C. F. Brodersen livet. De tilhørte begge Jydske Flyverafdeling. De vidste intet om det forestående angreb, og så vidt det har kunnet konstateres, er der ikke blevet skudt fra den danske maskine. Man mener fra jorden at have set, at observatøren lige inden nedskydningen pegede i retning af de angribende fjender.

Herefter gav oberst Førsløv ordre til at forsvare lejren og flyvepladsen med alt til rådighed værende personel.

Kl. 5,40 var krigsministeriet i telefonisk forbindelse med lejren, og der blev givet oplysninger om tyskernes fremtrængen. Man var i Værløse rede til at tage kampen op, men kl. 7 indløb der ordre til, at ingen maskine måtte starte, og ved en kontroloprøngning fra lejren tilføjede ministeriet yderligere, at der ingen modstand måtte ydes mod de tyske tropper.

Førinden havde oberst Førsløv truffet forberedelser til at evakuere lejren. I alt blev der ødelagt 11 danske maskiner, mens 14 blev stærkt beskadiget.

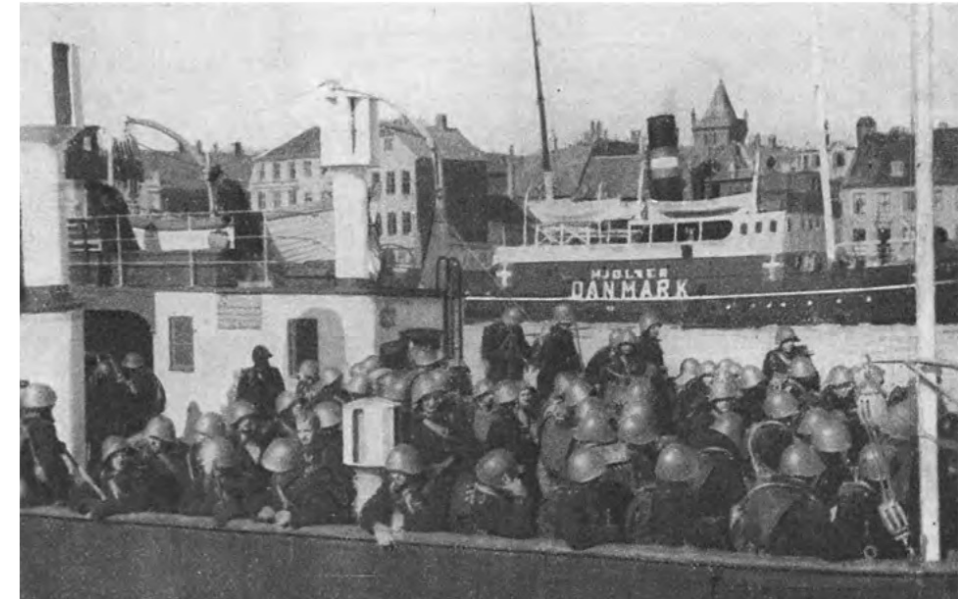
VI

De øvrige sjællandske styrker nåede ikke at komme i kamp med tyskerne, hvor meget end befalingsmænd og mandskab ønskede at lægge deres lod i vægtskålen.

Styrkerne var placeret således:

1. regiment havde 21. batl., rekrutter, i Høvelte- og Sandholmslejren, 15. batl., gammelt mandskab, i Sydvestsjælland og kanonkompagniet, dels rekrutter, dels gammelt mandskab, til fægtningsskydning om Frederiksværk.

Da danske Soldater den 9. april om morgenen gik til Sverige for at fortsætte kampen. Chefen for 4. regiment, oberst Helge Bennike fortæller: »Kl. 8,45 nåede jeg med regimentstabens officerer Helsingør Havn, og det var med den største spænding, jeg så ud over sundet for at se, om der var tyske krigsskibe i farvandet. Der var intet at se. Af opslag ved færgelejet fremgik det, at den første færge ville afgå kl. 10,05, og jeg beregnede, at det første kompagni kunne nå Helsingør kl. 9,15. I havnen lå et dansk marinefartøj, opmålings-skibet »Freja«, og jeg gik om bord i det for at tale med chefen og få ham til at sejle os over til Helsingborg, idet jeg regnede med, at det ville volde mindre vanskelighed at få en søofficer til at tage en beslutning og et ansvar end at få en af statsbanernes tjenestemænd til det; chefen var en ung søløjtnant Kinch, hvem mit forslag kom ganske overraskende. Efter en kort betænkning var han dog rede til at påtage sig ansvaret for at føre sit skib til svensk havn; men det havde ikke fyr under kedlerne og kunne derfor først afgå 3-4 timer senere. Det kunne jeg ikke vente på, da det ikke kunne forudses, hvornår de tyske tropper ville nå til Helsingør og umuliggøre overfarten. Jeg måtte da beslutte mig til afbenytte færgen kl. 10,05. - Det var en pinefuld time, der påfulgte, medens vi gik frem og tilbage mellem havnen og jernbanestationen, spændt på, om tyskerne eller vore egne tropper ville nå først til Helsingør. Vi vakte en del opsigt, medens vi gik der, og folk spurgte, hvad der skulle ske. Da det var nødvendigt at hemmeligholde planen til det sidste, bildte vi dem ind, at havnen skulle besættes, og efterhånden samledes der en stor menneskemængde for at se, hvad der skulle foregå. Færgen lagde sig på plads i færgelejet, og vi drøftede hvorvidt det ville være rigtigt at forberede skibsføreren på, hvad der forestod; men vi undlod det dog. Man kunne ikke være sikker på, at han - for at blive fritaget for ansvaret - ikke ville telefonere til København for at indhente forholdsordre, og den ville utvivlsomt være gået os imod. Så hellere udnytte overraskelsesmomentet ved et kup, så snart vi selv var klar. - Kl. 9,30 ankom sekondløjtnant Krogh til havnen med melding om, at 1. kompagni af 11. bataillon nu var nået til Helsingør og stod umiddelbart syd for byen. Jeg sendte ham tilbage med den ordre, at kompagniet skulle ankomme til stationen præcis kl. 10, ikke et minut før og ikke et minut senere, og på slaget 10 kom kompagniet i marchkolonne ind på pladsen mellem havnen og stationen med kaptajn Gabel-Jørgensen i spidsen og 11. bataillons fane udfoldet på højre fløj af forreste gruppe. marchen fortsattes hen forbi stationsbygningen, og ud for færgelejet blev der kommanderet »Svingning til venstre«, hvorefter hele kompagniet uden standsning marcherede ud på færgen. Toldere og politi kom til for at blande sig i denne uregelmæssighed. Der var jo hverken tale om told eller pasrevision, og de forsøgte at protestere, men blev uden videre skubbet til side af den marcherende kolonne. - Så snart vi var om bord, befalede jeg skibsføreren at kaste los og afsejle med det samme, og jeg er ham tak skyldig for hans forståelse og hjælpsomhed. Han efterlod alle de jernbanevogne, som han skulle have haft med til Sverige, på Havnepladsen i Helsingør og sørgede for at få færgen til at gå planmæssigt kl. 10,05. - Vi sejlede nu ud af Helsingørs Havn, og terningerne var uigenkaldeligt kastede«.

4. regiment havde 11. batl., rekrutter, i Roskilde samt i og ved Holbæk, 17. batl. og stabskompagniet, gammelt mandskab, i Sydvestsjælland.

5. regiment havde regimentets korporalskole i Vordingborg, 19. batl., rekrutter, dels i Vordingborg, dels i Slagelse, hvor også kanonkompagniet lå, stabskompagniet og 14. batl. med gammelt mandskab i Sydvestsjælland.

Gardehusarregimentet havde 1. og 2. ryttereskadron, rekrutter, på Gardehusarkasernen; her lå også skyttseskadronen, dels rekrutter, dels gammelt mandskab. Cyklisteskadronen og panservognseskadronen, dels rekrutter, dels gammelt mandskab, lå i Sydvestsjælland.

1. feltartilleriregiment havde 1., 2. og 6. afdelings rekrutter i Avedørelejren og de samme afdelingers gamle mandskab i kantonnement om Tikøb.

2. feltartilleriregiment havde rekrutterne af 5. og 12. afdeling i Holbæk og samme afdelingers gamle mandskab i kantonnement i Svinninge og Hjembæk, 4. og 11. afdelings gamle mandskab og rekrutter dels i Ringsted og Omegn, dels i Sydvestsjælland.

Luftværnsregimentet havde 10. afdelings rekrutter dels på Artillerivejs Kaserne, dels i Avedørelejren. 13. afdelings rekrutter, hvis uddan-

nelse var helt på begyndelsesstadiet, lå i Værløselejren.

Ingeniørregimentet havde pionerbataillonernes rekrutskole, radiokompagniet og depotkompagniet på Ingeniørkasernen, 1. pionerbatt.s gamle mandskab og Sjællandske Divisions telegrafkompagni i Sydvestsjælland.

Fodfolkets kornet- og løjtnantsskole var i Helsingør, og rideskolen og rytteriets befalingsmandsskoler i Næstved.

Alle afdelinger blev om morgenen alarmeret enten gennem krigsministeriet eller Sjællandske Division (5. regiment dog først fra Masnedøfortet, og styrken i Slagelse af politimesteren i Korsør).

Divisionens souschef, kaptajn Kirstein, blev kl. 5,15 ringet op i sit hjem af direktøren for krigsministeriet, der gav følgende ordre:

»Tyske tropper er gået i land på Fyn, rykket over grænsen i Jylland og har besat Kastellet. Alarmér straks de københavnske afdelinger. Afdelingerne ude på Sjælland alarmeres af krigsministeriet. Afdelingerne handler i overensstemmelse med den almindelige forholdsordre«.

Da divisionskontoret såvel som 1. regiments kontor i Kastellet jo var taget af tyskerne, etablerede de to myndigheder midlertidigt kontorer i de pågældende chefers hjem.

Den givne ordre blev, så hurtigt telefonen tillod det, givet til de 15 myndigheder, hvorom .det drejede sig. Og efter at krigsministeriet kl. 6,30 havde givet ordre om, at modstand ikke måtte ydes, blev også denne ordre videresendt.

Det skal nævnes, hvorledes visse af afdelingerne forholdt sig, efter at de havde modtaget den første ordre. Gardehusarregimentet i København, oberst Giersing, gik til Nordsjælland for ikke at blive taget til fange på kasernen og for at kunne kæmpe sammen med de øvrige danske tropper i denne egn. 4. regiment i Roskilde trak af samme grund 11. bataillon til Nordsjælland. Da regimentschefen, oberst Bennike, kom til Helsingør med 1. kompagni af bataillon, gik han sammen med kompagniet og dele af kornet- og løjtnantsskolen om bord i færgen til Sverige. Obersten troede på det tidspunkt, at også Sverige var i kamp med tyskerne. 5. regiment alarmerede foruden sine egne styrker direkte alle de afdelinger, der lå i Sydvestsjælland (Faksegruppen). Her forlangte tyskerne senere nogle steder i strid med overenskomsten våben

Skitse over den Del af Sønderjylland, hvor Kampene foregik.

og ammunition udleveret. Ved energisk optræden fra de pågældende danske chefers side frafaldt tyskerne dog kravet, og allerede overdragene våben blev leveret tilbage.

Ved Bornholms Værn var beredskabet den 9. april om morgenen som ved hærens øvrige afdelinger. Dagen forløb, uden at de militære operationer direkte berørte øen. Kl. 7,40 modtog kommandanten ordre fra krigsministeriet om, at der ikke måtte ydes modstand ved en eventuel tysk besættelse. Den 10. april landsatte tyskerne en bataillon i Rønne, og besættelsen gav ikke anledning til episoder af nogen art.

VII

Som tidligere omtalt var Jydske Division placeret i Sønderjylland, Nørrejylland og på Fyn. I Sønderjylland var tropperne fordelt således: Sønderborg Garnison, Tønder Garnison, på og om Søgård, Haderslev Garnison og 14. artilleriafdeling (luftværnsafdeling), der havde stab og 1 batteri i Rødekro, 1 i Løgumkloster og endelig 1 ved Esbjerg.

Der var truffet bestemmelse om, at disse styrker, hvis der fandt et pludseligt angreb sted på grænsen, skulle gøre modstand under samlet kommando af garnisonskommandanten i Sønderborg, oberst H. Chri-

stensen, som i givet tilfælde tillige skulle have grænsegendarmeriet underlagt. Planen for modstand var den, at styrkerne fra Søgård under kommandøren for 4. batl., oberstløjtnant S. E. Claussen, til det yderste skulle fastholde en række punkter, der strakte sig over en front på ca. 35 km fra Rønshoved ved Flensborg Fjord til Korskro. (Se skitse side 173 og 175). Medens dette skete, skulle styrkerne fra Sønderborg og Haderslev føres til terrænet om Sdr. Hostrup, syd for Åbenrå, hvor oberst Christensen ville overtage kommandoen og lede kampen.

Styrken i Tønder skulle holde igen i den vestlige del af Sønderjylland, og grænsegendarmeriet skulle gøre modstand under selve grænseovergangen. Oberstløjtnant P. F. L. B. Hintz, der var chef for 2. fodfolkspionérbatl. og kommandant på Søgård, skulle med adjudant straks afgå til Sdr. Hostrup, hvor oberstløjtnanten skulle være stabschef hos oberst Christensen, når han ankom for at tage kommandoen over den samlede styrke.

Planen kom imidlertid slet ikke til udførelse.

Da begivenhederne i Sønderjylland udviklede sig så hurtigt, som de gjorde, anså divisionen det nemlig for håbløst at få styrkerne fra Sønderborg og Haderslev samlet ved Sdr. Hostrup, hvorfor den kl. 5,25 gav oberst Christensen ordre til at forblive i Sønderborg, indtil ny ordre forelå.

Heller ikke Haderslev-styrkerne kom til Sdr. Hostrup, idet garnisonskommandanten i Haderslev, oberst A. C. J. A. Hartz, som følge af meldinger, der indløb om Søgård-styrkernes tilbagegang mod Åbenrå, satte de styrker, der var i Haderslev, ind til forsvar af denne bys sydlige del.

Endelig var, som tidligere nævnt, grænsegendarmeriet gledet ud som kampafdeling. Ministeriet havde bestemt, at grænsegendarmeriet ikke måtte skyde, og tyskerne blev derfor ikke sinket ved grænsen.

Til forbindelse med grænsegendarmeriet sendte kommandanten på Søgård en motorcyklistpatrouille til vejstjernen nord for Kruså. Den skulle hurtigst muligt afgive melding, hvis en eventuel grænseoverskridelse fandt Sted. Telefonopringninger til og fra grænsegendarmeriet var det eneste, tropperne havde at stole på som efterretningsmiddel.

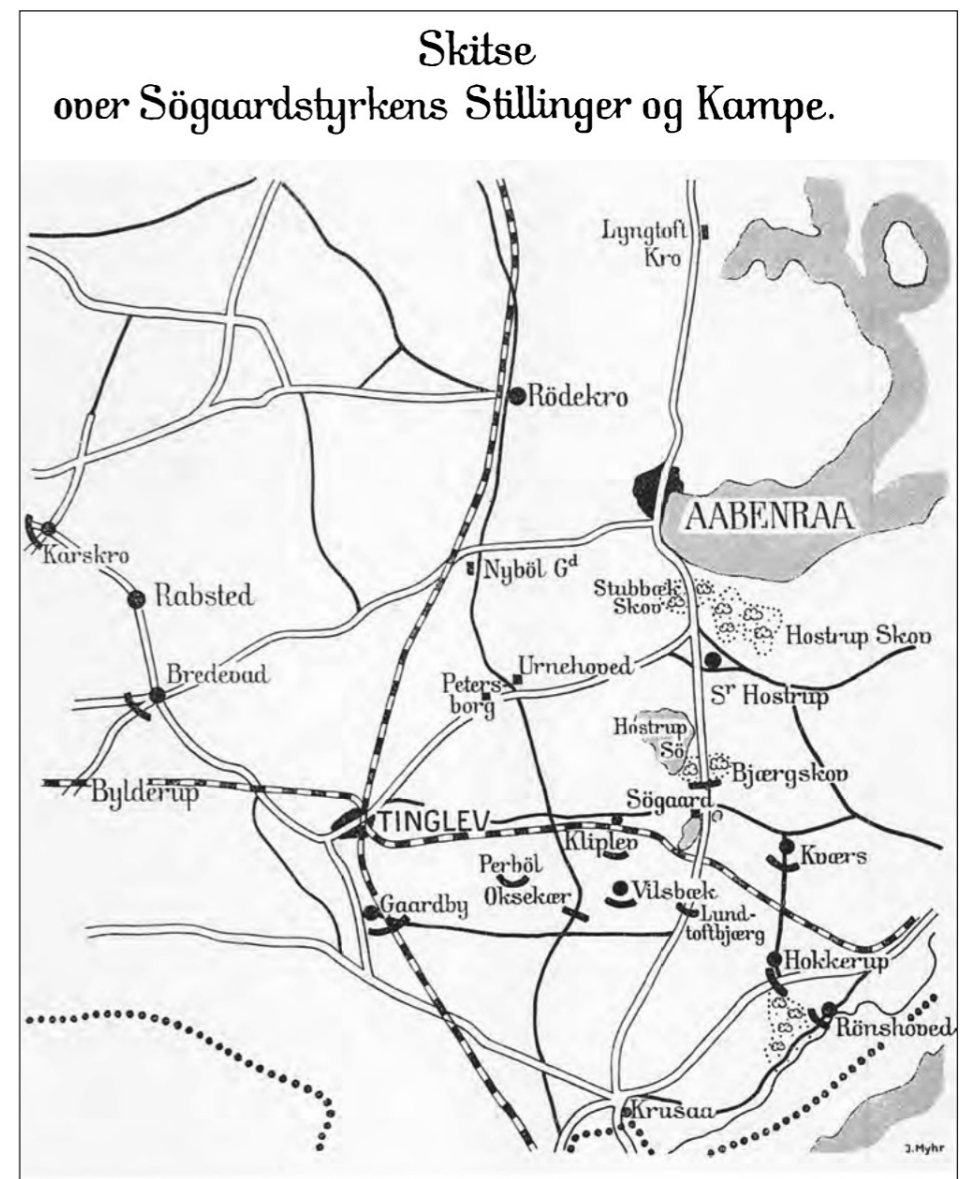
VIII

Efter denne oversigt gives i det følgende en redegørelse for, hvad der

hændte, hver af de forskellige styrker.

Sønderborg-garnisonen var på i alt ca. 325 mand, nemlig 3. batl.s 1., 2. og 3. komp. Rekrutter samt en del af det til 18. batl. og fodfolkets sergent- og oversergerentskole hørende befalingsmandspersonel.

Kl. 4 modtog oberst Christensen Melding fra fodfolkspionerkom-

mandoet i Tønder om motorlarm langs grænsen fra Rends til Aventoft. Obersten ringede Søgård op for at meddele dette, men Søgård var allerede underrettet af Tønder. Kl. 4,30 kom der melding fra Søgård om, at grænsen var overskredet, og umiddelbart herefter udsendte obersten befaling til de forskellige styrker om at gå i de til kamp forudsete stillinger. Disse stillinger var vel forudset, men, som anført, ikke forberedt, da der jo på grund af regeringens forbud ikke måtte graves eller træffes nogen foranstaltning til spærring, sprængning eller lignende. Samtidig rekvireredes ved hjælp af Sønderborg Politi rute- og lastautomobiler til transport af Sønderborg Garnison til Sdr. Hostrup. kl. 5,25 var de første motorvogne mødt, og et halvt kompagni var klar til indladning; men kort efter modtog obersten følgende fra Divisionen: »Sønderborg-styrken skal blive i Sønderborg indtil ny ordre«. Samtidigt meddeltes det, at Nyborg, Middelfart og Snoghøj var besat.

Som følge af denne ordre fik oberst Christensen ingen indflydelse på begivenhederne andet steds i Sønderjylland, men han traf derefter følgende forsvarsforanstaltninger med sin styrke:

1. trefodsafdeling¹⁾ sendtes i rutebil til Frydensdal (vejgaffel øst for Bøffelkobbøl). 1 deling og 1 trefodsgruppe blev lagt i Brohovedskansen til forsvar af Alssundbroen. 2 af de ældste rutebiler fulgte med for eventuelt at bruges til spærring af vejene Sønderborg-Åbenrå og Sønderborg-Gråsten. Brovagten fik ordre til at have broen nede, indtil nærmere ordre forelå. 1 luftværnsafdeling (trefod) tog stilling på kasernens sportsplads, 2 maskingeværer anbragtes i kasernens tårn (luftværnsgeværer), og 1 kompagni besatte kaserneetablisementet. Resten af styrken blev holdt i reserve i kasernens kælder.

Kl. 6 meldtes fra Mommark Jernbanestation, at 3 tyske motortorpedobåde landsatte ca. 25 mand. Der blev derfor fremsendt en halv deling på lastvogne til Spang, øst for Sønderborg. 3 tyske flyvemaskiner, som passerede lavt hen over kasernen og nedkastede opråb, blev beskudt af de opstillede luftværnsgeværer. Kl. 7,25 ændredes imidlertid hele stillingen, idet man fra divisionen modtog krigsministeriets ordre om ikke at gøre modstand. De fremsendte styrker blev så inddraget.

IX

Styrkerne i Tønder var sammensat af fodfolkspionerkommandoets be-

falingsmandsskole og fodfolkspionerkompagniet, beredskabsstyrke, i alt var der 180 mand, og de var fordelt således: Skolen: 1 afværgaefdeling (2 kanongrupper og 1 trefodsgruppe), 2 cyklisthold (hvert hold på 2 rekylgeværgrupper) og kompagniet: 4 delinger (à 4 rekylgeværgrupper med maskingeværtrefødder).

Efter aftale sendte grænsegendarmeriet hver time en situationsmelding. Indtil kl. 2 havde der intet været at meddele, men på dette tidspunkt hørtes svag motorlarm, og allerede kl. 3,20 indløb hertil den første melding om motorlarmen fra de oprangerede køretøjer langs grænsen fra Rends til Aventoft. Det konstateredes endvidere, at motoriserede tropper af ukendt styrke holdt stille ved Aventoft.

Kl. 4,10 kom der en melding, som lod formode, at nu skulle der for alvor ske noget. Det meddeltes nemlig, at 4 tyske militære personer »stod og rokkede ved den danske grænsebom«. Det gav anledning til, at der befaledes alarm med opstilling i kasernegården, og cheferne for skolen og beredskabskompagniet modtog af garnisonskommandanten, oberst A. Poulsen, ordre til tilbagegang. Skolen skulle ad Ribechausseen nå til Bredebro og beredskabskompagniet ad vejen om Emmerske til Løgumkloster. Målet var Bredålinien. Obersten agtede selv at gå til Bredebro.

Inden afmarchen fra kasernen gav skolens næstkommanderende, kaptajn løjtnant K. A. H. K. Laursen, under hvis ledelse den trak sig tilbage mod nord, følgende ordre:

»Skolen skal under kampføling gå tilbage til Bredebro. 2. panserværnshalvdeling rykker straks til Sølsted og etablerer spærring i sydudkanten af byen. 1. panserværnshalvdeling sikrer som bagspids under tilbagegangen. Standser i Abild. Her nærmere ordre. Cyklisterne snarest til Abild. Her nærmere ordre. Marchvej for alle: Gennem kasernens nordre låge, ad Gammel Abildvej til Abild. Herfra over Sølsted til Bredebro. Fodfolkspionerkompagniet rykker over Vennemose mod Løgumkloster«.

Det var i sidste øjeblik, ordren til tilbagegang blev givet, for mens man rykkede ud ad kasernens bagdør, drønedede de tyske panservogne og motorvogne op foran kasernens hovedindgang. Obersten så fra sit kontor panservognenes bevægelser syd og øst for kasernen, og han

1) Trefodsgevær er et almindeligt rekylgevær anbragt i en let trefod, hvorved der opnås større stabilitet, således at man bl.a. kan have håb om træfning på større afstand end med rekylgevær uden trefod. Også det danske maskingevær er et rekylgevær i trefod, men med en sværere trefod. Maskingeværet er egnet til skydning på endnu længere afstand og til indirekte skydning. Det har 4 vekselpiber, medens rekylgeværerne kun har 2 piber ialt.

kaldte derfor cheferne for styrkerne til sig for at orientere dem herom. Forinden var det altså lykkedes de danske styrker under ledelse af deres respektive næstkommanderende at slippe gennem kasernens østre port, over den lille eksercerplads, gennem en låge i hegnet, passere en forberedt nødbro over Galgestrømmen og drage videre mod nord. Skolen gik ad marchvejen mod Abild, kompagniet gennem terrænet.

Imidlertid trængte de tyske panservogne ind på kasernens grund, mens andre panservogne og motoriseret fodfolk i løbet af få minutter hobede sig op foran og omkring kasernen. Samtidig blev den til stadighed overfløjet af et stort antal tyske flyvere.

Under disse omstændigheder havde obersten intet valg - kasernen kunne ikke forsvares. Det eneste, der var at gøre, var at indlede forhandlinger med den tyske oberstløjtnant om kasernens overgivelse, og det gjaldt om at trække disse forhandlinger længst muligt ud, så skolen og kompagniet kunne vinde tid til at slippe bort.

Det lykkedes, og vi følger nu Styrkerne under Tilbagetrækningen mod Nord.

Skolen nåede efterhånden Abild, hvor 1. panserværnshalvdeling blev beordret i stilling i byens sydlige udkant, mens halvdelen af cyklisterne blev anbragt til flankesikring af kanonen. Resten af skolen sendtes videre til Sølsted.

Det var ikke muligt at få etableret en effektiv vejspærring i Abild, før tyske motorcyklister og panservogne dukkede op; men maskinkanonen åbnede ilden og tvang den forreste panservogn til standsning. Rimeligvis blev den ramt. Nu begyndte de fjendtlige motorcyklister imidlertid at skyde, og efterhånden nåede de ind på 300 meters afstand. Kaptajnløjtnanten besluttede dels på grund af den korte afstand til fjenden, dels på grund af den mangelfulde vejspærring at gå tilbage til Bredebro for at få tid til der at indrette spærringer. Fjenden fulgte ikke straks efter, og derfor lykkedes det føreren for cyklisterne, premierløjtnant Sørensen, ved energisk optræden at få samlet næsten alle sine folk og påbegynde tilbagetrækningen.

Ved Stengården nord for Abild standsede premierløjtnanten panserværnsdelingens motoriserede trefodsgruppe, etablerede en vejspærring ved hjælp af en forbi kørende lastbil og slap bort, mens tyskerne skød fra nordkanten af Abild. I Sølsted beordredes alle cyklisterne til Bredebro. Tilbage i Sølsted var derefter kun 2. panserværnshalvdeling,

da tyskerne efter ca. ¾ Time viste sig.

Der blev åbnet ild mod dem, og den forreste tyske panservogn blev ramt, så den kørte i grøften. Den næste blev også ramt, men kunne dog bakke noget tilbage, hvorpå den begyndte skydning, antagelig med en 37 mm kanon. Da der lidt senere viste sig 3 fjendtlige flyvere, som både skød kraftigt med maskingeværer og nedkastede bomber, gav kaptajnløjtnanten ordre til tilbagegang til resten af styrken i Bredebro. Retræten lykkedes uden at blive generet af fjenden, når undtages enkelte angreb fra flyverne.

I Bredebro havde 1. panserværnshalvdeling fået etableret spærringer. Cyklisterne beordredes til sikring af flankerne, og en kotorordonnans sendtes ad vejen til Løgumkloster for at rekognoscere forholdene der. Kort efter, endnu før flankesikringen var blevet effektiv, dukkede en større fjendtlig kolonne af motorkøretøjer - sandsynligvis flere panservognskompanier - frem i venstre flanke på vejen fra Løgumkloster. Kolonnen opdagedes først, da den var på 2-300 meters afstand, og kaptajnløjtnant Laursen indså straks, at al kamp i denne situation ville være håbløs og yderligere tilbagegang umulig. Det var med tungt hjerte, han besluttede at opgive modstanden. Men så skete der pludselig noget: i samme øjeblik gav styrken i byens udkant ild mod de tyskere, der kom fra Sølsted, og dette foruroligede den tyske kolonne på Løgumklostervejen, så den på ny rykkede frem og beskød kirkepartiet. Efter ca. 5 minutters forløb ophørte dog al skydning. Klokkeren var da ca. 8, og der var gået knap fire timer siden udrykningen fra kasernen.

Efter et par timers forløb blev skolens mandskab frigivet af fjenden, og det nåede tilbage til Tønder ved middagstid. Styrken havde hverken faldne eller sårede.

Fodfolkskompagniet, der førtes af kompagniets næstkommanderende, premierløjtnant C. L. Kirkegård, blev ikke forfulgt af tyskerne under tilbagerykningen gennem terrainet i mindre grupper. Fjendtlige flyvere kredsede dog stadig over stedet, men skød ikke, og de blev heller ikke beskudt. Kompagniet nåede i god behold Tyvse og gik i stilling. Her modtog premierløjtnanten fra forskellig side melding om, at fjendtlighederne var indstillet. Han fæstede dog ikke lid hertil og besluttede over Høgslund at rykke i flyverskjul i Draved Skov. Efter at kompagniet var nået hertil, havde premierløjtnanten telefonisk forbindelse med kasernen i Tønder og fik her bekræftet, at der ikke længere

måtte ydes modstand. Kl. 15.30 var kompagniet atter på kasernen i Tønder.

X

På og omkring Søgård lå den største styrke, i alt ca. 600 mand, deraf ca. halvdelen rekrutter. Oberstløjtnant S. E. Claussen var som nævnt kommandør for 4. batt., oberstløjtnant P. F. L. B. Hintz chef for 2. fodfolkspionerbatt. og kommandant på Søgård.

I øvrigt var styrken sammensat således:

4. batl., rekrut- og beredskabsstyrke bestående af stab (heri indgik kaptajn H. M. G. Buch), 1. komp., kaptajn af reserven C. G. Bartholdy (2 cyklistdelinger à 4 rekylgeværgrupper og 1 cyklistdeling à 4 trefodsgrupper og 1 rekylgeværgruppe), 2. komp., kaptajn L. M. K. Nielsen (2 cyklistdelinger à 3 rekylgeværgrupper, 1 cyklistdeling à 4 rekylgeværgrupper og 1 cyklistdeling à 2 trefodsgrupper), 3. komp., kaptajn A. E. G. Klein (3 cyklistdelinger à 4 rekylgeværgrupper og 1 cyklistdeling à 4 trefodsgrupper), endelig 4. komp., kaptajn af reserven K. N. S. Bahnsen (2 motorcyklistdelinger à 2 maskinkanongrupper og 2 trefodsgrupper, i alt 4 stk. 20 mm kanoner og 4 trefodsgeværer).

2. fodfolkspioner batl., bestående af stab og bataillonens afværgekompagni, beredskabsstyrke, kaptajn S. A. Schack (2 delinger à 2 maskinkanongrupper og 2 trefodsgrupper, 1 deling à 2 maskinkanongrupper og 1 trefodsgruppe, i alt 6 stk. 20 mm kanoner og 5 trefodsgeværer).

Underbringelse: På Søgård: Stab, 1. og 4. komp. af 4. batl., stab og Afværgekompagni af 2. fodfolkspionerbatl.

I Kværs: 2. komp. af 4. batl.

I Kliplev: 3. komp. af 4. bat.¹⁾

Allerede den 8. april om formiddagen befalede oberstløjtnant Claussen prøvealarmering og senere prøveudlevering af ammunition, forbindspakker og personmærker, fordi der var indgået så alvorlige meldinger om tyske militære bevægelser op gennem Sydslesvig. Kl. 13,30 gav oberst Christensen, Sønderborg, ordre til alarmberedskab, hvorfor de allerede trufne prøveforanstaltninger blev opretholdt. Fra nu af holdtes kompagnierne i alarmberedskab på Søgård, i Kværs og Kliplev, idet 2. og 3. komp., der havde ligget spredt i kantonnementet i

1) Det skal yderligere bemærkes, at 4. batl.s 4. komp.s motorcyklistdelinger svarer til afværgekompagniets delinger. Begge er de motoriserede (motorcykel), og de fører foruden trefodsgeværer 20 mm maskinkanoner, ikke at forveksle med de 37 mm fodfolkskanoner, som vi møder ved forsvaret af Haderslev. Det viste sig under kampen, hvad man for øvrigt var klar over forud, at 20 mm maskinkanoner er et fortrinligt våben mod tyndt pansrede køretøjer, medens det ikke slår til over for sværere panser.

og omkring de nærmeste byer, nu hver for sig samledes i een lokalitet.

Alt var klar til øjeblikkelig udrykning. Man hvilede fuldt påklædt på sengene. Alle døre stod åbne, så man hurtigt kunne komme ud, og alle køretøjer var parate. Samtidig med ordren om alarmberedskab var der givet befaling til at optage kampen i de forud fastsatte stillinger, hvis grænsen blev overskredet. Stillingerne var prøvet gang på gang, så hver mand vidste, hvor han skulle være, men heller ikke her var der foretaget nogen forstærkning af stillingerne.

Det område, der skulle besættes, var i forhold til styrken, som var til rådighed, umådelig stort - 35 km fra fløj til fløj. Det faldt i 3 dele (se skitse side 173): Den midterste del (Vilbækstillingen) strakte sig fra Lundtoftbjerg i øst over Vilbæk-Oksekær-Perbøl til Gårdeby. Den venstre fløj var noget fremskudt for derved at dække vejene, som over Hokkerup og Rønshoved fører mod Sønderborg. Denne fløj havde først og fremmest den opgave at sikre Sønderborg-styrkens planlagte, men, som nævnt, uigennemførte march til Sdr. Hostrup. Endelig måtte på højre fløj de veje sikres, der fra syd og sydvest fører ind bag Vilbækstillingens ryg, og dette skete ved besættelser af Bredevad og ved Korskro. Ud over styrkerne i 1. linie måtte føreren råde over en lille reserve, der - alt taget i betragtning - bedst kunne stå ved Bjergskov. Den blev skabt ved, at bataillon fra hvert af fløjkompagnierne i første linie tog 1 cyklistdeling og fra 4. komp. 1 motorcyklistdeling.

Natten mellem den 8. og 9. april forløb i ro indtil kl. 3,45, da der fra Tønder indløb melding om motorlarmen syd for den vestlige del af grænsen. Kruså meldte derimod på dette tidspunkt alt roligt. Kl. 4,15 tog adjudanten ved 2. fodfolkspionerbatl. en kontrolopringning til grænsegendarmerikaptajn Malling Jacobsen, som først meldte: »Alt roligt«, men umiddelbart efter sagde - åbenbart til en person, der kom ind i lokalet, hvor han sad: »Hvem? Hvad siger De ...«. Derpå nåede han lige at få sagt ind i telefonen: »Nu går tyskerne over - nu er vi omringede«! I det samme blev telefonen afbrudt, og der blev ikke svaret på en kontrolopringning.

To minutter senere gav oberstløjtnant Claussen ordren: »Ryk i stillingerne og gør modstand«, og så suste ordonnansofficerer og ordonnanser af sted, dernæst de motoriserede styrker, og så trådte cykliststyrkerne for fuld kraft i pedalerne for at vinde med og nå ud i stillingerne før tyskerne.

XI

Nu følger vi begivenhederne de forskellige steder og begynder på venstre fløj: Rønshoved.

Hele Styrken, i alt 28 Mand, nemlig Halvdelen af 3. Deling af 4. Batl.s 2. Komp. og 1 Maskinkanon og 1 Trefodsgruppe af Afværgekomp., var i Stilling ved Fjordvejen Kl. 5,20. Undervejs var Styrken blevet beskydt fra fjendtlige Flyvere, og man havde besvaret Ilden uden synlig Træfning. Der var ingen Fjender over for Styrken, men der hørtes hurtig Skydning fra Hokkerup, og da denne ophørte Kl. 6, forsøgte Forbindelse med Hokkerup, der imidlertid var besat af tyske Motorstyrker. Da Føreren frygtede at blive afskåret, besluttede han over Gråsten at gå tilbage mod Sønderborg. Retræten begyndte Kl. ca. 8 og var afsluttet 10,15.

Hokkerup-styrken udgjorde den anden halvdel af 3. deling af 4. batl.s 2. komp. og ligeledes 1 maskinkanon og 1 trefodsgruppe af afværgekomp., 34 mand. Cyklisterne havde fra Kværs kørt sammen med cyklisterne til Rønshoved og blev altså også beskydt fra luften. Det

»Højforrædere i funktion« kunne dette billede kaldes. Det viser bevæbnede, civile hjemmety-skere, som ved Kværs hjalp med til at bevogte de danske soldater, inden disse blev ført bort. De to forbrydere midt i billedet kunne efter befrielsen 1945 genkendes og arresteres, takket være fotografiet.

samme var afværgedelingen ude for, da den var i færd med at udbygge en vejspærring ved hjælp af nogle redskaber, man havde fået fat på.

Kl. 5,10 var hele styrken i stilling ved vejgaflen syd for Hokkerup, og ti minutter efter angreb tyske motorcyklister og panservogne. Den lille kanon kom derfor straks i arbejde. Dens fører var korporal F. Jensen og skytten nr. 573, Nørholt, begge af afværgekompagniet. Korporal Jensen kommanderede: »Lige for, 3 fjendtlige panservogne!«, hvortil skytten svarede: »Har dem«! Derefter fulgte kommandoordene slag i slag, og skydningen åbnedes med samme ro, som drejede det sig om en daglig fredsøvelse, og med den virkning, at alle panservognene blev truffet og standsede. Da cyklistføreren spurgte: »Hvorfor skyder De enkeltskydning og ikke automatisk mod sådan et mål«? svarede korporalen lunt: »Vi har knapt med ammunition, hr. løjtnant, så det gælder om at spare, for det er jo ikke godt at vide, hvor mange panservogne han har«. Under skydningen opstod en funktioneringsvanskelighed, som dog uden besvær blev afhjulpet.

Skydningen havde den virkning, at fjenden nu måtte forlade motorcykler og panservogne for spredt i marken at optage kampen. Den forreste panservogns fører faldt straks for en velrettet rekylgeværbyge fra menig af 4. batl. 222, Goth. Snart var kampen i fuld gang med fjendtligt fodfolk, der trak igennem Kelstrupskov syd for hovedvejen uden om venstre flanke og ind i ryggen på den danske styrke. En fjendtlig 37 mm kanon blev bragt i stilling; men den nåede kun at få afgivet et skud, inden den blev bragt til tavshed ved to skud fra vor maskinkanon. Det ene gik gennem skjoldet lige over løbet og ind i låsen.

Den omgående fjendtlige bevægelse virkede dog, og kl. 6,15 var stillingen omringet af ca. 100 tyskere. Menig 222, Goth, udmærkede sig igen ved - efter at være beskydt, også bagfra, og ramt i gasmasken - stående at foretage en fejning med fuldt magasin mod de fra alle sider fremstormende fjender. Der fulgte en kort nærkamp, hvorunder flere blev slået til jorden, og løjtnanten besluttede at opgive den ulige kamp. Det havde heller ikke gjort opgaven lettere, at styrken gang på gang under hele kampen blev beskydt af lavtgående flyvere.

Efter at danskerne var afvæbnet, førtes de til Kruså grænsestation. Kl. ca. 10 blev de frigivet og marcherede til kvartererne.

På dansk side faldt sergent C. H. Vous af 4. batl. og menig nr. 584, Jørgensen, af 2. fodfolkspionerbatl. Sårede blev sekondløjtnant A. Ol-

sen, fodfolkspionerbatl. og menige nr. 207, Jensen, og nr. 209, Jepsen, begge af 4. batl. De tyske tab kendes ikke med sikkerhed.

XII

Kompagnireserven, 2 cyklistdelinger af 4. batl.s 2. komp. var i stilling syd om Kværs kl. 5,05 og begyndte straks at grave. Kompagniet blev beskudt af flyvere, men havde ingen fjender over for sig.

Kl. 6,30 modtoges følgende ordre fra 4. batl.:

»Besættelsen ved Lundtoftbjerg kastet mod nord. Kompagniet trækker sig kæmpende tilbage mod nord gennem Åbenrå«.

Men da kompagniet ikke var i kamp, mente chefen, at man burde vente, til angreb fandt sted. Kl. ca. 8 var man dog på det rene med, at der befandt sig stærke fjendtlige styrker i begge flanker, og da samtidig fjendtlige panservogne viste sig i kompagniets ryg på vejen Søgård-Kværs, forlod det stillingerne og trak sig ind i selve Kværs by. Her blev det kort efter omringet og måtte overgive sig.

Ved Kværs begik et antal hjemmetyske, civile nordslesvigere åbenlyst højforræderi ved at møde op, bevæbnede med jagtgeværer, og hjælpe tyskerne med at føre danske fanger bort og bevogte erobret materiel. Både fanger og materiel blev dog frigivet i løbet af formiddagen.

XIII

Vi kommer derefter til Lundtoftbjerg, hvor styrken var på 50 mand. De var fra 3. deling af 4. batl.s 3. komp. og 1. deling (2 maskinkanoner og 1 trefodsgruppe) af afværgekomp. Den motoriserede afværgedelning lå indkvarteret på Søgård, mens delingen af 3. komp., der var på cykler, lå i Kliplev. Selv om afværgeafdelingen blev beskudt af flyvere, gik den straks i gang med at bygge en vejspærring af de materialer, der kunne findes på stedet. Den var imidlertid ikke fuldført og meget lidt effektiv, da en fjendtlig kolonne på ca. 15 panservogne og motorcykler kl. ca. 4,50 kom til syne ca. 700 meter foran stillingen. Den ene maskinkanon åbnede hurtigt: Ilden, der besvaredes fra tysk side. Derefter tog også den anden kanon fat. Kampen rasede ca. 1 kvarter. Det lykkedes at ramme den næstforreste panservogn, som kom i brand. Da kanonskytten ved 2. kanon, nr. 11, Hansen, såredes, trådte forsyneren, menig 10,

Ved Bredevad fik fire lette tyske panservogne, hvad de behøvede. - I et brev fortalte sergent J. V. Løvgreen om begivenheden: - »Jeg nåede lige at få min kanon (20 mm maskinkanon mod panservogne) i stilling i en vejgrøft og det tilhørende trefodsgevær i en have, da en tysk panservognskolonne dukkede op. Deri gjorde holdt, da den så os, og så begyndte de at vifte med nogle hvide flag. Vor kaptajn viftede igen, men mere blev det ikke til. - Vor kaptajn gav så ordre til, at hvis panservognene kørte frem, så skulle jeg først skyde et varselsskud ved siden af, og hvis de så ikke stoppede, skulle jeg skyde på dem. - Et øjeblik efter begyndte de at køre frem. Jeg lod den første komme ind på 400 m, og så fik den et »skud for boven«. Men den standsede ikke. Så fik den to fuldtræffere. Den endte på tværs af vejen og var færdig. Men så havde de asener imens opdaget, hvor min trefod lå, og i løbet af et øjeblik havde 2 af deres maskingeværer ødelagt trefoden, dræbt skytten (kugle i hovedet, død på stedet) og givet hjælperen et skud i brystet og maven (død 2 timer efter), så nu var det slut med at få støtte derfra. - Den panservogn, der var gået på tværs, var imens blevet slæbt væk, og så kom der tre til lige efter hinanden. - Vi skød - eet skud - så gik kanonen i stå (svigtende udkast). Aldrig i de automatiske våbens historie er en funktionsfejlsfejl blevet afhjulpet så hurtigt (det var en korporal, der lå sammen med mig ved kanonen). Vi skyder igen, den første panservogn går i grøften lige over for os, den næste får to skud, så - svigtende udkast! Men panservogn nr. 2 havde fået nok, den røg i grøften lige bag nr. 1. Men der var stadig een tilbage. Vi nåede lige at få kanonen til skud, da den var en halv snes meter fra os, så fik den alt, hvad vi kunne nå at give den. Det var også nok. Den havde nær smadret et hus lige bagved os, da den brasede ind ad døren uden at lukke op først. - Da det var overstået, rejste korporalen (Larsen) sig op på knæ, fiskede sin pibe op og sagde: »Nu vil jeg fanden banke mig ha' mig en smøg«. »Så kan du få ild af ham derovre«, svarede jeg og pegede på panservogn nr. 2, der var ved at dreje sit maskingevær om mod os. »Fy for satan«, sagde Larsen, og så lå han på maven igen. Kanonen kunne vi ikke dreje derover, vi prøvede at plaffe ham ned med karabinerne, men kuglerne prellede af. - Nu kan I jo spørge Axel, hvordan han vil synes om at ligge og glo ind i munden på et maskingevær på 20 meters afstand, og så var det jo endda til dels den korte afstand, der reddede os. Larsen fik lige sagt til mig: »By-by, Løvgreen, nu skrider vi«, så begyndte fyren at spytte kugler en halv

meter over hovedet på os. Panservognen hældede for meget, så han kunne ikke få maskingeværet til at pege langt nok nedad, og på grund af den korte afstand var spredningen for lille. Pludselig vrælede Larsen: »Hvorfor i helvede rammer du ikke, din idiot«! og skulle lige til at springe op, men jeg fik ham jo omgående trukket ned igen. - Så siger jeg: »Hallo, Larsen, nu går vi«, og så begyndte jeg at krybe baglæns væk fra det ubehagelige naboskab, idet jeg begyndte med at trække i Larsens fødder, indtil han var klar over, hvad meningen var. Ligesom vi var ved at nå i dækning ved huset, begyndte resten af det tyske pansertog at blusse løs på os med maskingeværer og fodfolkskanoner, så der var »tyk« luft, som Larsen sagde. Og så sprang der en granat lige ved siden af os. Larsens højre skulder blev flået (dog kun kødsår), og jeg omtrent over det hele. Noget i venstre tinding (vi havde kun motorhjelme på), noget under venstre øje, en lille splint gennem næsen, noget i nakken, i venstre overarm, i venstre lår og endelig en lille ondskabsfuld dævel af en splint, den gik ind i højre has og på langs gennem hele mit skøntformede højreben. På den tur opførte den sig nærmest som en løbsk rundsav, idet den flænsede alt, hvad den kom i nærheden af. - Nå, vi kom ind i huset, der var tomt, og lidt efter kom skytte og hjælper fra kanonen. De havde ligget lidt fra os, og de var tilredt ligesom vi ... Og nu ligger man altså her på Tønder Lazaret og bliver forkælet«. - Hertil føjer en kammerat følgende: »Da korporal Larsen havde fået slæbt den hårdtsårede sergent Løvgreen ind i huset og syslet lidt med ham, knappede han sin uniformsfrakke op, for at den ikke skulle genere såret i skulderen. Derpå satte han huen i nakken, tændte piben og tog geværet i hånd, idet han sagde: »Nu vil jeg fanden gale mig ud at lege krig igen«! Han var dog næppe kommet ud af døren, før en sværm tyske soldater kom imod ham med maskinpistoler. Korporalen gloede lidt på dem, smed så geværet, strøede sine patroner rundt om sig og udbrød: »Hvis I vil ha' dem, må I s'gu selv samle dem op«!

Dalum, ganske roligt til og fik træfning i endnu en panservogn og mod nogle motorcyklister. Også frefodsgeværet beskød virksomt de fjendtlige skytter.

Kampen fik et yderligere dramatisk skær over sig derved, at et tysk lysprojektil tændte ild i en af udbygningerne til gården ved Lundtoftbjerg, og røgen fra branden drev hen over den danske stilling og hemmede tyskernes træfsikkerhed. På sin side lagde fjenden røgslør ud vest for hovedvejen. Men nu kom en større motorkolonne frem fra Kelstrup Plantage sammen med flere terrængående panservogne på begge sider af vejen. Da cyklistdelingen ikke var nået frem, og afværgedelingen som følge heraf intet havde til sikring af sine flanker, besluttede den at gå tilbage ad hovedvejen til Åbenrå. Denne retræte foregik under god kommando og stor koldblodighed fra mandskabets side. Da man opdagede, at en vekselpibe og 2 magasintasker var glemt i stillingen, sprang menig 7, Sørensen, på ny frem i den fjendtlige ild og hentede de efterladte udrustningsgenstande. Umiddelbart efter at afværgedelingen var nået tilbage til Bjergskov, blev den dirigeret til Sdr. Hostrup, hvor vi senere træffer den igen.

Imidlertid var cyklist delingen fra Klipleve nord om søen ved Søgård i fuld fart på vej mod syd ad hovedlandevejen for at slutte sig til afværgedelingen. Men efter at have passeret Søgård stødte den på den tilbagegående afværgedeling, der på motorcykler suste mod nord. Føreren for cyklistdelingen, løjtnant af reserven Gjermansen, blev underrettet om, hvad der var foregået ved Lundtoftbjerg; men det standse ikke løjtnanten - kunne han ikke nå Lundtoftbjerg, ville han dog søge at give tyskerne et stop så langt mod syd som muligt, hvorfor han fortsatte og nåede til viadukten over jernbanen Klipleve-Lundtoft, hvor han gik i stilling med 1 gruppe på selve viadukten og de 2 andre øst for vejen. Det lykkedes gruppen på viadukten ved rekylgeværild at stoppe den tyske fremrykning, men naturligvis kun for et øjeblik. Terrænet øst for vejen, hvor de to grupper lå under løjtnantens direkte kommando, viste sig imidlertid mindre egnet til forsvar, hvorfor han beordrede dem tilbage mod nogle bakker ca. 800 m nordligere, medens 1. gruppe blev liggende. Alle delingens 3 grupper var stærkt udsat for maskingeværild fra flyvere, og efter en kort stunds forløb brød de fjendtlige panservogne igennem ved viadukten og fortsatte mod nord, beskudt i flanken af de tilbagegående grupper. Da løjtnanten ikke kunne se no-

gen virkning af sin skydning, og da nye større styrker og panservogne dukkede op, fandt han det formålsløst at fortsætte kampen og standse ilden. Gruppen på viadukten blev naturligvis taget til fange, mens løjtnanten med de to andre grupper slap ind i et hus og undgik fangenskab. Cyklistdelingen havde 1 mand falden: Nr. 72, Jørgensen, af 4. batl. 3. komp.

XIV

Tre delinger af 4. batl.s 3. komp. og 3. deling af afværgekom., i alt 130 mand under ledelse af kaptajn A. E. G. Klein udgjorde styrkerne ved Vilsbæk, Oksekær, Perbøl, Gårdeby og Klipleve. Alle styrker med undtagelse af cykliststyrken til Gårdeby nåede bestemmelsesstederne under beskydning fra luften. Cykliststyrken mod Gårdeby blev inddraget i en kort træfning sammen med kanon- og trefodsgruppen, som var ved at gå tilbage efter kamp mod en mindre tysk panservognsstyrke ved Gårdeby. Herudover havde styrkerne intet sammenstød med tyskerne. Kaptajnen havde fra bataillonens fået ordre til hårdnakket modstand, hvis han blev angrebet, men han måtte dog ikke sætte sit kompagnis kampkraft over styr. Som tilbagegangsretning var angivet Åbenrås sydkant.

Indtil kl. 6 hørtes der skydning ude ved hovedvejen. Skydningen trak nordover, og en udsendt rekognosceringspatrouille afgav melding om en lang, motoriseret fjendtlig kolonne, og af frygt for at blive omgået gav kaptajnen ordre til tilbagegang ad Oksevejen - foreløbig med samling ved Urnehoved. Efterhånden samledes cyklistkomp, her og fortsatte mod nord ad Oksevejen, mens de to nalvdelinger af afværgekom. samledes ved Petersborg og gik videre i nordlig retning. Fra en udsendt forbindelsespatrouille modtoges melding om, at kampen var indstillet. Kaptajnen gjorde holdt ved Nybølgård og fik meldingen bekræftet ved en opringning til sit regiment i Odense.

XV

Så kommer vi til den hårde kamp ved Bredevad, hvor det formodes, at tyskerne havde betydelige tab, mens de danske styrker mistede to mand og havde fem sårede. Styrken bestod af 1 deling af 4. batl.s 1. komp. og 1 maskinkanon og 1 trefodsgruppe af 4. batl.s 4. komp. Det var i alt 60 mand. Styrkerne til Bredevad og Korskro, som var under

kommando af kaptajn af reserven C. G. Bartholdy, fulgtes ad til Bredevad. Flere gange måtte styrkerne gå i flyverskjul, og ved Bredevad blev der ikke engang tid til at etablere vejspærringer eller anden forstærkning, før kampen begyndte.

Kanonnen gik straks i stilling i byens vestlige udkant. Den placeredes i højre vejside ved et havehjørne, og delingen af 1. komp. lå i et hegn noget til højre for kanonen, medens dennes faste trefodsgruppe befandt sig ca. 100 meter til venstre for kanonen i hjørnet af gårdejer Lorenzens have (hvor der nu er en mindelund). Trefodsgruppen, der havde en menig til fører, skulde sikre kanonens venstre flanke. Alle stillingerne måtte indtages i stor hast, da fjendtlige panservogne og motorcyklister viste sig på vejen fra Bylderup.

Den tyske kolonne opdagede vor styrke, standsede og begyndte at vifte med et hvidt flag. Kompagnichefen, der lå nær ved kanonen, gav ordre til, at hvis panservognene igen kørte frem, skulle der først skydes et varselsskud, og hvis de så ikke standsede, skulle der fyres skarpt på dem.

Et øjeblik efter kørte kolonnen frem, og varselsskuddet faldt prompte; men da det ikke standsede den, holdt skytten på den forreste panservogn, der fik to træffere og kørte på tværs af vejen i en afstand af 3-400 meter fra kanonen. Panservognen maskerede derved kanonens ild, således at den ikke kunne få skud ind på de følgende vogne. Fra disse og i øvrigt også fra skytter, der gennem terrænet søgte at trænge ind i kanonens venstre flanke, rettedes nu en heftig maskingeværild mod vort trefodgevær, der - som det skulle - gik i stilling for at beskytte kanonen. Efter et øjeblik forløb faldt skytte 731, Andersen, for et skud gennem Hovedet. Den menige gruppefører 724, Søgård, sprang straks til, indtog skyttens plads ved geværet og åbnede på ny ilden, men blev snart ramt af et skud gennem lungen. Han døde efter et par timers forløb. En tredje mand ved geværet, 732, Hansen, såredes.

Imidlertid var panservogn 1, der gik på tværs af vejen, blevet slæbt bort, og panservogn 2, 3 og 4 kørte frem med ca. 50 meters indbyrdes afstand. Kanonføreren, sergent Løvgren, kommanderede: - »Korte byger«, og panservogn 2 rantes og kørte i grøften, men samtidig gik kanonen i stå på grund af svigtende udkast. Funktioneringsfejlen blev afhjulpet under fjendtlig ild, og skydningen begyndte atter. Panservogn 3 fik træffer og kørte i grøften lige over for kanonen. Igen svigtede ud-

kastet, men fejlen blev på ny rettet i en fart, og panservogn 4, der imidlertid var kommet ind på 10-15 meters afstand, rantes af flere skud. Alligevel suste den forbi kanonen og gik først i grøften ca. 50 meter bag den. I denne korte, men heftige kamp havde kanonen og dens omgivelser stadig ligget under ild. Korporal Larsen havde som kanonskytte og sergent Løvgren som kanonfører givet det allerbedste eksempel på koldblodighed og mod, og det menige mandskab stod ikke tilbage - de slæbte ammunition frem, og hver mand passede roligt sit.

Nu forsøgte panservogn 3, der, som nævnt, var kørt i grøften med de højre hjul og standset lige over for kanonen, at beskyde dens betjeningsmandskab på klods hold med maskingevær; men på grund af vejbanens krumning, og fordi panservognen selv hældede til højre, kunne den tyske maskingeværskytte ikke få geværets munding sænket lavt nok til at træffe, så projektilerne gik lige hen over hovederne på kanonens betjeningsmandskab og klippede havehækken bag dem, som var den klippet med en saks. Det var umuligt at få drejet kanonen mod panservognen, bl.a. var der en stor sten i vejen; men sergent Løvgren greb sin karabin, skød og sårede den tyske maskingeværskytte i kæben. Der blev nu også skudt med karabin mod selve panservognen, men projektilerne prellede af. Så åbnedes der fra de tyske panservogne længere tilbage i kolonnen en heftig ild mod vor lille styrke, så vidt man kunne skønne med 2 maskingeværer og 2 fodfolkskanoner, kaliber 37 mm. Sergent Løvgren såredes af granatsplinter i hoved, krop, arme og ben, korporal Larsen såredes i skulderen, og de menige 704, Jespersen, og 706, Bak, fik skudsår i arme og ben. Alligevel formåede alle at slæbe sig i dækning i haven og hen til huset.

Ilden standsedes nu fra begge sider, klokken var ca. 7, og kaptajnen besluttede at afbryde kampen og gå tilbage til Rødekro. Ordre herom afsendtes til Korskro-styrken, men kl. 7,15 rykkede en større motoriseret kolonne fra Tinglev mod Bredevad og afskar kompagniet. Kommandoet blev derefter samlet ved Bredevad Kro, hvor det afvæbnedes.

Korskro-styrken havde samme sammensætning som Bredevad-styrken og var på ca. 55 mand. De nåede ikke længere end til Rabsted i første omgang. Her fangedes nemlig 2 tyske motorcyklister, som oplyste, at de kom fra Korskro, og at en tysk panserafdeling fulgte efter. Klokken var da ca. 6,45. Noget senere kom ordren til at søge til Rødekro. En ny ordre gik ud på at gå til Bredevad, men da en motorordonnans

meddelte, at Bredevad var besat, gik man ad biveje til Hellevad. Her erfarede det, at kampene var indstillet.

XVI

Vi har set, hvorledes kampen udviklede sig på fronten fra Rønshoved til Korsbro, og vi følger herefter bataillonsreserven i Bjergskov på 120 mand. Hertil kom senere afværgedelings fra Lundtoftbjerg. Oberstløjtnant Claussen var på sin kommandostation kl. 4,35, og efterhånden indtraf reservens styrker. Man gik straks i gang med at bygge en vejspærring dels af en lastvogn, som blev væltet, dels af nogle tipvogne og spor.

Efter en rekognoscering blev der disponeret således over styrkerne: 1 cyklistdeling af 4. batl. 1. komp. og 2 kanoner med tilhørende 2 trefodsgrupper af 4. komp.s motorcyklistdeling skulle gå i stilling i sydkanten af Bjergskov og danne en ny forreste linje ved hovedvejen, mens 1 cyklistdeling af 2. komp. beordredes i flyverskjul i nordkanten af Bjergskov. Afværgedelings fra Lundtoftbjerg fik, da den passerede Bjergskov, ordre til at gå til Sdr. Hostrup og stille sig til rådighed for oberst Christensen, som oberstløjtnanten på det tidspunkt med god grund mente var på vej til Sdr. Hostrup med Sønderborg-styrken. Oberstløjtnanten kørte selv til Sdr. Hostrup for at høre, om styrken var kommet, men her traf han oberstløjtnant Hintz, der kunne meddele, at oberst Christensen blev i Sønderborg med sin styrke, hvorfor oberstløjtnant Claussen nu måtte disponere selvstændigt. Søgård-styrken var altså løst fra sin opgave: at holde igen, til Sønderborg-styrken kunne nå Sdr. Hostrup, og det gjaldt om at få ført mest muligt tilbage for eventuelt længere nordpå at gøre samlet modstand. Oberstløjtnanten tog derfor igen til Bjergskov og gav gennem adjudanten og ordonnans-officeren ordre til, at 2., 3. og 4. komp. skulle trække sig kæmpende tilbage mod Åbenrå-Rødebro. 1. komp. fik endnu ingen ordre, da det i Bredevad og Korsbro skulle dække de øvrige styrkers tilbagegang mod angreb fra vest. Afværgedelings af reserven beordredes derimod til Åbenrås sydkant, cyklistdelings af 2. kompagni først til Sdr. Hostrup og senere til Stubbæk Skov, mens cyklistdelings af 1. komp. fik den almindelige ordre om at gå kæmpende tilbage mod Åbenrå.

Efter at have udstedt disse ordrer kørte oberstløjtnant Claussen atter til Sdr. Hostrup, hvor han fik fat i en af de nedkastede løbesedler; men

indholdet af den kunne selvfølgelig ikke være vejledende for ham, og han besluttede nu at tage til Åbenrå, bl.a. for at høre, om Danmark mobiliserede. I så fald ville han holde Åbenrå så længe som muligt. Han gav midlertidig kommandoen til oberstløjtnant Hintz. Amtmanden og politimesteren i Åbenrå oplyste, at der ikke var nogen forbindelse med København; men i øvrigt fik oberstløjtnanten forskellige oplysninger, hvoraf nogle senere viste sig ikke at svare til de faktiske forhold. Under opholdet i Åbenrå kom der gennem 2. regiment ordre fra divisionen om at gå tilbage til Vejlestillingen. Det blev oplyst, at 3. batl. ville fastholde sydkanten af Haderslev.

Imens var motorcyklisterne ved Bjergskov med undtagelse af de to kanongrupper ved at pakke op som følge af ordren om tilbagegang. Cyklistdelings grupper var gået tilbage til en stilling på højde med kanonerne.

Pludselig observeredes fjendtlige panservogne i vejsvinget ca. 300 meter syd for Bjergskov, og motorcyklisterne blev under tilbagekørslen beskudt, hvorved menig nr. 311, Andersen, blev hårdt såret i det ene ben. Desuden sad han i klemme i motorcyklen, der var kommet i brand. Sergent Lorentzen og menig nr. 304, Nielsen, sprang i den fjendtlige ild over vejen for at hjælpe 311, senere kom også menig 306, Larsen, til, og de fik 311 fri og ned i nogenlunde dækning i grøften. Under dette fortsatte menig 327, Poulsen, Skydningen fra sin maskinkanon, indtil han selv faldt, og en fjendtlig panservogn kørte kanonen over. Skydningen var nu i gang over hele fronten, og en fjendtlig panservogn blev beskadiget.

Meget virksomt og modigt optrådte ved denne lejlighed korporal Rasmussen, idet han under stærk fjendtlig ild, bl.a. fra lavtgående flyvemaskiner, med overlegen ro betjente den ene kanon; da magasinet ikke ville sidde fast, rejste han sig og sparkede det fast, hvorefter han skød det tomt mod den panservogn, der nærmede sig. Derefter greb han sin karabin, sprang til side for panservognen, der var ved at køre ham ned, og skød på panservognens maskingeværskytte, der løftede hovedet fra panservognens tårn. Men fjendens kamp- og panservogne omgik skoven mod øst og vest, og i løbet af kort tid var vor lille, tapre styrke nedkæmpet og spredt i skoven. De splittede grupper blev efterhånden afvæbnet og bevogtet af tyske styrker, indtil de kl. 13 frigaves og rykkede til Søgård.

Ved Bjergskov såredes foruden 311 også menig nr. 314, Fredensborg, og 305, Jørgensen, samt sygepasser nr. 80, Finseth.

De kampvogne, tyskerne satte ind ved Bjergskov, var langt større, stærkere og bedre pansret end de mindre panservogne, som vor 20 mm maskinkanon havde klaret så godt ved Hokkerup, Lundtoftbjerg og Bredevad. Over for kampvognene ved Bjergskov forslog 20 mm projektilerne ikke, de prellede af som ærter mod vognenes panserplader, og når det lykkedes at standse en af disse store vogne, skyldtes det, at kanonskytten fik held til at beskadige vognens larvebåndstræk. Vejspærringen af en væltet lastbil, tipvogne m.m. blev fejlet bort af den forreste kampvogn, lige så let som man med hånden kan feje et glas ned af et Bord.

Men det var ikke hele kampen, der var stoppet op. Den fortsattes nemlig videre langs hovedvej nr. 10 mod Åbenrå. Cyklistdelingen, der fra Bjergskovs nordkant skulle gå til Sdr. Hostrup, blev undervejs angrebet af lavtgående flyvere, og under denne kamp faldt menig nr. 410, Nielsen, og korporal H. Mathiesen, menig 156 406, Hindsgaul, og 412, Vestergård, såredes. De sårede bragtes til Åbenrå Amtssygehus.

Senere nåede delingen sydkanten af Stubbæk Skov, hvortil også bataillonsstaben under oberstløjtnant Hintz var nået. Her fik den ordre til

Menig 311/39, Andersens motorcykle efter kampen ved Bjergskov. Om denne episode fortæller menig 306/39, Larsen som sad på cyklens bagsæde: »I samme øjeblik denne befaling (til at beskyde en tysk panservogn) blev givet, fik 311 et skud bagfra i venstre ben. 311 sagde: »Av, der røg mit ben«! Hvortil jeg svarede: »Bare på hovedet i grøften«! Lige i det samme var der ild i motorcyklen. Kuglen havde slået karburatoren af og lavet et hul underst i tanken og slået skruen af, den skrue, der sidder, hvor vi hælder benzin på. Vi røg i grøften med ca. 80 km fart. Speedometret viste 60 bagefter. Jeg røg langt hen ad grøften, men mærkede ikke, hvorledes jeg kom af, og jeg ved heller ikke, om jeg har været besvimet. Men jeg slog kun et lille hul på venstre knæ, og højre knæ slog jeg, så jeg ikke kunne bøje det. Så råbte 311, at jeg skulle komme og hjælpe ham. Han var helt følelsesløs og kunne slet ikke holde kroppen stiv, så han var helt uhandlelig at have med at gøre. I det samme kom en tank, og jeg røg op i granerne for at søge dækning. Nu skød de hele tiden. Da den var væk, løb jeg atter ned til 311 og ville hjælpe ham - og nu kom også sergent Lorenzen løbende over vejen, og 304 kom til. De tog ham i armene, jeg i det raske ben for at få ham væk fra motorcyklen, som brændte lige ved siden af ham. Vi var bange for, at ammunitionen på maskinen skulle eksplodere. Så kom atter tyskerne kørende i en tank. De kørte over 3-4 vejtræer og en motorcykle samt kanonen, som de masede fuldstændigt. Vi forsøgte atter at komme ned til 311 for at hjælpe ham, men nu kom tyskerne slag i slag, så det var umuligt at komme derned, fordi de skød. Da vi havde ligget der i ca. 20 min., så vi to tyske ambulancesoldater stå nede ved ham. De tog ham med i den tyske ambulance. Dermed var han reddet«.

at blive en halv time og dirigere egne styrker til sydkanten af Åbenrå. 20 minutter efter kom den i stærk automatisk ild fra terrænet om Hostrup Skov og besvarede ilden, men da skydningen blev stærkere, trak den sig endeligt tilbage til Åbenrå.

Da tyskerne, der fulgte efter cyklistdelingen, i udkanten af byen, løb på to afværgekanoner, kom det til en kraftig skydning. Der kom ca. 15 køretøjer med svære kampvogne i spidsen mod kanonerne. Ilden blev åbnet mod den forreste vogn. Skuddet gik for højt, men ramte tilsyneladende en tempovogn længere nede i kolonnen, for vognen begyndte at slingre og havnede til sidst på fortovet. Fjenden gav derpå kraftig ild med maskinkanonen, men skød for kort, og afværgedelingen fik en træffer i tårnet på den forreste kampvogn, hvis kanon blev bragt til tavshed. Det næste skud ramte motoren. Inden kampen blev afbrudt ved 6,45-tiden, lykkedes det at få en fuldræffer i en tysk motorcykle med sidevogn. Nu gav oberstløjtnant Claussen ordre til at rykke tilbage, og under maskingeværid gik man tilbage gennem Åbenrå. Tilbage-trækningen skete til Lyngtofte Kro (Knivsbjerg). Resterne af oberstløjtnantens styrke var kun 1 cyklistdeling og 1 afværgedeling, og de søgte videre mod Haderslev. En ordre til 1. og 3. komp. om fortsat tilbagegang nåede ikke igennem. I sydkanten af Haderslev gik man igennem 3. batl.s stilling, og i nordkanten af byen lagde afværgedelingen sig på ny i stilling. Cyklistdelingen gik derimod i stilling lidt nord for byen. Søgårdstyrken kom dog ikke mere i kamp, idet mange civile mennesker og biler forhindrede, at afværgedelen kunne få ram på nogle tyske kampvogne, der kort efter viste sig på vejen til kasernepladsen.

I sydkanten af byen kæmpede Haderslevstyrken nu sin kamp, og da larmen fra den efterhånden døde hen, troede oberstløjtnant Clausen, at 2. regiments styrker var nedkæmpet. Tilmed kunne han heller ikke få forbindelse med regimentet, og han fortsatte derfor over Kolding mod Vejle. Syd for Kolding erfarede der dog om fjendtlighedernes indstilling. Den 10. april var bataillonet atter samlet på Søgård.

XVII

Haderslev-garnisonen talte ca. 330 mand. Det var følgende styrker:

3. batl., oberstløjtnant H. Elmgren, rekrutstyrke bestående af stab og 4. komp., kaptajn O. P. Olsen, 2 rekylgeværdelinger og 1 trefodsafdeling. 5. komp., kaptajn P. E. C. Bosse, 1 maskingeværdeling og 2 mortérdelinger.

2. regiments kanonkomp., kaptajn E. E. Nielsen, rekrut- og beredskabsstyrke med 1 fodfolkskanondeling og 1 maskinkanondeling.

8. artilleriafdeling 1. batteri, kaptajn K. N. Petersen, rekrutstyrke: 4 stk. 75 mm kanoner.

Efter alarmering var styrkerne parate kl. 5,15.

Da de meldinger, der indtil da var indløbet, gik ud på, at 4. batl. og 2. fodfolkspionerbatl.s afværgekomp. under kamp var under tilbagegang mod Åbenrå, beordrede regimentets chef, oberst A. C. J. A. Hartz, 3. batl. og 2. regiments kanonkomp., sidstnævnte underlagt 3. batl., i stilling i Haderslev sydkant med spærringer på broerne over kanalen

Hvor kornet Vesterby kæmpede og faldt for Danmark. Om kampen fortæller oberst A. Hartz: »Kanonen, der førtes af kornet Vesterby, betjentes af 4 mand. Den stod i stilling på gadehjørnet ved det gamle hospital i Haderslev, føreren og mandskabet havde kun kanonens skjold som et ringe værn imod fjendens ild. Herpå tænkte de imidlertid ikke, ilden blev åbnet og skytten gjorde de 3 forreste kampvogne ukampdygtige. De 37mm's granater havde gennemboret panseret og var sprunget inde i vognen, der blev stående på stedet og i nogle øjeblikke blokerede gaden for næste bølge. Nu kom tyske motorskytter frem og åbnede ilden. Kornet Vesterby faldt, dræbt af en kugle gennem hovedet, skytten blev dødelig såret af en kugle i underlivet og gled ned fra skudsædet, den næste mand afløste ham og fortsatte skydningen, indtil han, ramt af 4 maskingeværkugler måtte give op. Nu tog den 3. mand hans plads, indtil han ligeledes såret af 4 maskingeværkugler, og 2 granatsplinter måtte afløses af den 4. og sidste. Nu var imidlertid de 3 næste kampvogne kommet frem, og samtidig blev den sidste skytte gjort ukampdygtig, såret af 4 kugler. Han nåede lige at gøre sig fri af kanon og lavet, da den nærmeste kampvogn rullede frem over lavetten og gjorde kanonen til vrage«.

i Haderslevs sydlige del. Desuden blev der givet ordre til besættelse af Damhalvøen og spærring og forsvar i vestudkanten af Haderslev på Ribe Landevej. Batteriet tog stilling på eksercerpladsen ved Vesterskov med hovedskudretning mod syd. Kasernevagten forstærkedes til 1 deling af 3. batl., og oberstløjtnant Hansgård fik kommandoen over denne med ordre til at rekvirere lastvogne til ækken-, ammunitions- og bagagetransport. Vognene mødte hurtigt, blev læsset og kørte derefter i beredskab i Vesterskov.

Kl. 5,45 var styrkerne på plads. Bag spærringerne i byens sydkant stod fodfolkskanoner, maskinkanoner og trefodsgrupper. En fodfolkskanon under kornet F. Vesterby var fremskudt foran spærringen over hovedvejen. Damhalvøen var besat af mortér-, kanon- og maskingeværgrupper, ved havnen var der posteringer, og endelig var Ribe Landevej, omtrent ved Bispegården, spærret og forsvaret af 1 fodfolkskanon. Fra kasernen var udstillet poster til observation og forsvar af vejene omkring denne.

Kl. 6.30 modtog regimentet ordre fra divisionen om at gå tilbage nord for Vejleå for at underlægges 7. regiment. Samtidig indløb melding om tyske styrkers fremrykning fra Middelfart mod Snoghøj og meldinger fra 4. batl. om tysk fremrykning dels mod Åbenrå, dels over Øster Højst på vejen Tønder-Haderslev. Kl. 6,45 kørte obersten frem til 3. batl.s kommandostation ved Slotsvandmøllen ved kanalen i Haderslevs sydkant. Her fik han gennem artilleriets forbindelsesofficer melding om, at batteriet ikke kunne få observation på det nærmere terræn syd for kanalen. Da regimentet ikke ville udsætte den sydlige bydel for artilleribeskydning, beordredes batteriet til først at åbne ilden, når Haderslev-styrkens tilbagegang mod nord skulle dækkes. 3. batl., der forud var orienteret om mål for tilbagegangen, havde gennem statsbanerne fået formeret en hel transportkolonne af lastvogne på Simmerstedvej.

Efter de indløbne meldinger at dømme mente regimentet, at Haderslev-styrken kun havde ringe udsigt til at nå tilbage til Vejle. Den tyske Snoghøj-styrke og den tyske fremrykning over Øster Højst ville antagelig umuliggøre retræten. Hertil kom, at regimentet havde ordre til at tage resterne af Søgård-styrken med tilbage, og det besluttede af disse grunde at tage kampen i Haderslev, hvor der fandtes betingelser for et forsvar. Blev en tilbagegang mulig, måtte den gå over Simmer-

stedvejen, eventuelt over Grindsted.

Nu sendte regimentet sergent G. J. Jensen, på motorcykel mod Åbenrå. Han stødte på dele af Søgård-styrken og meldte disse, at Haderslev-styrken havde besat Haderslevs sydkant nord for kanalen, og situationsmelding om Søgård-styrken blev bragt tilbage til regimentet. Under udførelsen af sit hverv blev sergenten beskudt af tyske flyvere, men han løste sin opgave.

Obersten kørte derpå til politistationen og fik gennem politimesteren politiets hjælp til gennemførelsen af mobiliseringen i og ved Haderslev; det drejede sig navnlig om indkaldelsen af værnepligtige, der var hjemsendt i uniform. Indkaldelsen blev hurtigt iværksat ved hjælp af højttalervogne, og der mødte ca. 100 mand, af hvilke dog kun ca. 20 nåede at blive udrustet.

Kl. 7,35 ankom så resterne af Søgård-styrken med train til spærringen i sydkanten af Haderslev. Den meldte, at de forreste tyske panservogne fulgte umiddelbart efter.

Fra ca. 7,30 blev den tyske flyvervirksomhed mere intensiv; stillingerne blev overfløjet i lav højde, og flyverne nedkastede propaganda-

Under fremrykningen mod kasernen i Haderslev tog denne kampvogn stade, omtrent hvor jernbanelinien krydser Nørregade. Bag vognen gik mandskabet i dækning og bestrøg gaden mod Gammelting og Kasernen med maskingeværild.

skrifter, der opfordrede til at ophøre med modstanden; men regimentet gav ordre til at åbne ilden mod fjenden. Kl. 7,50 fik de forreste tyske styrker kampføling med den fremskudte fodfolkskanon. En kort, men heftig kamp fulgte, hvorunder den tapre kornet Vesterby med sin brave kanonbesætning ødelagde en tysk kampvogn. Den vældige overmagt af kampvogne og fodfolk nedkæmpede dog på få minutter hele kanonbesætningen. Endnu en gang blev tyskerne standset ca. 100 meter syd for tipvognsspærringen, beskudt af 2 stk. 20 mm kanoner bag spærringen samt af rekylgeværgrupper på fløjene og maskingeværer i Slotsvandmøllens søndre luger.

Kl. 8.00 modtog regimentet imidlertid divisionens ordre om ikke at gøre modstand. Ordren kom fra kasernen og blev overbragt af regimentsskriveren, stabsofficiant G. B. Hansen, som på en motorcykel nåede ind til regimentets kommandostation mellem to byger fra de tyske maskinkanoner. Regimentet viste parlamentærflag, og snart blev skydningen standset fra begge sider. Obersten kørte ned langs den sammenpakkede panser- og motorvognskolonne, hvor artilleriet ville have haft betydelig virkning, til forhandling med den tyske divisionsgeneral. Her gav obersten oplysning om, at modstanden efter ordre blev opgivet, og divisionsgeneralen samtykkede i, at våbnene kunne beholdes, når kun ammunitionen blev afleveret. Den tyske kolonnes Tête havde imidlertid ikke afventet forhandlingernes tilendbringelse, men havde ryddet tipvognsspærringen og var kørt frem mod kasernen. Her blev de en kort tid standset af kasernevagtens grupper, af hvilke gruppen ved Gammel Ting gjorde en kampvogn ukøredygtig ved at bortskyde pladerne på hjulenes larvebånd. Gruppen på Louisevej hindrede de tyske kampvognes forsøg på at benytte denne, men det lykkedes en tysk kampvogn at køre op ad Christiansfeldtvejen, så den kunne skyde ind i flanken på besættelsen. I dette øjeblik standsedes fægtningen, under hvilken korporal H. E. P. Nielsen, der ved den sydlige indgang til kasernen skulle dirigere mødende lastvogne på plads, en tid lang som eneste mand uforfærdet forsvarede denne indgang.

Batteriet var efter alarmeringen gået i flyverskjul nord for kasernen i og om eksercerpladsen, medens batterichefen kørte til Sønderbro. Det var imidlertid ikke muligt at komme i stilling syd for byen, hvorfor batteriet tog stade på eksercerpladsen med observation i sydkanten af denne og sendte en forbindelsesofficer til Sønderbro. På grund af dis

kunne batteriet intet se, og mens der ventedes på nærmere ordre, benyttedes tiden til rekognoscering for tilbagegang, idet man havde ordre til at støtte fodfolkets retræte mod nord.

Imidlertid hørte batteriet skydningen fra Sønderbro, netop som forbindelsesofficeren kom tilbage og meldte, at der efter oberstens ordre ikke måtte skydes. Han oplyste desuden, at han havde set en kampvogn på Gammel Ting, hvorfor batterichefen mente, at fodfolksstyrken var omgået, og at det nu gjaldt om at nå til stillingen bag Vejleå, inden vejene spærredes. Batteriet prodsede på og kørte til Gammel Højen, hvor det indgik i afdelingen og fik at vide, at der ikke måtte ydes modstand.

Kampen ved Haderslev kostede foruden kornet Vesterby, menig nr. 108, Hansen, menig nr. 305, Hansen, og menig nr. 780, Schmidt, livet. Korporal E. Krogh, menig nr. 308, Bonde, menig nr. 310. Christensen, menig nr. 311, Hansen, og menig nr. 391, Berthelsen, såredes.

XVIII

Vi kommer så til 14. artilleriafdeling, luftværnsafdelingen, der bestod af stab og tre grupper (batterier), fordelt i Rødekro, Løgumkloster og Esbjerg. Hver gruppe havde 3 stk. 75 mm luftværnskanoner (Rødekro-gruppen dog kun 2), 3 stk. 20 mm maskinkanoner og 1 lyskaster. Afdelingens chef var oberstløjtnant L. T. Kongstorp, og han havde ifølge bestemmelse fra Jydske Division af 9. januar ordre til, at batterierne i Rødekro og Løgumkloster, så snart fjendtligheder var udbrudt, skulle gå mod nord til henholdsvis Haderslev og Ribe.

Allerede den 8. april fik afdelingen ordre til straks at rekognoscere nye stillinger for batterierne til luftbeskyttelse af mobiliseringsstederne 1) tæt nord for Haderslev, 2) tæt nord for Kolding og 3) dækkende Lillebæltsbroen og Fredericia, idet der ikke længere skulle tages hensyn til neutralitetsopgaver. Batterierne måtte dog først flyttes efter nærmere ordre, eller hvis de blev angrebet.

Umiddelbart efter at Rødekro-gruppen den 9. april meldte om tyske overflyvninger, befaledes stillingsskiftning. Esbjerg-gruppen skulle gå til Erritsø, Løgumkloster-gruppen til Kolding og den sidste gruppe til Haderslev. Men allerede før kl. 6,40 blev Løgumkloster-gruppen omringet af tyske panservogne. Forinden havde den dog to gange åbnet ild mod tyske maskiner, hvoraf en blev truffet. Den måtte gå ned ved Skærbæk, idet føreren og to andre af den syv mand store besætning

Da kampene var endt den 9. april, begravde tyskerne en falden gefreiter på Bylderup Kirkegård. Det blev den eneste tyske soldatergrav i Nordslesvig - befolkningen skulle velsagens bides ind, at tyskerne den morgen kun havde mistet een eneste mand! De øvrige faldne førtes sydpå, og deres tal blev aldrig opgivet.

Bugt. Anden gang åbnede batteriet ild med sine maskinkanoner, fordi det blev angrebet af 12 tyske flyvere under påprodsningen. Tyskerne forsøgte skiftevis styrt mod batteriet og affyrede maskingeværssalver, der dog ikke traf. Også under denne sidste skydning synes batteriet at have haft træfning, idet en tysk jager trak sig ud af kampen og forsvandt med stærkt vaklende kurs.

XIX

De i Nørrejylland og på Fyn stationerede styrker kom ikke i kamp. Overalt blev afdelingerne i de tidlige morgentimer alarmeret - overalt stod man rede til at sætte alt ind; men før det kunne ske, kom regeringens ordre om modstandens ophør. Loyalt som man ville have kæmpet, måtte man nu loyalt undlade kamp.

Disse styrker var fordelt på følgende måde:

7. regiment havde regimentsstab, 2. batl.s stab og 3 rekrutkompagnier samt 10. batl.s stab og korporalskole i Fredericia, kanonkomp., stabskomp. og 12. batl.s stab og kompagnier - alt gammelt mandskab - i kantonement i egnen Gårslev-Børkop.

Fra den 9. april kl. 5,30 blev desuden følgende styrker underlagt

7. regiments chef, oberst H. O. Hansen: 2. regiments stabskomp., 13. batl.s stab og kompagnier samt 8. artilleriafdeling - alt gammelt mandskab. Disse afdelinger lå i kantonnement i Skjærup-Højen.

3. regiment havde stab, kanonkomp. samt 6. batl.s rekrutstyrker i Viborg. Beredskabsstyrken, 9. batl.s stab og kompagnier, lå i Vendsyssel omkring Brønderslev-Elling.

Jydske Dragonregiment havde stab og 1. og 2. ryttereskadron, dels rekrutter, dels gammelt mandskab i Randers, 2. cyklisteskadron og 1 motoriseret eskadron, dels rekrutter, dels gammelt mandskab i Århus.

3. feltartilleriregiment havde regimentsstab samt 3., 7. og 9. artilleriafdelings stabe og disses afdelinger samt 14. afdelings rekrutter i Århus. Feltartilleriregimentets regimentstrop, 3., 7. og 9. afdelings batterier med gammelt mandskab, lå i kantonnement i Hjortshøj, Framlev og Borum.

Ingeniørregimentets jydske sstyrker lå med 2. pionerbatl.s stab og 5. ingeniør-komp., gammelt mandskab, i Kolding. Jydske Divisions telegrafkomp., gammelt mandskab, omkring Skals.

6. regiment: Af regimentets egen styrke var kun staben i Odense. Den tjenstgørende mandskabsstyrke lå på og ved Søgård. I Odense var henlagt følgende rekrutstyrker: 1. fodfolksbatl.s stab og 2 afværgekompagnier samt 2 kompagnier af 2. batl.

Til 7. regiment indgik kl. 5,30 ordre fra Jydske Division om, at regimentschefen oberst H. O. Hansen med de i og ved Fredericia værende styrker samt med dem, der lå i kantonnement syd for Vejle, skulle gå mod nord til Vejleå-linien, der skulle holdes. Styrkerne sattes i march. Forinden havde regimentschefen dog sendt et kompagni af 2. batl. til Fredericia Havn for at holde denne. Under march til havnen fik dette kompagni oplysning om, at en mindre tysk styrke søgte ind mod byen ad Strandvejen, hvorfor det meste af kompagniet rykkede derud og spærrede vejen. Kl. 6,30 kom en tysk trop på 20 mand marcherende mod byen. Den danske styrke afgav varselsskud, hvorpå tyskerne gik i dækning. Styrkerne blev liggende, indtil politimesteren i Middelfart ved syvtiden indfandt sig og meddelte den danske kompagnichef, at der ikke måtte gøres modstand. Samme ordre indløb lidt senere fra divisionen, og de mod Vejleå-stillingen marcherende styrker blev underrettet og gik i kvarter.

Styrkerne af 3. regiment og Jydske Dragonregiment stod klar til togtransport, da regeringsordren kom.

Efter kampen fandt en mindehøjtidelighed sted på Søgård Kaserne. På den store gårdsplads stod de faldnes kister, medens garnisonen var opstillet som en æresvagt for de dræbte kammerater. Et tungt offer var bragt - uforholdsmæssigt tungt, fordi alle havde måttet kæmpe under følelsen af vor totale uforberedthed.

Styrken fra Odense blev alarmeret af oversergent Gedde fra 1. fodfolkspioner-batl., der efter orlov ankom med færgen til Nyborg kl. 4,25. Det lykkedes oversergenten at undgå de landsatte tyske tropper og at telefonere til kasernevagten fra en butik i Nyborg. Motoriserede patrouiller af 1. fodfolkspionerbatl. var fremsendt mod Nyborg og Middelfart, og resten af styrken var klar til afgang i 22 lastvogne, da kampen indstilledes.

XX

I mange af de indberetninger fra regimentet og afdelinger, der har dannet grundlag for den af generalkommandoen udarbejdede samlede oversigt over begivenhederne den 9. april, er der ud over beretningen om selve det, der skete, fremsat udtalelser, der fortæller om den ånd, som herskede i hæren. Der er god grund til at citere en række uddrag af disse rapporter, fordi de klart viser, hvor rede til at ofre sig for fædrelandet både befalingsmændene og det unge værnepligtige mandskab var, skønt hæren gennem lange tider havde savnet fornøden støtte hos de politiske partier, der sad inde med magten, og nu uforberedt og urimeligt talssvag blev stillet over for en opgave, som kun havde været løselig, hvis regeringen og rigsdagen i tide havde bevilget de nødvendige midler til landets forsvar.

Sjællandske Divisions stab

fastslår, at divisionen loyalt fulgte regeringens beslutning om kampens ophør. »At dette skete med tungt hjerte og med en nagende følelse af skam og dyb bitterhed over at måtte give op uden kamp, behøver divisionen næppe at anføre. Men divisionen ønsker at slå fast, at alle ved divisionen, både befalingsmænd og menige, har givet fuldgyltige udtryk for, at de var rede til at optage den ulige kamp med livet som indsats«. I en senere skrivelse hedder det: »Der var overalt kun eet ønske - uden hensyn til resultatet at få lov til at udføre den soldatermæssige pligt at kæmpe til sidste mand for konge og fædreland, og det var med den største forbitrelse, harme og skamfølelse, at såvel befalingsmænd som menige adlød regeringens ordre om ikke at yde modstand. Det er divisionens indtryk, at alle havde en følelse af at være blevet forrådt og svigtet af landets regering«.

Chefen for 2. feltartilleriregiment:

»Det er umuligt at beskrive den sorg og harme, som greb alle, da vi fik ordren til ikke at kæmpe«.

Chefen for fodfolkets kornet- og løjtnantsskole:

»At alle skolens befalingsmænd og menige - også af hjælpetropperne - var fortvivlede og forbitrede over de indtrufne begivenheder, fik jeg, både den 9. april og de følgende dage, et dybt Indtryk af«.

Chefen for 2. fodfolkspionerbataillon:

»Bataillonens skal sluttelig fremhæve, at de danske soldater løste de dem stillede opgaver med beundringsværdig iver, ro og uforfærdethed samt med den største pligttroskab - og dette, skønt hver mand måtte være vidende om situationens håbløshed som følge af den ringe styrke, hæren havde under våben, og den totale mangel på forsvarsanlæg«.

Chefen for 5. regiment:

»Jeg anser det for min pligt at tilføje, at såvel regimentets egne afdelinger som de øvrige i »Faksegruppen«, med hvem jeg har været i forbindelse, var mere end rede til at sætte alt ind for at drive fjenden tilbage. Jeg har fra den ene underafdelingschef efter den anden - og fra menige, som jeg har talt med, - fået udtalelser om den harme og bit-

terhed, hvormed mandskabet modtog meddelelsen om regeringens bestemmelse om, at der ikke måtte kæmpes, og jeg finder anledning til at fremhæve den loyalitet, hvormed befalingsmændene, hvis følelse var ikke mindre bitter end mandskabets, har forklaret nødvendigheden af for enhver at lyde og i loyalitet gennemføre den ansvarlige regerings bestemmelse«.

Chefen for 2. regiment:

»Regimentet skal sluttelig fremhæve den pligttroskab og gode soldaterånd, det kampmod og den offervilje, alle, såvel befalingsmænd som mandskab, udviste under kampen ved Haderslev den 9. april 1940«.

Garnisonskommandanten i Sønderborg:

»Der var menige af hjælpe- og garnisenstropperne, som den 9. april morgen anmodede om at få et gevær og om at rykke ud sammen med de andre. Da ordren, at der ikke måtte ydes modstand, kom, følte dette af befalingsmænd og mandskab nærmest deprimerende og beskæmmende, og der lød fra de værnepligtige adskillige kraftige udbrud om »politisk humbug«, »Hvad var der så ment i rigsdagen med deres beslutning om forsvar? o.lign.«

Chefen for 12. bataillon:

»Ånden i bataillonens var særdeles god. Såvel befalingsmænd som mandskab var kun opfyldt af den ene tanke: at kæmpe og herunder gøre alt for at hindre den fremmede fremtrængen. Bataillonens var fra første færd indstillet og besluttet på kamp, og der sporedes ingen vaklen i rækkerne«.

Endnu skal anføres dagsbefalingen fra chefen for generalkommandoen, generalløjtnant Prior, den 12. april:

»Til befalingsmænd og mandskab ved hærens afdelinger m.fl.!

Jeg udtaler herved over for hærens afdelinger min dybeste tak og uforbeholdne anerkendelse for Deres holdning og hele forhold under de sidste dages begivenheder.

Jeg ønsker at fremhæve, at ingen inden for hærens rækker har svigtet sin pligt mod konge og fædreland. Enhver befaling er efterkommet,

Hvor kampen stod ved Bredevad den 9. april, og hvor skytte 731, Andersen og gruppefører 724, Søgaard faldt, anlagde befolkningen og de faldnes soldaterkammerater en smuk minde-lund, som siden da har været besøgt af talrige landsmænd. »Jert offer var ikke forgæves«, står der på den midterste sten. Efterslægten vil takke dem og alle andre, som gav deres liv for vor frihed.

i flere tilfælde med livet som indsats.

Jeg føler mig overbevist om, at enhver dansk mand og kvinde vil forstå at vurdere den loyalitet, hvormed I på regeringens bud under vanskelige forhold har ydet modstand og derefter indstillet kampen, da dette blev krævet.

I kan alle som een med oprejst pande se enhver i øjnene i bevidstheden om at have gjort jeres pligt.

De ofre i blod, der er ydet, har ikke været forgæves. De har vist for alle, at den enkelte var rede til at ofre alt for sit land, og at afdelingerne har gjort deres pligt som gode danske afdelinger.

I mindet om disse danske soldater, hvem det blev forundt at ofre livet for konge og folk, vil vi sætte vor lid til en lysere fremtid.

W. W. Prior«.

I sammenligning med alt det, der er sket uden om os, er det, som hændte herhjemme den 9. april, mindre end en dråbe i havet. Beretningen gør ikke og kan ikke gøre fordring på at minde om en glimredag, kun om et trofast hjertelag hos de unge, der i den mest håbløse situation, nogen soldat nogen sinde har kæmpet under, uforfærdet og følgende deres førere som gode soldater trådte an for at gøre deres pligt. Man havde forment dem så at sige enhver chance i den ulige kamp, de stod over for

- end ikke et hul at dø i måtte de grave - men desuagtet opfyldte de med døden for øje soldatens bud om at gå, når der bliver sagt »Gå«, om at stå, når der bliver sagt »Stå« og om at slå, når der bliver sagt »Slå«. Derfor er den ære, de gjorde deres afdeling, deres hær og deres folk ikke mindre end den, der bringer sejrvinger i sit følge.

Ved deres færd hin 9. april forkyndte de for alle, der vil høre og se, at det ikke var den danske soldat, der svigtede - det var andre. Mange tænkte den dag: »De faldne har det ikke værst«. Om dem tør vi bruge de ord, som Rossing skrev over de i 1864 faldne:

*»Græd ej for os, thi vi har været tro;
Guds Kys har lukket vore Vunder røde.
Men brister under Folket Håbets Bro,
Og synker Dannebrog for Ørnens Klo,
Da græde for de Levende - de Døde«.*

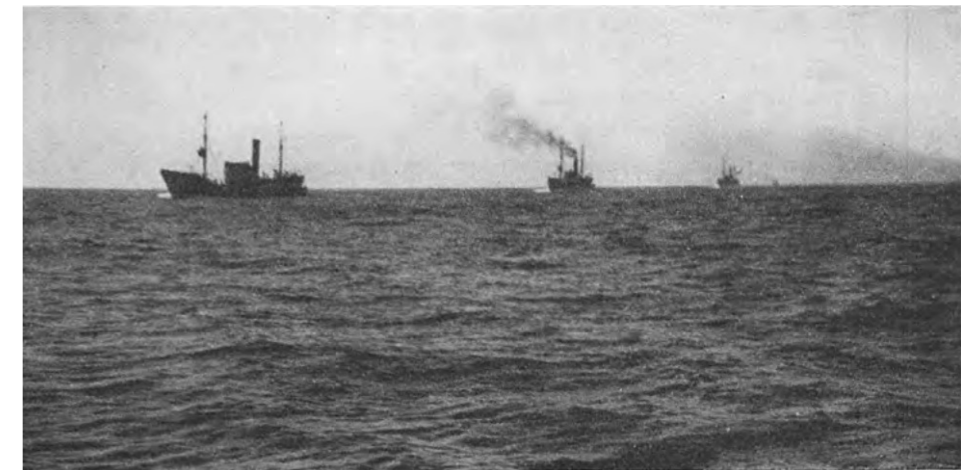
Begivenhederne den 9. april fremkaldte utvivlsomt i store kredse af den danske befolkning en stærk kritik af søværnets optræden. Med

Flåden den 9. april

Af kommandør C. Westermann

rette hævdede man, at dette ikke i tilstrækkelig grad havde været beredt, og at det ikke optrådte med fornøden styrke, da begivenhederne tog fart - en kritik, der ramte værnets personel som helhed og fremkaldte megen bitterhed, fordi man mente, at kritikken havde en forkert adresse. Det må derfor være i alle gode kræfters interesse at få belyst søværnets forhold omkring den 9. april 1940, således at man på et retfærdigt og objektivt grundlag kan placere ansvar og skyld for de fejl og de forsømmelser, der uomtvisteligt blev begået.

I ethvert militært system må det være således, at den øverstkommanderende på grundlag af de instruktioner og oplysninger, han modtager fra regeringen, udsteder sine ordrer og direktiver for det underordnede personel. I det efterfølgende skal der af denne grund i korthed redegøres for det kendskab, chefen for søværnskommandoen, viceadmiral Rechnitzer, havde til situationen og for hver flådeafdeling for sig

De tyske transportdampere på vej mod Norge i dagene før den 9. april 1940.

angives, i hvilken grad søværnskommandoens viden under begivenhederne gav sig udtryk i ordrer eller meddelelser til de pågældende.

Ved Folketingets Beslutning af 9. januar 1940 blev det på en klar måde fastlagt, hvortil og hvornår værnene skulle anvendes, og da beslutningen i Folketinget gennemførtes eenstemmigt, måtte den ikke alene blive vejledende, men bindende for regeringens og de militære værnechefers dispositioner og ordrer.

Vedrørende eventuelle tyske angrebsplaner imod Danmark forelå der for søværnskommandoen forskellige indberetninger og meddelelser fra den danske marineattaché i Berlin, kommandørkaptajn F. Kjølser:

I en skrivelse den 8. januar 1940 indberettede marineattachéen, at han fra pålidelig side kunne oplyse, at den militære situation ville forblive nogenlunde stabil indtil foråret, men derefter skulle det tidligere planlagte, men opgivne, angreb på Holland finde sted, samtidig med at man ved tryk på Danmark ville forsøge på at få vort land til at tillade oprettelsen af tyske luftbaser i Nordjylland, nærmere betegnet Thy; dette skulle medføre, at Nordsøens nordlige del, med forbindelseslinierne til Norges nordlige havne, i højere grad kunne komme under tysk kontrol. Hertil føjedes i en indberetning af 13. februar 1940 følgende meddelelse:

»Under de operationsplaner, der har været under overvejelse i den tyske Oberkommando der Wehrmacht, og som omfatter de tidligere også af mig indberettede okkupationsplaner af Holland og Belgien, er ligeledes indgået overvejelser gående ud på betimeligheden af, dersom et sådant fremstød lykkes, da også at indrette støttepunkter for den tyske flåde og luftmagt i Danmark (Jyllands vestkyst), samt på den norske vestkyst. Derimod skulle lignende planer, i alt fald ikke i første række, omfatte Sverige, først og fremmest fordi dette land ikke besidder nord-søhavne, men også på grund af Sveriges bedre militære beredskab«.

Imidlertid observeredes det herhjemme den 30. Marts, at den tyske luftattaché i København med Ledsagere foretog en omfattende fotografiering på Skagens yderste klitrækker af stranden fra Grenen og vestover.

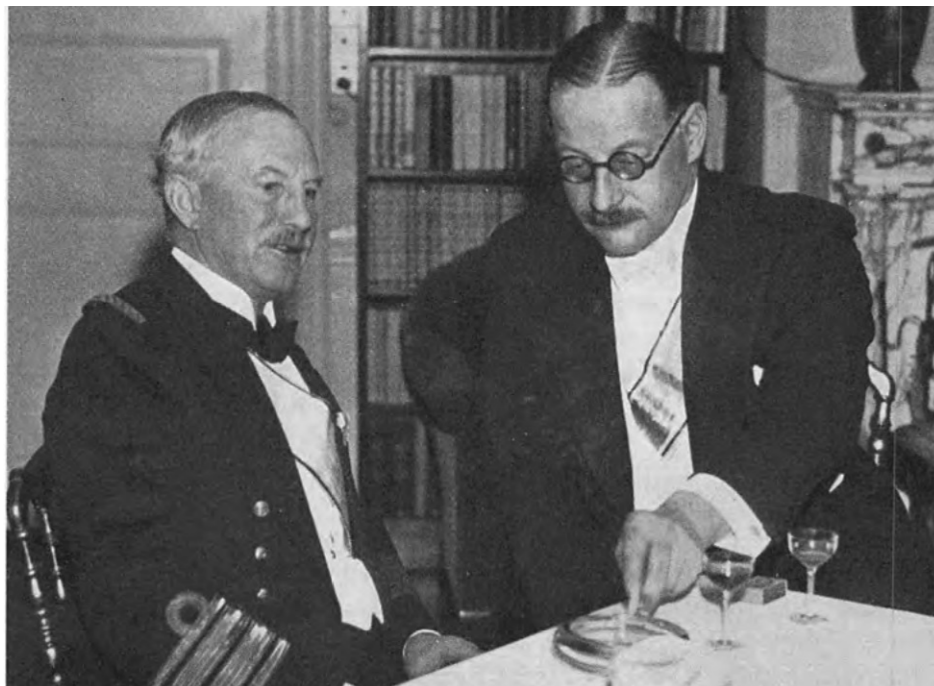
Den 1. april ankom den danske marineattaché til København med et brev til udenrigsministeren fra vor gesandt i Berlin og med ordre til

nærmere at kommentere brevet indhold. Han afgav referat til viceadmiral Rechnitzer og oplyste herunder bl.a. om stærke troppekonzentrationer tæt syd for grænsen og om samling af tropper og påfaldende meget transportmateriel i Østersøhavnene, særlig i Stettin. Regeringen og chefen for søværnskommandoen antog imidlertid, at dette materiel havde været samlet af hensyn til en eventuel indgriben, hvis vestmagterne inden den finsk-russiske fredsslutning 12. marts skulle have sendt hjælpetropper til Finland over Narvik, og mente derfor ikke at burde vise nogen overraskelse eller uro ved disse meddelelser.

Torsdag den 4. april modtog marineattachéen, som den 3. april var vendt tilbage til Berlin, fra to pålidelige sider enslydende meddelelser, der i store træk indeholdt planerne for den kommende tyske aggression. De indhentede oplysninger sendtes samme dag med kurér ad luftvejen til København og overrakte kl. 19 til udenrigsminister P. Munch, som lod dem gå videre til statsminister Stauning. Begge herrer søgte derefter straks audiens hos H. M. kongen på Amalienborg, hvor de blev modtaget kl. ca. 22,30. Først på et ministermøde den 5. april om formiddagen blev forsvarsministeren gjort bekendt med denne il-indberetning, og han meddelte så indholdet til chefen for søværnskommandoen, som i øvrigt samme dags eftermiddag ved et møde i udenrigsministeriet fik adgang til at se indberetningen i dens helhed. Desuden modtog søværnskommandoen om formiddagen gennem den svenske legation i København meddelelse fra den svenske forsvarsstab om den tyske koncentration af tropper og transportmateriel i Østersøhavnene, og forsvarsstaben udtalte ganske åbenlyst den sikre formodning, at det drejede sig om en mod Danmark rettet aktion, der var under forberedelse.

Den 5. april fik søværnskommandoen en samme dag skrevet indberetning fra marineattachéen i Berlin, hvori denne nærmere kommenterede Tysklands offensive planer ud fra en militær betragtning, samt meddelte yderligere oplysninger til gesandstens indberetning af 4. april. I de supplerende meddelelser anførtes, at nye tropper var ankommet, klar til indskibning i Stettin-Swinemünde, at der var oprettet lynkursus i skandinaviske sprog for medlemmer af politikorpset, samt flere andre foruroligende omstændigheder.

Disse alarmsignaler bevirkede dog ikke, at man traf forberedelser til videregående forsvarsforanstaltninger, idet både regeringen og che-

Viceadmirat Rechnilzer og den tyske sendemand v. Renthe-Fink i fortrolig samtale - et billede, der afspejler den tillidsfuldhed, som pragede viceadmiralens holdning i årene før overfaldet, og som var hans eneste undskyldning for den ansvarsløse danske marinepolitik, han gennem mange år gjorde sig til talsmand for.

fen for søværnskommandoen, viceadmiral Rechnitzer opfattede tanken om et tysk angreb på Danmark som usandsynlig og mente, at den eventuelle tyske aktion i stedet måtte gælde Norge - eller muligvis Holland. Viceadmiralen har motiveret dette sit standpunkt med følgende 6 grunde: 1) Vi havde en ikke-angrebstraktat med Tyskland. - 2) Storadmiral Raeder havde under viceadmiralens besøg i Berlin 1939 i anledning af rigskansler Hitlers 50-års fødselsdag meddelt ham, at han af føreren var bemyndiget til at udtale, at Tyskland ikke under nogen omstændigheder havde til hensigt at krænke Danmarks neutralitet. - 3) Alle meddelelser fra den tyske legation i København og fra den tyske storadmiral - fremsat adskillige gange efter krigsudbruddet gennem den tyske marineattaché i København, sidst den 12. februar 1940 - var af en så beroligende og forsikrende art, at man måtte afvise tanken om nogen øjeblikkelig direkte fare for Danmark. Aftalerne om fordelingen af arbejdet med hensyn til minerydningsforanstaltningerne i områderne omkring de danske og tyske spærringer i bæltene syntes ligeledes at vise, at der ikke var planlagt noget tysk angreb mod Danmark. - 4) Sagligt set forekom det viceadmiralen, at et neutralt Danmark måtte

være i Tysklands interesse. - 5) Det måtte anses for at være ganske irrationelt til en aktion mod Danmark at anvende specielt fladbundet skibsmateriel (pramme o.l.), således som det var nævnt i nogle af de modtagne efterretninger om den tyske koncentration af tropper og transportmateriel i Østersøhavnene. - 6) Endelig måtte det opfattes som et slående bevis på den tyske marines velvillige indstilling over for den danske marine, at marineministeriet den 5. april (altså samme dag, som de foruroligende indberetninger kom til søværnskommandoens kendskab) modtog skriftlig meddelelse gennem den tyske marineattaché i København om, at den tyske overkommando ingen indsigelse ville rejse imod, at der fra Tyskland (som ønsket fra søværnets side, da de fornødne materialer ikke kunne fremskaffes fra Sverige) blev leveret skibsbygningsmaterialer til en række projekterede danske nybygninger, nemlig til 2 minefartøjer, 4 torpedobåde, 1 inspektionsskib, 1 undervandsbåd, 3 motortorpedobåde og 1 fyrinspektionsskib.

Den 6. april formiddag afholdtes derpå hos forsvarsministeren et møde, hvori fra hærens side deltog chefen for generalkommandoen, generaløjtnant Prior, chefen for generalstaben, generalmajor Ebbe Görtz, samt direktøren i krigsministeriet, generalmajor J. D. v. Stemann, og fra søværnets side chefen for søværnskommandoen, viceadmiral H. Rechnitzer, chefen for marinestaben, kontreadmiral Carl Hammerich, samt souschefen i mariestaben kommandørkaptajn A. H. Vedel.

Efter at chefen for generalkommandoen og chefen for generalstaben havde kommenteret situationen, konkluderende i, at helhedsbilledet ikke så anderledes ud, end det havde gjort fra midten af december, altså ikke mere akut, men heller ikke mindre farligt, oplyste forsvarsministeren, at man i den danske legation i Berlin i de sidste dage var synlig nervøs for, at troppe- og skibssamlinger kunne være rettet imod Danmark. Han meddelte, at regeringen ville anmode fhv. udenrigsminister Scavenius om at rejse til Tyskland for at søge underretning om situationen; men som forholdene udviklede sig, blev denne udsendelse ikke iværksat.

Under den videre diskussion udtalte chefen for søværnskommandoen, at et angreb på Danmark måtte anses for formålsløst og usandsynligt, fordi tyskerne ikke ville vinde ret meget i flyvetid ved at råde over flyvepladser i Danmark. Muligvis havde de planer om besættelse af Læsø. Ved en blokade på et par dage - eller blot ved standsning af

indførslerne til landet - kunne Tyskland tvinge Danmark til at give efter, således at et angreb med tropper ville være uden motivering. Dette blev imidlertid imødegået af chefen for generalkommandoen, som endelig bl.a. foreslog, at man indkaldte årgangene 1930-35 med 2 ad gangen til en kort øvelse, f.eks. på 14 dage. Derefter kunne man se situationens udvikling an. Chefen for generalstaben oplyste, at det ville tage 6 dage at gennemføre en fuldstændig mobilisering, medens der ikke kunne regnes med mindre end et par dage til at formere fuld sikringsstyrke, d.v.s. bringe linieafdelingerne på krigsstyrke. Ministeren mente for sit vedkommende - ligesom chefen for søværnskommandoen -, at en indkaldelse kunde vække uro, og at det gjaldt om ikke at iværksætte foranstaltninger, der fra tysk side kunne opfattes som provokerende, men han lovede at overveje sagen.

Den 8. april kl. 10,30 holdtes atter et møde hos forsvarsministeren med de samme repræsentanter for hær og flåde, som foran er nævnt under mødet den 6. april. Chefen for marinestaben var dog ikke til stede under hele mødet, da han måtte forlade dette for at tage en samtale med den tyske marineattaché, som var blevet anmodet om at komme til stede i marineministeriet for at give oplysning om årsagen til de omfattende flådetransporter nordpå gennem de danske bæltter. Herpå kunne den tyske marineattaché kun svare, at han kendte mindre til disse transportere end søværnskommandoen, og at han var helt uvidende om deres formål. Medens mødet fandt sted hos forsvarsministeren, blev de militære chefer underrettet om en meddelelse, der lige var indgået til udenrigsministeriet fra en dansk journalist i Berlin, gående ud på, at aktion imod Danmark ville ske i løbet af få timer. Generalmajor Gørtz oplyste, at der forelå efterretning om, at en motorkolonne på 50-60 km's længde bevægede sig fra Rendsburg til Flensborg, og man måtte betragte denne meddelelse som sikker, hvorefter generaløjtnant Prior stillede forslag om, at følgende 3 foranstaltninger straks skulle iværksættes: 1) Indkaldelse af fuld sikringsstyrke, 2) Alarmberedskab etableres for samtlige hærens afdelinger og 3) Flyveropklaring foretages langs landegrænsen. Endvidere henstillede chefen for generalkommandoen til chefen for søværnskommandoen, at sikringsstyrken til kystdefensionen snarest blev indkaldt, og viceadmiralen var enig heri. Desuden ønskede denne yderligere indkaldelse af besætning til »Niels Juel«, da dette skib ikke var under kommando. Alle disse forslag love-

de forsvarsministeren at forelægge i et møde, som skulle holdes hos H. M. kongen kl. 11,00 samme dag.

Mellem kl. 11,30 og 12 vendte forsvarsministeren tilbage til ministeriet og meddelte, at det var blevet besluttet ikke at indkalde en sikringsstyrke og ikke at foretage sig noget, der kunne udlægges som en udæskning. Derimod måtte der indkaldes besætning til »Niels Juel«, ligesom det af chefen for generalkommandoen ønskede alarmberedskab for hæren og flyveropklaringen kunne iværksættes.

At henstillingen om ikke at foretage sig noget, der kunne virke militært udæskende, stammede fra den tyske gesandt, og befordredes til den danske regering af udenrigsminister Munch, giver et sandfærdigt og belysende, men ikke flatterende billede af dansk udenrigspolitik.

I løbet af dagen den 8. april indløb sikre oplysninger om, at en større tysk styrke var gået i kvarter i Flensborg, og at man ventede 26 militærtogs ankomst til Flensborg i løbet af natten. Kl. 17 indfandt den tyske gesandt v. Renthe-Fink sig igen i udenrigsministeriet, hvor han erklærede, at han var klar over, noget forestod, men han var uvidende om, hvad det var, og han henstillede atter meget indtrængende, at der ikke foretoges nogen indkaldelse eller forflytning af tropper, da sådanne handlinger kunne virke provokerende.

Foranlediget ved de foruroligende meddelelser indkaldte dtatsminister Stauning de fire store partiers gruppeformænd i Folketing og Landsting, samt nogle ministre, hvoriblandt udenrigsministeren, forsvarsministeren og finansministeren til et møde kl. 20 i Folketingets ministerværelse. Her blev der givet meddelelse om troppekonzentrationen ved vor sydgrænse, samt om de store tyske flådebevægelser i danske farvande. For søværnets vedkommende meddelte forsvarsministeren, at han lige havde modtaget meddelelse fra viceadmiral Rechinitzer om, at flåden var fuldt kampberedt. Hvorledes en så vildledende og urigtig oplysning kan være fremkommet, er ganske uforståeligt. Således som meddelelsen blev givet, måtte den uvilkårlig virke beroligende på de politiske partiers repræsentanter, medens det virkelige forhold var det, at flådens enheder var placeret på en sådan måde, at der ingen muligheder var for at imødegå en landgang på Sjælland, og der var ingen ordrer givet om forøget beredskab eller overhovedet meddelelse om unormale forhold. Den 9. april om morgenen fandt flådens personel i neutralitetens trædemølle, uden information, varsel

eller beredskabsordre!

II

Fra søværnskommandoens side var ikke givet nogen meddelelse om den skærpede situation, ej heller noget varsel. Der forelå tværtimod ordre om, at alt skulle gå sin normale gang og landlov endog gives. Tildragelserne den 9. april om morgenen fandt derfor såvel kystdefensjonen som kystflåden ganske uforberedte.

I løbet af natten var intet usædvanligt hændt inden for Københavns redområde, og først kl. 4 observeredes samtidig fra Middelgrundsfort og fra lodsdamperen »Lodsen«, som befandt sig i en åben våge ca. ½ sømil nord for fortet, at to dampere, der førte lanterner, nordfra kom styrende ind mod Københavns Havn. Lodsdamperen søgte straks henimod skibene for at give lods om bord; men da det agterste skib belyste lodsdamperen med projektør og med en række blink tilkendegav, at det ikke ønskede lods, samtidig med at det belyste sit eget flag, der fra lodsdamperen kun kunne skelnes at være rødt, formodede man i »Lodsen«, at det var danske orlogsskibe, som ikke havde pligt til at tage lods gennem minespærringen ind til København. De to dampere gik desuden med ret stærk fart, og »Lodsen« havde vanskelighed med at forcere den tætpakkede is, så den opgav forsøget på at nærme sig damperne, der holdt ret ned i den tændte fyrlinie, som ledte gennem minespærringen ind til havnen.

Fra Middelgrundsfortet observerede man, at damperne ikke tog lods og ikke førte lodslanterne, og de blev derfor belyst med projektør fra fortet. Den forreste af dem viste sig at være en stor bugserbåd, den anden var tilsyneladende et uarmeret orlogsfartøj af ukendt nationalitet. Der sås ingen folk på dækket.

Fortet hejste internationalt stopsignal, og dette belystes med projektør; men damperne ænsede det ikke, og da projektøren var rettet mod det agterste skib, blev der fra dette afgivet en række korte blink, hvorefter fortet slukkede sin projektør, og der blev givet ordre til at afgive et løst varselsskud. I det samme projektøren blev slukket, belyste den agterste damper sit flag. Man kunne nu fra fortet se, at det var det tyske orlogsflag. Kort efter slukkedes lanterner og alt andet lys i de to skibe, der på dette tidspunkt befandt sig ca. 900 m fra fortet, endnu nord for minespærringen. Det beordrede varselsskud med en 75 mm

Middelgrundsfortet opførtes 1890-95 på en vanddybde af ca. 7 m og for en sum af ca. 9 mill. kr. - et på det tidspunkt anseligt beløb. Dets bestykning består af både svært og let artilleri foruden projektører, afstandsmålere m.m.

A.L.K. faldt imidlertid ikke, fordi noget konserveringsfedt i kanonens kammer havde forhindret, at patronen kunne føres helt ind og kilen lukkes. Kanonkommandøren havde flere gange forgæves søgt at lukke kanonen og var - på grund af mangelfuld kendskab til våbnet og til fortets tjenestegang (han havde kun været på Middelgrundsfortet i 4 dage) - ikke faldet på at anvende en anden af fortets 75 mm kanoner, der også var klargjort til afgivelse af varselsskud. Efter at vagtchefen, som havde været optaget af signalerings- og projektørtjenesten, havde undersøgt kanonen og konstateret årsagen til fejlen, skønnede han det imidlertid for sent at afgive varselsskud med en anden kanon. Der hejstes så internationalt protestsignal, og dette belystes; men damperne fortsatte ind mod havnen med ret stor fart, formentlig ca. 10 knob.

Kl. 4,03 afgaves fra Middelgrundsfortet melding om de indgående skibe til kommandostationen »Lynetten«, og herfra blev meldingen kl. 4,17 videregivet til efterretningsstationen i søværnskommandoen. Kl. 4,15 observeredes derefter fra »Lynetten« de to tyske skibe stående ind gennem Kroneløbet. Det forreste stoppede op ved Bølgebryderen, medens det agterste med god fart fortsatte ind i havnen og med hurtighed og præcision fortøjede ved Langeliniekajen, hvor der ved den sydlige del netop var fri kaj længde mellem en dansk isbryder og nogle oplagte fragtdampere. Det kom til at ligge sådan, at det set fra Middelgrundsfortet maskeredes af Trekroner. Fra »Lynetten« skimtedes derimod en

del folk på dækket, og det blev klart, at skibet var armeret, men på grund af mørket kunne enkeltheder ikke konstateres. Chefen for kystdefensionen, kommandør Paul Ipsen, der befandt sig på »Lynetten«, observerede herfra personligt den tyske dampers indsejling i havnen.

Kommandøren var af den opfattelse, at skibet medbragte sårede fra krigsforliste skibe, der ønskedes landsat i København. Tanken lå ikke så fjern i betragtning af de store flådestyrker, som dagene i forvejen var stået nord på gennem danske farvande, og som kunne have foranlediget krigsmæssige sammenstød i Skagerak eller Nordsøen. I løbet af den 8. april havde kommandør Ipsen gentagne gange telefonisk forespurgt søværnskommandoen, om der ikke var noget foruroligende i situationen, men han havde stadig fået benægtende svar og yderligere ordre til, at alt skulle gå sin normale gang og endog landlov gives. På baggrund heraf og fordi der kun var tale om et enkelt lille skib med meget svag armering, kunne tanken om, at der var ved at foregå en fjendtlig besættelse af hovedstaden overhovedet ikke opstå. Det af menigmand ofte hørte krav om, at chefen for kystdefensionen burde have disponeret på anden måde, kan derfor kun betegnes som tendentiøs bagklogskab.

Ganske anderledes havde forholdet ligget, hvis regeringen gennem søværnskommandoen eller viceadmiralen selv havde informeret flådens højeste chefer om den foreliggende situation på grundlag af indberetningerne fra Berlin og troppekonzentrationerne i Sønderjylland i løbet af den 8. april. En sådan information ville, selv om de fornødne styrker til et forsvar ikke kunne opstilles, dog have forberedt søværnets højeste myndigheder på enhver eventualitet, og de ville have truffet deres dispositioner, hvortil under alle omstændigheder ville have hørt den simple: at slukke ledefyrene, som førte gennem minespærringen ind til Københavns Havn, og armere minespærringerne.

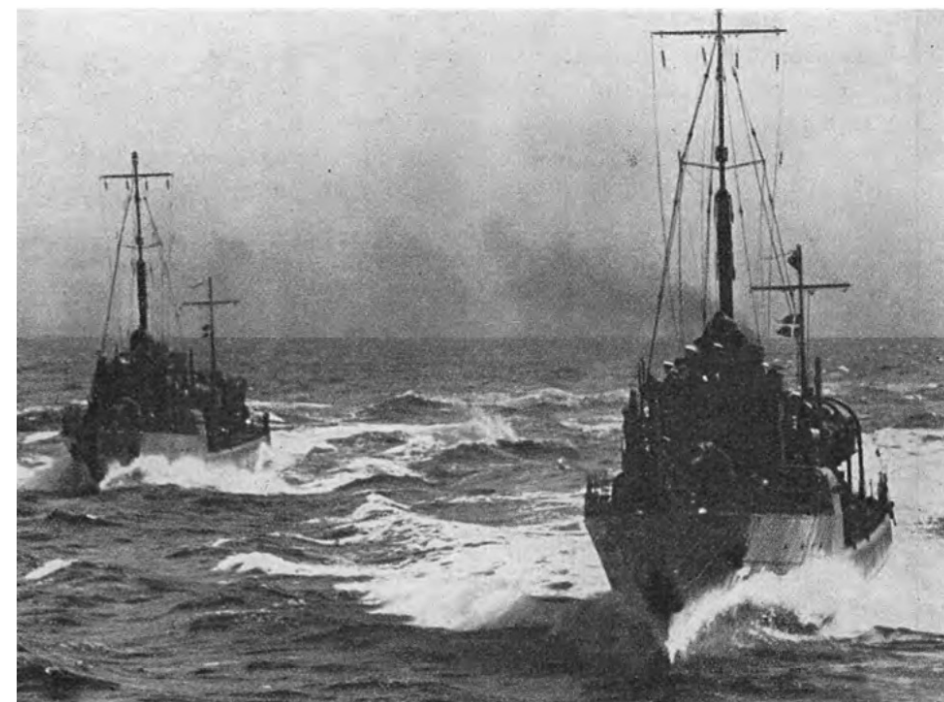
Kl. 4,45 var det imidlertid blevet så lyst, at man fra »Lynetten« med sikkerhed kunne fastslå udskibning af krigsmæssigt udstyret fodfolk, forsynet med cykler og motorcykler. Efter at melding herom var afsendt til søværnskommandoen, fik kystdefensionen først kl. 5,21 ordre til alarmberedskab samt ordre til at armere minespærringerne. Det tilføjedes imidlertid, at der ikke måtte skydes før efter nærmere ordre.

Som det senere viste sig, var de to tyske skibe isbryderen »Stettin«, der førte handelsflag, og det ca. 1300 N.R.T. store S/S »Hansestadt

Danzig«, der førte tysk orlogsflag og var armeret med 2 stk. 10 eller 12 cm's kanoner. Skibene var, efter hvad der foreligger oplyst, passeret nord på gennem Store Bælt og kom til København nord fra uden at være observeret noget sted, da alle bevogtningsfartøjer jo var inddraget på grund af isforholdene.

Da den omstændighed, at Middelgrundsfortet ikke skød på de to tyske skibe, har været det argument, der har været stærkest fremme i kritikken af søværnets optræden den 9. april, vil det være rigtigt at redegøre nærmere for dette forhold.

Forsvaret af København mod søsiden påhvilede helt kystdefensionen, idet ingen af kystflådens enheder befandt sig i sundet. Til løsning af opgaven disponerede kystdefensionen over følgende: 1) Kystdefensionens værker ved København, d.v.s. Middelgrundsfort, Flakfort og Dragørfort samt kommandostationen »Lynetten«, der ikke er armeret, 2) Københavns minespærringer, 3) Minestrygningsfartøjer til patrouiljetjeneste, 4) Grønlandsskibet »Godthåb«, 5) Et fyrskib og 6) 8 Toldpatrouillebåde.

Torpedobåde af »Drage«-Typen. Søsæt i årene 1929-34. Deplacement 285 tons, 6000 hk, der muliggør en fart på 27,5 knob. Besætningen ca. 52 mand. Torpedobådene er armeret med 2 stk. 75 mm eller 87 mm kanoner og 4 stk. maskinskyts (20 mm og 8 mm) samt 8 resp. 6 torpedoudskydningsapparater.

Intet af kystdefensionens værker var krigsbemandet. Der fandtes på dem kun den styrke, der var nødvendig til vagt- og sikringstjeneste. Endvidere lod besætningernes artilleriuddannelse meget tilbage at ønske på grund af den lange forudgående isperiode.

Minespæringerne var desarmerede, fordi de måtte påregnes at være i uorden efter isperioden, og der var endnu for meget is i sundet til, at de svage minestrygere kunne være på patrouille. Endelig var de under 4, 5 og 6 nævnte fartøjer bemandet med civile besætninger og havde ingen armering. Heller ikke disse kunne klare isen i sundet. Kystdefensionen disponerede således ikke over noget skib eller fartøj, der kunne løbe på siden af de tyske dampere og undersøge dem, eller få oplysning om formålet med deres anløben af Københavns havn.

Isbryderen »Isbjørn« havde indtil den 8. april om eftermiddagen været på patrouille ud for København og ville have kunnet optræde i den givne situation, fordi den var forsynet med en kanon, kunne forcere isen og var ført af en søofficer. Men søværnskommandoen havde allerede tidligere bestemt, at den om eftermiddagen den 8. april skulle stryge kommando, for at føreren næste dag kunne tiltræde anden tjeneste i marinen, og denne bestemmelse blev ikke ændret.

På Middelgrundsfortet fratrådte chefen efter søværnskommandoens ordre sin stilling den 8. april Kl. 16 for at tiltræde tjeneste i »Niels Juel«, der samme dag højste kommando. I hans sted kom der ingen ny chef på fortet, men en ung søløjtnant blev udnævnt til interimschef. Fortet selv var klargjort til at modtage en indkaldelse på 460 mand den 9. april, og derfor bestod den hovedsagelige besætning af frigængere - d.v.s. kokke, oppassere og lign. - og befalingsmænd, som ikke var uddannet derude, men som skulle gøre tjeneste ved en eksercerskole for det mandskab, der ventedes.

Da man på Middelgrundsfortet forstod, at det observerede fartøj var et uarmeret orlogsfartøj, og man ikke havde midler til at skaffe sig viden om dets hensigt med besejlingen, var der - ud fra de givne ordrer og direktiver - intet grundlag for at tage fartøjet under beskydning. Projektørbelysning, afgivelse af stopsignal og protestsignal blev effektueret omgående, ligesom melding til kommandostationen var afgivet 1 minut efter, at fartøjet var observeret, således at man alene kan rette kritik mod den fejlbetjening af kanonen, som forhindrede, at et løst skud blev affyret. Beskydning af fartøjet med skarp ammuniti-

on ville ifølge de givne direktiver have krævet søværnskommandoens forholdsordre; men en sådan kunne ikke have været indhentet, før fartøjet allerede var fortøjet ved Langelinie kajen, maskeret af Tre kroner.

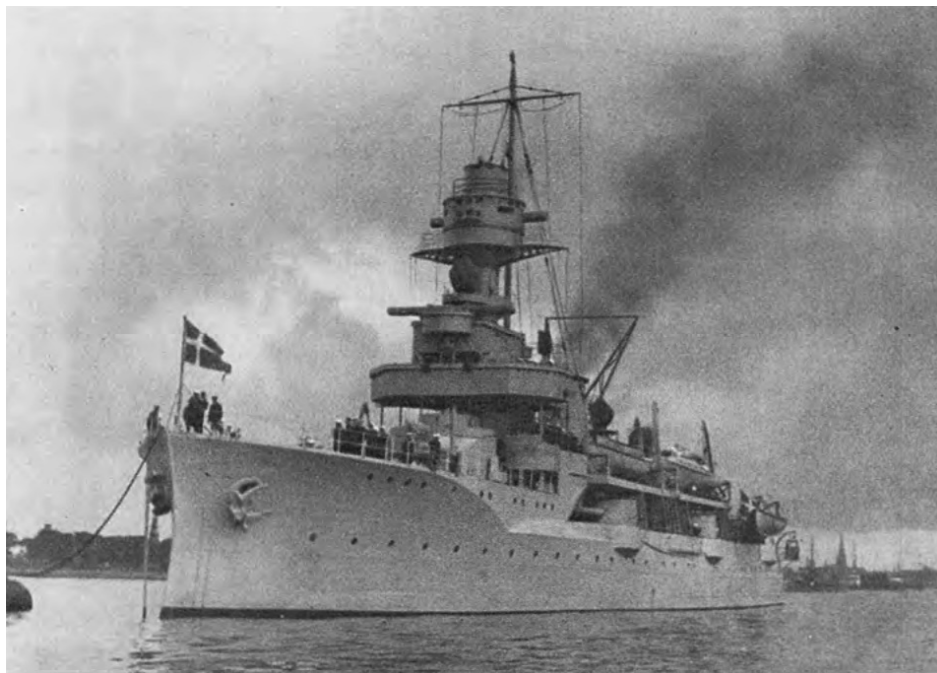
Imidlertid lå »Niels Juel« på Holmen uden uddannet besætning. Den 8. april kl. 12,25 var de særlige indkaldelsesordrer udsendt til »Niels Juel«s besætning, som kort forinden var blevet hjemsendt, og kl. 16 samme dag højste chefen for kystflåden, kontreadmiral Briand de Crevecoeur, sit flag i »Niels Juel«, samtidig med at det værnepligtige mandskab fra den eksercerskole, der havde logeret om bord i skibet, afgik til søværnets kaserne. Indtil den 9. april kl. 7 var kun 10 genindkaldte værnepligtige mødt om bord, og den besætning, der befandt sig her, var væsentligst flådens faste personel. Der blev nu fra kommandohejsningen gået normal vagt med søofficer på dækket.

Foruden »Niels Juel« lå på Holmen 1. Minestrygergruppe, minestrygeren »Havørnen«, 2. og 3. Undervandsbådsgruppe samt en del fartøjer, hvori kommando ikke var højst, og hvortil der ingen besætninger fandtes. 1. Minestrygergruppe, der bestod af 3 ældre minestrygere, hørte i kommandomæssig henseende under kystdefensionen, medens minestrygeren »Havørnen« hørte under marinestationen i Store Bælt (Slipshavn). 2. og 3. Undervandsbådsgruppe, bestående af 4 undervandsbåde, lå ved undervandsbådsdivisionen og var direkte underlagt søværnskommandoen. På alle de her nævnte fartøjer havde besætningerne normal landlov.

Endvidere lå fra den 8. april kl. 20 inspektionsskibet »Islands Falk« ved nordenden af Nordre Toldbod. Det var klart til afgang til Færøerne, men var blevet holdt tilbage grundet på forholdene i Kattegat og Skagerrak, hvor, som før nævnt, talstærke tyske søstridskræfter opererede. Dets besætning havde normal landlov, og det samme gjaldt besætningerne på søværnets kaserne og på luftmarinestationen i København. Det ses heraf, at der intet sted var foretaget noget i retning af alarmberedskab, og at der fra søværnskommandoen ikke var tilgået nogen ordre eller meddelelse, der kunne antyde truende eller blot unormale forhold.

For de ovenfor nævnte flådeenheder ved København udviklede forholdene sig den 9. april om morgenen som følger:

I »Niels Juel« havde man intet observeret og havde intet kendskab til begivenhederne før kl. 5,30, da stabschefen i 1. eskadre fra søværns-

Artilleriskibet »Niels Juel« løb af stabelen 1918, men blev først bygget færdigt 1923. Med et displacement på 3.800 tons og 6000 hk er det vor marines største skib. Besætningen udgør 369 mand. »Niels Juel« er armeret med 10 stk. 15 cm kanoner og 24 stk. maskinskyts fra 40 mm til 8 mm, foruden 2 torpedoudskydningsapparater. Skibet blev i 1936 ombygget for 3 mill. kr., dels for at skaffe det en bedre artilleriledelse og dels for at nedsætte brandfaren.

kommandoen modtog følgende ordre:

»Beredskab, men ikke skyde før efter nærmere ordre, medens forhandlingerne står på«!

Samtidig blev stabschefen informeret om situationen.

»Niels Juel« blev straks beordret til at etablere det skarpest mulige beredskab, som forholdene og den mangelfulde besætning tillod, herunder besættelse af antiluftskytset. Allerede 5 minutter efter, at ordren var modtaget, anløb imidlertid et tysk rofartøj fra S/S »Hansestadt Danzig« kasernehavnen lige ved »Niels Juel«s liggeplads. Fartøjet førte ikke flag; det var bemanded med 1 søofficer og 12 revolverbevæbnede marinesoldater. Søofficeren gik alene om bord, hilsende det danske orlogsflag. Mandskabet havde taget opstilling i land ved landgangen. En civil tysker, der var kommet med fartøjet, stillede sig op i land og filmede begivenheden.

Søofficeren, der var af løjtnantsgrad, henvendte sig til stabschefen og meddelte efter ordre, at tyskerne kom for at hjælpe Danmark med at

opretholde neutraliteten mod England, og at man håbede, vi forstod, at det var en venligsindet handling. Han overrakte en maskinskrevet formular, som han anmodede om at få underskrevet. Den indeholdt følgende krav: 1) Skibet måtte ikke forlade sin liggeplads. 2) alle kanoner og andre våben skulle aflades, og al ammunition og alle håndvåben opbevares i aflåset rum under chefens ansvar, og 3) Maskin- og radioanlæg skulle gøres ubrugbare.

Stabschefen lod meddelelse herom telefonere til søværnskommandoen, medens den tyske søofficer endnu var om bord, og han skrev derefter på formularen, at han var gjort bekendt med dens indhold, hvorpå den tyske søofficer forlod »Niels Juel«, atter hilsende det danske flag, og lod sig så ro over til »Islands Falk« ved Nordre Toldbod, hvis vagthavende danske søofficer kvitterede den forelagte formular på samme måde, som stabschefen i 1. eskadre havde gjort det, nemlig med et »gennemlæst«.

Medens den tyske søofficer endnu befandt sig om bord i »Niels Juel«, kom de første tyske krigsluftfartøjer til syne, flyvende lavt henover Holmen og byen. Den tyske søofficer bemærkede i den anledning, at der var ikke nogen grund til at nære uro - det var kun en »freundlich« demonstration.

Det var hovedsagelig 2- og 3-motorede bombemaskiner, som kom til syne kl. ca. 5,40, og antallet af dem oversteg ikke på noget tidspunkt 40-50. Den første luftstyrke, der overfløj Holmen, bestod af 23 luftfartøjer, hvoraf 18 bombemaskiner og 5 jagere.

På flådestationen forefaldt intet usædvanligt, før søværnskommandoen kl. 5,15 gav søværnets kaserne ordre til øjeblikkelig udpurring. Ti minutter senere fulgte den ordre fra stationschefen på flådestationen, kommandør P. Ipsen, der som nævnt også var chef for kystdefensionen, at kasernen skulle besætte de to landfaste adgange til Holmen, nemlig Værftsbrovagten, som ligger for enden af Prinsessegade, og Kongebrovagten, som ligger på Refshalevej. Forholdsordren for disse bevæbnede afdelinger, der hver bestod af en befalingsmand og 20 mand, gik ud på, at de, hvis tyske tropper ville trænge ind på Holmens område, uopholdelig og direkte skulle indhente ordre fra søværnskommandoen, hvorvidt der skulle ydes modstand. Da kystdefensionen kl. 5,21 fra søværnskommandoen havde modtaget ordre om alarmberedskab, men pålæg om ikke at skyde før efter nærmere ordre, blev det betydet

afdelingerne, at de tyske tropper skulle inkluderes, såfremt ordre til at modsætte sig indtrængen på Holmen ikke blev givet fra søværnskommandoen.

Kl. 5,30 modtog søværnets kaserne direkte fra søværnskommandoen følgende ordre:

»Sikringstjeneste 3 [højeste alarmberedskab], men der må ikke skydes før efter nærmere ordre!«

Ca. 5 minutter efter ankom det tidligere omtalte tyske rofartøj til kasernehavnen, hvor den vagthavende officer på kasernen fik forelagt en på dansk affattet skrivelse med oplysning om, at den tyske værnemagt havde besat vigtige militære støttepunkter i Danmark, hvorefter den tyske søofficer begav sig om bord i »Niels Juel«.

I kasernegården stilledes foruden selve kasernebesætningen bevæbnet med geværer tillige den del af eksercerskolen (ca. 350 mand), som dagen i forvejen havde belagt søværnets kaserne. Man søgte at kalde alle tjenstfrie om bord pr. telefon; men allerede på dette tidspunkt var det vanskeligt at få telefonforbindelse, og kl. 5,45 havde tyskerne stoppet den færgeforbindelse mellem Nordre Toldbod og Holmen, som normalt bruges, bl.a. af alt personel i Nyboder. Tyskerne forsøgte dog ikke at trænge ind på Holmens område.

På luftmarinestationen København befandt sig i hangaren 8 rekognosceringsluftfartøjer, hvoraf de 5 var flyveklare, medens de 3 var til eftersyn. Der var intet usædvanligt observeret fra stationen, før den kl. 5,35 modtog følgende ordre fra søværnskommandoen:

»Sikringstjeneste 3; ikke skyde før efter nærmere ordre!«

Samtidig så man et tysk Heinkel-luftfartøj, dykkende over stationen. Det overvejedes, om man skulle tage luftfartøjerne ud og klargøre dem; men da man umiddelbart efter blev opmærksom på et stort antal tyske krigsluftfartøjer over stationen og byen, opgav man dette.

Kl. ca. 6,30 modtog alle afdelinger ved København fra søværnskommandoen ordre om at gå tilbage til sikringsstyrke 1, samt meddelelse om, at der efter kongens og regeringens ordre ikke måtte gøres modstand, og at intet måtte ødelægges. Endvidere meddeltes det, at dersom

der kom tyske officerer, skulle de modtages og melding derom afgives til søværnskommandoen. Kl. 12 besatte tyskerne flåderadio og senere de øvrige radiostationer.

III

Danske flådestyrker i såvel Store Bælt som Lille Bælt havde fra den 21. november 1939 været underlagt den fra da af oprettede marinestation i Slipshavn (ved Nyborg). Den 16. november 1939 havde den tyske marineattaché i København henvendt sig i søværnskommandoen og forespurgt, om man fra dansk side vilde være villig til i Store Bælts og Lille Bælts sydlige del at udlægge minespæringer på dansk territorialfarvand i direkte tilslutning til de på internationalt territorium udlagte tyske minespæringer. Man motiverede forespørgselen med, at det var konstateret, at allierede ubåde var trængt ind i Østersøen ad en af disse veje, og man henviste til, at de danske neutralitetsbestemmelser af 31. maj 1938 forbød neddykkede ubådes passage i dansk territorialfarvand. Samme dag blev de tyske ønsker meddelt udenrigsministeriet og regeringen, og skønt de ikke var fremsat i en så ultimativ form, som de tilsvarende ønsker den 5. august 1914, var man i regeringen dog af den opfattelse, at en principiel imødekommenhed var uomgængelig nødvendig for ikke at fremkalde en meget alvorlig krænkelse af landets neutralitet. Ved søværnskommandoens fortsatte forhandlinger med den tyske marineattaché lykkedes det dog at få tyskerne til at frafalde kravet om direkte tilslutning til de udlagte tyske spæringer. Derpå traf søværnskommandoen den 18. november bestemmelse om spærningernes placering, omfang og bevogtning m.m., og den 20. november modtog ved et møde i marineministeriet den engelske og franske marineattaché meddelelse om den danske regerings beslutning vedrørende minerne. I de følgende dage udlagdes i Store Bælt en spærring på dansk område mellem Lolland og Langeland, og derefter en spærring i Lille Bælt mellem Als og Ærø. Som Følge heraf blev der etableret bevogtning, minestrygning, mineeftersøgning m.m. med enheder af søværnet.

I Store Bælt lå inspektionsskibet »Ingolf« den 8. april om aftenen til ankers 1 sømil nord for gennemsejlingsåbningen i spærringen, medens torpedobåden »Glenten« var fortøjet i en bøje syd for spærringen, og torpedobåden »Høgen« befandt sig nord for spærringen i nærheden

af »Ingolf«. Mineskibet »Lossen« og nogle minestrygere var gået til ankers for natten ud for Albuen på Lolland, og torpedobåden »Ørnen« lå i Nyborg Havn. Dens chef var midlertidigt tjenstgørende som fører af isbryderen »Tyr«, hvorfor bådens næstkommanderende var indsat som interimchef.

I løbet af den 8. april og særligt om aftenen mellem kl. 18 og kl. 21,30 observeredes et meget stort antal tyske krigsfartøjer passerende nordpå gennem spærringen. Der indtraf da følgende begivenhed, som - rigtigt bedømt - burde have givet et varsel om det forestående angreb.

Kl. 21,45 hørte man i »Glenten« et brag, der hidrørte fra en kollision mellem to nordgående tyske fartøjer. Kort efter sås et skibs lanterner trække vest på ind over det spærrede område, og lidt senere opsendte skibet to raketter.

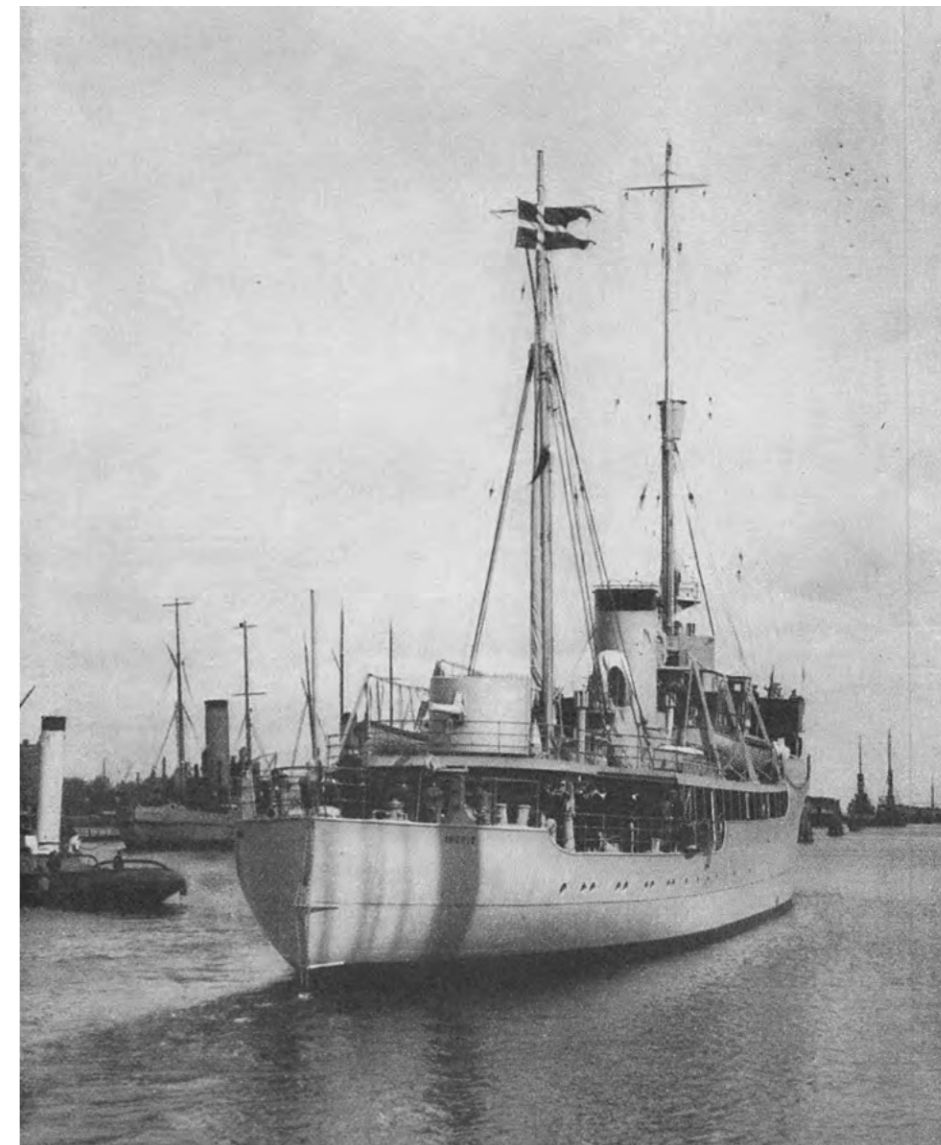
»Glenten« kastede straks los og stod ind mod fartøjet, der signalede, at det var læk. Ved hjælp af sin projektør fastslog »Glenten«, at der var tale om en stor slæbebåd, »Taifun«, som kort forinden sammen med 6 andre skibe var passeret nordgående og nu lå stoppet i synkefærdig stand, allerede med forskibet under vand. Det var i færd med at udsætte redningsmidler, og en tysk armeret trawler kom til, satte et fartøj i vandet og belyste »Taifun« med projektør, men forholdt sig i øvrigt passiv.

»Glenten« satte stævnen på »Taifun«s agterende, hvorfra 32 mand sprang om bord i den danske torpedobåd, som derefter bakkede bort for at komme klar af slæbebåden, inden den sank. »Taifun«s øvrige besætning gik med en redningsbåd om bord i trawleren.

Af de 32 mand, som »Glenten« bjergede, var 16 civile og 16 militære. De militære var udrustet med stålhelme og våben, bl.a. maskingeværer og håndgranater. Det var marinesoldater, der efter udrustningen at dømme tydeligt skulle anvendes som landgangstropper, og de fortalte, at de havde været indespærret i fartøjet i 4 dage. Nu var de meget forbavsede over at høre, at de befandt sig i Store Bælt, og de så alt andet end glade ud. Endvidere duftede de stærkt af spiritus.

Efter at »Glenten« havde afleveret de bjergede folk, anmodede den om snarest at blive afløst af »Høgen« for at afgive rapport, dels til chefen for »Ingolf« og dels til søværnskommandoen. Chefen for »Glenten« anså det nemlig af største vigtighed at få meddelt, at det drejede sig om landgangstropper, da det måtte formodes, at de ca. 30 skibe,

Inspektionsskibet »Ingolf« søsattes 1933. Deplacement 1180 tons og 2935 hk. Den kan løbe 16,5 knob. Besætningen udgør 67 mand. Armeringen består af 2 stk. 12 cm kanoner, 2 stk. 57 mm kanoner og 4 stk. maskinskyts (20 mm og 8 mm).

som i løbet af aftenen havde passeret spærringen nordgående, også havde sådanne om bord. Imidlertid var »Taifun« sunket og pladsen afmærket, og efter at »Glenten« havde set de assisterende tyske trawlere forlade spærringen, stod den op til »Ingolf« for at afgive mundtlig rapport om det passerede.

Da det af hensyn til fare for aflytning var indskærpet at bruge radio

så lidt som muligt, gik »Glenten« til Spodsbjerg på Langeland for pr. telefon at rapportere situationen til stationschefen i Slipshavn, der atter viderebragte den til søværnskommandoen i København. Af sikkerhedsgrunde blev meldingen afgivet på rnegelsk, og søværnskommandoen modtog den kl. 4. Den indeholdt udtrykkelig meddelelse om, at det måtte formodes, at alle de passerede skibe »contained an expeditional force of naval troops«.

Disse troppers indskibning i mindre fartøjer, deres udrustning m.m. kunne tyde på, at ekspeditionen ikke havde Norge, men et nærmere landgangssted som mål, og det ville formentlig kun have været naturligt, om denne episode havde foranlediget et varsko til flådens højere myndigheder. At den ikke ville have nået rettidigt ud til at foregribe de umiddelbart derpå følgende begivenheder, er en anden sag.

I Store-Bælt udviklede forholdene sig i øvrigt således, at inspektionsskibet »Ingolf« den 9. april Kl. 3,30 fandt sig omgivet på alle sider af et større antal tyske orlogsfartøjer. Vest for »Ingolf« lå en armeret handelsdamper, sydvest for den tre armerede trawlere, i øst tre andre armerede trawlere og mod nord en armeret handelsdamper og en minestryger. Da chefen for »Ingolf« havde fået underretning om episoden med »Glenten«, bedømte han situationen alvorligt og besluttede i stilhed at gøre skibet klar til kamp. Besætningen blev purret ud, klart-skibsarbejderne udført og dampen sat op. Besætningen, der forstod situationen, viste en mønsterværdig optræden og var rede til alt, udtaler chefen.

Kl. 4,25 kom en motorbåd fra den armerede tyske damper, som lå nord for »Ingolf«, på siden af inspektionsskibet. I motorbåden befandt sig bl.a. en korvetkaptajn med adjutant, som meddelte, at de var udsendt af admiral Stohwasser. Over for »Ingolf«s chef fremsatte de den tyske øverstbefalendes anmodning til Danmark vedrørende vore minespæringer og de der stationerede orlogsfartøjer. Samtidig meddelte de, at den tyske værnemagt for at beskytte Danmark mod angreb fra engelsk side var i færd med at besætte de vigtigste danske havne, herunder København og Nyborg, og at de samme ønsker, som her blev forelagt i »Ingolf«, samtidig blev forelagt søværnskommandoen i København. Den tyske anmodning omfattede 6 punkter:

1) Minespæringerne skulle overgives til Tyskland, det samme gjaldt 2) deres betjeningsstationer, 3) der skulle foretages en øjeblikkelig desarmering af minespæringerne, 4) bevogtningen ved spærrin-

gerne skulle trækkes tilbage, d.v.s. at alle orlogsfartøjer skulle fjerne sig, medens fyrskibe og lodskuttere kunne forblive ude, 5) kanoner og torpedoer skulle aflades og ammunition og håndvåben anbringes i ammunitionsmagasinerne, hvortil chefen skulle opbevare nøglen, og endelig skulle 6) maskiner og radioanlæg ved fjernelse af en vigtig del gøres uanvendelige.

Chefen for »Ingolf« meddelte, at opfyldelsen af de tyske ønsker lå uden for hans beføjelse, og at han måtte indhente forholdsordre hos sine foresatte. Efter forhandling fik han hertil indrømmet 1½ time, hvorefter der blev aftalt et nyt møde i »Ingolf« kl. 6. Men da chefen endnu ikke på dette tidspunkt havde modtaget svar på sit telegram om forholdsordre, aftaltes med de to tyske officerer, der efter aftale var kommet om bord, at man ville hejse signal, når svaret forelå. Tyskerne udtrykte forståelse af det ansvar, chefen for »Ingolf« havde, men tilføjede, at begivenhedernes udvikling ikke længere var til at standse, og at magt ville blive imødegået med magt.

Kl. ca. 6,30 modtog alle flådens enheder fra søværnskommandoen følgende ordre:

»Efter regeringens ordre sikringstjeneste 1. ikke skyde!«
og kort efter fik »Ingolf« ordre til at desarmere minespæringerne og at afgå til Nyborg.

Da chefen havde meddelt de tyske officerer forholdsordren og havde iværksat de nødvendige foranstaltninger til spærringernes desarmering og bevogtningsfartøjernes tilbagetrækning, afgik han til Nyborg Havn. På vejen observeredes det tyske panserskib »Schleswig-Holstein«, som var grundstødt på Vengeancegrunden.

På Torpedobåden »Høgen« udviklede forholdene sig på følgende måde: Som foran omtalt havde den afløst »Glenten« på patrouillen syd for minespæringerne og fik her kl. lidt over 4 om morgenen en tysk damper og to trawlere i sigte, stående nordpå på dansk territorium. »Høgen« signalerede, at damperen skulle ændre kurs udefter, men fik til svar et signal om, at damperen ville sende fartøj over. Kort efter prajedes fra den tyske damper, der viste sig at være »Sperrbrecher 12«: »Fartøj bliver sendt til Dem med Parlamentær!« Da Ordet Parlamentær blev anvendt, anede chefen for »Høgen« uråd, og beordrede straks »Klart Skib« for at være kampklar, inden parlamentæren kom om bord.

Kl. 4,25 ankom han og gav meddelelse om overskridelsen af den

danske grænse. På chefen for den tyske værnemagts vegne opfordrede han chefen for »Høgen« til at afgå til Nakskov og der afvente nærmere ordre fra den danske regering.

Hertil svarede chefen, at han ikke kunne forlade sin post uden tilladelse fra stationskommandanten; men den tyske officer fastholdt ordren, og efter at »Høgen« pr. radio havde anmodet søværnskommandoen om forholdsordre og pr. signal havde meddelt chefen for »Ingolf« den foreliggende situation, lettede »Høgen« og stod op til »Ingolf«. Kl. 5,40 indløb svaret fra søværnskommandoen, og det lød: »Gå ind i Nakskov Havn«, hvilket radiotelegram var udfærdiget i søværnskommandoen kl. 5,30. Da forsvarsministeren, ledsaget af chefen for søværnskommandoen og den kommanderende general, først tog til konferencen med H. M. kongen på Amalienborg kl. 5,10 og vendte tilbage til ministeriet kl. 6,15, synes det, som om man med denne ordre til »Høgen« har foregrebet den afgørelse, der skulle træffes på Amalienborg, ved på forhånd at bøje sig for et tysk krav, som under almindelige forhold ville være uantageligt for en suveræn stat.

De øvrige orlogsfartøjer ved minespærringen i Store Bælt, nemlig »Glenten«, »Lossen« og nogle minestrygere var af chefen for »Ingolf« ved signal kaldt på praje-hold og blev her informeret om situationen. Efter regeringens afgørelse afgik disse fartøjer til marinestationen i Slipshavn.

Som tidligere nævnt lå torpedobåden »Ørnen« i Nyborg Havn. Landlov var givet, Båden lå på en times dampvarsel, og næstkommanderende var indsat som interimschef, fordi chefen var afgivet til fører af isbryderen »Tyr«.

Kl. 4,20 observerede skildvagten, der tillige var udkig, at blændede skibe var for indgående i havnen, og han meddelte dette til vagtchefen. Skibene, der viste sig at være en tysk torpedobåd og to tyske minestrygere af »Pelikan«-typen, løb med stor fart ind i havnen og fortøjede lige agten for »Ørnen«. Inden skibene endnu havde fortøjet, sprang fra torpedobåden 36 mand i land, bevæbnet med maskinskyts, geværer og håndgranater, og i løbet af et øjeblik havde de besat »Ørnen« med vagt ved alle opgange til dækket og med maskinskyts placeret til at bestryge båden langskibs. Det hele var foretaget så hurtigt, at der ikke var purret ud, før besættelsen faktisk var udført. Interimschef en for »Ørnen« nåede lige gennem telefonen, der var installeret i officersmessen, at

afgive en kort melding til marinestationen i Slipshavn.

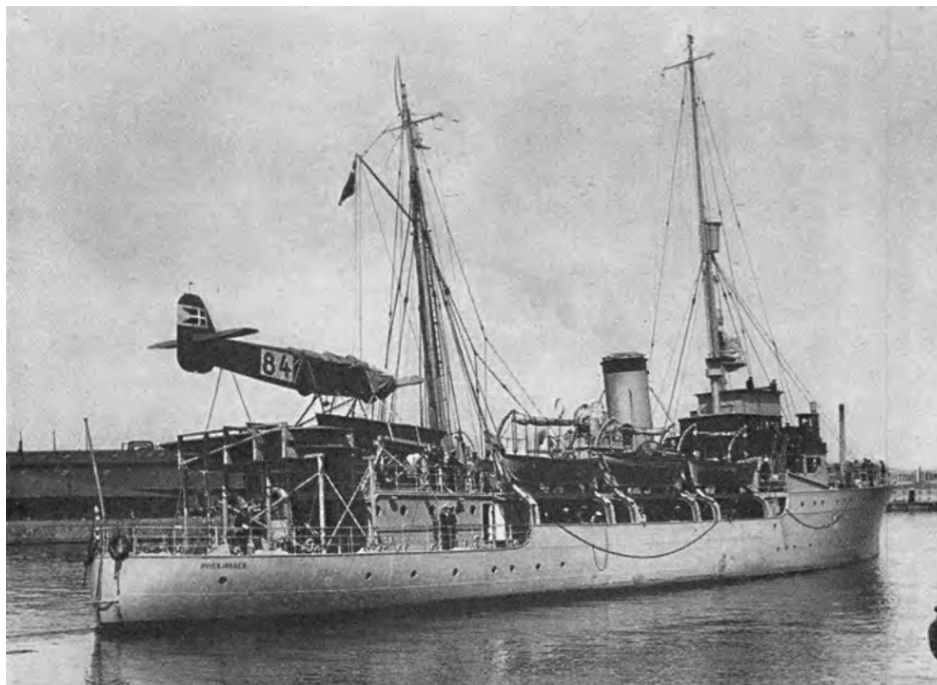
Umiddelbart efter besættelsen kom chefen for den tyske marinestyrke om bord i »Ørnen« og meddelte, at tyske søstridskræfter nu løb ind i alle vigtigere danske havne, at den tyske hær havde overskredet grænsen, og at der var indledet forhandlinger mellem den danske og den tyske regering. Han fremførte derefter på høflig, men bestemt måde de samme krav, som tidligere er anført, bl.a. under omtalen af begivenhederne i »Niels Juel«. Fra »Ørnen« forsøgte man at komme i telefonisk forbindelse med marinestationen i Slipshavn; men på dette tidspunkt var al forbindelse afbrudt, fordi telefoncentralen i Nyborg allerede var besat af tyskerne.

Endnu medens marinestationen i Slipshavn var igang med videre melding til søværnskommandoen om ørnenes besættelse, modtoges der melding kl. 4,25 fra kystudkigsstationen i Middelfart, at en del tyske krigsskibe lå uden for byen, og at de satte tropper i land. Umiddelbart efter - kl. 4,28 - indløb underretning fra en jernbanefunktionær i Nyborg om, at der var gået en armeret tysk trawler ind i færgelejet i Korsør, at der lå troppetransportskibe ud for denne by, og at dens jernbanestation var besat. Marinestationen nåede at få videregivet disse meddelelser til søværnskommandoen; men inden forholdsordre var modtaget, blev telefonforbindelsen med København afbrudt.

KL 6,30 indfandt politimesteren i Nyborg og en søløjtnant fra »Ørnen« sig sammen med en tysk søofficer på marinestationen. Den tyske søofficer oplyste, at telefon og telegraf var under tysk kontrol, og at hverken orlogsfartøjer, færger eller handelsskibe (herfra dog undtaget amerikanske, italienske og japanske) måtte forlade Nyborg. Endvidere meddelte han navnet på den ældste tyske søofficer i Nyborg. Fra politimesteren kom der efterretning om, at byen var besat, dels af tyske marineskibe, dels af 450 mand af den tyske hær. Stationskommandanten tog kl. 10,30 til Nyborg, hvor han gik om bord i »Ingolf«, dels for at konferere med de ham underlagte chefer, dels for at være til stede ved eventuelle forhandlinger med de tyske myndigheder. Kl. 15,30 aflagde chefen for den tyske marinestyrke besøg i »Ingolf«.

IV

Styrken i Lille Bælt var som tidligere omtalt i kommandomæssig hen-

Inspektionsskibet »Hvidbjørnen« blev søsat 1928. Deplacement 1050 tons, 1800 hk, der muliggør en fart på 14,5 knob. Besætningen udgør 60 mand. »Hvidbjørnen« er armeret med 2 stk. 87 mm kanoner og 2 stk. maskinskyts. Det blev bygget som inspektionsskib på Grønland og har deltaget i forskellige ekspeditioners arbejde.

seende underlagt stationskommandanten i Slipshavn. Ved minespærringen befandt sig den 9. april om morgenen inspektionsskibet »Hvidbjørnen« og bevogtningsfartøjet »Nordkaperen«.

Kl. 4,45 observerede »Nordkaperen«, at et tysk ledsageskib og 3 Räumboote stod nord på gennem spærringen, og da »Nordkaperen« havde opsnappet radiotelegrammerne fra »Høgen«, lettede den og stod ned til »Hvidbjørnen«, hvortil den ankom kl. 5. Lidt tidligere sigtedes også fra »Hvidbjørnen« det tyske inspektionsskib »Weser« og 3 Räumboote for nordgående gennem spærringen, og en smule senere observeredes syd for spærringen det tyske panserskib »Schlesien« og et moderskib.

Kl. 5 gik den ene af Räumboot'ene på siden af »Hvidbjørnen«. To tyske søofficerer kom om bord og meddelte, at de havde ordre til at overtage minespærringerne med tilhørende søminestationer, og at de danske skibe derefter skulle forholde sig som angivet i en formular, der medbragtes, enslydende med de tidligere omtalte. »Hvidbjørnen« skulle afgå til Sønderborg eller Åbenrå. Dens chef fastholdt at måtte indhente forholdsordre desangående hos stationskommandanten i

Slipshavn, og efter en radiotelefonisk samtale med denne, fik han ordre til sammen med »Nordkaperen« at afgå til Fåborg.

Også her synes stationskommandanten at have foregrebet regeringens afgørelse ved på et så tidligt tidspunkt, nemlig kl. 5,15, at give »Hvidbjørnen« ordre til at følge tysk henstilling om at opgive bevogtningen af minespærringen.

Om de øvrige udrustede danske orlogsfartøjer kan oplyses følgende:

I Frederikshavns-afsnittet lå, under kommando af chefen for »Peder Skram«, artilleriskibet »Peder Skram«, torpedobådene »Dragen«, »Hvalen« og »Laxen« samt en luftgruppe. Ingen af disse enheder kom i direkte kontakt med tyske styrker, før regeringens afgørelse var truffet i København. Men i løbet af dagen observeredes her - ligesom i Århus og andre steder - en stærk nordgående trafik af tyske bombemaskiner, og der taltes, inden for synsvidde, ca. 200 sådanne. I øvrigt var styrken ikke gjort bekendt med, at unormale forhold forelå, og var derfor ganske uforberedt på situationens udvikling.

I Århus lå 1. undervandsbådsgruppe, bestående af de tre nye undervands-både »Havfruen«, »Havmanden« og »Havkaten« samt deres moderskib »Henrik Gerner«. I Hirthals var opmålingsskibet »Heimdal« stationeret. Men hverken i Århus eller Hirthals blev man opmærksom på noget, før den samme ordre som til de andre enheder indløb fra søværnskommandoen. Først den 9. april kl. 17,50 fik styrken i Århus kontakt med tyske styrker, idet 3 tyske, armerede trawlere løb ind i havnen.

Kl. 19,30 fremsatte chefen for den tyske marinestyrke over for chefen for U-bådsgruppen de samme krav, som tidligere er anført, og han var tilfreds med en mundtlig erklæring fra gruppechefen om, at kravene ville blive efterkommet. Til Hirthals nåede de tyske styrker - 120 mand i alt - først frem natten mellem den 9. og 10. april kl. 2.

I Esbjerg lå inspektionsskibet »Beskytteren«, der var underlagt det sømilitære distrikt for Jyllands vestkyst. Her, som i Århus og Hirthals, var almindelig landlov givet, idet der ikke var tilgået chefen nogen forholdsordre eller instruktion om de særlige forhold.

Den 9. april kl. 5,30 observeredes fra »Beskytteren« tyske luftfartøjer flyvende ind over byen og hyppigt dykkende over hærens luftværnsbatteri på Sæden Strand. Efter at der var afgivet 4 varselsskud fra »Beskytteren«, og efter at luftfartøjerne begyndte at dykke også mod

inspektionsskibet, gav chefen ordre til beskydning med skarp ammunition med skibets 2 stk. 20 mm rekylkanoner og de to stk. 8 mm A.L.-geværer. Fra de tyske luftfartøjer blev der ikke skudt; men skydningen fra »Beskytteren« fortsattes i 45 minutter, hver gang et tysk luftfartøj var inden for rækkevidde. Der blev dog ikke med sikkerhed iagttaget nogen træfning.

Kl. ca. 6.15 gav chefen ordre til at indstille skydningen, dels for at undgå bombenedkastning over Esbjerg by, dels fordi han havde modtaget telefonisk meddelelse om, at hærens luftværnsbatteri på Sæden Strand havde fået ordre til at indstille skydningen og øjeblikkelig forlægge batteriet længere op i Jylland.

Kl. ca. 9,35 observeredes 15 tyske krigsfartøjer på vej ind til Esbjerg. Efter at dette radiotelegrafisk var meddelt søværnskommandoen, indløb herfra ordre til forstående samarbejde, og i løbet af dagen ankom ca. 1800 mand motoriserede tyske tropper til Esbjerg, hvor de indkvarteredes.

Endelig skal nævnes opmålingsskibet »Freja«, som lå i Helsingør Havn.

»Freja« havde reduceret besætning og skulle tjene som logiskib for en ubåds-gruppe. Af hensyn til isforholdene i sundet var gruppen imidlertid blevet forlagt til København, og »Freja« lå derfor alene i Helsingør. Om bord i den kendte man intet til begivenhederne, før chefen for 4. regiment kl. 9 henvendte sig til skibets fører og anmodede om at få sat 4. regiment over til Sverige. Dette indvilligede han i, men han kunne først være klar til afgang 3 à 4 timer senere, fordi opfyringen tog så lang tid, og regimentschefen af gik derefter med den ordinære statsbanefærge kl. 10,05 til Helsingborg. Kl. 13 stod derefter »Freja« ud fra Helsingør til Helsingborg med 30 mand fra 11. bataillons 4. kompagni. Det havde ikke modtaget eller forsøgt at indhente nogen ordre fra søværnskommandoen.

En særlig interesse knytter sig til besættelsen af Masnedøfort og dermed Storstrømsbroen, fordi vi her ser en større aktion foretaget alene med faldskærmstropper.

Masnedøfortet henlå ubelagt, kun under tilsyn af en formester og to værnepligtige.

Den 9. april kl. ca. 5 hørte formesteren meget stærk motorlarm over fortet, og da han stod op for at undersøge årsagen, iagttog han talrige

tyske luftfartøjer over fortet. Fra dem udkastedes ved passagen et stort antal faldskærmstropper, som snart efter besatte fortet og holdt formesteren og de to værnepligtige som fanger eller gidsler, idet det meddeltes dem, at de ville blive skudt, såfremt der blev anrettet sabotage eller lignende. Kort efter at faldskærmstropperne var landet, strøg en ny flyverformation hen over fortet og nedkastede med faldskærm nogle torpedoformede rør, hvori der viste sig at være sammenfoldelige cykler, maskinskyts, ammunition, økser og andet værktøj, og i løbet af et øjeblik var hoveddelen af styrken pr. cykle og med maskinskyts på vej til Storstrømsbroen og Masnedø-broen, der begge blev besat. Inden formesteren blev taget til fange, nåede han at afgive melding om det passerede både til 5. regiment i Vordingborg, til søværnskommandoen og til kystdefensionen. Af en samtale mellem ham og den kommanderende tyske officer fremgik det, at tyskerne havde regnet med en besætning på 20 mand, og derfor havde ventet, at der ville blive ydet modstand. Om eftermiddagen blev faldskærmstropperne afløst af en deling tyske pionertropper, der var rykket frem over Storstrømsbroen.

Fra Gedser Fyr, hvor en kystudkigsstation var oprettet, mærkede man allerede den 8. april kl. 23,55, at telefonforbindelsen til Gedser central var afbrudt. Den 9. april kl. 4,30 observeredes i mørket en mindre damper, der antoges for at være en kreaturdamper, stående ind i Gedser Havn. Da det kl. 5,15 var blevet lysere, observeredes en tysk hjælpeminesøger stående ud fra havnen - antagelig den foran anførte - men fordi telefonforbindelsen stadig var afbrudt, måtte man sende et bud til Gedser med ordre til herfra at telefonere melding til søværnskommandoen. Inden budet kom tilbage, indfandt imidlertid 2 tyske soldater sig på fyret og meddelte, at byen var på tyske hænder, hvad budet, der kom tilbage uden at have kunnet få afgivet meldingen, kort efter bekræftede.

I Middelfart så kystudkigsstationen allerede kl. 3,50 en styrke tyske skibe kommende nordfra og bestående af 3 transportskibe, 2 bugserbåde, 2 store motor-transportbåde og 3 ældre, men ret store minestrygere. Transportskibene gik til ankers ud for Middelfart, medens minestrygerne fortøjede ved molen.

Umiddelbart efter fandt landsætning sted ved hjælp af bugserbådene og motor-transportbådene. Af de landsatte tropper begav ca. 50 mand sig straks ud til Lillebæltsbroen, medens resten i grupper på 5 begav sig

i forskellige retninger op i byen. I alt blev der landsat ca. 600 mand.

I Korsør observeredes kl. 4 fra kystudkigsstationen på Halskov en stor damper for sydgående.

Kl. 4,10 bemærkede man, at denne damper og yderligere en stor og fire mindre dampere stod ind til Korsør Havn, hvor alle 6 skibe fortøjede kl. 4,25. Det viste sig at være to større troppetransportskibe og 4 tyske forpostbåde. Så begyndte omgående landsætning af tropper og udlosning af materiel - skyts, biler, heste, motorcykler, ammunition o.s.v. I Løbet af eftermiddagen og den følgende dag ankom yderligere 3 tyske troppetransportskibe til havnen, og det menes, at der her er landsat i alt ca. 6.000 mand.

V

Grundlaget for fjendtlighedernes indstilling den 9. april om morgenen blev en meddelelse fra den tyske rigsregering, hvori den kgl. danske regering anmodedes om at træffe en række forholdsregler, der nærmere var præciseret i 13 punkter. Af disse var det væsentligst punkterne 2, 3 og 4, der kom til at berøre søværnets forhold.

Punkt 2 gik ud på, at den danske krigsmagt skulle modtage befaling om at optage forbindelse med de indrykkende tyske tropper og sammen med de tyske ledere træffe fornødne foranstaltninger til loyalt samarbejde.

Af Hensyn til de senere begivenheder er der særlig grund til at lægge mærke til dette punkts andet stykke. Det lød:

»De danske tropper forbliver i besiddelse af deres våben, for så vidt deres optræden tillader dette.«

Derefter var det angivet, hvorledes forbindelsesofficerer fra begge sider skulle udpeges, og disse forbindelsesofficerer fik til opgave at sikre samarbejdet og at hindre sammenstød mellem danske og tyske tropper.

Punkt 3 gik ud på overladelse i uskadt stand af afle militære anlæg og etableringer - særlig kystdefensionens værker - som af de tyske tropper skønnes nødvendige for at sikre Danmark mod en ydre fjende.

Punkt 4 krævede nøjagtig meddelelse om de af den danske regering udlagte minespærringer.

Billedet viser »Marinebefehlshaber Dänemark«, viceadmiral R. Mewis (t.h.) og dennes stabschef, Kapitän zur See H. Henning i marinehovedkvarteret på Hotel Phoenix, København. H. Henning kom til Danmark i efteråret 1939 som marineattaché og havde således de bedste muligheder for at studere danske forsvarsdispositioner inden for marinen i tiden op imod den skæbnesvangre 9. april 1940.

På grundlag af disse af regeringen antagne betingelser, førtes i tiden efter den 9. april ved forbindelsesofficerer en lang række forhandlinger med de tyske marinemyndigheder i København.

Oprindeligt havde det været søværnskommandoens hensigt at oplægge alle orlogsfartøjer ved Holmen, da dette ville være mest betryggende for materiellets vedligeholdelse; men da man erfarede, at den tyske værnemagt foruden nogle af kystdefensionens værker også ønskede at disponere over luftmarinestationen København, blev man klar over, at dette kunne medføre et bombardement i Holmens umiddelbare nærhed, hvilket ville udsætte flådemateriellet for betydelig risiko. Det blev derfor foreslået de tyske myndigheder, at de orlogsfartøjer, som lå uden for København, blev oplagt i forskellige provinshavne, og dette forslag blev tiltrådt af tyskerne.

Vedrørende de danske minespærringer ønskede tyskerne disse opretholdt under teknisk tilsyn fra dansk side. Det lykkedes under forhandlingerne at få tyskerne til at frafalde dette krav, hvorefter alle danske minespærringer blev optaget af danske minefartøjer.

Forhandlingerne om overleveringen af kystdefensionens værker endte med, at tyskerne foruden Masnedøfort ønskede at besætte Flakfort, og senere føjedes hertil ønsket om tillige at besætte Dragørfort og Mosedebatteri.

For flyvevæsenets vedkommende stillede forholdet sig således, at al flyvning blev forbudt, og man måtte gå ud fra, at tyskerne ville disponere over begge luftmarinestationer. Det vedtoges derfor at demontere alle luftfartøjer og at opmagasinere dem på Holmen i orlogsværftets nye flyvemaskinværksted.

Endelig besluttede man, at dansk mineeftersøgning med lejede fiskeskuttere skulle fortsættes, og af hensyn til dansk skibsfart - men også for at høste erfaringer angående strygning af magnetminer - udrustedes 3 nye minestrygere af M-klassen til strygning i sådanne farvandsafsnit, som var af særlig interesse for den indenlandske søtrafik.

VI

Som det foran er nævnt, ramte det søværnets personel dybt og smerteligt, at det ikke fik lov til at gøre en militær indsats i disse for land og folk så afgørende timer den 9. april. Overalt måtte grunden søges i de utilstrækkelige forholdsordrer og de helt manglende oplysninger om situationen.

I en redegørelse, som chefen for søværnskommandoen, viceadmiral Rechnitzer, har afgivet til forsvarsministeren i anledning af forskellige forespørgsler fra grupper indenfor Det konservative Folkeparti og Partiet Venstre, skriver han:

»Selv med den uhyre alvor, der efterhånden i løbet af mandag eftermiddag og aften prægede situationen, måtte jeg mene, at det fremfor alt gjaldt om ikke at foretage uoverlagte skridt herhjemme, der kunne mistydes i Tyskland og herfra benyttes som grundlag for angrebshandling imod os. - Selv om ansvaret for eventuelle ekstraordinære foranstaltninger selvfølgelig lå hos regeringen, måtte også jeg for søværnets vedkommende være mig mit ansvar bevidst, således at jeg ikke tilrådede handlinger, der kunne få de mest skæbnesvangre følger for landet. Jeg anså det derfor som min pligt ikke at give efter for en følelsesbetonet stemning og dermed ønsket om et forstærket krigsberedskab«.

Når man tager i betragtning, hvilke reelle oplysninger om et forestående angreb, der mandag aften var viceadmiral Rechnitzer bekendt, er det uforståeligt, at viceadmiralen kan hævde, at kravet om forstærket krigsberedskab væsentligst fremstod af en »følelsesbetonet stemning«!

Det må også forbavse at høre, at viceadmiral Rechnitzer ifølge denne udtalelse følte det som sin pligt ikke at give efter for ønsket om et forstærket krigsberedskab, da han jo - mere end nogen anden - netop havde pligten til at sørge for, at det værn, som han havde fået betroet ledelsen af, var således forberedt, at det kunne løse sin opgave til landets forsvar efter den linie, der var angivet gennem Folketingets beslutning af 19. januar 1940.

I samme redegørelse anfører viceadmiralen bl.a. følgende motivering for den placering af flådestyrkerne, som lagde Sjælland og dermed København åben for et angreb fra søsiden:

»Når Århusbugten blev valgt til stationering af den omhandlede flådestyrke, var det også for herigennem at accentuere, at vort neutralitetsberedskab ikke havde nogen brod mod Tyskland.

Da farvandet omkring hovedstaden under hensyn til samtlige forhold, der kom i betragtning, måtte anses for lidet udsat for tilsigtede neutralitetskrænkelser, blev bevogtningen her indskrænket så meget, som det formentes tilrådeligt, alt med henblik på at få etableret et så effektivt tilsyn som gørligt i de mest udsatte farvandsafsnit«.

Det skal indrømmes, at flåden, så vel personelt som materielt, var så svag, at en tilfredsstillende bevogtning af alle farvandsafsnit ikke kunne etableres; men den foretagne placering af flådestyrkerne udelukkede muligheden for, at disse kunne sættes ind der, hvor afgørelsen af Danmarks frihed måtte falde, nemlig på Sjælland, og placerede dem alene til imødegåelse af neutralitetskrænkelser fra den ene af de kæmpende parter side.

Efter viceadmiral Rechnitzers egen redegørelse at dømme, har viceadmiralen således misforstået sin pligt som chef for søværnskommandoen, og har - selvbestaltet - ført en udenrigspolitik, som ikke var landets officielle.

At viceadmiralen, foruden at være chef for søværnskommandoen, tillige var direktør i marineministeriet, kan intet ændre i dette forhold.

For imidlertid at skabe fuld klarhed over, hvor ansvaret retteligt skal placeres, er det nødvendigt kort at redegøre for nogle af de ordrer og direktiver, som af søværnskommandoen var udgivet til cheferne.

I en udgiven søværnskommando-ordre var fastsat følgende beredskabstilstande:

Sikringstjeneste 1 (Normal sikringstjeneste under neutralitetsforhold)

Sikringstjeneste 2 (Skærpet sikringstjeneste under truende forhold).

Sikringstjeneste 3 (Klart skib med fuldt kampberedskab).

For hver af disse sikringstjenester var fastsat nærmere enkeltheder om dampvarsel, vagttjeneste, klargøring af våbnene m.m.

Endvidere var der fastsat følgende:

»De for disse 3 sikringskategorier neden for nærmere fastsatte bestemmelser er affattede under hensyn til, at overgangen fra neutralitetsforhold til kamp som følge af angreb fra en fremmed magts side kan blive brat, således at det under ugunstige forhold endog kan vise sig vanskeligt rettidigt at underrette detacherede eller fremskudte styrker om krigsfaren. Bestemmelserne vil derfor være at betragte som direktiver, afhængige af de foreliggende forhold, således at det til enhver tid påhviler vedkommende kommanderende (skibschef), såfremt han skønner det påkrævet, af eget initiativ at skærpe den ham underlagte styrkes (skibs) kampberedskab i fornøden udstrækning«.

Intet steds var der beordret mere end sikringstjeneste 1 før over en time efter, at den tyske landsætning havde fundet sted, og som allerede tidligere anført var der ikke udsendt nogen meddelelse om den skærpede situation, som kunne foranledige de forskellige chefer til af eget initiativ at skærpe kampberedskabet.

I en anden søværnskommando-ordre er fastsat regler for optræden overfor neutralitetskrænkelser.

Hovedreglen er her, at enhver optræden overfor neutralitetskrænkelser skal indledes med protest, og at der, så vel når neutralitetskrænkelsen skønnes at være tilsigtet, som hvis den synes tilfældig, så vidt muligt skal søges indhentet forholdsordre fra søværnskommandoen, uopholdeligt og ad hurtigste vej.

Idet der er skelnet mellem »mindre væsentlige« og »væsentlige«

neutralitetskrænkelser, er der dog for de sidstnævnte gjort en undtagelse fra hovedreglen, når der er tale om direkte angreb på dansk krigsskib og militært luftfartøj eller på dansk landområde samt landsætning på dansk grund af væbnede styrker.

I dette tilfælde skal, når fjendtlig hensigt er utvivlsom, handlingen uden nærmere ordre imødegås med alle til rådighed stående midler - dog under fornøden hensyntagen til de foreliggende omstændigheder.

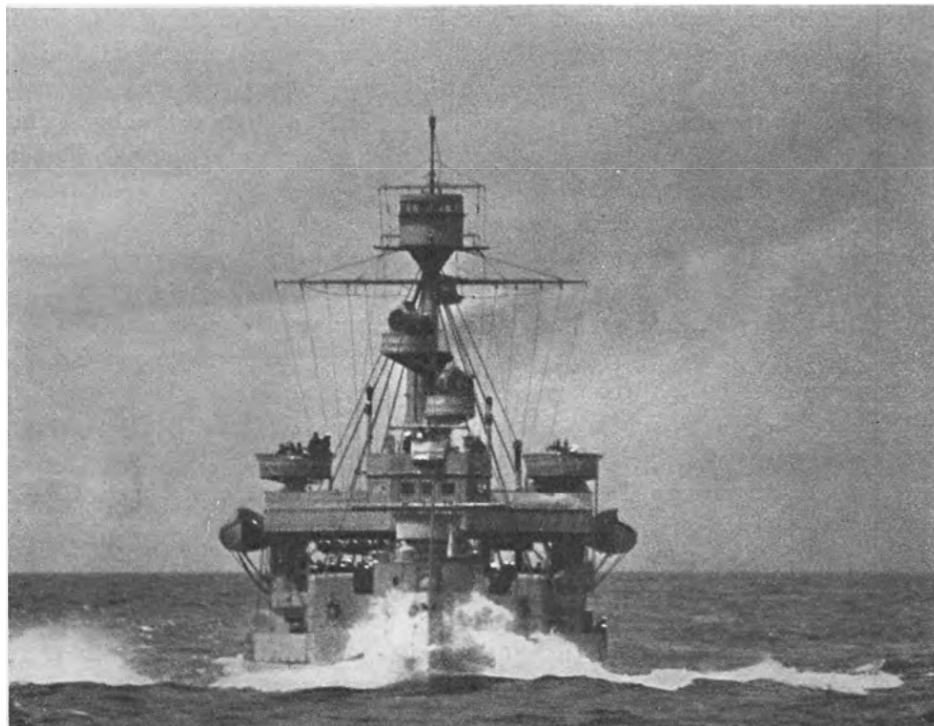
Den sidste tilføjelse: »dog under fornøden hensyntagen til de foreliggende omstændigheder« har ikke været ønsket fra militær side, men er indsat efter regeringens bestemmelse, og åbner jo også muligheden for i et hvilket som helst tilfælde at desavouere en chef.

Gennemgår man de foran skildrede enkelte episoder på baggrund af de anførte søværnskommando-ordrer, vil man hurtigt komme til den slutning, at der intet kan bebrejdes de enkelte styrke- eller skibschefer.

For det første fandt der ingen direkte angreb sted på dansk krigsskib eller luftfartøj med undtagelse af torpedobåden »Ørnen« i Nyborg Havn; men de særlige forhold her er foran nærmere omtalt.

For det andet var intet dansk krigsskib til stede, hvor væbnede styrker blev landsat på dansk grund. Følgelig fandtes betingelserne for, at de enkelte chefer - uden særlig forholdsordre - måtte sætte alle til rådighed stående midler ind, ikke.

For det særlige forhold med Middelgrundsfortet er i denne forbindelse at bemærke, at interimchefen på fortet ikke havde noget grundlag for den opfattelse, at det relativt lille tyske skib skulle være beregnet på landsætning af troppestyrker til okkupation af København. Det må erindres, at det tyske skib ikke var større end en af vore mellemstore indenrigske passagerbåde. Betingelsen for, at han måtte bruge skarp ammunition uden særlig forholdsordre fra søværnskommandoen var altså ikke til stede, og ydermere havde han ingen mulighed for at konstatere en fjendtlig hensigt, og måtte først gribe til våben, når denne var utvivlsom. Bestemmelsen om den fornødne hensyntagen til de foreliggende omstændigheder måtte endelig også sætte en bremse på en kraftig optræden. Der var således kun tilbage den mulighed at indberette det passerede til søværnskommandoen og afvente forholdsordre herfra. Indberetningen skete omgående, men der kom ingen forholdsordre, og denne ville, så hurtigt som forholdene udviklede sig, i øvrigt også være kommet for sent.

Artilleriskibet »Peter Skram« blev søsat 1908. Dets deplacement er 3500 tons, og med 5400 hk er det i stand til at skyde en fart på 16 Knob. Besætningen udgør 278 mand. Armeringen består af 2 stk. 24 cm, 4 stk. 15 cm og 8 stk. 75 mm kanoner samt 6 stk. maskinskyts, henholdsvis 20 og 8 mm. Endvidere findes der 4 torpedoudskydningsapparater om bord. »Peder Skram« overgik for flere pr siden til reserven, da det ikke opfyldte de krav, der stilles til moderne marinefartøjer; den 29. 8. 1943 tjente det som kommandoskib for chefen for kystflåden.

Som søværnskommando-ordren lød, anmodede de chefer i Store Bælt, over for hvem tyskerne havde stillet krav, søværnskommandoen om forholdsordre.

Chefen for »Ingolf« måtte vente på denne i ca. 1¾ time og fik den først, efter at regeringsbeslutningen var truffet. Chefen for torpedobåden »Høgen« fik i et telegram, der var afsendt fra søværnskommandoen kl. 5,30, ordre til at lystre den tyske henstilling om at gå ind til Nakskov.

Denne ordre var altså udfærdiget i søværnskommandoen, omtrent 1 time før Regeringen havde taget sin beslutning, og på et tidspunkt, da hærens afdelinger i Sønderjylland endnu kæmpede deres håbløse, men heltmodige kamp.

VII

Klokken lidt over 5 den 9. april begav forsvarsministeren sig ledsaget af chefen for generalkommandoen og chefen for søværnskommandoen til kongen for sammen med stats- og udenrigsministeren at tage stilling til de af den tyske gesandt overrakte ultimative krav.

Umiddelbart før de forlod marineministeriet, forespurgte chefen for marinestaben forsvarsministeren, om der måtte gives ordre til modforanstaltninger, hvortil ministeren gentog, hvad han allerede tidligere havde beordret, at der ikke måtte udstedes yderligere ordrer, førend der forelå en regeringsbeslutning. På trods heraf gav viceadmiral Rechnitzer besked om, at der skulle udstedes ordre til alarmberedskab, men med den tilføjelse, at der ikke måtte skydes uden efter nærmere ordre. Denne sidste ordre fratog enhver retten til at gribe til våben, endog som selvforsvar, og den kunne være kommet til at virke katastrofalt, hvis forholdene havde udviklet sig anderledes.

Alt sammenholdt må man bedømme det således, at viceadmiral Rechnitzer i alle sine dispositioner stræbte efter, at intet måtte ske, som kunne give anledning til sammenstød.

At ville tillægge viceadmiral Rechnitzer slette motiver ville være at skyde over målet; men det vækker til eftertanke, at han, som ved at tage ansvaret for søværnsordningen af 1932, fortrængte den højt ansete viceadmiral Wenck som chef for flåden, da det virkelig gjaldt, viste sig ikke at have mod til at bære et ansvar.

Han forhindrede ved sine dispositioner den 8.-9. april 1940, at søværnet fik lov til at yde den militære indsats for vort lands frihed og ære, som det danske folk med rette kunne have ventet, og som søværnets personel higede efter at yde - helt på linie med flådens gamle traditioner.

For ikke at give et fortegnet billede, er det dog rigtigst at tilføje, at hvordan søværnet end havde optrådt den 9. april, kunne det ikke have ændret det endelige udfald, idet man opfattede truslen om luftbombardement så alvorlig, at denne - uanset de foretagne landsætninger - utvivlsomt ville have fremkaldt den samme regeringsbeslutning, som nu blev truffet.

Det er sandsynligt, at et højere krigsberedskab så vel i Danmark som i Norge kunne have medført, at aktionen ikke var blevet indledet; men ansvaret herfor skal søges i den forsvars- og udenrigspolitik, som landets regering gennem en årrække havde ført.

Den dansk-tyske ikke-angrebspagt af 31. maj 1939 indeholdt for begge parter dels en gensidig forpligtelse til at afholde sig fra angreb eller

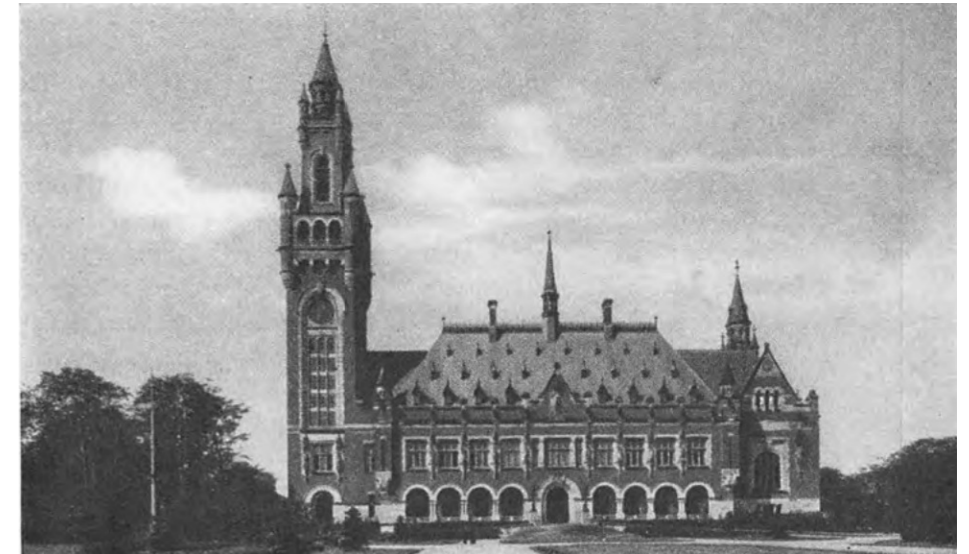
Det officielle
Danmark

Besættelsen i folkeretligt lys

Af professor dr. jur. Carl Rasting

nogen anden art af magtanvendelse mod hinanden, dels en gensidig forpligtelse til at forholde sig neutral, så fremt nogen af parterne kom i krig med en tredje stat.

Anledningen til denne pagt mellem Danmark og Tyskland var den amerikanske præsident Roosevelts fredsappel til Hitler og Mussolini den 14. april 1939. I marts havde den tyske hær besat Czekoslovakiet og Memelområdet. Den engelske premierminister Chamberlain havde i Underhuset afgivet en erklæring, hvori han udtalte, at Storbritannien og Frankrig havde lovet fuld støtte til Polen mod et hvilket som helst angreb, som måtte true dets uafhængighed. I begyndelsen af april havde italienske tropper besat Albanien, og England og Frankrig havde givet Grækenland og Rumænien samme garanti, som var ydet Polen.

»Fredspaladset« i Haag.

Under indtrykket af disse - og andre forudgående - begivenheder stillede Roosevelt i sit budskab til de totalitære staters ledelse dette spørgsmål: »Er De rede til at afgive forsikring om, at Deres væbnede styrker ikke vil angribe eller foretage nogen invasion i følgende uafhængige lande, deres territorium eller besiddelser -----?«. og nævnede i denne forbindelse 30 forskellige stater, deriblandt Polen, Grækenland, Rumænien og de nordiske lande (Finland, Danmark, Norge og Sverige). Som svar på den engelsk-polske pagt opsagde Tyskland den siden 1934 gældende tysk-polske ikke-angrebspagt og den engelsk-tyske flådeoverenskomst af 1935. I den tale til den tyske rigsdag den 28. april 1939, hvori Hitler meddelte disse opsigelser, erklærede han sig rede til at give hver enkelt af de af Roosevelt nævnte stater tilsagn om, at Tyskland ikke ville angribe deres territorier, dersom vedkommende land selv måtte ønske sådant tilsagn og henvendte sig til Tyskland derom og under forudsætning af ubetinget gensidighed. Også om varigheden af sådanne overenskomster var Tyskland rede til med hver enkelt stat at træffe de aftaler, den måtte ønske. Allerede i begyndelsen af maj måned havde Tyskland selv bragt forhandlinger angående afslutning af ikke-angrebspagter på grundlag af gensidighed i forslag over for de fire nordiske landes regeringer, og den 9. maj afholdtes i Stockholm et møde mellem de nordiske udenrigsministre til overvejelse af disse forslag. Medens tre af landene, Finland, Norge og Sverige, svarede, at de ikke følte sig truet af Tyskland og derfor anså afslutning af ikke-angrebspagt for unødvendig, meddelte den danske regering den 17. maj Tyskland, at den til bekræftelse af det bestående nabovenlige forhold gerne ville træde i forhandling om en ikke-angrebspagt, der gav udtryk for de to landes vilje til ikke at anvende magtmidler over for hinanden. Den 31. maj blev ikke-angrebspagten mellem Danmark og Tyskland underskrevet i Berlin. Ved forelæggelsen af traktaten i den danske rigsdag den 1. juni udtalte udenrigsminister P. Munch bl.a.:

»Vi ville have ønsket, at det også havde været muligt at give ensartet svar på den tyske forespørgsel; men det har ikke ladet sig gøre at bringe de fire lande til samme resultat i så henseende. Derimod er gennem forhandlingerne fastslået, at de tre andre nordiske lande af hensyn til stabiliteten i de nordiske egne værdsætter, at Danmark slutter den aftale med det tyske rige, hvorom her er tale. Denne aftale er da i nøje

overensstemmelse med den politik, Danmark gennem lange tider har ført. Det er regeringens overbevisning, at den under de urolige forhold, der består i verden, vil være af betydelig værdi«.

Den 24. juni udveksledes ratifikationsdokumenterne til den dansk-tyske ikke-angrebspagt i Berlin, hvorved pagten trådte i kraft. Den var bestemt til indtil videre at gælde for et tidsrum af 10 år.

I traktatens art. 1, stk. 1, hedder det:

»Kongeriget Danmark og det tyske rige vil i intet tilfælde skride til krig eller til nogen anden art af magtanvendelse mod hinanden«.

Som man ser, nævner pagten både krig og anden magtanvendelse. Grunden til denne sontring er det i nutiden velkendte forhold, at man langt fra altid er så pertentlig at erklære fjenden krig eller blot så gammeldags at opfatte fjendtlighederne som krig. Man behøver som eksempler kun at tænke på de to japansk-kinesiske konflikter henholdsvis i 1932 og 1937. Sådanne moderne magtanvendelsesmetoder falder ikke ind under det formelle begreb om krig; men de omfattes af pagtens andet udtryk: »nogen anden art af magtanvendelse«. Sådanne magtanvendelse gav de to stater i deres indbyrdes forhold altså ubetinget afkald på. Først og fremmest måtte da herved være tænkt på enhver form for militærbesættelse, hvad enten det drejede sig om krigerisk eller fredelig besættelse, altså hvad enten besættelsen var ledsaget af en krigserklæring eller ej. Der kan således ikke herske den allerringeste teoretiske eller praktiske tvivl om, at tyskernes invasion i Danmark den 9. april 1940 var i klar strid med ordene og tanken i den dansk-tyske ikke-angrebspagts art. 1, stk. 1. Artiklen bruger ordene, at Danmark og Tyskland i intet tilfælde vil skride til krig eller nogen anden art af magtanvendelse mod hinanden. Disse ord måtte også omfatte det tilfælde, at Tyskland under en krig med en tredje stat, uden at have til hensigt at skade Danmark, ville besætte større eller mindre dele af dette land som en rent præventiv eller defensiv foranstaltning.

Pagten var imidlertid ikke blot en gensidig ikke-angrebspagt, men tillige en overenskomst om neutralitet. I art. 1, stk. 2, hedder det:

»I tilfælde af, at det fra en tredje magts side skulle komme til en aktion af den i stk. 1 betegnede art mod en af de kontraherende parter, vil den

anden kontraherende part ikke på nogen måde yde en sådan aktion sin støtte«.

Til nærmere belysning af denne bestemmelse var traktaten ledsaget af en undertegningsprotokol, der lød således:

»En støtte i den i traktatens artikel 1, stk. 2, omhandlede betydning fra den ikke i konflikten deltagende kontraherende parts side foreligger ikke, når denne parts optræden er forenelig med de almindelige regler for neutralitet. Det vil således ikke være at betragte som en utilladelig støtte, når den normale vareudveksling og varetransit fortsættes mellem den ikke i konflikten deltagende kontraherende part og den tredje magt«.

Danmark forpligtede sig altså herved til at holde sig neutral i Tysklands krige, d.v.s. folkerettens almindelige regler om neutralitet, således som disse især findes i Hågkonventionerne af 1907, skulle være afgørende for landets holdning. Navnlig på vareudvekslingens og varetransitens område blev det fastslået, at Danmark i tilfælde af en krig mellem England og Tyskland kunne fortsætte sin normale handel med England, m.a.o. indrette sig på lignende måde som under krigen 1914-1918. Spørgsmålet bliver herefter, om Danmark i tiden fra den 24. juni 1939 (traktatens ikrafttrædelsesdag) til den 9. april 1940 eller rettere i tiden fra den 3. september 1939 - den dato, England erklærede Tyskland krig - til den 9. april 1940 foretog sig noget som helst, der kan siges at være i strid med ikke-angrebspagtens art. 1, stk. 2, og undertegningsprotokollen.

Kort før verdenskrigens udbrud, nemlig den 27. august 1939, udtalte den danske udenrigsminister P. Munch sig om Danmarks stilling under krig. Til en korrespondent for Reuter erklærede han, at Danmark var fast besluttet på at bevare sin neutralitet i en hvilken som helst krig og overbevist om, det også var i stand dertil. Det havde en hær og en flåde for at kunne forsvare neutraliteten, selv om udenrigsministeren følte sig overbevist om, at Danmark ikke ville blive nødt til at bruge dem, da det i tilfælde af krig ville være i begge parters interesse, at Danmarks neutralitet blev respekteret. Dagen efter, den 28. august, afgav den tyske gesandt, v. Renthe-Fink, over for udenrigsminister P. Munch en erklæring om,

at Tyskland ikke på nogen måde havde til hensigt under en eventuel krig at krænke Danmarks integritet, og at de danske grænser ville blive respekteret under forudsætning af, at Danmark opretholdt streng neutralitet. Endelig gav den engelske gesandt i Danmark den 30. august på sin regerings vegne den forsikring, at så længe Danmarks neutralitet respekteredes af Tyskland, ville den også blive respekteret af den engelske regering, der ikke nærrede noget ønske om at se Danmark inddraget i en krig, som den engelske regering endnu håbede at kunne undgå.

II

Efter krigens udbrud, i dagene fra den 1. til 3. september 1939, udstedte samtlige nordiske lande neutralitetserklæringer, dels i den polsk-tyske krig, dels i den engelsk-fransk-tyske krig, med henvisning til de fælles nordiske neutralitetsregler af 1938. Den 18.-19. s.m. samledes i København de nordiske stats- og udenrigsministre og Islands minister i Danmark som repræsentant for den islandske regering til drøftelse af den ved krigens udbrud opståede situation. Man bekræftede på ny de nordiske landes faste vilje til at føre en strengt neutral politik over for de krigsførende parter, herunder også at opretholde handelsforbindelserne med alle stater, også de krigsførende¹).

I vinteren 1939-40 forefaldt flere større eller mindre krænkelser af dansk neutralitet. Eksempelvis nedkastede en engelsk flyver den 4. september 1939 bomber over Esbjerg, hvorved en person dræbtes, 7 såredes og to huse blev ødelagt. Den engelske gesandt i København afsendte straks ved efterretningen om ulykken telegrafisk meddelelse til den britiske regering og henstillede, at der blev foranstaltet så indgående undersøgelser som muligt for at få opklaret, om en engelsk flyvemaskine kunne være ansvarlig for ulykken. Den engelske regering meddelte, at den var villig til at yde erstatning, såfremt det på tilfredsstillende måde blev godtgjort, at bomberne var britiske.

I statsminister Staunings nytårstale den 1. januar 1940 udtalte han gennem radioen om neutralitetsspørgsmålet følgende:

»Igennem lange tider har neutralitet været anerkendt som en naturlig stilling for de små nationer. De store magters ledende personer, regeringer og parlamenter har udtrykt deres forståelse for disse småstaters holdning, og traktater og pagter, der udelukkede angreb på disse sta-

1) Tillige betonedes på stats- og udenrigsministermødet den fællesnordiske interesse under krigen. Stauning udtalte, at der nu var grund til at omsætte talen om den nordiske samhørighed i positiv gerning. Den finske statsminister Cajander pegede på den klare og enige vilje, der nu forenede nordens riger også i deres praktiske virksomhed. Den islandske minister Sveinn Björnsson erklærede, at islændingene aldrig havde følt sig nærmere knyttet til de nordiske broderfolk end nu. Nygårdsvold sagde, at Norge var villig til at sætte ind så meget af sin kraft, det evnede, i det fællesnordiske økonomiske samarbejde under krigen. Per Albin Hansson udtalte, at samtidig med, at vi står enige udadtil, vil vi praktisk udløse fællesfølelsen i vore indbyrdes forhold.

ter, er afsluttet og skulle tjene til sikring, selv om andre nationer kom i krig ...

Neutralitet fritager ikke for folkeretlige forpligtelser. Man skal forholde sig passiv over for krig, man skal være upartisk over for de krigsførende. Vil man drive handel, skal man fortsætte i det spor, der er fulgt i fredstid, man kan ikke unddrage den ene part varer, som man sædvanlig afsætter til denne, for at forøge afsætningen hos den anden part. Man skal være udrustet således, at man kan hindre parterne fra at benytte neutralt område i krigsøjemed, og man skal derfor udøve kontrol og bevogtning både af land- og søområder ... For det danske folk er der kun een vej farbar. Vi må fortsætte på neutralitetens vej, og vi må håbe på holdbarheden af de løfter og aftaler, som gælder for os«.

Den 19. januar 1940 vedtog Folketinget enstemmigt en beslutning om at udtale, at man fra alle sider i det danske folk var enig om, at landets neutralitet skulle opretholdes, og at de midler, der rådedes over, om fornødent skulle anvendes for at hævde og værne rigets fred og uafhængighed, og man tilsagde ministeriet Støtte i arbejdet herfor.

Således lå situationen fra krigens begyndelse lige op til den 9. april. At den danske regerings holdning var neutraliteten, kan der ikke herske nogen som helst tvivl om. Hvorvidt man også var i stand til med våbenmagt at hævde denne neutralitet, var der delte meninger 'om. statsministerens sondring i nytårstalen mellem »effektivt krigsberedskab« og »bevogtning« var langtfra klar, og de planer om forstærkning af forsvaret, som var fremme i begyndelsen af 1940, prægedes af stor beskedenhed. Men dette rokker ikke ved den kendsgerning, at Tyskland, alle-

Da aviserne den 4. september 1939 på løbesedlerne bragte meddelelsen »Esbjerg bombarderet« frygtede man i første øjeblik for, at Tyskland havde foretaget et angreb for at ødelægge denne vor vigtige eksporthavn til England. Det viste sig imidlertid at være en engelsk maskine, som på vej mod Wilhelmshafen var kommet ud af kurs og ved en fejltagelse havde kastet 4 bomber over byen. Befolkningen i Esbjerg blev meget opskræmt, og mange rejste bort af frygt for gentagelser. På hustagene blev delmålet store dannebrogsslag, og ved grænsen udlagt neutralitetsmærker, som blev belyst om natten. Den under bombardementet dræbte kvinde blev begravet på statens bekostning under stor deltagelse.

rede da ikke-angrebspagten i 1939 blev afsluttet, havde kendskab til Danmarks svage militære stilling, navnlig på luftforsvarets og panserforsvarets område, og at det tyske rige ikke i de begivenheder, som dukkede op mellem krigsudbruddet og den 9. april 1940, kunne søge nogen berettigelse til at bryde sit kun eet år forud givne tilsagn om at ville respektere Danmarks neutralitet.

III

De begivenheder, som direkte førte op til den 9. april, indlededes den 5. april med en note, den engelske udenrigsminister Lord Halifax overrakte den norske gesandt i London, og hvori det hed, at de allierede regeringer ikke længere kunne finde sig i, at Tyskland fra Norge og Sverige fik vigtige hjælpemidler for sin krigsførelse og nød godt af fordele i disse lande, som var til skade for de allierede. Man forbeholdt sig derfor retten til at tage sådanne forholdsregler, som måtte findes nødvendige for at hindre Tyskland i fra Norge eller Sverige at få hjælpemidler eller fordele til gavn for Tysklands krigsførelse eller til skade for de allierede. Den 8. april om morgenen afleverede den engelske og franske gesandt i det norske udenrigsministerium en ny note, hvori det meddeltes, at der ved dagry var udlagt allierede miner i norsk territorialfarvand flere steder ved vestkysten. Samme dag protesterede den norske regering kraftigt »mod dette åbenbare brud på folkeretten og mod en sådan krænkelse med vold af norsk suverænitet og neutralitet« og krævede, at minerne straks blev fjernet, men allerede dagen efter var den tyske besættelse af Norge - og Danmark - i Gang.

I det mémorandum, den tyske rigsregering den 9. april lod overrække den danske og norske regering, fremhæves først og fremmest de allieredes påståede planer om ved besættelse af Narvik at afskære Tyskland fra de nordlige malmtilførsler og ved landsættelse af engelsk-franske stridskræfter i de skandinaviske lande at oprette en ny front for at kunne angribe Tyskland i flanken fra nord. Det hedder videre i noten:

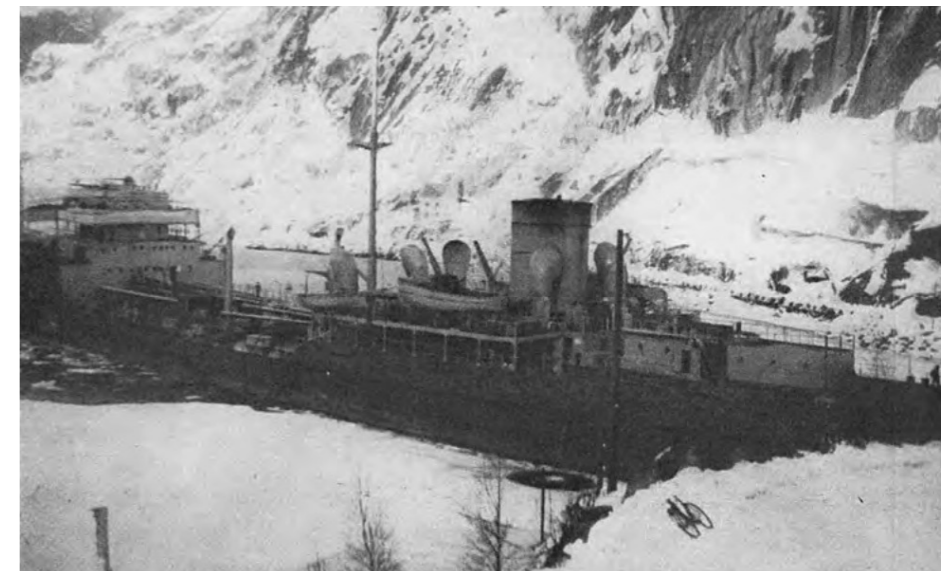
»De konkrete efterretninger om vestmagternes forestående landgangs-forsøg i Skandinavien hobede sig i den sidste tid stadig mere og mere op; men hvis der overhovedet endnu kunne bestå mindste tvivl om vestmagternes endelige beslutning om intervention i nord, er den

blevet fjernet i de sidste dage: Rigsregeringen er kommet i besiddelse af uigendrivelige beviser for, at England og Frankrig agtede i de allernærmeste dage overraskende at besætte bestemte områder af de nordiske stater.

De nordiske stater har på deres side ikke blot ikke ydet den mindste modstand mod Englands og Frankrigs hidtidige overgreb, men stedse fundet sig i de alvorligste indgreb i deres højhedsrettigheder uden tilsvarende modforholdsregler. Rigsregeringen må derfor antage, at den kgl. norske regering også vil indtage samme holdning over for Englands og Frankrigs nu planlagte og for deres virkeliggørelse stående planer; men selv om den kgl. norske regering skulle ville træffe modforholdsregler, er rigsregeringen klar over, at de norske militære kræfter ikke vil være tilstrækkelige til med held at kunne træde op mod de engelsk-franske aktioner.

Så vidt den tyske påstand om forestående allierede landgangsforsøg i Norge og den norske regerings mangel på vilje og evne til at modsætte sig disse planer. Som beviser for denne påstand fremfører noten forskellige omstændigheder.

Der peges først på de allieredes bestræbelser for at udvide krigen til neutrale europæisk-kontinentale områder, navnlig i Skandinavien, hvor den finsk-russiske vinterkrig i 1939-1940 kunne give en passende anledning til væbnet intervention. Den 20. januar havde marineminister Churchill således i en radiotale opfordret de neutrale stater til at støtte England og Frankrig, og ligeledes premierminister Chamberlains tale den 31. januar indeholdt kritik af de neutrales passive holdning. Den 24. februar erklærede Chamberlain »Altmark«-affæren - hvorunder en engelsk destroyer den 14. s.m. havde beskudt et tysk tankskib, »Altmark«, i en norsk fjord og befriet de om bord værende engelske fanger, over 300 i tallet - for en blot »teknisk neutralitetskrænkelse«, d.v.s. en berettiget repressaliehandling, fordi Norge ved at lade »Altmark« passere med fangerne om bord havde begået et neutralitetsbrud. Norge havde i denne sag overholdt folkeretten; og udenrigsminister Koht gjorde i sin protest over for England gældende, at det var England selv, der havde gennemført den folkeretlige regel om krigsførende krigsskibes og dermed ligestillede skibes ret til passage gennem neutralt farvand, og at ingen undtagelse gjaldt, fordi sådanne skibe havde

Fra det tyske slagskib »Admiral Graf Spee« var der blevet anbragt over 300 engelske fanger ombord på tankdamperen »Altmark«, som skulle føre dem videre til tysk fangenskab. Engelske torpedobåde optog forfølgelsen af »Altmark«, der imidlertid slap ind i Bergens Havn. Her blev den liggende kort tid og forsøgte derpå at komme videre sydpå. Uden for tremilegrænsen vogtede engelske krigsskibe nøje på dens bevægelser, og for at undgå sammenstød søgte den ind i Jøssingfjorden. Her overtog norske torpedobåde bevogtningen af skibet. Efter ordre fra den engelske regering sejlede krydseren »Cossack« ind i fjorden, beskød tankdamperen og befriede de engelske fanger. Billedet viser »Altmark« på grund i Jøssing-Fjorden.

fanger om bord. I de hidtil nævnte kendsgerninger vil man forgæves søge noget afgørende folkeretligt argument for den tyske aktion mod Danmark i april.

Ej heller kan de tilbud, der fra allieret hold fremkom om hjælp til Finland under vinterkrigen, folkeretlig legitimere den tyske aktion mod Danmark. Den 2. marts, altså ret kort før den finsk-russiske krigs ophør, forespurgte de engelske og franske ministre i Stockholm og Oslo uofficielt den svenske og norske regering, om der kunne ventes tilladt gennemmarch af tropper for det tilfælde, at Finland skulle anmode vestmagterne om militær hjælp. Henholdsvis den 2. og 4. s.m. besvarede Sverige og Norge disse forespørgsler benægtende. Den 11. marts meddelte premierminister Chamberlain i Underhuset, at England og Frankrig var rede til at sende Finland militær hjælp, såfremt det anmodede herom, og umiddelbart herefter rejstes atter på finsk initiativ spørgsmålet om svensk-norsk gennemmarch-tilladelse, men dette blev påny besvaret afvisende, ligesom det overhovedet bekræftedes, at der ikke fra finsk side var rettet nogen anmodning om hjælp til vestmagterne. Allerede den 12. s.m. undertegnedes imidlertid freden mellem Finland og Rusland, og over for denne kendsgerning synes en af den tyske rigsregering til støtte for sin holdning påberåbt indberetning af samme dato fra den finske gesandt i Paris til Helsingfors-regeringen,

hvorefter Churchill og Daladier skulle have givet gesandten bestemt tilsagn om øjeblikkelig militær hjælp uden hensyn til, om Sverige og Norge tillod gennemmarch, når blot Finland selv anmodede om hjælpen, mindre tungtvejende, så sandt den fremkom for sent til at få nogen betydning, ligesom den finsk-russiske fred i det hele kun kunne opfattes som en afspænding af situationen i norden.

Fra tysk side, eksempelvis i den på foranledning af det tyske udenrigsministerium i 1940 udgivne 4. officielle tyske hvidbog, siges det imidlertid, at den tyske regering var nøje underrettet om vestmagternes planer om at gøre Norge til udgangspunktet for militære operationer mod Tyskland. Under besættelsesoperationerne i Norge efter den 9. april var de tyske tropper kommet i besiddelse af et omfattende dokumentmateriale, der indeholdt beviset for, at den tyske regerings informationer holdt stik i alle enkeltheder. Disse dokumenter vedrørte i det væsentligste dels den engelsk-franske spionage, som i vinteren 1939—40 fandt sted i norske havneområder, dels en operationsplan for de engelske ekspeditionstropper i Sydnorge («Stratforce-Planen»), dels endelig en norsk regeringskonference den 2. marts 1940.

I spionagematerialet fremhæves bl.a. en optegnelse, der angives at stamme fra den franske marineattaché i Oslo. Den er dateret 8. februar 1940 og indgår som led i svarene på et spørgeskema. Det sted i besvarelsen, som skal vise, at Finlandskonflikten skulle være et påskud for vestmagternes besættelse af Skandinavien (Norge?) som basis for militære aktioner mod Tyskland, lyder i facsimile-gengivelsen på fransk: »La question leur étant présentée sous la forme d'envoi du matériel en Finlande et malgré les avantages offerts par le port de Bergen pour un débarquement rapide les militaires norvégiens le déconseillent formellement en raison du long trajet par voies ferrées et des complications qui en résulteraient«¹⁾. Ordene siger dog intet om, under hvilke politiske betingelser militærtransporterne skulle finde sted, nævner intet om Norges samtykke eller det modsatte, så citatets beviskraft er ikke stor. Af dateringerne på de øvrige havnespionagen vedrørende dokumenter, for så vidt disse overhovedet kan anses for politisk relevante bevismidler, fremgår, at langt de fleste af datoerne ligger inden for månederne december-februar, et tidsrum, hvor den finsk-russiske krig var i fuld gang. Stratforce-Planen er udateret; men i et tillægsblad, i operationsbefalinger, i dagbogsoptegnelser og i en indskibningsplan findes

1) »De norske militære myndigheder, som man under formen: Transporttæt materiel til Finland spurgte, frarådede det formelt til trods for de fordele, Bergens Havn frembyder for en hurtig udskibning, af hensyn til den lange jernbanestrækning og de vanskeligheder, som ville følge dermed«.

datoerne 6., 7. og 8. april, og det ses, at englændernes hensigt med at besætte tre havneområder - herunder Stavanger - har været at hindre Tyskland i at okkupere disse steder. For så vidt har begge parter onde anelser været velbegrundede. Allerede den 4. april kunne nemlig den danske gesandt i Berlin indberette til udenrigsminister P. Munch, at ifølge absolut pålidelig kilde forestod der en tysk aggression mod Danmark, som skulle finde sted i den derpå følgende uge - d.v.s. i ugen fra den 7. til den 14. april -, at operationerne dernæst sandsynligvis skulle fortsættes mod Sydnorge, og at troppe- og tonnagekoncentrationer (på i alt ca. 155.000 t) var i gang ved Swinemiinde, delvis indladet, men ikke afgået. I en indberetning af 5. april fra gesandten til udenrigsministeriet peges på muligheden af, at den tyske regering havde ventet en væsentlig aktivitet allieret krigsførelse uden hensyn til neutrale danske og norske rettigheder, og at tyske foranstaltninger for alle tilfælde skyld var blevet forberedte, men muligt stillet i bero efter den britiske premierministers tale [af 3. april], der var betydelig mindre skarp end fra flere sider ventet. Det hedder videre i samme indberetning:

»Jeg anser det dog for min pligt at udtale, at den kgl. regering på ingen måde bør skyde den tanke fra sig, at situationen kan være yderst alvorlig eller i løbet af få dage eller timer blive det. Øjeblikket turde derfor, efter min ærbødige formening, være inde til snarest muligt at tage under den grundigste overvejelse, hvad der - under de forskellige mulige gradationer i situationens udvikling - vil være at foretage«.

I en påfølgende indberetning af 6. april siges følgende:

»Hvis det er rigtigt, hvad jeg her hører, at den tyske regering mener at have undervurderet den effektivitet, med hvilken de allierede havde kunnet indgribe i den russisk-finske konflikt, eventuelt med benyttelse af skandinavisk territorium, er der grund til at formode, at de trufne foranstaltninger på den tyske Østersøkyst snarere er en forberedelse til et kraftigt fremstød mod norsk territorium, hvor allierede stridskræfter skulle sætte sig fast på dette lands sø- eller landterritorium. Jeg forstår, at den tyske regering i den sidste tid 2 gange i Oslo har henledt opmærksomheden på, at en sådan aktion fra de allieredes side ville have en øjeblikkelig kontraktion fra tysk side til følge«.

I sin sidste indberetning før okkupationsdagen udtaler den danske gesandt i Berlin den 8. april, at han har erfaret, at den tyske transportflåde har forladt Stettin den 4. april med vestlig kurs over Østersøen, at destinationshavnen, muligvis Narvik, skal nås den 11. april, og at den britiske flåde vil udlægge miner i norsk territorial-farvand [dette skete som tidligere nævnt allerede om morgenen den 8. april]. Gesandten tilføjer:

»Hr. ministeren vil ikke misforstå mig, når jeg i ærbødighed tillader mig at advare imod for stærkt at parallellisere mellem den nuværende krig og »verdenskrigen«. Forholdene kan let og hastigt udvikle sig på en ganske anden og farligere måde. Vi kan ikke slå os til tåls med præcedenser. Vi kan i den nærmeste fremtid fra begge krigsførende parters side blive stillet over for problemer, til hvilke ingen »forakter« findes uden at gå ret langt tilbage i mistorien«.

Billedet, som danner sig ud fra disse dokumenter, viser et kapløb mellem to krigsførende parter om at komme først på pletten. Den gensidige mistænksomhed er steget til et højdepunkt, og udløsningen sker den 9. april. Kapløbets pris er de skandinaviske tilførsler, navnlig den svenske malm, og det strategiske brændpunkt er Norge med den lange vestkyst og territorialfarvandet som gennemsejlingsrute.

Det fremgår af den fornævnte tyske publikation, at medens man i tyske regeringskredse mente at turde regne med, at den svenske neutralitet effektivt ville blive hævdet, stod sagen anderledes for Norges - og Danmarks - vedkommende. I så henseende henvises til det tidligere omtalte referat af den norske regeringskonference den 2. marts 1940 i anledning af den allierede forespørgsel samme dag om gennemmarchtilladelse. Den udtalelse af udenrigsminister Koht: »... vi måtte nøjes med at protestere - vi må ikke indtage en sådan stilling, at vi kommer ind i krigen på den forkerte side, hvis vi ikke kan undgå at komme med ...«, som fra tysk side særlig påberåbes, kan dog kun tages som et indlæg i en præliminær diskussion på et tidligt stadium af denne. Senere hen i samme diskussion har en række andre ministre ordet for andre standpunkter; statsministeren går ind for det absolut neutrale standpunkt uden hældning til nogen af siderne, beslutningen

om at svare nej på den britiske henvendelse tages enstemmigt, og sagen skal kun tages op igen, hvis Sverige - hvor lignende demarche var sket - mod forventning skulle svare ja, hvilket ikke skete. At sætte den norske udenrigsministers bemærkning den 2. marts op som folkeretlig undskyldning for okkupationen af Norge den 9. april, er en meget søgt argumentation. Hele situationen ændredes radikalt i mellemtiden. Den finsk-russiske krig hørte op.

Men eet var jo overhovedet Norge, et andet Danmark. Det var to forskellige stater, mellem hvilke der ikke fandtes udenrigspolitisk fællesskab. Med Norge havde Tyskland ingen ikke-angrebspagt, med Danmark var en sådan pagt bindende afsluttet mindre end et år i forvejen. Kunne man i rent norske forhold - nemlig den ret svage chance for et norsk neutralitetsbrud - virkelig søge begrundelsen for at rette våbnene mod Danmark i strid med nylig givne løfter til dette Land? Var den lige påbegyndte engelske-mineudlægning i norske vestkystfarvande en for Tysklands militære sikkerhed så farlig foranstaltning, at man kunne påberåbe sig folkeretlig nødstilstand også i forholdet til Danmark?

Disse spørgsmål må besvares med et klart nej, også ud fra selve ikke-angrebs-pagtens indhold. Det er ovenfor påvist, at Danmark på intet punkt havde misligholdt denne traktat, og det er nævnt, at pagtens ord også omfatter den ene stats rent præventive okkupation af den andens territorium. Den neutralitetspolitik, Danmark fulgte inden besættelsen, kunne ikke med nogen som helst ret af Tyskland opfattes som dansk støtte til de allierede, jfr. navnlig det udtrykkelige forbehold om tilladeligheden af normal vareudveksling og varetransit, hvilken indrømmelse den tyske krigsmarine i tiden inden besættelsen i stort omfang ignorerede; - man erindrer således sænkningen af 6 danske handelsskibe omkring påsken 1940. Ikke-angrebspagten mellem Danmark og det tyske rige indeholdt intet som helst udtrykkeligt eller stiltiende forbehold om, at andre staters - mere eller mindre truende - neutralitetsbrud el. lign., endsige rent strategiske overvejelser, skulle berettige parterne til at fragå pagtens ord. Danmark ville inden den 9. april 1940 i tilfælde af et tysk angreb på Norge i kraft af pagtens bestemmelser have været afskåret fra at komme Norge til undsætning. Modstykket hertil i den traktatlige balance mellem Danmark og Tyskland måtte være, at Tyskland i en aktion mod Norge var forpligtet til ubetinget at respektere Danmarks neutralitet. At også den danske underskriver af

pagten, gesandten i Berlin, anså den tyske aktion mod Danmark for et traktatbrud, fremgår af, at han i sin ovenomtalte indberetning af 6. april 1940, hvori han nævner sandsynligheden for et tysk fremstød mod norsk territorium, anser en eventuel dansk diplomatisk henvendelse i Berlin som inopportun, bl.a. fordi »jeg som underskriver af ikke-angrebspagten - med fare for at blive hånet af et almindeligt publikum - ikke kan bringes til ganske at se bort fra denne og dens protokol, der dog indtil videre på et bestemt område har vist nogen effektivitet. At vise en manglende tillid til internationale aftaler svækker disses kraft«. Denne udtalelse må betyde, at gesandten mente, ikke-angrebspagten dækkede den aktuelt foreliggende dansk-tyske faresituation.

I den tyske regerings memorandum af 9. april 1940 til den danske og norske regering antager den tyske aktion karakteren af en sikrings- eller beskyttelsesforanstaltning, og opråbet fra den tyske kommandant i København af samme dato til den danske hær og det danske folk er et ekko heraf:

»Tyskland har besluttet at foregribe det engelske angreb og med sine magtmidler selv at overtage beskyttelsen af Danmarks og Norges kongerigers neutralitet og værne den, så længe krigen varer. Det er ikke den tyske regerings hensigt at skaffe sig et støttepunkt i kampen mod England, den har udelukkende det mål at forhindre, at Skandinavien bliver slagmark for de engelske krigsudvidelser. Af denne grund har stærke tyske militærkræfter siden i dag til morgen taget de vigtigste militære objekter i Danmark og Norge i besiddelse. Ud over disse forholdsregler træffes der for tiden overenskomster¹⁾ mellem den tyske rigsregering og den kongelige danske regering. Disse overenskomster skal sikre, at kongeriget består videre, at hæren og flåden opretholdes, at det danske folks frihed agtes, og at dette lands fremtidige uafhængighed fuldt ud sikres. Indtil disse forhandlinger er afsluttet, må det ventes, at hæren og flåden har forståelse af dette. Ligeledes at folket og alle kommunale steder er fornuftige og har god vilje, således at de undlader enhver passiv eller aktiv modstand. Den ville være uden nytte og blive brudt med alle magtmidler. Alle militære og kommunale steder anmodes derfor om straks at optage forbindelse med de tyske kommandører. Folket opfordres til at fortsætte det daglige arbejde og til at sørge for ro og orden. For landets sikkerhed mod engelske over-

greb sørger fra nu af den tyske hær og flåde«.

IV

I den danske regerings proklamation til det danske folk af 9. april 1940 siges det, at regeringen under protest har besluttet at ordne landets forhold under hensyn til den besættelse, som har fundet sted, og at det er befolkningens pligt at afholde sig fra enhver modstand mod de tyske tropper, der nu træder i forbindelse med den danske værnemagt. Befolkningen opfordres til rolig og værdig holdning. I statsminister Staunings erklæring i rigsdagen samme dag fremhæves ligeledes, at der straks er nedlagt protest over for Tysklands gesandt i anledning af den skete besættelse. Retsgrundlaget for besættelsen blev således en fra dansk side nødtvungent indgået overenskomst om at afstå fra modstand, til gengæld for tysk tilsagn om, at den danske statsforfatning skulle forblive bestående, hæren og flåden opretholdes, det danske folks frihed agtes, og landets fremtidige uafhængighed fuldtud sikres. Allerede den 10. april var den tyske besættelse af Danmark afsluttet, hvorimod den norske modstand blev fortsat gennem flere måneder og snart førte til egentlig krigstilstand mellem Norge og Tyskland. I det følgende vil vi nærmere undersøge forholdene for Danmarks vedkommende i tiden fra 9. april 1940 til 29. august 1943, den mere end treårige overenskomstbestemte okkupationsperiode, ud fra folkeretlige synspunkter. Emnerne ligger lige for hånden: dels Danmarks forhold til Tyskland i dette tidsrum, herunder opfyldelsen af de af det tyske rige den 9. april givne tilsagn, dels Danmarks forhold til andre lande end Tyskland.

I sidstnævnte henseende fik besættelsen den uundgåelige virkning, at Danmark afspærredes fra enhver forbindelse med Tysklands krigsmodstandere og dermed fra sine egne oversøiske landområder.

England standsede således straks al sejlads på Danmark og beslaglagde skibsladninger bestemte til danske havne. Alle kontrabandeverer blev beslaglagt. »Navicerts« (flådecertifikater) for varer til Danmark blev ikke mere udstedt. Trods den engelske blokade af det tysk okkuperede Danmark blev danske statsborgere i England dog ikke betragtet som fjendtlige borgere. Ikke blot handelsmæssigt, men også diplomatisk isoleredes Danmark i forhold til vestmagterne. England afbrød således den officielle diplomatiske forbindelse, men indrømmede af hof-

1) Sådanne overenskomster blev imidlertid aldrig afsluttet.

lighedshensyn stadig vor gesandt i London og hans stab diplomatiske privilegier. Legationen kom således indtil videre under besættelsen til at fungere som halvofficiel repræsentation for danske interesser i Storbritannien¹).

Allerede den 12. april besatte engelske tropper Færøerne, som erklæredes at ville blive givet tilbage til Danmark, når den tyske besættelse hørte op. Den danske regering besluttede den 18. maj efter at have modtaget bekræftelse på den engelske besættelse af Færøerne at nedlægge protest mod denne.

Den 9.-10. maj besatte engelske tropper Island, hvor Altinget efter den 9. april indtil videre havde overtaget udøvelsen af kongens funktioner, ligesom Island selv indtil videre ville varetage udenrigs-anliggenderne og fiskeriinspektionen, som Danmark nu var forhindret i. Senere valgte det islandske Alting en rigsforstander til at udøve den kongen tilkommende myndighed. Valget, der fandt sted den 17. juni 1941, faldt på Islands gesandt i Danmark, Sveinn Björnsson. Den

1) I december 1941 kaldtes den danske gesandt i London, grev Eduard Reventlow, tilbage fra sin post, en ordre som dog på grund af forholdene kun fik formel betydning, og den 24. marts 1942 afskedigedes gesandten og legationsråd Gustav Rasmussen tillige med de øvrige til legationen udsendte tjenestemænd som følge af, at gesandten havde påtaget sig hvervet som ærespræsident for organisationen »Sammenslutningen af frie danske i Storbritannien og Nordirland«, medens legationsråden var indtrådt i denne organisations arbejdsudvalg, og de øvrige tjenestemænd havde sluttet sig til det af gesandten og legationsråden indtagne standpunkt. I øvrigt blev en række danske diplomater og konsulære repræsentanter på forskellige pladser i udlandet i tidens løb afskediget herhjemme fra af tilsvarende grunde.

Poul Niclasen (f. 1889) uddannedes som typograf og repræsenterede Sambandspartiet i det færøske lagting 1916-23 og fra 1936. Sidstnævnte år indvalgte han tillige i det danske landsting. Han beklæder lang Række tillidsposter og udgiver tidsskriftet »Samvirke«, organ for dansk-færøsk Samarbejde.

Sveinn Björnsson. (f. 1881) tog juridisk embedseksamen 1907 og nedsatte sig senere som højesteretssagfører i Reykjavik. 1914 valgtes han ind i Altinget, og blev 1920 udsendt til København som gesandt. Med en kort afbrydelse blev han på denne post indtil 1941, da han blev valgt til rigsforstander for Island.

17. juni 1944 blev endelig den dansk-islandske forbundslov af 30. november 1918 ophævet og Island erklæret republik, efter at en folkeafstemning med henimod 100% majoritet havde stemt herfor (98,68% af stemmerne var for ophævelsen af forbundet med Danmark, 96,35% for republikens indførelse).

Den 1. Maj 1940 oprettedes midlertidig konsulats forbindelse mellem U.S.A. og Grønland efter aftale mellem staterne og de grønlandske myndigheder, ligesom en repræsentant for det amerikanske Røde Kors blev sendt til Grønland. I løbet af 1940 drøftedes mellem U.S.A. og repræsentanter for den grønlandske administration en række økonomiske spørgsmål vedrørende Grønlands handelsforbindelser. Og den 9. april 1941 afsluttedes mellem U.S.A. og den danske gesandt i Washington, Henrik Kauffmann, en aftale om U.S.A.s overtagelse af beskyttelsen af Grønland.

Denne overenskomst blev indgået af minister Kauffmann, »handlende på hans majestæt kongen af Danmarks vegne i dennes egenskab af suveræn over Grønland og med indforståelse af dennes myndigheder i Grønland«, og statssekretær Cordell Hull, handlede på den amerikanske regerings vegne. I overenskomstens art. I. »bekræfter U.S.A.s regering på ny, at den anerkender og respekterer kongeriget Danmarks suverænitet over Grønland«, samtidig med, at den erkender, »at der som følge af den europæiske krig er fare for, at Grønland kan forvandles til et udgangspunkt for angreb imod det amerikanske kontinents nationer, og under hensyntagen til de forpligtelser, der påhviler U.S.A.s regering ifølge »The Act of Habana«, underskrevet den 30. juli 1940¹), påtager U.S.A.s regering sig ansvaret for at yde Grønland bistand til opretholdelse af dets nuværende status«. Andre artikler bestemmer, at U.S.A. skal have ret til at anlægge, opretholde og drive en række nærmere angivne forsvarsindretninger, som måtte være nødvendige for opnåelsen af de i art. I angivne formål, at disse forsvarsindretninger »vil blive gjort tilgængelige for alle amerikanske nationers luftfartøjer og skibe for formål, der står i forbindelse med det fælles forsvar af den vestlige hemisfære«, at U.S.A. for det tidsrum, Overenskomsten måtte være i kraft, skal have ret til at leje sådanne land- og søområder, som måtte være nødvendige for at opfylde overenskomstens formål, og at U.S.A. skal have udelukkende jurisdiktion over sådanne forsvarsområder, men at Danmark bevarer suveræniteten over dem. Overenskom-

1) På den panamerikanske Konference i Habana, der sluttede den 30. juli 1940, vedtoges en række beslutninger, deriblandt om et eventuelt amerikansk fællesmandat over europæiske kolonier i Amerika.

sten skal ifølge art. X forblive i kraft, indtil der er enighed om, at de nuværende farer for det amerikanske kontinents fred og sikkerhed er ophørt. Til den tid vil overenskomstens ændring eller ophør blive genstand for konference mellem Danmarks regering og U.S.A.s regering. Enhver af parterne skal have ret til, efter at passende konference har fundet sted, at tilkendegive den anden part sin hensigt om at bringe overenskomsten til ophør, og det er herved aftalt, at den skal ophøre at være i kraft ved udløbet af 12 måneder, efter at den pågældende tilkendegivelse er blevet modtaget af en af parterne fra den anden.

Der kan ikke herske tvivl om, at den aftale, minister Kauffmann uden bemyndigelse fra den danske regering indgik med den amerikanske statssekretær var folkeretlig ugyldig og uden forbindende for Danmark. I almindelighed har en gesandt ikke ret til uden særlig bemyndigelse fra sin regering at afslutte traktater med andre stater, og selv om gesandten med fornøden bemyndigelse har afsluttet en traktat, er denne først folkeretlig gyldig, når den er ratificeret (godkendt) af statsoverhovedet, eventuelt med rigsdagens samtykke, for Danmarks vedkommende efter reglerne i Grundlovens § 18.¹⁾ Men ved Grønlands-overenskomsten af 1941 forelå hverken bemyndigelse til gesandten eller efterfølgende ratifikation fra statsoverhovedet. Der er derfor heller ingen tvivl om det principielt folkeretligt berettigede i den danske regerings standpunkt, da den straks efter hjemkaldte minister Kauffmann - en hjemkaldelse, ministeren ikke efterkom -, afskedigede ham fra udenrigstjenesten og beordrede strafferetlig undersøgelse indledet mod ham. Men når alt dette er indrømmet, må det tilføjes, at minister Kauffmanns holdning i Grønlandsspørgsmålet var den eneste fornuftige og rigtige handlemåde. Regeringens folkeretlig uangribelige - men efter tysk ønske iværksatte - reaktion over for Kauffmanns handlemåde følte da heller ikke som naturlig eller ægte eller i hvert fald ikke som værende på længere sigt af betydning i dansktænkende kredse herhjemme, endsige i Udlandet.

V

Retsgrundlaget for okkupationen i årene 1940-43 var de tilsagn, der som ovenfor nævnt blev givet Danmark fra tysk side om forfatningens beståen, Militærets opretholdelse, bevarelse af det danske folks frihed og landets fremtidige uafhængighed. Der var altså indtil videre kun tale om en fredelig militærbesættelse af landet, på hvilken reglerne

1) »Kongen kan ikke uden rigsdagens samtykke erklære krig eller slutte fred, indgå eller ophæve forbund eller handelsaftaler, afstå nogen del af landet eller indgå nogen forpligtelse, som forandrer de bestående statsretlige forhold«.

Cordell Hull (f. 1871) er jurist af uddannelse. 1907 blev han demokratisk medlem af Kongressen, 1931 senator og 1933 U.S.A.s udenrigsminister. Hull var modstander af isolationisme og på hans initiativ afsluttedes handelsaftaler med en række lande, den diplomatiske forbindelse med U.S.S.R. blev genoptaget og under truslen fra Aksemagterne etableredes forsvarssamarbejdet med Sydamerika.

på en slutning fra det mere - d.v.s. den krigeriske besættelse - til det mindre - den fredelige besættelse -, og kan kun fraviges, når parterne kommer overens om særlige indrømmelser i hvert enkelt tilfælde.

Allerede den 11. april 1940 meddeltes det fra dansk side, at de sædvanlige forårsindkaldelser af rekrutter til begge værn indtil videre bortfaldt, og den 17. s.m. hjemsendtes den danske hær og flåde, således at kun en mindre styrke blev tilbage til ordens- og vagttjeneste eller for at uddannes til befalingsmænd, idet undervisningen på underofficers- og officersskolerne fortsattes. Efterårsindkaldelserne i november skete derimod som sædvanlig.

i IV Håger konventions landkrigsreglement afsnit III («Om militær myndighed på den fjendtlige stats territorium») for så vidt lader sig anvende, som det med sikkerhed tør antages, at okkuperingsmagten over for det besatte lands myndigheder og borgere ikke har eller kan tiltage sig større ret eller større beføjelser end landkrigsreglementet tillader, m.a.o. at disse regler og de almindelige retsgrundsætninger, som herudaf kan udledes, danner det absolutte maksimum for den okkuperende magts beføjelse. Denne grænselinje hviler simpelthen

Henrik Kauffmann (f. 1888) kom i 1912 ind i udenrigsministeriet som assistent, blev året efter konsultssekretær i New York, 1916 legationssekretær i Berlin og 1921 kontorchef i udenrigsministeriet. I tiden fra 1921 har han været dansk sendemand i Rom, Peking, Tokio, Bangkok, Oslo og sidst i Washington, hvortil han kom i 1939. Ved befrielsen i 1945 blev han minister uden portefeuille.

Da den anden samlingsregering var dannet - og Erik Scavenius blevet udenrigsminister -, hed det i en regeringserklæring af 8. juli 1940 bl.a.:

»Ved de store tyske sejre, der har

slået verden med forbavselse og beundring, er en ny tid oprunden i Europa, der vil medføre en nyordning i politisk og økonomisk henseende under Tysklands førerskab. Det vil være Danmarks opgave herunder at finde sin plads i et nødvendigt og gensidigt aktivt samarbejde med Stortyskland. Det danske folk stoler på, at det i den nye europæiske ordning vil kunne bevare sin selvstændighed og det håber at finde forståelse for sin egenart og for sin traditionelle fredelige, politiske og sociale udvikling«.

Kort efter, den 18. juli, udmeldte Danmark sig af Folkeforbundet under henvisning til, at »begivenhederne efterhånden har medført, at Folkeforbundet ikke længere kan anses for at have nogen reel eksistens«. Det dansk-tyske samarbejde var begyndt. Samtidig med at folket holdt alsangstævner over hele landet, oprettedes der dansk-tyske foreninger i København og Provinsen. Den tyske nyordning af Europa var kommet på dagsordenen i det officielle Danmark.

Denne tilstand varede uforandret ved, indtil den tysk-russiske krig udbrød den 22. juni 1941, Ganske vist deltog Danmark ikke i denne krig; men få dage efter dens udbrud hjemkaldtes det danske gesandtskab i Moskva, og den diplomatiske forbindelse med Rusland blev afbrudt. Den 5. august aflagde et under navnet »Frikorps Danmark« i begyndelsen af juli oprettet korps af danske frivillige i kampen mod Rusland ed til den tyske fører som øverstbefalende for den tyske værnemagt, i hvilken korpset skulle indgå under særligt kendetegn, der betegnede det som dansk. Og den 22. august udkom lov om forbud mod kommunistiske foreninger og mod kommunistisk virksomhed.

Denne lov - nr. 349 af 22. august 1941 - udtaler i sin § 1, at alle kommunistiske foreninger og sammenslutninger forbydes - de bestående skal straks opløses -, og at kommunistisk virksomhed eller agitation af enhver art, uanset om der foreligger tilslutning til nogen forening, ligeledes er forbudt. Straffen for overtrædelse kan stige indtil fængsel i 8 år, og vedkommende kommunistiske forenings eller sammenslutnings formue, arkiv, protokoller o.lign, skal beslaglægges af det offentlige. Men dernæst bestemmer lovens § 2, at personer, hvis adfærd har givet særlig grund til at antage, at de vil deltage i kommunistisk virksomhed eller agitation, efter justitsministerens bestemmelse eller med hans godkendelse kan tages i forvaring, når og så længe dette skønnes nød-

vendigt af hensyn til statens sikkerhed eller dens forhold til fremmede magter. Ganske vist skal enhver, der således tages i forvaring, inden 24 timer fremstilles for underretten, sædvanligvis Københavns Byret, der ved kendelse, som kan påkæres til Højesteret, beslutter, om forvaringen skal opretholdes; men begæringen om forvaringens opretholdelse skal, når justitsministerens bestemmelse eller hans godkendelse foreligger, tages til følge, medmindre der må antages at foreligge en åbenbar fejltagelse med hensyn til vedkommendes identitet eller hidtidige deltagelse i kommunistisk virksomhed eller agitation. Justitsministeren skal hver 3die måned give et rigsdagsudvalg meddelelse om, hvem der således er eller har været taget i forvaring.

Denne lov indførte i dansk ret for første gang siden Grundloven af 1849 politisk »internering« eller »beskyttelsesarrest« af personer, der ikke havde begået nogen strafbar handling, men hvis adfærd politisk blot havde givet særlig grund til fremtidig mistanke herom. Man lægger mærke til, at lovens § 1 straffer personer, der deltager i kommunistisk virksomhed eller agitation, og at lovens § 2 desuden giver adgang for justitsministeren til på ubestemt tid at indespærre personer, der ikke kan straffes efter § 1, eksempelvis fordi deres kommunistiske virksomhed eller agitation ligger forud for lovens ikrafttræden. Når man erindrer, at det forslag til Danmarks Riges Grundlov, hvorom folkeafstemning fandt sted i 1939, i sin § 76 indeholdt udtalelse om, at »på grund af sin politiske eller religiøse overbevisning kan ingen dansk borger underkastes nogen form for frihedsberøvelse«, og at denne udtalelse vist nok måtte anses som udtryk for almindelig dansk retsopfattelse, er det forståeligt, at antikommunistloven af 1941 af de fleste blev anset for stridende mod Grundloven¹). Spørgsmålet blev imidlertid juridisk afgjort den 8. september 1941 af Højesteret (ugeskrift for retsvæsen 1941, side 1070-71). I Københavns Byrets kendelse, der stadfæstedes af Højesteret, siges det, at Grundlovens § 78²) ikke er til hinder for under de nuværende anormale forhold, at lovgivningsmagten, når det er tvingende nødvendigt af hensyn til statens sikkerhed og dens forhold til fremmede magter, fastsætter særlige regler vedrørende en i Grundloven hverken direkte eller indirekte omtalt eller forudset særlig art af frihedsberøvelse«. Højesteret lægger her afgørende vægt på den foreliggende nødsituation; men i øvrigt er afgørelsen, juridisk set, tvivlsom, idet man, når Grundlovens § 78 yder den for en allerede begået forbry-

delse anholdte krav på domstolsprøvelse af fængslingsgrundlaget, vist nok naturligt må kunne slutte, at så meget mere vil Grundloven yde den, der er taget i forvaring blot på mistanke om, at han fremtidig vil begå en Forbrydelse, Beskyttelse mod Frihedsberøvelse overhovedet. At Grundloven i 1849 ikke udtrykkelig nævnede politisk internering, beskyttelsesarrest eller koncentrationslejr, er ikke ensbetydende med, at den ikke har villet forbyde disse foranstaltninger, der er så nærtbeslægtede med vilkårlige frihedsberøvelser i Enevældens tidsalder både i udlandet og herhjemme.

Tre måneder efter antikommunistloven af 1941, den 25. november s.å., tiltrådte Danmark samtidig med en række andre lande den tysk-italiensk-japanske antikominternpagt af 25. november 1936, der nu forlængedes for yderligere fem år, og som tilsigtede en sammenfatning og koordination af de afværgelsesforanstaltninger mod kommunismen, som hver af de kontraherende stater skulle foretage inden for sit område, og efter regeringsskiftet den 9. november 1942, hvorved Ministeriet Buhl afløstes af Ministeriet Erik Scavenius, betonedes i regeringens erklæringer den tyskvenlige og antikommunistiske samarbejdspolitik, ligesom regeringen vendte sig stærkere imod sabotage og andre handlinger, der kunne skade de tyske besættelsestropper. Allerede i december 1942 skete der arrestationer af danske statsborgere, der beskyldtes for deltagelse i illegal bladvirksomhed (»Frit Danmark«, »De frie Danske«), og i løbet af foråret og sommeren 1943 meldtes om talrige sabotagehandling, strejker og andre uroligheder rundt omkring i landet. Således rettede rigsdagens samarbejdsudvalg den 4. april 1943 en appel til befolkningen i anledning af sabotagen. En lignende henvendelse fra regeringen og samarbejdsudvalget med kongens billigelse skete den 21. august; men begivenhederne var nu så langt fremme, at de ikke lod sig standse.

Sammenfatter man den udvikling af tingenes tilstand i Danmark, som fandt sted i tiden fra den 9. april 1940 til den 29. august 1943, kan man ikke undgå at få et stærkt indtryk af, hvor langt bort man var kommet fra de tyske løfter ved okkupationens begyndelse. Dengang hed det, at den danske statsforfatning skulle forblive bestående, hæren og flåden opretholdes, det danske folks frihed agtes, og landets uafhængighed sikres. Intet af disse løfter blev holdt. Skridt for skridt pressede den tyske okkupationsmagt den danske regering til at sus-

pendere store dele af landets grundlov, noget dansk forsvar af betydning tåltet ikke af tyskerne, det kommunistiske parti blev forbudt, og Danmarks næringsliv spændtes for den tyske produktions- og krigsmaskine. »Clearing-Kontoen« og »Kontoen for forskellige Debitorer« i Nationalbanken steg til uanede og forhen ukendte højder. Hvor langt var ikke springet fra de tyske tilsagn af 9. april 1940 til den faktiske tilstand i Danmark den 28. august 1943!

VI

Den 29. august 1943 kl. 4,10 morgen udstedte den øverstbefalende for de tyske tropper i Danmark, general von Hanneken, gennem Ritzaus Bureau en proklamation, som indførte militær undtagelsestilstand i hele Danmark i henhold til artiklerne 42-56 i Håger-landkrigsordningen.

Hermed var den »overenskomstbestemte« okkupationstilstand, som havde varet fra den 9. april 1940, afløst af en undtagelsestilstand, hvis hjemmel alene måtte søges i de folkeretlige regler om militærbesættelse. Selve anvendelsen af disse regler besvarer ikke spørgsmålet, om Danmark og Tyskland siden den 29. august 1943 har været i krig, idet reglerne, der direkte efter deres indhold er givet for tilfælde af krigersk besættelse, hvor den ene part er i krig med den anden, også kan finde analog anvendelse på fredelig besættelse, d.v.s. tilfælde, hvor okkupanten og den okkuperede ikke er i krig. At man fra tysk side ikke har tænkt sig proklamationen af 29. august 1943 som en krigserklæring, fremgår vist nok af, at selv om undtagelsestilstanden ifølge kundgørelsens indhold er proklameret i henhold til (»im Sinne der«) artiklerne 42-56 i Håger-landkrigsordningen, er de to den 4. september 1943 af den tyske øverstbefalende udstedte forordninger henholdsvis om beslaglæggelse af bygninger og grundstykker og om leverancer til og arbejde for den tyske værnemagt givet »i analogi med artiklerne 42-56 i Håger-landkrigsreglementet«, hvilket vel nærmest må fortolkes således, at Tyskland fortsat opfattede situationen i Danmark som en fredelig besættelse. Fra den danske modstandsbevægelses side har man ikke været i tvivl om, at Danmark fra den 29. august 1943 var i krig med Tyskland, et synspunkt, der i løbet af 1944 blev godkendt af de allierede.

Samme dag, undtagelsestilstanden indførtes i Danmark, indgav ministeriet Scavenius sin demissionsbegæring og ophørte at fungere.

1) Således nærmest Knud Berlin Statsret II (1939) s. 379; Stephan Hurwitz, Strafferetspleje (1940) s. 659-661 og John Knox i »Sagførerbladet« 1941 s. 59 f. og »Juristen« 1942 s. 33-35. Derimod Poul Andersen i Ugeskrift for Retsvæsen 1938 B. S. 261-262 og Troels G. Jørgensen i »Juristen« 1941 s. 497-504, 1942 s. 7-8, 65.

2) Grundlovens § 78 er sålydende: »Enhver, der anholdes, skal inden 24 timer stilles for en dommer. Hvis den anholdte ikke straks kan sættes på fri fod, skal dommeren ved en af grunde ledsaget kendelse, der afsiges snarest muligt og senest inden 3 dage, afgøre, om han skal fængsles, og hvis han kan løslades mod sikkerhed, bestemmes dennes art eller størrelse. - Den kendelse, som dommeren afsiger, kan af vedkommende straks særskilt indankes for højere ret. - Ingen kan underkastes varetægtsfængsel for en forseelse, som kun kan medføre straf af pengebod eller simpel fængsel [ø: Hæfte]«.

BEKENDTGØRELSE

De sidste Begivenheder har vist, at den danske Regering ikke mere er i Stand til at opretholde Ro og Orden i Danmark. De af fjendtlige Agenter fremkaldte Uroligheder retter sig umiddelbart mod den tyske Værnemagt. Jeg proklamerer derfor i Henhold til Artiklerne 42 - 56 i Haager Landkrigsordningen den

militære Undtagelsestilstand i hele Danmark

Med øjeblikkelig Varsel anordner jeg følgende:

- 1.) Embedsmænd og Funktionærer ved de offentlige Myndigheder og Institutioner skal loyalt fortsætte med at opfylde deres Embedspligter. De skal efterkomme de Anvisninger, som bliver givet af de indsatte tyske Myndigheder.
- 2.) Sammenstillinger og Ansamlinger af mere end 5 Personer paa Gaden og paa offentlige Steder er forbudt, ligesom alle Forsamlinger, ogsaa de ikke offentlige, er forbudt.
- 3.) Lukketiden fastsættes til Mørkets Frembrud. Fra dette Tidspunkt er ogsaa enhver Trafik paa Gaden forbudt.
- 4.) Enhver Afbenyttelse af Post, Telegraf og Telefon er indtil videre forbudt.
- 5.) Enhver Strejke er forbudt. Opfordring til Strejke til Skade for den tyske Værnemagt fremmer Fjenden og straffes i Reglen med Døden.

Overtrædelser af ovenstaaende Bestemmelser vil blive straffet ved de tyske Standretter. Mod Voldshandlinger, Sammenstillinger o. s. v. vil der hensynsløst blive gjort Brug af Vaaben.

Enhver Borger i Danmark, som efterkommer denne paa folkeretligt Grundlag hvilende Krigslov, tilsikres Personens og Ejendommens Beskyttelse i Henhold til Lovene.

Den Øverstbefalende for de tyske Tropper i Danmark.

Proklamationen om undtagelsestilstanden.

Administrationen i ministerierne og generaldirektoraterne ledes indtil videre af vedkommende departementschef, generaldirektør eller direktør. Den afgående regering udsendte en opfordring til statens tjenestemænd om at fortsætte deres gerning »til bedste for land og folk, således at det søges undgået, at der opstår gnidninger mellem statens organer og de tyske autoriteter, der i kraft af krigens love og den erklærede undtagelsestilstand midlertidig har en særlig myndighed at udøve«. Også i den tyske proklamation af 29. august anordnes det, at embedsmænd og funktionærer ved de offentlige myndigheder og institutioner loyalt skulle fortsætte med opfyldelsen af deres embedspligter og efterkomme de anvisninger, som blev givet af de indsatte tyske myndigheder. I den kommunale ledelse skete der ingen ændringer ved undtagelsestilstandens indførelse.

Det var en logisk følge af, at ministeriet ophørte at fungere, at også kongen trådte tilbage fra regeringens førelse.

Den forandring i forholdene, der fandt sted i Danmark den 29. august 1943, stemmer med ordene i Håger-landkrigsordningens art. 43. Der fandt en suspension sted af den øverste danske statsmagts, rigsdagens, kongens og ministrenes funktioner, hvorimod domstolene fungerede videre som hidtil.

Ministeriets demissionsbegæring blev ikke formelt bevilget af kongen, der heller ikke selv abdicerede, og rigsdagen blev ikke opløst i statsretlig forstand. Noget endeligt bortfald af den øverste lovgivende og udøvende magt var der således ikke tale om, lige så lidt som, at Danmark var et af Tyskland erobret land. Men det tomrum, som suspensionen af lovgivningsmagts og ministeriets virksomhed betegnede, udfyldtes af okkupationsmagts beføjelse i henhold til Håger-landkrigsreglementets art. 43, der siger, at »når den lovlige magt faktisk er gået over i hænderne på den, som holder landet besat, tager denne alle de forholdsregler, som beror på den, for så vidt muligt at genoprette og sikre den offentlige orden og det offentlige liv, idet de i landet gældende love respekteres, medmindre dette er absolut umuligt«. Tilbage blev af den øverste danske administration kun departementschefernes virksomhed. De optrådte efter omstændighederne hver for sig; undertiden sammentrådte de til møde for at drøfte anliggender af fælles betydning. Over for den tyske rigsbefuldmægtigede, dr. Werner Best, gik departementschefernes forhandlinger gennem udenrigsministeriets

direktør.

Man ønskede ved indførelsen af departementschefernes administration ikke at skabe noget egentligt kollegium svarende til det norske administrationsråd, der kunne opfattes som et organ for samarbejde, kollaboration, mellem danskerne og besættelsesmagten.

Departementschefernes virksomhed kom foruden rent administrative anliggender også til at omfatte en begrænset lovgivende funktion. Under nødvendighedens tryk forlængedes gyldigheden af en række love, der ellers ville være udløbne, ved såkaldte »lovanordninger«, som blev udstedt af vedkommende departementschef, generaldirektør eller direktør. Som eksempler herpå kan nævnes lovanordninger om forlængelse af midlertidige skattelove, dyrtidsforanstaltninger (rabatkort, alders- og invaliderentetillæg m.m.), erhvervsmæssige love om priser, arbejdsforhold m.m. Fremdeles indførtes ved lovanordninger også helt nye regler, som under de ekstraordinære forhold viste sig nødvendige. Som eksempel kan man anføre særlige regler om ydelse af socialhjælp ved trang, der måtte opstå som følge af ødelæggelse eller rømning af beboelseslejligheder på grund af krigsmæssige begivenheder. Eller den regel, at vielser, der efter den 9. april 1940 foretoges af tyske militære retsembedsmænd, som efter tysk ret gyldigt kan foretage vielser, skulle have ægteskabsstiftende virkning, såfremt brudgommen på vielsens tidspunkt henhørte til den tyske værnemagt eller gjorde tjeneste i tyske militære styrker. Endelig har under undtagelsestilstanden finansministeriet i form af lovanordninger givet bestemmelser om tjenestemændenes normeringsforhold, ja udstedt finanslove og tillægsbevillingslove.

I øvrigt forløb den 29. august 1943 som bekendt ikke uden modstand fra de danske væbnede styrker. Navnlig vil den optræden, der udvistes fra flådens side, ikke blive glemt, men indgå som et hæderfuldt minde i Danmarks historie. I den redegørelse, der den 2. september fremkom fra officiel tysk side om den tyske øverstbefalendes overtagelse af den udøvende magt, hed det om modstanden blot følgende: »Hvad angår den faktiske situation i Danmark, er den resterende danske hær blevet opløst og afvæbnet. Størstedelen af de danske krigsfartøjer blev sikret (»sichergestellt«). Modstand, som viste sig hist og her, blev brudt let og med mindste tab«. Fra nu af havde Danmark indtil videre hverken nogen hær eller flåde.

Den myndighed, der i kraft af undtagelsestilstanden tilkom den tyske øverstbefalende, benyttede denne til straks at påbyde en række forholdsregler, hvoraf de vigtigste var dels et påbud til de danske embedsmænd og funktionærer om loyalt at fortsætte med opfyldelsen af deres embedspligter og efterkomme de anvisninger, der måtte blive givet dem af de tyske myndigheder, dels et almindeligt strejkeforbud. Opfordring til strejke til skade for den tyske værnemagt skulle i reglen medføre dødsstraf. Desuden indførtes forsamlingsforbud - også mod ikke offentlige forsamlinger -, forbud mod »sammenstimlinger og ansamlinger« af mere end 5 personer på gader eller andre offentlige steder, spærretid over hele landet fra mørkets frembrud, lukning af post, telegraf og telefon. Overtrædelse af disse bestemmelser skulle pådømmes af de tyske standretter.

Begrundelsen for indførelse af undtagelsestilstanden den 29. august 1943 blev af tyskerne givet ved henvisning til, at antallet af sabotage tilfælde i Danmark i den nærmest forudgående tid var steget i betænkelig grad, og at der i de større byer - København, Århus, Ålborg, Odense m.fl. - havde fundet strejker sted, hvorfor tyskerne havde set sig nødsaget til af den danske regering at kræve forholdsregler såsom forbud mod sammenstimlinger, strejker og forsamlinger, Afleveringspligt for skydevåben, indførelse af presse censur, nedsættelse af danske hurtig-domstole og dødsstraf for sabotage og angreb mod den tyske værnemagt, hvilket den danske regering havde erklæret sig ude af stand til at gennemføre.

Blandt de bekendtgørelser og forordninger, som i tiden nærmest efter den 29. august 1943 blev udstedt af den tyske øverstbefalende i Danmark »i henhold til« eller »i medfør af« undtagelsestilstandsproklamationen eller »i analogi med artiklerne 42-56 i Håger-landkrisreglementet«, kan nævnes bekendtgørelsen af 3. september om aflevering af skydevåben, ammunition og aprængstoffer, forordning af 4. september om beslaglæggelse af bygninger og grundstykker og forordning af s.d. om leverancer til og arbejder for den tyske værnemagt i Danmark. I henhold til denne forordning var alle danske firmaer, industri- og handelsvirksomheder samt detailhandlere under strafansvar forpligtet til på forlangende af vedkommende tyske myndigheder mod passende godtgørelse at modtage og uden opsættelse udføre bestillinger på leverancer til eller arbejder for den tyske værnemagt i Danmark, så vidt der

forelå arbejds- og leveringsmulighed. Endelig kan nævnes bekendtgørelse af 6. september om straffe (dødsstraf eller hård frihedsstraf) for at huse eller understøtte sabotører eller andre personer, der eftersøgte for begunstiggelse af fjenden, og forordning af 17. september om tvungen anmeldelse og aflevering af materiel tilhørende den danske hær.

Efter at okkurationsmagten den 2. oktober - i samme proklamation! - havde meddelt, dels »at jøderne var blevet udskilt af det offentlige liv og hindret i fortsat at forgifte atmosfæren«, dels at de internerede danske soldater ville blive sat på fri fod så hurtigt som muligt, ophævedes allerede den 6. oktober undtagelsestilstanden formelt, men i realiteten forblev langt de fleste af de udstedte tyske anordninger i kraft, og nogen afspænding i situationen kunne ikke spores. Tværtimod udstedte okkurationsmagten den 26. april 1944 en fornyet forordning om tvungen aflevering af skydevåben og krigsmateriel. Hele foråret og sommeren 1944 karakteriseredes ved tiltagende sabotage, røverier og attentater. Den 24. juni indførte okkurationsmagten standretsprocedure ved de tyske militærdomstole på Sjælland. I de første dage af juli kom den store folkestrejke i København, hvor byens forsyninger med vand, gas og elektricitet blev afbrudt. Og endelig, den 19. september 1944, nåedes klimaks, idet »den højere SS- og politifører i Danmark«, Politigeneral Pancke, indførte »politimæssig undtagelsestilstand«, opløste det danske politi og C.B.-organisationerne med undtagelse af C.B.U. (udrykningskolonnerne) og overdrog opretholdelsen af den offentlige ro og sikkerhed til den tyske besættelsesmagt, hvorimod størsteparten af det danske politi enten blev overført til tyske koncentrationslejre eller måtte »gå under jorden« herhjemme eller flygtede til Sverige.

VII

Ved den ensidige indførelse af militær undtagelsestilstand i Danmark den 29. august 1943 måtte forudsætningerne for den indtil da bestående overenskomstmæssige ordening være bortfaldne. De løfter, der fra dansk side måtte være givet den tyske værnemagt om forhold, som omtales i Håger-krigsreglementets okkurationsbestemmelser, måtte, for så vidt angår tiden efter den 29. august 1943, normalt anses som bortfaldne. Den tyske værnemagt - og gennem den selve den tyske stat - måtte principielt fremtidig være bundet af disse bestemmelser uden hensyn til tidligere truffne overenskomster mellem danske og tyske

myndigheder. Det siges i artikel 3 i IV Håger-konvention, hvortil landkrigsreglementet slutter sig, at den krigsførende part, som måtte krænk bestemmelseerne i det nævnte reglement, i givet tilfælde er forpligtet til skadeserstatning, og at den er ansvarlig for alle handlinger, som begås af de til dens væbnede magt hørende personer. Dette gælder også, selv om indførelsen af undtagelsestilstanden ikke opfattes som en tysk krigserklæring til Danmark eller den militære undtagelsestilstand i sig selv ikke anses som ensbetydende med krig. Og i udtalelsen om, at okkurationsmagten er ansvarlig for alle handlinger, som begås af de til dens væbnede magt hørende personer, ligger ikke nogen begrænsning, således at det kun er de væbnede styrkers handlinger, der kan pådrage okkurationsmagtens ansvar. Også politi- og forvaltningsfunktionærer, der følger med okkupanten, således sikkerhedspolitiet, og personer, der er ansat hos eller faktisk arbejder for den okkuperende magt, vil gennem deres folkeretsstridige handlinger pådrage okkurationsmagtens ansvar. Ej heller vil der kunne hentes nogen undskyldning fra IV Håger-konventions art. 2, hvorefter landkrigsreglementets bestemmelser kun er anvendelige, når samtlige de krigsførende er deltagere i konventionen. Da flere af de krigsførende ikke har ratificeret IV Håger-konvention - således hverken Italien, Jugoslavien eller Kina -, ville man måske gøre gældende, at Tyskland ikke over for Danmark var bundet af okkurationsreglerne i landkrigsreglementet. Men dette ræsonnement er uantageligt. Thi dels er største delen af de retsregler og grundsætninger, landkrigsreglementet indeholder, kun udtryk for allerede i forvejen gældende folkeretlig sædvane eller anerkendt naturlig folkeret, dels har den tyske okkurationsmagt ved den 29. august 1943 udtrykkeligt at påberåbe sig landkrigsreglementets art. 42-56 tilkendegivet, at de deri indeholdte retsregler og grundsætninger skulle være gældende i forholdet mellem besættelsesmagten og det besatte land fra nævnte dato at regne.

Efter almindelig folkeretlig opfattelse anses fremmede troppeafdelinger, krigsskibe og militære flyvemaskiner som eksterritoriale, d.v.s. lovene i det land, hvori de midlertidig befinder sig, kan ikke håndhæves imod dem, men de skal dømmes efter deres hjemlands love. Denne eksterritorialitet er dog for så vidt stedlig begrænset, som den kun gælder inden for henholdsvis det af tropperne besatte område og vedkommende fartøj, og anses i teori og praksis endvidere begrænset

til kun at gælde i fredstid, derimod ikke under krig. Forbrydelser begået på dansk jord af personer hørende til den tyske værnemagt kunne, så længe besættelsen varede, altså ikke påtales, dømmes eller straffes af danske civile eller militære myndigheder, men kun af vedkommende tyske autoriteter. Reglen gælder som sagt kun for fredstid, derimod ikke mellem krigsførende. Under den tyske besættelse af Danmark sørgede værnemagten for, at tyske soldater ikke blev dømt ved danske domstole. Var der tyske soldater impliceret i en Sag, forlangte værnemagten oftest at se sagens akter. Var der tale om at rejse ansvar mod soldaterne, tog værnemagten selv affære. Var tyske soldater blevet arresteret af danske myndigheder, forlangte værnemagten eller det tyske politi arrestanterne udleveret til sig. Heraf kan man imidlertid ikke slutte, at medlemmerne af den tyske værnemagt, det tyske militære politi, Gestapo m.m. efter besættelsens ophør kun kan drages til ansvar for myndighederne i deres hjemland. Efter almindelig folkeretlig opfattelse dækker eksterritorialiteten efter hvervets ophør i hvert fald ikke private handlinger, som vedkommende person har foretaget i sin funktionstid. Forhenværende statsoverhoveder og hesandter kan f.eks. sagsøges for privat gæld, de har stiftet i deres embedstid. Tyske militærpersoner må følgelig efter besættelsens ophør kunne drages til ansvar i Danmark for almindelige borgerlige forbrydelser, de på egen hånd har begået mod danske borgere eller danske interesser. Dette må også gælde medlemmer af sikkerhedstjenesten, Gestapo eller sådanne frivillige korps, der udgør en del af eller arbejder i forståelse med den tyske værnemagt. Hvis der ikke er tale om private handlinger, men om »officielle forhold«, d.v.s. Handlinger, der er led i udøvelsen af den pågældendes militære eller administrative funktioner og pligter, er sagen mere tvivlsom, idet man undertiden ser fremført den opfattelse, at en person, der er optrådt som repræsentant for en fremmed stat, ikke senere kan sagsøges i andre stater i anledning af skadegørende handlinger, forvoldt i hvervets udførelse. Men denne opfattelse er langt fra den almindeligt anerkendte og vil ofte føre til stødende resultater. Bortset fra retsforfølgning i de pågældendes hjemland ville det således være udelukket at gennemføre straf eller oprejsning over for militærpersoner, der under en besættelse af fremmed landområde i fredstid forsyndede sig mod reglerne for okkupation. Da man imidlertid som nævnt ikke uden videre tør gå ud fra, at selve anvendelsen af reglerne

om militær okkupation i landkrigsreglementet ophæver eksterritorialiteten for okkupationsmagtens militærpersoner, vil det være af betydning for de tidligere af Tyskland okkuperede lande - uanset om disse efter teoretisk opfattelse har befundet sig i krig med Tyskland eller ej - ved de efter krigens og besættelsens ophør stedfindende forhandlinger at få fastslået adgangen til at straffe og kræve oprejsning hos personer af deres egen eller fremmed nationalitet, når disse har gjort sig skyldige i forbrydelser over for landets borgere eller disses interesser under besættelsen. For så vidt angår danske statsborgere, der har gjort sig skyldige i forræderi eller anden landsskadelig virksomhed over for danske interesser, gælder nu det særlige danske straffelovstillæg af 1. juni 1945. De fremmede, som har forbrudt sig mod de internationale regler for krigsførelse og optræden i besatte lande - navnlig Håger-konventionernes regler -, altså de egentlige krigsforbrydere, vil efter de allierede nationers beslutning blive dømt ved særlige domstole i de enkelte lande.

Den bestemmelse i Håger-krigsreglementet, som den tyske politimagt i Danmark og de af den engagerede, protegerede eller tolererede danske terrorister først og fremmest har overtrådt en gros, er artikel 46, der udtaler, at familiens ære og rettigheder, personernes liv og private ejendom såvel som religiøs overbevisning og gudstjenestens udøvelse skal respekteres, og at privat ejendom ikke kan konfiskeres. I tusindvis er danske statsborgere blevet ofre for hensynsløs og vilkårlig behandling gennem husrazziaer og gaderazziaer, nedskydning, ofte i flæng, anbringelse i fængsel og koncentrationslejr, raceforfølgelse, forfølgelse af »kommunister og andre asociale elementer«, gidseltagen og gidseldrab, »clearingmord« o.s.v., o.s.v., tilfælde, hvor både beviserne var uholdbare eller slet ikke eksisterende, hvor forhørsmetoderne var umenneskelig tortur, og hvor man overhovedet ikke kunne tale om retsforfølgning, men kun om menneskejagt. Således må f.eks. Schalburg- og Hipokorpsenes virksomhed ikke blot betegnes som landsforræderisk, men tillige som en række krænkelser af folkeretten af groveste art.

»Schalburgkorpset« blev oprettet den 2. februar 1943; men først hen på sommeren samme år begyndte dets terrorvirksomhed for alvor. Det var i funktion i København under urolighederne i juli 1943, deltog i de provokationer, som medvirkede til begivenhedernes udvikling op

Vi lærte efterhånden en ny form for nazistisk krigsførelse at kende. Mod sabotage og stikkerlikvideringer havde tyskerne kun eet middel: Mord på sagesløse danskere og modsabotage, den såkaldte »Schalburgtage«. Billedet her viser Guldmedegade i Århus efter en terrorbandes uhyggelige besøg.

imod den 29. august, og under jødeaktionen i oktober var korpsets medlemmer de tyske soldater behjælpelige med arrestationerne. Navnet »Schalburgtage« er hæftet på attentaterne mod den københavnske studenterforening, »Danske Studenters Roklub«, »Palladium«s Filmsatelier, »Domus medica«, »Langeliniepavillonen«, »Tivoli« m.m. og tilsvarende ødelæggelser i de danske provinsbyer, navnlig Odense, Århus og Ålborg. Schalburg-navnet er knyttet til en række afskyelige mord på personer, hvis eneste forbrydelse var, at de havde vedkendt sig deres dansksindethed. Stemningen imod Schalburgkorpset blev efterhånden så stærk, at den omkring 1. juli 1944 resulterede i den store folkestrejke, hvor navnlig hele hovedstadens befolkning rejste sig til protest og krævede korpset fjernet.

I stedet fik Danmark »Hipokorpset«, mindre i antal, men ikke i brutalitet. Fra den 19. september 1944, den dag da korpset efter det danske politis opløsning rykkede ind på politigårdene i Danmark, hørte man om en lang række skændselsgerninger iværksat af denne lysky bæreme, således attentaterne på »Ø.K.«, »Tuborg«, »Apolloteatret« m.m., bomberasering af hele gader i Århus, Ålborg, Odense og andre danske købstæder, mordene på den københavnske byretspræsident Myrdahl, landsretssagfører Schjørring Thyssen og mange andre kendte og ukendte danske statsborgere.

Men også de af Gestapo og forræderkorpsets anvendte mishandlings- og torturmetoder, således prygl, anvendelse af gummiknipler og hasselkæppe på ofrenes lænder og kønsdele etc. etc., ligesom hele det nationalsocialistiske system med koncentrationslejre og dertil hørende »ligfabrikker« er en endeløs kæde af folkeretsbrud over for andre stater og deres borgere.

Endelig må her også fremhæves aktionen mod de danske jøder i begyndelsen af oktober 1943. I den officielle tyske erklæring af 2. oktober 1943 udtaltes det, at »jøderne, som ved deres tysk fjendtlige ophidselsesvirksomhed og deres moralske og materielle støtte til terror- og sabotagehandlinger i væsentlig grad har bidraget til skærpelsen af situationen i Danmark, ved de fra tysk side trufne forholdsregler er blevet udskilt af det offentlige liv og hindret i fortsat at forgifte atmosfæren ...«, påstande, for hvilke tyskerne end ikke var i stand til at føre skygge af bevis, og hvis voldelige håndhævelse gennem husrazziaer, terror og internering af hundreder af danske statsborgere alene på grund af

deres race af alle i landet følte som et slag mod dansk retsorden og tankesæt.

Blandt de øvrige bestemmelser i Håger-krigsreglementet, som tyskerne og deres håndlangere i Danmark har tilsidesat, er artikel 50, hvorefter ingen kollektiv straf, hverken pekuniær eller anden, kan pålægges befolkningen på grund af individuelle handlinger, for hvilke de ikke kan betragtes som solidarisk ansvarlige. Kollektive bødestraffe er anvendt i flere tilfælde, således i København den 9. september 1943 i anledning af et drabsforsøg på et medlem af den tyske værnemagt, da byen som sådan fik dikteret en Bod på 1 mill. kr., fremdeles den 28. oktober s.å. i København, da en bombe eksploderede i en strøgkafé, hvorved 4 mennesker, deriblandt to tyske soldater og en tysk politimand, dræbtes og ca. 40 personer såredes, og byen København pålagdes en Bod på 5 mill. Kr., dernæst den 5. december s.å. i København, hvor en tysk soldat et par dage forinden var blevet skudt ned på Vesterbrogade, og hvor tyskerne pålagde byen København en Bod på 2 mill. Kr. med den begrundelse, at det passerede kun var muligt, fordi de stedlige

Under folkestrejken, terroriserede tyskerne Danmarks befolkning som ingensinde før. For at sprede et opløb på Nørrebro anbragtes en 37 mm panserkanon på Nørrebros Runddel, og uden varsel affyredes skud mod mængden. 5-6 civilpersoner dræbtes og mange lemlæstedes. Billedet viser ofrene for denne gemene terrorhandling.

myndigheder og befolkningen ikke skred tilstrækkeligt virksomt ind, og fordi enkelte kredse af befolkningen understøttede de skyldige.

Endelig kan blandt de regler i krigsreglementet, som fra tysk side er blevet overtrådt gentagne gange, nævnes artikel 56, hvorefter kommunens ejendom og sådanne etablissementer, der er indrettede til gudstjeneste, godgørenhed og undervisning til kunst og videnskab, skal behandles som privat ejendom, selv om de tilhører staten, ligesom enhver beslaglæggelse, forsætlig ødelæggelse eller forringelse af sådanne etablissementer er forbudt. Når man betænker, i hvilket omfang og til hvilke formål tyskerne har beslaglagt skoler, universitetskollegier, frimurerloger etc., og i hvilken elendig forfatning de beslaglagte bygninger senere er blevet efterladt, står man i virkeligheden over for en folkeretskrænkelse af graverende karakter. Hverken de betingelser, som krigsreglementet i art. 51-52 opstiller for kontributioner og rekviritioner, eller nogen absolut presserende militær nødvendighed kan undskylde tyskernes hensynsløse fremfærd over for danske, humane og kulturelle værdier.

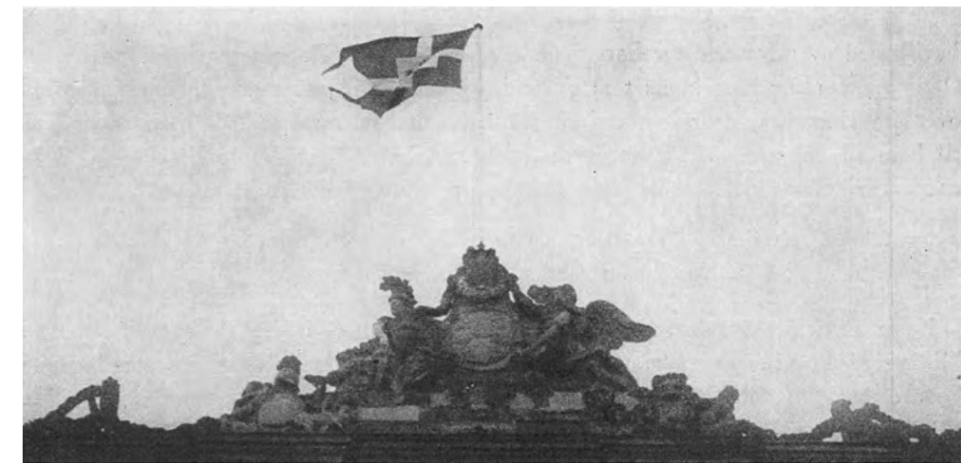
I sommeren 1939 var spændingen i Europa ved at nå det kritiske punkt. Udenrigsminister, dr. P. Munch, søgte at berolige stemningen i befolkningen ved gennem Ritzaus Bureau den 27. august at udtale, at

Kongen

Af oberstløjtnant Th. Thaulow

vi sikkert kunne bevare vor neutralitet og fortsætte vor normale handel med England og Tyskland. Danmark havde i øvrigt en hær og en flåde for at hævde sin neutralitet, men han var overbevist om, at der ikke blev brug for dem. Den 27. august ankom kongeparret til København på »Dannebrog«, og majestæten lod straks statsministeren kalde til sig. Stormagterne mobiliserede, og den 1. september overskred tyske tropper Polens grænse. To dage efter erklærede England og Frankrig Det tredje Rige krig.

For 2. gang i sin regeringstid oplevede kong Christian således, at traktater og pagter flængedes i stykker som værdiløse papirlapper, og for 2. gang stod vort land under hans styre i en dødsensfarlig situation. For nylig havde vi ganske vist sluttet en ikke-angrebspagt med Tyskland, men var den mere værd end alle de andre pagter? Kong Christian havde på gennemrejse i Berlin i marts 1937 som den første europæiske

Kongeflaget vajer over Residenspalæet på Amalienborg.

monark vist rigskansler Hitler den ære at gøre ham en visit. Det vakte dengang tilfredshed i Det tredje Rige, men skulle der nu slås en streg herover? Og alle de venlige løfter?

Under den forrige verdenskrig havde kongen haft sin væsentlige andel i, at det lykkedes at holde Danmark uden for tildragelserne. Det var ikke glemt. Derfor følte vi os trygge ved at vide ham ved styret. Atter sluttede vi tillidsfuldt op om ham i troen på, at hans erfaring og hans oprigtige samfølelse med sit folk også nu kunne bære gennem farerne.

Som i 1914 gik kong Christian til sin nye, store opgave i dyb kristelig ansvarsbevidsthed over for det dyrebare, som var betroet ham. Hans gentagne »Gud bevare Danmark« er for ham ingen tom formel, og det var i oprigtigt, ydmygt tjenersind over for Danmark, når han ved sit jubilæum havde omadresseret rigsdagens tak til ham til »højere op, til vorherre«. Hans arbejde for »Danmarks lykke, Danmarks frihed og selvstændighed« bæres oppe af en inderlig tro på, at

»end er der en Gud foroven,
som råder for Danmarks Sag«.

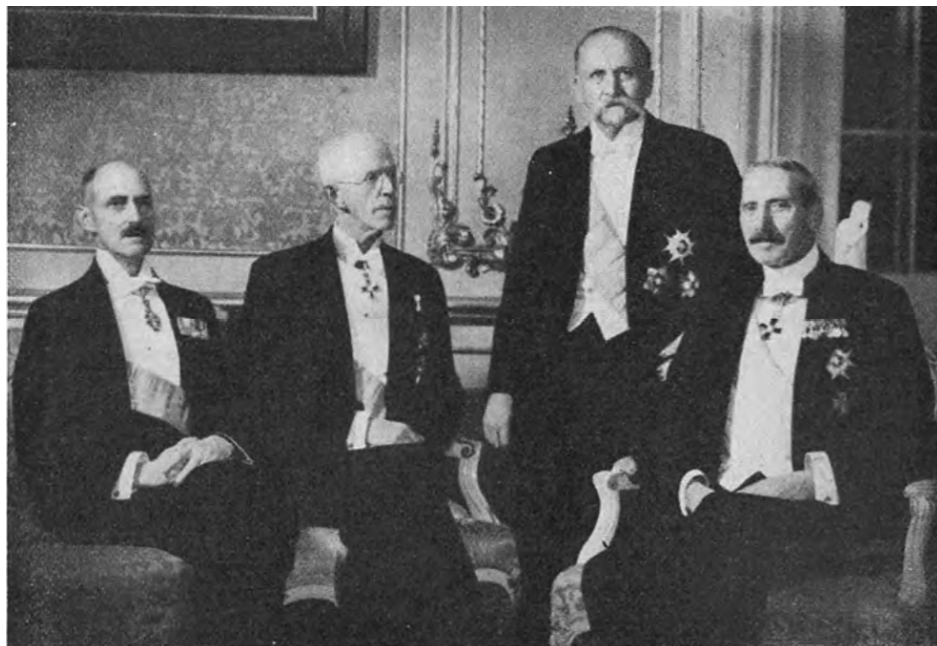
Kong Christian inspicerede hær og flåde og førte daglig forhandlinger med ministrene og kabinetssekretæren. Som i 1914 skulle alle kræfter jo sættes ind på bevarelsen af landets neutralitet og opretholdelsen af vore erhvervs beskæftigelse. Tillige skulle alle forsyninger fordeles på retfærdig måde. Den 8. september afsendte kongen et hjerteligt telegram til kongen af Belgien i anledning af dennes tilbud til de krigsførende magter om fredsmægling.

Hurtigt kom også det nordiske samarbejde i gang igen. Allerede i midten af oktober kaldte kong Gustav de nordiske statsoverhoveder til Stockholm, hvor de modtoges med rørende jubel af det svenske folk. Det var midt under den finsk-russiske krig. Et imponerende fakkeltog gik den 18. oktober op til Stockholms Slot for at hylde de tre konger og Finlands præsident - en betagende stund, hvor »Vor gud han er så fast en borg« efterfulgt af nordiske fædrelandssange, sunget af et hundre-detusindtalligt kor, bragte bud ud til den krigende verden om nordisk ånd og sammenhold. Efter forhandlingernes afslutning talte hver af de fire statsoverhoveder i radio til deres folk. Kong Christian sagde:

»Jeg sender en hilsen til Danmark og Island her fra Stockholm Slot. Vort møde er bygget på grundlaget, der lagdes i Malmø 1914 med fortsat forhandling og drøftelser af fælles interesser. Og som den gang rykker de nordiske folk tættere sammen over for de vanskeligheder, der rammer dem. Gid disse dages samvær må vise sig frugtbringende for nordens fremtid og blive et efterfølgelsesværdigt forbillede for alle nationer«.

Dronning Alexandrine tog sine filantropiske opgaver op med den nye situation for øje. Centralkomiteen af 1914 - dronningens indsamling - eksisterede stadig og havde været i virksomhed siden starten. Nu gik dronningen op i store forhandlinger om et aktivt kvindeligt hjælpearbejde til gavn for samfundet for det tilfælde, at Danmark denne gang skulle blive revet med i krigen eller blive udsat for dens voldsomheder. Allerede efter de storpolitiske forhandlinger i München i 1938 havde det danske Røde Kors's dameafdeling i København bestemt sig for oprettelsen af en beredskabskolonne. Mængder af damer uddannedes til samariter-gerning, barnepleje, madlavning o.s.v., og i april 1940 var man så vidt fremme, at kolonnen kunne afleveres til dronningen som dens protektrice. Så kom den 9. april, og overleveringen måtte udskydes. Den fandt derefter sted i juni ved en højtidelighed i Studenterforeningens sal, hvor hendes majestæt besteg talerstolen - efter eget udsagn for første gang i sit liv - og holdt en fortrinlig tale til de mange forsamlede damer. Kolonnen kom imidlertid ikke til at træde ud i livet og gik senere for en stor del op i D.K.B.

Da kronprinsesse Ingrid i 1935 satte sin fod på dansk jord som kronprins Frederiks gemalinde, var det med den faste beslutning at blive noget for sit nye land. Ved sin stilighed, sin venlighed og virketrang vandt hun hurtigt de danske hjerter. Hendes kongelige højheds arbejde for pigespejderne, for feriehjem for de sønderjyske børn, for »Ingridindsamlingen« m.m. fortsatte ind i krigsårene, men ved siden af at være landets første pigespejder blev hun nu tillige dets første Lotte. I sommeren 1939 tog Dansk Luftværnsforening tanken op om dannelse af et kvindeligt hjælpekorps. Den 8. september s.å. afholdtes et stort Kvindemøde i Forum, og her besluttedes det at starte et sådant korps. Det blev indledningen til den landsomfattende Lottebevægelse, som fik sin endelige organisation i marts 1940 under navnet »Danske Kvin-

De fire nordiske statschefer (f.v. kong Håkon, kong Gustav, præsident Kallio og kong Christian) mødtes den 18. oktober 1939 sammen med deres udenrigsministre i Stockholm, hvor de efter forhandlingerne hylledes entusiastisk af den svenske hovedstads befolkning med fanetog og sangerhilsen. Særlig var præsident Kallio Genstand for stor opmærksomhed på grund af den truende stilling, hvori Finland netop befandt sig. Resultatet af forhandlingerne blev mange og uforpligtende ord; og efterverdenen kan jo altid glæde sig ved pressefotografernes billeder af begivenheden. Stort andet levnede det følgende uvejr ikke af disse dages begejstring.

ders Beredskab« (D.K.B.) med kronprinsessen som protektrice.

I alt dette blev hendes virke af meget aktiv art. Hun er praktisk og klar i sine dispositioner, forstår at se til bunds i en sag og hurtigt at få fat i dens kerne. Aldrig glemmes noget - alt tages i betragtning, og hvad der er af værdi, bliver iværksat på kronprinsessens initiativ. Venlig mod alle færdes hds. kongelige højhed inden for sine virksomheder tidlig og silde, ordnende og iscenesættende. Hun besøger D.K.B.'s arbejde, overværer dets øvelser og sætter sig grundigt ind i alle enkeltheder. Gælder det om at skaffe penge til korpset, er det også kronprinsessen, som får ideen til afholdelse af bazarer, hvortil hun selv udarbejder planer og sender gaver til bazarsalget. Kort sagt - under hendes kloge og energiske ledelse er bevægelsen i krigsårene vokset hurtigt. Rundt om i landet er stiftet nye kredse, som alle i begejstring slutter op om protektrisen. I 1945 talte D.K.B. i alt ca. 45,000 Lotter - en vel uddannet og smukt uniformeret kvindehær, som står rede til at træde i aktion, når der kaldes på dem.

I levende spænding fulgte vi danske hele efteråret finnernes blodige kamp for deres frihed og selvstændighed, og med beundring læste vi om det mod, hvormed dette lille folk - mindre end vort - bød den væl-

dige Sovjetmagt trods. Så vidt vi kunne, hjalp vi med mad, og tusinder af frivillige strømmede derop. Vi kunne vel selv endnu leve i fred, men bekymringer var der alligevel, særlig for vore søfolk. Adskillige skibe krigsforliste, og hundreder af gæve søfolk mistede livet. Søen og søens mænd har altid interesseret vor konge og dronning, og de lod sig melde om hvert eneste krigsforlis.

Den 4. september kastedes de første britiske bomber ned over dansk territorium - i Esbjerg, hvor de ødelagde et hus, dræbte en kvinde og sårede syv andre personer. Kongen og dronningen sendte en krans til den dræbtes bære og lod sig repræsentere ved begravelsen. I december flyttede de fra Sorgenfri til Amalienborg, hvor nytår blev fejret i stilhed og uden den sædvanlige lykønskningsskur. Ved nytårstaflet udtalte kong Christian, at vi med deltagelse fulgte Finlands kamp. Han takkede alle dem, som deltog i beredskabstjenesten i hær og flåde samt handelsflåden, der trodsede farerne ude på de store have for at bringe fornødenheder hjem til Danmark. Hans tanker gik til alle dem, som havde mistet livet, og til deres sørgende efterladte. Til Finlands præsident sendte han det korte, men talende telegram: »Gud beskytte Finland«.

Den 17. februar (1940) kom kongeparrets første sønnesøn til verden, nemlig prins Ingolf, prins Knuds og prinsesse Caroline-Mathildes næstfødte.

Vinteren var streng, og isbryderne havde travlt med at bane vej for routeskibe og færger. I øvrigt levede vi i dansk sorgløshed, stolende på givne løfter og vor regerings årvågenhed. Statsministerens nytårstale vakte vel en del øjeblikkelig bekymring, men så vedtog regering og rigsdag den 19. januar den kendte beslutning om, at vi ville opretholde vort lands neutralitet, og at alle til rådighed stående midler om fornødent skulle anvendes for at hævde og værne rigets fred og uafhængighed. Dermed faldt sindene til ro. Der blev dog ikke indkaldt en eneste mand mere til hær og flåde og ikke stukket en spade i jorden for at forstærke forsvaret.

Den 9. april kom derfor som et slag, der ramte hårdt og fyldte med sorg og mange selvbebrejdelser. Vor neutralitetspolitik havde lidt skibbrud, og måske dybest af alle følte kong Christian ydmygelsen. Glad og tilfreds var han den 8. om aftenen gået i teatret og havde afvist al tanke om, at der kunne være noget i gære mod os. Ingen havde fortalt ham om den fulde alvor, der lurede på os uden for vore grænser. Først

Gennem opholdet hver sommer på Gråsten Slot knyttedes båndene mellem kronprinsessen og de sønderjydske børn. På hendes initiativ blev der oprettet feriehjem for sønderjydske børn ved Vejers Strand og ved Kerteminde. Billedet viser kronprinsesse Ingrid jævn og naturlig, mellem sine »plejebørn«.

da han blev vækket kl. 5 om morgenen med besked om, at statsministeren havde vigtige sager at forelægge, og han så ud ad vinduet, at der udleveredes skarp ammunition til vagten, blev det ham klart, at der forestod noget skæbnesvangert.

Dybt bevæget mødtes majestæten med sine ministre og samtykkede i underkastelsen - overenskomsten, som tyskerne kaldte den. Der var intet andet at gøre for ham. Han var blevet stillet overfor et fait accompli. Hovedstaden, de fleste af landets større byer, jernbaner og mobiliseringscentre var allerede besat af fjenden, og de sorte bombeflyvere fløj lavt hen over Københavns tage, brummende deres dødstrusel ned til de intetanende borgere. Den kommanderende general tilbød at føre majestæterne ud til Høveltejren, hvor der lå en bataillon, men kongen afslog det. Han ville blive i København.

Der skulle altså ikke skydes mere. Ministrene gik, og majestæten fulgte efter ned i Palæets port for at hilse på en såret garder, som var bragt derind. Han takkede ham for hans mod og gav ham hånden, medens gardereren så sin konge hengivent i øjnene og forsøgte trods sit sår i lungen at rette sig i sin liggende stilling - et skønt billede på dansk garderånd i denne fortvivlede stund. Der var kæmpet godt på Amalienborg og nede i Sønderjylland, og fortvivlet havde soldaterne kastet deres våben fra sig, da ordren kom til ikke at skyde mere. Hvorfor ikke gøre sin pligt til det sidste? Det var et lyspunkt - vist det eneste - for vor konge, at ungdommen ikke havde svigtet, men at den havde vist sig rede til at ofre livet for ham og Danmarks ære.

Regeringens afgørelse vakte bestyrtelse og sorg i befolkningen. Hurtigt blev dog al kritik bragt til tavshed, for kongen stod jo bag afgørelsen. Hans autoritet var nok til at sige god for beslutningen, fordi ingen tvivlede om hans nationale redelighed. Det var folkets egne forsømmelser i fortiden, som nu var endt med det ydmygende resultat.

Konge og statsminister udsendte straks et opråb om at vise ro og orden. Personlig føjede majestæten til:

»Under disse for vort land så alvorlige forhold opfordrer jeg alle i by og på land til at vise en fuldt ud korrekt og værdig optræden, da enhver uoverlagt handling eller ytring kan have de alvorligste følger. Gud bevare Danmark. Amalienborg den 9. april 1940«.

Kong Christian forlangte borgersind og tjenersind over for Danmark, og hans opråb fik den største betydning i hele besættelsesperioden. Det modtoges i lydighed, og hver gang der senere var tilløb til uro, brugte regeringen blot at henvise til kongens bud, og det var nok. Det var den selvfølgeligelige rettesnor, ud fra hvis manende ord alle ansvarsbevidste danske fandt den selvbeherskede form under de uvante forhold, i lige så høj grad værdighed som ro og orden.

Straks suspenderedes Livgardens festlige vagtparade med musik, fane, de gamle historiske uniformer og bjørneskindshuerne og afløstes samme dag af en vagt i feltdragt med hjelme på hovederne. Danmark var nu i krig. Da vore faldne soldater blev begravede, lå der på hver af kisterne en krans med rød-hvide bånd og indskriften: Fra kongen og dronningen. Og da garderne ved hjemsendelsen i marts 1941 stod opstillet til afskedsparade på Rosenborg Eksercerplads for majestæten, holdt denne en tale, der havde bud til hele hæren. Den lød:

»Det er et alvorligt år, De har tjent i. Ingen af os glemmer den 9. april. Med dyb taknemmelighed mindes jeg dem, som satte livet til. Og også for Deres optræden siger jeg Dem tak. Vi håber alle på lykkeligere tider

En tidlig aprilmorgen, kun 3 dage efter den skæbnesvangre dag, kunne københavnere igen hilse deres elskede konge på morgenturen. Han ville vise sit folk, at han ikke havde givet op, men efter det knugende slag igen rakede ryggen og med værdig holdning ville se fjenden i øjnene.

for Danmark. Jeg bringer en tak til befalingsmænd og menige for loyalitet og for det arbejde, De har udført, her som ved de andre våben og afdelinger. Jeg ønsker for Dem, at De må finde Deres familie raske, og at det ikke må blive svært for Dem at få beskæftigelse. Med disse ord siger jeg Dem hver især et levvel«.

II

Det blev strenge tider for kong Christian. De første dage blev han i sit palæ, men allerede trediedagen efter - altså den 12. april - kunne han ikke længere undvære sit folk. Så måtte han ud til det. Dybt præget af den hårde begivenhed kom han atter ridende gennem Byen. Hans alvorlige ansigt indbød vel ikke til begejstrede hurra'er, men med lykkelige øjne hilstes han i tavshed af alle. Det var en trøst at se ham igen, som det vel også for ham selv var en styrkelse at føle Danmarks pulsslæg på gader og veje i takt med sit eget og mærke den hjertevarme, der strålede ham i møde. Det var det, som inspirerede Kaj Munk til det dejlige digt:

*»Igen i dag du rider gennem staden,
kongelig, venlig, dansk, din morgentur.
Åh, det gør godt - som om det siger til os,
at Danmark sidder dog endnu i sadlen«.*

Meddelelsen om kong Christians første ridetur siden den 9. april fløj ud over verden og fremkaldte den samme følelse af tryghed og glæde hos alle danske i udlandet som herhjemme - det kæreste vidnesbyrd om, at Danmark dog ikke var knust. Morgen efter morgen stimlede folk sammen på Amalienborg for blot at få et glimt at se af deres elskede konge eller for at flokkes om ham under ridtet i følelsen af det fællesskab, der mere end nogen sinde nu var mellem ham og os. Kunne noget andet land vise billedet af deres monark komme ridende alene i disse ufredstider gennem landets hovedstad og roligt standse op foran det røde færdselslys, omgivet af gadens muntre parlament? Utallige historier fortaltes om befolkningens gensynsglæde - om bydrengen, der cyklede rundt om kongen og sagde: »Godt gjort, kong Christian, det kunne ham dernede i panservognen (Hitler) ikke gøre.« Eller den tyske soldat, der spurgte en dreng om, hvem mon den høje

officer var, der kom ridende, og da han hørte, at det var kongen, forbavset udbrød: »- uden ledsagelse — hvem beskytter ham da?«. »Det gør vi allesammen«, var drengens rørende svar. Som den ene af Danmarks to skjalde i disse år, Hans Hartvig Seedorff Pedersen, skrev: »Om kongen af Danmark står hjerterne vagt«.

Stadigt vajede også kongeflaget på Amalienborg, og kong Christian stod endnu ved styret for at søge at føre landet frelst gennem katastrofen. Ved sin side havde han statsminister Stauning, og det skal siges til dennes ære, at han som en god dansk mand i denne nødens stund lod al partipolitik hvile for at samle alle kræfter om det eneste fornødne. Det var dog ikke ham, som formåede at skabe den rigtige nationale samling og heller ikke at give os den rette tryghed. Hvor meget han end søgte at trøste med, at vort urgamle land ikke kunne forgå, så forstod vi alle, at over for tysk brutalitet var uralder ikke garantien for at bestå evigt. Det var kong Christian, som var vort rette samlingsmærke, og som alene kunne holde nationen oppe i tillid og tro til fremtiden. Han var ikke blevet det ad politisk vej, men netop højt hævet over døgnets politik og alene ved den måde, hvorpå han havde gjort sig til eet med folket. Han var blevet hos os for at dele modgangen med os, og hvor elskede vi ham i disse tunge tider!

Een glæde fik han og dronningen netop i disse første dage efter den 9. april, idet kronprinsesse Ingrid den 16. april fik sin førstefødte, prinsesse Margrethe.

Forholdene førte med sig, at kong Christians fyrstelige myndighed og autoritet i den første tid fik en betydning for Danmark, som aldrig før, og det på en måde, som imponerede og glædede. I rank og kongelig værdighed og i jævn danskhed stod han frygtløs i spidsen for vort folk over for fjenden. Vi forstod alle, lige ned stolen for døren over for besættelsesmagtens ublufærdige krav. En arbejder sagde en dag, at han ikke før havde haft større interesse for kongen, men nu strøg han med glæde hatten for ham, »for han var manden«.

Mangt og meget lykkedes det at afbøde, men det skal der ikke gøres rede for her. Den tyske kommanderende general og den tyske gesandt søgte forhandling direkte hos majestæten, og navnlig gjaldt dette general Kaupisch, der ofte gav udtryk for dyb ærbødighed over for kong Christian.

Kort efter besættelsen søgte generalen første gang audiens, og som

Trods ydre sorger og bekymringer herskede der et roligt og smukt familieliv inden for kongehuset. Billedet viser kong Christian med sine 2 børnebørn, prins Ingolf og prinsesse Margrethe.

tidligere kejserofficer følte han sig tiltalt af at være stillet over for en gammel soldat og repræsentant for et af Europas ældste regerende fyrstehuse. Dronning Alexandrine trådte - som tilfældigt - ind i stuen, gik hen til generalen og sagde, at det gjorde hende ondt, at det var hendes tidligere landsmænd, som nu var rykket ind i Danmark på den måde. Hun havde dog været her i landet i 42 år, kendte det til den jævreste mand, at det var ham, som handlede, og det var ham, som satte danske folk ud og ind og kunne garantere for, at hvis tyskerne opførte sig korrekt, ville vi også gøre det.

Hyppigt blev general Kaupisch senere modtaget af kong Christian, og Amalienborg blev det sted, hvor alt drøftedes og aftaltes. Kongen sagde sin mening med en sikkerhed, en myndighed og en frigjorthed som den, der i 30 år havde styret sit land og på enestående måde havde knyttet sit folk til sig. I stigende respekt bøjede generalen sig for ma-

jestætens vilje, så vidt forholdene gjorde det muligt. Et københavnsk blad skrev engang, at det næppe ville være muligt at overvurdere Christian X's betydning i denne en af de mest krævende situationer i Danmarks historie. Dronningen sagde senere, at kongen hidtil havde haft et ord at sige over for den tyske general, men der kunne komme den dag, hvor han ikke havde det mere.

Undertiden kunne kongen også give svar på tiltale på sin kendte, humoristiske måde, som da gesandten en dag lod en bemærkning falde om, at det gik jo meget roligt til i Danmark, og majestæten svarede: »Ja, det går altid pænt til, når svigermøder i Huset, men man er dog gladest, når hun rejser«. Ved sin afskedsaudiens udtalte generalen sin kompliment over kongens kloge beslutning den 9. april. Kongen riposterede: »Det kan De sagtens sige, for De havde jo allerede besat landet«.

Aldrig tog kong Christian bort fra byen, og kun nu og da tillod han sig et lille kryds ud i sundet med sin yacht for at få lidt ro og frisk luft. Den ansete professor Frederik Book fra Lund var en augustdag i 1940 i København og så fra Langeliniepavillonen en yacht komme strygende ind. Sejleren gik i land, og professoren skriver:

»Alle fulgte hans bevægelser; der var blevet stille ved bordene, mange rejste sig og gik frem til rækværket. Efterhånden gik det op for mig, at den ensomme sejlsportsmand, som uden følge gik op ad trapperne, var Kongen. Stille, venligt hilsende til højre og venstre, passerede han gennem skarerne og gik videre imod viadukten og Amalienborg. Hans ansigt var dybt alvorligt, i blikket og over panden fandtes et træk, som erindrede om Heidenstam som ældre. Alle hoveder var blottede, men der hørtes ikke et ord, ikke en hvisken. Den bevægelse, som alle følte, forrødte sig kun i stilhed. Kong Christian X har så vist altid haft sin plads i det danske folks hjerter, men aldrig på samme måde som nu. De sidste årtiers konstitutionelle og parlamentariske udvikling burde jo have svækket kongemagtens stilling, men den elementære historiske afgørelser har sat fuld kraft i modsat retning. Kongen er det nationale symbol, som følelser og tanker samler sig omkring; end ikke hans farfar, som endnu personificerer den patriarkalske tradition, var mere i midtpunktet. Christian X er også blevet en politisk faktor af høj rang, mange mener af højeste. Hvis det danske folk i fuld enighed bøjer sig for den politik, der førtes den 9. april, og erkender den som

den eneste mulige, så er det til syvende og sidst kongens autoritet, som har gjort udslaget. Hans klogskab, hans realisme, hans dybe ansvarsfølelse giver en garanti, som ingen andre politiske ledere kunne have givet. Hans indflydelse er stadig en ubestridelig realitet; for alle står det klart, at han iagttager Danmarks værdighed, at han giver rettesnoeren, at hans optræden aftvinger respekt, også hos de fremmede. Man ved at han mere end een gang har trukket en grænse, som ikke måtte overskrides. Hans synspunkter gør sig gældende ved regeringsdannelse og regeringsudøvelse«.

Forholdet mellem kongen og dronningen har altid været det smukkeste eksempel for deres folk. Hun var ikke blot »kønnen, der holder sammen på hjemmet«, som kong Christian engang sagde om kvindens betydning i al almindelighed, men hun er og har altid været hans bedste kammerat. Ved deres 40 års bryllupsdag i 1938 holdt kongen en tale til hende, hvori han sagde: »Jeg har aldrig troet, at jeg kunne blive så lykkelig. Vi har aldrig kævledes mere, end at det var glemt efter middagen«. Dårligt kan han undvære hende, når hun rejser alene bort fra ham en kort tid, for eks. for at besøge sin familie, og han grånedes af bekymring under hendes svære sygdomme og operationer. Trofast og forstående har hun sluttet sig til vort folk, og har i denne tid i sandhed vist sig at være den store kvinde, som af hele sit kærlige hjerte har ofret sig for sit land og sin gemal. Kom der øjeblikke, hvor situationen kunne trykke og bekymre ham, var hun der med sin opmuntrende støtte. Lagde han hele sin personlighed ind i arbejdet for at værne folket, stod hun uegennyttigt og klog ved hans side. Hendes ønsker og mål er de samme som hans.

Sommer og vinter blev de boende på Amalienborg og undte sig ingen ferie på deres elskede Marselisborg eller Klitgården, ja end ikke på Sorgenfri. Tyskerne skulle ikke kunne benytte den undskyldning, at majestæten ikke havde været at træffe. Han var altid beredt, og som et synligt tegn herpå lod han sit kongelige kommandoflag vaje over palæet Dag og Nat. Det var et Tegn, som vi forstod og værdsatte.

III

Var disse år en ondskabens tid, blev det også en national samlings tid som aldrig før. Politikerne dannede samlingsregering, Folket sluttede

tæt sammen, sang alsang, og aldrig holdtes et sangstævne, uden at man huskede at sende et telegram til kong Christian og dronning Alexandrine. Det var et folkefællesskab af den smukkeste art, netop den enighed, som altid havde været vor gode, danske konges højeste ønske. Nu var det gået i opfyldelse, selv om det var i en hård prøvelsens stund.

Den 5. juni fejrede vor sidste Grundlov sit 25 års jubilæum. Af flere grunde var det påkrævet, at vi gik lidt stille med dørene i den anledning - ikke blot som følge af besættelsen, og fordi vi levede midt under de nye diktaturers vældige triumfer, men også fordi vi selv få år i forvejen havde gjort et attentat på det lykkelige resultat af 1915. Der skete da også kun det, at en deputation med statsministeren i spidsen søgte audiens hos kongen på Amalienborg for over for fjenden i landet og de fremmedartede »ismer« at demonstrere det danske demokratis vilje og sammenhold og det danske folks usvigelige tillid til kongen. Deputationen bestod yderligere af en del ministre, præsidiets for rigsdagens to kamre og en række repræsentanter for erhvervene. Til stede var også dronningen, kronprinsparret samt prins Knud og prinsesse Caroline-Mathilde. Statsministeren takkede majestæten for hans indsats ved grundlovens gennemførelse og overrakte en adresse, som lød:

»Til Danmarks konge. På denne historiske dag har rigsdagen, erhvervsorganisationerne og ministeriet ønsket at overbringe deres majestæt en hilsen og en tak på det danske folks vegne. Det er i dag 25 år siden, at deres majestæt stadfæstede den bestående grundlov, og vi føler os overbeviste om, at disse goder vil blive bevaret igennem tiderne. I en ufredstid fejres dette jubilæum, men netop derfor har vi ønsket at tilkendegive, at der er tillid til deres majestæt, og at vi ønsker at give udtryk for folkets troskab over for det demokratiske, parlamentariske system, der stemmer med dansk ånd og opfattelse. Vi føler os lykkelige over den samhörighed, der er imellem konge og folk, og idet vi hilser kongen, takker vi for landets grundlov og ønsker fred og lykke for vort land«.

Kongen svarede:

»For den til mig rettede henvendelse udtaler jeg min varmeste tak.

Det har glædet mig på denne Grundlovsdag at se repræsentanter for regering og rigsdag samt fra vore erhverv og større sammenslutninger i dette fælles fremmøde, ligesom jeg takker for de mange beviser for forståelse, der fra alle samfundslag er vist mig i disse tunge tider. Tiderne er alvorlige, som aldrig før, og maner os til sammenhold, thi ingen kan sige, hvor længe den nuværende tilstand varer; men jeg tror, at ved værdigt sammenhold vil vi gavne vort land bedst såvel indad som udadtil, thi sammenhold giver styrke. Gud signe vort fælles hjem Danmark«.

Kongens Tale blev transmitteret i Radioen.

Også Dansk Kvindesamfund havde sendt en adresse, hvori der blev givet udtryk for, at også kvinderne i denne tid følte deres forpligtelse til at gøre deres indsats som medansvarlige borgere hver på sin plads til værn for konge, folk og fædreland.

Det var, som vi den 9. april var kommet til at stå vort kongepar endnu nærmere end nogen sinde før. Midt i ulykken og midt i den voldsomme brydning mellem gammelt og nyt stod han urokkeligt som det sikre holdepunkt i vor nationale tilværelse. Sønderjyderne sagde det for os alle i Kværs Forsamlingshus den 30. juni (1940): »Glade og taknemmelige for vor konge nu mere end nogen sinde beder vi kong Christian modtage vort fornyede troskabsløfte«.

Det var derfor ikke blot situationen, som opfordrede til at gøre hans 70 års fødselsdag den 26. september til en folkets festdag, men også en almindelig trang til at hylde hans personlighed og sige ham oprigtig tak for de mange år, han så trofast havde styret vort land.

Mængder af forberedelser blev gjort overalt for at gøre dagen smukkest muligt. Alt, hvad der kunne præsteres af flag- og blomsterudsmykninger, flagalleer og pyntede butiksvinduer, blev at se. En smuk kongefilm til musik af Emil Reesen var skabt, og en mægtig nationalindsamling med bidrag fra store og små sat i gang. Den indbragte 2½ million kroner og fik navnet Christian X's Fond. På fødselsdagen blev den overrakt kongen, som bestemte, at renterne årligt skulle bruges til humanitære og videnskabelige formål. Fonden forøgedes ved salget af en smuk kongedekoration, leveret af sølvsmed Georg Jensen. Den blev i hele besættelsesperioden båret af et flertal af danske som et situationens tegn på loyalitet mod konge og fædreland.

Ved Grundlovens 25 års jubilæum den 15. juni 1940 modtog kongen i audiens en deputation, der med statsminister Stauning i spidsen overrakte kongen en højtidelig adresse. Kong Christian skulle senere opleve talrige krænkelser af den grundlov, vi i stolthed byggede hele vort samfundsliv på. Den danske grundlov blev misbrugt for at imødekomme tyske krav - og da tyskerne selv overtog styret fuldstændig sat ud af spillet.

Den 25. september modtog kongen de herværende diplomater og repræsentanter for besættelsesmagten. Kong Christian kunne således på selve fødselsdagen være alene med sit folk.

Vejret havde om natten til den 26. været regnfuldt, men da kongen red ud om morgenen ved 8-tiden, var regnen ophørt. Så snart majestæten kom ud af residenspalæets port på sin brune hest og i sin garderuniform, således som han altid red, rank og ungdommelig, men dog synlig bevæget, lukkede et jublende menneskemylder sig om ham og hesten. Blomsterbuketter regnede ned over ham, og to småpiger kastede en lang rangle af røde og hvide nelliker om hans skulder. Så gik vejen videre ud i menneskehavet uden spor af politi- eller militæreskorte.

Jo længere han kom ud i byen, jo større blev strømmen, der fulgte ham. Hurra'er gav genlyd mellem husrækkerne. Tættere og tættere trængte mængden sammen om ham for at få et håndtryk, og ofte kunne det se næsten farligt ud af hensyn til hesten. Overalt ånebrogsflag, både på huse og båret af folkemængden; omtrent hvert eneste menneske havde et lille papirflag i hånden, især børnene. Hele kongens morgenridt gik gennem et bølgende hav af røde og hvide farver, medens blomsterne dryssede ned over ham fra vinduer, tage og stilladser. »Til lykke, til lykke, kongen leve!«. lød råbene hen ad gaderne som en

løbeild. »Tak,« svarede kongen hilsende og smilende. Hist og her faldt mængden ind med danske sange. Det var ret H. C. Andersens fædreland, som festede lykkeberust for en elsket konge.

Det blev et uforglemmeligt triumftog, hvor det skønneste i vor nation fik udtryk. Enighed og samfølelse løftede stemningen op til en begejstring, mere hjertevarm, mere enkel og umiddelbar end den, vi har læst om fra 1848. Der var kun kærlighed til kong Christian bag det alt sammen.

En times tid efter var kongen hjemme igen, og næppe var palæets port lukket, før folkemængden på den tætfulde Slotsplads istemte nationalsangen. Kl. 9 mødte studentersangerne, men på grund af vejret kom de til at synge inde i palæets riddersal.

Uafbrudt lød alsangen på pladsen. Folk var utrættelige til at råbe: »Kongen leve, dronningen leve, vi vil se vor konge o.s.v.«, og endelig kom kongen, dronningen, kronprinsparret, prins Knud og prinsesse Caroline-Mathilde ud på balkonen. Jubelen rejste sig til en sand orkan med vældige hurra'er og rungende fædrelandssange. Kongen vinkede og tog til sidst den lille prinsesse Elisabeth op på armen og lod hende vinke med. Så blev folk ellevilde af glæde.

Gratulanter kom og gik, men da rådhusuret slog 12, trådte kongen og dronningen atter ud på balkonen. Så snart rådhusklokkerne forstummede, lød nationalsangen, denne gang sunget af Statsradiofoniens Kor og spredt ud over Amalienborg gennem højttalere. Så tog kong Christian ordet, højt og klart:

»Hjertelig tak for den hyldest, der er blevet mig til del, Tak for den trofasthed og kærlighed, som jeg har følt slå mig i møde. Tak for den enestående gave af små og store bidrag (Nationalindsamlingen), jeg i dag har modtaget, og som jeg håber må blive til gavn for vort samfund. Det er en tung tid, vi i fællesskab gennemlever, men jeg er sikker på, at når vi i værdigt sammenhold står denne tid igennem, så hævder vi derved bedst vor nation. Jeg vil nævne den verslinie: End er, der en gud foroven, der råder for Danmarks sag. - Lad os i fællesskab udbringe et leve for vort gamle, evigt unge fædreland. Danmark leve!«.

Kl. 10 holdt borgerrepræsentationen møde. Her omtalte dens formand de mange minder om kong Christian i de svundne år og nævnte tronbestigelsen i 1912 med kongens smukke løfte. Han sagde vide-

re: »Vi vil også ærligt sige hinanden, at lidet anede vi den gang, at der skulle komme dage, da vi med bæven i vort indre tænker på kongens løfte; men vi vil samtidig sige kongen tak for hans faste tro og viljestyrke, der så stærkt befæster folkets tillid til fremtiden«. Han sluttede med en tak til kongen for hans kongegering og for godt borgerskab. I dagens anledning skænkede kommunen 100.000 kr. som tilskud til oprettelse og forbedring af forebyggende børneforsorgsinstitutioner i København.

Kl. 13 kørte kongen og dronningen i åben automobil gennem den festsmykkede by - hele vejen mellem to kompakte Mure af Mennesker, gennem Flagalleer, Æresporte og den skønneste hyldest fra gamle og unge. Alt var i lykkelig feststemning, og hurra'erne rullede efter vognen hele turen, lige til den forsvandt ind i Residenspalæets port. Endnu en gang ville folk se kongen, og taktfaste »Til lykke, til lykke«, »kongen, kongen!«, rungede op mod palæets vinduer. Virkelig kom majestæterne ud på balkonen, og kongen sagde: »Hjertelig tak for den modtagelse, De har givet mig i dag. Jeg skal aldrig glemme det. Det gør godt at mærke, at hjerterne er ens i os alle«. Så kom en sværm studenter med en fane i spidsen. På ny tog kongen ordet: »Danske studenter, tak for jeres hyldest til mig i dag. Jeg håber ikke, at der skal gå lang tid, før vi igen kan mødes i jeres forening. Fremtiden tilhører vort gamle fædreland, som endnu er evigt ung. Det leve!«.

Om aftenen gik »Elverhøj« som festforestilling på det kgl. Teater, og vist aldrig er det populære stykke spillet mere festligt på den danske skueplads. Det virkede ved et liv og et humør, som havde hentet sin inspiration i dagens jublende stemning. Da kongen trådte ind i kongelogen, rejste alle sig, og det store rum genlød af hurra'er og klapsalver. Lyset dæmpedes, og pludselig rejste en ukendt herre sig og sagde med høj røst: »Vi takker dig og hylder dig for, hvad du har været, og for det lysende eksempel, du har givet. Jeg beder alle med mig forene sig i bønne: Gud bevare kongen«. Så satte Ouverturen ind. Slutningsoptrinet i sidste akt var forandret derhen, at man i den samlede hyldningssang til Christian IV i stedet for det sædvanlige vers havde indsat Heibergs tekst:

»Beskærm vor konge, store gud,
beskærm hans slægt«.

O.S.V.

Omgivet af jublende ungdom rider kongen ud på sin fødselsdag den 26. sept. 1940. Hesten smykkes med blomster, Buketter hober sig op i kongens favn - folkets spontane hyldest på festdagen.

Under stormende ovationer kørte kongeparret hjem fra teatret. Strømmevis løb mænd og kvinder efter vognen ned til Amalienborg, som fyldtes til sidste plads. Her blev man stående og sang - »Vi vil jo bare sige godnat«, sagde en stemme. Og ud kom kongen og sagde: »Tak for den strålende dag. Men der er dog een ting, der samler vore tanker og kræfter nu, og det er Danmark. Lad os udbringe et Danmark leve«. Det gjorde man af et godt hjerte, og da hurra'erne hørte op, sagde kongen: »Så god nat alle sammen. Og gå så hjem i seng«. Kort efter var Amalienborg tømt.

Lidt tidligere på aftenen talte Danmarks og Islands statsministre, Københavns overborgmester, repræsentanter for Færøerne, erhvervene og flere andre i radio til folket. Statsminister Stauning understregede, at kongen var samlingsmærket:

»Han er i spidsen for os, og han vil dele kår med sit folk. Han lever og virker med sit folk på den måde, som stemmer med landets historie og folkets traditioner. Han står fast rodfæstet i det danske folk, og han kender og værdsætter den inderlige forbindelse, der består mellem alle Danmarks børn. Kongen sammen med folket og folket i dyb tillid til kongen, således er forholdet her i landet. Vor konge kan og vil ikke svigte det danske land, det danske flag. Tro og tillid er følelserne mellem konge og folk, og i tro og tillid hilser og hylder vi vor konge med tro til den Fremtid, der forestår«.

Dermed var en vidunderskøn dag forbi - skønnere end ord kan give. Den havde haft sit eget præg og sin egen tone, og aldrig har vort gamle korsflag været smukkere end nu på denne baggrund af mørke skyer. Midt i sin sorg og ydmygelse havde det danske folk givet kong Christian en hyldest og sagt ham en tak, som ikke kunne være mere inderlig og oprigtig.

Der var festet over hele landet, i by og på land. Over for hele verden og ikke mindst for øjnene af fjenden her i landet havde det danske folk givet kong Christian et dansk troskabsløfte, som ikke var til at tage fejl af. Det var givet enstemmigt og af fuldt hjerte - et varmt håndslag med hele vor folkelige kraft.

Kronprins Frederik besøgte Århus i sommeren 1941 til byens 500 års jubilæum. Billedet viser kronprinsen foran Århus Domkirke, hilsende på biskop Skat Hoffmeyer.

IV

En national strømning gik over Danmark. Kongen var imidlertid på grund af regeringen forhindret i at kunne komme ud i landet, og her måtte derfor kronprinsen overtage pligterne. På Valdemarsdagen den 15. juni 1941 afholdtes en højtidelighed i Århus Domkirke, hvor ungdommens banner til byen blev overrakt. Kronprinsparret kom til stede, og idet kronprins Frederik greb det bånd, som holdt bannerets ene flig, sagde han: »Det lover godt, at byens samlede ungdom har været med til at skænke denne fane, og det er et godt varsel for fremtiden at se DUI, FDF, spejderne og de øvrige ungdomsorganisationer samlet her i denne kirke. For gud, kongen og vort fædrelands fremtid løsner jeg denne flig«. Da højtideligheden var forbi, og kronprinsparret trådte ud af kirken, brød bifaldet løs. Folk trængtes sammen om vognen, og under stormende jubel kørte de ud af byen.

Den 19. juni afholdt Hedeselskabet et stort folkemøde i Dalgas-Plantagen, hvortil kronprinsparret kom kørende fra deres ejendom Trend. Formanden for Hedeselskabet, hofjægermester Mourier-Petersen, rettede selskabets tak til kongen og tilføjede: »Vor konges mandige og kloge handlemåde har under disse vanskelige forhold gjort, at hele befolk-

ningen ser op til hans majestæt med den største tillid og fortrøstning«. Kronprinsen sluttede talernes række med at lykønske Hedeselskabet og udbringe et leve for det. Han udtalte, at han og kronprinsessen var lykkelige over atter at være i det herlige, gamle Jylland.

På ny blev kronprinsparret fejret ved Århus 500 års byjubilæum - et virkelig hjertevarmt møde mellem kronprins Frederik og byen. Fra sine barndomsdage holdt han uhyre meget af Århus og dens skønne omegn, havde færdedes tidligt og silde i Skanderborgs skove og Mols Bakker. Nu ville forholdene, at det blev ham, som repræsenterede kongehuset ved denne lejlighed. Byen var i festskrud, og ved gudstjænen i Domkirken talte biskop Skat Hoffmeyer og takkede gud for, at vi »trods alt, hvad der trykkede os, havde fået lov til at holde fest og at have kronprinsen og kronprinsessen hos os. Vi ved, at vor elskede konge og dronning er med os i deres tanker«. Ved indvielsen af det nye Rådhus tog kronprinsen ordet og sagde:

»Jeg har en personlig hilsen at bringe Dem, hr. borgmester, og Århus by fra mine forældre. Det er med dyb beklagelse, at de måtte blive borte, men jeg forsikrer Dem for, at de måske mere end nogen her har deres tanker i Århus i dag. Så bringer jeg Dem min lykønskning. Held og lykke for Århus - du by, hvor jeg har så smukke minder fra min barndom og ungdom«.

Jubelen var stor og kulminerede ved disse kronprins Frederiks personlige ord til Århus. Da han og kronprinsessen kørte bort, stod folk hilsende og råbende hurra overalt i tætte skarer hele vejen gennem byen.

På Valdemarsdagen i København uddelte Danmarkssamfundet faner til en del af vore ungdomsorganisationer, Dreng- og Pigespejderne, Frivilligt Dreng Forbund, De unges Idræt m.fl. Prins Knud og prinsesse Caroline-Mathilde overværede højtideligheden.

Da tyskerne i foråret 1941 tog vore nyeste torpedobåde, kørte kongen ud på Orlogsværftet og holdt en gribende tale til befalingsmænd og mandskab. I Berlin havde man tænkt sig, at de skulle overleveres på festlig måde som et Danmarks bidrag til »Europas befrielse«. Hvor forstod de os lidt! Den dag, bådene bugseredes ud af flådens leje, befalede kong Christian, at flagene på Holmen skulle hejses på halv stang!

Kongens 71 års fødselsdag kunne naturligvis ikke blive en gentagelse af året forud, men alligevel var der feststemning i hovedstaden. Allerede ved 7-tiden stod folk på Amalienborg plads og ventede på, at majestæten red ud. Præcis kl. 8 åbnedes også porten, men ud til Fredericiagade, hvor kongen plejer at ride ud til daglig. Dog - også her stod der en folkemængde, og med eksplosiv kraft brød begejstringen ud. Det var umuligt for majestæten at komme den vej, og resolut vendte han om for at ride ud ad porten til Slotspladsen. Her stødte han imidlertid på andre mængder, som brød politiafspærringen og omringede ham.

Kongen sad rolig og glad på sin hest og takkede for den venlige hyldest, og hele rideturen gennem byen blev et fornyet hjerteligt møde mellem konge og folk. En ung kvindelig student løb hele tiden bag efter hesten og opsamlede de mange blomster, som kastedes op til majestæten. Da denne efter tilbagekomsten steg af i porten, spurgte han straks: »Hvor er studinen?« Den unge pige kom med favnen fuld af blomster. Kong Christian tog hendes hånd, bøjede sig ned mod hende og gav hende et kys på kinden samt hviskede hende noget i øret.

Dette var iagttaget af en del nærmest stående, som var dybt grebet over kongens spontane stemningsudbrud. Da studinen kom ud, blev

På de store festdage samles københavnernes på Amalienborg Slotsplads. Med flag og hurraråb hylder de den danske kongefamilie, og tålmodigt venter man på det øjeblik, da kongen og dronningen viser sig på balkonen for at hilse på dem og takke for den hjertelige hyldest.

hun straks omringet af folk, som ville vide, hvad kongen havde sagt, men, svarede hun: »Nej, det gemmer jeg i hjertet. Det skal blive en hemmelighed mellem kongen og mig«.

På slaget 12 kom kongen og dronningen ud på Palæets balkon og modtoges med nationalsangen og »Der er et yndigt Land« samt orkaner af hurra'er. Så tog kongen ordet og sluttede:

»Trange tider langsomt skrider - det har den art. Men alt står i guds faderhånd. Ved værdigt sammenhold tror jeg, vi gavner vort fædreland bedst, og det er dog der, vore tanker først og fremmest går hen. Foren Dem med mig i et leve for vort gamle, evigt unge fædreland. Danmark leve!«.

Kongens tale greb alle og efterfulgtes af et øjeblik tavshed, men så brød jubelen ud igen. Da kongen og dronningen var gået, ville man se kronprinsparret - og prinsesse Margrethe. Kronprinsen og kronprinsessen kom også ud, men den lille prinsesse Margrethe sov, sagde kronprinsen. Hele dagen var Amalienborg Plads et bølgende hav af glade og syngende mennesker.

På slaget 15 kørte kongen og dronningen en køretur ud i byen i åben automobil - en ny hyldningstur af historiske dimensioner. Efter hjemkomsten måtte majestæterne igen vise sig på balkonen. Der vinkedes og råbtes hurra, indtil kongen sagde: »Farvel og tak, gå nu hjem til middag«. Så gik folk - man var jo vant til at lystre kongen - og der faldt ro resten af dagen over Amalienborg.

Om aftenen spillede »Et folkesagn« på Det kgl. Teater. Det var ingen festforestilling, men dog en festlig kongeaften. Ved majestæternes ankomst rejste folketingsmand Korsgård sig og talte som ud af folkets hjerte - netop sådan, som vi alle følte og tænkte i denne tid, og sådan som det kunne siges under hensyn til de fremmede i landet:

»Jeg bringer Deres majestæt en hilsen og en lykønskning fra alle, der i aften er i Det kgl. Teater, men jeg taler med tilslutning fra mange andre også. Og jeg takker for den kongegerning, Deres majestæt har gjort i disse år. Måske er det sådan, at vi først nu rigtig forstår, hvad den kongegerning har betydet for os, men vi forstår det nu også fuldt ud, og vi kan sige et fuldtonende: Mange tak, kong Christian. Det er jo sådan,

at barnet tror, at far og mor kan besværges alle vanskeligheder - sådan har vi det også. Vi tror, at ingen kan gøre det, som Deres majestæt - og derfor vil vi gerne have lov til på denne dag at udbringe et leve for Deres majestæt«.

Efter 9 rungende hurra og nationalsangen svarede kongen bevæget: »Tak, tak«.

Højtideligt åbnedes Rigsdagen den 7. oktober 1941. På ny faldt der ord, som på den smukkeste måde karakteriserede forholdet mellem konge og folk i de år. I ham personificeredes alle gode danskes kærlighed til fædrelandet, og man kunne ikke blive træt af at sige ham tak derfor. Ved rigsdagsgudstjenesten udtalte således pastor Oscar Geismar: »Når en bølge af kærlighed som aldrig før nu slår ind om Danmarks konge, så er det, fordi vi i hans gudsfrygt og trofasthed ser den fuldgode repræsentant for det folk, vi elsker. Genfødselen af Danmarks herredømme over danske skal vise sig at være den lykke, vi vandt under verdens helvedes-kår«.

For første gang i lang tid var kongen den 1. november i Studenterforeningen i anledning af prins Axels foredrag om »Dansk Indsats på Verdenshavene«. Den ledende senior bød majestæten velkommen og sluttede sin tale: »Hele folket omfatter kongen med hengivenhed og kærlighed, og dette gælder også og måske først og fremmest for de unge. Det arbejde, kongen udfører i denne tid, vil blive indskrevet i Danmarks historie. Det er i sandhed en kongelig indsats, der aldrig bliver glemt«.

Kongen svarede i en tale, som mundede ud i den mere fortrolige bemærkning om, at »mit højeste ønske er at kunne overgive til min søn vort land frit, som jeg og vor generation modtog det, og som han og hans generation skal tage det i arv. Måtte det ske på den måde, at de ikke vil dømme os for hårdt, men at de til den tid bedre kan se, hvorledes forholdene har udviklet sig«.

Nytårsdag 1942 kl. 19 talte kong Christian i radio til det danske folk:

»Atter et år er henrundet under den mørkeste tid i vort Fædrelands historie, og det griber sindene med dyb bekymring. Vi længes mod den dag, da vort flag atter kan vaje over et frit Danmark. Sæt ikke lid til

Køreturen gennem København betegner højdepunktet på festdagen. - Her får alle lejlighed til at se kongen på nært hold, og turen arrangeres gerne sådan, at alle befolkningslag får del i oplevelsen. Et uhyre menneskehav fylder Rådhuspladsen og Vesterbrogade. Flagalleer er rejst og fra alle vinduer hænger Dannebrogflag. Hele folket vil være med i denne hyldest til kongen.

rygter, men indbyrdes sammenhold er det, hvormed vi bedst kan tjene vort land. Den tillid, der på så mange måder er vist mig i denne tunge tid, har været for mig til stor opmuntring, og jeg siger af hjertet tak. Det skal fremdeles være mine bestræbelser ikke at svinge denne

tillid. Dronningen forener sig med mig i ønsket om et godt nytår for alle landsmænd så vel for dem herhjemme som for alle, der færdes i det fjerne. Gud velsigne hvert eneste hjem og vort fælles fædreland Danmark«.

Over for en deputation fra Rigsdagen, som samme dag udtalte deres taknemmelighed, fordi kongen på en så værdig måde havde bidraget til samlingen i det danske folk, udtalte majestæten, at det ikke mindst i disse alvorstider havde været en styrke for ham at erfare, at han stedse havde Rigsdagen og befolkningen enig bag sig i bestræbelsen for at gavne vort land.

Kong Christian havde frabedt sig al festligholdelse af 30 års regerings jubilæet - til stor sorg for mange, som stadig følte trang til at hylde ham og vise ham deres varme hjertelag. Hovedstaden var dog iklædt sit skønneste skrud, og bladene udkom i festnumre. Et af dem skrev: »Længe var det umuligt at afgøre, om vi fik ham (kongen) kærest i medgang eller modgang; men omsider har den store patos, der har lagt sig om ham i støvets år, afgjort spørgsmålet. Med os og for os har han håret kronens vægt - ret aldrig danske skal det glemme«.

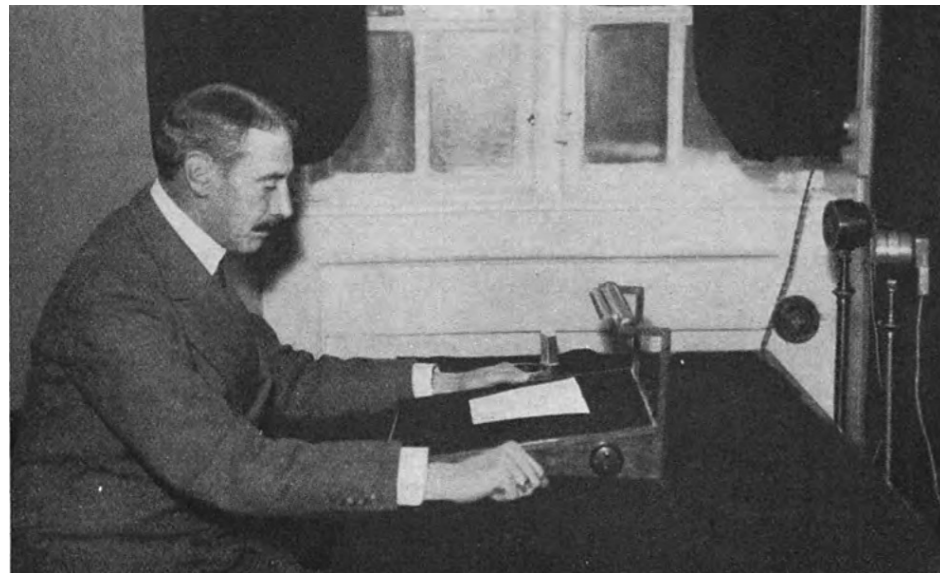
Derfor blev Kong Christians morgentur dagens eneste begivenhed, men til gengæld blev den også en gentagelse af de historiske ridt på 25 års regeringsjubilæet og 70 års fødselsdagen. Hele formiddagen blev store menneskemængder stående på Amalienborg Plads, selv efter at politiets højtalere havde forkyndt, at majestæten ikke red mere ud. Tiden gik med fædrelandssange og hurra'er, afbrudt af utålmodige råb i takt: »Konge, konge kom nu frem, ellers går vi aldrig hjem«. Og så kom majestæterne, kronprinsparret, prins Knud og prinsesse Caroline-Mathilde. Kongen talte:

»Hjertelig tak fra os begge for den hyldest, De byder os, og den tillid, De har vist os i 30 år. Enhver god indsats her i landet, hvad enten den skyldes mine rådgivere eller enhver inden for håndværk og industri, er jeg taknemmelig for. Vi har oplevet lyse øjeblikke sammen, men aldrig er så tunge tider gået over landet som nu. Men ved indbyrdes sammenhold og ikke ved stemningsbevægede ytringer yder enhver bedst sit. Der er et gammelt dansk ord, der siger, at han, som har hjulpet hidindtil, han hjælper også herefter. Idet jeg gentager vor tak, beder jeg

Dem udbringe et: Leve gamle Danmark!«.

Den 7. juni blev kongen syg. Det var en sten i Galdegangen og gulsot. Den 21. juni besluttede majestæten sig til at lade sig indlægge på Diakonissestiftelsen - den første gang, en dansk konge har ligget syg på et hospital. En trykkende angst greb hele folket, og i kærlighed fulgtes bulletinerne fra sygelejet. Heldigvis lød de dog snart beroligende. En trøst var det også, at kongen beholdt regeringens tøjler, ligesom også kongeflaget blev ved at vaje på Amalienborg. Majestæten fandt det ikke klogt under disse forhold uden tvingende nødvendighed at vige styret. Da dronningen og kronprinsparret den 28. juni var til dansk-svensk fodboldkamp på Stadion, råbte den store tilskuermængde: »Hils kongen, hils kongen!«. Dronningen smilte tilbage, at det skulle hun nok gøre. Den 10. juli forlod Majestæten Diakonissestiftelsen for at tage rekreationsophold på Sorgenfri, og den 30. s.m. genoptog han sine daglige rideture.

Da kongen og dronningen den 9. august ankom til Fagenes Fest på stadion i København, bød fhv. statsminister Buhl dem velkommen i følgende hjertelige ord: »Vor konge står i kraft af sin varme og pligtro samfølelse med folket og landet som det faste midtpunkt, vi ser hen til

Gennem radioen bragte kong Christian den Tiende hvert år en hilsen til det danske folk. Kort, men inderligt takkede han for året, der gik, og opmuntrede os til at overvinde de kommende tiders vanskeligheder på bedste måde. Billedet viser kongen ved mikrofonen på Amalienborg Slot.

med tillid og tak. Vi vil alle lykønske til kongens helbredelse. Det vakte bekymring viden om land, da vi hørte, at vor konge var syg. Nu vil vi udtrykke vor glæde over at se kongen atter færdes iblandt os, jævn og venlig som altid«. Den 10. september flyttede kongeparret tilbage til Amalienborg, og dagen efter havde københavnernes den glæde igen at se ham til hest gennem byen.

V

Tiden strengedes, og kongen ønskede sin 72 års fødselsdag (1942) fejret i stilhed, hvor stor en trang der end var i befolkningen til at hilse ham velkommen tilbage fra sygehuset. På sin ridetur om morgenen tiljubledes han også de varmeste ønsker. Om aftenen udtalte han fra balkonen: »Det er tunge tider, vi i fællesskab gennemlever. Men vi har tro og tillid til, at fremtiden vil lysne for os og til ære for vort gamle, evigt unge fædreland!«

Hvor anede vi lidt om, at denne fødselsdag skulle give anledning til en storpolitisk konflikt for vort land. Rigskansler Hitler lykønskede. Siden Christian IX's dage har det altid været skik og brug, at kongen personlig og uden om udenrigsministeriet besvarer den slags lykønskninger fra andre statsoverhoveder, og kongen telegraferede tilbage, som han altid plejer: »Meinen besten Dank, Christian Rex«.

Den stærke, folkelige samling om kong Christian havde længe irriteret Det tredje Riges ledere, især fordi den ansås for at være den største hindring for den danske nations nazificering eller i al fald for at få den gjort medgørlig. Rigsudenrigsminister v. Ribbentrop sagde senere til udenrigsminister Scavenius, at vort kongehus var kompromitteret i forholdet til Tyskland, og man var vidende om adskillige tyskuventlige udtalelser fra dets side. Nu gav kong Christians telegram en passende anledning til at vise tænder.

Hitler sagdes at være dybt krænket over ikke at få et underdanigt svar. Han var det stortyske riges fører, og det lille Danmark måtte dog lære at se op til ham som sit overhoved! Hovedkulds blev vor gesandt vist bort fra Berlin, og den herværende tyske gesandt blev tilbagekaldt efter forinden at have afleveret en note i udenrigsministeriet. I denne udtalte rigsudenrigsminister v. Ribbentrop, at h. m. kongen af Danmarks svar på Adolf Hitlers lykønskning var som en »varekvittering«. Videre stod der, at »en konge af Danmark må være klar over, at et tele-

gram fra den tyske fører under disse omstændigheder er en meget stor ære«, men svaret var en fornærmelse både mod føreren og det stortyske folk. »Den stortyske fører ville vide at finde veje og midler til, at en sådan episode i fremtiden »endgültig« kunne undgås«. Samtidig erstattedes både den herværende tyske gesandt og tyske overgeneral med andre, som på kraftigere måde kunde skaffe det stortyske rige respekt i Danmark!

Kong Christian tog hele affæren med ro og lod undersøge på hoftelegrafstationen, hvorledes han tidligere havde svaret i lignende tilfælde, og det konstateredes, at svarene til statsoverhoveder altid havde været holdt i tilsvarende udtryk. At Hitler havde været stødt over svaret året forud, vidste kun udenrigsministeren, og denne havde ikke fundet anledning til nu at advare majestæten,

Imidlertid gled affæren over til diplomatiet, og gennem udenrigsministeriet sendte kongen et af udenrigsministeren konciperet telegram til Berlin, hvori majestæten beklagede den virkning, hans svartelegram havde fået. Det havde naturligvis aldrig været hans mening at tilside-sætte agtelsen for - endsige at fornærme - det stortyske riges fører. Ikke mindst under de nuværende forhold ønskede Danmark et venskabeligt naboforhold, hvad det i øvrigt altid havde ønsket. Efter sin sygdom følte majestæten sig ikke rask nok til selv at rejse til Berlin, men han tilbød at sende sin søn, kronprins Frederik, derned for at bevidne føreren sit uforanderlige ønske om et godt og venskabeligt forhold. Tilbudet blev dog ikke modtaget.

Det ligger uden for nærværende afsnits emne at udrede følgerne af denne aktion, som vel ikke kunne andet end vække bekymring i befolkningen, men dog iblandet nogen munterhed både herhjemme og i udlandet over Hitlers sårede forfængelighed. Det var givetvis blot et påskud til en ændret og strengere kurs over for os - et forsøg på at ramme en kile ind i det hjertelige og tillidsfulde forhold mellem kong og folk, der stod som den stærke hindring for tyske, politiske indgreb i vore konstitutionelle forhold. Kong Christian skulle »kaltgestellt werden«, men rigskansler Hitler og hans mænd opnåede ved deres mærkelige optræden kun endnu en gang at åbenbare deres fuldkomne mangel på forståelse af dansk sindelag og karakter.

Så hændte den store ulykke. Den 19. oktober red kongen sin sædvanlige eidetur. Det var fredag i skolerne, og mange børn var ude for at

Da kongen lå syg, overtog hans ældste søn, kronprins Frederik, regeringen. Gennem besættelsesårenes vanskeligheder har kronprinsen bragt bevis for, at han vil regere i samme ånd som sin far, og fra det danske folk mødes han med største tillid.

hilse på majestæten, da han red ud på sin hest »Jubilée«, kaldet sådan, fordi det var en gave til ham på hans jubilæum. Det var et fortræffeligt og prøvet dyr, som altid gik støt og roligt under kongens rutinerede tøjleføring, men de mange børn på cycle efter ham, deres pludren og faren forbi, gjorde den lidt ivrig. På hjemvejen blev den første gang urolig ved Langelinieviadukten, men majestæten fik den hurtigt taget op i tøjlerne. Lidt forbi yachtpavillonen blev den atter sky for et eller andet - hvad vides ikke - og satte i galop. Kongen fik samtidig et pludseligt ildebefindende og tabte sin garderhue. Hesten satte farten op ned ad skråningen fra Langeliniebroen. Den var vant til at fortsætte til venstre ad Amaliegade, men kong Christian fandt det klogest af hensyn til farten og det glatte føre at ride den lige vej til Bredgade. Pludselig hente ved det lave stendige, som omgiver Esplanaden, drejede »Jubilée« imidlertid af sig selv brat til venstre, og ved denne hastige og uventede vending faldt majestæten af og stødte hovedet mod Stenbroen. Hesten lod sig rolig indfange.

Folk styrtede til, særlig fra Esplanaden. Oldfruen herfra tog kongens hoved i sit skød og forsøgte at tørre lidt af blodet af. En anden kaldte

på Brandvæsenets Ambulance. Mange var dybt grebne og fik tårer i øjnene ved at se vor konge ligge blodig på jorden. Majestæten selv var ved fuld bevidsthed og ganske rolig. »Til Amalienborg«, sagde han til ambulancemændene, og af sted kørte de, medens kongen tændte sig en cigaret. Ved ankomsten til Palæet blev man forfærdet over at se kongen i den tilstand. Forsigtigt bares han op i slottet, og dronningen, som var på Vallø, blev underrettet og kørte øjeblikkelig hjem. Livlægen kom hurtigt til stede og fandt ulykken så alvorlig, at han foreslog kongen igen at lade sig indlægge på Diakonissestiftelsen.

Det viste sig at være det rigtigste, ikke så meget på grund af læsionerne, men fordi der efter nogle dages forløb indtrådte en lungebetændelse. I mange dage svævede kongen mellem liv og død. Ulykken havde ramt det danske folk som et chok, og i den mest bekymrede stemning fulgtes bulletinerne. Kom kongen sig ikke, ville det betyde intet mindre end en katastrofe for os i denne kritiske stund. Sådan følte det af alle. Blomster, telegrammer og breve strømmede ind i en mængde, som ingen kan gøre sig nogen forestilling om. Alle ville være med til at bevidne deres sorg og deltagelse. Der blev bedt, håbet og ønsket af hver eneste god dansk mand og kvinde. Den 27. oktober steg feberen til over 39. Lægerne bestemte sig til at prøve med to blodtransfusioner, men allerede efter den første skete miraklet. For det var et mirakel, sagde en af lægerne. Prins Knud udtalte til et dagblad den 29. oktober: »Da jeg kom ind til min far i går morges, syntes jeg, at der var sket en næsten mirakuløs forandring. Kongen talte lidt til os igen og syntes ret ubesværet. Og for første gang kunne han igen spise noget - og han bad endda om at få mere«.

Under det meste af kongens ophold på Diakonissestiftelsen boede dronning Alexandrine derude og var om sin gemal dag og nat med den mest selvopofrende kærlighed. Vi forstod i de dage, i hvor høj grad det valgspog, hun tog i sine unge dage - tro indtil døden - også var den rettesnor, hvorefter hun i sandhed levede sit liv for kong Christian og for Danmark. Aldrig skal vi glemme hendes trofaste gerning ved kongens side i disse krigsår og først og fremmest under hans lange sygdomsperioder.

Denne gang havde kongen overgivet regeringen til kronprinsen, og det blev således denne, som måtte klare de kritiske novemberdage og den påfølgende ændring af ministeriet. Den 22. november kunne ma-

jestæten køres tilbage til Amalienborg. Ved nytår 1943 var han så rask, at han på ny kunne tale i radio til folket. Kong Christian sagde:

»Jeg føler deltagelse for alle dem, der har mistet slægtninge under alvorlige begivenheder til lands og til vands, og jeg udtaler en dybtfølt tak til alle, som med blomster, breve og gaver glædede mig under min sygdom, ligesom jeg også retter en tak til læger og sygeplejersker, som med opofrelse plejede mig under mit sygeleje«.

Den 10. april 1943 fik kongen et nyt galdestensanfald, men heldigvis kunne bulletinen meddele den 21. s.m., at en ærtstor galdesten var afgået og gulsoten samtidig aftaget.

Den 12. maj var dr. Best i audiens hos kong Christian i nærværelse af statsminister Scavenius, og den 15. maj - 31-årsdagen for hans tronbestigelse - overtog kongen igen regeringen. Han gjorde det med en radio-tale, hvor han begyndte med at sige tak for de utallige beviser på hengivenhed og trofasthed under den lange sygdomsperiode, og majestæten sluttede:

»Måske har vi dog den vanskeligste tid tilbage. Jeg opfordrer alle, gamle og unge, hver på sin plads i samfundet, til at betænke det ansvar, enhver dansk har, og til at være med i arbejdet for at føre vort land gennem den kommende tids vanskeligheder«.

Helt rask var kong Christian dog ikke endnu. Det viste sig, at hans ene fod havde taget alvorlig skade, og såret ville ikke rigtig læges. Han kunne følgelig ikke færdes ude, som han plejede, end ikke til hest. Den svensk-danske fodboldkamp den 20. maj overværedes således alene af dronningen og kronprinsparret. Majestæten kunne heller ikke være til stede ved åbningen den 30. maj af Dronning Alexandrines Bro mellem Sjælland og Møen, men måtte overlade dronningen og kronprinsparret at foretage indvielsen. Derimod kom majestæten den 31. maj til Det kgl. Teaters sidste forestillinger i sæsonen, og det var ham en stor opmuntring igen at kunne mødes her med sit folk.

VI

Vi lå bastet og bundet af tyskerne, ganske afvæbnet, og alligevel var

vore små rester af hær og flåde en torn i øjet på den tyske overgeneral, general Hanneken. Han frygtede for, at vi skulle falde ham i ryggen, når de allierede gjorde landgang i landet.

Hidtil havde den tyske rigsregering dog modsat sig, at han berøvede os det sidste tegn på suverænitet som alt for groft stridende mod »overenskomsten« af 9. april 1940, men omsider fik han sin vilje. En del sabotage og påfølgende, til dels af hans egne soldater provokerede uroligheder blev anledningen. Planens gennemførelse skete dog ikke på en for Stortyskland og den tyske værnemagt værdig måde, men ved et natligt overfald og påfølgende totalt rov af vort militære materiel lige ned til tæpper, lagner, ambulancesager, støvler og endog kontorinventar, elektriske ledninger o.s.v.

Et ultimatum om frivillig underkastelse blev, som bekendt, besvaret med et nej. Regering og rigsdag havde omsider bestemt sig til at sige stop over for tyskernes stigende krav. Lørdag den 25. august kom kong Christian ind på Amalienborg, og siddende i en stol med det syge ben oppe på en skammel og tildækket med et tæppe, modtog han partiudvalget. Det blev et gribende møde. Kongen var dybt bevæget, trykkede hver eneste i hånden og sagde, at statsministeren lige havde meddelt ham den beslutning, der var taget. Videre sagde majestæten: »Vi må stå samlet over for det, der kan komme, og jeg tror, at det er af den største betydning både udadtil og indadtil, at vi er enige. Måske kan vi håbe, at den korteste tid er tilbage«. Han takkede dem for det, der var gjort, bad dem bringe hans tak videre til rigsdagen og understregede til slut endnu en gang betydningen af, at de alle stod sammen.

Fhv. statsminister Buhl udtrykte derefter over for majestæten den store taknemmelighed, som alle følte over for ham for de ord, han nu havde udtalt, nemlig at han stod sammen med rigsdagen.

Kong Christian havde uden betænkning stillet sig bag regering og rigsdag. Ved sin faste og ranke holdning styrkede han de vaklende og lagde fasthed ind i det afslag, som kort efter vedtoges endeligt i statsrådet og overbragtes den tyske rigsbefuldmægtigede.

Lørdag den 28. var en kritisk dag. Ingen vidste, hvor det hele bar hen. Regeringens svar var sendt til Berlin, og de færreste indviede tænkte sig i al fald nogen tysk aktion før søndag. Også på Sorgenfri var der usikkerhed. Først da de to automobiler med falske numre, ført af to danske, ved midnatstid på betænkelig måde kørte frem og tilbage på

Kongevejen ud for indkørselen til slottet, anede man uråd. Dog endnu havde man ondt ved at tænke sig, at den tyske værnemagt ville nedværdige sig til et natligt overfald på vort kongepars bolig.

Kong Christian var endnu rekonvalescent og var gået tidlig til ro, men dronningen var oppe. Da der omtrent kl. 2,30 indløb besked om de tyske troppesamlinger i Nordsjælland, blev man betænkelig. Foruden dronningen var også den tjenstgørende kammerherre, adjutanterne og den vagthavende kaptajn af Livgarden vågne. Sidstnævnte inspicerede hyppigt slottets omkreds. Som andetsteds fortalt, angreb de tyske soldater vagten kl. 3,50 og trængte derfra videre under skydning op ad rampen til selve slottet. En dansk frikorpsmand var med som vejviser. Da de nåede helt op til rundkørselen, standsede den vagthavende kaptajn efter majestæten's ordre gardernes skydning og meddelte dette til tyskerne.

Kongen havde imidlertid klædt sig på og blev af kammertjeneren og et par adjutanter båret ned i sin stue. Majestæten var ganske rolig og udtalte blot sin forundring over, at den tyske værnemagt efter at have afvæbnet os i 1940 nu foretog et så lumpent overfald. Et halvt hundrede projektiler havde ramt slottets bygninger, og to af dem var gået gennem vinduerne ind i kongens arbejdsværelse, hvor de havde boret sig ind i den modstående væg og i rammen om et billede. Det ene af dem var gået så lavt hen over kongens skrivebordsstol, at havde han siddet der, var han blevet ramt.

Majestæten modtog den tyske general med et ironisk: »Guten Morgen, mein tapferer General!«. Denne overbragte et brev, hvis indhold var i overensstemmelse med skrivelsen til den danske regering. Uden et undskyldende ord meddelte han endvidere, at majestæten frit kunde bevæge sig på Sorgenfri, men dette ville blive sat under bevogtning af tyske soldater. Han henstillede, at majestæten ikke lagde den tyske værnemagt nogen hindring i vejen. Kong Christian svarede med at udtrykke sin forbavselse over overfaldet på denne tid af døgnet. Var de kommet anstændigt om dagen, måtte han jo alligevel have overgivet sig, da de havde magten.

Derefter gik generalen, og tyske soldater overtog vagten. Det var naturligtvis majestæten en bitter tort at se dem vandre frem og tilbage lige uden for sine vinduer, hvor tidligere hans trofaste gardere havde stået på post. Uden kamp havde tyskerne også besat Amalienborg, hvor

I ly af mørket trængte de tyske soldater, anført af danske landsforrædere, frem til Sorgenfri Slot for at stille kongen under tysk bevogtning. Da de vagthavende gardere satte sig til modværge mod dette lumske overfald, åbnede tyskerne ilden. Billedet viser kongens arbejdsværelse, hvis ruder blev gennemhullet af flere projektiler.

kronprinsparret boede, og også her sattes vagt af tyske soldater lige uden for vinduerne.

Dronningen havde været ganske rolig under hele den voldelige begivenhed på Sorgenfri, og så snart skydningen var forbi, tænkte hun - omsorgsfuld som altid - på de fangne gardere i vagtstuen. Hun lod dem sende morgenkaffe og morgenmad og tillige noget senere frokost, da det trak ud med deres afsendelse til fangelejren i Jægersborg. Tyskerne så med forbavselse på, hvorledes landets dronning på den kærligste måde tog sig af vore soldater.

Kongen var altså nu fange. Om eftermiddagen ankom en tysk løjtnant, som skulle bo på slottet som »forbindelsesofficer«. Det var i øvrigt en mand, som havde boet her i København i nogle år som leder af de tyske statsbaners rejsebureau.

På Hotel d'Angleterre sad de højere danske stabsofficerer fangne og heriblandt de af kongehusets prinser, som var officerer i hær eller flåde, kronprinsen dog naturligvis undtagen. General Hanneken holdt her følgende tale:

»Om den danske hærs øverstbefalende, den danske konge, kan jeg meddele, at han ligesom kronprinsen befinder sig vel. De danske vagtposter på Sorgenfri og Amalienborg er blevet afløst af tyske. Kongen og

kronprinsen kan færdes overalt, men de skal meddele, hvor de begiver sig hen og skal først have tilladelse til at tage ud. Kongen har bedt om at få danske politibetjente i stedet for tyske soldater til vagt, men dette er der ikke taget stilling til«.

Som fange kunne kong Christian naturligvis heller ikke længere fungere som regent, og det så meget desto mindre, som også regering og rigsdag var trådt tilbage. Tyske soldater strøg kongeflaget på Amalienborg. Hans standpunkt var, at han selv ikke frivilligt ville abdicere, så længe hans forbliven på tronen i nogen måde kunne være til gavn for folk og land. Ville tyskerne have ham bort, måtte de »smide« ham ud. Tro mod den forfatning, han havde givet sin ed på at holde, ville og kunne han ikke vælge nogen anden regering, som ikke var i fuldeste overensstemmelse med rigsdagen. Majestæten tog dog situationen med god fortrøstning og var egentlig - som sit Folk - mere tilfreds med de rene linier i den situation, hvori nationen nu befandt sig overfor besættelsesmagten.

Hans 73 års fødselsdag gik i dybeste stilhed, medens regnen silede ned hele døgnet. Den tyske general havde vel givet lov til flagning og pyntede butikker, men flagene hang regntunge ned langs stængerne som i dybeste sorg - det hele som en passende ramme om øjeblikkets tristhed med vor fangne konge og de tyske vagtposter. Generalen havde derimod forbudt kongehyldest og national musik i radioen, og mandsstærkt politi måtte forhindre tilstrømninger til Sorgenfri. Folkets hjertevarme tanker kunne dog ikke spærres ude, og de gav sig udtryk i tusinder af telegrammer, over 35.000 breve fra store og små samt i mægtige væld af blomster.

Den 6. oktober ophævedes den militære undtagelsestilstand. De tyske vagtposter forsvandt fra Sorgenfri og Amalienborg og erstattedes af danske politibetjente med hjelme og karabiner. Tillige forsvandt den tyske »forbindelsesofficer«. Det var dog en opmuntring for kongen igen at have danske mænd på vagt for sig, selv om det i realiteten ikke betød større forandring i situationen eller nogen oprejsning for majestæten. Han følte sig stadig som fange og kunne fortsat ikke udøve sin gerning.

Kongeparret blev foreløbig boende på Sorgenfri. Det gik op og ned med kongens sygdom. Ofte, når det lille sår under foden syntes ved at læges, brød det atter op, hvad der naturligvis måtte virke deprime-

rende. Der blev således ikke tale om at kunne støtte på benet, og uden regeringsbeskæftigelse og uden at kunne bevæge sig frit omkring til fods, til vogns eller til hest blev det en trættende lediggangstid for vor ellers så virksomme konge, der altid tidligere havde haft sin dag fuldt optaget. Stemningen skiftede mellem lys og mørke, håb og bekymring. Kong Christian ældedes. Alligevel levede han med i alt og fulgte udviklingen fra dag til dag både herhjemme og i udlandet. Tit og ofte faldt hans ord skarpt mod vore undertrykkere og de danske, som svigtede.

I det uhyggelige efterår 1944 henstillede politimyndighederne til majestæterne at flytte til København, hvor der kunne etableres større sikkerhed. Kongen tog henstillingen til følge. Den 5. september flyttede kronprinsparret ind til deres palæ på Amalienborg, og dagen efter ankom kongeparret. Der oprettedes en politikommissærsvagt bestående af 1 politikommissær, 1 politiassistent, 2 overpolitibetjente og 51 politi- og reservepolitibetjente, bevæbnet med karabiner, maskinpistoler og revolvere.

VII

Tirsdag form, den 19. september kl. 11 lød flyvervarsel. Ingen anede uråd, før der lød skydning i de gader, hvor Københavns Politi havde

Ved luftalarmen kl. 11 mødte CB'erne på deres tjenestesteder, og sammen med en del frivillige gik de øjeblikkelig i gang med at træffe foranstaltninger til forsvaret af Amalienborg. Billedet viser CB'erne i færd med at hente sandsække i Chr. IX's Palæ.

sine stationer og vagter. På kort tid var både disse og Politigården besat af tyskerne, og politiet arresteret.

Den vagthavende politikommissær på Amalienborg, Nielsen-Ourø, meldte uopholdeligt til kongens jourhavende adjutant, hvad der var sket, og modtog omgående ordre til at gøre klar til forsvar. Kongen vilde ikke tages til fange uden kamp. Politiet, de ved flyvervarslingen mødte CB'ere og en mængde frivillige gik i gang med at spærre alle adgange til pladsen med spanske syttere, som man netop havde fået anskaffet. Havnearbejderne på den nærliggende Larsens Plads fyldte sandsække, der anbragtes som dækning ved alle skydestillinger på gaderne og i palæernes vinduer. Alle lige ned til bydrengene ville hjælpe til at værne vort kongehus. Den brillante politikommissær spurgte sine betjente, om de var enige med ham i, at tyskerne ikke skulle få Amalienborg gratis, og de gav begejstret deres tilslutning.

Også adskillige af de frivillige tilbød at kæmpe med, men der var ikke våben nok. Senere kom dog flere af dem med i kampen. Gennem kongens adjutant, kaptajn Henningsen, modtog politikommissæren ordre fra majestæten om, at da der kunne forventes et angreb også på Amalienborg, skulle der skydes på enhver person, uniformeret eller civil, der forsøgte at trænge gennem de spanske ryttere eller over murene ind til baggårdene. Ilden måtte dog ikke åbnes, før angriberne begyndte at skyde eller at forcere afspærringerne. Ønskede tyske officerer foretræde for majestæten, skulle de ledsages til Residenspalæets hovedport og her overlades til adjutanten.

Dronningen var ude at spille golf i Rungsted, men blev kaldt hjem af kronprinsen. Hds. majestæt ankom kl. 12,05, hilst med hurra og vinken af politiet og de forsamlede tilskuere.

Ved alarmeringen var også mødt et samaritterhold af Dansk Røde Kors under ledelse af livlæge, dr. med. Fenger, Det indrettede sig i en stue i Christian VII's Palæ, og ved hjælp af frivillige dannes nogle bårhold.

Pludselig lød råbet: »Nu kommer de,« og på et øjeblik var Amaliegade tom for tilskuere. Klokken var da 12,15. For enden af Amaliegade - nede ved Toldbodvej - kom 60-70 grågrønne, tyske fæstningsartillerister marcherende. Ud af vinduerne i de nærmest Amalienborg liggende ejendomme kastedes en masse flasker ned på gaden. De knustes som små håndgranater mod stenbroen, og skårene dannede en supplerende

spærring foran de spanske ryttere. Ca. 75 m fra spærringen udfoldede det tyske kommando sig i gadekampformation, d.v.s; i enkeltkolonner langs husrækkerne på begge sider af gaden. Slotsforvalter, kaptajn Schlichtkrull, der var civil med hvid stålhjelm på, gik frem og opfordrede tyskerne til at gøre holdt, men afvistes. Heller ikke lykkedes det kongens adjutant, der var i garderuniform, at få dem til at standse. De forreste tyskere var nu helt henne ved de spanske ryttere og forsøgte at flytte dem. Så faldt der et par skud fra tysk side, og adjutanten sagde: »Så må der skydes!« Et øjeblik efter knaldede politimændenes salve gennem gaden, og en halv snes tyske soldater blev liggende, døde eller sårede. I vild forvirring trak resten sig tilbage, springende fra port til port, medens skydningen fortsattes fra begge sider. En politibetjent blev såret og bares bort af et bårhold.

Efter at være blevet forstærket gjorde tyskerne endnu et par angreb, men sloges hver gang tilbage. Derefter fik de andet at bestille i Amaliegade, idet de gav sig til at skyde med geværer og kanoner på husene og kaste håndgranater ned i kælderlejlighederne og butikkerne. Et par ejendomme sattes i brand og nedbrændte til grunden.

En lastautomobil med tyske soldater søgte kl. ca. 12,45 at bane sig vej fra Skt. Annæ Plads ad Amaliegade, men blev af et par velrettede skud hurtigt tvunget til at vende om. Soldaterne sprang af vognen og vedligeholdte en livlig ild mod kolonnaden fra stillinger i portene i denne del af Amaliegade. Oppe på taget af det af tyskerne besatte Damehotel i Frederiksgade, tæt op til Residenspalæet, skød tyske marinesoldater efter politiet bag palæerne og ude på pladsen. En betjent ovre ved kolonnaden såredes. Den danske ild nødte dog snart marinesoldaterne til at forsvinde fra taget, men så fortsatte de fra en række ventilationshuller i gavlen. Det var umuligt at færdes på pladsen. Roligt ledede kaptajn Henningsen og politikommissæren kampen, og ikke et øjeblik mærkedes den mindste nervøsitet blandt vort politi. Uforfærdet lå de i deres stillinger og skød. Det var småt med ammunitionen, men de var alle sammen gamle soldater, som forstod at bruge deres våben. Midt under det hele kom kække frihedskæmpere ind over plankeværkerne fra husene med kasser af ny ammunition. Kongens lakajer krøb langs palæerne med øl til politibetjentene.

Kl. ca. 14,10 kom et par tyske marinefartøjer sejlene hen imod Larsens Plads og beskød de derværende pakhuse og bygningerne bag

De danske betjente, som den 19. september 1944 lå på vagt ved Amalienborg, viste at de havde overtaget gardens berømte traditioner. Det tyske angreb blev gang på gang slået tilbage, og Panckes »beklagelige misforståelse« tjente udelukkende til ære for vore betjente. Gennem pigtrådsspærringen ses en dræbt tysk soldat på fortovet i Amaliegade«.

Christian IX's Palæ med maskingeværer og små kanoner. Det ene fartøj lagde til kajen, og et par søfolk - den ene vist nok en officer - gik i land. Øjeblikkelig blev de beskudt af politiet, dels fra portnerlogen ved køkkenporten i Residenspalæet og dels fra pavillonen ved Christian IX's Palæ på hjørnet af Ny Toldbodgade. Den ene faldt, og de andre forsvandt om bord igen. Nogle af besætningen forsøgte at gøre en kanon på fordækket klar, men dreves gentagne gange bort af ilden. Det var en frygtelig tanke, om det til sidst skulle lykkes dem at beskyde de gamle, historiske palæer. Situationen var kritisk.

Majestæterne var ganske rolige under hele kampen, og som den gamle soldat fulgte Kong Christian politiets uforfærdede kamp. Da han fik melding om skibet ved Larsens Plads og om kanonen på fordækket, fandt han tiden inde til at standse skydningen. Adjutanten gik ud på gaden, gjorde tyskerne ved tegn forståeligt, at han agtede at forhandle med dem. Med lidt besvær lykkedes det ham også at få dem til at holde inde både i Amaliegade, Frederiksgade og på Larsens Plads. Slotsforvalteren gik i samme ærinde ud til tyskerne i den del af Amaliegade, som går mod Skt. Annæ Plads. Efter at have talt med den tyske befalingsmand, ramtes han imidlertid ud for det gule palæ af et skud i underlivet. Det var det sidste, som affyredes mod Amalienborg.

På dette tidspunkt kom der telefonisk besked fra general Pancke til Amalienborg, at angrebet var en fejltagelse. Politiet kunne blive og

fortsætte vagten. Samtidig beordredes de tyske soldater tilbage. Kampen var sluttet. Det var 3. gang, kong Christian og dronning Alexandrine havde været udsat for tyske angreb.

Politibetjentene havde kæmpet modigt og godt, og de var egentlig kede over, at kampen ikke var fortsat, til tyskerne helt var drevet tilbage. Det var dem dog en trøst, at de ikke skulle afvæbnes og tages til fange som deres kammerater i byen, men kunne fortsætte vagten for vort kongehus. De havde afslået alle angreb, og ikke en eneste tysker var nået ind på pladsen. Den 19. september vil derfor også blive stående som et smukt blad i vort politis historie.

Vore tab var heldigvis ikke store. Slotsforvalteren var hårdt såret, en politibetjent havde fået et chok og to var lettere såret. Tyskernes tab skønnedes til ca. 16 døde og sårede. Om aftenen blev politikommissær Nielsen-Ourø kaldt over til kongen og dronningen, som bad ham bringe sine folk deres tak for vel udført tjeneste. Det, skriver han selv, var nu alligevel for mig dagens største oplevelse.

I Julen var kongeparret og kronprinsparret ovre i vagtstuen, hilste på alle og gav hver politimand et tændstiketui af sølv med majestæternes dobbeltmonogram.

Ensomt og stille gik iøvrigt dagene på Amalienborg. Kong Christian sad gerne ved sit skrivebord ved vinduet ud til pladsen, som jo var afspærret, således at majestæten ikke engang havde det vante billede af færdselen hen over den. Loyalt rettede kongen og dronningen sig efter de mange restriktioner, som regeringen var nødt til at udstede. Der sparedes på benzin til køretøjer, køkkenet måtte holde sig inden for de fastsatte rationer, store dele af palæet var lukket af og kun enkelte opholdsværelser holdtes opvarmede, lysforbruget nedsattes til et minimum o.s.v. Kongen og dronningen ville dele alle besværligheder med Befolkningen.

VIII

Den følgende terrorperiode tog hårdt på kong Christian. Han fulgte rædslerne gennem de illegale blade, som sendtes ham, og gennem referater fra ministerierne. Kongen led med de landsmænd, som havde det ondt i de tyske fængsler og lejre, og sørgede dybt over de mange, som blev henrettede, myrdede eller bukkede under for lidelserne i Tyskland. Det furede og bøjede ham. Øjnene blev våde og sukkene dybe. Hvor længe kunne al den bestialitet blive ved? Og ville det endelige

Den 9. maj kørte kongen til rigsdagens åbning. Det blev en festdag uden lige. Langs hele ruten fra Amalienborg til Christiansborg stod frihedskæmpere vagt, og kongen hilste bevæget det frie Danmarks »illegale« hær, som nu var trådt frem i lyset.

opgør ikke kunne koste Danmark strømme af blod? Alle disse tanker sled på kongens kræfter. I de mange, tunge timer ønskede majestæten kun sine nærmeste om sig - og så sin præst, Holmens provst, dr. theol. M. Neüendam. På hans arbejdsbord lå bibelen og salmebogen, og især talte salmen »Han som har hjulpet hidindtil, han hjælper nok her-efter« til ham.

Derimod nærede han aldrig bekymring for sig selv, skønt han anede, at tyskerne en skønne dag kunne tænkes at ville deportere ham og hans familie syd på, således som de havde gjort med kong Leopold af Belgien. Frygten viste sig senere at have været absolut begrundet og det navnlig omkring 1. december 1944. Politivagten holdtes da i højeste alarmtilstand i en ugestid, allerede til at sætte livet ind i forsvaret for vort kongehus. Kong Christian var folkets elskede samlingsmærke, og hans deportation ville derfor være et virkningsfuldt led i terroren. Den blev heldigvis ikke til noget, formodentlig på grund af den hastige udvikling, som opløsningen i Tyskland snart begyndte at tage.

I de første måneder af 1945 gik de allierede frem fra øst og vest. Tidspunktet for »knockout«-slaget, som general Eisenhower sagde, var nær og dermed for Danmarks befrielse. Hundredetusinder af tyske flygtninge søgte herop, men samtidig lykkedes det også souschefen for det svenske Røde Kors, grev Folke Bernadotte, at opnå rigsfører Himmlers tilladelse til at evakuere alle de i tyske fængsler og lejre værende danske og norske til Sverige, en velsignelsesrig gerning, som vakte den største glæde i vort folk. Både dette og i det hele taget forventningen om generhvervelsen af vort lands frihed gav kong Christian fornyet styrke. Sidst i marts modtog han grev Folke Bernadotte i audiens på Amalienborg. Greven udtalte efter audiensen hos kongen:

»Det havde ikke været svært for mig at overbevise mig om, at han betød lige så meget for den danske frihedsbevægelse som nogensinde tidligere; for det danske folk stod han som det faste punkt og som modstandsbevægelsens højeste leder. Nu sad han dér - han havde endnu ikke overvundet følgerne af sit fald fra hesteryggen for nogle år siden - og lyttede til, hvad jeg havde at berette. Han var rørt til tårer. Krigen led mod enden. Danmark skulle vel snart blive fri igen. Han udtrykte sin glæde over de resultater, som vi havde opnået«.

Den 4. maj om aftenen kom budskabet om Tysklands kapitulation i Nordtyskland, Holland og Danmark. Kongen var lykkelig, og folket var lykkeligt. Tusinder af københavnere søgte straks ned på Amalienborg for at dele deres glæde med kong Christian. Majestæten var imidlertid gået til ro. I øvrigt var Amalienborg endnu ganske afspærret af frygt for tyskerne og Hipo, og man vovede ikke at hæve spærringen, før disse var uskadeliggjort. Et nyt ministerium blev udnævnt, og dagen efter - den 5. maj, Danmarks V-dag - henvendte kongen sig i radioen til det danske folk. Dybt grebne hørte alle igen den kendte stemme, nok lidt ældet, men alligevel kraftig og mandig, som vi var vant til at høre den. Hans sidste ord var: »Jeg beder i dag til, at vi må vise os værdige til den nåde, gud har skænket vort fædreland, og at vi i fællesskab ved fortsat sammenhold gennem den kommende tid må kunne lægge grunden til et frit og betrygget Danmark«. Statsminister Buhl talte (derefter om samfølelsen mellem kongen og folket og priste den ranke og frygtløse holdning, hvormed majestæten havde båret tidens tilskikkelser.

Trods sin sygdom bestemte kong Christian sig til den 9. maj selv at åbne den første frie rigsdag efter besættelsen. Det var, skrev et blad, »en af de inspirationer, som ved så mange lejligheder har kendetegnet hans lykkelige evne til at gribe situationen og give den en udløsning i en både enkel og menneskelig, men også symbolsk handling«. Kongens tale til rigsdagen var bygget over verset: »Guds fred med vore døde i Danmarks rosengård, guds fred med dem, som bløde af dybe hjertesår«. Efter talen kaldte han de engelske og amerikanske officerer, som var indbudt til at overvære rigsdagsåbningen, op til sig og sagde: »Gud velsigne Dem, for hvad De har gjort«.

På køreturen til og fra rigsdagen hilstes kongeparret med ubeskrivelig jubel af hundredetusinder af mennesker, som kantede ruten mellem Amalienborg og Christiansborg. Det følte, som om glæden over vort fædrelands befrielse først nu fik sit rette udtryk ved gensynet mellem folket og kong Christian og dronning Alexandrine.

Det blev anstrengende dage for kongen med statsråd, Modtagelse af de fremmede officerer og fire aftener i træk til festforestilling i Det kgl. Teater, den 3. juni således for frihedskæmperne. Efter at der var råbt hurra for majestæten, svarede kongen: »Tak alle sammen - tak for Deres indsats. De stod vagt om vort elskede land for de generationer, som skal komme efter os. Lad os sammen råbe et trefoldigt Danmark leve«!

Trofast og udholdende står dronning Alexandrine ved kong Christians side; hun deler sorg og glæde med ham - og mangfoldige vidnesbyrd fortæller om den betydningsfulde indsats dronningen har ydet i de fem tunge besættelsesår. Billedet viser kongeparret i en lykkelig, fredfyldt stund i »Klitgården« ved Skagen.

Den 8. juni modtog han Danmarks Frihedsråd i audiens. Det overrakte ham frihedskæmpernes armbind.

Tyskerne havde - i overensstemmelse med, hvad Göring sagde til prins Axel - lovet ikke at blande sig i vore indre forhold. Det første, de derefter gjorde, var at blande sig i dem!

Den politiske udvikling indtil den 29. august 1943

Af redaktør P. Stavnstrup

De mødte straks med en hel hær af embedsmænd, som det var deres agt at installere i danske regeringskontorer og hos de underordnede forvaltningsmyndigheder. Således blev det den 15. april meddelt regeringen, at Regierungsvizepräsident Kanstein skulle tage sig af alle spørgsmål vedrørende den indre forvaltning, og det var meningen, at han skulle have opslået sit kvarter særlig i justitsministeriet. Regeringen modsatte sig energisk disse planer, og tyskerne gik derefter også ind på, at embedsforretningerne skulle foregå som sædvanligt, medens alle de spørgsmål, der kunne give anledning til forhandling med besættelsesmagten, skulle forebringes udenrigsministeriet og forhandles gennem dette.

Om det grundlag, ud fra hvilket disse forhandlinger skulle føres, var der derimod ikke enighed i ministeriet. Christmas Møller krævede, at der skulle tilstilles den tyske gesandt en note, hvori man holdt tyskerne fast på løfterne af 9. april og nøje fastslog grænserne for, hvad de i

Sådan trampede tyske Soldaterstøvler gennem det voldførte Europa.

henhold til de 13 punkter, den såkaldte »Aufzeichnung«, måtte blande sig i. Søgte de at overskride disse grænser, burde man efter Christmas Møllers opfattelse tage konflikten. Munch afviste dette krav. Han var villig til, som han formulerede det i et udkast til en note, at erklære over for tyskerne, at »den danske regering betragter memorandum og Aufzeichnung af 9. april som grundlaget for den nu bestående faktiske tilstand. Den regner med, at det ved de allerede stedfundne samtaler mellem repræsentanter for de to regeringer og ved kommende drøftelser, der måtte blive nødvendige, skal lykkes at opnå en så vidt muligt gnidningsfri ordning af forholdene på det således givne grundlag«. Det var Munchs opfattelse, at man ikke burde binde sig i enkeltheder, fordi der kunne komme til at foreligge spørgsmål, på hvilke det ikke var risikoen værd at tage nogen konflikt. Christmas Møller fik, siger han i en redegørelse, han affattede før sin afrejse til England, ikke fra anden side i ministeriet nogen tilslutning til sit standpunkt.

Hurtigt begyndte tyskerne at sætte sig ud over de 13 punkter - i besættelsens første uger dog forsigtigt og mådeholdent, så den danske regering mente at burde give efter. Udadtill i offentligheden sporedes den tyske indblanding egentlig kun på pressefrihedens område. Pressen underkastedes straks det udenrigsministerielle pressebureau's dansk betjente, men tysk overvågede censur. En legationssekretær i det tyske gesandtskab, Gustav Meissner, var i de første år under besættelsen faktisk pressens overredaktør, og hans virksomhed indskrænkede sig ingenlunde til blot at holde øje med de militære efterretninger. Alt, hvad der kunne præparere stemningen til gunst for besættelsen, var velset. Stauning kunne på De samvirkende Fagforbunds generalforsamling den 28. maj udtale: »Jeg vil aldrig fortryde det standpunkt, jeg tog, thi jeg føler mig sikker på, at Land og Folk blev skånet for det, der var værre«, og fagforbundenes formand, Laurits Hansen, kunne i tilslutning hertil »på den samlede arbejderbevægelses vegne« erklære: »Statsminister Stauning og regeringen handlede rigtigt som en regering af ansvarlige mænd, hvilket vi takker dem for«. Anderledessindede blade var afskåret fra at optage en drøftelse af problemet, og det eneste blad, der kunne te sig, som det vilde, var det nazistiske »Fædrelandet« - latterligt nok det blad, der i besættelsens år oftest citeredes i tysk presse som udtryk for dansk offentlig mening!

De krav, som tyskerne i strid med de 13 punkter stillede regerin-

Berthel Dahlgård (f. 1887) virkede i flere år som embedsmand i statistisk kontor, men valgtes 1920 af de Radikale til Folketinget og sad i det andet ministerium Stauning som indenrigsminister 1929-40.

gen over for, var genstand for fuldstændig mørklægning. Den 15. april forlangte de udleveret 24 antiluftkanoner til opstilling ved Lille Bælt, Store Bælt og Storstrømsbroen. Alsing Andersen og Munch mente, at man måtte udlevere dem - den sidste med den begrundelse, at vor stilling meget vel forstodes i England og Frankrig, der havde tilbudt Sverige og Norge hjælp, men ikke interesseret sig for os -, medens Stauning, Krag, Brorsen og Christmas Møller hævdede, at man ikke uden videre burde give efter. Resultatet blev dog, at man samme dag udleverede kanonerne, idet man forbeholdt sig sit principielle standpunkt. Dette standpunkt blev imidlertid hurtigt fuldstændigt gennemhullet. I ministermødet den 22. april kunne Alsing Andersen meddele, at tyskerne nu ville »låne« alt vort moderne luftskyts. De fandt, oplyste Munch, at udleveringen ville være i vor egen interesse.

Laurits Hansen, (f. 1894) avancerede hurtigt inden for fagforeningsbevægelsen og blev 1939 Formand for De samvirkende Fagforbund. 1942 overtog han posten som socialminister i ministeriet Scavenius.

Hertil bemærkede Krag: »Dette må der bestemt protesteres imod. Vi har kun interesse i at blive holdt uden for alle krigsbegivenheder. Vi kan ikke være tjent med at udlevere våben til bekæmpelse af dem, der søger at befri landet«. Kanonerne blev ikke desto mindre udleverede. Da ministrene den 24. april var samlede til møde, blev Munch ringet op af Renthe-Fink, der nu kategorisk forlangte at få kanonerne. Munch henviste til de 13 punkter, men Renthe-Fink erklærede, at hvis det var regeringens standpunkt, betød det en afgørende kon-

flikt. Man vedtog da at udlevere under protest.

Et problem af ulige alvorligere karakter udgjorde tyskerne anlæg af flyvepladser i Jylland, Vi havde ingen midler til at modsætte os dem; men i sin samtale den 23. april med Renthe-Fink fremhævede Munch, at vi jo havde tilsagn om, at Danmark ikke skulle anvendes som operationsbasis for krigen mod England. Renthe-Fink svarede hertil, at det med disse flyvepladser kun drejede sig om mellemlanding! Da Munch i ministermødet refererede denne samtale udbrød Krag: »Hvor tyskerne forsøger at gå uden om de 13 punkter, må man bestemt protestere. Vi ender jo med at være med i den tyske krigsførelse mod de allierede!«. Man måtte imidlertid lade det blive ved den protest, Munch havde fremført. Tilbage stod de praktiske problemer vedrørende anlæggene. Spørgsmålet var, om man kunne lade danske arbejdere udføre arbejdet, eller om man skulle lade tyskerne føre tyske civilarbejdere herop. Den afgørelse, man traf, har nu efter befrielsen givet anledning til heftige opgør. I ministermødet, hvor sagen forhandlede, udtalte Dahlgård sig for, at man lod danske arbejdere få arbejdet. Da Krag fandt, at det dog var sin egen sag at lade danske arbejdere arbejde under tysk kommando, præciserede Christmas Møller det standpunkt, som han i sin Hillerødtale efter befrielsen utvetydigt vedstod: at man jo - skønt han for sit vedkommende helst ville lade tyskerne om det - kunne henvise dem til at slutte kontrakt med en entreprenør. Stauning og Munch støttede dette forslag, der endnu samme dag tiltrådtes fra tysk side.

Kravene vedblev at strømme ind. Tyskerne forlangte således, at Storstrømsbroen og Lillebæltsbroen skulle bevogtes af danske krigsskibe. Da marinen nægtede at gå med hertil, bestemte regeringen, at der skulle etableres en politibevogtning i motorbåde. Først i maj krævedes Sprogø evakueret, fordi tyskerne ønskede at befæste øen. Samtidig meddeltes det, at en hel række andre punkter ville blive befæstede, som Skagen, Kattégatsøerne, Esbjerg, Helsingør m.v. Christmas Møller forlangte, at der blev nedlagt protest, men Munch mente, at grundlaget for en sådan protest var svagere, end da det drejede sig om flyvepladserne.

II

Sorgen og skamfølelsen over besættelsen vendte sig mod politikerne, hvis ledelse af landets anliggender havde lidt et så katastrofalt skib-

brud, og især fik disse stemninger adresse til den store samlingsregering, der i virkeligheden aldrig havde nogen god presse. Den var udsat for idelige stiklerier eller åbenlyse angreb, fordi man havde indtrykket af, at den både i forholdet til besættelsesmagten og i den indre politik fulgte tidligere tiders metoder af tovtrækkeri og markedsprang. Selv var den ikke uden skyld i, at dette indtryk bundfældede sig. Da den skulle tage stilling til en bagatel af et spørgsmål som indførelse af sommertid, enedes den efter lange og trange forhandlinger om, at urene skulle stilles en halv time frem! Offentligheden var den følgende dag et eneste stort smil, der gik over i en grimasse, da afgørelsen samme dags eftermiddag - efter tysk diktat - måtte ændres, så den halve time blev til en hel.

Det er dog sandsynligt, at den endelige dom over den første samlingsregerings virksomhed - i særdeleshed når denne ses i sammenligning med, hvad senere regeringer udrettede - vil falde gunstigere ud end den, der i øjeblikket fældedes. Skønt der allerede under denne regering gik skred i det grundlag, der var lagt fast ved memorandumet og de 13 punkter, lykkedes det den dog i visse henseender at afværge tyske anmasselser, og i hvert fald på to meget væsentlige områder indtog den en fast holdning over for besættelsesmagten. Den afviste, som nævnt, kravet om, at tyske embedsmænd indrettede sig i ministerierne, og den undgik - især i kraft af den udmærkede virksomhed, som justitsminister Unmack Larsen, bistået af Henning Hasle, udfoldede -, at der indførtes tysk retspleje i sager, der angik værnemagten.

Allerede en halv snes dage efter besættelsen stillede Renthe-Fink efter instruktion fra Berlin krav om, at forbrydelser mod værnemagten skulle behandles for militære domstole og pådømmes efter tysk ret. Munch henviste til de 13 punkter, der gik ud fra, at i Danmark skulle kun dansk ret være gældende, og han søgte at gøre gesandten forståeligt, at det ville krænke det danske folks følelser, om der blev gjort brud herpå. Da tyskerne endnu på dette tidspunkt var opsat på at vinde det danske folk med venlighed, gik de ind på forhandlinger om, at der skulle tilvejebringes en særlig dansk lovgivning for disse sagers vedkommende. Det var Ribbentrop, der - efter at have forelagt spørgsmålet for Hitler selv - traf denne beslutning, og det blev betydet den danske regering, at noget lignende ikke var forsøgt andetsteds, og at det måtte betragtes som en ganske sær nåde over for Danmark, når

tyskerne nu kunne tænke sig at indrømme os dette fortrin.

På dansk side var problemet et dobbelt. Ved at tilvejebringe den ønskede særlige lovgivning stillede man sig så at sige til rådighed for den tyske værnemagt. På den anden side gjaldt det om så vidt muligt at beskytte danske borgere mod at falde ind under tysk retspleje. Henning Hasle var, udtalte han, tilbøjelig til at lade sagen falde og affinde sig med tysk jurisdiktion, hvis tyskerne krævede en orden, der betød et indgreb i dansk suverænitet. Regeringen som helhed var dog vist nok nærmest af den opfattelse, at man måtte strække sig vidt for at bevare jurisdiktionen over danske statsborgere.

Da forhandlingerne kom i gang, viste det sig, at Henning Hasles bange anelser med hensyn til de tyske krav ikke var ubeføjede. Tyskerne ville nok tilstede en særlig dansk lovgivning på dette område, men den skulle tilrettelægges efter tysk mønster! Medens forhandlingerne stod på, fandt nogle mindre sabotagehandlinger sted. De pågældende anholdtes af det danske politi; men v. Kaupisch krævede dem overført til det tyske fængsel i Kastellet, idet han hævdede, at så længe retsplejespørgsmålet ikke var bragt i orden, måtte værnemagten være frit stillet. Den 22. maj hændte det, at en 17-årig, svagt begavet dreng stjal et maskingevær i Kastrup - et tilfælde, som Renthe-Fink, efter hvad han sagde, betragtede med megen alvor. Tyskerne ville have drengen skudt; men det lykkedes at få udvirket, at dommen »kun« kom til at lyde på 6 års fængsel. De forefaldne tilfælde gjorde, at tyskerne skruede deres fordringer op. Da det danske forslag, der foreskrev større eller mindre fængselsstraffe for spionage, sabotage o.lign., den 27. maj blev forelagt Renthe-Fink og Kanstein, erklærede de, at der måtte fastsættes dødsstraf for de alvorligere forbrydelser. Herom kom da forhandlingerne væsentligst til at dreje sig. Fra dansk side stod man fast på, at man ikke ville indføre dødsstraf, og her bøjede tyskerne sig til sidst. Man enedes om en orden, hvorefter de danske forslag på de væsentligste punkter lagdes til grund. Tidligere var disse sager henlagt til behandling af »statsadvokaten for særlige anliggender« - et embede, der overtoges af statsadvokat Harald Petersen. Det besluttedes nu, at de skulle søges behandlet ved Københavns byret og nyde hurtig fremme. Der udnævntes en særlig kreds af forsvarere, og der gaves tyskerne den indrømmelse, at sagerne skulle pådømmes uden medvirken af lægdommere.

Det tredje punkt, på hvilket samlingsregeringen indlagde sig for-

tjeneste, var afskaffelsen af pristalsreguleringen. Men selve forløbet af denne sag blev skæbnesvangert for regeringens hele position, idet den her på et hængende hår nær havde sat sammenholdet over styr. Den 31. oktober 1939 var arbejdernes og arbejdsgivernes repræsentanter kommet overens om, at lønningerne skulle reguleres i henhold til det kvartårslige pristal. Som prissituationen efter besættelsen udviklede sig, var alle forudsætninger for denne orden bristede; men arbejderne organisationer nægtede at opgive de vundne fordele, medens partiet Venstre på sin side lige så kategorisk krævede, at pristalsreguleringen skulle ophøre. Det kom i maj måned til overordentlig besværlige forhandlinger herom. Stauning forsøgte et kompromis, hvorefter kun livsfornødenhederne skulle komme i betragtning ved pristalsreguleringen, men forgæves. Venstre hævdede, at en hvilken som helst form for pristalsregulering ville føre ud i inflatoriske tilstande, og partiet fastholdt derfor hårdnakket sin modstand. Det er umiskendeligt, at dets repræsentanter i regeringen selv var villige til at forhandle om spørgsmålets løsning, men partiet nægtede dem mandat dertil. Stemningen inden for regeringen var voldsomt ophidset. »Vi sidder her som et skyggekabinet under de tyske bajonetter og med indre fjender omkring os. Under disse forhold betjener vi os af de gamle metoder og fører nervekrig«, sagde Dahlgård. Det ville, erklærede han, være parlamentarismens fallit, hvis man ikke i enighed nåede til en orden, og Munch konstaterede, at hvis samarbejdet mellem partierne nu brast, ville vi i løbet af kort tid stå over for et styre som i Norge. Selv ikke denne trusel rokkede Venstre. I ministermødet den 15. maj, da forhandlingerne efter bestemmelsen skulle have været tilendebragt, kom det til følgende replikskifte:

Krag: - Jeg nødes til at sige som mit indtryk, at uden om kravet om pristallets bortfald kommer man ikke. Kommer man ikke gennem denne situation, må vi gå ud af regeringen, hvor beklageligt det end er for land og folk.

Christmas Møller: - Jeg synes, at regeringen næsten allerede har ødelagt den situation, vi havde. Fortsættes dette nogle uger, synker denne regering sammen, og vi har heller ikke fortjent bedre. Den smule tillid, vi har nydt, sættes så ganske over styr.

Krag: - Vi har kun etapevis kunnet overvinde vanskelighederne i

partiet, men på pristals-spørgsmålet ikke kunnet trænge igennem.

Hauch: - Socialdemokratiet har strakt sig vidt - det erkender vi; men vi kan ikke få partiet med. Jeg beklager det dybt.

Stauning: - Skal vi holde møde igen - eller er afslaget definitivt?

Krag: - Vil det sige, at vort krav ikke kan opfyldes?

Stauning: - Ja.

Krag: - Ja, så er der ikke mere at gøre.

Brorsen: - Vi har forsøgt at opnå en udvidet fuldmagt, men forgæves. Hvis det skal springe nu, ved vi ikke, hvad der vil ske, men vi må have bange anelser.

Det endte med, at Socialdemokratiet bøjede sig. Fredag den 17. maj meddelte Stauning, at der var opnået enighed om pristalsreguleringens bortfald. Til gengæld skulle der ydes et ekstraordinært tilskud til de vanskeligst stillede arbejdsløsheds-kasser, fastsættes maksimalpriser på visse nødvendige varer, oprettes et kreditfond på 100 mill. kr. til fremme af beskæftigelsen o.a.lign. En lov, omfattende hele dette kompleks af økonomiske foranstaltninger, vedtoges i de nærmest følgende dage.

Tyskerne havde, oplystes det, »med forundring« været vidne til de langsomme og besværlige forhandlinger. I overensstemmelse med nationalsocialistisk tankegang opfattede de den træge procedure som »et dansk svaghedstegn«. Ulige mere afgørende for samlingsregeringens skæbne var det imidlertid, at episoden også i befolkningen efterlod tvivl om, hvorvidt regeringen var i besiddelse af den tilstrækkelige beslutsomhed og handledygtighed. Især i konservative kredse fæstnede disse tvivl sig. Christmas Møller kom til den opfattelse, at regeringen var for stor og arbejdede for tungt, og at der burde dannes en egentlig samlingsregering, i hvilken oppositionens repræsentanter fik overdraget portefuiller. Den 3. juni fremsattes Kravet herom i en skrivelse fra de konservative ministre og partiformænd til statsministeren. Det fremhævedes her, at rekonstruktionen måtte finde sted i forståelse med rigsdagen og under Socialdemokratiets ledelse, men at det burde overvejes, om det ikke ville være rigtigt at knytte et par enkelte fremtrædende erhvervsfolk til regeringen. Tanken mødte afgjort modstand hos Socialdemokraterne og de Radikale, og heller ikke i Venstre fandt den tilslutning. Man drøftede da en plan om at dele de ministerielle

Frits Clausen (f. 1893) studerede medicin ved forskellige tyske universiteter, indtil han ved den første verdenskrigs begyndelse blev indkaldt. 1915 blev han interneret af russerne og anbragt i særlejr for dansksindede sønderjydske krigsdeltagere, hvor han virkede som læge. Han fik medicinsk embedseksamen i København 1923 og praktiserede et år i Åbenrå; derefter nedsatte han sig i Bovrup. 1930 deltog Frits Clausen i forhandlingerne vedrørende oprettelse af Danmarks nationalsocialistiske Arbejderparti og blev samme år udnævnt til partiets fører. Partiet rykkede ind på rigsdagen 1939, og Frits Clausen blev gruppens formand. Den 6. maj 1944 stillede han sit mandat som partifører til rådighed og løste sine medlemmer fra deres troskabsed til ham. Selv meldte han sig kort tid efter til østfronten. Hans indsats her kendes endnu ikke. Frits Clausen vendte derpå tilbage til Bovrup, hvor han efter kapitulationen blev anholdt af modstandsbevægelsen. Senere blev han for en tid overført til allieret krigsfangenskab og afhørt vedrørende de forhandlinger, han umiddelbart før den 9. april 1940 havde ført i København med Quisling. Hans motto har aldrig været det J. C. Christensen'ske »ånd er magt«. Man forstår det, når man ser ham.

begyndte miniaturpartiet, der betegnede sig ved den statelige række af versaler: D.N.S.A.P., en nervekrig over for »systemet«, som i sig selv ville have været komisk, hvis den ikke var ført på baggrund af den overvældende militære magtsstilling, som Tyskland indtog i foråret og sommeren 1940. D.N.S.A.P. forsøgte sig efter evne med alle de i »Mein Kampf« skildrede »moderne propagandametoder«: fordrejede kendsgerninger eller rent ud løgnagtige anbringender, indterpning af slagord, provokationer og tumultuariske optrin. Det blev gjort med et mindstemål af talent, men med et maksimum af god vilje. Man opererede med de voldsomste trusler mod »systemet«, brugte sprogets mest maleriske gloser mod dets mænd og fastsatte bestemte data, på hvilke parlamentarismen skulle jævnes med jorden og partiets leder, Frits Clausen, overtage magten i landet. Første gang forudsagdes dette at ville ske den 15. juni. Da dagen forløb, uden at omvæltningen havde

forretninger således, at også de konsultative ministre fik deres særlige administrationsområder. Men da et forslag herom forelå udarbejdet, viste det sig, at man kun ville afstå ret ubetydelige sager til oppositionen. Christmas Møller lod herefter indtil videre spørgsmålet om en omdannelse af ministeriet falde.

Men i løbet af de følgende fire uger skiftede situationen fuldstændig karakter. De danske nazisters agitation og navnlig den underhåndsvirksomhed, som udfoldedes af mere betydende, tyskvenlige kredse i erhvervs- og åndsliv, bevirkede dette. Allerede umiddelbart efter besættelsen på-

fundet sted, måtte Frits Clausen ud med en forklaring. Den gik ud på, at »det nuværende regeringssystem fuldkomne evneløshed og politiske forblindelse gør det ganske overflødigt ved vold at tilrane sig den magt, som af sig selv på legal vis vil tilfalde D.N.S.A.P.« I betragtning af partiets næsten mikroskopiske tilhold i befolkningen kunne denne form for nervekrig være pudsigt og underholdende nok, hvis den ikke havde været parret med ondartede forsøg på at fremkalde urotilstande i landet. Ved forskellige lejligheder foranstaltedes demonstrationer, hvis formål åbenbart var at vise det danske politis manglende evne til at opretholde ro og orden.

Den fare, der truede fra D.N.S.A.P., mangedoblede utvivlsomt, da »Landbrugernes Sammenslutning«, i daglig tale: L.S., trådte i samarbejde med partiet og krævede en nær tilknytning til Tyskland. Den 21. maj vedtog L.S.s forretningsudvalg på et møde i Rønge en resolution, hvori regeringen opfordredes til at trække sig tilbage, fordi den mentes at være »uegnet til at stille os i det rette tillidsforhold« til Tyskland. Den 17. juni kastede L.S. ganske masken. I en resolution, vedtaget af repræsentantskabet denne dag, hedder det: »L.S. vil som landbrugsfaglig korporation i loyalt samarbejde med Bondepartiet, D.N.S.A.P. og alle opbyggende kredse i vort fok medvirke ved dannelsen af en på bred basis hvilende sammenslutning af alle nationale og sociale kræfter, der vil afløse det bestående partipolitiske system«. Bevægelsens formand, gårdejer Knud Bach, fik, siges det i resolutionen, »enebemyndigelse i overensstemmelse hermed«. Beslutningen vakte glæde og tilfredshed i Nazistpartiet. Frits Clausen udstedte straks en erklæring om, at »D.N.S.A.P. nu anerkender L.S. som vort lands eneste landbrugsfaglige organisation«, og i høj stemning proklamerede han, at »landbruget nu står fuldt på linie med D.S.N.A.P. i kravet om, at regeringen skal gå og give plads for den nye tid og for de kræfter, der kan og vil føre vort land ind på nye og bedre veje«. Men for L.S. blev manøvren dyr. Den gav anledning til adskilligt frafald landet over - til at begynde med i Sønderjylland, hvor Peter Nielsen, Refslund, opsagde Knud Bach huldskab og troskab.

Tyskernes holdning over for disse statsfjendske bevægelser var den gang - som senere - uklar og indbyrdes modstridende. Det var åbenbart, at værnemagten for sit vedkommende kun var interesseret i politisk ro. Der blev forebragt regeringen en oplysning om, at general

I juni 1940 afløstes general Kaupisch som øverstkommanderende for de tyske tropper i Danmark af general S. Lüdke. Han ses t.v. på billedet, hilsende - kort efter sin ankomst til Danmark - på tyske marineofficerer. Midt i billedet står, lyksaligt smilende, den tyske minister v. Renthe-Fink.

Kaupisch - adspurgt af »yderligtgående politikere« om, hvordan han ville forholde sig i tilfælde af væbnet opstandi mod regeringen - skulle have svaret, at han »ville lade anholde og skyde enhver, hvad enten det var Frits Clausen, Venstre(!) eller andre, der indlod sig herpå«. Derimod har tyske politiske kredse ønsket at knytte forbindelser med statsopløsende bevægelser her i landet. Ud fra forestillinger om, at de konservative - som tilfældet havde været i andre lande - kunne ønske socialismen og liberalismen slået ned, søgte Renthe-Fink først at vinde dem for sig. Han anmodede i dette øjemed, få dage efter at besættelsen havde fundet sted, Minister Henning Hasle om en samtale. Han udviklede her, at det var »Demokraterne fra 1849, der havde skabt alle Danmarks ulykker«, og at de Konservative nu burde råde bod herpå ved at gå ind i et samarbejde med Tyskland. Henning Hasle berøvede ham imidlertid alle illusioner i den retning, idet han erklærede, at der efter det uoprettelige brud på tro og love, som havde fundet sted ved besættelsen, ikke i konservative kredse ville være noget ønske om samarbejde med Tyskland, så længe landet var besat.

Renthe-Fink søgte derefter forbindelse til anden side. Efter hvad man i danske kredse mente at vide, forfulgte han en overgang - delvis

i modstrid med ønskerne i Berlin - sin egen politik. Han anså ministeriet Stauning-Munch for at være så svagt, at det ville falde af sig selv, så vejen ville være banet for et tysk protektorat med ham selv som rigskommissær. Rigsudenrigsministeriet i Berlin mentes derimod at være af den opfattelse, at ministeriet Stauning-Munch havde gjort den nytte, det kunne gøre, og at det derfor burde afløses af en regering, der nød Tysklands ubetingede tillid - d.v.s. en regering sammensat af mænd uden for det politiske liv. Man stod uforstående over for »rigsdagsvrøvlet« i Danmark, og man mente, at regeringen uden om rigsdagen burde tage sagerne i sin hånd. Disse synspunkter nærredes, hed det, især af Ribbentrop og Göring. Men der var også tyske kredse, der tilstræbte en skarp kurs over for Danmark og stilede mod det protektorat, som Renthe-Fink drømte om.

Udslaggivende blev imidlertid indtil videre Ribbentrops Politik - den, der i god samklang med nationalsocialismens udenrigspolitiske praksis gik ud på »at brække staten op indefra« ved hjælp af en femte kolonne. Man blev hurtigt klar over, at til det stykke arbejde kunne Frits Clausen ikke bruges. Af beretninger, der forelå for den danske regering, fremgik det, at man i ledende tyske kredse så på ham med dyb foragt. Man kaldte ham »manden, hvis bag hænger på maven«. Renthe-Fink kvitterede ham også hurtigt, og selv om man nærrede forventninger til L.S., synes Knud Bach heller ikke for alvor at have været i forgrunden. Tyskerne ønskede derimod at få forbindelse med gode og ansete danske mænd, der var indstillet på samarbejde. Det drejede sig her i første række om fremtrædende mænd fra erhvervslivet - mænd, der havde skabt sig en position, hvis navne havde en god klang i danske øren, og som forudsattes at ville se »realistisk« og »forretningsmæssigt« på tingene. Faren for, at der kunne blive stillet krav om en regering af denne karakter, syntes på dette tidspunkt overhængende.

Tyskerne var allerede i slutningen af maj, da Holland og Belgien var nedkæmpet, og felttoget i Frankrig tegnede så strålende, urokkeligt sejrssikre. De blev det jo ikke mindre, da Frankrig omkring midten af juni kapitulerede. De regnede med, mente man i den danske regering at vide, at krigen kunne være afsluttet med en tysk sejr i løbet af et par måneder, og det sagdes, at Hitler allerede var beskæftiget med at tilrettelægge de ydre rammer for fredskonferencen. Fra det danske gesandtskab i Berlin forelå indberetninger, hvori det tilrådedes rege-

ringen at indrette sig herpå og træffe forberedelser for den kommende fredskonference. Kammerherre Zahle var bekymret over det danske folks holdning. Han havde talt med Renthe-Fink, der beklagede sig over den træghed, hvormed man fra dansk side gik ind i samarbejdet. Vor korrekte holdning var fremtvunget, og navnlig var de underordnede danske myndigheder uvillige. Zahle advarede mod, at bitterheden blev for stærkt accentueret, da der i modsat fald kunde være fare for yderligere indgreb.

Den samlede ydre og indre situation bevirkede, at den danske regering blev grebet af nervøsitet. Den levede i en stadig skræk for et kup. Gennem samtaler med Renthe-Fink havde Munch fået det indtryk, at der bestod en vis forbindelse mellem nazist- og L.S.-kredse og tyskerne. Renthe-Fink var navnlig tilfreds med L.S., som, forstod han, var tyskvenlig, og som over for ham havde gjort den opfattelse gældende, at spørgsmålet om besættelsen »burde have været ordnet forud«. Alt i alt frygtede man inden for regeringen, at tyskerne »stod bag de kræfter, der ville feje parlamentarismen ud«. Hertil kom misstemningen i selve den danske befolkning. Den vendte sig først og fremmest mod Munch, fordi han i vide kredse ansås for at være så at sige legemliggørelsen af det system, der havde ført til den 9. april. Desuden var det et udbredt krav, at der måtte tilføres partistyret friskt blod udefra. Særlig gjorde »Berlingske Tidende« sig til talsmand for dette krav. »Det må erkendes«, skrev bladet den 25. juni, »at der i tiden er fremme vigtige opgaver, hvis løsning må bestemmes af rent saglige hensyn, og hvor politiske betragtninger i virkeligheden slet ikke kommer til at foreligge. Til forvaltning af regeringsopgaver af denne art ville regeringsstyret ganske givet vinde ved, at man i arbejdet inddrager personligheder, der repræsenterer den saglige viden og den praktiske beslutsomhed«. Kongen var af samme Opfattelse. Han modtog talrige henvendelser, navnlig også fra de kredse, der samlede sig om L.S. Efter hvad man i regeringen erfarede, tilrådedes det fra den side kongen at bryde med det parlamentariske system. Kongens standpunkt var imidlertid den gang - som stedse senere - dette, at han ikke ønskede at handle uden om rigsdagen. Men han mente, at Munch burde fjernes, og at ikke-politiske mænd fra erhvervslivet burde optages i regeringen.

Under truslerne udefra og presset indefra besluttede da de partier, der ubetinget bekendte sig til folkestyret, at søge istandbragt det snæv-

rest mulige samarbejde i forbindelse med en rekonstruktion af regeringen. Den 2. juli udsendte fem af rigsdagens partier følgende meddelelse til offentligheden:

De på rigsdagen repræsenterede partier, der ønsker den bestående forfatning bevaret som grundlag for det politiske liv, har besluttet at gennemføre et nationalt dansk samarbejde.

Partierne lægger alle partiuoverensstemmelser til side og samles til sikring af den uafhængighed og integritet, som er tilsagt vort land, og som er folkets fornemste ønske.

Dette samarbejde vil på rigsdagen og gennem regeringen virke for løsning af de opgaver, som tiden fører frem, og navnlig vil det være magtpåliggende at gennemføre sådanne reformer, som også med hensyn til budgetter og statsøkonomi under de ændrede vilkår skaber sikkerhed for sunde økonomiske forhold.

Desuden vil man skride til sådanne foranstaltninger, som kan bidrage til formindskelse af understøttelsestrangen, ved at den arbejdsdygtige befolkning føres over til udførelse af arbejde, der kan tjene til sikring både for de arbejdsløse og for samfundet.

I øvrigt vil det være formålet at bringe dagens opgaver til hurtig løsning og at sikre det bedst mulige samarbejde med de nationer, med hvilke forbindelse er mulig, og hvis forståelse vi også påkalder.

Nationalt samarbejde med disse folk er hålet for vore partiers bestræbelser.

For at sikre samarbejdets videre udvikling og tilrettelægge arbejdet, når rigsdagen ikke er samlet, vælger partierne et fællesudvalg på 2 medlemmer fra hvert af de fire partier og 1 medlem fra Danmarks Retsforbund.

Meddelelsen var underskrevet for Det konservative Folkeparti af Halfdan Henriksen og Ole Bjørn Kraft, for Det radikale Venstre af J. Vejstrup og A. M. Hansen, for Venstre af J. P. Stensballe og Knud Kristensen, for Socialdemokratiet af Charles Petersen og Hartvig Frisch samt for Danmarks Retsforbund af Oluf Pedersen.

Hermed var da i »Samarbejdsudvalget« skabt et organ, der befæstede samarbejdet mellem de fem partier, og som siden skulle komme til at gribe så afgørende ind i udviklingen. Beslutningen hilstes med

tilfredshed i pressen, men det betonedes samtidig, at den måtte efterfølges af en forenkling af regeringen. Fra alle sider indenfor de kredse, der sluttede sig til samarbejdet, var der nu enighed om, at der måtte tilvejebringes en egentlig samlingsregering, i hvilken også de tidligere oppositionspartier fik overdraget portefeuiller.

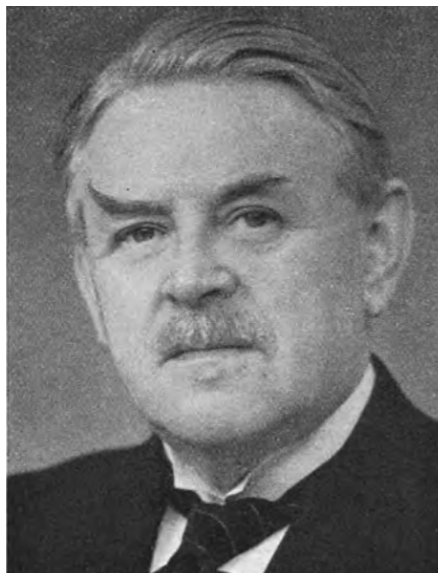
Gamle vaner sad imidlertid fastbidte. Ikke blot viste det sig, at man inden for de fem partier varmer eller mindre utilbøjelige til at tage nye mænd ind; men det voldte også store vanskeligheder at få portefeuillerne fordelt selv mellem de ledende politikere. »Personstridigheder og personinteresser synes ai være kommet stærkt i forgrunden«, skrev »Politiken« den 4. juli, og endnu skarpere udtrykte »Berlingske Tiden« sin misfornøjelse. Bladet fremhævede det uforståelige i, at »det partipolitiske spil, der er afskaffet partierne imellem, skal få lov til at udfolde sig i sin gamle udstrækning i spørgsmålet om regeringens sammensætning og her hindre den forstandige løsning, alle længes efter«. Disse piskeslag skyndede politikerne frem. I løbet af torsdagen den 4. juli forelagde Stauning et forslag, hvorefter den nye regering skulle bestå af fire socialdemokrater, to fra hvert af de tre andre partier og to hentet udefra. Dette forslag tiltrådtes af de Konservative, der endog var villige til at afstå den ene af deres ministre, hvis forsvarsministeriet blev besat af en militær fagmand. Men Venstre afviste forslaget ud fra den begrundelse, at partiet selv tidligere havde haft dårlige erfaringer af at tage ikke-politikere ind som ministre. I løbet af aftenen opnåedes der da enighed om en sammensætning, hvorefter ministeriet skulle bestå af lutter politikere, fem socialdemokrater, tre af venstre, to konservative og to radikale. Munch skulle beholde udenrigsministeriet, medens Alsing Andersen skulle udtræde.

Torsdag aften meddelte Stauning pressen, hvad man således var blevet enige om, og fredag oplæstes ministerlisten i radioen. Men da den om formiddagen blev forelagt kongen, nægtede han at acceptere den. Han fastholdt, at Munch skulle fjernes, og at der måtte tages mænd udefra med. I løbet af fredagen og lørdagen optoges da forhandlingerne igen. Det var nu ikke så meget spørgsmålet om »mændene udefra«, der voldte vanskeligheder. Man vedtog ret hurtigt at falde tilbage på Staunings første, af Venstre afviste forslag. Det kom derimod til meget besværlige forhandlinger på spørgsmålet om udenrigsminister postens besættelse. Der var utvivlsomt inden for ministrenes kreds overvejen-

de stemning for - på trods af kongens ønske - at fastholde Munch, og især var i så henseende Christmas Møller virksom. Skulle Munch gå, kunne der af flere grunde kun være tale om at erstatte ham med Erik Scavenius. Man gjorde bl.a. det synspunkt gældende, at det næppe i længden ville være muligt at opretholde det parlamentariske system over for det pres, der udøvedes fra tysk side, og man måtte derfor i ministeriet have i hvert fald een mand, som tyskerne havde fuld tillid til. Christmas Møller delte ikke dette synspunkt. I hans parti var der overvejende flertal for at kræve Munch fjernet, men på Christmas Møllers indtrængende henstilling havde partiet vedtaget at frafalde dette krav. Munchs navn var derfor kommet med på den liste, der fredag formiddag forelagdes kongen. Selv efter at kongen havde afvist den, løftede der sig i ministeriet Røster for, at Munch skulle blive; men Munch erklærede selv, at hans person ikke skulle være nogen hindring, og at man burde rette sig efter kongens ønske.

Scavenius var først utilbøjelig til at indtræde. Han erklærede i samtaler med Stauning og Munch, at han ikke ville være med til at demonstrere mod, hvad der skete den 9. april, og navnlig ville han ikke være den, der fældede Munch. Han lod sig dog bevæge af de gentagne opfordringer, og mandag den 8. juli kom omsider den nye samlingsregering til verden.

Den bar atter Staunings navn, og

Vilhelm Buhl (f. 1881) var fra 1908 knyttet til skattevæsenet - fra 1929 skattedirektør -, men gik også ind i det politiske arbejde og sad i 1932-39 som socialdemokratisk medlem af Landstinget. I 1937 blev han finansminister i ministeriet Stauning, valgtes 1939 ind i Folketinget og efterfulgte (maj-november 1942) Stauning som statsminister. Den samme post kom han til at beklæde ved befrielsen i maj 1945.

Vilhelm Fibiger (f. 1886) valgtes 1920 til Folketinget som konservativ repræsentant og blev partiets formand 1939. I samlingsregeringen blev han minister uden portefeuille 9. april 1940 og kirkeminister efter regeringsrekonstruktionen 8. juli s.å. Samme stilling beklædte han i ministeriet Buhl (maj-novbr. 1942). Ved befrielsen 1945 blev han handelsminister i det nydannede ministerium Buhl.

fra politikernes kreds fortsatte Buhl som finansminister, Bording som landbrugsminister, Brorsen som forsvarsminister og Jørgen Jørgensen som undervisningsminister, medens Kjærboel overtog socialministeriet, Christmas Møller handelsministeriet, Knud Kristensen indenrigsministeriet og Fibiger kirkeministeriet. Af ikke-politikere indtrådte Erik Scavenius som udenrigsminister, ingeniør Gunnar Larsen som trafikminister og statsadvokat Harald Petersen som justitsminister.

I en radiotale om aftenen præsenterede Stauning dette ministerium for offentligheden. Det har, sagde han, »en betydelig politisk styrke og råder forhåbentlig også over fornøden kraft og over viljen til at handle, som tiden kræver«. Dets nationale program formulerede han således:

»Det danske folk med dets århundrederlange historie har stærke nationale følelser, som samler sig om danskhedens bevarelse, om frihed og uafhængighed. Men det danske folk står også med sympati og god vilje til at opretholde det gode og venskabelige forhold til andre nationer og først og fremmest til den tyske nation, med hvilken samarbejdet er den naturligste sag«.

De tyske officøse pressekommentarer var kølige. Men Scavenius' navn neutraliserede tydeligt nok kraftigere udbrud af misfornøjelse.

III

Erik Scavenius blev gennem de følgende tre år landets mægtigste mand. Det var i sig selv et abnormt forhold i en abnorm situation, eftersom hans hånd var vendt mod alle og praktisk talt også alles mod ham. Stauning, der på det tidspunkt endnu kun levede på sin fordums autoritet, overlod ham i virkeligheden den faktiske ledelse af alle de anliggender, der vendte ud mod tyskerne. Selv betegnede Scavenius ved en særlig lejlighed Stauning som sin »gode støtte«. Ubetinget tilslutning havde han desuden hos trafikminister Gunnar Larsen. I øvrigt omfattedes han i regeringen, rigsdagen og i befolkningen med almindelig mistillid. Og da han ifølge hele sin indstilling ikke var nazist, endsige nogen quisling, var tyskerne heller ikke altid fuldt ud tilfreds med ham.

Det var hans grundregel, at et udenrigsministerium aldrig måtte sige nej, men stedse forhandle, og denne grundregel gav sig ved lejligh-

hed udslag i, at han sagde ja til tyskernes fordringer eller dog optog forhandlinger om dem, endnu før han havde rådført sig med det samlede ministerium. Det faldt ham så meget lettere at vise denne imødekomende holdning, som han ganske savnede sans for de imponderabilia, den indre rejsning og selvagtelse, der til syvende og sidst mere end et godt levebrød betinger et folks liv. Det var hans politik at »kludre sig igennem«, som englænderne siger, så der skaffedes befolkningen de færrest mulige ubehageligheder og de bedst mulige materielle kår under besættelsen. Han var - som da han i 1914-18 ledede landets udenrigspolitik - overbevist om, at Tyskland ville sejre, og det gjaldt derfor i hans øjne om, at man - uden at det gik ud over landets erhvervsvilkår, og så vidt muligt også uden at landets politiske selvstændighed blev sat over styr - knyttede sig nært til Tyskland. Man måtte derfor, så ofte man stod over for et tysk hrav, gøre »det fornuftige«, nemlig bøje af, selv hvor det krænkede dybt grundfæstede folkelige instinkter.

Det står endnu tilbage i enkeltheder at skaffe klarhed over, hvordan han i forholdet til tyskerne praktiserede sin grundregel om, at der altid burde forhandles. Uimponeret, som han er, har hans forhandlingsform over for besættelsesmagtens repræsentanter dog ingeniørlunde altid været præget af servilitet. Tilstrækkeligt oplyst er det derimod, hvordan han optrådte over for de hjemlige instanser. Det mest smigrende, der i så henseende kan siges om ham, er, at han i eminent grad var blottet for behagesyge. Hans slægts feudale instinkter beherskede ham ganske. Den smidighed, der er et af den parlamentariske kunsts hovedelementer, var ham fuldstændig nægtet. Han tog sine resultater med trumf, og hans trumf var den, at dersom han ikke fik sin vilje, gik han. Han vidste, at han - for at tage stikket hjem - kun behøvede at smide dette kort af i spillet: det parlamentariske systems skæbne og landets hele status under besættelsen beroede på ham. Men det gik ikke af uden de heftigste sammenstød. I hvert fald indtil han selv blev statsminister, formede ministermøderne sig som idelige skændescener, og gentagne gange truede ministeriet med at opløse sig på hans kollaborationistiske politik.

Straks efter ministeriets dannelse greb han Initiativet og sikrede sig sin udenrigspolitiske linie ved endnu den 8. juli, efter at udnævnelserne var officielle, at forelægge ministermødet den følgende, så herostratisk berømte erklæring til vedtagelse:

Erik Scavenius (f. 1877) blev udenrigsminister i både det første og det andet ministerium Zahle, henholdsvis 1909-10 og 1913-20. I mellemtiden havde han været sendemand i Wien og Rom 1912-13, blev det samme i Stockholm 1924-37 og stilledes derefter til rådighed for udenrigsministeriet til deltagelse i internationale konferencer af politisk karakter 1932-37. Under besættelsen var han udenrigsminister fra juli 1940-november 1942, da han under tysk pression tillige overtog embedet som statsminister. Som sådan fungerede han indtil den 29. august 1943. - Hans defaitisme har til alle tider gjort sig gældende, ofte på en for landet skæbnesvanger måde. Derimod begik man en uret ved at stemple ham som egentlig tyskvenlig. Hans tilpasningspolitik og hans arrogante junkermanerer forledte folk til denne opfattelse. Statsminister Stauning skal have ramt hovedet på sømmet ved at sige: »Erik Scavenius - er overhovedet ikke »venlig«!«. - Billedet her viser udenrigsminister Scavenius, da han forlader rigsdagen den 8. juli 1940 efter at have afgivet sin skamløse erklæring.

støtte såvel under verdenskrigen som under den nuværende krig - med den forskel, der følger af de forandrede muligheder for krigsførelsen.

Med denne forskel taget i betragtning kan man sammenstille begivenhederne i august 1914 og i april i år. I begge tilfælde var det den tyske politik's mål at holde Danmark uden for krigsbegivenhederne, idet landet ved sin beliggenhed dækker Østersøfronten i forhold til England. Som følge af de ændrede vilkår for krigsførelsen måtte opgaven denne gang væsentlig tilfalde de tyske land- og luftstridskræfter, medens den under verdenskrigen alene løstes af den tyske flåde. Det må bemærkes, at den omstændighed - de tyske stridskræfters tilstedeværelse i landet selv, hvor friktionsløst den end lykkeligvis forløber, - ganske naturligt har gjort forståelsen sværere for det danske folk. Under verdenskrigen udelukkede den tyske flådes eksistens, at England kunne forsøge at forcere adgangen til Østersøen og at skaffe Tyskland

Ved min overtagelse af udenrigsministeriet vil det findes naturligt, at jeg fremsætter nogle bemærkninger om Danmarks udenrigspolitik. Jeg vil herved drage en parallel mellem forholdene under verdenskrigen og nu.

Det har været den lille stats opgave at føre en politik, der holdt landet uden for de store staters kampe. Opgaven måtte nærmere forstås således, at Danmark under ingen omstændigheder måtte komme i strid med sin store nabo mod syd. Denne politik har fundet Tysklands forståelse og

en tredje kampfront. Herved bevaredes Danmarks neutralitet, og dette vil altid blive erindret med taknemmelighed i Danmark.

Under den afsluttede folkeforbundsperiode fastholdtes den danske politiks linie. Danmark nægtede at deltage i forbundets mod Tyskland rettede politik.

Ved de store tyske sejre, der har slået verden med forbavselse og beundring, er en ny tid oprundet i Europa, der vil medføre en nyordning i politisk og økonomisk henseende under Tysklands førerskab. Det vil være Danmarks opgave herunder at finde sin plads i et nødvendigt og gensidigt aktivt samarbejde med Stortyskland. Det danske folk stoler på, at det i den nye europæiske ordning vil kunne bevare sin selvstændighed, og det håber at finde forståelse for sin egenart og for sin traditionelle fredelige, politiske og sociale udvikling.

Man kan alene af den omstændighed, at intet blad vovede at kommentere, endsigse tiltræde denne erklæring, slutte sig til arten af de følelser, den vakte i det danske folk. Ingen sinde er danske instinkter blevet så hensynsløst voldførte og ydmygede som ved denne erklæring. Det er ikke desto mindre en kendsgerning, at ministrene accepterede den næsten uden diskussion. Der blev i ministermødet, hvor Scavenius forelagde den, gjort nogle få bemærkninger om, at man fandt de udtryk, der var brugt, for vidtgående og ubetingede. Men nogen egentlig indsigelse blev ikke nedlagt. I et interview med »Berlingske Tidende« (27. maj 1945) udtalte Christmas Møller, at han »personligt og menneskeligt« i høj grad bebrejder Scavenius hans handlemåde: »Det var intet mindre end en overrumpling eller et bedrageri mod de mennesker, han skulle være minister-kollega med. Han vidste udmærket godt, at der ikke var een i ministeriet, som mente det formålstjenligt at udsende en sådan erklæring«. Men der var ikke så meget at snakke om, »Stregen var begået, kun eet af to var muligt, enten måtte man gå af og derved sprænge den regering i luften, som netop havde præsenteret sig for kongen og fået hans udnævnelse, eller gå med. Vente og se tiden an. Kommer tid, kommer råd! Spørgsmålet var, om vor tid ikke nok skulle komme. Der var såmænd ikke så forfærdelig megen diskussion om den scavenianske erklæring. Vi var allesamme imod den og anså den for at være meget urigtig. Men tjente det noget formål at sprænge det så vanskeligt dannede ministerium i luften? Hvilken situation bragte vi

landet i?»

Imidlertid, med Scavenius's tiltræden og erklæringen af 8. juli 1940 tog dansk udenrigspolitik i forholdet til Tyskland en helt ny kurs, og da den påoktrojerede det danske folk følelser og anskuelser, det ikke nærede, kan man også i denne erklæring se spiren til hele det misforhold, der siden opstod mellem folket og dets ledelse. Scavenius hvilede nemlig ikke på sine laurbær, men satte sig straks - efter hvad man mener, på tilskyndelse af Renthe-Fink - i bevægelse for på ligefrem demonstrativ måde at tilkendegive over for Tyskland, at man her i landet nu var rede til et snævrere samarbejde. Han »fandt det naturligt«, at den tyske regering ad sædvanlig officiel vej blev gjort bekendt med erklæringen, og en instruktion i den retning tilgik kammerherre Zahle. Men for yderligere at give notificeringen vægt besluttede Scavenius at sende minister Mohr til Berlin, hvor han skulle ledsage Zahle ved overrækkelsen af noten til den tyske regering. Dette var, hedder det, ikke ment anderledes end som »en kurtoisi« over for den tyske regering, og desuden var der det praktiske formål forbundet med denne sendelse, at Scavenius »omgående kunne få et mundtligt referat af udtalelser af betydning, der ved erklæringens overlevering muligvis kunne falde fra tysk side«.

Det er dog indlysende, at når man fra dansk side valgte så solemne former for notens aflevering, ville den tyske regering være i sin gode ret, hvis den lagde andet og mere end et høflighedsbevis ind i Mohrs sendelse. Det gjorde den da også, og dermed drev den danske regering automatisk ind i de forhandlinger om en told- og møntunion, om hvilke der den gang efter tysk ordre ikke kom et ord frem i pressen, men som, mens de stod på, bragte rigsdags- og erhvervsverdenen såvel som den »underjordiske« offentlige mening til at sy de af ophidselse.

Ribbentrop var ikke selv i Berlin, da Zahle og Mohr den 17. juli indfandt sig i det tyske udenrigsministerium. Noten blev derfor afleveret til v. Weizsäcker, der intet særligt bemærkede til den. Han lod den imidlertid straks gå videre i afskrift til ambassadør Ritter, som »svævede over vandene på det handelspolitiske område«, og hvem Mohr efter aftale med Scavenius også skulle aflægge et besøg. Dette fandt sted den følgende formiddag. Ritter spurgte, om erklæringen var at forstå således, at Danmark var rede til at drøfte det fremtidige økonomiske samarbejde med Tyskland allerede forinden fredsslutningen og

ikke først efter denne. Mohr troede at kunne besvare dette spørgsmål bekræftende, og herefter tog begivenhederne fart. Den tyske regering øjnede åbenbart en mulighed for straks at få tilvejebragt en aftale, der kunne gælde som mønster for den samlede orden inden for det tyske »storum«. Den 30. juli kom Ritter selv til København. Han forelagde da Scavenius et forslag om, at Danmark indtrådte i en »Wirtschafts-union« med Tyskland, nærmere forstået en told- og møntunion efter belgisk-luxembourgsk forbillede. Vor politiske selvstændighed skulle selvfølgelig respekteres, og der ville blive taget alt muligt hensyn til de danske erhvervsinteresser. Vi kunne stole på, at Tyskland ville vise sig »grosszügig«. Fremgangsmåden måtte da være den, at der straks istandbragtes en rammeoverenskomst, hvorefter man i de følgende to-tre måneder kunne forhandle om overgangs- og detailbestemmelserne. Den danske regering ville ikke være endeligt bunden, før overenskomsten om disse sidste var underskrevet. Sagde Danmark nej, måtte Tyskland tage stilling til, om det ad magtens vej ville hidføre en orden eller lade Danmark ligge og passe sig selv. Efter hans mening var der ingen mulighed for, at et land med 4 mill. indbyggere, overladt til sin egen skæbne, ville kunne klare sig i den fremtidige økonomiske orden.

Scavenius var straks indstillet på forhandling, han forebragte Ritters forslag i et ministermøde om eftermiddagen den 30. juli, idet han betonedede, at der ikke fra tysk side var tale om noget krav, men kun om et, ganske vist stærkt, ønske. I et interview med »Information« (21. september 1945) har Scavenius oplyst, at forslaget først blev drøftet i et ministermøde, »hvor alle var enige om at stille visse modforslag og betingelser«. Ingen gjorde indvendinger mod, at forhandlinger blev optaget. »De åd af hånden,« sagde Scavenius til embedsmændene i udenrigsministeriet, da han kom tilbage fra mødet. Den følgende dag, 31. juli, fortsattes overvejelserne. Om formiddagen drøftedes sagen i samarbejdsudvalget, hos kongen og i et ministermøde kl. 12. Det er uklart, hvorvidt Scavenius tilstrækkelig udtømmende har informeret de forskellige instanser om, hvor vidtgående de tyske planer var. Dr. Krag siger, at han til disse forhandlinger mødte med et i udenrigsministeriet udarbejdet memorandum, hvilket han »oplæste i meget hurtigt tempo, som han jo kan«, og i dette memorandum stod der intet om et statsborgerfællesskab. Måske har Scavenius heller ikke selv på dette

tidspunkt været underrettet om tyskernes hensigter i den retning. Det sikre er, at til dette særlige punkt fik de danske politikere denne dag ikke lejlighed til at tage stilling, hvilket naturligvis lettede bestræbelserne for i det hele taget at få en forhandling i gang.

Forinden regeringens endelige svar afgaves, havde nogle af ministrene, nemlig Stauning, Scavenius, Buhl og Gunnar Larsen samt nationalbankdirektør Bramsnæs, lejlighed til ved en frokost, som udenrigsministeriet gav for Ritter, at drøfte sagen med ham. Christmas Møller og Bording skulle også have været med, men de var ikke i byen. Efter denne drøftelse udarbejdede udenrigsministeriet et memorandum, hvori den danske regerings stilling angaves. Det hed heri indledende:

Den danske regering erklærer sig i princippet rede til straks at optage forhandlinger med den tyske regering angående afsluttelsen af en overenskomst med hensyn til erhvervsfællesskab under bibeholdelse af fuldkommen politisk selvstændighed for Danmark. Den danske regering går med hensyn til møntspørgsmålet ud fra, at den danske krone bliver det eneste betalingsmiddel i omløb i Danmark, og at der bliver aftalt et fast forhold mellem mark og krone i overensstemmelse med prisniveauet i de to lande.

Memorandumet nævner derefter visse forbehold, som må iagttages. Der skal drages omsorg for, at det danske erhvervsliv, derunder det mindre landbrug, ikke kommer til at leve under ringere livsbetingelser end før, at industrien kan opretholde sin beskæftigelse, at Danmark får ret til at anvende visse dele af sine indtægter ved eksport til Tyskland til indkøb i tredieland af varer som tobak, kaffe m.m., at der træffes aftale om overgangsbestemmelser, så Danmarks kapital- og beskæftigelsesforhold ikke kommer ud for pludselige ændringer, o.s.fr.

Ritter tiltrådte på sin regerings vegne dette memorandum, der den følgende dag, 1. august, blev forelagt i et ministermøde og godkendt. Aftalen med Ritter var, at en dansk delegation snarest muligt skulle rejse til Berlin for her at modtage det tyske forslag til en rammeoverenskomst. Meningen var oprindelig, at Minister Mohr skulle have været leder af denne delegation. Men Scavenius fik sat igennem, at det blev Gunnar Larsen. Dens øvrige medlemmer var Bramsnæs, generaldirektør Korst, direktør Sthyr, afdelingschef Wassard og kontorchef

Sveinbjørnsson. Denne sidste tiltrådte på Christmas Møllers forlangende delegationen, nærmest i egenskab af handelsministeriets observatør.

Allerede den 4. august tiltrådte delegationen rejsen til Berlin, og straks ved ankomsten fik den overleveret det tyske forslag. Ikke uden grund vakte dette forslag fuldkommen bestyrtelse blandt delegationens medlemmer, idet det betød en total økonomisk indlemmelse af Danmark i Tyskland. Dets vigtigste bestemmelser var følgende:

Fysiske og juridiske personer, der er hjemmehørende i den ene af de kontraherende stater, skal med hensyn til nedsættelse og udøvelse af økonomisk virksomhed i den anden kontraherende parts område ikke være underkastet andre indskrænkninger end sådanne, der gælder for dette lands egne statsborgere.

De to landes toldnomenklatur, toldtarif, toldbehandling og toldgodtgørelse skal bringes i overensstemmelse med hinanden, og de i Tyskland gældende toldbestemmelser skal lægges til grund.

Danmark tilpasser sin lovgivning om forbrugsafgifter, monopoler og omsætningskatter til de i Tyskland gældende bestemmelser.

Mark og krone skal være eneste lovlige betalingsmiddel, henholdsvis i Tyskland og Danmark.

Der aftales en fast omregningskurs.

Tvivilsspørgsmål vedrørende traktatens gennemførelse henvises til et appeludvalg, bestående af en tysk formand og et tysk og et dansk medlem.

Økonomiske forhandlinger med tredieland føres af rigsregeringen på de to staters vegne. Ved forberedelserne af sådanne forhandlinger, om fornødent ved selve disse, tilkaldes en befuldmægtiget for den danske regering.

Danmarks bestående handelsaftaler og økonomiske aftaler skal snarest muligt opsiges.

Det stod straks delegationen klart, at et udkast med den art bestemmelser ikke kunne bruges. I et brev til Scavenius påpegede Gunnar Larsen dette. Delegationen ville, føjede han til, gøre Ritter forståelig, at ingen dansk regering kunne acceptere udkastet som forhandlingsgrundlag. Den følgende dag, 5. august, opsøgte da Wassard og Sthyr

Harald Petersen, (f. 1895) havde gennem årene beklædt forskellige embeder (by- og herredsfuldsmægtig, sekretær i justitsministeriet, politimester, underrettsdommer, dommer ved Østre Landsret o.s.v.), da han i 1932 udnævntes til statsadvokat for København og i 1940 blev justitsminister i samlingsministeriet Stauning. Som sådan fungerede han, indtil han i juni 1941 afskedigedes på tysk foranledning. Han overtog derefter embedet som civildommer i Københavns Amts nordre Birk.

Men samarbejdet kunne ikke indskrænkes til kontingentforhøjelser el. lign. Udgangspunktet måtte nødvendigvis være en økonomisk sammenslutning af de europæiske lande under Tysklands førerskab, og Danmark måtte nu vælge.

Det er troligt, at Scavenius - efter at udkastet den 5. august var kommet ham i hænde - har kunnet sætte sig ind i de følelser, der greb troldmandens lærling, da han havde manet kræfter frem, han ikke kunne beherske. Lige så ubehageligt overrasket som delegationen synes han dog ikke at have været. I et brev af 5. august til Gunnar Larsen gør han vel udkastet til genstand for kritik på adskillige punkter; men det er ham om at gøre, at forhandlingerne fortsættes. Der må, skriver han, tilvejebringes kauteler for, at den rent formelle ligelighed i forholdet mellem det store land og det lille også bliver en realitet.

Gunnar Larsen (f. 1902) var i offentligheden kun kendt som leder af det store A/S F. L. Smidth & Co., da han ved samlingsregeringens rekonstruktion den 8. juli 1940 overtog ministeriet for offentlige arbejder. Denne post beklædte han ligeledes i ministeriet Buhl (1942) og ministeriet Scavenius (1942-43). Gunnar Larsens rendyrkede opportunisme og slappe nationale holdning medførte efter befrielsen hans arrestation med påfølgende anklage og dom.

Forhandlingerne med tredieland må foregå således, at »den danske regering stadig, men i forståelse med den tyske, fører de nødvendige forhandlinger«, således som »det allerede har fundet sted nu gennem længere tid«. Endvidere måtte man med vægt kunne gøre gældende, mener han, at de danske interesser i udlandet vilde lide betydelig skade, om udkastets bestemmelser blev gennemført.

Da det tyske forslag blev kendt i regeringen og på rigsdagen, kunne den fortrolighed, Ritter havde insisteret på, ikke længere opretholdes. Det sivede ud, hvad der var på færde, og i alle kredse rejste man sig til stejl modstand. De politiske ministre og partiernes repræsentanter i samarbejdsudvalget stod ganske enige i beslutningen om at afvise planerne. Christmas Møller erklærede kategorisk, at dersom vi gik frivilligt ind på dem, ville han træde ud af regeringen. Og skønt landbruget vel var det erhverv, der ville have størst fordel af ordningen, gik også dets organer og partiet Venstre imod den. Knud Kristensen begrundede partiets standpunkt med, at vor selvstændighed ville være prisgivet, hvis et sådant fællesskab med Tyskland blev praktiseret. Så ofte som et økonomisk og erhvervsmæssigt spørgsmål skulle ordnes, ville de tyske interesser blive de afgørende, og der ville ikke være levnet os nogen virkelig indflydelse. Ganske overensstemmende hermed erklærede Dr. Krag: »Den mand eller den stat, der giver afkald på sin økonomiske selvstændighed, er færdig«. Inden for regeringen støttedes planerne kun af Scavenius, Gunnar Larsen og Harald Petersen.

Det viste sig nu også, at kongen oprindelig var blevet helt utilstrækkeligt informeret om, hvad forhandlingerne i virkeligheden gik ud på, og at kabinetssekretariatet under ambassadør Ritters ophold i København ikke havde fået fyldestgørende besked. Først mandag den 12. august fik kongen - på initiativ af den islandske kabinetssekretær J. H. Sveinbjørnsson, der på et tidligere tidspunkt havde henledt kongens opmærksomhed på sagen og nu havde fået underretning om situationens farlighed - fuldt kendskab til, hvad man havde i sinde at gøre. Kongen greb straks ind. Han tilkaldte samme dag Stauning og Scavenius, og det viste sig da, at Stauning, i modsætning til Scavenius, nærede betænkeligheder ved at gå videre ind på de tyske forslag. Da delegationen om torsdagen atter skulle til Berlin, var der ingen tid at spille. Kongen berammede derfor statsråd til onsdag den 14. august kl. 11, og her blev det danske standpunkt i realiteten lagt fast. Det besluttedes,

Oluf Krag (1870-1942) var landstingsmand 1914-24 og folketingsmand fra 1924 til sin død, valgt af Venstre. Han sad som indenrigsminister i ministeriet Neergård 1921-24 og i ministeriet Madsen-Mygdal 1926-29. Fra april-juli 1940 var han minister uden portefuille i ministeriet Stauning. Af det udenrigspolitiske nævn var han blevet medlem i 1935.

komité for at rådslå om, hvorledes man bedst skulle kunne afværge det angreb på de danske erhvervs selvstændighed, som her var indledet. De tre herrer var »lige forbavsede og foragede over de fremsatte planer, som man var enige om at måtte afvise med foragt og modarbejde af alle kræfter«, da de ville binde Danmark i et afhængighedsforhold

Knud Kristensen (f. 1880) sad 1920-29 og atter fra 1932 i Folketinget som Venstres repræsentant. Ved samlingsregeringens dannelse i 1940 blev han indenrigsminister. I 1941 valgtes han til formand for Venstres Landsorganisation. Da tyskerne fik gennemtvunget ministeriet Scavenius (November 1942), gik han ud af Regeringen. Efter befrielsen 1945 atter indenrigsminister.

at man skulle se at trække sig ud af forhandlingerne på en sådan måde, at tyskerne ikke blev stødt derover.

Den 13. august var ledende erhvervsmand af Scavenius personlig blevet gjort bekendt med traktatudkastet. Det var ikke deres principielle syn på sagen, ministeren ønskede at erfare. Han udbad sig blot deres bemærkninger til formuleringen af de enkelte punkter. Fra alle sider blev der straks taget afstand fra planerne, og den 16. august mødtes repræsentanter for Industrirådet, Dampskibsrederiforeningen og Grossererersocietetets

komité for at rådslå om, hvorledes man bedst skulle kunne afværge det angreb på de danske erhvervs selvstændighed, som her var indledet. De tre herrer var »lige forbavsede og foragede over de fremsatte planer, som man var enige om at måtte afvise med foragt og modarbejde af alle kræfter«, da de ville binde Danmark i et afhængighedsforhold til Tyskland langt ud over besættelsestiden. Hvis nogen skulle kunne hjælpe, måtte det være kongen, og de besluttede straks at gå til ham for at bevæge ham til at gøre sin indflydelse gældende. De blev modtaget endnu samme dag kl. 13,30. Deputationens ordfører bad kongen hjælpe erhvervene og landet »til at undgå den forsmædelse, der her truer os, og som, hvis sagen gennemføres, vil være til største skade for vort land - ikke alene indtil, men også over for udlandet, som vil foragte os for frivilligt at have givet os ind under den stær-

kere magts kontrol ud over den tid, besættelsen varer«. Kongen erklærede, at han på det bestemteste havde modsat sig planerne, og at også statsministeren var imod dem, kongen ville ikke vige tilbage for at henvende sig til Hitler personlig for om muligt at få ham til at lade sagen falde eller udsætte den.

Den atmosfære, der slog den danske delegation i møde, da den anden gang, den 15. august, kom til Berlin, var vidt forskellig fra, hvad tilfældet havde været første gang. Ritter var tydeligt irriteret over, at vi ikke straks slog til, og navnlig var han misfornøjet med, at sagen var kommet ud. Efter at det var sket, måtte, sagde han, det tyske standpunkt være dette, at vi, hvis vi undertegnede rammeoverenskomsten, ikke derefter skulle kunne trække os tilbage fra forhandlingerne. Tyskland kunne ikke udsætte sig for, at rigsdagen til sin tid nægtede at ratificere traktaten, så man kom i den situation, at de første forhandlinger med et andet land vedrørende dettes tilslutning til det tyske »Grossraum« ebbede ud i sandet eller resulterede i et afslag. Man enedes om, at det danske svar skulle være afgivet senest den 23. august, og ved sin hjemkomst afgav delegationen en fællesudtalelse, hvori den erklærede det for »absolut nødvendigt, at der søges tilvejebragt en ordening af det fremtidige økonomiske forhold mellem Danmark og Tyskland«, da det ellers næppe ville være muligt at få kronen skrevet op over for mark. Blev forhandlingerne afbrudt, tilrådede man, at der ved tilkaldelse af repræsentanter fra erhvervene og andre eksperter blev skabt klarhed over de konsekvenser, det ville have at gennemføre et dansk modforslag.

I dagene indtil den 23. august klaredes stillingen herhjemme. Scavenius var indstillet på at føre forhandlingerne videre, og et dansk modforslag var under udarbejdelse i udenrigsministeriet. Men modstanden var både på rigsdagen og inden for erhvervene så kraftig, at regeringen ville være blevet styrtet, hvis den havde indladt sig på yderligere forhandlinger. For dette pres bøjede sig da Scavenius og hans meningsfæller. Man besluttede at afvise de tyske ønsker, og med den besked blev Gunnar Larsen tredje gang sendt til Berlin. Han skulle overbringe den på en sådan måde, »at det giver mindst mulig årsag til misstemning«. Ritter synes da også at have taget afslaget med nogenlunde sindsro. Han konstaterede, at forhandlingerne var afbrudt, men erklærede, at det skulle stå den danske regering frit for at fremkomme med nye forslag, hvis den ønskede det. og hvis man til brug for fortsat-

te undersøgelser ønskede oplysninger i Berlin, var man fra tysk side rede til at give sådanne.

Grunden til, at tyskerne ikke insisterede videre, var, troede man at kunne slutte herhjemme, den, at planerne også i tyske finans- og erhvervskredse havde vakt betænkeligheder. Det tyske udenrigsministerium havde gerne villet notere denne første sejr for storrumpolitikken, men erhvervene, særlig det tyske landbrug, veg tilbage.

IV

Sommeren 1940 var den mørkeste tid under besættelsen. Slag i slag faldt den tyske krigsmaskines triumfer: Englændernes tilbagetog fra Norge, Hollands og Belgiens kapitulation, Frankrigs fald, det tyske luftvåbens voldsomme angreb på London som forberedelse til farten »gegen Engelland«. Alt syntes at tyde på en hurtig tysk sejr, og tyskerne havde da også allerede efter Frankrigs fald etableret sig som herrefolket i Europa, ivrigt sysselsatte med at indrette sig i deres nye storrump, i hvilket de summarisk inddrog både besatte og ubesatte lande, særlig også de nordiske stater. Wilhelmstrasses »officiosus«, dr. Karl Megerle, erklærede, at den gamle verden var brudt sammen og en ny i begreb med at opstå, hvori de små lande, om de ville leve, måtte indordne sig i et loyalt og forstående samarbejde med Tyskland og den nye Europaorden. Formanende og indsmigrende, lokkende og truende slog man på disse strenge. Herhjemme mødte pressen de tyske tilkendegivelser og indbydelser til at tage plads i storrumpet med en forsigtig, men utvetydig afvisning. Scavenius derimod trådte ind for det videst mulige samarbejde. Den 3. august udsendte »Berliner Börsenzeitung« under titlen »Naboen Danmark« et særnummer med bidrag fra en række fremtrædende danske og tyske, bl.a. Scavenius, der sluttede sit Indlæg således:

»Som baggrund for sit arbejde har den nye danske regering hele det danske folks vilje til at gå ind i et frugtbart og positivt medarbejderskab inden for det kontinentalt-europæiske storrump. Et sådant beredvilligt medarbejderskab vil være, og derom findes der ikke to meninger i dette land, anvist Danmark ved de senere års verdenspolitiske og verdensomvæltende begivenheder. Det er forudsætningen for det danske folks egne fremtidsmuligheder, men tillige er de europæiske folks

beredvillighed til at gå ind i dette samarbejde forudsætningen for det nye og lykkeligere Europa, som er alle europæiske folks drøm«.

Næsten en Hofmands selvudslettende kompliment til herskeren!

Det sporedes i det hele hurtigt, at der var kommet en ny mand til roret. Man indlod sig i polemik med den engelske radio og forsikrede (12. juli), at »den danske regering, som i Danmarks interesse ønsker et forståelsesfuldt samarbejde med den tyske regerings repræsentanter, har ledelsen af alle forhold her i landet og således har bevaret sin handlefrihed«, og over for påstande fra England om, at tyskerne udplyndrede landet, erklærede man (29. juli), at de tyske besættelsestropper principielt dækker deres forsyninger ved tilførsler fra Tyskland. Den 16. juli meddeltes det, at den danske regering efter krav fra tysk side havde tilbagekaldt sine diplomatiske repræsentanter i Belgien, Holland og Norge, ligesom man den 18. juli kundgjorde, at da »Folkeforbundet ikke længere kan anses for at have nogen reel eksistens«, havde man hjemkaldt repræsentationen i Genève og besluttet ikke længere at yde Folkeforbundet økonomisk støtte. Værre var de indgreb i lovgivning og administration, som tyskerne trods givne løfter ideelt foretog. Et midlertidigt tillæg til borgerlig straffelov (stadfæstet 22. juli) fastsatte fængsels-, hæfte- eller bødestrafte for »meddelelser, der er egnede til at skade landets interesser i forhold til udlandet«, d.v.s. Tyskland, thi »Fædrelandet« kunne uantastet fortsætte sine angreb på England. Umiddelbart efter regeringens dannelse begyndte Gunnar Larsen at ventilere spørgsmålet om Rødby-Femern-ruten, hvilken også kom i stand på tysk krav. Forslaget forelagdes den 22. november og behandledes så ekspedit, at loven kunne stadfæstes den 3. januar 1941. Handelsminister Christmas Møller forelagde den 17. juli et forslag om bybefolkningens forsyning med spandemælk. Forslaget blev vedtaget i Folketinget, men da det et par dage senere var sat på Landstingets dagsorden, blev behandlingen pludselig udsat. Renthe-Fink havde grebet ind - utilfreds med, at sagen ikke var drøftet med ham. Det lykkedes dog at overbevise ham om, at den måtte ordnes som foreslået.

Men selv midt i denne mørke tid, da presset på sindene var hårdest, og Danmarks skæbne som tysk lydland syntes beseglet, rejste sig viljen til modstand. Den ytrede sig både passivt og aktivt. Da »Den dansk-tyske Forening« den 6. august stiftedes, havde man forud søgt at få den

videst mulige repræsentation for dansk elite med. Det lykkedes ikke. De fejlslagne bestræbelser viste sig navnlig deri, at man til formand måtte udse generaldirektør P. Knutzen, en fremragende embedsmand og administrator, der imidlertid hverken politisk eller kulturelt repræsenterede noget som helst her i landet. I bestyrelsen og repræsentantskabet var tvangsindlagt en del embedsmænd, og det bestod derudover væsentligst af folk, hvis tyske sympatier forud var kendte. Foreningen fik aldrig nogen virkelig indflydelse. Den førte en temmelig ubemærket tilværelse, og den afgik - efter den 29. august 1943 - lige så ubemærket ved døden.

Interesse har i denne forbindelse et mislykket forsøg, regeringen gjorde i henseende til at fremkalde selskabeligt samkvem mellem danske embedsmænd landet over, i første række amtmændene, og tyske officerer og civile embedsmænd. Den 29. august 1940 udsendte indenrigsministeriet til amtmændene et cirkulære, hvorved danske embedsmænd tilskyndedes til at lade tyskerne forstå, at »man fra dansk side gerne vil have nogen forbindelse med dem udover de rent tjenstlige forretningsmæssige forhandlinger«. Tyske visitter burde besvares med genvisitter, og der burde »i et vist omfang tilstræbes selskabelig omgang mellem danske og tyske embedsmænd«. Tyske indbydelser burde modtages, »medmindre der måtte foreligge gyldig forfaldsgrund, som i givet fald bør meddeles de indbydende«. Foranstaltninger af sekundær karakter eller sammenkomster, »hvis formål er at fejre tyske mindedege, tyske militære sejre m.v.«, behøvede man dog ikke at overvære. Derimod fandt man det rimeligt, at »amtmændene i beskedent omfang er værter i samvær med tyske officerer og civile embedsmænd«, og »forsåvidt sådanne arrangementer overskrider de til rådighed værende beløb, vil man med velvilje bedømme ønsker om midlertidig forhøjelse af repræsentationstillægene«. Denne ministeriets henstilling fik en højst kølig modtagelse hos amtmændene. Overpræsidenten i København og amtmændene søgte den 17. september en forhandling med ministeriet, og derefter udsendtes den 30. et nyt cirkulære, der nærmest havde karakteren af et tilbagetog fra ministeriets side. Ministeriet anså vel de først »givne retningslinier for at være de rette«, men det ønskede nu at påpege,

»at det, såfremt de enkelte embedsmænd under Hensyn til de stedlige

forhold formener, at de ved alene at opretholde et tjenstligt samkvem med de pågældende tyske embedsmænd vil kunne opnå den af regeringen tilsigtede nødvendige forståelse og imødekommenhed hos disse, vil være overladt til vedkommende danske embedsmænds frie skøn at indskrænke sig hertil«.

Samtidig brød landet over den karakteristiske Alsangs-bevægelse frem. I disse sangstævner fandt befolkningen udløsning for sine stemninger. Et andet udslag af tidens trang til nationalt fællesskab var dannelsen af Dansk Ungdomssamvirke, der under professor Hal Kochs ledelse samlede alle politiske og folkelige ungdomsforeninger med undtagelse af K.F.U.M. og K. til samarbejde på nationalt og kulturelt grundlag. En enestående magtfuld national tilkendegivelse fandt sted på kongens 70 års dag den 26. september. Dagen formede sig som en national festdag, der udviskede alle standsforskelle og forenede høj og lav i en endrægtig hyldelse til kongen som nationens samlende skikkelse. En følelse af national enhed brød i disse måneder uvilkårligt frem gennem den skal af verdensborgerlig »modernisme« og udadvendthed, der så længe havde skjult den. I alle kredse af vort folk rørte sig trangen til at fordybe sig i vort eget og klare sig vore egne folkelige forudsætninger. Betegnende er det, at det i denne folkets trængselstid var Grundtvig, man søgte tilbage til. Universitetets historie afspejler to diametralt modsatte vendepunkter i vort folks levnedsløb: det første, da Georg Brandes i 1870, livligt tiljublede, førte de »nye europæiske strømninger« ind over landet - det andet, da Hal Koch i efteråret 1940 under en lignende overvældende tilslutning indledede sine forelæsninger over Grundtvig og pegede på den gamle seers visioner om dansk egenart og dansk skæbne. Disse forelæsninger bidrog deres til en folkelig opvågning.

Også på det rent politiske område gav tiden stødet til en selvransagelse. Misstemningerne rettede sig i første øjeblik mod regering og rigsdag, og i visse kredse tog de, i hvert fald til at begynde med, sigte ikke blot på personerne, men også på selve styreformens. Efter indbydelse af præsident Holger Andersen, ingeniør K. Højgård, direktør Percy Ipsen, direktør Johs. Kyed og ingeniør Per Kampmann, afholdtes den 20. august det meget omtalte møde i Ingeniørhuset, fra hvilket det var tanken at rette en henvendelse til offentligheden, hvori man slog til lyd for en sanering af det offentlige styre. Den resolution, der oprindeligt var tænkt vedtaget, brød

Vi morede os alle kosteligt, da trafikminister Gunnar Larsen den 14. september 1940 sammen med generaldirektør P. Knutzen, overingeniør Kayser og en Arbejdsmand skulle tage de første spadestik til den planlagte autostrada fra Storstrømsbroen til Rødby Havn - et projekt, som indgik i de tyske Rødby-Fehmern-planer, og som trafikministeren ivrigt havde støttet. Og så knækkede hans spade! Et vidunderligt omen! Hele landet lo - endogså (som det ses på billedet) formanden for Den dansk-tyske Forening, generaldirektør Knutzen!

fri selvudfoldelse inden for de rammer, hensynet til landets tarv og samfundets vel kræver«. Det havde ligeledes været tanken at kræve en regering af »frit stillede og af partipolitiske hensyn uafhængige mænd«, men også denne passus udgik af resolutionen.

Det var en meget broget forsamling, der hin dag stævnedes til Ingeniørhuset. I henseende til politiske sympatier strakte kredsen sig fra det yderste højre til Socialdemokratiet, og også hvad forholdet til besættelsesmagten angår, var forsamlingen rigt facetteret. Det er nok at nævne, at professor Chievitz og dr. jur. Popp-Madsen var blandt de indbudte. Skønt resolutionen, som nævnt, var blevet pacificeret indtil det helt tandløse, lagde indlederen, ingeniør Højgård, sit foredrag an i tilslutning til det oprindelige resolutionsudkast, idet han drog skarpt til felts mod parlamentarismen. Dette skabte usikkerhed med hensyn til, hvad formålet med aktionen egentlig var, og selve forsamlingens uensartede karakter umuliggjorde da også, at der kunne komme noget ud af mødet. Det endte for så vidt resultatløst.

Indbyderne fortsatte imidlertid deres forhandlinger, og nye mænd - dr. phil. Vilh. la Cour, fhv. minister Niels Høst, skibreder A. P. Møl-

ler og ingeniørerne Jørgen Saxild og Johs. Hansen - inddrog i kredsen. Forhandlingerne tog nu et helt nyt sigte. Faren for, at tyskerne trods løfterne af 9. april skulle gribe ind og diktere os vor styreform, syntes i efteråret 1940 overhængende. De danske nazister udfoldede i disse måneder en særlig pågående virksomhed. Under anmassende demonstrationer, præget af en fantastisk skrydende optræden, satte de sig ud over de gældende ordensregler - »drev gæk med politiet«, som Frits Clausen i Folketinget udtrykte sig, - og søgte i det hele at sprede al den uro og usikkerhed, som det stod i deres magt at sprede. Den overordentlig kostbare agitation, de kunne sætte i værk, var kun mulig, fordi de fik pengene til den fra tyskerne, som jo for deres vedkommende hentede dem i Nationalbanken. Det ansås i danske kredse for hævet over enhver tvivl, at det tyske gesandtskab direkte støttede Clausen-partiets agitation. Der var flere tegn herpå. Den officøse tyske presse manede ihærdigt det danske folk til at »omstille sit åndelige klima«, d.v.s. indrette sit offentlige liv efter tysk mønster, og den fordommelse, med hvilken den danske presse enstemmigt mødte Clausen-partiet, betegnedes i tyske blade som angreb på Tyskland. Straks efter den 9. april havde den danske regering til opretholdelse af ro og orden udstedt et forbud mod afholdelse af offentlige møder. Dette forbud generede nazisterne, og efter krav fra tysk side blev det væsentlig lempet. Tyskerne stilede tydeligt nok mod sådanne tilstande, at der blev påskud for dem til at gribe ind. De forsøg, Clausen-partiet gjorde på at skaffe tyskerne dette påskud - særlig Forum-Mødet den 17. november med marchen til Den lille Hornblæser samt det berygtede spadehuggermøde i Haderslev den 8. december -, forløb imidlertid så ynkeligt og æreløst for dem, at der ikke kunne være tvivl om, hvor latterligt lidt de betød i befolkningen. Efterhånden stod det også tyskerne klart, at »føreren« selv og hans mænd menneskeligt og politisk repræsenterede en så ringe standard, at der ikke kunne udrettes noget med dem. Dagen før kongens fødselsdag, den 25. september, indstiftedes Quisling-regimentet i Norge. Noget tilsvarende kunne ikke etableres her med Frits Clausen som topfigur.

Men navnlig i kredsen omkring L.S. fandtes der andre, set fra et tysk synspunkt mere præsentable mænd, og det er en kendsgerning, at man i denne kreds syslede med tanken om et ministerium Knud Bach med folketingsmand Hartel, hofjægmester Sehested, Broholm,

Knud Højgård (f. 1878) var en fremtrædende personlighed inden for de danske ingeniørers rækker og havde ved flere lejligheder givet udtryk for sin stærke forsvarsinteresse og sit ønske om at se en politisk samling skabt, så vi med større styrke og tillid kunne gå kommende stormtider i møde. Politikerne havde dog afvist hans tanker, og han mødte derfor deres ledelse, da besættelsen havde fundet sted, med stor skepsis.

udarbejdedes et memorandum, der udførligt skildrede hele situationen indadtil og udadtil. Herefter fastslog man: »Der bør dannes et ministerium af politisk uafhængige, frit stillede mænd. En sådan regering bør dannes på fuldt ud forfatningsmæssigt grundlag, men den bør - stadig uden at overskride de ved grundloven givne grænser - gives så stor uafhængighed, så stor handlekraft som muligt«.

Niels Høst (f. 1869) fik 1889 som sekondløjtnant kongens æressabel og avancerede til premierløjtnant og værftsingeniør i marinen. Fra 1905-21 var han direktør for Det forenede Dampskibsselskab og blev 1921 udsendt til Japan som overordentlig gesandt og befuldmægtiget minister. Derfra forflyttedes han til Prag 1923. Minister Høst varetog Danmarks interesser i Belgrad fra 1924-30, herunder tillige i Warszawa 1928. Han trådte ud af diplomatiet 1934.

og visse samarbejdsvenlige mænd fra byerhvervene som medlemmer. I »Højgård-Kredsen« var man af den opfattelse, at man måtte søge at forekomme et sådant muligt nazi-kup ved at skabe et ministerium, der besad! Autoritet både udadtil og indadtil. Man ønskede ikke alle medlemmer af det Stauning-Sca-venius'ske ministerium fjernede, men enkelte af dem måtte udskiftes og erstattes med mænd udefra, således som det allerede var sket ved rekonstruktionen den 8. juli. Man besluttede at rette en henvendelse til kongen herom, og i dette øjemed

udarbejdedes et memorandum, der udførligt skildrede hele situationen indadtil og udadtil. Herefter fastslog man: »Der bør dannes et ministerium af politisk uafhængige, frit stillede mænd. En sådan regering bør dannes på fuldt ud forfatningsmæssigt grundlag, men den bør - stadig uden at overskride de ved grundloven givne grænser - gives så stor uafhængighed, så stor handlekraft som muligt«.

Man lagde netop hovedvægten på, at der ved ministeriets dannelse intet brud skete på forfatningens principper, idet jo et ikke-forfatningsmæssigt ministerium let ville kunne væltes af tyskerne. Statsministerposten burde, hed det i memorandumet overdrages til prins Axel. Hans navn ville, mente man, udgøre den virksomste garanti, man havde til rådighed, og det ville falde politikerne lettere at acceptere ham end nogen anden udefra, fordi hans udnævnelse i sig selv havde karakteren af det ex-

ceptionelle. Memorandumet blev, underskrevet af samtlige kredsens ovennævnte medlemmer, i november overgivet kongen af minister Høst. Kongen gav det - efter kredsens eget ønske - videre til Stauning, der med kongens billigelse forelagde det for samarbejdsudvalget.

I politikernes kreds vakte aktionen den yderste uvilje. Med adresse bl.a. til memorandumets underskrivere udtalte Stauning den 15. november under finanslovdebatten i Folketinget følgende:

Der har i nogen tid været udspreedt rygter om dannelse af en ny regering, og dertil var der intet at sige, hvis man tænkte på en omdannelse efter lovlige linier. Man synes imidlertid ganske at se bort fra den tilstand, der både ved lov og ved praksis er fastlagt. Jeg benytter derfor anledningen til at udtale, at hele regeringen står på parlamentarisk grund. Rigsdagen kan ikke lukkes ude fra deltagelse i dannelsen af ministerium, og der er ingen i den samlede regering - heller ikke landets konge -, som nærer noget ønske om at handle uden om Rigsdagen. Der findes i øjeblikket en lovlig regering, og skal den ændres, må det ske på lovmæssig, måde, følgende dansk parlamentarisk statsskik.

Skønt Højgård-Kredsens henvendelse gik ud fra, at det nye ministerium måtte have Rigsdagens tilslutning, behandlede således politikerne sagen ud fra den forudsætning, at dette ikke var tilfældet. Den 29. november vedtog samarbejdsudvalget en erklæring, hvori man takkede kongen, fordi han havde bifaldet statsministerens udtalelse af 15. november. Det tilføjedes derefter, at man ville anse det »for en stor ulykke for land og folk«, om vor forfatningspolitiske linie blev brudt, »således som det ville ske, dersom hensyn blev taget til den før omtalte henvendelse«, og man ville yderligere betragte det som »skæbnesvangert, om de vide og store kredse, vore partier repræsenterer, arbejder, bonde og borger, ikke fortsat direkte var repræsenteret i regeringen«. Disse udtalelser var underskrevet af samtlige samarbejdsudvalgets medlemmer.

V

Afgørende for tyskernes holdning i Danmark i efteråret 1940 var det utvivlsomt, dels at det militære sejrsløb i september så pludselig standsede ved kanalen, dels at eksperimentet med de »kommissariske ministre« i Norge øjeblikkelig rejste det norske folk til modstand og

beredte tyskerne så mange ydmygelser. Man var derfor i mindre grad fristet til at gentage forsøget her. I stedet for at iværksætte et kup valgte man lidt efter lidt at pille de personligheder bort, som man i særlig grad havde noget imod.

Først måtte Christmas Møller undgælde. Han var uden sammenligning den af ministrene, der - under stadig henvisning til løfterne af 9. april og de 13 punkter - mest energisk havde modsat sig de tyske overgreb, og hertil kom, at han på møder ude i landet uforbeholdent og aggressivt skildrede de vilkår, hvorunder regeringen arbejdede. Tjenstvillige sjæle gav tyskerne referater af disse udtalelser, og allerede i den store samlingsregerings tid havde fremtrædende tyskere spurgt Hauch, om han troede at Christmas Møller stod i engelsk sold, hvad Hauch naturligvis kunne benægte. Christmas Møllers virksomhed vakte imidlertid Staunings bekymring. Man tør gå ud fra, at Scavenius livligt har næret denne, og Stauning bestemte sig da omsider for at skille Christmas Møller ud. Christmas Møller indvilgede uden indvendinger, og heller ikke fra de andre ministres side ytrede der betænkeligheder. Inden for Venstre af fandt man sig dermed, fordi man anså Christmas Møllers mødevirksomhed for at være af en sådan beskaffenhed, at man ikke ville tage noget medansvar for den. Der var altså i selve øjeblikket ikke tale om noget tysk krav; men Stauning forudså et sådant og ønskede at foregribe det. Renthe-Fink sagde da også senere til Scavenius, at det var godt, Christmas Møller var gået, thi ellers havde tyskerne måttet forlange det.

Staunings henstilling til Christmas Møller fandt sted den 1. oktober. Han meddelte samtidig, at det var hans agt at overdrage handelsministerens portefeuille til Halfdan Hendriksen. Christmas Møller gik derefter til denne, der straks erklærede sig utilbøjelig til at træde i Christmas Møllers sted - også fordi han misbilligede det standpunkt regeringen havde taget. Dette havde han lejlighed til den følgende dag at gøre gældende overfor Stauning. Regeringens beslutning stod imidlertid fast, og samme dag, den 2. oktober, tilskrev derfor Christmas Møller Stauning et brev, hvori han anmodede om at måtte blive fritaget for embedet som handelsminister, »da jeg ikke, samtidig med at jeg beklæder denne post, kan deltage i det arbejde, jeg har inden for mit partis organisation, på den måde, som jeg må anse for nødvendig«. Begrundelsen kunne ikke godt tåle at være mere luftig, og den var da

også, siger Christmas Møller, »opfundet til lejligheden«.

Ministerskiftet fandt sted den 3. oktober. Halfdan Hendriksen, der stadig vægrede sig, blev udsat for et meget stærkt pres både fra Staunings og Christmas Møllers side, og for dette bøjede han sig omsider. Næppe var imidlertid dette sket, før Stauning i en sammenkomst kl. 14,30 med de to konservative politikere meddelte, at der nu var opstået vanskeligheder med tyskerne, der, efter hvad han forstod, var af den opfattelse, at Halfdan Hendriksen var »lige så slem eller måske endnu værre« end Christmas Møller. Situationen blev drøftet i et ministermøde, hvor man dog besluttede at fastholde aftalen med Halfdan Hendriksen. Hans udnævnelse forelå da kl. 17 stadfæstet af kongen.

Christmas Møllers udtræden af ministeriet tilfredsstillede imidlertid ikke tyskerne. Han havde, skrev »Berliner Börsen Zeitung«, været »den største belastning af kabinettet«, og Scavenius' »bestræbelser for at gennemføre en positiv orientering i retning af Tyskland synes fra første færd at have været hemmede af Christmas Møller«. Tyskerne ville have ham trængt helt ud af det politiske liv. Han indtog efter sin afgang Halfdan Hendriksens plads i samarbejdsudvalget, men allerede den 16. oktober måtte han på et tysk krav opgive denne. Han indstillede ikke derfor sin virksomhed som taler på fortrolige politiske møder landet over, og tyskerne vedblev at klage over ham til Scavenius. I ministermødet den 8. januar 1941 oplæste Scavenius en tysk note, hvori det krævedes, at Christmas Møller fratrådte alle sine offentlige hverv. De to konservative ministre, Halfdan Hendriksen og Fibiger, ønskede kravet afvist, men derudover blev der ingen indsigelser gjort, da Christmas Møller, som en af ministrene udtrykte det, »selv havde været ude om det«. Scavenius hævdede, at det drejede sig om »et fast tysk krav«, som måtte efterkommes. I øvrigt erklærede Christmas Møller sig selv villig til at gå. Den 10. januar udsendtes da gennem Ritzaus Bureau en officiel meddelelse om, at han denne dag havde nedlagt sit mandat som medlem af Folketinget og samtidig var fratrådt sin stilling som forretningsfører for Det konservative Folkeparti og sine bestyrelsesstillinger inden for partiets organisationer.

Tyskerne havde allerede da fortsat deres fremstød mod politikere, som de fandt misliebige. Den 26. november 1940 meddelte Hartvig Frisch i den socialdemokratiske rigsdagsgruppe, at han ønskede at trække sig tilbage som gruppens formand og partiets politiske ord-

Halfdan Hendriksen (f. 1881) valgtes i 1924-32 til konservativ repræsentant i Folketinget, gik 1932-43 over i Landstinget og blev atter ved valget 1943 medlem af Folketinget. I oktober 1940 afløste han Christmas Møller som handelsminister, en stilling, han bevarede under ministerierne Buhl og Scavenius, til han sammen med regeringens øvrige medlemmer indgav sin afskedsbegæring den 29. august 1943.

forhold mellem Danmark og Tyskland. »Dette politiske harespring vil næppe være egnet til at bringe Hedtoft-Hansen i et skjul, hvor han ikke iagttages«, skrev »Berliner Börsen Zeitung«. »Langt snarere må man undre sig over, at denne hidtidige modstander af Tyskland trods gentagne erklæringer fra den danske regering om venskabeligt sam-

arbejde med Tyskland stadig søger sin politiske chance«. Truslen var altså tydelig nok. Den kom til udførelse i begyndelsen af det nye år. Kravet var oprindeligt af samme karakter som det, der blev rejst for Christmas Møllers vedkommende. Tyskerne havde opstøvet nogle billeder og udklip af svenske og norske blade, der skulle godtgøre Hedtoft-Hansens fjendtlige holdning over for den tyske nazisme. Renthe-Fink forelagde dette materiale, der dog altsammen stammede fra tiden før besættelsen, for Scavenius. Denne mente naturlig-

vis, at kravene, der tillige omfattede den socialdemokratiske partisekretær, folketingsmand H. C. Hansen, skulle opfyldes. Efter lange forhandlinger lykkedes det at få dem modificerede således, at de to herrer kunde bevare deres mandater som medlemmer af Folketinget. Den 7. februar udsendtes en meddelelse om, at Hedtoft-Hansen var udtrådt af samarbejdsudvalget, samt at han og H. C. Hansen havde opgivet deres stillinger henholdsvis som forretningsfører og partisekretær i Socialdemokratiet.

Hans Hedtoft-Hansen (f. 1903) kom gennem arbejdet inden for det socialdemokratiske parti ind i Rigsdagen 1935. 1939 blev han formand for Socialdemokratisk Forbund i Danmark. Efter tysk pres trådte han tilbage fra samarbejdsudvalget og opgav samtidig alle sine hverv i partiet. Han overtog posten som socialminister i ministeriet, der dannedes 5. maj 1945.

Alt dette var dog kun forpostfægtninger. Tyskerne havde et højere sigte. Den 28. december 1940 meddelte Scavenius i et ministermøde, at Renthe-Fink havde været hos ham og beklaget regeringens sammensætning. Man burde, sagde han, tage afstand fra det politiske Socialdemokrati, men lade fagforeningerne urørte. Scavenius havde afvist tanken, men dog indladt sig på en nærmere drøftelse af den, idet han havde spurgt, om vi, i fald vi gik ind på den, kunne være sikre på ikke at blive stillet over for yderligere krav. Dette spørgsmål havde Renthe-Fink besvaret henholdende.

Hartvig Frisch (f. 1893) studerede filologi og blev, efter en del års praktisk skolegerning, professor ved Københavns Universitet 1941. Han blev valgt ind i Folketinget af Socialdemokratiet 1926 og var partiets formand fra 1935, indtil han 1940 nedlagde denne post for at hellige sig sine studier. Efter befrielsen 1945 genoptog han atter sin virksomhed som medlem af Folketinget.

Det var med andre ord en art tilsløret Quisling-styre, en lempeligere overgang til et rent tysk regime, der foresvævede Renthe-Fink. Tyskerne var i højeste grad misfornøjede med »atmosfæren« her i landet. Clausen-partiets brovtende optræden, dets hovne trusler over for »systemet« og dets bevidste

brud på de ordensregler, den øvrige befolkning iagttag, havde udløst en voldsom pressepolemik. »Fædrelandet« havde delvist følgeskab af et par jyske blade, der støttede L.S. og Bondepartiet. Ellers bekæmpede hele landets presse uden undtagelse i de skarpeste vendinger dette Lilliputparti, der som fluen i fabelen sad på bagsmækken af tyskerne vogn og skrydede af de støvskyer, det rejste. Denne pressekampagne irriterede tyskerne grænseløst. De havde, ikke med urette, en fornemmelse af, at den indirekte var rettet mod dem. Den blev derfor også pludseligt ved et magtbud standset af presseattaché Meissner, der ved en sammenkomst med pressens repræsentanter erklærede, at der her ikke var tale om politisk meningsudveksling, men om politisk forfølgelse. Også de samarbejdsvenlige elementer i regeringen havde misbilliget kampagnen mod nazisterne. Scavenius bebrejdede bladernes redaktører, at de var ude af stand til at holde styr på deres medarbejdere, og han udtalte sin fortrydelse over, at Københavns Redaktørforening nægtede at optage »Fædrelandet«s redaktør som medlem. Det var en beklagelig mentalitet, mente han.

Det er nu karakteristisk for tyskerne, at de troede at kunne bedre på »atmosfæren« ved at stramme grebet og indsætte en regering, hvis sande karakter var så let gennemskuelig. Navnlig var tanken om her i landet at skille det politiske og det faglige Socialdemokrati fuldkommen virkelighedsfjern. Det er heller ikke let at se, hvad de ville have opnået ved at fjerne netop Stauning, Han havde visselig gjort, hvad han kunne for at skabe en blid stmosfære. Gentagne gange var han gået til mikrofonen for at indskærpe befolkningen, at den burde indtage en loyal og korrekt holdning over for besættelsestroppeme, og så ofte han offentligt tog ordet, priste han beslutningen den 9. april om ikke at gøre modstand - han var lykkelig, sagde handover at have medvirket ved denne beslutning -, og han fremhævede ideligt fordelene ved et nært økonomisk og kulturelt samarbejde med Tyskland. Men ganske vist tog han også del i angrebene på Clausen-partiet. På et møde i forum den 27. oktober kom han ind på de »historier«, som fra den side stadig publiceredes om ministeriets fald og Frits Clausens overtagelse af styret. Han udtalte:

»Hvis disse historier er udtryk for noget, må de være udtryk for tanken om anvendelse af vold. På lovlige og retmæssige måde kan historierne

nemlig ikke blive virkeliggjorte, og det er ellers vejen her i vort lovordnede, parlamentarisk styrede land. Frits Clausen kan arbejde for sine metoder på lovens grund, og kan han få flertal, så får han også bud om at gøre flertallets gerning, men der er en god march tilbage, før han kommer så vidt. Det er ikke nok at have penge til rådighed til blade og plakater, der skal også være evne og vilje til ansvarsbevidst gerning«.

Stauning mente selv, at det var disse udtalelser, Tyskerne havde taget ham ilde op. Ikke længe efter at de var fremsat, viste sig de første tegn til, hvad man i Tyskland spekulerede på. Den 12. december kunne »Nationaltidende«s Berlin-redaktør, Jakob Kronika, offentliggøre en udtalelse, der fra autoritativ tysk side var stillet til hans rådighed. Der opereres i denne udtalelse med de fuldkommen fantastiske forestillinger, som på dette tidspunkt næredes - eller foregaves at næres - om den danske nazismes udbredelse og betydning:

»Som intet andet lille land i Europa befinder Danmark sig i dag i en indre omformningsproces,« hed det. »Denne danske proces observeres af Tyskland med en ganske særlig årvågenhed, fordi Danmark hører til Tysklands militære interesseområde. Omformningsprocessen i Danmark knytter sig til nationale og sociale problemer og kræfter. Denne proces berører desuden de kredse, der står bag ved Danmarks regering. Det er ikke dermed givet, at den omtalte brydning i Danmark ikke er uden betydning for de udenrigspolitiske forhold. Men sandheden er på den anden side denne, at den danske omformningsproces i højere grad vedrører Danmarks indrepolitiske ansigt end Danmarks udenrigspolitiske ansigt«.

Dette var da baggrunden for Renthe-Finks henvendelse den 28. december. Den affødte straks en kraftig reaktion fra dansk side. Man var inden for ministeriet på det rene med, at gav man køb, ville det være det første skridt til udslettelsen af, hvad der var tilbage af vor indre selvstændighed. De socialdemokratiske ministre - også Stauning selv - erklærede, at dersom man kunne have sikkerhed for, at det tjente landets interesser, og at alt derefter ville blive godt, var de villige til at gå. Men hverken de eller de øvrige politiske ministre stolede på, at de ty-

ske krav dermed ville være udtømte, selv om man fik et tilsagn derom. De besluttede derfor at afvise kravet, og navnlig gav også Venstres og de Konservatives repræsentanter i ministeriet udtryk for, at de i denne situation stod solidariske med Stauning. Både i ministeriet og i møder ude på landet erklærede Knud Kristensen, at man ikke burde forhandle forhandlingsretten bort, d.v.s. man burde ikke lade tyskerne bestemme, hvem der skulle forhandle med dem på Danmarks vegne. Privat henvendte Knud Kristensen sig til Stauning for at foreholde ham, at han måtte afslå at træde tilbage. Knud Kristensen tilføjede, at han af al evne ville støtte ham i, hvad følgerne heraf kunne blive. Et tilsvarende standpunkt indtog de konservative ministre.

Skønt Scavenius hævdede at have afvist Renthe-Finks krav, trådte han dog under forhandlingerne i ministeriet kraftigt ind for, at man måtte indrette regeringen således, at den blev »mere brugelig over for tyskerne«, Den »megen tapperhed«, der kom til udtryk fra de andre ministres side, interesserede ham ikke. Den ville kun ramme os selv, og man kunne altid »stille tingene på katastrofe«. Men rigtignok hævdede han, at hvis vi nu gik ind på at omdanne ministeriet i retning af, hvad tyskerne ønskede, måtte vi have garanti for, at det dermed var slut med kravene.

Forhandlingerne blev da fortsat. Ganske vist trådte Renthe-Fink noget i baggrunden, efter at han var blevet afvist. Men så dukkede presseattaché Meissner op. Det har åbenbart været hans ærgerrighed at kunne møde i Berlin med de skalpe ved bæltet, som selve den befuldmægtigede ikke havde kunnet skaffe sig. Men med hans indtræden på scenen udviklede forhandlingerne sig rent farcemæssigt. Han var, erklærede han, villig til at acceptere Stauning som udenrigsminister, idet Scavenius da kunne gå til Berlin som dansk gesandt. Som statsminister i Staunings sted kunne man tænke sig generaldirektør Knutzen. I øvrigt måtte Buhl, Bording, Harald Petersen og Fibiger fjernes. Misstemningen mod Fibiger hidrørte fra, at han var formand for Alsangs-Komiteen, og som hans efterfølger foresloges biskop Skat Hoffmeyer, skønt også han var medlem af denne komité! Buhl foresloges erstattet med kreditforeningsdirektør Finsen, Nationalbankdirektør Bramsnæs eller folketingsmand Himmelstrup. Som efterfølger for Harald Petersen gav man os et så broget selskab som højesteretssagfører Gamborg, retspræsident Rytter, tidl. justitsminister Steincke og ekspeditionssekretær

Popp-Madsen at vælge mellem. Planerne var i det hele så forvirrede, at der ikke kunne bringes noget fornuftigt ud af dem, og det endte da også med, at forhandlingerne løb ud i sandet. Den 4. februar kunne Stauning i ministermødet meddele, at planerne om en omdannelse af ministeriet nu måtte antages at være stillet i bero.

Medvirkende til, at tyskerne gav sig på dette punkt, har det sikkert været, at de i de samme dage skaffede sig en triumf, der var særlig egnet til at gøre et ubehageligt indtryk i England. I januar måned mødte Renthe-Fink op med et krav fra den tyske militærledelse, der ønskede at få seks af vore torpedobåde, fem af moderne og een af ældre type, overdraget. Man ville afkøbe os dem og stille materialer til rådighed, så vi selv kunne bygge et tilsvarende antal nye. I ministeriet delte man sig efter den linie, som siden i alt væsentligt blev den gængse, så ofte som et tysk krav forelå. Det stod ret hurtigt ministeriets flertal klart, at vi ville blive nødt til at aflevere skibene, eftersom der her ikke var tale om nogen henstilling eller noget ønske. Spørgsmålet var, om vi skulle aflevere dem på de vilkår, Tyskerne havde nævnt - altså sælge dem -, eller udlevere dem under protest. Scavenius og Gunnar Larsen var stemt for det første. De gjorde gældende, at vi ved at afgive skibene frivilligt ikke blot ville få noget for dem, men vi havde derigennem også demonstreret vor velvilje og imødekommenhed over for Tyskland. Stauning hældede til den samme opfattelse. Brorsen og Halfdan Hendriksen hævdede, at kravet burde afvises blankt, og de var begge rede til at tage konsekvenserne af et nej. Dette standpunkt var også kongens. Der udspandt sig nu en række bevægede forhandlinger. Ministeriets flertal mente, som nævnt, at udleveringen måtte finde sted, men bortset fra Scavenius, Gunnar Larsen og vist nok også Stauning og Kjærbøl var man enige om, at bådene ikke burde sælges. Ligeledes var man enige om - i hvert fald udtalte ingen sig derimod -, at hvis kongen fastholdt sit standpunkt, ville man stå sammen om ham. Kongen erklærede vedvarende, at han ønskede kravet afvist. Om formiddagen den 18. januar havde Stauning, Scavenius og Brorsen en forhandling med ham, og i et ministermøde samme dags eftermiddag enedes man da om at protestere mod kravet. En note herom blev udarbejdet og godkendt.

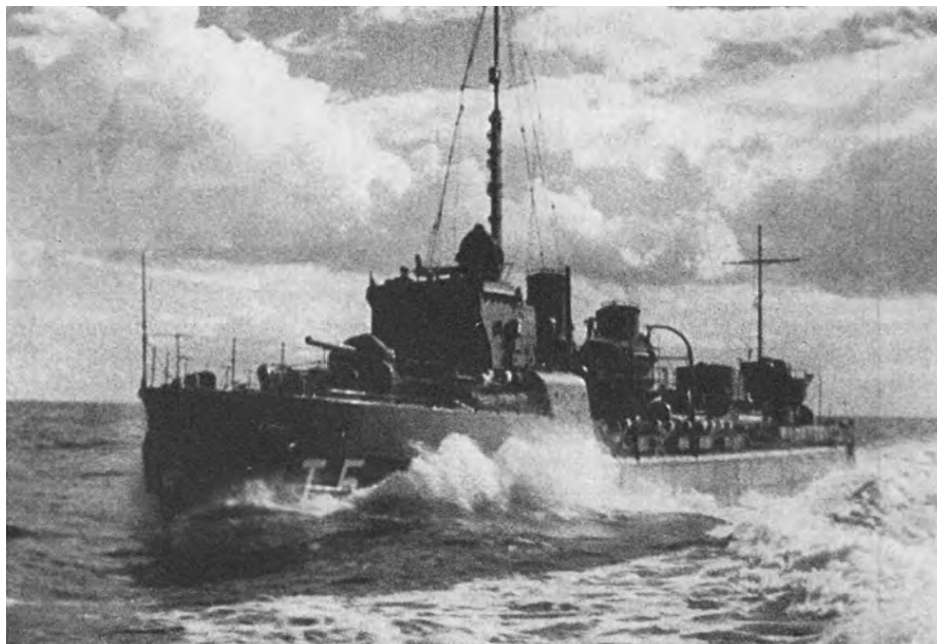
Tyskerne afviste omgående denne protest og fastholdt, at de ville have bådene. Det kom nu til nye forhandlinger med dem. Herunder opstilledes fra dansk side visse betingelser for udleveringen, bl.a. at alt

materiel skulle fjernes fra skibene. Efter at kongen på disse betingelser havde givet sit samtykke til, at de udleveredes under protest, tiltrådtes dette standpunkt af det samlede ministerium. Den endelige beslutning blev truffet i et statsråd den 24. januar.

Udleveringen fandt sted den 4. februar. Over for Stauning og Scavenius udtalte kongen ønsket om, at befolkningen gennem en offentlig redegørelse fra regeringen blev gjort bekendt med de former, hvorunder overdragelsen var sket. Scavenius forelagde dette kongens ønske for Renthe-Fink, der imidlertid var betænkelig ved en meddelelse, der indeholdt en protest. Der blev derfor ingen meddelelse udsendt. I forbindelse med udleveringen fandt der dog fra dansk side en demonstration sted, som tydeligt tilkendegav, at vi havde været under tvang. Kongen forlangte, at der, på det tidspunkt da Skibene gik ud, blev flaget på halv stang på Holmen og på selve skibene. Stauning og Brorsen tiltrådte dette, og det skete. Demonstrationen irriterede naturligvis tyskerne, og i ministermødet den følgende dag påtalte Scavenius den i de heftigste vendinger.

VI

Hitler havde lovet det tyske folk, at krigen skulde være afsluttet med en tysk sejr inden udgangen af år 1941. I et interview med den udenlandske presse, gengivet af Jakob Kronika i »Nationaltidende« den 9. marts, udtalte dr. Goebbels: »Førerordet om sejrens fuldbyrkelse i 1941 er for rigets ansvarlige ledelse det samme som en moralsk forpligtelse til at gøre en ende på krigen. Enhver, der er indviet i de tyske kampforberedelser, ved, at Englands kapitulation er givet«. I denne høje stemning trængte man fra tysk side stedse kraftigere på for også her i landet at få tilvejebragt »en ny indstilling«, »en omdannelse« af vort politiske liv, »en reformeret viljesdannelse udadtil«, »et frugtbart medarbejde i genopbygningen af den europæiske folkefamilie«, og hvad det nu alt sammen hed. »Den stejle holdning (die Versteifung) over for Tyskland, som kan konstateres hos de store partiers samlingsfront, ødelægger ethvert godt forhold«, skrev dr. Megerle. »Et sådant kan udfolde sig og sætte frugt, når banen er fri for de gamle ordføreres hetzen mod den tyske nationalsocialisme«. Herhjemme gjorde man, hvad man kunne, for at afbøde al denne barskhed. Stauning kvitterede for tilladelsen til at blive siddende med en række udtalelser, der kom en åbenlys under-

Tyskernes oprindelige krav lød på udlejning af 12 torpedobåde, men under forhandlinger lykkedes det at få kravet nedsat til 6, der fuldt ud opfyldte de betingelser, som blev stillet. Instrumenter, kanoner og ammunition blev fjernet forinden. Af 5 torpedobåde, som var ført fra Holmen til Svanemøllebugten, hvor de på grund af isvanskelighederne måtte »overvintrere«, udleveredes de 3. Hertil kom 3 andre, der havde ligget i Svendborg. - Billedet viser en torpedobåd, »Høgen«, på øvelsessejlad.

kastelse under tysk vilje temmelig nær. Ved en sammenkomst den 23. februar af de københavnske smede- og maskinarbejdere udtalte han ønsket om en videre udvikling af samarbejdet med Tyskland. »Thi,« sagde han, »bortset fra Sveriges og Norges befolkninger, med hvilke vi er så nært beslægtede, er der ikke andre end det tyske folk, som vi på naturlig måde kan have en nærmere, intim forbindelse med«. Og i et foredrag i Studenterforeningen den 8. marts gjorde han sig uforbeholdent til talsmand for en økonomisk tilpasning: »Det er en udvikling, som kræves, og det er usundt og uklogt at vende sig mod en udvikling, som tid og forhold fører med sig. Tilpasningen i det nye Europa vil blive en af tidens politiske opgaver«. Han betonede, at vi ville kunne beholde vor indre selvstændighed, men han fandt intet »afskrækkende« i, at Tyskland overtog den udenrigspolitiske ledelse af det nye Europa. Den 10. marts arrangerede Nordische Verbindungsstelle i Berlin en sammenkomst til ære for Gunnar Larsen, der på det tidspunkt opholdt sig i den tyske rigshovedstad. Han var ledsaget af kammerherre Zahle. Sammenkomsten fik sin særlige karakter derved, at disse to officielle danske personligheder her mødte side om side med det danske nationalsocialistiske partis »Stabschef«, landsretssagfører H.

C. Bryld, der modtoges med en speciel velkomsthilsen af Nordische Verbindungsstellen leder, dr. Draeger. Der blev i det hele ved denne lejlighed udvekslet de hjerteligste forsikringer om god forståelse og nært samarbejde.

I ministermøderne ivrede Scavenius for, at man skulle bearbejde rigsdagen og pressen, så man fik udvirket en bedre stemning over for Tyskland. Han støttedes af Gunnar Larsen, der beklagede, at rigsdagens medlemmer ikke forstod situationen og ikke var indstillet på et samarbejde med Tyskland. Dette er for så vidt rigtigt, som regering og rigsdag kun gik ind på de tyske krav, når en vitterlig tvangssituation forelå. Et tilfælde af den art indtraf i januar 1941. Den tidligere chef for den sjællandske flyverafdeling, oberstløjtnant T. P. A. Ørum, var blevet arresteret i Berlin, sigtet for spionage over for den tyske værnemagt. Efter tysk lov ville han være blevet dømt til døden, men efter nogen forhandling gik general Lüdke ind på, at han kunne blive dømt efter dansk lov, hvis straffen blev tilstrækkelig alvorlig. Justitsminister Harald Petersen forelagde da den 17. januar et midlertidigt tillæg til borgerlig straffelov. Det vedtoges samme dag i begge ting, og dets bestemmelser gik ud på, at den, »der i forhold til udenlandske militære styrker, der efter overenskomst med den danske regering befinder sig her i landet«, træder i modstanderens krigstjeneste, forgriber sig på tysk krigsmateriel eller »i øvrigt foretager sig handlinger af lignende karakter, som er egnede til alvorligt at skade Danmarks interesser i forhold til udlandet«, straffes med fængsel på livstid, i mindre alvorlige tilfælde med tidsbestemt fængsel ikke under 1 år. Med bøde, hæfte eller fængsel indtil 1 år straffes »den, der udbreder rygter, som er egnede til at skade landets interesser i forhold til udlandet«. Loven gjaldt også danske statsborgere, der befandt sig uden for den danske stats område, og den skulle også kunne finde anvendelse »på handlinger, med hensyn til hvilke undersøgelse er indledet, men sagen ikke afsluttet ved lovens ikrafttræden«. I henhold hertil idømtes den 25. januar oberstløjtnant Ørum livsvarigt fængsel, medens løjtnant af reserven A. G. K. Jessen idømtes 14 års fængsel, sekondløjtnant Lannung 8 års fængsel og reservehåndværker Born 3 års fængsel. I en samme dag udsendt redegørelse for sagen fremhævede justitsministeren, at de dømte officerers handlinger var egnede til at »berede den danske regering store vanskeligheder. De dømte har over for deres fædreland

handlet ansvarsløst, og deres adfærd kan ikke fordømmes stærkt nok ... Dommen er et udtryk for, at staten på det skarpeste tager afstand fra og med de strengeste retsmidler vil bekæmpe enhver virksomhed« af de i loven nævnte. Sagen var dermed bragt ud af verden på en måde, der tilfredsstillede tyskerne.

Midt i februar meddelte Renthe-Fink, at han ønskede de forestående kommunale valg udsat, Hans begrundelse var, at man nu stod foran den store forårsoffensiv, og under disse omstændigheder ville den uro, som en valgbevægelse fremkalder, være uheldig. Scavenius gjorde modforestillinger, men kravet blev fastholdt, og regeringen besluttede at imødekomme det. Ved lov af 24. februar forlængedes de siddende kommunalråds mandater for et år. Det er ikke let at se, hvordan danske kommunalvalg skulle kunne gribe forstyrrende ind i den tyske forårsoffensiv. Der er kun den forklaring, at Renthe-Fink endnu på dette tidspunkt troede at burde favorisere det danske nazistparti og derfor ikke var interesseret i at få dokumenteret, hvor ringe tilslutning det havde i befolkningen.

VII

Årsdagen for besættelsen forløb i ro. Tyskerne havde forlangt, at der skulle udsendes et opråb, hvori deres forstående og imødekommende holdning over for Danmark forherligedes, samtidig med at befolkningen fik pålæg om at afholde sig fra demonstrationer. Det lykkedes dog at få tyskerne til at acceptere et opråb af ret mådeholden Karakter.

Dagen efter brød et storpolitisk uvejr ind over landet. Efter at tyskerne havde erklæret også de grønlandske farvande for krigszone, besluttede U.S.A.s regering af hensyn til den vestlige halvkugles sikkerhed at tage Grønland under sin militære beskyttelse og oprette flåde- og luftbaser dér. Herom optog den forhandling med den danske gesandt i Washington, Henrik Kauffmann. Det stod naturligvis både den amerikanske regering og Kauffmann klart, at der ikke i København ville kunne opnås samtykke til disse forholdsregler, og forhandlingerne førtes derfor til ende, uden at den danske regering underrettedes. Kauffmanns standpunkt var dette, at når besættelsen under ingen omstændigheder var til at undgå, måtte man se at få udvirket de videst mulige garantier for Danmarks suverænitet og den grønlandske befolknings interesser. Han afsluttede da på egen hånd en overenskomst med den amerikanske

regering, hvori Danmarks overhøjhed over Grønland på ny anerkendtes. U.S.A.s ret til anlæg af flyvepladser, radiostationer, Krigshavne med tilhørende kommunikationer, befæstninger, værksteder o.s.fr. specificeredes nærmere, og det fastsloges, at den amerikanske regering skulle have udelukkende jurisdiktion over befolkningen i disse områder med undtagelse af danske statsborgere og indfødte grønlandere. Overenskomsten skulle »forblive i kraft, indtil der er enighed om, at de nuværende farer for det amerikanske kontinents fred og sikkerhed er ophørt«.

Den 10. april telegraferede Kauffmann indholdet af denne overenskomst til København. Han tilføjede, at han havde foretaget »det usædvanlige skridt« udelukkende af hensyn til Danmarks og Grønlands vel, hvad han håbede ville blive forestået af kongen og kabinettet. Telegrammet vakte den største bestyrtelse. Tyskerne blev yderlig forbitrede, og Ribbentrop, der straks blev underrettet, stillede et eftertrykkeligt forlangende om, at der blev udstedt en erklæring, som sagde, at hverken kongen eller noget medlem af regeringen forud havde haft kendskab til overenskomsten. Endvidere forlangte han Kauffmann afskediget, en protest fremsat og en lov vedtaget, hvorefter »landsforræderiske handlinger« af den karakter blev straffet på ære, liv og gods. Dette sidste krav afviste Scavenius, fordi sådanne lovbestemmelser også ville ramme de danske søfolk, der var gået i engelsk tjeneste.

Den danske kolonisation af Grønland havde fra gammel tid haft en særlig karakter. Vi havde betragtet det som en æresforpligtelse at beskytte den primitive indfødte befolkning mod »civilisationens farer« og opretholde en afspærring, der tjente dette formål. Herved forklares det stærke indtryk, Kauffmanns handling i første øjeblik gjorde. Pressen tog enstemmigt - og uden at der var lagt noget videre pres på den - afstand fra det skete, og såvel kongen som ministeriets medlemmer tiltrådte straks de forholdsregler, som Scavenius bragte i forslag. Der udstedtes lørdag den 12. april en officiel erklæring, hvori det hed:

Den således afsluttede overenskomst har selvsagt ingen folkeretlig gyldighed, da den er blevet til, uden at kongen eller den af ham udnævnte lovlige danske regering har medvirket eller overhovedet haft nogen som helst kendskab dertil.

Udenrigsministeren har ved note af dags dato over for den herværende amerikanske chargé d'affaires protesteret mod, at den ameri-

kanske regering i et spørgsmål om udøvelsen af Danmarks suveræne rettigheder over Grønland har forhandlet og sluttet overenskomst med gesandten i Washington, uden at denne i kraft af sin stilling eller særlige bemyndigelse har været beføjet til at handle på regeringens vegne.

Udenrigsministeren har ved samme note på forhånd protesteret mod, at U.S.A.s regering realiserer de i overenskomsten tilkendegivne planer om oprettelse af militære støttepunkter på Grønland med videre.

Det fremhæves endelig i noten, at den afsluttede overenskomst er uden bindende virkning for Danmark.

Minister Kauffmann er i anledning af sin optræden i denne sag ved kongelig resolution af dags dato tilbagekaldt fra posten som Danmarks gesandt i Washington, hvorefter han er blevet beordret til at begive sig til København og overdrage gesandtskabets ledelse til legationsråd Blechingberg som chargé d'affaires.

Endvidere indstilledes tre generalkonsuler, der fulgte Kauffmann, nemlig Georg Bech, New York, R. Baumann, Chicago, og Fr. Sporon Fiedler, San Francisco, til afsked. Afskedigelsen fandt sted ved kgl. resolution af 13. maj. Med undtagelse af landsfoged Svane i Godthåb,

I Vestre Fængsel blev det overdraget de tre »dér hensiddende« danske officerer at ordne og administrere fængslets bibliotek - en velkommen sysselsættelse, hvor man ellers ville være henvist til at snitte små heste eller trevle tovværk op! Juleaften dækkedes der et festligt bord i biblioteket, og fangerne fik Lov at fejre højtiden sammen. - Billedet viser f.h. oberstløjtnant Ørum, løjtnant Lannung og mekaniker Born ved julebordet.

der telegraferede til kongen, at han var blevet afpresset sin tilslutning til aktionen, lod de grønlandske myndigheder ikke høre fra sig.

Affæren udviklede sig nu videre. Scavenius havde allerede i ministeriets første møde om sagen udtrykt sine tvivl med hensyn til, om Kauffmann ville efterkomme hjemkaldelsesordren. Disse tvivl bekræftede sig omgående. I en note af 13. april til den amerikanske statssekretær erklærede Kauffmann, at han betragtede hjemkaldelsesordren som ugyldig, og at han agtede at forblive i embedet som Danmarks gesandt i Washington. Herom underrettede han den følgende dag Scavenius, idet han tilføjede, at den amerikanske regering vedblivende anerkendte ham som behørig bemyndiget gesandt for Danmark i Washington.

Da den første overraskelse havde sat sig, blev der herhjemme - navnlig mand og mand imellem, men til dels også inden for regeringen - rum for en mere nøgtern overvejelse. I virkeligheden var det jo den tyske krigsførelses interesser, hvis ærinde man gik! Man havde ikke protesteret mod, at Tyskland erklærede de grønlandske farvande for krigszone, men nu skulle man protestere mod, at U.S.A. drog konsekvensen deraf. Da Scavenius derfor mødte i ministeriet med Kauffmanns afslag på hjemkaldelsesordren og forlangte yderligere forholdsregler truffet, blev der navnlig fra Venstres side gjort indvendinger. Med tilslutning af Borsen erklærede Knud Kristensen, at der efter hans opfattelse nu var protesteret nok, og at Kauffmann i hvert fald først måtte høres. Scavenius drev imidlertid igennem, at der udsendtes en ny offentlig erklæring. Det fremgik tydeligt nok af denne, at det netop var den tyske krigsførelses interesser, man havde for øje. Det fastsloges i den, at Kauffmann havde »misbrugt kongens navn og beredt den danske regering alvorlige vanskeligheder«. Herefter hed det:

Han har ved sin handling tilsigtet etablering af en tilstand, hvorefter Grønland eller dele deraf kan komme under fremmed herredømme og under visse konstellationer blive udgangspunkt for aktioner i forbindelse med krigsoperationer. Ved sin optræden i denne sag har han således ikke blot gjort sig skyldig i grov tilsidesættelse af sine pligter som tjenestemand, men tillige i en forbrydelse mod statens selvstændighed og Sikkerhed.

Det oplystes sluttelig i erklæringen, at der var indledet strafferetlig

undersøgelse mod Kauffmann for overtrædelse af straffelovens landsforræderiparagraffer samt bestemmelserne i det oven for nævnte midlertidige tillæg til borgerlig straffelov.

Som situationen havde udviklet sig, fandt den amerikanske regering anledning til nærmere at redegøre for sine synspunkter over for den danske. Den 19. april tilstillede præsident Roosevelt kongen et budskab - det var, i overensstemmelse med traditionerne fra de dage, da unionens regering udvekslede budskaber med indianerhøvdingene i vesten, stilet til hans »store og gode ven« -, og heri påpegede Roosevelt, at Grønlands stilling »var blevet højst påtrængende på grund af tyske bombeflyvemaskiners overflyvning af Grønlands territorium, og den kendsgerning, at der på baggrund af den nyeste historie ikke var nogen sikkerhed for, at fremmede styrker ikke kunne besætte Grønland pludselig og uden varsel«. Han fortsatte:

»Det er De forenede Staters regering magtpåliggende at sikre sig, at Grønland ikke vil blive besat af nogen anden ikke-amerikansk nation end Danmark, og følgelig har denne regering fundet sig nødsaget af en aktuel trusel mod dansk suverænitet over Grønland til at tage skridt, som er ensbetydende med at holde Grønland i forvaring for Danmark indtil det tidspunkt, da den kongelige danske regering ophører at være underkastet en besættende nations tvang, og Danmarks fulde herredømme over Grønland kan genoprettes. Ingen legitime interesser vil blive modvirket ved De forenede Staters virksomhed i Grønland«.

En tilsvarende skrivelse modtog Scavenius fra udenrigsminister Cordell Hull.

Kongen var lidet tilbøjelig til yderligere at imødegå de amerikanske synspunkter, og det samme gjaldt flere af ministrene, der frygtede, at en fortsat noteudveksling under tysk tvang kunne vække misstemning i U.S.A. Men det var, hævdede Scavenius, nødvendigt af hensyn til Tyskland, at kongen besvarede Roosevelts budskab. Heri var Stauning enig med Scavenius. Efter en forhandling med kongen afgik den 25. april et svar, hvori det bl.a. hed:

»Jeg har pålagt min udenrigsminister over for Deres statssekretær at gøre nærmere rede for de synspunkter, som Deres budskab giver

mig anledning til at fremhæve, nemlig at min fhv. overordentlige gesandt og befuldmægtigede minister hos Dem, hr. Henrik Kauffmann, ved egenmægtig at underskrive overenskomsten af 9. april 1941 om Grønlands forsvar har overskredet grænserne for sin kompetence og handlet mod den danske forfatning, hvorefter han ikke længere nyder min tillid, at nævnte overenskomst er såvel statsretlig som folkeretlig ugyldig, at afsluttelsen af en sådan overenskomst også under normale forhold her i landet ville have været utænkelig, så meget mere som der derved skabes mulighed for besættelse af grønlandsk territorium af en fremmed stat i forbindelse med forventninger om den stedfindende krigsudvikling, at hr. Kauffmann efter afskedigelsen af statstjenesten er privatmand uden nogen kompetence til at repræsentere Danmark, og at det dårligt ville harmonere med vore fælles ønsker om bevarelse af alle bånd, der kan tjene dansk-amerikanske interesser, dersom den amerikanske regering vedblivende anerkendte ham som Danmarks officielle repræsentant, da dette ville være ensbetydende med, at diplomatisk kontakt mellem Danmark og U.S.A, blev umuliggjort i Washington og dermed et meget betydningsfuldt bånd ville blive brudt«.

Franklin D. Roosevelt (1882 - 1945) begyndte i 1907 sin løbebane som sagfører og blev 1913 understatssekretær i marinen. I 1921 ramtes han af børnelammelse, hvis alvorlige følger dog ikke hindrede ham i at fortsætte det store offentlige arbejde, der efterhånden blev betroet ham. Han blev 1923 guvernør i staten New York, valgtes 1932 med stor majoritet til U.S.A.s præsident (demokrat), førte i de følgende år en hårdnakket kamp mod den økonomiske krise i staterne og valgtes i 1936 for 2. gang til præsident. Da den tyske aggressionspolitik blev mere og mere åbenbar, forberedte han dels den amerikanske oprustning, dels søgte han ved personlige henvendelser til diktatorerne at fremkalde en afspænding. Da krigen brød ud, førte han med enestående dygtighed U.S.A. bort fra isolationisme og neutralitet til aktiv støtte af de kæmpende frie nationer, og ved Japans overfald på Pearl Harbour i decbr. 1941 trådte Amerika ind i krigen med hele sin eventyrligt voksende magt. Han genvalgtes for 3. gang i 1940 og for 4. gang i 1944 - enestående tildragelser i U.S.A.s historie og et vidnesbyrd om hans overordentlige autoritet. Til ham og Churchill så under krigen alle de undertrykte vesterlande hen i urokkelig tillid. Da sejren var nær, var hans kræfter udtømte, og han gik bort, medens millioner og atter millioner i og uden for staterne hyldede hans minde i dyb taknemmelighed.

I sit svar til Cordell Hull gjorde Scavenius mere udførligt - og i skarpere vendinger - de samme betragtninger gældende. Han lagde vægt på at fremhæve, at »i henseende til hr. Kauffmanns status er Danmarks besættelse uden betydning, thi uanset besættelsen udnævner og afskediger kongen på forfatningsmæssig måde sine gesandter såvel som sine embedsmænd i øvrigt«. Han hævdede derfor, at »det er en fiktion som gesandt at anerkende en person, der ikke har noget land og noget statsoverhoved bag sig«. Sagens springende punkt, den tyske trusel mod Grønland, kom man ikke ind på.

Krisen tilspidsede sig efterhånden yderligere, idet den amerikanske egering, der stadig kun anerkendte Kauffmann som Danmarks repræsentant, lagde pres på legationsråd Blechingberg og de to konsulære tjenestemænd Helmuth Møller og Tscheming for at få dem til at forlade landet. Herfra anviste pengemidler nægtedes udbetalt dem, medmindre de indvilgede i at rejse. Sidst i juni blev krisen akut. Den 19. juni anmodede den tyske regering U.S.A.s regering om at hjemkalde de amerikanske konsulere i det tyske rige og de hærtagne europæiske lande. Den danske regering fik da også en anmodning fra tyskerne om at foretage et tilsvarende skridt. Det skete. Under henvisning til, at den amerikanske regering stadig nægtede at anerkende de af Danmark udpegede repræsentationer, anmodedes det amerikanske gesandtskab »om at ville drage omsorg for, at de her i landet ansatte amerikanske konsulære tjenestemænd, der er amerikanske statsborgere, forlader Danmark inden den 15. juli d.å., og at ligeledes de af American Express Company's medarbejdere, som er amerikanske statsborgere, forlader landet inden samme dato«.

VIII

På grundlovsdagen afholdtes i Idrætsparken en fodboldkamp, hvorunder det kom til kraftige demonstrationer over for nogle tilstedeværende tyske soldater. Renthe-Fink benyttede denne begivenhed som påskud til at kræve justitsminister Harald Petersen fjernet, skønt han jo hverken havde kunnet gøre fra eller til. Men han havde vakt tyskeres uvilje. Han havde gennemført de forskellige foranstaltninger, de fra tid til anden havde ønsket; men de syntes ikke om hans forhandlingsform, og de besværede sig stedse mere højlydt over stemningen

her i landet. Den »kolde skulder« gjorde sig stadig mere og mere gældende. Vore soldater hilste ikke de tyske officerer, klagede de, folk spyttede på tyskerne o.s.fr. Alt dette førte de tilbage til, at politiet ikke i tilstrækkelig grad holdt befolkningen i ave, og det skulle være Harald Petersens skyld. Tyskerne måtte kræve, hævdede Renthe-Fink over for Scavenius, at to ministerier, nemlig udenrigsministeriet og justitsministeriet, var »sikre« for dem. Udenrigsministeriet kan ikke have givet dem grund til klage; men med justitsministeriet var det altså galt fat. Harald Petersen måtte bort, og der måtte ansættes en departementchef, som havde de særlige politisager under sig.

Det er overflødigt at nævne, at Scavenius beredvilligt gik ind på det tyske krav og energisk forfægtede det under forhandlingerne i ministeriet. Men også stemning mente, at man måtte give efter. Derimod var ikke blot Venstres og de Konservatives repræsentanter i ministeriet, men også Buhl, Bording og Jørgen Jørgensen uvillige til at bøje sig. Buhl fandt det farligt uden videre at godkende, at de to nævnte ministerier skulle være »sikre« for tyskerne, og han såvel som Jørgen Jørgensen fremhævede, at det kun kunne tjene til at skærpe stemningen over for tyskerne, hvis et ministerskifte nu på tysk ordre fandt sted. Halfdan Hendriksen vendte sig meget skarpt mod det tyske krav. Med tilslutning fra Børsen hævdede han, at når det var begivenhederne i Idrætsparken og politiets holdning, man ankede over, måtte det være politidirektør Stamm, der skulle afskediges, ikke justitsministeren. Stauning og Scavenius erklærede imidlertid samstemmende, at det ville være umuligt at afskedige Stamm, og nye forhandlinger med tyskerne ville efter deres opfattelse heller ikke nytte. Kravet stod fast.

Afgørende for sagens udfald var det, at Harald Petersen selv fandt det rigtigst at gå. Han erklærede, at han var rede til at gøre, hvad man måtte finde gavnlige for landet. Hans person var i denne forbindelse ligegyldig. Det var efter hans mening de hjemlige nazister, der var på nakken af ham, og hvis der i forholdet til dem ikke blev truffet en klar ordning med tyskerne, ville det ikke være muligt for ham at blive. Han måtte i så fald træde tilbage.

Ministeriet overlod samarbejdsudvalget at træffe den endelige beslutning på grundlag af Harald Petersens erklæring. Også i samarbejdsudvalget var man overvejende utilbøjelig til at lade Harald Petersen falde. Men situationen var den, at Stauning og Scavenius vist nok på

forhånd havde ladet tyskerne forstå, at sagen kunne ordnes som ønsket, og da også Harald Petersen selv helst ville gå, blev resultatet, at man indvilgede.

Tyskernes krav om oprettelse af et særligt justitsministerielt departement til behandling af sager, der havde relation til dem, blev straks imødekommet. Man udså politiinspektør Eivind Larsen til at beklæde dette embede. Derimod voldte det store vanskeligheder at få selve justitsministerposten besat. Tyskerne havde, da de fremsatte deres krav om Harald Petersens afgang, peget på rigspolitichef Thune Jacobsen, der følgelig var Scavenius's kandidat. Fra anden side ytrede der imidlertid betænkeligheder, og selv vægrede han sig ved at gå ind til denne uriaspost. Man drøftede forskellige muligheder. Bl.a. blev byretspræsident Rytters navn nævnet. Afgørelsen trak længe ud, men det blev dog til sidst, som tyskerne ville have det. Den 8. juli meddeltes det officielt, at Harald Petersen var trådt tilbage og afløst af rigspolitichef E. Thune Jacobsen. Stauning fandt det i forbindelse med dette ministerskifte fornødent at fremsætte en udtalelse i radioen, ved hvilken han opfordrede befolkningen til at vise den nye minister tillid og yde ham støtte.

På samme tid fandt et skifte sted inden for den øverste hærledelse. Tyskerne forebragte i juni 1941 et ønske om, at danske militære styrker side om side med tyske soldater skulle afværge eventuelle angreb af engelske faldskærmsjægere på visse industrielle virksomheder, bl.a. »Scandia« i Randers. Sagen drøftedes i et møde med de militære chefer, idet det oplystes, at Scavenius var indstillet på at give et bejaende svar. General Prior modsatte sig energisk det tyske ønske. Disciplinen i hæren ville ikke kunne holde til, at danske styrker samvirkede med en militærmagt, der havde overfaldet Danmark. Uden at forhandle med kongen traf ikke desto mindre regeringen den beslutning, at tyskerne skulle have deres vilje. Dette blev meddelt generalkommandoen den 26. juni, og general Prior indgav da straks sin afskedsansøgning. Kongen billigede hans holdning og bevilgede ham hans afsked. General E. Gørtz overtog derefter stillingen som kommanderende general, stærkt presset dertil af regeringen og de ledende officerer. Episoden kom ikke til offentlighedens kundskab.

X

Den 22. juni kl. 3 morgen gik tyske og rumænske tropper uvarslet til angreb mod Rusland fra Murmanskysten til det sorte hav. Tre dage senere inddroges også Finland i hrigen på tysk side.

Her i landet drog disse begivenheder skæbnesvangre virkninger efter sig. Om morgenen den 22. juni arresteredes et stort antal af det kommunistiske partis ledere, deriblandt folketingsmand Martin Nielsen. Partiets to andre folketingsmænd, Aksel Larsen og P. A. fensen, lykkedes det at undslippe. Der var her tale om et klart grundlovsbrud. Men det var en tysk ordre, man adlød, og man mente ikke, der var nogen vej udenom. Tyskerne forlangte desuden, at vi skulle trække vort gesandtskab i Moskva tilbage, og den 24. juni meddelte udenrigsministeriet officielt, at regeringen i den foreliggende situation havde »skønnet det rigtigst« at hjemkalde gesandten og hans personale. Fiktionen om, at vi handlede af egen drift, opretholdtes, og det samme var tilfældet, da den danske regering nogle uger senere anerkendte aksemagternes lydstater Kroatien, Manchukuo og Nanking-Kina. Dette sidste førte til, at Chungking-Kina afbrød den diplomatiske forbindelse med Danmark.

Endelig forlangte tyskerne, at vi skulle udstede en erklæring, i hvilken vi tog stilling til denne nye fase i storkrigen. Det kostede flere dages oprivende forhandlinger inden for regeringen og samarbejdsudvalget at nå til enighed om denne erklærings ordlyd. Scavenius mødte straks den 23. juni med et udkast, der indeholdt hans yndlingsudtryk om Tyskland, som nu havde vendt sine våben mod øst »for at hævde de i det europæiske skæbnefællesskab forenede staters interesse«, og om Finland, der »sammen med den sejrriige tyske værnemagt har optaget kampen for at genvinde de tabte landsdele«. Flere af de politiske ministre, navnlig Fibiger, Halfdan Hendriksen, Jørgen Jørgensen og Bording, kritiserede udkastet og ønskede det ændret. Således erklærede Fibiger, at han ikke kunne gå med til en udtalelse, der tog parti for et bestemt land mod andre, herunder England. Man enedes omsider om en modificeret form; men allerede den næste dag kom Scavenius igen og meddelte, at denne form ikke kunne godkendes, den måtte forstærkes. Tyskerne ønskede, at udtalelsen bl.a. kom til at indeholde følgende:

»Nu som tidligere deltager Danmark ikke i dette krigeriske opgør, men står moralsk ved siden af dem, som forsvarer Europa mod bolchevismen. For at give sin bekendelse til den europæiske solidaritet og sin europæ-

iske ansvarsfølelse et klart udtryk har den danske regering, der allerede har tilbagekaldt den danske legation fra Moskva, nu også besluttet sig til at afbryde sine forbindelser til Sovjetunionen«.

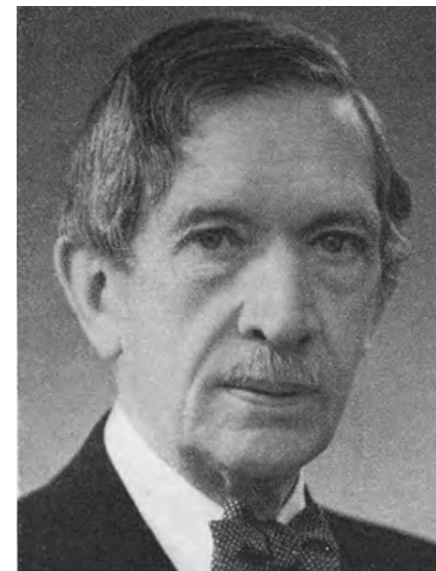
I ministermødet den 26. juni kom det til et stormende opgør om spørgsmålet. Den tyske formulering afvistes; men Scavenius krævede det i hvert fald præciseret, at den danske regering, »der allerede er gået ind i det europæiske samarbejde, ikke kan være en ligegyldig tilskuer til udviklingen«. Medens Stauning for sit vedkommende lod lidenskaberne rase og næppe gjorde noget forsøg på at tage ledelsen, gik flertallet af ministre skarpt mod Scavenius. De ønskede at blive stående ved den formulering, man først var nået til. En erklæring som den, Scavenius ønskede, ville kun tjene til her i landet at skærpe stemningen over for tyskerne. Scavenius gjorde sagen til et kabinets-spørgsmål for sig. Han stod i en bestemt politik over for Tyskland, og den ville han ikke fravige, erklærede han. Buhl bemærkede hertil, at hvis Scavenius ikke mente at kunne frafalde sit standpunkt, forelå der jo en ny situation, som man så måtte tage stilling til.

Man gik til samarbejdsudvalget, der filede lidt på udtrykkene og derefter tiltrådte udtalelsen. Men i et ministermøde senere på dagen erklærede Knud Kristensen, at han ikke ville kunne blive siddende i regeringen, hvis udtalelsen blev vedtaget selv i denne nye form. Hertil sluttede Halfdan Hendriksen sig. Det kom på ny til en meget bevæget diskussion, hvorunder Scavenius atter slog på, at han ville benytte lejligheden til »at slippe ud af det hele«. Omsider enedes man da om at udsende følgende, i sammenligning med de først foreliggende udkast temmelig af dæmpede erklæring:

»Ved den krig, som nu er brudt ud mellem Tyskland og Sovjetunionen, er det store våbenopgør i Europa indtrådt i en ny fase, som må påkalde vor opmærksomhed i en ganske særlig grad, thi Tyskland har nu vendt sine våben mod øst i en kamp mod en magt, som gennem en årrække har betydet en trusel mod nordiske staters velfærd og trivsel.

At frygten i Norden for faren fra øst ikke var ubegrundet, viste det angreb, som Sovjetunionen i slutningen af 1939 foretog på Finland, hvis heltemodige forsvar i en ulige kamp her i landet fremkaldte en bølge af sympati for vore kæmpende brødre i nord. Det danske folk be-

Eigil Thune Jacobsen (f. 1880) havde beklædt forskellige politiembeder, da han 1926 blev chef for Københavns Opdagelsespoliti og derefter 1933-36 chef for Statspolitiet. I 1938 blev han rigspolitichef og indtrådte så 1941 i ministeriet Stauning som afløser for Harald Petersen. Han varetog ligeledes under ministerierne Buhl og Scavenius justitsministeriet og gik først af den 29. august 1943.

men ud fra denne fælles europæiske interesse kan udviklingen ikke være ligegyldig for Danmark. Erkendelsen heraf har fundet udtryk deri, at det danske gesandtskab i Moskva er blevet kaldt tilbage, hvorefter forbindelsen mellem Danmark og Sovjetunionen er afbrudt«.

Eivind Larsen (f. 1898) blev 1928 sekretær i justitsministeriet efter i flere år at have fungeret som sådan. Tillige var han 1923-32 sekretær hos rigsadvokaten, udnævntes 1932 til politiadvokat, var politimester i Helsingør 1926 og ansattes året efter som chef for Københavns Opdagelsespoliti. I 1940-41 konstitueret statsadvokat for København, fra 1941 departementschef i justitsministeriet.

væges af de samme følelser nu, da kampen er genoptaget efter Ruslands fornyede angreb på Finland, men denne gang fører Finland ikke sin kamp alene, men sammen med andre europæiske lande kæmper det under Tysklands førerskab for at bevare en samfundsorden i overensstemmelse med europæisk kultur. Der er en fælles europæisk interesse i dette opgør, hvis resultat på afgørende måde vil kunne bidrage til at bevare Europas lande for indre samfundsopløsning.

Nu som tidligere deltager Danmark ikke i dette krigeriske opgør,

Denne udtalelse offentliggjordes den 26. juni. Den kommenteredes med tilslutning i de samarbejdende partiers presse.

Tyskerne havde således ikke kunnet få regeringen til i ord at erklære sig moralsk solidarisk med »det europæiske korstog« mod bolchevismen. Nu skulle den til gengæld gøre det i handling: man forlangte, at der skulle opstilles et hvervet korps til indsættelse på Østfronten. Det var D.N.S.A.P., der efter tysk tilskyndelse havde taget initiativet, men det ønskedes, at hvervningen foretoges under re-

geringens auspicer, og at korpsets udrustning fandt sted ved hjælp af statsmidler. Inden for ministeriet stod meningene som sædvanlig skarpt over for hinanden. tanken var grebet med særlig iver af Gunnar Larsen, som mente, at der burde oprettes et stats-hvervningskontor. Det var ikke tilstrækkeligt, hævdede han, at regeringen ikke modsatte sig en hvervning, iværksat af D.N.S.A.P. Den måtte selv sørge for at »sætte gang i tingene«. Scavenius mente ligeledes, at regeringen burde tage sagen i sin hånd. På hans foranstaltning blev radioen i de sidste dage af juni brugt til propaganda for nazisternes hvervning.

Stauning synes at have haft flere betænkeligheder end sædvanligt ved at følge Scavenius og Gunnar Larsen, men den kraftigste modstand repræsenteredes atter af Buhl, Bording, Halfdan Hendriksen, Knud Kristensen og Jørgen Jørgensen. Det hævdedes bl.a., at hvis krigen i øst, som tyskerne mente, var forbi i løbet af tre uger, kunne man frygte, at korpset, når det nu engang stod der, ville blive sat ind mod England. Samarbejdsudvalget frarådede meget energisk, at staten oprettede et hvervningskontor, og det udtalte ligeledes sin utilfredshed med, at der i radioen var agiteret for hvervning. Under disse omstændigheder besluttede man da, at der ikke kunne være tale om hvervning under statens ledelse. Det var, som Stauning udtrykte det, »vist bedst, trafikministeren holdt sig væk fra sagen«.

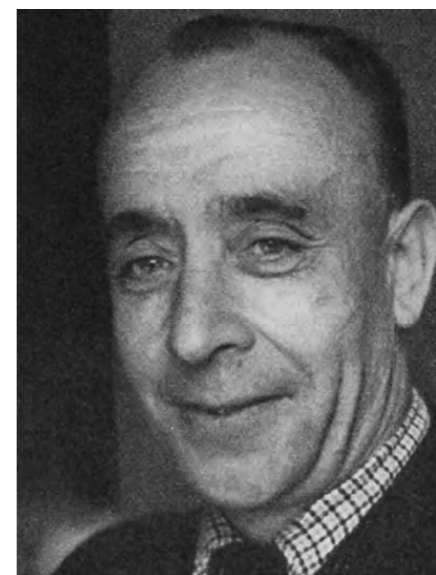
Ministeriet tog i så henseende ikke fejl af stemningen i befolkningen. Der var i visse kredse stadig et ønske om at yde Finland humanitær hjælp. Der blev sendt en ambulance o.a. derop, og senere modtog man et antal finske børn til pleje her i landet. Bladene støttede disse foranstaltninger - i den hensigt at afvende yderligere tyske krav. Men tyskerne på deres side tog heller ikke fejl af stemningen. I dagene efter krigsudbruddet indfandt der sig nogle højere tyske politiofficerer, der havde til opgave at undersøge, om det fortsat kunne tillades det danske politi at overvåge roen og ordenen i landet. Det skyldes vist nok navnlig den bedømmelse, værnemagtens ledelse anlagde, at undersøgelsen faldt ud til gunst for vore interesser. Man frafaldt kravet om tysk politis overhøjhed i forventningen om, at det danske politi ville vide »at holde stemningen rimeligt i tømme«. Men betingelsen var, at vi symbolsk gik med i »Korstøget«. Den humanitære hjælp til Finland interesserede ikke tyskerne. Vi måtte gå aktivt med og opstille et hvervet korps. Det blev sagt, at forlangendet var udgået fra ingen ringere

Aksel Larsen (f. 1897) var gennem sit arbejde kommet i forbindelse med de kommunistiske tanker og blev 1924 første gang opstillet som kandidat til folketingsvalget. 1932 indvalgte han i Folketinget og var siden nytår 1933 partiets formand. Den 22. juni 1941 gik han under jorden, og deltog energisk i det illegale arbejde, arresteret den 5. novbr. 1942 og i august 1943 ført til tysk tugthus. Overført til Sachsenhausen, og senere via Neungamme til Sverige. Minister uden portefuille i regeringen af 5. maj 1945.

de lørdag den 5. juli, hvor fem af ministrene var fraværende, overvejedes det, om man skulle modsætte sig hvervningen eller passivt se til. Der blev imidlertid kun udtalt et ønske om, at spørgsmålet toges op til drøftelse, når ministeriet en af de første dage i ugen var fuldtalligt.

Så tog imidlertid Scavenius samme dag sagen med en trumf. Han

Martin Nielsen (f. 1900) blev 1920 medlem af det kommunistiske parti. Efter i nogle år at have virket som forretningsfører ved »Arbejderbladet« blev han fra nytår 1934 dets chefredaktør. 1939 indvalgt i Folketinget. Efter ophold i Vestre og Horserød, deporteredes han den 2. oktbr. 1943 til Stutthof ved Danzig og befriedes i marts 1945. Via Moskva vendte han tilbage til Danmark og genindtog sin plads i Folketinget, hvor han under bevægede debatter krævede tinget til ansvar for grundlovsbruddet i 1941.

end Hitler selv, og at han personlig havde beskæftiget sig med sagen.

Under dette pres kom da »Frikorps Danmark« i stand. Ledelsen overtoges af oberstløjtnant C. P. Kryssing, og der udfoldedes i de sidste dage af juni og de første dage af juli livlige hvervningsbestræbelser. Der næredes stadig inden for ministeriet den mest udprægede modvilje mod, at regeringen og staten på nogen måde engagerede sig i foretagendet. Et krav fra Frits Clausen og Kryssing om, at staten bevilgede 5 mill. kr. til affholdelse af udgifterne ved korpsets oprettelse, afvist. I et ministermøde

lørdag den 5. juli, hvor fem af ministrene var fraværende, overvejedes det, om man skulle modsætte sig hvervningen eller passivt se til. Der blev imidlertid kun udtalt et ønske om, at spørgsmålet toges op til drøftelse, når ministeriet en af de første dage i ugen var fuldtalligt. Så tog imidlertid Scavenius samme dag sagen med en trumf. Han hævdede, at det ville få katastrofale følger for landet - både i øjeblikket og siden, når den meget omtalte nyordning af Europa skulle finde sted -, om vi svigtede. Han lod derfor lederen af udenrigsministeriets pressebureau, kontorchef Eskelund, sammenkalde de københavnske blades og provinsbureauernes redaktører til et møde lørdag eftermiddag kl. 15,30. På udenrigsministerens vegne udviklede Eskelund her de synspunkter, man ønskede bladene skulle anlægge. De blade, der beskæftigede sig med den humanitære hjælp til Finland

uden samtidig at vise interesse for »Frikorps Danmark«, satte pressens frihed og hele landets stilling fremefter på spil. Man måtte derfor ikke lægge dannelsen af Frikorpset hindringer i vejen, og det var ikke tilstrækkeligt, at man forholdt sig passiv, der måtte også aktiv støtte til. Tyskerne tillagde sagen en overordentlig betydning, og det måtte huskes, at når Rusland var slået ned - og det ville næppe vare længe -, kunne Tyskland uden hindringer fra nogen magt på fastlandet gå i gang med Europas nyordning, og da gjaldt det, at vi ikke havde udsat os for mistillid fra tysk side. Eskelund oplyste sluttelig, at der senere på eftermiddagen vilde blive afholdt et møde på d'Angleterre, hvor oberstløjtnant Kryssing ville holde en tale om Frikorpset. Han henstillede, at pressen refererede denne tale.

Der udspandt sig herefter nogen diskussion:

Redaktør H. Hansen, Venstres Pressebureau, spurgte: - Er dette udenrigsministerens eller regeringens synspunkter og ønsker?

Eskelund: - Dette spørgsmål kan jeg ikke besvare. Men regeringen har vel godkendt, hvad der her er fremført.

H. Hansen: - Jeg har grund til at mene, at ikke hele regeringen er enig med udenrigsministeren - Venstres ministre i al fald ikke. Det var bedst, om vi kunne vente med at tage stilling, indtil regeringen har holdt møde, men det kan tidligst ske på onsdag.

Eskelund: - Jeg har kun fremsat, hvad ministeren har ønsket.

H. Hansen: - Hvad vil der ske, hvis vore blade nægter at optage et referat af oberstløjtnant Kryssings tale?

Eskelund: - Jeg tror, det ville medføre meget alvorlige konsekvenser - ikke alene for Venstres blade, men for hele pressen, ja for vort land.

Intet dansk blad udover de nazistiske efterkom ministerens opfordring til at gå aktivt i brechen for »Frikorps Danmark«. Men under de foreliggende omstændigheder besluttede man at deltage i mødet på d'Angleterre kl. 17,30. Her bød presseattaché Meissner velkommen og oplyste, at den tyske rigsregering med særlig glæde havde modtaget meddelelsen om oprettelsen af »Frikorps Danmark«. Man opfattede dette som et bidrag til kampen mod bolchevikstyret og til dannelsen af den europæiske militære fællesfront mod Rusland.

Derefter talte oberstløjtnant Kryssing. Han var, sagde han, ikke

medlem af det nazistiske parti, og hvad han senere kunne blive, vidste han ikke. Men siden den 9. april havde det været et hårdt job for ham at være soldat i Danmark. Han havde mistet enhver tillid til, at det demokratiske Danmark kunne vække nationen af den usselhed, der førte til den 9. april. Men når nu regeringen gav danske soldater en chance til at genoprette lidt af den danske nations ære, så måtte de tage den og i øvrigt overvinde sig selv til at iføre sig den tyske hærs uniformer med mere. Kommandosproget i korpset ville blive dansk, og »det er så lykkeligt,« ytrede han, »at vi har fået lov til at bære navnet Danmark på ærmet. Det forpligter os endnu mere, thi hvad snavs der eventuelt kan falde på os, falder tilbage på Danmark (!)«.

Det kan her tilføjes, at det første stænk faldt på ham selv, idet han, efter at korpset var indsat på Østfronten, hurtigt blev afsat som dets kommandant, fordi han viste sig uduelig. Førerskabet overtoges derefter af premierløjtnant C. F. v. Schalburg, der kom til at give det navn.

Presseattaché Meissner supplerede Kryssings udtalelser med et udførligt foredrag om den fare, Rusland betød for Norden, og om den fælleseuropæiske pligt til at møde denne fare. Hans såvel som Kryssings udtalelser refereredes kort i bladene.

Den følgende morgen, søndag den 6. juli, indeholdt de fire store københavnske blade et kraftigt opsat avertissement med overskriften: »Opråb fra kommandanten for »Frikorps Danmark«.« Det havde følgende ordlyd:

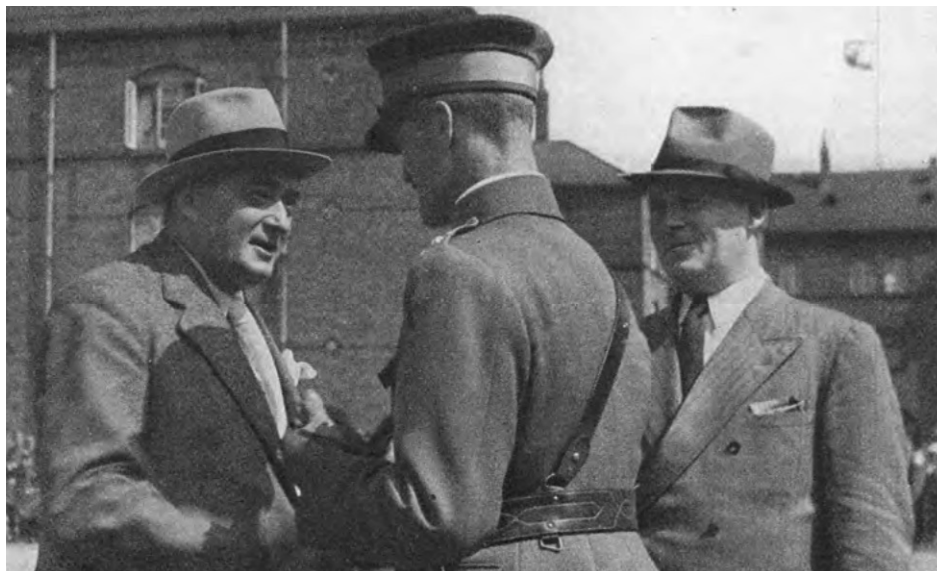
Danske mænd!

Med regeringens anerkendelse har jeg fået overdraget kommandoen over »Frikorps Danmark«. - Korpset vil blive sat ind mod den bolchevikiske verdensfjende, som flere gange har truet Nordens sikkerhed og dermed også vort fædrelands frihed og kultur.

Danske mænd! Jeg opfordrer jer til at slutte op i »Frikorps Danmark«s rækker, for at vi kan gøre en samlet indsats mod bolchevismen.

Danske soldater, som har af tjent eller aftjener deres værnepligt, kan uden hensyn til våben-art indrulleres i korpset.

For Danmarks ære, for vort folks frihed og vort fædrelands fremtid slutter vi os sammen i våbenbroderskab med de nationer, der allerede er trådt an til kamp mod Europas og dermed også mod vort lands fjende.

*C. P. Kryssing,
Oberstløjtnant, Kommandant for
»Frikorps Danmark«.*

Tre herrer drøfter opstemt Frikorpsets chancer som »Storgermanien«s redningskorps. Til venstre i billedet står Helge Bangsted, fra 1940 ansvarshavende redaktør af forræderbladet »Fædrelandet« og fra 1941 redaktør af D.N.S.A.P.'s månedsbreve. I midten ser man oberstløjtnant Kryssing, som endnu ikke har fået ombyttet den danske uniform med hans fædrelands fjendes. Og yderst til højre følger en nazistisk journalist, hr. Fenøe, smilende de to storaktørers samtale.

Med dette avertissement var foretaget så at sige ved et kup hængt på regeringen. Det var ikke rigtigt, at regeringen havde anerkendt korpset og dets leder. Som opråbet i det hele var affattet, måtte man få det indtryk, at det her drejede sig om en statshandling, en aktion på det danske folks vegne, hvilket unægteligt var fjernt fra virkeligheden. Inden for ministeriet reageredes der da også meget heftigt over for Scavenius' egenmægtige optræden. Om mandagen samledes de i København tilstedeværende ministre for at drøfte et af krigsministeriet udarbejdet memorandum om de betingelser, hvorunder danske officerer og menige kunne træde uden for nummer og melde sig til Frikorpset. I krigsministeriets affattelse formede dette memorandum sig nærmest som en tilskyndelse for danske militærpersoner til at gøre dette. Det skulle ikke komme dem til skade i deres fremtidige stilling inden for hæren, hed det. De militære afdelinger opfordredes til at gøre mandskabet bekendt med memorandumet og til ikke at lægge hindringer i vejen for nogen, som måtte ønske at gå ind i Frikorpset o.s.fr. Det var ikke meningen, at dette memorandum skulle offentlig-

gøres i Danmark, men, som Scavenius sagde, kun »bruges i Tyskland«. Man afdæmpede visse af de mest udæskende vendinger og gik derefter, skønt modstræbende, med til, at det blev udsendt. I øvrigt drejede debatten sig om det tryk, der om lørdagen var lagt på pressen, samt om Kryssings opråb. Stauning havde nu omsider fundet sit vante stude ved Scavenius' side. Det samme gjaldt Kjærbøl, der dog bemærkede, at han fandt den måde, hvorpå Scavenius var optrådt, »højst uheldig«. Da Buhl, Bording, Knud Kristensen og Fibiger var fraværende, repræsenteredes oppositionen af Halfdan Hendriksen og Jørgen Jørgensen. »Er vi nu ikke snart med i krigen på tysk side?« udbrød Jørgen Jørgensen. Han og Halfdan Hendriksen, der udtalte, at han ville fralægge sig ethvert ansvar for den udvikling, regeringens stilling til »Frikorps Danmark« gennem udenrigsministerens optræden var undergået, gjorde meget eftertrykkeligt gældende, at ministeriet aldrig havde givet »Frikorps Danmark« sin godkendelse, og at befolkningen ikke ville kunne forstå, hvad der her var sket. For ministeriet gjaldt det først og fremmest om, hævdede de, at bevare befolkningens tillid.

Sagen gav anledning til en forbigående udenrigsministeriel krise, hvis forløb er yderst betegnende for de kår, hvorunder ministeriet arbejdede. Onsdag den 9. juli afholdtes et ministermøde, hvor samtlige ministre var til stede. Knud Kristensen rejste her hele spørgsmålet om den kurs, der blev fulgt i forholdet til Tyskland. Han protesterede skarpt imod, at kongen og ministeriet offentligt var gjort ansvarlige for frikorpsets dannelse, og han hævdede, at den linie, Scavenius havde lagt ud, til sidst ville føre os ind i fuld solidaritet med Tyskland, så ministeriet lod landets selvstændighed i stikken og mistede befolkningens tillid. Han mente ikke, at ministeriet skulle svigte sin overbevisning og sige ja til alt, hvad tyskerne kom med, og han ville for sit vedkommende ikke stiltiende acceptere, at man fortsatte ad den vej, der under Scavenius' ledelse var betrådt.

Knud Kristensen havde her givet udtryk for, hvad de politiske ministre mer eller mindre kunne slutte sig til. Man bebrejdede Scavenius, at han udsendte erklæringer, der ikke stemte overens med de trufne aftaler, og selv om man måtte tage hensyn til, at landet var besat, og at ministeriet som følge heraf arbejdede under tysk tryk og måtte forhandle sig frem, mente man, at Scavenius alt for hurtigt gik ind på de tyske krav. Det lod sig ikke gøre at opelske en mere tyskvenlig stem-

ning i befolkningen, og med den kurs, der var slået ind på, stod ministeriet i begreb med at sætte befolkningens tillid over styr.

Stauning gjorde et svagt forsøg på at mægle mellem de modstridende opfattelser, men det lykkedes ham ikke. Den eneste, der i højt mod trådte ind for Scavenius, var Gunnar Larsen, som fandt, at alting var gået »strålende« her i landet siden besættelsen, og at vi kunne prise os lykkelige. I øvrigt gik opfattelserne helt overvejende Scavenius imod.

Selv ville Scavenius ingen bebrejdelser høre. Hans politik grundede sig på erklæringen af 8. juli 1940, som ministeriet havde godkendt. Der var efter hans opfattelse ingen politik i at sige nej. Et udenrigsministerium måtte i det hele taget aldrig sige nej, men altid forhandle. Helst burde man overlade udenrigspolitikken til kongen, statsministeren og udenrigsministeren, idet da det øvrige ministerium ville være fritaget for ansvaret! Men som det nu var, betød indenrigsministerens udtalelser en tilkendegivelse af, at han ikke var sin plads voksen, og da ministre af de fire partier havde sluttet sig til dem og udtalt mistillid til ham, måtte han bede statsministeren søge sig en anden udenrigsminister.

Han forlod derefter mødet, uden at nogen holdt på ham. Man var fra de øvrige ministres side åbenbart indstillet på at tage ham på ordet. Han udeblev også i den følgende uges tid fra ministermøderne, og på Staunings initiativ førtes der derefter mellem de politiske ministre nogle forhandlinger om muligheden af et udenrigsministerskifte. Stauning var selv stemt for, at man skulle søge at få Munch tilbage, og tanken herom fandt almindelig tilslutning. Brorsen udtalte, at Munch altid havde optrådt korrekt og loyalt, hvad man fra flere sider sluttede sig til. Den eneste, der udtalte betænkeligheder, var Halfdan Hendriksen, som frygtede, at Munchs tilbagevenden ville være ensbetydende med en saldokvittering for alt, hvad der lå forud for den 9. april. Over for et i øvrigt enstemmigt ønske blandt de politiske ministre ville han dog ikke insistere, og Stauning bemyndigedes da til at tale med Munch. Man regnede for resten med, at Munch ville sige nej, hvad også blev tilfældet. Desuden kom andre momenter til. Minister Mohr, der den 7. juni efter kammerherre Zahles død havde overtaget gesandtposten i Berlin og var blevet efterfulgt som direktør i udenrigsministeriet af legationsråd Nils Svenningsen, opholdt sig i de pågældende dage i København. Han var efter Munchs afslag på tale som Scavenius'

efterfølger, og han blev tilkaldt til en rådslagning med ministrene. Han frarådede meget indtrængende et skifte, hvori jo også lå, at han ikke selv ønskede at træde til. Han og Stauning havde derefter en forhandling med kongen, der i hvert fald ikke mente, at Munch burde vende tilbage. Stauning blev derefter betænkelig ved at foretage et skifte, og skønt de øvrige politiske ministre vedblivende ønskede Scavenius' afgang, uanset hvilke konsekvenser den kunne drage efter sig, nødtes de til at bøje sig for Staunings beslutning. Stauning havde den 14. juli talt med Scavenius, der var villig til at fortsætte, men ganske vist kun på den betingelse, at ministrene ydmygede sig og vedtog en tillidserklæring til ham.

Den 15. juli gav han igen møde i ministeriet for personlig at inkassere sin triumf. Situationen var fuldkommen barok. Han var ikke tilfredsstillet ved, at ministrene måtte finde sig i hans genkomst. Han forlangte af dem, at de så at sige knælende skulle afsvære deres vildfarelser. De vægrede sig i det længste. En efter en stod de op og erklærede, at de ikke kunne tiltræde et tillidsvotum. De bad ham ikke stille sagen »på spidsen. De ønskede, som en af dem udtrykte det, ikke at gå til Canossa. Knud Kristensen spurgte ham til sidst, hvad han egentlig ville med en tillidserklæring, der af de politiske ministre var motiveret med, at de nærede mistillid til ham! Men intet hjalp. Scavenius erklærede kort og godt, at det var nødvendigt, han fik tillidserklæringen, og også Stauning ønskede konflikten bilagt på denne måde. Efter en langvarig, hed diskussion løsnedes sammenholdet mellem de protesterende. Som Stauning stillede sig, var det selve det nationale samarbejde, der stod på spil, og der var derfor ingen vej udenom. Halfdan Hendriksen tolkede sikkert den almindelige stemning, da han motiverede sin godkendelse af tillidserklæringen med at sige, at skønt den udtrykte det diametralt modsatte af, hvad han mente, ville han af hensyn til det heles vel tiltræde den. Han forstod ganske vist ikke, hvad udenrigsministeren ville vinde ved at fastholde et krav, der gik på tværs af de politiske ministres syn på ham og hans virksomhed.

Knud Kristensen var den eneste, der vedvarende nægtede at tiltræde erklæringen. Stærkt presset lovede han til sidst, at han ville overveje sagen endnu en gang. Den følgende dag skrev han til Stauning, at han måtte fastholde sin modstand mod erklæringen, og at han ønskede dette tilført protokollen. Buhl og Bording henvendte sig da til ham - vist

nok i forståelse med Stauning - og opfordrede ham indtrængende til at godkende tillidserklæringen eller dog i det mindste frafalde kravet om protokoltilførslen. En sådan ville få diskussionen til at blusse op igen, uden at der var udsigt til, at der kunne komme et fornuftigt resultat ud deraf. I et nyt brev til Stauning frafaldt derefter Knud Kristensen »indtil videre« sin anmodning om at få sit votum tilført protokollen.

Medens alt dette stod på, havde tyskerne stillet krav om at det kommunistiske parti skulle opløses. De ønskede tillige, oplyste Scavenius i ministermødet den 3. juli, at ramme en række mænd, som de mente havde tilknytning til kommunisterne, bl.a. Hedtoft-Hansen og H. C. Hansen, der, sagde de, burde sættes ud af rigsdagen. Også Hartvig Frisch, der den 1. juli var blevet udnævnt til professor i klassisk filologi, var de misfornøjede med. De havde over for Scavenius udtrykt deres forbavselse over denne udnævnelse.

Deres uvilje mod de tre socialdemokrater fik dog intet praktisk udslag. Derimod vedvarede jagten på kommunisterne. Det meddeltes senere offentligt, at i alt 269 kommunister var blevet »taget i forvaring«. Af dem blev efter nogen tids forløb 152 sat på fri fod, medens resten interneredes i Horserøddlejren. Fra Vestre Fængsel sendte folketingsmand Martin Nielsen ministeriet et brev, hvori han krævede at blive sat i frihed. Der var i ministeriet enighed om, at man måtte lette hans fængselsophold, men at man heller ikke kunne gøre andet.

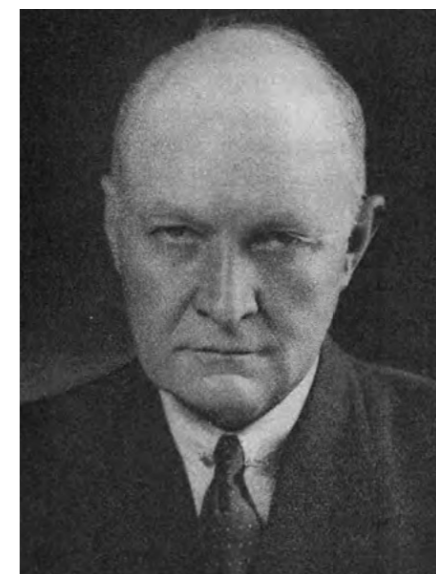
Bestræbelserne for at få hele denne aktion mod kommunisterne bragt i overensstemmelse med Grundloven voldte ministeriet svære politiske og juridiske vanskeligheder. Hverken de Konservatives eller Venstres ministre var - trods de ideologiske modsætninger til kommunismen - tilbøjelige til at gå ind på det tyske krav. De søgte at træne sagen mest muligt. Socialdemokraterne nærede ligeledes betænkelighed ved statsmagtens indskriden over for kommunisterne, som derved ville få sig store agitatoriske muligheder skænket. Som forholdene var, mente man imidlertid også fra den side, at det tyske krav måtte imødekommes. Det var blot ikke let at finde en antagelig motivering. Syv lange og syv brede varede det, før man fandt frem til en form, som ansås for at være både juridisk og politisk antagelig. Et par gange måtte Thune Jacobsen på socialdemokratisk initiativ ændre sit forslag og dets motivering.

Ved et sært tilfælde afsluttedes netop i dagene efter udbruddet af

Nils Suenning (f. 1894) konstitueredes i 1920 som sekretær i udenrigsministeriet, blev i 1921 fuldmægtig sammesteds, virkede så en række år (1924-30) som legationssekretær i Berlin, hvorpå han vendte tilbage til sin gamle post i ministeriet. I 1932 blev han fungerende kontorchef, i 1935 kontorchef og i 1938 chef for ministeriets administrationskontor. Under besættelsen konstitueredes han som ministeriets direktør i 1941 og blev dets direktør året efter. Kort efter befrielsen 1945 udnævntes han til dansk sendemand i Stockholm.

gruppen i foråret 1938 foretaget attentater på Gdynia-Amerika-Liniens passagerdamper »Batory«, på en italiensk damper »Febe« og på to spanske trawlere. Ved byretsdommen, der faldt den 7. juli 1941, blev syv personer idømt fængselsstraffe fra 2½ til 16 år. Danske kommunister havde været implicerede, og netop denne omstændighed gjorde,

Otto Carl Mohr (f. 1883) blev i 1918 legationssekretær ved legationen i Paris, men vendte året efter tilbage til udenrigsministeriet som konstitueret kontorchef. I 1920 gik han som legationssekretær til Berlin, var overordentlig sendemand og befuldmægtiget minister i Brasilien 1922-28 og fra 1928 i Tyrkiet. I 1931 blev han chef for udenrigsministeriets økonomisk-politiske afdeling. Han konstitueredes som direktør 1936, blev direktør 1937 og gik endelig i 1941 som sendemand til Berlin, hvor han fungerede til Tysklands sammenbrud.

den tysk-russiske krig ved Københavns Byret en sag, der kunne tjene til at illustrere den kommunistiske fare. Det var ved denne retssag oplyst, at der under ledelse af en tidligere tysk kommunistisk rigsdagsmand, Ernst Wollweber, bestod en international terrororganisation, hvis formål var at foretage sabotagehandlinger og attentater, navnlig på skibe, der sejlede for magter, som var Sovjetunionen fjendtligsindede, og i det hele taget at hjælpe Sovjetunionen og dens ideer, særlig med henblik på en kommende krig. Her i landet havde terror-

mente visse fremtrædende jurister, at statsmagten var berettiget til at gribe ind med særlige foranstaltninger. I tidsskriftet »Juristen« (1. september 1941) offentliggjorde højesteretspræsident Troels G. Jørgensen en artikel, hvori han hævdede det stemmende »med dansk statsretlig opfattelse, at der i en statsretlig nødsituation uden særlig tilkendegivelse kan ske fravigelse fra grundlovsmæssig kompetencefordeling, således at den udøvede magts beføjelser udvides«. Fra anden juridisk side var det gjort gældende, at frihedsberøvelse på

grund af politisk overbevisning overhovedet ikke var grundlovsmedholdelig. Men efter Troels G. Jørgensens opfattelse forhindrede Grundloven ikke, at der kunne »gives visse love om præventiv frihedsberøvelse«. I det særligt foreliggende tilfælde byggede han sit skøn på, at det kommunistiske partis overbevisning »har et kriminelt tilsnit«.

Det var denne argumentation, Thune Jacobsen støttede sig til, da han den 20. august forelagde sit forslag om forbud mod kommunistiske foreninger og kommunistisk virksomhed. Han henviste til den straffesag, der var blevet pådømt ved byretten, og udtalte, at medens straffelovens bestemmelser vel under almindelige forhold afgav tilstrækkeligt værn mod kommunistiske handlinger, stod under de nuværende forhold ikke blot menneskeliv og værdier, men også statens sikkerhed og velfærd på spil. Regeringen måtte derfor anse det som en absolut nødvendighed, at det kommunistiske parti blev opløst og forbudt, og den henviste som hjemmel for et sådant forbud til Grundlovens Paragraf 85, der tilsikrer borgerne ret til at danne foreninger i lovligt øjemed, men overlader spørgsmålet om, hvorvidt en forenings øjemed er lovligt, til lovgivningsmagten. Han udtalte videre, at regeringen den 22. juni havde fundet det »uomgængelig nødvendigt« at lade de ledende kommunister tage i forvaring, og da Grundloven ikke indeholder nogen hjemmel til at dekretere undtagelsestilstand i tilfælde af krig eller lignende alvorlige begivenheder, mente regeringen i overensstemmelse med dansk statsretlig teori at have fuld hjemmel til arrestationerne i nødsretsgrundsætningen.

Lovforslaget gik da ud på, at det kommunistiske parti ville være at opløse, og at al kommunistisk virksomhed skulle være forbudt. Overtrædelser skulle kunne straffes med bøde, hæfte eller fængsel indtil 8 år. »Personer, hvis adfærd har givet særlig grund til at antage, at de vil deltage i kommunistisk virksomhed eller agitation, kan efter justitsministerens bestemmelse eller med hans godkendelse tages i forvaring, når dette skønnes nødvendigt af hensyn til statens sikkerhed eller dens forhold til fremmede magter«. Arrestationerne skulle finde sted efter kendelse af Københavns Byret. Kendelserne skulle kunne påkæres til Højesteret. Arresten skulle ophøre, »så snart den ikke længere skønnes nødvendig af hensyn til statens sikkerhed eller dens forhold til fremmede magter«.

Loven gav anledning til en kort, formel behandling i Folketinget.

Den vedtoges enstemmigt i begge ting.

Kommunisterne protesterede, så vidt det var dem muligt. Fra katakomberne tilskrev Aksel Larsen den 19. august, Dagen før loven kom til behandling i Folketinget, Rigsdagen et brev, hvori det hed:

»En del af den kommunistiske rigsdagsgruppe er i strid med Grundloven fængslet, og den øvrige gruppe er afskåret fra at møde frem i folketingssalen af den simple og forargelige grund, at Folketingets formand ikke alene har tilladt det danske kriminalpoliti sammen med Gestapo at holde vagt inde i selve rigsdagsbygningen for at pågribe os, om vi skulle vise os, men oven i købet, har haft moralsk mod til at give Rigsdagens tjenestemænd ordre til at være politiet behjælpelig med vor anholdelse. Jeg konstaterer, at folketingsmøder, som holdes under sådanne forhold, ikke kan anses for beslutningsdygtige i Grundlovens ånd, og bestrider på forhånd gyldigheden af love, der måtte vedtages, så længe man på den måde ved ulovlig vold forhindrer en del af Folketingets medlemmer i at opfylde deres pligt som folkevalgte medlemmer af Tinget«.

Af de oprindelig fængslede kommunister benyttede 116 den ret, loven gav dem til at påkære fængslingskendelsen til Højesteret, der imidlertid i samtlige tilfælde stadfæstede kendelsen.

X

Det var vitterligt for enhver, at tyskerne efterhånden greb ind på snart sagt alle områder af den indre forvaltning. Pressen og radioen var under skarp censur, og man forlangte bladledere, der havde vakt tyskernes mishag, fjernede. Den 14. maj fratrådte G. Helweg-Larsen som journalistisk leder af »Kristeligt Dagblad«, og den 28. august af gik H. P. Sørensen på tysk krav som redaktør af »Social-Demokraten«. Også »Politiken« faldt i unåde; denne konflikt ordnedes ved, at Poul Gråe den 4. juli indtrådte som medredaktør. I marts 1942 fjernedes fra »Nationaltidende« redaktør Åge Schoch og senere også direktør Cohen. gang på gang stævnedes presseattaché Meissner bladlederne til sig for at lade dem påhøre en straffetale. Han truede med de skarpeste forholdsregler, hvis de ikke indstillede sig »positivt«. Radioen var helt og holdent i tyskernes vold. Indgrebene her gjaldt ikke blot krigsefterret-

ningerne, men også det almindelige kulturelle stof. Georg Brandes's hundredårsdag måtte ikke mindes, et foredrag om Goldschmidt blev forbudt, engelskundervisningen standsedes o.s.fr. Bogmarkedet var ligeledes delvis under censur. En række respektløse svenske blade med »Göteborgs Handels- och Sjöfartstidning« i spidsen fik ikke lov at komme ind i landet. Forskellige misliebige personers mødevirksomhed var under opsigt, og selv prædikerne i landets kirker overvågede man. Kaj Munk og Falk Hansen var især på den sorte tavle. På

tysk forlangende blev der grebet ind over for dr. phil. Vilh. la Cour og redaktør Arne Sørensen, fordi de havde udgivet den af la Cour skrevne pjece »Ord til os i dag«, der med sine udførlige citater af selve Fichte skønnedes at »være egnet til at skabe landets Interesser i forhold til udlandet«! De idømtes henholdsvis 80 og 60 dages hæfte.

Udadtil opretholdt man ikke desto mindre illusionen om, at Danmark fremdeles nød sin fulde selvstændighed, og at alt, hvad der skete, skyldtes et frit dansk initiativ. Den 17. august offentliggjorde Stockholmbladet »Aftonbladet« et interview, som en af dets medarbejdere havde haft med Stauning. Interviewet havde fundet sted ved en lunch på Langeliniepavillonen. Stauning var »på gott humör«, hed det, og »han log stilla åt den svenska oron för Danmarks inre förhållanden«. Arbejdsløsheden var gået ned med 50%, forklarede Stauning, og ca. 40.000 danske arbejdere havde fået arbejde i Tyskland, hvor de fleste, så vidt han vidste, »trivdes gott«. Danmark var okkuperet, og det var naturligvis mindre glædeligt, men landet havde beholdt sin selvstændighed, og det varetog selv sin civile forvaltning. »Herrarna ser endast danska poliser på Köpenhamns gator«, påpegede han. Forholdet til tyskerne var stort set meget godt, og han havde kunnet konstatere en ændring i den danske opinion, efter at tyskerne havde vendt våbnene mod bolchevikerne. Een ting understregede han meget kraftigt, og det

Troels G. Jørgensen (f. 1874) var i 1900-05 dels tjenstgørende i kultus- og indenrigsministeriet, dels på studierejse i udlandet. Han blev 1905 auditor og amtsfuldmægtig i Ålborg, kom 1919 som assessor til landsoverretten for Nørrejylland og blev s.å. dommer i Vestre Landsret. Herfra flyttedes han i 1925 til København som dommer i Højesteret, hvis præsident han blev i 1936. Han tog i 1944 sin afsked. Det var således ham, der - skulle have været førstemand til at hævde og værgе danske retsprincipper under besættelsen.

var, at han betragtede det nye Tyskland »som både den för dagen och för framtiden ledande makten i Europa«. Statsminister Stauning var, hedder det sluttelig i interviewet, »i form, det lyste i det ljusa skägget och han smilade mot den varma augustsolen och var glad att allt dock hade avlupit så pass gott som det gjort«. Interviewet vakte pinlig opsigt, da det dagen efter gengaves i den danske presse.

I een henseende stod dog den danske regering - Scavenius indbefattet - fast, nemlig hvor det drejede sig om tyske krav, der gik ud på, at staten som sådan skulle engagere sig i krigsbegivenhederne, sende tropper til krigsskuepladserne eller på anden måde tvinge danske statsborgere til at gå ud i en militær risiko.

Den 19. december 1940 havde hærledelsen på eget initiativ henvendt sig til den tyske øverstkommanderende og spurgt, om vi kunne få lov til at indkalde et større antal soldater end hidtil tilladt. Svaret havde den gang været et afslag; men i august 1941 kom tyskerne og meddelte, at vi ville kunne uddanne 6300 rekrutter årlig på betingelse af, at vi sendte et regiment fodfolk til Finland. Vi ville ikke blive tvunget dertil, sagde general Lüdke, men gjorde vi det, ville det gavne Danmarks stilling i det fremtidige tyske storrøm. Meddelelsen vakte stor bestyrtelse i regeringen. Man var enige om, at der ikke kunne være tale om at imødekomme ønsket. Scavenius var inde på, om man ikke kunne trænere sagen og svare mundtligt. Tyskerne gik netop i de dage stærkt frem i Rusland, og det kunne derfor tænkes, at sagen om kort tid ikke ville have nogen interesse. Man besluttede dog straks at afgive et skriftligt svar, der øjensynligt ærgrede Renthe-Fink. Han fremhævede over for Scavenius betydningen af, at Danmark stillede et korps, eventuelt på frivilligt grundlag. Nu ville man på tysk side overveje, hvad man ønskede, men i hvert fald var det nødvendigt, at danske officerer stillede sig mere forstående over for Tyskland, end tilfældet hidtil havde været.

Sidst i september 1941 rejste tyskerne for første gang det siden ofte gentagne, fra dansk side stadig afviste krav om, at vore handelsskibe skulle bevæbnes. Visse af ministrene mente, at sagen vel havde »to sider«, men at så længe svenske skibe sejlede ubevæbnede i konvoj, måtte vore også kunne gøre det. Scavenius var enig i, at en bevæbning ikke »for tiden« kunne finde sted, men han mente dog, at man burde svare undvigende, ikke med et rent afslag. Dette samme fandt

Stauning. Det er en af Halfdan Hendriksens fortjenester, at han, så ofte som kravet blev rejst, meget energisk modsatte sig det og fik det afvist. Foreløbig kunne man henvise til, at vi ingen luftværnskanoner havde - Tyskerne havde jo selv beslaglagt dem -, og at vi heller ikke rådede over tilstrækkeligt mandskab, der var uddannet til betjening af sådanne kanoner.

I november 1941 aftvang tyskerne den danske regering en handling, der sikkert mere end alt andet, hvad der hidtil var sket, tjente til at nedbryde tilliden til ministeriet Stauning-Scavenius, samtidig med at den tilintetgjorde alle muligheder for den gensidige forståelse, tyskerne påstod at tilstræbe.

Torsdag den 20. november indfandt Renthe-Fink sig i udenrigsministeriet for at »indbyde« den danske regering til at tiltræde Antikomintern-pagten, der ved en højtidelig »statsakt« i Berlin den følgende tirsdag, den 25. november, skulle fornyes for de kommende fem år. Den var oprindeligt afsluttet mellem Tyskland og Japan og senere tiltrådt af Italien, Spanien, Ungarn og Manchukuo. Nu var det tanken, at den skulle tiltrædes også af Bulgarien, Danmark, Finland, Kroatien, Rumænien, Slovakiet og Nanking-Kina. I den form, hvori disse stater opfordredes til at underskrive den, bestod den af en fortale, tre artikler og en tillægsprotokol. I fortalen hed det, at de aftaler, de oprindelige underskrivere havde truffet »til forsvar mod den kommunistiske internationale, på bedste måde har stået deres prøve«, og da underskrivernes overensstemmende interesser »fremdeles kræver deres snævre samarbejde mod den fælles fjende«, havde de besluttet at forlænge aftalerne for fem år. I artikel I bestemmes det, at de underskrivende stater er enige om gensidigt at underrette hinanden om den kommunistiske internationale virksomhed inden for deres grænser, at rådslå om de nødvendige forsvarsforanstaltninger og gennemføre dem i snævert samarbejde. I artikel II opfordres andre stater til at tiltræde pagten, og i artikel III bestemmes det, at pagten træder i kraft den dag, den tyske regering har modtaget tiltrædelseserklæringen. Endelig udtaler tillægsprotokollen, at hvert land indenfor den bestående lovgivnings rammer vil træffe strenge forholdsregler mod dem, der i ind- og udland, direkte eller indirekte arbejder i den kommunistiske internationale tjeneste eller yder dens opløsningsarbejde bistand.

Renthe-Finks henvendelse om torsdagen havde nærmest form af

en »føler« eller en henstilling. I samtalen med Scavenius fremhævede han, at pagten kun tog sigte på et samarbejde i henseende til afværgelsesforanstaltninger over for kommunismen, og at den ikke indeholdt forpligtelser af politisk eller anden natur. Det ville ikke blive forstået i Berlin, om Danmark gav et negativt svar. Danmark befandt sig i en lignende stilling som Spanien og Bulgarien, der ikke deltog i krigen, men som ingen betænkeligheder havde haft ved at tiltræde pagten. Disse forsikringer gentog han endnu samme dag i et brev til Scavenius. Det sluttede således: »Med mit kendskab til min regerings opfattelse holder jeg det for min pligt gennem Deres excellence at give den danske regering det råd i dens lands højstegne interesse at følge den tyske opfordring«.

Scavenius svarede, at han skulle forelægge sagen for regeringen. Men selv havde han i øvrigt straks sit standpunkt på det rene. Det var, sagde han i ministermødet, naturligvis »ikke noget behageligt krav«, men ved at opfylde det drog vi kun konsekvensen af regeringserklæringen af 26. juni og forbudet mod det kommunistiske parti. Der var her blot tale om en gestus, en symbolsk handling, men den ville kunne gavne os meget i forholdet til Tyskland, mente han. De øvrige ministre var næsten alle yderst betænkelige ved at efterkomme opfordringen, og navnlig gik Halfdan Hendriksen straks stærkt imod. Der blev derfor ingen afgørelse truffet om torsdagen. Man krævede tid til overvejelser og forhandlinger.

Rigsdagen var på dette tidspunkt ikke inde, og regeringen måtte derfor træffe sin beslutning i samråd med samarbejdsudvalget. Det sivede straks ud, hvad der var på færde, og fra offentligheden slog der den tyske opfordring en strid vind i møde. I en meget bevæget atmosfære og under hektisk tryk førtes der da i de følgende tre dage en række forhandlinger mellem kongen, ministeriet og samarbejdsudvalget. Da Tyskerne sporede, hvordan stemningen lå, pressede de stærkere og stærkere på. Fredag skrev Renthe-Fink til Scavenius, at hans regering »ifølge en i mellemtiden indgået instruktion« ventede svaret endnu samme dag, og i ministermødet denne dag oplyste Scavenius, at den tyske gesandt satte sin stilling ind på en tilfredsstillende løsning, og at man i øvrigt fra tysk side tydeligt nok lagde den største vægt på Danmarks tilslutning. Et forlydende, som den gang hverken lod sig bekræfte eller afkræfte, gik ud på, at Finland havde gjort knuder og i hvert

sald også ville have Danmark med, hvad altså skulle være grunden til tyskernes skærpede holdning. Svaret fik Renthe-Fink imidlertid ikke om fredagen, som han havde ønsket. Man overvejede i ministermødet denne dag at foreslå tyskerne en tillægsprotokol, der indeholdt undtagelsesbestemmelser for Danmark, men Scavenius anså det for umuligt at få sådanne særbestemmelser gennemført.

I samarbejdsudvalget, der om fredagen fik hele spørgsmålet forelagt, ytredes der fra alle sider store betænkeligheder ved at gå med. Ene af udvalgets medlemmer indtog Munch en noget vaklende holdning. Han var egentlig utilbøjelig til at gå ind på kravet, men han ønskede på den anden side heller ikke at tage nogen konflikt på det, hvis det skulle komme så vidt. Hos udvalgets øvrige medlemmer - såvel som hos de politiske ministre - gik betænkelighederne ud på, at vi ved at underskrive pagten demonstrativt opgav en status, som dog med lidt god vilje kunne tolkes som neutral, og trådte op side om side med en række krigsførende stater. Man ledte derfor febrilsk om udveje til at undgå dette. I ministermødet lørdag stillede Jørgen Jørgensen følgende forslag om affattelsen af det danske svar:

»Den danske regering slutter sig til de principper, der er udtrykt i Antikomintern-pagten af 25. november 1936. Den har givet disse synspunkter udtryk i sin erklæring af 26. juni 1941. Den har siden handlet i overensstemmelse dermed, og den vil vedblivende gøre dette.

Da Danmark i overensstemmelse med ordningen den 9. april 1940, således som udtalt i erklæringen af 26. juni 1941, ikke deltager i det krigeriske opgør, mener den danske regering ikke at kunne være deltager i en pagt omfattende en række krigsførende stater«.

Der var i ministeriet delte meninger om dette forslag. Bording mente, det burde prøves, medens Halfdan Hendriksen fandt det alt for vidtgående. Scavenius lovede at se på forslaget, som han dog var sikker på ikke ville blive accepteret af tyskerne, fordi det hele for dem var et spørgsmål om sympatitilkendegivelse. Stauning erklærede, at der var et af to at vælge mellem: enten at gå ind på opfordringen eller at tage Norges skæbne. Derpå stod efter hans opfattelse hele sagen.

I løbet af lørdagen afholdtes et statsråd, hvor imidlertid ingen endelig afgørelse blev truffet. Kongen udtalte, at da han ikke var diktator,

ønskede han ikke at tage nogen beslutning, der ikke var tiltrådt af rigsdagen. Situationen klarede sig denne dag så vidt, at syv ministre fortsat tog fast stude mod det tyske krav, medens de øvrige fem - Stauning, Scavenius, Gunnar Larsen, Thune Jacobsen og Kjærboel - var stemt for, at man gik ind på det. Situationen var således særlig vanskelig for Socialdemokratiet, hvis ministre delte sig ligeligt mellem et ja og et nej. I samarbejdsudvalget var modstanden fremdeles praktisk talt kompakt.

Renthe-Fink afviste, som det var at vente, Jørgen Jørgensens forslag. Derimod gik han ind på, at der ved en brevveksling mellem ham og Scavenius oprettedes en slags tillægsprotokol med gyldighed alene for Danmark. Her fastsloges følgende fire punkter:

- 1) *Pagten omfatter udelukkende afværgelsesforanstaltninger og derudover ingen politiske eller andre forpligtelser.*

Et mindeværdigt øjeblik under den store cirkusforestilling, der udspillede i Berlin, da Antikomintern-pagten blev tiltrådt af Danmark, Finland, Rumænien, Bulgarien, Slovakiet, Kroatien og Nanking-regeringen i Kina, var sammenkomsten på Hotel Kaiserhof den 26. november 1941, hvor rigsudenrigsminister v. Ribbentrop holdt sin »store« tale. Dagen havde været travl for udenrigsminister Scavenius. Om formiddagen havde han under stor højtidelighed nedlagt en krans ved mindesmærket på Unter den Linden for de tyskere, der var faldet i den første verdenskrig, om eftermiddagen modtoges han, smilende og benådet af rigsudenrigsministeren på Hotel Kaiserhof (se billedet her), inden verden af v. Ribbentrops mund fik at vide, hvorledes Tyskland fortolkede de undertrykte landes underskrift af Antikomintern-pagten, og om aftenen gav rigsmarskal Göring en strålende reception til ære for de lydige statsmænd fra småstaterne. Jo, det var virkelig et fint selskab, hvori også vi befandt os!

- 2) Ved Afværgelsesforanstaltninger forstås alene foranstaltninger af politimæssig art.
- 3) Samarbejdet skal for Danmarks vedkommende kun praktiseres på dansk territorium.
- 4) Samarbejdet ændrer ikke på nogen måde Danmarks status som ikke-krigsførende stat.

Meddelelsen om Renthe-Finks accept af disse fire punkter blev givet i samarbejdsudvalget i et møde senere på lørdagen. Her oplystes det tillige, at Stauning havde erklæret at ville træde tilbage, såfremt sagen ikke blev ført igennem. Dette ændrede stadig ikke udvalgets, heller ikke dets socialdemokratiske medlemmers holdning.

I løbet af natten tog sagen imidlertid en ny vending. kl. 3 blev Stauning ringet op af Scavenius, der meddelte ham, at Renthe-Fink telefonisk havde sat sig i forbindelse med direktør Svenningsen og krævet, at der blev truffet en positiv afgørelse. Søndag formiddag kl. 10 havde da Stauning og Scavenius en sammenkomst med Renthe-Fink, der oplyste, at Ribbentrop havde pålagt ham at skaffe sagen afgjort og svar afgivet i løbet af eftermiddagen. Nægtede vi at tiltræde, ville dette i Berlin blive opfattet således, at Danmark sluttede sig til bolchevikerne og deres venner og dermed udelukkede sig fra det europæiske samarbejde. Tyskland ville da ikke længere føle sig bundet til løfterne af 9. april.

I et ministermøde søndag kl. 14 drøftedes denne nye situation. Der blev spurgt, om ikke afgørelsen kunne udsættes, til man havde forhandlet med partigrupperne, som var indkaldt til møde søndag aften. Men Scavenius erklærede, at Ribbentrop fandt forhandlinger med de parlamentariske partier ligegyldige. Regeringen måtte selv træffe sin beslutning. Halfdan Hendriksen erklærede herefter, at hvis man gik ind på det tyske krav, måtte han udtræde af regeringen.

Umiddelbart efter ministermødet optoges forhandlingerne i samarbejdsudvalget. Det viste sig her, at fronten nu var begyndt at vakle. Under indtrykket af Staunings erklæring og de tyske trusler, hvis alvor i øvrigt understregedes af, at de tyske tropper i København var holdt i alarmberedskab fra lørdag kl. 22, ønskede Socialdemokraterne og de Radikale ikke længere at opretholde deres modstand, og også i de andre partier kom det til nye overvejelser. Der afholdtes et særmøde mellem de ministre og medlemmer af samarbejdsudvalget, som fra første

færd havde modsat sig planerne, og her besluttede man enstemmigt at resignere. Efter at Halfdan Hendriksen havde været ude for et stærkt pres fra sine ministerkollegers og partifællers side, mente heller ikke han det rigtigt at gøre brud på enstemmigheden. Fra dansk side var betingelsen dog den, at tyskerne accepterede de fire punkter, og at disse blev offentliggjort i Danmark. Beslutningen blev meddelt tyskerne sidst på eftermiddagen, og den bekræftedes i et statsråd kl. 23, hvor kongen takkede politikerne, fordi de havde opretholdt en enig front, hvad han anså for at være af den største betydning. Imidlertid blev både her og i Berlin efterspillet det artigste. Mandag den 24. fløj Scavenius til Berlin for at deltage i den til tirsdag pompøst tilrettelagte højtidelighed, hvor pagten skulle underskrives af de »indbudte« stater. Men her viste der sig pludselig vanskeligheder. Ribbentrop var så stolt af sit værk, at han ikke tålte nogen skønhedsplet på det. Han desavouerede blankt Renthe-Fink og nægtede at godkende de fire punkter. I denne situation

Et højdepunkt under udenrigsminister Scavenius' Berlinrejse ved Antikomintern-pagtens undertegnelse var naturligvis hans audiens hos selve »der Führer«. Man ser på billedet, hvor opstemt den sidstnævnte føler sig, og hvor ærbødigt lyttende udenrigsministeren følger Hitlers konversation, grebet af at være stedt ansigt til ansigt med den mand, hvis store sejr havde »slået verden med forbavselse og beundring«.

kom Scavenius's totale mangel på mindreværdskomplekser det danske standpunkt til gode. Han erklærede, at hans mandat ikke strakte sig videre end til at underskrive, såfremt også de fire punkter blev godkendt til offentliggørelse, og kunne dette ikke ske, havde han intet at gøre i Berlin, men måtte rejse hjem igen. På dette stod han fast. Mandag eftermiddag og aften forhandlede han i det tyske udenrigsministerium om den erklæring vedrørende Danmarks tiltrædelse af pagten, som var udarbejdet i København og godkendt af den danske regering, og som det havde været tanken at offentliggøre tirsdag morgen til beroligelse for befolkningen, der frygtede, at pagten for Danmarks vedkommende også indeholdt hemmelige klausuler. Tyskerne vred sig, men de måtte til sidst give køb, da Scavenius jo faktisk i dette sidste øjeblik, før den store begivenhed skulle løbe af stabelen, havde fat i den tunge ende. Det blev over midnat, før han nåede til enighed med Renthe-Fink og de udenrigsministerielle embedsmænd om en noget ændret redaktion af erklæringen. I den danske regerings udkast hed det bl.a., at der i sagens anledning havde fundet forhandlinger sted og herunder var »tilvejebragt klarhed« med hensyn til de fire forbehold. Tyskerne ønskede åbenbart ikke offentliggjort noget som helst, der kunne antyde, at den danske regering havde haft sine betænkeligheder. Scavenius gik da ind på at stryge disse sætninger, og Ribbentrop blev derefter kaldt op af sin søvn for at godkende resultatet. Den følgende dag underskrev Scavenius pagten på Danmarks vegne.

Som følge af disse tovtrækninger blev den danske offentlighed først onsdag morgen underrettet om pagtens indhold. Men gennem det underjordiske efterretningsvæsen, der jo i besættelsesårene fungerede så virksomt, havde befolkningen kunnet følge forhandlingerne fra fase til fase. Da der ingen regeringserklæring kom tirsdag morgen, og det samtidig rygtedes, at der var vanskeligheder i Berlin, brød uviljen mod pagten igennem. Det kom tirsdag til omfattende demonstrationer i København. Studenterne førte an i dem. Der samlede sig store menneskeskarer i den indre by, navnlig ved Christiansborg, hvor man i et pænt til Scavenius gav sine misstemninger luft. Politiet greb ind og arresterede et antal personer, deriblandt en snes studenter. Fra Berlin telefonerede Renthe-Fink og forlangte stærkt ophidset, at demonstrationerne blev standsede, da de ellers kunne få alvorlige følger for landet. De ebbede da også ud i løbet af et par dage. Fredag den 28. november

gik sekretæren i samarbejdsudvalget, Oluf Petersen, til Mikrofonen for, »foranlediget ved rygter, udspreddt af ukyndige eller ondsindede personer, også i udenlandsk radio«, at erklære, at pagten »ikke indeholder andre forpligtelser end dem, hvorom der gennem regeringens erklæring er givet hel og fuld besked, og at det fortsat er enhver dansksindet borgers pligt at følge kongens bud og at udvise ro og orden. Den, der handler herimod, fornægter det nationale sammenhold og handler ilde mod vort fædreland«.

Fredag kom Scavenius tilbage fra Berlin. I et ministermøde om lørdagen aflagde han beretning om sin mission og de samtaler, han havde ført med Hitler og Ribbentrop. De havde begge været meget sejrssikre, oplyste han: Rusland var nedkæmpet, og England ville også blive det. Hvad forholdet til Danmark angik, havde Ribbentrop beklaget demonstrationerne i København. I øvrigt havde man fra tysk side udtalt, at der ikke i øjeblikket ville blive stillet nye krav til Danmark. Meget ville for vort vedkommende afhænge af, om Spanien gik med i krigen. Blev dette tilfældet, kunne vor stilling blive vanskelig, men ellers næppe. Scavenius sluttede sin redegørelse med at erklære, at den danske regering nu måtte indstille sig på et samarbejde med Tyskland for at bevare den indre selvstændighed. Vi kunne »ikke have komedien fra forleden om igen«. Tyskerne havde, sagde han, intet ønske om at genere os, men nu lå situationen således, at vi ikke kunne sige os løs fra samarbejdet med dem - end ikke om de måske senere stillede krav om, at vi skulle tilslutte os aksepagten. Vi måtte i så fald »følge den tyske parole«. Han fandt det nødvendigt, at vi så dette i øjnene og traf vor afgørelse, før kravet blev stillet.

De danske studenter var de første, der åbenlyst demonstrerede mod den scavenianske politik. Den dag Antikomintern-pagten underskrevs i Berlin, samlede ca. 200 studenter på Amalienborg umiddelbart efter vagtafløsningen og oplæste en resolution, der gav udtryk for vor sorg og harme over dette nye knæfald. Den akademiske ungdom lovede at stå fast, hvis regeringen ville gøre det, uanset om vi dermed havnede i »norske tilstande«. Politiet ville gribe ind, men demonstranterne gav sig til at synge »Kong Christian« og »Ja, vi elsker« - og politiet stod ret! Derefter gik demonstrationsmarchen uhindret gennem Amaliegade og Bredgade til Kongens Nytorv. Efterhånden deltog ca. 2000 mænd og kvinder i den. Man ville ned til udenrigsministeriet

på Christiansborg; men da politiet havde spærret Holmens Bro, måtte man i løb langs kanalen for at slippe over den ikke afspærrede Højbro. Fra udenrigsministeriets vinduer var der folk, som i ubegribelig naivitet vinkede til demonstranterne, indtil de brat standsedes ved et tusindstemmig tilråb: »Ned med forræderne!« Atter sang man »Ja, vi elsker« og gennem Strøget gik marchen derpå til Rådhuspladsen, stadig voksende ved nye skarers tilslutning. 19 studenter og ca. 20 andre af deltagerne blev anholdt af politiet. Men isen var brudt. Berlin havde fået det folkelige Danmarks svar.

Denne forbløffende erklæring, som Scavenius gentog i et statsråd den 1. december, dog i mere afdæmpet form, rejste uundgåeligt en ny krise inden for ministeriet. Buhl, Brorsen og Halfdan Hendriksen tog straks skarpt afstand fra den, og Knud Kristensen forlangte, at der gennem en forhandling i ministeriet blev skabt klarhed over, hvilken udenrigspolitisk linie der burde følges. Det var tanken, at denne for-

Det er en almindelig opfattelse, at udenrigsminister Scavenius under forhandlingerne i Berlin den 24. novbr. 1941 virkelig indtog en ret bestemt holdning vedrørende den danske betingelse for underskrift af Antikomintern-pagten: en offentliggørelse af de »fire punkter«, som begrænsede de gensidige forpligtelser til rent politimæssige, og som fastslog, at pagten ud over et »snævert samarbejde« på dette område »ingen politiske eller andre forpligtelser« indeholdt, ligesom Danmarks status som ikke-krigsførende magt forblev uberørt af underskriften. Det fra vor side opstillede punkt 3 (»samarbejdet skal for Danmarks vedkommende kun praktiseres på dansk territorium«) havde dog intet spor afsat i den af det tyske rigsudenrigsministerium godkendte form for den offentlige erklæring. - Da underskriften skulle finde sted, rejste udenrigsminister Scavenius sig for at oplæse en kort og nogenlunde intetsigende udtalelse angående vor tilslutning til pagten (se billedet). Den italienske udenrigsminister, grev Ciano, noterede i sin dagbog: »Jeg har aldrig set nogen i den grad som den danske repræsentant ligne en fisk, der er trukket op af vandet og ligger på jorden«. Det var ment som en ondskabsfuldhed. Set fra et dansk synspunkt vil vi helst opfatte det som en kompliment. Forhåbentlig har udenrigsministeren virkelig i denne situation »snappet efter vejret«.

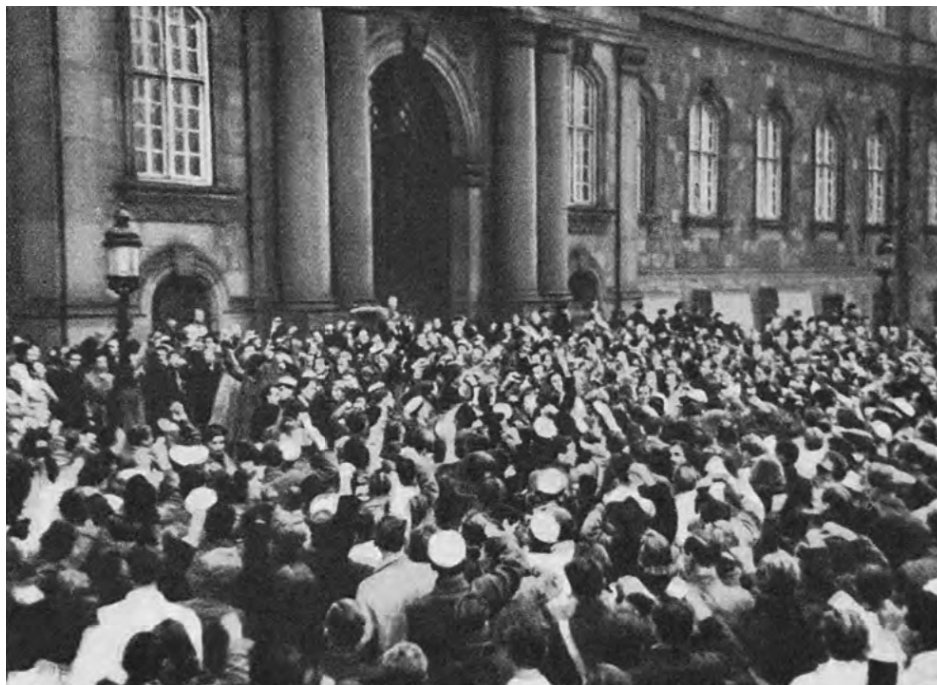
»Folkets dom er guds dom«, siger et ordsprog. At folkets dom, den jævne danskers dom, ved Scavenius's underskrift af Antikomintern-pagten var kategorisk afvisende, fremkom der utallige vidnesbyrd om. Ingen begreb, at denne nye kapitulation skulle være tvingende nødvendig, og rigsdagens medlemmer fik i de følgende måneder et hårdt job, når de på lukkede møder skulle forklare og forsvare, hvad der var sket. - Billedet viser en løbeseddel, der afgiver et sandt vidnesbyrd om øjeblikkets almindelige stemning.

handling skulle have fundet sted i ministermødet den 6. december, men umiddelbart før mødet udbad Scavenius sig en samtale med Stauning. Han beklagede sig her over den misstemning, der i ministeriet næredes over for hans politik, og erklærede, at hvis man ville afbryde hans linie, måtte enten de ministre, der stod i opposition til den, eller han selv træde tilbage. Da Stauning spurgte ham, om han ikke ønskede den bebudede forhandling om en eventuel tilslutning til Aksepagten optaget, svarede han, at noget krav med henblik på denne pagt rimeligvis ikke ville blive stillet, idet man anså det for tilstrækkeligt, at vi

havde sluttet os til Antikomintern-pagten. I øvrigt fandt Scavenius det rigtigst, at der ikke på det forestående ministermøde optoges nogen forhandling om den udenrigspolitiske linie, men at Stauning talte med kollegerne om sagen og derefter meddelte ham Resultatet.

Den 8. december mødtes da de politiske ministre til en drøftelse af situationen. Spørgsmålet var, om man under risiko for en åben konflikt skulle kræve en klar udenrigspolitisk linie fastlagt og fastholdt, eller om man, som hidtil, skulle hjælpe sig igennem fra sag til sag. Det første standpunkt forfægtedes af Halfdan Hendriksen og Knud Kristensen, medens den almindelige opfattelse i øvrigt var den, at en åben konflikt, som forholdene lå, var uønsket. Der blev ikke truffet nogen endelig beslutning på dette møde, og i de følgende dage førtes der da yderligere forhandlinger om sagen mellem de politiske ministre. De resulterede i, at der opstilledes tre punkter, på hvilke der under ingen omstændigheder måtte gives køb fra dansk side: man vilde afvise krav om jodelovgivning, om tilslutning til Aksepagten og om afsendelse af dansk militær til krigstjeneste uden for landets grænser. Stauning bemyndigedes til at meddele Scavenius dette samt i øvrigt over for denne at erklære, at »det er ministrenes ønske, at den ved offentlige erklæringer førte politik skal opretholdes, og samtlige af de politiske partier udgåede ministre vil bidrage dertil«. Ved udtrykket »de offentlige erklæringer« sigtedes til 8. juli-erklæringen og regering-

gens udtalelse af 26. juni 1941. Knud Kristensen var betænkelig ved, at man udelukkende bandt sig til disse erklæringer, og forlangte indføjede ordene: »og de trufne beslutninger«, idet der jo også fra tid til anden var sagt nej til tyske krav.

Efter et ministermøde den 9. december gjorde Stauning Scavenius bekendt med, hvad de politiske ministre således var blevet enige om. Da Stauning havde nævnt de tre punkter, afbrød Scavenius ham og sagde: »Ja, det er jo en selvfølge«. Ellers bemærkede Scavenius blot, at »resultatet var som ventet«. Knud Kristensen fandt ikke denne udgang af sagen tilfredsstillende, idet han havde ønsket, at Scavenius skulle frafalde sine udtalelser om, at vi måtte følge den tyske parole. Han søgte derfor en privat samtale med Scavenius. De to herrer sagde ved den lejlighed gensidig hinanden deres mening »uden nogen vrede eller op-hidselse«, og Knud Kristensen fik det indtryk, at Scavenius nu havde opgivet den politik, han efter sin hjemkomst fra Berlin proklamerede. Knud Kristensen, der havde overvejet at træde ud af ministeriet, besluttede sig herefter til at fortsætte.

Tiltrædelsen af Antikomintern-pagten gav anledning til, at en ræk-

De danske studenter var de første, der åbenlyst demonstrerede mod den scavenianske politik. Den dag Antikomintern-pagten underskrevs i Berlin, samlede ca. 200 studenter på Amalienborg umiddelbart efter vagtafløsningen og oplæste en resolution, der gav udtryk for vor sorg og harme over dette nye knæfald. Den akademiske ungdom lovede at stå fast, hvis regeringen ville gøre det, uanset om vi dermed havnede i »norske tilstande«. Politiet ville gribe ind, men demonstranterne gav sig til at synge »Kong Christian« og »Ja, vi elsker« - og politiet stod ret! Derefter gik demonstrationsmarchen uhindret gennem Amaliegade og Bredgade til Kongens Nytorv. Efterhånden deltog ca. 2000 mænd og kvinder i den. Man ville ned til udenrigsministeriet på Christiansborg; men da politiet havde spærret Holmens Bro, måtte man i løb langs kanalen for at slippe over den ikke afspærrede Højbro. Fra udenrigsministeriets vinduer var der folk, som i ubegribelig naivitet vinkede til demonstranterne, indtil de brat standsedes ved et tusindstemmig tilråb: »Ned med forræderne!« Atter sang man »Ja, vi elsker« og gennem Strøget gik marchen derpå til Rådhuspladsen, stadig voksende ved nye skarers tilslutning. 19 studenter og ca. 20 andre af deltagerne blev anholdt af politiet. Men isen var brudt. Berlin havde fået det folkelige Danmarks svar.

ke danske diplomater og konsularembetsmænd ude i den frie verden tog afstand fra den politik, regeringen under Scavenius's ledelse fulgte. Således erklærede grev Eduard Reventlow i London, at han var uenig med regeringen, og at han nu kun følte sig bundet af sine troskabsforpligtelser over for kongen. Han blev straks afskediget og hjemkaldt, men forblev på posten, og i marts overtog han stillingen som ærespræsident for »Sammenslutningen af frie Danske i Storbritannien og Nordirland«. Efter hans afskedigelse udstedtes der den 13. december (først offentliggjort i den danske presse den 7. januar 1942) et kongeligt reskript, stilet til udenrigsministeren. Heri hed det:

»I denne for vort land så alvorlige tid volder det os dyb bekymring, at tjenestemænd i vor udenrigstjeneste, med hvilken vi har betroet dig tilsynet, har vist svigtende forståelse af deres opgaver og pligter. Ifølge dine derom aflagte beretninger har disse tjenestemænd gjort sig til talsmænd for den opfattelse, at de har et Danmark at repræsentere forskelligt fra det Danmark, der styres af os og vor regering ...

I denne anledning vil vi allernådigst have dig pålagt at underrette de i udlandet tjenstgørende embedsmænd inden for vor udenrigstjeneste om, at tilværelsen af noget andet Danmark end det, som styres af os og vor regering ingenslunde kan anerkendes, og at vi følgelig heller ikke har kunnet modtage og ej heller i fremtiden vil kunne modtage nogen troskabserklæring, der ikke samtidig er udtryk for pligt troskab over for den af os udnævnte og derfor eneste lovlige regering«.

Minister Kauffmann i Washington foretog ligeledes i denne situation et skridt, som vakte Scavenius's vrede. Den 3. januar 1942 overrakte han den amerikanske regering en erklæring i tilslutning til den solidaritetsakt, som den 1. januar var blevet undertegnet af de 26 stater, der på det tidspunkt befandt sig i krig med Tyskland og Italien. Kauffmann begrundede sit skridt med, at den danske regering »befinder sig under tysk tvang«, medens »danskere i den frie verden føler sig forpligtet til at yde deres bedste i den fælles kamp mod Hitlers nazisme og slutter sig derfor til de principper, der er indeholdt i erklæringen af 1. januar 1942, som om erklæringen var blevet underskrevet af en fri dansk regering«.

Scavenius reagerede heftigt. Samtidig med at han offentliggjorde

det ovenfor anførte kongelige reskript, udsendtes en regeringserklæring, der sluttede:

»Hr. Kauffmann og andre med ham opererer med et fingeret begreb, som de kalder det »frie Danmark«, forskelligt fra det virkelige, af konge, regering og rigsdag styrede kongerige. Vel er vort land besat af tyske tropper, og vel medfører denne besættelse visse indskrænkninger i vor handlefrihed, men dette rokker ikke ved det fundamentale i statsbegrebet. Danmark er Danmark under de kår, der til enhver tid er os beskåret, og ethvert forsøg på at opstille fiktioner, der kun kan have til formål at virke splittende og modvirke kongens så ofte udtalte formaning om enighed, sammenhold og besindig optræden, må stemples som ansvarsløs gerning«.

Udkastet til denne erklæring blev forelagt i et ministermøde den 6. januar. Venstres to ministre, Brorsen og Knud Kristensen, var denne dag bortrejst fra byen, og det besluttedes derfor, at erklæringen ikke skulle udsendes, før de var vendt tilbage og havde givet den deres tilslutning. Det var ligeledes en selvfølgelig forudsætning, at kongen skulle have sig udkastet forelagt. Endelig indeholdt udkastet nogle bemærkninger om begivenhederne den 9. april, som de konservative ministre ønskede at se nærmere på, fordi de kunne tydes, som om den siddende samlingsregering overtog et medansvar for de beslutninger, der da blev truffet.

Stor var derfor overraskelsen og forbitrelsen, da Scavenius uden videre den følgende dags eftermiddag lod erklæringen offentliggøre i pressen og radioen. Kirkeminister Fibiger protesterede skarpt, og Stauning oplyste, at kongen over for ham havde givet til kende, at han intet havde vidst om sagen, før han hørte erklæringen i radioen. Stauning beklagede, at noget sådant havde kunnet ske. Scavenius tog sig efter sædvane ikke bebrejdelserne nær. Kongen havde der ingen anledning været til at underrette, sagde han, og når de to venstreministre ikke havde været til stede, måtte de selv tage skade for hjemgæld.

Sidst i december 1941 havde tyskerne på ny rejst spørgsmålet om bevæbningen af danske handelsskibe. Deres forslag gik nu ud på, at de selv ville armere skibene med luftmålskanoner og lade disse betjene af tysk mandskab. I ministermødet om sagen indtog Halfdan

Eduard Reventlow (f. 1883) blev 1909 ansat i udenrigsministeriet, kom 1913 som legationssekretær til London, vendte atter hjem til udenrigsministeriet, hvor han blev kontorchef 1919, afdelingschef 1921 og direktør 1923. I 1932 gik han som sendemand til Stockholm, og herfra forflyttedes han 1938 til London. Under Danmarks besættelse vedblev han at fungere som regeringens udsending, indtil han efter vor underskrift af Antikomintern-pagten erklærede, at han kun følte sig bundet af sine troskabspligter over for kongen, hvorpå han afskedigedes og hjemkaldtes. Han blev imidlertid på sin post og overtog i marts 1942 hvervet som ærespræsident for »Sammenslutningen af frie Danske i Storbritannien og Nordirland«.

Hendriksen en meget skarpt afvisende holdning. Skønt lidet tilbøjelig dertil indvilgede han på Staunings indtrængende opfordring i at tage en forhandling med rederne og søfolkene, idet han dog udtrykkelig gjorde opmærksom på, at det var hans hensigt at meddele de pågældende, at han selv tog skarp afstand fra de tyske planer. Som man måtte vente det, mødte planerne her den mest afgjorte modstand. Rederne gjorde gældende, at luftværnsskyts ingen betydning ville have for skibenes sikkerhed, idet angrebene

blev sat ind så pludseligt, at skytset ikke nåede at komme i virksomhed. Desuden forudså rederne, at hvis kravet blev opfyldt, ville alle de danske akibe, som gjorde tjeneste for de allierede, gå tabt for landet. Søfolkene frygtede, at blev et dansk skib med tysk besætning opbragt af englænderne, ville også det danske mandskab blive regnet som krigsfanger, måske endog som franc-tireurs.

Det lykkedes atter Halfdan Hendriksen at føre igennem, at svaret til tyskerne blev et afslag. Med visse mellemrum kom tyskerne tilbage til spørgsmålet, senest i september 1942 umiddelbart før den såkaldte telegramkrise. På dette tidspunkt var det åbenbart tyskernes mening, at den danske modstand skulle brydes. Minister Mohr redegjorde i et ministermøde for de tyske krav, idet han skildrede følgerne af et afslag i de mørkeste farver. Tyskerne truede med selv at tage skibene og nægte os tilførsler af kul. Scavenius satte atter ved denne lejlighed sit mandat ind på, at der blev tilvejebragt en ordning. Han ville ikke tage ansvaret for, hvad der kunne blive følgen af et afslag. Halfdan Hendriksen erklærede, at man burde sige nej, hvilke konsekvenserne end måtte blive, og heri var de øvrige ministre med undtagelse af Gun-

nar Larsen mer eller mindre udpræget enige med ham. Buhl hævdede således, at konsekvenserne sikkert ville være de farligste, hvis vi gik ind på kravet. Man overvejede at stille tyskerne et kompromisforslag, som gik ud på, at dele af den danske handelsflåde, der sejlede på Rotterdam - formentlig kun to à tre skibe -, skulle overlades tyskerne og sejle under tysk flag. Der udarbejdedes en note herom, men den blev aldrig afleveret, da telegramkrisen kom imellem, og den diplomatiske forbindelse som følge heraf blev midlertidig unormal.

XI

Året 1941 havde bragt det store vendepunkt i krigen. Foruden Rusland kæmpede nu - siden det japanske overfald på Pearl Harbor den 7. december - også U.S.A, på Englands side. Hvis det danske folks forhold til besættelsesmagten udelukkende skulle indstilles efter et skøn over, hvem der ville sejre i krigen, kan det dog ikke være bagklogskab nu at fastslå, at de, der troede på de allieredes sejr, i hvert fald havde lige så sikre kendsgerninger at bygge på som Scavenius, der stadig hårdnakket indrettede sig på en tysk sejr. Han bragte sig derved i stigende grad i et modsætningsforhold til folkestemningen. Aktionen mod de danske kommunister, Oprettelsen af »Frikorps Danmark« og vor tvungne tilslutning til Antikomintern-pagten efterlod i befolkningen ingen tvivl om, at Danmarks status nu var en tysk lydstats. Det instinkt, der kaldte folket til modstand og forsvar, rejste sig. Det underjordiske Danmark begyndte at organisere sig, og det tiltog i styrke, efterhånden som de tyske overgreb og løftebrud blev mer og mer åbenbare.

I februar 1942 indledede tyskerne deres første angreb på det oprindelig aftalte retssystem, idet dr. phil. Vilh. la Cour anholdtes og indsattes i tysk arrest. Han skulle på et møde i Rødovre have fremsat udtalelser, der var generende for herrefolket. Sagen vakte uhyre opsigt landet over, og for regeringen var den højst pinlig. Fibiger erklærede på Halfdan Hendriksens og egne vegne, at hvis la Cour ikke blev overført til dansk arrest og dansk retsforfølgning, måtte de træde ud af regeringen. Scavenius svarede, at han fandt det ørkesløst at optage en diskussion med tyskerne om retsgrundlaget for deres krav, og han opfordrede de Konservative til ikke at »hidse sig op og spille helte«. Det lykkedes dog Thune Jacobsen at få tyskerne til at udlevere la Cour; men derefter indtrådte nye komplikationer, idet byretsdommer Arthur

Andersen, der havde fået sagen overdraget, fandt snklagematerialet så spinkelt, at han kun idømte la Cour 4 måneders hæfte. Dette fortørnede tyskerne, der lod regeringen vide, at dersom denne straf ikke blev skærpet, ville la Cour blive sendt til Tyskland. Højesteret stillede sig derefter til rådighed og idømte ham den 3. juli 7 måneders fængsel.

Inden for regeringen nærrede man endnu på dette tidspunkt overvejende det ønske, at »uro« blev undgået. Dette gjaldt navnlig også befolkningens forhold til »Frikorps Danmark« - et forhold, der hurtigt kom til at volde regeringen de heftigste hovedsmerter. Forbitrelsen mod dette korps, der for en del var rekrutteret af underlødige og asoci-ale elementer, var overmåde stor, og det kom lejlighedsvis til voldsomme optrin, hvor medlemmer af korpset viste sig på offentlige steder. Befolkningen i almindelighed skjulte ikke sin foragt for dem, og selv optrådte de - i ly af den beskyttelse, de nød som tilhørende værnemagten - stærkt udfordrende. Da nu Renthe-Fink beklagede sig over det danske folks svigtende forståelse af, hvad det skyldte korpset, mente regeringen at måtte gøre et forsøg på at bedre stemningen. I marts måned 1942 fik Amtmændene og Politimestrene Landet over Pålæg om hver på sin egn at indkalde ansete mænd til lukkede møder og her bevæge dem til at gøre deres indflydelse gældende, så ro og orden kunne blive opretholdt. Til grund for drøftelsen på disse møder blev lagt et budskab fra regeringen, hvori det med henblik på »Frikorps Danmark« bl.a. hed:

»Vi plejer her i landet at regne os det til ære som udtryk for vor kultur og vort frisind, at vi respekterer andres meninger og idealer, og det må ikke glemmes, at de frivillige handler ud fra en idé, som bunder så dybt i deres overbevisning, at de sætter deres liv ind derpå. Det er altid respekt værd, at en mand viser sig rede til at sætte livet ind for sin overbevisning. At chikanere ham eller hans pårørende af denne grund er ikke værdigt og ikke stemmende med god dansk tankegang. Det må desuden erindres, at den, der krænker en frivillig i den tyske hær, samtidig krænker den tyske værnemagt, og enhver ansvarsbevidst dansk mand og kvinde vil forstå, at sådanne krænkelser nødvendigvis må undgås«.

Kongen fandt ikke denne affattelse heldig, da der jo, som han sag-

de, var »brådne kar mellem de frivillige«. I statsrådet, hvor aktstykket blev forelagt, fremhævede imidlertid Scavenius, at det var kendt af tyskerne og sikkert også af englænderne. Han frarådede derfor, at der blev foretaget rettelser. I et brev af 18. marts til Scavenius takkede Ren-the-Fink hjerteligt for regeringens initiativ. Han skrev bl.a.:

»I den tyske regerings og det tyske Folks øjne fortjener de danske frivillige agtelse og taknemmelighed, fordi de sætter deres liv ind for Europas forsvar mod bolchevismen. Den behandling, der i Danmark bliver dem og deres pårørende til del, er en prøvesten for, hvor Danmark står i denne kamp, og kan ikke forblive uden virkning på det dansk-tyske forhold nu og i fremtiden. Tyskland vil aldrig lade de folk i stikken, der i den afgørende time har stillet sig på dets side. Det ville for Danmark være en ulykke, dersom man ikke her ville indse, at disse mænd handler som danske patrioter i deres lands velforståede nationale interesse«.

Af de redegørelser, der siden indløb til ministeriet om de afholdte møder, mente Scavenius at kunne slutte, at de havde været vellykkede, hvad man dog fra anden side i ministeriet - som det skulle vise sig, med rette - drog i tvivl.

XII

Den 3. maj døde statsminister Stauning efter nogle ugers forudgående sygdom. Da det blev klart, at sygdommen bar mod døden, besluttede man med henblik på statsministerskiftet at stille tyskerne over for en fuldbyrdet kendsgerning. Den 1. maj konstituerede kongen finansminister Vilh. Buhl, hvem man fra alle sider var enige om at pege på, som statsminister. På Fibigers forslag vedtoges det at lade Staunings begravelse foregå på statens bekostning.

Den 4. maj udnævntes Buhl officielt som statsminister. Han beholdt selv finansministerportefeullen, der først den 16. juli - til ryskernes fortrydelse - overtoges af Alsing Andersen. I øvrigt skete der ingen ændringer i ministeriets sammensætning.

I ministermødet den 4. maj drøftede man ordlyden af den erklæring, som måtte offentliggøres i anledning af statsministerskiftet. Udkastet, som blev forelagt af Scavenius, var holdt i afgjorte udtryk, hvad sam-

arbejdet med Tyskland og modsætningsforholdet til Sovjetunionen og kommunismen angik. Det gav anledning til en langvarig diskussion, hvorunder næsten alle de politiske ministre gjorde indvendinger gældende. Scavenius erklærede imidlertid, at under de kampe, han hele tiden havde måttet føre med ministeriets flertal, havde Stauning været hans gode støtte, og det måtte nu nødvendigvis fastslås, at den hidtidige politiske linie skulle føres videre. Det lykkedes dog de opponerende ministre at få visse af udkastets vendinger strøget eller afdæmpet. I erklæringen, som den offentliggjordes, fastsloges det da, at statsministerskiftet ikke medførte nogen ændring i kursen:

»Det er regeringens agt på grundlag af det bestående politiske samarbejde at fortsætte den hidtil af ministeriet Stauning førte politik. Denne politik har fundet udtryk først og fremmest i kongens og rigsdagens opråb til det danske folk af 9. april 1940 og dernæst i forskellige senere tilkendegivelser og beslutninger, således udenrigsministerens erklæring af 8. juli 1940 samt regeringens udtalelser af 26. juni 1941 og 25. november 1941«.

Regeringen ville finde det »magtpåliggende« at fremme »et godt og nabovenligt forhold til den tyske nation«. Over for det store våbenopgør kunne vi ikke forholde os ligegyldige »thi i kampen mod kommunismen drejer det sig om en fælles europæisk interesse, der berører alle lande på kontinentet«. Hvad det økonomiske samvirke mellem landene angik, erkendte man, at »Tyskland indtager her den centrale stilling«. Erklæringen sluttede derefter med at sige, at »selvom vanskelighederne i den kommende tid skærpes, er vi berettigede til i tillid til det tyske riges løfter om bevarelse af Danmarks integritet og politiske uafhængighed at nære håbet om en for vort fædreland fortsat lykkelig udvikling«. Scavenius kunne den følgende dag oplyse, at Ren-the-Fink ikke havde haft noget at indvende mod erklæringen.

De, der Kristi Himmelfartsdag den 14. maj 1942 åbnede for B.B.C.s danske udsendelse, vægrede sig i første øjeblik ved at stole på deres egne sanser: Christmas Møllers velkendte stemme lød til dem gennem højtaleren. Fra et ubeboet sted på Limfjordskysten nær Aggersund var han den 30. april sammen med sin hustru og søn gået om bord i en motorgalease, der fragtede molersten til Göteborg, og fra Sverige havde

han fortsat rejsen til London. Det er nu efter befrielsen oplyst, at forskellige danske politikere, bl.a. også Hedtoft-Hansen, fra London var opfordret til at komme derover. Efter at have rådført sig med Stauning afslog Hedtoft-Hansen at rejse. Christmas Møller var den eneste, der efterkom opfordringen.

Før sin afrejse havde Christmas Møller overgivet sine venner nogle breve til besøgelse, så snart de havde vished for, at han var nået til England. Den 13. maj om morgenen modtog da justitsminister Thune Jacobsen et brev, hvori Christmas Møller underrettede ham om sin afrejse og føjede til, at »ingen her i landet bosiddende hverken dansk eller fremmed statsborger har været mig behjælpelig med denne handling, og at ansvaret for det foretagne skridt alene kan lægges på mig, og at ingen her i landet boende har været eller er indviet i mine planer«. Dette forsøg på at dække motorgaleasens ejer lykkedes ikke. Han blev et par ugers tid senere anholdt og idømt 3 års fængsel. Tyskerne fandt denne straf alt for mild.

Regeringen havde i første øjeblik ikke tænkt at foretage sig videre end at søge opklaret, hvordan afrejsen havde fundet sted. Men i sin radiotale fra London den 14. maj oplyste Christmas Møller, at han var rejst derover for at slutte sig til den fri danske bevægelse. Han havde set det som sin pligt at give den fri verden en sandfærdig skildring af forholdene i Danmark og klarlægge for den, at danskerne ikke - således som regeringens officielle erklæringer lod forstå - bøjede sig for de tyske diktater. Den følgende dag havde han i det engelske informationsministerium en sammenkomst med britiske og fremmede journalister. I »Stockholmstidningen« (16. Maj) refererer redaktør Sven Tillge-Rasmussen de udtalelser, han ved den lejlighed fremsatte, og som svarede til, hvad han aftenen i forvejen havde sagt i sin radiotale hjem:

»Särskilt önskar jag fastslå, att det inte råder något tvivel om den danska befolkningens sinnelag. Till 98 procent hoppas vi på Englands seger och hata nazismen lika starkt som något annat undertryckt folk. Vi ha lärt oss att inte tro på de tyska löftena. Våra förhoppningar äro desamma som norrmännens. Vi kämpade inte en öppen kamp som normannen, men den fria världen har förstått våra svårigheter den gången och har inte förebrått oss därför. Danmark har sina quislingar och förrädare som flitigt använts av ockupationsmakten - men med

Statsminister Staunings jordefærd fandt sted på statens bekostning den 10. maj 1942 ved en højtidelighed i »forum«. Billedet viser i forgrunden Staunings kiste og fanevagten. Blandt deltagerne ses i første række kongen mellem kronprinsen og prins Knud. Repræsentanter for den tyske værnemagt havde placeret sig umiddelbart ved den danske regerings medlemmer. På hver enkelt af disse hilste kong Christian - tyskerne blev siddende tilbage med tør mund.

den skillnaden från flera andra länder, att de inte ha någon makt och inte sitta i regeringen. Två års ockupation har försvagat den danska nazismen och inte stärkt den. Danskarna äro oeniga med utrikesminister Scavenius, men han är varken en quisling eller en förrädare; han bedriver endast en felaktig politik.

Det faktum kvarstår emellertid, att vi inte kämpade den 9. april, och detta betydde, att vi kunde bevara kung och regering. Alla därhemma önska också så länge som möjligt bevara detta tillstånd. Jag säger inte, att Danmark inte sagt »ja« till krav som vi borde ha besvarat med »nej«, men jag påstår detta: I sitt hjärta gingo danskarna inte på ackord. De böjde sig endast för våld och hot. Många hade önskat, att Danmark inte undertecknat antikominternpakten, men tyskarna hotade med att annars införa det norska tillståndet i Danmark, och vi måste fatta det svåra beslutet«.

Tyskerne blev nu grebet af det voldsomste sindsoprør. Renthe-Fink forlangte af regeringen, at den skulle udstede en erklæring, hvori den tog afstand fra Christmas Møllers handling og rejste sag mod ham. I ministermødet den 15. maj anmeldte Scavenius dette tyske krav, idet både han og Thune Jacobsen stærkt indskærpede situationens alvor. Ministeriets medlemmer var på det rene med, at der måtte udsendes en erklæring; men historien om, hvordan den blev til, rummer et pudsigt vidnesbyrd om, at selv den mest påpasselige kan have sine distraite øjeblikke. Scavenius foreslog erklæringen affattet således:

»Regeringen, som med forbavselse har modtaget underretning om det således passerede, giver herved udtryk for sin skarpeste misbilligelse af, at hr. Christmas Møller, trods de forudsætninger han i kraft af sit tidligere embede og tidligere politiske mandater i særlig grad må have haft for at vurdere den vanskelige politiske situation her i landet, ikke har undset sig for at sætte sig ud over de hensyn, han skylder kongen, regeringen og folket. hr. Christmas Møllers Handling er, rent bortset fra hvordan den i øvrigt måtte kunne bedømmes ud fra et strafferetligt Synspunkt, en Forbrydelse, der omfattes af Bestemmelsen i Par. 3 i Straffelovstillæget af 18. Januar 1941«.

De konservative ministre vægrede sig ved at tiltræde denne formu-

lering, og i et nyt ministermøde senere på eftermiddagen foreslog da Fibiger en sålydende affattelse:

»Regeringen har tidligere givet udtryk for, at der kun findes een dansk politik, nemlig den, der føres af landets ansvarlige regering i overensstemmelse med landets rigsdag, og at det er enhver borgers pligt at indordne sig under denne politik, idet anden handle måde kan volde landet vanskeligheder. Regeringen må derfor beklage, at et tidligere medlem af regeringen og den danske rigsdag uden tilladelse har forladt landet og stillet sig til rådighed for kræfter, der ikke følger de retningslinier, som af de ansvarlige danske myndigheder på grundlag af disses kendskab til alle i betragtning kommende forhold er fastlagt som den for landets vel rigtige politik«.

Besynnderligt nok accepterede Scavenius dette forslag, og i denne udformning stod da erklæringen at læse i morgenbladene den 16. maj. Han må imidlertid have fået stærkt på hovedet af Renthe-Fink; thi i et senere ministermøde oplyste han, at tyskerne var utilfredse med erklæringen. Ulykkeligvis havde han selv »på grund af en fejlvurdering« taget den for god. Det var, sagde han, »en ufattelig betise«, han havde begået ved at tiltræde denne svage og uklare erklæring.

Det gjaldt da for ham om at søge det ugunstige indtryk, tyskerne havde fået, udvisket, og i dette øjemed skulle pressen bruges. I befolkningen som helhed morede man sig over, hvad der var sket. Det romantiske træk i Christmas Møllers bedrift talte til det jævne folks sans, og man fandt det godt og gavnligt, at han havde skaffet sig lejlighed til ude i den frie verden at tale Danmarks sag. Denne stemning måtte efter Scavenius's opfattelse vendes. Lørdag eftermiddag den 16. maj indkaldtes da chefredaktørerne for de københavnske blade og de fire korrespondancebureauer til et møde i udenrigsministeriet, hvor direktør Svenningsen på Scavenius's vegne opfordrede pressen til at »uddybe« regeringens erklæring. Man ville med andre ord, som redaktør Stein i sine bemærkninger til Svenningsens tale udtrykte det, have bladene til at forstærke den svage erklæring; men det lykkedes ikke. Stein erklærede, at det - som stemningen i befolkningen var - ville være vanskeligt for pressen at gøre dette, og det var efter hans mening også et spørgsmål, om det ville være klogt. Personligt billigede

han ikke Christmas Møllers handlemåde, men han ville dog pege på, at radiotalen havde en helt anden karakter end de udsendelser, der ellers hørtes fra London. Christmas Møller havde taget regeringen og rigsdagen, ja endog udenrigsministeren i forsvar, hvilket viste, at han ikke ville følge de veje, den engelske propaganda hidtil havde fulgt. Chefredaktør Sv. Åge Lund bemærkede, at hvis bladene skulle kommentere regeringens erklæring, måtte de også have lov til at referere og omtale radiotalen, hvad Svenningsen afviste som umuligt. Mødet endte resultatløst. Bladene bragte regeringens erklæring, men bortset fra nogle enkelte provinsblade kommenterede de den ikke.

Det bedrede ikke tyskernes sindsstemning, at forretningsføreren for Sejlskibsrederiforeningen, Borch Johansen, der havde været Christmas Møller behjælpelig med at arrangere afrejsen, efter at have været anholdt så sit snit til at undvige. Det konservative Folkeparti var i sagens anledning i særlig grad genstand for Renthe-Finks uvilje. Han insinuerede, at flere af partiets ledende politikere var impliceret i sagen. Den 21. maj offentliggjorde derfor partiets rigsdagsgruppe følgende Erklæring:

»Den konservative rigsdagsgruppe har i dag drøftet hr. Christmas Møllers bortrejse fra landet og har enstemmigt givet tilslutning til den erklæring, regeringen i den anledning har udsendt«.

Samtidig oplyste den konservative partiorganisation, at Christmas Møller »ikke længere er medlem af Det konservative Folkeparti«.

Sommermånederne 1942 forløb i nogenlunde ro, selv om regeringen også da måtte gennem et par småfortrædeligheder. »Frikorps Danmark«s chef, v. Schalburg, faldt i kampene ved Ilmensøen. Renthe-Fink og general Lüdke foranstaltede i den anledning den 18. juni en mindehøjtidelighed i Koncertpalæet, og de ønskede her statsminister Buhls, udenrigsminister Scavenius's og forsvarsminister Brorsens nærværelse som udtryk for det officielle Danmarks deltagelse. Det holdt hårdt for Buhl og Scavenius at få Brorsen med; men han måtte til sidst bøje sig for presset.

Et alvorligere konfliktpunkt var trafikminister Gunnar Larsens baltiske projekt. Fra tysk side interesserede man sig stærkt for, at Danmark ved et regeringsinitiativ skulle tage del i opbygningen og udnyttelsen af de baltiske stater. Tanken fandt genklang i visse erhvervskredse her-

hjemme, og navnlig blev den grebet med iver af Gunnar Larsen. Efter indbydelse af rigsminister Rosenberg foretog han i dagene fra 18. april til 2. maj en rejse gennem randstaterne for at undersøge mulighederne for en genoptagelse af den økonomiske forbindelse mellem Danmark og disse lande. Under regeringens forhandlinger om spørgsmålet hævdede Halfdan Hendriksen, at et regeringsudvalg bistået af repræsentanter for erhvervslivet burde tage sig af sagen. Det kom i den anledning til et voldsomt sammenstød mellem ham og Scavenius, der ønskede, at et privat udvalg med direktør Juncker, Århus Oliefabrik, skulle have ledelsen. Oprindeligt deltes vist nok Halfdan Hendriksens standpunkt af et flertal indenfor ministeriet; men da det kom til stykket, fulgte flertallet Scavenius. Der nedsattes et udvalg med Juncker som formand. De øvrige medlemmer var: Ingeniør Knud Højgård, fabrikant Z. C. Hempel, godsejer Folmer Lüttichau, Rohden, samt direktør Knud S. Sthyr.

Krigsbegivenhedernes forløb gjorde, at der aldrig kom noget praktisk resultat ud af udvalgets arbejde; men sagen gav anledning til, at Gunnar Larsen gik i rette med de politiske ministre for deres holdning over for ham. Han havde allerede den 3. maj forud for Buhls tiltræden som statsminister afæsket ministeriet »en klar udtalelse om, at man billigede hans venskabelige holdning over for tyskerne«. Buhl svarede den gang henholdende. I august tog han sagen op igen. I en samtale med Buhl slog han på, at han måske burde træde ud af ministeriet. Han følte, sagde han, at han på grund af sin forbindelse med officielle tyske kredse mødte en stadig stigende uvilje, ikke mindst inden for industrien, hvilket efter hans opfattelse heller ikke var uden forbindelse med den kritik, han var udsat for i toneangivende politiske kredse. Det var derfor måske bedst, at han trak sig tilbage. Buhl svarede hertil, at han måtte lægge vægt på, at Gunnar Larsen blev i ministeriet, hvor man anerkendte hans saglige dygtighed og erkendte interessen i, at der blev holdt kontakt med de tyske kredse, hvorved der også blev lejlighed til at fremhæve danske synspunkter vedrørende spørgsmål, der angik forholdet mellem de to lande. Det var naturligtvis en forudsætning, tilføjede Buhl, at ministeriet blev holdt underrettet om, hvad der fremkom af større betydning, og at intet blev foregrebet, som henhørte under ministeriets afgørelse. Gunnar Larsen erklærede sig enig heri, ligesom han fremdeles var enig i det principielle grundlag for ministeriets politik, både indadtil og udadtil.

Buhl gjorde ministre fra de fire partier bekendt med denne samtale. De tiltrådte alle de udtalelser, han havde fremsat over for Gunnar Larsen. Buhl refererede desuden sagen i et ministermøde den 12. august, hvor man uden forhandling tog den til efterretning.

XIII

I august forlød det, at »Frikorps Danmark« ville komme hjem på orlov, og rygtevis hed det, at korpset skulle overtage politimæssige opgaver her i landet. De sabotagehandlinger over for den tyske værnemagt, der senere organiseredes så dygtigt og tog et så stort omfang, var i sommeren 1942 ved langsomt at gå i gang. Der var forekommet forskellige tilfælde, som havde opirret tyskerne, og ude i befolkningen gisnede man derfor på, at frikorpset nu skulle sættes ind til bekæmpelse af sabotørerne. De stemninger, hvormed man imødeså korpsets hjemkomst, prægedes da allermindst af, at det var tapre korsfarere og dansk æres redningsmænd, snarere, at det var en forvorpen terrorbande, man ventede. I regeringen omfattedes de forestående begivenheder med megen nervøsitet. Den 2. september holdt Buhl en radiotale, hvori han indtrængende advarede mod sabotagen og opfordrede alle, navnlig ungdommens ledere, til at medvirke ved dens bekæmpelse, og den følgende dag bragte »Stockholmstidningen« et interview med ham, i hvilket han betonede, at »regeringen har anset det for magtpåliggende at opretholde og befæste et godt forhold til det tyske rige, hvilende på gensidig hensyntagen og forståelse«.

Den 8. september holdt korpset under stort anlagte former sit indtog i København. Dagen i forvejen afholdtes i udenrigsministeriet et pressemøde, hvor det oplystes, at hvert medlem af frikorpset havde fået udleveret en forholdsordre, hvorved de manedes til at indtage en ulastelig holdning og undgå politiske stridigheder. Men det tilføjedes: »angreb på det tyske eller det danske folks ære, på »Frikorps Danmark« eller dets enkelte medlemmer må ikke tåles af dig«. Fra udenrigsministeriets side fremhævedes det meget stærkt over for pressen, at den modtagelse, der blev korpset til del, ville blive opfattet som en prøvesten for stemningen herhjemme, og man henstillede, at bladene kommenterede hjemkomsten i velvillige vendinger. Samtlige tilstedeværende pressemænd afslog dette.

De bange anelser slog til. Korpset skulle ganske vist ikke sættes ind

på politimæssige opgaver - det drog efter en måneds tid atter af til østfronten -, men dets ophold herhjemme gav anledning til en række voldsomme episoder, i enkelte tilfælde drab og lemlæstelser, oftest foranledigede ved provokerende optræden fra frikorpsmedlemmernes side. I denne situation indkaldte da Scavenius den 15. september til et slags politisk »storråd« i udenrigsministeriet. Til stede var redaktører fra hele landet samt medlemmer af ministeriet og samarbejdsudvalget, udenrigsministeriets ledende embedsmænd m.fl. Scavenius tog her selv affære. Han indledede med nogle almindelige betragtninger over dansk neutralitetspolitik og fremhævede derefter, at om end der stadig var tyske kredse, som ville os det vel, fandtes der også »Scharfmachere«, som mente, at den modsatte kurs måtte forsøges. »Den kolde skulder« var under disse omstændigheder ikke noget, man i længden kunne leve på. Man måtte i forbindelse med tyskerne for at få lejlighed til at forklare dem vore forhold. Christmas Møller var nu, fortsatte ministeren, havnet i den krasseste engelske propaganda, idet han opfordrede til sabotage. Blev denne opfordring fulgt i videre omfang, ville det øjeblikkelig have en tysk regering her i landet til følge. Frits Clausens udfordrende holdning havde udløst en tilsvarende dansk reaktion, men det var ikke klogt at fortsætte kampen mod ham, fordi tyskerne opfatter den som rettet mod dem selv. Heller ikke var det klogt ikke at betragte medlemmerne af »Frikorps Danmark« som ægte danske. Det var en stor fordel for os, at de havde meldt sig til kampen på østfronten. De havde gjort tjeneste som direkte lynafledere for os, og i den ånd burde der skrives om dem i den danske presse.

Den påfølgende diskussion formede sig som et generalopgør mellem Scavenius og pressen. Redaktør Stein nægtede, at det ville være muligt for bladene at gå ind på den linie, Scavenius anlagde. Den stred direkte mod befolkningens Indstilling, og det ville svække tilliden til pressen, om den gav sig til at skrive mod denne indstilling. Hovedindlægget mod Scavenius leveredes ved denne lejlighed af redaktør S. P. Qvist, »Fyns Tidende«. Hans tale er nu efter befrielsen refereret således i hans eget Blad:

»Den nuværende danske udenrigsminister har den tro, at Tyskland vil gå sejrrikt ud af krigen. (Scavenius: - Det ved De ikke noget om!) Vi andre er ikke helt så sikre. Jeg er enig med udenrigsministeren i

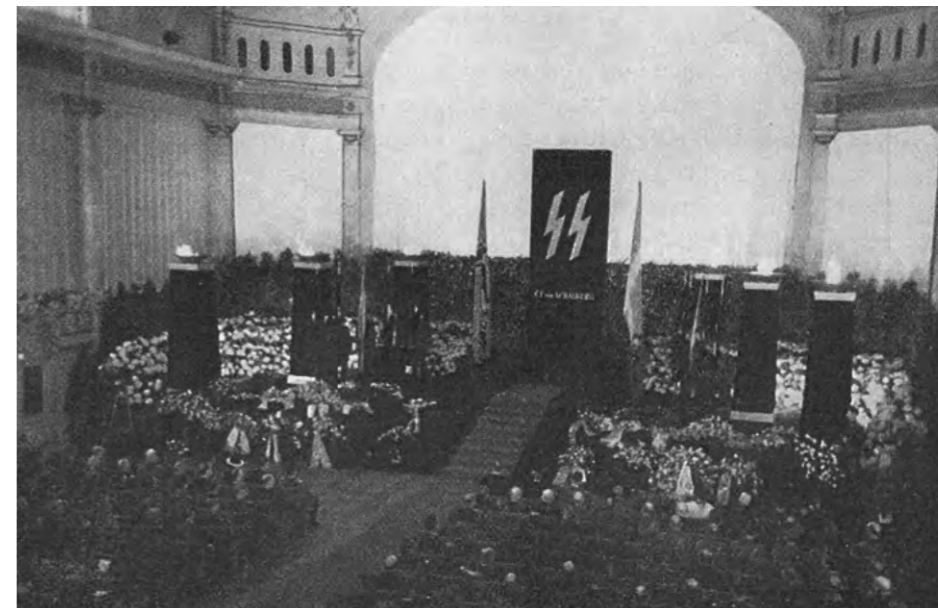
det forkastelige i Christmas Møllers optræden og i, at man ikke opnår noget ved at angribe personer som Frits Clausen. Man har villet have, at vi har skullet rose »Frikorps Danmark«. Når man har hørt det lyd-billede, der blev optaget af Martinsens tale forleden, hvori han udtalte sig for en revolution i Danmark, må jeg sige, at de folk kan vi i hvert fald ikke have mindste respekt for. Hvis vi havde et udenrigsministerium, der noget stærkere følte sig som værner af dansk presse og pressefrihed, stod vi måske bedre i det. Scavenius og hans embedsmænd må ikke kræve, at vi skal skrive mod vor overbevisning. (Hør!) Vi skal også passe på, at vi ikke udsletter det, der er vort. Ministeren og hans embedsmænd skal huske på, at vi er danske, og at der er grænser for, hvor langt vi kan bøje os uden at tage skade på vor sjæl«.

Redaktør Qvists tale hilstes med stærkt bifald. Scavenius tog derefter på ny ordet. I en replik til redaktør Niels Hasager, som havde henvist til løfterne af 9. april, fremsatte han den udtalelse, der gav hans politik som i en nøddeskal, og som - da den spredtes gennem den illegale presse - totalt fjernede befolkningens tillid til ham. »Man glemmer,«, sagde han, »at løfter af en krigsførende magt er undergivet krigens udvikling«. Han havde, fortsatte han, kæmpet en hård kamp mod de tyske krav om afskaffelse af pressefriheden, skønt pressen ville være blevet befriet for ansvaret, om tyskerne på dette punkt havde fået deres vilje. Han kunne heller ikke skride ind mod den tyske presses filial her i landet. Man kunne jo bare lade være med at læse »Fædrelandet« ude på redaktionerne. I øvrigt frabad han sig, at man betragtede ham som en slags tysk agent. Fortsatte dette, kunne det jo være, at han tog sit gode tøj og gik. Redaktør Qvist svarede med at spørge, hvornår pressen var gået andre veje end ministeriets flertal:

»Det, man vil, er, at vi skal skrive som den tyske presse. Det kan vi ikke gøre, mr. minister. Den dag, man vil tvinge pressen til at skrive mod sin overbevisning, da vil læserne overhovedet ikke tro os. Det skulle i dag være det afgørende for et dansk udenrigsministerium«.

Mødet sluttede med, at undervisningsminister Jørgen Jørgensen, der trods det indrepolitiske meningsfællesskab principielt var imod Scavenius's kurs, søgte at glatte ud. Udenrigsministeren har sin egen måde at sige disse ting på, bemærkede han. Stillingen er dødsensal-

En fræk udfordring var tyskernes krav om, at den danske statsminister, udenrigsminister og forsvarsminister skulle overvære den »Gedenkfeier«, som de den 18. juni 1942 foranstaltede i Koncertpalæet til minde om landsforræderen v. Schalburg. Efter ordre af forsvarsminister Brorsen blev også den kommanderende general, generalløjtnant Gørtz, tvangsindlagt ved festen.

vorlig. Regeringen har brug for pressens medarbejderskab, og ingen er tjent med, at der fremkaldes en misstemning mellem regering og presse.

Bladene indlod sig ikke på nogen som helst bestræbelse i retning af at bedre forholdet mellem befolkningen og frikorpset. Dette mishagede tyskerne, og kun et par uger efter mødet i udenrigsministeriet kom eksplosionen. Allerede i august havde atter tyske politiofficerer været heroppe for at sondere stemningen, som de - efter hvad Scavenius oplyste i et ministermøde - fandt meget tysk fjendtlig. De havde hævdet, at der burde indføres dødsstraf for sabotage, at embedsmændene, navnlig officererne, præsterne og lærerne, burde »holdes i tømme«, og at jødiske embedsmænd burde afskediges. Endelig havde de beklaget sig over de »forfølgelser og bagvaskelser«, som tyskvenlige personer her i landet var genstand for. Formentlig har den rapport, de aflagde, ikke mindre end den fjendtlige modtagelse af frikorpset ophidset Hitler. Han besluttede sig til at fremkalde en krise. Hvis han havde udsøgt sig sit påskud udelukkende med henblik på, hvad der i særlig grad var egnet til at kalde på det danske folks munterhed, kunne han ikke have truffet et rigtigere valg: Tirsdag den 29. september indleddes den vidt berømte »telegramkrise«.

Hitler havde den 26. september sendt kongen et lykønskningstelegram i anledning af fødselsdagen. Kongen besvarede det med et takketelegram af følgende ordlyd; »Dem Reichskanzler Adolf Hitler. Besten Dank für die Glückwünsche. Christian Rex«. Normalt plejede statsminister Meissner refererende at meddele Hitler, at der var indløbet takketelegrammer. Af en eller anden grund havde Hitler imidlertid fået kongens telegram at se, som det var, og det blev da den gnist, der tændte det ophobede sprængstof. Det kriminelle moment var i øvrigt vist nok dette, at telegrammet var stilet til rigskansleren, ikke til føreren. I Berlin ville ingen tro, at et sådant telegram kunne blive afsendt uden om udenrigsministeriet. Det måtte derfor være en officiel tilkendegivelse fra regeringen, en provokation til et brud. Gesandt Grundherr i Wilhelmstrasses nordisk-politiske afdeling oplyste over for de danske journalister dernede, at man fra tysk side allerede året i forvejen, da kongen dog havde telegraferet »Herzlichen Dank«, havde advaret mod en så lakonisk form for et takketelegram, da der var stor risiko for, at Hitler kunne optage det ilde. Scavenius oplyste på et ministermøde, at han havde ladet denne advarsel gå videre til hoffet og samtidig henstillet, at man fremtidig ikke anvendte en så kortfattet form. Han erkendte, at det var en fejl fra hans side, når han ikke havde sikret sig, at det takketelegram, der nu skulle afsendes, blev affattet på en anden måde.

Så kom da krisen. Tirsdag den 29. september mødte Renthe-Fink op hos Scavenius og meddelte, at han havde ordre til at nedlægge den skarpest mulige protest i anledning af, at førerens lykønskningstelegram kun var blevet besvaret med en kort bekræftelse af modtagelsen. »En lille potentat i et lille land kunne ikke behandle det stortyske riges fører på denne måde«. Det var en fornærmelse mod føreren, og man ville finde »udveje og midler til at hindre en gentagelse«. Renthe-Fink meddelte yderligere, at han var blevet tilbagekaldt straks, og at vor gesandt i Berlin, minister Mohr, for sit vedkommende havde fået besked om at rejse hjem. Nogen egentlig afbrydelse af den diplomatiske forbindelse havde dog ikke fundet sted, idet gesandtskaberne stadig bestod. Buhl og Scavenius havde straks en forhandling med kongen, der følte sig meget ilde berørt af det skete. Man udfærdigede en note, som, tiltrådt af kongen, uopholdelig afgik til Berlin. Ministeriet som helhed blev ikke taget med på råd, men fik sig kun noten forelagt til efterretning. Den gav udtryk for, at kongen »med dyb bevægelse og

Frikorpset er marcheret op ved Godsbanen efter hjemkomsten på orlov. Disse dansktalende folk, som ikke har undset sig ved at krybe i fjendens uniform, skænder oven i købet Dannebrog ved at »smykke« brystet med vort flag og lade det føre til fløjen. Ingen kan fortænke den danske befolkning i, at den med afsky så en sådan skamløshed udspillet for åbent tæppe.

bedrøvelse« havde bragt misstemningen i Berlin i erfaring. Takketelegrammet var holdt i den samme form, som kongen gennem 30 år havde benyttet ved sådanne lejligheder. Det ville have været kongen kært ved et personligt besøg i Berlin at fjerne misstemningen, men hans alder og helbred gjorde ham det umuligt at påtage sig en sådan rejse. Det ville imidlertid være ham en glæde, om rigskansleren ville modtage hans søn kronprinsen. Sluttelig udtaltes håbet om et fortsat nært og tillidsfuldt samarbejde mellem Danmark og Tyskland i det nye Europa. På denne note indløb der aldrig noget svar. Danmark blev lagt på is. Man optog fra tysk side en nervekrig, idet man hele oktober måned igennem holdt den danske regering hen i uvished om, hvilke de tyske hensigter var. Det var dog tydeligt, at der måtte ligge andet og mere end »fornærmelsen« bag. I Berlin mente man at vide, at Hitlers misstemning dels skyldtes de danske diplomaters holdning ude i den frie verden, dels Christmas Møllers rejse til England, dels endelig københavnernes uvenlige modtagelse af frikorpset. Ikke mindst dette sidste havde bragt hans blod i kog. Frikorpsets medlemmer var hans soldater i hans kors-tog mod bolchevismen, og derfor var det skammeligt, at det danske folk ikke åbnede sin favn for dem.

I de bebrejdelser, Scavenius i sagens anledning rettede til højre og

venstre - mod kongen, ministeriet, befolkningen, officererne og pressen - kom han da også særlig ind på forholdet til frikorpset. På et pressemøde i udenrigsministeriet den 2. oktober fremhævede han, hvorledes han havde lagt sig i selen for, at man fra ledende militær side tog sig lidt af frikorpsets officerer. Men desværre var hans bestræbelser i så henseende ikke blevet mødt med forståelse. I øvrigt lod han sin uvilje i anledning af det skete, som det dog efter de advarsler, han det foregående år havde modtaget, havde været hans egen pligt at afværge, gå ud over folket og pressen, og han dæmpede i så henseende ikke sin stemmeføring. Det var en svækkelse for os, sagde han, at stødet fra tysk side nu for første gang var rettet direkte mod kongen. Og hvad var årsagen hertil? Åbenbart ikke den stortyske førers magtbrynde i forholdet til »en lille potentat«, men derimod vor egen ufornuftige adfærd. Det var uheldigt, fandt han, at det danske folk havde hengivet sig til en »hysterisk kongedyrkelse«, der måtte opfattes som den form, hvorunder vi herhjemme praktiserede førerprincippet. Vi skulle have gjort som svenskerne, der nøje iagttog kongemagtens stilling som hævet over begivenhederne. Den svenske konge kunne derfor i vanskelige situationer yde sin regering en virkelig håndsrækning. For vort vedkommende lå det således, at det var regeringen, der måtte ride stormen af for kongen.

Herhjemme satte man sig nu til at afvente, hvad der måtte behage Berlin. Den 7. oktober offentliggjordes dernede fra en officios meddelelse, hvori det hed, at faktisk forløb ikke alt i Danmark således, som man havde kunnet vente det på baggrund af den yderst korrekte holdning, som alle tyske instanser i Danmark udviste. De tyske troppers optræden havde ikke kunnet give anledning til klage, »men visse danske kredse har åbenbart misforstået denne indstilling og troet, de kunne tillade sig en hel del. Fremfor alt havde det gjort et dårligt indtryk, at frikorpsets medlemmer var bleven mødt uden agtelse, med ringeagt og endog med spot. Sådanne hændelser er egnet til at forstyrre atmosfæren og få virkninger på en eller anden måde«.

Den 12. oktober afløstes general Lüdke af general H. von Hanneken som øverstkommanderende for de tyske tropper i Danmark. Dette Skifte havde ikke nogen direkte tilknytning til krisen - udover den ene meget sigende omstændighed, at general Hanneken hjemmefra havde ordre til ikke at aflægge visit hos kongen. Han debuterede med at for-

lange Jylland og Fyn rømmet for danske tropper.

I ventetiden afholdt pressen sig omhyggeligt fra alt, hvad der kunne såre tyske nerver. Kaj Munks og Hal Kochs navne forsvandt fra spalterne. Et planlagt svensk pressebesøg opgaves, og også på anden måde markeredes det særegne i situationen. Øjeblikkets alvor føltes end mere tyngende, da efterretningen om kongens rideuheld ved Esplanaden den 19. oktober spredtes over landet og de følgende dages bulletiner fra Diakonissestiftelsen antog en urovækkende karakter.

Lørdag den 31. oktober lod Berlin omsider høre fra sig. Den tyske chargé d'affaires indfandt sig denne Dag med en forespørgsel om, hvorvidt Scavenius måtte være villig til at rejse til Berlin til en forhandling om de dansk-tyske relationer. Regeringen samtykkede, men gav ham ingen fuldmagt til at slutte en endelig overenskomst.

Samtalen mellem Scavenius og Ribbentrop fandt sted mandag den 2. november. Den varede i tre stive timer, fra kl. 12.10 til kl. 15.15, og den overværedes delvis af Renthe-Fink og hans efterfølger som befuldmægtiget, dr. Werner Best. Det hører med til billedet af Scavenius's personlighed, at hans forhandlingsform ikke var blidere eller mere indsmigrende i Auswärtiges Amt end på Christiansborg. Han vidste nøje, hvor langt han ville gå, hævdede - som tidligere under forhandlingerne om Antikomintern-pagten - med stor fasthed sit standpunkt og imponerede i ikke ringe grad modparten. Danske bladkorrespondenter, der havde deres gang i det tyske udenrigsministerium, erfarede siden, at han under samtalen med Ribbentrop havde efterladt et indtryk af kraft og styrke, som der ikke blev lagt skjul på i korridorerne i Wilhelmstrasse. Men han havde også over for sig haft en Ribbentrop, der selv i høj grad skal have tvivlet om rigtigheden af Hitlers nye linie, og som derfor var personlig hemmet over for Scavenius.

Ribbentrop indledede - efter det referat, Scavenius gav ministeriet, da han kom hjem - samtalen med at sige, at føreren længe havde fulgt udviklingen i Danmark og var blevet meget betænkelig ved denne. Som tilstanden efterhånden var blevet, kunne den ikke fortsætte. Kongens telegram havde været en afsløring af, at man ikke i Danmark havde forstået situationen. En radikal forandring var nødvendig, og det minimum, man fra tysk side måtte forlange, var dannelsen af en ny regering, der havde den tyske regerings tillid. Denne nye regering måtte af rigsdagen have en stående fuldmagt, således at det ikke i sa-

ger vedrørende forholdet til den tyske værnemagt og til Tyskland i det hele taget ville være nødvendigt for regeringen at gå til rigsdagen.

Vanskeligheden var personspørgsmålet. Ribbentrop erklærede, at Scavenius var den eneste politiske personlighed, man i Berlin kunne have tillid til, og man ønskede derfor, at han skulle danne ministeriet. Scavenius undslog sig med den begrundelse, at han ikke anså sig for egnet til at bestride statsministerhvervet, og han hævdede i denne forbindelse kategorisk, at den ny regering måtte have en sådan sammensætning, at den blev acceptabel for det danske folk, hvad Ribbentrop da også erklærede, at han forstod. Man kom derefter til spørgsmålet om portefeuillernes fordeling. Renthe-Fink forelagde her de tidligere ventilerede, fra tysk side opstillede ministerlister, på hvilke navne som Popp-Madsen, J. P. Ørs o.a. figurerede. Scavenius fejede dem håndfast af bordet, og Ribbentrop afstod derefter fra at gå nærmere ind på besættelsen af ministerposterne, idet han erkendte, at han savnede det fornødne personalkendskab. Men der måtte optages mænd, der stod det nationalsocialistiske parti nær - »nahestehende Persönlichkeit« af det nationalsocialistiske Parti -, og dem overlod man til Scavenius selv at udpege. Desuden måtte man kræve, at fagforeningerne blev direkte repræsenteret i regeringen.

Scavenius bad om at få de tyske ønsker formuleret skriftligt, men dette afslog Ribbentrop, idet han sagde, at en sådan skriftlig formulering let ville blive opfattet som et ultimatum og ikke netop som en henstilling, »der skulle hjælpe os ud af den krise, vi var kommet ind i, og gøre det muligt for os at kunne fortsætte med samme status som hidtil«. Rettede vi os ikke efter henstillingen, »ville det kunne ventes, at der hastigt ville finde en reaktion sted fra tysk side«, men om karakteren af denne kunne Ribbentrop ikke udtale sig nærmere. Han skulle den 9. november til hovedkvarteret for at aflægge beretning til Hitler, og sagen måtte derfor inden den tid være ordnet. Med styrke hævdede da Scavenius, at der i København måtte findes en repræsentant for Tyskland, som havde bemyndigelse til at forhandle med ham og godkende det nye ministeriums sammensætning. Det besluttedes derfor, at dr. Best skulle indfinde sig i København allerede torsdag den 5. november. Umiddelbart efter sin hjemkomst tirsdag aften den 3. November redegjorde Scavenius i ministeriet og over for samar-

Hitler taler! En række tyske filmsbilleder, der viser denne forrykte diktator, når han var værst.

Den store Time er slæet: Felttoget mod Øst er afgjort. (10. Oktober 1941)

Stalingrad vil falde . . . derpaa kan De være sikker. (30. September 1942)

Aaret 1941 vil bringe Fuldblydelsen af den største Sejr i vor Historie. (Mytour 1941)

Aaret 1942 vil bringe Afgørelsen. (Nytour 1942)

Men naar man har med millionvis Idioter at gøre, kan man jo ikke vide, hvor de vil angribe. (30. September 1942)

bejdsudvalget for samtalen i Berlin. Nogle af de mest bevægede dage i rigsdagens historie fulgte. De politiske repræsentanter var til at begynde med mer eller mindre tilbøjelige til at afvise de tre tyske hovedkrav: et statsministerskifte, optagelse i regeringen af nationalsocialister eller nationalsocialismen nærstående personligheder samt en bemyndigelseslov. Men det gik her, som Scavenius forudsagde, da han på et ret tidligt tidspunkt af forhandlingerne udbrød: »Hvorfor skal vi sidde her og slide hinanden op i disse endeløse forhandlinger? Vi går jo dog med alligevel?«. Det viste sig hurtigt, at de Radikale ikke ønskede at tage et brud på de tre punkter. Venstre og de Konservative hævdede derimod, at om end der muligvis kunne blive tale om at udskifte enkelte ministre, måtte man fra dansk side i hvert fald fastholde statsministerembedets integritet. Man burde lige så lidt nu, som da der i sin tid blev løbet storm mod Stauning, finde sig i, at tyskerne uden om kongen afsatte og indsatte ministerier. Dette standpunkt dominerede forhandlingerne om onsdagen, idet også socialdemokraterne var utilbøjelige til at afgive statsministerposten. Men om torsdagen skiftede situationen karakter. Scavenius erklærede, at han ikke så sig i stand til at optage forhandlinger med dr. Best på grundlag af det afvisende standpunkt, partierne indtog, og hvis dette standpunkt opretholdtes, måtte han betragte sig som fratrudd. Buhl erklærede derefter, at hans person ikke skulle være anstødsstenen: han var villig til at træde tilbage for en anden politisk personlighed.

Dermed var den første breche i den danske front brudt. Socialdemokraterne regnede med, at de kunne bevæge nationalbankdirektør Bramsnæs til at gå ind som statsminister, og Bramsnæs indvilgede i at tage en samtale med dr. Best. Denne samtale fandt sted fredag formiddag. Best havde intet haft at indvende mod Bramsnæs's kandidatur, men da Bramsnæs efter samtalen kom over i rigsdagen, afslog han til almindelig overraskelse og skuffelse at træde til, idet han gjorde helbredshensyn gældende. I febrilsk hast måtte man til at afsøge, hvad der derefter kunne foreligge af muligheder, og man standsede da ved landstingsmand Hauchs navn. Hauch, der den dag opholdt sig på Vemmetofte, blev hentet ind til byen, og efter nogle forberedende undersøgelser - navnlig med henblik på Knud Kristensens stilling - erklærede han sig villig til at danne ministeriet, hvis tyskerne ville acceptere ham. Det ville de ikke. Lørdag formiddag havde han en samtale med Best, der sagde, at han ikke ville have en partipolitiker som chef for ministeriet.

Han ville kun have Scavenius, og desuden forlangte han, at Buhl, Alsing Andersen og Fibiger skulle træde tilbage, samt at Jørgen Jørgensen ikke skulle kunne fortsætte som undervisningsminister. Buhl, der under de afsluttende forhandlinger stærkt tilrådede dannelsen af et ministerium Scavenius, tilbød selv, om sagen derved kunne komme til at glide, at tage finansministerportefeuillen i et sådant ministerium. Best reagerede til at begynde med ikke særlig stærkt heroverfor, men

da det kom til stykket, erklærede han - formentlig efter konference med Berlin -, at han ikke kunne acceptere Buhl. I øvrigt forlangte han at få det danske svar inden lørdag kl. 24.

Tyskerne ville altså ikke vide af nogen anden statsminister end Scavenius. På sin side stillede Scavenius den betingelse for at træde til, at de fem samarbejdende partier godkendte hans kandidatur. Til gengæld lovede han, at han ikke ville medtage nationalsocialister eller nationalsocialistisk prægede personer i regeringen. Lørdag aften afholdtes der partimøder om spørgsmålet. Medens de Radikale straks erklærede at kunne støtte et ministerium Scavenius, røbede der sig i de tre andre partier, navnlig hos Venstre og de Konservative, stærkt delte meninger. Erhvervenes ledere, der i og for sig ikke så med større velvilje på Scavenius end politikerne, opfordrede alligevel partierne til ikke at stænge den sidste udvej til rolige tilstande. Opfordringen frugtede ikke. Både i Venstre og det konservative parti viste der sig at være et stort flertal mod at godtage Scavenius som statsminister. I denne situation greb, måske efter opfordring fra politisk side, kongehuset ind.

Hermann, von Hanneken (f. 1890) valgte den militære løbebane, deltog i verdenskrigen, blev såret og udnævntes i 1918 til anden generalstabsofficer. 1918-20 var han i krigsministeriet, 1920-24 i generalstaben i München hos generalmajor Ritter von Epp. 1936 blev han chef for staben i Heereswaffenamt, 1937 generalbefuldmægtiget for rustningsindustrien, 1939 understatssekretær i ministeriet for produktion og 1. december 1941 general i infanteriet. I efteråret 1942 overtog han kommandoen som øverstbefalende over de tyske tropper i Danmark og varetog denne stilling, indtil han afløstes af general Lindemann. Han vendte tilbage til Tyskland, hvor han for underslæb straffedes med 8 års tugthus.

Kronprinsen, som den 27. oktober under kongens sygdom havde overtaget regeringens førelse, lod meddele, at han ønskede at orientere sig i partiernes stilling. Kl. 23 fik da partiernes gruppeformænd audiens hos ham, og denne audiens blev afgørende for sagens udfald. Efter at partiformændene hver for sig havde gjort rede for deres gruppers stilling, tog kronprinsen ordet og udtalte, at lægerne ikke havde villet tilråde, at kongen på dette tidspunkt af aftenen blev vækket og rådspurgt, men han troede at tale i sin faders ånd, når han manede til sammenhold. Han ville under ingen omstændigheder acceptere en regering, der ikke havde rigsdagen bag sig. Han forstod meget vel de betæneligheder, der var gjort gældende; men et brud ville medføre så uoverskuelige ulykker for land og folk, at han måtte tilråde partierne at godkende Scavenius som regeringschef.

Under indtrykket af denne tilkendegivelse skiftede et betydeligt antal medlemmer inden for de tre partier standpunkt, så der nu blev flertal for Scavenius. I Socialdemokratiet fastholdt en mindre minoritet sin opposition. I Venstre afgaves der 23 ja mod 17 nej, og i det konservative Parti vedtoges det med to-tre stemmers flertal at gå med til et ministerium Scavenius. Kl. 1 kunne man meddele Scavenius, at samtlige fem samarbejdende partier havde tiltrådt, at han overtog ministeriets dannelse.

I løbet af søndagen sammensatte Scavenius sit ministerium. Det var på forhånd givet, at Buhl, Alsing Andersen og Fibiger måtte fratræde. Oprindeligt havde Best også nægtet at acceptere Bording og Halfdan Hendriksen. Men her satte Scavenius hårdt ind, idet han hævdede over for Best, at det drejede sig om to fagministre, der havde befolkningens tillid, og som det derfor var nødvendigt at bevare for ministeriet. Det var yderst modstræbende, Halfdan Hendriksen samtykkede i at blive siddende. Kun på indtrængende opfordring fra de øvrige ministre og hans partigruppe - også de medlemmer af den, der havde stemt mod Scavenius - indvilgede han i at fortsætte. Derimod lykkedes det ikke Scavenius at få Knud Kristensen til at blive. Han nægtede at tage sæde i et ministerium, der faktisk var udnævnt af Best. I en samtale med Scavenius begrundede han sin vægring med dels at henvise til den måde, hvorpå ministeriet var kommet i stand, dels til den politik, Scavenius ønskede ført. »Jeg anser Dem ikke for at være en landsforræder«, sagde han, »men jeg er uenig i, at det aldrig må komme til

konflikt. En politik, der har dette formål, vil jeg bekæmpe«.

Mandag den 9. november forelå udnævnelsen officielt. Statsminister Scavenius beholdt selv udenrigsministeriet. Departementschef K. H. Kofoed blev finansminister, den hidtilværende formand for De samvirkende Fagforbund Lauritz Hansen socialminister, departementschef V. K. Holbøll kirkeminister og undervisningsinspektør A. C. Højberg Christensen undervisningsminister. Trafikministeriet blev delt mellem Gunnar Larsen og redaktør N. Elgård (Venstre), og Jørgen Jørgensen overtog indenrigsministeriet efter Knud Kristensen. De øvrige poster besattes som hidtil.

Den følgende dag udsendtes en erklæring, hvori det sagdes, at regeringen indadtil ville fortsætte den hidtil førte politik. Derefter hed det:

»Udadtil vil regeringen se det som sin vigtigste opgave at virke for en styrkelse og befæstelse af det gode og nabovenlige forhold mellem Danmark og Tyskland og at fremme et gensidigt tillidsfuldt samarbejde i ønsket om at skabe fortsatte udviklingsmuligheder for den befrugtende vekselvirkning mellem dansk og tysk, der gennem tiderne har

Da dr. Best den 5. novbr. 1942 kom flyvende til København fra Berlin, var han lutter smil og forventning. På billedet ser man hans profil bag gesandt Barandon, og han hilser triumferende på piloten, som åbenbart skal bringe hans hjerteligste hilsner tilbage til »der Führer«. Ak, smilet på dr. Bests ansigt stivnede forholdsvis hurtigt! »Det latterligt lille land« viste sig at rumme et alt andet end latterligt folk. Dr. Best fik nok at gøre - lige til han den 5. maj - nedbrudt og skræmt - bad det danske frihedsråd om at tage ham under sin beskyttelse.

haft så stor betydning.

I erkendelse af det europæiske skæbnefællesskab er regeringen sig det ansvar bevidst, som også et lille land som Danmark har med hensyn til opbygning af det kommende nye Europa, og den vil efter evne yde sin medvirken til løsning af sådanne opgaver, som i denne forbindelse naturligt vil tilfalde vort land.

Regeringen vil sikre opretholdelsen af ro og orden i landet, den vil ikke tåle sabotage og anden forbrydelse, der direkte eller indirekte retter sig mod besættelsestropperne«.

Den 11. november fremsatte Thune Jacobsen den af tyskerne krævede bemyndigelseslov til regeringen. Den gik ud på, at der ved kgl. anordning kunne udfærdiges »forbud eller påbud til opretholdelse af ro, orden og sikkerhed i det omfang, hvori det skønnes nødvendigt for at modvirke handlinger, der under de foreliggende alvorlige forhold og landets besættelse af tyske tropper er egnede til at bringe landets interesser i fare«. Loven vedtoges enstemmigt i begge ting og stadfæstedes samme dag af kronprinsregenten.

Ved det oprindelige forslag var bemyndigelsen tillagt justitsministeren alene. Samarbejdsudvalget fik dette ændret derhen, at det blev den samlede regering, der skulle administrere bemyndigelsen, og ligeledes fik udvalget indsat en bestemmelse om, at loven i tilfælde af regeringskifte kun skulle have fortsat gyldighed, såfremt dette godkendtes ved Beslutning af Rigsdagens to Ting.

XIV

Et af de springende punkter i besættelsestidens politik er, om rigsdagen - da den hin lørdag Nat den 7. november fandt sig i, at Ribbentrops udsending ordnede landets styre efter tysk forgodtbefindende - optrådte som udviklingens arriéregarde, om den, med andre ord, var bagud for folkestemningen. Opfattede folket det skete som et så utåleligt overgreb, at det ville have været rede til at tage konsekvenserne af et nej? Udenfor det radikale Venstre var usikkerheden i de partier, det kom an på, stor. Tværs over partiskellene mødtes og skiltes anskuelserne om, hvad det havde været rigtigt at gøre. Det var uden tvivl en udbredt opfattelse, at når det endelige brud alligevel før eller senere måtte komme, burde man ikke have taget denne sidste ydmygelse

med. Men det føltes sikkert i de kredse, der nærrede denne opfattelse, som en lettelse, at man kunne ty ind under kronens autoritet. Som det hele nu var kommet til at ligge, blev standpunktet dette, at når bruddet med tyskerne til sin tid skulle tages, måtte det komme på et punkt, hvor der var fuld enighed på dansk side.

Det sikre er imidlertid, at fra det øjeblik, da ministeriet Scavenius trådte til, skiltes regeringens og det danske folks veje. Selve forhandlingerne om ministeriets tilblivelse foregik til ledsagelse af de detonationer, der lagde værnemagernes fabrikker og værksteder øde, og de pistolskud, ved hvilke tyske håndlangere likvideredes. Efter at Christmas Møller fra London havde brudt staven over dansk neutralitet og opfordret også det danske folk til ved sabotagehandlinger at lægge den tyske krigsførelse hindringer i vejen, gjorde undergrundsbevægelsen sig hurtigt kraftigere gældende. Den organiserede sabotage fik fastere og fastere form, og den fandt i stedse videre kredse tilhold og støtte. Regeringens autoritet blev svagere og svagere: Scavenius's navn stod for den almindelige bevidsthed som synonymet for en eftergivenhedens politik, der i stigende grad samlede folket til modstand, og den omstændighed, at tyskerne nu havde tvunget ham igennem som regeringens leder, gjorde ikke sagen bedre. Uden hensyn til regeringen gik folket nu sine egne veje.

Denne udvikling er så meget mere ejendommelig, som den gik jævnsides med en vis foreløbig afspænding i det dansk-tyske forhold. De oprindelige tyske krav om sammensætningen af den nye danske regering var blevet stærkt modererede. Der kom ingen nazister eller nazistisk anløbne personer med i regeringen. De af rigsdagens partier udgåede ministre var stadig dens fremherskende element, og den talte en række gode danske mænd, der på mange væsentlige punkter havde stået som indrømmelsespolitikens modstandere. Det er da også sikkert nok, at samarbejdet indenfor regeringen blev bedre nu, da Scavenius selv stod med det fulde ansvar for landets politik og havde fået den opgave at skulle holde sammen på kræfterne. I Staunings og Buhls tid havde han jo opnået, at hans politik var blevet accepteret og lagt fast, så at »det officielle Danmark«, hvem det end var repræsenteret af, principielt var bundet til den. Den kunne kun sprænges af en rejsning ude i det danske folk, af tysk desperation - eller af en kombination af begge dele, og det var jo dette sidste, der skete. Men så længe den

stod ved magt, og han selv havde ledelsen, havde han friere spil både indadtil og udadtil. Han kunne fra tid til anden holde igen over for tyskerne og søge at opnå resultater ved forhandling med dem.

Denne opgave lettedes ham derved, at den nye tyske befuldmægtigede, dr. Best, til at begynde med var indstillet på en forsonligere kurs over for Danmark. På forskellig måde viste han, at han troede at kunne vinde det danske folk ved at stryge det med hårene. Få dage efter at det nye ministerium var dannet, havde han en sammenkomst med dette. I sin tale ved denne lejlighed skildrede han det som sin opgave at søge hidført i det danske folk en »positiv« indstilling i de dansk-tyske relationer, og han sagde herom: »Jeg ved, at dette hverken kan nås ved fraser eller ved krav. Med fraser kan man ikke overbevise. Med krav kan man ikke opnå kærlighed eller venskab«. Som det senere skulle vise sig, veg heller ikke han tilbage for de brutale metoder. Men foreløbig var der ingen tvivl om, at han havde valgt at eksperimentere på den blide venskabelige linie. Minister Mohr vendte 18. december 1942 tilbage til Berlin, og den 6. februar 1943 lod Best sig af Scavenius præsentere for kronprinsregenten. Et par dage senere, den 9. februar, var han deltager i en reception i Dansk-tysk Selskab i Århus. Han udtalte her, at han forstod dansk egenart og mentalitet, og han henviste i så henseende til den politik, han siden sin ankomst til landet havde ført, og ved hvilken tillidskrisen mellem Danmark og Tyskland var blevet afviklet. Men han bad også det danske folk forstå Tysklands situation og indstille sig på et »venskabeligt og kammeratligt samarbejde« med det tyske folk.

Der er ikke meget, der taler for, at denne »milde kurs«, om den var blevet indledet på et tidligere tidspunkt, kunne have givet resultater. Nu kom den i hvert fald for sent, og dr. Best kunne heller ikke på dansk side skabe tillid til dens bestandighed, eftersom hans militære medarbejder, general Hanneken, ihærdigt modarbejdede den. Hanneken afslørede sig senere som en korrupt person, der drev sin svindel med penge og værdier endog så vidt, at hans egne mente at måtte tage sig af ham. Han var derhos en tysk officerstype i dennes ulideligste afart. Over for den, der ikke godvilligt ville være hans broder, kendte han kun det klassiske prøjsiske middel: at slå »den Schädel« ind på den genstridige. Hvor Best var glat og indsmigrende, optrådte Hanneken på brysk og hoven måde. Der bestod således ved adskillige lejligheder

et modsætningsforhold mellem disse to ledende tyskere, og på dette kunne man fra dansk side mange gange spille. Alligevel opnåede Hanneken jo væsentlige indrømmelser.

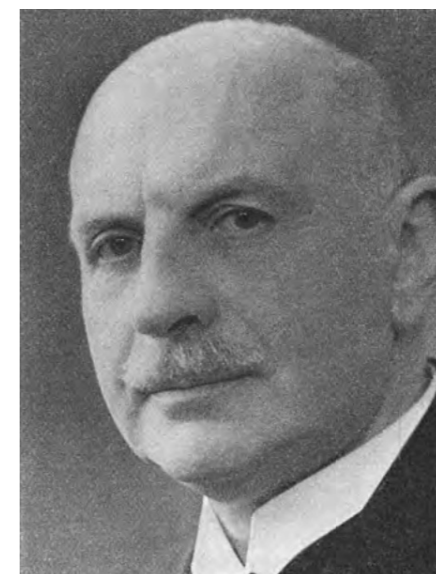
Den 1. december 1942 forelagde Thune Jacobsen et lovforslag om etablering af en vagttjeneste over for sabotage, der søgtes udøvet mod »statsvirksomheder, kommunale anlæg og private erhvervsvirksomheder, hvis uforstyrrede produktion eller drift det må anses for samfundsvigtigt at opretholde, eller hvis varebeholdninger er af væsentlig forsyningsmæssig betydning«. I den officielle begrundelse holdt man sig således udelukkende til befolkningens forsyningsmæssige interesser. Meningen var imidlertid, at praktisk talt kun de virksomheder, der helt eller delvis arbejdede for tyskerne, skulle bevogtes. Loven vedtoges enstemmigt i begge ting, og den stadfæstedes den 4. december. I løbet af februar 1943 kom vagttjenesten både ved jernbanerne og fabriksvirksomhederne i gang. Dr. Best forsikrede i øvrigt over for pressen, at han ikke tillagde sabotagen nogen særlig betydning, smilende bemærkede han, at han selv som ungt menneske havde været sabotør i Ruhrdistriktet, da dette var besat af de allierede. Han vidste i øvrigt, sagde han, at det danske folks overvejende flertal ikke sympatiserede med sabotagen.

Samtidig med, at man aftvang os dette skridt, indlededes den udplyndring af hærens depoter, der senere førtes til bunds. Uden at dr. Best var vidende derom, mødte general Hanneken den 29. november 1942 op i forsvarsministeriet og forklarede, at vi burde tilbyde Tyskland hele den del af vor militære udrustning, som vi ikke selv havde brug for til de 3-4000 Mand, vi havde inde. Man forstod jo nok straks i regeringen, at den vage form, hvori forslaget var fremsat, dækkede over et hårdhændet krav. Der blev da heller ikke levnet os megen tid til eftertanke. Man forsøgte først at få spørgsmålet bragt frem til forhandling direkte med den tyske regering, der imidlertid nægtede at beskæftige sig med sagen: den var, erklærede man dernede, rejst af den tyske øverstkommanderende i Danmark, og den måtte afgøres i forhandling med ham. Kravet må vel ses i sammenhæng med den kendsgerning, at krigslykken på dette tidspunkt var ved at vende sig fra de tyske våben. Nederlaget ved El Alamein og den britisk-amerikanske landgang i Nordafrika havde fundet sted, og ved Stalingrad var stillingen truende. Man frygtede en engelsk invasion i Danmark, og man ønskede

A. C. Højberg Christensen (f. 1888) studerede ved Københavns Universitet og erhvervede doktorgraden i 1918. I 1921 blev han rektor ved Ordrup Gymnasium, 1927 udnævntes han til undervisningsinspektør for Gymnasieskolerne. Han var i ledelsen af dansk-tysk forening og blev opfordret til at overtage undervisningsministeriet i Ministeriet Scavenius, hvilken stilling han beklædte indtil den 29. august 1943.

af med halvdelen af vore geværer med tilhørende ammunition. Samlet ansloges værdien af det udleverede materiel til ca. 30 mill. kr. Den 4. december blev der opsat et dokument, der blev underskrevet af både den danske og den tyske generalstabschef, og ved hvilket udleveringen tog form af en slags tilbud fra dansk side. Det bestemtes, at overdragelsen skulle betragtes som et udlån, således at Tyskland efter krigen skulle erstatte os det udleverede materiel med et tilsvarende kvantum af nyeste og mest moderne slags.

Niels Elgård (f. 1879) var oprindelig praktisk landmand, men blev 1916 medredaktør ved Randers Venstreblad, og fra 1922 medlem af Randers Dagblads redaktion. Samme år indvalgte han af Venstre i Folketinget, var formand for partiets rigsdagsgruppe 1940-1942 og trådte derefter ind i ministeriet Scavenius som trafikminister, indtil han gik af sammen med de øvrige Regeringsmedlemmer d. 29. august 1943.

under disse omstændigheder ikke, at større våbendepoter skulle ligge på den danske hærs hænder. Både i regeringen og samarbejdsudvalget kom det til bevægede drøftelser. Hanneken trængte stærkt på, og hans sprog blev mere og mere truende. Ved Bests mellemkomst lykkedes det at opnå et kompromis, hvorefter vi gik ind på at udlevere 60.000 geværer med 30 mill. patroner, flere hundrede rekylgeværer, 12.000 brisantgranater, endvidere livremme, marchstøvler og kapper, 15.000 stykker af hver slags, samt 60.000 uldtæpper. Alt i alt kom vi

XV

I foråret 1943 udløb Folketingets og den ene landstingshalvdels mandater, hvilke følgelig ikke ville kunne fornyes, uden at grundloven blev brudt. Der skete nu det overraskende - det var et af de resultater, Scavenius opnåede ved sine for-

handlinger med Best -, at tyskerne tillod os at afholde nyvalg, ikke blot til de to ting, men også til de kommunale råd, til hvilke valgene var blevet udsat både i 1941 og 1942.

Forinden Best gav sin endelige tilladelse, udbad han sig dog visse oplysninger. Han ønskede bl.a. at vide, om man regnede med betydelige forskydninger mellem partierne indbyrdes. Hertil svarede man, at nogle forskydninger formentlig ville finde sted, men næppe af større omfang. Endvidere spurgte han, om regeringen var enig i at fortsætte uforandret efter valget, uanset hvad der kunne komme af forskydninger i partiernes mandattal, idet han ville gøre opmærksom på, at krav om ændringer i ministeriets sammensætning ville kunne volde vanskeligheder. Man svarede, at der, uanset valgets udfald, ikke fra de politiske partiers side ville blive stillet krav om ændringer i partiernes repræsentation i ministeriet.

Når man fra tysk side i det hele taget kunne tænke sig at gå ind på tanken om afholdelse af valg, så var generøsiteten nu ikke så stor, som det kunne have udseende af. Propagandamæssigt arbejdede tyskerne stadig med forestillingen om Danmark som et »mønsterprotektorat«, og de havde derfor en betydelig interesse i at vise såvel de øvrige underkuede stater som den frie verden, at der kunne afholdes valg i et besat land. Valget i Danmark skulle godtgøre, at tyskerne ikke havde til hensigt at påtvinge noget land deres eget politiske system. Desuden måtte man forudse, at udfaldet af valget, hvordan det end blev, altid ville kunne tages til indtægt for samarbejdspolitikken. Set fra et tysk synspunkt ville valgets eneste minus være, at de danske nazister redningsløst var hjemfaldet til at skulle demonstrere deres totale afmagt og betydningsløshed. Men dette havde tyskerne åbenbart forlængst set i øjnene. Betegnende i så henseende er det, at da man i januar 1943 skulle skaffe en dansk radiotaler, der ville kunne fejre 10 års dagen for den tyske nazismes »Machtübernahme«, og man fra dansk side foreslog Frits Clausen, blev dette forslag afvist af tyskerne. Efter flere forgæves forsøg inden for rækken af dem, der havde lagt tyske sympatier for dagen, måtte man standse ved en forhenværende kommunist, der var gået over til nazismen!

Men lod tyskerne Frits Clausen og hans folk falde, gjaldt dette til gengæld ikke det tysksindede mindretal i Nordslesvig, der kynisk havde tilsidesat ethvert begreb om loyalitet over for herbergstaten, og som

på alle måder - ved provokationer, skamløse angiverier, Oprettelse af eget bevæbnet »sikkerhedskorps« og ihærdig hvervning til den tyske krigstjeneste - var optrådt som en del af det tyske folk. Tallene fra Folketingsvalget i 1939 sagde temmelig tydeligt, at som forholdene lå, ville mindretallets repræsentant i Folketinget, dyrlæge Jens Møller, Gråsten, ikke kunne opnå genvalg. Denne situation måtte mindretallet efter tyskernes opfattelse ikke bringes i, og der blev derfor forhandlet vidt og bredt om, hvordan den bedst skulle kunne forebygges. Fra dansk side overvejede man en ordning, hvorefter mindretallet ikke deltog i valget, medens til gengæld Jens Møller fik en status som en slags officiel tillidsmand for mindretallet med ret til på lige fod med rigsdagsmændene at erholde oplysninger fra regeringen om dens politiske og administrative skridt. Men en sådan indrømmelse var ikke tyskerne tilstrækkelig. De forlangte ordningen formelt og reelt fæstnet derigennem, at der i selve statsministeriet oprettedes et kontor, der skulle ledes af en af mindretallets tillidsmænd, og gennem hvilket mindretallets interesser kunne blive varetaget. På andre betingelser ville man ikke tillade valget. Kun uglad gik man i regering og rigsdag ind på det tyske forlangende, men overvejende mente man dog, at Paris var denne messe værd - navnlig da man kunne håbe, hvad jo også slog til, at ordningen ikke ville blive af lang varighed. Kontorets leder blev dr. Rudolf Stehr. Jens Møller sørgede man for på anden måde. Der oprettedes et med 8000 kr. aflønnet embede som kontrollerende dyrlæge ved eksporten af levende kreaturer fra Gråsten. Dette embede fik Jens Møller, og der var ingen fare for, at han ikke skulle kunne bestride det, eftersom der ikke udførtes levende kreaturer fra Gråsten!

Den 8. marts blev valget udskrevet. Dagen efter udstedte de fem samarbejdende partier i fællesskab et valgopråb, hvori de slog valgets tone an. Det hed i opråbet, at omend partierne så forskelligt på mange spørgsmål, stod de enige om det danske folkestyres grundlag, og de opfordrede enhver borger til at afgive sin stemme og derigennem »bekræfte sin samhørighed med nationen og det danske folkestyre«. De samarbejdende partier aftalte på forhånd, at al indbyrdes polemik skulle undgås. Der skulle - således som valget fra disse partiers side blev lagt til rette - ikke tages stilling til regeringen eller dens politik. Ej heller opfordredes vælgerne til at gøre ret og skel mellem partierne. Det var ene og alene - udenom partiskellene og hen over hovedet på

I stiveste puds troppede det tyske riges befuldmægtigede, dr. Werner Best, den 6. februar 1943 op - ledsaget af statsminister Scavenius - for at lade sig præsentere for kronprins Frederik. Egentlig ser ingen af herrerne særlig forhåbningsfulde ud. »Eksperimentet« havde jo heller ikke her i landet store chancer for at lykkes. Tværtimod var kampens tid langt om længe kommet!

ministeriet Scavenius - en bekendelse til nationen og folkestyret, man søgte. I en offentlig udtalelse tilkendegav kongen sit bifald til denne opfattelse af valgets mening og formål. Den 13. marts modtog han rigsdagens formænd i audiens. Han bragte dem her sin tak for rigsdagens gerning i den afsluttede samling og udtalte sin glæde over de offentliggjorte valgopråb, »som bærer vidnesbyrd om værdifuld samling og samarbejde i det politiske liv«.

Valgagitationen turde ikke antage de sædvanlige former. Offentlige valgmøder var forbudt. Partierne måtte kun afholde separatmøder, som alene de, der var forsynet med adgangskort, kunne deltage i. Hele det gængse valgapparat var sløjftet. Der omdeltes ingen plakater, og ingen højtalervogne var i virksomhed. Valgkampagnen forløb da også i det store og hele uden de voldsomme polemiske sammenstød, der normalt karakteriserer optakten til et valg. Da det kommunistiske parti jo ved et tysk magtsprog var afskåret fra at gøre sig gældende, repræsenteredes oppositionen - ud over nazisterne og Bondepartiet - kun af Dansk Samling, som i månederne forud for valget havde samlet tilstrækkelige underskrifter til en partianmeldelse. Valgkampen kom i første række til at dreje sig om dette partis angreb på den politik, der var ført.

Valget den 23. marts 1943, ved hvilket der landet over stemtes til Folketinget, i 2., 3. og 5. landstingskreds ligeledes til Landstinget, blev, så stilfærdigt det end forløb, den mest magtfulde tilkendegivelse i vor politiske historie. Valgdeltagelsen blev den hidtil største: i alt afgav 89½% af vælgerne deres stemme. I hovedstadsområdet stemte 91,4%, på øerne 90% og i Jylland 88%. Den lavere jydsk valgdeltagelse hidrørte fra, at det tyske mindretal ikke stemte.

Vælgerne havde således med mere end 96% holdt sig, dels til de gamle partier, der i kraft af deres historiske traditioner og aktuelle indsats hver for sig repræsenterede noget væsentligt i dansk samfundsopfattelse, dels til Dansk Samling, som Christmas Møller fra London regnede med blandt »de seks anstændige partier«. I denne stormflod gik det nazistiske parti til bunds som en sten. Heraf såvel som af den eksempelløst høje valgdeltagelse udledte pressen i sine kommentarer, at vælgerne havde fulgt valgets løsen: ikke for eller imod regeringen, men for eller imod danskhed og folkestyre. Mellem linierne læstes det tydeligt, at valget havde formet sig som en enestående klar protest mod det tyske tvangsstyre.

Også gennem den personlige stemmeafgivning fik vælgerne nemlig sagt det, der fyldte sindene. Eksempelvis kan nævnes, at Hedtoft-Hansen i Københavns 15. Kreds satte sit stemmetal op med 14.467 til 45.871 samtidig med, at han erhvervede sig 9293 personlige stemmer fra Storkredsens øvrige kredse. I Ålborg Amt gik Ole Bjørn Kraft 5254 Stemmer frem. I Randers Amts 4. kreds fordoblede Knud Kristensen sit stemmetal fra 3612 til 7215, af hvilke de 3250 var personlige stemmer fra de øvrige kredse i amtet. I Ringkøbing Amts 5. kreds gik Bordings stemmetal op fra 4926 til 8290, hvoraf 1729 var personlige stemmer fra amtets andre kredse. Det mest eklatante eksempel afgav valget i Københavns 10. kreds, hvor Halfdan Hendriksen satte det konservative stemmetal op fra 4859 til 24.810, af hvilke 17.863 var personlige stemmer fra de øvrige kredse i Storkredsen.

Pressens kommentarer bekymrede Scavenius. Tyskerne havde nemlig også været tilfredse med valget, men ganske vist ud fra deres egne særlige forudsætninger. Da valget blev udskrevet, tog en officøs tysk kommentator dette som en bekræftelse af den tyske »princielle indstilling«, at Danmarks »suverænitet og forfatning skulle garanteres, når den danske befolkning og de danske regeringsorganer indtog en hertil

svarende holdning«. Da valgresultatet forelå, tolkede tyskerne det som en stormende tilslutning til Scavenius's politik. Forfalskningen kunne ikke godt være grovere, men Scavenius fandt det betænkeligt, at den danske presse ikke i videst mulig udstrækning gjorde den til sin egen. dagen efter valget lod han sammenkalde til et pressemøde, hvor udenrigsministerielle embedsmænd henstillede til bladene at skrive således om valget, at forskellen mellem de danske og tyske kommentarer ikke blev altfor iøjnefaldende. Ud over »Fædrelandet« og ligesindede fulgte intet dansk blad denne henstilling.

Ved valgmandsvalget i de tre landstingskredse var valgdeltagelsen 88,8%. Valgets eneste forskydning var, at Det konservative Folkeparti i 2. kreds, Sjælland og Lolland-Falster, erobrede et mandat fra Socialdemokratiet.

Det tyske mindretals repræsentation i de kommunale råd ville tyskerne ikke opgive. Betingelsen for, at kommunevalgene kunne finde sted, var følgende den, at man undtog de sønderjydske landsdele og her atter fornyede de siddende råds mandater. Regeringen gik ind herpå. I det øvrige land foretoges da valgene den 5. maj 1943. De faldt i købstæderne ud til nogen fremgang for Det konservative Folkeparti, til dels på Socialdemokratiets bekostning. I landkommunerne forblev stillingen omtrent uforandret. Valgdeltagelsen var betydelig mindre end ved rigsdagsvalgene, idet kun

Jens Møller (f. 1885) er gårdmandssøn fra Stenderup i Sundeved. Han gik i skole i Rinkeby og Flensborg, tog derefter dyrlægeeksamen i Berlin, og udmærkede sig i den første verdenskrig ved tapperhed, hvorefter han - på grund af genforeningen - underkastede sig en tillægsprøve i veterinærvidenskab ved Landbohøjskolen i København. 1925 nedsatte han sig som dyrlæge i Gråsten. På et tidspunkt, da hjemmetyskheden i Nordslesvig var udsat for voldsomme indre rystelser, valgtes han (juli 1935) til »Parteiführer«; men kampen mellem ham og »Landesführer« Jep Nissen fortsattes i de følgende år med øget bitterhed. Under et slagsmål i Åbenrå (aug. 1936) blev han slået i gulvet, og først ved udgangen af 1938 lagde bølgerne sig. Imidlertid var han (febr. 1938) blevet idømt 2000 kr. i bøde for æreskænden af danske domstole og myndigheder; han havde (marts s.å.) organiseret et hjemmetysk kontor for »oplysning og propaganda«, og efterhånden som de tyske overfald på Østrig og Tjekkiet fuldbyrdedes, spækkede han sin egen agitation med voldsommere og voldsommere udfald mod Danmark. Et kontor for mundtlig og skriftlig stikkervirksomhed organiseredes af ham i oktbr. 1938. S.å. var han Hitlers »æresgæst« ved partidagen i Nürnberg, og ved valget i marts 1939 indvalgtes han i Folketinget som pastor Schmidts efterfølger.

79,9% af vælgerne stemte.

XVI

På rigsdagen var man - det gjaldt samtlige partier med undtagelse af Dansk Samling - overvejende af den opfattelse, at man måtte søge at dæmme op mod de bevægelser i retning af »selvtægt«, der i stigende grad greb befolkningen. Man håbede stadig på en rolig, af de færrest mulige indrømmelser præget afvikling af besættelsestiden. De stemninger, der i forholdet Tyskland-Danmark beherskede det officielle Danmark, fandt et sikkert træffende udtryk i en artikel, som »Tidskrift for Udenrigspolitik«, der stod udenrigsministeriet nær, omkring årsskiftet 1942-43 offentliggjorde. Det blev her fremhævet, at »skylden for den danske befolknings påståede reserverede holdning er ikke udelukkende at søge på dansk side - det må tværtimod erkendes, at adskillige af de på tysk initiativ truffene foranstaltninger blandt andet som følge af manglende tilpasning til den særlige danske mentalitet har været mindre egnede til at fremme en mere positiv indstilling til de tyske ideer«. Over for de tyske bebrejdelser i anledning af, at vi her i landet viste os utilbøjelige til at drøfte planerne om »det nye Europa«, bemærkede tidsskriftet, at grundene til denne negative holdning fra dansk side var flere:

»For det første er det i en her i landet udbredt opfattelse, at positiv holdning til de tyske udenrigspolitiske ideer er udtryk for, at man også er tilhænger af det i Tyskland herskende indenrigspolitiske system, skønt det fra tysk side gang på gang ... er blevet fremhævet, at hverken dette system eller den dertil hørende ideologi er nogen eksportvare, dernæst er vor befolkning uvant med overhovedet at tage stilling til udenrigspolitiske problemer, endvidere lider de tyske planer om et nyt Europa af en mangel på klarhed, der gør det uønskeligt at diskutere dem, og endelig har befolkningen - og vel ikke helt med urette - det indtryk, at en virkelig fri diskussion af de tyske tanker for tiden ikke er mulig, bl.a. fordi man fra tysk side har meget vanskeligt ved at finde sig i den kritik, der efter dansk opfattelse er en væsentlig bestanddel af den frie diskussion, hvorved det heller ikke må glemmes, at befolkningen - med rette - af de af Tyskland selv ved besættelsen afgivne løfter har fået den opfattelse, at talen er om en militær besættelse, der ikke

skal give anledning til indblanding i indre danske forhold«.

Artiklen understregede derefter regeringserklæringens skarpe ord om, at sabotage ikke vil blive tålt, henviste til den vedtagne bemyndigelseslov og sluttede:

»Hvilke andre foranstaltninger der fra regeringens side eventuelt måtte blive truffet, vil først vise sig. Med tvang kommer man erfaringsmæssigt ingen vegne i dette land. Dette kan man fra tysk side ligeså godt først som sidst gøre sig klart og nøjes med at lade de tyske tanker virke ved deres egen iboende kraft, til hvilken man naturligvis fra tysk side nærer fuld Tillid. Omvendt bør vi på vor side da heller ikke lukke disse tanker ud fra fri drøftelse«.

Her er overraskende åbenhjertigt sagt, hvad de kredse på rigsdagen, der ønskede en »rolig udvikling«, kunne have at bemærke til tyskernes fremgangsmåder. Indadtil vendte disse kredse sig afgjort mod sabotagen. Under finanslovdebatten i december 1942 tilsagde således Knud Kristensen regeringen sin fulde støtte i henseende til at modvirke »provokation, sabotage og alt det«. Han troede ikke, at handlinger af den art »tjener nogen som helst interesse«, og han fortsatte:

»Der er det ejendommelige, at medens man under normale forhold kun har een udenrigspolitik her i landet, nemlig den udenrigspolitik, som regeringen fører, er det i den tid, vi nu lever i, næsten sådan, at hver enkelt mand gennem sine handlinger, gennem sine udtalelser og sin optræden i virkeligheden kan føre udenrigspolitik. Hver enkelt kan således medvirke til et bedre forhold, men også i høj grad til det modsatte. Den private udenrigspolitik, som herigennem kan føres, misbilliger vi og vil i høj grad være med til at støtte regeringen i at modvirke og uskadeliggøre«.

I sin svartale tog Scavenius disse udtalelser ind til sit hjerte, idet han applicerede dem på Christmas Møllers agitation i den engelske radio:

»Der er danske stemmer i æteren og andet steds, som ansvarsløst eller

Stemme- og mandattal fordelte sig således over partierne:

	23. Marts 1943		3. April 1939	
	Stemmer	Mandater	Stemmer	Mandater
Socialdemokratiet.....	894632	66	729619	61
Radikale Venstre.....	175179	13	161834	14
Konservative Folkeparti.....	421523	31	301625	26
Venstre	376850	28	309355	30
Retsforbundet	31323	2	33783	3
Bondepartiet	24572	2	50829	4
Nazisterne	43309	3	31032	3
Dansk Samling.....	43367	3	8553	0
Kommunister.....	—	—	40893	3
Nationalt Samvirke.....	—	—	17350	0
Slesvigsk Parti	—	—	15016	1

letsindigt søger at vildlede dem, der vil høre på dem, og lokke dem til ved sabotage eller anden uansvarlig eller forbryderisk gerning at handle mod det danske folks ønsker og mod Danmarks interesser. Lykkeligvis er de kun få, som lader sig friste af disse opfordringer til at forøve handlinger af skadelig og farlig karakter. Det danske folk vil, jeg tager ordførernes taler som et klart og beslutsomt udtryk herfor, ikke vide af dette«.

Det er vist nok rigtigt, at befolkningen endnu på dette tidspunkt for største delen var usikker med hensyn til nytten af en udstrakt sabotage. Ikke desto mindre tiltog den illegale virksomhed i omfang, valgets udfald stimulerede de aktive kredse, og det samme gjorde udviklingen på krigsskuepladserne. I januar 1943 blev tyskerne drevet tilbage fra Stalingrad, og i løbet af årets første måneder rensedes Nordafrika for Aksemagternes styrker, ligesom luftkrigen over Tyskland blev stadig mere ødelæggende i sine virkninger. Overbevisningen om, at aksens nu gik mod sit endelige nederlag, fæstnede sig mere og mere, og i samme takt voksede da den hjemlige modstandsbevægelse.

Selv om dr. Best fremdeles søgte at opretholde skinnet af, at han ville en forsonlig politik, skærpedes dog forholdet. Tyskernes irritabilitet tiltog, og de optrådte i stigende grad som »herrefolket« her i

For Nationen og for dansk Folkestyre

Opraab til det danske Folk fra Rigsdagens fem Samarbejds-Partier

De fem politiske Partiers Samarbejdsudvalg udsendte i Aftes følgende Henvendelse til den danske Vælgerbefolkning:

SOM foreskrevet i Grundloven er Valg udskrevet.

Den 23. Marts har alle 25aarige Kvinder og Mænd Lejlighed til at give deres Mening til Kende ved Folketingsvalget. I Halvdelen af Landet gaar samtidig alle 35aarige Kvinder og Mænd til Valgmandsvalg.

Rigsdagens samarbejdende Partier, Det konservative Folkeparti, Det radikale Venstre, Socialdemokratiet, Venstre og Danmarks Retsforbund, vil over for Landets Vælgere fremhæve dette Valgs Betydning. Vore Partier ser forskelligt paa mange Spørgsmaal, men vi staar enige paa det danske Folkestyres Grundlag, og i Fællesskab opfordrer vi Vælgerne til at benytte den Borgerret, som Landets Grundlov giver dem.

Enhver Borger bør ved at afgive sin Stemme bekræfte sin Samhørighed med Nationen og det danske Folkestyre.

Samarbejdsudvalgets valgopråb var undertegnet af Ole Bjørn Kraft, Axel B. Lange, (Det konservative Folkeparti), P. Munch, A. M. Hansen, (Det radikale Venstre), H. C. Hansen, V. Buhl, (Socialdemokratiet), Knud Kristensen og I. P. Stensballe (Venstre) og Oluf Pedersen (Danmarks Retsforbund).

»Dansk Samling« lagde megen vægt på den tilslutning, partiet fandt hos Kaj Munk; men som mange andres stillingtagen var Munks ikke bestemt ved »Dansk Samling«s almindelige politiske linie, men ved partiets åbenlyse protest mod udenrigsminister Scavenius's kyniske despotisme.

ØJEBLIKKET

MARTS 1943

Kaj Munk opfordrer til at stemme paa Dansk Samling

Vi er nødt til at skabe en Mulighed for alle dem, der gerne vil stemme dansk, men ikke kan tænke sig at stemme scaveniusk.

Vi vil intet hellere end Samling. Men ikke om bysømskelst. Kun om hvad der tjener vort Fædreland bedst.

En Pastor Kaj Munk har i modtaget følgende Udsagnelse fra Dansk Samling.

Men spørg mig, hvem vil du stemme paa, hvis der bliver Valg?

Jeg tænker mig længe om. Jeg har aldrig stemt til noget Rigsdagsvalg. For jeg har ikke været inde ud af, hvilket Parti jeg skal stemme paa for at gøre Danmark mest.

Jeg har været et Kongeparti, et Parti af fem Partierne. Det vilde jeg have givet min Stemme.

Det findes stadig ikke. Saa er vi nødt til at gøre det. Og kan det ikke udværes længere. Slet ikke nu.

For ingen dansk Mand eller Kvinde kan blive igennem stemmingsloven. Ligeledes forkert.

Kan vi da ikke stemme paa et af de 4 gamle Partier, ligegyldigt hvilket?

Nej. For de har spillet det Folkestyre, der maaske var det mindst gode. Saa sandt det er, det er dansk.

De har spillet Folkestyret og i stedet skabt sig en Mand, der holder Scavenius. Ingen kan sige tværtimod.

Denne Mand står den gode danske Hæmsind som fjendtlig mod os. Det store Hoved Venstres Hoved er han fuldstændig fremmed. Den gamle danske Arbejder har det i sig og det i ham. Og de konservative har alle. De holder deres Vejle mod os. Jeg, der er ingen Del af dem, kan sige ham for at alle danske Politikere lige fra Valdemar Seip til P. Borch, at være dem mindst agtede til at oprette dem den danske Part, endog give Høsten som Rigsdags Bestyrelsesmedlem.

Vi er derfor nødt til at skabe en Mulighed for alle dem, der gerne vil stemme dansk, men ikke kan tænke sig at stemme scaveniusk.

Her er et Parti, nej, jeg vil hellere sige det er en Folkebevægelse, hvor I kan tilkendegive jeres Standpunkt. Naar Krigens er endt, og vi er os selv igen, kan I atter stemme Venstre eller Socialdemokratisk eller hvad I synes. I harer til; men Danmarks Skæbne kan vi ikke stille de scaveniuske Partier i deres Færd fra Folkestyret.

Der er ingen, der siger, at denne nye Bevægelse giver sig ud for at være danskere end de gamle Partier. Det er Snek. Vi gentogjer ikke det Ord. Vi tror, Rigsdagen er sig paa Mænd af dansk Sind. Men vi er dem, bylt ud med mange af dem om, hvordan disse Sind skal give sig Udtryk i Det. Vi holder fast ved Ordet om at bestemme

Saa prøv da hver dansk Mand og Kvinde sig selv alvorligt i denne store Stund, hvad der kræves af hver enkelt. Hvorfor end Valget bliver ud, holder vi om, at det ikke skal være som alle Lande igennem have været til at eksistere og kun kunne til at være en Indsats, saa god som inden.

Da forsvaret kan sige Partier holder ud, holder vi om, at det ikke skal være som alle Lande igennem have været til at eksistere og kun kunne til at være en Indsats, saa god som inden.

Da forsvaret kan sige Partier holder ud, holder vi om, at det ikke skal være som alle Lande igennem have været til at eksistere og kun kunne til at være en Indsats, saa god som inden.

Da forsvaret kan sige Partier holder ud, holder vi om, at det ikke skal være som alle Lande igennem have været til at eksistere og kun kunne til at være en Indsats, saa god som inden.

Kaj Munk

Folketingsvalget 23. Marts 1943

<p>Ønsker DE at give Scavenius Deres Velsignelse, saa stem paa</p> <p>Ønsker DE at gavne Fritz Clausen og hans Parti, saa stem paa</p> <p>Ønsker DE at tilkendegive, at De hverken mener Tildid til Scavenius eller til Fritz Clausen, saa stem paa</p>	<p>Konservative, Venstre, Radikale, Socialdemokratisk</p> <p>Fug Clausen</p> <p>Ønsker De ikke</p> <p>Dansk Samling</p>
---	--

landet. Da Hitler den 24. februar proklamerede den totale mobilisering af alle »Europas sjælelige og materielle værdier« i kampen mod bolchevismen, hed det i et telegram fra Berlin, at ganske vist var Danmarks stilling af en speciel karakter: »I dette lands indre forhold vil der ikke blive grebet ind. Dette udelukker imidlertid næppe, at der kan bestå tyske forventninger om en særlig dansk indsats i forbindelse med krigstotaliseringen«. Et fingerpeg om, hvad der kunne vente os af nye krav. Samtidig strammedes administrativt og økonomisk det tyske greb om forholdene her i landet.

Når regering og rigsdag trådte så kraftigt op mod sabotagen, var årsagen den, at man gjorde sig håb om derved at kunne bevare retsforfølgningen på danske hænder. Den 3. april udstedte samarbejdsudvalget en indtrængende appel til befolkningen om at medvirke til opretholdelsen af ro og orden. Fortsættes sabotagen, hed det, og »lykkes det ikke for de danske myndigheder at bringe disse lovstridige handlinger til standsning, kan alt, hvad vi i disse år har fastholdt og bevaret, komme i den alvorligste fare«. Man opfordrede derfor befolkningen til at »forstå situationens dybe alvor og at yde danske rets- og politimyndigheder al fornøden støtte« i bekæmpelsen af sabotagen. Opfordringen forblev virkningsløs - vel navnlig af den grund, at tyskerne allerede var begyndt at berøve os det gode, Udvalget med sin appel troede at kunne bevare for os: danske borgere under dansk jurisdiktion. En række sabotagetilfælde behandledes for tysk krigsret, som i en enkelt sag fældede dom over tre danskere. De to dømtes til livsvarigt tugthus, medens den tredje, Hans Petersen, dømtes til døden. Ved indtrængende forestillinger lykkedes det Scavenius at få dødsdommen ændret til livsvarigt tugthus. Men de tyske indgreb i retsplejen blev mer og mer almindelige. For at undgå, at de dømte blev sendt til afsoning i tyske tugthuse og koncentrationslejre, besluttede regeringen ved kgl. anordning af 5. april 1943 at oprette i Statsfængslet i Horsens en særlig tugthusafdeling til afsoning af tugthusstraffe, der var afsagt uden om dansk domstol.

I denne situation greb også kongen ind. Da han den 15. maj, delvis restitueret efter sin lange og alvorlige sygdom, på ny overtog regeringens førelse, holdt han en radiotale, hvori han advarede mod sabotagen. Han mindede om sin henvendelse til folket den 9. april 1940 og fortsatte:

»De forløbne tre år har da også vist, at det danske folk som helhed har forstået, at det under de alvorlige forhold, vi gennemlever, er af afgørende betydning, at ro og orden hersker i landet. Visse begivenheder i den senere tid viser imidlertid, at der findes personer, som ved udøvelsen af forkastelige handlinger tilsidesætter de hensyn, som ansvarsbevidste danske skylder deres fædreland, om vi skal komme gennem disse alvorlige tider efter de linier, som regering og rigsdag i fuld enighed har fastlagt. Disse handlinger af ansvarsløse personer kan have de alvorligste følger for såvel enkeltpersoner som samfundet som helhed«.

Kongen opfordrede da alle til at betænke deres ansvar og hjælpe med til at føre landet gennem vanskelighederne.

Forholdet var blevet dette, at videre kredse af folket nægtede ethvert ord og enhver handling, der fremkom under Scavenius's auspicer, sin tillid. Det er betegnende, at når bladene i ledende artikler kommenterede regerings- og rigsdagserklæringer mod sabotagen, formede disse artikler sig væsentligst som referater af erklæringerne, uden at der blev gjort selvstændige betragtninger gældende.

Efterhånden bredte obstruktionen sig også ind i erhvervskredse. Den 24. august 1943 - midt i den afgørende krise - henvendte tyskerne sig i udenrigsministeriet med beklagelser over, at erhvervene i den senere tid havde vist ængstelse og ulyst ved at arbejde for den tyske værnemagt. Entreprenører, der arbejdede for organisation Todt, ville nødtigt fortsætte. Forskellige brødfabrikker vægrede sig ved at levere brød. En række værksteder, der reparerede lastvogne, havde ligeledes ladet forstå, at de ikke ønskede at fortsætte. Enten ville de slet ikke arbejde, eller også ville de kun gøre det på visse betingelser, f.eks. den, at de tyske vogne ikke blev stående hos firmaet om natten. Den tyske øverstkommanderende måtte nu kræve eet af to: enten at der ved særlig lovgivning indførtes »Dienstpflicht« for virksomhederne, eller at handelsministeren udstedte et opråb til erhvervene, gående ud på, at arbejdet for den tyske værnemagt måtte fortsættes som hidtil. Et sådant opråb måtte være ledsaget af et »tryk«, f.eks. i form af nedsættelse af kul- eller råstoftildeling eller udelukkelse fra at deltage i eksporten. Under alle omstændigheder måtte der gøres noget for at overvinde »den almindelige ulyst« til at arbejde

for den tyske værnemagt. De ministerielle embedsmænd, over for hvem tyskerne fremførte deres beklagelser, var på forhånd klare over, at handelsminister Halfdan Hendriksen ikke ville være villig til at udstede et opråb som det ønskede. De søgte derfor at gøre tyskerne begribeligt, at det ville være en uheldig vej at gå, ligesom det også ville være »uklogt og urigtigt« at søge en særlig lovgivning gennemført. De pegede derimod på muligheden af, at man kunbe forhandle med erhvervsorganisationerne om sagen, hvad general Hanneken efter de tyske herrers mening slet ikke ville finde fyldestgørende.

Da krisen nogle dage senere blev akut, kom der ikke mere ud af sagen.

XVII

I løbet af sommeren mistede da regeringen enhver kontrol med situationen. På krigsskuepladserne var Aksemagterne stadig mere udpræget bragt i defensiven. I Rusland blev tyskerne drevet tilbage til Orel og Charkov, men navnlig optoges sindene af udviklingen på den italienske krigsskueplads. Den 10. juli gik general Eisenhowers styrker i land på Sicilien, og den 25. juli kom efterretningen om, at Mussolini var afskediget og arresteret. Også herhjemme gjorde denne begivenhed det dybeste indtryk. Den tolkedes som det første usvigelige tegn på, at der var ved at gå skred i aksens position. I den brede befolkning næredes der optimistiske forestillinger om, at enden nu ikke kunne være langt borte. Disse forestillinger blev da i ikke ringe grad impulsen til de begivenheder, der førte til det endelige brud med Tyskland den 29. august 1943.

Det var i de større provinsbyer, rejsningen mod de tyske overgreb begyndte. I august måned kom det i Ålborg, Svendborg og andre byer til voldsomme optrin, men navnlig i Esbjerg og Odense antog urolighederne en sådan form, at de nærmest havde karakteren af et oprør mod værnemagten. Når det kom så vidt, var - som Thune Jacobsen i et ministermøde den 17. august fremhævede - årsagen i næsten alle tilfælde den, at de tyske soldater havde provokeret befolkningen.

Et par sabotagetilfælde bevirkede, at den tyske kommandant i Esbjerg lørdag den 7. august erklærede byen i undtagelsestilstand. Mandag fandt en total arbejdsnedlæggelse sted i byen, og arbejdet genoptoges først om torsdagen, efter at tyskerne var gået ind på at hæve undtagelsestilstanden.

Netop i de samme dage var der ved tysk krigsret afsagt otte sabotørdomme, af hvilke enkelte lød på op til 14 års tugthus. Dr. Best indfandt sig i udenrigsministeriet og forlangte, at dommene blev offentliggjort ledsaget af en meddelelse om, at straffene ville blive afsonet i Tyskland. Udenrigsministeriet afslog at lade dette gå videre til bladene, og Best stillede da over for Scavenius det krav, at alle sabotagesager skulle pådømmes efter tyske love, så at der også skulle kunne idømmes dødsstraf. Endvidere skulle straffene afsones i Tyskland.

Kravet behandledes i et ministermøde mandag den 9. august. Enkelte ministre protesterede med al mulig kraft mod det, og man blev enig om at afvise det. Til dette standpunkt sluttede sig også Scavenius. Mødet blev i øvrigt særlig bemærkelsesværdigt derved, at Scavenius udtalte ønsket om at måtte træde tilbage. Som forholdene lå, troede han ikke at kunne udrette mere, og han fandt det rigtigt, at der nu blev dannet en normal parlamentarisk regering. Spørgsmålet blev forhandlet med samarbejdsudvalget, og Scavenius fik derefter i opdrag at tale med dr. Best derom. Men medens Best uden videre fandt sig i, at ministeriet afviste hans forlangender vedrørende retsforfølgningen over for sabotørerne, nægtede han pure at gå ind på tanken om et stats- og udenrigsministerskifte. Et sådant, sagde han, ville blive opfattet som et tegn på Tysklands svaghed. Det ville ikke kunne dæmme op mod sabotagen, og det ville ikke blive accepteret i Berlin.

Begivenhederne i Esbjerg fulgtes en uges tid senere af strejken i Odense, hvor befolkningens reaktion over for tysk tryk og tyske provokationer kom til udbrud under former, der er uden sidestykke i besættelsens historie. Et sammenstød mandag den 16. august mellem tyske soldater og odenseanske civilpersoner udløste konflikten. Onsdag begyndte strejken. De følgende dage bragte en lang række voldsomme og blodige episoder. Det er uden for al tvivl, at de ville være undgået, såfremt den tyske kommandant i byen, oberstløjtnant Weiss, ikke var gået amok. I stedet for at afværge tyske provokationer mente han at måtte værne den tyske uniforms ære ved at lade sine styrker afpatrrouillere gaderne og skyde vildt om sig. Det vakte i særlig grad mængdens raseri, at også medlemmer af Schalburgkorpset deltog i tyskernes overfald på og mishandlinger af sagesløse borgere. Man reagerede ved at angribe og rasere værnemagernes butikker og privatlejligheder og ved at afklæde og skamfere de unge kvinder, der havde indladt sig med

tyske soldater. Et tilfælde, der kom til at spille en særlig rolle i tyskerne krav om repressalier, indtraf om torsdagen, da en tysk officer, over for hvem demonstranterne indtog en truende holdning, trak sin revolver, skød ind i menneskehoben og sårede to drenge. Mængden faldt da over ham og tilføjede ham svære kvæstelser.

De forsøg, borgmester Werner gjorde på ved forhandling med tyskerne at få konflikten standset, mislykkedes ganske, og urolighederne tog efterhånden et sådant omfang, at regeringen besluttede sig til at gribe ind. Lørdag ankom til Odense arbejdsminister Kjærbøl og direktør Svenningsen i følge med Regierungsrat Kanstein. Natten igennem forhandlede der med oberstløjtnant Weiss, der til sidst gik ind på at gøre en undskyldning for værnemagtens optræden. Men da dette forlig søndag telefonisk forelagdes general Hanneken, nægtede han at godkende det. Ved fortsatte Forhandlinger lykkedes det at tilvejebringe en ordning, hvorefter de tyske soldater skulle forblive i deres kvarter søndag, mandag, tirsdag og onsdag, idet dog normale øvelser og tjenstlig færden skulde kunne gennemføres som sædvanlig. Det tyske feltgendarmeri skulle overtage ordenstjenesten for den tyske værnemagts

Flammer og røgskyer fra sabotagebrande var, hvad vi efterhånden vænnede os til. Hver enkelt ødelæggelse, som betød en hæmning, en standsning, måske en umuliggørelse af den tyske produktion her i landet, hilstes som et barskt varsel om den kommende befrielse. - Billedet viser en sabotagebrand i Københavns Havn, hvor tyskerne på et bådeværft søgte at bygge hurtigbåde til deres marine. Skønne, spildte kræfter! Vore sabotører satte et flammende punktum for de herrers Anstrengelser!

vedkommende, medens dansk politi skulle have den tilsvarende opgave over for danske statsborgere. På dette grundlag opfordrede borgmester Werner og arbejdsminister Kjærbøl søndag aften befolkningen til atter at gå i arbejde. Det varede dog endnu nogle dage, før byen faldt til ro. Først torsdag den 24. august kunne strejken betragtes som afsluttet.

På Slotsholmen i København var sindene ikke mindre opskræmte end på rådhuset i Odense. Scavenius skød skylden på Christmas Møller og lagde et særligt ansvar på det konservative parti, der, som han mente, forsynede den engelske radio med dens efterretninger. De stemninger, der beherskede Socialdemokratiet, kom til udtryk i den skrivelse, som Alsing Andersen den 2. september - efter krisens afslutning - sendte ud til partiets hovedbestyrelse, rigsdagsgruppen, De samvirkende Fagforbunds Forretningsudvalg og andre socialdemokratiske organisationer. Det udvikledes her, hvorledes man ved den hidtil fulgte politiske linie havde søgt at skåne befolkningen for lidelser og prøvelser. Men, hed det videre,

»denne vej er blevet undermineret af Christmas Møllers agitation i radioen i forbindelse med den koalition af kommunister og chauvinister, der ansvarsløst og skjult har søgt at mistænkeliggøre samarbejdets mål og midler og at fremkalde en anden mentalitet i dele af befolkningen. Men de har tilsigtet at fremkalde sabotage og uro i befolkningen og på arbejdspladserne, netop fordi de vidste, at forholdene under besættelsen ikke kunne bære denne belastning. De har foregøjet dem, der hørte på deres tale, luftspejlinger og drømmesyn, der ikke stod til troende. Derfor er ansvaret deres for den situation, som nu er opstået og de skal fastholdes på deres ansvar for, at det, inden krigen sluttede, kom dertil, hvor vi i øjeblikket befinder os«.

Under indtrykket af begivenhederne i Odense forhandlede man da i regeringen og samarbejdsudvalget om muligheden af at besvære stormen ved hjælp af et nyt opråb. Inden for det konservative parti mødte tanken herom adskillig modstand. Man krævede i hvert fald præciseret, at skylden for urolighederne ikke ensidigt kunne tilskrives den danske befolkning. Efter langvarige forhandlinger lykkedes det endelig at få et opråb i stand, som kunne tiltrædes af partierne - inden for det konservative parti dog kun af et flertal. Det erkendtes i dette

opråb indledende, at visse gnidninger uundgåeligt måtte opstå: »Selve besættelsens langvarighed fremkalder en større modtagelighed over for formodede fornærmelser og stigende utålmodighed og irritation i befolkningen«. Det fremhævedes ligeledes, at regeringen ville søge at varetage den danske befolknings interesser over for de tyske myndigheder bedst muligt. I øvrigt indeholdt opråbet kun de sædvanlige indtrængende opfordringer til befolkningen om at afholde sig fra sabotage og uoverlagte handlinger, men bevare ro, besindighed og sammenhold.

Opråbet, der offentliggjordes den 21. august, tiltrådtes af alle ledende fagforbund og erhvervsorganisationer. Men det tilfredsstillende ikke Best. Den 23. august tilstillede han Scavenius en note, hvori det hed:

»Begivenhederne i de sidste to uger har hos den tyske værnemagt vakt frygt for, at den danske stats organer enten ikke har vilje til eller ikke har magt til at skride ind mod sabotører, demonstranter og urostiftere på så virksom en måde, at der ikke tilføjes tyske militære interesser skade.

Inden den tyske værnemagt måtte tænke på selv at træffe foranstaltninger til sikring af dens krigsførelse, rettes der endnu en gang til den danske regering en opfordring om at gøre det yderste for at forhindre en sådan ændring af situationen.

Jeg beder Dem derfor på den tyske øverstkommanderendes (Befehlhabers) og egne vegne over for mig at afgive erklæring om, at den danske regering er besluttet på at træffe alle til opretholdelse af ro og orden og til gennemførelse af gældende love fornødne foranstaltninger under anvendelse af alle statens til rådighed stående magtmidler, om fornødent også med indsats af våbenmagt«.

I virkeligheden betød dette en opfordring til regeringen om at sætte militæret ind over for »urostifterne«. I sit svar, afgivet den 26. august, imødekom regeringen ikke denne opfordring. Den bekræftede, at den ville søge ro og orden opretholdt »under anvendelse af alle statens til rådighed stående magtmidler i overensstemmelse med de herom gældende almindelige bestemmelser, herunder også reglerne for politiets anvendelse af våben«. Men disse regler var af en særlig karakter; det var kun i ganske specielle tilfælde, politiet måtte anvende våben. I øvrigt så regeringen lejlighed til behændigt at fremhæve også de tyske

Under de store uroligheder i Odense i dagene umiddelbart forud for den 29. august 1943 hændte et og andet - som ikke burde være sket. Omme i Asylgade lod man f.eks. vreden gå ud over en dansk politibil, der blev væltet af demonstranterne. Det var egentlig ikke meningen; men hvor der handles, der spilles jo, siger et ordsprog.

soldaters skyld i de opståede uroligheder:

»Til denne erklæring er det mig magtpåliggende at føje den udtalelse, at det efter regeringens opfattelse i det gode dansk-tyske samarbejdes Interesse er en nødvendig forudsætning for, at de foran omtalte bestræbelser for at tilvejebringe og opretholde ro og orden ikke skal mislykkes, at værnemagten fra sin side vil bidrage sit til, at der ikke, hvad ordenshåndhævelsen angår, opstår nogen konkurrence mellem den danske ordensmagt og den tyske værnemagt. Af hensyn til den danske ordensmagts autoritet over for befolkningen er det en nødvendighed, at denne kan føle sig overbevist om, at ordenshåndhævelsen udelukkende er et rent dansk anliggende.

Jeg ville derfor finde det meget ønskeligt, om Befehlshaber for de tyske tropper i Danmark ville lade samtlige pladskommandanter tilgå fornøden instruktion om, at tyske tropper ikke griber ind som ordenshåndhævende faktor over for demonstrationer, opløb o.lign., og jeg knytter hertil håbet om, at værnemagten stadig vil bevare den ro og besindighed, som hidtil i almindelighed har præget dens optræden, således at det undgås, at tyske soldater selv giver anledning til, at der

Nogen modsætning mellem politiet og befolkningen fandtes ikke i de hektiske Odense-dage - det viser bl.a. billedet her, hvor to betjente i samtale med et par civilister er klare til aktion, hvis det viser sig nødvendigt. At ordenshåndhæverne efter evne søgte at dæmpe lidenskaberne, er naturligvis en anden sag.

Tyskerne var skudklare på mindste foranledning - ja, uden nogen som helst påviselig grund. Den bandit, som er fotograferet her, gjorde gaderne usikre ved at plaffe løs, hvor det bedst kunne falde sig. Netop ham lykkedes det i Kongensgade at få placeret et skud i nakken på en Dame! Heil Hitler!

opstår gnidninger«.

Dette danske svar fik ingen betydning for begivenhedernes videre udvikling. Pludselig greb nemlig Hitler ind. Tirsdag den 24. august blev dr. Best kaldt til Berlin. Situationen tilspidsede sig øjensynligt. Et nyt vidnesbyrd herom var, at en check på 10.000 kr., som regeringen på dr. Bests råd havde tilstillet Det tyske Røde Kors i anledning af affæren i Odense - det ville gøre et godt indtryk i Berlin, havde Best ment - blev sendt os tilbage. I ministermødet, hvor meddelelse herom blev givet, drøftede man, hvordan styret bedst ville kunne ordnes, såfremt regeringen blev tvunget til at træde tilbage. I øvrigt kunne man jo kun afvente Berlins udspil.

Fredag den 27. august kl. 11 vendte Best tilbage til København. Det var ventet, at han straks ville have søgt en samtale med Scavenius. Det skete ikke. Han begav sig til general Hannekens hovedkvarter i Nyboder Skole, og hele dagen forløb, uden at han lod høre fra sig. Om natten erfarede det, at tyskerne trak betydelige troppstyrker til byen.

Lørdag morgen kl. 9 gav Best møde hos Scavenius og forelagde ham den tyske rigsregerings krav, der var opstillet i følgende to dokumen-

ter:

»Den danske regering skal øjeblikkelig erklære undtagelsestilstand over hele landet.

Undtagelsestilstanden skal omfatte følgende enkeltforanstaltninger:

1. Forbud mod, at mere end 5 personer samles offentligt.
2. Forbud mod enhver strejke og mod enhver understøttelse af strejkende.
3. Forbud mod enhver forsamling i lukket rum eller under åben himmel.
Forbud mod at betræde gaderne mellem kl. 20,30 og kl. 5,30.
Lukning af restauranter kl. 19,30.
Aflevering inden den 1. september 1943 af alle endnu forhåndenværende skydevåben og sprængstoffer.
4. Forbud mod enhver generen (Beeinträchtigung) af danske statsborgere på grund af deres eller deres pårørendes samarbejde med tyske myndigheder eller forbindelse med tyske.
5. Indførelse af presse censur under tysk medvirken.
6. Oprettelse af danske hurtigdomstole til pådømmelse af handlinger,

der strider mod de til opretholdelse af sikkerhed og orden udstedte anordninger.

For overtrædelse af de forannævnte anordninger skal trues med de højeste straffe, der kan komme i betragtning efter den for tiden gældende lov om bemyndigelse for regeringen til at træffe bestemmelser til opretholdelse af ro, orden og sikkerhed.

For sabotage og enhver medvirken hertil, for angreb mod den tyske værnemagt og dens medlemmer samt for besiddelse af skydevåben og sprængstoffer efter den 1. september 1943 skal der ufortøvet indføres dødsstraf.

Rigsregeringen forventer den danske regerings accept, af foranstående fordringer inden kl. 16 i dag«.

Særligt for byen Odenses vedkommende opstilledes følgende, i det andet dokument angivne krav:

»Rigsregeringen har beordret mig til på grund af de i Odense forefaldne episoder og særlig på grund af det dér skete overfald på en tysk officer at meddele den danske regering følgende:

Rigsregeringen stiller følgende krav:

- 1. Byen Odense skal inden fem dage betale en bod på 1 million kroner til en kasse, som Befehlshaberen over de tyske tropper vil angive.*
- 2. Den danske regering træffer de fornødne forholdsregler for at finde og udlevere til de tyske besættelsesmyndigheder de personer, der er skyldige i mishandlingen af den tyske officer.
Indtil udlevering af de skyldige har fundet sted, træffes der følgende straffeforanstaltninger over for Odense:
a. Færdsel på gaderne efter kl. 20 til kl. 5 forbydes.
b. Alle biografer, teatre og andre forlystelsessteder lukkes.
c. Restaurationer lukkes fra kl. 19.*
- 3. Hvis de skyldige ikke skulle være udleveret inden 5. september, vil 10 af besættelsesmyndighederne udvalgte indbyggere i Odense blive arresteret og holdt i arrest, indtil udleveringen af de skyldige sker.*
- 4. Rigsregeringen meddeler den danske regering, at den i tilfælde af en gentagelse af sådanne episoder vil skride til end skarpere forholds-*

regler«.

Scavenius spurgte dr. Best, hvad man fra tysk side agtede at gøre, hvis kravene ikke blev efterkommet. Men Best erklærede sig ude af stand til at svare herpå. Hans politik havde lidt skibbrud, sagde han. Han var bleven behandlet meget hårdt i Berlin. Det var nu de militære instanser, der havde ordet. Selv betragtede han sig som en død mand.

Da Scavenius fandt det rigtigst, at rådslagningen vedrørende de tyske krav straks fandt sted i fællesskab med samarbejdsudvalget, lod han dettes og regeringens medlemmer indkalde til et fælles møde kl. 10,30. Fraværende var her kun Oluf Petersen.

Scavenius redegjorde for de tyske krav, der, som han sagde, måtte forstås som et sidste forsøg fra tysk side på at samarbejde med den danske regering. Blev de afvist, måtte man vente sig alle de foranstaltninger, der var kendt fra andre besatte lande - deportationer, arbejdstvang, udtagelse af gidsler o.s.fr. -, bragt til udførelse. På Halfdan Hendriksens forespørgsel om, hvordan han selv stillede sig til kravene, svarede han:

»Hvis jeg skal se helt objektivt på det, og hvis det var muligt, at vi kunne stå sammen om det, ville jeg tilråde at acceptere for at skåne den danske befolkning. Men jeg vil indrømme, at en accept måske ville være så kompromitterende for regeringen, at det alligevel ingenting ville nytte, og at det derfor er umuligt at acceptere«.

Mødets karakteristiske træk var det klare og afgjorte standpunkt, Buhl indtog. Han forstod de tyske krav som et ultimatum og afbrød Thune Jacobsen, da denne gav sig til at drøfte enkeltheder i de opstillede fordringer. »Disse detaljer har næppe nogen interesse«, erklærede Buhl. »Billedet er ganske klart. Vi skal under tysk styre. Den danske regering skal blive en lydregering. Der er ingen grund til at tro, at nogen i denne forsamling vil acceptere disse krav«. Ole Bjørn Kraft gav dette standpunkt sin varmeste tilslutning. Kravene gik langt ud over, hvad nogen dansk mand kunne tænkes at ville sige ja til, erklærede han.

På foranledning af Brorsen, der i øvrigt var enig i, at kravene måtte besvares med et nej, drøftede man de former, hvorunder landets styre ville kunne føres videre, hvis regeringen blev afsat. Man måtte, mente han, prøve, om der var mulighed for et ministerium af departements-

Folk, der intet har lært

Den 2. September, altsaa faa Dage efter det nazistiske Voldskup, udsendte Formanden for det socialdemokratiske Parti, Hrv. Krigenminister Alsing Andersen, en Skrivelse til Socialdemokratiets Hovedbestyrelse, Rigsdagsgruppe, de Samvirkende Fagforbunds Forretningsudvalg m. fl., hvori han under Indtryk af den Terrorbølge, som gik over Landet, ønsker at orientere Modtagerne, d. v. s. hele Socialdemokratiets Medlemstab og de mere end 500.000 fagorganiserede Arbejdere om den politiske Situation og de socialdemokratiske Lederes Stilling hertil.

Af Pladshensyn kan vi desværre ikke extensive gengive dette Brev, som for bestandig vil bevare sin Plads blandt disse Aars Dokumenter som et Vidnesbyrd om, hvor total Selvopgivelsens Aand havde bemægtiget sig Lederne af Landets største Parti, og vel ogsaa som en Forklaring paa, hvorfor Socialdemokratiets politiske og faglige Ledere overhovedet ikke blev Ofre for de tyske Overgreb i denne Omgang. Erfaringerne fra andre Lande skulde dog ellers have sagt Alsing Andersen, at ligegyldigt, hvor meget man giver efter for Nazisterne, før eller senere besvarer de udvist Eftertegnelse og Underkastelse med brutal og hensynsløs Forfølgelse. Den socialdemokratiske Bevægelse i Tyskland og Frankrig er tragiske Eksempler herpaa. —

Hr. Alsing Andersen fortæller i sit Brev indledningsvis, at Socialdemokratiets Politik siden den 9. April har været at gaa ind for en Politik, der kunne skaae Befolkningen for de Lidelser

og Plavselser, som en anden politisk Linje uundvigeligt maatte medføre, og han forsøger at trædsbyde denne Eftertegnelsepolitik med et de Vælgere, der har vist os Tillid, værlig kunne blive udsat ved en anden Politik.

Han erklærer dernæst, at denne Politik »kunne være fortsat lige til Krigen Slutning til Gavn for det danske Samfund, men: »denne Vej er blevet undermineret af Christmas Møllers Agitation i Radioen i Forbindelse med den Koalition af Chauvinister og Kommuniste, der ansvarløst og skjult har søgt at mistænkeliggøre Samarbejdets Maal og Midler og fremkalde en anden Mentalitet i Befolkningen«, og han slutter: »derfor er Ansvar for den Situation, som nu er opstaaet, og de skal fastholdes paa deres Ansvar for, at det inden Krigen sluttede, kom dertil, hvor vi nu befinder os«.

Nærmere kan man vanskeligt komme de nazistiske Kommentarer i den tysk-dirigerede Radio. Det er som udtalt af Dr. Goebbels' Mund.

Og dette er, hvad den øverste Ledelse for Danmarks største politiske Parti har at sige sine Hundredetusinder af Medlemmer i den alvorligste Situation, vort Land nogensinde har oplevet. Ikke et eneste Ord om de tallose tysk-nazistiske Overgreb og Provokationer, som var den direkte Aarsag til Undtagelsestilstanden, hele Skylden væltet over paa det danske Folk.

Hr. Alsing Andersen og hans Medledere indenfor Socialdemokratiet har altsaa intet forstaaet og intet lært af den Modstandsbevægelse, som i August gik over

Det ansete illegale blad »Frit Danmark« bragte ovenstående skarpe kommentar til folketingsmand Alsing Andersens rundskrivelse, der så klart viste, at han intet havde lært af folkets bitre kamp for friheden.

chefer. Men med tilslutning fra alle sider afviste Buhl disse drøftelser: »Har vi taget det standpunkt at sige nej, kan vi ikke fra partiernes side medvirke til etableringen af et nyt styre«, sagde han.

Der blev nu afholdt partimøder, og kl. 13,30 mødtes regeringens og samarbejdsudvalgets medlemmer på ny i udvalgsværelse nr. 8. Buhl oplyste her, at man i mellemtiden havde haft samlet op mod to hundrede medlemmer af det politiske og faglige Socialdemokratis ledelse, og der var i denne forsamling enstemmigt vedtaget en beslutning om, at den danske regering ikke ville kunne gå ind på de tyske krav. Ole Bjørn Kraft erklærede, at man havde fået samlet så mange af den konservative rigsdagsgruppes medlemmer som muligt, og der var blandt dem enighed om, at kravene var uantagelige. Knud Kristensen og A. M. Hansen afgav på deres respektive partiers vegne tilsvarende erklæringer. Scavenius antydede nu, at man måske kunne nøjes med at afvise de mest drastiske krav, f.eks. dødsstraf og udtagelse af gidsler, idet man overlod til tyskerne selv at udføre disse ting. Da han herefter blev spurgt, om kravene da ikke skulle opfattes som et ultimatum, svarede han, at afgivelsen af et sådant delvis imødekommende svar kun ville være et spørgsmål om taktik; om slutresultatet var han ikke i tvivl. På foranledning af Munch oplæste han udkastet til et svar af denne karakter, men der var i forsamlingen ingen stemning for at tiltræde det. Ved at gå ind i en forhandling om de mindre drastiske tyske krav ville regering og rigsdag kun blive moralsk medansvarlige for dem, hævdedes det. »Vi opnår ikke noget som helst andet derved end at kompromittere os«, erklærede Buhl.

Man vedtog derefter ordlyden af det danske svar:

Ved den ordning, der blev truffet den 9. april 1940, etableredes en tilstand, hvis hovedformål var at sikre opretholdelse af ro og orden i landet. Regeringen har i hele den forløbne tid haft dette formål for øje, og indtil den sidste tids begivenheder er det i det store og hele lykkedes at gennemføre de bestræbelser, som i så henseende på forskellig måde er blevet udfoldet.

Regering og rigsdag har gjort deres bedste for at holde befolkningen i ro. Senest er der den 21. august 1943 med hans majestæt kongens billigelse af regeringen og rigsdagens samarbejdsudvalg med tilslutning af de samarbejdende partiers rigsdagsgrupper blevet udsendt et

opråb, hvori befolkningen på indtrængende måde opfordres til at undgå uoverlagte handlinger og bevare ro og besindighed. Dette opråb har fundet genklang i alle kredse af befolkningen, og såvel arbejderorganisationerne som de store erhvervsorganisationer har ved erklæringer offentliggjort den 24. og 26. august 1943 givet regeringens og rigsdagens opråb deres tilslutning.

Det kan allerede nu fastslås, at disse aktioner har haft virkning. Der er tydeligt indtrådt en afspænding, og regeringen nærer begrundet håb om, at det vil lykkes at bekæmpe den igangværende strejkebevægelse, således at arbejdsforholdene igen vil falde til ro her i landet.

Regeringen er, som udtalt i statsministerens note af 26. august 1943, rede til at træffe alle til opretholdelse af ro og orden og til gennemførelse af gældende love fornødne foranstaltninger under anvendelse af alle statens til rådighed stående magtmidler i overensstemmelse med de herom gældende almindelige bestemmelser, derunder reglerne for politiets anvendelse af våben.

En iværksættelse af de fra tysk side krævede foranstaltninger ville tilintetgøre regeringens muligheder for at holde befolkningen i ro, og regeringen beklager derfor, at den ikke kan finde det rigtigt at medvirke til disse foranstaltningers gennemførelse«.

Kongen havde udtalt ønsket om en samtale med repræsentanter for rigsdagen, umiddelbart før statsråd blev afholdt. Sammen med parti-formændene tog da Buhl til Amalienborg. Interiør og forløb af denne sammenkomst efterlod hos deltagerne et gribende indtryk. Kongen modtog politikerne i Havesalen i overværelse af kronprinsen. Hans syge ben hvilede, dækket af et tæppe, på en skammel. Under dyb bevægelse udtalte han: »Statsministeren har lige meddelt mig den beslutning, De har taget. Jeg takker Dem, fordi De står samlet i denne alvorlige stund. Jeg tror, det er af den største betydning både indadtil og udadtil, at vi er enige og står samlede over for det, der kommer, og måske kan vi håbe, at den korteste tid er tilbage«. Kongen sluttede med igen at takke de tilstedeværende for deres gerning og bad dem viderebringe hans tak til rigsdagen. Buhl bragte kongen en varm tak for hans ord. Det ville, sagde han, overalt i vort folk blive forstået, hvad det betyder, at kongen står sammen med rigsdagen. Kongen trykkede sluttelig hver enkelt i hånden.

Umiddelbart derefter, kl. 14,30, afholdtes et statsråd, hvor det danske svar blev forelagt og tiltrådt. Stemningen var også her præget af den dybeste alvor. Ved statsrådets afslutning tog kongen en bevæget afsked med hver enkelt af ministrene. Det danske svar blev straks derefter tilstillet dr. Best ved et bud.

Tyskernes reaktion tog - efter sædvane - form af et natligt snigløb. Hele aftenen og den første del af natten skete der intet. Men kl. 4 søndag morgen den 29. august erklærede general Hanneken - med den begrundelse, at »den danske regering ikke mere er i stand til at opretholde ro og orden i Danmark« - landet i undtagelsestilstand. Han meddelte kongen, at han havde overtaget al myndighed, og han lod ministeriet vide, at dets funktioner var ophørte. Samtidig indleddes de uvarslede overfald på kaserner og militære anlæg, og desuden foretoges der landet over talrige arrestationer af politikere, fremtrædende erhvervsdrivende, journalister, præster, lærere og kunstnere o.m.fl. Inden for politikernes kreds gik det mest ud over Det konservative Folkeparti, som i særlig grad var genstand for tyskernes vrede. Også Dansk Samlings ledere arresteredes, så vidt de tyske politisoldater og deres stedlige hjælpere kunne få fat på dem. I øvrigt forekom det rent tilfældigt, hvem man arresterede, og hvem man gik udenom. Sandsynligvis gik man frem efter det terrorprincip, Gestapo med så stort held havde bragt i anvendelse i nazismens indrepolitiske kamp, og ifølge hvilket ingen person, han være sig sagesløs eller ej, skulle kunne vide sig sikker.

Anholdelserne fandt sted under udfoldelse af sædvanligt prøjsisk drama med tilhørende brysk kommando, opplantede bajonetter og skudklare maskinpistoler. Figurligt talt var dette de samme metoder, der karakteriserede den tyske politiske ledelse. Dr. Best kastede den 29. august enhver forklædning. I løbet af søndagen indkaldte han chefredaktørerne for de københavnske blade og provinspressens korrespondancebureauer til et møde på »Dagmarhus«, hvor han svang en formidabel tysk tordenkile mod dem. Det var her, han talte om »dette latterligt lille land«, i hvilket man åbenbart havde troet tyskerne ude af stand til at opretholde tugt og orden. Han havde hidtil, sagde han, udvist en imødekommende holdning og det største tålmod. Men hermed var det nu slut. De anordninger, der blev truffet, ville tilgå bladene, ikke som en henstilling, men som en befaling, og hver enkelt redaktør

måtte hæfte med sit hoved for, hvad der blev skrevet i hans blad. Den hidtidige »forgiftning af befolkningen« ville ikke længere blive tålt.

Kongen var efter statsrådet lørdag eftermiddag taget tilbage til Sorgenfri, hvor han i disse sommermåneder opholdt sig. Her blev vagten søndag morgen overfaldet og nedkæmpet, hvorefter en tysk vagt blev indsat. Over for de danske generaler, der blev ført til Hotel d'Angleterre, oplyste senere på dagen general Hanneken i en tale, at »hs. majestæt, Deres øverste krigsherre, er i god behold på Sorgenfri ... Såvel hs. majestæt som kronprinsen har fuld bevægelsesfrihed. Kongen er ikke i fangenskab. Ved meddelelse til mig kan han bevæge sig frit, også udenfor slottet«. Dette var altså, hvad general Hanneken forstod ved fuld bevægelsesfrihed!

Det faktiske var, at også kongemagtens funktioner indstilledes. For kongen og rigsdagen forelå straks problemet om, hvordan man skulde undgå, at regeringen, når den særlige undtagelsestilstand til sin tid ophævedes, blev tvunget til påny at træde i funktion og tåle den strengere kurs, som det øjensynligt nu var tyskernes hensigt at slå ind på. Ministrene var selv overvejende af den opfattelse, at regeringen måtte gå af, og det samme standpunkt var også på rigsdagen det fremherskende. Om mandagen fik ministeriet imidlertid gennem kabinetssekretæren en meddelelse om, at kongen ville føle sig svigtet, hvis ministeriet uden videre trådte tilbage. Der blev da i forståelse med kongen truffet den ordning, at ministeriet indgav sin afskedsbegæring, som kongen nægtede at modtage. Denne ordning indebar, at ministeriet vel ophørte at fungere, men dog blev siddende, så kongen fremdeles beholdt kontakten med rigsdagen og i påkommende tilfælde kunne rådføre sig med ministrene.

Det danske folkestyres organer havde dermed ophørt at virke.

København, den 29. August 1943. København, den 29. August 1943.

Bekanntmachung Bekendtgørelse

Die jüngsten Ereignisse haben gezeigt, daß die dänischen Behörden nicht mehr in der Lage sind, Ruhe und Ordnung in Dänemark aufrechtzuerhalten. Die von leitlichen Agenten angezeigten Unruhen richten sich unmittelbar gegen die deutsche Wehrmacht. Ich erkläre daher im Sinne der Artikel 42 - 56 der Haager Landkriegsordnung den

De sidste Begivenheder har vist, at den danske Regering ikke mere er i Stand til at opretholde Ro og Orden i Danmark. De af Hændelige Agenter fremkaldte Uroligheder retter sig umiddelbart mod den tyske Værnemagt. Jeg proklamerer derfor i Henhold til Artiklerne 42 - 56 i Haager Landkrigsordeningen den

militärischen Ausnahmestanz militære Undtagelsestilstand

in Dänemark. i Danmark.

Mit sofortiger Wirkung ordne ich an:

1. Die Beamten und Angestellten der öffentlichen Behörden haben ihre Dienstgeschäfte loyal weiterzuführen. Sie haben den Weisungen der eingesetzten deutschen Aufsichtspersonen Folge zu leisten.
2. Zusammenrottungen - Ansammlungen von mehr als 2 Personen - in der Öffentlichkeit sind verboten, desgleichen alle Versammlungen, auch die nicht öffentlichen.
3. Die Polizeistunde wird auf Eintritt der Dunkelheit festgesetzt. Mit diesem Zeitpunkt ist auch jeder Verkehr auf der Straße untersagt.
4. Jeder zivile Nachrichtenverkehr ist vollständig verboten.
5. Jeder Streik ist verboten. Aufbeziehung zum Streik zum Nachteil der deutschen Wehrmacht ist Feindbegünstigung und wird in der Regel mit dem Tode bestraft.

Zu widerhandlungen gegen vorstehende Bestimmungen werden von dem deutschen Stabsgericht abgeurteilt. Gegen Gewaltverwendung, Zusammenrottungen usw. wird Rücksichtnahme von der Wehr Gebrauch gemacht.

Jedem Einwohner Dänemarks, der sich den auf völkerrechtlichen Grundsätzen beruhenden Kriegsordnungen fügt, wird Unversehrtheit der Person und des Eigentums im Rahmen der Gesetze zugesichert.

Med øjeblikkelig Varsel anordner jeg følgende:

1. Embedsmænd og Funktionærer ved de offentlige Myndigheder og Institutioner skal loyalt fortsætte med at opfylde deres Embedsforpligtelser. De skal efterkomme de Anvisninger, som bliver givet af de indsatte tyske Opsynsmænd.
2. Sammenstillinger og Ansamlinger af flere end 5 Personer paa Gaden og paa offentlige Steder er forbudt, ligesom er alle Forsamlinger, ogsaa de ikke offentlige, forbudt.
3. Løkketiden fastsættes til Mørkets Frembrud. Fra dette Tidspunkt er ogsaa enhver Trafik paa Gaden forbudt.
4. Enhver Albevielse af Post, Telegram og Telefon er indtil videre forbudt.
5. Enhver Strejke er forbudt. Oplysning til Strejke til Skade for den tyske Værnemagt betragtes som Fejdsbegünstigelse og straffes i Reglen med Døden.

Overtrædelser af forstøende Bestemmelser vil blive straffet ved de tyske Stabsretter.

Med Voldsbehandling, Sammenstillinger o. s. v. vil der hemsynsamt blive gjort Brug af Væben.

Enhver Borger i Danmark, som efterkommer denne paa folkeretligt Grundlag hvilende Krigslov, sikres Personens og Ejendommens Uvredthed i Henhold til Lovene.

Der Befehlshaber der deutschen Truppen in Dänemark. Den Overbefalende for de tyske Tropper i Danmark:

General v. Hannekens proklamation om undtagelsestilstand i Danmark.

Tyske vagtposter har tidligt om morgenen d. 29. august 1943 afspærret den øde Amalienborg Slotsplads.

Hæren fra 9. april til 29. august

Af oberstløjtnant A. Højland Christensen

Begivenhederne den 9. april udløste en dyb sorg i hele det danske folk og ikke mindst blandt hærens befalingsmænd og menige, der med fortvivlelse og bitterhed måtte se de tyske styrker sætte sig i besiddelse af fædrelandet.

I sit »Oprop« til »Danmarks soldater og Danmarks folk« havde »Der Befehlshaber der deutschen Truppen in Dänemark«, general Kaupisch bl.a. udtalt, at kongeriget skulle bestå, hæren og flåden opretholdes, det danske folks frihed agtes og landets fremtidige uafhængighed fuldt ud sikres; men som erfaringerne tidligere havde vist, og som også fremtiden skulle godtgøre, havde disse løgnagtige løfter kun til formål så billigt som muligt at opnå et øjeblikkeligt resultat.

Fra tysk side blev det umiddelbart efter den 9. april fastsat, under hvilke vilkår hæren fortsat skulle »opretholdes«. De danske militære myndigheder kæmpede energisk for at opnå så gode vilkår som overhovedet muligt, idet de lagde hovedvægten på at opretholde antallet af

Da hærens afvæbning fandt sted den 29. august 1943, ødelagde garnisonerne i størst mulig udstrækning deres geværer og kastede dem fra sig. Her ser man en sådan bunke, henslængt i et af lokalerne på Holbæk kaserne.

faste befalingsmænd og muligheden for fortsat at kunne uddanne værnepligtige befalingsmænd ud fra den betragtning, at man i det længste måtte søge hærens rammer vedligeholdt. Kunne man bibeholde dem, ville man relativt hurtigt kunne genopbygge hæren, gik rammerne derimod tabt, kunne genopbygningen blive forsinket flere år. Uden direkte at anvende denne motivering, lykkedes det at bibeholde de i hærloven af 1937 fastsatte tal for faste officerer af linien og befalingsmænd af officiantgruppen. Derimod var det ikke muligt at opretholde det i hærloven fastsatte tal for værnepligtige til uddannelse ved våbnene, men ved at fastsætte et samlet tal for underofficerer og menige bevarede man chancen for at have et procentvis større antal underofficerer end normalt i forhold til den tjenstgørende styrke, og derved, omend i meget begrænset omfang, at råde bod på den alvorlige nedskæring af hærens styrker, som var blevet dikteret fra tysk side.

De endelige tal fremgår af nedenstående oversigt, hvor tillige til sammenligning tallene fra hærloven af 1937 er anført.

	April 1940	Hærloven 1937
Officerer af Linien.....	593	593
Officerer af Reserven.....		313
Bfmd. af Officiantgruppen.....	667	667
Underofficerer og		695
menige	2.200	6.599
Arbejdsmandskab	1.100	2.200
	<u>4.560</u>	<u>11.067</u>

Endvidere opnåede man efter forhandling, at Livgardens rekrutter (465), polyteknikerholdet (894), underlæge- og underdyrlægeskolens elever og samtlige elever på officersskolen (officerer, underofficerer og kornetter) måtte regnes udover ovennævnte tal, ligesom alle non-kombattanter, d.v.s. læger, dyrlæger, teknikere o.s.v., heller ikke indgik i dem. Den samlede tjenstgørende styrke kom derved til at ligge på 5.500-6.000 md. imod 11.500 efter hærloven af 1937, og selv om dette var en meget alvorlig reduktion af de i forvejen alt for svage styrker, var det dog lykkedes i nogen grad at opretholde hærens rygrad - de faste befalingsmænd.

Som følge af den fra tysk side fastsatte reduktion af hæren, blev det kort efter den 9. april nødvendigt at hjemsende hovedparten af reservens befalingsmænd samt de værnepligtige befalingsmænd og menige. Men derefter viste det sig hurtigt umuligt at gennemføre en effektiv pasning og bevogtning af våben og andre beholdninger, samt at udføre den nødvendige garnisonsvagtjeneste, uden at den militære uddannelse af de ringe mandskabsstyrker, der var til rådighed, blev helt kompromitteret.

Efter forhandling fik man i foråret 1942 tysk tilladelse til at forøge antallet af underofficerer og menige med 600 mand, d.v.s. at det steg fra 2.200 til 2.800. I forbindelse med den ovennævnte reduktion af hærens personel stillede tyskerne også meget rigoristiske krav om at få rådighed over et stort antal af hærens kaserner såvel i København som i Provinsens garnisonsbyer.

Værnemagten havde umiddelbart efter den 9. april og fortsat i den følgende tid søgt at opnå et »venskabeligt« forhold til danske officerer ved at indbyde dem til »kammeratskabsaftener«, filmsforestillinger o.s.v. Henvendelserne prellede imidlertid fuldstændig af på det danske officerskorps's kølige og faste holdning - kun de af kommandomyndighederne udpegede forbindelsesofficerer måtte, for at udføre deres for danske interesser meget vigtige tjeneste, opretholde en vis - for den enkelte ubehagelig - forbindelse med tilsvarende tyske forbindelsesofficerer.

Af værnemagten blev der ligeledes fremsat et bestemt krav om gensidig hilsepligt mellem danske og tyske militærpersoner. Hvis der hermed var tilsigtet en tilnærmelse mellem dansk og tysk, blev resultatet i hvert fald fra dansk side det modsatte; men i tilfælde, hvor det var absolut uundgåeligt, blev »hilsepligten« korrekt overholdt fra dansk side.

For i størst mulig udstrækning at undgå tilnærmelser til og enhver form for fraternisering med værnemagten blev der under forhandlingerne om garnisoner og øvelsesområder for den danske hærs afdelinger lagt vægt på, at de garnisoner og øvelsesområder, der kunne fås til rådighed til uddannelse af afdelingerne, udelukkende blev forbeholdt de danske styrker, således at en sammenblanding med tyske styrker blev undgået, og det lykkedes at få følgende »rene« danske garnisonsbyer til disposition: Holbæk, Næstved, Randers og Sønderborg, hvor herefter hærens uddannelse blev koncentreret. Da de forhåndenværende

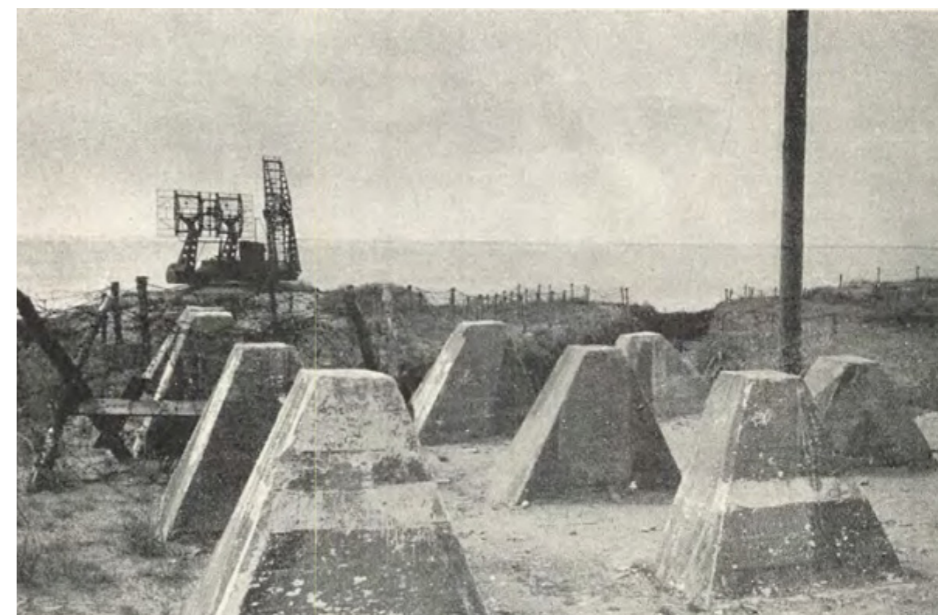
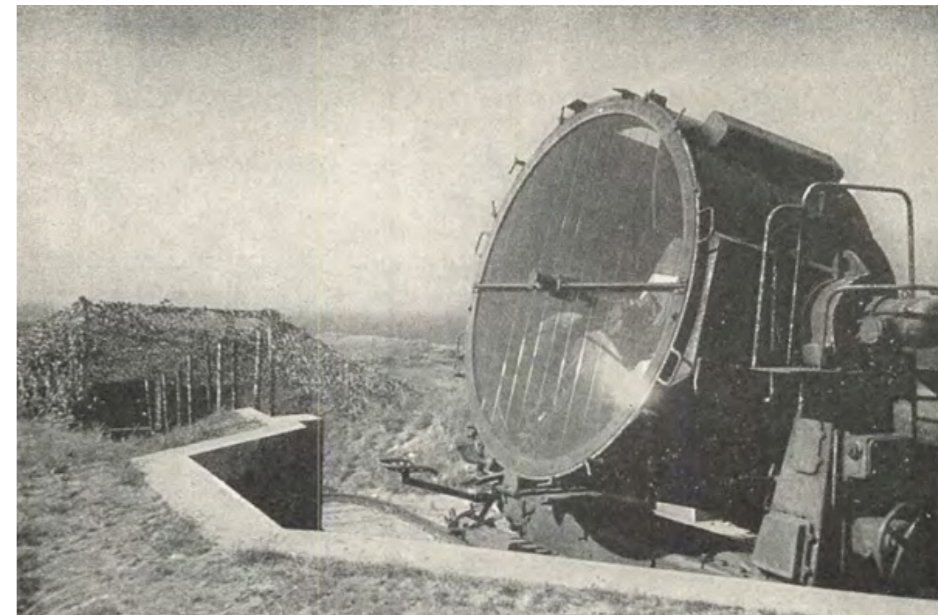
kaserner i disse 4 byer ikke kunne rumme uddannelsesstyrkerne, blev det nødvendigt ved opstilling af baraklejre og på anden måde at skaffe fornøden plads. Udover de 4 nævnte garnisoner forblev afdelings-, regiments- og højere stabe i de oprindelige garnisonsbyer, bl.a. med det formål at føre kontrol med de våben- og materielbeholdninger, der stadig befandt sig på de af tyskerne overtagne kaserner. Officersskolen, underlægeskolen samt Livgardens styrker forblev dog på deres egne kaserner, ligesom danske vagtkompagnier opretholdtes i København, Odense, Viborg og Tønder.

Omkring hver af de 4 danske garnisonsbyer var der et dansk øvelsesområde med en radius på 15 km, og udenfor dette måtte danske tropper kun komme efter tysk tilladelse, medens tyske tropper ikke uden forudgående anmeldelse og da kun i undtagelsestilfælde måtte komme indenfor vort øvelsesområde. Vagtkompagnierne holdt øvelser ved deres garnisonsbyer efter aftale med den stedlige tyske kommandant. Det for Københavns garnison reserverede øvelsesområde lå nord for byen og strakte sig til linien Ordrup-Lyngby-Sandbjerg-Vedbæk.

Efterhånden som krigen trak i langdrag, blev det nødvendigt for tyskerne at interessere sig for et forsvar af Jylland, dels af hensyn til forbindelseslinien til Norge og fordi Jylland kunne udgøre et passende operationsbasis for tyske flyvere, dels af hensyn til faren for en invasion. Antagelig af disse grunde blev der i 1942 fra tysk side fremsat krav om, at Jylland skulle rømmes for alle danske tropper, og disse blev da i første halvdel af november 1942 regimentsvis forlagt til garnisoner på Fyn, enkelte skoler kom dog til Sjælland (Næstved); men da tyskerne stillede krav om, at styrken på Sjælland ikke måtte forøges, blev det nødvendigt at forlægge enkelte underafdelinger fra Sjælland til Lolland. I øvrigt blev det på nogle ganske få undtagelser nær forbudt danske militærpersoner at bære uniform i Jylland.

De tyske myndigheder nøjedes ikke med at fastsætte snævre grænser for størrelsen af hærens personel og udrustning, men fastsatte også snævre grænser for de vilkår, hvorunder hærens uddannelse kunne finde sted. Flyvning blev forbudt den 9. april 1940. I sommeren 1941 lykkedes det dog at opnå tilladelse til at udføre svæveflyvning over et lille område ved Køge med en maksimalhøjde på 200 m, som senere - i foråret 1942 - øgedes til 300 m. Radioøvelser blev kun tilladt indenfor øvelsesområderne og kun på ganske få frekvenser og med nedsat ræk-

I tyskernes rædsel for engelske invasionsforsøg opførte de - for vore penge! - store befæstningsanlæg i Nørrejylland, ikke mindst langs Vestkysten. Øverst på denne side ser man en projektør, der kan rette sin lyskegle mod engelske flyvere, som om natten vil gæste det »beskyttede« land - eventuelt for at nedkaste faldskærmsfolk eller ammunition til hjælp for dets kæmpende folk. Under dette et billede, der viser tankspærringer helt ude ved kysten - »dragnetænder«, som

kevidde. Alle radioøvelser skulle desuden anmeldes forud for en uge ad gangen og kunne indstilles øjeblikkeligt på tysk ordre fra København. Endelig var brevdue- og lyskasteruddannelse forbudt.

For luftværnsskytsets vedkommende var det en stor ulempe, at forbudet mod flyvning umuliggjorde skydning mod slæbemål. Den almindelige uddannelse af hærens afdelinger var i øvrigt underkastet forskellige andre restriktioner. Den for enhver afdeling overordentlig vigtige uddannelse i skarpskydning blev det meget vanskeligt at gennemføre, fordi tyskerne i stadig stigende grad lagde beslag på de få skydebaner (skydeterrainer), som efter de første aftaler var forblevet til rådighed for den danske hærs afdelinger.

I hele tidsrummet blev der ustandseligt fra tysk side opstillet nye krav, der alene havde til formål at vanskeliggøre vilkårene for en effektiv uddannelse af hærens afdelinger; men fra de danske militære myndigheders og ikke mindst fra de danske forbindelsesofficerers side blev der udført et utrætteligt arbejde for at bibeholde nogenlunde tålelige vilkår. Eksempelvis kan det nævnes, at værnemagten på et vist tidspunkt bestemte, at vore soldaters uddannelse i skydning med maskingevær kun måtte foregå med enkeltskud, hvad der selvsagt ville gøre denne uddannelse næsten illusorisk. Denne bestemmelse og flere andre af lignende karakter lykkedes det ved forhandling at få taget tilbage.

Straks efter den 9. april 1940 stillede værnemagten krav om detaljerede oversigter over hærens beholdninger af våben, ammunition og materiel m.v. Overalt, hvor der var oplagt danske depoter på de af tyskerne overtagne kaserner, blev der foretaget optælling og udfærdiget oversigtslister, ligesom der ikke kunne udtages eller indsættes noget uden i overværelse af en repræsentant for den stedlige tyske kommandant. Alle ændringer i beholdningerne blev bogført. Til at begynde med var der i øvrigt ingen indskrænkninger i de danske myndigheders ret til at disponere over egne beholdninger. Det beroede altså alene på en ren dansk afgørelse, hvor meget der skulle udtages af eller indsættes i magasinerne, og dette gjaldt ligeledes for våben og ammunition. I løbet af sommeren 1941 blev der imidlertid efter tysk ønske truffet den ordning, at hverken våben eller ammunition måtte udtages af de under tyske bevogtninger værende danske magasiner, uden at der først var indhentet billigelse hos den tyske øverstkommanderende i landet, og denne tilstand varede uændret indtil november 1942, da Jylland blev rømmet for danske tropper og de beholdninger, hæren havde i denne

dog næppe havde kunnet standse et angrebsforsøg. Derefter følger (øverst på s. 481) en camoufleret kanonstilling og under billedet af denne en lille strækning af den berømmelige tank-grav, der blev gravet tværs igennem Jylland ved et opbud af civile »Volksgenossen«, som var alt andet end begejstrede for dette tvungne job.

landsdel. Samtidig hermed forlangtes også en fuldstændig dansk rømning af de i de andre landsdele værende kaserner, der var besat af tyske tropper. Tjenesteboliger og magasiner af enhver art skulle evakueres med kort varsel.

De første krav fra tysk side om afståelse af materiel m.v. fra den danske hærs beholdninger blev fremsat kort tid efter den 9. april 1940. De tyske militære forhandlere meddelte, at man muligvis ønskede at overtage dansk luftværnsmateriel, som ville blive anvendt til forsvar af danske landområder. Der blev herpå svaret, at en sådan afgivelse måtte ligge uden for de trufne aftaler i forbindelse med landets besættelse, og at spørgsmålet i hvert fald lå uden for de danske militære forhandlers kompetence og derfor måtte henvises til den danske regering. I overensstemmelse hermed blev også senere tyske krav af tilsvarende art henvist til forhandling ad diplomatisk vej.

I begyndelsen af november 1942 var den danske hær blevet tvunget til at afgive følgende materiel: 75 mm luftværnsmateriel: 24 stk. luftværnskanoner, 24 stk. kanonmotorvogne, 8 stk. korrektører, 8 sæt lys- og lyttemateriel, 6 stk. 4 m stereotelemetre og ca. 17.000 brisantgranatpatroner. - 20 mm luftværnsmateriel: 64 stk. kanoner i luftværnslavet, ca. 50.000 brisantgranatpatroner og ca. 10.000 øvelsespatroner. - Andet materiel: 36 kogekasser med tilbehør, 2 feltkøkkener og ca. 20.000 tæpper.

I alle tilfælde havde afgivelserne fundet sted under protest fra den danske regerings side og på følgende betingelser:

1. Våbnene skulle udelukkende finde anvendelse i Danmark, således at en udførsel fra landet var udelukket.
2. Alle afgivelser var at betragte som lån. Eventuelt ødelagt materiel og forbrugt ammunition skulle til sin tid erstattes in natura.

Disse bestemmelser blev dog ikke overholdt af værnemagten, idet såvel de 75 mm som de 20 mm kanoner med tilbehør senere blev transporteret ud af landet.

I november 1942 blev der fremsat tyske krav om, at man ønskede at overtage hele den danske hærs beholdning af våben, ammunition, uniformer, udrustning, motorkøretøjer m.v. samt heste, bortset fra den del der i øjeblikket og et passende stykke frem i tiden var absolut nødvendig for den daværende - efter de tyske restriktioner meget lille - tjenstgørende danske hærstyrkes udrustning og uddannelse. Man søg-

te ad diplomatisk vej at få en forhandling om kravet i gang; men denne fremgangsmåde afvistes med den begrundelse, at kravet var fremkommet fra den tyske kommanderende general og derfor måtte forhandles med denne. Efter forskellige overvejelser i regeringen blev derefter den danske forbindelsesofficer beordret til at optage forhandlinger med de tyske militære myndigheder, og det lykkedes at få reduceret de tyske forlangender ganske betydeligt, så man sluttelig standsede ved en afgivelse af våben, ammunition og udrustning, i hovedsagen således: 60.000 geværer, Model 1889, 30 millioner 8 mm patroner, 12.000 stk. 81 mm brisantgranater, 15.000 stk. livremme m.m., 15.000 par marchstøvler, 15.000 stk. kapper og 60.000 stk. tæpper.

II

Efterhånden som besættelsestiden skred frem, og de tyske forsøg på fra begyndelsen af at opnå en »velvillig forståelse« var strandet, blev forholdet mellem dansk og tysk stadig skarpere og mere køligt.

I juni 1941 blev der fra tysk side fremsat ønske om, at den danske hær skulle deltage i bevogtningen af visse objekter, der kunne blive udsat for angreb af engelske faldskærmsjægere. Den kommanderende general, generalløjtnant W. W. Prior, ønskede ikke at lade afdelinger af hæren medvirke ved løsningen af disse opgaver, idet dette ville være det første skridt i retning af et vist samarbejde med værnemagten og vel vidende, at en sådan ordning kunne få de alvorligste følger for det faste sammenhold indenfor hæren - et sammenhold, som det indtil da var lykkedes fuldt ud at opretholde. Fra regeringens side blev kravet om at deltage i bevogtningen dog fastholdt, og som protest herimod søgte general Prior sin afsked, der blev bevilget ham af kongen fra 30. september 1941 at regne, uden at kongen var blevet informeret om regeringens førnævnte beslutning. Den fra tysk side ønskede bevogtning blev i øvrigt ikke gennemført. Til chef for generalkommandoen udnævntes i stedet for general Prior den daværende chef for generalstabten, general Gørtz, der dog først efter indtrængende opfordring fra hærens højere officerer indvilligede i at overtage denne under de daværende forhold overordentlig vanskelige post.

De danske nazistiske kredse, der i besættelsestiden ikke havde haft held til at opnå større udbredelse eller indflydelse, trods den beskyttelse og særstilling, tyskerne sikrede dem, begyndte i 1942 at forstærke

deres sgitation for aktiv deltagelse i kampen mod bolchevismen og for »det nye Europa«. Med tilslutning fra tysk side blev der af danske nazister rettet en henvendelse til regeringen om oprettelse af et dansk frikorps, der skulle stille sig til rådighed for den tyske værnemagt i den »fælles« kamp mod bolchevikerne. I dette, som i mangfoldige andre tilfælde af tilsvarende art fandt tanken forståelse hos udenrigsminister Scavenius, som det - trods modstand fra flere sider, bl.a. fra daværende forsvarsminister Brorsen - lykkedes at gennemtrumfe oprettelsen af »Frikorps Danmark«. Bestemmelsen herom meddeltes hæren ved følgende skrivelse fra krigsministeriet:

»Krigsministeriet, København, den 8. juli 1941.

Til hærens afdelinger m.fl.

Den danske regering har givet tilladelse til, at faste befalingsmænd af linien, reserven (forstærkningen) o.l. og hjemsendte værnepligtige (befalingsmænd o.l. og menige) fra den danske hær melder sig til Frikorps »Danmark«. Medlemmer af frikorpset vil få lønning m.v. i overensstemmelse med tyske bestemmelser og for deres person og familie være undergivet de almindelige tyske forsorgsbestemmelser.

Adgang til at melde sig til indtræden i frikorpset har enhver til hæren hørende fast befalingsmand af linien, reserven (forstærkningen) samt enhver hjemsendt værnepligtig (befalingsmand o.l. og menig).

Tjenstgørende værnepligtige (befalingsmænd o.l. og menige) til pligtig tjeneste har ikke adgang til at melde sig. Anmeldelse til frikorpset sker på de i pressen opgivne steder.

Ovenstående vil af afdelinger m.fl. være at bekendtgøre for tjenstgørende faste befalingsmænd af linien, reserven (forstærkningen) o.l., ligesom der vil være at give de pågældende fornøden frihed til anmeldelse (mønstring) ved frikorpset.

Faste befalingsmænd i linien, reserven (forstærkningen.) o.l., der efter anmeldelse til korpset får meddelelse om at være antaget, indsender ansøgning om tilladelse til at træde uden for nummer samt om rejsetilladelse til udlandet. Personel, der får tilladelse til at træde uden for nummer, vil kunne forventes at få tilladelse til at genindtræde i nummer, når tjenesten ved korpset ophører på lovlig vis.

Samtlige ansøgninger fra faste befalingsmænd o.l. i sagens anledning fremsendes uopholdeligt ad kommandovejen til krigsministeriet.

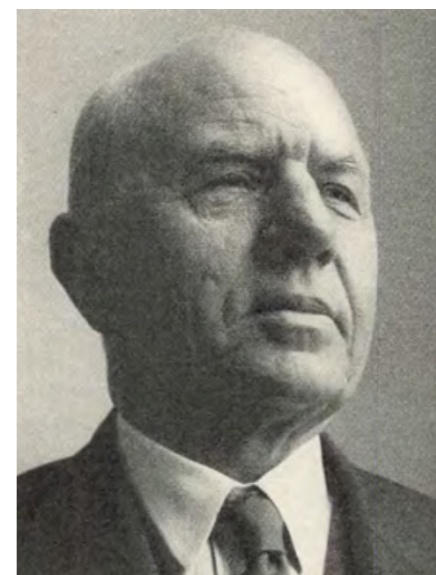
Ebbe Gørlz (f. 1886) blev premierløjtnant i fodfolket 1907, kaptajn 1918, oberstløjtnant 1930, oberst 1933 og generalmajor og chef for generalstabens 1937. Han overtog derefter 1941 stillingen som chef for Jydske Division, men ved generalløjtnant Priors afsked i 1941 blev Gørlz generalløjtnant og chef for generalkommandoen.

Det må ikke vanskeliggøres for de pågældende at indtræde i korpset.

S. Brorsen«.

Selv om frikorpset officielt havde karakter af at være oprettet i forstå-

Søren Brorsen bærer sammen med udenrigsminister Scavenius hovedansvaret for, at et dansk frikorps blev oprettet til tjenstgøring i vore fjenders rækker. Hans cirkulære til hærens afdelinger vil alle dage stå som et forsmædeligt vidnesbyrd om, hvad dansk administration lod sig bruge til i den scavenianske periode.

Ingen kan frigøres, førend krigsministeriets bestemmelser foreligger. Ansøgninger vil kunne forventes imødekommet i det omfang, tjenesten tillader dette.

Hjemsendte værnepligtige (befalingsmænd o.l.), der ønsker at indtræde i frikorpset, skal indsende ansøgning om rejsetilladelse til udlandet gennem deres militære underafdeling. Sådan rejsetilladelse meddeles de pågældende af den dertil beføjede myndighed, idet der ses bort fra, om de pågældende måtte være bestemt til genindkaldelse.

else med den danske regering - der blev, som det fremgår af skrivelsen, f.eks. lovet de faste befalingsmænd, som indtrådte i korpset, at deres hidtidige stillinger skulle stå åbne for dem, når de måtte vende tilbage -, lykkedes det kun at få et meget begrænset antal befalingsmænd og menige til at melde sig, og de, som bed på krogen, var ofte af en kvalitet, der absolut ikke var grund til at misunde tyskerne. Det viste sig således også meget hurtigt nødvendigt at udskille et ret stort antal af medlemmerne, fordi deres strafferegister selv i tyske øjne var af en

sådan karakter, at ikke en gang frikorpset kunne bruge dem. Alligevel kunne det ikke undgås, at de hvervemøder, der blev afholdt i forbindelse med frikorpsets oprettelse og i øvrigt med henblik på at skaffe tilgang til Waffen SS, skabte en del uro herhjemme; men nogen fare for sammenholdet i den danske hær kom frikorpset eller hvervningen til Waffen SS ikke til at betyde - tværtimod!

I den følgende tid skærpedes forholdene mellem dansk og tysk stadig mere og mere. Frikorpsets hjemkomst og »indtog« i København, Medlemmernes provokatoriske optræden, den fra dansk side forøgede sabotage mod den tyske krigsindustri her i landet, de tyske overgreb o.s.v. - alt førte til en stadig stigende uro. Hertil kom nu, at det blev åbenbart for alle, at krigslykken havde vendt sig, og at tyskerne var tvunget over i defensiven. Som følge heraf kunne mulighederne for en invasion i Vesteuropa - eventuelt Danmark (Jylland) - ikke lades ude af betragtning.

Regeringen havde hidtil under besættelsen over for generalkommandoen understreget, at det absolut ikke måtte komme til kamphandlinger mellem danske og tyske styrker. Under indtryk af de skærpede forhold, blev der fra generalkommandoens side udgivet en almindelig forholdsordre om, hvorledes man skulle forholde sig, hvis uvedkommende personer forsøgte at få adgang til danske kaserner, depoter eller andre oplag af krigsmateriel. I løbet af juni måned 1943 udsendtes på grundlag heraf bestemmelser for, hvorledes vagter, inspektionsofficerer, kasernekommandanter o.s.v. skulle optræde over for civilpersoner og fremmede militærpersoner - såvel enkeltpersoner som kommandoer - der ønskede adgang til hærens områder. Her var bl.a. fastsat, at hvis vagter blev angrebet, skulle de forsvare sig med rådige våben, og med henblik på mulige handlinger fra den tyske værnemagts side, f.eks. i forbindelse med en invasion, blev der yderligere udgivet bestemmelser, som kun var kendt af stabsofficerer, d.v.s. officerer af oberstløjtnants eller højere grad, og disse bestemmelser lød således:

»Stilles der fra tysk militær side krav om våbenaflevering, overlevering af beholdninger, kaserner eller andet, uden at der fra egne foresatte myndigheder er tilgået ordre i så henseende, henvises der til, at forholdsordre først må indhentes, hvilket vil kunne ske i nærværelse af en officer fra det pågældende tyske kommando - hvis det ønskes.

Fastholdes kravet med fordring om øjeblikkelig effektivering, må forholdene afgøre, hvilken holdning, der skal indtages.

Er vedkommende tyske officer kendt som kompetent tysk myndighed på stedet, eller som udsendt fra denne, eller er man øjensynligt stillet over for et regulært tysk kommando, gives der efter under protest, idet melding snarest afgives til nærmeste foresatte myndighed.

Er vedkommende tyske officer ikke den pågældende danske chef bekendt, og er han ikke støttet på et kommando af en sådan form, at dette giver indtryk af at forlene henvendelsen med autoritativt præg, afslås dpfordringen med henvisning til egen ordre om at møde magt med magt.

Et Køpenick forsøg må under ingen omstændigheder forekomme«.

Disse bestemmelser havde først og fremmest til hensigt at forhindre, at personer under falsk foregivende satte sig i besiddelse af våben m.v., f.eks. danske nazister, frikorpssfolk o.lign. Blev man derimod stillet over for krav, der stammede fra den tyske overkommandos side, skulle der gives efter under protest. Om dagen ville det næppe volde vanskeligheder at komme til erkendelse af, hvilken stilling man skulle indtage, medens forholdene om natten kunne blive vanskelige nok og i visse tilfælde også medføre, at man ved kamp kom til klarhed over, hvem man havde for sig. Det var disse bestemmelser, der var gældende den 29. august 1943, da den tyske værnemagt i nattens mulm og mørke udførte sit brutale og æreløse overfald på de enkelte danske kaserner og lejre.

III

De yderst spændte forhold med generalstrejker i de større byer og tyske troppers brug af skydevåben mod civilbefolkningen, dr. Best's rejse til Berlin og hans forhandlinger med general Hanneken umiddelbart efter tilbagekomsten til København den 27. august, sammendragningen af tyske tropper og tysk politi til København, gjorde det klart, at man fra tysk side forberedte en aktion.

Søndag morgen den 28. august fremsatte tyskerne deres ultimatum, hvis krav blev afvist af regeringen. Samme dag blev den tyske garnison i København forstærket med en delvis motoriseret division på ca. 10.000 mand med kampvogne. Divisionen, der var ført til København fra Tyskland ad søvejen, blev udskibet i Frihavnen. Under indtryk af

den alvorlige situation, som herved fremkaldtes, udgav generalkommandoen om eftermiddagen den 28. følgende bestemmelser:

1. De højere kommandomyndigheders chefer med stabe skal være på tjenestestederne indtil videre.
2. På hver kaserne, lejr m.v. skal der være en stabsofficer til stede.
3. Samtlige underafdelinger og skoler med alle tjenstgørende befalingsmænd og mandskab skal være på kaserne (i lejrene) fra kl. 20 og indtil videre.

I løbet af den 28. havde der fundet konferencer sted mellem general Gørtz og viceadmiral Vedel og noget senere mellem forsvarsminister Brorsen og general Gørtz. Ved sidstnævnte konference blev det pålagt generalen at drage omsorg for, at der ikke blev kæmpet på og om kaserne. Generalen svarede, at han ikke kunne hindre kamp, hvis tyskerne foretog et overfald.

Et sådant havde de fastlagt til morgenen kl. 4 den 29. august, da både hærens og flådens afdelinger skulle overrumles. Kort før dette tidspunkt blev med ganske få undtagelser samtlige kaserner, lejre og andre militære etableringer omringet af overlegne tyske troppeafdelinger, i flere tilfælde støttet af let og middelsvært artilleri, ved enkelte lejligheder endog af kampvogne. Begivenhederne udspillede nu på følgende måde:

Sorgenfri Slot.

Der befandtes her en vagthavende kaptajn i spidsen for en vagt på 1 kornet og 16 mand. Fra kl. 21 havde man udstillet forstærkede vagtposter, beordret forhøjet beredskab og udleveret håndbomber. Da klokken var 1.10 afgav patrouillerende betjente melding om mistænkelige bilkørsler på Kongevejen, og 20 minutter senere fulgte en ny melding, der gik ud på, at en tysk motorkolonne var på march fra Birkerød ad landevejen mod København. I tidsrummet fra kl. 2.45 til 3.00 passerede kolonnen Sorgenfri og gjorde et mindre stop ud for slottet. Samtidig hørte posten ved indkørslen sagte tyske stemmer på landevejen; men først kl. 3.50 forcerede en deling tyske soldater - 1 Løjtnant med ca. 40 underofficerer og menige - adgangen til slottet. Der opstod med det samme en livlig skydning og håndgranatfægtning; men efter nogen

tids kamp fik den vagthavende kaptajn ordre fra hs. majestæt kongen om, at der ikke måtte kæmpes på slottet, og skydningen blev da standset. På dette tidspunkt var klokken ca. 4.15. Kort efter kom den tyske general Ritter von Schleich, der havde holdt i sin automobil på landevejen og nu blev ført ind til kongen.

Under kampen blev en garder såret, så han senere afgik ved døden. I mørket var det lykkedes 8 gardere at undkomme.

Amalienborg.

Slotsvagten udgjordes af 1 premierløjtnant og 30 underofficerer og menige. Da kl. var 2.05 passerede en tysk fodfolkskolonne på ca. 150 mand over Slotspladsen; men forøvrigt mærkede man intet, før klokken var godt og vel 4. Da ankom en tysk oberst, ledsaget af en officer og 3 maskinpistolkytter og forlangte at få foretræde hos kronprinsen. Det blev indrømmet ham, og vagtkommandøren fik af kronprinsen ordre til, at der ikke måtte ydes modstand imod en besættelse af slottet, der hurtigt ville finde sted. Sådan gik det. Vagten blev afvæbnet og afmarcherede til Livgardens kaserne under ledsagelse af en tysk løjtnant. Den interneredes på kasernen.

Livgardens Kaserne.

Kasernekommandanten var oberst af Livgarden H. Schwarz-Nielsen. Kasernevagten bestod af en korporal og 18 hand. Selve gardens vagtkompagni udgjordes af 2. kompagni af 1. livgardebataillon (3 officerer, 5 befalingsmænd af officiantgrad, 5 underofficerer og 177 mand).

Da klokken var 4 om morgenen bankede det på døren ved indgang 2 B (Østervold). Vagtkommandøren åbner døren med påsat sikkerhedskæde og spørger »Hvem der?«, men får intet svar. Derimod forhindres det udefra, at døren på ny bliver lukket, og dette gav umiddelbar anledning til skydning fra begge sider, hvorved føreren for det tyske kommando - en oberleutnant - blev dræbt. Kort efter sprængtes døren, og der opstod en heftig ildkamp, som på dansk side krævede oversergent Norvins liv, mens den vagthavende officer F. K. Nielsen blev såret i underlivet. Et øjeblik efter kom adjutant i Livgarden, kaptajnløjtnant Snerding til undsætning, men faldt. Fra de åbentstående vinduer fyrede vagtkompagniet mod indtrængende tyskere; men snart modtog de ordre fra chefen for Livgarden, som på det tidspunkt selv var fange,

til at standse skydningen. Befalingsmænd og mandskab måtte aflevere deres våben, hvorpå de interneredes i kasernen.

To timer senere gjorde man en overraskende opdagelse: Ovre i 3. livgardebataillons skriverstue havde menig 821 af 1/2 LGB barrikaderet sig i den hensigt at sprænge kasernen i luften, når den var blevet rømmet af garden. Sprængningen ville have kostet ham selv livet, men han ville altså hellere ofre dette end se tyskerne husere, hvor de danske gardere havde haft deres kvarter. Da interneringen som sagt fandt sted på kasernen, kunne hans plan ikke gennemføres.

Jægersborg kaserne.

Kasernekommandanten var chefen for 2. livgardebataillon, oberstløjtnant A. O. Adolph, og kasernevagten bestod af 2 befalingsmænd og 38 mand. På kasernen lå 3. livgardebataillon, bestående af stab og 3 rekrutkompagnier.

Den første melding om, hvad der forestod, indløb klokken ca. 1.30, da det meddeltes, at et tysk kommando marcherede fra Høvelte ad landevejen mod København. Så var der stille i 1½ time, men kl. 3 indløb en ny melding: nu rykkede det tyske kommando fra Lyngby ned mod Jægersborg og gjorde holdt ved rundkørslen vest for kasernen.

Endnu syntes der dog ikke at være noget angreb umiddelbart forestående, først kl. 4 nærmede kampvogne sig Jægersborg fra vest, ledsaget af fodfolk; de svingede uden om kasernen og kørte gennem trådhegnet vest for hovedporten ind på kasernepladsen, idet der blev skudt voldsomt med maskingeværer fra kampvognene. Kasernekommandanten opgav at gøre modstand og standsede hurtigt ilden, hvorefter våbnene blev afleveret og personellet interneret. Under kampen var 1 mand faldet. Antagelig havde tyskerne angrebet med ca. 1 bataillon, der - om fornødent - kunne have været støttet af et batteri, som befandt sig i retning af Gentoft Station; men batteriet behøvede ikke at komme i funktion.

Ingeniørregimentets øvelsesplads i Ryvangen.

Til stede var regimentschefen oberst O. C. Thomsen med adjudant og en vagt på 1 oversergent og 3 mand.

Kl. ca. 4 blev Vestre Port knust af en kampvogn, som brasede igennem. Det skete ved en fuldkommen overrumpling. Vagten havde ingen

Kronprinsen og kronprinsessen må lide den forsmædelse en overgang at have tyske vagtposter ved deres palæ på Amalienborg.

meldinger modtaget og blev nu overøst med håndgranater og projektiler fra maskinpistoler. Under disse omstændigheder kunne kampen kun blive kort, inden overgivelsen fandt sted. Styrkeforholdene var også højst ulige: mod vore 10 mand stod 2 tyske kampvogne og ca. 200 mand. På dansk side såredes 1 let.

Øregårds kaserne (ingeniørregimentets depotkompagni).

Først den 29. august kl. 21 kom tyskerne til denne kaserne, der overgav sig uden kamp.

Gernersgades kaserne (f.hv. kadetskole).

Her befandt sig 1. kompagni af 21. bataillon (3 officerer og ca. 65 underofficerer og menige; hjælpetropper uden uddannelse). De stod under kommando af kaptajn Erichsen, mens 3. kompagni af samme bataillon (2 officerer og 13 underofficerer og menige, uddannede) førtes af kaptajn Agger. Endelig befandt sig her en vagtforstærkning af 2. kompagni af 17. bataillon (rekrutter).

Der herskede meget stor uro i kvarteret hele natten igennem, og ca.

kl. 1 lagde man mærke til, at fire store kampvogne passerede kasernen. Direkte bud til den syntes dog ingen at have, før ca. kl. 4 om morgenen en civilklædt person, der snakkede et knudret dansk, bankede på porten og bad om at få ly på grund af det dårlige vejr. Uroen i nabolaget havde dog gjort kaptajn Erichsen forsigtig, og han nægtede at give nogen adgang til kasernen. Straks efter sprængtes porten med et øredøvende brag, og så faldt der en byge fra automatiske våben imod kasernebygningens døråbning. Efter en kortvarig, men heftig ildkamp inde i bygningen standsede skydningen på kaptajn Erichsens forlangende, mandskabet interneredes, og tyskerne undersøgte kasernen, hvor de opbrød mandskabets tøjskabe m.v. og stjal som ravne, hvad de havde brug for - cigaretetuier, tobak, sko, fotografiapparater o.s.v. - Overofficiant Karbo og en menig blev dræbt under kampen.

Premierløjtnant T. I. P. Madsen og fire menige såredes.

Stokhusgade og Rigensgade.

Her var Sjællandske Divisions 1. regiments og 1. feltartilleriregiments kontorer m.m.

Da portene blev sprængt ca. kl. 4, og fjenden under stærk ild fra automatiske våben trængte ind i bygningen, var på forhånd enhver modstand udelukket. Man overgav sig uden at lide noget tab.

Herluf Trollesgades kaserne (fhv. Postgirokontor).

I denne kaserne fandtes forplejningskorpsets skole (ca. 60 mand) og 1. feltartilleriregiments depotstyrke (ca. 5 mand).

Kl. ca. 4 sprængtes porten, og tyskerne trængte ind i bygningen, skydende til alle sider. Under protest afvæbnedes hele styrken.

Skydeskolen for håndvåben.

Kommandoen førtes af kaptajn G. Munter, som under sig havde 10 arbejdssoldater (uden uddannelse).

Fra 3-4 pakkanoner, der kørtes op ca. 50 meter fra bygningen, åbnede tyskerne kl. 4 ild mod porten. Mandskabet, der hverken var bevæbnet eller uddannet, blev sendt i beskyttelsesrum; men kaptajnen beskød fra et gavlvindue på 1. sal med sin maskinpistol angriberne og fik kastet 10-12 håndgranater mod dem. Da han ikke havde mere ammunition, overgav han sig.

Prinsessegades kaserne (fhv. Marinehospital).

Besætningen bestod af 2 officerer, 2 befalingsmænd af officiantgruppen og 25 arbejdssoldater foruden nogle reservehåndværkere.

Også her blev kaserneporten sprængt kl. ca. 4. Oberstløjtnant C. C. Larsen søgte, da det gik op for ham, at man stod over for regulære tyske soldater, at komme i kontakt med disses fører ved at svinge en lygte frem og tilbage. På tysk side misforstod man imidlertid dette signal og udløste ild fra et maskingevær på nært hold mod oberstløjtnanten, så denne såredes ved et lungeskud. Modstanden ville være ganske forgæves, den tyske angrebsstyrke var på ca. 100 mand, og overgivelsen fandt derfor sted. En af vore menige blev hårdt såret. Også her stjal tyskerne i stor udstrækning af mandskabets private ejendele.

Baraklejren på Amager.

Denne bestod af 5. regiments kanonkompagni, 6. artilleriafdelings 2. batteri, artilleriskydeskolens arbejdsmandskab samt i teltlejren på skydebanerne 2. kompagni af 17. bataillon (rekrutter). Lejrvagten udgjordes af 1 sekondløjtnant og 9 mand foruden 1 mand pr. barak. Mandskabet var påklædt og havde håndvåben og ammunition hos sig. I teltlejren var der nedgravet rekylgeværer og trefodsgeværer til bestrygning af oigtrådshegnene langs grænserne. I selve baraklejren fandtes 2 stykker 20 mm og 1 stk. 37 mm fodfolkskanon.

Kl. 12,30 gav post for gevær alarmskud. Hele lejren kom i bevægelse, og der udviklede sig en kraftig skyde- og håndgranatfægtning, hvorunder det lykkedes de tyske styrker at trænge ca. 50 meter ind i lejren, før vore maskinskytter bragte dem til standsning. En time efter kampens begyndelse så man en kampvogn inde på lejrgaden. Den standses ved ilden fra 37 mm kanonen (1 mand dræbt og 2 sårede) og trak sig kort efter noget tilbage. 2. kompagni af 17. bataillon var under alt dette i heftig fægtning, og fjendens projektiler susede gennem teltene.

Imidlertid søgte lejrkommandanten forbindelse med krigsministeriet for at modtage forholdsordre. Det lykkedes ham endelig kl. 5,05, og han gav derefter ordre til at standse skydningen, hvilket dog først skete kl. ca. 5,30. Under kampen havde tyskerne anbragt 4 kampvogne og 3 fodfolksmorderer i stilling udenom artillerivejskasernen. Vore tab var 1 befalingsmand og 2 menige døde, 3 befalingsmænd og 4 menige sårede.

Ny Tøjhus.

Styrken bestod af 6 officerer, ca. 45 underofficerer og menige (reservehåndværkerskolen) og 26 arbejdssoldater. Vagten stillede af 3. kompagni af 21. bataillon og bestod af 1 befalingsmand og 6 menige. $\frac{1}{3}$ af reservehåndværkerskolen fungerede som vagtreserve med 10 patroner udleveret pr. mand.

Kl. 4 om morgenen ringede en tysk officer på og forlangte at tale med den vagthavende officer. Straks efter at tyskerne var kommet ind i portnerlogen, blev vægteren slået ned, og der blev kastet håndgranater ind i rummet. Under det virvar, som opstod, søgte general Falkings chauffør at slippe ud med generalens vogn, men blev stoppet af ilden fra en tysk fodfolkskanon, og chaufføren blev dræbt. I løbet af den følgende time trængte tyske styrker frem fra forskellige sider og under heftig skydning. Der blev givet ordrer til, at administrationsbygningen skulle besættes og forsvares; men netop samtidig indløb der meddelelse om, at både Amalienborg, Sorgenfri og Christiansborg var blevet besat, og kampen standsedes da også her i Ny Tøjhus. Den havde kostet os 1 vægter og 2 mand som døde og en vægter og 4 reservehåndværkere, der var sårede.

Frederiksberg Slot.

På slottet var uddelt skarp ammunition, og håndgranater m.m. var stillet parat, men ikke uddelt. Da klokken var 4,15 sprængte et par kampvogne porten og kørte ind i Slotsgården, hvor de gjorde holdt med våbnene indstillet på elevopgangen i Østre og Vestre Port. Samtidig sprængte andre kampvogne porten til exercerplassen. I henhold til generalkommandoens instruks overgav man sig under protest.

Holbæk Garnison.

Den 28. august om formiddagen blev der sendt officerspatrouiller på rekognoscering ca. 10 km fra Holbæk ad hovedvejene til Roskilde, Ringsted og Slagelse. Polytekniker-teltlejren på exercerplassen blev rømmet, idet styrken herfra indgik i besættelsen af kasernen. Da natten kom, hvilede alle påklædt på sengene, og ammunitionen var udleveret til mandskabet.

Så indløb der kl. ca. 4.10 melding fra Sjællandske Division om, at Slotsholmen og Livgardens kaserne var besat, og at Sorgenfri var

omringet. Øjeblikkelig blev garnisonen alarmeret, og patrouiller blev sendt frem i det nærmeste forteræn. Det kneb med at opnå telefonforbindelse med myndighederne i København. Da det lykkedes kl. 5, havde man imidlertid fået melding om, at Næstved kaserne var blevet besat efter en kort kamp.

I Holbæk gav man dog ikke op. I morgenlysningen kl. ca. 5.30 lagde man kasernens forsvar ud i forterænet af hensyn til faren fra luften, og 5 minutter efter gik der ekstraordinær indkaldelsesordrer ud til de værnepligtige i byen og dens omegn. Kun henved 20 nåede imidlertid at give møde.

I selve byen var man stærkt nervøse på grund af de ventede begivenheder, og kl. 7.20 anmodede amtmand, borgmester og politimester garnisonskommandanten oberst E. Råbye om ikke at kæmpe, en anmodning, som han dog af gode grunde afslog. Så meddeltes det 10 minutter senere, at tyskerne havde besat alle kaserne i København, og kl. 8,20 erfarede det dels fra politiet og dels gennem radioen, at den tyske overkommando havde udsendt et opråb om indførelse af undtagelsestilstand.

Under disse forhold var det efterhånden vanskeligt for kommandanten at træffe sine dispositioner og fastholde beslutningen om eventuelt at optage en kamp. Desuden blev det kl. 9.15 meldt, at kaptajn Brøndum med sit batteri var undveget pr. motorvogne, for - som man senere hørte - at køre mod Gilleleje og gå videre til Sverige.

Imidlertid randt timerne, uden at nogen afgørende begivenhed indtraf.

Tidligt om morgenen den 29. august gjorde Holbæk garnison sig klar til forsvar. Soldaterne placeredes i terrænet uden for kasernen, parate til at møde det tyske angreb. Der blev til de værnepligtiges store sorg - desværre ingen lejlighed til at yde en indsats mod det tyske overfald. Billedet viser de danske soldater i stilling bag et havehegn, rede til at tage Tørnen.

Først ud på eftermiddagen kl. 16.15 ankom en tysk oberst fra Roskilde, og kl. 17,40 fulgte de tyske besættelsestropper efter. På dette tidspunkt havde det for længst været klart, at kamp ikke kunne optages, efter det som var hændt andre steder i landet, og mandskabet havde derfor ødelagt store dele af garnisonens håndvåben og kanoner, så

tyskerne kun fik resterne udleveret. Garnisonen interneredes.

Jægersprislejren.

Fodfolkets Kornetskole (Chef: Oberst H. E. Christensen) var kommet til lejren den 28. august kl. 17,00. Man var på dette tidspunkt klar over, at et eller andet forestod, og derfor var vagterne blevet forstærket, ligesom der var befalet alarmberedskab.

Alligevel mærkede man ikke noget usædvanligt, før man om morgenen den 29. august kl. 5 fik melding fra Sjællandske Division om, at Slotsholmen, Sorgenfri og kaserneerne i København var omringet og besat. Ved denne efterretning alarmeredes kornetskolen. Lidt senere meddeltes det, at Næstved kaserne var taget, men at Holbæk endnu ikke var angrebet, og at garnisonen dér var klar til kamp.

Chefen for Jægersprislejren besluttede så kl. 8 at føre skolen til Holbæk for at slutte sig til styrkerne i denne by. Han rekvirerede 10 lastmotorvogne hos politimesteren i Frederikssund og afmarcherede, da klokken var ca. 9. En time senere, da man var kommet til Langtved, mødte man en officiant fra Holbæk, som pr. motorcykle bragte en afskrift af bekendtgørelsen om den proklamerede undtagelsestilstand, og samtidig meddelte han, at garnisonskommandanten under disse omstændigheder havde opgivet tanken om at kæmpe. Derfor standsede nu kornetskolen og gik i skjul i plantagen nord for Englerup, medens en officer blev sendt til Roskilde for at skaffe nærmere efterretning. Han vendte kl. 13,30 tilbage sammen med en tysk officer, som tilbød, at skolen med frit lejde kunne søge ned til Næstved. Dette tilbud blev modtaget, og marchen blev fortsat, mens korneteleverne ødelagde og bortkastede størstedelen af deres våben og ammunition.

Gardehusarkasernen og Grønnegades kaserne i Næstved.

På førstnævnte kaserne lå Gardehusarregimentet (Stab, 1. rytterskadron, 1. cyklisteskadron og 1. traineskadron foruden depot) samt fodfolkets sergentskole og 5. kompagni af 7. bataillon og 11. ingeniørkompagni (polyteknikere).

På Grønnegades kaserne befandt sig rytteriets befalingsmandsskoler og rideskolen.

I løbet af den 28. august modtog man fra Sjællandske Division forskellige telefoniske oplysninger om situationen, ligesom generalkommandoens ordre indløb. På grundlag heraf udstedtes kl. 19,30 befaling

for vagt- og beredskabsordningen på Gardehusarkasernen i den kommende nat. Det ordnedes således, at en vagthavende officer (kaptajn-løjtnant) fik tildelt en kasernevagt på 1 overofficiant, 1 kornet og 18 mand, ligesom der etableredes en indre vagt ved hver opgang i mand-skabskasernen på 1 sergent og 6 mand. Kaserneområdet inddeltes i 3 afsnit med hver sine udstillede poster og en mindre styrke i fuldt kampberedskab, medens den øvrige del af styrken hvilede, påklædt og med våben, ammunition og håndgranater hos sig.

Da klokken den 28. august om aftenen var blevet 23, ankom pr. auto en premierløjtnant fra garnisonen i Vordingborg. Han meldte, at tyske tropper dernede havde rekvireret civile autos og var kørt bort fra byen, uvist hvorhen. Det kunne lyde foruroligende, men både aftenen og det meste af natten gik, uden at der forefaldt noget. Kl. 3 om morgenen meldtes det imidlertid, at der hørtes en sagte støj inde i Kalby-Riis Skov, og det førte til, at der straks blev beordret en officer til hver af kasernens hovedindgange. Hertil udtoges kaptajnløjtnant Jespersen og premierløjtnant Hansen-Nord.

Atter gik en time uden forstyrrelse. Kl. 4,05 meldte Sjællandske Division om begivenhederne ved Sorgenfri og på Slotsholmen, samt om angrebet på baraklejren på Amager. En god halv time senere faldt pludselig enkelte skud fra skovkanten bag Krudthuset, og kl. 4,45 brød en voldsom ild af svære fodfolkskanoner, maskingeværer og morterer løs mod kasernebygningen. Projektilerne slog tværs gennem murene, og det østlige afsnit, hvor rytterskadronen befandt sig, udvikledes hurtigt i kamp. Her faldt premierløjtnant Hansen-Nord.

Lidt over kl. 5 sagtnede ilden mod kasernebygningen; men kort efter fejede fjendtligt fodfolk frem fra Kalby-Riis og angreb kasernens øst afsnit. Garnisonskommandanten erkendte, at han stod over for helt overlegne tyske troppestykker, og standsede derfor skydningen, ligesom han sendte en parlamentær over til fjenden. Kl. 5,30 var kampen indstillet, og den tyske bataillonschef og den danske garnisonskommandant trådte i direkte forhandling med hinanden. Afvæbningen og interneringen af vore soldater fandt så sted.

Af tab havde vi premierløjtnant Hansen-Nord og sergent Andersen, der begge døde, medens en oversergent og 2 menige såredes. Alle hørte til Gardehusarregimentet.

Da meddelelser fra København om det forventede tyske ultimatum først indløb til Holbæk sent om eftermiddagen den 29. august, mente kommandanten her, at det på dette tidspunkt ville være formålsløst at yde modstand mod tyskerne. Garnisonen blev derfor interneret uden kamp og ført til Jægerspris. Billedet viser vore soldater undervejs til interneringslejren.

Berritsgård.

Her var oberstløjtnant L. P. H. G. Kirstein, 11. bataillons stab og 1. kompagni af 15. bataillon (rekrutter).

Oplysning om situationen og ordrer fra garnisonskommandanten indgik i løbet af den 28. august, og morgenen efter kl. 5 meddelte stiftamtmanden, at Sorgenfri var omringet og Slotsholmen besat. Kl. 7,30 føjedes hertil en telefonisk melding fra garnisonskommandanten i Næstved om, at gardehusarkasernerne efter kort kamp havde kapitulert, og at en større tysk styrke nu var på vej til Berritsgård. Oberstløjtnanten besluttede herefter ikke at gøre nogen modstand.

Kl. 14,30 vendte 2 premierløjtnanter tilbage til lejren fra København og fortalte, at der ved deres afrejse fra byen endnu blev kæmpet flere steder i denne. Det gav oberstløjtnanten anledning til endnu en gang at overveje stillingen, og det endte med, at han tog det standpunkt trods alt at søge et forsvar af Berritsgård gennemført. I løbet af eftermiddagen var mandskabet derfor i fuldt arbejde med at sætte gården i forsvarsstand.

Men der hændte foreløbig intet. Både aftenen den 29. august og natten til den 30. august forløb fuldstændig roligt. Først kl. 8,30 om morgenen fik man efterretning om, at ca. 200 mand tysk fodfolk passerede

broen ved Guldborg. Styrkerne på Berritsgård blev derfor omgående gjort kampklar.

Men der blev ingen kamp. Kl. 9,15 kom en tysk major ledsaget af ritmester Stenkov til gården, og ritmesteren gav oplysninger om den samlede situation på Sjælland. Stillet over for dette havde man intet valg. Kl. 10 kapitulerede man.

Nyborg Garnison (3. regiment, chef: Oberst Wolk).

Gentagne gange i løbet af den 28. august var garnisonen blevet orienteret af Jydske Division om de kritiske forhold, der var indtrådt, ligesom generalkommandoens ordre vedrørende det tjenstgørende personel indgik kl. 18. Der lå på Nyborg Strand 2 kompagnier af 6. bataillon og 1. kompagni af 20. bataillon, men der var ingen særlige foranstaltninger truffet til sikring for disse.

Pludselig kl. 24 om morgenen blev kurstedet angrebet, og der kastedes håndgranater ind i »Hermon«. Posterne skød straks, vagten alarmeredes, mandskabet kom på benene, og ilden åbnedes overalt. På grund af granatkastningen nedbrændte »Hermon«. Ret hurtigt blev man klar over, at det var regulære tyske tropper, der angreb, og regimentsschefen gav ordre til, at skydningen skulle standse. Alligevel hengik der ca. 1½ time, før mandskabet kunne bevæbne sig til at give op. Med stor forbitrelse førte de kampen videre, skønt overmagten og de manglende forberedelser umuliggjorde en længere strid. Samtlige bundstykkefjedre til rekyl- og maskingeværer samt slagfjedre til gevær 89 blev ødelagt ved »Hermon«s brand.

Under kampen faldt kaptajn Wesenberg og kornet Madsen samt menig af 20. bataillon, Jacobsen.

Svendborg Garnison (3. feltartilleriregiment og Jydske Dragonregiment; Chefer: Obersterne Schmidt og Gundelach).

På artillerikasernen var den 28. august samlet 2. kompagni af 8. og 1. kompagni af 9. artilleriafdeling samt regimentets depotstyrke, og på dragonkasernen lå en ryttereskadron og en traineskadron, medens Jydske Dragonregiments cyklisteskadron og staben var på Hvidkilde.

Ved dragonregimentets underafdelinger var alt klar til hurtig udrykning. Det var nemlig regimentets hensigt så vidt muligt ikke at modtage et angreb på selve kasernen, men først i terrænet nord for Nielstrup, hvor man ville afvente begivenhedernes gang.

Ved det voldsomme angreb på Gardehusarkasernen i Næstved faldt premierløjtnant Hansen-Nord for de tyske kugler. På billedet ses den mindesten, der rejstes for premierløjtnanten, smykket med en krans fra hans soldaterkammerater.

Kl. 5 om morgenen den 29. august fik obersten telefonisk melding fra 14. artilleriafdeling i Ringe, at den derværende styrke var blevet angrebet af tyskerne, og at der nu forhandlede. Overalt i Svendborg alarmeredes styrkerne, men samtidig indgik til Jydske Dragonregiment følgende melding fra chefen for det sømilitære distrikt:

København besat af tyskerne. Der kæmpes i øjeblikket i Ringe. Telefonforbindelsen til Jydske Division afbrudt«.

Da klokken var blevet 5,45, henvendte den tyske bykommandant sig telefonisk til garnisonskommandanten og bad ham om at give møde til forhandling med en højerestående tysk officer, der var ankommet til Svendborg. Før garnisonskommandanten indlod sig på dette, ville han dog have forbindelse med Jydske Division; men det lykkedes til at begynde med ikke - først kl. 6,25 indløb følgende ordre fra divisionen:

»General Hanneken har befalet militær undtagelsestilstand i Danmark. De danske tropper vil blive afvæbnet af tyske tropper. Der må ikke gøres modstand, ej heller under afvæbningen«.

Denne melding sendtes videre til Jydske Dragonregiment, og garnisonskommandanten optog så forhandling med den tyske bykommandant i Svendborg. Alle våbnene blev afleveret og personellet interneret.

Fåborg Garnison (2. regiment, Chef: Oberst Wulf Have).

Den 29. august kl. 5,50 fik man af Jydske Dragonregiment telefonisk at vide, hvorledes stillingen på dette tidspunkt var både i København og Ringe. Forholdsordre om uden modstand at aflevere våbnene indgik kl. 6,45, og en halv snes minutter senere besatte de tyske tropper byens kirkegård. Herfra kastede de håndgranater ind blandt de danske befalingsmænd, der stod samlede i kasernegården, og kaptajn Larsen samt en menig såredes. Hele den danske styrke afvæbnedes og interneredes.

Assens Garnison (fodfolkspionér æommandoet, Chef: Oberst Gullaksen).

Natten den 28.-29. august var vagterne blevet forstærket, ammunitionen udleveret, og styrkerne hvilede påklædt. Kl. 6,35 modtoges forholdsordren om våbenaflevering uden modstand. Ude i byen herskede der stor ophidselse, da general Hannekens proklamation af undtagelsestilstand blev bekendtgjort ved 9-tiden om morgenen. En del civile personer samledes uden for lejrens pigtrådsindhegning og opfordrede soldaterne til at kaste våbnene ud til dem - så skulle de nok bruge dem! Resultatet blev kun, at mandskabets våben blev inddraget, så kun vagen og de faste befalingsmænd vedvarende havde våben og ammunition i behold. Ud på formiddagen, kl. ca. 11,30, ankom et tysk kompagni på lastvogne til Assens og nærmede sig lejren i fægtningsformation. Der opstod dog ikke nogen kamp. Afvæbningen og interneringen fuldbrededes hurtigt.

Ringe Garnison (14. artilleriafdeling).

Orienteringerne om den kritiske situation den 28. august indløb her som andre steder. Med Jydske Divisions tilladelse havde afdelingen denne dag holdt terrænspøvelse omkring Fåborg, og her modtog den ud på eftermiddagen generalkommandoens ordre for natten, men yderligere foranstaltninger (f.eks. vagtforstærkning o.l.) blev ikke truffet.

Den 29. august kl. 4,10 observerede post for gevær en styrke på 12 mand ved spærringen ind til lejren. Vagtkommandøren blev tilkaldt,

og da der ikke svarede på råbet »Hold, hvem der!« åbnede posten ild og alarmerede lejren. Ligeledes adviseredes garnisonen i Svendborg pr. telefon.

Det så ud til, at disse forholdsregler havde skræmt de 12 mand ved spærringen - de forsvandt nemlig som dug for solen; men i næste øjeblik blev lejren kraftigt beskudt med maskingeværer, maskinpistoler og håndbomber ovre fra jernbaneterrænet. Vagtmandskabet greb straks til våben, optændt af lyst til at kæmpe. Den ældste tilstedeværende kaptajn foranledigede imidlertid skydningen standset og indledte forhandlinger med den tyske kommandant, der var hårdt såret. Man enedes om at holde de danske og de tyske styrker hver for sig og at indhente forholdsordre. Klokken var på dette tidspunkt 4,30. Da telefonforbindelse ikke kunne opnås med Jydske Division, søgte og fik 14. artilleriafdeling forbindelse med oberstløjtnant Friis i krigsministeriet og blev af ham orienteret om situationen i København. Godt og vel kl. 6,30 afgik en kaptajn og en tysk feltwebel pr. auto til Odense for at indhente forholdsordre. Kaptajnen vendte kl. 8 tilbage med Jydske Divisions ordre om ikke at gøre modstand, heller ikke mod afvæbningen, hvorefter våbnene afleveredes og styrken interneredes. På dansk side var 3 blevet let såret, på tysk side 5.

Odense Garnison.

På kasernen i Albanigade befandt sig 2. kompagni af 4. bataillon og 2. kompagni af 5. bataillon samt depotkompagniet af 4. bataillon, alt under oberstløjtnant K. H. J. Bruhn. Styrkerne talte 3 kaptajner, 2 løjtnanter, 3 officianter, 1 oversergent, 6 kornetter og korporaler og 83 menige. Endvidere hørte til garnisonen en vagt i Skovpavillonen, omfattende 1 sekondløjtnant, 1 kornet og 9 mand.

Allerede kl. 2,30 om natten til 29. august meldte denne vagt, at tyske tropper færdedes ude i skoven, og 2. kompagni af 4. bataillon blev derfor alarmeret til eventuel undsætning for vagten. Først 1½ time senere begyndte tyskerne dog at blive nærgående. Der observeredes bevæbnede patrouiller, der færdedes på gaderne omkring kasernen, og hele dennes mandskab alarmeredes derfor; men inden ordren var nået ud til barakken, åbnedes der ild på kasernen fra geværer, automatiske våben og 40 mm kanoner.

Det var på dette tidspunkt umuligt med sikkerhed at sige, hvem der

Den uro, der herskede over hele landet i dagene op mod den 29. august 1943, gav sig udslag på forskellig måde. I garnisonen i Ringe befæstedes lejren på bedste måde, og her ses danske soldater, der med liv og lyst går op i arbejdet med at bygge spærringer mod det tyske angreb.

foretog angrebet, og da bataillonerne måtte gå ud fra, at den forholdsordre, som chefen havde modtaget om at overgive kasernen, hvis han opfordredes dertil af regulære tyske tropper, ikke kunne gælde ved et overfald af denne art, blev det øjeblikkelig befalet, at kasernen skulle besættes og kampen tages op. Hvor denne ordre ikke nåede ud, sloges mandskabet af sig selv - et tilstrækkeligt vidnesbyrd om, hvor ivrigt det var for at få afregnet med denne lumske og nedrige modstander.

20 minutter holdt man skydningen i gang, uden at det lykkedes nogen fjendtlig soldat at trænge ind i kasernen. Da modtog bataillonerne ordre fra regimentschefen om, at den skulle overgives. Regimentschefen selv var blevet hentet i sit hjem af en tysk officer, og ved hans ankomst til kasernen beordrede han skydningen standset. Ude ved Skovpavillonen kæmpede den lille styrke med en tysk trop på ca. 30 mand, og vagtkommandøren standsede først skydningen, da han telefonisk blev beordret dertil af 6. regiment.

IV

Som det fremgår af foranstående handlede de danske chefer hvert enkelt sted i overensstemmelse med den af generalkommandoen udsendte forholdsordre I de tilfælde, hvor de tyske tropper angreb, optog

de danske vagter kampen, hvorefter den danske chef i løbet af kortere eller længere tid alt efter de lokale forhold konstaterede, at det drejede sig om en tysk aktion, iværksat af kompetente myndigheder, hvorefter han gav ordre til at afbryde kampen. I de tilfælde, hvor de tyske tropper indledte aktionen med at sende en parlamentær med forlangende om overgivelse og afvæbning, søgte de danske chefer at indhente nærmeste foresatte myndigheds forholdsordre. Hvor dette lykkedes, lød den på overgivelse uden modstand, og hvor det ikke lykkedes, blev der i henhold til den stående ordre givet efter under protest. De ordrer, der var udstedt af generalkommandoen på grundlag af regeringens bestemmelser, var på ny ligesom den 9. april 1940 blevet udført af hæren loyalt og med opretholdelse af en fast disciplin.

De samlede tab under kampen var på dansk side 17 døde (3 officerer, 1 befalingsmand af officiantgruppen, 4 underofficerer, 8 menige og 1 civilvægter) og ca. 40 sårede.

I de nærmest følgende dage efter den 29. august blev vore styrker internerede i forskellige lejre m.v. De menige blev ret hurtigt frigivet, befalingsmændene derimod først efter ca. 2 måneders forløb. Tyskerne satte sig i besiddelse af hele hærens udrustning, som i løbet af de følgende måneder for største delens vedkommende blev transporteret til Tyskland. Sammenlagt med hvad der tidligere var taget fra hæren mistede vi materiel m.v. til et beløb af i alt ca. 700 millioner kroner, efter en værdiberegning på grundlag af forholdene i 1939. De vigtigste poster fremgår af nedenstående oversigt:

Geværer og karabiner	ca.	116.000 stk.
Maskinpistoler	ca.	1.400 stk.
Rekylgeværer	ca.	4.000 stk.
Maskingeværer	ca.	725 stk.
20 mm maskinkanoner	ca.	258 stk.
37 mm panserværnskanoner	ca.	72 stk.
81 mm morterer	ca.	132 stk.
75 mm feltkanoner	ca.	143 stk.
Svære feltkanoner	ca.	37 stk.
75 mm luftværnskanoner	ca.	36 stk.
Cykler	ca.	3.000 stk.
Motorvogne (også specialvogne)	over	1.000 stk.

Flaget havde vajet over Ringe Garnison den 29. august, og om aftenen blev den kaldt ud på pladsen til appel. I skumringen står officererne og det værnepligtige mandskab ret omkring flagstangen, mens Dannebrog sænkes for sidste gang. Det danske militærs officielle historie var foreløbig endt; men efter interneringens ophør samledes kammeraterne fra soldatertiden igen og trådte ind i den illegale hær.

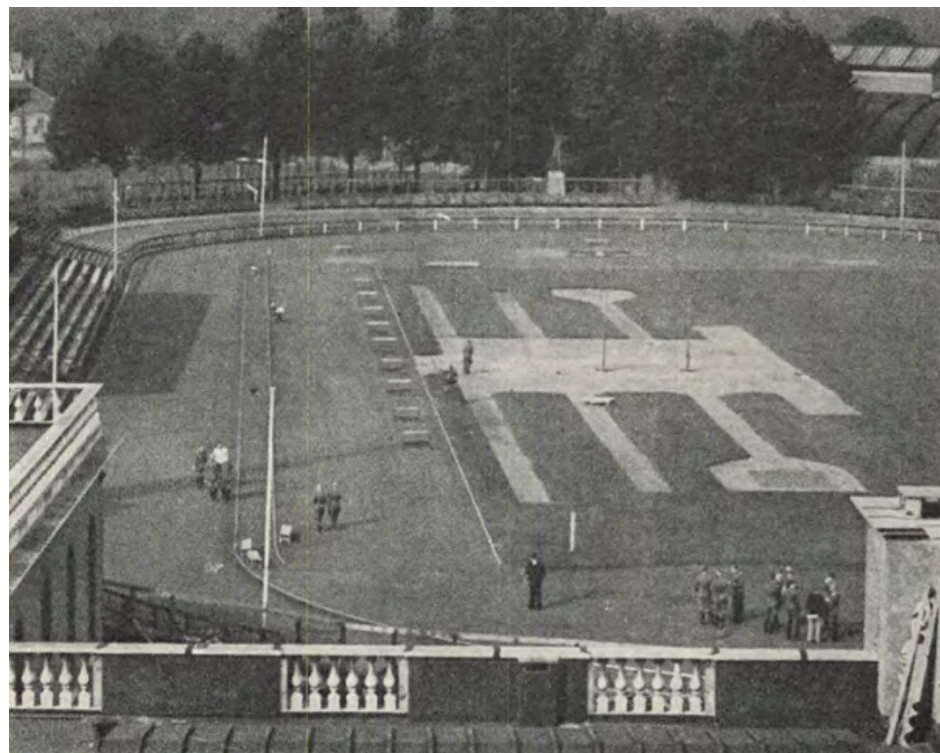

Motorcykler	godt	500 stk.
Panservogne		10 stk.
8 mm patroner	ca.	60.000.000 stk.
Granater til artilleri m.v.		750.000 stk.
Flyverbomber	ca.	10.000 stk.
Håndgranater, bomber og geværgranater	ca.	100.000 stk.
Uniformer med benklæder og huer	ca.	130.000 stk.
Kapper	ca.	130.000 stk.
Drejlstøj	ca.	100.000 stk.
Stålhjelme	ca.	100.000 stk.
Støvler	ca.	135.000 stk.
Gasmasker	ca.	155.000 stk.
Uldtæpper	ca.	100.000 stk.
Klædevarer	for ca.	1.300.000 kr.
Lagener	ca.	110.000 stk.
Håndklæder	ca.	140.000 stk.
Skrivemaskiner	ca.	400 stk.
Telte	ca.	1.500 stk.
Flyvemaskiner	ca.	63 stk.
Flyvemaskinemotorer	ca.	23 stk.

Flyve-, radio- og telefonmateriel..... for 11.500.000 kr.
Heste ca. 1.100 stk.

Efter den 29. august eksisterede den danske hær ikke mere officielt; men fra denne dato fik de »illegale« kræfter i landet forøget styrke. I stedet for en lille »legal« dansk hær, der var forholdsvis let at kontrollere, opstod der en »illegal« hær, som måned efter måned voksede i styrke, trods alle tyske modforanstaltninger, en kampstyrke, som tilføjede den tyske krigsmaskine langt større skade, end det havde været muligt for den »legale« hær. I modstandsbevægelsens rækker fandt mange af hærens befalingsmænd og menige endelig en plads, hvor de kunne finde udløsning for deres trang til at kæmpe for folkets og fædrelandets befrielse fra tyskernes umenneskelige voldshærdomme.

Et af de tungeste afsnit i besættelsestiden og i vort folks hele liv var endelig forbi - endelig havde det danske folk fundet sig selv og besluttet i enighed at tage kampen op for friheden!

Smågrupper af danske officerer, internerede i Idrætshuset, drøfter på deres »gårdtur« hærens genopbygning.

Flåden fra 9. april til 29. august

Af kommandør C. Westermann

I løbet af april måned 1940 blev der på grundlag af de af tyskerne opstillede betingelser aftalt det nødvendige vedrørende forholdet mellem søværnskommandoen og de tyske marineautoriteter. Det bestemtes herunder, at største delen af den danske flåde skulle oplægges i forskellige provinshavne, et ønske fra dansk side, som dels skyldtes, at man ville undgå at få hele søværnets faste personel til København, hvor sammenstød med besættelsesmagtens tropper kunne få alvorlige konsekvenser, og dels, at man ikke ville have hele skibsmateriellet samlet på Holmen, hvor det på grund af naboskabet til luftmarinestationen og Burmeister & Wain let kunne blive udsat for luftangreb.

For kystdefensionens vedkommende, hvor man fra tysk side havde stillet særlige krav om overladelse af kystbefæstningsanlægene, ordnedes det således, at tyskerne besatte Flakfort, Dragørfort, Mosedebatteri og Masnedøfort, medens de øvrige - heriblandt Middelgrundsfort og kommandostationen »Lynetten« - indtil videre blev under kystde-

En dansk torpedobåd står ud fra Københavns Havn ved sundet.

fensionen med dansk besætning. Endvidere førtes der forhandlinger om de danske minespærringers eventuelle forbliven og betjening, om mineeftersøgning og minestrygning m.m.

Med anledning af forhandlingerne om minestrygning indfandt nogle tyske søofficerer sig på Holmen for at tage de danske minestrygere i øjesyn. Herunder faldt der fra den ledende tyske søofficers side en bemærkning om, at viceadmiral Rechnitzer havde billiget, at så vel de små minestrygere som også torpedobådene af »Dragen«-klassen kunne blive stillet til disposition for den planlagte minestrygning, som skulle foretages i samarbejde med tyskerne. Denne udtalelse vakte betydeligt røre blandt de danske søofficerer, som påhørte den, og da der kort efter blev rettet personlig henvendelse til en række yngre søofficerer, om de ville være villige til at udføre denne tjeneste, slog den bitterhed, som havde ulmet siden den 9. april, ud i åben kritik imod chefen for søværnskommandoen med det resultat, at fire af søværnets højeste officerer, deriblandt de to tjenstgørende kontreadmiraler, henstillede til viceadmiral Rechnitzer i marineministeriet, at han trak sig tilbage fra sin stilling som søværnets chef, da han ikke havde personellens tillid. Viceadmiral Rechnitzer bøjede sig for denne henstilling og meddelte forsvarsminister Alsing Andersen sin beslutning om at søge afsked, og skønt forsvarsministeren prøvede på at bevæge ham til at blive i stillingen, fastholdt viceadmiralen sin afskedsbegæring, som dagen efter, den 10. maj, bevilgedes af h. m. kongen. Den ældste tjenstgørende kontreadmiral, Briand de Crèvecoeur, tiltrådte derefter som fungerende chef for søværnskommandoen og direktør i marineministeriet.

Efter viceadmiral Rechnitzers afgang udsendte forsvarsminister Alsing Andersen en af Rechnitzer udarbejdet redegørelse vedrørende hans forhold til og forhandlingerne med den tyske værnemagt i tiden mellem besættelsen og hans afgang.

Heri fastholder han, at han intet har haft at gøre med de tyske søofficerers besøg på Holmen, og at han intet kendskab har haft til den henvendelse til de yngre søofficerer, som ifølge redegørelsen skulle være kommet fra chefen for marinestaben, kontreadmiral Hammerich, som dog var viceadmiralens stabschef.

Redegørelsen omtalte kun tiden efter den 9. april 1940 og ikke de dispositioner, som viceadmiral Rechnitzer i sin egenskab af chef for søværnskommandoen havde truffet i dagene op til den 9. april, særligt

Emmanuel Briand de Crèvecoeur (f. 1882) der havde gjort tjeneste i marinen i adskillige år, bl.a. som chef for Kongeskibet »Danmark« 1928 og 29, var blevet kommandør 1932 og kontreadmiral 1937. Da det tyske overfald fandt sted, stod han som chef for kystflåden, og ved viceadmiral Rechnitzers afsked konstitueredes han som chef for søværnskommandoen, hvilken stilling han indehavde, til admiral Vedels udnævnelse forelå i 1941.

Laxen, Glenten, Høgen og Ørnen, samt af reserven (alle på 110 tons): Springeren, Støren, Søridderen, Søhunden, Havørnen og Narhvalen. De 6 store torpedobåde var relativt nye, idet de var søsat i årene 1929-34, medens de 6 små både var søsat som torpedobåde i 1916-17 og senere ombygget til minestrygere.

Carl Hammerich (1888-1945) uddannedes i marinen og blev efter en kort overgang at have været ansat i Det almindelige Handelskompagni - orlogskaptajn 1923, kommandørkaptajn og souschef i marinestaben 1932, kommandør og chef for marinestaben 1939 og kontreadmiral 1940. Han udførte under besættelsen et fremragende arbejde som organisator af »Norgesfonden«. Sammen med andre patrioter led han døden ved R.A.F.s angreb på Shell-Huset 21. marts 1945.

den 8. april, hvilket var det, der i det allervæsentligste havde foranlediget personellens svigtende tillid.

Den 15. januar 1941 indfandt den tyske gesandt minister v. Renthe Fink sig i udenrigsministeriet og fremsatte på den tyske rigsregerings vegne og efter dennes ordre anmodning til den danske regering om at stille 6 torpedobåde af linien og 6 torpedobåde af reserven til rådighed for den tyske krigsmarine indtil krigens afslutning. Det drejede sig om følgende både af linien (alle på 290 tons): Dragen, Hvalen,

Minister v. Renthe Fink fremhævede stærkt som anmodningens hensigt, at disse både udelukkende skulle benyttes som hjælpeskibe i uddannelsesøjemed og kun i Østersøen. Ved krigens afslutning ville de blive tilbageleveret til Danmark, og den tyske regering var rede til at betale for bådenes benyttelse samt erstatte slid o.l. Hvad formen angik for den retshandling, hvorved overdragelsen skulle finde sted, kunne den enten ske ved salg med tilbagekøbsret for den danske marine, eller ved udlejning, således at ejendomsretten forblev hos Danmark.

Ministeren forlangte en meget hurtig afgørelse, da bådene allerede i begyndelsen af februar skulle være på tyske værfter for at underkastes forskellige ændringer af hensyn til det nye formål.

Dette tyske krav rejste en voldsom harme indenfor det danske folk og selvsagt særligt indenfor søværnet. Det var et flagrant brud på overenskomsten af 9. april, hvis punkt 2 lød: »Die dänischen Truppen werden im Besitz ihrer Waffen belassen, soweit ihr Verhalten dies gestattet.«

Fra tysk side kunne man ikke - og det forsøgte heller ikke - rejse nogen kritik af det danske søværns optræden, som kunne berettige til et sådant brud på givet tilsagn. Endvidere kunne vi henvise til, at bådene skulle bruges til den beskyttelse af Danmark, som var foranledningen til tyskernes besættelse af landet. Den fungerende chef for søværnskommandoen henvendte sig derfor til den tyske kommanderende admiral og nedlagde over for ham en meget kraftig og sagligt vel underbygget protest, som han anmodede om at få videresendt til chefen for den tyske rigsmarine, storadmiral Raeder. Gennem den tyske admiral modtog han derpå den 19. januar storadmiralens afvisende svar, hvilket Raeder også personligt dagen efter overgav den danske marineattaché i Berlin.

Fra søværnets side ønskede man afgjort at nægte det tyske krav om udlevering af torpedobådene, og det samme synspunkt beherskede utvivlsomt også regeringen, indtil man under nogle underhåndsforhandlinger fik at vide, at et afslag ikke ville blive respekteret, men at tyskerne i så fald med magt ville sætte sig i besiddelse af torpedobådene, og at en sådan eventualitet kun ville medføre stærkt øgede vanskeligheder i forholdet mellem Danmark og Tyskland. Af denne grund meddelte forsvarsministeren den 22. januar den fungerende chef for søværnskommandoen, at regeringen i et ministermøde samme dag havde vedtaget at udlevere de 12 torpedobåde til Tyskland. Under forsæde af chefen for Flådestationen blev der så nedsat en dansk kommission til at foretage afleveringsforretningen, og forhandlingerne herom førtes dels i København, dels mellem den danske marineattaché i Berlin og de tyske marinemyndigheder. Som resultat af disse forhandlinger meddeltes det den 27. januar, at tyskerne nu havde frafaldet kravet om udlevering af 4 af de små torpedobåde, samt at de var gået ind på, at alt krigsmæssigt udstyr blev fjernet fra bådene inden afleveringen. Derfor udtoges kanoner, torpedoer og dækstorpedoapparater, ammuni-

tion, håndvåben, projektører, radiostation, afstandsmålere m.m. samt brændsel og olier. Af bådene lå de tre af »Glenten«-typen i Svendborg, de fem øvrige på Holmen.

Rimeligvis på grund af den danske marines kraftige protest erklærede Berlin den 5. februar, at tyskerne under de herskende særlige forhold var villige til at levere materialer til bygning af 6 nye torpedobåde af »Dragen«-typen, idet man ville understrege, at afleveringen af de danske torpedobåde ikke havde haft til formål at forringe den danske flåde, men at den alene havde været dikteret af en øjeblikkelig mangel på tyske skolebåde.

Issituationen i de danske farvande forhindrede imidlertid foreløbig, at bådene blev slæbt til Tyskland, men for at undgå ansvaret for eventuel sabotage mod dem, blev de fem fra Holmen allerede afleveret den 5. februar, hvorefter tyskerne slæbte dem til den nye lystbådehavn i Svanemøllebugten, hvor de blev henlagt under tysk bevogtning. Den dag, de slæbtes ud fra Holmen, flagede alle skibene og institutionerne dér på halv stang. Den 10. marts meddelte imidlertid tyskerne, at de ved nærmere undersøgelse var kommet til det resultat, at de ikke havde brug for de to sidste af de små både, hvorfor disse atter afleveredes på Holmen.

Endelig den 1. april var issituationen lettet så meget, at de 3 både fra København samlet kunne slæbes til Tyskland, og i dagene fra 28. marts til 6. april blev de tre både fra Svendborg enkeltvis slæbt til Rostock. Umiddelbart efter torpedobådernes udlevering var alle flådens befalingsmænd blevet samlet til en parole på søofficersskolen på Holmen, hvor hans majestæt kongen kom til stede og holdt en tale til det samlede søværnspersonel.

Da sommeren kom, blev souschefen i marinestaben, kommandørkaptajn A. H. Vedel den 25. juli udnævnt til kontreadmiral, og samtidig afløste han kontreadmiral Briand de Crévecoeur som fungerende chef for søværnskommandoen og fungerende direktør i marineministeriet.

Han forfremmedes derpå den 1. september til viceadmiral og blev ansat som chef for søværnskommandoen og direktør i marineministeriet.

Forskellige forhandlinger med de tyske marinemyndigheder medførte en tilladelse til, at der blev udsendt danske orlogsskibe på tog i uddannelsesøjemed. Således var artilleriskibet »Niels Juel« på tog

Vore torpedobåde har altid stået danske hjerter nær, når de med skum for boven stod ned gennem vore sunde. Derfor føltes det tyske rov af netop disse krigsskibe så ydmygende, og hadet til vore undertrykkere voksede i hele befolkningen, da flaget gik på halv stang ude på Holmen.

i somrene 1941 og 1943 og artilleriskibet »Peder Skram« sommeren 1942, ligesom kadetskoledelingen var ude hvert år, og mindre grupper af mineskibe og undervandsbåde kunne holde deres besætninger i træning ved kortere togter. Desuden havde vi året rundt et større antal minestrygere på togt for at foretage minestrygning i de danske farvande, der i særlig grad besejledes af danske ruteskibe, færger o.l.

I marts måned 1943 forefaldt i en af de større minestrygere, »Søridderen«, en episode, som ved sin dramatiske gennemførelse vakte stor opsigt i marinen, men som på grund af besættelsesmagtens tilstedeværelse ikke kunne omtales eller kommenteres offentligt.

»Søridderen«, hvis chef var orlogskaptajn Tage Prip, var afset til minestrygning på færgeruten mellem Korsør og Sprogø. Den 10. marts 1943 kl. 10,30 afgik den fra Korsør til denne tjeneste, og da chefen efter at have spist frokost kort før kl. 12 ville gå op på broen for at tale med den vagthavende søofficer og undersøge, om det opfriskende vejr stadig tillod minestrygning, blev han - idet han trådte ud på dækket - på

kort afstand standset af 2 à 3 civilpersoner, som alle sigtede på ham med revolvere og sagde: »Op med hænderne, det er alvor dette her!« Den vagthavende søofficer på broen blev holdt i skak af 2 revolverbevæbnede mænd, og kort efter var alle befalingsmænd under bevogtning ført ned i minelasten, hvor de gennem en åbentstående lem blev dækket med revolvere.

Det er senere blevet opklaret, at 7 civilpersoner, som fortalte, at de var eftersøgt af Gestapo, var kommet om bord i »Søridderen« i løbet af natten, og at de havde holdt sig skjult i agterrummet, hvor der normalt kun kommer en værnepligtig maskinist for periodevis at foretage smøring og eftersyn. Lidt før kl. 12, da største delen af befalingsmændene og mandskabet var nede for at spise, var de 7 personer derefter kommet op på dækket og havde ved trusler om brug af revolverne taget kommandoen i skibet, idet den værnepligtige besætning slet ikke blev antastet af dem, ligesom disse heller ikke antastedes af den værnepligtige besætning, der dog var vidne til et »hold-up« over for deres befalingsmænd. Når noget så fantastisk virkelig kunne passere, at et orlogsskib med 47 mands besætning blev taget i besiddelse af 7 civile mænd, må forklaringen søges i følgende omstændigheder:

For det første var det ikke brug, at nogen af besætningen bar våben under arbejde i søen, og først efter episoden med »Søridderen« blev der givet ordre om, at alle udsatte poster skulle være bevæbnede, også under sejlads. For det andet var i hvert fald nogle af minestrygerens værnepligtige besætning i ledtog med de civile. Den værnepligtige maskinist, som havde tilsyn med agterrummet, og den værnepligtige, der havde været skildvagt, da de civile kom om bord om natten, og som om dagen lukkede dem ud fra agterrummet, var sammensvorne med dem. Endelig tydede hele den værnepligtige besætnings holdning på, at den, om den ikke direkte samarbejdede med de civile, så dog havde sympati for deres forehavende. Civilpersonerne fik suppleret deres egne våben med andre af skibets beholdning, så de, kort efter at de var kommet på dækket, hver havde to revolvere.

Da chefen og alle befalingsmænd i øvrigt var af den opfattelse, at revolverne ville blive brugt, såfremt de satte sig til modværge, besluttede han sig til at arbejde på, at skib og besætning blev bevaret for søværnet, og han håbede, at han ved at vinde tid muligvis ville få en chance til atter at blive herre i skibet.

Efter at han havde opholdt sig en kort tid som fange i minelasten, blev han ført op på broen, fordi den vagthavende søofficer havde meddelt de civile, at han kun ville modtage ordrer af sin chef. Da denne kom op, var magneten under indhivning, og afmagnetisering blev foretaget, altsammen uden ordre fra chefen eller den vagthavende søofficer. En af de civiles hjælpere blandt besætningen signalerede derpå til en kutter, der fungerede som hjælpefartøj for ministrygeren, at denne skulle overtage magneten, da »Søridderen« ville stå nordpå og assistere en minesprængt damper ved Røsnæs, og omsider fik chefen at vide, at ministrygeren skulle gå til England med hele besætningen. Han forklarede imidlertid, at der ikke var tilstrækkeligt brændsel i skibet til en sådan rejse; men hertil svarede der, at engelske skibe ventede dem ved Hirtshals.

Chefen var øjeblikkelig på det rene med, at en så drastisk afvigelse fra den normale rute som at løbe ud i Nordsøen ville være ensbetydende med, at tyske sø- og luftstridskræfter ville blive sat ind og skib og besætning gå tabt. Det gjorde han de civile begribeligt, og han foreslog dem i stedet at søge mod sundet og gå i land i Sverige, hvad de også accepterede.

Under sejladsen norden om Sjælland var situationen om bord stadig den, at chefen og den vagthavende søofficer opholdt sig på broen under revolvertrusel fra 3-5 mand, medens resten af befalingsmændene var under bevogtning i minelasten. Den menige besætning gik frit omkring og talte med de civile - et tydeligt vidnesbyrd om besætnings sympati for dem. Blandt dem var forøvrigt en navigationskyndig, som til stadighed opholdt sig på broen.

Da »Søridderen« nærmede sig svensk territorium, spurgte de civile chefen, hvilken garanti de havde for, at han ikke ville skyde på dem, når de gik i båden for at ro i land. Hertil svarede han, at der ikke fandtes nogen sådan garanti - det var tværtimod hans pligt at hindre dem i at gennemføre deres forehavende. De truede så med straks at ville skyde hveranden af befalingsmændene, og stillet overfor denne trusel gav chefen sit ord på, at han ikke ville lægge dem hindringer i vejen, efter at de havde forladt skibet. Både han og den vagthavende søofficer førtes derefter til minelasten, og den videre sejlads blev overladt til den civile navigationskyndige.

Kort efter hentede man dog atter chefen op på broen, for at han

kunne hjælpe med at sejle skibet ind til Arildsleje, der ligger i læ af Kullen, og som ville være et egnet sted til landsætning. Da man nåede derind, forlod de civile sammen med 3 af besætningen »Søridderen« i dennes eget fartøj, idet de forinden mente at have ødelagt skibets radiostation. Men da den ved en undersøgelse viste sig anvendelig, afsendtes telegram om det passerede til marineministeriet, og »Søridderen« afgik til København.

Chefen har fremført, at han flere gange i løbet af dagen havde tænkt på at sætte sig til modværge, men at han afstod derfra, fordi han følte sig overbevist om, at det kun ville medføre, at han og en del af besætningen blev skudt, uden at de civiles forehavende forhindrede. Endvidere anså han - med rette - sig selv bedst skikket til at bringe affæren til en så fornuftig løsning, som omstændighederne tillod, og selv om man juridisk kan hævde, at et ord, der er afgivet under tvang, ikke er bindende, har han dog følt sig bundet af sit og måtte tage de deraf følgende konsekvenser.

Hele affæren blev grundigt undersøgt, og under hensyn til dens alvor og forholdene i landet kunne den ikke få anden udgang, end at chefen blev afskediget fra søværnets tjeneste.

II

I august måned 1943 tilspidsedes efterhånden situationen her i landet på en sådan måde, at man måtte regne med en kraftig indgriben fra tysk side. En række af landets byer meldte om strejker, uro og sammenstød mellem befolkningen og personel fra den tyske værnemagt, og årsagen til den megen uro måtte sikkert søges i en i vide kredse af befolkningen rådende mistillid til, at ministeriet Scavenius på rette måde varetog nationale danske interesser over for besættelsesmagten.

Den 23. august var man i søværnskommandoen klar over, at vidtgående indgreb var under overvejelse hos tyskerne, og man var ligeledes vidende om, at to retninger her brødes, idet den rigsbefuldmægtigede, dr. Best, ville søge en lempelig ordning, medens de militære chefer, og her særlig general v. Hanneken, ville anvende radikalere og voldelige midler. Den følgende dag tog dr. Best til Berlin for at forhandle med den tyske rigsudenrigsminister v. Ribbentrop, og man var klar over, at dr. Best ved sin tilbagekomst til Danmark ville fremføre en række krav til den danske regering.

Ligesom chefen for søværnskommandoen, viceadmiral Vedel, i hele sin funktionstid jævnligt havde indkaldt søværnets højere myndigheder, når der var meddelelser at give eller særlige forhold at konferere om, blev der også fra den 23. august hver dag holdt et sådant orienterende møde for cheferne for kystflåden, kystdefensionen, flådestationen, marinens flyvevæsen og for kongens adjutantstab af søværnet.

Den 27. august kom dr. Best tilbage til København og allerede samme dag sporede en betydelig aktivitet blandt det tyske militær i København, særlig omkring Nyboderskolen. Samtidig observeredes i gaderne betydelige troppebevægelser i feltmæssigt udstyr, og samme dags aften kl. 22 kaldtes chefen for kystflåden og chefen for flådestationen ved udsendt officer til møde i søværnskommandoen, idet chefen for søværnskommandoen - af frygt for, at tyskerne inden for det danske militær skulle skabe et fait accompli, inden dr. Best skulle have en samtale med statsministeren næste formiddag - beordrede visse sikkerhedsforanstaltninger iværksat på Holmen og meddelte følgende forholdsordre:

»Hvis tysk indtrængen på Holmen forsøges, skal forhandling ved officer søges for indhentning af søværnskommandoens (regeringens) ordrer. Såfremt tyske tropper trods dette søger at tiltvinge sig adgang med magt, skal dette imødegås med magt; dog skal der tages hensyn til, at ikke flere danske end nødvendigt udsætter livet«.

Chefen for flådestationen påpegede, at det var en anden forholdsordre end den, der hidtil havde været gældende, men erklærede, at besætningerne ville være glade for ændringen.

I samme møde drøftedes, som allerede tidligere gjort, muligheden af at sænke flådens skibe på Holmen, og visse enkeltheder desangående aftaltes, hvorunder chefen for kystflåden påpegede nødvendigheden af, at ordrer til skibenes sænkning kom i så god tid, at det ikke kunne forhindres eller afbrydes ved pludselig tysk indgriben. Samme aften kl. 23,30 udsendtes til alle udrustede enheder uden for København ordre om at ligge på ¼ times dampvarsel. Det tilføjes, at landlovsgæster ikke behøvede at kaldes om bord for ikke derved at vække opmærksomhed og skabe uro, men situationen var omtrent »skærpet beredskab«. På Holmen selv foretoges sikringsforanstaltninger ved at

anbringe en maskingeværgruppe ført af en officer, ved hver af Holmens landfaste indgange, og en ministryger, M.S.4, i Hønseløbet, der var den søværts adgang til Holmens område.

Forøvrigt fandt lørdag den 28. august en række møder sted. Kl. 9 var statsministeren kaldt til dr. Best, hvor han fik forelagt to noter med en række meget vidtgående krav, kl. 9,30 holdtes ministermøde.

Kl. 10,30 mødtes regeringen med rigsdagens 9-mands-udvalg, hvorefter de fem samarbejdende partier, hvert for sig afholdt partimøde, ved hvilket rigsdagsmedlemmerne blev gjort bekendt med de fremsatte krav. Kl. 13,30 samledes regeringen atter med 9-mands-udvalget, som på alle partiers vegne kunne meddele, at de var enige om at afvise de stillede krav, og kl. 14,15 fandt et statsråd sted på Amalienborg, hvorefter kongen modtog partiformændene. Endnu lidt senere holdtes dagens 2. statsråd, hvor svaret til tyskerne vedtoges. Dette afleveredes kl. 15,45 til dr. Best, idet fristen for dets afgivelse var sat til kl. 16.

Medens disse møder og forhandlinger stod på inden for regering og rigsdag, havde søværnskommandoen modtaget melding om, at 8 transportskibe var kommet til Københavns Red nordfra, og at nogle af dem var ved at gå ind i Frihavnen, hvor de kort efter påbegyndte udlosning af fuld Last med tropper og automobiler. Dette bekræftede, at betydelige militære dispositioner forestod. Imidlertid udstedte søværnskommandoen kl. 12 ordre til alle værnets enheder om, at enhver landlov indtil videre var indstillet, og kl. 13 gav den befaling til, at alle skibe på Holmen skulle ligge på ¼ times dampvarsel med henblik på muligheden af at gå til svensk havn. Flådestationen havde ordre til med magt at imødegå et tysk forsøg på at tiltvinge sig adgang til den.

Inden statsrådet blev holdt

A. H. Vedel (f. 1894) var året før besættelsen blevet udnævnt til kommandørkaptajn og opnåede 1941 chargin som kontreadmiral. Hans uafhængige holdning over for stridigheder, som viceadmiral Rechnitzers optræden havde givet anledning til, bevirkede, at han samme år afløste kontreadmiral Briand de Crèvecoeur som fungerende chef for søværnskommandoen og lidt senere på året modtog han udnævnelse til viceadmiral og direktør i marineministeriet.

den 28. august, havde forsvarsminister Brorsen haft en samtale med viceadmiral Vedel om de udstedte forholdsordrer for flådestationen og kystdefensionen i tilfælde af et tysk angreb. Viceadmiralen havde da redegjort for den til flådestationen udstedte ordre og meddelt, at kystdefensionens værker havde fået instruks om i tilfælde af tysk indtrængen på den at protestere, men til ikke at yde væbnet modstand - en ordre, der hvilede dels på bestemmelserne fra 9. april 1940 (tyskernes særlige ret til at benytte kystdefensionens værker), dels på hensynet til parallelliteten med hærens kaserner. Forsvarsministeren fastholdt meget bestemt dette standpunkt for Holmens vedkommende, medens viceadmiralen hævdede, at et synspunkt som dette ikke kunne gøres gældende, bl.a. af hensyn til skibene på flådestationen. Efter at statsrådene var afholdt, blev viceadmiralen imidlertid kaldt til forsvarsministeren, som meddelte, at der ikke måtte kæmpes på Holmen og ved kystdefensionens værker og heller ikke fra skibene. På viceadmiralens forespørgsel, om dette var regeringens ordre, svarede ministeren ja. Han må her øjensynligt have gjort sig skyldig i en fejltagelse, da spørgsmålet om, hvorvidt man skulle sætte sig til modværge eller ej, ikke havde været fremført eller diskuteret i noget ministermøde, og man kan derfor ikke tillægge regeringen som sådan ansvaret for de neden for angivne ordrer, der alene burde have været udstedt i ministerens navn og på hans personlige ansvar.

Viceadmiralen drøftede først Holmen og kystdefensionen, og ministeren fastholdt instruks om, at der ikke måtte kæmpes her. Vedrørende skibene på Holmen udtalte viceadmiralen, at de ville blive sænket, og de skibe, der var under kommando uden for Holmen, ville med magt modsætte sig ethvert angreb eller overfald. Ministeren kunne ikke godkende dette; men viceadmiralen stod fast på, at et skib under kommando ubetinget skulle forsvare sig mod ethvert uprovokeret angreb. Da ministeren i skarp form havde gentaget sin ordre, erklærede viceadmiralen, at dersom denne blev fastholdt, ville viceadmiralen ikke være viceadmiral, når han forlod mødet.

Efter at ministeren havde fået forelagt de forholdsordrer, som skibene havde, og ifølge hvilke de »om muligt« skulle indhente forholdsordre, ønskede han den instruks udsendt, »at forholdsordre i alle tilfælde skulle indhentes.« Viceadmiralen kunne ikke acceptere et sådant forslag, og ministeren henstillede da, at man indskærpede bestemmel-

sen om indhentning af forholdsordrer, hvilket viceadmiralen indvilligede i, idet han dog tilføjede, at han anså det for at være uheldigt, da ordrene i sig selv var klare, som de var. Med hensyn til Holmen og skibene på Holmen fastholdt ministeren, at der ikke herfra måtte ydes modstand, og anmodede viceadmiralen om at udgive ordre i overensstemmelse hermed.

Som følge heraf udgik kl. 16 følgende ordrer:

Til Chefen for Flådestationen!

Ifølge regeringens ordre må besættelse af flådestationen ikke imødegås med magt.

S. Brorsen.

Til Chefen for Kystdefensionen!

Ifølge regeringens ordre må en besættelse af Kystdefensionens værker ikke imødegås med magt.

S. Brorsen.

Samtidig overrakte chefen for kystflåden følgende forholdsordre:

Besættelse af skibene på Holmen må efter regeringens bestemmelse ikke imødegås med magt.

Søværnskommandoen tilføjer - skibe kan efter omstændighederne sænkes.

På grund af ministerens derom stærkt udtalte ønske udsendtes til de udrustede enheder følgende meddelelse:

I søværnskommandoens bestemmelser af 30. 5. 1943 indskærpes bestemmelserne om, at søværnskommandoens (regeringens) forholdsordre for de forskellige tilfælde indhentes.

Den ny forholdsordre for Flådestationen. ifølge hvilken end ikke et væbnet overfald måtte imødegås med magt, blev kun meddelt til officerer, og til disse kun mod afgivelse af æresord på, at de ikke ville røbe dens indhold. Grunden hertil var, efter en udtalelse af chefen for Flådestationen, at folkene sikkert ikke ville kunne forstå denne ordre. Ved de nu trufne bestemmelser indskrænkedes Flådestationens opga-

ve til etablering af sådanne passive hindringer på stationens område, at kystflåden kunne vinde fornøden tid til enten at løbe ud for at gå til Sverige eller til at sænke skibene. Man anbragte derfor spanske ryttere ved indgangen til Holmen, og broen mellem Arsenaløen og Dokøen løftedes, således at hovedvejen fra Værftsbrovagten til Flådestationens kontorbygning og til kajerne med skibene var spærret.

Kl. 16,05 holdt chefen for kystflåden møde med sine divisionschefer og drøftede her dels udbrudsmulighederne og dels forberedelserne til sænkning af flådens skibe, alt i overensstemmelse med de ordrer fra regeringen, som han umiddelbart forinden havde modtaget. Der var blandt alle de i mødet deltagende søofficerer enighed om, at mulighederne for at bryde ud fra Holmen for at gå til Sverige så vel om dagen som om natten ville være overordentlig ringe. Det motiveredes med, at tyskerne i dagens løb havde ladet opkøre batterier med projektører både på Kvæsthusbroen, Toldboden og Langelinie. Langs Langeliniekajen lå desuden en lang række tyske hjælpeskibe, som alle var stærkere armeret end nogen af de danske enheder, der i ganske kort afstand skulle passere for at komme ud af Københavns Havn. Alligevel var man enige om, at enhver chance, der måtte vise sig, skulle udnyttes.

Derfor udsendte chefen for Kystflåden i løbet af eftermiddagen til alle Kystflådens skibe en ordre, hvori han angav alle detaljer så vel for det tilfælde, at man ville prøve på at gå til Sverige, som for det tilfælde, at skibene skulle sænkes, og for hver af de to muligheder var der fastsat et signal, som ville blive afgivet fra torpedobåden »Hvalrossen«, der lå fortøjet på siden af »Peder Skram«, der var kommandoskib for Kystflådens chef.

Samtidig med, at man i henhold til den fra regeringen modtagne forholdsordre indskrænkede de kampforberedelser, der var foretaget i skibene, gjorde man i henhold til Kystflådens ordre alt klart til afgang på korteste varsel, og søvagt etableredes. Endvidere forberedte man skibenes sænkning, idet bomber placeredes, og betroet personel blev udtaget til betjening. Frivagten sov med tøj på, og skarp ammunition var klar til udlevering i tilfælde af direkte angreb.

Som det vil fremgå af foranstående, var søværnets myndigheder ved København under hele optakten til begivenhederne den 29. august fuldt informerede om situationens udvikling og havde gennem de direkte forhandlinger med søværnskommandoen også kendskab til rege-

ringsforhandlingerne m.v.

Helt anderledes lå forholdet for de af flådens enheder, som, udrustede på togt, befandt sig uden for København.

Disse havde kun om aftenen den 27. august fået meddelelsen om, at de skulle ligge med ¼ times dampvarsel, og at situationen var omtrent til »skærpet beredskab«, endvidere ordren af 28. august om indtil videre at stoppe al landlov og endelig samme eftermiddag indskærpelsen af at skulle indhente søværnskommandoens forholdsordre i alle tilfælde. Sidstnævnte meddelelse blev i de fleste skibe misforstået og virkede - som viceadmiralen havde forudsagt - mere vildledende end vejledende, især da enhver mulighed for at indhente forholdsordre var afskåret fra det øjeblik, de tyske tropper besatte søværnskommandoen og marinens radiostation på Holmen. Det dybt alvorlige i situationen syntes meget langsomt at nå ud til de havnebyer, hvor flådens skibe lå, og for de enheder, som befandt sig på søen, var der slet ingen mulighed for at få kendskab til begivenhedernes udvikling, da al radiotelegrafering var aflyttet fra tysk side.

I løbet af eftermiddagen og aftenen den 28. august indløb til søværnskommandoen en række meddelelser, som alle bestyrkede troen på, at et militært indgreb fra tysk side var nært forestående.

Der meldtes således ved 18,30-tiden, at en større tysk styrke bestående af tanks, kanoner, panservogne, motorvogne og motorcykler med ca. 2.000 mand passerede gennem Strøget, over Rådhuspladsen og ud ad Vesterbrogade. Styrken var tydeligt transit-tropper og sandsynligvis de samme, der om formiddagen var blevet udskibet i Frihavnen, og som antoges at være kommet fra Norge. Kl. ca. 20,20 rapporteredes det, at telefon- og telegrafforbindelser til Sverige og Bornholm var blevet afbrudt, ligesom der var givet Lyngby Radiostation ordre om, at den ikke måtte modtage telegrammer fra flådens kystbevogtningskuttere. Kl. ca. 21,30 indløb der efterretning om, at 20 tyske soldater, som havde været indkvarteret på Middelgrundsfort for at betjene et tysk luftværnsbatteri dér, var i gang med at bringe alle deres ejendele samt kanoner og ammunition ned i to kuttere, der var kommet til fortet for at afhente dem. Middelgrundsfortet havde, bortset fra nævnte 20 tyske soldater, dansk besætning. Ved midnatstid fik man melding om, at hovedbanegården var besat af tyskerne, og noget senere meldte kystbevogtningens kommandocentral på Lynetten, at der kl. 3,50 var udsendt

følgende radiotelefoniske ordre til alle vogne og både under politiet:

»Der må ikke gøres modstand, hvis værnemagten besætter Politigården, bådene eller noget andet. Alle skal trække sig tilbage i påkommende tilfælde.«

Endelig kl. 4 kom melding fra kystflåden om, at 3 tyske biler - den forreste med officerer - var kørt ind ved Værftsbroen, og umiddelbart efter sendte søværnskommandoen over en hemmelig radiostation, som i begyndelsen af august måned var etableret i en privat villa i byens udkant, ordre til alle skibe om »skærpet beredskab«. Så fulgte omtrent med det samme efterretning fra politiet om, at Sorgenfri og Slotsholmen var blevet besat, hvorpå kystflåden kl. 4,05 rapporterede, at tyskerne - efter at være stoppet ved den løftede bro over til Dokøen - kørte ad Refshalevej, for gennem Kongebrovagten at komme ind på flådestationen.

Chefen for kystflåden bad nu pr. telefon om tilladelse til at lade skibene på Holmen sænke, og ordren om dette blev kl. 4,07 givet af chefen for søværnskommandoen. Tre minutter senere udsendte søværnskommandoen over en anden hemmelig radiostation ordre til alle skibe om »alarmtilstand«, hvilket vil sige højeste kampberedskab, hvorpå kl. 4,20 over samme radiostation fulgte instruks: »Søg svensk territorium«. På slaget 5 kunne chefen for kystflåden melde til chefen for søværnskommandoen: »Den kommanderendes ordre er udført!« d.v.s. skibene var sænket. Kort efter blev søværnskommandoen besat af tyskerne.

III

Hvorledes var nu om morgenen den 29. august flådens forskellige krigsskibe placeret?

På Holmen lå under chefen for kystflåden: Artilleriskibet »Peder Skram«. Kongeskibet »Dannebrog«, inspektionsskibene »Islands Falk« og »Beskytteren«, opmålingsskibene »Freja« og »Hejmdal«, bevogtningsfartøjerne »Hvalrossen«, »Makrelen«, »Nordkaperen« og »Sælen«, alle tilhørende skibsdivisionen. Endvidere (ved mineskibsdivisionen) mineskibene »Lindormen« og »Lossen«, minefartøjerne »Lougen«, »Låland«, »Kvintus« og »Sixtus«, ministrygerne »Skage-

rak«, »Søhunden« og »Narhvalen«, (ved undervandsbådsdivisionen) værkstedsskibet »Henrik Gerner«, undervandsbådene »Havmanden«, »Havfruen«, »Havkalen«, »Havhesten«, »Daphne«, »Dryaden«, »Rota«, »Bellona«, »Flora«, »Ran«, »Triton« og »Galathea«, samt (ved ministrygningscentralen) ministrygerne »Søbjørnen«, »Søulven«, »M.S.4.« »M.S.8.« og »M.S.10«.

De med * betegnede skibe og fartøjer var under kommando, de øvrige oplagt. Uden for København var alle anførte skibe og fartøjer under kommando, nemlig: I Holbæk Havn artilleriskibet »Niels Juel« og følgende ministrygere: »Søløven«, »Søridderen«, »Springeren« og »Hajen« (i Korsør Havn), »Søhesten« og »M.S.2.« (i Kalundborg Havn), »M.S.3.« (i Køge Bugt), »M.S.5.« og »M.S.6.« (i Nyborg Havn), »M.S.1.« (i Skelskør Havn), »M.S.9.« (i Rudkøbing Havn). »M.S.7.« (ved Als Odde) og »Havørnen« (i Stubbekøbing Havn).

På patrouille i sundet befandt sig bevogtningsfartøjet »Havkatten« og endelig lå kadetskoledelingen, bestående af inspektionsskibene »Ingolf« og »Hvidbjørnen« samt Dampbåd »A« og kutterne »Thyra« og »Svanen« til ankers på Lunkebugten ud for Svendborg.

Chefen for Kystdefensionen, kontreadmiral E. Briand de Crèvecoeur, havde kommandoen over alle søforter og kystværker med kommandostation på Lynetten. Chefen for Flådestationen, kommandør A. V. Grandjean, havde under sit kommandoområde Flådestationens land- og vandarealer, herunder søværnets kaserne, kontorbygninger, magasiner og værksteder m.m., men ikke skibene, og chefen for Kystflåden, der ifølge loven normalt skal være en kontreadmiral, var kommandør Paul Ipsen, som under sin kommando havde alle skibe, der var samlet ved divisionerne på Holmen.

I løbet af aftenen og natten modtog kommandør Ipsen en række meddelelser, som alle pegede i retning af en forestående militær aktion. En ministryger, som kl. 23,30 kom ind på Holmen fra Køge Bugt, meddelte, at den både ved Drogden og ved Nordre Røse var blevet prajet af tyske jagere, hvilket viste, at tyske orlogsskibe havde optaget patrouille i sundet. Kort efter oplystes det, at tyske tropper udskibedes på Langelinie, og i løbet af natten observeredes næsten konstant projektørlys i yderhavnen, og kl. 2 rapporterede »M.S.4.«, som var henlagt til bevogtning af Hønsebroløbet ind til Holmen, at 3 tyske trawlere stod sydpå i havnen og fortøjede ved Kvæsthusbroen. Under passagen

havde det danske og de tyske fartøjer belyst hinanden med projektører.

Det afgørende vidnesbyrd om, hvad der forestod, indtraf dog først kl. 3,56. Da ankom 3 tyske automobiler til Værftsbrovagten, hvorefter alarmen trykkedes ind. Så vel det forberedte alarmsystem som meldingerne gik eksemplarisk igennem, og i løbet af få minutter var de nået til både cheferne for Kystflåden og Flådestationen og til chefen for søværnskommandoen. En tysk officer anmodede om samtale med en dansk officer, som han bad om at få adgang til at tale med chefen for kaserne. I overensstemmelse med forsvarsministerens ordre fik de tyske vogne indkørselstilladelse; men kort efter måtte de stoppe for den løftede bro, og de kørte derefter tilbage ad Prinsessegade og ad Refshalevej til Kongebrovagten, hvorfra en officer kl. 4,13 fik en telefonsamtale med chefen for Flådestationen. Ved en fejltagelse kørte han så, efter at være indladt, til chefen for søværnets kaserne, og først kl. 4,25 nåede han til chefen for Flådestationens kontor, hvor han afleverede et brev, hvis overbringelse han selv betegnede som dødelig alvorlig.

Medens dette foregik, meddelte chefen for Kystflåden kl. 4,05 til chefen for søværnskommandoen, at tyskerne nu var på vej ud ad Refshalevej, og han udbad sig viceadmiralens ordre til skibenes sænkning. Denne ordre blev afgivet kl. 4,07, og kl. 4,08 modtog alle skibe på Holmen den ved blinksignal. Besætningerne blev straks sendt i land, og den beordrede sænkning af skibene iværksattes. I »Peder Skram« og undervandsbådene skete dette derved, at man åbnede bundventilerne, de øvrige skibe og fartøjer benyttede man sig af en i bunden anbragt sprængladning.

Som allerede foran nævnt, skulle ordren til skibenes sænkning udstedes i så god tid, at man kunne være sikker på at få besætningerne i land og sprængningen iværksat og helst udført, inden tyskerne trængte frem til dem. Chefen for søværnskommandoen måtte derfor træffe sin beslutning på et tidspunkt, da han endnu ikke kendte de krav, tyskerne ville stille, og da hans forudannelser og bedømmelse af situationen var hans eneste støtte for dette umådeligt tunge ansvar. At viceadmiral Vedel havde bedømt situationen rigtigt, og at han havde moralsk mod til at tage ansvar for rettidigt at udgive den skæbnetunge ordre, kan både flåden og det danske folk være tilfredse med; thi uden tvivl betragtedes flådens sænkning for næsen af tyskerne herhjemme som et lysstrejf i den mørke tid, og ligeledes i udlandet gjorde denne symbolske hand-

Asger Grandjean. (f. 1889) fik 1931 udnævnelse til kommandørkaptajn og 1937 til kommandør. Fra 1925 havde han været chef for marinens flyvevæsen, idet han 1915 var blevet chef for Flyvebådsstationen. Under besættelsen overtog han 1941 stillingen som chef for Flådestationen.

til Holmen. De mange projektører, der var opstillet på Langelinie, ville kunne belyse fartøjerne under passagen gennem havnen, og over for det tyske artilleri, der kunne bringes i anvendelse, var de ubeskyttede, lette fartøjer et nemt bytte. Kommandør Ipsen måtte derfor skønne, at det principale formål med udbruddet, nemlig at nå til Sverige, ikke

Paul Ipsen (f. 1884) i 1926 og 1927 fungeret som chef for Marinestaben. Han blev kommandørkaptajn 1931 og kommandør 1937, og da det tyske overfald fandt sted, stod han som chef for Flådestationen og divisionerne, udnævnt 1940. Herfra gik han 1941 over til at være chef for Kystflåden.

ling et indtryk, som utvivlsomt har medvirket til at ændre synet på vort folks frihedskamp.

Chefen for Kystflåden måtte træffe beslutning om, hvorvidt man skulle forsøge at bryde ud med det størst mulige antal skibe for at gå til Sverige, eller man skulle sænke dem på Holmen. Vejret var yderst slet med stærk regn og ret hård vind af SSV, og selvom det mørke og regnfulde vejr vel i nogen grad ville dække udbrudsmanøvren, ville det også gøre det vanskeligt for det store antal enheder at komme ud gennem det smalle indløb

til Holmen. De mange projektører, der var opstillet på Langelinie, ville kunne belyse fartøjerne under passagen gennem havnen, og over for det tyske artilleri, der kunne bringes i anvendelse, var de ubeskyttede, lette fartøjer et nemt bytte. Kommandør Ipsen måtte derfor skønne, at det principale formål med udbruddet, nemlig at nå til Sverige, ikke kunne opnås, og at sænkningen af de danske skibe for tysk artilleribeskydning ville være ensbetydende med store tab blandt vore besætninger. Om rigtigheden af dette skøn kan der sikkert ikke opstå nogen tvivl.

Som foran nævnt kom den tyske parlamentær kl. 4,25 til chefen for Flådestationens kontor og overleverede her et brev, indeholdende de tyske krav. Disse gik ud på, at man uden modstand, betingelsesløst skulle overlevere til tyskerne alle anlæg, skibe, våben og soldater inden for Flådestationens rum,

incl. Lynetten. Såfremt skriftligt svar ikke forelå inden 30 minutter, ville magtanvendelse finde sted.

Chefen for Flådestationen gjorde opmærksom på, at hverken skibene eller Lynetten henhørte under hans kommandoområde; men den tyske officer fastholdt, at svaret skulle gives inden udløbet af den anførte tidsfrist, og kommandør Ipsen havde derfor intet andet at gøre end at sætte sig i telefonisk forbindelse med viceadmiral Vedel, for hvem han oplæste de tyske krav samt et forslag til en af ham redigeret svarskrivelse, der havde følgende ordlyd:

»Idet jeg protesterer mod besættelse af Holmens område, og under hensyn til truslen om våbenmagt, giver jeg - i overensstemmelse med den danske regerings ordre for en eventuel besættelse - positivt tilsagn om, at anlæg, skibe, våben og soldater inden for Holmens område vil blive udleveret uden modstand«. Asger Grandjean.

Da chefen for søværnskommandoen i marineministeriet allerede havde hørt detonationerne, og derfor var klar over, at skibene var sænkede, godkendte han afgivelsen af dette svar, som afleveredes kl. 4,50 til den tyske parlamentær, der meddelte, at den tyske indmarch ville begynde om 7 minutter.

Allerede inden den tyske officer ankom til chefen for Flådestationens kontor, var de fleste skibe sænkede.

I »Henrik Gerner« ville sprængbomben ikke virke, og skibet blev derfor overhældt med flydende brændstoffer, som blev sat i brand, hvorimod »Lougen« og »Låland«, som lå i Søminegraven, brændte ved selve bombernes eksplosion. I »M.S.8.« svigtede ligeledes tændpatronen. Så brød man med brækjern og wiresaks søventilerne op og fik på den måde skibet til at synke. »M.S.4.«, som var anbragt på post i Hønsebroløbet, overhældtes med Olie og Petroleum, og i fartøjet anbragtes forskellige steder mindre bomber, hvorefter der blev sat ild på minestrygeren. Samtidig blev det beskudt af de tyske skibe i havnen. Besætningen sprang over bord og svømmede samlet over til Larsens Plads, hvor den blev taget op i Det forenede Dampskibsselskabs damper »I. P. Jacobsen«. Her lånte folkene civilt tøj og skjulte sig derefter i byen. Minestrygerne »Sølven« og »Søbjørnen« samt nogle undervandsbåde kastede fortøjningerne los og lod maskinen gå langsomt bak, hvorved

de gled ud på dybere vand, før de - efter sprængningen - brændende kæntrede og sank. I alt sænkedes på Holmen 29 danske orlogsfartøjer, hvoraf de 21 var under kommando.

Efter at sænkningen af skibene var udført, samledes Kystflådens besætninger under chefen for Kystflådens kommando i hallen i planbygningen.

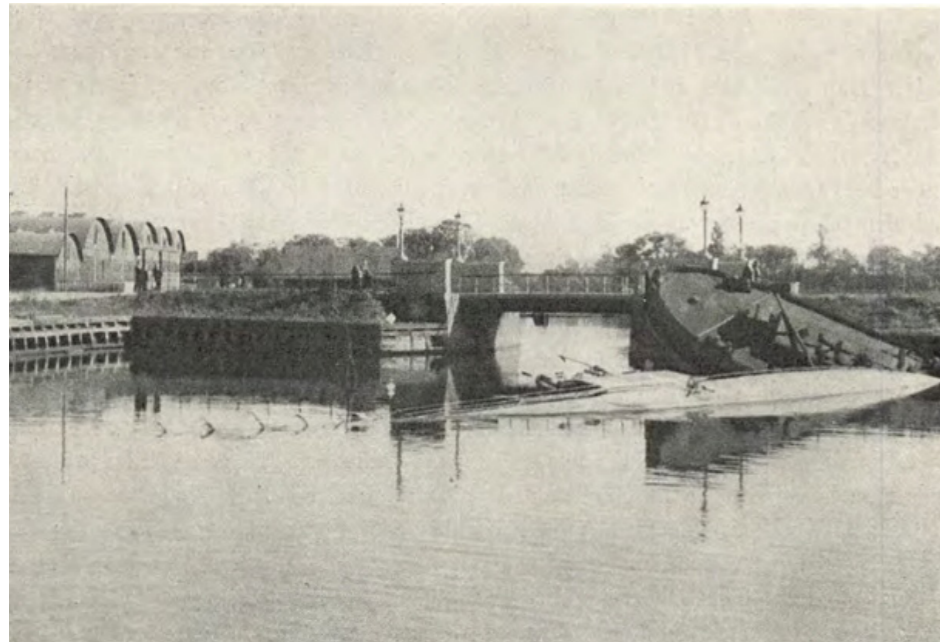
Da chefen for Flådestationen havde afgivet svar til den tyske parlamentær også på Kystdefensionens og Kystflådens vegne, søgte han omgående forbindelse med de respektive to chefer. kontreadmiral Briand de Crèvecoeur modtog beskeden pr. telefon, medens kommandør Ipsen personligt kom til stede på kommandør Grandjeans kontor. Her fik kommandør Ipsen lejlighed til telefonisk at melde viceadmiral Vedel, at den kommanderendes ordre var udført, og at flåden var sænket. Viceadmiralen udtalte sin anerkendelse derfor og sin tak for den dygtige udførelse af ordren. Umiddelbart efter ankom chefen for den tyske styrke, korvettenkapitän Petersen, til kontoret, hvor han forlangte, at alle officerer skulle møde på chefen for Flådestationens kontor, me-

Gamle »Peder Skram« har lagt sig til hvile, efter at bundventilerne var åbne. Den hævedes senere af tyskerne og førtes til Tyskland, men er nu atter stået ind på sin gamle plads i flådens leje.

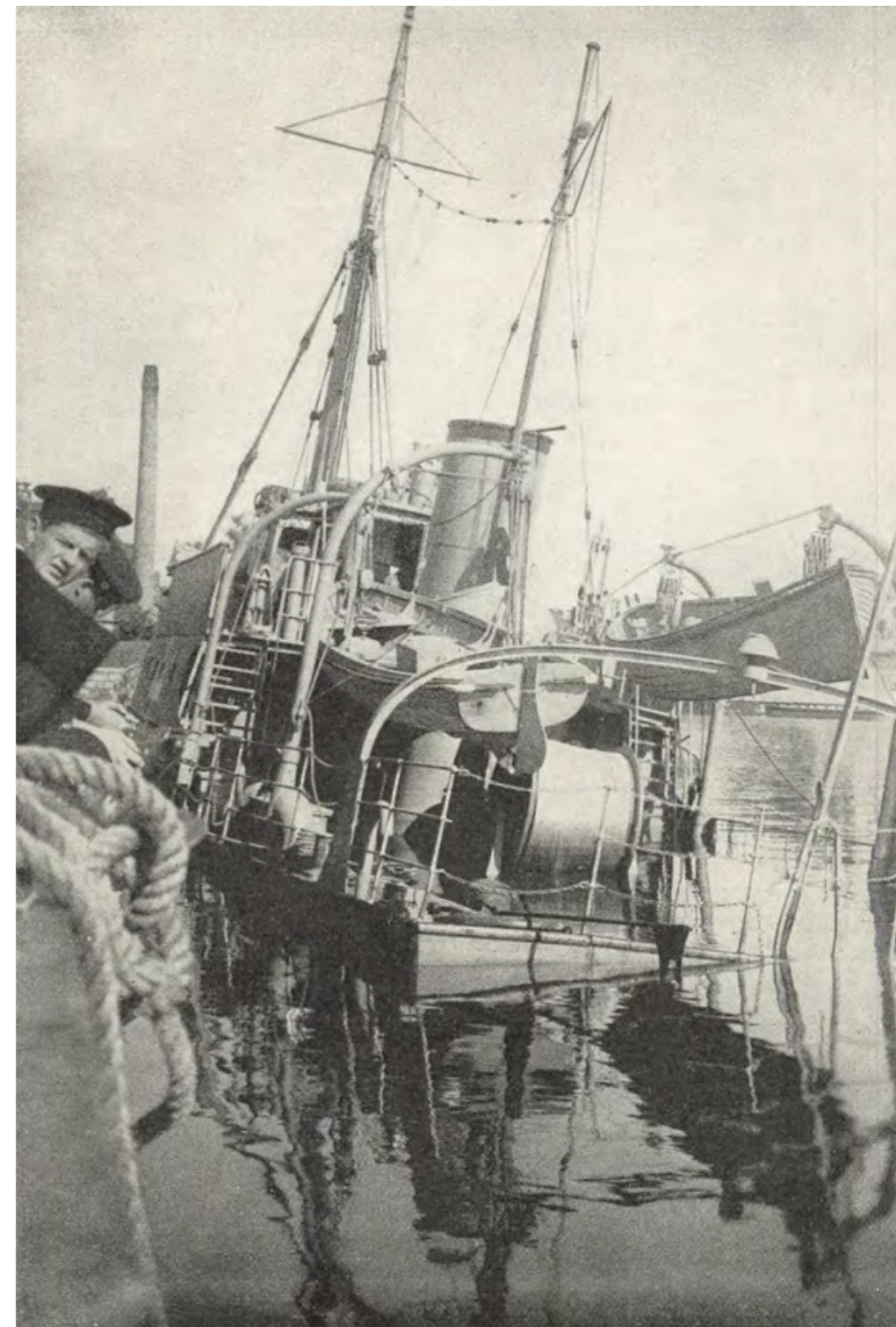
dens de menige skulle samles i Holmens gymnastiksal. Da kommandør Ipsen kom tilbage til besætningerne i Planbygningen, bragte han dem sin tak og udtalte: »Den danske flåde er sænket med ære. Leve den danske flåde!« hvilket besætningerne besvarede med 3 hurraråb. Næppe var disse døet hen, før der ankom tysk marineinfanteri, som gav ordre til, at alle våben skulle afleveres og samles i en bunke, og at alle officerer skulle træde an uden for Planbygningen. Det meddeltes, at hvis ordren ikke øjeblikkelig blev efterfulgt, ville der omgående blive skudt ind i Planbygningen.

Da Kystflådens officerer kort efter - som beordret - afmarcherede til chefen for Flådestationens kontor, blev der fra en tysk kutter i flådens leje åbnet ild imod dem med maskinkanoner og maskingeværer. De søgte derfor dækning, dels bag og dels i Spanteloftsbygningen; men også her toges de under beskydning, rimeligvis fra en tysk hjælpekrydser, som stod i Burmeister og Wains flydedok, og under denne beskydning såredes en søløjtnant i foden af en 20 mm's granat. Nogle officerer, der havde søgt læ i Spanteloftsbygningen, blev herinde beskudt af tyske soldater og beordret ud igen af bygningen; men under rømningen skød en tysk soldat på ½ meters afstand på en anden søløjtnant, som

Ministrygeren »Søbjørnen« er kængret og sunket på lavt vand nær Hønsbroen. Bag den ses en kængret oliepram, som stikker snilden i vejret.

Minerfartøjet »Låland«, som det så ud, da det efter den brand, bombeeksplosionen havde foranlediget, lå sænket inde i Søminegraven på Holmen.

såredes så alvorligt i armen, at denne senere måtte amputeres. De førtes derefter under tysk bevogtning til Kongebrovagten, skønt tyskerne blev gjort bekendt med den foreliggende ordre om at møde hos chefen for Flådestationen. Hele officersgruppen, senere forøget med chefen for Kystdefensionen med stab, blev derefter holdt under skarp bevogtning indtil kl. 6,30.

Under denne episode befandt kommandør Ipsen sig sammen med den tyske korvettenkapitän Petersen hos de danske besætninger ved Planbygningen. Medens den stærke skydning fandt sted, blandet med drønene fra detonationer i de danske skibe, hvor ammunitionsmagasiner sprængtes ved de udbrudte brande, troede den tyske kaptajn fejlagtigt, at der blev skudt fra dansk side, og gav ordre til at åbne ilden mod arrestbygningen og sygeafdelingen. Herved såredes to menige så hårdt, at de kort efter døde.

Kaptajn Petersen gav imidlertid kommandør Ipsen ordre til at gå frem til kasernen og arrestbygningen og varsko, at for hver tysk, der blev skudt, ville der blive skudt 5 danske; endvidere blev kommandøren truet med selv at blive skudt, hvis skydningen fra dansk side ikke hørte op. Det var dog meget let at konstatere, at der overhovedet intet våben fandtes i arrestbygningen, og kommandør Ipsen gik så - stadig under eskorte af en tysk løjtnant og 3 tyske soldater - til kasernens beskyttelsesrum, hvor folkene blev beordret ud. De tyske soldater ville kaste håndgranater ind i beskyttelsesrummene, men dette forhindredes af kommandøren.

Kl. 6,15 indfandt den tyske kaptajn sig på kommandør Grandjeans kontor og gjorde i yderst ophidset tilstand og under stærke trusler kommandøren ansvarlig for, at vi havde ydet modstand, og at de danske officerer ikke var mødt som beordret. Han erklærede, at hvis officererne ikke var kommet til stede i løbet af 10 minutter, ville han give ordre til et artilleribombardement og et »Stukas«-angreb på Nyholm, idet flere tyske luftfartøjer havde kredset over Holmens område under hele overfaldet. Efter at det imidlertid var oplyst, at officererne befandt sig ved Kongebrovagten som tyske fanger, blev de under skarp bevogtning ført til kommandør Grandjeans kontor, hvor kaptajn Petersen med uværdig mangel på selvbeherskelse holdt en ophidset tale til dem. Han beskyldte dem for slet militær disciplin, fordi der til trods for den kommanderendes ordre var øvet sabotage mod skibene, og han

hævdede, at der i strid med overgivelsesdokumentet var åbnet ild fra dansk side - det var, råbte han, noget »Schweinerei«, hvad de danske officerer havde udført. Derfor forbeholdt hr. Petersen sig at gøre ansvar for den skete skade gældende over for de pågældende officerer. Fra dansk side protesterede man hos den tyske admiral mod disse udtalelser, og nogle dage senere meddeltes det, at »misforståelserne« nu var opklarede! Foranlediget ved de tyske beskyldninger, lod kommandør Grandjean søværnets auditør foretage en lang række afhøringer, hvoraf det med sikkerhed fremgik, at der ikke på noget tidspunkt er løsnet skud fra dansk side. Det meget skyderi på Holmen om morgenen kan derfor alene hidrøre fra, at tyske soldater har skudt på hinanden, og det må skyldes dels den mangelfulde organisering af overfaldet, dels den meget stærke nervøsitet, som overalt sporedes hos tyskerne.

Efter at kvartermestre, underkvartermestre og menige fra Kystflåden og kasernen var samlet, afmarcherede de under tysk bevogtning fra Holmen ad Prinsessegade, Bådsmannsstræde, over Volden, Amagerbrogade, Kløvermarksvej og Strandvejen til luftmarinestationen. Det drejede sig om i alt 2.000 mand, og i betragtning af, at luftmarinestationen kun ligger 2 minutters gang fra Kongebrovagten på Holmen, må denne marchtur gennem byen vel alene have tilstræbt at bibringe disse besætninger en hån og forsmædelse. Senere på dagen bragtes mandskabet tilbage til Søværnets Kaserne. Officererne blev til kl. 14 holdt indespærret på kommandør Grandjeans kontor.

Om eftermiddagen fik besætningerne tilladelse til at bjerge tøj fra de steder, hvor det var blevet efterladt. Det viste sig herved, at store mængder private ejendele var stjålet af tyskerne. Skabe og skuffer var brudt op eller hamret itu, Pengekasser åbnet og indholdet fjernet, ligesom en del af marinens ejendele manglede.

Under begivenhederne på Holmen den 29. august var de danske besætnings disciplin og holdning overalt udmærket.

Som allerede omtalt, havde kontreadmiral Briand de Crèvecoeur modtaget en af forsvarsministeren underskrevet ordre, ifølge hvilken regeringen havde bestemt, at en besættelse af Kystdefensionens værker ikke måtte imødegås med magt. Ordren var videregivet, bl.a. til chefen for kommandostationen »Lynetten«, orlogskaptajn A. G. Topsøe-Jensen, chefen for Middelgrundsfort, kommandørkaptajn A. H. Lind og chefen for Kongelundsfort, orlogskaptajn h. k. h. Prins Knud.

Da kontreadmiralen telefonisk blev gjort bekendt med det svar, som kommandør Grandjean afleverede til den tyske parlamentær, og som omfattede »Lynetten«, kunne han derfor give sin tilslutning til det.

Kl. ca. 5,40 ankom til »Lynetten« et større detachement »Luftwaffe«-tropper med adskillige motorkøretøjer, deriblandt lastautomobiler med maskinkanoner, ambulancer m.m. Orlogskaptajn Topsøe-Jensen gik den tyske styrke i møde, og idet han nedlagde en skarp protest imod den tyske besættelse, meddelte han, at der efter den danske regerings bestemmelse ikke ville blive ydet modstand, og at al skyts derfor var ubrugeliggjort og alle fortrolige sager brændt.

På Middelgrundsfort brændtes ligeledes de fortrolige sager, inden den tyske afsnitschef kl. 9,30 ankom med to kuttere. Fortets beholdning af håndvåben med tilhørende ammunition medtoges i kutterne.

På Kongelundsfortet fik man kl. 5,30 efterretning om, at Sorgenfri, Amalienborg, Slotsholmen og Flådestationen var taget, og i henhold til den modtagne ordre og for at forhindre, at tyskerne kom i besiddelse af brugelige danske håndvåben, lod chefen alle karabiner og revolvere desarmere ved udtagning af bundstykkerne, der kastedes i voldgraven. Først om eftermiddagen kl. 17,45 blev fortet omringet af ca. 60 tyske soldater, som uden varsel åbnede ild imod det. Den ubevæbnede skildvagt blev herunder såret af 2 skud i skulderen. Medens fortchefen og hans næstkommanderende ved Fortbroen søgte forbindelse med den tyske kommanderende officer, gav tyskerne atter pludselig ild på langs ad Fortgaden, hvorved dog ingen såredes. Det lykkedes at få skydningen standset, og fortchefen protesterede i regeringens navn mod besættelsen, hvortil den tyske officer svarede, at det intet nyttede, da man alle andre steder havde overgivet sig. Al mandskabets krigsmæssige udrustning og magasinbeholdningerne blev straks bortkørt, og fortet blev sat under bevogtning af 40 tyske soldater.

IV

I Holbæk Havn lå, som nævnt, artilleriskibet »Niels Juel« med kommandørkaptajn C. Westermann som chef. Kommandoen havde været hejst siden den 5. april; men der var skiftet værnepligtig besætning den 28. juni, således at denne kun havde haft ca. 2 måneders uddannelse om bord. Den var på 325 mand.

»Niels Juel« havde installeret telefon om bord og modtog herigen-

nem søværnskommandoens ordre fredag aften om at ligge på ¼ times dampvarsel, og meddelelsen om, at situationen omtrent var til »skærpet beredskab«. I den anledning fordobledes skildvagtsposterne, og der førtes en trosse ud i en varpetønde for at lette en hurtig afgang fra havnen.

Lørdag den 28. august om morgenen søgte chefen information om situationen dels hos garnisonskommandanten og dels hos amtmanden, men ingen af de pågældende kunne oplyse noget. Senere på dagen telefonerede amtmanden dog til chefen og kunne, med en lokal redaktør som kilde, meddele det væsentligste af, hvad der foregik i København. Noget hen på aftenen meddelte han yderligere, at man mente at kunne spore en vigende tendens hos tyskerne. Al landlov var dog stoppet i »Niels Juel« den dag.

I løbet af eftermiddagen modtog chefen for »Niels Juel« telefonisk ordren:

»Der indskærpes i søværnskommandoens hemmelige skrivelse af 30. maj 1943 det afsnit, der omhandler, at søværnskommandoens (regeringens) ordre skal indhentes i hvert af de forskellige tilfælde«.

Da klokken så søndag morgen den 29. august var lidt over 4, indløb der til radiostationen på »Niels Juel« et kodetelegram, indeholdende ordre om »skærpet beredskab«, og kort efter endnu et, der beordrede alarmtilstand. Radiotelegrammerne gik så svagt igennem, at man var klar over, de ikke kunne være udsendt fra orlogsværftets normale radiostation. Der blev straks beordret »klart skib«, dog uden hornsignal for ikke at vække uønsket opmærksomhed, og dampen blev sat op på alle kedler.

Medens klargøringen stod på modtoges et nyt kodetelegram fra søværnskommandoen med følgende ordlyd: »Søg svensk territorium!«

Så snart orden om »klart skib« blev prajet ned på banjerne, sprang besætningen ud af køjerne, og skønt det øsregnede og blæste fra nord med en vindstyrke af 6 Beaufort, styrtede de fleste værnepligtige op på dækket uden tøj på, for hurtigst muligt at få deres kanoner klargjort.

Umiddelbart før »Niels Juel« afgik fra Holbæk, kom en politibetjent om bord og meddelte chefen, at politistationerne i Roskilde og Nykøbing Sj. var besat af tyskerne. Holbæk politi havde fået ordre til ikke at sætte sig til modværge. Endvidere fortalte han det rygte, at Sorgenfri

og Slotsholmen var besat, samt at den danske flåde var sænket på Holmen. »Niels Juel«s telefonforbindelse med land blev først brudt, da den sprængtes ved skibets afgang, men der modtoges ingen meddelelser igennem den. Under udhaling fra kajen passerede en tysk flyver i ringe afstand vestgående; den vendte umiddelbart efter og stod østpå, rimeligvis for at indrapportere »Niels Juel«s bevægelser.

Efter at artilleriskibet var stået ud gennem den gravede rende i Holbæk Fjord, blev farten sat op, og man stod nordpå i Isefjorden, hvor man ud for Hundested modtog følgende signal fra den danske kystbevogtning på havnemolen: »Tysk minespærring udlagt nord for Isefjorden!« Kort efter signalerede den danske kystbevogtningskutter »P. 31.« til »Niels Juel«:

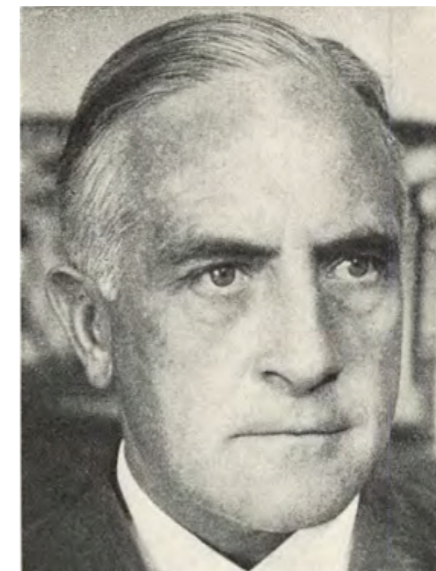
»Tysk Minespærring udlagt nord for Isefjorden. Orlogskaptajn Pontoppidan vil ankomme om 10 minutter med tysk flyvemaskine og blive bragt om bord i »Niels Juel« med »P. 31«. Orlogskaptajnen medbringer ordre fra søværnskommandoen til chefen for »Niels Juel«.

Som det senere viste sig, havde chefen for søværnskommandoen personligt telefoneret denne besked til kystpolitiet i Hundested.

Kl. 8 havde radiostationen modtaget general v. Hannekens radioudsendelse om undtagelsestilstand i Danmark, og i henhold til den ordre, der var modtaget dagen forud, søgte man nu forbindelse med Orlogsværftets radiostation for at indhente forholdsordre; men stationen svarede ikke på opkald.

Allerede syd for den gravede rende over Lynæs Sand havde 1. artilleriofficer, som befandt sig på ildlederstationen i mærset, observeret et større tysk krigsfartøj og to mindre nord for Isefjordens indløb. Det antoges først at være en let krydser, men senere opdagede man, at det var en tysk hjælpekrydser . sandsynligvis et mineskib - og to hurtigbåde. Da »Niels Juel« stod nordpå i den gravede rende, vendte de tyske skibe imidlertid og gik østover. 3-4 tyske bombeluftfartøjer og 2 à 3 Stukas kredsede derimod nord for Isefjordens indløb.

Ved afgangen fra Holbæk var det chefens hensigt at følge den minestrøgne rute til fyrskibet nord for Gilleleje for eventuelt at give tyskerne indtrykket af, at »Niels Juel« var på vej til sundet. Derefter ville han, når fyrskibet var nået, med højeste fart stå til svensk søterritorium

Carl Weslermann (f. 1894) blev 1932 orlogskaptajn og valgtes året efter ind i Folketinget som repræsentant for Det konservative Folkeparti. Her kom hans utilslørede og saglige redegørelse for flådens forfald til at spille en betydelig rolle under 30'ernes forsvarsdebatter. Han var sekretær i Folketinget 1933-39 og blev i 1939 2. næstformand. Da tyskerne den 29. august 1943 ville rane flåden, var han chef på artilleriskibet »Niels Juel«, som lå i Isefjorden, og da en ordre fra søværnskommandoen om, at han skulle søge svensk havn, ikke lod sig udføre, satte han skibet på grund og desarmerede det, inden overgivelsen fandt sted. Westermann udnævntes til kommandør 1945.

for at søge ind til Halmstad. Det var hans hensigt at gennemføre denne plan, uanset det første signal om den tyske mineudlægning, idet han regnede med, at han takket være sit lokalkendskab kunne sejle tættere under land, end minekrydseren på grund af sin størrelse, pålandsvinden og det ringere farvandskendskab havde kunnet udlægge miner; men ud fra det allerede observerede var han dog klar over, at sejladsen til Sverige nu ikke kunne ske uden kamp så vel med fartøjer på søen som med luftfartøjer. Alligevel mente han, at han havde en god chance til at slå sig igennem, fordi mandskabets skydeuddannelse i det væsentligste var afsluttet, og fordi stemningen i besætningen var eksemplarisk. Efter at have modtaget det sidste signal, bestemte han sig dog for at afvente orlogskaptajn Pontoppidans ankomst, dels for at få kendskab til situationen og dens udvikling, dels fordi han ved selvsyn havde konstateret, at tyskerne allerede havde sat de midler, hvormed de ville søge at forhindre »Niels Juel«s udløben fra Isefjorden, i funktion, og at en forsinkelse på ca. ½ time derfor ikke væsentligt ville forringe hans chancer for at kunne slå sig igennem til Sverige.

»Niels Juel« stoppede altså; men kort efter dykkede en af de bombe-maskiner, der fløj omkring »Niels Juel«, uden varsel ned til ca. 300 m højde, afgav en salve med maskinskyts og kastede derefter to bomber, der faldt ca. 30 m agten for artilleriskibet. De var tidsindstillede og sprang på bunden, 5-10 sekunder efter at de havde taget vandet. Deres eksplosion var kraftig, og »Niels Juel« gennemrystedes således, at elektricitetsforsyningen svigtede, hvorved ildledelsesapparater, meddelelsesmidler, gyrokompas m.m. blev sat ud af funktion, samtidig med at der var fuldstændigt mørke overalt i skibet. Ved at indsætte reserven blev disse mangler dog hurtigt afhjulpet.

Da chefen betragtede den første salve og bomberne, der - kastet selv fra så lav højde - var faldet et godt stykke uden for skibet, som et »skud

for boven« til underretning om, at »Niels Juel« ikke måtte løbe ud, gav han ordre til at dreje sydpå for at vise, at man afventede den ordre fra søværnskommandoen, der måtte være affattet i forståelse med tyskerne, siden den blev sendt med en tysk flyvemaskine. Under drejet angreb et luftfartøj atter med maskinskyts, hvorefter ilden åbnedes fra »Niels Juel«, og det lykkedes at få en træffer ind, så splinter fløj fra luftfartøjets ene vinge. Under angrebet blev kanonkommandøren ved en 40 mm anti-luftkanon, artillerikvartermester K. E. Andreasen, ramt af et 8 mm projektil, som gik ind i maven og gennemhullede bughinden. Han døde få dage efter. Endvidere blev 4 andre af besætningen såret af granatsplinter fra 25 mm maskinkanoner. For at skåne anti-luftskyts-besætningerne, der var mest udsat, indtil de skulle sættes ind ved udbrudsforsøget, kommanderedes de ned under panserdækket.

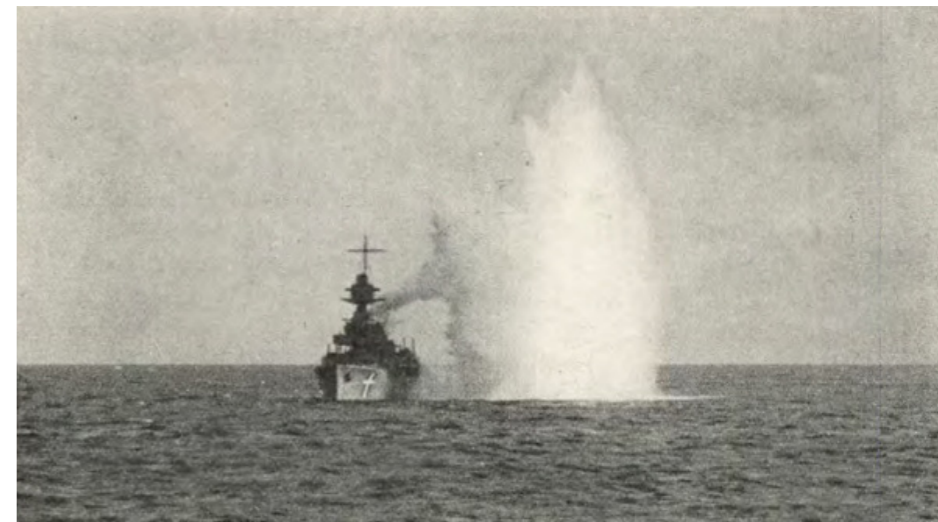
Fra kl. 9,10-9,20, da »Niels Juel« lå stoppet med stævnen sydi, blev skibet to gange angrebet af luftfartøj med maskinkanoner. Derefter fulgte en rolig periode på 15 minutter; men så angreb et bombeluftfartøj atter med 25 mm maskinkanon, hvorpå det kastede to bomber, der faldt 5-10 m fra skibet. De sprang få sekunder senere lige under skibet og fremkaldte både meget stærke rystelser i skibet og stærk overkrængning. Efter dette bombeangreb, som utvivlsomt var et direkte angreb på skibet, blev besætningerne til anti-luftskyts atter beordret til kanoerne, men de tyske Flyvere holdt sig nu uden for Skudafstand.

Kl. 9,48 kom orlogskaptajn Pontoppidan om bord i »Niels Juel« med følgende skriftlige ordre fra chefen for søværnskommandoen:

»Da der er udlagt miner og forefindes stærke tyske søstridskræfter ved Isefjordens udløb, skal »Niels Juel« ankre og afvente nærmere ordre. 29. august 1943 kl. 7,30.

Vedel«.

Hermed forholdt det sig således: Efter at søværnskommandoen var blevet besat klokken lidt over 5 om morgenen, blev personellet herfra overført til generalstaben, hvor de var under bevogtning, indtil en tysk søofficer kl. ca. 7 afhentede viceadmiralen for at bringe ham til den tyske kommanderende admiral i Danmark, viceadmiral Wurmbach, på Hotel »Phønix«. Den tyske admiral, der var kendt med den danske flådes sænkning på Holmen, modtog chefen for søværnskommandoen

»Niels Juel« får den 29. august 1943 sin første hilsen fra tyske bombeflyvere. En bombe slår ned ca. 30 m agten for tværs om styrbord og slynger kaskader af vand og mudder ca. 50 m op i luften. - Da artilleriskibet senere var sat på grund, og kommandørkaptajn Westermann på agterdækket havde redegjort for de sidste dages hændelser, afbrudt af harmdirrende fyråb, da besætningen hørte om kongens og regeringens skæbne, sluttede han iflg. en værnepligtigs beretning med at sige: »Jeg fik min sidste ordre i morges, og den lød på, at jeg skulle søge en svensk havn. Det var da min agt at slå mig igennem til Halmstad - resultatet kender De. Så modtog jeg ved orlogskaptajn Pontoppidan ordre fra søværnskommandoen til at ankre og afvente yderligere ordre; men da ordren, orlogskaptajnen kom med, efter min mening var afgivet under tvang fra tysk side, mente jeg som god dansk mand at handle rigtigt ved at sætte vort skib på grund«. - »Hørt« og »Ja« svarede folkene. - »Tyskerne er i dag vore fjender«, fortsatte chefen. - »Det har de altid været!« råbte en mand. - »Hvad der vil ske med Dem, ved jeg ikke, men antagelig bliver i hvert fald de værnepligtige hjemsendt. For »Niels Juel«s skæbne står alene jeg til ansvar. Til slut vil jeg udtale min anerkendelse af alles holdning under disse bevægede dages begivenheder - ikke mindst nu til morgen. Besætningens gode holdning oversteg mine dristigste forventninger! Jeg ved, at med en sådan ungdom kan Danmark aldrig dø! - Gud bevare kongen! Gud bevare Danmark!« - »Gud bevare kongen ! Gud bevare Danmark !« svarede alle igen, og straks efter råbte en mand: »Leve chefen!« - Også dette gentog alle og istemte straks efter »Kong Christian stod ved højen Mast -«. Sangen blev sunget i stærkt bevæget stemning, og så gik besætningen forefter for at begynde det beordrede sørgelige ødelæggelsesværk. - Da den skulle gå fra borde, sagde kommandørkaptajn Westermann: »Det er mig en stor sorg, at jeg i dag må overgive vort skib til tyskerne. Som forholdene ligger, har vi måttet bøje os for den militære overmagt; men jeg føler mig fast overbevist om, at der vil komme en dag, da ret og humanitet vil sejre over den uret og brutalitet, som for tiden har magten her i landet. Jeg er sikker på, at den ungdom, hvis bedste egenskaber jeg i disse dage har set udfolde sig, vil være i stand til at bygge et bedre og stærkere Danmark op! Jeg siger Dem alle tak for den pligttro, ildhu og offervilje, De har vist over for Deres land og folk, og som jeg også har indberettet«. - Derefter gik han fronten af, og da han atter nåede agterud, kommanderede han: »Hal ned flag og vimpel!« medens hornblæseren blæste honnørsignalet. Umiddelbart efter istemte alle »Kong Christian -« og gik så fra borde.

med udtalelsen: »Herr Admiral, wir haben beide unsere Pflicht getan«. Han redegjorde derefter for den række af foranstaltninger, som var truffet for at hindre »Niels Juel« i at løbe ud fra Isefjorden. Dels var der udlagt minespæringer, dels ville stærke sø- og luftstridskræfter gribe ind, og han henstillede indtrængende til viceadmiral Vedel at give artilleriskibet ordre til ikke at forlade Isefjorden. Efter tysk opfattelse, sagde han, ville et udbrudsforsøg være uden chance for at lykkes.

Efter meget nøje overvejelse besluttede viceadmiral Vedel sig til at udsende denne ordre, idet han selv måtte skønne, at »Niels Juel« ikke havde nogen udsigt til at nå Sverige, og at skibets nedskydning eller sænkning i Kattegat ville medføre et meget stort tab af menneskeliv. Viceadmiralen mente, at der ved sænkningen af flådens skibe på Holmen var foretaget en symbolsk handling, hvis yderligere understregning ikke berettigede til at ofre så mange unge danskes liv. Ydermere var han, fra et nært personligt kendskab til chefen for »Niels Juel«, overbevist om, at denne ville fortolke ordren på en for danske interesser tilfredsstillende måde. Da man imidlertid var klar over, at chefen ikke ville respektere en ordre, der var udsendt over flåderadio, bestemte man sig til at sende orlogskaptajnen af sted med en skriftlig ordre, og orlogskaptajn Pontoppidan, som i øvrigt ikke måtte udtale sig, bekræftede på et direkte spørgsmål, at ordren var skrevet på Hotel »Phønix«. Dette blev afgørende for kommandørkaptajn Westermanns videre dispositioner. Han meddelte, at skibet ville blive sat på grund og sprængt.

Efter at orlogskaptajnen atter var sat i land, stod »Niels Juel« vestpå, og med højeste fart grundstødte skibet ud for Annebjerggård ved Nykøbing. Så lod man ankeret falde. Søværnskommandoens ordre var sket fyldest.

Da det var chefens hensigt at gøre skibet helt uanvendeligt, blev der givet ordre til at bringe en 50 kg's sprængladning, som var anbragt i akselgangen, til detonation. Kl. 11,10 blev urværket sat i gang, indstillet til at sprænge bomben efter 10 minutters forløb; men da den endnu ikke var sprængt efter 25 minutters forløb, blev tændpatronen demonteret, og det viste sig derved, at det var denne, der havde svigtet. Imidlertid fandtes der ikke andre tændpatroner om bord. I stedet gav så chefen ordre til at sætte alle ammunitionsmagasiner under vand og at knuse alle søventiler i maskinrum og fyrplads. Derved fyldtes skibet

i løbet af ½ time med ca. 2.500 tons vand.

Besætningen samledes nu på dækket, hvor chefen kunne udtrykke sin glæde og stolthed over den måde, hvorpå den var optrådt. Under meget vanskelige forhold havde enhver gjort fortrinlig fyldest på sin post, og alle var optrådt modigt, roligt og beslutsomt, uden at der var antydning af frygt at spore. Han gav så ordre til, at alt af krigsmæssig værdi skulle ødelægges, og inden kl. 13 var skibet raseret. Alle anti-luftkanoner og ammunitionen dertil var kastet over bord, fra samtlige 15 cm's kanoner var kilerne udtaget og bortkastet, efter at alle mindre dele fra kilerne var spredt i stor afstand fra skibet. Afstandsmålere, navigationsinstrumenter og håndvåben gik ligeledes udenbords, medens dynamoer, elektromotorer og andre maskiner ødelagdes.

Da bomberne i det andet bombeangreb sprang under skibet, var der opstået betydelige skader, som afslørede alvorlige svagheder i »Niels Juel«s konstruktion. Hele elektricitetsforsyningen svigtede, hvorved ildledelsesanlæg, ammunitionselevatore, gyrokompass og meget andet ophørte at fungere; de krigsladte torpedoer med påsat krigspistol gik ved rystelsen i gang i udskydningsrørene; alle vandtætte skodder blev slået læk, telefoncentralen brækkede ned, ammunitionen i magasinerne væltede ned fra hylderne, og under alt dette måtte arbejdet nede i skibet udføres alene ved lys fra elementlygter og håndlamper.

Allerede inden chefen for »Niels Juel« modtog ordren fra søværnskommandoen, havde han konstateret de skader, der var sket, og erkendt svaghederne i skibets konstruktion. Han måtte derfor skønne, at selv om han kunne forcere minespærningen og klare de tyske søstridskræfter, han mødte, ville alene en række beslutsomme flyverangreb kunne forhindre, at skibet nåede Sverige. Med den tid, dette ville tage, kunne et uoverskueligt antal luftfartøjer tilkaldes og sendes i angreb, og det måtte endelig tages i betragtning, at en bombetræffer på »Niels Juel«s dæk ville medføre et så stort mandefald blandt de omtrent 200 mand, som befandt sig der, at skibets hovedartilleri blev sat ud af virksomhed. Formålet med at søge svensk territorium skulle dels være at unddrage tyskerne brugen af skibet og dets våben, dels at have mulighed for eventuelt senere i krigen selv at anvende det. Men da det sidstnævnte formål ikke ville kunne påregnes, og det førstnævnte sandsynligvis kun ville nås ved skibets sænkning eller totale ødelæggelse med udsigt til et meget betydeligt tab af menneskeliv, besluttede chefen sig

til at handle således, at skibet blev ødelagt, men besætningen reddet.

Kl. 15,35 ankom et tysk søluftfartøj medbringende en dansk søofficer, som overbragte chefen for »Niels Juel« følgende skriftlige ordre fra chefen for søværnskommandoen:

»Niels Juel« skal afgå til København under ledsagelse af tysk torpedo-båd T. B. 17, der venter på »Niels Juel« nord for Isefjorden fra kl. 16. Vedel«.

Vizeadmiral Vedel havde udfærdiget denne ordre efter indtrængende anmodning fra den tyske admiral Wurmbach, og han nærede ingen betænkeligheder derved, da han fra orlogskaptajn Pontoppidan vidste, at »Niels Juel« var sat på grund. Kommandørkaptajn Westermann gjorde den danske søofficer bekendt med situationen og anmodede om, at besætningen snarest måtte blive bragt i land, da der ikke var sovepladser til den om bord, fordi skibet var vandfyldt. Ligeledes kunne der heller ikke tilberedes mad i kabyssen.

Først mandag den 30. august kl. 5,20 løb to tyske hurtigbåde på siden af »Niels Juel«, og tyske tropper, bevæbnede med maskinpistoler og håndgranater, entrede skibet, hvor de ikke mødte nogen modstand. De var meget nervøse og lugtede stærkt af spiritus.

Styrkens kommandant, korvettenkapitän Cammann, overbragte chefen for »Niels Juel« følgende skrivelse:

»Admiral Dänemark Kopenhagen, den 29. 8. 1943.

An den

Kommandanten des Küstenpanzers »Niels Juel«.

- 1) Sie werden nochmals ersucht, sich jeder Kampfhandlung gegenüber der deutschen Wehrmacht zu enthalten.
- 2) Sie haben sicherzustellen, dass keine Sabotageakte am Schiff durchgeführt bzw. vorbereitet werden.
- 3) Bei Verstoss gegen Ziffer 1 und 2 werden Sie auf Grund des militärischen Ausnahmezustandes vor ein deutsches Standgericht gestellt werden. Auf Sabotage steht Todesstrafe.
- 4) Ich fordere Sie auf, das Schiff an Ort und Stelle sofort äusser Dienst zu stellen und die Besatzung ohne Waffen truppweise an

Land zu bringen, wo sie von einer deutschen Abteilung in Empfang genommen wird. Das Kommando ist dem dazu von mir bestimmten Korvettenkapitän Cammann zu übergeben. Er hat den Auftrag, das Schiff nach Kopenhagen zu führen und dort aufzulegen.

sign. Wurmbach

Vizeadmiral

Kommandierender Admiral Dänemark«.

På brevets fod havde chefen for søværnskommandoen påført en personlig indtrængende anbefaling til at følge henstillingerne i brevets Punkt 1, 2 og 4.

Under den indledende forhandling rejste den tyske kaptajn følgende Krav:

- 1) Kommandoen i skibet skulde stryges snarest.
- 2) Alle officerer skulle snarest personlig aflevere deres våben, såvel sabel som revolver, hos ham.
- 3) Mandskabet skulle øjeblikkelig gøres klar til landsætning.

Herpå svarede Chefen:

- ad 1) Flag og vimpel ville blive nedhalet kl. 7; men han henstillede indtrængende, at alle tyske soldater under kommandostrygningen blev fjernet fra agterskibet, da chefen ønskede at foretage denne sammen med hele sit mandskab under højtidelige Former og uden Tyskeres Nærværelse. Denne Henstilling blev taget til Følge.
- ad 2) Officerernes revolvere var kastet over bord undtagen chefens og næstkommanderendes, som tyskerne kunne afhente i et lukaf. Over for udlevering af officerernes sabler protesterede chefen bestemt. Efter at den tyske kaptajn et par gange langvarigt havde konfereret derom med sine kammerater, blev protesten taget til følge, og de danske officerer beholdt deres sabler.
- ad 3) Mandskabet skulle være klar til landsætning umiddelbart efter kommandostrygningen.

Mandag den 30. august kl. 7 foretoges derefter denne som aftalt. Hele »Niels Juel«s besætning var opstillet til parade på agterdækket,

og efter at chefen havde holdt en kort tale og sluttet den med at udtale: »Gud bevare Kongen, Gud bevare Danmark!« blev flag og vimpel nedhalet til hornsignal.

Hele besætningen sang derefter nationalsangen.

Da mandskabet lidt senere havde fået et måltid brød og smør, var nogle enkelte skiver tørt eller gennemblødt rugbrød blevet smidt over bord. Dette foranledigede kapitän Cammann til i stor ophidselse at meddele, at enhver bortkastning af proviant ville blive betragtet som sabotage og straffet med døden. Derefter tog landsætningen sin begyndelse. Besætningen blev anbragt på Etablissement »Grønnehavehus« ved Nykøbing, og byen fik ordre til at sørge for dens bespisning.

Kl. 9,20 beordredes chefen for »Niels Juel« og 1. maskinmester ned i hver sin tyske hurtigbåd, hvorefter de blev sejlet til København, hvor det var meningen, at de skulle til forhør på Hotel »Phønix«. Efter ankomsten kl. 12,15 måtte de dog vente til kl. ca. 15, før der kom besked fra den tyske admiral om, at 1. maskinmester kunne tage til sit hjem, medens chefen skulde bringes til Hotel »d'Angleterre« for internering.

I den rapport, som chefen for »Niels Juel« udfærdigede den følgende dag, redegjorde han for de ødelæggelser, der var tilføjet skibet, og konkluderede deri, at man ikke kunne udelukke den mulighed, at skibet kunne bringes til at flyde, men at det vil kræve en betydelig og meget tidkrævende arbejdsindsats. Selv om det skulle ske, mente han dog, at »Niels Juel« aldrig mere ville kunne tages i brug igen som krigsskib, men alene finde anvendelse som eventuelt logiskib.

I Korsør Havn lå de to nye store minestrygere »Søløven« og »Søridderen« med enholdsvis orlogskaptajn J. Munter og orlogskaptajn Groth som chefer. Endvidere de to ældre minestrygere (ombyggede torpedobåde) »Springeren«, chef: Kaptajnløjtnant Dam og »Hajen«, chef: Kaptajnløjtnant Valentiner, samt 4 Kuttere. »Søløven« og »Søridderen« lå ved kaj på havnens vestside, medens »Springeren« og »Hajen« var fortøjet uden på »Søridderen«, og på den modsatte side af havnen lå to tyske invasionspramme samt nogle armerede trawlere og Forpostbåde. Vejret var mørkt med byger, vind VNV, styrke 6-7. I skibene var der gjort klar til kamp, men skytset var ikke bemanded; vagtposterne var fordoblede og bevæbnede med skarpladte geværer og revolvere. I umiddelbar nærhed var der inde på kajen opkørt nogle jernbanevogne, som hindrede overblik over havnepladsen.

Kl. 4 observerede man fra skibene en grøn lysrakete, der opsendtes fra terrænet bag pakhusene langs kajen. Samtidig tændtes projektorerne i de tyske skibe, og fra pakhuse og jernbanevogne styrtede tyske soldater frem mod skildvagterne. Ilden åbnedes så vel fra de tyske invasionspramme som fra maskinskyts på pakhusenes tag.

I »Søløven« afvæbnedes chefen straks, da han kom på dækket, og der forefaldt ingen kamp. I »Søridderen« spærredes officersopgangen af en maskinpistolsskytte så kun den vagthavende officer var på dækket. Denne forsøgte at få folkene på plads ved skytset; men inden disse nåede frem, var de afvæbnet af de tyske soldater. Ordonnansen agter tømte sin revolver imod den officer, der førte angrebet, og så ham falde. Da imidlertid chefen skønnede, at modstand var forgæves, overgav han skibet for at hindre videre blodsudgydelse.

I »Springeren« nåede chefen som den første på dækket, men blev straks såret af et skud i ryggen og faldt tilbage i nedgangskappen, og da næstkommanderende søgte op, blev han standset af en maskinpistol.

I »Hajen« lykkedes det næstkommanderende at komme ud på dækket, men her blev han, da han løb forefter, stoppet af en tysk soldat ved et bajonetstik øverst i inderlåret. Næstkommanderende, søløjtnant i reserven Rübner-Jørgensen, døde senere af såret. Chefen for »Hajen« standsedes af skydning gennem opgangskappen. Da den første tyske soldat trængte om bord og søgte at skyde med maskinpistol ned på banjerne, blev han skudt af vagtassistenten, torpedo-underkvartermester Christian Thomsen. Kort efter såredes torpedo-underkvartermesteren selv hårdt i venstre side af en anden maskinpistolsskytte og faldt ned på forbanjerne, hvor han kort efter døde.

Erobringen af skibene havde i alt kun taget ca. 10 minutter og havde helt karakter af en overrumpling, så det lykkedes ikke at ødelægge noget af dem, hvorfor de faldt ubeskadiget i tyskernes hænder.

Det kan med sikkerhed siges, at der ved angrebet blev dræbt og såret et antal tyske soldater, men antallet er usikkert.

Også om bord på disse fartøjer konstaterede man senere, at tyskerne mod al lov og ret i meget vid udstrækning havde stjålet af besætningernes private ejendele, såsom tøj, fodtøj, tobak, rationeringsmærker, fyldepenne, fødevarer og spiritus m. m.

I Kalundborg Havn lå den store minestryger »Søhesten«, chef: Orlogskaptajn P. V. C. T. Larsen og den mindre minestryger, »M.S.2.«,

chef: Søløjtnant Brinck-Lund. I begge de nævnte minestrygere var der klargjort i overensstemmelse med de modtagne ordrer; men ingen af bådene modtog noget af de tre radiotelegrammer, som kort efter kl. 4 afsendtes fra søværnskommandoen. Det skyldtes formentlig dels de svage sendestationer, der blev anvendt, og dels Kalundborg Radios umiddelbare nærhed.

Kl. 5 observerede de to chefer, der begge var på dækket, at et stort moderskib for minestrygere - 10-12.000 tons - i løbet af natten var ankeret udfor Gisseløre, og at ca. 10 små motorbåde var på vej ind mod havnen. Kort efter styrtede 150-200 tyske matroser, bevæbnede med håndgranater, maskinpistoler og maskingeværer, op på kajen og om bord i Minestrygerne, hvor de truede med at skyde, hvis der blev gjort modstand eller forøvet sabotage. Begge minestrygere blev så overgivet og sejlede senere af fjenden ud til det tyske moderskib. Hoveddelen af de danske besætninger blev taget op i dette, medens de danske maskinbesætninger blev i deres både; men da tyskerne i løbet af formiddagen satte det tyske flag i de erobrede både, nægtede maskinbesætningerne at blive i dem, hvorefter tyskerne atter halede det tyske flag ned.

Til ankers 3 sømil SSO for Køge lå den lille minestryger »M.S.3.«, som på vej fra Hundested til Køge den 28. august havde været på Holmen og erfaret de forberedelser, der var truffet, og de ordrer, der var udgivet med henblik på sænkning af skibene. Kl. 5,30 observerede man, at to tyske minestrygere på 600-800 tons løb op på hver sin side af »M.S.3.« i ca. 50 m afstand fra den og klar til kamp. En tysk motorjolle bragte 12 bevæbnede mand om bord i minestrygeren, og chefen for denne opgav derpå at gøre modstand.

I Nyborg Fiskeri- og Lystbådehavn var de to små minestrygere »M.S.5.«, chef: søløjtnant i reserven, O. Kinch, og »M.S.6.«, chef: søløjtnant Corfitzen, samt 4 kuttere stationeret. Kl. 4,15 indleddes angrebet dels ved skydning fra det tyske flakbatteri ved færgelejet, dels ved at 150 tyske matroser og soldater styrtede frem mod bådene, henholdsvis fra roklubben og Byengen ved havnen ret over for fartøjerne. Skildvagten dræbtes straks af et skud i underlivet; men for øvrigt synes det, som om de to tyske grupper i mørket har beskydt hinanden. I »M.S.5.« blev der først skudt gennem køjet i chefens kahyt og derefter kastet en håndgranat ind, der sprang 1 m fra chefen og sårede ham i hoften. Der blev også kastet en håndgranat ned i mandskabsbeboelsen,

men her såredes ingen. I »M.S.6.« eksploderede et skab med 20 mm forhåndsammunition, da chefen ville træde ud på dækket. Gennem køjet kunne chefen se tre tyskere, som med maskinpistoler pegede på båden og forlangte besætningen op uden våben, hvilket derpå chefen beordrede. I den ene af kutterne blev føreren kaldt på dækket; men idet han åbnede døren, blev der kastet to håndgranater ned i rummet. De sprang begge og sårede ham, så han faldt bevidstløs om. Da han kom til sig selv, bad han om at komme til en læge, men dette blev afslået. Efter at fartøjerne var bragt til Slipshavn, anmodede han igen om at komme under lægebehandling, men fik atter afslag. Han spurgte den kommanderende tyske officer, hvad meningen egentlig var med at skyde skildvagten og kaste håndgranater ned i bådene. Svaret var karakteristisk: »Det er den dumme danske regerings skyld!«

I Nyborg er der ikke ydet modstand fra noget dansk fartøjs side. Den dræbte skildvags revolver sad i den uåbnede taske, og intet skyts i bådene har været besat.

Den lille minestryger »M.S.7.«, chef: søløjtnant Gad, indkom lørdag den 28. august til Skelskør, næste morgen kl. ca. 6 meddelte en politibetjent chefen, at undtagelsestilstand var iværksat, at Sorgenfri var omringet, og at minestrygerne i Korsør var blevet erobret efter kamp. »M.S.1.« afsejlede da til Agersø Havn, hvor man gik i gang med at

Den lille minestryger »M. S. 1.«, som det den 29. august lykkedes at slippe fra Skelskør til Agersø, hvor den camoufleredes, inden den via Hesnæs nåede til Trelleborg i Sverige.

ændre skibets udseende. Man tjærede skibssiden og skorstenen, bragte masten i land, ryddede dækket og skjulte kanonen under presenninger. Ved mørkets frembrud gik minestrygeren derpå fra Agersø gennem Storebælt og Femern bælt til Hesnæs på Falster. Flere gange blev fartøjet belyst med projektører, men identiteten blev ikke røbet, og sejladsen var begunstiget af regndis. Fra Hesnæs observeredes en tysk torpedobåd ud for Grønsund. Da det atter var blevet mørkt, sejlede »M.S.1.« fra Hesnæs og nåede til Trelleborg i Sverige, hvor fartøj og besætning interneredes.

I Rudkøbing Havn lå den lille minestryger »M.S.9.«, chef: Søløjtnant Clausen, og to kuttere. Den 29. august kl. ca. 6,15 meddelte chefen for minestrygeren de to kutterførere, at der var erklæret undtagelsestilstand, og at det var hans agt at gå til Sverige. Han afsejlede straks efter og nåede velholdent til målet.

Minestrygeren »M.S.7«, chef: Søløjtnant Barfoed skulle lørdag den 28. august være afgået til Svendborg, men på grund af for megen sø til med sikkerhed at kunne slæbe magneten, kastede den anker ud for Als Odde ved Hobro. Kl. 7 næste morgen hørtes over Lyngby Radio, at skibene på Holmen var sprængt. Chefen søgte derefter forgæves forbindelse med marineministeriet og afsejlede kl. 8 med Sverige som mål. På vejen mistedes magneten på grund af den svære sø. Om bord var rekyllkanonen og geværerne klare til brug, og bomben var klargjort til sprængning af skibet. På vejen over Kattegat observeredes nogle tyske luftfartøjer og to tyske trawlere. Da minestrygeren ved 16-tiden var inde på svensk søterritorium, fløj et tysk luftfartøj hen over den i nærheden af tremilegrænsen, hvor det blev beskudt fra Sverige. Ud for Helsingborg anmodede søløjtnant Barfoed et svensk vagtskib om tilladelse til at løbe ind i havnen; da tilladelse ikke blev givet, fortsatte »M.S.7.« til Landskrona, hvor den indkom kl. 19, efter at et svensk vagtskib uden for havnen havde givet den lov til at anløbe. Her lå i forvejen Bevogtningsfartøjet »Havkatten«, Chef: Kaptajnløjtnant Würtz, og 5 kuttere. Dagen efter afsejlede hele den danske styrke, som var interneret i Landskrona, til den svenske flådehavn i Karlskrona.

Minestrygeren »Havørnen« (ombygget ældre torpedobåd), chef: kaptajnløjtnant Å. Schulze, befandt sig lørdag den 28. august i Næstved; men da chefen mente, at forholdene i Næstved Havn var uheldige under »skærpet beredskab«, afgik han til Stubbekøbing, hvor han

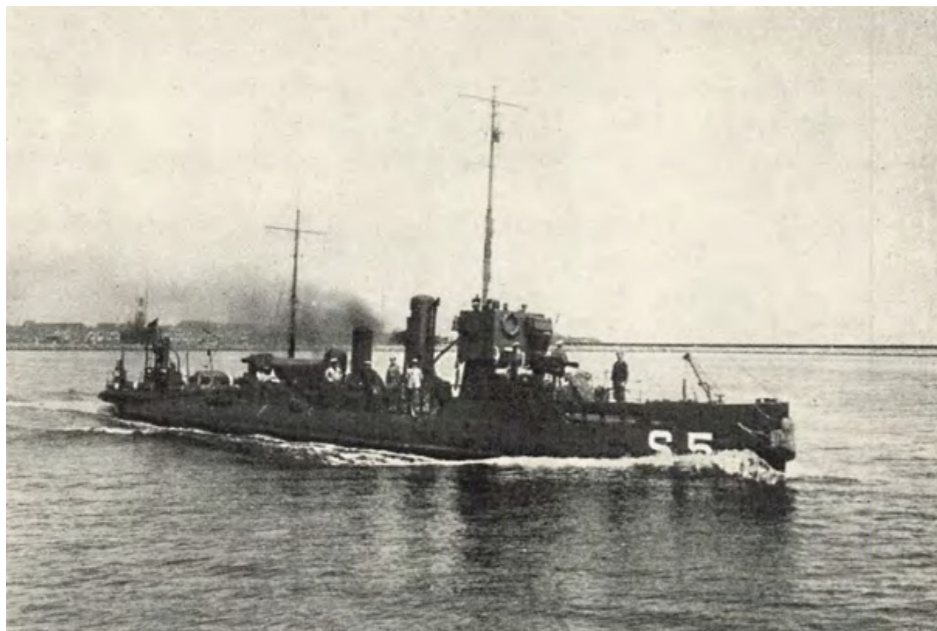
ankom samme aften. Søndag morgen den 29. august kl. 5,45 søgte han forgæves telefonforbindelse med Marineministeriets Efterretningsstation og Minestrygningscentralen, og da han derefter prøvede, om det var muligt at opnå telefonforbindelse med søværnets kaserne, meddeltes der herfra: »Vi er besat«. Så afsejlede »Havørnen« straks østpå med svensk territorium som mål. Om bord var alt gjort kampklart. Ud for Grønsund patrouillerede en tysk torpedobåd, der gav minestrygeren ordre til at stoppe. Det respekterede den imidlertid ikke, hvorfor den blev beskudt og trak sig vest over, så der kom uden for torpedobådens skudvidde. I den hensigt at slippe ud af Grønsund i løbet af natten ankrede den op. Imidlertid passeredes den kl. ca. 13,40 af en dansk kutter, besat med tyske soldater og med tysk flag. Fra kutteren prajede en tysk officer »Havørnen« om overgivelse, men dette afvist.

Chefen mente dog ikke mere at kunne regne med muligheden for at slippe til Sverige, og bådens torpedo blev så udskudt for at lette stævnen. Derefter blev fartøjet med fuld fart sat op på stenrevet ved Stammenakke, efter at alt af militær værdi var kastet over bord og fortrolige sager var brændt. Da man havde affyret torpedoen, var »Havørnen« blevet beskudt med granater af større kaliber fra den tyske torpedobåd og med geværsalver fra kutteren; men efter at skibet havde taget grunden, sattes bomben til skibets sprængning igang, og mandskabet sprang i vandet med deres ejendele efter at have udbragt 3 hurraer for marinen. Kl. 14,10 var »Havørnen« forladt med flaget vajende, og fem minutter senere sprang bomben, der efterfulgtes af to mindre detonationer om bord, hvorpå der gik ild i agterskibet.

Medens besætningen var på vej op gennem skoven blev den beskudt, men ingen rantes. Mandskabet spredtes nu og søgte enkeltvis mod København.

Bevogtningsfartøjet »Havkatten« lå på patrouille i sundet som led i den danske kystbevogtning. Den 28. august kl. 19,45 forlod den Humlebæk Havn og lagde sig således i sundet, at den hurtigt kunne komme ind på svensk søterritorium. Ved ordren fra søværnskommandoen afgik den sammen med nogle kuttere til Landskrona, hvor fartøj og besætning interneredes, indtil de blev bragt til Karlskrona for oplægning.

Skoleledingen bestod af inspektionsskibene »Ingolf« og »Hvidbjørnen« samt af minefartøjet »Dampbåd A« og øvelseskutterne »Thyra« og »Svanen«. Kommandør C. V. Evers var chef for den og tillige chef

Minestrygeren »Havørnen«, som den 29. august forgæves søgte at slippe til Sverige, men måtte sættes på grund på Stammenakke og blev bombesprængt af mandskabet, der forlod fartøjet uden at stryge flaget.

for »Ingolf«, medens kommandørkaptajn Hempel-Jørgensen var chef for »Hvidbjørnen«. Skoledelingen havde basishavn i Svendborg, men i ca. 3 uger havde den ikke anløbet havnen, dels på grund af øvelseskydninger, dels på grund af uro i byen.

Den 28. august om formiddagen fik den søværnskommandoens tilladelse til at anløbe Svendborg for proviantering og vandfyldning. Det beordrede dampvarsel på ¼ time opretholdtes dog, og i løbet af eftermiddagen modtog delingschefen forskellige oplysninger om situationen, bl.a. vedrørende muligheden for, at der ville blive erklæret undtagelsestilstand i landet. Han besluttede sig derfor til med det samme at afgå til ankerplads på Lunkebugten, og her modtog han den 29. august kl. 6 af Sømilitært Distrikt Fyn underretning om, at der fra tysk side var udført et militært kup i nattens løb, og at forbindelsen med København var afbrudt, men at man vidste, der havde været kæmpet i København, og at der endnu kæmpedes ved Ringe.

I skoledelingen blev straks blæst »klart skib«, og delingschefen orienterede chefen for »Hvidbjørnen« om situationen. Da det var kommandør Evers magtpåliggende at få at vide, hvad der skete i Svendborg, Nyborg og Korsør, lod han en kutter løbe ind til broen ved Christians-

minde, for at føreren derfra pr. telefon kunne søge oplysninger, og kl. 7,35 returnerede kutteren med følgende meddelelse fra distriktet:

»Tysk militærkommandant meddeler til chefen for Jydske Division: General v. Hanneken har overtaget militært styre i Danmark og erklæret Danmark i undtagelsestilstand. Alle danske tropper skal afvæbnes af dertil udkommanderede tropper. Chefen for Jydske Division meddeler garnisonen i Svendborg: Afvæbning skal foretages uden at modstand ydes«.

Distriktet tilføjede, at der ingen ordre var modtaget fra søværnskommandoens.

Umiddelbart efter lettede »Ingolf« og »Hvidbjørnen« og stod gennem Kobberdybet ud i Store Bælt, idet det var kommandør Evers hensigt at søge svensk territorium ved at løbe gennem Smålandsfarvandet. De tre mindre fartøjer detacheredes og fik ordre til at forblive ved Tåsinge. Efter det, der forelå oplyst, anså kommandøren det for sandsynligt, at landet som helhed var i tysk vold efter en forudfattet plan, som den danske regering med eller mod sin vilje havde måttet acceptere. Ifølge de hemmelige ordrer fra søværnskommandoens mente han, at han allerede på daværende tidspunkt havde været berettiget til at give ordre til at sænke »Ingolf« og »Hvidbjørnen«, og når han alligevel ikke gjorde det, var grunden den, at han ville forsøge den chance at nå svensk territorium, hvor ringe den end måtte forekomme ham.

Kort efter at Kobberdybet var passeret mødte delingen den tyske ministryger, M. 413, som havde signal oppe med ordre til at stoppe. Det skete, og den tyske ministryger hejste signalet: »Stå straks ind til Korsør!« Men inden man havde nået at besvare dette signal fra »Ingolf«, hejste tyskerne et nyt signal: »Jeg vil sende en båd«. Kommandør Evers gav derefter begge sine skibe ordre til at ødelægge fortrolige papirer, hvilket blev det sidste signal, der udveksledes mellem »Ingolf« og »Hvidbjørnen«.

Hans overvejelser gik ud på, at han vel kunne tiltvinge sig passage med magt, da de danske skibe var meget overlegne i artilleri, men at der da ville blive sat sådanne styrker ind fra tysk side, at muligheden for at nå svensk territorium ville være udelukket. Derfor skønnede han, at der endnu var en ringe chance ved at forsøge, om man kunne

forhandle sig til rette.

Imidlertid ankom fra den tyske ministryger et fartøj med en talrig og stærkt bevæbnet besætning. En tysk oberleutnant og 10-12 mand kom om bord i »Ingolf«, uden at der blev givet skibets bevæbnede besætning på dækket ordre til at forhindre det. Så snart officeren var nået op på kommandobroen, gav han under trusel med revolveren Evers en ordre, hvorefter det danske flag og kommandotegnet blev nedhalet, og det tyske krigsflag hejst af tyske matroser. Derefter blev »Ingolf«s besætning afvæbnet.

Umiddelbart efter gik den tyske båd over til »Hvidbjørnen«, som blev bordet af en tysk dæksofficer og ca. 10 bevæbnede mand, ligeledes uden at der ydedes modstand. Da kommandørkaptajn Hempel-Jørgensen havde set det danske flag og delingschefens kommandotegn blive strøget i »Ingolf«, var han for så vidt frit stillet i sine dispositioner, idet han ikke længere var underlagt et højere kommandotegn; men fordi »Ingolf«s overgivelse var sket uden magtanvendelse, mente han, at meget alvorlige og tungtvejende grunde måtte have været afgørende for kommandør Evers, og han besluttede sig derfor til at afvente det tyske fartøj, inden han foretog noget af afgørende betydning.

Den tyske dæksofficer gav ham straks ordre til, at skibet skulle bringes til Korsør, skytset uskadeliggøres, besætningen aflevere sine revolvere, det danske flag og kommandotegn nedhales og det tyske

Christian Vilhelm Evers (f. 1887) blev sekondløjtnant i marinen 1908, premierløjtnant 1909 og laptajn 1919. Han udnævntes til orlogskaptajn 1924, kommandørkaptajn 1932 og kommandør 1937. Fra 1939 virkede han som chef for Søofficersskolen.

Frederik Hempel-Jørgensen (f. 1895) gjorde tjeneste i marinestaben 1932-35, var chef for Marineministeriets Admiralitetskontor 1935-42, blev kommandørkaptajn 1939 og ledede 1942-43 som chef skoledelingen for søkadetter.

krigsflag sættes. Kommandørkaptajnen protesterede herimod og hævdede, at han kun kunne modtage en sådan ordre fra søværnskommandoen eller regeringen, hvortil den tyske dæksofficer svarede, at disse myndigheder eksisterede ikke mere, og at modstand var håbløs. Hempel-Jørgensen beordrede derpå, at de stillede krav skulle gennemføres. Vimpelen og det danske flag nedhales og blev erstattet med det tyske krigsflag. Kl. ca. 10,45 stod skoledelingen med den tyske ministryger i spidsen nord på mod Korsør.

I »Ingolf« blev der imidlertid truffet forberedelser til at sænke skibet i den dybe rende nord for Vengeancegrunden, og kl. 11,35 beordrede kommandør Evers, at sænkningen skulle finde sted ved fyldning af ammunitionsmagasiner og fyrplads og ved sprængning af en bombe. Men inden sprængbomben, der var indstillet til at springe med 15 minutters forsinkelse, havde virket, krængede skibet stærkt over, fordi vandet løb ind gennem de åbnede bundventiler i ammunitionsmagasinerne og på fyrpladsen. Dette bemærkede den tyske besættelsesofficer, som let forstod, at skibet var ved at blive sænket, og med revolver ville han true chefen til at standse fyldningen. Skibet lå på dette tidspunkt med stærk bagbords slagside, næsten med hoveddækket i vand.

Kommandør Evers hævdede imidlertid, at han ikke havde nogen myndighed til at give ordrer i skibet, efter at tyskerne havde overtaget Kommandoen, og der blev nu hejst følgende signal fra den tyske ministryger:

»Hvis fyldning ikke stopper straks, vil skibet blive beskudt, og der vil ikke blive givet besætningen lejlighed til at benytte fartøjerne«.

Yderligere krævedes der sendt 10 kadetter til ministrygeren som gidsler, der ville blive skudt, hvis skibet sank. Kadetterne blev imidlertid ikke hentet, men der blev i stedet stillet 10 mand op på dækket. Tyskeren skød et par skarpe skud, et lige foran og et over »Ingolf«.

På grund af disse trusler og i særdeleshed, fordi tyskerne havde samlet hovedparten af »Ingolf«s besætning på agterdækket lige over det sted, hvor sprængbomben var anbragt, besluttede kommandør Evers at lade bomben desarmere og at stoppe fyldningen af skibet, som derefter fortsatte til Korsør, hvor det gik ind i havnen kl. 13,45. Besætningen blev straks bragt i land og interneret.

Da man i »Hvidbjørnen« observerede, at »Ingolf« begyndte at kræn-ge over, var man klar over betydningen heraf, og kommandørkaptajn Hempel-Jørgensen fandt derfor tidspunkt og sted belejligt til at sænke sit eget fartøj. Næstkommanderende fik altså ordre til at sætte spræng-bomben, der var anbragt i forreste ammunitionsmagasin, i gang med 15 minutters forsinkelse, og samtidig beordredes besætningen til di-skret at trække sig hen på agterdækket. Først sent opdagede den tyske dæksofficer, at der foregik noget unormalt, og da Hempel-Jørgensen foreslog, at fartøjerne skulle sættes i vandet, blev dette forbudt. Han gik da, 4 minutter før Bomben skulle springe, ned på agterdækket, hvor han meddelte besætningen, at sprængning var iværksat - en ef-terretning, som mandskabet modtog med kraftige hurraråb. Endnu gik der to minutter. Så underrettede Hempel-Jørgensen den tyske dæksof-ficer, der sammen med nogle matroser stod og sigtede på besætningen med maskinpistoler om, hvad der ville ske, og derefter beordrede han besætningen til at springe i nandet, siden tyskerne havde nægtet til-ladelse til at sætte fartøjerne ud. Mandskabet sprang øjeblikkelig over bord og svømmede bort fra skibet, idet dog nogle befalingsmænd, der-iblandt Hempel-Jørgensen selv, blev tilbage for det tilfælde, at bomben ikke skulle springe. Inden besætningen sprang i vandet, var det danske flag blevet hejst agter, medens det tyske flag vajede under gafflen. kl. 12 sprang bomben, og efter den kraftige eksplosion at dømme må man formode, at også en del af ammunitionen er detoneret.

Da »Hvidbjørnen« var ved at synke, satte to kvartermestre den ene og næstkommanderende den anden redningsbåd i vandet. Tyskerne forlod skibet i en hvalbåd. Endnu medens »Hvidbjørnen« flød, men med stævnen under vand, svømmede søkadetterne Kieler og Brinck samt søkadetaspirant W. W. Christensen tilbage til skibet, hvor de klat-rede op ad rorkæderne og nedhalede det tyske flag. Herunder skød tyskerne i hvalbåden med maskinpistol på dem, men ramte ikke. Der-efter satte de motorbåden i vandet, og fra denne og de øvrige fartø-jer bjærgedes efterhånden den svømmende besætning. Desværre sank »Hvidbjørnen« så langsomt, at tyskerne fik lejlighed til atter at gå om bord og nedhale det danske flag for på ny at hejse det tyske. Først ca. ¾ time efter sprængningen sank skibet. Det krængede over på bagbords side, og stormast og agterende forsvandt samtidig.

En tysk jager var imidlertid kommet til stede, og af den toges »Hvid-

bjørnen«s besætning ombord. Fartøjerne blev derefter skudt i sæk af jageren, medens den danske besætning blev indbragt til Korsør og interneret.

Senere blev »Hvidbjørnen« hævet og bragt i dok i Korsør, hvor dens tidligere næstkommanderende ved et besøg om bord konstaterede me-get betydelige skader, ligesom det blev fastslået, at tyskerne her som alle andre steder havde stjålet, hvad de kunne overkomme af private ejendele.

Det er anført enkelte steder foran, men kan siges generelt, at også det værnepligtige mandskabs optræden overalt var eksemplarisk. Der ud-vistes overalt iver og dygtighed ved materiellets betjening, og der udvi-stes en kamplyst og en frygtløshed, som med rette kan styrke troen til et fremtidigt dansk værn bygget på værnepligtig dansk ungdom.

Ved begivenhederne den 29. august dræbtes eller såredes følgende af søværnets personel:

Dræbte:

Math-elev O. K. Rasmussen, på Holmen (»Fyen«).

Værnepligtig hvd. nr. 5805 E. B. Christensen, på Holmen (»Fyen«).

Overkonstabel K. B. Jensby, på Middelgrundsfort.

Værnepligtig hvd. nr. 4942 N. B. Olsen, fra »P. 7« i Nyborg.

Søløjtnant I i res. A. Rybner Jørgensen, fra »Hajen« i Korsør.

Torpedo-underkvartermester II C. Thomsen, fra »Hajen« i Korsør.

Artilleri-kvartermester III K. E. Andreasen, fra »Niels Juel« i Ise-fjorden.

Sårede:

Søløjtnant I H. L. Prause, på Holmen.

Søløjtnant I i res. A. R. Westergård. på Holmen.

Værnepligtig hvd. nr. 16960 Å. Nielsen, på Kongelundsfort.

Søløjtnant I i res. O. Kinch, fra »M.S.5« i Nyborg.

Søløjtnant I i res. H. A. Jørgensen, fra »P. 4« i Nyborg.

Kaptajn Søløjtnant K. V. Dam, fra »Springeren« i Korsør.

Matros-kvartermester I N. V. Jørgensen, fra »Niels Juel« i Isefjord.

Artilleri-elev J. Mortensen, fra »Niels Juel« i Isefjord.

Værnepligtig hvd. nr. 5516 Foldbjerg Jeppesen, fra »Niels Juel« i

Isefjord.

Værnepligtig hvd. nr. 5176 O. Petersen, fra »Niels Juel« i Isefjord.

VII

Fra den 29. august interneredes søværnets personel under tysk bevogtning, hovedsagelig på Holmen. Da underbringelsesforholdene imidlertid her var ganske utilfredsstillende, særlig for det talrige værnepligtige personel, ordnedes det efter nogen tids forløb således, at en del indlogeredes i K.B. Hallen og en del i Lergravsvejens Skole. Den 9. oktober hjemsendtes de værnepligtige og ca. 1 uge efter søværnets befalingsmænd, idet de samtidig modtog forbud imod at bære uniform.

Den 30. august modtog viceadmiral Vedel en skrivelse fra den tyske admiral Wurmbach, hvori denne meddelte, at han fra samme dag tog alle danske fartøjer og alt krigsmateriel, der tilhørte den danske flåde, i brug for den tyske marine. Han tilføjede, at den danske stats ejendomsret ikke blev berørt herved, og bad viceadmiral Vedel udpege befuldmægtigede repræsentanter til at forestå overleveringen fra dansk side.

Viceadmiral Vedel svarede herpå i en skrivelse, at han tog meddelelsen til efterretning; men da den meddelte tyske overkornmandobeslutning var en ensidig, alene på magt hvilende afgørelse, så han sig ikke i stand til at pålægge søværnets personel at medvirke aktivt ved overleveringen.

Som en yderligere konsekvens af begivenhederne den 29. august forlangte tyskerne at overtage orlogsværftet. Efter lange forhandlinger skabtes en ordning, der var baseret på en bindende erklæring fra den tyske krigsmarine over for det danske udenrigsministerium, indeholdende følgende 8 punkter:

- 1) Danske arbejder skal have fortrinsret frem for tyske.
- 2) Der må ikke indbringes tyske krigsskibe, men kun civile tyske skibe til reparation.
- 3) Der må fra tysk side ikke rejses krav om arbejde med hævnning eller reparation af sænkede danske krigsskibe.
- 4) Tysk strejkeforbud gælder også for orlogsværftet.
- 5) Løn og pension forbliver som hidtil.
- 6) Uoverensstemmelser mellem tysk værftsledelse og dansk personel søges afgjort af de kompetente danske myndigheder.

7) Der vil ikke blive søgt skabt kapital for tysk regning i danske kroner.

8) Det er den tyske krigsmarines hensigt senest ved krigens ophør at tilbagegive orlogsværftet til den danske stat efter foreliggende inventarlistes.

Efter at det var godkendt, at orlogsværftet og materielinspektionens ingeniører ville være at betragte som militære, så de ikke kunne tvinges til at påtage sig at videreføre værftet for tyskerne, blev værftsledelsen overgivet til tyske ingeniører, og værftet selv etableret som en filial af Howaldtswerke i Kiel.

Som allerede tidligere anført var overfaldet på hær og flåde den 29. august 1943 et eklatant brud på overenskomsten af 9. april 1940. General v. Hanneken udtalte den 29. august kl. 12 ved et møde, han havde med det danske politis ledelse, at den danske hær og flåde havde forberedt sig på at slutte sig til eventuelle invasionstropper, og at dette var årsagen til deres afvæbning. Fra 9. april 1940 har der imidlertid aldrig fra tysk side været rejst nogen berettiget klage over de danske værns loyalitet i gennemførelsen af overenskomsten. Når man fra tysk side afvæbnede den danske hær og flåde, skete det i første række for derved at fratage vor regering ethvert middel til modstand og bibringe den forståelse af dens fuldstændige magtesløshed. Men dernæst var det utvivlsomt tyskerne magtpåliggende at hindre de danske våben i at findes på modstandernes side ved den invasion, som »Herrefolket« da allerede begyndte at frygte. Endelig er der ingen tvivl om, at vore våben og udrustningsgenstande var et velkomment supplement for den tyske hær, ligesom de danske orlogsskibe sikkert hurtigt ville have fundet aktiv anvendelse i den tyske krigsmarine, hvis de ikke var blevet sænket og ødelagt.

De danske værn, der ved overenskomsten af 9. april 1940 var nedbragt til et minimum, var ingen virkelig trusel for den langt overlegne besættelseshær, så det uprovokerede overfald den 29. august kan kun betegnes som et i historien eksempløst brutalt og gement bagholdsangreb, der altid vil blive stående som en skændsel for tysk militær.

Besættelsens år har været tunge for det danske folk, og man må håbe, at der af denne hårde skole må være vokset forståelsen af, hvad det

Da den faldne kvartermester fra »Niels Juel« nogle dage senere jordfæstedes på Bispebjerg Kirkegård, fulgtes han til graven af sin chef, der for nogle timer løslodes af interneringen. Med sorg - og med stolthed samledes man for at bringe denne danske orlogsgast og gennem ham alle hans tapre fæller en tak for deres død den 29. august.

betyder at have et stærkt forsvar. Jo stærkere værnene er, des større er regeringens handlefrihed i en vanskelig situation.

Forsømte, som både hær og flåde var ved denne krigs udbrud, måtte den logiske konsekvens blive den besættelse af landet, vi fik den 9. april 1940 - netop med den motivering, at Danmark ikke selv var i stand til at forsvare sin neutralitet. At påstanden var rigtig, beviste tyskerne ved den lethed, hvormed besættelsen blev gennemført. Den Stauning-Munch'ske regering havde ikke tilladt nogen indkaldelse af sikringsstyrke eller gennemførelsen af andre foranstaltninger til landets forsvar, skønt en storkrig rasede lige op til vore grænser. Så vel hensynet til egen sikkerhed som hensynet til neutralitetens opretholdelse på dansk territorium krævede dette; men Danmarks stats- og udenrigsminister kunne ikke eller vilde ikke se, hvilke farer, der måtte true et land, som end ikke viste vilje til at forsvare sin frihed.

Overalt viste det sig, at værnenes personel, og herunder også hele det værnepligtige mandskab, med begejstring, mod og offervilje ville have taget kampen, selv under de mest ulige forhold. Det var ikke værnenes skyld, at de ikke blev sat ind i en naturlig og ærefuld fri-

hedskamp. Skylden må alene tilskrives, at regeringen ud fra en dårlig samvittighed med hensyn til værnenes størrelse og udrustning ikke turde tage ansvaret for at anvende dem.

En forsvars- og udenrigspolitik fortsat på samme linie er ikke væsentlig bedre end en fuldstændig afrustning. I begge tilfælde vil Danmark med omtrentlig sikkerhed i en kommende europæisk krig blive stillet i den samme situation, hvori det har været i besættelsens sidste år. Men man tør sikkert gå ud fra, at det danske folk er blevet klogt af skade.

Den finansielle udvikling

Af professor dr. polit. Axel Nielsen

Penge, valuta, priser og finanser - alle er de kædet sammen og betinger hverandre. Derfor kan man ej heller skildre de finansielle forhold under den anden verdenskrig uden at komme ind på den penge- og prispolitik, der førtes.

Siden januar 1933 havde Danmark som de andre skandinaviske lande holdt en uforandret kurs på engelske pund, idet det var medlem af sterlingblokken, som det almindeligvis kaldtes. Men ved krigens udbrud i september 1939 sprang man fra.

Som skyerne i slutningen af august trak sammen over Europa, begyndte sterling at falde over for dollar, hvorfor noteringen på fremmed valuta her i landet såvel som i Norge og Sverige midlertidig suspenderedes. Da den en af de første dage af september genoptoges, havde man både her i landet og i vore nabolande bestemt sig til fremtidig at holde en fast kurs over for dollar, der måtte antages at ville være mere stabil

En 20-Marks Reichskreditkassenschein.

end sterling i den kommende tid. Kursen på dollar sattes da her i København til 5,18 kr. pr. dollar, medens den i august, før sterlingfaldet begyndte, havde været 4,79 kr. Således fulgte danske kroner sterling et stykke ned; da dollar sattes op fra 4,79 til 5,18 kr., kan den danske krone umiddelbart ved udbruddet af verdenskrigen siges at være devalueret med ca. 7½ %, en nedsættelse, der, som vi siden skal se, i 1942 kom til at spille en vis rolle. Norge og Sverige fulgte, som anført, samme politik, men disse lande satte ikke kursen på dollar så meget i vejret som Danmark, hvorfor svenske og norske kroner måtte stige noget her i landet.

Da så England trådte ind som deltager i krigen, faldt sterling yderligere over for dollar og dermed nu også over for danske kroner. Medens dollar i London i begyndelsen af 1939 havde været noteret til 4,68, d.v.s. 1 £ = 4,68 dollar, faldt kursen på engelske pund efterhånden ned til 4,03, på hvilket punkt den siden er holdt fast ved forenede anstrengelser fra Englands og U.S.A.s side. Men når man i London kan købe 4,03 dollar for 1 £, og man her i landet noterer dollar i 5,18, giver dette en kurs i København på sterling på 20,90 pr. 1 £, og det blev da også denne kurs, København noterede her i landet fra september 1940 og lige op til 1942. Da imidlertid kursen på sterling her i landet hidtil siden januar 1933 uforandret havde været 22,40 kr., forundrer det ikke, at et fald i sterling til 20,90 måtte fremkalde misnøje i vore eksport erhverv, særlig i landbruget, der havde vænnet sig til at betragte de 22,40 som et af de faste holdepunkter i tilværelsen.

Den forringelse på 7½ %, den danske kronekurs således omkring krigsudbruddet var genstand for, satte naturligvis i tilsvarende grad kursen her i landet i vejret for de valutaer, der hidtil havde fulgt dollar. Af særlig interesse skulle i denne henseende i den følgende tid kursen på reichsmark blive. Siden pengevæsenets rekonstruktion i 1924 havde Tyskland ved hjælp af omfattende restriktioner officielt kunnet notere en uforandret kurs på dollar. Da Tyskland i september 1939 allerede havde en vidtgående regulering af ind- og udførsel og handelen med fremmed valuta, gav således selve krigsudbruddet sig ikke udtryk i valutakursen, hvorfor følgen måtte blive, at ved den danske kronens nedsættelse måtte kursen på reichsmark stige fra 192 til 208 kr. pr. 100 rmk. På dette punkt lå kursen i de følgende år, idet der kun skete en mindre ændring i maj 1940, da den tyske rigsbank foretog en lille

forandring i sin dollarnotering; ved denne lejlighed sattes da kursen på reichsmark her i landet ned til 207,40 pr. 100 rmk., og her holdt den sig til 1942.

Ved Englands indtræden i krigen opløstes således sterlingblokken, for så vidt angik de skandinaviske lande. Dette var kun naturligt og rimeligt. Når et lands valuta ikke er knyttet til guldet, men, som sterling var, er en fri papirvaluta, er der formelt set ingen grænser for, hvor store udsving den kan gøre, og dermed ej heller for, hvor stærkt den kan forringes - det afhænger ganske af den pengepolitik, der føres; og endnu er der ikke ført nogen krig, uden at de krigsførende lande har forringet deres valuta. Da England derfor trådte ind i krigen, sprængte man med fuld føje båndet mellem danske kroner og sterling for derved at forebygge »en for landet skadelig prisudvikling«, som det officielt sagdes. Forhindre en prisstigning her i landet blot ved at forlade sterling og gå over til at følge dollar kunne man dog naturligvis ikke. Ude i verden bragte krigen priserne op på mange varer, særlig naturligvis på sådanne, der var af vigtighed for krigens førelse. Hertil kom, at fragterne ved den øgede efterspørgsel efter tonnage og stigende forsikringspræmier måtte gå stærkt i vejret. Sætter man gennemsnitstallet for fragtrater for juli 1939 her i landet til 100, nåede det i marts 1940 op på 500. Alene dette måtte bringe priserne på de varer, der indførtes til Danmark vestfra i krigens første måneder, stærkt op; indekstallet for importvarer steg da også til 180 i marts 1940, om tallet for juli 1939 sættes lig 100.

Langt fra så stærk var stigningen for vore eksportvarer, ja, set på baggrund af stigningen i de indførte varer, holdt de sig nærmest konstant. Fra 100 i juli steg tallet for vore udførselsvarer til kun 108 i marts 1940, idet det dog i mellemtiden havde været lidt højere. Man kunne mene, at vore eksportvarer, der jo fortrinsvis er levnedsmidler, straks ville have haft fordel af krigen; imidlertid, når krig bryder ud, er det i begyndelsen andre varer, der som mere påtrængende særlig efterspørges, og først senere hen, når hærene har været under våben nogen tid, kommer den gunstige konjunktur for landbruget i de neutrale lande. Hertil kom, at vort væsentligste afsætningsmarked, England, straks ved krigens begyndelse greb ind med maksimalpriser også for indførte varer, hvad der gik ud over dansk landbrugseksport; så gavnede det kun lidt til gengæld, at den engelske kontingentering for dansk bacon

faldt bort.

Da landbruget her i landet var lagt an på tilførsler af udenlandsk korn, oliekgær, gødningsstoffer o.s.fr., måtte den ugunstige forskydning mellem priserne på ind- og udførselsvarerne vække bekymring. Landbruget var da også i begyndelsen af krigen stærkt imod, at man ikke vedblivende holdt en kurs af 22,40 på sterling; men som sterling faldt yderligere, blev dog tilhængerne af de 22,40 færre i tal. Man satte derfor sine kræfter ind på andre punkter; bl.a. truede man med produktionsstrejke fra landbrugets side. Man opnåede da også, at staten i november måned kom ind på at give tilskud til visse af landbrugets ind- og udførselsvarer, ligesom man ivrigt bearbejdede England for at opnå bedre priser for vore landbrugsprodukter. Agitationen førte til den ejendommelige handelsaftale mellem Danmark og England af 2. april 1940, hvori der bl.a. gaves bestemte regler for, hvorledes Danmark måtte anvende sit sterling-tilgodehavende. Denne overenskomst kom her i landet til at danne grundlaget for en ret indviklet ordning, hvorefter der sikredes landbrugets eksport-sterling en kurs i nærheden af 22,40, idet andre erhverv, som bl.a. skibsfarten, fik sin sterling så meget ringere betalt; men hele denne ordning er der næppe anledning til at komme ind på, da handelsaftalen som følge af begivenhederne her i landet kort efter aldrig trådte i kraft. - Hvorvidt landbrugets stilling virkelig var så vanskelig i tiden fra september 1939 til april 1940, som man fik indtryk af gennem landbrugets klager, skal lades usagt; men det skal dog nævnes, at Landøkonomisk Driftsbureau opgjorde den gennemsnitlige forrentning for landbruget som helhed for høståret 1939-40 til 5 % af den bogførte værdi, medens den i det foregående høstår kun havde været 4,5 %. Man måtte helt tilbage til høståret 1929-30 for at finde en højere forrentning end 5 %. Dog, hvorom alting er - der var inden for landbruget skabt en ikke ringe misfornøjelse med forholdenes udvikling, hvad der fandt sit udtryk i den tilslutning, L.S.-bevægelsen vandt. Denne misfornøjelse danner baggrunden for landbefolkningens holdning i okkupationens første tid.

Den for Danmark ugunstige forskydning mellem import- og eksportvarepriserne, der således kom i krigens første halvår, måtte skabe yderligere mangel på fremmed valuta. Allerede før krigens udbrud var der gået svind i bankernes udenlandske tilgodehavender. I de foregående måneder havde man under den tiltagende trusel om krig ved Østrigs

indlemmelse etc. opfordret importører til at sikre sig lagre, og selv havde staten, da der var overskud på den dansk-tyske clearing, importeret ikke ubetydelige kvanta af kul og andre varer fra Tyskland, de såkaldte beredskabslagre. Da krigen så begyndte, søgtes indførselen af de mere nødvendige varer forceret mest muligt, samtidig med at man begrænsede importen af varer, der mer eller mindre måtte regnes for luksusvarer, idet man overførte varer, der hidtil havde stået på friliste, til den bundne liste. Resultatet af denne forcerede import til stigende priser, medens eksportvarerne ikke indbragte væsentlig større beløb af udenlandsk valuta end tidligere, kan man læse af nationalbankens balance; medens denne bank i begyndelsen af 1939 havde et nettotilgodehavende i udlandet på ca. 94 mill. kr., stod banken ved årets udgang med en nettogæld på ca. 50 mill. kr. Men sådanne ekstraordinære køb af fremmed valuta i nationalbanken går selvsagt ud over de andre bankers kasse, idet pengene til købet tages fra disse. Hertil kom en stigende nervøsitet hos indskyderne i banker og sparekasser; den kommer altid, når krig bryder ud, og giver sig udtryk i større uddrag af tilgodehavender. Eksempelvis kan nævnes, at indestående i landets sparekasser fra 31. marts 1939 til samme tidspunkt 1940 gik ned med 75 mill. kr., hvortil dog også truselen om jagt på urigtige selvangivelser og skjulte formuer, der fremsattes af finansministeren og landsoverskatterådet i december 1939 - på det for sparekasserne uheldigste tidspunkt - gjorde sit. Pengeinstitutterne måtte ved disse udtræk midlertidigt komme i en vanskelig situation, så meget mere som kursen på obligationer var faldende efter krigsudbruddet, og enhver forstår, hvad det betyder at skulle realisere i et faldende marked; fra slutningen af marts 1939 til marts måneds udgang 1940 faldt obligationerne således ca. 12 %. Tilmed var børsnoteringen suspenderet de første dage i september; da den genoptoges 12. september, var der truffet den bestemmelse, at obligationer ikke måtte handles til kurser, der var mere end 2 % lavere end de den 31. august noterede køberkurser - en bestemmelse, der ændredes 25. september til, at obligationer kun måtte handles 1 % lavere end foregående dags kurser; denne forskrift, der blev bestående under hele krigen, måtte i et nedadgående marked sætte grænse for, hvor meget der kunne sælges.

Nationalbanken, der i februar 1939 havde nedsat sin diskonto til 3½ %, forhøjede efterhånden denne sats, så at den i oktober kom op på

5½ %. Udlånsrenten i de private banker sattes op i overensstemmelse hermed, så at der herskede en betydelig pengestramhed, hvad der også gav sig udslag i faldende aktiekurser på Børsen. Alene skibsaktier var stærkt stigende, idet man erindrede de gunstige kår, skibsfarten havde haft under den foregående krig. For ikke at få en sådan aktiehausse, som under foregående verdenskrig, traf bankerne på nationalbankens initiativ stramme regler for, hvor højt aktier, særlig skibsaktier, måtte belånes, ligesom der snart udkom en lov, hvorefter ved salg af aktier kursstigningen efter 31. august 1939 skulle beregnes som indkomst for sælgeren og beskattes som sådan. Alt skabte således en betydelig pengestramhed.

Når denne dog ikke blev større, end tilfældet blev, skyldtes det, at staten foreløbig nødsagedes til at overtrække sin konto hos National-

Umiddelbart efter overfaldet den 9. april 1940 oplevede de danske forretninger et sandt »græshoppeangreb«. Over alt sås de grønne, rigelig forsynet med reichskreditkassenscheine, på »indhug«. Det var et forunderligt syn for dem, alt det, som det tyske folk i mange år havde måtte ofre på oprustningens alter, fandtes her i overflod. Med en umættelig begærlighed og en pågående frækhed købte de ind, og de tyske kvinder, der hidtil havde nydt godt af kaffe og chokolade fra Holland, klæde og tekstilvarer fra Belgien og eksklusive silkefabrikata fra Frankrig, kunne nu glæde sig over det danske smør og de gode madvarer. Vi så lagrene tømmes, fattigmand led store savn og »ersatz« blev vort nye løsen, et begreb, der var opfundet og indført her til landet som et led i nyordningen af Europa.

banken. Medens staten ved april måneds udgang 1939 havde et tilgodehavende i banken på 7 mill. kr., forandredes dette i årets løb til en gæld på 148 mill. kr. Overtrækket var dog kun af midlertidig karakter, idet der dels af hensyn til at begrænse forbruget, dels også for at skaffe penge i statskassen, i efteråret 1939 vedtoges en række store forhøjelser dels af forbrugsskatter (tobak, spiritus, øl etc.), dels af indkomst- og formueskatten. I begyndelsen af 1940 kom der yderligere nye skatter til.

Uden nu nærmere at gå ind på disse måneder, der gik forud for besættelsen, kan vi karakterisere den økonomiske situation her i landet derhen: begrænsede tilførsler til høje priser, kun relativt lave priser på eksportvarerne, en udbredt misfornøjelse inden for landbruget og pengestramhed for at hindre inflation. Den almindelige indstilling var, at man nu vil føre en økonomisk politik, der kunne hindre en gentagelse af begivenhederne under og efter den første verdenskrig.

Således var den økonomiske stilling 9. april 1940. Med ét slag skiftede situationen.

II

Da tyskerne trængte ind i Danmark, medførte de deres egne pengesedler, reichskreditkassenscheine, således som de allerede havde gjort det ved indbruddet i Polen og senere gjorde det ved indfaldet i Holland, Belgien og andre lande.

Disse sedler, der bar tysk tekst og truede enhver, der eftergjorde dem, med tugthus, var udstedt af reichskreditkasse i Berlin. Denne institution var efter tysk lov berettiget til at udstede sedler på 50, 20, 5, 2 og 1 rmk. såvel som på 50 pfennig og mønter på 10 og 5 pf. Som sikkerhed for sedlerne lå der en forskrivning fra det tyske rige, en forskrivning, der efter en lov af maj 1940 højst måtte andrage 3 milliarder rmk.

Når man i Tyskland gav de fremtrængende hære en særlig slags sedler fremfor at forsyne dem med reichsbanksedler, var dette naturligvis dikteret af hensyn til, at Reichsbanks seddelomløb ikke måtte stige for stærkt; noget sådant kunne gøre et dårligt indtryk på den tyske befolkning, der endnu levende erindrede den stærke seddelinflation under og efter den første verdenskrig. Derfor blev reichskreditkasse oprettet for at skabe en særlig seddel til brug i udlandet; derfor blev det også udtrykkelig forbudt at indføre reichskreditkassenscheine til Tyskland.

Selv om de tyske hære efterhånden bredte sig ud over store dele af Europa, kom der dog ikke noget større omløb af disse sedler. Kun efter indmarchen i Polen kan man i virkeligheden tale om et omløb af disse »scheine«; som følge af den store ødelæggelse, der straks ved invasionen anrettedes i Polen, brød bank- og pengevæsenet her sammen, hvorfor der oprettedes særlige underafdelinger af Reichskreditkasse i Berlin, der satte dennes sedler i omløb. Her så man, hvad hensigten med oprettelsen af Reichskreditkasse havde været: at skabe en centralbank i Berlin med filialer i de besatte lande og med seddeludstedelsesret for de lande, der skulle udgøre det tyske »storrum«. Således kom det dog ikke til at gå; selv i Polen afløstes senere filialerne af Reichskreditkasse af en særlig polsk bank, der udstedte sedler, lydende på zloty, og snart skulle det vise sig, at ej heller i andre besatte lande kom disse reichskreditkassensscheine til at spille nogen videre rolle, så at det beløb, der udstedtes af disse sedler, var forholdsvis beskedent. Vel havde Holland, Belgien og Frankrig en tid filialer af Reichskreditkasse, men også i disse lande kom man snart ind på samme ordning, der forinden var truffet med regeringen i Danmark straks efter indfaldet her; den gik ud på, at tyskerne afstod fra udgivelsen af reichskreditkassensscheine mod at få adgang til i Nationalbanken at få udbetalt i danske sedler de beløb, tyske tropper måtte have brug for under besættelsen, Et af de krav, der fra tysk side stilledes 9. april, var, at den danske befolkning skulle modtage de nævnte reichskreditkassensscheine efter forholdet 1 rmk. - 2 kr., og dette var den danske regering gået ind på. Man kan spørge, om det ikke havde været heldigere, at man var blevet stående herved og havde ladet tyskerne udgive deres scheine fremfor kort efter besættelsen at give dem adgang til Nationalbankens kasse; på den måde blev det jo Danmark, der selv kom til at finansiere besættelsen. Et sådant ræsonnement ville dog ikke være rigtigt. Man ville derved have fået to slags sedler i omløb, lydende henholdsvis på reichsmark og kroner i ombytningsforholdet 1 : 2. Allerede dette ville have vanskeliggjort betalinger, og vægre sig ved at modtage de tyske scheine måtte man jo ikke. Man kan let forestille sig, hvor stærke gnidninger mellem besættelsesmagten og den danske befolkning der ville være forekommet, ikke mindst i besættelsens sidste år, da tilliden til tysk sejr blev mindre og mindre, og da tyske soldater søgte at ombytte reichsbanksedler mod danske kroner for nogle få ører. Uden tvivl ville

disse gnidninger have ført til, at den danske stat over for den danske befolkning havde måttet garantere de tyske scheine eller lign., for at få folk til at modtage dem. Dertil kom, at de sedler, tyskerne ville sætte i omløb her i landet, ikke var forskellige fra dem, de havde sat i omløb i andre lande; - ved at lade Nationalbanken finansiere besættelsen undgik man således rivninger i daglig handel og vandel, og, hvad mere var, man skabte herved en mulighed for at få lidt hånd i hanke med besættelseshærens udgivelse af penge her i landet. Nå, udviklingen i de følgende år skulle vise, at i praksis blev muligheden ikke stor; hvad hæren krævede og sagde at være militært nødvendigt, fik den også under så meget modstræb som muligt. Senere lykkedes det at få en aftale i stand, hvorefter udgifter, der oversteg 200 kr., ikke måtte betales af tyskerne med kontanter, men skulle betales med checks; selv om denne aftale ikke altid overholdtes, lykkedes det dog herigennem Nationalbanken at få nogen indsigt i, hvortil tyskerne brugte pengene, og hvilke firmaer der arbejdede for besættelseshæren; dermed havde man også mulighed for at undersøge, om de pågældende firmaer beregnede sig ublu avancer på det danske samfunds bekostning.

For at Nationalbanken således skulle stille sig til disposition for besættelseshæren, fik den statens garanti for de beløb, der udbetaltes tyskerne; på denne måde opstod den såkaldte værnemagtskonto, der på Nationalbankens balance indgår under kontoen: Forskellige debitorer; det blev denne konto, der derfor voksede og voksede i de følgende år, som tyskerne brugte penge her i landet, med statens garanti over for banken om, at betalte tyskerne ikke siden hen, ville den danske stat gøre det. De andre poster, der indgår på kontoen: Forskellige debitorer, er betydningsløse i forhold til, hvad tyskerne har trukket, så at kontoen: Forskellige debitorer snart i daglig tale kom til at hedde værnemagtskontoen.

Var folk strømmet til banker og sparekasser ved krigsudbruddet i september 1939 for at få deres penge, var dette dog intet imod, hvad der skete 9. april og følgende dage. Der dannede sig køer uden for disse institutter, og selv om disse kunne benytte sig af den hjemmel, der ved loven af 1. september 1939 var givet dem til at begrænse de kontante udbetalinger til 300 kr. pr. indskyder, strømmede pengene dog ud, så at de måtte henvende sig til Nationalbanken om midlertidig hjælp. Medens Nationalbankens omløbende seddelmasser endnu den 8. april

var 571 mill. kr., var den den 15. april 662 mill. kr., altså en stigning på 90 mill. kr. i løbet af få dage. Da folk så, at der ingen større vanskeligheder var ved at få de indsatte midler, fortog dette chok sig; men belært af, hvad her skete, blev utvivlsomt mange i den følgende tid liggende med større kasser end ellers, hvad der var medvirkende til, at Nationalbankens seddelomløb i den følgende tid holdt sig ualmindelig højt.

Besættelsen den 9. april måtte ganske afbryde forbindelsen vestpå; herfra havde vort land hidtil fået en væsentlig del af sine varer, i første række landbrugets importvarer, og vestpå var vor eksport for største delen også gået. Okkupationen af Danmark måtte derfor blive af indgribende betydning for vort erhvervsliv og måtte betyde en omstilling af dette, ikke alene i produktionsmæssig, men - hvad her er af vigtighed - også i prismæssig henseende.

Som ovenfor omtalt havde Tyskland i mange år holdt krampagtigt fast ved den reichsmark, der var indført ved pengereformen 1924. Inden for landets grænser havde man, særligt efter at nazistyrer var indført, holdt priserne så at sige uforandret, men fast prisniveau og uændret valutakurs kunne kun opretholdes ved en statslig regulering af ind- og udførsel. Uden nærmere at komme ind på, hvilke vanskeligheder Tyskland ved en sådan politik kom ud for - man behøver blot at minde om de forskellige slags mark, der eksisterede i Tyskland, turist- eller rejsemark, der kun kunne udgives af udlændinge i Tyskland, askimark o.s.fr. - skal her anføres, at Tyskland for at gennemføre sin politik efterhånden var kommet ind på at opkræve afgifter, yde tilskud eller variere toldsatser for varer, der førtes ind og ud af landet, alt efter hvorledes priserne i udlandet lå; i forholdet til Danmark blev således fob-priserne på vore import- og eksportvarer betragtet som markedspriser, hvorefter Tyskland så havde indrettet sig.

Efter 9. april måtte der ske en afgørende forandring heri. Tyskland måtte nu blive vort væsentligste marked, både for import og eksport, og det måtte derfor blive Tyskland, der kom til at sætte priserne her i landet, hvorved det kunne skalte og valte med vort økonomiske liv efter behag. Der var ganske vist ved tyskernes løfter til den danske befolkning sagt, at man ikke ville blande sig i Danmarks indre anliggender, og om nogen direkte fastsættelse af priserne her i Danmark fra tysk side blev der ej heller tale. Men indirekte skete det ved, at tyskerne kunne erklære sig villige til f.eks. at betale mere for danske eksport-

C. V. Bramsnæs (f. 1879) blev cand. polyt. i 1914 og trådte derefter ind i Det statistiske Departement. Et par år forinden var han blevet medlem af hovedbestyrelsen for Socialdemokratisk Forbund, og fra 1918-39 var han partiets repræsentant i Landstinget. Bramsnæs deltog i talrige internationale kongresser, hvor økonomiske problemer drøftedes, således både i Washington og senere i Genève. Han var finansminister 1924-26 og igen 1929-33 i ministerierne Stauning, og fra 1933 kgl. direktør og fra 1936 formand for direktionen i Danmarks Nationalbank.

varer; dette behøvede ikke at påvirke det tyske prisniveau, idet blot den afgift eller toldsats, der hidtil var opkrævet af en sådan import i Tyskland, nu bortfaldt, og hvad angår de tyske eksportvarer, kunne Tyskland ved at lade tilskuddet bortfalde betinge sig højere priser for disse varer her i landet. Alt dette kunne således ske, uden at det tyske prisniveau ændredes, og uden at forholdet mellem danske kroner og tyske mark forandredes - m.a.o. den noterede kurs på tyske mark af 208 kr. pr. 100 rmk. var, målt med prisniveauerne i Tyskland og Dan-

mark, for høj, eller, som man også kan udtrykke det, målt med danske kroner var reichsmarken overvurderet.

Det var på denne baggrund, de økonomiske forhold mellem Danmark og Tyskland nu efter besættelsen skulle udvikle sig.

Hvorledes så man nu på disse forhold her i landet? Den 8. april, aftenen før besættelsen, da de tyske hære stod opmarcherede ved vor grænse for få timer efter at sætte sig i bevægelse, holdt nationalbankdirektør Bramsnæs i radioen et foredrag, hvori han pegede på den fare for inflation, der var forbundet med, at priserne på varer og lønninger under vareknaphed fik lov at stige; en prisforhøjelse måtte fordyre produktionen, og skulle denne til enhver tid være rentabel, måtte ny prisstigning blive følgen. Således blev »den onde cirkel« (the vicious circle) sat i gang. Dette ord blev i den følgende tid ofte citeret, som oftest dog kun, når det drejede sig om forhøjelse af lønninger, derimod mindre, når der var tale om forhøjelse af priserne på livsfornødheder.

Var foredraget allerede aktuelt den 8. april, blev det det endnu mere den følgende dag. Man var nu klar over, at vareknapheden måtte blive større, at produktionen dermed let kunne gå i stå, at arbejdsløsheden kunne øges, og at priserne meget vel kunne stige. Regeringen, der snart omdannedes til at indbefatte repræsentanter for de forskellige partier, lagde da også sit program herefter; man ville holde prisniveauet fast,

hindre inflation og dog samtidig skabe øgede muligheder for arbejde. Disse synspunkter kom til orde i det kompleks af love, der i maj 1940 forelagdes Rigsdagen og vedtoges af denne. Efter disse begrænsedes det udbytte, aktieselskaber måtte give, i forhold til udbyttet de foregående år, man standsede den lønregulering efter pristallet, som arbejdere og arbejdsgivere kort efter krigens udbrud var blevet enige om, man oprettede et kreditfond, der skulle give lån til ny produktion, byggeri og andet arbejde til fremme af beskæftigelsen, og man vedtog en strengere prisreguleringslov, idet herefter nettoavancen hverken procentvis eller absolut måtte overstige den inden for den pågældende branche sædvanlige nettoavance for at nævne de vigtigste love.

På denne baggrund tager den holdning, regering og rigsdag indtog over for landbruget i de følgende måneder, sig ejendommelig ud, ja, betød på flere punkter et afgjort brud med det princip om prisstabilisering, som man havde lagt til grund ved lovene i maj 1940. Som nævnt var inden for landbruget misfornøjelsen stor allerede før besættelsen, hvad der kom til orde inden for dets sædvanlige organisationer, men ganske særlig inden for L. S. Man ønskede højere eksportpriser for derved at få dækket de øgede produktionsomkostninger, idet man, da landbruget var indrettet på en forædling af tilførte råstoffer, klagede over misforholdet mellem stigningen i prisforholdet mellem ind- og udførte varer.

Efter besættelsen kunne der ikke blive tale om, at landbruget kunne få væsentlige tilførsler; det måtte i hovedsagen indrette sig på at hvile i sig selv ved at indskrænke sin produktion, og den megen tale om misforholdet mellem stigningen i landbrugets ind- og udførselspriser måtte derfor høre op; nu blev slagordet, at landbrugets produktionsomkostninger skulle dækkes. Men landbrugets produktion består jo af mange grene; steg kornpriserne, måtte andre priser, som f.eks. flæskepriserne sættes op, og steg de priser, landbruget kunne opnå på flæsk, kunne herigennem kornprisen blive for lav; det var derfor et meget ubestemmeligt begreb »landbrugets produktionsomkostninger«, forskellige som de også måtte være for store og små landbrug.

I begyndelsen af juli sattes smørprisen op, og kort efter fulgte den ulykkelige kornlov af juli 1940, hvorved det korn, landbruget skulle aflevere til den danske befolknings forbrug, forhøjedes med ikke mindre end 50 %; hvad der høstede herudover, fritoges ved kornlovene

de følgende år for prisregulering (»frihandelskorn«) og måtte derfor få sin pris indirekte bestemt af, hvilke priser der fastsattes for smør, flæsk o.s.v. Kort tid efter, i oktober måned, kom der en yderligere forhøjelse af prisen på smør, der eksporteredes til Tyskland, hvad der også påvirkede prisen til danske forbrugere; lederen af L. S., Knud Bach, der kort forinden efter indbydelse var rejst til Tyskland, tiltog sig »æren« herfor, medens det fra anden side hævdedes, at tyskerne var gået ind på prisforhøjelsen ved de sædvanlige forhandlinger med de danske landbrugsorganisationer.

Det får stå hen, hvor ansvaret for disse forhøjelser på landbrugsvarer i 1940 ligger, om de ligger hos regering og rigsdag, landbrugets organisationer eller besættelsesmagten, alt dette er endnu ikke oplyst - givet er det, at landbruget nu fik en begunstiget stilling i sammenligning med mange andre erhverv og hermed undtoges fra de regler, prisreguleringsloven i øvrigt byggede på. Medens denne kun tillod erhvervene sædvanlig nettoavance, forrentede landbruget sig efter landøkonomisk driftsbureau med følgende procentsatser af den bogførte værdi (opgjort efter ejendomsgruppernes andel af det samlede landbrugs areal):

I høståret	1939-40	5,0 pct.
-	1940-41	9,8 -
-	1941-42	6,6 -
-	1942-43	8,9 -
-	1943-44	10,8 -

Selv om forrentningen således svingede noget med høstudbyttets størrelse, vil det ses, hvorledes landbrugets udbytte i alle årene var langt større, end tilfældet var før krigen, og det i en periode, hvor renten var faldende. Om nedsættelse af priserne var der ikke tale - tværtimod steg de noget, om end ikke meget i de følgende år.

Med landbrugslovgivningen 1940 var man for alvor begyndt at slippe inflationen løs. Hvor var programmet om prisstabilitet fra maj 1940 nu henne? Når befolkningens livsfornødenheder steg så stærkt, måtte man også tillade arbejdslønnen at stige, idet det ellers ikke ville være muligt for arbejderne at betale de høje priser på livsfornødenheder. I den typiske arbejderfamilie, hvis forbrug lægges til grund for beregning af leveomkostningerne, udgør udgifterne til fødevarer ca. 30 pct. af samtlige udgifter. Det officielle indekstal for leveomkostningerne

som helhed og for udgifter alene til fødevarer var henholdsvis:

April	1940	129	123
Januar	1941	151	157
April	-	154	161
Januar	1942	162	166

Man vil se, ikke alene, hvorledes den store stigning sker i 1940 efter besættelsen, men også, hvorledes udgifterne til fødevarer stiger stærkere end de øvrige leveomkostninger og efterhånden trækker det samlede udgiftstal i vejret.

Det system af varierende afgifter og tilskud, som Tyskland havde for derved at holde det indenlandske prisniveau konstant, kunne i og for sig meget vel være anvendt til også at holde det danske prisniveau i ro. Man vil imidlertid af det her sagte forstå, at Tyskland valgte at nedsætte afgifterne for de varer, det importerede fra Danmark, og dermed forhøje priserne på vore eksportvarer; omvendt faldt tilskuddene til eksporten bort, hvorved vore importvarer steg. Denne politik fra Tysklands side var selvsagt ikke alene dikteret af, at man på denne Måde kunne imødekomme det danske landbrugs ønsker om højere priser, men også af, at man i hvert fald forbigående havde mulighed for at øge indførselen fra og mindske udførselen til Danmark. Sættes grundtallet for 1935 til 100, var umiddelbart forud for besættelsen priserne for vore importvarer steget til 204, men for vore eksportvarer kun til 117. I den følgende tid skete der følgende ændring:

	Importvarer	Eksportvarer
Marts 1940	204	117
December 1940	220	184
Marts 1941	223	196
December 1941	246	205

Hen på sommeren 1941 var man kommet til en vis prisstabilitet, så at i sammenligning med 1939 importvarerne var steget med ca. 110 %, eksportvarerne med ca. 80 %. Selvom man havde truffet forskellige ordninger, hvorved priserne på landbrugsvarer til hjemligt forbrug holdtes nede under eksportvarepriserne, ordninger, der dog delvis be-

taltes af den danske befolkning som helhed, var leveomkostningerne dog steget med ca. 60 %, samtidig med at forbruget var indskrænket, og man havde været tvunget til at gå over til ringere erstatningsvarer.

Den prisudvikling, som således fandt sted i besættelsens første år, var, som nævnt, betinget af, at reichsmark i relation til kronen var overvurderet ; det danske modtræk måtte da ganske naturligt blive at få valutakursen ændret for på denne måde at lukke prisstigninger ude. Dette søgtes da også gennemført.

I sommeren 1940, da mange i Danmark anså Tyskland som den kommende sejrherre og »storrømmet« som en ikke fjern realitet, fremsattes fra tysk side den tanke, at Danmark og Tyskland skulle indgå en mønt- og toldunion. Tanken blev i nogle kredse her i landet modtaget med velvilje, afvistes i hvert fald ikke straks. Ved en sådan union måtte afgifter, told og tilskud naturligvis falde bort og prisniveauerne i Danmark og Tyskland blive nogenlunde de samme; dette vil sige, at om man fastholdt den herskende valutakurs på 208 kroner til 100 reichsmark, måtte prisniveauet i Danmark yderligere stige stærkt. Skulle noget sådant forhindres, måtte kursen på reichsmark derfor nedsættes her i landet. Hvad ville da være den rette kurs? Et sagkyndigt udvalg undersøgte dette spørgsmål og kom til det resultat, at kursen på tyske mark her i landet burde nedsættes med ca. 35 %, hvad der ville give en valutakurs på 140 pr. 100 rmk. og ikke som da 208 kr. Ved en valutakurs på 140 ville man få nogenlunde overenstemmelse mellem prisniveauerne i Danmark og Tyskland, som de da var.

Nå, mønt- og toldunionen interesserede færre og færre, efterhånden som nyheden sivede ud, og man mærkede stemningen blandt folk over for en sådan fast tilknytning til Tyskland. Men ideen om ændringen af valutakursen levede videre, idet man i en nedsættelse af kursen på tyske mark havde et middel til at holde igen på prisstigningen her i landet. Man forhandlede og forhandlede derfor med tyskerne herom, men dels havde landbruget her i landet som eksporterhvervet interesse i at få så høje priser for sine varer som muligt, dels var Tyskland meget utilbøjelig til at se kursen på danske kroner forhøjet. Det ville over for udlandet tage sig ud, som om det stod ilde til med de økonomiske forhold i Tyskland, når således kursen på fremmede penge sattes op, ja, det kunne også i Tyskland selv fremkalde frygt for markens fremtid. Forhandlingerne trak i langdrag og afsluttedes først i begyndel-

sen af 1942, da i januar kursen på tyske mark og dermed også på anden valuta nedsattes med de ca. 7½ %, hvormed den var forhøjet ved krigsudbruddet i september 1939; da landbruget betingede sig, at det vedblivende måtte have de samme priser for de eksportvarer, hvis priser aftaltes i mark, gik Tyskland ind på i tilsvarende grad at forhøje disse priser. Hermed gik tyske mark ned til 191,80 kr. pr. 100 mark.

Nogen større virkning på prisniveauet kunne en så ringe kursforbedring på det daværende tidspunkt naturligvis ikke øve. Men nok så vigtigt var det, at Tyskland under de langstrakte forhandlinger afgav løfte om at undgå yderligere prisforhøjelser, et løfte, der også blev holdt. I marts 1945 var indekstallet for vore importvarer på 257, så at priserne kun steg nogle få procent i krigens sidste år; langt den største prisstigning sker derfor inden efteråret 1941.

Hvad der gjaldt det danske landbrug, gjaldt også andre erhverv, der producerede levnedsmidler, fiskeri og gartneri. Inden for disse fag steg da også indkomsterne stærkest.

Medens vor handel med udlandet før krigen kun for en fjerdedels vedkommende foregik med Tyskland, kom dette land til at spille en så stor rolle under besættelsen, at vor handel med Tyskland udgjorde $\frac{4}{5}$ af hele vor handel med udlandet. De øvrige lande, vi handlede med, var væsentlig de andre skandinaviske lande, efter aftaler der måtte godkendes af Tyskland. Således havde dette land »sat« sig på vort hele udenlandske samkvem, kunne dirigere varer her og der og bestemme priser.

Som krigen gik på, måtte de kvanta, der omsattes, ret naturligt blive mindre og mindre. Ganske vist holdt værdien af udenrigshandelen sig så nogenlunde oppe. Medens 1939 værdien af indførselen var 1740 mill. kr. og af udførselen 1578 mill. kr., var den i 1944 kun svundet ind til henholdsvis 1168 og 1346 mill. Kr. Imidlertid var, som oven-

Walter Funk (f. 1890) er journalist af profession, og var fra 1922-30 redaktør ved Berliner Börsen-Zeitung. I 1931 blev han optaget i det nationalsocialistiske parti, hvor han hurtigt blev en af Hitlers nærmeste medarbejdere. 1933 udnævnt til rigspressechef og statssekretær i rigsministeriet for folkeoplysning og propaganda. Da dr. Schacht måtte vige posten som økonomiminister, overtog dr. Funk den fra januar 1938. Samtidig blev han chef for den tyske rigsbank. Det praktiske resultat af Funks økonomiske politik var, at de besatte Lande blev udplyndret, indtil der ikke var mere tilbage, og som motto udtalte han selv: »Det økonomiske system i Europa må organiseres på en sådan måde, at detsikrer det tyske folk den højeste mulige levestandard«. I dag står Funks navn blandt de 24 store krigsforbrydere, som skal dømmes i Nürnberg.

for nævnt, priserne for vore eksport- og importvarer steget stærkt i de mellemliggende år, og, ser vi på, hvor store kvanta der omsattes, så var 1944-udførselen kun ca. 45 % og indførselen endog kun ca. 35 % af, hvad den var 1939.

Man vil bemærke, at udførselen holdt sig bedre oppe end indførselen; medens i normale tider værdien af indførselen altid vil være større end værdien af udførselen, sker der under besættelsen en forskydning heri, idet værdien af udførselen bliver større end værdien af indførselen. Allerede heri ligger, at Danmark måtte få et tilgodehavende i Tyskland, og det blev Nationalbanken, der fik det på det danske samfunds vegne. Handelen med Tyskland foregik som bekendt på basis af clearing, der i sit princip går ud på, at værdien af ind- og udførsel og de øvrige betalinger, to lande har at yde hinanden, skal udlignes; ikke mindst havde Tyskland i de foregående år været ivrig for at slå fast, at det ikke kunne indføre varer, uden at det udførte varer for samme beløb. Skulle dette princip være anvendt på clearing mellem Danmark og Tyskland, måtte følgen være blevet, at Nationalbanken ikke havde udbetalt danske kroner til eksportører, før der gennem en eksport af varer fra Tyskland til Danmark var skabt et dansk tilgodehavende i Tyskland. Men efter statens ordre udbetaltes der til de danske eksportører danske kroner, selv om Tyskland ikke havde noget til gode her i landet. På denne måde kom Nationalbanken til over clearingkonto at give lån i det omfang, bankens tilgodehavende hos Verrechnungskasse i Berlin steg, og det vil sige, at om det viser sig umuligt at få tilgodehavendet på clearingkonto hos Tyskland ved fredsslutningen, bliver det den danske stat, der gennem sin garanti til Nationalbanken kommer til at betale for de fisk, grøntsager, flæsk, o.s.v., som i besættelsesårene er eksporteret til Tyskland, uden at vi har fået modydelse i varer.

Det beløb, Danmark havde på clearingkonto med Tyskland, da dette land var besejret, var ca. 3 milliarder kroner. Tallet er så stort, at man vil kunne forstå, at et sådant tilgodehavende ikke alene kan være opstået ved, at værdien af vor eksport har været større end værdien af importen fra Tyskland. Dette er da ej heller tilfældet. Som krigen tog til i voldsomhed, havde Tyskland ikke alene brug for vore eksportvarer, men også for vor arbejdskraft. Nogle arbejdere vandrede til Tyskland og arbejdede her; en del af deres fortjeneste kom over clearingkonto hjem til deres familier her i landet. Nok så vigtigt blev det dog, at

Tyskland forlangte industriarbejder udført i virksomheder her i landet, idet de selv leverede råvarer hertil; den færdige vare udførtes derpå til Tyskland. Man mener, at disse »ekstraordinære industriarbejder«, der omfattede syning af uniformer, skibsreparationer, automobilreparationer o.s.v., løb op til over 1 milliard kroner; også dette beløb blev skrevet på clearingkonto, da forarbejdelsen her i landet kan siges at være udført til Tyskland.

Når Danmark således endte med at have 3 milliarder kroner til gode på denne konto, betyder det naturligvis ikke, at den voksede jævnt gennem de 5 år; som Tyskland kunne levere mindre og mindre, samtidig med at det, som krigens kår blev hårdere, mere og mere fik brug for vore varer og vor arbejdskraft, måtte tilgodehavendet på clearingkonto vokse; i 1943 steg det alene med 876 mill. kr. Hos mange, ikke mindst hos sådanne, der fra første færd stillede sig tvivlende over for muligheden af en tysk sejr, måtte disse voksende tilgodehavender i Tyskland naturligt vække betænkeligheder; de måtte derfor spørge, om det nu også var nødvendigt stadig at udbetale eksporterhvervene hele

Nørrejyllands åbne, hvide badestrand med klitrækkernes vindblæste sandbjerge og hist og her et sommerhus, gemt mellem marehalmens blågrå tæpper, blev i sørgelig grad skamskændet af alt det djævelskab, som tyskerne anbragte netop her - betalt med danske penge. Kanonrør som det, billedet viser, kan se truende nok ud. Alligevel ville de næppe have kunnet »beskytte« os. Vore befriere skulle nok have fundet vejen frem, hvis de havde gennemført den invasion, vi alle ventede på!

beløbet for deres varer. Tanken om at lade eksportørerne selv bære en del af risikoen afvistes dog fra landbrugets side; mange vil sikkert endnu erindre, at fhv. Statsminister Madsen-Mygdal ved et møde stod op og sagde omtrent følgende: Tidligere var det galt, når vi skyldte udlandet penge, - nu skal det også være galt, når vi har penge til gode i udlandet. - Med sådanne fraser lod man sig nøje. En virkelig diskussion om et så delikat emne kunne jo også vanskelig komme i gang under de daværende forhold.

Dog - det var ikke alene over clearingkontoen, Tyskland omstillede dansk erhvervsliv; det skete, som ovenfor nævnt, også over kontoen: Forskellige debitorer, værnemagtskontoen. Det var over disse to konti, Danmark kom til at levere varer og arbejde til tyskerne, og det er på disse to konti i Nationalbanken, man umiddelbart kan aflæse det bogførte tilgodehavende. Sondringen mellem clearingkonto og værnemagtskonto skriver sig naturligvis fra, at allerede før krigen handlede Danmark med Tyskland over clearing, havde altså en clearingkonto i beskedent omfang, snart aktiv, snart passiv. Først d. 9. april derimod kunne værnemagtskontoen komme, idet der her bogførtes de beløb, der krævedes af Nationalbanken til den tyske hær i Danmark. Værnemagtskontoen var således fra et dansk synspunkt i sin oprindelse en »indenlandsk« konto, men som tiden gik, blev det i mange tilfælde ret tilfældigt, om en udgift blev posteret på værnemagts- eller clearingkonto; ligeledes kan man anføre, at værnemagtskontoen er ført i danske kroner, clearingkontoen i reichsmark, men også i denne henseende er der undtagelse.

Selv om der således ikke er noget aldeles skarpt skel mellem de to konti må dog værnemagtskontoen karakteriseres som »indenlandsk«. Hvad der særlig har bragt denne konto i vejret, så at den ved udgangen af april 1945 udgjorde henad 5 milliarder kroner, var de store befæstningsanlæg, det tyske militær forlangte udført her i landet, som frygten for invasion i Jylland voksede i disse kredse. Derfor steg værnemagtskontoen 1943 med godt 1 milliard kroner og 1944 med omtrent 2 milliarder kroner. Man regner, at der under denne konto udførtes entreprenør- og byggearbejder for ca. 1500 mill. kr., leveredes vognmandskørsel og anden transport for 4-500 mill. kr., medens der udførtes reparationer på her stationerede skibe, automobiler etc. for 5-600 mill. kr. Hertil kommer så betaling ved køb af materialer, betaling ved

ekspropriationer o.lign., medens fødemidlerne til de her stationerede tyske tropper for største delen er opført som en eksport af varer på clearingkonto; derimod blev soldaternes sold opført på værnemagtskontoen.

Men ikke alene ved hjælp af de midler, Danmark således selv måtte stille til tyskernes disposition, rådede disse over varer og arbejdskraft; hvor penge ikke alene kunne gøre det, trådte ordren til - særlig erindrings man befalingen fra den tyske hærs øverstbefalende af 6. oktober 1943, hvorefter strejker forbødes, samtidig med at der pålagdes danske virksomheder en pligt til leveringer til tyskerne, når disse ønskede sådanne, og disse leveringer skulle gå forud for andre.

Undertiden har man set det fremhævet som en fordel, at ved disse tyske krav blev arbejdskraften her i landet beskæftiget, så at den frygt for arbejdsløshed, der i maj 1940 var kommet frem, ikke blev til virkelighed. Det skal indrømmes, at man på denne måde nåede op på stærk beskæftigelse; da denne i sommeren 1944 var størst, var arbejdsløshedsprocenten nede på kun 2 %, så at man vel nærmest må tale om overbeskæftigelse, hvorfor da også arbejdslønnen i mange tilfælde steg op over den fastsatte tarifløn. Men var dette så godt? Hvad fik det danske samfund herfor? Det fik befæstningsanlæg, der igen bliver at sløjfe, det hjalp med til tysk krigsproduktion o.s.v., men varige goder for hele denne arbejdsindsats fik vort samfund ikke.

Den regelmæssige produktion gik under alt dette mere og mere i stå; der byggedes kun alt for få beboelsesejendomme, fordi materialer manglede, vedligeholdelse af maskiner og jernbanemateriel måtte udsættes, og dog forøgedes pengeindkomsterne. Her over for stod en stadig mindre varemængde, dels fordi varelagrene efterhånden tømt, dels fordi produktionen for det daglige livs behov blev mindre. Gennem rationering og priskontrol over for de varer, som brugtes af befolkningens brede lag, søgte man at hidføre en retfærdig fordeling og holde igen på priserne - i hvor høj grad det lykkedes, skal ikke her undersøges. Her skal blot påpeges, at som varelagre bortsolgtes og ikke igen kunne suppleres op, som maskiner ikke kunne fornyes - kort sagt, som den hidtil i varer bundne kapital omsattes i penge, opstod de »ledige penge«. Men disse kom også gennem den opsparing, der fandt sted i disse år, særlig hos dem, der først fik de stigende indkomster, idet det nu engang er lettere at opspare, når ens indkomst stiger stærkt.

Den danske befolknings indkomst steg fra omtrent 5 milliarder kr. i 1939 til 8,5 milliarder i 1944. Men denne indkomststigning fordelte sig meget ujævnt. Sættes indkomsten for den pågældende befolkningsklasse i 1939 lig 100, var den 1944 for fiskere 339, for gartnere 247, for gods- og gårdejere 220, for tjenestemænd derimod kun 126 og for personer uden erhverv (rentnydere o.lign.) 120. Medens medhjælper og arbejdere inden for landbrug og gartneri så deres indkomster øges omtrent i samme forhold som lederne i disse erhvervsgrøner, steg arbejderlønninger i håndværk og industri kun med ca. 50-60 %. Spænding mellem by og land såvel som mellem de forskellige befolkningslag måtte ved denne udvikling øges. Og hvad der gælder indkomsten, måtte også gælde formuefordelingen, idet formuen naturligvis er vokset stærkest i de befolkningsklasser, der i de forløbne krigsår har fået de store indkomster.

Den nydannede pengekapital såvel som den varekapital, der ved salg af lagre o.s.v. antog pengeform, skulle gerne igen virke i ny produktion; men da mulighederne herfor som følge af varemangelen var stærkt begrænsede, blev pengekapitalen »ledig«.

Man har under besættelsen talt meget om »ledige penge«, - taler for den sags skyld stadig derom den dag i dag, og det forståeligt nok. At man kunne have penge, som der ikke var brug for, var så stridende mod tilvante begreber, at man meget vel begriber den opsigts, dette ord vakte.

Der hersker imidlertid meget forskellige opfattelser af, hvad »ledige penge« er. Mange er tilbøjelige til at identificere dem med, hvad Tyskland efterhånden er kommet til at skylde Danmark, hvad dog ikke er rigtigt. Sandt nok, havde Tyskland sendt os varer, så at de store tilgodehavender ikke var opstået, kunne der vel vanskeligt være kommet »ledige penge«. Men det er ikke alene varemængden, men også priserne, det kommer an på, når man taler om, at penge bliver ledige, thi ledige bliver de først, når der ikke er brug for dem som omsætningsmiddel. I samme grad prisniveauet derfor er steget her i landet, behøves der flere penge, hvad der er kommet til udtryk i en stigende, omløbende seddelmasse og stigende afregning af check. Som priserne derfor er steget, er de »ledige penge« blevet færre i tal, og tænker man sig, at varemængden bliver den samme som nu, men at priserne i den kommende tid får lov til at stige og stige, vil der komme den tid,

da »ledige« penge ikke mere er ledige. Når derfor varemængden, som tilfældet var under krigen, aftager, vil tendensen gå i retning af, at priserne stiger, fordi folk nu er tilbøjelige til at ville købe noget for deres penge.

»Ledige penge« vil således med aftagende varemængde indebære en fare for prisstigning, idet de søger over i allerede bestående anlæg; under krigen måtte de derfor virke til stigende priser på varer og ejendomme og, for så vidt de søgte over i obligationer eller aktier, lavere rente.

Den pengeregighed, der skabtes, satte sig spor i det daglige liv; mange havde råd til at købe, hvad de tidligere ikke kunne tillade sig, teatrene spillede for fulde huse o.s.fr. - det var mindelser om gullasch-tiden fra forrige krig, der også nu viste sig.

Særlig viste pengeregigheden sig i banker og sparekasser. Her betalte folk deres lån tilbage, og samtidig steg indskuddene. Som eksempel på det første kan nævnes, at fra marts 1940 til marts 1945 faldt bankernes udlån med $\frac{1}{4}$, men endnu mere udpræget er øgningen i indlån. Disse var (i mill. kr.) i

		Banker	Sparekasser
Marts	1940.....	2349	2168
»	1941.....	2687	2188
»	1942.....	3197	2424
»	1943.....	3617	2711
»	1944.....	4519	3141
»	1945.....	5397	3749

Man bemærker, at stigningen i sparekassernes indlån kommer senere end bankernes og er ikke så stor; dette er naturligt, da sparekassernes publikum er et andet end bankernes.

Men hvori kunne nu pengeinstitutterne anbringe disse midler? Lånerne blev, som nævnt, efterhånden færre og færre; enten måtte derfor banker og sparekasser søge at holde sig indlån fra livet ved at nedsætte indlånsrenten eller begrænse det beløb, der kunne indsættes - begge dele skete -, eller også måtte pengeinstitutterne købe obligationer, hvorved kursen på disse steg, og kapitalrenten derved blev lavere. Man ser da også, at banker i de 5 år forøgede deres beholdning af

obligationer med ca. 1400 mill. kr., sparekasserne deres med ca. 1100.

Pengeregigheden, de »ledige penge«, gav sig altså udtryk i faldende kapitalrente. Den effektive rente var således

		Stats- obligationer	Kreditforenings- obligationer
Marts	1940.....	5,92	5,79
»	1941.....	4,42	4,47
»	1942.....	4,31	4,30
»	1943.....	4,37	4,39
»	1944.....	4,00	4,09

Medens renten havde været stigende under den pengestramhed, der havde været i krigens første halvår før besættelsen, tager faldet kort efter besættelsen fart, så at det bliver mellem $1\frac{3}{4}$ -2 %.

Dette måtte føre til omfattende konverteringer. Stat og kommuner konverterede, såvel som kreditforeningerne; i disse sidste konverteredes ca. $\frac{1}{5}$ af lånene, i alt 1118 mill. kr., i løbet af tiden til 31. marts 1945. Kun i enkelte tilfælde fandt der en serievis konvertering sted - den øvrige konvertering skete enkeltvis, idet banker stillede sig afvisende over for at være med til således at bringe rentefoden ned. Det er også tvivlsomt, om det under de forhold, der herskede, var heldigt med et sådant fald i landets kapitalrente. I forvejen blev obligationsejerne på grund af prisstigningen hårdt ramt, ligesom rentefaldet gik ud over legater og forsikringselskaber. Dertil kom, at en rentenedsættelse vil altid tendere mod at øge aktiviteten i det økonomiske liv; men det behøvede man ikke nu, hvor tyskerne gennem deres rутten med penge fik alle arbejdere beskæftiget og priserne drevet op. Spørgsmålet bliver også, om vi i den kommende tid kan fastholde så lav en rente som nu, idet en stigning i rentefoden må ventes at have depressive virkninger.

Når virkningen af de ledige penge på prisniveau og kapitalrente dog ikke var stærkere, end tilfældet blev, skyldes det i første række de pengebindingslove, der i juli 1942 gennemførtes, og som skærpedes i 1943. Efter disse pålagdes det banker og senere sparekasser at holde en langt større kasse, end der var påbudt i henholdsvis bank- og sparekasselov, idet denne øgede kasse sattes i forhold til de stigende indskud, de pågældende institutioner havde fået. Ud over denne øge-

de kasse, der skal holdes som indskud i Nationalbanken, erklærede denne bank sig villig til at modtage fra banker og sparekasser på 6 måneder frivillige indlån mod en beskeden rente. Af disse sidste inde stod marts 1945 800 mill. kr., og desuden var der bundet på folio i Nationalbanken en tvungen kasse fra banker på 1700 mill. kr. og fra sparekasserne 200 mill. kr.

En »nedkuling« af ledige penge - udtrykket blev naturligvis brugt af en venstremænd, da pengebindingslovene var til behandling i folkettingen - fandt også sted fra statens side, idet denne optog lån af meget forskellig længde; provenuet heraf indsattes i Nationalbanken på særkonto.

Da staten særlig i krigens første tid også optog lån til fremme af beskæftigelsen o.lign., steg herigennem den indenlandske statsgæld fra 806 mill. kr. til i marts 1945 3385 mill. kr., medens den udenlandske statsgæld holdt sig ret uforandret; dog må det erindres, at i nogle tilfælde har der ikke kunnet betales renter heraf. I alt menes statsgælden at være steget fra 1,6 milliarder til godt 4 milliarder kr. i 1945, uden at medregne den garantiforpligtelse, som staten har på ca. 8 milliarder kr. over for Nationalbanken. På den anden side havde staten på dette tidspunkt indestående i alt 2,8 milliarder hos sin bankforbindelse Nationalbanken.

III

Skal man søge at gøre det finansielle resultat af besættelsen op, kan dette ske under flere synsvinkler. Trods opspisning af lagre er den danske befolknings forbrug nedsat med ca. 20 %; de direkte krigsskader på bygninger og fabrikker opgjordes ved udgangen af 1944 til ca. 85 mill. kr. Bygnings- og investeringsvirksomheden er i krigsårene blevet mindre og mindre, og selv om kapitalen, udtrykt i penge, er steget, fordi priserne som helhed er steget, er realkapitalen mindsket.

En Række sådanne karakteristiske træk kunne fremdrages, men man ønsker i første række et enkelt tal, der kan give et samlende udtryk for, hvad besættelsen har kostet vort land. Man kunne være tilbøjelig til at finde dette i de ca. 8 milliarder kr., Tyskland skylder Nationalbanken - og dermed også staten som garant - på clearingkonto og konto: Forskellige debitorer. Men de 8 milliarder ville ikke forslå. Man måtte tage i betragtning, at kronens værdi i de forløbne år er ændret, så at man ikke

I oktober 1941 optog staten det såkaldte »beskæftigelseslån« - Danmarks største lån - der indbragte staten i alt 627 mill. kr. Hensigten med dette lån var at stille lånebeløb til rådighed for private, som ville iværksætte arbejder, der kunne tjene til at sætte beskæftigelse i gang, f.eks. grundforbedringsarbejder, reparationer på ejendomme, nyetablering af industrielle foretagender samt opførelse af forretnings- eller beboelsesejendomme i de kvarterer, der var udset til sanering. - Landsforeningen til Arbejdsledsheds Bekæmpelse (bedst kendt under forkortelsen L.A.B.), der blev startet på privat initiativ umiddelbart før den anden verdenskrigs begyndelse, indledede samtidig en kampagne for at fremme beskæftigelsen i forbindelse med udnyttelsen af den lånemulighed, staten gav. Billedet viser en plakat, tegnet af Storm P., hvor han på sin særlige måde fortæller os, hvordan man bedst sætter arbejde i gang.

REGNING FRA FORRETNINGEN DANMARK	
til Herr A. HITLER (i Likvidation)	
Leveret Varer fra 9.4.40 til 31.12.40.	Kroner.
400,000 Stk. Kvæg	
780,000 Stk. Grise	
24,000 Stk. Høste	
140,000 Tons Plækeved	
50,000 Tons Smør	
70 Mill. Smør EG	
Heraf henstår ubetalt på Clearing-Conto i National- banken.....	420,000,000
Deres Repræsentant i Dan- mark, Wehrmacht, har endvidere udstedt dækningsløse Checks (Reichskreditkassenscheine)	400,000,000
til et beløb af.....	820,000,000
Talt	820,000,000
Vi ser os nødsaget til at standse Leveringen af yderligere Værepartier medmindre vi i den nærmeste Fremtid modtager et passende Afdrag. Iøvrigt afventer vi Likvidationens Resultat.	

Forretnings-Betingelser i Hitlers Europa

1. "Det økonomiske System i Europa maa organiseres paa en saadan Maade, at det sikrer det tyske Folk den højest mulige Levestandard."—*Rigsøkonomiminister Dr. Funk.*

AT ANVENDE EFTER (HITLERS) BEHAG:

2. (a) "Den hastige og omfattende Stigning i Levestandarden, der er Tysklands Maal under den europæiske Nyordning, vil ikke blive nået paa andre højuddviklede Nationers Bekostning."—*Karl Megele i Berliner Börsen-Zeitung.*

(b) "Jeg betragter det som en af de vigtigste Fremtidsopgaver i Norge at forhøje Arbejdslosten og nedsætte Lønningerne i de Industrier, hvor Lønnen gennem Fagforeningernes Indflydelse truer med at ruinere Industrien."—*Carlo Otto, Direktør for den tyske økonomiske Civiladministration i Norge.*

3. (a) "Hverken det kæmpende Kontinent eller Tyskland ønsker at fortsætte Selvforsvarspolitikken som Bølge for Efter-Krigens økonomiske Forhold."—*Dr. Landfried, en Tænk i Heltide.*

(b) "Tyskland ønsker, at andre Nationer skal leve, men ikke paa Tysklands Bekostning. Europa maa afskære sig selv fra internationale Forbindelser og stræbe henimod en rent europæisk Økonomi."—*Bremser Nachrichten, 9.12.40.*

I TILFÆLDE AF UOVERENSSTEMMELSER:

4. "Ret er, hvad der er i det tyske Folks Interesse. Uret hvad der skæder det."—*Rigsjustitsminister Dr. Frank.*

For at gøre det klart for de danskere, der ikke fuldt ud forstod det skæbnsvangre skråplan, besættelsen i økonomisk henseende førte os ud på, sendte Royal Air Force os ovenstående flyveblad. Tydeligere kan det næppe siges: Forretningen Danmark har til herr A. Hitler, der formodes at være ude af stand til at opfylde sine forpligtelser, leveret varer til et beløb af 820 millioner. Så meget havde tyskerne kostet os - og det var ikke slutsummen! For hver dag kom der kæmpesummer til, og den endelige regning, der ikke engang kan skrives på nærværende tidspunkt, vil langt overstige menigmands fatteevne. Den 9. april 1940 blev os en dyr dag!

at de forskellige landes krav skal opgøres efter priser i 1938; opgjort på denne måde er det af Danmark anmeldte krav kun 7,8 milliarder kroner. Dette bliver altså, om det anerkendes af kommissionen, det tal, der kommer til at lægges til grund for Danmarks andel i de erstatninger, Tyskland skal yde; hvor meget af de 7,8 milliarder kroner Danmark til sin tid får, er derfor på nærværende tidspunkt ganske umuligt at sige, men tænker man på de erstatningskrav, andre lande, der er hårdere ramt af krigen end vort land, kan rejse, er det næppe mange procent af beløbet, Danmark får.

I bedste fald vil det utvivlsomt vare længe, før regnskabet for tyskeres erstatninger kan gøres op. Umiddelbart foreligger derimod det problem, hvorledes forholdet mellem staten og Nationalbanken med hensyn til de ca. 8 milliarder kr., for hvilke staten har givet garanti, skal ordnes, og dermed også spørgsmålet om de »ledige penge«; så længe disse findes, vanskeliggøres det at holde prisniveauet fast, lige som vi har set, at tendensen til faldende rente må fortsættes. Der er flere, måske mange, der ønsker faldende kapitalrente og stigende priser, og som derfor ikke vil opsuge de ledige penge, men hellere tage den rationering og regulering af den udenlandske handel og investering, som vi nu har haft i adskillige år. Andre vil mene, at det vigtigste problem i de kommende år vil være at få de ledige penge opsuget ved at pålægge en stor engangsskat på formuestigning eller på kapitalen, og ved at staten udbyder store indenlandske statslån; herved kunne da staten betale en sådan del af de 8 milliarder tilbage til banken, at de »ledige penge« forsvandt, idet disse, som tidligere nævnt, ikke udgør alle 8 milliarder, hvis prisniveauet skal søges stabiliseret på ca. 50 % over, hvad det var før krigen. Mange muligheder byder sig frem ved de forhandlinger, der i den kommende tid skal føres mellem stat og Nationalbank og mellem den danske stat og de andre allierede nationer. Før krigen var, som anført, statsgælden her i landet kun 1,6 milliarder kroner, så man vil forstå, at de kommende forhandlinger drejer sig om beløb af en sådan størrelse som ingen sinde tidligere, og udfaldet af forhandlingerne vil komme til at præge livet i Danmark i de kommende år.

Den danske kirke

Af professor, dr. teol. Flemming Hvidberg

I tyvernes mærkelige kalejdoskopiske periode var kirkelivet i Danmark ført videre i de gamle spor. Men trods alle anstrengelser for at opretholde det vidt forgrenede kirkelige arbejde mærkedes det i disse år mere og mere, at man var kommet på afstand af de tilgrundliggende vækkelser og det friske initiativ og nu nærmede sig en epigontid. Man begyndte at fejre jubilæer, ja i trediverne lød der en ligefrem klage over de mange jubilæer!

En besk kritik af det rådende kirkeliv førtes frem af kredsen omkring »tidehverv«, og flere og flere af den yngre præsteslægt kom fra midten af tyverne direkte eller indirekte under indflydelse af schweizerteologen Karl Barth (født 1886), der var teologisk professor i Tyskland. Den barthianske teologi er præget af respekten for forskellen mellem gud og menneske; al idealisme er efter yderliggående barthiansk opfattelse forløjethed. Karl Barths stærke personlighed og hans »dialektiske«

Indskriften, over Marmorkirkens portal angav grundlaget for den danske kirkes modstand. Diktatorers ord visner, som blad i høsten, men »Herrens Ord bliver evindeligt«.

teologi måtte nødvendigvis til sin tid komme til at træde frem som en faktor af betydning i den tyske kirkestrid, og allerede 1935 blev Barth udvist af Tyskland og modtog et professorat i Basel.

I øvrigt havde man her i Danmark i tyverne oplevet ikke lidt religiøs bevægelse. Men mest uden for kirken, i tilknytning til den diskussion om livsanskuelsesspørgsmål, der førtes med det fritænkeriske moderne gennembrud i halvfjerdserne som baggrund (Helge Rode, Reventlow, Ludv. Holstein, Edv. Geismar o.a.).

Op imod slutningen af tyverne var det, som om disse åndelige og mere eller mindre akademiske diskussioner forstummede, fordi den store verdenskrise bankede på Danmarks port og ikke mindst gennem arbejdsløsheden påkaldte hele det danske folks opmærksomhed. Det så ud, som om de store sociale problemer nu var kommet til at hvile på de europæiske samfund med en sådan tyngde, at disse ikke mere kunne bære dem, men måtte sprænges. særlig arbejdsløsheden måtte nødvendigvis komme til at berøre kirkens arbejde og gribe ind i dens daglige gerning på en sådan måde, at også dens forkyndelse bar mærke af det.

Følgen af de her nævnte momenter: en sig nærmende epigontid for det praktiske kirkeliv og tyngen af de store spørgsmål om menneskenes samliv, skabte i slutningen af tyverne og ind i trediverne en vis følelse af rådvildhed i de kirkelige kredse her i landet.

Hertil kom en følelse af kirkens afmagt over for hele den moderne tids problemer i videre forstand. En altudhulende kritik havde efterhånden sat alle de bærende livsværdier under debat, en altundergravende diskussion havde bragt pligt- og moralbud, som tidligere stod fast og var hellige, til at vakle; gamle hidtil urørlige grundsætninger blev mødt med spørgsmålet »hvorfor«. »Intellektualismen« havde bredt sig ud i de videste folkekredse.

Den moderne frie omgang mellem den unge mand og den unge pige på arbejdsplads, sportsplads og i forlystelseslivet stillede moralske krav, som de unge havde svært ved at honorere, ikke mindst da ansvarsfølelsen i udstrakt grad var svundet bort med religionen. En ny kønsmoral var ved at erobre den yngre generation.

Også i forholdet til arbejdet var gammel pligt og moral i nogen grad kommet i skred. Idealet var ved at blive det at eje sådanne »papirer«, at man kunne erholde ikke blot det daglige brød, men også behageligheder og luksus uden at arbejde. Og i virkeligheden kunde jo tusinder

Karl Barth (f. 1886) studerede teologi i Bern og senere ved forskellige tyske universiteter. Efter endt studium virkede han som præst i Schweiz i 12 år. Som følge af de stærke brydninger i tiden og under indtryk af Tysklands sammenbrud efter verdenskrigen 1918 udarbejdede Barth sit første skrift, »Römerbrief«, der indeholdt en voldsom kritik af den evangeliske forkyndelse og teologi. Efter studium af Søren Kierkegård omarbejdede Barth senere fuldstændigt denne bog. 1921 blev han udnævnt til professor i Göttingen, 1925 i Münster og 1929 i Bonn. Han udsendte en række skrifter, der vakte uhyre opsigt i teologiske kredse verden over, og han fik tilslutning, så at man sidst i tyverne kan tale om »Barthianisme«. 1933 udsendtes »Theologische Existenz Heute!«, et ætsende angreb på sammenblanding af kirkelige og politiske faktorer. Barth kunne ikke tolereres i Nazi-Tyskland, og han blev udvist, hvorefter han i 1935 blev professor i Basel og derfra rettede angreb mod den nazistiske afgudsdyrkelse.

af mennesker heller ikke få arbejde, selv om de ønskede det. Også for dem gjaldt det om at have »papirer«. Den grundsætning, at man skal arbejde for at få føden, var ved at blive sat ud af funktion.

Også i forholdet til det folkelige fællesskab var meget gået i stykker. Nationen var for masser af mennesker ingenlunde mere det samlede grundlag, der kaldte på de bedste kræfter i et folk, tværtimod var nationalfølelsen noget, der mødtes med mistro eller endog spot. Dens sange og symboler var blevet forgiftet for mange.

Man kan derfor også tale om en åndelig krise i slutningen af tyverne og i begyndelsen af trediverne, der berørte kirken dybt. Den havde imidlertid sine rødder langt tilbage i tiden og var ingenlunde noget specielt dansk fænomen. Tværtimod kan man sige, at de her nævnte forhold i nogen grad var med til at skabe den baggrund i Tyskland, der skulle til for den nazistiske bevægelses opkomst og sejr (sml. hertil Edv. Geismars nedenfor nævnte bog: Religiøse brydninger i det nuværende Tyskland. 1934).

Intet under derfor, at de af kirkens folk, som gav sig tid til at tænke lidt dybere over hele kirkens stilling i folket, nok kunne gribes af mismod og træthed; for var kirken ikke ved at blive en ruin, der knap nok var ærværdig? Var den ikke ved at blive stillet uden for det liv, der virkelig levedes i landet? De store folkemasser var jo i vid udstrækning fremmedgjort for dens overlevering og forkyndelse! Hvem hørte på præsterne? Og om de endda hørte, hvem regnede så med, hvad de sagde? Der meldte sig et snigende spørgsmål i hjertet: Hvad skal det hele blive til, og hvor går vejen frem?

Men følelsen af rådvildhed og træthed holdt sig ikke op gennem trediverne.

Der voksede efterhånden en ung præsteslægt op, som ikke i så høj grad var skræmt af disse spørgsmål. Den var heller ikke hemmet i sit

initiativ af den yderliggående barthianske teologi, men var ligesom »kommet på den anden side« af det negative i barthianismen.

En række spørgsmål udefra trængte sig desuden på med pludselighed, så der ikke blev megen tid til pessimistiske overvejelser.

Ved midten af trediverne kom »Oxfordgruppebevægelsen« til landet og skabte ved sine store møder et voldsomt røre, som gav genlyd i pressen. Bevægelsen satte her i landet ikke de frugter, som den gjorde i Norge, og meningerne var stærkt delte. Men den havde i al fald vist, at det var muligt at få de store skarere i tale om spørgsmål, der angik livsførelse og religion.

Blandt teologerne mærkedes i disse år en stadig stigende interesse for liturgiske spørgsmål, delvis under engelsk og svensk indflydelse.

Det økumeniske arbejde satte sit præg på sidste del af tredivernes periode, selv om den jævne mand i menighederne måske ikke havde så meget kendskab til dette eller forståelse af denne sags betydning, som præster og biskopper havde. Ved de to store verdenskirkekonferencer i Oxford og Edinburgh i 1937 øvede Danmark indflydelse i studiearbejdet og tog sin del af det økumeniske ansvar.

Udviklingen i Tyskland efter dette lands »opvågnen« (eller hvilke andre udtryk der nu brugtes i Tyskland om nationalsocialismens opkomst og overtagelse af magten) blev naturligvis også fulgt med opmærksomhed af danske kirkefolk. Men for mange i menighederne var det vanskeligt at følge med i den tyske kirkekamp. Det var ikke let for menigmand at skaffe sig noget samlet overblik over det, som skete dernede, gennem de sporadiske meddelelser i pressen. Man havde hørt, at »føreren« havde udtalt, at han byggede på kristendommen, og at den nationalsocialistiske stat beskyttede begge de to store konfessioner, katolicismen og protestantismen. Hitler havde skrevet i »Mein Kampf«: »Politiske partier har intet at gøre med religiøse problemer, så længe disse ikke, fremmede for folkeligheden, undergraver racens sæd og moral«. Man lagde imidlertid mærke til den sidste sætning: »så længe disse ikke undergraver racens sæd og moral«. Og Hitler erklærede jo også selv, at hans bevægelse ikke blot var en politisk, men at det drejede sig om en radikal ændring i livsanskuelse. Både nationalsocialismen og kristendommen var altså religioner, intolerante livsindstillinger, der gjorde krav på begge to at eje mennesket helt. Dette måtte dog trods alle forsikringer om det modsatte og om Hitlers

personligt positive stilling til kristendommen i sig indebære spirene til en kamp. Forståelsen heraf var tidligt klar for mange danske præster og teologer. Og i løbet af trediverne fik man syn for sagn. Man mærkede også vanskelighederne, når man havde besøg af tyske gejstlige eller videnskabsmænd. På den anden side måtte det gøre indtryk på danske kirkefolk at erfare om den moralske dekadence, ikke mindst på det seksuelle område, der i Tyskland sagdes at give den nazistiske bevægelse en større berettigelse, end man heroppe forstod, idet den nationale rejsning gik hånd i hånd med en moralsk rejsning. Trods dette og lignende forsøg på at forsvare nazismen over for danske kirkefolk var det dog kun ganske enkelte præster, der havde nogen sympati for den tyske nationalsocialistiske bevægelse. Dette har næppe sin grund alene deri, at Danmark var et gammelt i demokratiet rodfæstet land, hvorfor præster og folkeopdragere måtte reagere imod førerprincip og diktatur, thi der gik i trediverne undertiden krusninger af »parlamentarisk lede« og »antidemokratisk« stemning hen over vandene. Men det skyldtes i første række forståelsen af, at nazismen var en religion, og i det hele taget en vis instinktiv reaktion imod den, der beroede på det kendskab, man gennem det teologiske studium havde fået til den tyske magtfilosofi.

Jo mere man lærte nazismens religiøse forståelse af blod og race og dens opfattelse af pligterne mod racen som moralens grundlag at kende, og jo mere dens raceteoriers videnskabeligt urigtige påstande gik op for folk herhjemme, jo mere måtte nazismen i danske videnskabeligt uddannede præsters øjne få et odiøst skær. Allerede tidligt fik præster og menigheder kyndig vejledning i disse spørgsmål. I 1933 udgav Halfdan, Høgsbro sin lille bog »De nye religioner«, der nåede vidt ud, og i 1934 »Politisk drøm og kristent håb«. I efteråret 1934 holdt professor Edvard Geismar en række foredrag på universitetet om religiøse brydninger i det nuværende Tyskland, der samme år udgaves i trykken. Karl Barths teologiske indflydelse i Danmark har oven for været berørt, og det måtte selvsagt gøre indtryk på danske præster, at netop denne mand stod som en uforsonlig modstander af den bevægelse (»Die Glaubensbewegung Deutscher Christen«), der ville indoptage nationalsocialistiske ideer i kirken og give de nationalsocialistiske lidenskaber kristelig vielse. Gennem talrige forbindelser med tyske kirkelige personligheder havde professor Fr. Torm nøje fulgt kirkekam-

pen i Tyskland og gennem Præsteforeningens blad instrueret danske præster derom. I 1939 udgav han en stærkt tiltrængt bog om den tyske kirkekamp, som har været meget læst både her og i Norge.

Efterhånden som det gik op for danske teologer, hvad de tysk kristnes opfattelse gik ud på: at den Gud, som i tidens fylde har åbenbaret sig i Jesus Kristus, på ny har åbenbaret sig i den nyskabte historie, som Tyskland nu har oplevet, i de begivenheder, som fuldbyrdedes 1933, der er som en ny af gud givet begyndelse med en gudsendt fører, som skal føre denne begyndelse videre, i hvilken blodets hemmelighed er blevet åbenbaret, - måtte de tysk kristnes teologi komme til at virke stærkt frastødende på danske teologer som en ligefrem kristendomsforfalskning af en kirke, der i stedet for at stå fast over for den af masse-suggestion bjergtagne mængde havde givet denne ret. Ganske særlig måtte kravet om, at den tyske rigskirke kun måtte omfatte kristne af arisk race, virke uhyggeligt på præster, der levede med deres Ny Testamente fra dag til dag (sml. Gal. 3,28).

Og efterhånden som protesten vågnede i selve Tyskland mod de tysk kristnes program, og den tyske kirkekamp skred frem, vakte den mere og mere opmærksomhed i danske kirkelige kredse, særlig blandt præsterne. Navne som Hans Asmussen, Otto Dibelius og andre var kendt af en del. Karl Barths siden 1933 udkomne hæfter »Teologische Existenz Heute«, hvori der skarpt protesteredes mod den i Tyskland mere og mere omsiggribende sammenblanding af politik og religion, taltes der også en del om blandt danske præster. Hans ord i et af disse hæfter, at i den evangeliske kirke hellere måtte blive en lille skare og gå ned i katakomberne end slutte fred med de tysk kristne, gav genlyd og citeredes. Men navnlig Martin Niemöllers navn blev kendt og æret i Danmark. I juli 1937 blev han fængslet, og da han ved dommen i marts 1938 fik syv måneders ikke vanærende fæstningsarrest, som blev anset for afsonet med varetægtsarresten, uden at han alligevel blev løsladt, vakte denne fremfærd en ikke ringe harme i Danmark både i og uden for de kirkelige kredse.

Selv om den tyske kirkekamp kun blev fulgt i enkeltheder af et fåtal inden for den danske kirke, er der dog ingen tvivl om, at danske præster som helhed og mange menigheder i by og på land med dem fulgte de større begivenheder, så godt de kunne, og med levende interesse lyttede til, når nogen kunde forklare dem noget nærmere om det, som

skete i Tyskland. Det overvældende flertal danske kristne følte uden tvivl en brændende sympati for den protest i Tyskland, der blev til bekendelseskirken. I 1939 udkom på dansk Martin Niemöllers sidste prædikener i oversættelse ved Peter de Hemmer Gudme (der senere under besættelsen skulle komme til at give sit liv i kampen mod nazismen). Niemöllers navn blev højt anskrevet i vide kredse herhjemme også blandt arbejderbefolkningen. Det er utvivlsomt, at dette navn har været med til at skabe den vågnende »goodwill« for kirken, som nu begyndte at gøre sig gældende.

Bekendelseskirkens vidnesbyrd, Niemöllers og andre bekendelseskirkepræsters skæbne har her i Danmark haft sin mission som en forberedende hjælp. Den faste holdning, Danmarks præster som helhed indtog under besættelsen, var forberedt allerede fra den tid, da kirkekampen brød ud i Tyskland. Denne forberedelse er måske hidtil ikke blevet vurderet tilstrækkeligt. Da tyskerne efter besættelsen af Danmark på så mange måder også kulturelt søgte at komme på talefod med Danmark, betød det meget, at præster og teologer på forhånd vidste besked og ikke behøvede at være i tvivl om, hvad det var, de havde foran sig. Og selvfølgelig har det betydet meget i de første måneder efter besættelsens indtræden - da tonen fra det officielle Danmark gik i den retning, 8. juli-erklæringen var udtryk for, - at præsterne - ikke mindst gennem deres viden om kirkekampen i Tyskland - var i besiddelse af en fast forhåndsindstilling (men derom videre nedenfor). Ingen vidste jo, hvornår der ikke længere var tale om en ren militær okkupation, men om noget endnu større, en åndernes kamp. Ja, den var allerede begyndt. Selvfølgelig skulle også Danmark velsignes med den ny »weltanschauung«, og tegnene herpå var allerede tydelige i sommeren 1940. Det var derfor nødvendigt at samle og at oplyse det danske folk.

Men præsternes nationale fasthed havde naturligvis også ældre rødder tilbage i tiden. Det åndelige liv, som havde haft sit hjemsted i de danske præstegårde, havde fra gammel tid betydet meget for nationalfølelsen. Og forbindelseslinierne tilbage er trods alt stærke i præstegårdene. Det skulle vise sig, at også nu kom det åndelige liv i præstegårdene til at betyde meget for nationalfølelsen i Danmark.

Hvad prædikestolen har betydet nationalt for landet under besættelsen kan ikke opgøres - i al fald ikke nu. Man måtte så gennemgå prædikenmanuskripter og referater i mængde, hvilket vilde volde van-

skeligheder, da det ikke ville være let at komme i besiddelse af det tilstrækkelige materiale.

Men man kan alligevel med stor sikkerhed gå ud fra - på grund af det, som foreligger, at prædikestolen under hele besættelsen og måske ikke mindst i de første vanskelige måneder har betydet meget mange steder for nationalt at holde befolkningen fast fra en udgliden. Dermed være ikke sagt, at præster og kirkelige forkyndere i perioden 43-45 har talt mindre åbent og dristigt end de foregående år, men der var mere brug for en åben og afgjort national standpunkttagen i de første måneder eller år end senere hen.

Imidlertid er der jo også andre veje til at fastslå præsternes nationale holdning, f.eks. kan man lægge mærke til, at iblandt formændene for de 215 sønderjydske foreninger landet over, der er samlede under Grænseforeningen, findes 26 præster og 1 biskop.

Hensigten med denne indledning har været den kort at skitsere de store vanskeligheder og problemer, kirken havde at kæmpe med i årtierne op mod besættelsestiden. Vanskeligheder og problemer som næppe gennem besættelsen er taget bort fra kirken eller løst for denne, men kun så at sige er blevet »udskudt« ved de store folkelige og nationale opgaver, som kirken blev draget med ind i løsningen af, solidarisk som den viste sig at være med det danske holk. Endvidere har hensigten været at forklare, hvorledes det kunne gå til, at danske præster som helhed stod så vel forberedte over for en nazistisk kulturoffensiv, som de gjorde, da den begyndte at røre på sig, og hvordan det kunne gå til, at de i det hele taget kunne modtage den nye situation med så megen sikkerhed, som de gjorde. Det har været nødvendigt for at forstå dette at markere disse linier tilbage i tiden.

II

Den 9. april 1940 ramte Danmarks præster og deres menigheder som et bedøvende slag. Det var, som om

Martin Niemöller (f. 1892) studerede teologi, men blev afbrudt af verdenskrigen 1914, da han trådte ind i krigsmarinen og blev ubådschef. Efter 1918 fortsatte han sine studier og blev præst, fra 1931 i Dahlem i Berlin. Da nazismen trådte i åben konflikt med kirken, indtog Niemöller en meget afvisende holdning over for de bestræbelser, der søgte at skabe en af nazisterne godkendt statskirke. Således var han en af de 10 underskrivere af skrivelsen til Hitler, hvori der protesteredes mod jødeforfølgelserne, koncentrationslejrene, Hitler-afgudsdyrkelsen, etc. Hans modige og uforsonlige holdning kunne selvfølgelig ikke tåles af nazi-regimet, og i 1937 blev han arresteret. Der blev rejst anklage mod ham for ulydighed mod staten, og gommen kom til at lyde på 7 måneders fæstningsarrest, der kunne anses afsonet med varetægtsarresten. Niemöller blev imidlertid ikke løsladt, men af Gestapo anbragt i koncentrationslejr, i såkaldt »Ehrenhaft«, indtil han blev befriet efter Tysklands sammenbrud i 1945. Niemöller deltager nu i arbejdet for Tysklands demokratisering og genopbygning i kristen ånd.

man de første dage derefter famlende søgte efter retning og linie. Man henholdt sig til den tyske øverstbefalendes erklæring af 9. april, om at »det danske folks frihed agtes, og at dette lands fremtidige uafhængighed fuldstændig sikres«, samt til kongens opfordring om at vise en »fuldtud korrekt og værdig optræden«. Dennes slutning: »Gud bevare Dem alle, Gud bevare Danmark« gav genlyd i kirken, og man glædede sig over den danske konges positive indstilling over for kristendommen, som man så tydeligt mærkede i disse ord.

Søndag den 14. april strømmede mange mennesker til kirke, og man kunne ikke lade være at lægge mærke til, at dagens tekst indeholdt ordene fra Johs. 14,1: »Eders hjerte forfærdes ikke! Tro på Gud og tro på mig!« Der blev bedt for de faldne og deres pårørende, og bønnen for konge, regering og rigsdag fik en helt anden klang, end den før havde haft. Der var stor lydhørhed i kirkerne den søndag. Man ville være med i, hvad der foregik, og mange steder søgte et stort antal af de kirkesøgende op til alterbordet. Denne søndags gudstjenester fik et eget præg.

Med en vis nysgerrighed spurgte man nu, om de store begivenheder ville sætte noget varigere spor i den brede befolknings holdning over for kirken, da der »på bunden af befolkningen alligevel trods alt ligger en forståelse af, at under uafvendelige farer er der kun trøst og styrke at hente hos Gud« (af en ledende artikel i det udbredte blad »Folkerøsten«). Nogle ventede at opleve en slags åndelig vækkelse med pludseligt stigende kirkebesøg, og man drog interesseret sammenligninger med krigsudbruddet 1914.

Noget sådant skete ikke. Besættelsens betydning for kirkens liv og arbejde blev dog, som de følgende år viste, overordentlig stor. Kirken kom til at arbejde under helt nye kår og mødte en helt anden ånd i befolkningen end før; men alt dette var noget andet end den vækkelse, man spurgte efter og forestillede sig i de første uger efter 9. april. Nogen bitterhed over den ikke indtrædende kristelige vækkelse kunne nok spores her og der (»Danmark sover videre«). Forholdet kunne efter nogle måneders forløb gøres op derhen, at den »spørgen efter Gud«, som man havde sporet hos mange mennesker, kun i ringe grad havde kunnet mærkes på kirkebesøget. Fra flere landsogne berettedes, at der overhovedet ikke havde været nogen forandring at mærke efter 9. april. I byerne var det vel noget anderledes, og hvor man havde

holdt særlige gudstjenester, var der kommet nye folk til, men »alligevel er tilslutningen mindre, end man skulde have ventet« (udtalelse af provst Hee Andersen, Herlufsholm, Præstef. Bl. 2., august 1940). I blade og samtaler diskuteres årsagerne til, at der ikke kom nogen større tilslutning til kirken efter 9. april. Det besvaredes f.eks. på den måde, at den Gud, de fleste havde dyrket, var en art rationalistisk forsyn eller en slags selvlavet lykke-gud, som man nu havde tabt troen på, fordi han havde vist sig magtesløs; eller man konstaterer, at de store masser kun har en svag tilknytning til kirken og ikke mere søger den for at få hjælp og vejledning i farens stund.

Men de store begivenheder i verden og Danmarks inddragelse i krigen satte alligevel mange tanker og spørgsmål i bevægelse i sindene. »Hvor er Gud i alt dette?« er en sætning, man ser i forskellige former som titel på kirkelige foredrag og artikler, og dette var ikke blot, fordi man skulle »finde på noget« og sligt nu lyder aktuelt. Der er ikke tvivl om, at spørgsmål af denne art hvilede alvorligt i mange sind. Der blev også talt om, at det nu gjaldt om, at vi ikke tog skade på vor sjæl, men at de forhold, hvorunder vi nu måtte leve, tværtimod førte til en »indre vækst«. Mange redaktører, der indså, at deres aviser nu på grund af den ensrettende censur ville få et temmelig enslydende og stereotypt præg, bød i højere grad end ellers kulturelt og kirkeligt stof velkommen i deres spalter.

Tanken om det frugtbare i ikke at spørge, »hvorfor« denne ulykke havde ramt os, men »hvortil« vi skulle bruge den, hvad det er for en opgave, der derigennem stilles os, spirer tidligt frem. Allerede i april skriver »Flensborg Avis«: »Hvad om det lille land, det lille folk, det lille jeg havde fået sin hjem søgelse som gave til gennembrud bort fra det småtskårne. Nu prøver vi på hver for sig at stille det helt store krav til os selv«. I en ordinationstale 24. april af biskop Noack hedder det, at både offentlige og private »uønskede forhold« kan tjene til evangeliets fremme. (Udtrykket »uønskede forhold« er i øvrigt typisk for den måde, hvorpå man nu begynder at omskrive den tyske krigsmaskines uprovokerede indfald i Danmark. Det var på grund af de »særlige forhold«, at møder og stævner blev aflyst - og det gjorde de i vid udstrækning i sommeren 1940 trods en udtalt vilje til at holde så meget i gang som muligt af det kirkelige arbejde. Det virkede måske den gang - mindre end senere - overordentlig irriterende på den danske befolkning,

at ærlige udtryk for de virkelige forhold altid måtte omskrives med sære vendinger fra kancellistilen. Når en bygning blev beslaglagt af værnemagten, var den »taget i brug til andet formål« o.s.v.). I tanken om, at landets ulykke var en opgave, der stilledes os, lå allerede i dagene umiddelbart efter 9. april spirerne til det nye danske fællesskab. og dem nye folkelige samling, som skulle træde så stærkt frem i de følgende år, og som også kirken i så høj grad blev draget ind i.

Tanken om, at det skete maner til selvransagelse, at anklagen også må vendes indad mod os selv, er også fremme i det, der siges og skrives i den første tid. Der tales ikke blot om ydmygelse, men også om skamfølelse. Vi må drage den følgeslutning af det skete, at vi må indstille os selv og vor ungdomsopdragelse anderledes end hidtil, indstille os på at bjærge livet ved at sætte livet ind, tanker, der viser frem mod tiden efter 29. august 43. I en bøn på et dagblads kirkeside gives der udtryk for noget af det, der rører sig i sindene i sommeren 1940. Det siges her, at vi ikke har tjent vort land, som vi burde og kunne have gjort det. »Vi var villige nok til at kræve af det til eget velvære, men ikke til at ofre for det til egen fornægtelse, vi var trygge og tit letsindige og ejede ikke mod til at afdække vort folks brøde og kraft til at læge dets brøst. Herre vor Gud, vi beder dig ikke nu om, at vi må slippe billigt over eller komme let igennem dage, der er fulde af så dyb en smerte for mange mennesker ..., vi ved godt, at det kan vi ikke tåle, men vi beder dig om, at du klarlig vil vise os, hvad det er, du vil vort danske folk gennem det, der lægges på det«. Men der tales også om, at den tid nu er kommet, da vi må til at hjælpe hinanden, og at vi må være èt i ydmygelsen, og der begynder allerede fra efteråret 1940 at vågne et nyt sammenhold i befolkningen.

Skete der altså ikke nogen egentlig åndelig vækkelse inden for eller i retning af kirken i det danske folk i sommeren 1940, så kom der til gengæld efterhånden og med megen styrke en folkelig, nationalpolitisk rejsning fra efteråret 1940, en stadig voksende trang til sammenhold og nyt landsmandsskab tværs over alle de skranker, der delte de forskellige kredse og klasser i folket, en bevægelse, der også fik realpolitisk betydning, for så vidt som det var den, der slog en mur omkring konge og rigsdag, som visse folk med mænd som Frits Clausen og andre i spidsen ikke kunne trænge igennem. Disse nationalt defekte og politisk havarerede personer havde tænkt sig noget ganske andet i

1940, idet de havde set hen til besættelsen som en tid, da der skulle opstå splittelse og forvirring i befolkningen, så de kunne komme til og således blive reddet fra deres politiske og økonomiske ruin.

Naturligvis er det ikke stedet her, hvor der kun er tale om kirken under besættelsen, at skildre denne nationale rejsning i det danske folk i nærmere enkeltheder; hvor vidt den trængte ud i folkekredse på landet, og hvilke udslag den gav sig. Men man kan ikke skildre kirkens historie i Danmark fra 1940-43 uden også at komme ind på den betydeligste åndelige rørelse i vort land i disse år. For det første var den for en del ført frem af og båret oppe af mænd, der tilhørte det kirkelige arbejde i landet eller i al fald på en eller anden måde havde tilknytning til det. For det andet fandt der efterhånden landet over i vid udstrækning et samarbejde sted mellem præsterne og de rent kristelige foreninger på den ene side og så de andre foreninger i byer og landsogne på den anden side. Man indbød i fællesskab til »nationale« møder eller til »kristeligt-nationale« møder, og man så nu adskillige steder det særsyn, som man ikke tidligere havde tænkt sig muligt, at de »henne fra missionshuset« gik til møde i forsamlingshuset sammen med de andre.

Det betød, at en del af de skranker, der skilte de forskellige »verden« i vort folk - også den skranke, der skilte by og land - i nogen grad begyndte at blive nedbrudt, og at også kirkelige kredse begyndte at komme ud af den isolerethed, hvori de mange steder var kommet til at stå i forhold til de andre folkekredse. De troende kom mange steder til i højere grad end før at stå solidarisk med deres landsmænd. Man oplevede med andre ord et samvirke i by og på land, hvori også kirken var med. Dette var noget andet end den åndelige vækkelse, man havde talt om i begyndelsen, men det tilkommer ikke den, der blot forsøger historisk at tegne tidens ansigt, at fremsætte nogen værdidom af det ene i forhold til det andet. Nok er det, at de kristne i landet på en ny måde kom til at føle sig solidarisk med deres landsmænd og forstod, at nu måtte man stå på volden skulder ved skulder med de andre trods alle forskelle.

I begyndelsen gav den vågnende nationale bevægelse sig udtryk i foreteelser, som mange måske nu efter den direkte frihedskamp fra 1943 vil smile lidt ad. Men dette er næppe berettiget. Tænke- og føle-måde og de udtryk, disse gav sig, er i de forløbne fem år skiftet så brat,

at man ikke er retfærdig i sin dom, hvis man sammenblander synsmåder fra 1944-5 med synsmåder fra 1940.

Alsangen blev grundlagt af sognepræst Axel Bang, Ålborg, af hvilken grund den også bør nævnes her. I forbindelse med sangforening, orkester m.m. indbød han en aften i juli 1940 til et møde i en grusgrav ved Hobrovejen. 1500 mennesker mødte op. Pastor Bang holdt en tale om, hvorfor det danske folk ikke er et syngende folk. Grundskaden er, sagde pastor Bang ifølge et referat i »Ålborg Amtstidende«, at sangen er død i de danske hjem. Så kalder vi da til disse aftener. Mange af de »ydre vanskeligheder« for deres succes er fjernet. Vi kan ikke få benzin til Ford'en. Charabanc'en har ingen chance. Ved forholdenes magt er et nyt fællesskab ved at bryde frem; det har givet sig udtryk på den danske rigsdag, og lad det da også komme frem, når vi synger. Der er andre nationer, der synger bedre og smukkere end vi, men det, det kommer an på, er sangglæde. Lad det kendes, at det er familien Danmark, der synger til moder Danmark. Pastor Bang sluttede med opfordring til alle fra de mindste til de ældste om at synge med. Sanglærer Thor stod på podiet. Tonen blev givet, og så bruste fra de mange hundrede struber »Jylland mellem tvende Have«. Pastor Bang brød ind efter første vers, med en kort instruktion, og både denne sang og »I Danmark er jeg født« blev båret frem med styrke og med en tydelig begejstring. Allerede da

Axel Bang (f. 1889) blev efter teologisk embedseksamen i 1913 forbundssekretær i Frivilligt Dansk Drengelandsforbund, hvor han virkede indtil 1928. Året efter blev han kaldet til sognepræst ved Ansgars Kirken i Ålborg. Pastor Bang har gennem årene deltaget aktivt i forskellige sociale og kirkelige hjælpearbejder; 1940 arrangerede han det første Alsangsstævne i nærheden af Ålborg, en ide, der hurtigt slog an og førte de populære folkestævner med sig over hele landet.

man var nået til »Det haver så nyligen regnet«, kunne folkekoret - for en stor del naturligvis takket være de mange skoledede sangere - synge flerstemmigt. Det gentog sig i »Mester Jacob«, som pastor Bang inspireret af øjeblikkets sanghumør fik stukket ind i det officielle program. Det regnede nu slemt, men ingen ville hjem. Under regnskærmens og regnfrakkernes dække stod man fremdeles for at synge ... Referatet giver et indtryk af den stemning, der rådede hin første Alsangsaften. Ålborgpræstens initiativ bar frugt. alsangen bredte sig over det ganske

land. Vældige Alsangstævner fandt også sted i København, men det falder uden for rammen af dette afsnit at komme nærmere ind herpå.

Derimod bør det nævnes, at salmevalget og sangene ved gudstjener og møder undergik en tydelig ændring fra sommeren 1940. Ved et Stiftskonvent i juni 1940 viste det sig, at kun én af de tilstedeværende præster kendte melodien til salmen »Jeg ved mig en urt så dejlig og bold«, af Hans Albretsen, den 2. evangeliske biskop på Sjælland, nr. 84 i »Salmebog for Kirke og Hjem«. Den var før 9. april så godt som ubrugt i den danske menighed. Men i den følgende tid nåede den at blive lært og benyttet mange steder, ikke mindst på grund af sit 3. vers:

O nådige Gud, almægtig og vis,
som alle ting haver i hånde,
afvend det store tugtens ris,
som hænger over disse lande!
Giv du vor konning lykke og mod,
sine fjender at overvinde,
at Danmarks folk må komme på fod
og rettelig sig besinde!

Også andre salmer inden for salmebogens afsnit »Konge og Fædreland« blev stærkt benyttet.

En sangbog, der i disse år vandt udbredelse langt ud over de kredse, hvor den tidligere havde været benyttet, var »Højskolesangbogen«. Biskop Thomas af Strängnäs's »Frihed er det bedste guld« blev der spurgt efter ved møderne på en sådan måde, at de, som ikke kendte den, måtte lære sig den. Sange og salmer, der hidtil var temmelig ukendte dukker frem ved møderne, og andre, som var velkendte, synses med ny glans og ny betoning (»Vor Gud han er så fast en borg«).

Den underdanighed, som 8. juli-erklæringen åndede fra officiel dansk side, og forskellige udtalelser fra ledende nazistisk hold i Berlin i sommeren 1940 om de små nationers stilling i »det nye Europa«, i forbindelse med de anstrengelser, der fra tysk side allerede fra sommeren 1940 blev gjort for at få et intimt samarbejde i gang med universiteterne og andre danske kulturfaktorer, gjorde mange tænkende mennesker i Danmark ængstelige. Man mistede enhver tiltro til, at det ovenfor citerede løfte af 9. april ville blive overholdt. Der var som

bekendt dem, der begyndte at indrette deres tale efter den formening, at det nye Europa under det vidunderlige tyske førerskab snart ville være en kendsgerning, og at vi derefter havde os at rette og så endda være glade til. Det skal siges, at de danske præster, bortset fra ganske enkelte (3-5) ingenlunde var på denne linie. Tværtimod reagerede de som ovenfor berørt stærkt imod alt, hvad der gik i retning af Neuropa - og det lige fra besættelsens begyndelse. Præsterne havde - under indtrykket af det, som bekendelseskirken havde lidt i Tyskland, - en klar erkendelse af, at tyskerne i længden ikke kunne lade være med også »weltanschaulich« at tilsigte en erobring af landet, og at vor lod derfor måtte blive sønderjydernes, dersom de tyske våben sejrede.

Det bør betones på dette sted, hvor der er tale om Danmarks kirke under besættelsen, at præsternes ovenfor omtalte faste holdning ud over landet må have spillet en rolle i de vanskelige sommermåneder 1940, selv om dette ikke kan eftervises ved skriftlige kilder, hvilket ligger i sagens natur, idet der offentligt kun kunne skrives meget lidt, og nogen illegal presse endnu ikke var opstået. Øvrighedens formaninger om at overholde »korrekt optræden« blev jo i begyndelsen taget særdeles højtideligt, og man advarede mange steder endogså imod »rygter«.

Under indtrykket af mange oplevelser ude i befolkningen begyndte tankerne hos mange præster at samle sig om at bevare »folkesjæ-

len« og navnlig hindre den danske ungdom i et fristende nationalt og kulturelt frafald. Den som skriver disse linier erindrer en samtale mellem to gårdmænd, der stod ved vinduet i en jernbanekupé en dag i juli 1940. »Ja, det var da godt, de kom,« sagde den ene. »Jo, de skal være velkomne, at der kan komme noget orden i det hele herhjemme,« sagde den anden.

Vejen til at hindre et nationalt og kulturelt frafald følte man måtte først gå gennem en fordybelse i de åndelige skatte, som vi besidder i vor nordisk-kristelige kulturarv.

Hal Koch (f. 1904) blev dr. teol. i 1932 og professor i teologi ved Københavns Universitet i 1937. Han var anset blandt fagfæller, men vandt først offentlighedens øre, da han efter besættelsen fremtrådte som en af de åndelige ledere og som formand for »Dansk Ungdomssamvirke«. Som sådan støttede han positivt den politik, der var rådende helt til 29. august 1943, skønt han ikke personligt følte sig helt sikker på, at den var den rette.

Der blev talt meget om at søge tilbage i Danmarks historie og finde minderne frem. Man fremdrog dansk kunst og pegede på dansk kristendom, som den fremtræder i dansk forkyndelse og dansk salmedigtning.

Grundtvigs skikkelse begynder at vokse vældigt frem for mange fra sommeren 1940. Til de af professor, dr. teol. Hal Koch annoncerede forelæsninger over Grundtvig i efterårssemestret 1940, som var beregnet også for andre end studenter, blev tilstrømningen fuldstændig overvældende, så man næppe før havde set noget lignende på universitetet. Forelæsningerne gav genlyd i pressen. Denne unge teologiske professor havde som 33-årig cand. mag. i fransk og dr. teol. på en afhandling om Origenes fulgt professor J. Oscar Andersen i embedet som professor i dansk kirkehistorie. Som søn af den højt begavede provst Hans Koch, var han udgået fra et stærkt socialt interesseret og litterært præget hjem. Efter studierejser, navnlig i Frankrig, var han gennem undervisning på kursus i København kommet i forbindelse med forskelligartet ungdom fra by og land. I sin opfattelse af kirkehistoriens opgaver var han ved sin tiltræden på Københavns Universitet præget af barthske tanker, men blev nu i embeds medfør kastet ud i studiet af Grundtvig og dybt grebet deraf. Han havde da allerede før 9. april - intet anende om den opsigt, hans forelæsninger skulle komme til at vække - planlagt den nævnte række offentlige forelæsninger over Grundtvig det følgende efterår. Da nu repræsentanter for en række forskellige ungdomsorganisationer trådte sammen for at samle dansk ungdom til værn om danskheden, faldt naturlig blikket på Hal Koch som formandsemne for deres sammenslutning »Dansk Ungdomssamvirke«. Om hans indsats her skal der ikke berettes på dette sted. Derimod skal det omtales, at de kristelige ungdomsforeninger K.F.U.M. og K. besluttede sig til ikke at ville slutte sig til D.U.S. trods anstrengelser for at få dem til det fra flere sider - også fra kirkeminister V. Fibiger, der havde tiltrådt sit embede som kirkeminister den 8. juli og selv tilhørte Indre Mission. Fibiger var den første kirkeminister af Indre Mission, landet endnu havde haft, og nød en overordentlig tillid. Begrundelsen fra de kristelige foreninger for deres afslag var den, at foreningens formål gjorde det umuligt at gå ind i et åndeligt opbygningsarbejde, hvor forkyndelsen af evangeliet ikke var det uafvigelige arbejdsgrundlag. En kristelig forening kunne ikke, mente man, som en politisk forening

lade sit specielle formål træde i baggrunden. K.F.U.M. og K.s afslag gav anledning til en rig meningsudveksling i den følgende tid, som for øvrigt har strakt sig gennem hele besættelsestiden. Professor Hal Kochs standpunkt var det, at D.U.S. slet ikke bygger på kristent grundlag. Sammenslutningen har ikke noget med kristendom at gøre. »Og hvis det havde været tilfældet«, sagde han, »ville jeg slet ikke være med. Jeg skal ikke have noget af at stå i kristeligt fællesskab med folk, som ikke har noget med kristendom at gøre«. Han forklarede sit standpunkt således: Vi respekterer K.F.U.M. og K.s beslutning. Afgørelsen er ikke blevet angrebet af D.U.S., og vi ønsker heller ingen polemik. Men vi beklager afslaget, dels for enhedens skyld, dels for iden gode arbejdskraft, som vi må savne. Når man har bebrejdet mig og andre, at vi sammenblander det kristelige og det nationale, er det imidlertid galt. D.U.S. arbejder som sagt ikke på kristeligt grundlag, og vi vil ikke afholde gudstjenester eller på anden måde gøre det kristelige til et vedhæng. Galt er det også, at vi blot samles om det negative. Det positive er danskheden, der er os medfødt, og som vi hverken skal skabe nu eller opstille bestemte programmer for. Det danske eller folkelige er den livskraft, der har formet vor historie, og som lever i modersmålet. Derfor kan det ikke nytte, at man sætter sig på bagbenene og ikke vil være i fællesskab med radikale eller andre, som man ikke kan lide. Den dag, det gjaldt at gå i skyttegravene, hørte vi dog sammen - alle danske. Når K.F.U.M. og K. har taget den beslutning, de har, er det i god sammenhæng med disse foreningers syn på det menneskelige, folkelige og kristelige. Men vi andre, som har lært af Grundtvig, at det kristelige er en himmelsk gæst, der kommer ned til det menneskelige og folkelige ikke for at udrydde det eller svække det, ikke for at lade sig tjene, men for at tjene, vi må have lov til at se anderledes på de spørgsmål. Vi mener, at danskhed og menneskelighed kommer forud for det kristelige - i den forstand, at vi er menneske først, kristen så ... Også for mig er det kristelige det højeste, det eneste, som er af den anden verden. Men det kommer som en tjenende gæst til det menneskelige og folkelige; og det fritager os ikke for det ansvar for fædrelandet, som vi har fælles med alle danske, af hvad tro de så end er.

Netop i det store Grundtvigs år 1940 blev Grundtvigskirken indviet 8. september. Det blev en gribende festdag i den danske kirkes historie.

En teolog af en helt anden, meget mere jovial type end Hal Koch, der

ligesom denne samlede store skarer omkring sin talerstol, hvorfra der lød en mærkelig forenklet og i friskt nutidssprog formet kristelig forkyndelse, var K.F.U.M.-sekretæren, cand. teol. Åge Falk Hansen, der i flere år havde øvet en meget bemærkelsesværdig gerning blandt byens arbejdsløse.

Ved en af ham afholdt kristelig national folkefest i Forum 24. november var der 12-13000 mennesker til stede.

Stiftsprovst, dr. teol. Skat Hoffmeyer, der fra sommeren 1940 blev biskop over Århus Stift, holdt netop i dette år i radioen en stærkt aflyttet religiøs »Brevkasse«.

Efter manges mening sporedes der nu også en stigende interesse for kristendomsundervisningen i skolerne. Det er i al fald givet, at hele den nationale bølge, der gik gennem Danmarks ungdom i efteråret 1940 og fremefter, nogle steder - måske mange - gav også religionstimerne en ny glans og et indhold, der på sine steder blev løsningen af disse timers vanskelige problem.

Krigen bevirkede, at Ydre Mission, »Dansk Kirke i Udlandet« og »Sømandsmissionen« blev stillet over for helt nye problemer og måtte gøre deres arbejde under helt nye kår. Forbindelsen med Danmark blev afbrudt. Penge kunne vanskeligt eller slet ikke udsendes, og udrejser blev vanskeliggjort eller forhindret. Missionærer i Manchuriet og Indien blev støttet gennem det lutherske kirkesamfund i Amerika. Sognepræst Erik Christensen og H. Bielefeldt drog ud for at tage en gerning op i krigsfangelejre i Tyskland.

Således blev det skæbnesvangre år 1940 også af indgribende betydning for den danske kirkes liv. Nogen vækkelse kom der ikke. Men der skete det, at kirkens folk i langt højere grad end før krigen kom ud af deres egen kreds og arbejdede sammen med den øvrige befolkning. De kristelig-nationale stævners tid begyndte. Der kom heller ikke nogen kirkekamp. Men spirerne var til stede, og blikket blev med stigende

Åge Falk Hansen (f. 1895) blev cand. teol. i 1920 og tiltrådte s. å. som sekretær i K.F.U.M.s centralforening i København, hvor han i 1925 blev førstesekretær. Som sådan virkede han indtil 1930, og i mellemtiden havde han - 1927 - været leder af centralforeningens sociale arbejde. 1930-36 var han sekretær for Dansk Bibelskole, og gennem sin virksomhed her kom han ind i det omfattende arbejde blandt storbyens arbejdsløse, som han har skildret i bogen »Ti år blandt arbejdsløse« (1937). Inspireret af dette store og frugtbringende initiativ er også hans to små bøger »Brogede blade« (1939) og »Den indre front« (1941).

spænding rettet mod Norge. Det var som om man i den danske kirke rustede sig over for den mulighed, at også den danske kirke kunne blive en »ecclesia militans«, en kæmpende kirke.

III

I løbet af 1941-42 går nu arbejdet inden for de kirkelige arbejdsgrøner videre ad de gamle baner, men vanskeligheder for møder og sammenkomster på grund af mørklægning, brændselsrestriktioner og trafikforhold gør sig gældende.

Den nationale bevægelse, »den danske sag«, som den nu ofte benævnes, med alt, hvad herunder hører, vokser stadig og går i dybden. Hvor vidt ud den nåede, er vanskeligt at afgøre, men det er fuldt berettiget at tale om en national dansk bølge gennem folket allerede fra begyndelsen af 1941. Selv om nogle egne ikke følte det, der skete, særlig stærkt, er det til gengæld givet, at mange mennesker i dette land oplevede en bundethed til land og folk, som de slet ikke havde troet det muligt, at de skulle komme til at opleve. Det viste sig, at meget af det, der tidligere ikke mindst i visse klasser i byerne fik folk til at smile, når der var tale om treheden »Gud, Konge og Fædreland« eller en af disse, det var kun en tynd fernis, der ikke kunne holde, nu da dybere lag i de danskes sind vældede op. De primitive instinkter begyndte at røre på sig!

Dette betød naturligvis meget for kirkens arbejde. Der opstod en voksende forståelse af, at »man havde været ved at kaste noget værdifuldt - »det med Gud« - bort«. Det kristelige begyndte at komme mere i kurs mange steder; i al fald mærkede man, at det hos nogle folk blev betragtet med større respekt, end man var vant til.

Som et betydningsfuldt eksempel herpå kan nævnes den tale, som professor Viggo Brøndal holdt i den akademiske lærerforsamling på Københavns Universitet efter teologen professor dr. Jens Nørregårds valg til rektor. Han indledte med at sige, at han i den tale, som var holdt for professor Nørregård af hans kollega professor Hal Koch, havde savnet en begrundelse for, at man netop havde valgt en teolog, og angav for sit vedkommende følgende grund:

»Da mørket for alvor begyndte at sænke sig over vort stakkels Europa (det var i det skæbnetunge år 1933), holdtes der en række møder: ikke

for at grunde et nyt Europa, men for at forsvare det gamle. Ved en af disse lejligheder prøvede en repræsentant fra Norden at definere de åndelige værdier, som udgør vor kulturarv. Han fandt 3 afgørende momenter: den frie tanke, som vi skylder grækerne, videnskabens grundlæggere; ideen om en fast retsorden, som vi fremfor alle skylder romerne; og respekten for den enkelte, for individets evighedsværdi, som vi skylder bibelen, både den jødiske og den kristne. Han fremhævede, at netop den intime forening af disse 3 momenter turde være det sikreste kriterium på europæisk kultur«.

Professor Brøndal føjede til lidt senere i sin tale: »Disse tanker vil ikke dø. Erfaringer fra flere lande tyder på, at netop teologer formår at yde den modstand, som nu er nødvendig, og ingen vil bedre end vor nye rektor kunne tage dem op!« Professor Brøndal var på det tidspunkt, denne tale holdtes, meget syg og døde kort yid efter.

Kirkekampen i Norge var dengang brudt ud. Det norske kirkefolks og præstes kabs mod og fasthed bekræftede sandheden i Viggo Brøndals ord om teologerne.

Med hensyn til indholdet af de nationale foredrag og taler, der holdtes i denne periode, kan det nævnes, at nogle fordybede sig i den tanke, at efter ældgammel kirkelig opfattelse, som reformationen fornyede, er kirke og konge to af Gud givne former, hvorunder et folk skal styres, og at hver gang vort folk havde været i nød og rejst sig igen, var det sket ved tillidsfuldt samarbejde mellem disse to. Endnu var, hed det, Danmark et kristent folk og havde en kristen konge og en kristen kirke! Af fremtiden måtte man da vente sig, at landet skulle rejse sig, derved at kirke og konge gik hånd i hånd for at tjene det danske folk med Guds gaver: Ret og fred og orden og Guds hellige ord (dr. teol. P. G. Lindhardt i et foredrag »Kirken i Danmarks skæbnetime«

Paul Brodersen (f. 1892) blev cand. teol. i 1917 og drog senere (1920-22) på studierejse til England, Tyskland og Amerika, hvorefter han blev sognepræst i Kvislemark-Fulrendal 1922, ved Jesuskirken i Valby 1931 og endelig ved Vor Frue Kirke (Domkirken) i København 1934, samtidig med at han blev provst for Vor Frue Provsti og stiftsprovst for Københavns Stift. Den teologiske doktorgrad havde han taget i 1931 på et arbejde om »Gudsbegrebet i nyere engelsk og amerikansk filosofi«. Han var en af de ledende kirkelige personligheder, som blev grebet af Oxfordgruppebevægelsen, da den nåede hertil, og hans klare danske standpunkt drev ham også til en »folkelig samdeling« med sine landsmænd, da ulykken ramte os. Fra besættelsestiden stammer hans lille skrift »Danmarks skæbnetid og Guds tale« (1941).

på »Kirkeligt Centrum«s møde i Viborg i maj 1941).

Mens nogle fremdrog situationer og perioder af vort lands historie, der som analogi til Danmarks stilling under den tyske okkupation kunne tjene til hjælp og inspiration, hentede andre scener ud af den bibelske historie, der passede mærkværdigt på Danmarks situation. Israel var jo også et lille land, der lå som en brik mellem stormagternes opgør. Israel var også stående over for stærkere magters kultur og gudsdyrkelse fristet til at miste sin folkelighed og tage skade på sin sjæl. Men selv om enkelte stærkt fremdrog det Gamle Testamente og citerede steder deraf, der på slående måde talte ind i den situation, vi selv oplevede, kom det Gamle Testamente dog næppe i denne periode til at spille den fremtrædende rolle, som man har kendt det andre steder i store politiske krisetider. Dog blev der under hele besættelsen talt meget både fra talerstole og mand og mand imellem om bibelens aktualitet. Og efterspørgslen efter bibler var stor i disse år.

Mellem præsterne hørte man tit betoning af, at ingen måtte holde sig tilbage fra deltagelse i de nationale fester (hvad der nu heller ikke sporedes nogen tendens til). Det fremhævedes, hvor dyrebar trilogien: »vort land, vort sprog og vort flag« er også for præsternes gerning, så de måtte gøre alt, for at deres menigheder kunne vinde forståelse for, at den fuldt ud kan forenes med et intenst »arbejde for de enkeltes frelse« (provst Johannes Vibe Petersen i et konventforedrag). »Frit at tænke, tro og tale, det er folkets gamle ret«, var ord, der citeredes ideligt og ideligt. »Således står der i vort folks åndelige grundlov!« hed det.

Til hele den folkelige kristelige revision, man oplevede, var Grundtvigs navn stadig knyttet. Grundtvig var for alvor genopdaget, det var »den folkelige Grundtvig«, sagde man, der blev fremdraget, der blev ikke på samme måde spurgt efter »den kristelige Grundtvig«.

Undertiden kunne der fra visse sider i kirken lyde ængstelse for og advarsler imod »sammenblanding af det kristelige og det nationale«, og i samtaler og diskussioner forsøgte man at gøre op, hvorledes dette forhold skulle opfattes. Professor Hal Kochs stilling til sagen er antydnet i hans ovenfor gengivne svar til K.F.U.M. og K., men der følte hos andre en vis usikkerhed på dette punkt og herskede utvivlsomt en del uklarhed både hos teologer og lægfolk.

Den spontant frembrydende nationalitetsfølelse havde vist nok også undertiden svært ved at omsætte sig i klare tanker og konkret

handlen, men efterhånden blev ord som ret og sandhed de to stående og ideligt benyttede udtryk. Der mentes dermed ret og sandhed båret af det levende ord i modsætning til den rå magt, der hvilede på bajonetterne. Men det spørgsmål ulmede stadig hos mange, hvad man egentlig skulle gøre, hvordan man bedst skulle tjene sit land i handlinger, der nogenlunde svarede til ordene. Det er i denne periode, at den aktive frihedskamp modnes i mange sind, men foreløbig søgte de fleste andre udtryk for deres tilslutning til »den danske sag«. Således kan nævnes den »Hjemmenes Uge«, der i sammenhæng med den nationale bølge og hele tidens ånd startedes af en af »Oxfordbevægelsen« præget mindre kreds i København med stiftsprovst Brodersen i spidsen. Man følte som sagt, at der i det nationale røre, som gik hen over landet, måtte peges på bestemte væsentlige opgaver. Hjemmene måtte kaldes til værn om de væsentlige livsværdier og til ansvar for ånden i folket og for folkets fremtid. I dagene 26.-31. oktober 1941 fandt kampagnen sted. Der holdtes store møder bl.a. i de københavnske skolers åulaer. Ugen var et interessant eksempel på folkeligt samarbejde mellem kirke og skole.

Undertiden kunne de nationale taler i lignelser og billeder indeholde ikke så lidt brod imod »det, som vi alle tænker på, selv om vi ikke taler om det«, besættelsen af Danmark. Intet vakte større glæde og blev bedre forstået i en forsamling end den slags!

Men det var nu ikke blot ved stævner og møder i direkte eller indirekte tilknytning til kirkens arbejde, at nationale og historiske minder og nationale sange blev draget frem, det skete også i kirkelige blade og tidsskrifter.

Efter 9. april 1940 var naturligvis hele den danske presse kommen under censur, der forvaltedes af »Udenrigsministeriets Pressebureau«, som fik en overvældende indflydelse. I kirkelige kredse indvendte man mod bureauets embedsmænd, at de i for høj grad var rekrutteret fra speciel radikal side. Undertiden havde man dog for let ved at glemme, hvor vanskelig deres stilling var. Fra U.P.'s side var man ivrig for at betone, at man arbejdede for at hjælpe pressen, og at denne i højere grad burde forstå dette. Imidlertid kunne der trods alt skrives adskiligt i kirkelige blade, som censurens øje ikke faldt på, og som tyskerne ikke havde store chancer for at opdage. For perioden indtil årskiftet 1941-42 bør »Kristeligt Dagblad« fremhæves. Bladet fik i denne tid en betydelig position under redaktør Gunnar Helweg-Larsen som jour-

Gunnar Helweg-Larsen (f. 1887) kom få år efter sin studentereksamen (1908) til Dagbladet »København«, hvor han virkede som medarbejder 1911-18, bl.a. som korrespondent i London og Paris og under Balkankrigen som korrespondent både til »København« og til flere udenlandske blade. Han redigerede derefter »B. T.« 1918-26, blev sidstnævnte år redaktør af de Ferslewske Blade og trådte ved disse blades koncentration 1933 til som chefredaktør for »Dagens Nyheder«. Fra 1936-41 var han redaktør både af »Kristeligt Dagblad« og af »Gads danske Magasin«. Under besættelsen kastede han sig med iver ind i arbejdet for at bringe hjælp til Norge. Han organiserede skoleindsamlingen og bidrog derved væsentligt til at vække ungdommens interesse for vore kæmpende norske kammerater. I 1945 udnævntes han til dansk presseattaché i Stockholm.

nalistisk leder og provst P. Helweg-Larsen som kirkelig redaktør. Foruden magister Læssøe Müllers ledende artikler om nationalpolitiske emner i tiden efter 9. april var det særlig Gunnar Helweg-Larsens små »Døgn«, som blev berømte. Han forstod behændigt og tilsyneladende uskyldigt at sige rammen- de sandheder. Som et eksempel på, hvordan der kunne skrives i Danmark i denne periode trods al censur, skal vi her citere et stykke af hans meget omtalte artikel om »Larver«.

Det berettes heri, at den frygtede

»Bøgenonnes« larve har angrebet Vallø skovene:

»Som larve er den af meget prunkende ydre. Særlig ser hannen drabelig ud. Den er besat med citrongule børster, der slutter med en brandrød haledusk, og om kroppen sidder fløjlsorte ringe.

Det, der med rette gør den frygtet, er dens glubende appetit. Når disse larver i flok og følge kaster sig over et stykke skov, går det hårdt til. Ikke blot bøgen, som er deres naturlige føde, går det i en sådan situation ud over. Alt, hvad der er grønt og saftigt, må holde for. Hvert eneste blad afribbes. På lang afstand kan man høre larverne gnave i løvet, og øjenvidner påstår, at de angrebne skove, så kort tid de end har huset de forslugne gæster, allerede har fået et vinterligt præg.

Det er, vil man forstå, en meget alvorlig sag, når man får den slags besøg. Turde man så endda regne med at blive af med dem i vinterens løb, men skovrideren stiller tværtimod i udsigt, at det bliver værre ... Muligvis kunne en sortseer nu henfalde til fortvivlelse og mene, at på den måde vil hele landet efterhånden blive ødelagt og raseret. Men på underfuld vis holder naturen selv justits. Der er draget omsorg for, at intet træ vokser ind i himlen, og at ingen enkelt larve får lov at beherske hele skoven. Skovrideren i det af Bøgenonnelarverne angrebne distrikt fortæller pressen, at i løbet af et år eller to vil uundgåeligt et

modangreb blive sat ind. En snyltesvamp vil udvikle sig og helt gøre det af med de nu så overmodige Bøgenonner.

Sådan veksler alt ude i naturen. Rytmen er evig. Sejren har altid kimen til nederlaget i sig. Vi mener os uovervindelige med vore citrongule børster og brandrøde haleduske. Men bag duskens pragt udruget snyltesvampen, der en dag skal gøre ende på hele herligheden. Vilkaere er barske. Lå det til os, ordnedes forholdene derude på lempeligere vis. Vi ville prøve fredsommeligt at gøre Bøgenonnelarverne forståeligt, at der må holdes mål og måde. Men det er ikke henlagt til os. Den store overfører bestemmer selv de midler, hvormed han agter at opretholde balancen i sit skovdistrikt«.

Dette gik godt nogen tid, men i marts 1941 krævede det tyske gesandtskab gennem udenrigsministeriet Helweg-Larsen afskediget øjeblikkeligt. Efter lange forhandlinger fik han dog lov at skrive i bladet, blot ikke om politiske emner. Hans lille artikel i »Døgnet« i september 1941 - en hilsen til Norge i anledning af, at Helge Bangsted i en svær situation glædede sig til at besøge Quisling - gav dog anledning til nye krav fra tysk side. Når bladets bestyrelse imidlertid afskedigede begge brødrene Helweg-Larsen ved årets udgang, må det dog vist nok desværre siges, at der ikke bag ved denne afskedigelse lå noget bestemt krav fra tysk side om Gunnar Helweg-Larsens fjernelse, men at det hang sammen med forhold og synspunkter i bladets bestyrelse, som der her ikke skal gås ind på.

Også på »Nationaltidende«s kirkeside blev der i disse år sagt en del. Søndag efter nytår, da evangeliet handlede om Herodes og barnemordet i Bethlehem, skrev en ung præst K. Gjesing-Pedersen en prædiken under yitlen »Tyrannens afmagt«. På samme side var der anbragt et stort billede af barnemordet i Bethlehem med Herodes skikkelsen på en balustrade i baggrunden. Billedet bar overskriften »men Gud har sat en grænse«. Der taltes i denne prædiken om de grufulde udslag, det kan give sig, når tyrannen føler sin magt truet, så skyr han intet middel, viger ikke tilbage for nogen forbrydelse.

»Men«, hedder det så, »det er egentlig slet ikke denne forbrydelse, der er hovedsagen i dagens tekst. Dens hensigt er at vise os en enkelt episode af den altid standende etrid mellem Gud og djævelen. Djæve-

len er her repræsenteret ved en magtsyg despot, mens Gud har taget skikkelse i det lille Jesus barn. Tilsyneladende er det rå magt og brutalitet, der står over for hjælpeløshed og barnlig uskyld. Udfaldet af en kamp mellem disse to parter skulle ikke synes tvivlsomt: den, der havde magten og viljen til at bruge den måtte sejre. - Og dog gik det anderledes! Gud krydsede den snedige tyrans planer. Han var dog den stærkeste ...«.

Denne prædiken voldte bladet vanskeligheder.

De her nævnte eksempler er naturligvis kun enkelte. Der blev skrevet mellem linierne. Og der var undertiden brod i det, der stod.

Reaktionen imod den rå magt, protesten imod de stadige løftebrud og den »lodrette løgn« ulmede stadig stærkere i danske mænds og kvinders sind, og de gav sig også mange udtryk på prædikestolene. Det viste sig, at der var præster nok, som turde sige sandheden, og som var på det rene med, hvilken dødelig fare dansk kultur og dansk kristendom var i, dersom de tyske våben sejrede.

Det var yderst få præster, der her svigtede. I sommeren 1942 danedes en nationalsocialistisk præstegruppe. Denne havde dog hverken dengang eller senere nogen som helst betydning, og efter jødefølgernes tid i 1943 forduftede den vist nok helt. Antallet af medlemmer

har næppe været meget over fem. To præster var der imidlertid, som i særlig grad kom til at volde kirken skam: Sognepræsten i Utterslev E. J. Strøbech og res. kap. i Hvidovre Sv. Å. Stiigvad.

Ved påsketid 1942 nåede udviklingen i Norge frem til et brud mellem kirken og staten. Hvad der derefter foregik i Norge og ganske specielt i den norske kirke blev fulgt med den mest levende interesse af kirkens folk hernede, og den norske kirkekamp var ikke blot med til at skabe respekt om kirken, som der ovenfor er talt om

Paul Nedergård (f. 1895) blev cand. teol. i 1921, gik først skolevejen som lærer ved Frederiksborg kommunale Skolevæsen, men udnævntes i 1921 til kaldskapellan i Vanløse-Rødovre og 1924 til residerende kapellan ved Eliaskirken i København. Inden for den danske præsteforening har han spillet en betydelig rolle (medlem af hovedbestyrelsen 1921, af forretningsudvalget 1929 og dettes formand 1939). Endvidere har han redigeret foreningens blad siden 1929.

det, men den blev tillige en inspiration for mange danske præster til bekendermød og offervilje.

Det var nødvendigt, at man i den danske kirke fik lejlighed til at følge de norske brødres kamp for tro og bekendelse. Men det var kun enkelte, der var i besiddelse af maskinskrevne afskrifter af dokumenterne deroppefra. Det danske »Præsteforeningens Blad« under pastor Paul Nedergårds redaktion ydede da den betydelige indsats trods lukkede grænser at skaffe de fornødne oplysninger og papirer frem og trods forbudet mod at bringe andet end officielle tysk censurerede meddelelser at holde de danske præster underrettet om kirkestriden i alle dens faser. Men det endte dog med, at præsteforeningens bestyrelse måtte vedtage en bøde på 300 kr., og derefter var det omtrent slut med de spændende meddelelser.

Imidlertid blev den danske regering tvunget til overhovedet at skride ind over for præster, der talte for åbent. Da det ikke hjalp, efterfulgtes advarslerne i oktober 1942 af et cirkulære fra kirkeministeriet til biskopperne sålydende:

»Ministeriets opmærksomhed er blevet henledt på, at kirkelige blade og skrifter i den senere tid i et vist omfang har indeholdt artikler, der med brod mod Tyskland og tysk tankegang omtaler eller hentyder til aktuelle politiske forhold. Tilfælde af denne art kan volde regeringen alvorlige vanskeligheder i dens bestræbelser for at opretholde det bedst mulige forhold til Tyskland og de tyske besættelsesmyndigheder og vil, såfremt de fortsættes, kunne nødvendiggøre indskridelse mod de pågældende.

Ministeriet finder det derfor påkrævet at anmode Deres højærværdighed om på den måde, De anser det for bedst egnet, at ville lægge præsterne og redaktorerne af de kirkelige blade på sinde for fremtiden, ligesom det er ylfældet med landets øvrige presse, at afholde sig fra at fremsætte eller gengive udtalelser, hvis tendens er uvenlig mod Tyskland eller de tyske besættelsesmyndigheder«.

Hermed var der i virkeligheden lagt op til en åben kirkekamp, også i Danmark. Flere af bisperne videre befordrede slet ikke skrivelsen, og der opstod en ikke ringe uro rundt om. Sagen blev drøftet på præstekonventer og møder, og fra mange sider gjordes der henvendelser til

biskopperne. Man fandt det ikke tilstrækkeligt, at de enkelte præster tog et klart standpunkt. En samlet udtalelse fra kirkens biskopper måtte nu til for at bringe klaring i situationen, mente man.

Censuren havde undertiden også virket på en sådan måde, at det måtte føles, som om kirken allerede var i kamp. Som eksempler på censur over for kirken kan man nævne, at provst Halfdan Høgsbro, der fra begyndelsen af året var blevet ansat som forstander for det nyordnede pastoralseminarium, i en tale i radioen ville citere salme 62, vers 6-13, men fik forbud imod at nævne ordene fra vers 10-13 (fra Vers 10 lyder teksten: »Kun tomhed er mennesker, mænd er løgn, på vægtskålen vipper de op, de er tomhed til hobe. Forlad eder ikke på vold, lad jer ikke blænde af ran; om rigdommen vokser, agt ikke derpå! ...«). Et andet eksempel. I anledning af den i 1929 afdøde pastor Olfert Ricards 70 årsdag ønskede »Nationaltidende« at bringe en hel side til minde om denne betydningsfulde skikkelse i Danmarks nyere kirkehistorie. Man ville da aftrykke et stykke af en prædiken, Olfert Ricard holdt Store Bededag 1914. Det hedder deri: »Jeg kom fra Odense forleden morgen, hvor jeg havde slået et slag blandt byens ungdom, og gled en tidlig, blikstille solskinsdag med færgen ud fra Nyborg Havn. Da kom det atter over mig, ved at se disse fynske kyster ligge grønklædte der med deres småskove og møller og stejle brinker: O, hvor dit land er fagert, o, hvor du elsker denne jord, o, hvor du ville sørge, om fremmede folk nogen sinde skulle voldtage dette land«. Den sidste sætning blev strøget af censuren trods gentagne forsøg på at redde den.

Nogen tid efter ønskede man på samme side at bringe et citat af et foredrag, som docent, dr. theol. K. E. Skydsgård havde holdt i »Kristelig akademisk Forening«. Det lød således: »Nietzsche kaldte sig antikrist, og han var det. Hans virkninger har været og er frygtelige, men vi må ikke glemme, at der er en lige så forfærdelig måde at være antikrist på, nemlig som frafalden kirke, som en kristen, der lever i fornægtelse af sin herre midt i kristenavnet«. Også dette citat blev strøget af censuren.

Undertiden spurgtes der dog også historier fra Udenrigsministeriets Pressebureau, der havde en mere munter karakter. Således hed det sig, at en engang skulle have stillet det spørgsmål derovre til en journalist: Hvem »den gamle af dage« egentlig var, om det ikke var djævelen? For historiens sandhed indestås dog ikke. Men den viser, hvordan man snakkede om U.P.

Således ebbede 1942 ud som et år med megen spænding. Kirkeministeriets tvungne cirkulære og censuren - endog af biblen - fik en til at spørge, om der skulle komme en kirkekamp i Danmark på samme vis, som den var brudt løs i Norge.

IV

I begyndelsen af året 1943 drøftede biskopperne, samlet i Københavns Bispegård, den alvorlige situation og sendte derefter en skrivelse til justitsministeren af følgende ordlyd:

København, den 15. januar 1943.

Til Justitsministeren!

Fra forskellige præstekredse har vi undertegnede biskopper modtaget henvendelser, som giver udtryk for en betydelig uro, for det første med hensyn til retstilstanden i vort land, idet der henvises til visse i den senere tid foretagne arrestationer, om hvis grundlag der ikke er givet offentligheden oplysninger, ligesom der heller ikke er givet meddelelse om behandlingen ved de pågældende retssager; for det andet med hensyn til den propaganda for racehad, der drives, samtidig med at det med rette pålægges præsterne at afholde sig fra udtalelser om den politiske side af jødespørgsmålet.

Vi skal ikke lægge skjul på, at der om begge disse spørgsmål hersker en sådan spænding, at der kan være fare for eksplosiv udløsning på en for vort folks vel skadelig måde.

Vi tillader os i den anledning indtrængende at henstille til justitsministeren, at den således fremkaldte usikkerhed søges modvirket på passende måde. Det ville navnlig være af den allerstørste betydning, om justitsministeren kunne give os oplysninger dels om ministeriets principielle stilling til disse forhold, dels om praktiske foranstaltninger,

Hans Fuglsang Damgård (f. 1890) tog 1911 lærereksamen i Rendsborg og virkede derefter som lærer i Gråsten til 1913. Først i 1915 blev han student, men indkaldtes s.å. til tjeneste i den tyske hær, hvor han under krigen fangedes og blev prof. Verriers højre hånd ved organiseringen af den sønderjydske krigsfangelejr i Aurillac. Efter at være vendt hjem til Danmark 1919 blev han cand. teol. 1923, rejste i udlandet på studier 1924-25, virkede som docent ved universitetet 1925-33, blev dr. teol. 1930, sognepræst ved Vor Frue Kirke (Domkirken) i København, provst for Vor Frue Provsti og stiftsprovst for Københavns Stift 1932, samt biskop over Københavns Stift 1934. Fra besættelsestiden stammer hans småskrifter »Guds kald gennem verdensbegivenhederne« (1940), »Land, land, hør herrens ord« (1940) og »Guder vor tilflugt og styrke« (1941).

ger, som måtte træffes, så at vi på grundlag deraf kan yde vort til at afværge enhver uheldig udløsning af den omtalte spænding.

*H. Fuglsang-Damgård. Axel Rosendal.
H. Øllgård. Skat Hoffmeyer. V. Smith.
W. Noack. Niels Munk Plum. Axel Malmstrøm.*

I udenrigsministeriet afgav biskop Fuglsang Damgård på biskoppernes vegne en erklæring om ytringsfriheden af følgende indhold:

1. Udenrigsministeriets reprimander til præster har også en indenrigspolitisk side.
2. Stemningen bliver mere og mere spændt i præstekredse.
3. Reprimanderne rygtes uhyre hurtigt og virker ikke afdæmpende på andre præster, tværtimod.
4. Kunne derfor reprimanderne ikke blive så få som muligt? Vi har det indtryk, at U.M. er strengere end tyskerne (og har eksempler derpå).
5. Til syvende og sidst drejer det sig om »evangeliets frihed«, heri er bisperne »sagkyndige«, ikke U.M. Det drejer sig i de enkelte tilfælde naturligvis om et skøn.
6. Præsterne må, fordi de er bundne til evangeliet, repræsentere den vægne samvittighed.
7. Biskopperne vil gøre, hvad vi kan, for at indprente forsigtighed, advare mod at »drive privat udenrigspolitik«.

Angående jødespørgsmålet, som også var til behandling mellem bisperne, udsendte biskop Fuglsang Damgård en erklæring, der tog sit udgangspunkt i Galathebrevet 3, 28. og udtalte, at dette syn var kirken bundet ved. »Kirken gør ingen adskillelse mellem mennesker. Den inddeler dem ikke efter race, stand eller køn. Det afgørende for den er, om mennesket tilhører kristus eller ej«.

Biskopperne sendte også den norske kirke en hjertelig hilsen, hvoraf det tydeligt fremgik, at de helt og fuldt stillede sig på den bekendende norske kirkes side.

Det er dog klart, at der ikke kunne falde ro over gemytterne, fordi præsterne nu havde fået klarhed over, at de havde deres biskopper

med sig, og fordi kirkens linie lå fast. Spændingen var stadig stigende. Pastor Harald Sandbæk, en mand, hvis livfulde foredrag var meget hørt på præstekonventer, og hvis skæbne siden skal omtales, skrev i et nordjysk blad om den norske kirkekamp og fik i den anledning en tilrettevisning fra ministeriet. Pastor Sandbæk protesterede naturligvis, men fik en ny tilrettevisning. I skrivelse af 17. februar tilskrev kirkeministeriet biskopperne således:

»I Skrivelse af 13. d.m. har udenrigsministeriet henledet opmærksomheden på, at den norske kirkekamp i kirkelige blade er behandlet på en sådan måde, at Fremstillingen har været egnet til at skade forholdet til Tyskland, hvorfor udenrigsministeriet har henstillet, at det tilkendegives landets præster, at de under de nuværende vanskelige politiske forhold bør afholde sig fra i skrift eller tale at behandle den norske kirkekamp ud over eventuelt at bringe sådanne meddelelser, som er fremkommet i den danske dagspresse, og som de derfor tør regne med er godkendt fra officielt sted. I anledning heraf skal man herved i forbindelse med skrivelse herfra af 9. oktober 1942 angående publikationer i kirkelige blade og skrifter anmode Deres højærværdighed om at tilkendegive præsterne i det Dem betroede stift, at de som af udenrigsministeriet anført helt bør afholde sig fra offentligt i skrift og tale at behandle det ovenfor omtalte problem medmindre de på den af udenrigsministeriet angivne måde har sikkerhed for, at det sker i en form, som må antages at være godkendt fra officiel side«.

Man kan vist roligt sige, at de fleste præster, til hvem dette påbud nåede frem, harmedes over det eller i al fald ikke lod deres handlinger bestemme af det. Og det fremkaldte også direkte protester. Det var i anledning af denne skrivelse, at Kaj Munk sendte sit nu snart be-

Kaj Munk (1898-1944) blev cand. teol. 1924 og udnævntes samme år til sognepræst i Vedersø, hvor han virkede, indtil han myrdedes af Gestapo natten mellem 4. og 5. januar 1944. Hans uforfærdede holdning, hans rammende og dybt bevægede danske tale og hans tragiske død, der gjorde ham til martyr for den sag, han havde viet al sin virke og skænket al sin tro, gjorde hans minde uforgængeligt blandt os. Mundtligt og skriftligt blev han en åndelig banebryder for den modstandsbevægelse, hvis sejr han ikke fik lov til at opleve. Fra besættelsesårene stammer bl.a. de to prædikensamlinger »Ved Babylons Floder« (1941) og »Med Ordets Sværd« (1942), endvidere digtsamlingerne »Navigare necesse« (1940), »Sværg det, Dreng« (1941) og »Det unge Nord« (1942), samt de dramatiske arbejder »Niels Ebbesen« (1942) og »Før Cannae« (1943).

rømte brev til kirkeministeriet, hvori det bl.a. lød:

»Jeg tillader mig herved ærbødigst at meddele ministeriet, at jeg ikke alene ikke har til hensigt at adlyde det, men at handle lige stik imod det. I stedet for at anmode udenrigsministeriet om at varetage sine egne sager og lade kirken passe sine, har kirkeministeriet handlet lige modsat. Danske præster aflægger ed på de symbolske bøger og meget andet godt, men dog endnu ikke til den højt ærede hr. udenrigsminister. Jeg støtter mig til mit præsteløfte ... Det er bedre at skade Danmark i forholdet til Tyskland end i forholdet til den Herre Jesus.

Måske burde man egentlig lægge sag an mod ministeriet. Retsligt set foreligger der jo her det forhold, at en overordnet embedsmand vil forlede sin underordnede til embedsmisbrug, thi vi præster er sat her for at tale ordet og ikke for at fortie det«.

En protest med 52 underskrifter fra præster på Viborg egnen afsendes også til kirkeministeriet. Synspunkterne heri er typiske for danske præster i 1943. Det hedder, at »vi loyalt efter kongens bud stedse har følt os forpligtet til, hverken i tale eller skrift at give anledning til unødvendige vanskeligheder for vort folk; men vi må på den givne foranledning over for det høje ministerium betone:

- 1) at vi i spørgsmål, som berører samvittigheden, alene kan være bundet af sandhed og ret;
- 2) at vi som tjenere i den evangelisk-lutherske folkekirke i Danmark med livets og lærens bånd er inderligt sammenknyttet med det norske kirkefolk;
- 3) at vi i henhold til vort præsteløfte er bundet til at bekæmpe enhver vranglære, som tiden måtte føre med sig;
- 4) at vi ikke af statsmagten kan modtage direktiver angående kirkens indre liv.

Vi må derfor forbeholde os ret til, om det bliver nødvendigt, over for vore menigheder at omtale den norske Kirkekamp«.

Det bør også bemærkes, at Indre Missions kendte formand, Chr. Bartholdy, der i efteråret 1942 havde udgivet en pjece, hvori han behandlede jødespørgsmålet og gav et kraftigt forsvar for jøderne, belønnes med en kraftig advarsel fra ministeriet i anledning af sine ord.

Advarslerne havde dog åbenbart ingen indflydelse på præsterne eller de fleste af dem, der naturligvis følte sig mere bundet af deres samvittighed til det, de anså for ret og sandhed, end af et ministerium, hvis situation var alt for let gennemskuelig.

Der var præster, som ikke bare protesterede over for ministeriet - det kostede dem jo foreløbig ikke noget -, men på deres prædikestol protesterede mod tyskerne, så det forslog noget, og derved udløste den forbitrelse, der fyldte både deres og deres menigheders sind. Således kan den protest nævnes, som sognepræst Åge Dahl i efteråret 1943 i Horsens fremsatte på prædikestolen, da tyskerne havde dømt nogle unge danske frihedskæmpere til døden og før henrettelsen havde nægtet de dødsdømte besøg af en dansk præst:

»Med den myndighed, som er mig given som kristen og som præst i den danske kirke, protesterer jeg mod den krigsforbrydelse, som henrettelsen af danske medborgere indebærer. Den begåede handling er sabotage mod dansk lov og ret, som fjenden offentligt har forpligtet sig til at respektere. Den er sabotage mod folkeretten og mod det tyske folks ære, efterdi dette folk er bundet ved Håg-konventionen, som Tyskland har underskrevet og påberåbt sig, både den 9. april 1940 ved okkupationen af landet og siden ikke mindst den 29. august i år. Det er sabotage mod kristen kultur og kristent navn, efterdi kristendommen forpligter et menneske til at stræbe efter retfærdighed og øve ret ...«.

Pastor Dahl sluttede med at erklære den begåede handling for mord og protesterede imod, at man ikke havde tilladt at sende en dansk præst til fangerne, men en tysk præst, der som folkelig medansvarlig for mordet stod uden for det kristne fællesskab, og det så meget mere, som det stadig tydeligere åbenbares, at nazisme og kristendom ikke kan forenes¹⁾. Pastor Dahl kom, som det nedenfor skal omtales, til at bøde for sin modige holdning ved denne og andre lejligheder med et langt ophold i tyske koncentrationslejre.

I anledning af begivenhederne omkr. 19. september 1944 protesterede præsterne højlydt. Biskoppernes protest over for dr. Best lød som følger:

1) Her anført efter Poul Borchsenius: *Danska Kyrkan i Storm* p. 77. Pastor Borchsenius var en af de præster, som måtte rejse til Sverige, hvor han øvede en meget fortjenstfuld gerning blandt de danske flygtninge.

Christian Bartholdy (f. 1889) blev cand. teol. 1912 og virkede derefter nogle år som manu- duktør og som assistent på Kirkefondets Kon- tor, til han 1916 ordineredes til medhjælper hos sognepræsten på Turø. I 1918 blev han sognepræst i Sebber-Store Ajstrup, 1925 i Bror- strup Ravnkilde og 1943 i Haslev. Inden for Kirkelig Forening for den indre mission i Dan- mark har han udrettet et stort arbejde, siden 1934 som foreningens formand. Hans meget kraftige og kompromisløse personlighed har ofte gjort sig stærkt gældende i den kirkelige debat, og heller ikke i folkelige og nationale spørgsmål har man savnet hans røst. Under be- sættelsen udgav han to urædde piecer »Bange for døden« (1941) og »Lav os en Gud« (1942).

De sidste dages alvorlige begiven- heder i vort land giver kirken an- ledning til at udtale sin forfærdelse over den skæbnesvangre ophævel- se af retssikkerheden, som er skabt ved fjernelsen af det danske politi, og udtrykker sin harme og smer- te over den skæbne, der har ramt hundreder af landsmænd, som er ført bort fra deres fædreland.

Med den største ængstelse må vi efter dette imødese de uoverskue- lige konsekvenser af det skete og forvente, at forbrydelse og vold vil brede sig uden hæmninger.

Kirken har overalt og til alle ti- der den opgave at støtte den sande retsorden og at værne om og opel- ske kærlighed til sandhed og ret, og den danske folkekirke må som følge deraf i den nuværende situation i særlig grad føle sin forpligtelse over for denne opgave. Selv i vor afmagt over for overmagten føler vi det som en pligt af al evne at protestere mod det smertelige overgreb mod vort folks retsbevidsthed og selvstyre, som har fundet sted.

*På biskoppernes vegne
H. Fuglsang-Damgård.*

Nogle præster, om hvis forbindelse med protester eller frihedskamp man ikke i og for sig havde hørt noget, viste sig i deres daglige gerning at besidde en sådan trods og et sådant mod, at de satte livet til. Således den højt begavede kritiker, pastor Tage Schack ved Simon Peterskirken på Amager. Han skulle forrette en »Stikker«-begravelse. Det drejede sig om en kvinde, der var død på Sundby Hospital. Før begravelsen kom nogle Hipo folk og stak ham en seddel ud, hvorpå de skriftligt havde skitseret, hvorledes de tænkte sig talen anlagt. Pastor Schack tog naturligvis intet hensyn hertil, men holdt den tale, han under alle omstændigheder ville have holdt. (Hans tale om dødens tilintetgørelse havde altid en meget sand og alvorlig karakter). Om natten kom et par mænd og førte ham ud af hans studereværelse, hvor han sad alene, og

dræbte ham på en ensom vej - ved skud gennem munden.

Det var dog ikke således, at man nu efter advarslerne og forbudene aldrig kunne få skrevet, hvad man ville i et dansk blad, bortset fra den illegale presse, hvoriblandt der nu også var et kristeligt og flere kulturelt betonedede. Man kunne nemlig undlade, når et blad ikke direkte var under censur, at bringe det over i Udenrigsministeriets Pressebureau. Man løb ganske vist, foruden den personlige risiko, den risiko, at bladet så kunne blive lukket, hvilket jo gik ud over andre end den ansvarlige redaktør og skribent; men sandsynligheden for, at tyskerne ikke opdagede noget, var stor. Ganske vist var der jo danske Hipo folk og stikkere til at hjælpe dem. Men det var åbenbart begrænset, hvad disse som helhed indskrænkede eller stupide mennesker kunne forstå, hvorimod det var forbløffende, hvad den jævne avis læser, som tidligere berørt, kunne opsnappe af det. der stod mellem linierne. Som et eksempel herpå kan nævnes en artikel af »Flemming« på Nationaltidendes kirkeside for 24. december 1944. Der tales deri om biblens sandfærdige syn på mennesket. Den taler om løgn og brodermord. Derefter hedder det:

»Biblens syn på mennesket har fundet sin bekræftelse i vor tid som ingen sinde før. For nu ikke bare løj og myrdede man, men man nåede endog frem til legaliseringen af løggen og mordet, forherligelsen af det onde. Løggen var ikke længere noget, man skammede sig ved, men et bevidst anvendt »legitimt« middel for staten. Mordet var ikke længere noget, man gruede for, men en klart gennemført »nødvendig« fremgangsmåde for staten. Lodret løgn og bortfjernelse af uønskede mennesker hørte nu med, når man ville skaffe sig »livsrum«. Og en filosof og professor forkyndte højlydt, at også grusomheden var et tjenligt middel for »herrenatureme«, hvis den fremmede det, som denne filosof forstod ved livet. Anerkendelsen af hadet, dyrkelse af hævnen fulgte i filosofiens spor. Stål og blod, gru og gråd kom der ud af det hele.

Og Mørke er det, der nu omgiver os«.

V

Man kan regne med, at der fra 1943 i virkeligheden eksisterede en art latent kirkekamp i Danmark.

Når biblen ikke mere kunne citeres frit, fordi visse af dens ord på

Niels Raid (f. 1889) tog teologisk embedseksamen 1923 og blev samme år personlig medhjælper hos sognepræsten i Solbjerg Sogn på Frederiksberg, 1924 kaldskapellan, 1927 residerende kapellan og 1937 sognepræst i samme sogn. Pastor Raid har skrevet små dramatiske arbejder for amatørteater, bl.a. et stykke med aktuel tendens »Hroar og Helge«. Under besættelsen deltog han i det illegale arbejde inden for præstekerde og var således med ved organiseringen af P.U.F., hvor han var meget aktiv. I oktbr. 1945 udnævnt til provst.

en mærkelig måde ramte statsmagten, og når nu visse kristelige tanker ikke mere kunne fremføres uden ved snyderi eller gennem illegal presse, og når meddelelser om norske trosbrødre var ulovlige og påbud og advarsler i den anledning ramte præsterne, så måtte jo kirkekampen siges at være til stede - i al fald latent, så at sige under jorden. Men til et åbent brud imellem den af okkuperationsmagten beherskede stat og kirken kom det ikke. I begyndelsen af 1943 nøjedes tyskerne som sagt med advarsler og formaninger gennem udenrigsministeriet og kirkeministeriet til præsterne, som vi ovenfor har talt om det. Men heller ikke efter den afgørende skillemøde, 29. august 1943, kom det til noget åbent brud med afsættelse og forvisning af biskopper og præster, og alt hvad dertil hører. Dette skyldtes først og fremmest manglen på en dansk »Quisling-regering«.

Thorkil Glahn. (f. 1888) blev cand. teol. 1913 og virkede i de følgende tre år som sekretær i Danmarks kristelige Studenterforbund. Han ordineredes derefter til medhjælper ved Vor Frelses Kirke i Vejle, blev 1920 residerende kapellan ved Frederiksberg Kirke (1926-34) og sognepræst ved Jesuskirken i Valby 1934. Både inden for den ydre og indre mission har han udført et stort arbejde, ikke mindst blandt Danmarks ungdom. Under besættelsen tog han initiativet til dannelsen af foreningen P. U. F. - »Præsternes uofficielle forening«.

Med en sådan ville en åben kirkekamp være brudt ud. Nu viste tyskerne uvilkårlig med deres erfaringer fra kirkekampen i Tyskland siden 1933 og i Norge siden 1942 in mente en vis grad af tilbageholdenhed. De har forstået, at der gennem en sådan kamp ikke var noget at vinde for dem, og deres adfærd hang vel også sammen med den »milde kurs«, som dr. Best sagdes at repræsentere. De danske præster og biskopper på deres side søgte heller ikke at fremkalde noget åbent brud ved embedsnedlæggelser o.lign., selv om der som nævnt ikke blev sparet på direkte udtalel-

ser i prædiken og foredrag.

Man gik en anden vej. Ligesom kirkens mænd havde stået solidarisk med deres folk i den nationale bevægelse fra 1940 og i fuldt mål var gået ind i den, således gik nu kirkens mænd i stort tal og på forskellig vis med deres folk ind i en mere aktiv frihedskamp og med deres folk ind i fængsler og koncentrationslejre.

Der var præster, der kom til at stå som ledere af militærgrupper inden for modstandsbevægelsen eller i al fald som bindeled mellem sådanne. Der var andre, som husede faldskærmsjægere, sabotører eller våben, eller som havde med jødetransporter at gøre eller med tilvejebringelse af pengemidler til illegalt arbejde eller fremskaffelse af kvitteringer for midler af den art. Der var problemet om fremskaffelse af falske dåbsattester og samarbejde på forskellig vis med den illegale presse.

Et lille kapitel for sig danner den kirkelige efterretnings- og presse-tjeneste under besættelsen.

Efter Præsteforeningens repræsentantmøde i april 1942 fortsattes der med et møde, hvor man drøftede oprettelsen af en »budcentral«, hvorigennem vigtige meddelelser etc. kunne nå ud til landets sogne, hvis den tid skulle komme, da postvæsenet svigtede, og der kom censur. Præsteforeningens amtsrepræsentanter påtog sig en sådan meldetjeneste. I juni 42 holdtes et møde, hvor repræsentanter for kristelige organisationer af alle partifarver var til stede. Her drøftedes tanken om en fælles bekendelse og den kristelige budtjeneste. Udviklingen førte imidlertid med sig, at denne ikke behøvede at træde i funktion.

Men i august 1943 dannedes på foranledning af sognepræst Th. Glahn, Valby, med sognepræst N. J. Raid som ledende medarbejder P.U.F., der kom til at virke besættelsestiden ud. På grundlag af en redegørelse i Kristeligt Dagblad 12/6 45 af sognepræst Paul Nedergård skal her meddeles følgende om den:

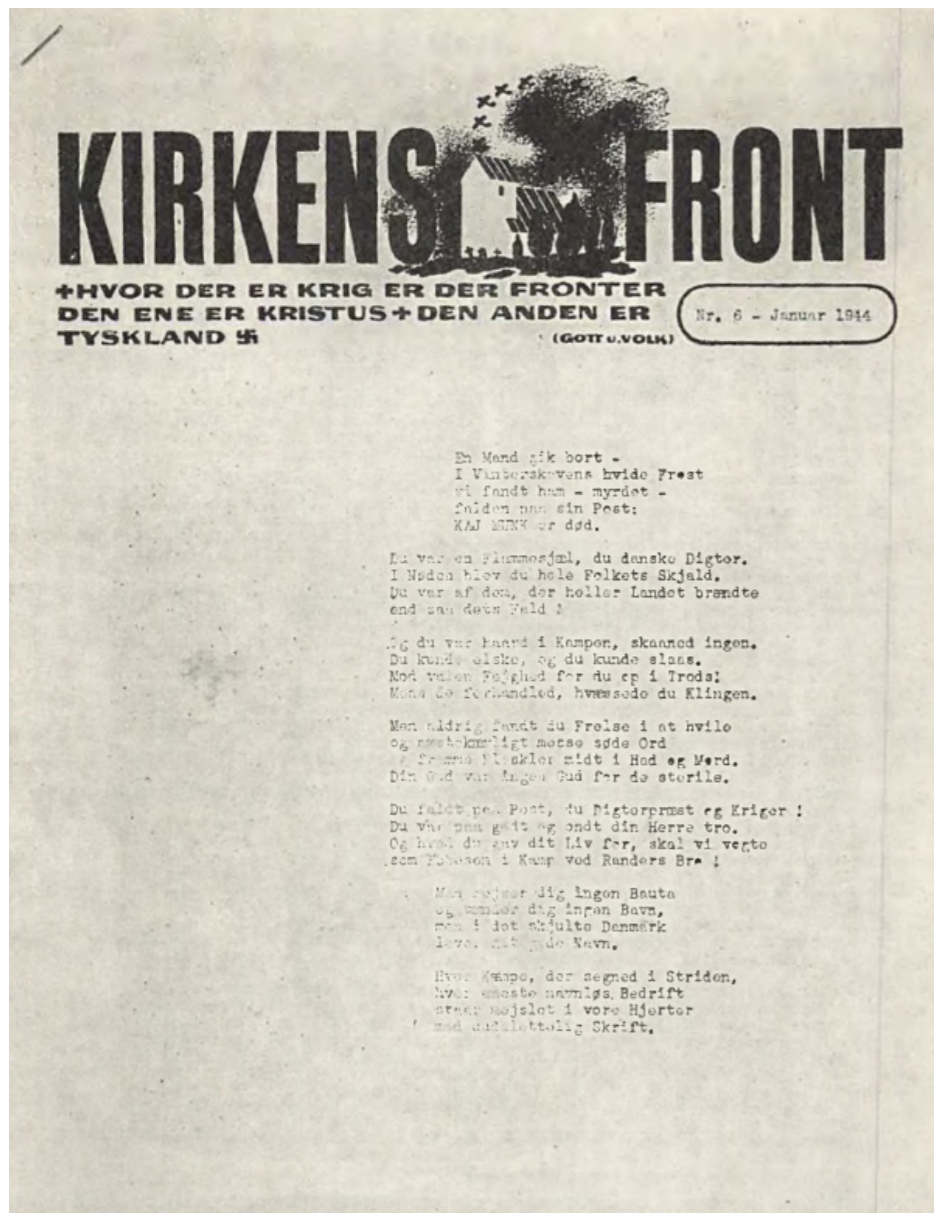
Der dannedes et udvalg for København, bestående af præsterne Th. Glahn, N. J. Raid, H. P. Honoré, F. Lerche og Paul Nedergård. P.U.F. - Præsternes uofficielle Forening - skulle dels besørge budtjeneste for biskopperne og være biskopperne til hjælp, dels orientere præsterne i aktuelle situationer, udsende informationer og vejledninger og følge udviklingen med nøje opmærksomhed. Kredsen var tillige (officielt for de fremmede) Præsternes Understøttelsesforening, idet hver præst

skulle indbetale 1 pct. af sin løn til et fælles fond, der skulle betale løbende udgifter, udsendelse af skrivelser og yde ev. hjælp til præster, der blev afskedigede el.lign., af politiske grunde. P.U.F. organiseredes straks provstivis i København. Pastor Raid foretog en missionsrejse (som Panthanmissionens formand) til Jylland og fik P.U.F. organiseret over hele Jylland ved en række lokalmøder, og der blev knyttet forbindelse med de præstekredse, som allerede var i gang på samme linie, f.eks. på Viborg egnen. Der blev udpeget ledere for hver egn, og en lignende organisering fandt sted på Fyn ved pastor Raids besøg og med pastor K. Rasmussen, Dalum, som leder. For landet øst for Store Bælt samledes repræsentanter fra amter og provstier til flere møder i København, og i løbet af nogen tid var P.U.F. en organisation, der faktisk dækkede hele landet. Der kunne være forskel i den iver og fasthed, hvormed man gik frem i de forskellige egne. Pastor Vigh Pedersen, Notmark, virkede en tid som rejsesekretær og oplevede adskillige spændende situationer.

Der blev snart brug for P.U.F. Vigtige skrivelser blev udarbejdet i samarbejde med P.U.F., og i enkelte tilfælde trådte budtjenesten i virksomhed. P.U.F.s opgave var at være til tjeneste for den danske kirke og dens biskopper, og præsterne Th. Glahn og N. J. Raid gjorde et stort og meget nyttigt arbejde. - Adskillige praktiske spørgsmål blev taget op. Jøderne og landflygtige danske skulle hjælpes. Der var hele problemet om dåbsattester til ikke-ariere og dem, der »gik under jorden«. Pastor Lerche sled specielt med hjælpen til jøderne og havde en hel kirkelig central for afsendelse af pakker til jøder i Theresienstadt. Mange timer gik også med at arbejde for kirkens betjening af danske fanger i tyske fængsler og koncentrationslejre.

Det vakte harme i P.U.F., at tyskerne afviste ethvert forsøg på at indføre mulighed for, at de dødsdømte kunne få lejlighed til at tale med en præst. Talrige forslag blev prøvet, f.eks. ansættelse af en særlig præst til denne opgave, ja man overvejede tanken om, at en præst frivilligt skulle sove på fængslet, for at han straks kunne tilkaldes, når de dødsdømte skulle føres bort. Men tyskerne turde ikke betro en præst oplysning om forestående henrettelser i tide.

En kreds af kirkemænd begyndte udgivelsen af et illegalt kristeligt månedsblad, »Kirkens Front«, hvis udgivelse lededes af studenterne J. Dragsdahl og Langhoff. Yderligere trådte Viggo Webel-Brandt, som

Da Kaj Munk var myrdet, udsendte »Kirkens Front« et nummer, i hvilket hans minde hædredes bl.a. ved et meget smukt digt - gengivet oven for. Så streng var Forfatterens anonymitet, at end ikke bladets redaktion fik hans navn at vide. Kun overbringeren kendte det - og han fandt sin død i en tysk koncentrationslejr.

Du Mand gik bort -
I Vinterskovens hvide Frost
Vi fandt ham - myrdet -
Falden som sin Pest:
KAJ MUNK er død.

Du var en Flammesjæl, du danske Digter,
I Nøden blev du hele Folkets Skjald,
Du var af dem, der holder Landet brændte
end som detes Fjeld!

Jeg du var haard i Kampen, skaaned ingen,
Du kunde elske, og du kunde slaas.
Mod valen Følgthed for du op i Trods!
Men du forhandled, hvæsedo du Klingen.

Men aldrig fandt du Frelse i et hvilo
og næstekærligt næste sjøde Ord
Fremme Blækler midt i Hod og Mord.
Din Gud var ingen Gud for de sterile.

Du faldt som Post, du Digterpræst og Kriger!
Du var som guld og ondt din Herre tro.
Og hvad du gav dit Liv for, skal vi vegte
som Tolson i Kamp ved Randers Brø!

Men rejser dig Ingen Bauta
og sætter dig Ingen Bavn,
men i det skjulte Danmark
levs dit gode Navn.

Hvor Kampen, der segned i Striden,
Hvor eneste navnligs Bedrift
stædt søjset i vore Hjerter
med uafsluttelig Skrift.

senere døde i tysk koncentrationslejr, ind i redaktionen. Her kunne man dyrke de aktuelle problemer og stille dem ind under en kristen synsvinkel. Bladet var fortrinligt og blev meget efterspurgt. Senere udvidedes det med »Kristelig Pressetjeneste«, de ugentlige og senere månedlige kirkelige nyhedsbulletiner for Danmark. Adskillige kirkefolk stod også i føling med andre illegale blade, f.eks. »Folk og Frihed«.

Desuden havde præsterne også andre vanskelige og penible problemer at arbejde med, såsom mæglinger, hvor hustruen havde haft samkvem med tyskerne og kunne referere alt, hvad præsten sagde, til Gestapo, forrettelse af stikkerbegravelser, rådgivende og hjælpende virksomhed på forskellig vis. En særlig tung opgave betroedes de præster, der skulle bringe meddelelse til forældre om, at deres søn var død i fangelejr eller henrettet af Gestapo.

Følgen af denne aktivitet udeblev naturligvis ikke. Ved de store razziaer natten til 29. august 1943, ved hvilke tyskerne sikrede sig en række danske personligheder, uden at det egentlig er klart, om de tænkte sig dem som gidsler eller mente, at de på anden måde kunne bruges - mod nogle havde de nu særlige anklager -, blev også flere af kirkens folk, præster og teologiske professorer sat fast. Når vi her nævner Horserød lejren i efteråret 1943, er det ikke fordi de, som oplevede denne, på nogen måde kom ud for de rædsler, som fangerne i de tyske koncentrationslejre kom til at opleve. Bortset fra det psykiske pres, som naturligvis var til stede, må denne lejr nærmest betegnes som en »Sommerlejr«. Men den nævnes her, fordi denne lejr med sit udsnit af den danske befolkning: Videnskabsmænd, politikere, presfolk, forfattere, kunstnere, præster, landmænd, forretningsmænd, håndværkere, arbejdere var som et spejlbillede en miniature af hele det danske samfund og derfor kunne give de tilstedeværende kirkefolk et klarere syn på kirkens stilling i folket. Kirken var blevet for isoleret i Danmark, skønt den dog er for alle. Den burde »bo mere midt iblandt sit folk«. Ved de gudstjenester, som heroppe blev holdt hver søndag, var deltagelsen overordentlig stor og omfattede folk ikke bare af alle erhverv, men også af alle anskuelser. En præst er ikke vant til en menighed i sin kirke, der spænder lige fra en overrabiner og chefredaktør for et radikalt dagblad til en kirkeminister af Indre Mission og højskolemand af grundtvigiansk observans! (Prædikanterne var: Flemming Hvidberg, Hal Koch, Kr. Amby, J. Th. Thomsen, Åge Falk Han-

sen, Gunner Engberg.) I Horserød lejren holdtes der også hver morgen andagt (skriftlæsning, bøn, salmesang. Efter nogen tids forløb fik man et rigeligt antal salmebøger tilsendt. I begyndelsen var der ingen).

Morgenandagten den 2. oktober havde en særlig karakter. Det var den morgen, man slæbte af med lejrens jøder, bl.a. overrabiner, dr. Friediger. Til skriftlæsningen brugtes da salme 126: »Vend, o Herre, vort fangenskab som sydlandets strømme! De, som sår med gråd, skal høste med frydesang ...« og Galaterbrevet 3, 28: »Her er ikke jøde eller græker; her er ikke træl eller fri; her er ikke mand og kvinde; thi alle ere I een i Kristus Jesus«, og endnu et nytestamentligt skriftsted.

Allerede nogen tid forinden havde der rundt om i landet cirkuleret rygter om tilstundende jødeforfølgelser. Præsterne i København var stærkt foruroliget af spørgsmålet og forhandlede med deres biskop om det, og den 29. september havde biskop Fuglsang Damgård på biskoppernes vegne overgivet en indtrængende henstilling til de tyske myndigheder om at afstå fra en fremfærd af denne art. Da nu jødeforfølgelserne alligevel brød løs natten mellem den 1. og 2. oktober, sendtes biskoppernes henvendelse med personlige sendebud til alle danske præster, og søndag den 3. oktober indledtes gudstjenesterne med oplæsning af biskoppernes brev. Det lød således:

Den danske kirkes stilling til jødespørgsmålet.

Overalt, hvor der rejses forfølgelse af jøder som sådanne af racemæssige eller religiøse grunde, er det den kristne kirkes pligt at protestere derimod.

- 1. Fordi vi aldrig vil kunne glemme, at kirkens Herre, Jesus Kristus, fødtes i Bethlehem af Jomfru Maria i følge Guds forjættelse til hans ejendomsfolk, Israel. Jødefolkets historie indtil Kristi fødsel rummer forberedelsen til den frelse, Gud har beredt alle mennesker i Kristus. Dette kendetegnes ved, at det gamle testamente er en del af vor bibel.*
- 2. Fordi forfølgelse af Jøder strider mod den menneskeopfattelse og næstekærlighed, som er en følge af det budskab, Jesu Kristi kirke er sat til at forkynde. Kristus kender ikke personsanseelse, og han har lært os at se, at ethvert menneskeliv er dyrebart i Guds øjne. Gal. 3,28.*
- 3. Fordi det strider mod den retsbevidsthed, som råder i det danske*

folk, nedfældet i vor dansk-kristne kultur gennem århundreder. I henhold hertil har alle danske statsborgere efter grundlovens ord lige ret og ansvar for loven og religionsfrihed tilsikret. Vi opfatter religionsfrihed som ret til at udøve vor gudsdyrkelse efter kaldelse og samvittighed og således, at race og religion aldrig i sig selv kan blive anledning til, at et menneske berøves rettigheder, frihed eller ejendom. Uanset afvigende religiøse anskuelser vil vi kæmpe for, at vore jødiske brødre og søstre bevarer den samme frihed, som vi selv sætter højere end livet.

Der findes hos den danske kirkes ledere en klar forståelse af vor forpligtelse til at være lovlydige borgere, som ikke utidig sætter sig op mod dem, der øver myndighed over os, men samtidig er vi i vor samvittighed bundne til at hævde retten og protestere mod enhver retskrænkelse, derfor vil vi i givet fald utvetydig vedkende os ordet om, at vi skal adlyde Gud mere end mennesker.

29. september 1943.

*På biskoppernes vegne
H. Fuglsang-Damgård.*

Det var et stort øjeblik, da disse ord oplæstes for menighederne i de danske kirker. Dette var jo nemlig ikke blot den enkelte præsts ord, men kirkens dom over det, der var foregået. En præst¹⁾ fortæller, at da han dybt grebet indledte gudstjenesten med at omtale jødeforfølgelserne og derpå læste biskoppernes brev, rejste menigheden sig spontant op, og da oplæsningen var slut, lød der fra menigheden et enstemmigt amen.

Men heldigvis blev det ikke ved en protest i ord. Mange præster og kirkefolk var i de følgende dage virksomme med at huse ulykkelige jøder og hjælpe dem til en overfart til Sverige. Det fortælles, at der hos biskop Plum, nede i Bispegården i Nykøbing F. på et tidspunkt var omkring 80 jøder under tag! En og anden præst blev under sit nidkære natlige arbejde arresteret (således pastor A. Bjerno, Valby). Den tragiske begivenhed i Gilleleje Kirke er almindelig kendt. Her blev 71 mennesker, der sad oppe på loftet, fanget som i en fælde. De blev alle med geværkolber og støvlesnuder drevet ned ad trapperne og ud af kirken til de ventende transportvogne.

Om gudstjeneste og kirkeliv i Frøslev lejren skal her meddeles lidt på grundlag af oplysninger, som er givet forf. af sognepræst H. H. Ma-

1) Paul Borchsenius i sin ovennævnte bog.

gie, Tønder, og sognepræst C. Bay, Riisskov. I lejren var der, da man var færrest, 8 præster, og da der var flest, 15, nemlig følgende: J. Kofoed, Alminde, A. B. Kinch, Holmsland, A. W. Quistgård, Vedsted, H. K. Hein, Grenå, H. H. Magie, Tønder, S. C. Jul-Rasmussen, Galten (som oplevede en helt eventyrlig skæbne med mishandlinger, skønt han i forvejen var syg), J. Holm, Tinglev, P. H. Holm, valgmenighedspræst i Herning, C. Bay, Riisskov, K. Hanghøj, Frederikshavn, P. Westergård-Nielsen, Åsted, Å. E. Damtoft, Ålborg, Th. Glahn, Valby, E. H. Knudsen, Grindsted, stud. teol. Paul Wickmann, cand. teol. P. Amundsen samt en katolsk præst Frans Vervoort, Vejle.

Der gjordes ingen forskel på politiske, kulturelle og kristelige møder, alt sligt var strengt forbudt, og altså var gudstjenester og kirkeliv også forbudt. Man måtte heller ikke besidde bibler og salmebøger. Der herskede hos S.S.-myndighederne dernede den opfattelse, at præsterne var de værste, da de benyttede det, tyskerne kaldte religion, som camouflage for antinazistisk virksomhed. Alt, hvad der havde med ånd at gøre, var i virkeligheden forbudt dernede, og forskellige forsøg på at få forbudet hævet eller mildnet var forgæves. Biskop Noack fik således den tyske præst i Åbenrå, C. Beuck, til at rejse af sted og henvende sig til kommandanten i Frøslev lejren (på den tid sturmbannführer Hillgärtner) for at gøre forsøg på at få bedret forholdet. Det var ikke nogen blid modtagelse, hr. Beuck fik. Først måtte han vente, derefter blev han overfuset med en tale fuld af bebrejdelser. Og så lød svaret på hans Bøn blot: »Nein, eine solche Erlaubnis würde unserer Weltanschauung völlig widersprechen, wäre unlogisch«. Da Beuck henviste til sine egne erfaringer fra en engelsk fangelej under forrige krig, hvor man frit havde kunnet holde gudstjenester, fik han det svar, at det var noget ganske andet, for der havde der været tale om rigtige soldater, men her kun om sabotører og forbrydere, og de havde ikke fortjent at få gudstjeneste. På spørgsmålet, om de ikke kunne få lov til at bruge bibel og salmebog, svarede sturmbannführeren, at »solche Bücher gibt es hier nicht«. Om man da ikke kunne få lov til at sende nogle? »Nein«. Om da ikke en præst kunne få lov til at besøge de syge og døende? »Nein«.

Men teori er jo et og praksis et andet. Indtil slutningen af februar 1945 holdt præsterne i Frøslev regelmæssige gudstjenester omkring i alle barakkerne hver søndag foruden andagter morgen og aften flere steder og lejlighedsvis kristelige møder og bibellæsninger. Men sidst

I nattens timer blev en del af »Kirkens Front« store oplag duplikeret og pakket til forsendelse. Det var anonyme hjælpere, som udførte dette arbejde - folk, som end ikke nu ønsker deres navne frem.

i februar måned indtrådte en forværring af situationen. Lejrkommandanten meddelte da personligt alle barakformænd (der jo selv var fanger), at de fra nu af ville blive gjort personligt ansvarlige for mødeforbudets overholdelse, således at altså en barakformand ville blive ført til Tyskland, såfremt der blev holdt nogen art af gudstjeneste i hans barak, selv om pågældende barakformand ikke personligt havde noget med sagen at gøre. Da altså nu en overtrædelse af forbudet ikke ville komme til at gå ud over den ansvarlige præst selv, men en sagesløs kammerat, mente præsterne ikke, de mere kunne forsvare at holde gudstjeneste. På nogle stuer vedtog man dog at fortsætte med aftenandagt i al stilhed, og da påsken nærmede sig, spurgte kammeraterne i en barak deres præst: »Synes du, at vi kan gå højtiden i møde uden nogen gudstjeneste?« Adskillige præster tog nu gudstjenesterne op, så at der fra Skærtorsdag holdtes nogenlunde regelmæssig gudstjeneste i Frøslev lejren. Påske morgen holdtes der således gudstjeneste på kontoret for fundne sager. Men også i den hele mellemtid var evangeliet ofte blevet læst på stuerne søndag morgen.

Interessant er det, at man i Frøslev havde et ligefremt menighedsråd

med ingeniør Keiding, Hellerup, som menighedsrådsformand, til at ordne alle praktiske ting. Hver torsdag eftermiddag blev gudstjenesterne planlagt, og det var menighedsrådets formand, der trak det store læs med de praktiske forberedelser. Gudstjenesterne formede sig meget enkelt. Som lokale havde man en almindelig stue (sovesal), depot eller kontor. I sidste tilfælde kunne der arrangeres med stole og et lille bord som alter med et par lys på et par omvendte hvide kopper som stager, samt et gråt tæppe med et hvidt papirskors som altertavle. Mange flittige hænder havde arbejdet med på dette dyrebare inventar.

Altergangsgudstjeneste holdtes med visse mellemrum. Som vin brugtes saft og Vand. Som særkalke tjente medicinglas. Alterbrødet var stykker af franskbrød eller kiks. Den sidste søndag i februar, hvor altergangsgudstjenesten holdtes i en tom barak, deltog 100-150 altergæster. Dette var den sidste gudstjeneste før afbrydelsen. Besøget ved gudstjenesterne var gennemgående godt, undertiden overvældende.

Begge de to præster, hvis beretninger ligger til grund for disse meddelelser, er enige om, at ingen domkirke nogen sinde har været mere kirke for dem, der var i Frøslev lejren, end disse fattige rum. Og nogle af fangerne har også sagt, at de ikke nogen sinde har mødt kirken på en sådan måde og aldrig har forstået kirkens budskab sådan, som de gjorde det her. Det hele kom nærmere ind på livet af dem, og det var lettere at tale med en præst, nu man var kommet bort fra alt det derude.

Det kneb med salmebøger, men en flok kammerater skrev så de salmer, der skulle bruges, af til den kommende søndagsgudstjeneste, og efterhånden fik man smuglet flere salmebøger ind i lejren. Undertiden blev gudstjenesterne afbrudt, fordi man skulle ud at hente brænde, eller fordi præsten i en eller anden tilfældig anledning skulle stille for lejrens »øvrighed«.

Efter alt, hvad man kan forstå af dem, som var i Frøslev, så levedes der egentlig et rigt liv midt i fattigdommen. Der var trods alt kirke i Frøslev.

En helt forunderlig skæbne overgik den ovenfor omtalte sognepræst til Hersom-Bjerregrav-Klejstrup i Viborg Stift, Harald Sandbæk. Han havde haft med illegal bladvirksomhed og våbenmodtagelse at gøre, senere var han medlem af en omflyttende partisangruppe, der udførte »særlige opgaver«, likviderede stikkere, foretog sprængninger o.a. I september 1944 blev han arresteret. Efter forskellig behandling både

med spark og slag, med løfter og trusler kom han i forhør i 39 timer næsten ud i en køre. Da tyskerne dog ikke fik noget ud af ham, brugte de deres »særlige metoder«. Han fik håndjern på, der snørede sig sammen, når man bevægede armene, og blev udsat for piskning i tre omgange.

Under et forhør i Gestapos hovedkvarter på Universitetet i Århus indtraf netop det bekendte engelske bombeangreb. Da Sandbæk var blevet gravet ud af ruinerne, blev han mærkelig nok indlagt på et dansk hospital - formodentlig, fordi tyskerne troede, han var en af deres egne stikkere. Han undkom til Sverige, og den 9. april 1945 forrettede han sammen med biskop Arne Fjellbu gudstjeneste i Westminster Abbey, der i radioen aflyttedes af det meste af Danmark¹).

Nogle præster fik den skæbne at havne i tyske fængsler og koncentrationslejre. Således T. Severinsen, Finderup, der blev arresteret i januar 1944, i maj dømt til døden, og i juni samme år benådet med livsvarigt tugthus i Tyskland. Han kom til Bützow, i april 1945 til Møgelkær og senere til Sverige. Åge Dahl, Horsens, arresteredes i marts 1944, førtes til Horserød, derefter til Frøslev, Neuengamme og Schwesing ved Husum. S. Riishøjgård, Rise, arresteredes i juli 1944, kom til Frøslev, hvor han nød stor popularitet, derfra i tysk koncentrationslejr. Hans oplevelser skal have været rent ud eventyrlige. Kaj Lænkholm, Frederiksholm, arresteredes i september 1944, blev fra Vestre Fængsel ført til Flensborg, derfra til Neuengamme, hvorfra han igen i december 1944 kom til Dachau ved München. Derfra atter til Neuengamme og så til Møgelkær og Frøslevlejren. J. N. J. Madsen, Sønderborg, arresteredes i oktober 1944 og kom fra Frøslev til Neuengamme og Dachau, senere til Sverige. P. Riis, Lundehuskirken, arresteredes i november 1944 og førtes til Neuengamme, derfra til Dachau og over Møgelkær til Sverige. H. Hald, Vejle, arresteredes i oktober 1944, førtes til Kolding, derfra til Frøslev, Neuengamme og Dachau. Rejste i januar 1945 som fri mand fra Neuengamme til Kolding.

Pastor Lænkholm, der havde været leder af en lille militærgruppe fortæller (Præsteforeningens blad 7. september 1945), hvordan det egentlig var en skuffelse for ham i Neuengamme kort før jul at erfare, at han skulle i en anden lejr, Dachau, hvor alle præster fra tyske koncentrationslejre skulle samles. De var tre danske præster dér (Madsen, Sønderborg, Riis, Lundehuskirken, og Lænkholm), og de fik et kam-

1) De her givne oplysninger stammer fra et interview i Politiken 5. maj 1945.

meratskab med hverandre, som sikkert vil holde resten af livet. »Skønt det selvfølgelig var strengt forbudt, begyndte vi tre danske præster på skift at holde daglige aftenandagter og desuden søndagsgudstjeneste for vore landsmænd. Det udløste åbenbart et stærkt behov. Vore kammerater kom gang på gang enkeltvis til os og ikke blot for at sige tak for andagterne, men også for at føre samtaler med os om åndelige spørgsmål. Alene gennem disse samtaler var der god begrundelse for, at vi præster skulle i koncentrationslejr! Jeg er ganske overbevist om, at det for flere blev et stort plus, at de fik talt ud med os. Tiden dertil havde vi jo, og gode kammerater var vi, så der kunne nås en del. Hvad drejede samtalerne sig mest om? Mest om religiøse forhold, kun sjældent om moralske problemer og så godt som aldrig specielt om seksuelle spørgsmål; dette sidste kunne mere komme frem i diskussioner med den intellektuelt indstillede del af flokken. Gennem disse samtaler og vort øvrige samliv kom vi hinanden på meget nært hold. Jeg tror, at vi præster lærte meget i disse uger, og jeg tror også, at snesevis af vore kammerater fik et helt andet indtryk af præster, af kristendom og kirke, end de havde før ... Endnu ét må jeg nævne: hvilken umådelig betydning mit trosliv havde rent personligt for mig selv - ... Jeg ved ikke, hvordan jeg sjæleligt skulle være kommet godt

Harald Sandbæk (f. 1904) blev teologisk kandidat i 1931 og året efter sognepræst i Hersom-Bjerregrav-Kleitrup. Pastor Sandbæk rejste i 1940 til Finland som feltpræst; men da krigen mod Rusland afsluttedes, vendte han tilbage til sit præstekald. I efteråret 1944 blev han pågrebet af Gestapo, sigtet for sabotage og stikkerlikvidering og ført til hovedkvarteret i Århus. Da R.A.F. ved det vellykkede bombardement lagde hovedkvarteret i ruiner, undslap Sandbæk på mirakuløs måde og flygtede til Sverige. Tyskerne beklagede officielt hans død, men samme aften talte han gennem svensk radio til den danske modstandsbevægelse. Den 9. april 1945 prædikede han i Westminster Abbey sammen med den norske biskop Fjellbu - et gribende øjeblik, da 2 udenlandske præster for første gang i den ærværdige kirkes historie stod foran alteret - og kort efter kapitulationen vendte han hjem som feltpræst ved Brigaden.

igennem alle de rædsler, jeg oplevede ... hvis jeg ikke havde haft Gud så nær, som tilfældet var. Dag efter dag, ja time efter time undertiden, mærkede jeg, at det bar, det, jeg havde bygget mit liv på!«

Pastor Åge Dahl fortæller (Præsteforeningens blad 7. september 1945), at da han i marts måned 1944 ankom til Horserød lejren, var han i selskab med et hold landboere, som han lærte at sætte stor pris på. Det var kromanden Marius Fiil og hans folk oppe fra Hvidsten Kro. »Det blev denne mand,« skriver pastor Dahl, »der satte mig i gang med kirkeligt arbejde i fangenskab. Vi indkvarteredes på stue sammen, og om aftenen, da vi var kommet i seng og havde snakket af, sluttede han med at sige: »Så giver jeg til sidst ordet til præsten«, hvorefter jeg holdt aftenandagt på stuen, og vi bad aftenbøn sammen. Fra første færd af kom jeg således i gang med at holde daglige morgen- og aftenandagter, ligesom jeg hver søn- og helligdag holdt gudstjeneste i barakken, hvor jeg boede«. Så kom også pastor Severinsen, Finderup, til lejren. Han holdt også morgenandagt og gudstjeneste i sin barak. Senere interneredes endnu to præster, pastor Kinch, Holmsland, og frimenighedspræst Bundgård, Holstebro, og »så deltes vi om det kirkelige arbejde«. Den 12. august flyttedes disse præster til Frøslev og fortsatte på samme måde der.

»I Neuengamme,« fortæller pastor Åge Dahl, »samledes vi danske gerne en gang om dagen nede mellem sengene, hvor jeg holdt andagt. I disse andagter deltog undertiden også dansk talende sydslesvigere og holstenere, der boede i barak med os. Ved disse andagter var vi danske gerne fuldtalligt til stede. Her var der dødsstraf for at holde gudstjeneste eller andagt. Man kunne hænges for det. Jeg har aldrig hørt om, at en præst er blevet hængt af den grund, men 25 stokkeslag havde jeg ikke undgået, om S.S.'erne havde opdaget det. Det gjorde de dog aldrig. Og de tyske blokledere lod, som om de ikke lagde mærke til os«. I Svesing ved Husum faldt de daglige andagter bort, da lejrens »deltagere« måtte op kl. 4 om morgenen og derefter arbejdede 13 rimer, så de var så udmattede og forkomne, at de måtte gå i seng, så snart de kom hjem. Det var store ting, at søndagsgudstjenesterne kunne gennemføres. »I begyndelsen holdt jeg to gudstjenester om søndagen, idet vi danske var indkvarteret i to forskellige blokke. Senere indskrænkedes det til gudstjeneste i min egen blok, idet dels de fleste i den anden, og da især de mest interesserede lå på revieret (sygehuset), og dels mine

egne kræfter svandt så stærkt, at det var med nød og næppe, jeg kunne gennemføre den ene« ... »I Husum var der omtrent 100 % deltagelse i gudstjenesterne, men hvor var det ikke fattigt! Katakombernes gudstjenester var ikke så fattige som disse. De havde dog nadverbordet, det måtte vi undvære. Et snavset, ildelugtende lokale, koldt og halvmørkt. »Menigheden« sad på bænk eller i sengene eller lå i sengene. Stundom faldt en og anden i søvn, skønt gudstjenesten kun varede en halv time, og forkyndte sin dvale-tilstand ved en lydelig snorken. En enkelt gang dumpede en ned på hovedet fra sin seng, overvældet af søvn. Da han ikke havde taget skade, fortsatte vi, som om intet var hændt. En anden gang brasede en seng sammen med et stort brag, da der var for mange i den«. ... »Da sygdommene tog rigtig fart, fik jeg tilladelse til at blive hjemme mod at arbejde i kartoffelskrælleriet. Jeg kunne nu liste mig til at gå på sygebesøg i revieret. Det var ofte strengt at sidde ved disse dødslejer. En blev sindssyg af dødsangst, en anden af dysenteri, et par stykker gav ganske simpelt op og ville dø. De var dog alle taknemmelige, når man kom og satte sig hos dem. Meget skønne øjeblikke har jeg dog også haft under dette arbejde«. ... »At jeg overhovedet slap igennem disse måneder uden at gå helt til, kan jeg kun takke bønnen for«.

Men det var nu ikke alene præster, der holdt gudstjeneste og altergang i tyske koncentrationslejre.

Åge Dahl (f. 1893) tog teologisk embedseksamen i 1914 og blev kort efter uordineret medhjælper i Hvilsager-Lime, 1918 sognepræst i Nørbæk-Sønderbæk-Læsten og 1921 sognepræst i Egen. 1935 blev han kaldet som præst ved Klosterkirken i Horsens. I marts 1944 blev pastor Dahl arresteret af tyskerne og førtes via Frøslev og Neuengamme til lejren i Husum. Befriet af Svensk Røde Kors i april 1945.

Kai Lænkholm (f. 1898) blev cand. teol. 1923, og virkede som præst i København de næste tre år, hvorefter han blev forflyttet til Vordingborg, og i 1931 til Nordborg. Han vendte i 1942 tilbage til København som sognepræst ved Frederiksholm Kirke. Den 1. septbr. 1944 arresteredes han af Gestapo og blev derefter ført til Tyskland (Dachau), hvorfra han kom hjem via Sverige kort efter kapitulationen.

I »Kristeligt Dagblad« (9. og 10. august 1945) har nogle politifolk: Overbetjent Johannes Løndorf, politiassistent R. J. Molested, næstform. i Kristelig dansk Politiforening, og overbetjent Åge Nielsen berettet om, hvorledes de sammen med flere andre skiftedes til at holde andagter i de tyske koncentrationslejre. Naturligvis var gudstjenester og andagter i lejren noget risikabelt noget.

Men det gik alligevel, og deltagelsen var stor (300-700 deltagere). Det hændte også, at en af de nævnte politifolk, Molested, forrettede begravelsen af en ung amerikansk flyverløjtnant, og at Åge Nielsen fungerede som præst ved en juleandagt med altergang.

Men kirken fik ikke blot fanger. Den fik også faldne. Hvad Kaj Munk kom til at betyde for sit land kan ikke udskilles fra den store betydning, han fik for sin kirke. Men om denne store digter og præst tales der andetsteds i dette værk. Kaj Munks prædikener blev, både når de kom i blade og i bogform, uhyre meget læst - også af folk, som ikke ellers læste prædikener. Hans sidste prædiken, holdt ved en eftermiddagsgudstjeneste i domkirken i december 1943, uden at det forinden var offentliggjort, at det var ham, der skulle prædike (det var, efter at man havde forhindret ham i at prædike i Helligåndskirken), cirkulerede maskinskrevet og trykt i tusinder af eksemplarer.

Da budskabet om mordet på Kaj Munk spredtes over Danmark, ramte det alle hans præstekolleger, også de af dem, der havde stået med kritik over for ham, som eks. »Tidehverv« havde gjort, med en smerte, der sved helt ind i hjerteroden. Mordet vakte en storm af harme over hele landet, og den bredte sig over hele Norden. For kirken betød dette meget. Dens modstand blev end mere klart bevidst og mere sammenbidt.

Den unge pastor Egon Johannessen, sekretær i Israelsmissionen, dræbtes i sin entré for øjnene af sin hustru i november 1944. Han havde skrevet en meget betydelig gammeltestamentlig afhandling (om Ezra-Nehemja problemet) og var nu i gang med sin doktordisputats. Johannessen var i besiddelse af en i forhold til sin alder meget stor filologisk og historisk viden, han ejede videnskabelig koncentrationsevne og var et oplagt »professoremmne«.

Om sognepræst Tage Schack på Amager har der allerede været talt. Han dræbtes den 9. april 1945. Pastor Schack nød stor respekt blandt kolleger for sit uselviske mod og sin klare forstand. Han hørte

til »Tidehvervsgruppen« og var en »revser« af alt uægte og selvlavet i forkyndelsen, en skikkelse, der dårligt kan erstattes i dansk kirkeliv.

Sognepræst P. H. Bentzen i Esbjerg dræbtes den 25. marts 1945. Han var en præst, der helt tilhørte Indre Mission, vennesæl, god og umådelig afholdt i sin by.

Endnu den 6. maj 1945 måtte kirken bringe et offer, idet den unge pastor J. Grundfør ved Annakirken i København blev skudt på jagtvejen af Hipo mænd. Nævnes bør også den tapre stud. teol. Erik Bunch-Christensen, Københavns Universitet, og stud. teol. Hans Zeuthen Engberg og bibliotekar, stud. teol. Christian Bernhard Kinch, Århus Universitet, der alle mistede livet i kampen.

En samlet oversigt over præster og kirker, der ramtes af krigen, meddeles her efter Præstefor.'s blad 20. juli 1945, hvis oplysninger bygger på rapporter fra bispekontorerne:

	Dræbte præster	Arresterede præster	Præster sendt til Tyskland	Præster under jorden	Præster i Sverige	Beskadigede kirker	Beskadigede præstegårde	Lukkede kirker
Københavns Stift	3	6	2	16	2	4	2	1
Roskilde Stift		2		2				1
Fyns Stift.....		5		3		6	5	
Lolland-Falster Stift				5				
Ålborg Stift		5		14	2	1		1
Viborg Stift.....		3	1	7	1	1		
Århus Stift		6	1	16	2	2	1	
Ribe Stift	2	7		4	2	2		1
Haderslev Stift.....		6	3	8	1	1		1
I alt	5	40	7	75	10	17	8	5

Når kirken og dens mænd nu ser tilbage på de fem besættelsesår, har de ingen grund til at prale af det, de har udrettet, eller lægge sig til hvile på de laurbær, kirken formentlig har vundet. Thi at mange af kirkens mænd var med i frihedskampen, hver på sin vis, fortjener ikke nogen særlig ros. Det var der så mange andre, der også var, og det var

Pastor Egon Johannessen (f. 1918) Husum Kirke, København. Myrdet 24. november 1944.

Sognepræst Poul Bentzen (f. 1890), Zions Kirken i Esbjerg. Myrdet 25. marts 1945.

Pastor Tage Schack (f. 1892) Filips Kirken, København. Myrdet 9. april 1945.

Pastor Julius Grundfør (f. 1909) Anna Kirken, København. Myrdet 6. maj 1945.

både rimeligt og selvfølgelig.

Men kirken og dens mænd har grund til at glæde sig over, at det i disse år åbenbares, hvor nært sammenknyttet Danmarks kirke er med det danske folk.

Kirken kom ikke til at opleve nogen egentlig åndelig vækkelse, som der taltes om i begyndelsen. Men den kom til at opleve en ny solidaritet med det folk, den er sat til at tjene. Den blev draget med ind i det nationale arbejde for at fastholde folket fra nationalt og kulturelt frafald, og den tog gennem sine biskopper skarpt standpunkt imod jødeforfølgelserne og tilsidesættelsen af retsordenen i landet. Den logiske forlængelse heraf måtte blive, at dens mænd til sin tid gik med i det illegale arbejde for at gøre Danmark frit igen. Den danske kirke fik da sine martyrer. Nogle blev dræbt og adskillige sat i koncentrationslejr. Men derved fik kirken lejlighed til at blive »Kirke i Lejren«, og det har måske ikke været dens mindst betydningsfulde opgave under krigen. Kirken skylder dem af sine sønner, som øvede denne gerning, en særlig tak. Kirken er sat til at tjene sit folk. Her kunne den netop i fornædrelsen tjene det på særlig vis.

De store problemer, som kirken stod over for før krigen og som trådte særlig tydelig frem omkr. 1930, er ikke løst for kirken. Og de vil utvivlsomt melde sig igen i den kommende tid. Men kirken har i krigsårene oplevet en styrkelse af sin stilling i folket og en tilskyndelse til frimodighed, som vil hjælpe den i tiden fremover.

Den danske skole

Af rektor Chr. Nielsen

Om morgenen den 9. april, medens de tyske bombemaskiner endnu kredede rundt i luften, vandrede den skolesøgende ungdom til skole som sædvanlig. Enkelte havde undervejs fået fat på en af de grønne sedler med general v. Kaupisch's famøse »Oprop«, og man var vel i almindelighed klar over, at Danmark var blevet besat; men hvad der egentlig var sket, havde de fleste, lærere såvel som børn, kun en uklar forestilling om. I løbet af formiddagen kom der ofte modstridende efterretninger om kampe i Sønderjylland og om de politiske afgørelser i de tidlige morgentimer. Med tungt sind gik lærerne til deres arbejde i dyster forventning om de indgreb i skolens liv og frihed, som de fleste ventede og frygtede som den sikre følge af landets besættelse.

Og dog kom alt til at forme sig anderledes. Den danske skoles historie i besættelsestiden er væsensforskellig fra den norske. Dens opbygning forblev den samme som før, læseplanerne ligeledes. Der gik ret tidligt rygter om f.eks. indskrænkning i engelskundervisning til fordel

Tønder Statsskole rømmes for at give plads til tysk indkvartering.

for tyskundervisning, men intet skete i den retning. Et par småindgreb fandt sted. Således blev den ene del af en i det nysproglige gymnasium anvendt lærebog (Læssøe Müller og Ingemann Ottosen: Engelske talere) på tysk forlangende forbudt, fordi den indeholdt en tale af Lloyd George, i hvilken denne er så »taktløs« at hentyde til den berømte »scrap of paper«, som garanterede Belgiens neutralitet i 1914. Andre bøger, som ud fra samme tankegang med lige så stor eller større ret kunne have været sat på den sorte liste, undgik ganske tyskernes opmærksomhed og blev med nidkærhed dyrket på gymnasierne under hele besættelsestiden. Der gik også i den første tid rygter om, at man i undervisningstimerne kunne vente besøg af de fremmede, som skulle studere dansk skolevæsen, men som selvfølgelig i virkeligheden ville være kontrollanter. Disse besøg udeblev dog heldigvis. Skolens indre liv forblev uforstyrret; man fordybde sig i dansk historie, dansk kultur endda i højere grad end før besættelsen, danske salmer og fædrelandssange blev sunget, de fleste steder sikkert med større forståelse og inderlighed end før.

II

En fader til et skolesøgende barn karakteriserede kort før krigsudbruddet i en privat samtale den store hovedstadsskole, hans børn besøgte, omtrent således: »Det er en dejlig skole. Ikke blot er lokalerne lyse og smukke i behagelig modsætning til de huller, vi andre blev lukket ind i, men undervisningen er bedre, og tonen mellem lærere og elever langt at foretrække for den, der herskede i min tid. Men den kunne for den sags skyld godt ligge et hvilket som helst andet sted på jordkloden. Noget dansk præg har skolen ikke«. Hvis denne karakteristik skulle overføres på den danske skole som helhed, ville den ikke være retfærdig; men det må indrømmes, at mange steder spillede det nationale - eller rettere en bevidst fremhæven af dette - i årene mellem de to verdenskrige en ret beskeden rolle. Dermed være ikke sagt, at skolen var unational eller anti-national. Noget sidestykke til den kongresudtalelse fra le Syndicat National des Instituteurs, som engang i trediverne uden protest på 85.000 franske folkeskolelæreres vegne udtalte ordene: Hellere trældom end krig, findes ikke hos os. Havde det været tilfældet, ville skolens holdning i besættelsesårene have været en anden. Det var vel således, at det nationale for de fleste stod som noget selvfølgeligt, som ikke behøvede nogen stærk betoning.

Nægtes kan det imidlertid ikke, at interessen for det internationale var stærkere end for det nationale, og at de to begreber af og til på misforstået måde føltes som modsætninger. Fredstanken havde et stærkt tag i skolen som i folket, og den ville have kunnet regne med alle kredses tilslutning, hvis den ikke var slået over i en fredsromantik, der intet havde med virkeligheden at gøre.

Den 9. april 1940 betød en brat opvågning. Nu stod de fremmede tropper i landet, og de fleste forstod, at den nationale selvstændighed også på det åndelige felts område ikke var noget på forhånd givet. På skolemøder og i lærerblade fornemmes de nationale toner tydeligere og tydeligere. Et par citater, som er taget fra bladet »Københavns Kommuneskole«, belyser denne stemning:

»Lad kun de unge se og forstå den alvor og smerte, der må besjæle hver dansk mand og kvinde. De må ikke få følelsen af, at det hele er ingenting, og at dagens pjat har samme ret som før ...«. (19. april 1940, I. M. N. og M. K.).

»Lærerne fra alle skoleformer burde i disse tider række hverandre hånden over alle faglige og tekniske uoverensstemmelser, gøre som det lyder over det ganske land: rykke tættere sammen og i fællesskab lade deres daglige indsats få en kraftig, dansk folkelig grundtone, gerne med kristelig islæt, i alt fald med den alvorstone, en krisetid stemmer til.« (19. april 1940, redaktionel artikel).

»Det er sikkert således, at i det nationale kan vi alle mødes. Her er håbet og troen helt fælles; her står vi sammen; her vil vi søge hos os selv og vore børn at styrke kærligheden til land og folk, mens vi stadig gør det ud fra en dyb respekt for andre nationers ret«. (6. september 1940, M. Harding).

De to store københavnske lærerforeninger arrangerede hvert år i oktoberferien stævner med et nationalpræget program. Tonen blev anslået ved det første stævne i 1940, der blev åbnet med disse ord: »Jeg åbner dette stævne med ønsket om, at det må blive et udtryk for, at den københavnske lærerstand med trofast sind sætter al sin gerning ind, Danmark, på dit alter«.

Også andre sammenslutninger, og ikke mindst den største organisation, Danmarks Lærerforening, sluttede stærkt op i den nationale fylking. Ved repræsentantskabsmødet i denne, den 25. oktober 1940, der overværedes af ca. 500 delegerede fra hele landet, forelagdes følgende resolution:

»Den slægt, der skal bygge fremtidens Danmark, vil mere end nogen sinde få brug for sin kunnen og viden.

Folkeskolens opgave er derfor større end nogen sinde før, og for at opgaven kan løses, bør der i videst mulige omfang stilles midler til rådighed til bevarelsen og udviklingen af den standard, vor folkeskole har i dag.

En enig lærerstand tilsiger fortsat sin medvirken ved opdragelsen af en ungdom, der kan bygge videre på vor tusindårige kultur. Gennem solide kundskaber i skolens elementære fag skal den rustes til at fylde sin plads ved arbejdet, og gennem de stærke toner, der klinger i vore salmer og sange, i vor historie og vor digtning, skal den fremdeles på kristendommens grund opdrages som en bevidst dansk ungdom, der vedkender sig fædres arv.

Dette er dagens gerning, og den vil Danmarks lærere øve i sikker tillid til, at Danmarks fremtid må forme sig i frihed og selvstændighed«.

Resolutionen vedtoges enstemmigt med stærk, langvarig bifaldstilkendegivelse. En indsender til bladet »Folkeskolen« slutter en artikel om mødet således: »Det var mere end et repræsentantskabsmøde, det var en bekendelse«. Det er også bemærkelsesværdigt, at den danske radio fra England omtalte mødet med megen anerkendelse.

Det var klar og tydelig tale, der her lød, og der er ingen tvivl om, at den også har givet genlyd i skolestuen, og at begreberne fædreland og frihed har lydt med større glans for børnene, end det længe havde været tilfældet. I det lange løb kunne stemningen dog ikke holdes lige varm. De stærke og positive bekendelser fra efteråret 1940 havde alligevel deres store værdi også i den forstand, at de på det tidspunkt syntes at være de eneste mulige ytringsformer for modstand over for den magt, der senere på en måde, så det blev klart for alle, skulle afsløre, at den havde andre hensigter end en foreløbig rent militær okkupation. I den følgende tid gik man imidlertid mere over til en debat om skolens

indhold og mål. Betydende kredse hævdede herunder, at skolen - og da navnlig den højere skole - var blevet en ren kundskabsskole, som forsømte andre, lige så væsentlige sider, nemlig de opdragende. Andre udtrykte heroverfor deres ængstelse for, at de stærke krav om »karakteropdragelse« skulle resultere i, at man satte skolens og lærerens frihed over styr. Hele denne debat, som ingenlunde var ufrugtbar, kan kortelig resumeres således:

Fra den ene side fremhævedes det: Den humane idealisme, som har præget skolen, er vel smuk, men ikke tilstrækkelig bærekraftig i stormfulde tider; den kan lære menneskene at forstå og - i god forstand - nyde tilværelsen, men den forpligter dem ikke på noget, og dens konsekvens er materialisme. Spørgsmålet er nu ikke længere: Hvilke chancer har de unge? men: Hvilke krav må de opfylde i tiden, der kommer? De mennesker, der i åndelig forstand er rodløse, står just i størst fare for at føres med af enhver strømning, de møder på deres vej; thi den, der af for stor ængstelighed eller andre grunde aldrig vover at påvirke, han vil risikere at påvirke i negativ retning.

Fra modsat side sagde man: Det er ikke karakterdannelse, I tilstræber, det er dannelse af bestemte livsanskuelser, I ønsker at føre ind i skolen, men vi vil ikke, at det skal pålægges lærerne i religiøs eller national henseende at virke i en bestemt ånd. Den objektivitet, som har været sat i højsædet i skolen, må ikke forveksles med kulde og ligegyldighed; den skyldes bl.a. det hensyn, at der i vore skoler findes børn fra de forskelligst indstillede hjem. Værdien af den kritiske indstilling og den fordomsfri vurdering må ikke tabes af syne. Den indirekte påvirkning vil i de fleste tilfælde være at foretrække for den direkte.

Fra begge lejre var man i øvrigt enig om, at der på disse områder måtte gås frem med nænsomhed og takt - i god overensstemmelse med dansk tradition og tankegang.

Efterhånden som tiderne blev strengere, ebbede diskussionen om skolens mål og mening ud. Den første periode havde været præget af alsang og nationale tilkendegivelser, den anden periode af skoledebatten, den sidste tid kom til at stå i arrestationernes, deportationernes og Hipo razziaernes tegn. Her var der ikke noget at diskutere om, og over for dette rykkede man tæt sammen og opsatte i det væsentlige diskussionerne til bedre tider.

III

Allerede på et tidligt tidspunkt af besættelsen var man i ledende kredse inden for lærerorganisationerne klar over, at de fredelige tilstande en dag kunne få en brat ende. På det politiske område begyndte tyskerne hensigter at tegne sig klarere, der måtte regnes med muligheden af en nazistisk regeringsdannelse à la Quisling, og de efterretninger, der ad legal eller illegal vej kom fra Norge, måtte mane til vagtsomhed. I september 1940 dannedes det såkaldte syvmandsudvalg, som kom til at bestå af formændene for de syv vigtigste lærerorganisationer, hvis formål helt eller delvis er af pædagogisk art, og som med sine tusinder af medlemmer praktisk talt dækkede hele den danske skole. Medlemmer ved ctarten var førstelærer K. A. Kristensen, Karise (Danmarks Lærerforening), skolebestyrer J. Futtrup (Danmarks Realskoleforening), seminarieforstander Ernst Larsen (Dansk Seminarieforening), rektor Chr. Nielsen (Det pædagogiske Selskab), rektor Einer Torsting (Gymnasieskolernes Lærerforening), kommunelærer M. Härtling (Københavns Kommunelærerforening) og kommunelærerinde Inger Merete Nordentoft (Københavns Kommunelærerindeforening). Ændringer i de repræsenterede bestyrelses sammensætning bevirkede, at nu afdøde overlærer Ingvard Nielsen kom til at repræsentere realskolerne, rektor P. H. Bohn og senere rektor F. Bøgh Gymnasierne, førstelærer N. Nielsen, Overlund, Danmarks Lærerforening, kommunelærer, cand. jur. K. Fauring,

Mads Härtling (f. 1885) tog lærereksamen fra Ranum Seminarium 1906, var fra 1906-07 lærer ved Neksø Seminarium og Realskole og kom 1908 ind som vikar i København. Året efter blev han timelærer ved Østriggades Skole og 1913 fastansat sammesteds. 1944 udnævntes han til inspektør ved den nyopførte skole på Amager, »Skolen ved Sundet«.

Inger Merete Nordentoft (f. 1903) blev lærerinde fra Tønder Statsseminarium 1923 og året efter vikar ved Københavns Skolevæsen. 1928 fast ansat ved Valby Skole og 1945 udnævnt til skoleinspektør. I 1942 blev hun idømt 5 måneders fængsel for at have huset illegale personer, og den 30. oktober 1945 indvalgte hun i folketinget som kommunistisk repræsentant.

K. A. Kristensen, (f. 1881) tog lærereksamen i Jelling, gennemgik Statens Lærerhøjskole og virkede derefter som lærer i Lynggård 1904-07, i Sandby 1907-08 og i Karise fra 1908, hvor han 1914 oprettede en Realskole. 1936-43 formand for Danmarks Lærerforening.

Ernst Larsen (f. 1894) blev student i 1912 og cand. mag. i 1923. Han var i de følgende år lærer ved Ingrid Jespersens Skole og blev 1926 adjunkt sammesteds. Samtidig havde han undervist ved N. Zahles Skole Seminarium og overtog 1931 stillingen som forstander for N. Zahles Kvindeseminarium. Formand for Dansk Seminarieforening 1939-45.

Jens Futtrup (f. 1887) tog lærereksamen i Gjedved, var realskolelærer i Nyborg 1909-14 og bestyrer af Grindsted priv. Realskole 1914-42, hvorefter han blev Forstander for Jelling Statsseminarium. I 1932-41 var han formand for Danmarks Realskoleforening.

Einar Torsting (f. 1893), student fra 1910, mag. scient. 1917 og lærer ved Birkerød Kostskole 1917-20, hvor han i de flg. fem år virkede som adjunkt. 1925-29 var han adjunkt ved Vestre Borgerdydsskole og 1929-33 lektor ved Ordrup Gymnasium, hvis rektor han blev sidstnævnte år. Formand for Gymnasieskolernes Lærerforening 1938-41.

Københavns Kommunelærerforening og kommunelærerinde Disa Christjansen, Københavns Kommunelærerindeforening. Det var mennesker med meget forskellige anskuelser og med højst forskelligt udgangspunkt, som her fandt sammen i fælles bestræbelse for at bevare skolen som en dansk skole, men sammenholdet bestod enhver belastningsprøve og varede besættelsestiden igennem. Sandsynligvis vil institutionen og den samarbejdsidé, den repræsenterer, blive ved at bestå.

Chr. Nielsen, (f. 1897) tog Studentereksamen 1915 og blev cand. mag. 1925. Han virkede som lærer ved Sundby højere Almenskole 1927, blev fast ansat ved Københavns kommunale Skolevæsen 1921 og 1923 adjunkt ved Christianshavns Gymnasium. 1930 udnævntes han til rektor for Efterslægtsselskabets Skole. I 1938 valgtes han til formand for Det pædagogiske Selskab.

Foranledningen til etableringen af syvmandsudvalget var denne: I efteråret (1940) erfarede seminarieforsker Ernst Larsen med en højtstående embedsmand som kilde, at der skulle foreligge planer, som måtte virke meget urovækkende, og som kun kunne betragtes som de første skridt til en tysk kulturinfiltration. Planerne skulle gå ud på følgende: 1) To lærerkursus i tysk i oktoberferien var under planlægning, et for gymnasie- og seminarielærere i nærheden af København, et for realskole- og folkeskolelærere i Århus. Initiativet til disse kurser var taget fra tysk side, og der taltes om selskabeligt samvær med de tyske lærerkræfter, som skulle virke ved kurserne. 2) Udveksling af tyske og danske lærere. 3) Studiebesøg i Tyskland. 4) Revision af skolebøger.

På initiativ af seminarieforsker Ernst Larsen mødtes da formændene for de nævnte foreninger. Der herskede på dette syvmandsudvalgets første møde fuld enighed om, at det måtte være den

Jørgen Jørgensen (f. 1888) blev 1929 indvalgt i Folketinget af Det radikale Venstre og var Rigsdagsgruppens formand 1934-35. I 1935 udnævntes han til undervisningsminister i ministeriet Stauning, men gik 9. november 1942 af som sådan og indtrådte i det af tyskerne arrangerede ministerium Scavenius som indenrigsminister.

danske skoles pligt at afvise alle planer om en tysk kulturoffensiv, og man vedtog at rette en henvendelse til undervisningsministeren for at få klarlagt, hvad der virkelig forelå. For at give henvendelsen vægt, enedes man om, at samtlige syv formænd skulle søge foretræde. Dette fandt da også sted nogle få dage efter. Man forelagde undervisningsminister Jørgen Jørgensen, hvad man havde erfaret, og under henvisning til de tyske erklæringer om besættelsens rent militære karakter gjorde man opmærksom på, at enhver tysk kulturtilnærmelse under de herskende forhold ville blive afvist af skolens folk. Ministeren udtrykte sin glæde over, at skolens repræsentanter var at finde på den linie, hvor han også havde ventet at finde dem, og udtalte sin beredvillighed til også i fremtiden med udvalget at drøfte problemer, der måtte opkomme i besættelsestiden. M. H. til de anførte punkter kunne han blankt afvise, at der - over for ministeriet - forelå andet end punkt 1 (de tyske kurser) og punkt 3 (»Studiebesøgene«). Dette sidste drejede sig blot om enkelte foredrag, som danske embedsmænd havde holdt eller skulle holde i Tyskland om danske skoleforhold. Angående tysk kursus forholdt sagen sig således: Det var rigtigt, at der forelå et tysk initiativ; men da man jo i mange år havde haft kurser for lærere i fremmedsprog, havde man ikke fundet det rigtigt eller muligt at indtage en komplet afvisende holdning. Udvalget indvendte heroverfor, at disse kurser naturligvis altid havde været etableret på dansk initiativ, ofte med indfødte lærere, men kun sådanne, som danske myndigheder selv havde udvalgt. Afholdelse af kurser som de her planlagte - på tysk initiativ - måtte i den nuværende situation virke både forstemmende og betænkeligt. Endvidere var der, efter hvad man havde erfaret, også her tale om kurser for lærere i folkeskolen. Dette var noget helt nyt og kunne sagligt set ikke siges at være påkrævet. Realskolernes repræsentant gav i forbindelse hermed den oplysning, at det var blevet besluttet at aflyse det realskolemøde, som var planlagt i Århus i efterårsferien (og i fortsættelse af hvilket det tyske kursus for realskole- og folkeskolelærere skulle holdes). Ministeren svarede, at dette sidste kursus var opgivet, derimod måtte kurser for seminarie- og gymnasielærere gennemføres, men han kunne sige, at det ville blive afholdt under former, som man fra et dansk synspunkt ikke kunne indvende noget imod. Under de forhandlinger, som havde været plejet med tyskerne om disse ting, havde undervisningsinspektøren for gymnasieskolerne, dr. phil.

A. Højberg-Christensen været ministerens særlige repræsentant og tillidsmand, fordi han i kraft af sit særlige kendskab til tysk sprog og tyske forhold havde gode forudsætninger for at behandle disse sager. Ministeren betonedede, at han desuden nærrede særlig tillid til, at han ville gøre det i overensstemmelse med danske interesser. Det selskabelige samvær i forbindelse med det planlagte kursus ville blive indskrænket til det mindst mulige. - Ministeren spurgte nu udvalget, om det efter disse oplysninger ville være med til at anbefale et tysk kursus inden for de rammer, der her var tale om.

Udvalget svarede, at det ville man ikke; men efter de givne oplysninger og under hensyn til, at en afblæsning ansås for ugørlig, ville man nøjes med at tage sagen til efterretning.

Under en påfølgende samtale med de to undervisningsinspektører og med statskonsulenten for folkeskolerne og seminarierne drøftedes sagen endnu en gang, og udvalget fastslog her som over for undervisningsministeren sit principielle standpunkt: Intet nærmere dansk-tysk samarbejde på skolens område, så længe tyske tropper besætter dansk område.

Hermed var samarbejdet mellem de syv repræsenterede foreninger etableret. Udvalget mødtes til drøftelser på N. Zahles Skole, så ofte der var anledning dertil, og det blev en broget række problemer, det kom til at beskæftige sig med.

IV

Under indtryk af den norske skoles kamp drøftedes det på et ret tidligt tidspunkt af besættelsesperioden indgående, hvilken parole der skulle gives, dersom ikke-indblandingspolitikken på det kulturelle område blev opgivet fra tysk side, og den politiske situation udviklede sig således, at man f.eks. ville afkræve danske lærere en loyalitetserklæring. Man enedes om ikke at udsende en forhåndsparole, før situationen krævede det, da man fra tysk side kunne tage anledning til at erklære, at der her forelå en provokation. Det var syvmandsudvalgets linie at stå fast over for tyske krav, men man turde ikke tage ansvar for noget, der kunne invitere til indblanding og forstyrrelse af den fred og frihed, som den danske skole stort set fortsat nød. Ud fra samme synspunkt virkede udvalget udadtil overhovedet i stor stilfærdighed, så at dets eksistens og arbejde i de første par år væsentlig kun var kendt af or-

ganisationernes tillidsmænd. Det var en aftale, at udvalget skulle mødes, dersom den danske regering blev afløst af en nazistisk eller måtte træde tilbage. Dette skete da også nogle få dage efter den 29. august 1943, og på dette møde vedtog man en erklæring, som gennem organisationerne, i det øjeblik det blev aktuelt, skulle udsendes til Danmarks lærere. Erklæringen skulde, som det fremgår af det følgende, ikke blive den endelige, men da den ved en indiskretion eller muligvis fejltagelse blev gengivet i illegale publikationer og derfor vil være kendt af mange, hidsættes den her med en kort redegørelse for sagens forløb. Erklæringen, der af syvmandsudvalget blev enstemmigt vedtaget, havde følgende ordlyd:

Under de nuværende forhold, hvor rigsdag og kongemagt er suspenderet, er jeg som lærer i den danske skole villig til at fortsætte mit arbejde som hidtil efter danske love, forordninger og traditioner. Jeg vil være tro mod de forudsætninger, under hvilke jeg er kaldet til mit embede, og må derfor afvise ethvert krav på erklæringer - af negativ eller positiv art - vedrørende loyalitet over for myndigheder, der ikke er anerkendt af kongen og rigsdagen.

Det var nu formændenes opgave at få deres bestyrelser til at tiltræde denne udtalelse, og det viste sig da, at hovedbestyrelsen for Danmarks Lærerforening - den største organisation, der omfatter 14.000 medlemmer - ikke mente at kunne tiltræde erklæringen i den foreliggende form. Syvmandsudvalgets medlemmer blev indbudt til en drøftelse med hovedbestyrelsen angående dette brændende spørgsmål. Modstanden skyldtes ikke principiel uenighed vedrørende erklæringens indhold, men bundede i det forhold, at erklæringen, om den i givet fald skulle blive effektiv, allerede på dette tidspunkt måtte udsendes til flere hundrede tillidsmænd i Danmarks Lærerforening, så at man måtte regne med, at den i løbet af kort tid ville være kendt af tyskerne. Efter langvarige forhandlinger samledes man da om at give den følgende formulering:

Under de nuværende forhold, hvor rigsdag og kongemagt er suspenderet, er jeg som lærer i den danske skole villig til at fortsætte mit arbejde efter hidtil gældende danske love, forordninger og traditioner. Jeg vil

være tro mod de forudsætninger, under hvilke jeg er kaldet til mit embede, og kan derfor ikke underskrive nogen erklæring, der forpligter mig herudover.

Det var syvmandsudvalget meget imod at fravige den oprindelige erklærings skarpere og klarere ordlyd, men man turde ikke tage ansvaret for et brud på den enighed, der var den store styrke. Det væsentlige var bibeholdt og ville også efter den ændrede redaktion blive forstået, som den skulle forstås, nemlig som en opfordring til Danmarks lærere om i givet fald at nægte at underskrive en tysk eller tyskinspireret loyalitetserklæring.

Uafhængigt af syvmandsudvalgets arbejde med dette spørgsmål udsendte lærerkollegiet på Østre Borgerdydskole i København en udtalelse til gymnasieskolerne, som opfordrede til nægtelse af underskrivelse af en loyalitetserklæring til tyske myndigheder. En sådan ville af eleverne blive betragtet som national faneflugt. Næsten alle landets gymnasier tilsluttede sig denne udtalelse.

V

Hvis man skal svare ærligt på, hvorledes den skolesøgende ungdom reagerede over for begivenhederne straks ved Danmarks besættelse, tror jeg, at svaret må blive, at stærk og kraftig var reaktionen ingenlunde. Naturligvis var der mange, der tog begivenhederne meget alvorligt. En københavnsk skoleinspektør fortalte, at en lille Nørrebro dreng fortvivlet havde spurgt: »Inspektør, det er da vel sandt, at vi har forsvaret os?« og at han og kammeraterne blev meget trøstet, da det blev fortalt dem, at soldaterne i Sønderjylland havde kæmpet tappert, til de fik ordre til at holde op. Men i de første besættelsesår var det snarere de voksne, lærere og skoleledere, som inden for de rammer, der gaves, slog Alvoren fast over for de unge.

Helt anderledes gik det, da forholdene strammedes og besættelsesmagtens indgriben på forskellige områder kom til at ligge klart for dagen, også for børnene. De illegale blade fik et vældigt tag i ungdommen. Anonymiteten, spændingen, dette, at det var forbudt at læse dem, appellerede stærkt til de unge, og det var ingenlunde let at være skolemand i denne situation. På den ene side kunne man begribeligvis ikke følge sit hjertes trang til at give disse foreteelser sin officielle

velsignelse, under hensyn til de danske myndigheder, der således som forholdene lå, mente at måtte gå mod, hvad der var »illegalt«, og der var også rent praktiske sikkerhedshensyn; enhver større skole havde inden for sine rækker et lille antal upålidelige elementer blandt eleverne. På den anden side kunne man naturligvis ikke få sig til at tordne mod publikationer, som man selv hver dag omhyggeligt og oftest med stor sympati læste hjemme.

Det var særlig gymnasiasterne, som var aktive, da modstandsbevægelsen satte ind. Den havde evne til at få strenge til at klinge hos livlige og opvakte mennesker, der befinder sig i en alder, hvor stemninger har stærk magt over sindet, og hemningerne ikke lægger sig alt for hindrende i vejen, hvor man kan føle ærlig harme over uret. Under jødeaktionerne gik største delen af gymnasiasterne landet over i strejke. Man kunne måske smile ad deres erklæringer om, at de under henvisning til studenternes eksempel »som vordende akademikere måtte føle deres forpligtelser«, men man måtte samtidig glædes over og varmes af den ærlige indignation, der lå bag hos de fleste unge. Da så sabotagen satte ind, og da de militære grupper var under dannelse, fandt mange af de ældre gymnasieelever og seminarieeleverne vej til disse. Som regel - når man ikke begik det fejlgreb at tage de helt unge med - forstod de på beundringsværdig måde at holde mund, og der er

ikke få eksempler på, at de på den loyaleste måde bestræbte sig for, at deres skole ikke skulle komme i fortræd. Men af og til måtte det jo gå galt. Ikke få gymnasiaster måtte under falsk navn smugles ind i andre skoler, navnlig i København. Andre måtte ty til Sverige, hvor der foruden et par folkeskoler oprettedes to danske gymnasieskoler, en i Lund og en i Gøteborg, som dimitterede til mellemskole-, real- og studentereksamen efter dansk lov og danske bestemmelser. Disse skoler fik tilsendt undervisningsmateriale - bl.a. bøger for adskillige tusinde

Kjeld Galster (f. 1885) gik ind i praktisk skolearbejde i 1910, tog doktorgraden 1927 og udnævntes 1936 til rektor for Ålborg Katedralskole. Hans varme interesse for den nationale sag, ikke mindst for de sønderjydske og de nordiske spørgsmål, lagde sig ofte for dagen i både ord og gerning, og ånden i hans skole var sikkert sådan, at tyskerne med forståelig nervøsitet betragtede hans færden blandt ungdommen, selv om han naturligvis formelt opfyldte alle af ministeriet stillede betingelser. I den ufrivillige ferie, han oplevede 1942-45, flyttede han til København, hvor han arbejdede på en historisk skildring af en anden trængselstid for Danmark: Wallensteins besættelse af Nørrejylland under Trediveårskrigen.

kroner - protokoller m.m. fra det danske undervisningsministerium, og opgavekommissionerne fik ordre til at udfærdige skriftlige opgaver til dem på linie med opgaverne til »hjemmemarkedet«. Der blev af de danske ledere og lærere og af de svenske myndigheder og skolemænd udrettet et fortrinligt arbejde for den danske skoleungdom i Sverige, så det blev muligt for denne at fuldende sin skolegang derovre eller efter befrielsen at vende hjem til de gamle skoler uden at blive sat tilbage.

En god illustration til de større danske skoleelevers stilling til den tyske besættelse afgiver forholdene omkring den allerede i sin tid stærkt omtalte »Churchill-Klub« i Ålborg, dannet af elever i Ålborg Katedralskole. Den følgende fremstilling bygger på en beretning af skolens rektor, dr. phil. Kjeld Galster, om de anklager, der i foråret 1942 på tysk foranledning rettedes mod Ålborg Katedralskole og dens ledelse.

Fredag d. 8. maj 1942 blev syv af katedralskolens elever og en elev fra en privat realskole i Ålborg anholdt af det danske politi, sigtet for at have tilegnet sig våben fra den tyske værnemagt. Dagen efter fremstilledes de i grundlovsforhør og arresteredes alle, undtagen den yngste, der kun var 14 år. Politimesteren anså sagen for den alvorligste, der havde været siden besættelsen. Under forhørene tilstod drengene, hvoraf den ældste gik i II. gymnasieklasse, en i realklassen, alle de øvrige kun i 4. mellemskoleklasse, at de havde arbejdet siden januar; de havde dannet en »Churchill-Klub«. Betingelsen for at blive optaget som medlem var, at man kunne møde op med et tysk våben, man havde røvet; de havde ikke ubetydelige forråd af bajonetter, pistoler, karabiner og ammunition, til dels skjult i forældrenes huse, uden at forældrene havde anelse om det. De var gået frem med den største dristighed. I konditorier havde de hængt deres tøj oven på tyske militærkapper, og når de hentede det igen, tømte de kappens lommer for eventuelle våben. De havde begået indbrud forskellige steder, bl.a. på et tysk kontor, hvor de havde anrettet ødelæggelser og fjernet en skrivemaskine, som de skulle bruge ved Fremstillingen af opråb i anledning af 9. april. I en tysk vagtstue havde de set et glimt af en kasse med påskriften »Kraut«; det var ejerens navn, men de vendte tilbage (gennem et vindue) og prøvede at bryde den op i den tro, at den indeholdt krudt! En bedrift, de var særlig stolte af, var ødelæggelsen af tre tyske jernbanevognes indhold (gummi og flyvemateriel); de satte ild på vognene.

Drengene fra Churchill-Klubben var mærkeligt uberørte af den

En af »Churchill-Klubben«s bedrifter var at sætte ild på en tysk godsvogn, der stod oprangeret på Godsbanegården og var lastet med camouflagemateriel. Endnu inden Ålborg Brandvæsen var færdig med slukningsarbejdet, satte klubbens unge medlemmer ild på en anden tysk godsvogn, den, der ses på billedet her -, ladet med flyvemaskindele. Alt dens indhold blev totalt ødelagt! Og to dage senere gjorde de det af med en tredje godsvogn, som var fyldt med dæk og slanger til tyske flyvemaskiner. Ved denne sidste lejlighed lykkedes det en tysk vagtpost at få et glimt af tre af sabotørerne, så deres signalement blev kendt. Snart efter arresteredes hele klubben.

skæbnesvangre situation, de var kommet i. »Vi har kun gjort det, I andre tænkte.« I retten var det politiet en stor sorg, så ivrige de var til at tilstå. Dommeren spurgte dem: »Men hvad skulle dog alle våbnene bruges til?«, og Knud (Churchill-Klubbens formand) svarede: »Til, når englænderne gør invasion«. Dommeren dikterede: han sagde ikke noget om, hvem der skulle bruge våbnene. - Dommeren: »Da du stod der på jernbaneterrænet, fik du altså den idé at sætte en tændstik til«. - drengen: »Nej, det var forberedt hjemmefra«.

De blev sendt til mentalundersøgelse, og amtslægen spurgte en af dem: »Hvilken begivenhed i fremtiden vil du anse for den lykkeligste?« - »Nazismens undergang«. - »Hvilken udenlandsk person regner du for den betydeligste?« - »Churchill«. - Han dikterede: »Den adspurgte svarede fornuftigt på de to spørgsmål«. - Erklæringen gik for alles vedkommende på en nær ud på, at de var normalt eller oven i købet udmærket godt udviklede, hvad intelligensen angår, men endnu prægede af pubertetens uafbalancerede følelsesliv og impulsivitet; absolut uden psykopatiske karaktertræk.

Ålborg Katedralskole havde kort før afsløringen af Churchill-Klub-

»Churchill-Klubben« i Ålborg, otte raske skole drenge som - hjulpet af tre voksne ledere, der ikke ses på billedet - lærte mange ældre, hvad vi danske havde at gøre, mens fjenden var i landet: skade ham efter evne, i småt som i stort! De begyndte »arbejdet« i januar 1942 og anholdtes den 8. maj, da de havde ca. 25 sabotagehandlinger på samvittigheden. Dommen faldt den 11. juni: To af drengene fik hver 3 års, en 2½ års, to hver 2 års og to hver 1 års fængsel. Den ottende slap på grund af sin unge alder for straf. Takket være hurtig indgriben fra de danske myndigheders side var det lykkedes at få »forbryderne« dømt ved dansk ret.

ben allerede haft nogle sammenstød med de stedlige tyskere, dels på grund af enkelte elevers udfordringer og demonstrationer, dels affødte af en tysk soldaterindkvartering i skolens gymnastiksale. Denne nyeste og største sag, der desuden havde fremkaldt demonstrationer fra skoleelevers side foran arrestbygningen, hvor de otte kammerater sad, fik tyskerne til at slå til. Skolens rektor blev beskyldt for at være »dobbeltbundet« og for at lede skolen i anti-tysk ånd. Der blev fra tysk side opsat en række anklagepunkter. Et af dem bør nævnes specielt som et kuriosum. Der havde i »Frit Danmark« stået en såre tysk fjendtlig artikel, underskrevet 'Saxo'. Det var sandsynligt, at den var skrevet af rektor Galster, da katedralskolen lå i Saxogade! - Resultatet blev, at undervisningsministeriet den 20. maj fik ordre fra Berlin om, at rektor Galster omgående måtte suspenderes. Man bøjede sig og gav rektor Orlov. Departementschef Gråe udtalte: »Det er jo delvis latterlige anklagepunkter. Men De er åbenbart kommet på den sorte liste. Vi har givet Dem orlov, fordi der er en chance for, at dette vil lette det for de unge. Sandsynligheden for, at tyskerne vil forlange dem udleveret, formindskes derved. Skulle dette ske, vil ministeriet sætte sig imod det, og vi har konflikten«.

Rektor Galsters ufrivillige ferie varede til det tyske sammenbrud, da han med fuld honnør atter indtog den plads, som tyskerne havde

tvunget ham bort fra.

Eksemplet fra Ålborg smittede, og navnlig i besættelsestidens sidste halvandet år var der blandt gymnasieungdommen og i stort omfang mellem seminariernes elever en meget stor procentdel, som på den ene eller den anden måde var engageret i illegalt arbejde, ikke blot i avisfabrikationens tjeneste, men også i sabotagegrupperne og de aktive modstandsgrupper. En fortræffelig dansk politimand udtalte i forbindelse med en sag, som han skulle klare med tyskerne, at disse flere gange havde slået på, at gymnasierne var englændernes bedste propagandånstalter. »Helt uret heri har de jo ikke,« tilføjede han. Der foretoges da også adskillige razziaer af tysk militær, politi eller Hipo folk på skolerne, og ofte havde disse razziaer et meget dramatisk forløb. I anledning af nogle Schalburg folks særlig brutale opførsel uden for et københavnsk gymnasium, henvendte syvmandsudvalget sig via undervisningsministeriet til udenrigsministeriet med en skrivelse af følgende indhold:

Foranlediget af en del beklagelige episoder på nogle af vore seminarier og gymnasier føler undertegnede sig forpligtede til over for det høje ministerium at fremkomme med følgende udtalelser, som vi anmoder ministeriet om at tilstille de tyske myndigheder.

Skønt de skæbnesvangre begivenheder, vort land har oplevet, især efter 29. august 1943 ikke har kunnet undgå at berøre skolernes og seminariernes lærere og elever på det smerteligste, har det alligevel været muligt at gennemføre arbejdet i ro til gavn for det hele samfund, fordi skoler og seminarier har varetaget deres pædagogiske opgaver som tidligere uden indblanding i politiske forhold. Arbejdet er imidlertid på flere steder blevet gjort uhyre vanskeligt ved indgreb udefra gennem episoder, til dels af voldelig art. Vi føler os i skolernes og seminariernes interesse nødt til at udtale, at en rolig udvikling til gavn for alle vil blive umuliggjort, hvis man ikke respekterer vor arbejdsro. Vi må derfor forlange, at eventuelle retsforfølgelser og arrestationer ikke finder sted i skolen eller på seminariet.

Danmarks Lærerforening

N. Nielsen

Danmarks Realskoleforening

Ingvar Nielsen

Det pædagogiske Selskab

Chr. Nielsen

Gymnasieskolernes Lærerforening

F. Bøgh

Dansk Seminarieforening

Ernst Larsen

Københavns Kommunalærerforening

Else Riising

Københavns Kommunalærerforening

M. Härtling

Københavns Kommunalærerforening

Else Riising

Nogen tid efter modtog organisationsformændene dette svar:

Udenrigsministeriet har under 20. oktober d.å. tilskrevet undervisningsministeriet således:

»Under henvisning til tidligere brevveksling om bestræbelserne for at undgå, at de tyske politimyndigheder foretager arrestationer i skolerne, senest udenrigsministeriets skrivelse af 3. juni 1944, skal man meddele, at udenrigsministeriet i så henseende har gjort forestillinger over for Det tyske Riges Befuldmægtigede, fra hvem man derefter har modtaget en sålydende skrivelse af 17. d.m.:

»Auf Ihr Schreiben vom 4. 10. 1944 - P. J. I. J. Nr. 84. G. 5/286. a. - teile ich Ihnen mit, dass die deutsche Sicherheitspolizei mir mitgeteilt hat, dass sie grundsätzlich davon absieht, Verhaftungen in den Schulen durchzuführen. Es lässt sich jedoch in manchen Fällen aus zwingenden konkreten Gründen nicht vermeiden, dass auch Festnahmen in den Schulen durchgeführt werden. Dies soll jedoch nur dann erfolgen, wenn eine Festnahme nicht in anderer Weise durchführbar ist.«

Hvilket herved meddeles.

P. M. V.

(sign.) Fr. Gråe

/Alb. Michelsen

Det er vanskeligt at afgøre i hvilken udstrækning dette afholdt tyskerne fra deres besøg på skolerne. Nogen effektiv garanti har skrivelserne naturligvis ikke givet. I et enkelt tilfælde var det dog ganske sikkert ikke uden virkning, at en rektor over for Hipo folk, som var på jagt efter et par elever, kunne oplæse den tyske svarskrivelse, muligvis fordi Hipo folkenes kendskab til det tyske sprog syntes at være noget mangelfuldt.

Der herskede blandt skoleledere megen ængstelse for, at man skulle komme i den situation at måtte udlevere elever til tyskerne. Fra administrationens side mente man ikke, at der var mulighed for under henvisning til folkeretlige regler at nægte faktiske oplysninger vedrørende

Et lille udvalg af »Churchill-Klubben«s bytte - en ikke helt dårlig samling, som nok kunne få danske drenges fantasi til at slå gnister!

navngivne elever. I denne forbindelse og med en konkret anledning som baggrund meddelte imidlertid rektorerne ved de offentlige gymnasier i Storkøbenhavn ministeriet, at det stred mod deres samvittighed og ville virke ødelæggende for ethvert tillidsforhold, dersom de under nogen form skulle medvirke til at udlevere elever til tysk politi. Denne erklæring blev afgivet skriftligt og blev efterfulgt af en mundtlig for-

handling i ministeriet, hvor man anerkendte rektorernes standpunkt, men stadig ikke så nogen mulighed for juridisk eller officielt at dække det. Man gav imidlertid beredvilligt tilsagn om i givet fald at ville yde den rektor, som måtte komme i fortræd, al tænkelig assistance. Dansk Seminarieforenings formand fremsatte på seminarieforstandernes vegne over for undervisningsministeriet en lignende mundtlig erklæring vedrørende eventuelle eftersøgninger på seminarierne.

De særegne forhold i besættelsesårene og den skærpede tyske kurs har sikkert de fleste steder ført lærere og elever nærmere mod hinanden; man følte, man var i samme båd og hjalp hinanden, så godt man kunne. Man måtte også tolerere eller foretage sig ting, som under normale forhold ikke kan tolereres. Det vil i den kommende tid blive skolens opgave at gøre de unge klart, at meget af det, man tillod sig i besættelsestiden, må bortfalde nu, da forudsætningerne for det ikke længere er til stede.

VI

For syvmandsudvalget var arbejdet med spørgsmålet om loyalitetserklæringen utvivlsomt det vigtigste. Det var det eneste organ, som havde udsigt til i givet fald at føre den samlede danske lærerstand ud i en kampsituation. Udvalget beskæftigede sig derudover med en række andre spørgsmål og førte i forbindelse med disse forhandlinger med undervisningsministeriet, justitsministeriet, udenrigsministeriet og politiet. Angående spørgsmålet om beskyttelse af elever, der var børn af Frikorpsfolk og sådanne (dette spørgsmål havde været nævnt i et cirkulære), fremkaldte det, at man fra skolens side naturligtvis var indstillet på at beskytte enhver elev mod overlast, men at man måtte advare imod, at tingene fik et sådant udseende, at disse børn var fredet i Klasse A. Udvalget beskæftigede sig endvidere med fængslede og internerede lærere og søgte på forskellig måde at lette forholdene for dem. Det var dog på dette område i de fleste tilfælde de enkelte foreningers formænd, som trak det store læs. Også med Røde Kors forhandlede der.

Et særligt vigtigt spørgsmål var, hvorledes man kunne støtte lærere, som af nationale grunde måtte blive afskediget. Ved en række enkelte skoler - vist nok først ved gymnasierne - havde man allerede etableret en ordning, efter hvilken lærerne betalte en lille månedlig sum til en

tillidsmand, som så atter overdrog den til en kun af ham kendt mand til indsættelse på en bankkonto. Hver skole dannede en enhed, men der var et vist samarbejde mellem skolerne. Disse forholdsregler ville kunne erstatte tabt lønning i nogle enkelttilfælde, men ville ikke slå til over for afskedigelser i større omfang. Det ville derfor være af betydning, om man kunne rejse et større garantibeløb med henblik på en sådan situation; et tilsagn herom ville være af betydning for lærerne, ikke mindst for familieforsørgerne. Syvmandsudvalget optog forhandlinger herom med et pengeinstitut, med hvilket en af foreningerne havde forbindelse. Det viste sig ikke gørligt på forhånd at få garantisummen tegnet, men man stillede en ordning i udsigt, som skulle træde i kraft, i det øjeblik afskedigelserne måtte være en kendsgerning.

På linie med en række andre institutioner protesterede syvmandsudvalget mod de tyske aktioner over for de danske jøder og over for politiet med nedenstående skrivelser:

Det tyske Riges Befuldmægtigede

Hs. excell. dr. Best.

Som repræsentanter for den danske skole ønsker undertegnede formænd for de pædagogiske sammenslutninger at give udtryk for vor sorg over de foretagne arrestationer af jødiske medborgere.

Den handling, der er rettet mod disse medborgere, føles af danske lærere som rettet mod hele det danske folk, og den usikkerhed og utryghed, der herved er opstået, vanskeliggør i høj grad skolens opdragende gerning.

Vi tillader os derfor at rette en indtrængende anmodning om, at de arresterede danske jøder løslades og får lov til at vende tilbage til hjem og gerning.

København, den 5. Oktober 1943.

*K. A. Kristensen
Danmarks Lærerforening
Ingvar Nielsen
Danmarks Realskoleforening
Ernst Larsen
Dansk Seminarieforening*

*Chr. Nielsen
Det pædagogiske Selskab
P. H. Bohn
Gymnasieskolernes Lærerforening
M. Hartling
Københavns Kommunelærerforening*

*Inger Merete Nordentoft
Københavns Kommunelærerforening*

København, den 26. september 1944.

Undertegnede repræsentanter for Danmarks pædagogiske hovedforeninger føler os forpligtede til over for udenrigsministeriet at fremsætte nedenstående udtalelse, som vi anmoder om må blive tilstillet det tyske Riges Befuldmægtigede:

Vi er som alle landets borgere grebne af forfærdelse og harme over den skæbne, der er overgået det danske politi. I den nuværende situation, hvor lovløshed og vold kan brede sig i en uoverskuelig og for samfundet tilintetgørende grad, føler vi, at vi som ungdomsopdragere har pligt til at pege på, at de børn og unge, der er betroet os, fremfor nogen vil komme til at lide under forholdene, idet de selv er uden beskyttelse mod forbryderiske elementer og desuden kan komme til varigt at lide skade ved den atmosfære af uærlighed, selvtægt, råhed og hadefuldhed, der kan blive følgen af det skete.

For at hindre store og meningsløse ulykker er det bydende nødvendigt, at det danske politi, der alene har erfaring og træning nok til at værne vort samfund mod anarkistiske tilstande, føres hjem og atter indsættes i sit arbejde.

Kjeld Kjeldsen Medlem af Hovedbestyrelsen for Danmarks Lærerforening	Chr. Nielsen Formand for Det pædagogiske Selskab	Ingvard Nielsen Formand for Danmarks Realskoleforening	F. Bøgh Formand for Gymnasieskolernes Lærerforening
Knud Fauring Formand for Københavns Kommunalærerforening	Ernst Larsen Formand for Dansk Seminarieforening	Inger Merete Nordentoft Formand for Københavns Kommunalærerforening	

Inden for gymnasielærerne bevirkede den skærpede kurs fra tyskeres side fra efteråret 1943, at man i stigende grad tog del i modstandsarbejdet. Navnlig var dette mærkbart blandt de yngre lærere, hos hvilke en ret stærk aktivistisk præget stemning gjorde sig gældende. Dette gav sig bl.a. udslag i dannelsen af det såkaldte »terminsprøveudvalg«. Navnet stammer fra, at man under mærket »terminsprøver« agtede at sende kolleger ved andre skoler meddelelser om specielle begivenheder ved den enkelte skole, når der var foretaget arrestationer blandt lærere eller elever, havde fundet razzia sted o.lign. Dette udvalgs arbejde omfattede dog kun gymnasieskolen, navnlig den københavnske, inden

for hvilken der etableredes en nyttig kurertjeneste.

VII

Det siger sig selv, at det daglige undervisningsarbejde i høj grad måtte påvirkes af de ekstraordinære forhold, som besættelsen medførte, selv om det måske med undtagelse af de sidste måneder lykkedes at gennemføre undervisning og eksaminer på en måde, som måtte være udelukket f.eks. i Norge. Allerede tidligt blev der udstedt forbud mod opvarmning af gymnastiksale, senere helt eller delvis forbud mod skolebadning. Skolelægerne konstaterede tilbagegang i hygiejnisk henseende, og det mærkedes på renligheden, hjemmeforberedelsen og andre ting, at mange hjem ikke kunne byde børnene samme forhold som tidligere. I København beslaglagdes straks enkelte kommuneskoler »til andet formål«, som den officielle meddelelse stedse lød på, i provinsbyerne var skoleforholdene mange steder allerede på et tidligt tidspunkt temmelig trange. Særlig ubehageligt var det, når tyskerne holdt

Dagens Ærbødigt

De vordende Studenter skal i Morgen skrive — tysk Genfortælling! Paa mirakuløs Maade er vi kommet i Besiddelse af en Besvarelse.

Es war einmal ein Bösewicht mit ein sympatisches Gesicht, mit Knurhaar unter seine Nase, som hat gezittert in Extase. For han blev til das grosse Tier var han ein kleiner Tapetzier, der tapetzierte Speisezimmer. (Das hätte er nu sollen immer.) Men noget gross er wollte sein, dor kleine Tapetzierelein. Det blev han, for han var jo fleissig, i Neunzehnhundertdreiuunddreissig. Er brüllte so im Sportpalast, at alle Trommehinner brast. Denn wenn er sprach zu seinen Nazi, dann war er mordcrilig kurasig. Bald war er Führer ikke blot, men grösser als der liebe Gott. Und alle seine Volksgenossen han sendte nemlig ud zu slaassca. Und ging es gut, so war er kæk, men ging es schlecht, saa blev han fræk

und mehr hysterisch als der Kaiser, denn Wilhelm war kein Teppichbeisser. Er wollte nehmen Stalingrad, det blev ein traurig Resultat. Er wollte England ausradieren. (Er hätte sollen tapetziieren.) Zulezt kam Adolf nach Berlin,

wo Sjukov wollte grüssen ihn. Und dann hat er den Kopf verloren, og saa ging Adolf under Jorden. Hr. Göbbels fik en lang Gesicht: Ach warum spricht der Führer nicht? Zwölf Uhr slog nu omsider Klokken. Er sprach — er spræk — er ist gesprokken.

Arbødigt

Den uhyrlighed, at vordende danske studenter den 7. maj 1945 skulle skrive tysk genfortælling, inspirerede ærbødigt til denne vidunderlige »stil«.

til i den ene fløj af skolebygningen, medens undervisningen pågik i den anden ende. Det var alt andet end behageligt at udføre inspektion under sådanne forhold. Børn er jo sjældent diplomater, og tyskere har som regel ikke sans for humor. Der blev da ved eksaminerne sørget for visse lempelser i pensuopgivelser. Stort set blev undervisningen gennemført efter planerne, men utvivlsomt er store undervisningsmæssige værdier gået til spilde i disse år.

Skoleåret 1944/45 blev selvsagt det i alle henseender vanskeligste. Flere og flere skolebygninger blev beslaglagt. Gymnasieskoler i provinsbyerne måtte fordele eleverne på en tolv-fjorten forskellige steder, i private hjem, foreningslokaler, svineslagterier, museer etc. Særlig galt blev det, da flygtningestrømmen fra Tyskland i marts væltede ind i Danmark. I Københavns kommune alene beslaglagdes nogle og halvtreds skoler. »Folkeskolen« for den 29. marts 1945 indeholder følgende lidet lystelige skildring af situationen:

»Man hjælper sig, som man kan, og nye eksempler på nrug af lokaler, der aldrig har været tænkt anvendt til skole, kan nævnes. I Odense benyttes nu bl.a. stadion til skole; her møder 1. klasserne fra Bolbro og Åløkkeskolen. I Horsens står man i den situation kun at have en kommunal og en privat skole til hele byens skolesøgende ungdom. I skolebyen Silkeborg er vanskelighederne også meget store. Silkeborg Seminarium, der i lang tid har haft til huse på en kommuneskole, kan muligvis kun gennemføre eksamen ved at holde den i hjemmene. I Herning har man måttet nedskære undervisningsplanen, men håber at kunne gennemføre undervisningen i hovedfagene Dansk og Regning. I Holbæk er 30 klasser hjemløse, hvorfor sløjd og husgerning er opgivet, og det stiller sig problematisk med håndgerning og gymnastik. I Hjørring har man ophævet 8. klasserne og vil efter påske genoptage undervisningen i de øvrige klasser spredt i forskellige lokaler i byen. En af Århus skolerne er særlig vanskeligt stillet og har måttet sprede undervisningen til 12 forskellige steder; nogle af klasserne undervises i en kælder. Undervisningen må derfor finde sted efter landsbyskolens principper, således at lærerne i grundskolen tager alle fagene i hver klasse i de tre timer, denne er samlet daglig«.

Det var under sådanne forhold, man i maj, nogle dage før kapitula-

Dyb Sorg greb alle pårørende, da de ude på Jeanne d'Arc-skolen blev vidne til den frygtelige ulykke, der havde ramt skolens småbørn.

tionen, skulle gå i gang med den skriftlige studentereksamen. Der var forud af myndighederne givet særlige lettelser og pålagt censorerne særlig hensyntagen til de hårdest ramte skoler. En skrivelse fra den konstituerede rektor for Ålborg Katedralskole, som gengives med dennes tilladelse, illustrerer situationen:

Rektoren for Ålborg Katedralskole.

1. Maj 1945

Til censorerne i skriftlig dansk, engelsk og tysk.

Udover, at skolen har haft et meget uroligt år som følge af tyske politibesøg, kuldeferie og lign., som så mange andre skoler har haft, har III. G. også lidt en del under adjunkt Erik Sonnes sygdom gentagne gange i løbet af skoleåret; hertil er så for nylig kommet den omstændighed, at adjunkt Sonne har været forsvundet siden 24. april og ikke kan formodes at komme igen foreløbig. Som følge af, at kst. rektor, lektor Stegmann den 23. april blev arresteret af det tyske politi af ukendte årsager, har hr. Stegmanns tysktimer måttet overtages af adj. Stenbjerre ...

Det siger sig selv, at sådanne ændringer i sidste omgang for skriftlig

Efter katastrofen ved Jeanne d'Arc-skolen bærer redningsmandskabet de hårdtsårede børn bort, så de kan komme under lægebehandling.

eksamen næppe kan undlade at genere eleverne. Jeg henstiller derfor, at censorerne er opmærksomme på forholdet ved bedømmelsen.
Ærbødigst (sign.) Åge Houken. Kst.

Også denne eksamen blev gennemført. Den sidste eksamensdag for de nysproglige eksaminander faldt mandag d. 7. maj; adskillige mødte op i frihedskæmperuniform til den tyske genfortælling, og for dem, som var forhindrede, blev der arrangeret en ekstraordinær eksamen. Man havde med henblik på luftalarmer i forvejen sikret sig et passende antal reserveopgaver i de forskellige fag. Ved den mundtlige eksamen blev der på forskellig vis givet eksaminanderne lettelser i anledning af den ekstraordinære situation.

VIII

Ved krigsudbruddet blev der på foranledning af det civile luftværn truffet forskellige beskyttelsesforanstaltninger, også ved skolerne. Beskyttelsesrum blev indrettet, øvelser i nedrykning blev afholdt, meldetjeneste etableret o.s.v. I begyndelsen var alt såre primitivt, uforberedte

som vi var også på dette område, men efterhånden forbedredes forholdene noget, selv om de kun på meget få steder kunne siges at være tilfredsstillende, og det var med nogen beklemmelse, man drog i kældrene med ungdomsflokken, når der blev slået luftalarm. Onsdag d. 21. marts 1945 midt på skoledagen lød sirenerne som så mange gange før i København. Man havde ofte, når man var kommet vel ned, gisnet over, hvad det nu kunne være, det gjaldt, og ikke sjældent - således under den falske alarm under politiaktionen - fik man på mystisk vis, endnu inden afblæsningen, besked. Denne Gang kunne man imidlertid ikke være i tvivl om, at alarmerne var ægte nok; allerede inden sidste tone var døet hen, dundrede de engelske bombemaskiner frem, og glæden blev stor, da det snart forlød, at Shellhuset var maskinerens mål. Men der blandede sig stor sorg i glæden, da man kort efter hørte om den ulykke, der i Forbindelse med bombardementet af Shellhuset havde ramt den katolske pigeskole i Frederiksberg Allé, Jeanne d'Arc-skolen. Et uheld, et sammenstød med en lysmast på Godsbanegårdens terræn, havde bevirket, at den engelske førermaskine, vist nok i sin bestræbelse for at nå Frederiksberg Have, måtte lette sig for bombelast, hvorefter den styrtede ned i nærheden af Jeanne d'Arc-skolen. De følgende maskiner misforstod situationen, troede, det var et mål, og sendte nogle bomber ned over skolen og det omliggende kvarter. Den ulykkelige hændelse krævede ca. 100 ofre blandt elever og lærerpersonale. Der herskede i hele befolkningen dyb medfølelse med de forældre, som på en så tragisk måde havde mistet deres små piger, og der blev først gennem den engelske radio og efter befrielsen ved repræsentanter for Royal Air Force over for den hårdt ramte skole givet udtryk for den beklagelse og sorg, begebenheden havde udløst også i England.

IX

Også skolen tæller blandt sine medarbejdere ofre for den frihedskamp, Danmark førte. De faldt ikke i deres egenskab af lærere, men det vil være naturligt at afslutte denne gennemgang af den danske skole i besættelsens onde år ved i ærbødighed at nævne dem, der sikkert i fuld bevidsthed om, hvad indsatsen kunne koste, gav deres liv i striden, dem, der blev genstand for de bestialske clearingmord, og dem, der indirekte blev kampens ofre:

Lærer Hermann Boye, Sønderborg.
Adjunkt Werner Christensen, Birkerød.
Inspektør, cand. mag. Keld Hjortø, Akademisk Kursus.
Tilnelærer, cand. mag. Kai Hoff, Randers Statsskole.
Lektor J. A. Ibsen, Slagelse.
Kommunelærer Knud Larsen, Hellig Kors Skole, København.
Lektor frk. Dagny Nielsen, Aurehøj Gymnasium.
Kommunelærer Svend Otto Nielsen, Gentofte.
Lærer Thomle Nielsen, Frederiksværk.
Realskolelærer, cand. mag. K. S. Rasmussen, Fredericia.
Kommunelærer Peter Riber, Ribe.
Lektor Åge Rosenkjær, Tønder.

Vi vil ære mindet om disse lærere, og vi vil ære mindet om de elever, der som disse ikke kom til at opleve frihedens dag.

Universitetet og de højere læreanstalter

Af prof. dr. med. Einar Lundsgård

Det tyske overfald på Danmark og besættelsen af vort land den 9. april 1940 satte sig ingen umiddelbare, ydre spor i universiteternes og de øvrige højere læreanstalters liv. De højere læreanstalter indtog ikke herved nogen særstilling. Hvor stærk en personlig rystelse begivenhederne den 9. april end havde været for den enkelte borger, fortsatte praktisk talt alle dele af det danske samfundsmaskineri arbejdet uforandret straks efter besættelsen. Den første forstenelse har vel nok bragt en vis vaklen i arbejdet selve den 9. april, men det var kun en ganske svag krusning på overfladen. Som efter stiltiende aftale fulgte lærere og elever den udtalte parole: Lad som ingenting, lad jer ikke mærke med noget. Det var også det eneste, man kunne sige til sine elever, da man første gang stod ansigt til ansigt med dem, efter at forholdene i vort land med èt slag var blevet så radikalt og katastrofalt forandrede: Lad som ingenting, fortsæt jert arbejde, lad dem ikke have den triumf at se, hvor dybt I er rystede. Arbejdet fortsattes om end med en ny og

Under besættelsesårenes børklægning glemte vort universitet aldrig, at friheden kun bevares af den, hvis ånd »skuer mod det himmelske lys«.

dyster baggrund. Trangen til at lukke sig inde, eller om man vil trangen til at lukke øjnene for, hvad der skete omkring en, gav trods forstemthed og ubestemt angst for fremtiden slet ikke de dårligste betingelser for koncentration om åndeligt arbejde. Det skulle blive anderledes senere. I det første halve år af besættelsen mærkede de højere læreanstalter som institutioner så at sige ikke tyskernes tilstedeværelse i landet. Det første direkte bevis på, at vi ikke længere var herrer i vort eget hus, fik man, da tyskerne i efteråret 1940 forbød prof., dr. jur. Th. Geiger at opholde sig i den såkaldte jydsk sikkerhedszone, hvorfor han måtte forlade sit arbejde ved Århus Universitet og tage ophold i Odense.

Længe kunne de højere læreanstalter dog ikke glæde sig over den tilsyneladende fuldkomne upåagtethed fra tysk side. I slutningen af 1940 begyndte de tyske tilnærmelser, de forsøg på en kulturinfiltration, som med betydelig stædighed og i virkeligheden forbavsende tålmodighed fortsattes gennem hele 1941 og endnu holdtes i live i 1942 for først helt at ophøre i 1943.

Det største fremstød i denne kampagne var oprettelsen af »Deutsche Akademie« i København i foråret 1941, en institution, hvis formål det skulle være at fremme de kulturelle forbindelser mellem Tyskland og Danmark. De oplysninger om institutionens struktur og virkeområde, som blev givet i nogle tryksager, der blev sendt til et stort antal »kulturpersonligheder« her i landet, var dog holdt i så almindelige og vage vendinger, at det var vanskeligt at få et ganske klart billede af, hvilke nøjere præciserede formål man officielt tænkte sig, at den nye institution skulle tjene. Fra tysk side ønskede man, at indvielsen af »Deutsche Akademie« skulle ske med stor pomp og pragt. Man henvendte sig til Københavns Universitet med anmodning om, at indvielseshøjtideligheden måtte finde sted i Universitetets Festsal. Det lykkedes dog universitetets daværende rektor, professor C. E. Bloch at afbøde dette, ganske vist - det må indrømmes - ved at henvise til Nationalmuseets Festsal som et nok så velegnet lokale. Universitetet gav således »sorteper« videre til Nationalmuseet; men da Nationalmuseets Festsal er et lokale, der lejes ud til mange forskellige formål, var det berettiget at betragte dette lokale som væsentlig mindre sakrosankt end Universitetets Festsal.

De danske, som man fra tysk side ønskede skulle deltage i indvielsesfestlighederne, blev indbudt med damer, dog således, at indbydel-

sen til damerne kun omfattede ceremonien i Nationalmuseets Festsal, indbydelsen til den påfølgende frokost på »d'Angleterre« gjaldt kun herrerne. Som et åbenbart specifikt tysk galanteri antydedes det herved, at kvinderne kun havde den åndelige føde behov, hvorefter de kunne gå hjem, medens mændene tog til »d'Angleterre« for at hengive sig til de mere materielle nydelser.

Blandt de fra Københavns Universitet indbudte var de fem fakulteters dekaner. Nogle dage før indvielsen trådte dekanerne sammen til et uofficielt møde, i hvilket dog dekanen for et af fakulteterne var forhindret i at deltage. Man vedtog her at sende afbud, men følte sig alligevel forpligtet til at meddele Universitetets rektor denne beslutning. Dette førte til, at dekanerne omgående fik pålæg fra rektor om at give møde. Når denne lille detail nævnes, er det, fordi den er et så typisk eksempel på, hvor let det oftest var for de mindre ansvarlige at skubbe ansvaret over på de mere ansvarlige i sådanne prekære spørgsmål, som besættelsestiden har været så rig på. Med hensyn til deltagelsen i frokosten blev dekanerne dog stillet frit. Kun den dekan, som ikke havde deltaget i det nævnte lille møde, men som selvfølgelig var blevet holdt underrettet om de øvrige dekaners holdning, deltog i frokosten. Ved indvielseshøjtideligheden på Nationalmuseet var der en ædel kappestrid om at sikre sig plads på de bageste og mest ubemærkede stolerækker. Fra dansk side talte undervisningsministeren og rektor for Københavns Universitet. Hvor stærke forsøg på selvhævdelse de danske talere end gjorde ved ensidigt at fremhæve Danmarks bidrag til kulturudvekslingen mellem Tyskland og Danmark, og hvor meget de end behandlede denne kulturudveksling mere som noget historisk end noget nutidigt, kunne det dog ikke undgås, at hele ceremonien virkede stærkt forstemmende på de danske deltagere; og dog kastedes der i allerhøjeste grad et forsonende skær over den ved kongens udeblivelse. Kongen havde primært accepteret en indbydelse til at overvære indvielseshøjtideligheden, men uden varsel udeblev kongen og lod sig end ikke repræsentere af kronprinsen. Det blev lagt på prins Haralds skuldre at repræsentere kongehuset. Der gik et sus af lettelse gennem forsamlingen, ja det var ikke langt fra, at der sporedes en ganske utvetydig munterhed, da prins Harald trådte ind i spidsen for den procession af højere tyske embedsmænd og tyske professorer i farvestrålende kapper, der umiddelbart forinden havde begivet sig ned i museets gård

Indvielsen af det tyske videnskabelige institut - en rent politisk propagandainstitution - fandt sted den 4. maj 1941, og man anvendte Nationalmuseets Festsal til højtideligheden. Hs. maj. kongen skulle have overværet forestillingen, men fik - lykkeligvis - et ildebefindende, så han udeblev. I hans sted nødsagedes for skams skyld prins Harald til at give møde. Prinsen ses helt i forgrunden. Blandt deltagerne lægger man mærke til andre tvangsindlagte personligheder, således statsminister Stauning, undervisningsminister Jørgen Jørgensen og overpræsident Bülow. For øvrigt genkender man flere, der af hjertets trang har givet møde, f.eks. trafikminister Gunnar Larsen, generaldirektør Knutzen, dr. jur. Popp-Madsen og lensgreve Bent Holstein - et lille og smagfuldt udvalg af danske kollaboratører.

for at modtage kongen og føre ham ind i salen som et umiskendeligt tegn på, hvor højt man fra dansk side skattede de tyske bestræbelser på at udbygge de kulturelle forbindelser mellem de to lande.

Helt uden ydmygelse kom Københavns Universitet ikke gennem indvielsen af »Deutsche Akademie«. Vel var det lykkedes at hindre anvendelsen af Universitetets Festsal, men som en slags modvægt herimod anså man det for nødvendigt at arrangere en frokost på universitetet for de tyske professorer og andre tyske embedsmænd, som var kommet til byen i anledning af indvielsen. Frokosten fandt sted dagen efter indvielsen i Universitetets Gobelinsal. Den udmærkede sig ved et for officielle danske frokoster højst usædvanligt træk: Der holdtes ingen taler!

Muligvis som det nye tyske akademis første initiativ modtog universiteterne og Danmarks tekniske Højskole først på sommeren 1941 opfordring til at udpege tyske videnskabsmænd, som man kunne ønske indbudt til at holde gæsteforelæsninger her i landet, og til samtidigt .at udpege danske videnskabsmænd, som man kunne ønske sendt

på genvisit i Tyskland. Ved Københavns Universitet valgte man at behandle sagen med en, selv for en offentlig institution, ekstraordinær langsomhed. Den sendtes til de forskellige fakulteter til udtalelse og herfra tilbage til rektor. Efter ca. et halvt års forløb blev der afgivet et svar, som i hovedtrækkene gik ud på, at universitetet som sådant ikke indlod sig på at indkalde fremmede forelæsere; kun når de videnskabelige selskaber havde indbudt fremmede videnskabsmænd, skete det i enkelte tilfælde, at disse under deres ophold i København også fik lejlighed til at tale på universitetet. På Danmarks tekniske Højskole valgte man at kæde spørgsmålet om indbydelse af tyske videnskabsmænd sammen med spørgsmålet om indrejsetilladelse for svenske foredragsholdere. Mod at der blev givet lejlighed til også at indbyde svenske foredragsholdere, indvilligede man i at indbyde to tyskere. Svenskerne fik dog aldrig indrejsetilladelse, og forhandlingerne om tidspunktet for tyskerne forelæsninger blev trukket i langdrag. Herunder faldt den ene af tyskerne fra, men den anden måtte ud på sommeren 1942, altså godt et år efter forhandlingernes begyndelse, modtages. Han talte for et auditorium på ca. 20 mennesker.

En indbydelse til Danmarks tekniske Højskole til et feriekursus i Tyskland formåede kun at lokke to reflektanter frem, en assistent og en student.

Ved Århus Universitet blev der så tidligt som i april 1941 holdt to forelæsninger af en tysk videnskabsmand fra Krakau, vist nok på initiativ af den tyskfødte professor Schneider ved Århus Universitet, der selv i januar 1941 havde holdt foredrag i Berlin. På senere tidspunkter har heller ikke Århus Universitetet været besøgt af tyske forelæsere.

Ingen af de højere læreanstalter indlod sig på at udpege danske videnskabsmænd, der var villige til at holde gæsteforelæsninger i Tyskland. I de ganske få tilfælde, hvor lærere ved de højere læreanstalter har indladt sig på at holde foredrag i Tyskland, har de således ikke optrådt som officielle repræsentanter for danske læreanstalter. Et mere officielt præg havde derimod danske videnskabsmænds deltagelse i de festligheder, der afholdtes i Marburg i slutningen af november 40 til højtideligholdelse af mindet om von Behrings indførelse af serumterapien i 1890.

Omtrent samtidigt med den nævnte tyske opfordring til at bringe gensidige gæsteforelæsninger i gang fremsattes der fra tysk side ret vidt-

Den 8. maj var kong Christians »ildebefindende« lykkeligt overstået, festen ved det tyske akademis åbning var forduftet, og der var altså intet i vejen for, at hans majestæt kunne aflægge en stilfærdig høflighedsvisit i den upåkrævede propagandainstitution. Man ser ham på billedet gå op ad trappen, ledsaget af befuldmægtiget v. Renthe-Fink. T.v. for kongen står legationsråd Seelos, bag ham ses (f.v.t.h.) professor Otto Scheel og dr. Dorne, henholdsvis instituttets præsident og direktør. De hilser på kongens kabinetssekretær, kammerherre Bardenfleth.

gående planer om en storstilet studenterudveksling mellem de nordtyske og danske universiteter. Disse planer blev dels fremsat af tyske studenterorganisationer over for studenterrådet og dels mere officielt gennem gesandtskabet over for undervisningsministeriet. Ministeriet videresendte sagen til komiteen for nordisk akademisk samarbejde, hvorved det antydedes, at sagen måtte behandles i sammenhæng med spørgsmålet om studenterudveksling med universiteterne i vore nabolande i almindelighed. Komiteen henviste sagen til et udvalg. Studenterrådet afgav efter behørig tid et særdeles vel formuleret henholdende svar, i hvilket der dels henvistes til, at sagens omfang og komplekse natur krævede visse undersøgelser, og dels til, at sagen også var rejst ad mere officielle kanaler, hvorfor resultatet af den behandling, som dette havde givet anledning til, foreløbig måtte afventes. Fra tysk side blev der et par gange rykket for svar over for undervisningsministeriet, men det af komiteen for nordisk akademisk samarbejde nedsatte udvalg sidder endnu og har endnu ikke afgivet svar.

Af led i den tyske kulturinfiltration, som ikke var direkte rettede mod de højere læreanstalter, kan nævnes den store bogudstilling på Charlottenborg i november 1940, foredragene i den dansk-tyske for-

Den tyske Bogudstilling åbnedes på Charlottenborg den 8. november 1940, og tale holdtes på embeds vegne af undervisningsminister Jørgen Jørgensen - køligt og korrekt. Efter ham betrådte forfatteren Svend Borberg podiet for at lovprise den tyske bogs betydning for danske læsere, og efter ham fulgte befuldmægtiget v. Renthe-Fink. På billedet ses i forreste række (f.v.) Svend Borberg, enkefru Kaper, undervisningsminister Jørgen Jørgensen, befuldmægtiget v. Renthe-Fink og general Lüdke.

ening og sammenkomsterne i det tyske akademi. Ifølge sagens natur har lærerne ved de højere læreanstalter været i særlig grad hjemsoget med indbydelser til disse arrangementer, om end de forskellige lærere alt efter deres fags karakter har været meget forskelligt udsatte. Der har aldrig været udstedt kollektive indbydelser til disse arrangementer, og det har således ganske været overladt til den enkelte personligt at tage stilling til disse indbydelser. Så langt overvejende har holdningen været afvisende. Man var »forhindret« uden angivelse af nærmere årsag. At enkelte lærere ved de højere læreanstalter lejlighedsvis eller mere principielt har indtaget en anden holdning, må dog indrømmes.

Alt i alt kan det med fuld ret siges, at de tyske forsøg på kulturinfiltration ved de højere læreanstalter mødtes med en sådan passiv modstand i form af forhaling, mer eller mindre beklagende afslag og vigen udenom, at selv tyskerne løb træet i denne kamp mod »den store bøjgen«. Men allerede før »kulturpropagandaen« definitivt blev afblæst, havde forholdet mellem besættelsesmagten og de højere læreanstalter i betydningen studenterverdenen antaget en ret spændt karakter.

De demonstrationer og uroligheder, som fulgte underskrivningen af Antikomintern-Pagten i efteråret 1941, blev i udpræget grad startet og anført af studenter, ja, havde praktisk talt karakter af rene studenterdemonstrationer. Et ikke helt ubetydeligt antal studenter blev arresteret,

Ved åbningen den 15. novbr. 1941 af den tyske arkitekturudstilling på Charlottenborg holdtes festtalerne af den tyske professor Wilh. Kreis og den danske trafikminister Gunnar Larsen. Kronprins Frederik havde måttet give møde, og bag ham ses på billedet en række indbudte danske og tyske personligheder: Undervisningsminister Jørgen Jørgensen, udenrigsminister Scavenius, befuldmægtiget v. Renthe-Fink, trafikminister Gunnar Larsen, admiral Meivis, generaldirektør Knutzen m.fl.

og tyskerne fremsatte så voldsomme trusler om anvendelse af militær indgriben, at rektor for Københavns Universitet så sig foranlediget til at formane studenterne til at ophøre med demonstrationerne. Rektors henstilling blev fulgt, men studenternes holdning var blevet tydeligt demonstreret.

Denne fremgik også særdeles tydeligt, navnlig for enhver, der var i stand til at læse lidt imellem linierne, af studenterpressen, der anført af det livlige »stud. jur.« benyttede enhver lejlighed til at få et »stød ind« mod nazistisk ideologi i almindelighed og vore undertrykkere i særdeleshed. Som eksempel på tonen i studenterpressen kan følgende lille »strøtanke« fra »Studenterbladet«, forfattet og underskrevet af daværende stud. med. Skinhøj, citeres:

»National Studenteraktion« udsender af mangel på anden aktion et blad »Akademisk Aktion«. Det er et morsomt blad. Efter at de i en række numre kækt har bevist, at den eneste sande nationalfølelse er den af dem importerede, går de nu med lurmusik og bragesnak i særnummer til frontalangreb på alle landsskadelige, demokratiske studenterorganisationer og deres endnu mere landsskadelige presse. - Men fred være med dem foreløbig.

Har vi ikke allesammen som barn hjemme i gaden haft en fræk,

forkælet knægt, som trængte til en omgang klø, men som havde en stor oppustet mor, der kom hver gang, det skulle ske.

I mit eget tilfælde døde moderen af forhøjet blodtryk, og fyren fik sine klø.

Studenterverdenens holdning over for de hjemlige nazister fremgår også af, at Studenterforeningen i efteråret 1941 nægtede en gruppe nationalsocialistiske studenter »fraktionsret«, hvilket vil sige ret til at danne deres egen forening inden for foreningen. Ifølge lovene kan en gruppe på blot 25 medlemmer opnå fraktionsret, når de ønsker det, og dette antal underskrifter var det lykkedes at samle. Afvisningen af ansøgningen førte derfor til sagsanlæg mod foreningen; men da sagen kom til domsforhandling ud på forsommeren 1942, vandtes den af Studenterforeningen, der procederede på, at den nazistiske ideologi var uforenelig med foreningens demokratiske traditioner.

Efter at professor Wanscher havde talt ved åbningen af en tysk arkitekturudstilling i november 1941, demonstrerede kunstakademiets studerende ved at holde sig borte fra hans forelæsninger. Den videre udvikling af den situation, som herved opstod, blev, at professor Wanscher november 1942 søgte og fik bevilget et års orlov. Efter denne orlov var udløbet, blev en genoptagelse af forelæsningerne dog forhindret, idet det som påskud anvendtes, at forelæsningsalen ikke lod sig opvarme.

Tiden omkring nytårsskiftet 41-42 og første del af 1942 var i udpræget grad »nålestikkens« periode. Sigtelserne for »fornærmelse af værnemagten« florerede.

I foråret 1942 indkaldtes der til et større møde på rådhuset, til hvilket skolefolk, ledere af ungdomsorganisationer og ledere af større virksomheder med store personaler blev indbudt. Mødet havde udadtil karakter af at være kommet i stand på dansk initiativ, men ingen kan være i tvivl om, at det fandt sted efter tysk ordre. Formålet var at formane til ro og orden. Mødet var selvfølgelig primært præget af almindelig forstemthed, men da overborgmester Viggo Christensen i sin tale ved eksempler søgte at belyse, hvilke handlinger der særlig stødte tyskerne, og herunder blandt andet nævnedes, hvorledes en skipper var blevet arresteret på en beværtning i Nyhavn, fordi han havde spurgt nogle tyske soldater, om de snart havde indtaget Moskva, klaredes

stemningen i en befriende latter, der gentog sig ved hvert nyt eksempel, der blev fremført. Stemningen steg yderligere, da universitetets rektor, professor Bloch, som sidste taler, tilsyneladende revet med af den stemning, som efterhånden var oparbejdet i forsamlingen, holdt en tale, der formede sig som et varmt forsvar for studenternes årvågne væren på vagt over for magtmisbrug og tvang, et forhold, som kendtes også fra alle de andre undertrykte lande. Studenternes demonstrationer efter underskrivningen af Antikomintern-Pagten betegnede prof. Bloch som en naturlig følge af regeringens mørklægnings-politik.

Da jeg forlod mødet, som jeg havde overværet som repræsentant for Studenterforeningen, kom jeg til at gå ved siden af rektor Bloch, og følgende lille replikskifte udspandt sig:

»Det var en ganske udmærket tale, De dér holdt, professor Bloch; men jeg tror jo ikke, at det var det, man havde ventet, at De skulle sige«.

»Jamen, Lundsgård, det var jo sandheden«.

»Det var det; men jeg gentager, jeg tror ikke, det var det, man havde ventet, at De skulle sige«.

Nogen Effekt i den tilsigtede retning havde rådhusmødet utvivlsomt ikke. Fra Studenterforeningens side planlagdes en stor studenterfest i Tivoli grundlovsdagen 1942. Der skulle være »kunstnerisk underholdning« på »Plænen« og derefter dans under åben himmel. At der her var tale om et forsøg på at omgå mødeforbudet, må selvfølgelig indrømmes. Da planerne allerede var langt fremskredne, blev de røbet over for nationalsocialistiske studenterkredse, og bladet »Fædrelandet« åbnede en voldsom kampagne mod dette »jødisk-kommunistiske« anslag mod landets sikkerhed, der tvang politiet til at skride ind og forbyde mødet.

I august henlødtes opmærksomheden atter mod studenterne ved R.A.F.s nedkastning af flyveblade over landet med Christmas Møllers hilsen til danske studenter på Gerlevmødet. Flyvebladene blev nedkastet, ca. en uge før mødet skulle begynde, og man frygtede, at de skulle føre til et forbud mod mødet. Modforholdsreglerne indskrænkede sig dog til en længere formanings-tale fra justitsministeren over for ledende senior, og endnu i 1942 gennemførtes studentermødet på Gerlev Idrætshøjskole uden dramatiske episoder.

Sidst på 1942 kom for første gang nogle af de højere læreanstalters

De to rektorer, som under besættelsen måtte værge Universitetet som hjemsted for fri og dansk åndelig forskning, var professor, dr. med. C. E. Bloch (rektor 1931-32 og 1936-42) og professor, dr. theol. Jens Nørregård (rektor fra 1942). Den førstnævnte ses t.v., den sidstnævnte t.h. på billedet. Skønt de var vidt forskellige, evnede de dog begge ved personlighedens ro og uangribelighed at skabe den respekt om vor videnskabelige højskole, som førte den frelst gennem de fem skæbnesvangre år. Deres vågne danske sind gav sig ved mange lejligheder til kende i tiden både før og under besættelsen.

bygninger i farezonen. »Nordisk Kollegium« og en af Københavns Universitets bygninger i tilslutning til Studiegården var en overgang truet af beslaglæggelse, men det lykkedes at afværge faren. Over for Den kgl. Veterinær- og Landbohøjskole rejstes der krav om, at to af højskolens klinikker skulle rømmes for at give plads for 90 heste, tilhørende besættelsesmagten. Også dette krav lykkedes det at afværge, idet man henviste til, at man ikke kunne garantere, at klinikkerne var smittefri.

Den 9. december 1942 blev medlemmer af de højere læreanstalters lærerstab for første gang direkte ramt af besættelsen. Professor Ole Chievitz blev arresteret, og professor Mogens Fog måtte samtidig gå under jorden. For første gang skete der herved et - om end indirekte - indgreb i de højere læreanstalters undervisning.

Første halvdel af 1943 var for landet som helhed præget af tiltagende uro og mere og mere åbenlys modstand mod besættelsesmagten. I denne periode ligesom i det foregående år arresteredes mange studerende, og et ikke ringe antal idømtes frihedsstraffe. Fra læreanstaltens side søgte man til stadighed at holde sig underrettet om, hvilke studenter, der blev arresteret, ligesom man ad de kanaler, som var farbare, søgte at holde sig underrettet om deres videre skæbne for, om

mulighed gaves, at kunne intervenere til fordel for dem. Navnlig var professor Nørregård, der i efteråret 1942 havde afløst professor Bloch som rektor for Københavns Universitet, utrættelig i denne henseende.

I foråret 1943 besluttede tyskerne nogle af de lokaler i »Stærekassen«, som var blevet stillet til Kunstakademiets rådighed. Da en protest gennem undervisningsministeriet forblev uden resultat, så akademiet sig nødsaget til også at opgive de øvrige lokaler i bygningen af frygt for mulige episoder, der let kunne opstå under et bygningsfællesskab med tyskerne. Herefter kom den undervisning, som havde fundet sted i »Stærekassen«, til at føre en omflakkende tilværelse. Efter at det en overgang syntes at være lykkedes at skaffe den blivende sted i Den Farmaceutiske Lærestalts gamle bygning i Stockholmsgade, blev denne beslægtet i oktober 1943, hvorefter undervisningen overflyttedes til den nye ejendom Borgergade 16. Da denne bygning efter »Shellhuset«s brand i marts 1945 også blev beslægtet af tyskerne, blev undervisningen igen hjemløs.

II

De dramatiske begivenheder omkring den 29. august 1943 kom til at berøre de to universiteter på en måde, der i hvert fald i første øjeblik tog sig ret alvorlig ud. Natten til den 29. august og de nærmest herpå følgende dage arresteredes 8 professorer og 2 lektorer ved Københavns Universitet samt 4 professorer ved Århus Universitet. Disse arrestationer fandt sted som led i et meget betydeligt antal arrestationer landet over.

Studentermødet på Gerlev Idrætshøjskole fik en dramatisk og effektiv afslutning, ved at højskolen natten til den 29. august blev omringet af tysk militær og »taget med storm«. Her blev professor Niels Nielsen arresteret, medens mødedeltagerne i øvrigt efter behørig ransagning fik lov at tage hjem.

Hvilke retningslinier der fulgtes ved disse arrestationer, og disses formål er aldrig blevet ganske klart, måske på grund af, at der ikke fandtes retningslinier. Det kan f.eks. nævnes, at der blandt de arresterede fandtes unge arbejdere, som var mistænkt for sabotage, en københavnsk vicevært, som mistænkte for at have medvirket til, at en kvinde var blevet sagt op i den ejendom, han havde opsyn med, fordi hun førte et forargeligt leben med tyske soldater, og en teologisk pro-

De danske studenter, som i sommerferierne holdt stævner på Gerlev Idrætshøjskole med det formål at styrke dansk fællesskab og øge modstandsviljen i den akademiske ungdom, savnede hverken tro eller humør. Gennem vort frodige land cyklede de flokkevis til mødestedet, smilende, syngende, råbende hurra og svingende de hvide Studenterhuer i overmodig vished om, at »de kuer aldrig os«!

fessor, som - for øvrigt med fuld ret - mistænkte for i en omtale af en assyrisk konge at have hentydet til Hitler. Ikke få blev frigivet uden overhovedet at have været afhørt. De fleste, som blev afhørt, stilledes blot over for en sigtelse for tysk fjendtlig holdning i al almindelighed eller lignende.

De i København arresterede anbragtes først på Alsgades Skole, hvorfra de efter en lille uges forløb overflyttedes til Horserød lejren. Hertil overflyttedes også senere to af de i Århus arresterede professorer, medens de to andre var blevet frigivet på et noget tidligere tidspunkt. Universiteternes repræsentanter hævdede sig smukt i »lejr livet«. Professor Niels Nielsen var indtil sin løsladelse lejrpræsident, og de øvrige universitetsfolk bidrog med iver til både den lettere og mere lødige underholdning, som straks fra første færd var blevet sat i system.

Den 30. august blev der af den stedlige tyske kommandant udstedt forbud mod åbning af Århus Universitet, et forbud, som først hævedes den 15. september. I København udstedtes ikke et tilsvarende forbud. Det overvejedes at undlade at åbne universitetet, der jo manglede en del af sine lærerkræfter, men med få dages forsinkelse lod man dog undervisningen gradvis komme i gang. Samtidigt blev der fra universiteternes side gennem ministeriet og også en enkelt gang direkte gjort forestillinger over for det tyske riges befuldmægtigede om hurtigst mu-

lig frigivelse af de arresterede universitetslærere. Den 19. september blev de første to af disse løsladt, men først sidst i oktober kom den sidste af universitetslærerne på fri fod.

Løsladelsen af de to først frigivne professorer fik for øvrigt en ikke helt ligegyldig konsekvens. De fra lejren frigivne fik en ret vidtgående »loyalitetserklæring« forelagt til underskrift. Det hed i denne erklæring, at man lovede ikke i fremtiden at foretage sig noget, der på nogen måde kunne skade det tyske riges interesser. Frigivelsen var betinget af, at erklæringen blev underskrevet. Som de første nægtede de to den 19. september frigivne professorer at underskrive, hvilket efter time-lang parlamentaren førte til, at tyskerne frafaldt kravet om underskrift. En beretning om dette heldige resultat blev omgående smuglet ind i lejren. Tyskerne forsøgte sig endnu med erklæringen over for de to eller tre næste løsladte, men da de naturligvis også nægtede at underskrive, blev »loyalitetserklæringen« definitivt opgivet.

På grund af den utryghed, som begivenhederne omkring den 29. august havde skabt, traf man på universiteterne den sikkerhedsforanstaltning at fjerne studenterkartotekerne. Samtidigt blev det indført, at studenterne ved løsning af årskort ikke skulle opgive adresse. Ved Københavns Universitet udgives der normalt trykte lister med studenternes navne og adresser. Disse lister var det selvfølgelig ikke muligt alle at få tilintetgjort; men fra efteråret 1943 ophørte man med at udgive sådanne lister, således at de eksisterende i hvert fald forældedes.

Nogen tid efter at undervisningen var kommet i gang ved Københavns Universitet i september 1943, kom det til demonstrationer mod lektor ved det stats- og retsvidenskabelige fakultet Popp-Madsen, hvis nazistiske sympatier og nære tilknytning til tyske kredse her i landet var velkendt. Kort før en af Popp-Madsens forelæsninger skulle begynde, forlod samtlige studenter auditoriet, således at dette var tomt, da Popp-Madsen trådte ind. Stærkt fortørnet herover gjorde Popp-Madsen forestillinger først over for det juridiske fakultets dekan og derpå tillige over for rektor. Han hævdede, at der forelå et komplot, iscenesat af et mindre antal studenter, og krævede, at de skyldige blev fundet og relegeret fra universitetet. Han hentydede i denne forbindelse til, at han ville henvende sig om sagen til det tyske riges befuldmægtigede. For en ordens skyld lod man forespørge hos de juridiske studenter, om demonstrationen, som formodet af lektor Popp-Madsen, var planlagt og iscenesat, eller om det drejede sig om en spontan meningstilkendegivelse, og fik selvfølgelig det svar, at det sidste var tilfældet. Dette blev

Carl Popp-Madsen (f. 1900) var før besættelsen kun kendt af sine juridiske fagfæller. Han virkede som universitetsmanuduktør 1925-39 og som lektor i retsvidenskab 1935-37 samt fra 1939. Endvidere blev han sekretær i justitsministeriet 1932, fuldmægtig 1937 og ekspeditionssekretær 1939. Men mere betydende var hans stilling som korresponderende medlem af Akademie für Deutsche Recht, og mest afgørende var hans holdning under besættelsen som aktiv nazist blandt akademikerne. Tyskerne henlede ved forskellige lejligheder opmærksomheden på ham som et ønskeligt justitsministeremne, men de kom ingen vegne med deres forslag. Lige så frugtesløst var hans på tysk foranledning fabrikerede udkast til danske jødelove. Hans arrestation efter befrielsen opfattedes af alle som en selvfølge.

Vilh. Wanscher (f. 1875) blev docent ved Kunstakademiet i 1915 og udnævntes i 1928 til professor i Arkitekturens og Ornamentikkens Historie. Op gennem årene offentliggjorde han dels en lang række afhandlinger, dels monografier - en litterær produktion, der ingen forbindelse havde med den tyskorienterede indstilling, der gav sig til kende under besættelsen, men som prægedes af hans springende, iltre ubalancerede temperament. I de mørke år gav hans mangel på værdig holdning og national ansvarsfølelse anledning til alvorlige demonstrationer imod ham fra akademielevernes side, så han i 1942 måtte tage et års orlov og senere forhindredes i at genoptage forelæsningerne. Hans arrestation, da befrielsen kom, følte som en naturlig konsekvens af hans hele stilling.

meddelt Popp-Madsen, idet han samtidigt oplystes om, at universitetet ikke besidder magtmidler, hvormed det kan tvinge studenterne til at følge dets forelæsninger, hvorfor den eneste måde at sikre sig mod gentagelser af demonstrationer ville være, at han indstillede sin forelæsningsvirksomhed. Stillet her over for indvilligede Popp-Madsen i at aflyse sine forelæsninger, som heller ikke senere blev genoptaget.

Allerede ved et møde i januar 1942 havde konsistorium ved Københavns Universitet taget stilling

til den truende fare for en aktion mod de danske jøder. Mødet resulterede i en henvendelse til regeringen via undervisningsministeren, i hvilken der på det bestemteste toges afstand fra enhver form for en særlig »jødelovgivning«. Formålet med henvendelsen var at yde regeringen en vis moralsk støtte, hvis man fra tysk side skulle forsøge at tvinge

den danske regering til i sit navn at indføre »jødelove«. Da den tyske aktion mod de danske jøder natten mellem 1. og 2. oktober iværksattes, kunne der derfor allerede om morgenen den 2. afgå en protest fra rektor ved Københavns Universitet til den tyske befuldmægtigede, baseret på den i januar vedtagne henvendelse til undervisningsministeriet. Protesten havde (i dansk oversættelse) følgende ordlyd:

Københavns Universitets rektor og konsistorium har i begyndelsen af året 1942 fremsat følgende udtalel-

se over for undervisningsministeriet:

»I bevidstheden om det ansvar, som påhviler Københavns Universitet i dets forhold til den studerende ungdom og som vogter af videnskabens frihed, ønsker rektor og konsistorium som universitetets øverste myndighed at fremsætte følgende erklæring over for ministeriet:

Vi må betragte enhver foranstaltning, selv den mindste, der tilsigter at forringe vore jødiske medborgeres menneskelige og borgerlige stilling eller som overhovedet ville give dem en særstilling i befolkningen, som uforenelig med dansk retsfølelse og dansk livssyn. Vi er fast overbeviste om, at enhver fravigen fra denne grundanskuelse i praksis eller i lovgivning ville blive følt som dybt beskæmmende af alle danske.

Rektor og konsistorium tillader sig at henstille, at denne erklæring bliver forelagt de øvrige medlemmer af regeringen samt rigsdagens nimanndsudvalg«.

I Københavns Universitets navn må jeg under henvisning til denne erklæring nedlægge den skarpeste protest mod de tyske besættelsesmyndigheders nyeste forholdsregler.

Om eftermiddagen samme dag afholdtes et møde mellem konsistorium og repræsentanter for studenterrådet, ved hvilket det vedtoges som protest at lukke universitetet en uge. Meddelelse om denne beslutning blev omgående tilstillet rektorerne for de øvrige højere læreanstalter i København og blev med særlig kurér sendt til rektor for Århus Universitet. Dette resulterede i, at samtlige højere læreanstalter gjorde fælles sag med Københavns Universitet. Ordlyden af det kortfattede, men samtidigt smukt og værdigt formulerede opslag, hvorved lukningen meddeltes på de forskellige læreanstalter, var følgende:

Under indtryk af de ulykker, der i de sidste dage har ramt danske medborgere, har (angivelse af læreanstaltens øverste myndighed) besluttet at suspendere undervisningen ved (læreanstaltens navn) for en uge. Undervisningen genoptages mandag den 11. oktober.

Ved konsistoriums møde rejste der sig enkelte røster for, at man

skulle udelade tidsbegrænsningen i opslaget og anvende udtrykket »indtil videre«. Det argument, at man herved ville bringe studenterne i en vanskelig situation, idet de da ikke ville vide, om de skulle rejse hjem eller forblive i København, skaffede imidlertid den ovennævnte formulering omtrent enstemmig tilslutning.

Samtidig med, at aktionen mod de danske jøder satte ind, rantes Århus Universitet hårdt ved beslaglæggelsen af Studenterkollegierne. Beslaglæggelsesordren forelå den 2. oktober med øjeblikkelig virkning. Med beredvillig hjælpsomhed fra de århusianske borgeres side blev de hjemløse studenter indkvarteret i private hjem, hvorved følgerne af kollegiernes beslaglæggelse i nogen grad blev afbødet. De kvindelige studenter fik lov at beholde deres kollegium, »Marselisborg Studentergård«, indtil november 1944, da også det blev beslaglagt.

I november 1943 fandt for første gang Københavns Universitets årsfest sted uden det sædvanlige festlige ceremoniel. Når man ikke helt aflyste årsfesten, beror det på, at der til denne er knyttet visse i oniversitetets liv nødvendige funktioner som promoveringen af årets doktorer. Festen blev, som også det følgende år, henlagt til Metropolitanskole-Annekset og forløb under meget stilfærdige former og uden indbudte gæster.

Den 30. november bragte radioen budskabet om den tyske aktion mod studenterne og universitetslærerne ved Oslo Universitet. Studenterrådet i København satte sig straks i bevægelse med det formål at få afgivet en kraftig protest over for det tyske riges befuldmægtigede. Efter forhandling med konsistoriums forretningsudvalg enedes man om at afgive en for studenter og universitet fælles protest. Til denne protest, der blev afgivet til udenrigsministeriet til viderebefordring til den tyske befuldmægtigede, sluttede også Århus Universitet sig. Protesten havde følgende ordlyd:

Efterretningen om arrestationen af talrige universitetslærere og studenter og lukningen af Oslo Universitet har fyldt studenter og lærere ved de to danske universiteter med sorg og harme, fordi et søsteruniversitet, der står os såre nær, er blevet ramt, og fordi norske kolleger og kammerater er blevet behandlet på en måde, der er et brud på folkeretten og strider mod den for nordisk livssyn grundlæggende friheds- og menneskeopfattelse. Det skete kan ikke undgå at få skæbnesvangre

følger. Skulle man skride til kollektivt at føre norske studenter og universitetslærere i internering bort fra deres hjemland, vil dette for lange tider vanskeliggøre, ja, måske umuliggøre de danske forbindelser med tyske universiteter.

Kort før den juridiske eksamen ved afslutningen af efterårssemesteret skulle begynde, meddelte det juridiske fakultets dekan lektor Popp-Madsen, at man ikke ønskede, at han skulle deltage i eksaminationen ved den forestående eksamen. Normalt eksaminerede Popp-Madsen halvdelen af studenterne i professor Vinding Kruses fag. Popp-Madsen protesterede herimod og henviste til, at det ville se mærkeligt ud over for tyskerne, at han hverken forelæste eller eksaminerede. Det syntes, som om Popp-Madsen hermed væsentligst har tænkt på, at han selv ville komme til at stå i et mærkeligt lys for tyskerne, hvis han hverken forelæste eller eksaminerede, idet han, da beslutningen om, at han ikke skulle deltage i eksaminationen, fastholdtes, bad om, at man i stedet for officielt at meddele ham, at han ikke skulle deltage i eksaminationen ved den kommende eksamen, hver uge ville sende ham et brev, hvori der stod: Ingen eksamen i denne uge. Dette indvilligede man i, og ved begyndelsen af de følgende 6 uger afgik der et brev til Popp-Madsen af det nævnte indhold. Herefter var Popp-Madsens virksomhed ved universitetet indskrænket til at stille nogle skriftlige øvelsesopgaver. Dette førte imidlertid også til demonstrationer, idet nogle studenter en dag hentede de maskinskrivne opgaver i det lokale, hvor de var fremlagt, og rev dem i stykker og spredte dem i gården. Herefter døde også denne virksomhed ud, indtil Popp-Madsens virksomhed ved universitetet også officielt ophørte, da hans ansættelse udløb nytår 1945. Popp-Madsen ansøgte ganske vist om fornyet ansættelse, hvad han havde adkomst til; men rektor og konsistorium indstillede, at ansættelsen ikke fornyedes. Denne indstilling blev fulgt af undervisningsministeriet.

I begyndelsen af december 1943 blev universitetets Institut for teoretisk Fysik i København (Professor Bohrs Institut) beslægtet af den tyske besættelsesmagt. Professor Bohr var allerede natten mellem 1. og 2. oktober flygtet til Sverige med sin familie. En af institutets assistenter, dr. phil. Bøggild, arresteredes og blev tilbageholdt i Vestre Fængsel i længere tid. Årsagen til denne aktion var en tysk mistanke om, at der

på instituttet var blevet udført undersøgelser af krigsvigtig interesse, en mistanke, som tyskerne uberettiget så en bekræftelse på i professor Bohrs Flugt til Sverige. Efter at det nu er blevet bekendt, at Professor Bohrs geniale forskning i betydelig grad har bidraget til skabelsen af det teoretiske grundlag for udformningen af atombomben, kan tyskerens mistanke på en måde siges at have været berettiget; men på den anden side kan det fastslås, at der ikke på professor Bohrs Institut er blevet udført undersøgelser, der direkte har taget sigte på en udnyttelse af atomenergien til krigstekniske formål. Tyskerne fik da heller ikke noget udbytte af beslaglæggelsen af instituttet. Til trods herfor og til trods for meget energiske protester fra dansk side opretholdtes beslaglæggelsen i omtrent 2 måneder, og først efter at en af professor Bohrs tidligere elever, den tyske fysiker, professor Heisenberg, havde været heroppe for at undersøge forholdene på instituttet, blev dette igen frigivet.

Den følgende tid prægedes af den tiltagende tyske terror. Drabene og bombeattentaterne begyndte at florere. Professor Warburg, som trods sin jødiske afstamning med stort personligt mod var forblevet her i landet, udsattes for et revolverattentat i sin bolig ved Rigshospitalet, lykkeligvis uden at blive såret. Studenterforeningen, Danske Studenter Roklub og Studenterhytten hærgedes af bombeattentater, lykkeligvis uden at der gik menneskeliv tabt. Ved bombeattentater i Fiolstræde og Krystalgade beskadigedes Universitetsbiblioteket, Zoologisk Museum og Kommunitetsbygningen. Det blev nødvendigt at træffe foranstaltninger for, så godt det lod sig gøre, at sikre universitetets hovedbygning. Der opsattes trådgitter for vinduerne ud mod Frue Plads, indlagdes elektrisk alarmeringssystem og indførtes permanent vagt. Hen på forsommeren ramtes Studentergården, få dage efter at der havde fundet en razzia sted, af et bombeattentat, hvorved den ene fløj ødelagdes. Heller ikke ved denne lejlighed gik der lykkeligvis menneskeliv tabt. I tilslutning til den store folkestrejke i København omkring den 1. juli 1944 foretog tyskerne razziaer på Regensen, Studenterforeningen og Nordisk Kollegium. Overalt dog med minimalt udbytte.

Allerede aktionen mod de danske jøder havde tvunget en del universitetslærere og studerende til at søge, i landflygtighed i Sverige. I den følgende urolige tid øgedes disses antal betydeligt. I Sverige blev de modtaget med den største gæstfrihed, og der blev ved de svenske

universiteter og læreanstalter straks givet dem mulighed for at fortsætte deres arbejde. I Stockholm dannedes et universitetsråd af danske universitetslærere til varetagelse af de landflygtige studerendes interesser. Gennem forskellige kanaler lykkedes det at opretholde en vis forbindelse mellem universitetsrådet i Stockholm og de danske højere læreanstalter, hvorved det blev muligt at øve en vis indflydelse på rådets dispositioner hjemmefra og - hvad der navnlig var af den største betydning for de studerende - at skaffe rådets dispositioner godkendelse fra de danske autoriteter. Ikke blot blev det muligt for de danske studerende i Sverige at fortsætte deres studier, men det blev tillige muligt for dem at aflægge eksamen i Sverige med sikkerhed for, at sådanne eksaminer ville blive anerkendt ved de danske læreanstalter. Der indførtes en omregningsskala fra de i Sverige anvendte karakterer til dansk karakterskala, således at det blev muligt at overføre karakterer opnåede ved eksaminer eller dele af eksaminer aflagte i Sverige. Eksaminationen foregik efter det svenske Tentamen-system, men i næsten alle tilfælde overværede en dansk universitetslærer eksaminationen som censor, hvorved sikredes en bedømmelse på linie med den her i landet traditionelle.

Til trods for den dystre baggrund, som forholdene i landet afgav, og til trods for de huller i lærerstabenes rækker, som navnlig var opstået ved universiteterne, ved at flere og flere universitetslærere var blevet tvunget til at tage til Sverige eller til at gå under jorden, gennemførtes dog undervisning og eksaminer på normal vis i foråret og sommeren 1944. Efteråret skulle bringe en radikal ændring i disse forhold.

III

Aktionen mod det danske politi den 19. september 1944, der blev en mærkepæl i hele besættelsestidens historie, satte sine dybe spor i de højere læreanstalters liv. Allerede fra tidspunktet for aktionen mod de norske studenter havde der været en stigende nervøsitet at spore blandt de studerende. Rygter om forestående studenterrazziaer og udskrivning til arbejdstjeneste dukkede op med korte mellemrum. De razziaer, som hidtil havde fundet sted på de forskellige studenterkollegier, havde dog alle haft karakter af eftersøgninger efter ganske bestemte personer, som var mistænkt for deltagelse i illegalt arbejde. Heller ikke arrestationen af en gruppe studerende fra Landbohøjskolen under

Erik Warburg (f. 1892) blev, efter at han havde bestået medicinsk eksamen, assistent ved Finsens Lysinstituts Laboratorium (1916-18), reservelæge ved Kommunehospitalet (1922-28), ved De Gamles By (1928-30) og ved Militærhospitalet (1930—31), samtidig med, at han var chef for Kommunehospitalets medicinske Poliklinik. Dr. med. var han blevet 1922. I 1931 udnævntes han til professor i intern medicin ved Københavns Universitet, og s.å. blev han chef for Rigshospitalets medicinske Poliklinik, hvor han året efter tiltrådte som overlæge ved Hospitalets medicinske Afdeling. Hans omfattende kundskaber og hans levende personlighed har givet ham en fremskudt position blandt hans fagfæller.

var man dog betænkelig ved at efterkomme dette krav. Dels frygtede man, at en officiel lukning af læreanstalterne på uheldig måde ville henlede opmærksomheden på studenterverdenen, og dels mente man, at en lukning af læreanstalterne i betydelig grad ville øge risikoen for en beslaglæggelse af disses bygninger. Hvor berettiget denne sidstnævnte

Niels Bohr (f. 1885) blev 1907 tilkendt Det kgl. Videnskabernes Selskabs Guldmedalje for en prisopgave og tog 1911 doktorgraden. Han virkede som docent ved Københavns Universitet i 1913, blev lektor ved Universitetet i Manchester 1914 og i 1916 professor i fysik ved Københavns Universitet. Kort tid efter udnævntes han til bestyrer af Universitetets Institut for teoretisk Fysik. Foruden talrige udmærkelser, såvel fra udlandet som Danmark, tilkendtes han 1922 Nobelprisen i fysik for arbejder over atomernes struktur. I begyndelsen af oktober 1943, da jødefølgelserne var på sit højeste, flygtede han til Sverige og rejste derfra til U.S.A., hvor han deltog i de endelige forskningsarbejder, der førte til konstruktionen af atombomben.

landmålingsøvelser i Dyrehaven sommeren 1944 kunne tages som et varsel om en skarpere kurs imod den studerende ungdom. Årsagen til arrestationen var, at gruppen tilfældigvis befandt sig i nærheden af Fortunfortet, da dette blev udsat for sabotage.

Ikke ganske uden grund steg imidlertid frygten for en kollektiv aktion mod studenterne i meget betydelig grad efter aktionen mod politiet, og der rejste sig fra de studerendes side stærke røster for, at de højere læreanstalter skulle lukke.

Fra læreanstalternes ledelses side

var man dog betænkelig ved at efterkomme dette krav. Dels frygtede man, at en officiel lukning af læreanstalterne på uheldig måde ville henlede opmærksomheden på studenterverdenen, og dels mente man, at en lukning af læreanstalterne i betydelig grad ville øge risikoen for en beslaglæggelse af disses bygninger. Hvor berettiget denne sidstnævnte frygt har været, er det vanskeligt at dømme om; men det må dog siges, at det set fra læreanstalternes side kunne have betydet en fare, om undervisningen officielt havde været standset og undervisningslokalerne ubenyttede på det tidspunkt, da flygtningestrømmen begyndte at vælte ind over landet. Den linie som på ret ensartet måde blev fulgt af de forskellige højere læreanstalter, bestod i at undervisningen officielt fortsattes uændret, hvilket meddeltes ved opslag, men at man samtidig underhånden lod de studerende forstå, at man fuldt ud bil-

ligede, hvis de holdt sig borte fra undervisningen. Samtidig søgte man at nedsætte risikoen for dem, der ønskede fortsat at følge undervisningen, ved at dele denne så stærkt op som muligt, dels ved at henlægge en del af undervisningen til lokaler uden for læreanstaltens bygninger og dels ved at opdele de studerende, som mødte til undervisning på selve læreanstalterne, i så små hold som muligt. Disse forholdsregler håbede man navnlig skulle have en vis forebyggende virkning, idet man kunne tænke sig, at man fra tysk side helt ville afstå fra et forsøg på en almindelig aktion mod studenterne, hvis forholdene lå således, at det kun var muligt at ramme en brøkdelt af samtlige studerende i en razzia, selv om denne omfattede samtlige læreanstalter.

Selv om læreanstaltnes standpunkt måske nok i den givne situation var det klogeste, repræsenterede det dog et kompromis og skabte en noget uklar situation. Der var da også blandt de studerende en ret udbredt misfornøjelse med, at man ikke var skredet til lukning, og de studerende, der ønskede fortsat at følge undervisningen, var udsat for et stærkt pres fra de kammeraters side, som fandt det uforsvarligt, at undervisningen fortsattes. Følgen heraf var, at undervisningen mange steder ret hurtigt gik næsten ganske i stå, fordi ingen studerende mødte. Først da det nævnte princip med en stærk opdeling af undervisningen, ikke mindst takket være de studerendes egen medvirken, blev sat mere i system fra forårssemestrets begyndelse, kom der en undervisning af nogenlunde anseeligt omfang i gang. I øvrigt stillede forholdene sig noget forskelligt på de forskellige højere læreanstalter.

Stærkest afbræk har undervisningen lidt ved Den Farmaceutiske Højskole. Straks fra den 19. september holdt de studerende sig ganske borte fra skolen, og denne holdning opretholdtes også hele forårssemesteret 1945. Bidragende til denne udvikling, som ikke har noget sidestykke ved nogen af de øvrige højere læreanstalter, var det utvivlsomt, at de studerende ved Farmaceutisk Højskole havde mulighed for at opnå lønnet beskæftigelse på landets apoteker, således at afbrydningen af studiet ikke for deres vedkommende behøvede at få alvorlige økonomiske konsekvenser. De studerendes kundskaber søgte man at holde vedlige ved gennem elevrådet at udsende skriftlige opgaver i hovedfaget, kemi. Besvarelserne af disse opgaver kunne indsendes til højskolen, hvor de blev rettet. Til trods herfor og til trods for, at et mindre antal studerende fra marts 1945 fulgte en begrænset under-

visning i visse bifag på selve højskolen, mistedes der et helt og fuldt år i højskolens undervisningsarbejde. Dette har medført, at tilgangen til højskolen var standset et år, et forhold, som det kun i meget ringe udstrækning har været muligt at bøde på ved i efteråret 1945 at optage et lidt større hold end sædvanligt.

Også undervisningen på Tandlægehøjskolen led ret stærkt. Straks efter den 19. september standsede undervisningen helt bortset fra en manuktionsundervisning i små hold på 10 deltagere for de yngste studerende. Fra nytår 1945 søgte man at råde bod på mangelen af forelæsninger ved at udsende disse i dupliceret tilstand til de studerende, fortrinsvis til det ældste hold. Ud på foråret 1945 kom der nogen undervisning i gang, og fra april undervistes der i alle de kliniske fag, dog med de studerende inddelt i mindre hold, således at der på intet tidspunkt var mere end 40 studerende i højskolens bygning. Trods de alvorlige afbræk i undervisningen blev afgang fra og tilgangen til højskolen ikke påvirket.

På Den kongelige Veterinær- og Lanbohøjskole lykkedes det at holde nogen undervisning i gang hele tiden. De ældste årgange holdt sig dog i det store og hele borte fra højskolen i den første tid efter den 19. september. For de faggrupper, hvor antallet af studerende er begrænset, kunne undervisningen gennemføres i lokaler ude i byen. Allerede i løbet af efteråret var deltagelsen i undervisningen på selve højskolen stigende, og denne stigning holdt sig foråret igennem. Såvel ved juletid som sommeren 1945 blev højskolens eksaminer gennemført på normal vis.

På Kunstakademiets Bygningsskole, der har et ret stort antal studerende, blev flertallet af forelæsningerne suspenderet, og akademiets øvrige undervisning blev gennemført under forhold, der rummede mindst mulig risiko for de studerende, idet en væsentlig del af undervisningen henlagdes til andre lokaler, fortrinsvis til Akademisk Arkitektforening og lærernes hjem. Også tegnearbejdet blev hovedsagelig udført uden for skolen, og som regel i elevernes hjem.

På Danmarks tekniske Højskole kom undervisningen til at lide en del. De studerende følte sig i særlig grad truet, på grund af at et stort antal af dem havde militær uddannelse som befalingsmænd takket være den sidst i 30'erne truffede ordning, at polyteknikerne kan aftjene deres værnepligt i løbet af 3 sommerferier, hvorved de fik en indle-

dende uddannelse som befalingsmænd. De første 14 dage efter den 19. september var al undervisning gået i stå. Derpå kom der nogen undervisning i gang uden for højskolen, i tekniske skoler og almindelige skoler, men alle laboratorieøvelser lå ganske stille hele efteråret. I foråret kom forelæsninger og laboratorieøvelser i gang på selve højskolen med de studerende opdelt i små hold. I øvrigt benyttede en ret stor del af de studerende den urolige tid efter den 19. september til at tage det års praktisk uddannelse, som er obligatorisk ved nogle af højskolens studieretninger. Eksaminerne ved juletid blev gennemført fuldt normalt. Eksaminerne sommeren 1945 måtte udskydes 1-2 måneder, men blev i øvrigt gennemført på normal vis.

Ved Århus Universitet søgtes undervisningen opretholdt på sædvanlig vis, men de studerende holdt sig i stort tal borte fra undervisningen. Efter R.A.F.s bombeangreb på Gestapohovedkvarteret i studenterkollegierne den 31. oktober, hvorved foruden kollegierne både den nye hovedbygning, der var under opførelse, og den gamle hovedbygning blev svært beskadiget, blev al undervisning på selve universitetet umuliggjort. Ved at henlægge forelæsninger og øvelser til forskellige lokaler rundt i byen lykkedes det dog at holde en undervisning i gang, der besøgte af et stedse stigende antal studerende.

Bombardementet den 31. oktober havde ikke kostet menneskeliv blandt studenterne eller universitetslærerne, og de skader, som var opstået på den gamle hovedbygning, der rummer Institutterne for Fysik, Kemi og Anatomi, hindrede ikke, at selve forskningsarbejdet hurtigt kom i gang igen i normalt omfang.

Ved Københavns Universitet formede udviklingen sig i store træk som ved de fleste af de øvrige højere læreanstalter. I efteråret 44 holdt de studerende sig i stor udstrækning borte fra undervisningen. Navnlig i fag med et begrænset antal studerende lykkedes det dog at gennemføre undervisningen ret fuldstændigt, efter at denne var blevet henlagt til universitetslærerens privatbolig eller andre lokaler uden for universitetet. Først fra forårssemestrets begyndelse blev dog spredningen og opdelingen af undervisningen sat mere i system, og ved dublering af forelæsninger og kursus lykkedes det også i de »store« fakulteter (det juridiske og medicinske) at gennemføre en nogenlunde tilfredsstillende undervisning i hvert fald for de studenter, der stod umiddelbart foran en eksamen. Universitetets eksaminer kunne da også gennemføres

på omtrent normal vis både ved juletid og sommeren 45. Størst vanskelighed voldte de skriftlige prøver, der nødvendigvis må finde sted samtidigt for alle eksamensdeltagerne. I det juridiske fakultet fulgte man samme fremgangsmåde som det juridiske fakultet i Århus. Tid og sted for eksamen hemmeligholdtes og blev først meddelt de studerende skriftligt dagen før prøvens afholdelse. I København fordeltes yderligere eksamensdeltagerne over en række forskellige lokaler ude i byen. Ved det lægevidenskabelige fakultet valgte man at undlade at afholde skriftlige prøver. I faget hygiejne, hvor der normalt kun afholdes en skriftlig prøve, erstattedes denne af en mundtlig eksamination. I medicin og kirurgi lod man karakteren i den tilsvarende mundtlige prøve tælle dobbelt. Også på andre punkter har man søgt at lempe sig efter forholdene. Reglen om, at visse obligatoriske kurser skal være gennemgået, før man kan indstille sig til bestemte eksaminer, er der i vid udstrækning dispenseret fra, således at kurserne kan gennemgås efter absolveret eksamen. Også reglen om, at de indledende eksaminer efter et vist åremål forældes, er der hyppigere end normalt dispenseret fra. Ja selv reglen om, at man kun kan indstille sig til en af universitetets eksaminer 2 gange, en regel, der i hvert fald af visse fakulteter er håndhævet med stor strengthed, er blevet administreret noget mere lemfældigt. Derimod har man ved universiteterne og de øvrige læreanstalter strengt holdt på, at der ikke, de vanskelige forhold til trods, måtte slås af på kravene. Det måtte ikke kunne siges, og det kan da heller ikke med rette siges, at de årgange, der har forladt læreanstalterne i besættelsens tid, er af en ringere kvalitet end de, der fik lov at fuldføre deres studier i fredens tid.

Således kom da de højere læreanstalter gennem besættelsens fem mørke år. Ikke uden at begivenhederne havde givet genlyd inden for deres mure og havde præget deres liv, men samtidigt, når bortses fra bombeskaderne i Århus, med hele deres undervisnings- og forskningsapparat intakt. Ja, ikke nok dermed, selv i de fem onde år har udvidelser og nybygninger kunnet gennemføres, således at man den 5. maj med en blanding af undren og taknemmelighed kunne konstatere, at de højere læreanstalter på befrielsens dag stod fuldt så vel rustede til fortsat arbejde som den 9. april 1940.

R.A.F. har gjort sit arbejde i Gestapo hovedkvarteret på Århus Universitet godt!

Medens den danske presse var kneblet, var et frit budskab fra Sverige en af vore store opmuntringer. Også denne kilde søgte tyskerne at tilstoppe; men som sædvanligt var der altid udveje at finde, selv om den regelmæssige forbindelse blev afbrudt.

Pressen

Af redaktør Åge Schoch

Klokken 10 formiddag den 9. april 1940 blev de københavnske chefredaktører og provinspressens korrespondenter kaldt til møde i udenrigsministeriet. Det hed sig, at tyskerne selv ville indfinde sig for at orientere pressen. Den tort blev man dog forskånet for, men i øvrigt forløb mødet, der blev ledet af udenrigsminister P. Munch, under almindelig forvirring, og nogen væsentlig orientering blev der ikke givet. Hen på eftermiddagen blev redaktionerne imidlertid ringet op fra Udenrigsministeriets Pressebureau med besked om, at kommentarer til dagens begivenheder skulle affattes på en nærmere betegnet måde, en henstilling eller rettere sagt ordre, der dog af flere af bladene blev blankt afvist. Optakten til den sorteste og mest ydmygende periode i dansk presses historie var således ret fredelig, men det skulle ikke vare længe, før begivenhederne tog fart. To dage efter besættelsen blev der fra udenrigsministeriet meddelt chefredaktør Lund »Berlingske Tidende«, og mig, der på dette tidspunkt var chefredaktør ved »National-

tidende«, at redaktørerne Blædel og Franz v. Jessen omgående skulle fratræde deres stillinger ved henholdsvis »Berlingske Tidende« og »Nationaltidende«, og samtidig indløb der telegram om, at redaktør Ree, »Vestkysten«, Esbjerg, var blevet taget i forvaring af tyskerne og ført sydpå. For at der ikke skulle være tvivl om den nye kurs, fik man endvidere at vide, at man i udenrigsministeriet med den overdrevne nidkærhed, der skulle kendetegne dets optræden i det meste af besættelsestiden, arbejdede på et forslag til en håndfæstning for pressen, og der var da heller ikke forløbet to uger efter den 9. april, før bestyrelsen for Københavns Redaktørforening fik forelagt et af kontorchef Eskelund udarbejdet memorandum, hvori det hed:

»Danmark har over for Tyskland påtaget sig en forpligtelse til, at visse retningslinier ubetinget overholdes, og dermed tillige en forpligtelse til - for så vidt forhandlingsgrundlaget i enkelte tilfælde skulle briste - at kunne reagere derafter med en sådan alvor, at dets vilje til at overholde påtagne forpligtelser efter deres formelle og reelle indhold ikke kan drages i tvivl. Det ville,« fortsættes der, »være af fuldkommen afgørende betydning for hele Danmarks stilling«, at enhver mulighed for at opretholde denne ordening blev udnyttet, og under hensyn hertil foresloges det at gennemføre en lovgivning af følgende indhold:

»Overholdelse af de forpligtelser, som påhviler institutioner, selskaber og enkelte borgere som følge af den ved den tyske besættelse den 9. april indtrådte situation kan, for så vidt angår meddelelsesmidler, der i tryk eller gennem anden lignende mekanisk gengivelse pr. radio eller som film henvender sig til offentligheden eller en større ubestemt kreds, fastsættes ved instrukser, der af udenrigsministeriet med det udenrigsministerielle nævns godkendelse rettes til dem, der gennem sådanne publikationsmidler henvender sig til offentligheden eller en større ubestemt kreds. For overtrædelse af de i sådanne instrukser fastsatte bestemmelser idømmes bøder på indtil 10.000 kr. eller fængsel indtil (antallet ikke nærmere fastsat) år. Påtale rejses af anklagemyndigheden efter forlangende af Udenrigsministeriets Pressebureau«.

Det siger sig selv, at pressen ikke på nogen måde kunne tænke sig at tiltræde en ordening, hvorved den skulle fraskrive sig friheden og - hvad der ikke var mindre væsentligt - forpligtelsen til under skiftende

forhold i det omfang, det var muligt, at hævde, hvad man anså for ret og rigtigt. Der blev nedlagt skarp protest, og resultatet blev da også, at det blev overdraget pressen selv at formulere et endeligt forslag til en kollegial ordening. Ved forhandling mellem på den ene side Danske Dagblades Fællesrepræsentation og på den anden side udenrigsministeriet lykkedes det at nå til enighed om visse retningslinier, der fandt udtryk i et statsministerielt cirkulære af 6. maj 1940, som derefter blev tiltrådt af hver enkelt af landets dagbladsredaktører - »Fædrelandet«s redaktør naturligvis undtaget.

Det var under forhandlingerne en bestemt forudsætning, som blev stærkt understreget fra pressens side, at man ud over de trufne aftaler ikke skulle kunne blande sig ind i pressens omtale af indenrigspolitiske eller andre interne danske forhold.

Det statsministerielle cirkulære omfattede følgende tre punkter:

1. Angående krigsmæssige cegivenheder, som finder sted inden for dansk land- og vandområde, kan kun bringes sådanne meddelelser, som udsendes gennem Ritzaus Bureau eller som direkte er godkendt af Udenrigsministeriets Pressebureau.
2. De tyske besættelsestroppers eller enkelte tyske myndigheders militærpersoners bevægelser, færden og forhold må ikke omtales uden forudgående godkendelse. Dette gælder også med hensyn til rent lokale forhold.
3. Angående uregelmæssigheder i trafikken - både landværts og søværts - må der ingen oplysninger gives, som ikke er godkendt. Det samme gælder i almindelighed forhold vedrørende den danske skibsfart, derunder enkelte skibes forhold.

De tre punkter angiver ganske konkret de forhold, som pressen under hensyn til situationen renoncerede på at omtale uden godkendelse. Ud over dette forbeholder cirkulæret imidlertid regeringen efter dens frie skøn gennem Udenrigsministeriets Pressebureau at stille krav om, at »løbende handelsforhandlinger og andre specielle nøje angivne handels- og forsyningsforhold« ikke gøres til genstand for omtale.

Til hævde af disse retningslinier, der altså var blevet til ved en frivillig overenskomst mellem pressen og regeringen, blev der gennem det statsministerielle cirkulære truffet følgende nævnsordening:

»I tilfælde af gentagne eller grove overtrædelser af ovenstående cirkulære kan udenrigsministeriet over for Danske Dagblades Fællesrepræsentation og Den Danske Presses Telegram-Udvalg forlange iværksat kollegiale foranstaltninger, der byder sikring mod fortsat overtrædelse. Sådant forlangende om foranstaltninger forelægges af udenrigsministeriet et af organisationerne nedsat nævn på 5 medlemmer, valgt af danske redaktørorganisationer (Pressens Telegram-Udvalg). Til vedtagelse af de påkrævede foranstaltninger udkræves et flertal i dette nævn«.

Nic. Blædel (1882-1943) gik fra lærergerningen over til journalistikken og var »Politiken«s udenrigspolitiske medarbejder 1917-27, hvorefter han 1927 overtog den tilsvarende stilling ved »Dagens Nyheder«, hvis chefredaktør han blev i 1933. Året efter knyttedes han som redaktør til »Berlingske Tidende«, men blev på tysk foranledning afskediget kort efter den 9. april 1940. Hans udenrigspolitiske oversigter i presse og radio var højt værdsatte.

Og endelig blev der den 22. juli 1940 udfærdiget et »midlertidigt tillæg til borgerlig straffelov«, hvorefter

»Den, der ved trykt skrift eller på anden måde offentlig giver meddelelser, der er egnede til at skade landets interesser i forhold til udlandet, straffes med fængsel indtil 1 år eller under formildende omstændigheder med hæfte og bøde.«

Franz von Jessen (f. 1870) var redaktionssekretær ved »Århus Stiftstidende« 1890-92, opholdt sig derefter i udlandet, var 1894-97 Redaktionssekretær ved »Illustreret Tidende«, og knyttedes så til »Nationaltidende« 1897-1910. Han redigerede »Riget« 1910-12, gik derefter over til »Berlingske Tidende«, hvis London-redaktion han varetog i 1913 og Paris-redaktion i 1914-30. Fra 1930 til han på tysk foranledning afskedigedes 1940 var han knyttet til »Nationaltidende«.

Denne lov legaliserede også nævnsordningen, og dermed skulle der være skabt nogenlunde tålelige arbejdsvilkår for den danske presse. At de blev helt utålelige, vil fremgå af det følgende.

I begyndelsen af 1941 fremkom der fra det stadig meget emsige

udenrigsministerium forslag til en skærpeelse af den vedtagne ordning, idet man ønskede visse kategorier af artikler, navnlig af polemisk karakter og af nyhedsstof, forelagt til godkendelse. Fra organisationernes side stillede man sig imidlertid ganske afvisende over for disse ønsker, som derefter måtte opgives.

Inden for rammerne af cirkulæret af 6. maj 1940 fandt Udenrigsministeriets Pressebureau sig foranlediget til fra tid til anden at tilsende dagspressen en række fortrolige meddelelser, der dels var af orienterende eller retledende karakter, dels fremtrådte som henstillinger eller - og det skete efterhånden i stigende grad - som direkte påbud eller forbud i tilslutning til aktuelle begivenheder.

Naturligvis havde nævnet ingen beføjelse til at ikende frihedsstraffe, men måtte - når det ikke fandt anledning til at afvise eller frifinde - indskrænke sig til advarsler eller bødedomme. Eventuelt kunne det også iværksætte visse kollegiale foranstaltninger, men denne adgang fandt man ingen anledning til at benytte.

Ved bedømmelse af de klager, der forelagdes nævnet, fandt dette sig for øvrigt foranlediget til at anlægge visse opportune synspunkter, og navnlig så man det, efterhånden som forholdene skærpedes, blandt andet som en opgave ved kendelser at skåne de indklagede blade for det, der var værre, idet man fra tysk side viste stigende tilbøjelighed til at gå uden om nævnsordningen til direkte aktion.

I de fleste tilfælde drejede de sager, der forelagdes nævnet, sig om småforseelser, der kunne afgøres med advarsler eller bøder op til 200-300 kr., men det skete naturligvis, at nævnet stilledes over for klager af en anden karakter, selv om de ikke altid kunne tages lige højtideligt.

Et af de første blade, der indklagedes, var således »Fyns Stiftstidende«, som havde været ude for det uheld, at en gammel anmeldelse fra før besættelsen af Louis Goldings bog »Mr. Emanuel rejser til Berlin« ubeset var gået i bladet. I anmeldelsen hed det blandt andet om bogen, at »skønt den er hadefuld mod tyskerne som nation, er den dog hyggelig, så man læser den med fornøjelse og glæde«. Endvidere taltes der i anmeldelsen om »en mystisk og dunkel veninde af Führeren«. Det kan ikke forundre, at anmeldelsen vakte opstandelse i den tyske legation, som rettede en meget alvorlig klage til udenrigsministeriet. Nævnet takserede anmeldelsen til 1000 kr.

En anden klage fra den samme periode rettedes mod »Politiken«.

Anledningen var en kronik af Andreas Vinding, en kronik, som i følge det tyske gesandtskabs påtale var »fuld af giftigheder over for Tyskland«. Som særlig ondartede fremhævedes i klagen følgende tre afsnit:

»I Vichy forhaster man sig ikke. Hidtil har Pétains regering vedtaget at opløse frimurerordenene, afskaffe aperitiffen, tilbagekalde det dekret, der beskyttede jøderne og hjemkalde jesuitterne. Det viser tendensen. Pressen fremstiller den slags som sociale reformer. Den ved ikke bedre«.

»Tyske soldater morer sig over at se de lange rækker af tålmodigt ventende, det virker så hjemligt, og de finder vel, at franskmændene har godt af at prøve lidt af, hvad de er vant til«.

»Hitler selv har været her jævnlige. Han lander, efter hvad øjenvidner fortæller mig, tidligt om morgenen i en lille flyvemaskine på Concordepladsen. Her venter bilerne føreren og hans eksperter, arkitekter og ingeniører til hastige rundture gennem byen. Forhåbentlig skal Paris ikke bygges om«.

Kroniken havde passeret det tyske propagandaministerium i Berlin, der havde ladet den gå videre med en enkelt rettelse; men det tyske gesandtskab hævdede, at en sådan kontrol ikke kunne være bestemmen- de for, hvad der offentliggjordes her i landet. Nævnet konstaterede, at vel stødte de påklagede udtalelser ikke direkte an mod de i statsministeriets cirkulære af 6. maj 1940 opstillede punkter, men at artiklen ifølge sin hele karakter måtte anses for skadelig for danske interesser og i strid med de almindelige retningslinier, som pressen havde underkastet sig. Den honoreredes med en bøde på 2500 kr.

I denne forbindelse kan der være anledning til også at omtale en sag mod »Vendsyssel Tidende«, der havde pådraget sig den tyske legations særlige misbilligelse ved sine overskrifter og ved tilrettelæggelsen af stoffet, der - påstod man - gav udtryk for en engelskvenlig og tyskfiendtlig holdning. Man krævede da uden videre redaktøren fjernet. For at undgå dette, henstillede chefredaktør Hasager som formand for Danske Dagblades Fællesrepræsentation til udenrigsministeriet at søge sagen indbragt for nævnet og afgjort med en større bøde. Dette skete også. I klagen påstod udenrigsministeriet bladets redaktør ikendt en bod på mindst 3000 kr., hvilket beløb han under forhandlingerne

frivillig havde tilbudt.

Naturligvis kunne nævnet ikke lade sig en bestemt afgørelse diktere, men af hensyn til formålet - for at redde redaktøren - valgte man ikke at tage direkte stilling, men i sin kendelse simpelt hen at referere sagen og dertil føje følgende: »Bladets ansvarlige redaktør har under sagen erklæret sig rede til at betale en bøde på 3000 kr., og nævnet skal da på dette grundlag slutte sagen«.

Fra tid til anden præsenteredes nævnet for mere eller mindre sørgmuntre tildragelser. I en korrespondance fra østfronten til »National-Socialisten« berettedes således om, hvorledes Knud Bachs søn, Anker Bach, under opholdet i en lille sovjetrussisk by en skønne dag havde fået lyst til gåsesteg og var gået på ekspedition for at købe gæs. I en skummel smøge havde han, fortalte han selv, i et vindue set nogle plukkede gæs:

»Inde i butikken stod nogle civilister, og ved brug af fingersprog og ved at vise dem sin tegnebog mente han, at det ville lykkes at få fat i to af gæssene. Pludselig sprang de to civilister ind på ham. Han tildelte den ene af dem et velrettet slag i underansigtet, så han kom på andre tanker. Da han var trængt op imod væggen, kunne han ikke komme til at benytte sit gevær, men greb så en lysestage, som stod på et bord ved siden af ham, og førte den ublidt, men bestemt mod tindingen på den anden bolschevik. Det virkede over forventning, thi med et hæst grynt tumlede denne til jorden for aldrig mere at rejse sig. At en dansker med en lysestage skulle blive hans banemand, havde han vist aldrig drømt om«.

Knud Bachs søn slutter: »De arme dyr vidste ikke, hvad de havde været årsag til, men det var jo også lige meget; de smagte for resten godt«.

Denne drabelige beretning om en stortalende dansk frivilligs bedrifter gengav »Fyns Venstreblad« ordlydende, idet bladet tilføjede:

»Som man ser, bør russerne tage sig i agt for den unge hr. Bach - dersom ikke hele historien er løgn og pral, hvad den nærmest gør indtryk af«.

Dette var tilstrækkeligt til at sætte den tyske legation i bevægelse. Ude på Kastelsvej fandt man, at dette var en utilstedelig »mistænkeliggørelse af en frontberetning, der stammer fra en dansk frivillig, som er medlem af S.S.«, og mere end det: Det var »et forsøg på at latterliggøre en dansk frivillig i S.S. på grund af en anden politisk indstilling«. Det kunne man ikke finde sig i. Altså blev udenrigsministeriet sat i bevægelse og »Fyns Venstreblad« indklaget for nævnet.

Imidlertid fandt nævnet ikke anledning til at tage sagen slet så højtideligt. I kendelsen udtaltes det, at beretningens drabelighed uvilkårlig kalder på smilet, og at det efter nævnets opfattelse ville være forkert at lægge nogen tendens ind i de bemærkninger, bladet knytter til beretningen. Man fandt derfor »ikke anledning til nogen indskriden«.

Blandt dem, der i særlig grad havde pådraget sig tysk uvilje, var præsten og digteren Kaj Munk, og det hændte da også flere gange, at artikler af ham gav anledning til påtale. Da »Tidende for Nakskov, Maribo og Rødby« i begyndelsen af 1943 fejrede et jubilæum, havde Kaj Munk i bladet skrevet en artikel om »De onde og de gode og de rigtige fra Lolland«, hvori der forekom følgende vending:

»Nej, stolte af vort særpræg inden for vort lille land, der er stort i nuancer, vil vi være med til at bære vor kære gamle mor Danmark ind i den store og gode tid, der skal komme, når løgn og vold og uret igen for et tidsrum har fået sin bekomst«.

Dette kunne udenrigsministeriet ikke lade passere. Det var tysk-fjendtlig tale, som man anmodede nævnet om at honorere med »en alvorlig bøde«. Nævnet fandt imidlertid, at de citerede ord ikke var andet eller mere, end mangan præst havde udtalt fra prædikestolen, når han vendte sig mod krigens rædsler, og man konkluderede derhen, at det dog ville være »betænkeligt at stemple sådanne i almindelige udtryk holdte udtalelser som vendt mod tyskerne«. Altså frifandt man bladet for den rejste tiltale. Begrundelsen var uangribelig. At den ikke tilfredsstillende klageren, var en anden sag.

Efterhånden som forholdene skærpedes, blev der fra tid til anden rejst sager, som savnede ethvert rimeligt grundlag. Det hændte således, at blade indklagedes, fordi de havde omtalt kransenedlægninger den 9. april eller meddelt, at der ved samme eller anden lejlighed var flaget

på halv stang. Nævnet kunne imidlertid ikke heri se nogen demonstration mod besættelsesmagten og frifandt de pågældende.

Som tidligere anført var det en forudsætning for nævnsordningen, at pressen i almindelighed skulle stå frit med hensyn til omtalen af indrepolitiske og andre interne forhold. Imidlertid kan man ikke sige, at udenrigsministeriet holdt sig dette strengt efterretteligt. I anledning af valgene i foråret 1943 udstedtes således et forbud, hvorefter »hverken de politiske valg eller de kommunale valg indtil videre må omtales i bladenes tekstafdelinger«, og da man fra pressens side i vidt omfang sad forbudet overhørig, modtog nævnet i den følgende tid ca. 40 klager over blade, som havde overtrådt forbudet. Nævnet fandt intet grundlag i de gældende bestemmelser for at kunne dømme i disse sager, men under hensyn til samtlige foreliggende forhold og tillige af kollegiale grunde henstillede man til bladene fremtidig at holde sig forbudet efterretteligt.

Fra pressen side reagerede man gentagende stærkt over for forbud, som man fandt gik ud over de trufne aftaler og bestemmelser. Ved flere lejligheder fandt organisationerne sig foranlediget til at påtale forholdet over for udenrigsministeriet, idet man gjorde opmærksom på, at man ikke kunne forvente, at pressen fortsat ville respektere forbud mod omtale af indre danske anliggender. Resultatet blev, at man i stedet for at udstede forbud i adskillige tilfælde forsøgte sig med henstillinger til bladene.

Forholdet var imidlertid ikke altid så ligetil, bl.a. fordi tyskerne nu og da rejste krav, som udenrigsministeriet mente at måtte bøje sig for. Da Frits Clausen således lejlighedsvis havde forset sig, stillede man fra tysk side som betingelse for at skride ind imod ham, at den pågældende sag ikke omtaltes i pressen. Og da Christmas Møller i sin tid udtrådte af Det konservative Folkeparti, udstedtes der ligeledes forbud mod omtale. Det drejede sig her om et rent indre dansk anliggende, og den officielle meddelelse var også udsendt på normal måde. Alligevel standsedes den, fordi tyskerne forlangte det.

I det hele taget viste tyskerne, efterhånden som tiden gik, en stigende tilbøjelighed til at blande sig ind i tingene, Med en uhyre flid gennempløjede de landets blade for at finde angrebepunkter. De var fuldkommen fremmede for dansk lune. Det var noget, de ikke forstod, og i stedet for at anlægge en lidt overlegen betragtning og med et smil

glide hen over et og andet, mødte de enhver bladlig tilkendegivelse med smålig mistænksomhed. De undgik da heller ikke nu og da takket være deres nidkærhed at stille sig selv i komisk belysning.

Da rigsdagen i sin tid under forholdenes tryk vedtog et straffelovstillæg, der bl.a. indførte skærpet straf for rygtesmederi, bragte et formiddagsblad i sin vittighedsrubrik følgende:

»Dristig mand.

Jeg kørte ind til byen i en Linie 1. På det modsatte sæde sad der en lille, fortrykt mand med hængeskæg. Der var dødsstille i vognen. Pludselig opløftede han sin røst og sagde:

»Jeg ved ikke, om det kan koste mig et par år, men jeg må sige det ... det er hundekoldt«.

Endnu samme eftermiddag meldte tyskerne sig gennem en telefonopringning. Man kunne jo aldrig vide, om der i tilsyneladende så uskyldige notitser lå en hund begravet. Men andet og mere end en opringning blev det dog ikke til.

Ved en anden lejlighed begik »Politiken«s Mr. Kumbel følgende vers:

»Vi menskers moral
er slet ikke så trist.
Jeg f.eks.
er idealist.
Jeg undværer gladelig
ærter og flæsk,
hvis en, som jeg under det,
får sine tæsk!«

Det lød jo virkelig af noget! Hvad kunne der ikke være gemt i disse linier? Da man ude på Kastelsvej blev opmærksom på dette stykke lyrik, henvendte presseattaché Meissner sig til udenrigsministeriet, der på denne foranledning anmodede bladets chefredaktør om at give oplysning om »baggrunden for digtet«, der jo kunne fortolkes »på særdeles nærliggende måde«.

Disse og andre episoder var vel kun egnet til at kalde på smilet, men de viste, hvor ømfindtlige tyskerne var. Den næsten sygelige mistænk-

somhed, som beherskede dem, kunne da også lejlighedsvis bringe dem i en pinlig situation.

Ved nytårstid 1941 udsendte et sønderjydske blad en »Almanak for Nordslesvig«, og som reklame for denne bragte bladet en tospaltet annonce med et billede af en tysk soldat med fuld oppakning på vej til sit logi. Han traskede af sted med pibe i munden, en paraply i den ene og en spade i den anden hånd. I følge annoncens tekst var billedet en illustration til »en smuk virkelighedsskildring fra krigen 1914-18, omhandlende en ung sønderjydes kærlighedshistorie«, men i tysk fortolkning blev det til en forhånelse af den tyske soldat. Dette krævede naturligvis en alvorlig afstraffelse. Her måtte der statuere et eksempel, og man forlangte da bladet standset og redaktøren ikendt en betydelig bøde.

Ved en undersøgelse af sagen, der behandlede i udenrigsministeriet og ikke nåede frem til nævnet, viste det sig, at billedet var en gengivelse af et tysk postkort, som under verdenskrigen 1914-18 var uddelt til soldaterne ved fronten, for at de kunne benytte det som en hilsen til hjemmet.

Det var jo en lidt flov historie. Den drabelige aktion, der var lagt op til, faldt naturligvis bort af sig selv, men honnøren krævede dog som afslutning en reprimande til bladet.

I alt blev der indbragt 120 sager for nævnet, indtil dette den 29. august 1943, da dansk presse blev gjort fuldstændig retsløs, ophørte med at fungere, og der blev idømt 64 bøder, der har indbragt 22.000 kr. Efter fradrag af alle omkostninger - udsendelse af vejledninger og cirkulærer etc. - er der til rest ca. 16.000 kr. Dette beløb har nævnet foreslået anvendt til at skabe en fond - Den Danske Presses Belønningsfond - med det formål at anvende renterne til belønninger til personer, der ved deres arbejde i pressens tjeneste har gjort deres stand ære.

II

Med sin nævnsordning havde pressen skabt et retsgrundlag for sit arbejde, men ordningen var knapt trådt i kraft - der gik kun en uge - før tyskerne uden mindste hensyntagen til den trufne aftale tilsidesatte den og gik til direkte aktion. Det første angreb rettedes mod »Nationaltidende«. Det blev med timers varsel forlangt, at bladet skulle under tysk kontrol, idet man uden i øvrigt at fremføre eksempler påstod, at det i hele sin tendens var tysk fjendtligt; men da jeg hævdede, at jeg

ville gå, og da bestyrelsens daværende formand, senere handelsminister Halfdan Hendriksen, kategorisk erklærede, at bladet i så fald ville blive lukket, blev der truffet et kompromis, således at udenrigsministeriet påtog sig en forensur. Ordningen blev i løbet af et par måneder ophævet, men det varede ikke længe, før det igen lykkedes »Nationaltidende« at ophidse det tyske gesandtskabs særlige pressekyndige, den ca. 30-årige Meissner, der ikke havde begreb skabt om presseforhold, og i parentes bemærket sikkert heller ikke om

andre forhold, men som ikke desmindre var blevet udset til at være presseattaché i Danmark. Årsagen til hans forargelse denne gang var dels en i »Nationaltidende« offentliggjort juleprædiken af Kaj Munk, idet han var af den opfattelse, at Kaj Munk med Herodes mente Hitler, og dels en artikel, hvori bladet havde været så formastelig at påstå, at Frits Clausen savnede national takt. Endvidere var han fornærmet over, at jeg aldrig indfandt mig i det tyske gesandtskab. Efter en række dramatiske forhandlinger i januar 1941 lykkedes det at afværge angrebet. Medvirkende hertil var ikke mindst, at Meissner havde hævdet, at jeg var jøde, en opfattelse, han havde fået ved flittig læsning af »National-Socialisten«, og da han blev oplyst om, at det beroede på en fejltagelse, blev han straks mildere stemt. Værre gik det, da »Nationaltidende« i november 1941 umiddelbart før Antikomintern-Pagtens underskrivelse bragte flere ledende artikler, der havde relation til denne pagt, og dagen efter dens underskrivelse bragte følgende overskrift:

»Hvad Danmarks Tiltræden af Antikomintern-Pagten betyder. — Tyskland siger: Pagt-Tiltrædeisen betyder tiltrædelsen af en kampfront. - Tysk presse siger: Ikke blot bolschevikkerne, men også deres allierede skal rammes. - Dansk presse kender endnu ikke overenskomstens indhold«.

Gustav Meissner (f. c. 1910) stammer fra Nordslesvig, hvor han voksede op i Kollund. Faderen faldt i den første verdenskrig, og familiens kår var meget små. Meissner fik sin skoleuddannelse i Flensburg og blev tidligt ansat ved »Flensburger Nachrichten«, hvor han dog kun fik lov til at behandle ganske underordnet stof. Før 1933 var han stærkt optaget af tanken om et »tysk samarbejde med Norden« og skrev en lille nordslesvigsk turistfører, »Wanderbuch durch Nordschleswig«, som ikke røbede særligt aggressive tendenser. Noget senere fik han ansættelse i »Verein für das Deutschtum im Auslande« og flyttede af den grund til Berlin, men spillede heller ikke i den egenskab nogen som helst rolle. Efter Hitlers magtovertagelse sluttede han sig til N.S.D.A.P., anvendtes i agitationen forud for det første rigsdagsvalg til opklæbning af plakater, omdeling af løbesedler o.lign.; men først via den lokale slesvig-holstenske partiafdeling lykkedes det ham at komme lidt til vejrs. Da Danmark blev besat, gjorde man denne komplette undermåler til kontaktmand over for den danske presse - en beslutning, som kritiseredes hårdt af den allerede fungerende tyske presseattaché, Frielitz, der selv havde personlig tilknytning til Nordslesvig. Meissners varetagelse af embedet viste da også, at kritikken var fuldt berettiget. Han opnåede nøjagtigt det modsatte af, hvad han tilsigtede.

Gunnar Helweg-Larsen var sikkert en af de danske pressemænd, som mest uforfærdet skrev »mellem linierne«. Han blev berømt for sine dobbeltbundede petitartikler i »Kristeligt Dagblad«, og de numre, hvori de fandtes, blev revet bort. Rundt om i landet cirkulerede Helweg-Larsens små indlæg i afskrifter og afskrifters afskrifter. Man beundrede dem - ikke alene for deres træfsikkerhed og elegance, men endnu mere for det personlige mod, de vidnede om. Det var dette, man trængte til at mærke i en tid, da parolen fra de ledende politikere udelukkende lød på tavshed, Tilbageholdenhed og tilpasning, og da man tidligt og silde misbrugte »kongens bud« som støjdæmper over alt, hvor folkets sande opfattelse af skammen og smerten søgte at komme til orde.

Imidlertid var andre redaktører blevet udsat for en tilsvarende behandling. I januar 1941 blev »Demokraten«, Århus, standset i 3 dage, og der blev stillet krav om, at redaktørerne Frede Højmark og Holger Eriksen skulle fratræde deres stillinger. Det svirrede på dette tidspunkt med rygter, der i øvrigt ikke var forkerte, om en fra tysk side fremtvungen ministerkrise, og »Demokraten« havde derfor tilladt sig at skrive, at der ikke var noget af de samarbejdende partier, der ønskede en sådan, og dermed måtte sagen være afgjort.

»Hvis der udefra bliver gjort forsøg på at skabe en sådan«, hed det i artiklen, »ville det jo være i afgjort strid med forsikringerne af 9. april, og det ville lige så afgjort i det danske folk skabe en stemning, som ikke var til gavn for det gode forhold mellem Danmark og Tyskland. Vi stoler på den højtidelige erklæring, som blev afgivet den 9. april. Vi stoler på, at Tyskland ikke blander sig i vore indre forhold, og vi stoler på, at det gode forhold til vor sydlige nabo må opretholdes«.

Dette var efter Meissners mening, og det er jo også umiddelbart indlysende, en grov fornærmelse mod Tyskland og landsskadelig tale. Konflikten endte med, at det atter blev tilladt bladet at udkomme under redaktion af Frede Højmark, medens redaktør Holger Eriksen blev

stødt ud i det yderste mørke.

Efter at man i længere tid havde holdt »Kristeligt Dagblad« under observation, stillede Dr. Meissner i marts 1941 krav om, at redaktør Gunnar Helweg-Larsen »fuldstændig skulle forsvinde fra det journalistiske arbejde i »Kristeligt Dagblad«. Man bebrejdede ham, at han »så at sige havde haft en speciel interesse i negative tendenser mod Tyskland«, og skønt både udenrigsministeren og statsministeren blev mobiliseret, lykkedes det ikke at få tyskerne til at frafalde deres krav.

Efter hvad der meddeltes, var det selve Berlin, der krævede Helweg-Larsens afgang, idet man betegnede ham som ganske uegnet til at indtage »en bejaende holdning til de vigtige problemer«.

Helweg-Larsen var allerede på et tidligere tidspunkt fratrådt posten som ansvarshavende redaktør. Denne stilling var overtaget af hans broder, Provst Helweg-Larsen, medens Gunnar Helweg-Larsen stod på bladet som journalistisk leder og var den faktiske redaktør. Nu måtte han altså fratræde ledelsen. Man erklærede imidlertid, at man ikke havde noget imod, at han skrev i bladet om neutrale emner.

Den 8. juli bragte bladet en artikel »Hvad det gælder«, som beskæftigede sig med det nyligt indledede »korstog« mod bolchevikkerne, og som gav anledning til ny klage til nævnet. Og den 19. september bragte bladet en ny artikel »Netop nu«, der anstillede forskellige betragtninger i anledning af, at H. C. Bryld - »stabsleder i Danmarks nationalsocialistiske arbejderparti« - var rejst til Norge for at gøre Quisling sin opvarthning og studere norsk propaganda m.m. Dette faldt tyskerne hårdt for brystet, og da de formodede og fik bekræftet, at det var Helweg-Larsen, der var artiklens forfatter, gjorde de gældende, at han havde brudt de bestående aftaler og forlangte hans definitive udtræden af dansk presse, og samtidig krævedes bladet sat under særlig censur. Den famøse artikel lød således:

Åge Schoch (f. 1898) begyndte - efter at være blevet cand. polit. - som redaktionssekretær ved »The Baltic Scandinavian Trade Review«, blev udenrigspolitisk medarbejder ved »Jyllandsposten« 1926 og virkede her, indtil han 1934 kom til »Berlingske Tidende« som redaktionssekretær. Herfra vandrede han s.å. til »Nationaltidende« som chefredaktør og fratrådte først i 1942, da han blev fjernet på tysk forlangende. Efter den 29. aug. 1943 måtte han gå under jorden. Han blev medlem af Frihedsrådet og udførte i denne egenskab et stort arbejde, indtil det lykkedes Gestapo at fange ham den 2. septbr. Ved Shellhusets bombardement den 21. marts 1945 befriedes han, og da tyskerne havde kapituleret, tiltrådte han som chefredaktør ved »Berlingske Tidende«.

»Frits Clausen-folkene, der ynder at omgive deres Leben und Treiben med et halvofficielt skær, lod forleden gennem noget, der hedder »D.N.S.A.P.s pressetjeneste« udsende en meddelelse, der havde en vis interesse. Det oplystes, at »stabsleder i Danmarks national-socialistiske arbejderparti H. C. Bryld sammen med chefredaktør Helge Bangsted er afrejst til Norge efter indbydelse af den norske regering«.

I første omgang kunne det måske synes ligegyldigt, hvor disse to for offentligheden ret ukendte personer rejste hen. Vi selv hældede til den anskuelse og lod rent ud sagt meddelelsen gå i papirkurven. Men vi erkender vor fejltagelse. Det kan under visse forhold have sin interesse at vide, hvor »Fædrelandet«s redaktør og D.N.S.A.P.s stabsleder opholder sig.

De rejser altså til Norge. Og dertil er det ikke enhver givet at rejse lige i øjeblikket. Vi, der ingen indbydelse har modtaget, må nøjes med at gøre turen i tankerne. Men der gør vi den også jævnlige. Vi går på rundrejse oppe mellem fjeldene. Vi gæster gamle venner. Vi hilser på mennesker, vi før måske kun kendte af navn, men som i denne tid er kommet os så forunderlig nær. Vi slår os et øjeblik ned hos en og anden, der sidder helt isoleret.

Hvad siger vi til dem? Ikke ret meget. Det er ikke ordenes mængde, det kommer an på.

Det, vi så gerne ville, var stiltfærdigt at fortælle vore gamle stridsbrødre, hvor kær vi har dem. Hvor stærke de bånd er, der knytter vore lande og folk sammen. Hvor inderligt vi føler med dem nu i lidelsernes dage.

Men vi må som sagt nøjes med at gøre turen i tankerne. Personligt at begive sig på Norgesfærd er forbeholdt de få og udvalgte. Som f.eks. hr. stabsleder Bryld og hr. chefredaktør Bangsted. De skal gæste den norske regering. Eller quislingerne, som de også kaldes. Om dette navn siger den norske rikshirds blad »Hirdmannen« i sit sidste nummer:

»London-mennene og deres villfarne menighet i Norge er begynt å kalle os »quislinger«. Og dermed tror disse forhenværende nordmenn, at de har gitt oss et slemt økenavn.

Men i virkeligheten har de gitt oss et hedersnavn! En betegnelse som enhver NS-mann og NS-kvinne er stolt av! Vi er quislinger! Og vi vil sette all vår kraft og evne inn på å gjøre oss verdige til betegnelsen

quislinger«.

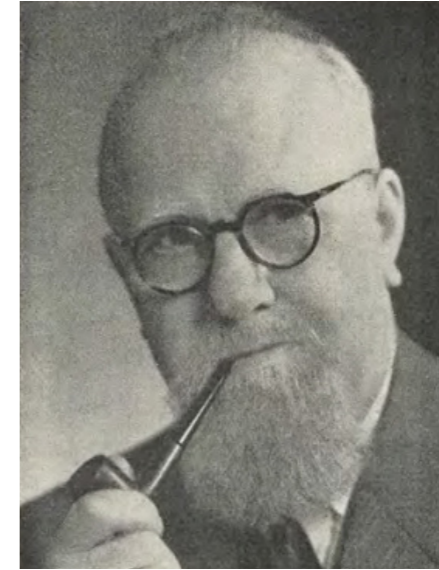
Der kan således næppe være noget forkert i at kalde d'hr. Bryld og Bangsted for danske quislinger. Havde de magt, som de har agt, ville de i Danmark repræsentere det samme, som Vidkun Quisling i Norge. Og de har da også i et interview i »Fædrelandet« understreget, i hvor høj grad »vi glæder os til at træffe Quisling netop nu«. Der er meget andet, der gør dem glade. De glæder sig »overordentlig meget« til at se det norske genrejningsarbejde, og de »føler glæde over«, at dette arbejde gør så gode fremskridt.

Dette gladsyn - netop nu - vil måske falde en og anden landsmand for brystet. Men lad det være. Det er deres ærinde i Norge, der har vor interesse. Det er, ifølge interviewet, at studere »norsk propaganda, presseforhold og norske forhold i øvrigt«. Vi ønsker dem godt udbytte. Der er for dem, der ærligt vil gå til bunds i tingene, ganske overordentlig meget at lære i Norge i dag. Den, der forstår at lytte, vil komme ud for sælsomme oplevelser. Han vil finde et folk i stor ængstelse og nød. Og dog er dette folk rankere end nogen sinde før.

»Et forunderligt liv: nye chok, ny frihed og ny glæde. Egentlig er der en tindrende fryd inde i mig: Liv er at sætte liv ind.« Sådan udtrykte en af de mænd, der står midt i begivenhedernes brændpunkt, det for nylig i et brev. Og sådan genkender mange det, selv om ordene vel undertiden falder noget mere dæmpede. Hvad er det, der gør dem så stærke? Det er vel det, Paulus et sted taler om: At være som de, der intet have og dog ejer alt. De er i nødens time nået ind til de værdier, ethvert sjælesundt folk har i eje, og som hverken møl eller rust, ej heller propaganda eller ydre magt kan få bugt med. Det er på dem, de lever. Det er dem, der giver frihed midt under jernhård tvang.

Jo, vist er gamle Norge et af de steder i denne fortumlede verden, hvor der er mest at lære. Netop nu«.

»Også »Social-Demokraten« var kommet i modvind. I maj 1941 foretog Harald Bergstedt efter indbydelse fra det tyske gesandtskab en rejse til Tyskland, og det var meningen, at han skulle skrive om sine oplevelser i »Social-Demokraten«. Artiklerne var imidlertid så nazistisk prægede og gav udtryk for en sådan begejstring for Hitler, at redaktør H. P. Sørensen ikke tog i betænkning at kassere dem. Dr. Meissner, til hvem Bergstedt havde sendt aftryk af artiklerne gennem en ven, fhv. Sovjet-legationssekretær Åge Jørgensen, ringede til H. P. Sørensen

H. P. Sørensen, (f. 1886) virkede gennem mange år ved socialdemokratiske blade, dels som redaktionssekretær, dels som redaktør, indtil han i 1924 knyttedes til partiets hovedorgan, hvis redaktør han blev 1928 og ansvarshavende redaktør 1929. Som sådan afskedigedes han 1941 på tysk foranledning. Hans øvrige gerning faldt i Københavns borgerrepræsentation (fra 1923, borgmester 1943) og en kort tid (september-oktober 1936) i Folketinget. Inden for den danske presse indtog han en fremskudt stilling, og under besættelsen satte han hele sin autoritet ind på at bremse den tilbøjelighed til knæfald for Det tredje Rige, som en enkelt fløj inden for hans parti gav til kende.

kronikken havde taget redaktionel afstand fra forfatterens politiske og ideologiske betragtninger, forlangte Meissner over for udenrigsministeriet, at han, da han ikke var positivt indstillet, måtte tage orlov og ikke skrive i eller redigere bladet, indtil kontrolkommissionen traf den endelige afgørelse. Resultatet blev, at redaktør H. P. Sørensen måtte fratræde stillingen.

Hendrik Stein (1874-1944) var i 1896 blevet medarbejder ved »Børsen«, hvis udgivelse og redaktion han overtog i 1901 sammen med H. Green. Som dette organs leder og fra 1916 dets eneredaktør fik han en væsentlig indflydelse på behandlingen af vore erhvervspolitiske spørgsmål, sad 1921-33 som medlem af Frederiksbergs kommunalbestyrelse og indvalgte 1932 af de Konservative i Landstinget. Som pressemand nød han udelt agtelse, og når pressens repræsentanter under besættelsen blev kaldt til udenrigsministeriet eller til de tyske myndigheder, var det som regel ham, der klart og fast gav udtryk for den modstandsvilje, som hverken Scavenius eller Best kunne knække.

og forlangte under åbenlyse trusler mod bladet og H. P. Sørensen, at artiklerne skulle optages med det samme. H. P. Sørensen svarede, at han ikke ville optage artiklerne, men i betragtning af de konsekvenser, en nægtelse ville kunne få, ville han forhandle om sagen med bladets kontrolkommission, bladets bestyrelse. Kontrolkommissionen var enig med ham i hans syn på artiklerne, men turde af hensyn til følgerne ikke tage ansvaret for at nægte optagelse af dem. Artiklerne kom så i avisen, men da H. P. Sørensen i den lille kasse over

Om de metoder, man fra tysk side anvendte for at gennemtvunge sine krav, giver følgende samtale mellem redaktør H. Stein, »Børsen«, og dr. Meissner et tydeligt vidnesbyrd. Redaktør Stein spurgte:

»Hvad vil De nu gøre, hvis »Social-Demokraten« nægter at lade H. P. Sørensen gå?«

»Så må jeg indberette sagen til Berlin«.

»Og hvad vil der så videre ske?«

»Så vil man i Berlin ræsonnere som så, at det drejer sig om organet for det største politiske parti i Dan-

mark, og så vil man tage sine forholdsregler derefter«.

Allerede omkring nytår 1941/42 ytrede der fra tysk side misfornøjelse med »Billedbladet«, idet gesandtskabet indklagede bladets ansvarlige redaktør Ejnar Black for nævnet, fordi det i en slags årsrevu havde bragt billeder dels af Christmas Møller og Hedtoft Hansen, dels af de danske gesandter i udlandet, der havde meldt fra, og endelig et billede af den for påstået spioneri i januar 1941 dømte Oberstløjtnant Ørum.

Nævnets kendelse fastslog, at portrætterne var led i en kæde af billeder - 57 i tallet -, der i kronologisk rækkefølge markerede årets skiftende begivenheder, og at medtagelsen af de nævnte portrætter ikke med føje kunne siges at være udtryk for tysk fjendtlig tendens. Da gengivelsen af Ørums portræt ikke des mindre, måske kunne siges at skade landets interesser i forhold til udlandet, idømtes der bladet en bøde.

Imidlertid sporedes der senere fortsat misfornøjelse med »Billedbladet«, og da dette i sommeren 1942 havde bragt en billedreportage fra Kaj Munks Vedersø og tillige efter Staunings død havde bragt billeder af Hedtoft-Hansen i selskab med den svenske statsminister Albin Hansson, rejstes der ny klage mod redaktør Ejnar Black. Denne gang gik man uden om nævnet til direkte aktion, og efter langstrakte forhandlinger måtte Black fra og med 28. august 1942 fratræde ikke blot redaktionen af »Billedbladet«, men også sin stilling som sedaktør af »B. T.«.

Redaktør Hasager, »Politiken«, var også i farezonen efter at »Politiken«s redaktionssekretær Sten Gudme i begyndelsen af juni 1941 via Sverige var fløjet til England. Meissner rettede en henvendelse til udenrigsministeriet, hvori han gjorde gældende, at Hasager ikke kunde være uvidende om sin nærmeste medarbejders indstilling. Han bebrejdede bladet og dets ansvarlige redaktør dets »negative« holdning og konkluderede i, at tilliden til redaktør Hasager som ansvarshavende leder af »Politiken« var rokket.

»Et tillidsfuldt samarbejde med »Politiken«,« skrev han videre, »vil der kun kunne regnes med, når redaktør Hasager udskilles fra redaktionen, og der samtidig gennem passende indre forholdsregler drages omsorg for, at redaktionsstaben besættes med kræfter, der svarer til de nuværende fordringer«.

Kaj Munk og Lise Munk i Vedersø Præstegårds havestue - og lige ved den frihedens budbringer, som dag for dag gav dem og os mod til at holde ud i tillid til sejren.

Sagnet fortæller, at redaktør Hasager skal have forespurgt dr. Meissner, om Hitler også var blevet draget til ansvar for sin nærmeste medarbejder Hess's flugt til England, og hvilke forholdsregler man agtede at træffe i den anledning. Om svaret forlyder der intet. Det lykkedes ikke at få Meissner til at frafalde kravet om Hasagers afgang, men »Politiken« foretog så et modtræk, idet bladet optog sin økonomiske medarbejder, cand. polit. Poul Gråe, i redaktionen. Denne ordning var altså ikke udtryk for et kompromis, og den er aldrig fra tysk side blevet formelt accepteret, men på den anden side skete der intet mere i sagen.

III'

Skønt pressen efter den trufne ordning i og for sig ikke havde noget direkte forhold til tyske myndigheder, søgte tyskerne dog i en række tilfælde direkte forhandling, camoufleret som selskabelige sammenkomster, hvor traktementet fra tysk side varieredes fra utilslørede trusler til blide overtalelser. Udgangspunktet var uforanderligt det samme: en konstant tysk misfornøjelse med den danske presses holdning, som man fandt dårligt svarende til den politik, Erik Scavenius havde anlagt med 8. juli-erklæringen. I vinteren 1940-41 holdtes på initiativ af professor Vinding Kruse en sammenkomst mellem nogle af de københavnske chefredaktører og den tyske rigsfuldmægtigede, minister v. Renthe Fink. Meningen var at fastlægge »en linje for et samarbejde som indebar muligheder for en tilfredsstillende udvikling«. Den foretagsomme professors initiativ efterlod imidlertid intet spor i pressens holdning, hvilket naturligvis fra tysk side følte så meget mere irriterende, som selve den rigsfuldmægtigede havde bivånet forhandlet mest bemærkelsesværdige møde mellem Meissner og de københavnske chefredaktører fandt sted på d'Angleterre d. 25. april 1941. Meissner krævede her en gennemgribende nyorientering, da der ellers »fra tysk side ville blive truffet forholdsregler, som var egnet til fuldstændig at gennemføre denne omstilling«, og han mindede i denne forbindelse truende om, at »man fra tysk side ikke havde glemt noget af, hvad der er kommet frem i de enkelte blade i de sidste 7 år - dette spørgsmål kan udmærket bringes på dagsordenen igen«! Kravene om omstilling og omvendelse blev imidlertid klart afvist fra redaktørernes side, særlig dramatiske var møderne med tyskerne egentlig sjældent. Selv når tyskerne følte sig bitrest skuffet, opretholdt de i det ydre en vis tænder-

1) Afsnit III består i stor udstrækning af chefredaktør Tabors artikel om pressen i det først udkomne nummer af »Journalisten« efter befrielsen.

Niels Hasager (f. 1888) arbejdede ved den radikale presses korrespondance 1906-08, kom så som redaktionssekretær til »Nordsjællands Venstreblad« 1908-09, »Fyns Venstreblad« 1909-18 og »Politiken« fra 1918. Her blev han redaktør 1931 og ansvarshavende redaktør 1938.

dr. Schmidt, i november 1942 gæstede København. Dr. Schmidt var en meget indflydelsesrig mand, der stod udenrigsminister v. Ribbentrop nær, og man tillagde derfor fra tysk side besøget meget stor betydning. Der blev arrangeret en middag med chefredaktørerne hos Davidsen, og det var meningen, at dr. Schmidt her skulle fremsætte sine uforgribelige synspunkter for dansk presse.

Ejnar Black (f. 1889) begyndte i 1926 sit arbejde ved »Berlingske Tidende« og var bladets korrespondent i Berlin og Paris 1926-31. I 1938 startede han »Billedbladet«, var dets redaktør 1938-42 og samtidig ansvarlig redaktør for »B.T.« 1940-42.

skærende servilitet. På dansk side følte disse møder naturligvis som en plage; men de indeholdt dog også forsonende komiske momenter - f.eks. når Meissner - åbenbart efter højere ordre - indledede med at oplæse lange fra Berlin modtagne situationsoversigter, der altid endte med Tysklands uundgæelige sejr - eller når han for egen regning vidtløftigt beviste, at det ville være i strid med al logik, om de allierede gik hen og vandt krigen.

En pudsig episode indtraf også, da chefen for det tyske udenrigsministeriums presseafdeling, gesandt

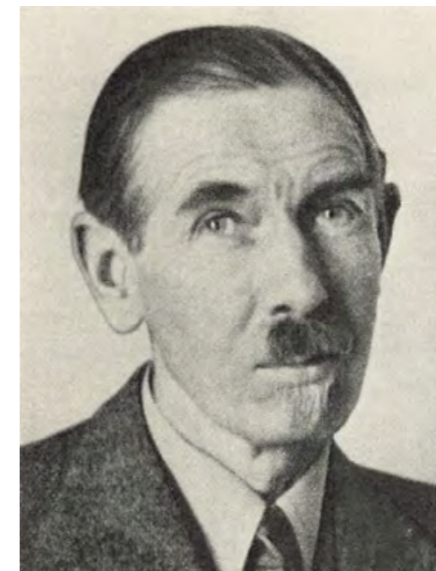
dr. Schmidt, i november 1942 gæstede København. Dr. Schmidt var en meget indflydelsesrig mand, der stod udenrigsminister v. Ribbentrop nær, og man tillagde derfor fra tysk side besøget meget stor betydning. Der blev arrangeret en middag med chefredaktørerne hos Davidsen, og det var meningen, at dr. Schmidt her skulle fremsætte sine uforgribelige synspunkter for dansk presse. Han nåede imidlertid ikke ret langt i sit foredrag, før han kom i tanker om, at han skulle høre 3. akt af Bohème i Det kgl. Teater, hvorefter han forlod det noget desorienterede selskab med en bemærkning om, at han ville indfinde sig i Adlon kl. 11.30, på hvilket tidspunkt der ville være reserveret et bord for pressen, hvor de kunne kræve ind på hans regning, hvad de ønskede. At han fik lov til at sidde alene ved bordet, behøver vel næppe at siges.

I hele denne vanskelige periode var den hjælp, pressen fik fra uden-

rigsministeriet, mere negativ end positiv. Det princip, Scavenius fulgte, formulerede han ved en bestemt lejlighed således: Man skal helst gøre indrømmelserne, inden de er forlangt, og i hvert fald gøre dem villigt, da de ellers ikke kan sikre os den tilstræbte good will! I næsten alle tilfælde søgte Scavenius at praktisere denne leveregel, og han gjorde sit bedste for at opdrage pressen til en lignende tjenesteiver.

Mindeværdigt er det møde, der i udenrigsministeriet holdtes den 5. juli 1941 - altså et par uger efter det tyske angreb på Sovjetrusland. Hr. Scavenius lod her forkynde pressen, at man måtte regne med, at der i løbet af meget kort tid ikke ville være nogen anden væbnet magt på fastlandet end den tyske hær, og at Europa dermed ville være udleveret til Tysklands forgodtbefindende. Det gjaldt derfor om at placere sig rigtigt. Vi burde ikke blot ikke lægge vanskeligheder i vejen for hvervning af danske frivillige til det netop i disse dage oprettede »Frikorps Danmark« (fra højeste sted i Tyskland var meddelt, at man ikke ville finde sig i nogen art af hindringer), men pressen burde gå positivt ind for frikorpset. Fra hr. Scavenius's side forsøgtes det altså ud fra en som det viste sig fuldkommen falsk vurdering af situationen at forlede pressen til en positiv stillingtagen, der var i åbenbar strid med den holdning, den samlede regering indtog, idet den vel havde set sig nødsaget til at tolerere det nazistiske frikorps's ulovlige hvervningskampagne, men aldeles ikke havde billiget dets oprettelse. Pressens folk var nu - som ofte både før og senere - adskilligt klogere og i hvert fald mere ligevægtige end hr. Scavenius. Hans yndlingstanke var, at korpset burde være upolitisk og støttes fra alle sider - hvorved Danmark ville have placeret sig som tysk drabantstat. Pressens mænd lod sig imidlertid ikke forlede af de tyske sejre og Tysklands tilsyneladende uovervindelighed. De nøjedes med at referere nogle af de uforskammede tåbeligheder, som frikorpschefen, en oberstløjtnant Kryssing, afleverede til en indbudt kreds på Hotel d'Angleterre - og så saboterede pressen for øvrigt trofast hvervningen af forræderkorpset.

Da Danmark afbrød den diplomatiske forbindelse med Sovjet-Rusland, og senere sluttede sig til Antikomintern-pagten, bestemtes den reservede holdning, pressen som helhed indtog, naturligvis af den kendsgerning, at der i begge tilfælde forelå udslag af en åbenbar tvangssituation, og de fleste af bladene lagde hovedvægten på, at Danmarks status som ikke-krigsførende var uændret.

Karl I. Eskelund (f. 1890) var efter juridisk embedseksamen 1915, medarbejder ved »Politiken« indtil 1930 og formand for Journalistforbundet 1930-38. Han ansattes i 1938 som chef for Udenrigsministeriets Pressebureau. Som sådan fulgte han under besættelsen nøje de af udenrigsminister Scavenius givne direktiver og foretog ofte indgreb, endnu før der forelå nogen klage fra tysk side over danske publikationer.

først havde forladt landet, efter at alle muligheder for legal politisk virksomhed var berøvet ham. Hele pressen - bortset fra et enkelt venstreblad - opretholdt hårdnakket dette standpunkt.

Christmas Møllers flugt såvel som pressens passivitet fik meget langtrækkende konsekvenser. Tyskerne så i bladernes tavshed tegn på, at også de var allieret med C. M. i en slags komplot, og disse forestillinger blev åbenbart indledningen til den »tillidskrise«, som i løbet af efteråret 1942 førte til ministerskiftet.

Fr. Vinding Kruse (f. 1880) har, fra han blev cand. jur. 1905, dyrket retsvidenskaben, blev docent ved universitetet 1911, dr. jur. 1913 og professor 1914. Hans litterære produktion har dels været af rent juridisk art, dels af retsfilosofisk og sociologisk art. Hans seneste værker har - på grund af forfatterens politiske holdning - givet anledning til meget skarpe meningsbrydninger.

Et dramatisk møde fandt sted i udenrigsministeriet, efter at Christmas Møller i maj 1942 havde forladt landet, udenrigsministeriet - ved den lejlighed repræsenteret af dir. Svenningsen - ønskede kommentarer, hvori pressen med udgangspunkt i regeringens erklæring klart fordømte Christmas Møllers flugt. Pressens repræsentanter afviste pure kravet. Inden for pressens kreds var der langt fra enighed om ønskeligheden af Christmas Møllers handlemåde; men på tysk tilskyndelse ønskede man ikke at fordømme en god dansk mand, der

Den umiddelbare anledning til krisen var imidlertid den holdning, befolkningen indtog over for »Frikorps Danmark«, da det i september kom hjem på orlov. Fra den første dag omfattedes det fra dansk side med åbent udtalt foragt og vrede, og endnu før korpset var kommet til København, besvor hr. Scavenius pressen om at modtage

det vel og fremhæve dets tapperhed og idealisme. Det blev nu gennemgående nogle meget tørre velkomstbemærkninger, der faldt af, og de indtrængende opfordringer til at vise ro og korrekt optræden lod snarere formode, at det drejede sig om en frygtet bande end om tapre sønner af folket. En række episoder viste tilstrækkelig tydeligt, at denne formodning ikke var forkert. Den kolde skulder, der vistest korpset, blev anledning til skærpelse af »tillidskrisen«, som blev akut, da kong Christians meget knappe takketelegram til Hitler i slutningen af september gav ledelsen i Berlin påskud til en voldsom diplomatisk aktion: Tilbagekaldelsen af den tyske gesandt og hjemsendelsen af den danske gesandt i Berlin. Under den månedlange krise - der fra tysk side var anlagt efter nervekrigsmønster - var pressen naturligvis henvist til passivitet. En enkelt gang var dens repræsentanter kaldt til møde med hr. Scavenius, der irriteret talte om den hysteriske kongedyrkelse, som på en skæbnesvanger måde havde bragt majestætens person i forgrunden. Da regeringsskiftet var sket - under tryk af tyske kuptrusler -, og Vilh. Buhl var afløst af Erik Scavenius, bevidnede pressen Buhl sin oprigtige højagtelse og fremhævede demonstrativt, at dette regeringsskifte kun kunne forklares som resultat af en ganske særlig situation. Scavenius's ophøjelse til statsminister blev modtaget som et nødvendigt onde og med en følelse af, at den yderste grænse for de danske indrømmelser over for Tyskland dermed var nået.

Betegnende for Scavenius's indstilling var også hans optræden efter valget den 23. marts 1943.

Om eftermiddagen den 24. april blev redaktørerne kaldt til møde i udenrigsministeriet. Tyskerne (og sikkert også hr. Scavenius) var for-tørnede over morgenbladenes valgkommentarer, og man henstillede indtrængende at undgå en for stor afstand mellem de tyske og de danske kommentarer. Meningen var naturligvis, at pressen burde fortolke valget som et tillidsvotum til hr. Scavenius og en folkelig velsignelse af det dansk-tyske samarbejde. Der var nu ingen af bladene, der imødekom dette ønske om en forfalskning af valgresultatet. Der kunne i virkeligheden ikke rejses mindste tvivl om valgets indhold: Det var, helt uden om og hen over hovedet på hr. Scavenius, en eneste antitysk demonstration, synlig for alverden, et lille undertrykt folks råb på frihed og demokrati.

Med dr. Best's overtagelse af stillingen som tysk rigsbeholdmægtiget

gled Meissner mere og mere i baggrunden for helt at forsvinde i foråret 1943. Det blev Best selv, der »tog sig af« pressen med assistance af Meissners hidtidige hjælper, Jürgen Schröder, en ung mand - i øvrigt den gang dansk statsborger og værnepligtig -, der endnu mindre end Meissner var den vanskelige stilling voksen.

For pressen betød den nye tilstand, som opstod den 29. august, den fuldkomne retsløshed. Det spinkle retsgrundlag, pressen hidtil havde haft i statsministeriets cirkulære af 6. maj 1940 og nævnsordningen, var brudt sammen og erstattedes af en tysk censur, der greb ind på alle områder af nogen betydning. Pressens vilkår fremgår med al mulig tydelighed af den tale, dr. Best om eftermiddagen den 29. august holdt til pressens repræsentanter. Han udtalte:

»Mine herrer, efter aftale med den øverstbefalende for de tyske tropper i Danmark har jeg ladet Dem indkalde til dette møde for at underrette Dem om visse retningslinier og anordninger, som skal træffes for pressens vedkommende. Før jeg nævner disse regler, vil jeg gerne i få ord omtale den udvikling, der har ført til den foreliggende situation. De fleste af de tilstedeværende ved, at jeg med største hengivenhed og tålmodighed har bestræbt mig for at styre en kurs her i landet, som kunne tjene såvel tyske som danske interesser. I de sidste 9 måneder har jeg benyttet enhver lejlighed til at tale alvorligt og formanende til pressen om at være forstående ved udvalget af stoffet og ved de udtryk, som skulle anvendes i overskrifter og på anden måde, men i stedet har man fulgt den tyskfiendtlige linje med den ophidsende tendens, som jeg hele tiden har frygtet. Til trods for kraftige argumenter har man ikke agtet på mine henstillinger, men har dryppet en ætsende gift i befolkningen.

Jeg vil derfor fastslå, at pressen bærer en forfærdelig skyld for det, der nu er sket. Den har bidraget til at indpode befolkningen, at Tyskland nu stod på svage fødder, at vi ikke vidste, hvad vi skulle foretage os, og at vi ikke længere kunne opretholde roen i dette latterligt lille land. Man har besvaret vor imødekommende holdning med sabotage, bomber og gift. Kvitteringen for dette har De fået i nat.

Den danske presse vil nu komme under meget streng censur, og der vil blive hårde straffe for overtrædelser. De forordninger, der træffes, vil tilgå bladene gennem Udenrigsministeriets Pressebureau og ikke

længere som henstillinger, men som befalinger, der skal følges. Kun det materiale af krigsmæssig og militær art, som bladene modtager gennem Ritzaus Bureau, kan benyttes.

Enhver redaktør, enhver i redaktionsstaben hæfter for, hvad han selv skriver i bladet. Man kan ikke længere være uden ansvar, for nu skal den gift, som gennem mere end tre år er blevet dryppet i befolkningen, drages ud igen. Der er ingen, der må være i tvivl om, at enhver redaktør hæfter med sit hoved for, at befolkningen ikke længere forgiftes. Når De går fra dette møde, så tænk på den skyld, pressen har i det, landet nu er kommet ud i!»

Karl Megerle (f. 1894) er uddannet journalist. Han meldte sig frivilligt ved den første verdenskrigs udbrud og såredes 1916 så alvorligt, at han blev invalid. Senere optog han studiet af historie og germanistik og erhvervede sig i 1922 doktorgraden. Han vendte tilbage til journalistikken og specialiserede sig i udenrigspolitiske forhold. Derigennem fik han tilknytning til diplomatiet og blev udenrigspolitisk redaktør ved »Berliner Börsenzeitung«. Hans artikler blev anset som officiose udtryk for opfattelsen i tyske regeringskredse. Megerle omfattede Norden med særlig interesse og behandlede ofte danske forhold i sine artikler. Billedet viser Megerle i samtale med generaldirektør P. Knutzen ved et møde, arrangeret i København af Den dansk-tyske forening.

Den 30. august udsendte Udenrigsministeriets Pressebureau en meddelelse om den foreløbige censurordning:

Privat for redaktionerne. Fortroligt.

»Efter de fra tysk side foreliggende anvisninger skal følgende regler overholdes af bladene og bureauerne:

Alt stof fra Ritzaus Bureau, indenlandsk såvel som udenlandsk, er underkastet censur. Alt stof fra STB og Metro-Press er underkastet censur. Endvidere er underkastet censur alt stof, der tages fra udenlandske blade eller beror på meddelelser fra udlandet, alle ledere, oversigtsartikler, kommentarer og andre artikler, også navngivne, udenrigspolitiske, militærpolitiske og militære forhold. Endvidere ledende artikler og andre artikler af indenrigspolitisk art. Endvidere alt meddelellesstof og kommenterende stof vedrørende indenlandske krigsbegivenheder, derunder luftalarm, minesprængninger o.lign., alt stof vedrørende sabotage, ulykker, o.l., medmindre de efter de foreliggende oplysninger ikke kan bero på sabotage, uroligheder o.l., strejker o.l., samt endelig de spørgsmål vedrørende forholdet til værnemagten og vedrørende

forskellige forsynings- og handelsforhold, som hidtil har skullet forelægges Udenrigsministeriets Pressebureau. For provinsbladenes vedkommende vil overskrifter o.l. faktisk ikke kunne forelægges til censur. Bladene må udvise den yderste varsomhed med overskrifterne, og det fremhæves, at enhver overtrædelse af de oven for givne anvisninger, såvel som enhver meddelelse, overskrift o.l. i bladets tekst, også i den ucensurerede del deraf, som giver anledning til påtale fra tysk side, vil kunne medføre konsekvenser af den alvorligste art for vedkommende blads redaktør, såvel som for den pågældende forfatter.

Alt stof, der skal censureres, skal forelægges skriftligt i to eksemplarer for censuren, adresse: Østergade 4, København, K. Det understreges, at censuren også omfatter annoncestof i henhold til ovenstående indholdsangivelser, og at indtil videre bladernes redaktører vil blive holdt ansvarlige også for annoncestof. Censuren sker under direkte deltagelse af repræsentanter fra det tyske gesandtskab og den tyske værnemagt. Censurkontoret er åbent i dag mandag kl. 17-21, andre dage kl. 7-24.

Udenrigsministeriets Pressebureau«.

Nogle dage senere blev der i øvrigt truffet den ordning, at dagbladernes adm. direktører over for udenrigsministeriet og dermed over for den tyske censur blev anmeldt som værende ansvarlige for alt annoncestof.

Pressens folk, der med èt slag havde mistet alle deres lovlige rettigheder, følte sig naturligvis hårdt ramt, så meget mere som en lang række af vore kolleger om morgenen var blevet arresteret af tyskerne. Men man var fuldkommen enige om, at man også under de nye, fortvivlende slette vilkår måtte fortsætte arbejdet for længst muligt og bedst muligt at tjene danske interesser.

Som pressen nu var stillet - retsløs over for besættelsesmagten - havde man naturligvis ingen muligheder for at reagere mod den strøm af grove tyske overgreb, der fulgte: de lovløse arrestationer og deportationer, den umenneskelige jødeforfølgelse. Til gengæld indtog pressen det standpunkt, at den for egen regning ikke ville bringe nogen kommentar, som tyskerne måtte ønske. Allerede i september beklagede den tyske presseattaché sig i en samtale med kontorchef Eskelund over, at pressen i sine ledende artikler kun befattede sig med anliggender, der

fra et tysk synspunkt var komplet ligegyldige, og konsekvent afholdt sig fra at skrive om så vigtige ting som krigsudvikling og sabotage. Eskelund svarede i fuld overensstemmelse med pressens opfattelse, at man fornuftigvis ikke kunne afkræve en censureret presse, der var berøvet sin ytringsfrihed, en mening om disse ting. Der var blandt redaktørerne fuld enighed om, at man ikke under nogen omstændighed under eget ansvar ville levere kommentarer på tysk bestilling.

I slutningen af november toges spørgsmålet på ny op af dr. Best, der over for Eskelund erklærede, at han ville afstå fra forsøg på at tvinge pressen til selv at skrive kommentarer efter tysk ønske, når den »anstændigt og loyalt« ville optage tilsendte artikler, hvori tyske synspunkter kom til orde. Han kunne ikke finde sig i, at tyske eller over for Tyskland sympatiske synspunkter var lukket ude fra den danske presses spalter. Inden for redaktørernes kreds var man klar over, at tyskerne havde magtmidler til at påtvinge bladene de omtalte artikler; skulle dette imidlertid ske under åben konflikt, ville det uden al tvivl føre til en langt videregående ødelæggelse end den, nogle tvangsindlagte artikler ville repræsentere. Københavns Redaktørforenings bestyrelse, der førte forhandlingerne med udenrigsministeriet, trak sagen ud lige til bristepunktet. Og da man i princippet gik ind på det tyske krav, blev det kun gjort på den betingelse, at de tvangsindlagte artikler skulle indledes med en »manchet«, der klart viste, at artiklerne var tilsendt bladene udefra og ikke kunne opfattes som udtryk for bladenes egen mening. En forudsætning var det endvidere, at udenrigsministeriet gennem censur af artiklerne skulle hindre angreb på regeringen, rigsdagen og de danske jøder. Ordningen - der dog ikke havde karakter af en formelig overenskomst - blev sanktioneret af samtlige landets redaktørorganisationer.

Fra begyndelsen af december begyndte bladene så - i almindelighed en gang om ugen - at bringe disse tvangsindlagte fællesartikler. De var naturligvis en ny belastning for pressen, men sædvanligvis enten betydningsløse eller fornærmelige. I hvert fald gjorde de ikke den tilsigtede virkning. Læserne - på hvis selvstændige dømmekraft pressen så ofte måtte trække store vekslere - var ikke i tvivl om tvangsartiklernes oprindelse og ignorerede dem efter fortjeneste.

Da den lange række af drab og hævmord begyndte omkring årsskiftet 1943-44, udsendte de samarbejdende partiers repræsentanter

Bladene måtte kun bringe meddelelsen om mordet på Kaj Munk, hvis de i samme omfang og med samme udstyr meddelte, at en stikker i Slagelse var blevet likvideret.

- efter det gemene mord på Kaj Munk - en erklæring, hvori man tog afstand fra hævn- og selvtægtsmetoder. Der var inden for pressen en vis stemning for at offentliggøre kommentarer hertil; men man afstod fra det, da man måtte befrygte, at et sådant brud på et en gang fastslået passivitetsprincip hurtigt ville føre til tyske krav om kommentarer vedrørende sabotage o.lign. Nogen tid efter »tilrådede« dr. Best i en samtale med Eskelund indtrængende pressen at bringe kommentarer til mordattentaterne. Han lovede også, at han derefter ikke ville stille krav om kommentarer angående sabotagen. Redaktørerne drøftede på ny sagen, men enedes om fortsat at undlade enhver kommentar, allere-de fordi man erkendte umuligheden af under tysk censur at sige, hvad der fra dansk side burde siges om mordattentaterne. Over for pressens enige og sejge modstand opgav dr. Best pressionen på dette punkt.

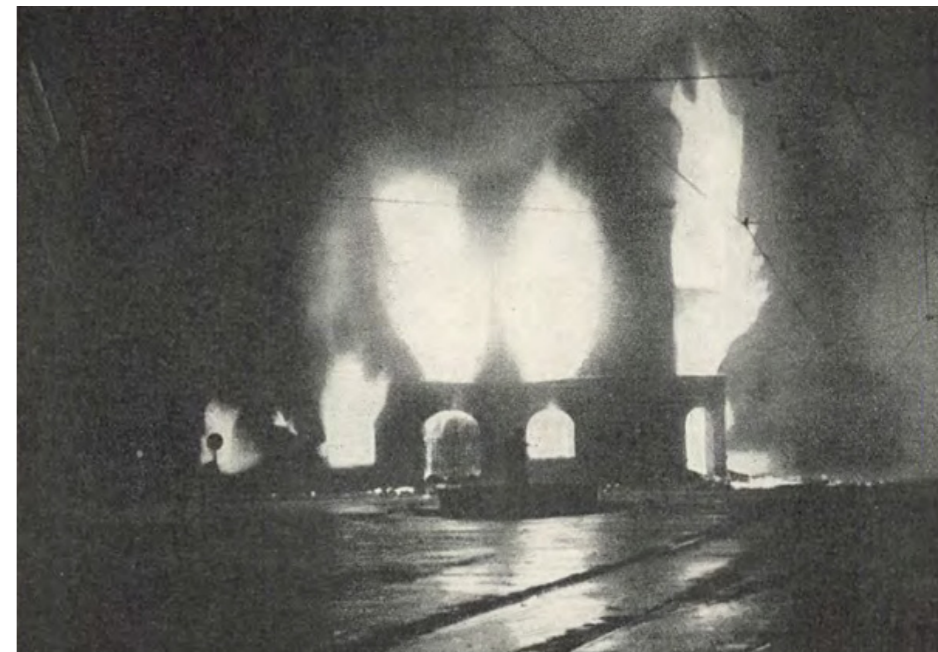
Til gengæld kastede tyskerne sig over de københavnske blades krigsoverskrifter. De havde altid været tyskerne en torn i øjet og blev det i stigende grad, efterhånden som selv de censurerede telegrammers indhold blev stadig ubehageligere set med tyske øjne. Gennem den skærpede censur havde man vel håbet at blive herre også over de overskrifter, der »vildledte og forgiftede opinionen«. I virkeligheden var censuren ret virkningsløs, da den kun kunne stryge, men ikke om-

redigere overskrifterne. Forsøg på at lave overskrifterne om blev stadig afvist af pressen og de danske censorer. Irriteret herover forsøgte hr. Schröder da i februar 1944 et kup, idet han foruden en række mindre betydningsfulde krav også forlangte, at den tyske censur uden nogen som helst forhandling skulle kunne diktere en ny overskrift i stedet for en kasseret. Redaktørforeningen afviste blankt dette krav. Hr. Schröder stak fortørnet afslaget i lommen, og forholdet blev da uforandret det, at tyskerne kunne foreslå en ny overskrift i stedet for en kasseret, men at bladene ikke påtog sig pligt til at acceptere den. Hver eneste dag gjorde tyskerne attentater på overskrifterne, men efter invasionen i vest gik deres bestræbelser mest ud på at neutralisere rubrikkerne, gøre dem indholdsløse - hvilket selvfølgelig var at foretrække fremfor direkte forfalskninger.

I løbet af foråret 1944 startedes en modsabotage (Schalburgtage), hvis formål åbenbart var at vække stemning mod ødelæggelse af virksomheder, der arbejdede for tyskerne. Kulminationen nåedes, da sabotører i slutningen af juni ødelagde våbenfabrikken Dansk Industrisyndikat og Nordwerke - sabotager, der besvaredes med Schalburg attentaterne mod Tivoli, Borgernes Hus og Studentergården. Da dr. Best derefter den 26. juni dekreterede udgangsforbud fra kl. 20-5, førte det til en eksplosion af folkestemningen, der gennem måneder var ophidset af tyskernes terror og talløse krænkelse af dansk retsbevidsthed. Efter en blodig nat og 8 henrettelser udbrød folkestrejken ganske spontant den 30. juni. Det er her ikke opgaven at skildre denne enestående og blodige konflikt, hvorunder en frihedselskende, våbenløs befolkning ved sammenhold og borgerligt mod trængte en brutal voldsmagt tilbage og tilføjede dens prestige et uopretteligt knæk. Under strejken var bladene standset i fire dage. Da de begyndte at udkomme igen onsdag den 5. juli, var det dem forbudt at bringe nogen som helst reportage om de blodige begivenheder; men uden om den tyske censur tog pressen i ledende artikler stilling til den afsluttede strejke. Ikke med et ord imødekømt bladene tyskernes brændende ønske om at se strejken stemplet som anstiftet af ansvarsløse elementer. Det betegnedes som en folkelig tilkendegivelse hvis fortsættelse, efter at målet var nået, kunne være blevet skæbnesvanger.

Efter strejken fulgte nu nogle rolige uger; men så begyndte en ny serie mord. Det var nu forbudt pressen at bringe nogen som helst fri

Et af de mange eksempler på den ondartede »Schalburgtage« var ødelæggelsen af »Fyens Stiftstidenden« bygninger natten til den 26. maj 1944.

reportage om disse blodige begivenheder. Til gengæld bragte bladene sympatiske nekrologer, hver gang en god dansk mand var blevet dræbt. Dette irriterede åbenbart tyskerne uudholdeligt. Og da en nazistisk grønthandler i begyndelsen af august blev skudt i sin butik på Peter Bangsvej, stillede tyskerne krav om, at bladene i forbindelse med en censureret reportage skulle bringe en sympatisk nekrolog. Dette afslog morgenbladene. Man affattede så fra tysk side en nekrolog, som man krævede optaget uden kildeangivelse. Dette afslog bladene også. Så forlangte man, at en væsentlig del af nekrologen optoges i selve reportagen. Bladene tog et par intetsigende linier. Den tyske censur erklærede sig utilfreds hermed. Da dette sent på natten meddeltes bladene, svarede disse, at de så måtte opfatte det som en kassation af artiklerne, som derefter blev udeladt. De tyske krav, som fremsattes over for kon-torchef Eskelund, var stadig blevet underbygget med voldsomme trusler mod pressen. Den følgende dag henimod aften var tyskerne imidlertid blevet så afsvalede, at de nu stillede ændringsforslag til deres egne krav: De ville nøjes med, at nekrologen indlagdes som udsendt gennem Ritzaus Bureau. Bladene gik ind herpå efter at have sikret sig en sådan manchete, at enhver tvivl om stoffets oprindelse var hævet.

Bladenes nægtelse af selv at skrive grønthandler-nekrologen medførte imidlertid, at den tyske censur i lang tid forbød de københavnske morgenblade overhovedet at bringe nekrologer.

Efter afvæbningen og den barbariske deportation af det danske politi, da landet blev hensat i en tilstand af total retsløshed, gik pressens bestræbelser ud på dels at afvise enhver forbindelse med tyske politinstanser, dels gennem kraftig propaganda at opfordre befolkningen til respekt for skrevne og uskrevne love. Efter et par dage, hvor der var visse tilløb til masseovertrædelser af f.eks. færdselslovene, sejrede befolkningens selvdisciplin over alle opløsningstendenser - det tyske politis assistance frabad alle anstændige mennesker sig.

Den vrede, man fra tysk side nærrede mod den danske presse, fik udtryk i de uhyggelige attentater, der ramte en række danske bladhuse:

Danmark atter frit

Montgomery meddelte Kl. 20,30 i Aftes, at de tyske Tropper i Danmark har kapituleret fra i Dag Kl. 8 Endeløs Jubel hilste Budskabet fra Hundredtusinder, der drog gennem Københavns Gader

Alt tysk Modstand i Nordvestsøskland er uophørt. Feltmarskal Montgomery har meddelt General Eisenhower, at alle tyske Styrker i Holland, Nordvestsøskland og Danmark, inklusive de frisiske Øer, havde overgivet sig til 21. Armégruppe ned Virkning fra Kl. 8,00 dobbelt britisk Sommertid. Deene Overgivebe på Slagmarken omfatter de Styrker, der nu står overfor 21. Armégruppe på den nordvestlige Flanke. Den første Meddelelse, om at Danmark atter var frit, kom over den danske Radio fra London Kl. 20,30 i Aftes, idet Sprækkeren i Begyndelsen af Udsendelsen udtalte: Montgomery har i dette Øjeblik meddelt, at Tyskerne i Holland, Nordvestsøskland og Danmark

Meddelelsen blev gentaget senere i Udsendelsen, derefter spillede Kong Christians og efter et yndigt Lande, senere meddeltes at Kapitulationen trådte i Kraft i Dag til Morgen Kl. 8, og Kl. 8,9 vilde Kirkeklokkene ringe over hele Danmark. Den store og længe ventede Aften var i samme Øjeblik kendt over hele Byen. Som efter en ferles Indskydelse drog Folkemassen til Amalienborg for at hylde Kongen. I Aftens Jubelfest var Radioen på den Sønderstrand, Politikkens Lysser kom i Gang efter at have været stille i over fem Aar, på Radiohuset kendtes Ly i alle Vinduer og på Rik's Hus blev Lyreklammerne trædt. En Skov af smaa Dannebrogslag dukkede frem. Et dyb Skuffelse var det, at Norge ikke var mellem de Områder, hvor Tyskerne havde kapituleret, og flere Gange i Aftens Løb blev: "Ja, vi elsker" - isænt af Folkemængden, som var den største, der nogen Sinde har været samlet på Radio

»Ålborg Stiftstidende«, »Fyens Stiftstidende«, »Kolding Folkeblad« - hvis redaktør omkom under ruinerne -, »Demokraten«, »Svendborg Avis«, »Social-Demokraten« i Randers, »Fyns Tidende«, »Svendborg Amtstidende« og »Vendsyssel Tidende«. Tyskerne, der havde måttet opgave tanken om at omstille den danske presse, så nu i deres desperation ingen anden udvej end at ødelægge bladernes bygninger og tekniske apparat.

Den danske presse havde i besættelsestiden kun valget mellem at træde ud af funktion og udlevere hele sit apparat til fjenden, eller så vidt det var muligt at gennemføre en modstandspolitik. De fleste redaktører valgte den sidste udvej, og selv om der blev begået fejltrin, kan det dog med rette siges, at ingen hæderlig dansk avis lod sig nazificere eller lod sig bruge som instrument mod Tysklands fjender. Det lykkedes aldrig tyskerne at gennemtvinge deres krav om en positiv holdning.

Et vidunderligt øjeblik, da pressen bragte os alle det store budskab!

Den danske radio

Af chefredaktør Niels Grunnet

Den danske radios folk var ikke mere synske end andre, da tyskerne satte sig fast i stolene efter deres militære overfald i 1940; de vidste intet om den skæbne, der kunne blive dem og deres radio til del.

Efter det første øjeblikks chokvirkning overvejede de naturligvis stillingen. Det vil være at bedømme dem uretfærdigt nu, hvis man 5 år efter tænkte sig, at det ikke den gang indgik i deres overvejelser at overlade til de fremmede selv at føre radioarbejdet videre. Hvis de havde truffet den beslutning, ville de have udskilt sig fra praktisk taget alle de befolkningsgrupper, som kunne komme til at stå over for en sådan stillingtagen, allerede i okkupationens første år. Radioens folk og de kunstnere, forfattere og andre medvirkende, som hørte den til, blev, hvor de var, og fortsatte arbejdet, vel vidende, at tyskerne før eller senere ville sætte ind på at erobre radioen og gøre den tysk og nazistisk. Om måde og form, hvorunder det ville ske, kunne der på forhånd intet vides. Det forbeholdtes det de følgende fem år at opleve.

Det nye radiohus i Rosenørns Allé som blev taget i brug i 1941.

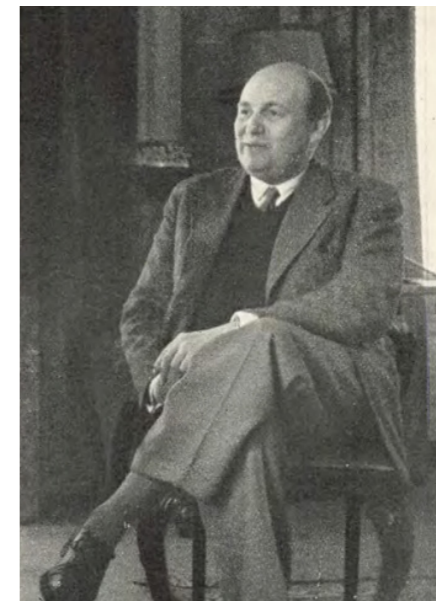
Til beslutningen om ikke godvilligt at give radioen fra sig føjedes arbejdet fra dag til dag med at give lytterne et så rent dansk program som muligt. Fra 9. april 1940 til 29. august 1943 fastholdtes og uddybedes den danske linie. Statsradiofonien udgav i denne periode to grundbøger til nye foredragsrækker, beregnet for radiostudiekredse, nemlig bøgerne »Borger i Danmark« og »Lov og ret i Danmark«, den første under redaktion af professor Hal Koch m.fl., den anden redigeredes af den senere justitsminister Busch-Jensen og professor Stig Juul. Dette var et af bidragene til styrkelse af danskhed og demokrati. Studiekredsarbejdet og grundbøgerne - navnlig »Borger i Danmark« - fik større tilslutning fra lytternes side, end man havde turdet vente. I det samme tidsrum - altså fra 9. april 1940 til 29. august 1943 - blev alle danske »dage« - nytårsaften, nytårsdag, 1. maj-dagen, grundlovsdagen. 15. juni-dagen, kongens fødselsdag - fejret med en større bevidst indsats end nogen sinde før. På disse dage kunne der gennemføres et rent dansk program.

Dette gjaldt Statsradiofonien.

For Pressens Radioavis var forholdet allerede hurtigt blevet gjort klart. Nyhedstjenesten skulle udnyttes til propaganda for den nationalsocialistiske idé og for et Storgermania, hvori der ikke var plads til nogen vurdering af begivenheder og personer, som svarede til den i et demokratisk land hidtil gældende.

Den censur, der indførtes straks i 1940 fra tysk side, håndhævedes i de første 2-3 år af besættelsestiden ud fra den forudsætning, at den måtte kunne vandre hånd i hånd med en ventet (og naturligvis ønsket) dansk beredvillighed til at slå følge med de tyske radio-propagandister. Censorerne lagde stor vægt på at opnå en sådan frivillig tilslutning, og da de mødte modstand og afvisning, blev de virkelig overraskede. Den tyske radioattaché og hans hjælpere udfoldede den største energi for at bevise radioens folk, hvor tåbelig denne modstand var; Tyskland havde jo sejret, hvad var der så at vente på?

Og dog, de tyske radio-propagandisters egen sejrsvished blegnede efterhånden. Det kunne hænde, at de forud for en af radioavisens udsendelser afleverede et krav om at få udsendt en meddelelse, en løgn, en fordrejet kommentar, og så kom igen efter udsendelsen for at lette deres hjerte! Allerede i efteråret 1942 betroede en af radiotyskerne sig til radioavisens redaktør; han advarede mod den danske kurs: at forsøge at klare situationen ved en kølig, om end korrekt optræden og der-

Ernst A. Lohmann, var oprindelig forretningsmand og havde opholdt sig meget i U.S.A. I sommeren 1940 ankom han til Danmark som stedfortræder for radioattachéen. Lohmann gjorde forgæves angreb på den danske statsradiofoni, men de prellende alle af imod den faste holdning, radiofoniens mænd indtog. Han var ikke nazist til fingerspidserne, men typisk forretningsmand, der kun øjnede en mulighed for at tjene penge på nazismens fremgang; som overalt i nazistiske kredse forekom der utallige intriger, og Lohmann mestrede intrigens kunst til fuldkommenhed. Det lykkedes ham at få fjernet sin forgænger, Dr. Haverbeck, på denne måde. Den 29. august 1943 præsenterede han sig som radiokommissær; men efter undtagelsestilstandens ophør, hvor man forventede overgang til normale tilstande, forblev han på sin post. Derefter fulgte kursen med foredrag af Krenchel, Axel Høyer, Erling Bache etc. Den 19. september 1944 var Lohmann på udflugt til Nordsjælland og opdagede ved sin hjemkomst, at han var sat ud af spillet og tilmed sat under anklage af S.S. for »kolde fødder«. Mærkelig nok klarede han frisag, og 2. december vendte han tilbage som en frygtindgydende diktator. - Radiorådsformanden karakteriserede ham som »den lille blegfede maddike«. I foråret 1945 fik Lohmann - under pseudonymet hr. Lattermann! - forbindelse med illegale kredse, og han kunne derfor efter 5. maj nyde friheden en måneds tid, før politiet arresterede ham.

udover stiv tilbageholdenhed; man havde på tysk side længe ventet på, at den danske elite, som den ungariske, skulle besinde sig på vilkårene og gå ind i et samarbejde. Det var ikke sket! Nu troede danskerne måske, at de evnede at optage en kulturel kamp; den evne havde de ikke, mente han, men han føjede til: Skulle det imod forventning vise sig, at det danske folk rådede over større modstandsvilje end beregnet, ja, så var der fortilfælde nok for, at problemerne alligevel lod sig løse som et almindeligt transport spørgsmål. Bortflytningen af 4 mil-

lioner mennesker til Ukraine f.eks. indeholdt ingen vanskeligheder for en højt organiseret storstat!

Dette var, hvad den tyske radiomand kunne sige den ene dag; den næste var tonen anderledes stemt: »Jeg er pessimist på det dybeste. Jeg kan ofte ikke lade være med at tænke på, at en persisk, en græsk, en romersk, en aztekisk kultur blomstrede og gik til grunde. I den nationalsocialistiske ungdoms idealer søges bevidst det europæiske kulturbillede udslettet. - Hitler-ungdommen bliver vel dygtiggjort til at ride på usadlede heste som et af beviserne på legemlig kvalitet, men hvad skal universiteterne stille op med en sådan kundskabsprøve? Denne ungdom vil hurtigt ændre hele vort kulturbillede«.

For sin egen fremtid nærrede radio-tyskeren den samme frygt. Kort tid efter at den her refererede udtalelse var fremsat, forudsagde han den udvikling i Danmark, der vitterlig fulgte, og erklærede, at han intet medansvar ville have, selv på en beskeden plads. Han skaffede sig forflyttelse til en stilling i Berlin og rejste!

Hans chef, radioattachéen - som efter kuppet den 29. august 1943 avancerede til radiokommissær -, fulgte på sin måde de samme veje: officielt på embeds vegne at fremføre de krav, Berlin ønskede opfyldt, - privat eller i indskudte bemærkninger at give luft for den ulmende mistro og den stigende frygt for, at nazilandet, han repræsenterede, en

skønne dag skulle styrte sammen og drage dets udlands-repræsentanter med i faldet.

En efter en kørte de radio-tyskere, der var sat til tjeneste i den danske radio, træt; de opdagede, at de ordrer, som de modtog fra højeste sted i Berlin, var skadelige for tyske interesser, dertil diletantiske og røbende en faglig ineffektivitet i administrationen, som i første omgang forbløffede, efterhånden blot bekræftede, at påstanden om det tyske organisationstalant og den tyske fagkundskab var vrøvl og pral.

Et kapitel for sig selv, der ikke engang kunne fremkalde den spænding, der kan fornemmes hos biografgæsten, som i filmen ser politi og forbryder bekæmpe hinanden med vekslende held, var kapitlet om tyskernes danske radiohjælpere!

Nogle af dem var drankere, andre straffede eller bare karakterløse ignoranter; nogle dækkede sig bag et skjold af påstået idealisme («kampen mod kommunismen»), andre igen sagde åbenlyst: »Hvorfor skulle jeg ikke tjene de penge?« Allerynkkeligst var vel i grunden de håbløse individer blandt tyskernes radiohjælpere, som troede sig forfulgt i deres kamp for at opnå den kunstneriske anerkendelse, deres landsmænd hidtil havde nægtet at yde dem, og som nu hos tyskerne opnåede placering på radioprogrammet, honorarer og velvillig kritik i »fædrelænders radiospalte, hvor en kollega til dem i landsforræderi uddelte ros og opmuntring til den lille skare af nu ofte optrædende nulliteter.

Ad mange veje søgte tyskerne gennem besættelsestiden - vejledet af deres danske quislinge - at trænge ind i radioens programmer med deres egne bidrag. De fleste forslag blev afvist ved saglig argumentation og ved fasthed fra statsradiofoniens direktørs side. Det lykkedes at holde de danske nazister ude. I stedet opstod kravet om de såkaldte »forståelsesforedrag« om det kultur Tyskland, der engang havde eksisteret. Borgmester Kaper påtog sig at holde det første. Det var i 1940.

Krav om antikommunistiske foredrag i 1941, da Tyskland kom i krig med Sovjetunionen, blev afvist. Nyere russisk musik blev derimod forbudt, egentlig ville tyskerne kun tillade afdøde russiske komponisters værker. Om engelsk og amerikansk musik stod der stadig strid. Egentlig ville tyskerne helst helt have udryddet amerikansk og engelsk musik. Komisk virkede det derfor, da tyskerne senere indførte dobbeltprogrammer i tiden omkring kl. 18 og for at få folk til at lytte til dem i stedet for til den engelske radio lod spille engelsk og amerikansk

grammofonmusik.

Amerikas indtræden i krigen medførte atter en skærpelse af tyskerenes krav. På et vist tidspunkt så det ud, som om der skulle opstå en afgørende konflikt, idet tyskerne forlangte foredrag udsendt med grove angreb på præsident Roosevelt og Amerika. Statsradiofoniens programudvalg og radiorådet vægrede sig kategorisk ved at være ledelse for en radio, hvor sligt blev udsendt. Efter længere forhandlinger blev foredragene til sidst opgivet.

Under alt dette voksede tyskernes forbitrelse, særlig mod programudvalget og radiorådet. Disse folkevalgte institutioner havde fra første færd været dem en torn i øjet, og udenrigsminister Scavenius var af den opfattelse, at radioen jo også hellere måtte underlægges en ministeriel censur. Dette krav afviste radiorådet og støttedes heri af undervisningsminister Jørgen Jørgensen, under hvis ministerium radioen hørte. Efter regeringsomdannelsen i november 1942 fulgte den nye undervisningsminister Højberg-Christensen ikke i Jørgen Jørgensens fodspor, men parerede ordre fra udenrigsministeren, og der indførtes den ordning, at en repræsentant for udenrigsministeriet og en repræsentant for undervisningsministeriet skulle overvære programudvalgets møder.

Denne nyordning ændrede begribeligvis intet i programudvalgsmedlemmernes opfattelse af nationale problemer.

F. E. Jensen (f. 1891) blev ansat på Telegrafstationen i Fredericia 1908 og avancerede gennem etaten, indtil han blev udnævnt til fuldmægtig i 1926. Allerede fra 1925 havde han deltaget i ledelsen af statsradiofoniens administration og gik efterhånden helt over i dette arbejde. 1928 fuldmægtig, 1931 ekspeditionssekretær, 1933 kommitteret ved driftledelsen og endelig 1937 direktør for statsradiofonien. - I en redegørelse om forholdene under besættelsen, som han fremkom med, da vi atter var frie, sagde han: »Jeg har været en jesuit over for tyskerne. Jeg har løjet for dem. Men jeg synes, det var undskyldeligt - vi skylder dem jo faktisk intet, tværtimod!« Det sidste var ingen overdrivelse!

II

Så kom omsider den 29. august 1943. Radiorådet blev sat ud af funktion, embedsmændene i statsradiofonien fik ordre af den nyudnævnte radiokommissær til at blive på deres poster. Straf efter militærlovene ville ramme den, der øvede modstand eller sabotage over for den virksomhed, han, enerådende udfoldede, fra nu af fra direktørkontoret. Her blev et bronzehoved af Hitler opstillet - vel for

at indgyde den grå-gustne radiokommissær mere mod over for de besøgende, der mødte med større krav end hidtil om tyske propagandaudsendelser; måske havde han også mere mod behov over for de danske radiofolk, der blev tilkaldt, og som havde at udføre kommissærens ordre. Gå deres vej kunne de ikke; de kunne argumentere som forhen og gjorde det næppe mindre generende for ham end tidligere. Han sad jo og vidste usvigelig sikkert, at hans radiopropaganda-maskine kørte komplet tomgang.

Under disse vilkår betragtede radorådet og dets udvalg sig som ikke længere fungerende og dermed indtil videre fritaget for ansvar.

Pressens Radioavis blev på samme måde inddraget under radiokommissærens - hr. Lohmanns - magtfuldkommenhed. Han kaldte radioavisens redaktør til sig og erklærede, at fra nu af skulle radioavisen »helt og fuldstændigt give udtryk for en tysk-venlig opfattelse af begivenhederne, og befolkningen skal have oplysninger om, at krigen - i modsætning til, hvad befolkningen synes at mene - ingenlunde er ved at være forbi til ugunst for Tyskland, men den vil blive langvarig; Tysklands militære stilling er tilfredsstillende. De er pligtig til at yde Deres medvirken til at korrigere de engelske påstande, og det er pålagt mig at gøre Dem opmærksom på undtagelsestilstandens bestemmelser herom«.

En følge af denne erklæring blev, at forretningsudvalget for Pressens Radioavis trådte ud af funktion og fralagde sig ethvert ansvar for den redaktionelle ledelse. Samtidigt udtalte udvalget enstemmigt sin tillid til redaktøren og medarbejderne, der som følge af undtagelsestilstanden var tvungne til at fortsætte deres arbejde.

Det blev efter den 29. august 1943 en svær og bitter tid for alle i Radiohuset, hvis arbejde gav dem et ansvar. Det måtte føles som noget unaturligt for radioens embedsmænd at resignere på den kvalitet, den standard, man helst ville have udsendelserne liggende på, og det kostede adskillig indre kamp - indre kamp både for den enkelte og personerne imellem - men slutningsresultatet måtte blive, at kun en beskeden ramme blev opretholdt. Indholdet gjorde man sig ikke større umage med at forbedre på. Hovedindholdet var jo givet fra tysk side, det måtte helst få lov til at dominere fuldstændigt.

Det var en ære for de danske lyttere, at de havde øre nok for og tilstrækkelig evne til at begribe denne udvikling, der passerede gennem

en lang række skiftende faser. Danskerne i Radiohuset oplevede dog protester og indlæg fra folk - ja, sandelig også fra højtstående embedsmænd og mange andre, der selv krævede at blive erklæret for at være »gode danske« - indlæg, som uden at protestere mod den tåbelige propaganda, tyskerne tvang os til at udsende, gik ind i diskussionen om detaljer i disse programmer. Det ufattelige skete, at sådanne enkelte indsendere med »gode« navne i virkeligheden akcepterede grundmelodien og blot fortsatte den velkendte smålige kritik i et hjørne af det hele.

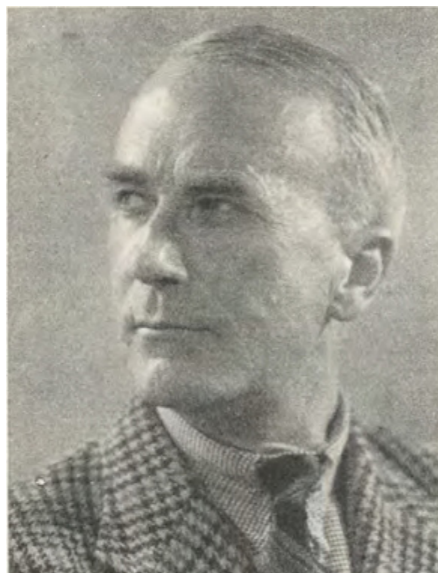
Dette hører med til billedet. Som helhed gjaldt, hvad ovenfor er skrevet om lytternes evne til at forstå situationen. Dette gjaldt også radioavisen. Mange af dens lyttere ringede tid efter anden og tilkendegav, blot med et par fortrolige ord, at de havde »fået fat« på en eller anden særlig betoning, Oplæserne havde kunnet give et ord eller en sætning. Tre smukke færøske trøjer sendtes af lyttere på Færøerne med første skib fra Thorshavn efter befrielsen til radioavisens redaktør og medarbejdere, som en tak for oplæsningen under besættelsen!

Den 19. september 1944 udtømtes de sidste muligheder, Pressens Radioavis havde haft for at tjene danske interesser. S.S. overtog magten, radiokommissæren, der ikke havde evnet at gøre radioavisen til et virksomt propagandaredskab, som kunne opvise resultater, blev sat fra styret af de stærkere kræfter fra Shellhuset. Redaktør og medarbejdere nægtede at udsende politigeneral Panckes skændige erklæring om det tyske overfald på det danske politi og den barbariske deportation af 2000 danske politimænd. Redaktionsstaben og kontorpersonalet nedlagde arbejdet og forlod Radiohuset, i sidste øjeblik før S.S. overtog vagten. Forsøg på at lokke og true redaktionen tilbage til arbejdet mislykkedes. Tyskerne måtte selv tage fat, og ved at undvære de stemmer, lytterne kendte, måtte de finde sig i, at enhver dermed straks blev underrettet om, at hvad der fremtidig udsendtes af nyheder, var skrevet og sagt af quislinge.

Bestyrelsen hilste, da den fik underretning om dette skridt, den tagne beslutning med tilfredshed. Nu var der tilvejebragt helt rene linier. Pressens Radioavis var ophørt at eksistere, den blev afløst af en tysk radioavis, hvis udsendelser blev en fortsat krænkelse af al velanstændighed, og som ved sit indhold og sin tone kun bidrog til at øge befolkningens forbitrelse og had til de tyske undertrykkere.

Radioavisens forsvinden forværrede situationen for statsradiofonien. Karakteren af de tvangsindlagte »forståelsesforedrag« blev også yderligere skærpet. Det blev overmåde vanskeligt at formå danske kunstnere til at optræde, men det gjaldt om, at radioen ikke helt kørte fast. Fra tysk side var det to gange blevet meddelt, at såfremt driftsledelsen i statsradiofonien ikke var i stand til at skaffe kunstnere til at optræde, ville Radiohuset blive lukket og radioapparaterne konfiskeret. Det var det ansvar, direktør F. E. Jensen havde for sig i sine overvejelser. Han havde ret, da han i sin tale til lytterne den 5. maj 1945 pegede på, at en konfiskation af modtagerapparaterne ville have været af skæbnsvanger betydning.

Nordmændene kan tale med om, hvad det betød for dem, at deres radioapparater blev konfiskeret og kun quislingene i Norge måtte høre radio. Efter Norges befrielse har en opgørelse af værdien af de radioapparater, der er blevet fundet, vist, at alene de apparater, som tyskerne ødelagde, efter at de var blevet tvangsafleverede, repræsenterede en værdi af 35 millioner kroner. Desuden blev en mængde apparater under okkupationen taget i brug af de tyske besættelsestropper i Norge, og desforuden blev en del slæbt til Tyskland. Norge stod ved befrielsen ribbet for brugbare radiomodtagere i større antal. I lang tid fremover ville det blive et sværtløst problem for de norske

Blandt de kreaturer, som tyskerne benyttede til deres radiopropaganda, var overretssagfører Einar Krenchel (øverst) og redaktør Axel Høyer (nederst). Den førstnævnte åbnede Statsradiofoniens tyske æra den 12. septbr. 1943 ved et antisabotage foredrag, der skildrede sabotagen som en meningsløshed og sabotørerne som samfundets fjender, alle gode borgeres erklærede modstandere. Han gav både dette og sine mange senere radioindlæg en »dansk« tone, talte bekymret om, hvad landets vel krævede og henviste med Patos til kongens opråb om ro og orden. Gennem hvert ord mærkede man ekkoet af hans gamle radikale førers, Hørups selvpogivende: »Hvad skal det nytte?« Nogen indflydelse på lytterne vandt han selvsagt aldrig. Det samme gjaldt hans staldbroder, redaktør Axel Høyer, der ligesom Krenchel havde en ret tvivlsom fortid - bl.a. var han straffet for bedrageri. I krigens første tid ernærede han sig bl.a. ved at angive nazister og sprænge det i forvejen løse sammenhold mellem de nazistiske grupper. Til radiopropagandør anbefalede han af proprietær Hartel, og da programudvalget havde ophørt med at kunne øve nogen indflydelse, nåede han frem til mikrofonen, livligt applauderet af Harald Bergstedt i »Fædrelandet«. - Efterhånden blev disse to herrer og andre tilsvarende kumpaners agitation så udfordrende, at Statsradiofoniens direktør, F. E. Jensen, den 17. januar 1944 tilskrev radiokommissær Lohmann som flg.: »Efter gennem nogen tid at have iagttaget indholdet af de af radiokommissæren indlagte foredrag af Axel Høyer, Møllerup Thomsen, Arne Hansen, Niels Dorph m.fl. føler jeg mig foranlediget til at udtale, at disse foredrag må betegnes som værende ganske uneutrale og for en stor dels vedkommende af ringe kvalitet. - Jeg er vel vidende om, at radiokommissæren er den eneste ansvarlige for disse udsendelser, og at jeg således ikke kan drages til ansvar herfor; men da de udsendes af Den danske Statsradiofoni uden vedtegning om, at de er beordret af radiokommissæren, eller uden anden særlig kildeangivelse, må jeg nedlægge en protest imod, at disse udsendelser fortsættes. - Jeg må henstille, at udsendelser af denne karakter enten ophører eller i hvert fald forsynes med en sådan kildeangivelse, at det klart fremgår, at det ikke drejer sig om udsendelser, der er iværksat af Den danske Statsradiofoni, og for hvilke statsradiofoniens embedsmænd har ansvaret«. Protesten gav selvfølgelig intet resultat.

lyttere at skaffe erstatning for de apparater, tyskerne således enten røvede eller ødelagde.

Endnu èt: Lytterne i Danmark kunne under hele krigen uforstyrret høre Sveriges Radio, som i det sidste halve år endda udsendte en fri dansk radioavis. Lytterne kunne desuden i store dele af landet aflytte de danske udsendelser fra den engelske radio, om end de tyske støjsendere blev sat kraftigt ind over for de engelske stationer, hvorfra under hele krigen den opmuntring var blevet sendt den danske befolkning, som det havde været svært for den at skulle undvære.

Den retlige udvikling

Af hrs. Leif Gamborg

Retssystemet danner i enhver retsstat samfundets ryggrad. Det repræsenterer generationers erfaringer, og det indebærer den stræben mod den ideelle retstilstand, som må være ethvert civiliseret samfunds mål. En verdenskrig betegner næsten på alle områder et voldsomt tilbageskridt. Den intensivering af de tekniske fremskridt, den repræsenterer, sker på bekostning af kulturværdierne og af det enkelte menneskes frihed og retssikkerhed. Det kan ikke bebrejdes retssystemet, at også dette må indpasses under samfundets almindelige livsvilkår, men det fjerner retsreglerne fra retsideerne. Og det må nødvendigvis være således, at retsreglerne skifter karakter, jo stærkere landet inddrages i krigstilstanden. Danmark har ikke dannet nogen undtagelse herfra.

Retsudviklingen i Danmark er blevet klart præget af de tre perioder, vi gennemlevede under verdenskrigen: Tiden inden besættelsen, den del af krigen, hvor landet var besat af tyske tropper, men dog stadig havde en dansk regering, og endelig den periode, hvor Danmark i

Mon tyskerne begreb noget af indskriften på det gamle rådhus' Frontspiece? Det kunne vel ikke ventes af folk, der kom fra et land, som havde sat lovløshed i højsædet.

hvert fald faktisk befandt sig i krig med besættelsesmagten.

Også ud fra en retlig bedømmelse er den mellemste periode - tiden fra 9. april 1940 til 29. august 1943 - langt den sørgeligste. Fra ansvarlig side søgte man i denne periode gennem en kompromispolitik over for besættelsesmagten at afværge etableringen af tilstande som dem, der hærgede vort norske broderland. Det er vel sandsynligt, at denne politik ud fra en realpolitisk betragtning var rigtig og forsvarlig, men dens nødvendige konsekvens var udformningen af en række retsregler, som betød en fornægtelse af de principper, som var vort folks dyreste eje. Det skal ikke her kritiseres, at disse retsregler blev givet. Men det må erkendes, at også for retssystemet betød denne periode en ydmygelse, som det vil tage år at forvinde. Virkningen af indgrebene i retsreglerne forøgedes ved en række regeringsudtalelser, som man fandt det hensigtsmæssigt at fremsætte, og som nu danner den mørke baggrund for opgøret med de danske, der har syndet mod nationens uskrevne love. Det er for en retlig betragtning yderst beklageligt, at en række handlinger, der under besættelsen legaliseredes af den danske regering og rigsdag, nu belægges med strenge straffe. De handlinger, der nu straffes, kan ikke forsvares. Men det er i strid med rettens inderste væsen, at et medlem af det danske samfund kan sættes årelangt i fængsel, fordi han begik handlinger, som var godkendt af love, der netop udsendtes med dette formål, og som støttedes ved, at medlemmerne af landets regering opfordrede deres medborgere til at begå handlingerne. Det er et rimeligt krav, at enhver inden for et samfund er i besiddelse af et almindeligt sundt retsinstinkt, som vejleder med hensyn til, hvad samfundet kan tolerere. Men det synes ikke urimeligt, at mindre udviklede individer nu føler sig fortørnede over, at man på grænseområderne drages til ansvar for handlinger, der i årevis udførtes under det officielle Danmarks formålsbestemte bifald. Og det vil medføre, at det danske samfund i en årrække belemres med en mængde mennesker, der vil føle sig uretfærdigt dømt.

Når derfor besættelsens retlige status skal gøres op, er det nødvendigt også at kaste et blik på den reaktion, der skabtes af befrielsen, og som på en række områder kaster et skarpt Lys over det, der skete, da landet endnu var besat.

II

Medens man endnu omkring midten af august 1939 kunne beskæftige sig med de sædvanlige fredelige opgaver som flytning af amtskommunale grænser, Forlængelse af telefonkoncessioner og afgifter ved slagtning af svin, sporedes i månedens sidste uge den krise, der trak op over Europa. Den 24. august 1939 udstedtes der udførselsforbud for foderstoffer, metaller og en række andre livsvigtige varer, og den 26. og 28. august kom udførselsforbudene for korn, kaffe, te, garner og mange andre af de varer, landet har måttet savne i årene, der kom. Den 28. august udsendtes også bekendtgørelsen om møde af hjælpe-mandskab til deltagelse i udførelse af foranstaltninger til beskyttelse af civilbefolkningen mod følgerne af luftangreb og tre dage senere en bekendtgørelse om mørklægningsforanstaltninger. Det hele stod endnu på forberedelsernes stadium, og bestemmelserne druknede i den altopslugende interesse for udviklingen uden for Danmark.

Den 1. september rykkede tyskerne ind i Polen. Krigen var en kendsgerning. Skønt Danmark under den første verdenskrig havde kunnet holde sig uden for stormagternes opgør, havde krigssituationen, de vanskelige tilførselsforhold og en række andre følger af en storkrig ført til et kompleks af love og overordentlige bekendtgørelser, der medførte en række indgreb i samfundslivet, og som under krigen bestod deres prøve. I tiden mellem de to krige var denne udvikling fortsat, og staten havde både på personlige og økonomiske områder forøget sin indflydelse over for den enkelte. Borgerne var efterhånden således tilvænnet denne retstilstand, at det ikke fra nogen side kunne møde kritik, da regeringen øste af det fond, man havde fra krigsudbruddet i 1914, og som skulle sætte landet i stand til at møde de vanskeligheder, der uundgåeligt måtte følge i krigens spor. I dagene efter den 1. september fulgte en række bestemmelser, der skulle indordne landet under krigens vilkår. Krigsforsikringen af danske skibe sattes i kraft, indskyderne i banker og sparekasser blev begrænset i deres ret til udtræk, yderligere udførselsforbud så dagens lys, og den 2. september vedtoges loven om ekstraordinære foranstaltninger til landets forsyning med nødvendige varer. Loven var en bemyndigelseslov for handelsministeren, som fik beføjelse til midlertidigt at træffe forbrugsbegrænsende forholdsregler (rationeringer) og foranstaltninger til sikring af hensigtsmæssig fordeling af landets varebeholdning samt til fornøden regulering af varepriserne.

Det vil ses, at der ved denne lov lægges en overordentlig effektiv magt over fra rigsdagen til administrationen, idet loven muliggør de mest vidtgående indgreb i forbruget, varefordelingen og prisdannelsen. Det er principielt beklageligt, at disse vigtige områder inden for samfundslivet, omend blot midlertidigt, undrages lovgivningsmagten, men det kan formentlig ikke bestrides, at bemyndigelseslovene er et nødvendigt led i kriselovgivningen, og deres grundlovsmæssige berettigelse kan efter den i Danmark stedfundne retsudvikling ikke længere drages i tvivl. Allerede dagen efter anvendtes bemyndigelsen blandt andet til udsendelsen af forbudet mod hamstring, idet privates opkøb af varer i større kvanta end til normalt forbrug blev forbudt. Denne ikke særligt klare bestemmelse gav anledning til en række sager mod overtrædere af forbudet, men straffebestemmelsen i forbindelse med bladenes offentlige udhængning af synderne virkede dog som et heldigt korrektiv til en alt for energisk sikring af den enkeltes tarv. Havde man dengang regnet med den systematiske udplyndring af de danske lagre, som vi senere blev genstand for fra tysk side, kan det ikke nægtes, at det ville have været meget bedre, om lagrene havde været fordelt hos private; men selvfølgelig rummer hamstring en alvorlig risiko for fordeling af de mindrebemidlede, og de demokratiske samfundsprogrammer tør vel ikke regne med næstekærligheden som en omsætningsregulerende faktor. Det bør dog nævnes, at man i Sverige gik den vej at opfordre folk til at samle flest muligt af de samfundsvigtige varer i de enkelte husstande. At man samtidig med hamstringsforbudet udsendte et forbud mod en udnyttelse af situationen til vareåger, vil sikkert af alle findes naturligt.

I virkeligheden havde vi herefter - i dagene umiddelbart efter krigens udbrud - det økonomiske grundlag, der skulle føre os gennem krigstidens fordelings- og prisvanskeligheder, men også i de følgende dage strømmede love og anordninger ud fra regeringens og rigsdagens værksted. Nævneværdig er en bekendtgørelse af 2. september, der under straf efter lov nr. 149 af 2. august 1914 forbyder danske undersåtter i nogen som helst egenskab at tage tjeneste i de krigsførende magters regeringsskibe. Det er altså en straffebestemmelse udsendt ved udbruddet af den første verdenskrig, der nu direkte bringes i anvendelse. Noget tilsvarende gælder et cirkulære, der den 16. september 1939 - omtrent på 25 års jubilæumsdagen - af statsministeriet blev udsendt til

den danske presse. Den 15. september 1914 var der til pressen udsendt et fortroligt cirkulære om de hensyn, som Danmarks neutrale stilling forpligtede pressen til at iagttage. I 1914 blev dette cirkulære udfærdiget efter forhandlinger mellem regeringen og pressen, og der pålagdes denne en række i sig selv naturlige begrænsninger, hvorunder dog også en for en radikal regering særdeles bekvem bestemmelse om, at man ikke måtte gøre sig til »talsmand for krav om militære forholdsregler, hvis betimelighed det må være de ansvarlige myndigheders sag at bedømme«! Cirkulæret pålagde i øvrigt pressen at iagttage den største forsigtighed i omtalen af de magtgrupper, der stod over for hinanden. I 1939 ses der ikke at have fundet nogen forudgående forhandling sted med den danske presse, men det gamle cirkulære blev genoptrykt og forsynet med en tilføjelse gående ud på, at »under de nuværende forhold gør ganske tilsvarende hensyn sig gældende som i 1914, tilmed i skærpet grad på grund af dels den voldsomhed, hvormed propagandaen benyttes som direkte våben i krigsførelsen, dels den ændring i krigsformerne, som luftvåbenets udvikling har medført«. Senere tilføjes det, at »statsministeriet må da til den samlede presse gentage og forny de i 1914 til pressen fremsatte krav og gjorde henstillinger«. Cirkulæret betegner ikke i almindelig forstand indførelse af censur og indeholdt ikke krav om nogen forhåndsgodkendelse af artikler, der tangerede de i cirkulæret nævnte emner; men det fastslog, at man i alle tvivlstilfælde burde henvende sig til udenrigsministeriets pressebureau, og det fremhævede, at hvis regeringen ikke på dette grundlag kunne hindre fremkomsten af skadelige meddelelser og udtalelser, kunne det blive nødvendigt at udstede forbud, hvis overtrædelse da vilde medføre strafansvar.

Faktisk var naturligvis fra krigens udbrud den hævdvundne ytringsfrihed i presse, radio og teater blevet begrænset, medens befolkningen stadig kunne udnytte den grundlovssikrede møde- og forsamlingsfrihed til fremsættelse af sine synspunkter også på national og international politik.

Den 15. september 1939 udsendtes det kgl. åbne brev, hvorved rigsdagen indkaldtes til møde den 3. oktober. Inden rigsdagen endnu var sammentrædt, udsendtes den 21. september en midlertidig lov om borgernes pligt til at stille deres faste ejendom, løsøre m.v. til rådighed for myndighederne ved beskyttelse af civilbefolkningen mod følgerne af

luftangreb, men loven opfyldte grundlovens krav om, at en ejendomsafståelse kun kunne kræves mod fuldstændig erstatning. Også denne lov fulgte bemyndigelsesprincippet, idet man overlod indenrigsministeren at fastsætte de nærmere regler for ejendomsoverdragelserne.

Den 4. oktober kom den første rationeringsbestemmelse - rationeringen af sukker. I øvrigt kom rigsdagen i den resterende del af året til at beskæftige sig med en række betydende indgreb i erhvervslivet: regulering af svineproduktionen, smørordningen og kornordningen.

De første 4 måneder af krigen bragte således ingen indgreb i vort retssystem, der ikke var en direkte følge af den krig, der rasede uden for vore grænser. De bestemmelser, der greb ind i ytringsfriheden, og de, der regulerede de økonomiske forhold i vort samfund, var alle af en sådan beskaffenhed, at de - uanset de ulemper, de skabte for den enkelte, - måtte accepteres som et nødvendigt onde i en for landets styre vanskelig tid. Og det kan på ingen måde hævdes, at der skete nogen virkelig ændring i de linier, der hidtil havde været fulgt i vort retssystem. I virkeligheden gælder ganske det samme for den del af 1940, der ligger forud for besættelsen af Danmark. Men tiden var blevet anvendt til en fastlæggelse af det grundlag, der skulle føre Danmark gennem krigens år.

III

Folketinget havde den 19. januar 1940 bekræftet Danmarks ønske om at forblive neutralt. Yderligere var Danmarks retlige stilling sikret ved en ikke-angrebspagt med Tyskland. Folketinget havde i tilslutning til sin neutralitetserklæring understreget, at vor neutralitet om fornødent ville blive forsvaret med våbenmagt. Da de tyske tropper derfor den 9. april om morgenen overskred den danske grænse og blev mødt med væbnet modstand, indtrådte der krigstilstand mellem de to lande. Konsekvensen heraf ville være, at en meget væsentlig del af den danske lovgivning ville blive sat ud af funktion, men som bekendt kapitulerede regeringen efter få timers kamp. Samtidig med indmarchen tilstillede den tyske minister i Danmark v. Renthe-Fink den danske regering et memorandum, der ikke blev offentliggjort, og hvori der blandt andet stod:

»In dem Geiste der seit jeher bestehenden guten deutsch-dänischen Beziehungen erklärt die Reichsregierung der Königlichen Dänischen

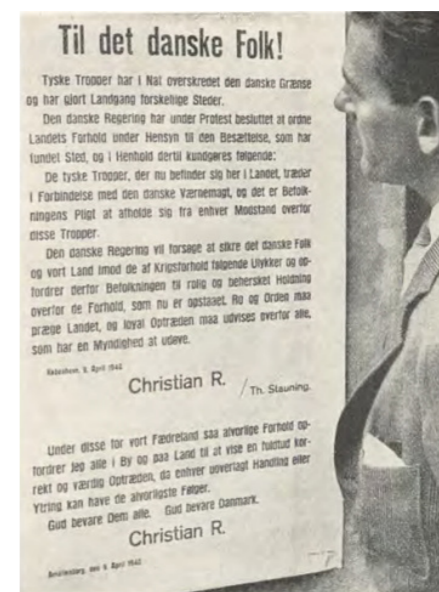
Regierung, dass Deutschland nicht die Absicht hat, durch ihre Massnahmen die territoriale Integrität und politische Unabhängigkeit des Königreiches Dänemark jetzt oder in der Zukunft anzutasten«.

Ganske tilsvarende løfter blev afgivet i det »Oprop«, som fra tyske flyvemaskiner nedkastedes over hele landet, og hvis man derfor havde kunnet stole på de fra tysk side afgivne løfter, skulle Danmark kunne leve sit liv videre uafhængigt af tyske indgreb i sit retssystem. Der var sikkert ikke mange danske, der nærrede denne illusion, og i hvert fald sørgede tyskerne for, at ingen beholdt den.

Den første regeringshandling efter Danmarks kapitulation blev, som naturligt er, kongens henvendelse til det danske folk, der indrykkedes i Lovtidende den 9. april 1940 og publiceredes i radioen, bladene og ved opslag. Kongens budskab opfordrede blot befolkningen til at vise en fuldt ud korrekt og værdig optræden, »da enhver uoverlagt handling eller ytring kan have de alvorligste følger«, og sluttede med de smukke ord: »Gud bevare Dem alle. Gud bevare Danmark«. I yilslutning hertil udsendtes en yderligere erklæring, underskrevet af kongen, men kontrasigneret af statsministeren. Også denne erklæring var en opfordring til en rolig og behersket holdning og en loyal optræden

over for alle, som havde en myndighed at udøve.

Det falder uden for nærværende fremstilling at belyse de stats- og folkeretlige konsekvenser af besættelsen. Der skal derfor her alene peges på, at der ikke ved de officielle erklæringer, udstedt i anledning af besættelsen skete nogen ændring i den civile og kriminelle retstilstand, der tværtimod efter de tyske tilsagn skulle bevares uforandret. Alligevel har det sin betydning at slå fast, at besættelsen var et klart retsbrud fra tysk side. Ingen dansk statsborger kunne være i tvivl om, at der forelå en voldsakt mod Dan-

Sådan stod vi den 9. april og så på opslagene med »Kongens Bud«. »Under disse for vort fædreland så alvorlige forhold« - »fuldt ud korrekt og værdig optræden« - - »Gud bevare Dem alle« - »Gud bevare Danmark«. Vi læste det om og om igen. Var det virkelig os det gjaldt? Var det ikke kun en ond drøm, vi havde? Årene viste, at det ikke var nogen ond drøm. Det var en ond virkelighed, vi skulle igennem - på en korrekt, men også på en værdig måde!

mark, og enhver måtte føle, at vi stod over for en fjendtlig magt, der alene i kraft af sin overmagt kunne påtvinge vort land sin vilje. Da man senere efter befrielsen gav en straffelov med tilbagevirkende kraft, kunne man med rette henvise til denne kendsgerning og til det umoralske i, at danske statsborgere havde foretaget handlinger, der alene kunne udføres, fordi vi ikke var herrer i vort eget hus.

Uanset det principielle tilsagn, der blev afgivet fra tysk side om vor politiske integritet, var det en selvfølge, at vi måtte gennemføre en række bestemmelser, der var en direkte følge af det militære formål, man fra tysk side havde angivet for besættelsen, nemlig at sikre freden i Norden mod ethvert engelsk-fransk angreb. Der blev øjeblikkeligt gennemført mørkelægning, og den 12. april udsendte justitsministeriet et cirkulære til politimestrene om forbud mod afholdelse af offentlige møder. Efter Grundlovens § 86 har borgerne ret til at samle sig ubevæbnede. Forsamlinger under åben himmel kan dog forbydes, når der af dem kan befrygtes fare for den offentlige fred. Imidlertid udtaler cirkulæret, at »under den nuværende for landet ganske særlige situation må det af regeringen anses for berettiget at udstede forbud mod afholdelse af offentlige møder, uanset at disse ikke afholdes under åben himmel«. Det virker ganske ejendommeligt at se en justitsministeriel

meddelelse til embedsmændene anvende vendingen, at det af regeringen må anses for berettiget at udstede forbudet. Berettigelsen søges i et nødretssynspunkt, der hjemler muligheden for et ellers uberettiget Indgreb i bestående retsgoder for derved at afværge større skader. Dette synspunkt er almindelig anerkendt, og forbudet blev da også ud fra nødretsprincippet godkendt af vore domstole allerede i august 1940. Gennemførelsen af en grundlovsændring på dette punkt var med de vanskelige ændringsregler, der gælder for vor grundlov, praktisk umulig, og hertil kommer, at

Og lidt senere på dagen gik politiet rundt i gaderne med nye opslag, som blev klæbet op. Nu gjaldt det mørklægningen af landet. Vore befriere måtte ikke kunne finde os, fordi vore »beskyttere« skulle kunne gemme sig iblandt os. Og mørket faldt - over land og folk, over os. Der gik måneder og år, inden lysningen kom, og man i befrielsesrusen kunne storme ud på gaderne for at brænde alt mørklægningspapiret i store glædesbål!

det for retstilstanden er langt bedre at bevare grundlovsreglen intakt, selv om den midlertidigt suspenderes under de unormale forhold. Cirkulæret indeholdt i øvrigt ud over mødeforbudet forbud mod offentlige optog og demonstrationer af enhver art og mod enhver form for sammenstimling.

Den omstændighed, at der nu fandtes fremmede tropper i landet, måtte nødvendigvis også føre til udsendelsen af nye lovbestemmelser, ligesom der måtte etableres kontakttled mellem de fremmede myndigheder her i landet og de danske. Det første skridt hertil var oprettelsen af et statsadvokatur for særlige anliggender. Denne institution skulle sikre samarbejdet mellem dansk politi og tysk militær »i bestræbelsen for at modvirke spionage, sabotage og nedbrydende virksomhed (Zersetzung) over for de tyske besættelsestropper«. Her møder man første gang begrebet »Zersetzung«, der i sig selv er yderst udflydende og senere fra tysk side blev udnyttet kraftigt for at ramme danske, der kæmpede for at bevare befolkningens tro på en lysere national fremtid og for at vække den modstandsvilje i befolkningen, der skulle danne grundlaget for den aktive modstandskamp mod vore fjender. Oprettelsen af statsadvokaturet for særlige anliggender blev bekendtgjort ved et cirkulære fra justitsministeriet af 15. april 1940, og det udtales heri, at oprettelsen var sket efter forhandlinger mellem udenrigsministeriet, den tyske gesandt og tyske militærmyndigheder. Der havde under forhandlingerne været enighed om, »at bekæmpelsen af de nævnte forbrydelser skulle ske ved samarbejde mellem det danske politi og det tyske militær, men således at selve den politimæssige undersøgelse og eventuel anholdelse og fængsling skulle foretages af danske politimyndigheder, og at eventuelle anholdte og fængslede skulle hensættes i danske fængsler«. Det var for retstilstanden i Danmark af den største betydning, at forfølgelsen af disse sager lå i hænderne på danske embedsmænd, og så længe denne tilstand kunne bevares, kunne man påregne bevarelsen af en relativ sikkerhed for borgerne.

Den yderst utaknemmelige stilling som statsadvokat for særlige anliggender blev overdraget statsadvokaten for København, Harald Petersen, der - ligesom i øvrigt sine efterfølgere - udøvede sit hverv under den størst mulige hensyntagen til danske interesser. Der øvedes fra tysk side et stadigt stigende pres på embedet, der kulminerede i kravet om fjernelse af en statsadvokat, der efter tysk opfattelse havde fore-

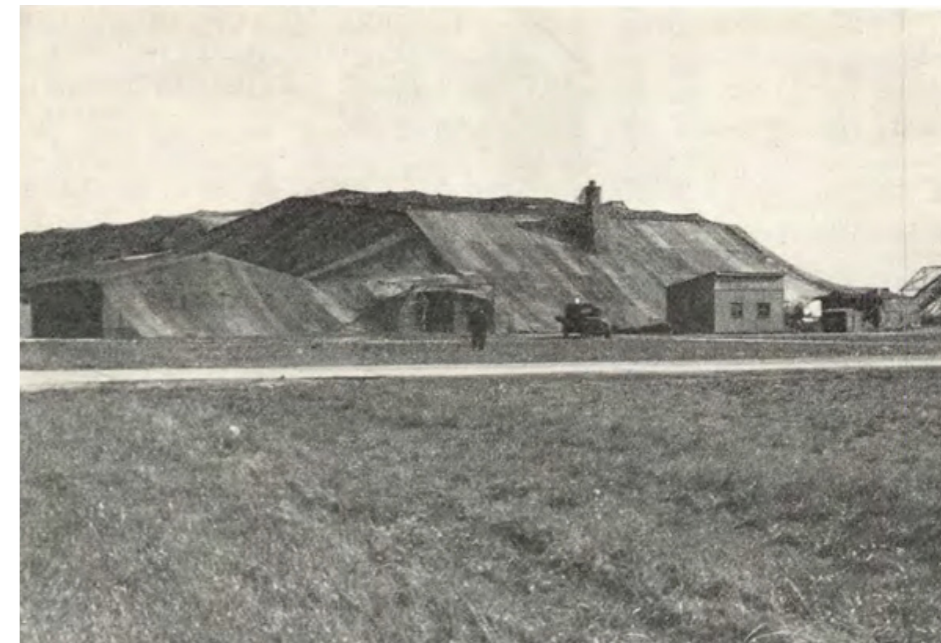
taget varetagelsen af de danske interesser for effektivt. I konsekvens af disse sager hos et enkelt organ inden for anklagemyndigheden oprettedes der også en særlig afdeling inden for Københavns Byret, der i særlig grad skulle pådømme sagerne. Ved anke, der endnu skete til Landsretten, fungerede derimod dennes almindelige afdelinger. Samtidig udnævnte tyskerne nogle forbindelsesorganer, der skulle holde kontakt med de danske administrative myndigheder, navnlig amtmænd og borgmestre.

Den 23. april 1940 indførtes censur med post-, telegram- og telefontrafikken med udlandet. Denne foranstaltning var en konsekvens af punkt 10 i kapitulationsaftalen af 9. april 1940.

Mørklægningen, der indførtes straks efter besættelsen, viste sig hurtigt at have en uheldig indflydelse på kriminaliteten, idet de asociale individer udnyttede den forbedring af deres arbejdsvilkår, som mørklægningen skabte. Støttet af den almindelige stemning i befolkningen vedtog rigsdagen derfor den 1. maj skærpet straf for en række forbrydelser, der var begået »under sådanne omstændigheder, at forbrydelsens udførelse er blevet lettet eller dens farlighed forøget ved en af myndighederne iværksat eller en faktisk foreliggende mørklægning eller ved en under luftangreb eller som følge af fare for luftangreb bestående tilstand«. Straffene blev i disse tilfælde fordoblet, og betingede domme kunne ikke anvendes. Samtidig bemyndigedes justitsministeren til over hele landet at træffe politimæssige foranstaltninger til sikring af den offentlige orden, fred og sikkerhed. Denne bemyndigelse anvendtes til udstedelse af en række bekendtgørelser, som var gældende under hele besættelsen, men ophævedes den 7. maj 1945. Den mest kendte er sikkert bestemmelsen om anvendelse af hæftestraf på folk, der færdedes på gaden i for løftet stemning, en bestemmelse, der formedes som et krav fra anklagemyndighedens side over for domstolene, som i deres praksis bøjede sig for kravet.

Tyskerne havde nu i løbet af april måned sat sig til rette her i landet, og kravene fra værnemagtens side til den danske regering satte stadigt stærkere spor i de retsregler, der udfærdigedes af regering og rigsdag. Den 1. maj kom forbudet mod fotografering og afbildning af den tyske værnemagts anlæg m.v. og den 6. maj en række begrænsninger i pressefriheden. Herefter måtte der angående krigsmæssige begivenheder, der fandt sted inden for dansk område, kun bringes meddelelser, der

Vist var det strengt forbudt at fotografere tyske militæranlæg, men var ikke netop et tysk forbud den indirekte opfordring til at gøre, hvad man ikke måtte? Her havde fjenden camoufleret administrationsbygningen. Ude i Kastrup Lufthavn. Netop derfor måtte vi forevige dette kunstige »bjerglandskab«, der ikke formåede at narre nogen engelsk flyver!

enten var udsendt gennem Ritzaus Bureau, eller som forud var godkendt af Udenrigsministeriets Pressebureau. Det samme gjaldt omtalen af trafikale forstyrrelser. Intet stof måtte bringes på grundlag af aflytning af udenlandsk radio. Med disse bestemmelser, der på en række områder krævede forud indhentet godkendelse fra myndighederne, og hvor Udenrigsministeriets Pressebureau forbeholdt sig i påkommende tilfælde at gøre det til en betingelse for offentliggørelsen, »at denne sker med en bestemt ordlyd, som ikke kan fraviges eller gøres til genstand for omskrivninger«, havde vi altså på ny fået en egentlig censur for den danske presse. I Grundlovens § 84 bestemmes det, at »enhver er berettiget til på tryk at offentliggøre sine tanker, dog under ansvar for domstolene. Censur og andre forebyggende forholdsregler kan ingen sinde på ny indføres«. På ny var en af de frihedsrettigheder, som grundloven havde skænket os, veget for de tyske bajonetter, og bladene bøjede sig for kravet. Men samtidig var vejen banet for de tvangsindlagte artikler, som i den senere del af besættelsestiden forpestede tilværelsen for avislæserne, selv om bladene gjorde alt, hvad der stod i deres magt for at modarbejde betydningen af artiklerne.

Også på andre områder følte man virkningen af det tyske tryk. Han-

del med samt tilvirkning og besiddelse af våben blev gjort afhængig af en tilladelse fra justitsministeriet, og bestemmelser udfærdigedes om den tyske udnyttelse af den danske produktionskapacitet og den arbejdsindsats, der kunne præsteres af den danske arbejderstand.

På det industrielle område fastholdtes på dette tidspunkt, at ingen leverancer kunne ske til den tyske hærledelse, uden at der forud var truffet aftale herom mellem den danske og den tyske regering, og med hensyn til eksport til Tyskland gjaldt det som hidtil, at den pågældende eksport skulle være aftalt i handelsaftalerne. I øvrigt skal det senere nærmere fremhæves, at det under hele besættelsesperioden har været reglen, at der ikke kunde eksporteres varer til Tyskland, uden at de danske myndigheder i hvert enkelt tilfælde meddelte tilladelse dertil.

Da der i maj 1940 forhandlede om levering af tyske kul til Danmark, blev der fra tysk side peget på »det formålstjenlige i, at der gives danske arbejdere mulighed for i et vist omfang at få arbejde i Tyskland for på denne måde at bidrage til at frigøre den til fremskaffelsen af kullene nødvendige tyske arbejdskraft«. I en meddelelse fra Statens Udvandringskontor af 24. maj 1940 oplystes det, at der kunne skaffes beskæftigelse for både faglærte og ufaglærte arbejdere, og specielt fremhævedes maskinarbejdere, tømrere, murere, stensættere, bagere, slagtere, håndlangere samt jord- og betonarbejdere. Der skulle arbejdes 60 timer ugentlig med en timeløn fra 57 pfennig til 1 Mark. Gifte arbejdere fik et forsørgertillæg på 1,00 til 1,50 mark pr. dag. Gifte arbejdere kunne sende 80 mark hjem pr. måned, ugifte 30 mark. Det lykkedes efterhånden at få et meget betydeligt antal danske arbejdere til Tyskland, og senere udvidedes denne udnyttelse af dansk arbejdskraft gennem anvendelse af danske arbejdere til tyske militære formål her i landet, for eksempel anlæggelse af flyvepladser og andre militære anlæg. Det er uomtvisteligt, at den tyske krigsproduktion på afgørende måde blev opretholdt ved hjælp af udenlandsk arbejdskraft, og hertil har altså den danske arbejderstand også ydet sit betydelige bidrag. Man må retfærdigvis erkende, at en del af dem, der lod sig lokke, var mennesker, der ikke kunne finde beskæftigelse her i landet; men en stor del var arbejdere, der forlod godt og vellønnet arbejde for at få del i det guld, der flød på de tyske arbejdspladser. Ved det tillæg til straffeloven, som rigsdagen vedtog den 1. juni 1945, og som tilsigter at gøre regnskabet op med dem, der under besættelsen gik fjendens ærinde, er det ud-

Sådan angledes der efter danske arbejdere til Tyskland.

BYGNINGSHAANDVÆRKERE

Murere, Tømrere, Betonarbejdere og Murarbejdsmænd søges på gode Betingelser.

til Stor-Berlin

Desuden kan

**Diplomingeniører af alle Faggrupper,
Konstruktører,
Teknikere,
Tekniske Tegnere (mdl. og kvdl.).**

få Stillinger til gode Gager.

Tyske Arbejdsanvisningskontorer i

København: Vesterport 180-189.	Aalborg: Ryegade 2, 1.	Åbenrå: Skibbrogade 7.
Aarhus: Nyhavnsgade 11.		og ambulante Kontorer i Provinsen.
Odense: Overgade 45, 1.		

trykkeligt fastsat, at kun den, der på anden måde end ved »almindeligt civilt lønarbejde« har ydet besættelsesmagten eller de med denne samarbejdende organisationer eller personer bistand ved råd eller dåd, kan straffes efter lovens regler. Herefter synes det at være hensigten, at både de, der tog arbejde i Tyskland, og de, der tog det højtlønnede arbejde for tyskerne her i landet, skal være straffri. Når dette sammenholdes med lovens øvrige regler, synes det vanskeligt at finde det princip, der har ført til straffriheden, medmindre man vil anerkende reglen om, at fanden hytter sig og sine, som et fastslået demokratisk retsprincip. I loven af 28. august 1945, der fremtræder som et tillæg til tillægsloven af 1. juni 1945, og som betegner sig som værnemagerloven, bestemmes det i § 2, at den, som på utilbørlig måde har samarbejdet med besættelsesmagten i erhvervsmæssig henseende, straffes med fængsel indtil 4 år, og denne bestemmelse gælder, selv om samarbejdet ikke har fundet sted direkte med besættelsesmagten, men gennem en eller flere enkeltpersoner eller virksomheder som mellemlid; men betydningen af denne bestemmelse svækkes på afgørende måde i lovens § 2, hvori det som betingelse for straf kræves, at den pågældende har haft en ledende stilling eller en væsentlig økonomisk interesse i vedkommende virksomhed. Modstandsbevægelsens krav om udrensning til bunds synes

Det synes indlysende, at i alle tilfælde, hvor arbejderne er udført efter direkte anmodning fra regeringen, må forholdet være straffrit. Men det synes også at være en naturlig konsekvens, at der ikke kan finde nogen generel konfiskation sted af de formuer, der er skabt på denne måde. De krav, man møder herom, beror på en tilsidesættelse af rettigheder, som det danske samfund ikke er interesseret i at krænke, medmindre man ønsker at nedbryde vort almindelige økonomiske system.

Ved det første straffelovstillæg, der kom efter kapitulationen, blev den afgørende vægt lagt på, om den pågældende entreprenør ved påberåbelse af medlemskab af tyskvenlig organisation eller af egen nationale eller politiske indstilling, ved særligt anstødeligt initiativ eller på lignende utilbørlig måde havde skaffet sig arbejdet. I modsat fald var forholdet straffrit. Hvis denne bestemmelse følges loyalt efter sin ordlyd, vil den overvejende del af dem, der har udført entreprenørarbejder for tyskerne, være straffri. Hvorledes denne bestemmelse vil virke i domstolens praksis, er det endnu ikke muligt at dømme om, men ved de foreløbige afgørelser, der er truffet angående fængslinger efter den citerede lovbestemmelse (straffelovstillæg I § 15), er domstolene gået meget vidt, til dels vel under et kraftigt tryk fra pressens side. Ved straffelovstillæg II af 28. august 1945 er det strafbare område noget udvidet, idet strafbarheden dog er knyttet til betingelser, der er forlenet med den juridiske uklarhed, der er en nødvendig eller i hvert fald naturlig følge af en svag regerings kompromispolitik. Også her vil domstolens praksis i den kommende tid derfor blive afgørende for den retlige bedømmelse.

Hvis man forsøger uden fanatisme at bedømme forholdet nu, hvor det hele er overstået, synes følgende at måtte slås fast: Folkestemningens reaktion over for udførelsen af disse arbejder var udtryk for et sundt og rigtigt instinkt. Når landet er besat af en fjende, bør enhver dansk afholde sig fra under nogen form at yde fjenden bistand, og det er både moralsk og juridisk forkasteligt at handle imod denne regel. Men afgørende for den efterfølgende retlige behandling må være, at arbejderne blev igangsat ikke blot med tilladelse af, men direkte efter opfordring af landets ansvarlige regering, der også i hvert fald de facto havde rigsdagens tilslutning hertil. Dette moment har også fundet udtryk i straffelovstillægget, der i sin første paragraf erklærer handlinger straffri, der er foretaget inden den 29. august 1943, »såfremt gernings-

manden handlede i henhold til lov eller ordre eller anvisning, givet af lovlige dansk myndighed inden for dennes myndighedsområde«. Straffriheden er da en konsekvens af den holdning, det officielle Danmark indtog over for besættelsesmagten.

Ser man herefter tilbage på stillingen i Danmark efter de første 3 måneders besættelse, må man fastslå, at retssystemet stort set var intakt, dog således at der var udfærdiget en del lovbestemmelser som følge af direkte krav fra tysk side, men også som følge af de forhold, der var skabt af den militære besættelse. Enkelte af disse lovbestemmelser var som påvist i strid med gældende grundlovsregler. Afgørende betydning for hele retsplejen på de kriminelle sagers område var det naturligvis, at det danske politi stadig var i fuld funktion, og at danske statsborgere i hvert fald normalt fik deres sager undersøgt og behandlet af det danske politi.

Domstolene havde bevaret deres uafhængighed, og danskerne kunne også i kriminelle sager regne med at få deres sager pådømt ved danske domstole. Helt undtagelsesfrit gjaldt dette dog ikke, idet f.eks. allerede den 1. juni 1940 en ung dansker, der havde øvet sabotage mod tysk materiel, var blevet idømt 6 års fængsel ved en tysk krigsret. Det må formentlig erkendes, at sådanne enkelte undtagelser ikke er af afgørende betydning for selve retstilstanden, navnlig når undtagelserne som i det nævnte tilfælde skyldes direkte angreb mod tysk militær ejendom.

Pressen, radioen og teatrene var under censur, og erhvervslivet udnyttedes i stigende grad til støtte for forsyningen af den tyske hjemmefront og til dels også til støtte af den tyske krigsindustri. Den personlige frihed for den enkelte var reduceret, og politisk var Danmark placeret i en dårlig stilling ved, at tyskerne havde gennemtvunget vor udtræden af Folkeforbundet. Alligevel betegnede denne periode kun forspillet til det, der skulle ramme os i de følgende år.

V

Det er uomtvisteligt, at den første reaktion hos befolkningen efter besættelsen var en lammelse. Selv om vi delvis havde været forberedt på, at den kunne komme, virkede selve realisationen af den som et chok. Men efter de første måneder begyndte der at vågne en modstandsvilje hos en kreds af stærkt nationaltsindede danske, og langsomt begyndte

disse at tage kampen op mod overmagten. Det gik, som naturligt er, på den måde, at først enkelte mænd, dernæst mindre kredse, med forsigtighed søgte at skabe en forøget interesse for de nationale værdier og først og fremmest for Danmarks frihed og selvstændighed. Forsigtigheden blev efterhånden mindre, og de kredse, der arbejdede med disse tanker, større, og det kunne derfor ikke undgås, at der fremkom ytringer, der var ubehagelige for tyskerne, og som også kunne virke generende for den politik, regeringen fulgte. Det varede ikke længe, inden dette satte sig spor i lovgivningen. Den 22. juli 1940 udsendtes en lov, der fremtrådte som et midlertidigt tillæg til straffeloven. Lovens midlertidige karakter blev yderligere understreget derved, at den kunne ophæves ved kongelig anordning. Dette er et i dansk lovgivning yderst sjældent forekommende fænomen, idet det selvfølgelig normalt må være således, at en lov, der gives af kongen og rigsdagen i forening, også kun vil kunne ophæves ved beslutning af de samme myndigheder. Loven skulle dernæst efter sit indhold kun gælde til udgangen af 1941, men blev i øvrigt senere forlænget og først ophævet efter besættelsens ophør ved en kongelig anordning af 7. juni 1945, en anordning der bortfejede en lang række af de lovbestemmelser, der havde plaget befolkningen under besættelsen. Loven bestemte, at den, der ved

Den 9. oktober 1940, dagen før »Stormen« blev forbudt, indeholdt bladet bl.a. hosstående artikel, der ikke adskilte sig fra talrige foregående, men som blev dråben, der fik bægeret til at flyde over. Den slags skamløse angivelser af jødiske landsmænd, forbundet med en geme optevling af deres familierelationer havde gennem år været »Stormen«s specialitet.

mand, der idømte bladet en bøde, inden Pressenævnet endnu var ned-sat. »Århuus Stiftstidende« havde æren af at være det første blad, der blev dømt for overtrædelse af loven, men den balancekunst, vore dag-blade udfoldede for stadig at skrive så tæt til stregen som overhovedet muligt, bevirkede naturligvis, at også andre blade efterhånden nu og da passerede den farlige linie og derfor blev idømt bøder for overtræ-delse af lovbestemmelserne. I enkelte tilfælde fik overtrædelsen også konsekvenser for den ansvarlige redaktør personligt, idet denne måtte forlade sin stilling efter tysk krav, uden at dette dog kan siges at være en direkte konsekvens af loven af 22. juni 1940.

Allerede den 31. juli udsendte justitsministeriet til politimestrene en cirkulærskrivelse, der nærmere udformede lovens bestemmelser i forhold til såvel dagspressen som ikke-periodiske skrifter.

Ved Københavns Byret er der under besættelsen sket 98 domfældel-ser efter denne lov, medens 7 er blevet frifundet. En af disse blev dog dømt ved Højesteret.

Loven var et udtryk for, at man stadig fra dansk side ønskede at bevare det bedst mulige forhold til den tyske besættelsesmagt. Desvær-re fik dette ønske også udslag, som ikke den gang blev befolkningen bekendt, men som nu, hvor de er blevet offentligt tilgængelige, har vakt en overordentlig pinlig opmærksomhed. Der skal først og frem-mest i denne forbindelse fremhæves den berygtede cirkulærskrivelse, som indenrigsministeren den 29. august udsendte til amtmændene om samkvem med de tyske myndigheder. Cirkulærskrivelsen var under-skrevet af indenrigsminister Knud Kristensen, som imidlertid senere - meget forståeligt - har ønsket at dele paterniteten med samtlige sine daværende ministerkolleger, idet han offentligt har erklæret, at cirku-læret var godkendt af det samlede ministerium. I cirkulærskrivelsen siges det, at forholdene efterhånden har udviklet sig således, at det efter regeringens formening vil være naturligt, at danske embedsmænd landet over, i første række amtmændene, kommer i kontakt med den tyske værnemagts officerer såvel som med de civile tyske embeds-mænd på en måde, der lader disse forstå, at man fra dansk side gerne vil have nogen forbindelse med dem ud over de rent tjenstlige, forret-ningsmæssige forhandlinger om indkvarteringsspørgsmål, forplejning, politisager etc. En sådan kontakt turde være et vel egnet middel til opnåelse af det gode forhold mellem befolkningen og værnemagten,

der tilstræbes såvel fra dansk som fra tysk side.

Allerede når man er nået hertil i læsningen af cirkulærskrivelsen, får man en kvalmende smag i munden; men bedre bliver det ikke, når cirkulæret fortsætter med følgende ord:

»Det vil derfor være naturligt, ikke blot at visitter, der aflægges af ty-ske officerer eller civile embedsmænd i chefstillinger, besvares med genvisitter af vedkommende danske embedsmænd uanset den tyske embedsmands højere eller lavere grad, men også at der i et vist omfang tilstræbes selskabelig omgang mellem danske og tyske embedsmænd. Det henstilles derfor, at eventuelle indbydelser fra tysk side modtages, medmindre der måtte foreligge gyldig forfaldsgrund, som i givet fald bør meddeles de indbydende. Dette gælder såvel indbydelser til sel-skabelige sammenkomster som til militære parader og koncerter«.

Efter nogle yderligere gode råd til amtmændene siges det, at man må finde det rimeligt:

»at amtmændene i beskedent omfang er værter i samvær med tyske officerer og civile embedsmænd, idet det vil være ønskeligt at føre ty-ske sammen med danske, således at værnemagts officerer og civile embedsmænd samt borgmestre kommer i forbindelse med hinanden«.

Da man jo kunne forvente, at en sådan selskabelighed kunne komme til at sprænge rammerne for en amtmands beskedne repræsenta-tionskonto, opmuntrer indenrigsministeriet i cirkulæret yderligere dette ved, at man med velvilje vil bedømme ønsker om midlertidig forhøjelse af repræsentationstillæggene. Endelig udtaler cirkulæret sig også om det delikate problem: Taler, og udtaler herom, at såfremt det ved de pågældende lejligheder måtte være påkrævet at udveksle taler, vil der ikke fra ministeriets side kunne gives noget almindeligt direk-tiv i så henseende, men man vil finde det rimeligt, at sådanne taler hol-des inden for de rammer, hvori de fra tysk side holdte taler er fremført, eller en eventuel svartale kan forventes at blive fremført.

Det er jo heldigvis ikke nødvendigt at kommentere dette cirkulære, men det har en betydelig interesse ved bedømmelsen af retstilstan-den under og efter besættelsen, navnlig når man lader tanken glide

videre til de embedsmænd, der nu stilles for tjenestemandsrätterne for fraternisering med besættelsesmagten. Den minister, der underskrev cirkulæret, blev også efter befrielsen indenrigsminister i Danmark. Det synes, som om amtmændene har reageret fjendtligt over for den opmuntring til en forøget selskabelighed, som indeholdtes i cirkulæret af 29. august. I hvert fald udstedte indenrigsministeriet igen den 30. september et nyt cirkulære til amtmændene, af hvilket det fremgår, at der har været en forhandling mellem amtmændene, og at denne har givet anledning til, at man nu indskærper, at cirkulæret af 29. august udelukkende er af vejledende art og kun fremkom i anledning af de til indenrigsministeriet rettede henvendelser herom. Det tilføjes dernæst, at hvis den af regeringen tilsigtede nødvendige forståelse og imødekommehed kan opnås hos de tyske embedsmænd uden selskabeligt samkvem, vil det være overladt til de danske embedsmænd at indskrænke sig til det tjenstlige.

VI

I efteråret 1940 fandt der en række forhandlinger sted mellem danske og tyske myndigheder vedrørende leverancer til Tyskland og salg til den tyske værnemagt. Efter afslutningen af disse forhandlinger udsendtes der en række regler for industriens, engros-handelens og detail-handelens leveringer. Industrirådet udsendte den 5. november 1940 et cirkulære angående industrielle leverancer, og det skal her særligt fremhæves, at betaling til tyske aftagere over dansk-tysk clearing eller betaling til tyske aftagere for her i landet leverede varer kun kunne forventes godkendt af danske myndigheder, for så vidt sagen forud havde været forelagt disse. Interesserede firmaer skulle derfor på samme måde som hidtil indsende beretning til industrirådet. Når dette forhold særligt fremhæves, skyldes det, at man heraf vil se, at leverancer såvel til Tyskland som til værnemagten her i landet i realiteten kun kunne ske efter forudgående godkendelse fra de danske myndigheders side,

Handelsministeriet udsendte to bekendtgørelser af 14. november og 11. december om salg til den tyske værnemagt og dens enkelte medlemmer. I bekendtgørelsen understreges det, at den tyske værnemagts afdelinger her i landet som almindelig regel modtager alle forsyninger af levnedsmidler, foderstoffer og andre fornødenheder fra Tyskland.

Enhver som gennemlevede disse måneder vil huske, hvor glubske de tyske soldater tog for sig af varerne i vore butikker, når disses indehavere ikke viste tilstrækkelig national holdning ved enten at nægte at sælge eller ved at gemme sine varer hen. Navnlige kastede de sværtbevæbnede marssønner sig som ravne over dameundertøj, og når de drog på orlov til naziparadiset, slæbte de kufferter og pakker med sig, som de skulle sætte bo eller fejre en gavmild juleaften. - Billedet, som er taget på Fredericia Banegård ved et tysk militærtogs afgang mod syd, giver et slående indtryk af, hvad de herrer forsynede sig med inden den anstrengende rejse.

Fra denne grundregel, som man fra officiel tysk side under hele besættelsen har været overordentlig ivrig for at understrege, gjaldt der imidlertid vidtgående undtagelser, navnlig med hensyn til levnedsmidler, produceret her i landet. Leverancer af denne art skulle dog ske efter aftale med de danske eksportudvalg, og alle indkøb, som værnemagten foretog her i landet, skulle betales med checks. Man opnåede herved at sikre Nationalbankens kontrol med omfanget af de salg, der fandt sted. Samtidig fastsatte man fra tysk side over for de enkelte medlemmer af den tyske værnemagt den regel, at ind-

køb af alle rationerede varer var forbudt, dog således, at i tilfælde, hvor der måtte være udleveret rationeringsmærker til medlemmer af værnemagten, skulle disse være berettigede til at foretage indkøb mod aflevering af mærker. Hamstringkøb var forbudt.

I bekendtgørelsen af 11. december, der for en stor del dækker reglerne i bekendtgørelsen af 14. november, fandtes en bestemmelse om, at danske, der sælger eller udleverer varer, vidende eller med formodning om, at salget var i strid med bekendtgørelsens bestemmelser eller i strid med de i medfør af bekendtgørelsen givne tilladelser, kunne straffes med bøde, hæfte eller fængsel i indtil 2 år, ligesom det udbytte, der var indvundet ved salget, kunne konfiskeres til fordel for statskassen.

VII

I tiden henimod nytår var Danmark genstand for et betydeligt politisk pres fra tysk side. Det vil erindres, at Christmas Møller havde måttet trække sig tilbage som handelsminister, og i begyndelsen af januar 1941 blev han efter krav fra tysk side tvunget til at nedlægge sit mandat som rigsdagsmand og forlade sin stilling som generalsekretær for Det konservative Folkeparti. Samtidig måtte de to socialdemokratiske

folketingsmænd Hedtoft-Hansen og H. C. Hansen opgive deres tillidsposter i partiet, hvorimod de bevarede deres stillinger som medlemmer af rigsdagen.

Omtrent samtidig hermed skete der en begivenhed, der bragte den danske regering i en overordentlig vanskelig situation, idet nogle danske officerer, hvoriblandt oberstløjtnant Ørum, blev arresteret for spionage til fordel for England. Det måtte forventes, at oberstløjtnant Ørum, som var arresteret i Tyskland, ville blive henrettet her. Man søgte naturligvis fra dansk side med alle midler at undgå dette, og efter nogle meget vanskelige forhandlinger bestemte regeringen sig til at lave et midlertidigt tillæg til straffeloven, hvilket tillæg vedtoges af rigsdagen og stadfæstedes af kongen den 18. januar 1941.

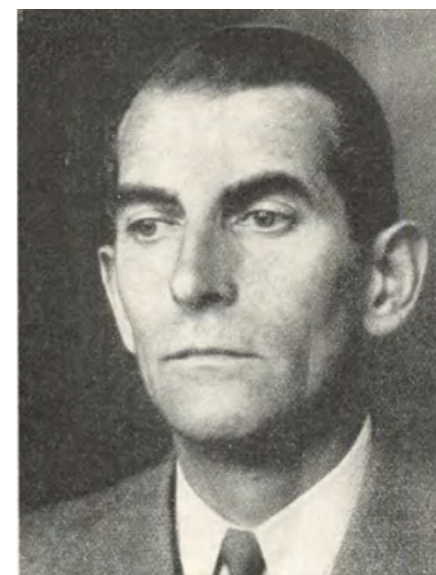
Denne straffelov, der udtrykkelig betegner sig som et midlertidigt tillæg til borgerlig straffelov, og som kunne ophæves ved kongelig anordning, indeholder på en række punkter væsentlige afvigelser fra den hidtidige danske lovgivning og kom til at spille en ikke ringe rolle i praksis. Ved Københavns Byret er der således efter denne lov sket 133 domfældelser, medens 55 er blevet frifundet. Fire af disse frifundne blev dog senere dømt ved Østre Landsret.

Loven bestemte i sin første paragraf, at den, som udbreder rygter, som er egnet til at skade landets interesser i forhold til udlandet, straffes, selv om udbredelsen ikke sker offentligt, med bøde eller hæfte eller med fængsel i indtil 1 år. Det vil ses, at også denne lov arbejder med udtrykket »i forhold til udlandet«, altså den samme generelle formulering, som man kender fra loven af 22. juli 1940; men medens loven af 22. juli 1940 krævede, at de strafbare meddelelser var afgivet ved trykt skrift eller på anden måde offentligt, rummer loven af 18. januar 1941 også muligheden for at straffe udbredelsen af rygter, der ikke sker offentligt. Efter de forhold, der forelå ved lovens udstedelse, er det en selvfølge, at der med udlandet sigtedes til Tyskland eller med Tyskland forbundne stater, men der havde forså vidt ikke været noget til hinder for at anvende loven efter kapitulationen på mennesker, der havde forset sig i forhold til de allierede lande. Når dette ikke fik praktisk betydning, skyldtes det, at man selvfølgelig ikke fra dansk side i opgøret efter kapitulationen ønskede at anvende en lov, der var blevet til under tysk pres, og loven blev derfor ophævet ved en kongelig anordning af 7. maj 1945.

Lovens § 2 fremtræder som et tillæg til straffelovens § 105, der straffer den, som foretager noget, hvorved en fremmed stats efterretningsvæsen sættes i stand til at hjælpes til umiddelbart eller middelbart at virke inden for den danske stats område. Efter straffelovens § 105 er straffen fængsel indtil 6 år eller under formildende omstændigheder hæfte. § 2 i loven af 18. januar føjer hertil følgende bestemmelse:

»Såfremt det drejer sig om efterretninger vedrørende militære anliggender, er straffen fængsel på livstid, dog at der i mindre grove tilfælde kan anvendes tidsbestemt fængsel ikke under 1 år«.

Endelig straffer lovens § 3 med fængsel på livstid, i mindre alvorlige tilfælde med tidsbestemt fængsel ikke under 1 år, den, der i forhold til udenlandske militære styrker, der efter overenskomst med den danske regering befinder sig her i landet, når den pågældende træder i modstanderes krigstjeneste eller yder modstandere en bistand, der er egnet til at udsætte disse militære styrkers sikkerhed for fare, ødelægger, beskadiger eller bortfjerner krigsmateriel eller indretninger, der tjener disse styrkers formål, eller på anden måde hindrer eller forstyrrer sådanne genstandes anvendelse, eller endelig i øvrigt foretager handlinger af lignende karakter, som er egnet til alvorligt at skade Danmarks interesser i forhold til udlandet.

T. P. A. Ørum (f. 1900) udnævntes 1923 til premierløjtnant i artilleriet, blev militærflyver 1926 og gennemgik derefter en meget omfattende teoretisk uddannelse dels på Polyteknisk Læreanstalt (1927-29), dels ved École Nationale Supérieure de l'Aéronautique (1929-31). Han blev 1931 kaptajn i flyverkorpsen, 1932 chef for Flyvertroppernes tekniske Tjeneste, 1935 oberstløjtnant og 1940 chef for Sjællandske Flyverafdeling. Efter at han i 1941 var dømt ved Københavns Byret til livsvarigt fængsel, mistænkt for spionage, fandt straffens afsoning sted i Vestre Fængsel, fra oktbr. 1942 på Vridsløselille. Da han i efteråret 1943 var indlagt på militærhospitalet, lykkedes det modstandsbevægelsen ved et dristigt kup at befri ham, hvorefter han søgte tilflugt i Sverige. Efter befrielsen 1945 genindtrådte han i hæren som oberstløjtnant og udnævntes s.å. til oberst.

Det er noget uklart, hvorledes man skal forstå udtrykket »i forhold til tyske styrker her i landet«, men det har i domspraksis i hvert fald i et tilfælde haft betydning for spørgsmålet om, hvorvidt der skulle straffes efter loven af 18. januar 1941 eller efter loven af 22. juli 1940, nemlig ved Højesterets dom i sagen mod dr. la Cour, som senere vil blive omtalt. I denne sag havde anklagemyndigheden principalt krævet straf efter loven af 18. januar 1941 i anledning af en bestemt ytring fra dr. la Cours side, men

Højesteret fastslog, at »den omstridte ytring ikke kan antages at være anvendt med henblik på forholdet til fremmede militære styrker«.

I det hele må det erkendes, at domstolene har anvendt loven med varsomhed, hvad der naturligvis også er en konsekvens af de meget strenge straffebestemmelser, loven indeholder. Der foreligger dog på dette område en helt meningsløs Højesterets dom, der dømte en 18-årig mand, der var blevet frifundet ved Østre Landsret. Den pågældende var inddraget under børneforsorg, og det fremgik af sagen, at han var politisk fuldstændig umoden og uden politisk interesse. Han var anbragt på Flakkebjerg Ungdomshjem, men var flygtet derfra og søgte nu i en fiskerbåd at rejse til Sverige. Han forklarede selv som grunden til sin flugt, at han ville undgå at blive ført tilbage til ungdomshjemet. Østre Landsret frifandt drengen, da retten måtte gå ud fra, »at det har ligget ganske uden for hans tanke, at han ved sit planløse flugtforsøg kunne skade Danmarks interesser i forhold til udlandet«. Højesterets dommen vakte i juridiske kredse en yderst pinlig opmærksomhed.

Bestemmelsen i slutningen af § 3 om den, der har foretaget handlinger af lignende karakter, som er egnet til at skade Danmarks interesser i forhold til udlandet, blev også anvendt af Højesteret i 1942, da man dømte den skipper og hans medhjælper, der havde sejlet Christmas Møller fra Danmark til Göteborg, da Christmas Møller under besættelsen tog til London. Ved byretten havde skipperen fået fængsel i 3 år, medhjælperen i 1 År, medens Højesteret skærpede straffen til henholdsvis 6 år og 3 år. Det bør dog fremhæves, at man efter Højesterets dommen må gå ud fra, at de domfældte var klar over, at Christmas Møller agtede at rejse til England, og at hans motiv hertil var politisk begrundet.

§ 4 fastslår, at bestemmelserne i lovens §§ 1-3 også omfatter handlinger, der begås af danske statsborgere uden for den danske stats område. Denne bestemmelse er en konsekvens af, at oberstløjtnant Ørum blandt andet formodedes at have begået sin handling i Tyskland. Loven indeholder her en væsentlig udvidelse af den hidtil gældende straffelovgivning, navnlig straffelovens §§ 6, 7 og 8, men en nærmere påvisning heraf savner formentlig almen interesse.

Lovens § 5 fastsætter, at der kunne ske beslaglæggelse af en sigtets formue her i landet, hvis den pågældende opholdt sig uden for den danske stats område, eller ikke kunne findes, når sagen blev rejst.

Overtrædelser af lovens § 1 skulle behandles som politisager, hvil-

ket som tidligere nævnt bevirker, at der ikke skal medvirke lægdommere, og i lovens § 6 bestemmes det yderligere, at sager angående overtrædelser af lovens §§ 2 og 3 skulle behandles uden medvirken af nævninger eller domsmænd. I grundlovens § 72 bestemmes det, at i misgerningssager og i sager, der drejer sig om politiske lovovertrædelser, skal nævninger indføres. Det løfte, der findes indeholdt i denne grundlovs bestemmelse, blev indfriet ved retsplejeloven af 1916, og man må forstå grundloven således, at når dette løfte var indfriet af lovgivningsmagten, kunne der ikke ske ændring heri uden ved en ændring af grundloven. Ikke desto mindre vil det ses, at man ved denne lov tilsidesætter medvirken såvel af nævninger som domsmænd.

Endelig indeholder bestemmelsen den yderst uheldige regel, at anke til højere instans kun kan finde sted med justitsministeriets tilladelse. De tiltalte kunne få beskikket forsvarer, hvorimod der ikke kunne gives møde ved valgt forsvarer. Også dette er i strid med de regler, der ellers gælder i Danmark.

Set fra et strafferetligt synspunkt findes den mest opsigtsvækkende regel i lovens § 7, 2. Stk., hvori det bestemmes, at

»Loven finder tillige anvendelse på handlinger, med hensyn til hvilke undersøgelse er indledet, men sagen ikke afsluttet ved lovens ikrafttræden, uanset om afgørelsen måtte blive strengere end efter den hidtil gældende lovgivning«.

Det kan ikke undre, at denne bestemmelse indeholdes i loven, hvis hele formål i første linie var at redde oberstløjtnant Ørums liv, og oberstløjtnanten havde jo begået sin forbrydelse, inden loven blev vedtaget. Den person, der blev ramt af lovens tilbagevirkende kraft, var jo derfor afskåret fra at kritisere det, idet man tør gå ud fra, at han foretrak de års fængsel, han måtte afsone i dansk fængsel, fremfor en henrettelse i Tyskland, som uden loven måtte anses overvejende sandsynlig. Imidlertid findes bestemmelsen jo som en generel bestemmelse i en af den danske rigsdag vedtagne lov, og det er formentlig derfor naturligt at knytte nogle bemærkninger til selve spørgsmålet om gyldigheden af en bestemmelse, der giver en strengere straffelov tilbagevirkende kraft. Spørgsmålet har efter besættelsens ophør fået en langt større juridisk betydning derved, at de to straffelove, der er udfærdiget for at ram-

me dem, der under besættelsen har forset sig, begge er givet med tilbagevirkende kraft.

I den amerikanske unionsforfatning af 1787 findes indeholdt et udtrykkeligt forbud mod at give en straffelov tilbagevirkende kraft, og et tilsvarende forbud findes indeholdt i den franske erklæring om menneskerettigheder af 1789. Det kan også nævnes, at der i den norske grundlovs § 97 findes et forbud herimod. I den danske grundlov findes ingen hertil svarende bestemmelse, og der er for så vidt ikke nogen forfatningsmæssig hin-

dring for at give en strengere straffelov tilbagevirkende kraft. I vor nu-gældende straffelov af 15. april 1940 indeholder § 3 den regel, at »er den ved en handling påkendelse gældende straffelovgivning forskellig fra den, der gjaldt ved handlingens foretagelse, afgøres spørgsmålet om strafbarhed og straf efter den senere lov, dog at afgørelsen ikke derved må blive strengere end efter den ældre lov«. Det samme gælder efter lovens § 4, 2. stk. for andre retsfølger af den strafbare handling, idet disse, for så vidt intet modsat er bestemt, kun skal indtræde, når dette var hjemlet også ved den ved handlingens foretagelse gældende lovgivning. Disse bestemmelser viser alene, at den hidtil gældende danske ret ikke har ønsket at give en strengere straffebestemmelse tilbagevirkende kraft, men tager naturligvis ikke stilling til, om en ny lov kan bestemme, at dette skal ske.

I den strafferetlige litteratur har spørgsmålet været omtvistet. Studenternes Efterretningstjeneste udsendte under besættelsen illegalt en afhandling om spørgsmålet, udarbejdet af professor, dr. jur. Stephan Hurwitz. I denne afhandling nævnes, at en række danske strafferetlige forfattere navnlig i tidligere tid har udtalt sig for berettigelsen af den tilbagevirkende kraft. F.eks. nævnes det, at professor Goos ikke principielt finder noget til hinder for, at forandringer i retshåndhævelsen får indflydelse på de ifølge en tidligere lov erhvervede rettigheder, men

Stephan Hurwitz (f. 1901) blev cand. jur. 1925, var landsretssagfører 1929-35 og foretog i dette tidsrum en studierejse til Frankrig, Tyskland og Østrig (1930-31). Ved sin hjemkomst blev han - der i 1930 havde vundet universitetets guldmedalje - ansat som lektor i retsvidenskab ved Københavns Universitet; han blev dr. jur. 1933 og professor i retspleje 1935-41, i strafferet fra 1942. På grund af jødeforfølgelserne flygtede han i efteråret 1943 til Sverige, hvor han ledede det danske flygtningekontor i Stockholm, indtil han drog til London for at deltage i »The War Crimes Commissions arbejde. Herovre udarbejdede han et lovudkast vedrørende afstraffelse af krigsforbrydelser og og landsforræderi i Danmark under besættelsen, men nogen indflydelse på den endelige udformning af de herom vedtagne love fik udkastet ikke.

at det tværtimod ville være konsekvent ud fra retshåndhævelsessynspunktet også at give skærpende straffelove tilbagevirkende kraft, blot under den betingelse, at der inden den nye lovs ikrafttræden forelå en strafbar handling, således at det altså alene drejer sig om at belægge denne med en hårdere straf end den, der gjaldt, da handlingen blev begået. Disse betragtninger ville føre til, at oberstløjtnant Ørum kunne straffes efter loven af 18. januar 1941, hvorimod de ikke ville dække en række af de straffebestemmelser, der findes indeholdt i straffelovene, udsendt efter besættelsens ophør, idet disse love, som det allerede tidligere er antydnet, indeholder straf for handlinger, der ikke blot var straffri, da de blev begået, men som positivt var hjemlet i love udsendt af regering og rigsdag netop med disse handlinger for øje.

Professor Hurwitz citerer også nogle udtalelser af den tidligere professor i strafferet, Carl Torp, der hævder, at en strafbar handling ikke egentlig er en overtrædelse af straffenormen, men af den bagved liggende af straffenormen uafhængige retsorden, således at straffenormen nærmest bliver en bindende rettesnor for de retshåndhævende myndigheder, altså navnlig domstolene, og professor Torp nævner, at når straffens formål er at hævde retsordenens autoritet på bedst mulig måde, burde det være det principielt rigtige, at den ved pådømmelsen gældende straffelov bringes til anvendelse og ikke den lov, der gjaldt, da den strafbare handling blev begået. Imidlertid finder professor Torp, at et krydsende retshensyn, nemlig individets ret til værn mod statsmagts vilkårlighed, vejer tungere, og at det derfor må fastholdes, at en handling ikke kan straffes, medmindre dens strafbarhed var hjemlet allerede ved den på handlingstiden gældende lov, og at den ikke skal straffes strengere end da foreskrevet.

I den nyeste tid er professor Oluf H. Krabbe gået ind for tilsvarende synspunkter af hensyn til individets beskyttelse mod statsmagts vilkårlighed og faren for lejlighedslove om enkelte forbrydelser. Det må sikkert også erkendes, at man i almindelighed bør følge dette princip.

I sin afhandling konkluderer professor Hurwitz sine betragtninger i følgende:

»Det kan fra et strafferetligt synspunkt ikke betragtes som uforsvarligt, at der efter okkupationen gives visse straffebestemmelser med tilbagevirkende kraft, når hensyn tages til de i denne særlige situation fore-

liggende omstændigheder, men en fravigelse fra den i almindelig teori antagne grundsætning rummer alvorlige betænkeligheder, der rammer ud over den foreliggende situation, og det må derfor være en betingelse for indførelse af tilbagevirkningsbestemmelser, at der med sikkerhed kan siges at være trang dertil«.

Disse betragtninger er, som det fremgår af selve deres indhold, i meget høj grad formålsbestemte; men vi har jo i dansk domspraksis set, at den tilbagevirkende kraft af loven af 18. januar 1941 er blevet godkendt, og de straffelove, der er givet efter besættelsen med tilbagevirkende kraft, er, som det vil være enhver bekendt, ligeledes godkendt af domstolene.

VIII

Efter denne indsats fra lovgivningsmagts side kunne man gå over til mindre voldsomme bestemmelser, der dog på en udmærket måde kaster lys over dagliglivet i Danmark i begyndelsen af 1941.

Den 25. januar udsendte marineministeriet bestemmelser om forbud mod at tale i uniform ved offentlige, politiske møder m.v., blandt andet fordi deltagerne kunne blive udsat for tiltale eller omtale af andre militærpersoner eller civile under en form, som måtte anses for

Studenterdemonstrationerne i anledning af Antikomintern-Pagten satte politiet i livlig bevægelse, efterhånden som skarerne voksede. Stavene kom frem, og man var inden for ordenspolitiet endnu så langt fra at forstå ungdommens spirende modstandsvilje, at man gjorde sin »pligt« ved at give demonstranterne en temmelig hård medfart. Der skulle dog ikke gå mange måneder, før politiet indså, at det måtte fare med lempe, hvis det ikke ville placere sig selv på den »gale side«. Og det ønskede det på ingen måde.

Straks efter den 9. april dukkede et nyt led i gadebilledet frem: »Føllene«, som københavnervitsen døbte de unge C. B.'ere, der nu over hals og hoved blev indkaldt, iklædt den blå uniform med skråhue og allerede den 12. april sendt ud på gaderne for at hjælpe det egentlige politi med ordenstjenesten. At gå på egen hånd fik disse »civil-beskyttelsespligtige«, som deres officielle betegnelse var, ikke Lov til med det samme. De skulle trofast følge i hælene på ældre betjente, som gav dem de fornødne instruktioner og lærte dem »kunsten«. Mandskabet udtoges blandt dem, som på sessionerne enten havde trukket frinumre eller var blevet kasserede, men i sidste tilfælde alligevel var tjenstdygtige. Så gik de en grundskole igennem, hvor de fik en vis disciplinær uddannelse og blev bibragt almene luftværnskundskaber. Tillige fik de - efter deres tildeling til politiets tjenestegrene - nogen specialuddannelse, så de kunne bruges både af ordenspolitiet, brandvæsenet eller den tekniske tjeneste. I august 1944 meddeltes det officielt, at statens civile luftværn efter forskellige forhandlinger havde truffet foranstaltninger til gennemførelse af nogle ændringer i CB-tjenestens organisationer. CB-politiet skulle nedlægges og mandskabet overgå til CB-kommandocentraltjenesten eller til brand- og rydningstjenesten. Denne ordning kom tyskerne i forkøbet, da de den 19. september 1944 opløste både det danske politi og CB-organisationen. Denne sidste organisation fortsatte dog sit arbejde som en L. B. (»luftbeskyttelses-organisation«), og C. B. U. (»civil-beskyttelsens udrykningskorps«) undgik helt at dele skæbne med det almindelige korps - tyskerne har vel været klar over, at et mobilt katastrofekorps overhovedet ikke kunne undværes, heller ikke for deres egen skyld. - På billedet ser man betjent og hans »føl« en tidlig forårsdag 1940 opmærksomt følge hvidmalingen af kantsstenene på Rådhuspladsen - ligeledes af de nye træk, som besættelse og mørklægning førte med sig.

Under demonstrationerne fandt en højst komisk situation sted på hjørnet af Nygade og Gammeltorv. På à Porta's altan trådte en tysk officer frem, begejstret ved sangen og hurra-råbene, der lød op til ham fra gaden. Hvilken glæde måtte det unge Danmark ikke føle ved at have tiltrådt Antikomintern-Pagten! Han »heilede« betaget - indtil et par rådne æbler og våde tørv gjorde ham klar over fejltagelsen, så han skyndsomst søgte dækning inde i restauranten!

uforenelig med den militære respektpligt og den agtelse, der skyldes den militære uniform.

Den 1. februar vedtoges en lov, der bestemte, at de medlemmer af statsautoriserede arbejdsløshedskasser, der på grund af beskæftigelse i udlandet er forpligtet til at udrede bidrag til vedkommende udenlandske arbejdsløshedsforsikring, fritages for at betale medlemsbidrag til deres arbejdsløshedskasse for det tidsrum, i hvilket de som følge af nævnte arbejdsforhold opholder sig i udlandet. Dette betød naturligvis en yderligere opmuntring og støtte til arbejdet i Tyskland.

Den 4. februar udsendte justitsministeriet til politimestrene en cirkulærskrivelse, hvor man »på dertil given anledning« anmodede disse om at instruere lederne i biografteatrene om, hvorledes de skulle forholde sig i tilfælde af demonstrationer under filmforevisningen i teatrene. Grunden til disse demonstrationer var i første række de tvangsindlagte tyske ugerévuer, der indeholdt en betydelig mængde tysk propaganda, og gang på gang reagerede biografteatrenes publikum med rette herimod. De tyske indgreb i filmforholdene var på dette tidspunkt endnu forholdsvis svage, men ugejournalerne var altså tilstrækkelige til at fremkalde demonstrationer.

Det danske politi, der stadig var i fuld funktion, havde i praksis

visse vanskeligheder, når repræsentanter for værnemagten udviste uheldig optræden her i landet, og spørgsmålet blev derfor gjort til genstand for forhandlinger mellem værnemagten og de danske myndigheder. Resultatet heraf blev et justitsministerielt cirkulære af 8. februar 1941 angående retningslinierne for det danske politis beføjelser over for medlemmer af den tyske værnemagt. Cirkulæret bestemmer, at for at »sikre det gnidningsløse samarbejde mellem det danske politi og den tyske værnemagt, er der mellem de danske og tyske myndigheder truffet følgende aftale angående retningslinierne for det danske politis beføjelser over for medlemmer af den tyske værnemagt«. Af aftalen skal nævnes, at der var tillagt det danske politi anholdelsesret over for medlemmer af den tyske værnemagt, dog kun når den pågældende gribes på fersk gerning under strafbart, livsfarligt angreb på person, brandstiftelse, tyveri eller røveri, samt til afværgelse af en øjeblikkelig for offentligheden farlig nødsituation, der er forårsaget af et medlem af den tyske værnemagt, »f.eks. når den pågældende er fra sans og samling af beruselse«. I aftalens andet afsnit siges det, at »i betragtning af de det danske politi i medfør af første afsnit indrømmede vidtgående rettigheder ventes det af politiet, og er tilsikret af dette, at det, når det gør brug af disse rettigheder, gør det på en særlig taktfuld måde, der ikke skader den tyske værnemagts anseelse«. Kun i nødsfald måtte magt anvendes, og for at undgå nærliggende fristelser bestemte aftalen udtrykkeligt, at det under ingen omstændigheder var tilladt at benytte politistaven. For brug af våben fastsattes meget strenge regler. De i aftalen indeholdte rettigheder kunne kun udnyttes af det egentlige danske politi, derimod ikke af C.B.-betjente. Endelig forpligtede det danske politi sig til at yde medlemmer af den tyske værnemagt hjælp ved sammenstød i tilfælde af overhængende fare, og samme forpligtelse blev pålagt medlemmer af den tyske værnemagt, når det danske politi forlangte hjælp, dog kun over for andre medlemmer af den tyske værnemagt.

Vi nærmede os nu årsdagen for vor sorgens dag: den 9. april, og justitsministeriet indskærpede derfor i et cirkulære af 26. marts 1941, at da offentlige møder, der afholdtes den 9. april, let ville antage karakter af nationale eller politiske tilkendegivelser, skulle sådanne møder forhindres. På selve årsdagen for besættelsen skete der intet fra myndighedernes side herhjemme, hvorimod Danmarks gesandt i Washington

på Danmarks vegne indgik en overenskomst med De forenede Stater om Grønlands forsvar. De hertil hørende spørgsmål behandles andetsteds.

Tyskerne stræbte nu i den følgende tid efter at få yderligere tag i den danske befolkning. Den 25. april udstedte handelsministeriet i medfør af sin almindelige bemyndigelse forbud mod salg, udlejning og bortforpagtning af danske skibe, og samme dag indførtes begrænsning af sejladsen i Øresund. Den 17. maj indførtes legitimationskort for visse dele af Jylland, hvilket som bekendt senere blev udvidet til at gælde hele landet, og den 20. juni forbud mod indførsel af breve og lignende uden om postvæsenet. I disse bestemmelser finder man spiren til den senere udvikling med illegale overfarter, illegal posttrafik og lignende.

Den 30. maj 1941 blev der foretaget nogle betydningsfulde ændringer i og tilføjelser til retsplejeloven. Blandt andet bestemtes det, at Højesteret på begæring af anklagemyndigheden i hvert enkelt tilfælde kunne bestemme, at behandlingen af en sag ved Landsretten skulle bortfalde, såfremt hensynet til statens sikkerhed eller forholdet til fremmed magt gjorde det påkrævet, og at sagen skulle behandles uden medvirken af nævninger, og det fastsattes endvidere, at Højesteret af tilsvarende grunde kunne bestemme, at sager, der ellers skulle være behandlet for domsmænd, blev behandlet ved underretten uden medvirken af lægdommere. Endelig fik retsformændene bemyndigelse til ved kendelse at bestemme, at der i en sag ikke kunne gives møde ved valgt forsvarer. Dog skulle der i disse tilfælde på begæring beskikkes den sigtede en forsvarer. Også disse regler betegner, som man vil se, en ændring i den hidtidige retstilstand, og til dels indeholder loven bestemmelser i strid med grundloven, jfr. hvad der foran er bemærket om bestemmelsen i grundlovens § 72, 2. stk.

Fra tysk side stilledes der krav om, at tyske tropper skulle kunne indkvarteres hos private danske familier, og der udformedes en række nærmere regler herfor.

Alle disse forhold skabte en stadig stigende irritation i befolkningen, og irritationen gav sig atter og atter udslag i demonstrationer mod Tyskland og den tyske værnemagt. Man fandt det derfor nødvendigt den 9. juni 1941 at udsende en bekendtgørelse om demonstrationer i ord eller gerning, som er egnet til at skade forholdet til de udenlandske militære styrker, der efter overenskomst med den danske re-

gering befinder sig her i landet. Overtrædelse af dette forbud straffedes med bøde, hæfte eller fængsel indtil 2 år, såfremt højere straf ikke var forskyldt efter den øvrige lovgivning. Det er ganske opmuntrende at se, at undervisningsministeriet fandt det nødvendigt at henlede rektorernes opmærksomhed på, at justitsministeriet havde udsendt denne bekendtgørelse, og at anmode rektorerne om indtrængende at ville pålægge skolernes elever at ville afholde sig fra demonstrationer af enhver art.

IX

Den 22. juni 1941 marcherede tyskerne ind i Rusland. For retstilstanden i Danmark fik det øjeblikkelig den betydning, at det tyske søgelys blev rettet mod de danske kommunister. Også på dette punkt var tyskerne øjensynlig vel forberedt. Allerede den 22. juni kl. 4 om morgenen blev udenrigsministeriets direktør sammen med en række politifolk kaldt til »Dagmarhus«, hvor der blev forelagt dem lister over ca. 300 kommunister, som tyskerne ønskede arresteret øjeblikkelig, og blandt hvilke var de tre kommunistiske folketingsmænd. Der forelå ikke i den gældende lovgivning nogen som helst mulighed for at foretage en sådan arrestation. Det vil i denne forbindelse være naturligt at fremhæve bestemmelserne i grundlovens §§ 56 og 78. I § 56 bestemmes det, at så længe rigsdagen er samlet, kan ingen rigsdagsmand tiltales eller underkastes fængsling af nogen art uden samtykke af det ting, hvortil han hører, medmindre han er grebet på fersk gerning. Grundlovens § 78 kræver, at enhver, der anholdes, inden 24 timer skal stilles for en dommer. Uden hensyn til denne grundlovssikrede immunitet for rigsdagsmænd og uden hensyn til grundlovens krav om pligten til at fremstille en anholdt for en dommer inden 24 timer efter anholdelsen besluttede regeringen at arrestere samtlige de, der var opført på de tyske lister. Umiddelbart efter arrestationen gennemgik man hver enkelt af de arresteredes forhold, og ca. halvdelen blev løsladt, hvorimod resten blev indsat i Vestre Fængsel og senere - for mændenes vedkommende - interneret i Horserød lejren. Nogen fremstilling for dommer fandt ikke sted og kunne for så vidt ej heller finde sted, som der manglede ethvert retligt grundlag for den foretagne anholdelse. Regeringens motiv til dette grundlovsbrud var, at man vidste, at såfremt man ikke fra dansk side imødekom dette krav, ville tyskerne selv arrestere de pågældende og enten internere dem her i landet eller føre dem til Tyskland.

Imidlertid var regeringens stilling uholdbar. Fra dansk side kritiseredes forholdet, fordi der forelå en handling i strid med grundloven, og fra tysk side forlangte man videregående foranstaltninger over for selve det kommunistiske parti og dets forskellige organer. Justitsministeren, Thune Jacobsen, som i begyndelsen af juli havde afløst justitsminister Harald Petersen, der var tvunget væk efter et tysk krav, måtte tilvejebringe en legal ordning på hele dette forhold. Dette skete ved loven af 22. august 1941 om forbud mod kommunistiske foreninger og kommunistisk virksomhed.

I denne lov blev alle kommunistiske foreninger og sammenslutninger forbudt, og de bestående kommunistiske foreninger og sammenslutninger skulle straks opløses. Endvidere forbød loven kommunistisk virksomhed eller agitation af enhver art uden hensyn til, om der forelå tilslutning til nogen forening. Overtrædelse af bestemmelserne kunne straffes med bøde, hæfte eller fængsel indtil 8 år.

I lovens § 2 blev bestemt, at »personer, hvis adfærd har givet særlig grund til at antage, at de vil deltage i kommunistisk virksomhed eller agitation, kan efter justitsministerens bestemmelse eller med hans godkendelse tages i forvaring, når dette skønnes nødvendigt af hensyn til statens sikkerhed eller dens forhold til fremmede magter«.

Der fandtes ikke i loven nogen definition af begrebet »kommunistisk« virksomhed, således at den nærmere udformning heraf helt blev overladt til justitsministerens skøn. Det er en selvfølge, at den omstændighed, at en person var eller havde været medlem af en kommunistisk organisation, ville kunne blive af afgørende betydning; men det er også i domspraksis antaget, at personer, der havde fungeret som dæksadresse for kommunistisk korrespondance, havde opbevaret propagandamateriale etc., kunne rammes af loven.

Medens det oprindeligt havde været regeringens hensigt at gennemføre den i loven foreskrevne forvaring rent administrativt, lykkedes det under de forhandlinger, der førtes med de politiske partier, repræsenteret af det såkaldte »Nimandsudvalg«, at opnå en ændring i forslaget, således at § 2 i loven kom til at indeholde følgende bestemmelse:

»Enhver, der tages i forvaring i medfør af 1. stykke, skal inden 24 timer fremstilles for Københavns Byret, der ved kendelse beslutter, om forvaringen skal opretholdes. Begæringen om forvaringens opretholdelse vil, når justitsministerens bestemmelse eller hans godkendelse foreligger, være at tage til følge, medmindre der må antages at foreligge

en åbenbar fejltagelse med hensyn til vedkommendes identitet eller hidtidige deltagelse i kommunistisk virksomhed eller agitation«.

Formelt opretholder man altså grundlovens krav om fremstilling for en dommer inden 24 timer efter anholdelsen; men dommerens kompetence var i loven i høj grad begrænset derved, at han kun kunne nægte at tage forvaringskravet til følge, såfremt der var en åbenbar fejltagelse med hensyn til identiteten eller den pågældendes hidtidige deltagelse i kommunistisk virksomhed eller Agitation.

Både den, der var taget i forvaring, og anklagemyndigheden kunne påkære byrettens kendelse direkte til Højesteret. Hvis byretten havde dekretet løsladelse, skulle løsladelse dog ikke ske, før sagen var afgjort ved Højesteret. Forvaringen skulle ophøre, så snart den ikke længere skønnes nødvendigt af hensyn til statens sikkerhed eller dens forhold til fremmede magter. Bestemmelse om løsladelse skulle træffes af justitsministeren.

Endelig sikrede rigsdagen sig en vis kontrol med interneringer efter kommunistloven derved, at rigsdagen nedsatte et udvalg, til hvilket justitsministeren hver 3die måned skulde give indberetning om, hvilke personer der i den forløbne periode havde været taget i forvaring, tilligemed en angivelse af grundlaget for forvaringstagelsen.

For de mennesker, der blev ramt af kommunistloven, måtte det påregnes, at denne internering på ubestemt tid i hvert fald i praksis ville

I Horsørød lejren, hvor kommunisterne indespærredes (de »beskyttedes«, hedder det nu; tyskerne kaldte jo forøvrigt hele vor folkelige indespærring for en »beskyttelse«) var der basis både for godt kammeratskab, for drøftelse af fremtidsplaner - og for illegal kontakt med omverdenen. Her ses spiseholdet vende tilbage til barak 14. Bygningen i baggrunden indeholder samlingsstuen, til højre ligger sygehuset.

blive identisk med internering indtil besættelsens ophør.

Ved forelæggelsen af lovforslaget i rigsdagen benyttede justitsminister Thune Jacobsen lejligheden til at fremsætte et forsvar for regeringens handlemåde. Justitsministeren havde jo for så vidt ikke selv haft ansvaret for selve interneringen, der var sket inden hans tiltrædelse som minister, men interneringen fortsattes også i hans justitsministerperiode. Ministeren fremhævede i rigsdagen, at en i juli måned afsluttet retssag mod en række danske kommunister havde afsløret, at disse havde været medlemmer af en international terrororganisation under ledelse af en tidligere tysk, kommunistisk rigsdagsmand, og at sagen yderligere havde skaffet klarhed over, at sådanne kommunistiske terrororganisationer hos kommunistpartierne i andre lande kunne regne med hjælp til deres landsskadelige virksomhed, hvor det afgørende motiv var fremme af den kommunistiske sag, hvorimod det var uden betydning, om virksomheden var i strid med det pågældende lands love. Den fare for statens sikkerhed og velfærd, som dette indebærer, blev naturligvis potenseret under de nuværende vanskelige forhold for landet, og regeringen måtte derfor anse det for en absolut nødvendighed at forbyde og opløse alle kommunistiske sammenslutninger og foreninger.

Hjemmelen til gennemførelsen af en sådan foranstaltning fandt ministeren i grundlovens § 85, der tilsikrer borgerne ret til at danne foreninger i lovligt øjemed, men overlader til den almindelige lovgivning at afgøre, hvilke øjemed der er lovlige; men man måtte endvidere finde det nødvendigt, at selve den kommunistiske agitation og virksomhed blev bragt til ophør, uanset om der måtte foreligge tilslutning til nogen forening. I øvrigt måtte man mene, at der i nødretsgrundsætningen var den fornødne hjemmel til foretagelse af interneringen, og ministeren henviste i denne forbindelse til, at det også i dansk statsretlig litteratur var anerkendt, at en regering var berettiget til, når en nødssituation forelå, at træffe de foranstaltninger, som denne nødssituation nødvendiggjorde for opretholdelsen af statens sikkerhed og velfærd.

Uanset at man altså måtte mene, at der i selve dette princip var den tilstrækkelige hjemmel, anså man det for rigtigst, at der blev tilvejebragt en egentlig lovhjemmel for den fremtidige forvaring, og det var dette, der skete ved det nu fremsatte forslag.

Det skal lades usagt, om rigsdagen fandt begrundelsen overbevisen-

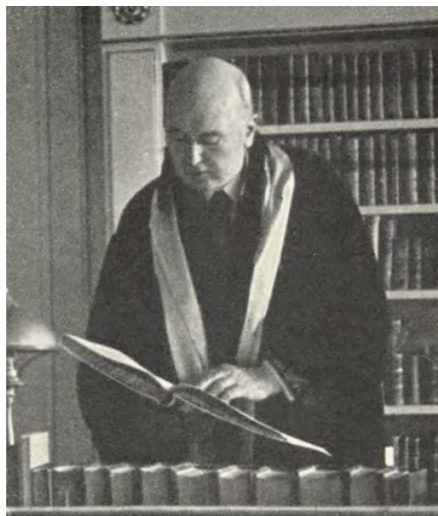
de, men i hvert fald blev forslaget enstemmigt vedtaget af rigsdagen. De tre kommunistiske medlemmer var jo lovligt forhindret i at afgive deres stemmer, men folketingsmand Aksel Larsen sendte dog to protestbreve til sine kolleger i rigsdagen, uden at denne protest fik nogen indflydelse på afstemningsresultatet.

Umiddelbart efter vedtagelsen af loven og inden denne endnu var blevet prøvet ved domstolene, fremkom der i Juristforbundets medlemsblad »Juristen« den 1. september 1941 en artikel af daværende højesteretspræsident, dr. jur. Troels G. Jørgensen, betitlet »Dansk lov mod kommunismen«. Man kunne på dette tidspunkt med sikkerhed regne med, at i hvert fald nogle af dem, der var blevet ramt af kommunistloven, ville påkære byrettens interneringskendelse til Højesteret, og det er derfor yderst beklageligt, at selve Højesterets præsident fandt det rigtigt at udsende en offentlig artikel, der tog stilling til spørgsmålet om lovens grundlovsmæssighed. De øvrige 12 dommere i Højesteret havde sikkert intet kendskab til artiklens fremkomst, og man kan derfor kun bebrejde disse dommere, at de ikke, da artiklen var fremkommet offentligt, ligeledes offentligt tog til orde for at tage afstand fra, at højesteretspræsidenten på denne måde gav udtryk for sit syn på lovligheden af kommunistloven, inden Højesteret som dommerkollegium havde haft lejlighed dertil.

I denne artikel henviste den tidligere højesteretspræsident til, at i folketingets forhandlinger i samlingen 1932/33 fandtes et referat af et ordskifte om kommunismen. Der blev under dette ordskifte rettet det spørgsmål til Aksel Larsen, som leder af det kommunistiske parti, hvad der forfatningsmæssigt var partiets øjemed, idet forespørgeren måtte mene, at svaret ville godtgøre, at øjemedet var ulovligt, således at partiet ikke i medfør af grundlovens § 85 havde krav på anerkendelse af sin foreningsfrihed. Der fremkom det svar, at det var kommunismens »absolute hensigt med vold at tage magten i dette samfund«. Når denne udtalelse ikke blev taget særlig højtideligt den gang, skyldtes det, at der ikke var nogen grund til at tro, at kommunisterne på det tidspunkt ville prøve at omsætte denne trusel i handling, men af nogle domme afsagt i 1938 og 1941, af hvilke den sidstnævnte er berørt foran, kunne man se, at billedet nu var forandret.

Ved den første dom var det oplyst, at et sprængstofattentat den 23. maj 1938 på to spanske trawlere i Frederikshavn var foranlediget af

en international kommunistisk terrororganisation, og fire af de personer, der var dømt i 1938, havde endvidere foretaget attentater på andre dampere, idet bandens formål særligt var at foretage sprængstofattentater på skibe, der sejlede for magter, der var Sovjetunionen fjendtligsindede, ligesom det i det hele var bandens hensigt at hjælpe Sovjetrusland og dets ideer, navnlig med henblik på en kommende krig. Der var ved den sidste dom anvendt meget strenge straffe, helt op til 16 års fængsel.

Højesteretspræsident Troels G. Jørgensen. i funktion, oplæsende den strenge rets dom, der - indtil besættelsen gjorde ham til et bytte for politisk opportuniste - ikke skæmmedes af kendelser i åbenlys strid med dansk retsfølelse. Da Den danske Dommerforening i 1945 overvejede at ekskludere ham på grund af hans optræden under okkupationen, kom han afgørelsen i forkøbet ved selv at foretage sin udmeldelse.

Det anføres videre i artiklen, at med krigsudbruddet mellem Tyskland og Rusland den 22. juni 1941 var forholdet indtrådt i en ny fase, idet der ud fra de angivne formål kunne forventes øget aktivitet mod den magt, Rusland nu befandt sig i krigstilstand over for, og aktiviteten ville have let ved at finde emner her i landet, der holdtes besat af Ruslands militære modstander. Denne modstander - altså Tyskland - måtte på sin side værgе sig mod denne fare.

Efter en nærmere gennemgang af de enkelte lovbestemmelser og deres formål fortsætter artiklen med følgende betragtninger:

»Medens lovens to forbudsregler ikke giver anledning til at prøve dens forhold til grundloven, idet der ikke er tvivl om, at den almindelige lovgivningsmagt og ikke grundloven trækker grænserne for foreningsfriheden, ligger det anderledes med dens tilladelse til frihedsberøvelse. Grundlovens § 78 rejser her det spørgsmål, om lovgivningsmagten overhovedet har handlefrihed til at hjemle frihedsberøvelse på et grundlag som her bestemt, og om dette dog i hvert fald ikke kræver domstolens medvirken, medens loven helt og holdent lader den ske administrativt«.

Efter at det i artiklen havde været nævnt, at den førstnævnte mening hævdes af professor Stephan Hurwitz, gør den tidligere højeste-

retspræsident gældende, at de statsretlige forfattere er enige om, at grundlovens § 78 kun har for øje, at frihedsberøvelse sker som led i en strafferetlig forfølgning, men at der derimod i kommunistloven er tale om noget rent præventivt. Forfatteren når derfor til det resultat, at der i kommunistloven er lovgivet helt uafhængigt af grundloven.

Endelig slutter artiklen med en henvisning til, at det stemmer med dansk statsretlig opfattelse, at der i en statsretlig nødssituation uden særlig tilkendegivelse kan ske fravigelse fra grundlovsmæssig kompetencefordeling, således at den udøvende magts beføjelser udvides. Dette er altså blot en henvisning til det mange gange foran omtalte nødretsprincip.

En teoretisk diskussion om argumenterne i den tidligere højesteretspræsidents artikel har formentlig kun mindre praktisk betydning, idet Højesterets kæremålsudvalg ved nogle kendelser af 8. september 1941 udtrykkeligt anerkendte kommunistlovens grundlovsmæssighed.

Byretten, der var nået til samme resultat, motiverede sin afgørelse således:

»Da den i nærværende sag omhandlede lov efter det for retten oplyste er behandlet og vedtaget på under de foreliggende ekstraordinære forhold og under behørig hensyntagen til nødretsgrundsætningen fuld forsvarlig og grundlovsmæssig måde, da grundlovens § 78 ikke er til hinder for under de nuværende anormale forhold, at lovgivningsmagten, når det er tvungende nødvendigt af hensyn til statens sikkerhed og dens forhold til fremmede magter, fastsætter særlige regler vedrørende en i grundloven hverken direkte eller indirekte omtalt eller forudset særlig art af frihedsberøvelse, da justitsministerens bestemmelse om opretholdelse af forvaringen af NN foreligger, da der efter det oplyste ikke foreligger nogen fejltagelse med hensyn til NN's identitet eller hidtidige deltagelse i kommunistisk virksomhed eller agitation eragtes: Forvaringen af NN opretholdes«.

Højesterets kæremålsudvalg tiltræder byrettens begrundelse med følgende ord:

»Idet det kan tiltrædes, at de af NN rejste indsigelser mod gyldigheden af lov nr. 349 af 22. august 1941 er fundet at mangle føje, og idet de i

lovens § 2, 2. stk., ommeldte betingelser for at ophæve den iværksatte forvaring ikke er til stede bestemmes: Den påkærede kendelse bør ved magt at stande«.

Hermed havde de danske domstole altså fastslået, at kommunistloven ikke kunne tilsidesættes under henvisning til grundloven.

Det skal blot til slut nævnes, at Højesterets kæremålsudvalg består af tre højesteretsdommere, og at højesteretspræsidenten ikke havde sæde i udvalget.

Det har været hævdet, at justitsministeren inden forelæggelsen af loven havde indhentet en udtalelse fra højesteretspræsident Troels G. Jørgensen om lovens grundlovsmæssighed, men i en avisartikel efter kapitulationen har højesteretspræsidenten benægtet dette.

Efter kommunistloven er der sket 138 domfældelser ved Københavns Byret, medens 20 er blevet frifundet. 90 sager, rejst for overtrædelse af loven, blev afsluttet uden dom. Af dem, der blev frifundet ved byretten, blev to senere dømt ved Østre Landsret, medens én, der var dømt ved byretten, blev frifundet ved Østre Landsret.

X

Tysklands krig mod Rusland skabte et nyt problem for den danske regering, nemlig spørgsmålet om en dansk frivillig deltagelse i denne kamp. Medens ingen havde drømt om den mulighed at hverve frivillige til en kamp mod England og Frankrig, havde tyske kredse her i landet den optimisme at tro, at den målbevidste tyske agitation mod bolchevismen havde gødet jordbunden også her i landet for en tilslutning til »Korstoget mod Bolchevismen«. Heldigvis lod den danske regering sig ikke overtale til selv at oprette et korps, der skulle deltage i denne krig, men den 8. juli 1941 måtte krigsministeriet godkende, at danske officerer og menige kunne indtræde i »Frikorps Danmark«.

Cirkulærskrivelsen herom udtalte, at

»Den danske regering har givet tilladelse til, at faste befalingsniænd af linien, reserven (forstærkningen) o.l. og hjemsendte værnepligtige (befalingsmænd o.l. og menige) fra den danske hær melder sig til »Frikorps Danmark«. Medlemmer af frikorpset vil få lønning m.v. i overensstemmelse med tyske bestemmelser og for deres person og familie

være undergivet de almindelige tyske forsorgsbestemmelser«.

Efter nærmere redegørelse for de enkelte kategorier siges det udtrykkeligt, at »det må ikke vanskeliggøres for de pågældende at indtræde i korpset«.

Det vil heraf fremgå, at tilslutningen til frikorpset skete med regeringens fulde godkendelse, og konsekvensen heraf blev også taget i flere andre retninger, f.eks. ved, at den danske hær officielt var repræsenteret ved frikorpsets afrejse fra Danmark. Det skal senere nævnes, at regeringen også på anden måde gav hvervningen sin officielle tilslutning. Hidtil havde hvervning til fremmed krigstjeneste i medfør af den danske straffelov været forbudt.

Det kan sikkert ikke bestrides, at en del af dem, der meldte sig, gjorde dette af misforstået idealisme, og for personer med denne indstilling har naturligvis regeringens holdning haft sin væsentlige betydning.

Umiddelbart efter kapitulationen blev der vedtaget en lov, hvorved samtlige de danske officerer, der havde meldt sig til frikorpset, fik øjeblikkelig afsked uden pension, og yderligere indeholder straffelovstilægget af 1. juni 1945 i § 10 følgende bestemmelser:

»Den, der har hvervet eller ladet sig hverve til tysk krigstjeneste, straffes med fængsel. Hvor særlige hensyn gør sig gældende, kan der finde strafnedsættelse sted, og under ganske særlige omstændigheder kan tiltale undlades.

Med fængsel straffes endvidere den, der har gjort tjeneste i et korps, som virkede i tilknytning til besættelsesmagten mod den danske stats lovlige organer eller dens borgere, eller som i øvrigt her i landet i tysk tjeneste har udøvet virksomhed af politimæssig karakter«.

I den betænkning, som folketingets udvalg afgav over lovforslaget inden dets vedtagelse i rigsdagen, siges det, at

»Udvalget skal herved udtale, at tiltale kun bør undlades, når det drejer sig om personer, som var under 18 år, da de indtrådte i tysk krigstjeneste, og som på grund af umodenhed ikke kan antages at have haft forståelse af handlingens strafværdighed, eller personer, for hvis

handling undskyldende momenter kan findes i deres særlige tilknytning til det tyske folk.

Udvalget udtaler, at strafnedsættelse ikke bør komme militærpersoner til gode, der er afskediget i henhold til lov om bemyndigelse for regeringen til »øjeblikkelig afskedigelse« af tjenestemænd ved hæren og søværnet, der har hvervet eller ladet sig hverve til tysk krigstjeneste m.v.«.

Når man erindrer, at minimumsstraffen efter straffelovstillægget normalt er 4 års fængsel, må det erkendes, at det er en meget streng behandling af dem, der i tillid til regeringens bestemmelser lod sig hverve til frikorpset. Kort efter at straffelovstillægget var gennemført, tillod regeringen på ny hvervning af danske til fremmed krigstjeneste, denne gang til engelsk. Det bør tilføjes, at hvervningen til »Frikorps Danmark« gik overordentlig dårligt trods en intens bearbejdelse ved annoncering og personlig pression gennem nazistiske foreninger og lignende.

XI

Til trods for, at våbenlykken på dette tidspunkt i høj grad stod tyskerne bi, syntes man allerede fra ansvarlig dansk side at have haft blikket åbent for, at forholdene kunne ændre sig, således at man fra tysk side kunne blive interesseret i at lave kapitalflugt til Danmark. Den 2. oktober 1941 udsendte nemlig handelsministeriet en bekendtgørelse, hvori det bestemtes, at personer, firmaer eller juridiske personer, der hører hjemme eller driver virksomhed her i landet, ikke uden tilladelse fra Danmarks Nationalbank må modtage kapitalindskud (kontant, i varer eller på anden måde) eller sikkerhed fra ikke her hjemmehørende personer, firmaer eller juridiske personer. Det var herved lagt i Nationalbankens hånd at hindre en tysk kapitalinvestering i danske foretagender for derigennem at redde tyske formuer over i et neutralt land.

De foranstaltninger, der i den forløbne del af besættelsestiden var blevet gennemført, syntes stadig ikke at være i stand til at hindre reaktioner fra befolkningens side.

En cirkulærskrivelse fra undervisningsministeriet af 29. oktober 1941 bærer vidnesbyrd herom, idet man over for rektorerne for statens højere almenskoler »på givne foranledning« anmoder rektorerne om, såfremt der måtte blive spørgsmål om at arrangere foredrag på skolen

af sådanne personer uden for skolens lærerkreds eller om sådanne emner, som kan gøre det tvivlsomt, om man under de nuværende ekstraordinære forhold bør lade foredraget holde på skolen, da - forinden endelig afgørelse træffes - at ville drøfte sagen med undervisningsinspektøren for gymnasieskolerne. Cirkulæret refererer sig utvivlsomt til, at der på dette tidspunkt fandtes adskillige, der rundt i landet holdt nationalt betonedede foredrag i den mere eller mindre åbenbare hensigt at rejse og styrke modstandsviljen i det danske folk.

Også et justitsministerielt cirkulære af 18. november 1941 om kommunistloven viser den stadige uro, idet dette cirkulære efter at have understreget bestemmelsen i 1ste stykke i kommunistloven opfordrer politimestrene til at have opmærksomheden henvendt på, om der i politikredsen sker uddeling af skrifter, Piecer eller lignende af kommunistisk indhold eller foretages bemalinger eller påskrifter på plankeværker, gader eller lignende af sådant indhold eller foretages indsamling af penge eller andet til kommunistiske formål.

Også indenrigsministeriet måtte i marken med et cirkulære til amtmændene, som man den 26. november opfordrede til afholdelse af møder til drøftelse af forholdet mellem befolkningen og repræsentanter for den tyske værnemagt. Møderne skulle navnlig holdes, »når alvorligere begivenheder eller gentagne mindre episoder igennem et længere tidsrum har fundet sted i amtet«. Til møderne udsendtes normalt en embedsmand til at foretage en nærmere analyse af det eller de foreliggende forhold, der havde givet anledning til mødets afholdelse.

Da et allerhøjeste reskript om tjenestemænd i udenrigstjenesten falder uden for rammerne af nærværende fremstilling, skal alene fra slutningen af året 1941 nævnes en bekendtgørelse af 23. december angående priskontrol med visse entreprenør- og byggearbejder for den tyske værnemagt her i landet. Der blev ved denne bekendtgørelse givet udenrigsministeriets kommitterede i industrisager beføjelse til i forståelse med den tyske værnemagt her i landet at kontrollere og ændre de priser, som virksomhederne betingede sig for udførelsen af arbejder for værnemagten. Det fastsattes direkte, at kontrakter angående udførelsen af sådanne arbejder i fremtiden skulle indeholde bestemmelse om, at entreprenøren var forpligtet til at underkaste sig den kommitteredes afgørelse med hensyn til de i kontrakten betingede priser. Efter udfærdigelsen af denne bekendtgørelse var således alle disse arbejder under

Opraab fra Kommandanten for Frikorps „Danmark“

Danske Mænd!

Med Regeringens Anerkendelse har jeg faaet overdraget Kommandoen over Frikorps „Danmark“. — Korpset vil blive sat ind mod den bolchevikiske Verdensfjende, som flere Gange har truet Nordens Sikkerhed og dermed ogsaa vort Fædrelands Frihed og Kultur.

Danske Mænd! Jeg opfordrer Jer til at slutte op i Frikorps „Danmark“s Rækker, for at vi kan gøre en samlet Indsats mod Bolchevismen.

Danske Soldater, som har aftjent eller aftjener deres Værnepligt, kan uden Hensyn til Vaabenart indruleres i Korpset.

For Danmarks Ære, for vort Folks Frihed og vort Fædrelands Fremtid slutter vi os sammen i Vaabenbroderskab med de Nationer, der allerede er traadt an til Kamp mod Europas og dermed ogsaa mod vort Lands Fjende.

C. P. Kryssing,

Oberstløjtnant, Kommandant for
Frikorps „Danmark“.

Hvervekontorer over hele Landet.
Hovedkontor: Rosenvængets Allé 32, København Ø.
Kontorerne er aabne i Dag Søndag.

C. P. Kryssings hverveannonce i den danske presse. »Med regeringens anerkendelse« hed det. Det var en tilsnigelse. Udenrigsminister Scavenius, trafikminister Gunnar Larsen og måske et enkelt til af regeringens medlemmer havde godkendt dette brud på gældende danske love. - Regeringen som sådan derimod ikke.

nøje kontrol af de danske myndigheder, uden at disse dog havde det i deres magt at hindre arbejdernes omfang.

XII

Det er jo vanskeligt nu at rekonstruere den stemning, der var i Danmark ved begyndelsen af 1942. Det er derfor ganske interessant, at man blot behøver at slå op i Lovtidende og følge retsudviklingen for straks igen at få et nøjagtigt billede af tilstanden og befolkningens holdning. Der har allerede foran været nævnt nogle af de bestemmelser, der blev udfærdiget i november 1941, og ganske samme linie genfindes, som det vil kunne forventes, i begyndelsen af 1942.

I Januar måned havde justitsministeriet måttet fastsætte regler om muligheden for at gennemføre strafafsoning og lignende over for personer, der agtede at rejse til Tyskland eller Norge, og den 12. februar udsendte justitsministeriet en cirkulærskrivelse om bevogtning af områder, der anvendes af det danske nazistiske parti (D.N.S.A.P.). Den direkte anledning hertil var, at D.N.S.A.P. havde ladet sine forskellige anlæg eller områder bevogte af uniformerede vagtposter, hvilket fandt offentligt udtryk i en meddelelse i det nazistiske dagblad »Fædrelandet«.

Ved frikorpsets orlov i 1942 kom det af meget forståelige grunde ofte til demonstrationer mod disse folk, der var trukket i fjendens uniform og derved forrødte deres tidligere landsmænd. Billedet viser en sådan situation. Fra en sporgningsperron er der blevet råbt »morderbande! landsforrædere!« efter nogle medlemmer af korpset, vognen er straks blevet standset, den skyldige er med sin lille datter på armen blevet trukket ud af en stikker, som nu anmelder ham til et par af korpsets medlemmer. En dansk betjent sikrer sig dog først hans navn, så hans senere skæbne kan blive fulgt fra vor side.

det« den 7. februar. Der blev i den anledning straks optaget forhandling med det tyske gesandtskab, der allerede den 8. s.m. gav en kontrordre til ledelsen af D.N.S.A.P., således at der »herefter ikke findes uniformerede poster, hvorimod muligvis enkelte steder medlemmer af partiet vil færdes uden for kontorerne i civil påklædning«. Man gennemførte samtidig et skarpt polititilsyn, som jo på en udmærket måde bærer vidnesbyrd om, hvorledes den danske befolkning reagerede over for nazismens medløbere i Danmark.

Allerede den 14. februar anmodede justitsministeriet alle politimestrene om at drage omsorg for, at der ved alle møder, der afholdtes af D.N.S.A.P., skulle være politi til stede uden for mødelokalet eller i dettes umiddelbare nærhed, og at de fornødne foranstaltninger skulle træffes til, at der kunne ske udrykning, såfremt den ved mødestedet anbragte styrke ikke var i stand til selv at afværge uroligheder. Om fornødent skulle assistance tilkaldes fra nabokredsene.

Den upopularitet, som nazistpartiet kunne glæde sig over, fandtes også i forhold til »Frikorps Danmark« og andre danske frivillige i tysk tjeneste, og den 19. februar måtte justitsministeriet på ny udsende et cirkulære til politimestrene, i hvilket der siges følgende:

»På forskellig måde er ministeriets opmærksomhed blevet henledt på, at danskere, der deltager som frivillige i »Frikorps Danmark« eller Waffen-SS, har været genstand for forulempelser, når de er kommet tilbage til Danmark på orlov.

Endvidere forekommer der ofte tilfælde, hvor disse frivilliges familier har været udsat for chikane i anledning af, at deres pårørende som frivillige deltager i kampen mod Rusland.

Disse beklagelige hændelser har medført forskellige dybtgående vanskeligheder, og man skal derfor anmode hr. politimesteren om fortsat at følge disse forhold med al opmærksomhed og som hidtil indskride, hvor der måtte foreligge grundlag for nærmere undersøgelse. sagerne vil fremdeles være at indsende til statsadvokaten for særlige anliggender på samme måde som sager, der opstår i anledning af, at der fra sådanne frivilliges side er udvist en opførsel, der må give anledning til påtale«.

Men endelig slutter denne cirkulærskrivelse med følgende salut:

»Det ville derhos være af megen værdi, om politiet kunne være i stand til, når mulighed derfor foreligger, at vejlede befolkningen, således at den får forståelsen af, at de frivillige handler ud fra en idé og sætter deres liv ind derpå, og at det derfor ganske bortset fra, om folk måtte dele deres politiske opfattelse eller ej ikke er værdigt at give sådan anden opfattelse udtryk ved chikane eller forulempelse af de frivillige eller deres pårørende«.

Denne vurdering af indsatsen er jo unægtelig noget afvigende fra den, der senere blev indtaget.

XIII

Det er nævnt, at de tilsagn, der fra tysk side blev afgivet ved Danmarks kapitulation, skulle sikre de danske domstoles uafhængighed under besættelsen. Dette blev yderligere bekræftet ved de aftaler, der blev indgået med de tyske myndigheder her i landet i de første dage efter besættelsen, og justitsministeriets cirkulærskrivelse af 15. april 1940 forudsatte, at selv så alvorlige forbrydelser mod Tyskland som spionage, sabotage og den såkaldte »Zersetzung« skulle behandles af danske domstole under medvirken af dansk politi og med anvendelse af danske fængsler. Samtidig med, at de danske domstole således fungerede i sager, der angik angreb også på værnemagten, bestod der dog her i landet tyske krigsretter, og det er ligeledes foran nævnt, at en tysk krigsret i juni 1940 dømte en dansk statsborger for sabotage mod værnemagtsanlæg.

Af de danske domme, der blev afsagt i årene efter besættelsen, skal følgende fremhæves:

I juli 1940 blev en fantsker idømt 6 måneders fængsel for overklipping af en tysk telefonledning. Dommen blev afsagt af Københavns Byret, og der blev ved strafudmålingen taget hensyn til, at den domfældte var ganske ung.

I September 1940 idømtes ved Københavns Byret en mand 20 dages hæfte for overtrædelse af lov af 22. juli 1940. Den domfældte havde opklæbet 70 papstykker med tekster, der dels var fornærmelige for Tyskland, dels opfordrede til at have tillid til Englands sejr.

Fornærmelser mod en tysk soldat blev pådømt af Københavns Byret i oktober 1940. Der førtes under sagen nogle tyske militære vidner, og

Landsmænd

I TIDERNES MORGEN dalede den rød-hvide Dug ned fra Himlen. Og se, Slaget vendte sig. Valdemars Mænd fattede Mod, og Sejren var deres.

I Dag gælder det mere end nogensinde for alle Danske: Hold Modet oppe. I skal ikke blive glemt.

England og hele det britiske Verdensrige kæmper for de undertrykte Landes Frigørelse. Af Amerikas udtømmelige Hjælpekilder øser England Styrke. Det er Kamp til Sejren er vundet.

FRIE DANSKE i alle Verdensdele er med i Frontlinien. Unge Danske marcherer i de engelske Rækker, danske Flyvere fører engelske Maskiner, Tusinder af danske Sømand pløjer Havene under engelsk Flag. De er rede til at bløde, dø — og sejre.

Det er Danmark, de kæmper for. Kun en engelsk Sejr kan give Danmark dets Selvstændighed tilbage.

Danmark skal igen blive frit, hvis enhver vil bringe sit Offer.

Undsætningen kommer en Dag. Hold Modet oppe, Titusinder af Landsmænd Verden over følger jer og kæmper med jer.

**DANNEBROG SKAL IGEN VAJE
OVER ET FRIT DANMARK**

London, Valdemarsdagen 1941

Det Danske Raad

814

Blandt de løbesedler, som engelske flyvere kastede ned over Danmark, var en enkelt, der i særlig grad vakte glæde. Det var et budskab fra Det Danske Råd i London, dateret selve Valdemarsdagen 1941. Forsiden af løbesedlen ser De her - bagsiden var et stort Dannebrog. Sådanne hilsener var med til ikke alene at vedligeholde troen, men også opvække kampviljen iblandt os.

på basis af deres udsagn blev den tiltalte mod sin benægtelse dømt. Der anvendtes blandt andet loven af 1. maj 1940 § 2, og straffen var hæfte i 30 dage.

I marts 1941 afsagde en dansk domstol en interessant dom, idet tre tiltalte blev dømt for at have ydet hjælp og husly til en tysk desertør. Dommen blev afsagt efter loven af 30. marts 1940, og straffen var kun hæfte i 14 dage for hver af de tre tiltalte. Her forelå jo et forhold, hvor man i høj grad kunde have befrygtet, at de tyske krigsretter ville have grebet ind, men endnu på dette tidspunkt stillede man sig fra tysk side loyalt over for de indgåede aftaler.

De handlinger, der blev pådømt, var begået, inden vi havde fået straffelovstillægget af 18. januar 1941, der jo indeholdt en væsentlig skærpelse af de hidtil anvendte straffe; men virkningerne af loven viste sig i en dom fra september 1941, hvor en dansk domstol dømte en tiltalt til fængsel i 1 år og 6 måneder for hjælp til en tysk desertør, altså en forseelse af samme art, som i marts 1941 takseredes til 14 dages hæfte. Det må dog ved sammenligning af disse straffe erindres, at strafværdigheden i de forskellige sager påvirkes af en række forskellige omstændigheder, således at den højere strafudmåling ikke alene behøver at være en virkning af de strengere straffebestemmelser.

I november 1941 pådømtes en sag om fremstilling og uddeling af kommunistiske skrifter. Hovedmanden i sagen, der dømtes efter kommunistlovens § 1, fik fængsel i 2 år.

I januar 1942 blev en tiltalt dømt efter loven af 18. januar 1941 § 3 til fængsel i 1 år og 6 måneder. Tiltaltes forseelse bestod i, at han havde forevist nogle engelske propagandablade, formentlig nedkastet fra flyvemaskiner, for nogle tyske soldater, der flirtede med danske piger. I straffen var dog indbefattet en tidligere betinget dom på 50 dages fængsel.

Medens således de danske domstole tilsyneladende fungerede uden påvirkning fra tysk side, var forholdet i virkeligheden det, at den tyske krigsret nøje fulgte de danske retsafgørelser og direkte greb ind i sagernes behandling, f.eks. med hensyn til spørgsmålet om anklagemyndigheden skulle anke dommen til højere instans til skærpelse. Det er sjældent, at dette direkte kan ses af de afsagte domme, men i januar 1942 foreligger dog en kendelse af Højesterets kæremålsudvalg, der viser dette forhold. Selve sagen var uden større interesse, men det

fremgår af kendelsen, at den tyske krigsret af anklagemyndigheden havde fået meddelelse om udfaldet af sagen ved underretten. Efter at have overvejet sagen, gav krigsretten anklagemyndigheden meddelelse om, at dommen ønskedes indanket til skærpe. Imidlertid var ankefristen udløbet, og forsvaret krævede derfor anken afvist. Højesteret tillod imidlertid anken, uanset fristens udløb, idet man fandt, at den omstændighed, at den tyske krigsret først havde afgivet sin udtalelse så sent, at anken ikke kunne iværksættes rettidigt, var tilstrækkelig grund til at undskylde den for sent iværksatte anke af dommen.

De fleste af sagerne blev behandlet ved Københavns Byret, men enkelte domme afsagdes dog også af underretterne rundt i landet. F.eks. blev der i november 1942 i Jylland afsagt en dom efter lov nr. 123 af 30. marts 1942 for hjælp til en tysk desertør. De implicerede idømtes 8, 6 og 4 måneders fængsel, altså en relativt mild dom i forhold til handlingens beskaffenhed.

I Slutningen af 1942 udfoldede de tyske krigsretter en mere aktiv virksomhed; således dømte en tysk krigsret den 18. november 1942 to danske statsborgere for uddeling af kommunistiske flyveblade. Straffen var henholdsvis 10 og 5 års tugthus, der skulle afsones i Tyskland. Selve de udmålte straffe viser klart, hvad det betød for Danmark, at de fleste af disse sager kunne behandles ved de danske domstole.

Af hensyn til sammenhængen er domspraksis her fulgt op til slutningen af 1942, men det er nødvendigt for at bedømme de danske domstoles stilling i 1942 at gå tilbage til begyndelsen af året, hvor der skete en afgørende ændring i de tyske myndigheders hidtidige holdning. Den tyske indflydelse havde hidtil vist sig ved krav over for regeringen om skærpe af lovbestemmelser, ved påvirkning af anklagemyndigheden og ved den ændring i domstolenes holdning, som besættelsen faktisk forvoldte.

Det er meget vanskeligt nøjagtigt at eftervise styrken af det tyske pres på de enkelte områder, fordi regeringens holdning bevirkede, at rigsdagen, administrationen og domstolene mer eller mindre bevidst drejede henimod en stadig skarpere indstilling over for angreb på tyske interesser ud fra den formening, at man herigennem kunne afvende endnu mere vanskelige tilstande. Så længe denne udvikling tilfredsstillede tyskerne, bevaredes der inden for retstilstanden en relativ ro.

En afgørende ændring i dette balanceforhold skete ved sagen mod

dr. Vilh. la Cour, hvor såvel den danske administration som vore domstole blev udsat for en belastningsprøve, som ikke blev bestået. Sagen betød derfor en afgørende ændring i retstilstanden herhjemme.

I begyndelsen af 1941 var dr. la Cour blevet dømt til en kortere hæftestraf for en Piece betitlet: »Ord til os i Dag«. Hans forlægger, Arne Sørensen, fik ligeledes hæfte. I slutningen af 1941 og begyndelsen af 1942 holdt dr. la Cour derefter en række foredrag landet over, dels om nationale emner, dels om vor neutralitet. Sidstnævnte foredrag var holdt gentagne gange, første gang i øvrigt allerede i juni 1941, uden at nogen havde fundet anledning til at gribe ind herimod. Gennem den vidneførsel, der senere under sagen fandt sted, blev det fastslået, at foredragene havde været holdt i en meget rolig form, og at de vel indeholdt skarpe angreb på den danske regering, men kun i ringere grad udfald mod tyskerne. Dog gav dr. la Cour i nogle af foredragene udtryk for, at der næppe fandtes noget barn så naivt, at det kunne tro på en tysk sejr. Det var øjensynligt, at de fleste vidner var skuffede over, at foredragene ikke var mere aggressive. Et af foredragene holdtes den 4. februar 1942 i Damhuskroen og blev overværet af i hvert fald en tysk stikker, der udarbejdede et yderst tendentiøst referat af foredraget. På basis heraf foretog den tyske krigsret den 19. februar 1942 en afhøring af nogle danske vidner, man mente havde overværet foredraget. Her gik altså den tyske krigsret til direkte aktion mod en dansk statsborger og foretog selvstændigt afhøring af danske vidner. Det var i øvrigt ganske interessant at se, at de protokollater, der blev foretaget i den tyske krigsret, var lige så urigtige som stikkerreferatet. Afhøringen af vidnerne foretoges på dansk, men protokollaterne foregik på tysk, et sprog, som i hvert fald nogle af vidnerne ikke forstod, og de var derfor afskåret fra at gribe ind over for protokollaternes urigtighed. Da de samme vidner senere blev afhørt for en dansk domstol, erklærede de med den største bestemthed, at de ikke havde udtalt det, der var protokollateret i krigsretten. Man er altså ikke veget tilbage for at benytte vidnernes ængstelse og sproglige ukyndighed til at give urigtige referater af de afgivne forklaringer. Dagen efter indfandt Gestapo sig i dr. la Cours hjem i Birkerød. Dr. la Cour var allerede advaret, men befandt sig i øvrigt endnu i Jylland. Der skete øjeblikkelig henvendelse til de danske myndigheder, der ikke af den tyske krigsret var gjort bekendt med sagen. Der forelå på det tidspunkt det ejendommelige forhold, at

de vidner, der begæredes indkaldt af den tyske krigsret, blev indkaldt ved danske vidnestævninger, der formelt blev udfærdiget af statsadvokaten for særlige anliggender. Stævningerne blev forkyndt af danske stævningsmænd, hvad der naturligvis bevirkede, at vidnerne på forhånd måtte gå ud fra, at disse indkaldelser foregik efter aftale i hvert enkelt tilfælde mellem krigsretten og de danske myndigheder. I virkeligheden var forholdet imidlertid en rent formel ekspedition, således at ingen kompetent dansk myndighed på basis af vidnestævningerne fik kendskab til, hvad der foregik.

Henvendelsen til de danske myndigheder bevirkede, at udenrigsministeriet straks protesterede energisk over for den tyske minister von Renthe-Fink, over for hvem man særligt henviste til, at krigsretten efter aftalerne, indgået i april 1940 var afskåret fra at gribe ind over for en dansk statsborger i et tilfælde som det foreliggende.

Forhandlingerne i udenrigsministeriet førtes den 21. februar, og man hævdede fra tysk side, at dr. la Cour havde gjort sig skyldig i »Zersetzung« over for værnemagten.

Skønt grundlaget for sigtelsen var meget tyndt, anså man dog fra dansk side situationen for så alvorlig, at man mente det nødvendigt at få en dansk arrestordre på dr. la Cour, og denne blev udfærdiget søndag den 22. februar 1942, hvorefter dr. la Cour blev anholdt i sit hjem. Det hævdedes officielt, at denne arrestordre i høj grad var formålsbestemt. Dels ønskede man at sikre dr. la Cour personligt mod overlast fra tysk side, men dels og navnlig nærede man med rette frygt for, at det tyske overgreb i denne sag skulle betyde en fuldstændig principiel ændring af den hidtil bestående retstilstand. Hvis den tyske aktion blev gennemført, måtte man forvente, at tyskerne fremtidig selv ville overtage den væsentligste del af de sager, der hidtil var behandlet af dansk politi og pådømt af danske domstole.

Da tyskerne erfarede, at dr. la Cour var blevet anholdt af det danske politi, krævede man ham udleveret. Fra dansk side blev kravet formelt afvist. Tyskerne fastholdt imidlertid kravet, og den 23. februar førtes en række forhandlinger om spørgsmålet. Efter grundloven skulle dr. la Cour fremstilles i Dommervagten den 23. februar om eftermiddagen, hvor de 24 timers frist udløb. Dr. la Cour blev også fremstillet i Dommervagten, hvor ligeledes dommeren og dr. la Cours forsvarer i spænding afventede, at statsadvokaten for særlige anliggender skulle møde

Vilh. la Cour (f. 1883) tog 1909 magisterkonferens i historie og virkede derefter nogle år som lærer ved Landboskolen ved Lyngby, Grundtvigs Højskole og Lyngby højere Almenskole (1909-16). Efter et ophold i Norge blev han 1918 knyttet til Kostskolen i Birkerød. Adjunkt 1920, lektor 1931. Fra 1918 redigerede og udgav han »Grænsevagten«, der på tysk foranledning blev forbudt i februar 1941. Han skrev da i stedet piecerne »Om at sige Ja - og Nej!«, »Ord til os i Dag«, »Kender De Gråbonden?«, »Med Lov skal Land bygges«, »Godt Mod Landsmand!« »Historien om et Korstog« og »Vor kommende frie Regering«. Ligeledes afholdt han, når han ikke sad fængslet, talrige møder landet over for at vække viljen til aktiv modstand. Kort før lulen 1944 måtte han tage til Sverige, hvor han udsendte Piecen »Et dansk Fredsmål«. Han vendte tilbage med den danske brigade.

med meddelelse om resultatet af forhandlingerne. De 24 timer nærmede sig mere og mere deres udløb, og skal man holde sig strengt til sandheden, var forholdet det, at de var overskredet med nogle minutter, da statsadvokaten indfandt sig for at meddele, at dr. la Cour kunne fængsles ved dansk domstol. En lille behændig ændring i anholdelsesrapportens tidsangivelse, foretaget også med »tiltaltes« samtykke, bevirkede, at grundlovsbruddet ikke i dokumentarisk form vil overgå i historien! Kendelsen lød på, at dr. la Cour skulle fængs-

les foreløbig for 14 dage. I tiden mellem dr. la Cours anholdelse og fremstilling i Dommervagten var der ikke fremkommet yderligere materiale af betydning, så også om fængslingskendelsen bemærkedes det, at den blev afsagt for at hjælpe dr. la Cour fra at havne i tysk fængsel. Kendelsen blev afsagt af byretsdommer Arthur Andersen, der beskæftigede sig med disse specielle sager på en måde, som måtte aftvinge enhver danskers beundring. Dette gjaldt også behandlingen af dr. la Cours sag.

Den afsagte kendelse betød, at der nu var indledet dansk retsforfølgning, og efter de regler, der havde været gældende lige fra begyndelsen af besættelsen, måtte det betyde, at den tyske krigsret herefter var afskåret fra at gribe ind i sagen, i hvert fald indtil byrettens dom var afsagt.

Tyskerne var imidlertid ikke tilfredse med dette resultat, og natten mellem den 23. og 24. februar fortsattes forhandlingerne om dr. la Cours udlevering. Justitsministeren søgte stadig at få kravet afvist, men udenrigsminister Scavenius gav efter, og resultatet blev derfor, at dr. la Cour den 24. februar om morgenen blev overført til den tyske afdeling af Vestre Fængsel og fremstillet i den tyske krigsret som fængslet. Statsadvokaten for særlige anliggender. Statsadvokat Kjalke, fik adgang til at overvære forhøret over dr. la Cour, hvorimod hans for-

svarer, der henvendte sig personligt i krigsretten, blev nægtet adgang. Krigsrettens motivering for afvisningen af forsvareren var, at der under afhøringen ikke var brug for en sådan. Det bør dog fremhæves, at der senere ved krigsretsprocedurer i et vist omfang blev givet enkelte danske sagførere adgang til at optræde som forsvarere.

Sigtelsen mod dr. la Cour lød nu på intet mindre end »Landesverrat«, uden at det dog nærmere blev forklaret, hvad der reelt skulle ligge i denne fuldstændig tåbelige påstand. I virkeligheden viste det sig ved den fortsatte undersøgelse af sagen, at denne mere og mere smuldrede for tyskerne, og efter at den tyske krigsrets dommer, dr. Johannsen, havde gjort et ligeså forgæves som idiotisk forsøg på at få dr. la Cour overtalt til et »positivt samarbejde« med tyskerne, gav disse den 5. marts op og afleverede dr. la Cour til de danske fængselsmyndigheder. Der blev så rejst tiltale for 3 foredrag, dr. la Cour havde holdt i København, Ålborg og Åbenrå, og tiltalen lød principielt på overtrædelse af loven af 18. januar, subsidiært overtrædelse af loven af 22. juli 1940. Foredraget i Åbenrå var holdt så tidligt som den 8. september 1941, således at reaktionen unægtelig kom noget sent. Sagens behandling i byretten trak noget ud, og den 17. april 1942 skete der igen noget opsigtsvækkende, idet justitsminister Thune Jacobsen over for dr. la Cours forsvarer fremsatte forslag om, at dr. la Cour skulle lade sig frivilligt internere, og at sagen derefter skulle bortfalde. Interneringen skulle foregå på den måde, at dr. la Cour skulle anvises ophold straks på en af de mindre danske øer, hvor en dansk politimand skulle bevogte ham, men således, at han i øvrigt skulle have en relativ frihed, blandt andet også til at modtage besøg af sin familie. Justitsministerens standpunkt var, at hvis dr. la Cour ikke ville acceptere denne ordening, måtte man dels befrygte, at tyskerne selv ville internere en række danske, der havde udøvet en lignende virksomhed som dr. la Cour, dels at den danske regering kunne blive stillet over for kravet om vedtagelse af en almindelig dansk interneringslov, der ville ramme en række andre af dr. la Cours landsmænd. Dr. la Cour var selv ganske overordentlig utilbøjelig til at bøje sig for interneringskravet, og det eneste, der betød noget i hans overvejelser, var hensynet til de landsmænd, der ville blive ramt af en almindelig dansk interneringslov eller af tyske skridt i samme retning, hvis han ikke gik ind på at ofre sin egen frihed.

Forhandlingerne løb imidlertid ud i sandet, og domsforhandlin-

gen i byretten blev berammet. Umiddelbart inden denne skulle finde sted, fremkom fra justitsministeriet en skrivelse fra udenrigsminister Scavenius, indeholdende et hårdt og til dels urigtigt angreb på dr. la Cours virksomhed. Brevet er gengivet in extenso i dr. la Cours bog: »For dansk domstol under besættelsen« og udelades derfor her. Når det overhovedet nævnes, skyldes det, at det betegner noget enestående i en dansk straffesag, rejst på tysk foranledning, at landets udenrigsminister retter angreb på en dansk statsborger, tilmed under anvendelse af argumenter, der for en del var i strid med de faktiske forhold. Sagen førte i øvrigt allerede på dette stadium til fornyede forhandlinger inden for regeringen, hvor navnlig de Konservative indtog det meget skarpe standpunkt, at de ville udtræde af regeringen, hvis denne på ny bøjede sig for et tysk krav om at få dr. la Cour udleveret.

Domsforhandlingen fandt nu sted, og domsafsigelsen blev berammet til den 4. maj 1942. Imidlertid rettede justitsministeren henvendelse til retten om at udskyde domsafsigelsen, og trods dommerens modvilje herimod blev afsigelsen udskudt.

Formålet hermed var ikke klart, men blev åbenbart nogle dage senere, idet justitsministeren forelagde rigsdagen en lov, der vedtoges den 9. maj 1942, og som dels indeholdt en skærpelse af straffen efter loven af 22. juli 1940, dels en adgang til direkte anke til Højesteret af domme, afsagt af Københavns Byret i sager af denne art. Skærpelsen af straffen havde ingen betydning for dr. la Cours sag, idet justitsministeren udtrykkeligt i rigsdagen ved lovens forelæggelse gav løfte om, at strafskærpelsen ikke skulle have tilbagevirkende kraft. Derimod havde den direkte anke til Højesteret med overspringelse af landsretten betydning for sagen, idet byrettens dom, samme dag den blev afsagt, blev indanket for Højesteret. Formålet hermed var, at man hurtigere ville nå til en endelig afgørelse af sagen, ligesom justitsministeren formentlig nærrede forventning om, at Højesteret ville underkaste sagen en væsentlig strengere bedømmelse end byretten, en forventning, som Højesteret i øvrigt i fuldeste mål indfrie.

Byrettens dom faldt den 12. maj 1942 og lød på 4 måneders hæfte med fradrag af 78 dages varetægtsarrest, hvilket betød, at dr. la Cour fik fradraget hele den tid, han havde været holdt i varetægtsarrest, heri også indbefattet den tid, han havde tilbragt i den tyske afdeling af Vestre Fængsel.

Nogle få dage inden højesteretsdommen skulle falde, blev dr. la Cour derefter afskediget uden pension fra sin stilling som lektor ved Birkerød Statsskole. Afskedigelsen fandt sted i medfør af tjenestemandslovens § 18, jfr. § 61.

Tjenestemandsloven af 31. marts 1931, § 18, bestemmer, at afskedigelse kan finde sted som disciplinær straf, og § 61 udtaler, at når en pensionsberettiget tjenestemand afskediges på grund af tjenestefor-seelser eller misligheder, der, uden at medføre tab af pensionsretten i henhold til § 60, svækker den for stillingen nødvendige agtelse og tillid, bestemmes det ved finanslov eller tillægsbevillingslov, hvorvidt han skal have pension og i bekræftende fald af hvilken størrelse.

Dr. la Cour havde, på det tidspunkt han holdt sine foredrag, orlov fra Statsskolen i Birkerød, og der forelå ikke under sagen noget som helst, der fra et dansk synspunkt kunne svække den for hans stilling nødvendige agtelse og tillid. Afskedigelsen var derfor utvivlsomt lovstridig og vidner på ny om de danske myndigheders svaghed og eftergivenhed over for tyskerne.

På denne baggrund er det så meget mere opsigtsvækkende at konstatere, at den direkte foranledning til afskedigelsen af dr. la Cour var en henvendelse til justitsministeren fra Højesterets daværende præsident, dr. jur. Troels G. Jørgensen. Henvendelsen skete i et brev af 2. juni, og brevet har så megen interesse for retstilstanden i Danmark i sommeren 1942, at det bør gengives. Det lød således:

»Kære herr justitsminister!

Jeg har over for rigsadvokaten holdt på og fået vedtaget, at sagen mod den fængslede lektor la Cour behandles i denne måned, formentlig dog først noget over midten af denne. Afskedigelsen foreligger jo endnu ikke. For så vidt det skulle stå i forbindelse med tvivl vedrørende pensionsspørgsmålet, der skulle tænkes sat i afhængighed af højesteretsdommens udfald, forekommer der mig intet at være til hinder for at foretage afskedigelsen straks med udskydelse af pensionsspørgsmålets afgørelse, til dommen foreligger.

Som jeg allerede tidligere har antydnet, tror jeg, at det af administrationen indtagne standpunkt til afskedigelsen vil kunne få en - ganske betydelig - indflydelse på bedømmelsen af la Cours forhold, og uden hensyn til, hvad grunden til administrationens passivitet kan være, vil

retten være henvist til at holde sig til det faktum, om skolemyndighederne har reageret eller ikke har reageret over for hans virksomhed.

Med venlig Hilsen.

Deres hengivne

Troels G. Jørgensen«.

Det er senere blevet oplyst, at højesteretspræsidenten også førte mundtlige forhandlinger med statsministeren og justitsministeren, og at han under disse forhandlinger gentog sin henstilling om, at dr. la Cour blev afskediget, inden sagen kom til pådømmelse i Højesteret. Det fremgår af det referat, der foreligger af sagens behandling i undervisningsministeriet, at præsidenten direkte under forhandlingerne havde oplyst, at der ikke kunne ventes nogen lempelse af dommen.

Højesteretspræsidenten havde ikke gjort sine dommerkolleger bekendt med disse skridt.

Efter dr. la Cours afskedigelse tilbød den daværende undervisningsminister Jørgen Jørgensen la Cour »en månedlig understøttelse«, som dr. la Cour afslog. En kreds af hans venner startede da i hemmelighed en indsamling af en hædersgave, som indbragte et så betydeligt beløb ved bidrag fra hele landet, at spørgsmålet om understøttelsen heldigvis blev uden praktisk betydning.

Da præsidenten således havde fået held i sine bestræbelser for at få dr. la Cour afskediget, kunne domsforhandlingen i Højesteret finde sted, og Højesteret dømte dr. la Cour til fængsel i 7 måneder. Kun 80 dage af varetægtsarresten blev fradraget.

Det skal endelig til afslutning bemærkes, at da dr. la Cour havde udstået den fulde fængselsstraf, måtte han, efter hårdt pres fra justitsministerens side, »frivilligt« lade sig internere. Der anvistest ham ophold hos stiftsforvalteren på Vallø, som for at hjælpe dr. la Cour til et behageligt opholdssted stillede sit hjem til disposition.

Kort tid efter afsagde Højesteret på ny en dom, der vakte beklagelig opmærksomhed, idet man dømte red. Peter de Hemmer Gudme til hæfte i 4 måneder for nogle udtalelser fremsat i et foredrag. Beviserne var yderst svage, og sigtelsen skyldtes tyske stikkere. Ved byretten var de Hemmer Gudme blevet frifundet.

Disse domme skabte en voksende ængstelse for den sikkerhed, der kunne påregnes ved behandlingen af sagerne ved de danske domstole.

Da den kommunistiske folketingsmand Aksel Larsen i november blev arresteret af det danske politi, krævede tyskerne ham overgivet til afhøring, idet de udtrykkeligt lovede, at han ville blive tilbagegivet efter endt afhøring. I strid med dette løfte blev Aksel Larsen sendt til et tugthus i Tyskland.

Endelig skal det nævnes, at tyskerne i december 1942 arresterede en række danske statsborgere, sigtede for illegal virksomhed. De anholdte, hvoriblandt professor Chievitz, nuværende minister i Moskva Døssing, godsejer Jarl, »Strødam«, læge Neukirch m.fl., blev indsat i den tyske afdeling af Vestre Fængsel, og først efter store anstrengelser fra forskellig side overførtes de til et dansk fængsel og blev senere dømt ved dansk domstol. I øvrigt fik de danske myndigheder større og større vanskeligheder at kæmpe med, fordi de illegale blade nu fik større omfang, ligesom også sabotagen mod virksomheder, der arbejdede for Tyskland, stadig tog til.

Den 9. april 1943 blev prof. Ole Chievitz løsladt og modtoges med den hjerteligste hyldest, da han kom hjem til Finsens Instituttet. Han var en »ufarlig idealist«, sagde dr. Best om ham få dage senere, da de to herrer havde mødt hinanden, og dr. Best mente at have »følt ham på tænderne«. Med ufarligheden var det dog så som så. Hans medlemsskab af Danmarks Frihedsråd fortæller om det!

XIV

Pressens stilling under besættelsen er lejlighedsvis berørt foran og vil blive genstand for selvstændig behandling andet steds i det samlede værk. Det skal derfor her kun nævnes, at censurbestemmelserne, udfærdiget i begyndelsen af maj 1940, stadig virkede stærkere på bladene, der jo yderligere var bundet derved, at radiomeddelelser fra udlandet ikke måtte trykkes, og at bladene således kun kunne bringe aksemagternes krigscommuniqueer. Gang på gang skete der såvel fra de tyske som fra de danske myndigheder henvendelser til bladene med anmodning om en ændring i disses kurs, men henvendelserne prellede stadig af på bladenes faste og bestemte modstand. Såvel fra tysk som fra dansk side veg man tilbage for udfærdigelsen af skarpere lovbestemmelser, og forfølgelsen af bladene måtte derfor indskrænke sig til bøderne, fastsat af pressenævnet, og, hvad der naturligvis var en meget virksom trusel, fjernelse af den ledende redaktør, hvis bladene ikke var regeringen og tyskerne tilstrækkelig følgagtige.

Når indgrebene i retstilstandene på dette område ikke følte værre, end tilfældet var, skyldtes det utvivlsomt den overordentlig dygtige måde, på hvilken pressen blev ledet, og hvorved det atter og atter lykkedes at oplyse læserne om de faktiske forhold, selv om man formelt overholdt de givne direktiver.

Den danske radio var under fast tysk kontrol, og tyskerne søgte under stadig kamp med radioledelsen at presse mest muligt tysk propagandastof igennem. Derimod veg man, som det vil være bekendt, tilbage for et forbud mod aflytning af udenlandsk radio, således at Danmark blandt de besatte lande på dette område kom til at indtage en særstilling.

Også over for den enkelte borger fandt der indgreb sted. Således blev en række bøger forbudt, f.eks. Kaj Munks »Niels Ebbesen« den 9. april 1942. og enkelte danske politikere, f.eks. folketingsmand Hedtoft-Hansen, fik taleforbud. Alle disse skridt var i hvert fald mere eller mindre i strid med hidtil gældende dansk ret.

Med hensyn til filmen, der jo i vore dage har en overordentlig stor betydning i propagandaens tjeneste, var forholdet det, at de engelske film var blevet forbudt straks efter besættelsen. Ellers indskrænkede de tyske indgreb sig i begyndelsen til de tvangsindlagte tyske ugerevyer, og det er allerede foran nævnt, at alene dette var tilstrækkeligt til

fremkaldelse af demonstrationer i biografteatrene og udfærdigelse af justitsministerielle instrukser om, hvorledes lederne af teatrene skulle forholde sig, når gemonstrationer fandt sted. Efterhånden som tiden gik, fandt tyskerne dog, at disse indgreb ikke var tilstrækkelige. Det kan ikke bestrides, at de danske ledere af biografteatrene var yderst uvillige til at foreføre tyske film. Dels gjorde det nationale hensyn sig også på dette område gældende, dels viste det sig, at kun ganske enkelte tyske film formåede at trække publikum til teatrene.

Under de forhandlinger, der stadig førtes med de tyske myndigheder om filmspørgsmålene, kunne man fra dansk side med styrke hævde det standpunkt, at når man var uvillig til at forevise tyske film i teatrene, skyldtes det alene, at det økonomisk var ganske ødelæggende for disse at køre film, som folk ikke ville se. Det er derfor meget beklageligt, at man må erkende, at en meget stor del af den danske befolkning syntes, de kunne overvære foreføringen af tyske film, når der endelig kom en teknisk god tysk film frem, navnlig med et anstrøg af pikanteri. Tilstrømningen til en sådan enkelt film blev atter og atter fremført fra tysk side og skadede det danske standpunkt overordentligt. De illegale blade havde udmærket fat i problemet og advarede stadig befolkningen mod at overvære tyske film.

Til slut tabte tyskerne tålmodigheden og gennemtvang en ordning med tvangsvis foreføring af tyske film. På premiere teatrene skulle hver anden film være tysk, og de øvrige teatre skulle foreføre 6 tyske film i kvartalet. Teatrene var nødt til formelt at bøje sig for kravet, men i praksis gjorde man bestemmelserne ret illusoriske ved at tage de tyske film af programmet efter få dages forløb. Enkelte teatre havde endog den dristighed at avertere den næste forestilling samme dag, som den tyske film havde premiere. Næste forestilling begyndte så efter annoncen én eller to dage senere.

Selv om dette naturligvis var meget fornøjeligt, virkede det ikke lettende på forhandlingerne, og det varede derfor heller ikke længe, før tyskerne rettede hovedangrebet mod de amerikanske film, som mærkelig nok stadig kunne foreføres, uanset at Amerika var indtrådt i krigen mod Tyskland.

Den 2. marts 1942 udsendte justitsministeriet en cirkulærskrivelse om forbud mod forevisning af amerikanske film. Der skulle efter denne skrivelse finde en aftrapning sted, således at de amerikanske film efter-

hånden udgik af teatrenes repertoire, og således at foreføringen skulle ophøre endeligt fra 1. juli 1942 i København og 1. august i Provinsen. Det lykkedes forbløffende hurtigt at få befolkningen gjort bekendt med forbudet, der ikke måtte offentliggøres, og folk strømmede til teatrene, når disse havde amerikanske film på programmet.

Inden for filmudlejer- og biografteaterkredse var man ikke tilfreds med det af udenrigsministeriet opnåede resultat og krævede derfor en selvstændig forhandling med tyskerne om spørgsmålet, og under medvirken af Udenrigsministeriets Pressebureau, der i øvrigt under hele besættelsen ydede filmbranchen en ganske udmærket støtte, lykkedes det at få gennemført, at spørgsmålet skulle forhandles på et filmmøde, der fandt sted i Rom i april 1942, hvor Internationalt Filmkammer holdt kongres. Danmark var af regeringen blevet indmeldt i Internationalt Filmkammer, og i begyndelsen lededes de danske delegationer af en embedsmand, men senere lykkedes det at føre ledelsen over på erhvervene, hvorved regeringen opnåede, at Danmark lettere kunne glide ud af forbundet igen.

Da de danske forhandlere kom til Rom, viste det sig, at man også i Italien, der jo direkte var i krig med Amerika, kørte amerikanske film. Dette var naturligvis en stor støtte for det danske standpunkt; men da man måtte påregne, at italienerne ville benægte dette faktum under forhandlingerne, tog en af de danske forhandlere en række fotografier af biografteaterplakaterne i Rom. Dette viste sig at være en særdeles hensigtsmæssig foranstaltning, for allerede under den første forhandling erklærede italienerne, at der ikke blev forevist amerikanske film i Italien. Stillet over for fotografierne, der var blevet fremkaldt og kopieret inden mødet, måtte de med en fortrinligt fremstillet forbavselse erkende, at det jo alligevel syntes at være tilfældet. Forhandlernes argumentation gik da ud på, at der ikke var nogen grund til, at det ene besatte land skulle stilles dårligere end det andet, og at danskerne måtte anse Italien for lige så besat som Danmark. Argumentationen morede hverken italienerne eller tyskerne, men realiteten var noget vanskelig for dem at afdisputere. Under disse omstændigheder gav man - om end med megen surhed - efter, og Danmark beholdt de amerikanske film til udgangen af 1942. Ændringen blev bekendtgjort herhjemme i et nyt justitsministerielt cirkulære af 3. juli 1942.

Fra 1. januar 1943 var teatrene herefter henvist til at foreføre dan-

ske, svenske samt nogle få franske film, der importeredes gennem tyske selskaber, samt naturligvis de tvangsindlagte tyske film.

Det skal fremhæves, at disse indgreb i biografteatrenes virksomhed var uden nogen som helst lovhjælp og i strid med de løfter, der fra tysk side var givet ved begyndelsen af besættelsen. Der er ingen tvivl om, at man - foruden det rent propagandamæssige formål - også var ledet af ønsket om at skaffe forøgede indtægter til den tyske filmindustri, der havde en så pauver succes både i Danmark og andre lande i Europa. I konkurrence med de amerikanske film havde de tyske film overhovedet ingen chance.

Fra denne tidsperiode bør det endelig nævnes, at tyskerne ej heller veg tilbage for at gribe ind i afholdelsen af de danske valg. Valg til de kommunale råd skulle have været afholdt i marts 1941, men tyskerne krævede valgene udsat under henvisning til »den skærpede krigssituation«. Denne motivering var naturligvis fuldstændigt nonsens, og den virkelige grund var blot den, at man ikke ønskede at få dokumenteret svagheden i det danske nazistparti. I 1942 blev valget på ny udskudt, således at kommunale valg først fandt sted i 1943, hvor der også afholdtes valg til rigsdagen.

Også på andre måder greb tyskerne ind i vort folkeliv og hindrede, at man fejrede afstemningsdagen den 10. februar, Dvbbøldagen, Genforeningsdagen og lignende - alt i strid med de givne løfter.

XV

I løbet af 1942 udfærdigedes en række bestemmelser, som giver det samme billede af tilstanden i Danmark, som domstolenes stilling og indgrebene på andre områder har skabt. Det skal nævnes, at der i begyndelsen af marts 1942 udsendtes et cirkulære fra Industrirådets Centalkontor i skibs- og bådebygningssager vedrørende skibsreparationer og -nybygninger for tysk regning. Der skabtes her blandt andet en stående tilladelse til udførelse af reparationsarbejder på tyske skibe, men dog således, at en væsentlig del af de materialer, der medgik til reparationerne, skulle leveres fra tysk side.

Skærpelsen i den almindelige situation herhjemme fandt udtryk i et justitsministerielt cirkulære af 7. marts 1942 om faldskærmsagenter. Der var inden udsendelsen af dette cirkulære nogle ret vanskelige forhandlinger med de tyske myndigheder, der krævede, at det danske

Når den 9. april nærmede sig under besættelsen, fik man stukket små løbesedler i hånden, som angav, hvorledes den sorg og skam, vi følte ved mindet om kapitulationen, bedst burde finde udtryk. Billedet viser en sådan løbeseddel i omtrent naturlig størrelse. En anden bar indskriften: »9. APRIL ER EN NATIONAL SØRGEDAG. På denne dag standser al gade trafik kl. 12 middag. Ingen dansk deltager om aftenen i nogen art af offentlige Forlystelser«.

politi skulle medvirke ved pågribelse af faldskærmsagenter. Det danske politi nægtede at medvirke, medmindre tyskerne gav garanti for, at pågribelse af faldskærmsagenter, til hvis pågribelse det danske politi havde medvirket, ikke ville blive skudt. Dette tilsagn blev holdt fra tysk side. Samtidig blev der mellem det danske politi og den i Danmark værende illegale ledelse af faldskærmsfolkene truffet aftale om.

at der ikke skulle anvendes skydevåben¹⁾).

I Cirkulæret siges det udtrykkeligt, at der mellem den tyske værne magt og de danske myndigheder er truffet aftale om et snævert samarbejde mellem de tyske myndigheder og det danske politi angående de retningslinier, der skulle følges, når politiet fik kundskab om, at landsætning fra en flyvemaskine havde fundet Sted. Der skulle i sådanne tilfælde øjeblikkelig gives underretning til statsadvokaten for særlige anliggender, som så gennem rigspolitichefen skulle foranledige tilkaldt udrykningshold og hundeførere, og endvidere underrette »Abwehrstelle«. Desuden skulle politiet underrette »Standortälteste«, altså den ledende tyske officer i vedkommende politikreds. Endelig skulle der også gives meddelelse til nabopolitikredsene.

Foranlediget af de erfaringer, man havde gjort ved fundet af en dræbt faldskærmsjæger i nærheden af Haslev, blev opmærksomheden henledt på den særlig farlige bevæbning, som de pågældende måtte formodes at være udrustet med.

Cirkulæret blev senere i august 1942 suppleret med en cirkulærskrivelse om forholdsregler over for militærpersoner fra lande i krig med Tyskland, i hvilken skrivelse det blev pålagt politimestrene at drage omsorg for, at militærpersoner fra et land, der befinder sig i krig med Tyskland, og som pågribes af politiet, omgående skulle overgives til det nærmeste tyske militære tjenestested, ligesom dette også skulle have underretning, såfremt der fra befolkningen måtte indgå meddelelser om, at sådanne militærpersoner befandt sig her i landet.

1) Disse oplysninger skyldes en kommentar, der findes indeholdt i landsretssagfører, lektor Niels Alkils dokumentariske håndbog »Besættelsestidens fakta«, som på en fortrinlig måde gengiver det betydningsfuldeste lovstof m.v. udgivet under besættelsen. Samlingen er både på dette punkt og forskellige andre punkter i nærværende fremstilling anvendt som grundlag.

Forholdet mellem befolkningen og den tyske værnemagt blev stadig vanskeligere, og den 12. marts 1942 så indenrigsministeriet sig på ny foranlediget til at anmode amtmændene om at afholde lukkede møder om forholdet til værnemagten. Dette var altså en fortsættelse af den tidligere omtalte skrivelse af 26. november 1941 om samme emne. Det fremhæves også i skrivelsen af marts 1942, at det fra tysk side over for udenrigsministeriet meget stærkt var blevet gjort gældende, at der her i landet gennem længere tid har fundet forfølgelse og chikane sted af sådanne danske statsborgere, der havde meldt sig som frivillige i den tyske værnemagt, samt af disses pårørende. Der gives i skrivelsen nærmere instruktioner om, hvorledes der skal forholdes på disse »informationsmøder«, og det understreges udtrykkeligt, at møderne ikke må gøres til genstand for omtale i pressen.

Det efterhånden traditionelle forbud mod møder den 9. april blev også givet i 1942. Det indskræpedes i cirkulærskrivelsen herom, at der skulle finde politipatrouillering sted straks fra morgenstunden, og at man skulle skride ind imod enhver art af demonstration, herunder flagning på hel eller halv stang, Anlæggelse af særlig klædedragt og lignende. Indskriden skulle naturligvis dog ikke finde sted, hvis der var private grunde til flagningen.

I april måned udfærdigedes yderligere kontrolregler for industri leverancer mod betaling over dansk-tysk clearingkonto, hvori der fastsattes regler om en obligatorisk efterkalkulation af leverancerne samt oprettedes en reguleringsfond, hvortil der skulle ske indbetalinger af de fortjenester, de pågældende leverandører havde haft, ud over hvad der kunne godkendes efter de for fortjenesten fastsatte regler.

Endelig blev den 29. juni Danmarks tiltrædelse til Antikomintern-Pagten bekendtgjort. Som bekendt skete tiltrædelsen til Antikomintern-Pagten allerede i november 1941, på hvilket tidspunkt den fremkaldte kraftige demonstrationer, navnlig mod udenrigsminister Erik Scavenius.

I juli 1942 udsendte justitsministeriet en cirkulærskrivelse om forbud mod oplæsning af beslaglagte bøger m.v. Specielt blev i cirkulærskrivelsen Kaj Munks skuespil Niels Ebbesen nævnt. Politimestrenes opmærksomhed blev henledt på, at oplæsning af beslaglagte bøger eller skrifter og oplæsning af forbudte skuespil måtte anses for en særskilt overtrædelse af § 1 i lov nr. 388 af 22. juli 1940, muligvis også

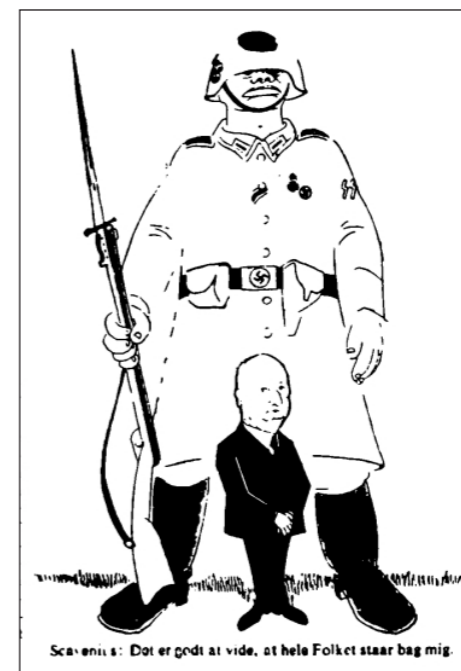
presselovens § 15 eller dennes analogi.

XVI

I september s.å. skulle »Frikorps Danmark« hjem på orlov, og man frygtede med rette fra regeringens side for, at dette ville give anledning til demonstrationer og formentlig også provokationer fra frikorpsets side. Justitsministeriet måtte derfor den 7. september 1942 udsende et cirkulære til politimestrene, i hvilket man meddelte, at de tyske militære myndigheder lagde stor vægt på, at der ikke under de frivilliges orlovsophold her i landet fandt uheldige episoder sted. Det fremhævedes, at de tyske myndigheder havde indskærpet frikorpsets medlemmer at vise en ulastelig holdning og at undgå unødigt skarphed ved samkvem med myndighederne og befolkningen. Dog understregede den øverstbefalende for de tyske tropper i Danmark, at angreb på det tyske eller danske folks ære eller på den enkeltes personlige ære ikke ville blive tålt. Orloven gav frikorpsets medlemmer lejlighed til en overordentlig ubehersket optræden, der påbegyndtes allerede under rejsen til København. Også her i byen fandt der en række uheldige episoder sted.

I de følgende måneder steg spændingen stadig, og det vil sikkert af alle erindres, at der omkring kongens fødselsdag skabtes en yderst spændt politisk atmosfære som følge af den såkaldte telegramaffære, hvor det tyske riges fører reagerede aldeles hysterisk over for et ganske neutralt, men noget køligt svar-telegram fra den danske konge. Umiddelbart affødte affæren ikke nogen legislative skridt, men den fremkaldte en ministerkrise, der førte til dannelsen af regeringen Scavenius.

Af de meget vidtgående fordringer, man oprindeligt fra tysk

Et karakteristisk udtryk for den dom, folket fældede over ministeriet Scavenius, afgav hosstående tegning, hentet fra et illegalt postkort, udgivet af »Land og Folk«. At Scavenius ikke selv havde følt nogen trang til at overtage statsministerposten, tillagde man mindre vægt end den omstændighed, at han accepterede en ordning, ved hvilken landets lovlige regering måtte vige for en anden, der blev påtvunget os af fjenden. Dermed var vor selvstændighed likvideret på et af statslivets vigtigste områder, og det »hele folk«, som skulle have stået bag en dansk regering, var - hvad tegningen tydeligt viser - erstattet af en bajonetbevæbnet hagekors-bavian.

side stillede til den danske regering, blev der i virkeligheden kun tilbage kravet om, at den nye regering skulle udstyres med en særlig fuldmagt af rigsdagen til sikring af ro, orden og sikkerhed. Den nytiltrådte regering fik derfor den 11. november 1942 vedtaget en bemyndigelseslov, der i § 1 bemyndigede regeringen til ved kgl. anordning at udfærdige forbud eller påbud til opretholdelse af ro, orden og sikkerhed i det omfang, hvori det skønnedes nødvendigt for at modvirke handlinger, der under de foreliggende alvorlige forhold og landets besættelse af tyske tropper var egnet til at bringe landets interesser i fare. Straffen for overtrædelse af sådanne anordninger skulle fastsættes i selve anordningen, dog inden for de i borgerlig straffelovs 6te kapitel angivne rammer. Endvidere kunne der i anordningen fastsættes særlige regler om behandling og pådømmelse af sager angående overtrædelse af dens bestemmelser.

Formelt var det således en meget vidtgående bemyndigelse, der lagedes i regeringens hånd, hvilket jo også var i overensstemmelse med det tyske krav; men der fandtes dog i selve loven visse indskrænkende bestemmelser, som rigsdagen under lovens behandling havde fået gennemført. I medfør af lovens § 3 skulle der straks efter udstedelsen af en anordning gives meddelelse til et af rigsdagens to ting efter reglerne i grundlovens § 49 valgt fællesudvalg, hvilket udvalg ligeledes kunne kræve sig forelagt oplysninger om de forhold, der havde ført til anordningens udstedelse. Endvidere bestemte § 4, at loven kunne ophæves ved kgl. anordning, og at loven i tilfælde af regeringsskifte kun skulle have fortsat gyldighed, såfremt dette godkendtes ved beslutning af rigsdagens to ting. Man havde derigennem sikret sig mod den mulighed, at loven skulle blive udnyttet af en eventuelt senere af tyskerne indsat regering.

Der var sikkert ikke fra dansk side noget som helst ønske om gennemførelse af denne bemyndigelseslov, og det er da også opløftende at kunne fastslå, at loven ikke èn eneste gang blev brugt til udfærdigelse af nogen kongelig anordning; men loven havde altså udfyldt sin mission: at skabe en afspænding og endnu en gang afværge endnu mere vidtgående krav fra tysk side.

Befolkningens reaktion stillede også i denne periode regeringen over for stadigt stigende vanskeligheder.

Den 29. oktober 1942 måtte kirkeministeren i en skrivelse til samt-

lige biskopper henlede opmærksomheden på, at kirkelige blade og skrifter i et vist omfang indeholdt artikler, der omtalte eller hentydede til aktuelle politiske forhold med brod mod Tyskland eller tysk tankegang. Man fremhævede, at tilfælde af denne art kunne volde regeringen alvorlige vanskeligheder i dens bestræbelser for at opretholde det bedst mulige forhold til Tyskland og de tyske besættelsesmyndigheder, og man måtte, såfremt artiklerne fortsatte, foretage indskriden mod de pågældende.

Tilsvarende forhold gjorde sig gældende for skolebladenes vedkommende, og undervisningsministeriet måtte derfor i ilden med en cirkulærskrivelse af 12. december 1942, hvori man meddelte rektorerne, at ministeriet måtte lægge vægt på, at skoleblade ikke beskæftigede sig med inden- eller udenrigspolitiske spørgsmål, og den 27. januar 1943 anmodede undervisningsministeriet »på dertil givne anledning« rektorerne om indtrængende at ville pålægge skolernes elever at afholde sig fra enhver demonstration i ord eller gerning, som var egnet til at skade forholdet til de udenlandske militære styrker, der efter overenskomst med den danske regering befandt sig her i landet. Det fremhævedes udtrykkeligt, at også emblemer kunne være af en sådan art, at der allerede i anvendelsen af disse lå en forbudt demonstration. Det var nu Royal Air Force-mærkerne og huerne, der skar tyskerne i øjnene.

Hverken præster eller skoleelever var særlig lydige over for de velmente formaninger, og allerede den 17. februar 1943 måtte kirkeministeriet på ny henvende sig til biskopperne i anledning af den måde, på hvilke de kirkelige blade behandlede den norske kirkekamp. Kirkeministeriets aktion var foranlediget af udenrigsministeriet, der havde henledt opmærksomheden på, at den norske kirkekamp i de kirkelige blade blev behandlet på en sådan måde, at fremstillingen havde været egnet til at skade forholdet til Tyskland, hvorfor udenrigsministeriet havde henstillet til kirkeministeriet at tilkendegive landets præster, at de under de nuværende vanskelige politiske forhold burde afholde sig fra i skrift eller tale at behandle den norske kirkekamp ud over eventuelt at bringe sådanne meddelelser, som var fremkommet i den danske oresse, og som man derfor måtte regne med var godkendt fra officiel side.

Få dage efter, den 23. februar 1943, skrev undervisningsministeriet

R.A.F.-huerne spillede her i landet en overgang den samme rolle som de røde topluer i Norge: en udfordring, som ungdommen slyngede de fremmede magthavere i synet. Følgen var forbud, overtrædelse af forbudet, politinoteringer, anklage og dom. - Her ser man en ung pige, med R.A.F.-hue. Hun har dybt forarget den S.S.-mand, som nu sørger for, at »retfærdigheden« sker fyldest, og politiet tager sig af »forbrydersken«. Den slags småbegivenheder samlede altid et taknemmeligt publikum, hvis sympati for offeret ikke behøvede megafon for at blive hørt.

på ny til rektorerne i anledning af, at der i den senere tid var fremsat klager over den behandling, som danske nationalsocialister og de i »Frikorps Danmark« indrullerede frivillige og deres pårørende var genstand for, idet man blandt andet nævnte, at det havde været fremhævet, at børnene af de pågældende blev generet fra kammeraternes side ved vold, tilråb, hånlige miner og demonstrativ optræden.

Disse forhold var naturligvis i sig selv til besvær for regeringen, men langt værre var det dog, at sabotagen nu tog til i et omfang som ikke hidtil kendt. En række bestemmelser rettet mod sabotagen så dagens lys, og samtidig advaredes der fra officiel side mod den skade både for de danske virksomheder og navnlig for landets forhold til Tyskland, som sabotageaktionerne medførte.

Den 4. december 1942 udfærdigedes derfor en lov om sikkerhedsforanstaltninger inden for erhvervsvirksomheder, hvorved der skabtes mulighed for anvendelse af sabotagevagt på statsvirksomheder, kommunale anlæg og private erhvervsvirksomheder, »hvis uforstyrrede produktion eller drift det må anses for samfundsvigtigt at opretholde«. Sikkerhedsforanstaltninger kunne gennemtvinges ved påbud fra poli-

tiets side, og undladelse af at træffe de påbudte foranstaltninger kunne straffes med bøde, hæfte eller fængsel indtil 2 år. Bevogtningsmandskabet skulle godkendes af politiet, men kunne til gengæld få tillagt en begrænset politimyndighed inden for virksomhedens område.

Den 9. januar 1943 udsendtes en bekendtgørelse indeholdende nærmere udformede regler om den politimyndighed, der var tillagt sabotagevagterne, og i den følgende tid udsendte justitsministeriet regelmæssigt fortegnelse over foretagne sabotagehandlinger med fornyet indskærpelse over for politimestrene af nødvendigheden af at bekæmpe sabotagen så effektivt som muligt.

Som afslutning på bemærkningerne herom skal endelig nævnes et justitsministerielt cirkulære af 18. februar 1943, i hvilket der udtales følgende:

»I de senere måneder har der fundet en meget stærk stigning sted i antallet af sabotagehandlinger, i første række mod fabriksvirksomheder o.lign., men også i en del tilfælde mod jernbaneanlæg, banevogne på jernbanelinier og mod telefonledninger.

Denne udvikling har medført en særdeles vanskelig situation, og det er at befrygte, at der kan opstå de alleralvorligste forhold, såfremt det ikke lykkes at nedbringe sabotagetilfældene i meget betydelig grad«.

Der gives derefter en række nærmere oplysninger om, hvad der foretages til gennemførelse heraf, og det siges derefter, at

»skulde sabotagetilfælde trods alle forholdsregler forekomme, må der straks med al kraft - om fornødent med foreløbig tilsidesættelse af andre opgaver - sættes ind med efterforskningsarbejdet«.

Regeringen tog altså også på dette område konsekvensen af sin politik over for Tyskland og bekæmpede af al magt enhver sabotage, også den, der var rettet mod jernbaner, tyske telefonledninger eller andet, der direkte tjente de tyske krigsinteresser.

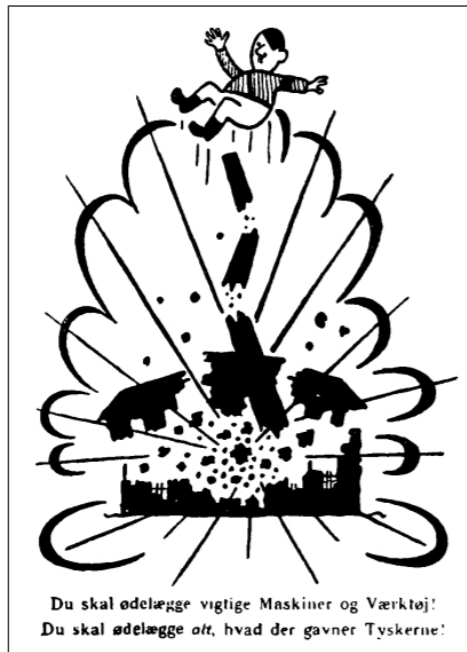
Den 23. december 1942 udfærdigedes der et forbud mod, at man i hoteller m.v. aflyttede radioudsendelser fra lande, der var i krig med Tyskland, angående krigen og forholdene i de krigsførende og neutrale lande, »derunder særlig de på dansk, norsk og svensk udsendte

propagandameddelelser«. Politiet fik pålæg om at drage omsorg for, at forbudet blev overholdt.

XVII

De bestræbelser, regeringen udfoldede for at holde befolkningen i ro, er allerede skildret gennem de udsendelser, regeringen foretog til embedsmændene i slutningen af 1942 og begyndelsen af 1943. I udsendelsernes større og større alvor genspejles både den stigende vanskelighed, regeringen havde med at bevare magten over befolkningen, og de vanskeligheder, regeringen kæmpede med over for tyskerne. Den mest åbenhjertige skrivelse, der endnu var udsendt under besættelsen, blev af justitsministeriet udsendt til politimestrene den 6. marts 1943. De oplysninger, skrivelsen indeholdt, meddeltes politimestrene dels til egen underretning, men dels også for at disse kunne være i stand til at »retlede, hvor det findes af betydning at forhindre, at urigtige opfattelser af de pågældende forhold gør sig gældende«.

Skrivelsen giver derefter en oversigt over aftalerne fra april 1940 og nævner, at man fra dansk side søgte at opnå tilsagn om, at sager vedrørende spionage, sabotage m.v. ubetinget skulle henhøre under dansk jurisdiktion, men at de tyske myndigheder ønskede at forbeholde sig adgang til i alt fald i grovere tilfælde at lade de tyske krigsretter træffe afgørelsen. Det nævnes videre, at den således fastlagte linie stort set var blevet fulgt, og at det ikke kunne siges at være nogen undtagelse herfra, at medlemmer af værnemagten undertiden havde foretaget anholdelser af personer, der havde forulempet dem, og afleveret dem til det danske politi. Indtil sommeren 1942 forelå der kun ganske enkelte tilfælde, hvor sager af denne art ikke var blevet behandlet af det danske politi og

Også dette er et af »Land og Folk«s illegale postkort og det behøver strengt taget ingen tekst. Meningen er klar nok. Det var denne fremgangsmåde, som en stor del af befolkningen til at begynde med havde vanskeligt ved at forstå, og som den først efterhånden lærte at værdsætte, idet den indså, at en reguleret (og derved begrænset) form for ødelæggelse var langt tåleligere for os selv og i virkeligheden mere effektiv for vore befriere end et britisk luftbombardement af de tyske produktionsvirksomheder.

de danske domstole. Skrivelsen fortsætter herefter med følgende ord:

»Fra efteråret 1942 har imidlertid de tyske myndigheder i nogle herhenhørende sager bestemt, at krigsretten skulle foretage den politimæssige undersøgelse, og krævet de sigtede danske statsborgere indsat i undersøgelsesfængsel i den tyske afdeling af Vestre Fængsel. Man har fra dansk side hver gang protesteret herimod, men har dog ikke ment simpelt hen at burde nægte at medvirke, idet man i så fald blot ville opnå, at de tyske myndigheder uden videre selv afhentede de pågældende. Såvel af hensyn til de pågældende som af hensyn til det principielt uheldige i, at tysk militær på egen hånd her i landet anholder danske statsborgere, har man derfor ment at være nødsaget til at medvirke ved sådanne anholdelser. Endvidere har man lagt den største vægt på til stadighed at være underrettet om, hvilke danske statsborgere der til enhver tid hensidder i den tyske afdeling i Vestre Fængsel, for at man kan holde sig underrettet om sagens videre forløb. Såfremt krigsretten selv foretog anholdelsen, kunne man ikke altid regne med at modtage underretning om anholdelserne, således at man derved ville blive afskåret fra at følge de anholdtes videre skæbne. Anholdelser er derfor i disse sager foretaget af dansk politi, undertiden i forbindelse med tysk militær, således at det af politiet tilkendegives de pågældende, at anholdelsen foretages til foranstaltning for den tyske krigsret på dennes ansvar og efter tyske regler. Foruden at protestere i enkelttilfælde søger man stadig ved forhandling at opnå, at undersøgelsen og pådømmelsen af disse sager kan overgå til dansk politi og danske domstole. Man har naturligvis i denne forbindelse fra første færd undersøgt, hvorvidt den tyske fremgangsmåde strider mod folkerettens regler, men er kommet til det resultat, at dette ikke kan siges at være tilfældet. De folkeretlige regler giver hjemmel for den tyske fremgangsmåde i tilfælde af krigerisk besættelse, men det er usikkert, i hvilket omfang der kan sluttes herfra til den fredelige besættelse, for hvilken selvstændige folkeretlige regler ikke findes«.

Noget længere fremme i skrivelsen understreges det udtrykkeligt, at såfremt der fra tyske myndigheder rettes begæring til politiet om anholdelse eller medvirken til anholdelse af danske statsborgere til tysk undersøgelsesfængsel, bør begæringen ikke afvises, men de på-

gældende danske politimænd skal i så fald sætte sig i forbindelse med statsadvokaten for særlige anliggender.

Med hensyn til spørgsmålet om danske statsborgeres pligt til at give møde for tysk krigsret som sigtede eller vidner og til at afgive vidneforklaring, udtaler skrivelsen, at der efter danske retsregler ikke består nogen pligt dertil, men politiet bør, såfremt det modtager forespørgsel herom, tilråde de pågældende at efterkomme Indkaldelsen,

»idet krigsretterne hævder, at de pågældende efter tysk ret er pligtige at give møde, hvorfor man må regne med, at det ikke vil være muligt at afværge, at krigsretterne direkte bringer magtmidler i anvendelse over for dem, der undlader at efterkomme indkaldelser«.

Det nævnes endelig til slut, at som følge af de vedholdende forestillinger, der var fremsat fra dansk side, var det lykkedes at opnå, at den direkte indgriben fra krigsretternes side, som kulminerede i efteråret 1942, da 85 danske statsborgere fandtes som varetægtsfanger ved disse retter, var aftaget således, at der ved skrivelsens udsendelse kun sad 16 personer under disse forhold, og at en yderligere nedbringelse af antallet forestod.

9 danskere, der var dømt ved tysk krigsret og trods dansk protest ført til Tyskland til afsoning, lovedes i allernærmeste fremtid bragt tilbage til Danmark til fortsat afsoning i dansk fængsel.

Af denne skrivelse vil det klart ses, at retssikkerheden nu var meget ringe. Danske statsborgere, der havde forset sig mod de tyske interesser, måtte regne med at blive stillet for en tysk krigsret og kunne altså endog risikere, at det danske politi medvirkede ved anholdelsen.

Den 9. marts 1943 udsendtes en lov om pris og lønkontrol

Og her er et tredje af »Land og Folk«s illegale postkort. Det går stærkt ud over justitsminister Thune Jacobsen, som i særlig grad kommunisterne havde et horn i siden på. Nuvel - propagandaen har jo sin egen taleform, og strengt historisk er et sådant billede naturligvis ikke. Men det afspejler nøje den herskende stemning inden for en stor del af det danske folk, hvis retsfølelse gang på gang krænkedes, og ironien i den ledsagende tekst traf sømmet på hovedet. Den justitsministerielle glæde over stadig at have fastholdt retshåndhævelsen på danske hænder savnede efterhånden et realitetsgrundlag.

med visse arbejder for udenlandsk regning. Kontrollen henlagdes til udenrigsministeriets kommitterede i industrisager.

Fra denne periode bør også nævnes, at finansloven for finansåret 1. april 1943 til 31. marts 1944 indeholdt en bemyndigelse for finansministeren til at tillade skattefritagelse for personer bosat her i landet, men indtrådt i tysk militærtjeneste. Skattefriheden omfattede såvel den pågældendes soldaterløn og den hans pårørende fra den tyske stat udbetalte understøttelse som den civile indtægt, den pågældende havde haft, inden han indtrådte i tysk militærtjeneste.

I slutningen af marts 1943 udsendte statsbanerne regler om jernbanepersonalets forhold til den tyske værnemagts vagtposter. Indholdet viser jernbanesabotagens vækst.

I begyndelsen af april udsendtes på ny forbud mod demonstrationer den 9. april, og i maj kom en instruks fra Generaldirektoratet for Post- og Telegrafvæsenet om telefontjeneste under spærring.

Det valg, der i marts havde været afholdt til rigsdagen, og som jo betød en meget stærk national manifestation, bidrog naturligvis ikke til nogen afspænding af forholdet over for tyskerne, der i stadig stigende grad gennemtvang deres krav i strid med gældende dansk ret.

Allerede under prøvelsen af valgbrevene i folketinget fremdrog folketingsmand, højesteretssagfører Henning Hasle i udvalget til valgbrevenes prøvelse en sag vedrørende den nyvalgte nazist, folketingsmand Einar Jørgensen. Jørgensen var for deltagelse i nogle nazistiske optøjer i Roskilde blevet idømt 3 måneders hæfte ved byretten, og da dommen blev anket til landsretten, forlangte man fra tysk side sagen standset under henvisning til, at Jørgensen var medlem af SS og i denne egenskab ekterritorial, således at han ikke var undergivet de danske domstoles myndighed. Højesteretssagfører Hasle hævdede, at Jørgensen under disse omstændigheder ikke kunne være lovligt medlem af den danske rigsdag. Justitsminister Thune Jacobsen var uenig heri; men højesteretssagfører Hasle fik tilslutning fra indenrigsministeren og i øvrigt også fra andre sider, og resultatet blev, at justitsministeren måtte drøfte sagen med det tyske riges befuldmægtigede i Danmark, dr. Best. Denne kunne tiltræde det danske synspunkt, og Jørgensen måtte melde sig ud af SS, hvorefter hans mandat kunne godkendes. Konsekvensen heraf måtte blive, at ekterritorialretten faldt bort, og Landsretssagen måtte fortsætte, men det lykkedes alligevel tyskerne at

hindre, at dette skete.

Her foreligger altså et klart eksempel på, at man i direkte strid med de gældende love udelukkende på grund af et menneskes politiske indstilling hindrede de danske domstole i at dømme den pågældende for en oplagt overtrædelse af dansk lov.

Samtidig med disse indgreb førte de tyske krigsretter en stadig hårdere kurs, og i april 1943 afsagdes den første dødsdom. Den dødsdømte havde rettet angreb direkte mod den tyske værnemagt, men blev i øvrigt benådet.

Fra kongens og regeringens side søgte man stadig ved indtrængende formaninger at dæmme op mod den stigende sabotage, men bestræbelserne herfor var resultatløse.

I april og maj 1943 sprængtes en række maskinfabrikker, snedkerier og andre virksomheder, der arbejdede for tyskerne.

For fra dansk side at lave et modtræk mod den tyske tendens oprettedes en særlig afdeling i Horsens Statsfængsel, hvor personer, der var dømt ved tysk krigsret, skulle indsættes til afsoning. Afdelingen fik et noget strengere regulativ end det, der ellers fandtes i de danske fængsler, og skulle på denne måde virke som pendant til tyske tugthuse.

Den stigende sabotage og befolkningens holdning i øvrigt bevirkede - formentlig dog i forbindelse med tyskernes militære modgang -, at tyskerne på flere og flere områder greb direkte ind over for befolkningen.

Allerede i december 1942 havde man første gang erklæret undtagelsestilstand i en dansk by, ganske vist på et urigtigt grundlag. Samtidig havde man idømt byen en bod. Grundlaget var, at en tysk kvinde havde angivet, at hun var blevet voldtaget; men hun måtte senere erkende, at forklaringen var opspind, idet hun på denne måde mente at kunne forhindre, at hendes mand, der lå i garnison i samme by, blev sendt til østfronten. Tyskerne måtte give de danske myndigheder en undskyldning; men dette hindrede dem dog ikke i på andre områder at gribe ind, hvor de fandt det stemmende med deres interesser.

En medicinsk student, der var relegeret før krigen som følge af sin virksomhed som fosterfordriver, blev forlangt genindsat af tyskerne, og universitetet måtte bøje sig herfor. Han blev i øvrigt senere likvideret af modstandsbevægelsen som stikker.

Den 18. maj 1943 oprettede regeringen på foranledning af tyskerne et kontor under statsministeriet for den tyske folkegruppe, og den 1.

Et virkeligt opløftende syn:
Ved sabotage er en stor mængde tyske biler
blevet ødelagt i et bilgarageanlæg på Vesterbro.
Punktligt og nydeligt!

juni måtte krigsministeriet tillade, at faste befalingsmænd af linien og reserven frivilligt indtrådte i formationer under den tyske eller finske hær, således at officererne efter ansøgning kunde træde uden for nummer, medens de aftjente deres tjeneste i den tyske eller finske hær. Det udtaltes udtrykkeligt i skrivelsen, at en befalingsmand, der således trådte uden for nummer, skulle beholde sin plads i aldersordenen, og at genindtræden i nummer kunne ske til ethvert tidspunkt, uanset om der var noget nummer ledigt. Det tidsrum, i hvilket en befalingsmand havde stået uden for nummer for at deltage i tysk eller finsk krigstjeneste, skulle medregnes ved bedømmelsen af hans forfremmelsesmuligheder, og regeringen lovede at drage omsorg for, at dette tidsrum ligeledes medregnedes ved beregningen af alderstillæg og pension.

Skrivelsen slutter med følgende to afsnit:

»Ministeriet vil i givet fald optage til velvillig overvejelse spørgsmålet om at tilvejebringe hjemmel for, at de befalingsmænd, der er egnet til forfremmelse, og som har stået uden for nummer i mere end tre år, kan forfremmes inden et år, efter at de på ny er indtrådt i nummer i den

danske hær.

Det fremgår af foranstående, at danske befalingsmænd, der træder uden for nummer for at melde sig til frivillig tjeneste i den tyske eller den finske hær, ikke vil blive stillet ringere end andre danske befalingsmænd med hensyn til forfremmelse og retsstilling i hæren«.

Det er allerede tidligere fremhævet, at dette løfte fra regeringen blev holdt på den måde, at de pågældende straks efter kapitulationen blev afskediget uden pension, foruden at de efter straffelovstillægget kan forvente at blive straffet med en minimumsstraf af 4 års fængsel.

Den 14. juli måtte justitsministeriet ophæve sit i oktober 1940 nedlagte forbud mod dagbladet »Stormen«. Også på disse i virkeligheden betydningsløse områder fandt tyskerne det altså hensigtsmæssigt at gribe ind.

Vi var nu nået til den måned, der blev skelsættende for Danmarks forhold under besættelsen: August 1943.

Der var i en række danske byer uroligheder og strejker, og tyskerne gjorde regeringens stilling uholdbar ved fremsættelse af krav, der ikke kunne imødekommes, i hvert fald ikke af den samlede regering. Allerede den 4. august havde dr. Best overrakt regeringen en note, i hvilken man krævede, at danske sabotører skulle dømmes af tyske krigsretter og efter tysk straffelov, ligesom de straffe, der ville blive idømt, skulle udstås i tyske fængsler. Dr. Best krævede, at regeringen skulle tiltræde dette og offentliggøre det i pressen som en foranstaltning, den danske regering havde accepteret. Den samlede danske regering var enig i at afvise dette krav, og meddelelsen herom blev den 9. august givet dr. Best. Den 10. august udbrød der generalstrejke i Esbjerg, efter at tyskerne havde erklæret undtagelsestilstand, og den 17. august udbrød der generalstrejke i Odense. Begge steder havde begivenhederne været fulgt af voldsomme uroligheder. Justitsministeriet søgte i cirkulærskrivelser af 20. og 26. august at få politimestrene til at gennemføre de nødvendige foranstaltninger til at hindre urolighederne, men myndighederne havde på dette tidspunkt i virkeligheden mistet taget i befolkningen. Urolighederne og demonstrationerne var rettet mod den tyske værnemagt, men også mod danske nationalsocialister eller andre, der måtte antages at være tyskvenlige, ligesom de piger, der holdt til med tyskerne, på forskellig måde blev maltrakteret.

Det sidste opråb fra den danske regering udsendtes den 21. august gennem dagspressen og sluttede med følgende.

»For den danske regering har det stedse været opgaven at fjerne opstående vanskeligheder og på det bedste varetage den danske befolknings interesser over for de tyske myndigheder. Dette vil også blive tilfældet over for de senest indtrufne begivenheder.

Skulle det lykkes at føre dansk folkestyre og samfundsliv frelst gennem ulykker og farer, er befolkningens medvirken hertil nødvendig.

Med denne dybt alvorlige situation for øje retter regeringen og samarbejdsudvalget! med tilslutning af de samarbejdende partiers rigsdagsgrupper en indtrængende opfordring til den danske befolkning om ikke på nogen måde at udæske til eller lade sig udæske til uoverlagte handlinger, men bevare ro, besindighed og sammenhold.

Enhver, der ønsker, at dansk styre i landet skal bevares, må føle det som sin pligt i alle forhold at bidrage til, at lovordnede tilstande fortsat kan opretholdes. Ingen må tage sig selv til rette. Det er de lovlige myndigheder og de ansvarlige ledere, der må tage de skridt, som er nødvendige til beskyttelse af de danske interesser«.

Selv denne alvorlige Appel til Befolkningen vilLe formentlig have været uden Betydning; men i hvert Fald bevirkede de Skridt, der blev foretaget fra tysk side, at alle yderligere anstrengelser fra regeringens side på at bevare magten i danske hænder var forgæves.

Den 28. august 1943 afleverede dr. Best et ultimatum, som krævede, at regeringen øjeblikkelig skulle erklære undtagelsestilstand over hele landet, at der skulle udstedes forbud mod, at mere end 5 mennesker samledes offentligt, forbud mod enhver strejke og understøttelse af strejkende, forbud mod at betræde gaderne mellem 20,30 og 5,30, aflevering inden 1. september af alle endnu forhåndenværende skydevåben og sprængstoffer, forbud mod enhver generen af danske statsborgere på grund af deres eller deres pårørendes samarbejde med tyske myndigheder eller forbindelse med tyske, indførelse af presse-censur under tysk medvirken og oprettelse af danske hurtigdomstole til pådømmelse af handlinger, der strider imod de til opretholdelse af sikkerhed og orden udstedte anordninger. Der krævedes indført de højeste straffe for sabotage og enhver medvirken hertil, og for angreb

Billedet er taget under de store uroligheder i Odense op imod den 29. august 1943. En forretning, hvis indehaver er eller menes at være nazist, bliver ødelagt - ruderne knust, inventaret kastet ud på gaden, Lageret tilintetgjort. Det var en hård kur; men der er grænser for, hvad et folk kan bære af forræderi og undertrykkelse uden at reagere spontant og voldsomt.

på den tyske værnemagt og dens medlemmer samt for besiddende af skydevåben og sprængstoffer skulle dødsstraf anvendes.

En yderligere note beskæftigede sig med de begivenheder, der havde fundet sted i Odense, og krævede, at Odense by inden 5 dage skulle betale en bod på 1 million kroner, og at der, såfremt nogle personer, der havde mishandlet en tysk officer, ikke var arresteret senest den 5. september, skulle udtages 10 af besættelsesmagten udvalgte indbyggere i Odense som gidsler, der skulle holdes i arrest, indtil de, der var skyldige i overfaldet på den tyske officer, var udleveret til besættelsesmyndighederne. For alle tilfældes skyld understregedes det, at man i tilfælde af gentagelse af sådanne episoder ville skride til endnu skarpere foranstaltninger.

Den danske regering havde - stillet over for disse krav - ikke noget valg, og ministeriet indgav den 29. august sin demissionsbegæring til kongen og ophørte straks at fungere. Inden ministeriet trådte tilbage, afgav det følgende udtalelse:

»I denne for vort land så alvorlige tid ønsker vi på ny at opfordre befolkningen til at udvise ro og besindighed. Særlig er det os magtpåliggende at udtale, at vi forventer, at alle statstjenestemænd i den for-

håbentlig korte tid, undtagelsestilstanden vil vare, forbliver på deres post og under deres ansvar som tjenestemænd fortsætter deres gerning til bedste for land og folk, således at det søges undgået, at der opstår gnidninger mellem statens organer og de tyske autoriteter, der i kraft af krigslove og den erklærede undtagelsestilstand midlertidigt har en særlig myndighed at udøve«.

I foranstående fremstilling er det søgt at give et billede af retstilstanden i tiden fra besættelsens begyndelse til den 29. august 1943. Det er klart, at de retsregler, der udsendtes i denne periode, på mange måder må give et udmærket billede af den udvikling, som forholdene var undergået i Danmark i disse år; men hvis man virkelig vil bedømme forholdene, ikke mindst når man nu ser disse på baggrund af de love, der er udfærdiget efter besættelsens ophør, burde de udfærdigede lovbestemmelser og de afsagte domme suppleres med en række af de udtalelser, der fra officiel side, især naturligvis af medlemmer af regeringen, er blevet fremsat til det danske folk. Et enkelt afsnit i et samlet værk vil aldrig på sit specielle område kunne give et fulgyldigt udtryk for forholdene, og foranstående fremstilling må derfor suppleres med indholdet af de øvrige afsnit i dette værk.

Når denne selvfølgelighed fremhæves her, skyldes det alene, at disse forhold netop inden for retstilstanden i ganske særlig grad understreger den pinlige disharmoni mellem det, man fra ansvarlig side har sagt og gjort under besættelsen, og det, man gør nu. Det er vel menneskeligt, at man søger at udslette erindringer om de onde år, der er gået, men det ville være bedre, modigere og mere i overensstemmelse med dansk retsfølelse, hvis de ansvarlige politikere også i deres handlemåde efter besættelsens ophør ville have erkendt, at den linje, man havde fulgt, også må dække en række mennesker, som nu udleveres til den såkaldte retfærdighed, medens politikerne selv føler sig dækket juridisk og moralsk af den tvangssituation, i hvilken de under besættelsen befandt sig. For en jurist er det et overordentlig tragisk billede at se de mænd, der ledede Danmark på den måde, det er sket, føre landet videre samtidig med, at de mennesker, der handlede efter deres direktiver, idømmes strenge straffe.

XVIII

Den 29. august 1943 ved daggry indledede den tyske hær sin brutale aktion mod de danske militære styrker og den danske flåde. Disse handlinger fra tysk side var et rent overgreb i strid både med folkeretsreglerne og med de aftaler, der var indgået med de danske myndigheder. Tyskerne undså sig end ikke for at besætte Sorgenfri Slot, således at kongen faktisk blev fange hos dem. Der kan vel næppe herske tvivl om, at der hermed var etableret i hvert fald en faktisk krigstilstand mellem Danmark og Tyskland, selv om dette aldrig er blevet godkendt fra tysk side, og selv om også fremtrædende politiske personer i Danmark har bestridt rigtigheden heraf.

Den således etablerede tilstand blev manifesteret ved en proklamation udstedt af den øverstbefalende for de tyske tropper i Danmark, i hvilket det blandt andet blev udtalt, at

»de sidste begivenheder har vist, at den danske regering ikke mere er i stand til at opretholde ro og orden i Danmark. De af fjendtlige agenter fremkaldte uroligheder retter sig umiddelbart mod den tyske værnemagt. Jeg proklamerer derfor i henhold til artiklerne 42-56 i Haagerlandkrigsreglementet den militære undtagelsestilstand i Danmark«.

Blandt de bestemmelser, proklamationen i øvrigt indeholdt, skal fremhæves, at embedsmænd og funktionærer ved de offentlige myndigheder og institutioner loyalt skulle fortsætte med at opfylde deres embedspligter, og at de skulle efterkomme de anvisninger, som blev givet af de indsatte tyske myndigheder. På offentlige steder måtte højst 5 personer samles, og enhver trafik på gaden blev forbudt efter mørkets frembrud. Afbenyttelse af post, telegraf og telefon blev ligeledes forbudt, og endelig udstedtes et generelt forbud mod strejker. Opfordring til strejke til skade for den tyske værnemagt fremmede fjendtlige interesser og ville i reglen blive straffet med døden. Overtrædelser af bestemmelserne ville blive straffet ved de tyske standretter.

En Gennemgang af de citerede bestemmelser fra Haagerlandkrigsreglementet falder uden for nærværende fremstilling, og det skal derfor blot nævnes, at de citerede bestemmelser findes i Haagerlandkrigsreglementets 3. afsnit, der omhandler militær myndighed på en fjendtlig stats territorium. I senere kundgørelser anvendtes fra tysk side ordene

i analogi med artiklerne, således at man derved undgik at tage stilling til spørgsmålet krigstilstand.

Den tyske proklamation blev udsendt gennem pressen og radioen, hvoraf sidstnævnte helt blev kontrolleret af tyskerne.

Samme dag holdt dr. Best sin berygtede tale til den danske presse, i hvilken han sluttede med at sige, at

»enhver redaktør, enhver i redaktionsstaben, hæfter for, hvad han selv skriver i bladet. Man kan ikke længere være uden ansvar, for nu skal den gift, som gennem mere end 3 år er dryppet ind i befolkningen, drages ud igen. Der er ingen, der må være i tvivl om, at enhver redaktør hæfter med sit hoved for, at befolkningen ikke længere forgiftes. Når de går fra dette møde, så tænk på den skyld, pressen har i det, landet nu er kommet i«.

Den retlige stilling her i Danmark var herefter følgende:

Regeringen var trådt tilbage, og det lykkedes ikke tyskerne trods deres anstrengelser herfor at få dannet nogen anden regering i resten af besættelsesperioden. Kongen modtog ganske vist ikke regeringens demissionsbegæring, idet han ganske naturligt ønskede at bevare ministrene som sine rådgivere i den tid, der ville komme; men det reelle forhold var, at regeringen ikke var i funktion som regering, og at Danmark derfor stod uden en politisk ansvarlig ledelse. Hvis samfundslivet skulle holdes i gang uden direkte tysk styre, måtte det derfor ske ved, at man på forskellig måde skabte surrogater for den ansvarlige regering.

Dette skete først og fremmest ved, at lederne af de enkelte afdelinger af centraladministrationen, departementschefer, direktører og lignende, ledede deres departementer videre på samme måde, som ministrene hidtil havde gjort. Denne ordening er ikke hjemlet i den danske grundlov, der i det hele taget ikke indeholder bestemmelser, der tager sigte på en situation som den, der nu forelå, men den blev underhånden godkendt såvel af rigsdagen som af retspræsidenterne. Selv om disse ikke direkte kunne binde deres dommerkollegers afgørelser, måtte man påregne, at der herved var skabt sikkerhed for, at de dispositioner, der udførtes af de administrative organer, vilde blive godkendt

af domstolene, forudsat naturligvis at de i øvrigt var lovlige. Direkte havde den enkelte departementschef kun den administrative ledelse af sit departement, men faktisk lykkedes det departementscheferne at opnå en samling på styret ved indbyrdes samråd og ved en dygtigt gennemført kontakt med politikerne. Den enkelte leder af departementet havde kun ansvaret for sit departement, og der var ikke tale om noget ansvar for cheferne som kollegium og derfor ej heller i almindelig forstand noget parlamentarisk ansvar.

Det lykkedes herigennem både at gennemføre de almindelige daglige administrative forretninger og at foretage afskedigelser og ansættelser på samme måde som under normale forhold. I de tilfælde, hvor ansættelse ellers skulle finde sted ved kongelig resolution, besattes stillingerne dog ved konstitution. Den forbindelse, de administrative ledere havde med politikerne, udøvedes først og fremmest gennem en kontakt med det såkaldte samarbejdsudvalg (nimandsudvalget), som under ledelse af tidl. statsminister Buhl gjorde en fortrinlig indsats under de vanskelige forhold.

Den danske Rigsdag bestod formelt stadig alene bortset fra, at kommunisterne var berøvet deres mandater, og rigsdagen kunne derfor efter befrielsen træde sammen, denne gang dog med kommunistiske medlemmer, men til gengæld befriet for nazisterne. Imidlertid sad en del af rigsdagsmændene interneret af tyskerne i Horserød lejren, og faktisk var rigsdagen sat ud af funktion. Der er overhovedet ikke vedtaget nogen lov af den danske rigsdag i tiden fra den 29. august 1943 til befrielsen. Også på dette område var det derfor nødvendigt at finde surrogater for rigsdagsvirksomheden, blandt andet fordi en række vigtige love enten ifølge deres almindelige karakter eller efter lovordene var tidsterminerede og udløb i den periode, hvor rigsdagen var sat ud af spillet.

Surrogatet blev de såkaldte lovanordninger, der udfærdigedes af det ministerium, under hvilket den pågældende lovgivning under normale forhold sorterede. Også på dette område gælder det, at der ikke findes bestemmelser i grundloven, der hjemler udstedelse af sådanne lov-surrogater, og det retlige grundlag for udstedelsen må derfor søges i den mange gange nævnte nødretsgrundsætning.

Det var naturligvis absolut nødvendigt at have en finanslov og i det hele at skabe det fornødne grundlag for opkrævning af skatter og afgif-

ter og i øvrigt at skabe basis for samfundsfunktionernes uforstyrrede fortsættelse, og dette kunne kun ske ved, at der udsendtes bestemmelser med samme virkning som almindelige love. Ved de forhandlinger, der førtes mellem lederne af departementerne og politikerne, var der enighed om, at lovanordningerne kun skulle udstedes, når dette var absolut nødvendigt, og at det måtte være en betingelse, at lovanordningen ikke var i strid med gældende retsregler eller dansk retssædvane. Stort set har lovanordningerne opfyldt disse betingelser, selv om det ikke kan hævdes, at det er sket undtagelsesfrit. I praksis er lovanordningernes gyldighed blevet opretholdt ved domstolene. De fleste lovanordninger indeholdt forlængelse af love, rigsdagen tidligere havde vedtaget med en begrænset gyldighedsfrist.

Domstolene fungerede uforandret videre efter ganske samme linier som før den 29. august 1943. Det kan f.eks. nævnes, at Højesteret i efteråret 1943 dømte en række personer, der havde været impliceret i illegalt arbejde, blandt andet ved udsendelsen af det illegale blad »De frie Danske«. For øvrigt gav denne højesteretsdom en formildelse af de idømte straffe. Jævnside med de danske domstole arbejdede de tyske krigsretter videre gennem hele resten af besættelsesperioden og dom-

Efter tyskernes fejge, natlige overrumpling af vore garnisoner den 29. august 1943 og vore soldaters afvæbning og internering overtog udvalgte folk af det københavnske ordenspoliti vagttjenesten på Amalienborg. En ærefuld opgave, som blev løst til punkt og prikke!

fældte en lang række danske statsborgere.

Politiet var blevet afvæbnet, men var ikke fra tysk side blevet sat ud af funktion. Det havde noget vanskeligt ved at finde sin placering under den nye situation, men den 30. september 1943 var man dog nået så vidt, at rigspolitichefen kunne udsende et fortroligt cirkulære til politiets forskellige organer og indskærpe følgende almindelige regler for politiets forhold: Politiets tjenestemænd skulle forblive på deres poster og de normale politiforretninger udføres så vidt muligt som hidtil. Det lokale politi skulle ved henvendelse til besættelsesmyndighederne søge at opnå sådanne ordninger, at samfundsvigtige funktioner led mindst muligt afbræk. Men endvidere indeholdt cirkulæret nogle udmærkede bestemmelser, blandt andet gående ud på, at i det omfang, politimyndigheden udøvedes af besættelsesmagten, bortfaldt det danske politis virksomhed. Det fremhævedes udtrykkeligt, at politiet ikke var forpligtet til skriftligt, ved æresord eller håndslag at forpligte sig over for besættelsesmyndighederne til nogen virksomhed, der stred mod deres ære eller samvittighed som danske tjenestemænd eller deres troskabspligt over for kongen.

I kraft af disse direktiver fra politiets øverste ledelse afholdt det danske politi sig fra at yde tyskerne nogen som helst støtte ved opklaring af sabotagesager og andre sager om illegalt arbejde, hvad der naturligvis i høj grad vanskeliggjorde de tyske myndigheders arbejde. Tyskerne gjorde da også gentagne gange senere forsøg på at overtale det danske politi til igen at beskæftige sig med dette arbejde; men politiet stillede som betingelse, at sabotørerne i så fald udelukkende skulle dømmes af danske domstole, og at de idømte straffe skulle udstås i danske fængsler. Da disse betingelser ikke kunne accepteres fra tysk side, førte forhandlingerne ikke til noget resultat.

Det tyske politi var i stadig stigende funktion og støttedes ved en række rigoristiske bestemmelser, der gennem Ritzaus Bureau bekendtgjordes i den almindelige dagspresse. Der kan fra efteråret 1943 som eksempel herpå nævnes en Ritzau meddelelse af følgende ordlyd:

»Fra tysk side henledes opmærksomheden atter på, at enhver hjælp ydet til soldater fra fjendtlige magter (f.eks. nedskudte fjendtlige flyvere) efter tysk krigsret er forbudt og betragtes som hjælp til fjenden, der straffes med strenge straffe, evt. dødsstraf. Enhver, der er vidende om,

hvor et medlem af en fjendtlig krigsmagt befinder sig, skal ufortøvet anmelde det til den nærmeste tyske myndighed. Strafbar hjælp til fjenden er også: at huse pågældende, overlade dem klæder, penge og fødevarer, enhver art af oplysninger der ydes dem, og lignende bistand«.

Det vil ses, at der i denne bekendtgørelse udtrykkeligt henvises til, at det efter tysk krigsret er forbudt at yde hjælp til soldater, der tilhører Tysklands fjender, således at man altså nu også offentligt fastslår, at det var de tyske krigsregler, der var gældende for behandlingen af disse sager. Gennem Ritzaus Bureau udsendtes også meddelelse om, at al færdsel på stranden og det bagved liggende klitområde langs med hele den jyske vestkyst og langs med østkysten nord for Limfjorden forbydes alle civilpersoner og danske embedsmænd. Det fremhævedes i meddelelsen, at færdselsforbudet var udstedt på grund af militære forholdsregler, men også til civilbefolkningens beskyttelse for at undgå ulykkestilfælde. Det indskærpedes udtrykkeligt, at overtrædelse af forbudet medførte straf i medfør af de tyske krigslove.

I øvrigt var tilstanden nu nået til et punkt, hvor de tyske myndigheder ikke nægtede sig noget som helst overgreb længere. Man anholdt folk som gidsler, idømte danske byer betydelige bøder, beslaglagde dansk ejendom og påbegyndte deportationer af danske statsborgere til de tyske koncentrationslejre. En væsentlig del af disse forholdsregler var i direkte strid med folkeretten.

Allerede umiddelbart efter den 29. august udstedte den øverstbefalende over de tyske tropper i Danmark en forordning af 4. september 1943, hvorefter alle danske firmaer, industri- og handelsvirksomheder samt detailhandlere var forpligtet til på forlangende af vedkommende tyske myndigheder mod en passende godtgørelse at modtage og uden opsættelse udføre bestillinger på leverancer til eller arbejder for den tyske værnemagt i Danmark, herunder de denne tilsluttede institutioner, Organisation Todt og »Rüstungsstab Dänemark«, i så vid udstrækning, som der forelå arbejds- og leveringsmulighed. Forordningen udsendtes som en vejledning fra udenrigsministeriets kontor for særlige handelssager. Som legalt grundlag for forordningen henviste tyskerne til analogien af artiklerne 42-56 i Haagerlandkrigsreglementet.

Justitsministeriet udsendte den 21. september 1943 en cirkulærskrivelse til nærmere forståelse af den tyske proklamation af 29. august

Tyskerne forbød os at færdes på strand og klitter i Vestjylland. Indbydende var det heller ikke! Alt var svinet til af deres pigtrådsbælter, landminer, bunkers og skyttegrave. Og mangfoldige sommerhuse var plyndret eller ødelagt af disse moderne hunner.

1943, der havde indeholdt en bestemmelse om, at alle forsamlinger, også de ikke-offentlige, var forbudt. Justitsministeriet erkendte i cirkulæret, at afgrænsningen af, hvad der forstås ved forsamlinger, i en række tilfælde kunne volde tvivl, men det så sig ikke i stand til for tiden at give nogen almindelig for hele landet gældende rettesnor for bestemmelsens forståelse og måtte derfor henvise politimestrene til at optage forhandlinger med de stedlige tyske kommandanter herom. Udenrigsministeriet havde ydet sit bidrag til løsningen af spørgsmålet ved over for de tyske myndigheder at fremsætte en række synspunkter, om hvilke det i cirkulærskrivelsen siges, at der ikke fra tysk side var fremsat indsigelse mod disse synspunkter.

På denne måde lykkedes det at bevare retten til afholdelse af møder arrangeret af offentlige organer, møder inden for erhvervsorganisationer, møder inden for arbejdsgivernes og arbejdernes faglige organisationer og voldgiftsretter, kirkelige handlinger, undervisning i skoler og kursus og lignende. Det skulle dog iagttages, om forsamlingerne var nødvendige for samfundsfunktionens normale videreførelse, og om videreførelsen af denne samfundsfunktion også for tiden var nødvendig. Politiske møder var absolut forbudt.

Som typisk for tilstanden kan nævnes, at det var tilladt at holde

danseskoler, hvorimod disse ikke måtte anvendes til opvisninger.

Den 23. september 1943 udsendte trafikministeriet en skrivelse til de koncessionerede telefonselskaber om telefonaflytning, og nærmere regler blev i senere skrivelser udfærdiget herom.

Medens den første måned efter den 29. august var forløbet forholdsvis roligt, indledte tyskerne straks ved oktober måneds begyndelse forfølgelserne mod danske statsborgere af jødisk race. Forfølgelserne begyndte med en besættelse af Telefonhuset og afbrydelse af telefontrafikken, og derefter iværksattes klapjagten på vore ulykkelige landsmænd. Der havde allerede i nogen tid svirret rygter om en påtænkt aktion, og både fra kongen, biskopperne og erhvervene blev det fremhævet, at de danske jøder var gode og ansete danske borgere, og at et angreb på disse derfor ville modarbejde tyskernes ønske om opretholdelse af ro og orden i landet. Mere end nogen anden begivenhed under hele besættelsen bevirkede denne aktion, at en række danske, der hidtil havde holdt sig passive over for det illegale arbejde, nu gik aktivt ind i dette, og den illegale bådtrafik over Sundet, som for en væsentlig del etableredes med fuld billigelse af de mere ordentlige tyskere i Danmark, fik en organisering og bærekraft, der skulle komme det illegale arbejde til nytte i hele resten af besættelsestiden.

Den officielle meddelelse om jødeforfølgelserne blev bekendtgjort på en særlig uanstændig måde den 2. oktober 1943. Meddelelsen blev gengivet i bladene efter ordre med stor overskrift af følgende ordlyd: »Løsladelse af danske soldater påbegyndes i de nærmeste dage« og derefter hed det:

»Officielt meddeles: Efter at jøderne, som ved deres moralske og materielle støtte til terror- og sabotagehandling, hvilket i væsentlig grad har bidraget til skærpelsen af situationen i Danmark, ved de fra tysk side trufne forholdsregler er blevet udskilt af det offentlige liv og hindret i fortsat at forgifte atmosfæren, vil der som opfyldelse af det ønske, der næres i videre kredse af den danske befolkning, i de nærmeste dage blive påbegyndt løsladelse af internerede danske soldater, og løsladelsen vil finde sted i det tempo, der bestemmes af de tekniske muligheder«.

Denne skandaløse bekendtgørelse gav anledning til den skarpeste

protest fra den kommanderende general og viceadmiralen, ligesom selve aktionen mod jøderne, der var et flagrant brud på folkerettens regler, gav anledning til protester over for de tyske myndigheder fra alle dele af det danske samfund.

Tilstanden var nu således, at ethvert initiativ til udviklingen inden for retsområderne i Danmark var overgået til tyskerne, medens det danske initiativ viste sig i det illegale arbejde. Ledelsen af dette var koncentreret hos Danmarks Frihedsråd, der var blevet dannet i august 1943. Det er klart, at frihedsrådet ikke havde nogen som helst forfatningsmæssig stilling og ej heller nogen som helst myndighed til at fastsætte regler for danske statsborgere, men faktisk voksede frihedsrådets betydning fra måned til måned som vejleder for befolkningen, leder af det illegale arbejde og ikke mindst gennem den voldsomme moralske virkning, som frihedsrådets proklamationer fik for befolkningen.

Frihedsrådet udsendte i november 1943 gennem et særnummer af »De frie Danske« en række regler for den retstilstand, modstandsbevægelsen ville kræve etableret efter befrielsen, og det må for så vidt erkendes, at der derigennem var givet danske statsborgere visse retningslinier, som man måtte regne med ville blive gennemført, når tyskervældet var forbi. Bestemmelserne var dog ikke særlig koncist udformet og genfindes kun delvis i de senere straffelove vedtaget af rigsdagen efter besættelsen. Retningslinierne indeholdt dog krav om en minimumsstraf på 4 års fængsel, hvilket blev gennemført ved det første straffelovstillæg efter besættelsen. Bestemmelsen er yderst uheldig og har givet anledning til berettiget kritik fra praktisk talt alle sagkyndige sider. Den kan kun forsvares ved det, hvormed den ganske vist også motiveredes ved lovens forelæggelse, at man kun ville rejse tiltale i de groveste tilfælde; men da denne linie ikke er blevet fulgt af anklagemyndigheden, er bestemmelsen blevet urigtig. Retningslinierne indeholdt ikke dødsstraf, formentlig fordi der på daværende tidspunkt ikke inden for frihedsrådet kunne opnås enighed om anvendelsen af denne strafform. I øvrigt var forslaget på en del punkter mere rationelt og også mindre omfattende end de bestemmelser, der senere blev gennemført.

Tyskerne oprettede nu også Schalburg korpset, der indeholdt dels en militær, dels en civil afdeling, som begge gjorde tjeneste her i landet, og Schalburg korpsets fremfærd og andre tyske provokationer be-

Således offentliggjorde »Danmarks Frihedsråd« i november 1943 de retningslinier, som det ønskede fulgt »Når Danmark atter er frit!«

SÆRNUMMER

DE FRIE DANSKE

NOVEMBER 1943

HVIS VI VIL VINDE FREDEN,
MÅ VI FORBEREDE DEN UNDER KRIGEN

NAAR DANMARK ATTER ER FRIT!

"Danmarks Frihedsraad" fremsætter en Plan for den første Periode efter Besættelsens Ophør

OVERSIKT OVER DE AF "DANMARKS FRIHEDSRÅD" FORESLAAEDE FORANSTALTNINGER I DEN FØRSTE EFTERKRIGSTID

Den nye Regering, som den forfatningsmæssigt Grundlag udnævner af Kongen umiddelbart ved Besættelsens Ophør, har følgende Opgaver:

1. Øjeblikkelig Fængsling af alle nazistiske Elementer.
2. Forbud mod de hvervede Korps, Afdeling og Fængsel af dets Medlemmer.
3. Suspension af Embeds- og Tjenestemand, der har begunstiget Fjenden.
4. Ophævelse af alle Undtagelseslove og Bestemmelser, der er gennemført efter tysk Ordre eller Ønske eller i tysk Interesse.
5. Frigivelse af alle politiske og andre Fanger, der er dømt efter Undtagelseslovgivningen for Udøvelse af national Virksomhed.
6. Ophævelse af Afskedigelser indenfor det offentlige, der er foretaget efter tysk Ordre eller Ønske eller i tysk Interesse.
7. Særlig Udskrivning af frie Valg til Rigsdagen, senest $\frac{1}{2}$ Aar efter at Besættelsen er ophørt.

Den derefter valgte Rigsdag og den Regering, der frungaar heraf, skal foruden de øvrige Samfundsproblemer, herunder Beskæftigelsesproblemet, tage Stilling til:

1. Nedrettelse af en parlamentarisk Kommission til Undersøgelse af, om Enkeltpersoner indenfor Ministerium og Administration har gjort sig skyldige i strafbare Undladelser og Fortidelser af Betydning for Landets Forsvarsforanstaltninger i Døgnene omkring den 9. April 1940.
2. Nedrettelse af en parlamentarisk Kommission til Undersøgelse af, om Enkeltpersoner indenfor Besættelsestidens Regeringer og Rigsdagsforsamlinger i strafværdig Grad har svigtet danske Interesser til Fordel for Tyskland.
3. Indførelse af Lovbestemmelser mod Embeds- og Tjenestemand, som paa Grund af Nazi-Sympatier eller Eftergivlighed og Sløvhed har vist sig uegnede til at deltage i et demokratisk Samfunds Forvaltning.

(fortsættes neste Side)

ET DOKUMENT: DE FRIE DANSKE udsender hermed den Plan, som "Danmarks Frihedsraad" har udarbejdet for den første Periode efter Besættelsens Ophør. Frihedsrådet har anmodet os om at opfordre vore Læsere til nøje at gennemtænke den herved fremsatte Plan og at udbrede og virke for de fremsatte Synspunkter. En vidtstrakt omend nødvendigt stilfærdig Drøftelse vil udøve Indflydelse paa hele Befolkningen og derigennem paa ledende politiske Kræftes Stilling, hvilket vil bidrage til at opfylde Rådets Hensigt: En Forberedelse til Tiden efter Besættelsens Ophør, saa der saa hurtigt, saa ublodigt og saa gavningsløst som muligt kan blive normale frie Tilstande i Danmark. Dokumentet vil ogsaa blive udsendt af "Frit Danmark", "Studenternes Efterretningsvesen", "Dannevirke", Danmarks kommunistiske Parti m. fl.

virkede, at forholdet mellem den danske befolkning og tyskerne blev endnu mere spændt.

I december 1943 begyndte de tyske terrormord og attentater på fremtrædende danske politikere, og den 4. januar 1944 myrdede tyskerne og deres danske håndlangere Kaj Munk. Det behøver sikkert ingen påvisning, at disse handlinger var et slag i ansigtet på enhver retsfølelse. Fra tysk side lagde man ikke den gang særlig skjul på formålet med disse terrormord, og det vil sikkert erindres, at tyskerne af de danske blade forlangte, at meddelelsen om mordet på Kaj Munk ikke måtte bringes i andet omfang eller udstyr end en meddelelse om, at en fremtrædende nazist i Slagelse var blevet myrdet. Også disse vanskeligheder forstod bladene at komme uden om, og resultatet blev, at tyskerne betakkede sig for flere nekrologer over nazister.

Mordet på Kaj Munk gav i øvrigt anledning til en offentlig erklæring fra formændene for Socialdemokratiet, Det konservative Folkeparti, Venstre, Det radikale Venstre og Retsforbundet, hvori man udtalte sin

»Fordømmelse af den attentatvirksomhed, som har udviklet sig, og hvorved man på grund af modstående indstilling og anskuelse stræber hverandre efter livet. Vi forkaster voldsmetoder i den politiske kamp, og vi er overbevist om, at det danske folks aldeles overvejende flertal med afsky vender sig mod sådanne kampmetoder.

Vi føler os derfor berettigede til at udtale vor harme og sorg over de forefaldne attentater og overfald og til indtrængende at påpege nødvendigheden af, at denne udvikling ophører.

Danske borgere må også under de nuværende forhold føle sig forpligtede til ikke at øve selvtægt. Tilbagefald til fortidens hævnmetoder må bandlyses. Det danske folk skal nu og i fremtiden alene bygge på lovens og rettens grund«.

Erklæringen havde ingen som helst virkning på tilstandene i Danmark. Sabotage, schalburgtage og slearingmord fortsatte lige til besættelsens ophør. En af de ting, der hindrede befolkningen i at tage hensyn til opfordringen om at standse voldshandlingerne, var og blev navnlig senere likvideringen af stikkere. Disse likvideringer blev normalt besluttet af de højeste organer inden for modstandsbevægelsen, og der er intet, der tyder på, at man ikke har udvist den allerstørste

omhu ved undersøgelsen af den pågældendes forhold, før man skred til en likvidering af stikkeren. Det er klart, at der under de forhold, der dengang herskede, kunne ske fejltagelser, men disse kan ikke rokke ved den kendsgerning, at henrettelsen af stikkerne var aldeles nødvendig i kampen mod tyskerne, og at tyskerne selv i den grad havde stillet sig uden for de regler, der må gælde i et dansk samfund, at det samfundsmæssigt var fuldstændig lovligt at udslette de pågældende. Når det senere er blevet hævdet, at drabet af stikkere har været en art mord, er dette juridisk aldeles urigtigt, idet nødretsprincippet utvivlsomt må føre til en godkendelse af en handling af denne art i den situation, som dengang forelå i Danmark.

Det skal endelig nævnes, at blandt de mange andre alvorlige svækkelser, som tyskerne forvoldte i retstilstanden i Danmark, var også den fremgangsmåde at domfælde sabotører og derefter offentligt meddele, at såfremt yderligere sabotage fandt sted, ville de domfældte blive henrettet.

Den 27. april 1944 bekendtgjorde tyskerne gennem Ritzaus Bureau med stor overskrift i de danske aviser, at en maskinfabrik var beskædiget ved sabotage. Det drejede sig om en sabotage, der dagen forinden havde fundet sted på A/S Maskinfabrikken »Atlas«. Umiddelbart neden under denne Ritzau-meddelelse fandtes med tilsvarende overskrift meddelelsen om, at en »sabotør og morder« var henrettet. Det drejede sig om en af heltene inden for modstandsbevægelsen, matematiklærer Svend Otto Nielsen, om hvem det oplystes, at han i henhold til krigslovene var blevet dømt til døden og henrettet for sabotage og for mord på en tysk politiembedsmand. Denne fremgangsmåde var i klar strid med alle internationalt anerkendte retsregler, men anvendtes ikke des mindre af tyskerne i betydeligt omfang i den følgende tid, hvor henrettelserne stadig tog til.

Sammenlignet med handlinger af denne art er det naturligvis af væsentlig mindre interesse at følge de retsregler, der i øvrigt blev givet i denne periode, men der skal alligevel for fuldstændighedens skyld gives en kort oversigt over disse regler.

Den 8. november udsendte undervisningsministeriet en cirkulærskrivelse til rektorerne for de kommunale og private gymnasieskoler om oplysninger til tyske politimyndigheder. I cirkulæret pålægges det i et ikke ubetydeligt omfang at give de tyske politimyndigheder fakti-

ske oplysninger angående navngivne elever, ligesom man også måtte tolerere tyske undersøgelser på skolen. Det skulle dog tilkendegives over for tyskerne, at det skete uden tilslutning fra rektors side.

Den 11. november 1943 udsendte både justitsministeriet og indenrigsministeriet cirkulærer angående en ekstraordinær repræsentant for centraladministrationen i Jylland. Man begyndte nu at se i øjnene, at de allierede ville foretage en invasion, og det nævntes udtrykkeligt i cirkulærskrivelserne, at det for alle eventualiteters skyld var blevet påbudt, at de tyske tropper i Jylland indtil videre skulle være i højeste alarmberedskab, og at der hurtigst muligt skulle træffes foranstaltninger til et effektivt forsvar af halvøen. Der blev dog ikke indført militær undtagelsestilstand i Jylland, og fra tysk side lagde man vægt på at fremhæve, at det drejede sig om rent militære foranstaltninger, og at den ekstraordinære forsvarstilstand ikke forventedes at blive af lang varighed.

Den 17. november 1943 fulgte en bekendtgørelse om forbud mod fabrikation og forhandling af rammeantenner til radiofonmodtagning, overtrædelse af denne bestemmelse kunne straffes med fængsel op til 2 år.

Den 20. november 1943 udsendte justitsministeriet en lovanordning om ægtevielser, i hvilken der udtales følgende:

»Da det må anses for nødvendigt, at der tillægges vielser, der foretages af tyske retsembedsmænd her i landet under den nuværende tyske besættelse, gyldighed efter dansk ret, bestemmer Justitsministeriet herved følgende:

Ægteskabsstiftende virkninger tillægges vielser, der her i landet er foretaget efter den 9. april 1940 eller fremtidig foretages af tyske militære retsembedsmænd, som efter tysk ret gyldigt kan foretage vielser, såfremt brudgommen på vielsens tidspunkt henhører til den tyske værnemagt eller gør tjeneste i tyske militære styrker«.

Dette kunne bevirke, at to danske statsborgere her i landet blev viet af en tysk embedsmand. Lovanordningen er i klar strid med gældende dansk ret og burde ikke være udfærdiget.

Den 14. januar 1944 udsendte justitsministeriet et cirkulære til rigspolitichefen m.fl. angående retningslinier for det danske politis beføjelser over for medlemmerne af den tyske værnemagt og personer, der

står i dennes tjeneste. Der tillagdes herved det danske politi ret til at foretage foreløbige anholdelser af personer, der tilhørte den tyske værnemagt eller stod i dennes tjeneste. Som eksempel på tilfælde, hvor foreløbig anholdelse kunne finde sted, kan nævnes, at den pågældende gribes eller forfølges på fersk gerning i anledning af en forbrydelse. Som eksempler på forbrydelser nævnes mord, manddrab, indbrudstyveri, røveri, brandstiftelse samt endvidere utugt over for børn under 14 år, en aldersgrænse, der ikke er i overensstemmelse med de beskyttelsesregler, der findes i den danske straffelovgivning. Det bør endvidere nævnes, at når et medlem af den tyske værnemagt eller en i dennes tjeneste stående person på grund af beruselse var fra sans og samling og derved udsatte den offentlige sikkerhed for fare eller vakte offentlig forargelse, kunne det danske politi føre den pågældende til et tysk tjenestested og i særlige tilfælde til en dansk politistation.

Den 18. januar 1944 oprettedes en dansk-tysk udrykningskommando inden for Storkøbenhavn. Udrykningskommandoen bestod af såvel tysk feltgendarmeri og tysk ordenspoliti og anvendtes i tilfælde af mindre politiuordener, hvori såvel tyske som danske statsborgere var deltagere.

Den 8. februar 1944 udfærdigede trafikministeriet en skrivelse til privatbanerne om fortrinsret for værnemagtstransporter, og den 2. marts udsendte justitsministeriet et forbud mod foredrag af engelske sange. Det fremhævedes i cirkulærskrivelsen, at forbudet udsendtes på foranledning af det tyske riges befuldmægtigede i Danmark, der havde rettet henvendelse til udenrigsministeriet i anledning af, at der i offentlige lokaler ofte blev foredraget sange med engelsk tekst, hvilket havde givet anledning til politiske demonstrationer.

Den 11. marts 1944 krævede de sarte tyske myndigheder, at også franske film skulle forbydes, hvis de var optaget inden 1. januar 1941, og de amerikanske tegnefilm, der hidtil var sluppet igennem forbudet, blev nu ligeledes standset.

Normeringsloven for finansåret 1944/45, der udstedtes som en lovanordning den 29. marts 1944, indeholdt følgende interessante bestemmelse:

»For militære tjenestemænd, som med tilladelse midlertidigt er eller har været udtrådt af hæren for at forrette fremmed krigstjeneste, kan

Sådan så maskinhallen på »Atlas« ud efter sabotagen den 26. april 1944. Gammelt jern er der nok af. Men hvor er taget henne? Solen skinner jo lystigt ned i hele fletværket af ødelagte maskiner.

der ske medregning af såvel deres tidligere tjeneste som den tid, i hvilken de som følge af den nævnte tjeneste har været udtrådt af hæren, ved fastsættelsen af deres lønnings- og pensionsanciennitet uden efterbetaling af pensionsbidrag«.

Det er allerede flere gange nævnt, at samtlige de pågældende blev afskediget uden pension umiddelbart efter kapitulationen.

Den 31. marts 1944 udsendte justitsministeriet en cirkulærskrivelse om forholdsregler over for militærpersoner fra lande i krig med Tyskland. Der henvistes heri til de tidligere omtalte skrivelser, og der udtales derefter følgende:

»Efter de siden disse cirkulærskrivelsers udsendelse indtrådte ændrede forhold påhviler der ikke længere politiet pligt til at udfolde nogen selvstændig virksomhed for at tage sådanne fremmede militærpersoner i forvaring. Politiet bør derfor aldrig selv foretage eller medvirke til eftersøgning af fremmede militærpersoner, såfremt det ikke tilsigtes af humanitære grunde, f.eks. hvis det må antages, at der har fundet udspring sted over vandet, eller hvis der er anledning til at tro, at de

pågældende kan befinde sig i hjælpeløs tilstand«.

Derimod skulle der som hidtil gives den tyske værnemagt meddelelse, når fremmede militærpersoner kom i politiets varetægt, f.eks. hvis de indkom som skibbrudne. For en sikkerheds skyld tilføjede dog Justitsministeriet, at

»de pågældende bestemmelser om politiets forhold over for militærpersoner fra lande, der befinder sig i krig med Tyskland, kommer ikke til anvendelse, såfremt sådanne militærpersoners nærværelse må antages at skyldes planmæssige operationer her i landet«.

Heldigvis havde det danske politi altså ingen pligt til at arrestere en eventuel engelsk invasionshær!

Den 4. april 1944 henledte justitsministeriet opmærksomheden på, at der måtte forventes indskriden fra tysk side mod eventuelle demonstrationer i anledning af den 9. april.

De store folkestrejker i juni og juli måned 1944 gav ikke anledning til særlige bestemmelser udsendt af ministerierne, hvorimod man den 25. august 1944 udsendte en skrivelse i anledning af de verserende rygter om strejker og andre demonstrationer på årsdagen for det tyske overgreb den 29. august 1943.

Danmarks Frihedsråd nyder her den ære at blive omtalt i en officiel ministeriel cirkulærskrivelse i forbindelse med opfordring til 2 minutters stilhed kl. 12. Justitsministeriet nævner direkte, at »det må påregnes, at den udsendte opfordring til 2 minutters stilhed kl. 12 vil blive fulgt i stor udstrækning«. Dette viste sig unægtelig også at være en rigtig bedømmelse af forholdet.

XIX

Den 19. september 1944 foretog tyskerne deres aktion mod politiet.

Det havde allerede i nogen tid været klart, at der i tyske kredse herskede en voksende irritation over for det danske politis holdning, og man mente også at vide, at dr. Best havde planer om at søge politiet uskadelliggjort. Motivet hertil var ikke vanskeligt at finde, og den udvikling, der er søgt påvist foran, viser, at risikoen for en tysk reaktion stadig måtte blive større. Så længe Danmark havde en ansvarlig

regering, og så længe denne gik ind for at bevare det bedst mulige forhold til tyskerne, betød politiets arbejde faktisk også en støtte for de tyske interesser her i landet, og på mange områder fandt der før den 29. august 1943 en direkte samvirken sted mellem dansk og tysk politi. Dette samarbejde var aftaget i tiden henimod august 1943. Efter aktionen mod militæret kunne det vanskeligt skjules, at det danske politi i højere og højere grad modarbejdede tyskerne og støttede det illegale arbejde. Politiet repræsenterede dernæst en stor velorganiseret stab af fysisk veltrænede, uforfærdede mænd, som kunne blive af største værdi for den danske modstandsbevægelse i tilfælde af en allieret invasion.

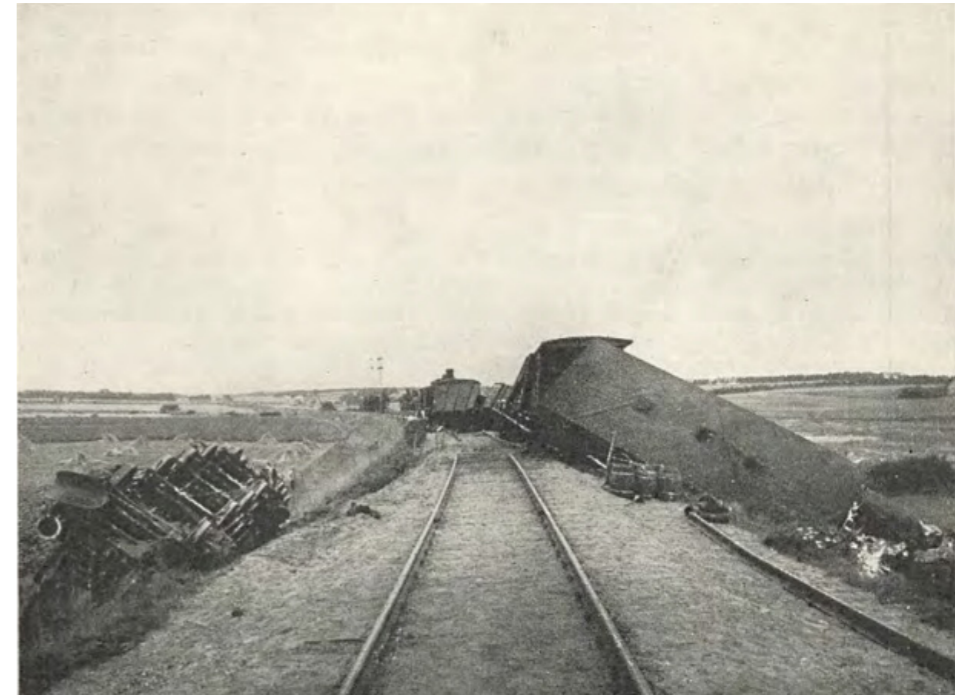
Når tyskerne ventede så længe som til september 1944 med at gå til handling, skyldtes det formentlig dels modsætningsforhold inden for den tyske ledelse her i landet, dels den omstændighed, at man også fra tysk side nærrede ængstelse for de tilstande, der ville opstå, såfremt politiet blev sat ud af funktion. Man måtte derfor regne med, at der skulle foreligge begivenheder, der bragte tyskerne nervemæssigt ud af balance, før disse tog et så afgørende skridt som internering af den største del af politiet.

I midten af september voksede sabotagen i voldsom grad. Jernbanesabotagen nåede hidtil ukendte højder og betød alvorlige indgreb i tyskernes troppedispositioner, der netop på dette tidspunkt var af afgørende betydning for invasionen i Frankrig, men også den industrielle sabotage fandt sted i meget stort omfang. En forløber for aktionen skimtedes i dagspressen, idet pressekontoret for den højere SS- og politifører i Danmark udsendte en meddelelse om, at

»den måde, på hvilket de politiske mord i den senere tid har taget overhånd, har gjort det umuligt for den højere SS- og politifører i Danmark længere at tåle, at det danske politi ikke med al energi modarbejder den forbryderiske underverdens gangstermetoder. Der er derfor under forhandlinger med departementschef Eivind Larsen blevet stillet den fordring til det danske politi med alle til rådighed stående kræfter at eftersøge morderne og sørge for, at de bliver straffede«.

Anledningen til disse krav fra tysk side var først og fremmest stikkerlikvideringerne og mord på tyskere eller tyskorienterede danske.

Den 23. august 1943 fandt afsporingen af et tysk tog sted ved Aulum mellem Holstebro og Herning. Afsporinger regnedes for den mest effektive form for jernbanesabotage - bedre end skinnesprængninger, fordi erfaringen viste, at det tog adskilligt længere tid at få gjort banelegemet trafikabelt, når en togstamme var væltet på sporet, end når et mindre skinnestykke var fjernet.

Selve aktionen mod politiet gennemførtes i København under anvendelse af en falsk luftalarm, idet tyskerne håbede på, at det størst mulige antal politimænd ville indfinde sig på de respektive stationer, når luftalarmen lød. Politigården blev taget ved et kup, efter at man i forvejen havde indsmuglet en del personer, der gik tyskernes ærinde. Der kæmpedes noget om de enkelte politistationer, men kampen var kortvarig. Kongens politivagt på Amalienborg Slot forsvarede derimod Amalienborg helt modigt, og tyskerne måtte her afblæse kampen. Senere hævdede man fra tysk side, at det skyldtes en ren misforståelse, at der overhovedet var rettet angreb på denne vagt. Misforståelsen kostede adskillige tyskere livet. Også uden for København gennemførtes aktionen med den sædvanlige tyske brutalitet, og desværre mistede både politifolk og civile livet under kamphandlingerne.

Det lykkedes kun tyskerne at få ca. ¼ af det samlede danske politi. De fangne bragtes for en væsentlig del til København; de førtes om bord på en damper, hvor de ældre politifolk og kontorpersonalerne blev fraserteret og sendt hjem. Resten af de fangne førtes til koncentrationslejren Buchenwalde, hvor de gennemgik en lidelsesfuld tid, og

adskillige mistede livet.

Den del af politiet, der ikke var blevet grebet af tyskerne, gik under jorden, og det illegale arbejde fik derved tilført en overordentlig værdifuld hjælp. For en stor del beskæftigede politiet sig også i den illegale tid med egentligt politiarbejde, og mange af de sager, der har kunnet opklares efter befrielsen, er blevet opklaret på basis af det arbejde, politiet udførte illegalt under besættelsen. Disse mænd, der var veludrustede til illegalt arbejde og vant til disciplin og organisation, havde naturligvis mange betingelser for på dette område at gøre en indsats, der virkede bedre end den, der kunne udføres af de almindelige illegalt arbejdende personer.

Den 22. september 1944 bekendtgjorde tyskerne offentligt overgrebet og dets konsekvenser. Det skete i form af et opråb til den danske befolkning fra pressekontoret for den højere SS- og politifører i Danmark. Opråbet havde følgende ordlyd:

»Mord, sabotage og forbrydelser har i mere end et år været kendetegnet for det offentlige liv i Danmark. Det danske politi ønskede ikke at træde kraftigt op imod denne anarkistiske udvikling. Ved hjælp af tvetydige opråb, som blev forstået på den rigtige måde af den politiske underverden, troede man at kunne tilfredsstille den i opretholdelse af ro og orden interesserede besættelsesmagt. endvidere er det fastlåst, at sabotage og mord blev understøttet af det danske politi. Alt tydede på en opløsning af retstilstandene, og man drev Danmark frem mod bolcheviseringen. Det lykkedes en forbryderisk underverden at vinde så megen indflydelse i det offentlige liv, at den med resultat kunne proklamere generalstrejken og andre alvorlige forstyrrelser af den offentlige orden.

En besættelsesmagt fra et land, som i den alvorligste time kæmper for sit liv, kan ikke længere tillade en sådan udvikling. Dens interesse ligger i opretholdelsen af ro og orden.

Besættelsesmagten ser sig derfor nødsaget til at foretage en omorganisering af det danske politi. Indtil denne omorganisering er bragt til ende, indføres der derfor fra i dag den 19. september 1944, klokken 12,00, politimæssig undtagelsestilstand over hele Danmark. Hele det danske politi sættes indtil videre ud af funktion.

I overgangsperioden garanterer den tyske besættelsesmagt for ro og

Ud for Amaliegade 30 fik politiet under kampen den 19. september 1944 ram på tre tyskere. De to blev dræbt, den tredje blev hårdt såret og kørt bort af ambulancen. Man ser blodpølen, hvor han har ligget ved siden af sin faldne kammerat.

orden. Vi ønsker at yde den velvilligt indstillede del af befolkningen enhver tænkelig beskyttelse mod forbrydelser. De af besættelsesmagten gennemførte forholdsregler er udelukkende af politimæssig art. Der er derfor ikke forudset noget indgreb i den statslige og kommunale forvaltning.

Alle handlinger, som tager sigte på at forstyrre genindførelse af ro og orden, vil blive hensynsløst bekæmpet«.

Hvad man forstod ved omorganisering af det danske politi gav man hverken ved denne lejlighed eller senere officielt udtryk for; men derimod satte tysk militær og tysk politi ind med en terror, der formentlig skulle være udtryk for den tyske garanti for opretholdelse af ro og orden. En notits i aviserne, samme dag opråbet udsendtes, viste en af de veje, man vilde gå. Meddelelsen var ganske kortfattet og lød således:

»Efter at den tyske værnemagtsstation flere gange var blevet beskudt fra huset Nyhavn 51, blev bygningen, efter at være blevet grundigt gennemsoget onsdag aften, klokken 20,05 sprængt i luften. Der opstod kun

materiel skade«.

Onsdag aften var den 20. september, og i den følgende tid blev en række ejendomme sprængt i luften, fordi tyskerne konstaterede, at de havde været anvendt som basis for illegalt arbejde.

Samme dag, som opråbet til den danske befolkning var udsendt, kom en forordning fra den højere SS- og politifører i Danmark, hvorved der med øjeblikkelig virkning indførtes »politimæssig undtagelsestilstand« i Danmark. Det danske politi og C.B.-organisationerne med undtagelse af C.B.U. blev opløst. Besættelsesmagten overtog opretholdelse af den offentlige ro og sikkerhed, og ulovlig våbenbesiddelse skulle straffes med øjeblikkelig skydning. Det blev udtrykkeligt tilkendegivet, at handlinger, som gik ud på at forhindre de til opretholdelse af ro og orden trufne forholdsregler, ville blive straffet strengt, i visse tilfælde med døden. Det lovedes endelig, at de indgreb, det var blevet nødvendigt at foretage inden for det danske politi, ville blive ophævet, så snart den normale sikkerhedstilstand var blevet genoprettet i København og Provinsen.

Ved en forordning udsendt samme dag blev den altovervejende del af automobilkørsel forbudt uden for byerne.

Det er uklart, hvad tyskerne forstod ved politimæssig undtagelsestilstand, og en officiel kommentar, der fremkom nogle dage senere, bidrog ikke væsentligt til at klare begreberne. Den officielle kommentar bekendtgjorde, at foruden C.B.U.-kolonnerne blev også fabrikluftværnene, luftværnene inden for banerne og postvæsenet såvel som husvagtordningen bestående. Det fremhævedes, at luftbeskyttelsens materiel ikke var blevet beslået, og at kontorer, tekniske anlæg, udrustningsgenstande såvel som luftbeskyttelsens køretøjer stadig var til rådighed for deres formål.

Endvidere meddelte en den 23. september 1944 udstedt forordning, at overborgmesteren i København, borgmestrene på Frederiksberg, i Gentofte og i købstæderne samt sognerådsformændene på landet kunne oprette et ordens- og kriminal(derunder krise-)politi til opretholdelse af den offentlige ro, orden og sikkerhed inden for deres embedsområder og videreføre dets opgaver i overensstemmelse med de hidtil gældende forskrifter.

Alle de øvrige forretninger, der hidtil havde været varetaget af poli-

timestrene, kunne på ny udføres af disse. Anliggender vedrørende det tyske politi skulle derimod alene udføres af tyskerne, under hvem også sager vedrørende tilsynet med udlændinge blev henlagt.

Allerede den 16. oktober ophævedes på ny den politimæssige undtagelsestilstand. Ophævelsen kunne i og for sig ikke mærkes, fordi det som foran nævnt ikke havde været klart, hvori undtagelsestilstanden havde bestået.

Der var nu etableret en tilstand i Danmark, der formentlig aldrig har hersket i noget andet civiliseret land. Det er klart, at for de mænd, der endnu havde et ansvar, skabte situationen en række nye problemer. Det faktiske styre lå i departementschefernes hånd, og spørgsmålet blev, om disse i den nu foreliggende situation kunne fortsætte deres arbejde. Departementscheferne var selv indstillet på at gå, men efter opfordring fra alle sider, derunder også politikerne, blev man enige om at nedlægge en skarp protest over for dr. Best, men i øvrigt fortsætte arbejdet. Dette fremkaldte en kraftig indsigelse fra frihedsrådets side, idet frihedsrådet udsendte et opråb, der sluttede med ordene:

»Dermed er grundlaget for departementschefstyrets hidtidige forhold til besættelsesmagten faldet bort, og det havde været værdigt og naturligt, om departementscheferne havde markeret dette ved at nægte at fungere videre. Det danske folk vil føle sig dybt skuffet over, at dette ikke er sket«.

Rent følelsesmæssigt ramte frihedsrådet sikkert opfattelsen i største delen af befolkningen; men der er næppe nogen tvivl om, at departementschefernes standpunkt var det eneste fornuftige, og at det blev til uvurderlig gavn for landet, at dette arbejde kunne videreføres.

Også for domstolene opstod spørgsmålet, om behandlingen af kriminelle sager kunne fortsættes. Domstolene tog samme standpunkt som departementscheferne og mente, at man måtte blive på sin post og arbejde videre, og behandlingen af de kriminelle sager for domstolene fortsattes derfor efter ganske samme linier som før indgrebet mod politiet.

Den praktiske retshåndhævelse, der ellers udførtes af politiet, fandt nu sted på følgende måde:

Efter nogle ganske få dage, hvor en del af befolkningen gjorde om-

Ifølge meddelelse fra det højere pressekontor den 21. december 1944 var minister Arnstedts villa på Chr. Winthersvej på Frederiksberg dagen før blevet sprængt i luften. Villaen var blevet anvendt til forsamlingssted for sabotører, en heftig ildkamp havde fundet sted, og villaen var blevet stormet. Da det var overstået, lagde tyskerne bomber, og kort efter sprængtes den store villa i luften - mens en illegal filmfotograf opholdt sig i nærheden og optog dette autentiske billede.

trent, hvad den ville, gik det op for de fleste, at man i virkeligheden herved gik tyskernes ærinde. Folket blev derfor grebet af en national iver for, at de almindelige retsregler skulle blive overholdt, og færdselsforseelser, sortbørshandler, ja selv alvorlige forbrydelser og tyverier og lignende blev afstraffet ved folkestandretten med strafmidlet prygl. Det er jo unægtelig en yderst betænkelig form for justits, og frihedsrådet måtte flere gange tage til orde imod denne form for selvtægt.

Da tyskerne officielt havde meddelt, at man intet havde imod oprettelsen af kommunale værn, oprettedes da også en del steder rundt

i landet kommunale vagtværn. I København oprettede kommunen et vagtværn, som i de kommende måneder nåede op på en styrke af ca. 1.000 mand. Disse var for en væsentlig del ganske uuddannede i polititjeneste og manglede effektiv bevæbning, men alligevel må man beundre den indsats, det lykkedes vagtværnene at gøre. Ofte viste de et overordentlig stort personligt mod og gik ubevæbnede løs på revolverbevæbnede folk. Vagtværnet havde i hele resten af besættelsestiden et yderst farligt arbejde, og det blev naturligvis ikke mindre farligt ved, at den illegale ånd også trængte ind i disse korps, således at de efter evne fortsatte den linie, det danske politi havde fulgt, ved at støtte landsmænd, der aktivt bekæmpede tyskerne.

I den første overgangstid efter politiets internering dannedes også mange steder private vagtværn, som dog ikke kom til at spille nogen væsentlig rolle for retshåndhævelsen, men naturligvis i nogen grad kunne berolige de opskræmte borgere.

For den egentlige anklagemyndighed var stillingen sværest. Statsadvokaten for København, statsadvokat Jørgen Trolle, har i en bog, »Syv måneder uden politi«, givet en overordentlig interessant og samtidig meget morsom skildring af tilstandene i København, hvor statsadvokaten og hans personale måtte udføre en stor del af det arbejde, som ellers sorterede under politiet.

I øvrigt skabte anklagemyndighedens standpunkt en konflikt med frihedsrådet. Stillingen var den, at tyskerne i et vist omfang afleverede arresteranter til de danske fængsler, ofte ledsaget af en rapport, udfærdiget af det tyske politi. Hertil kom, at tyskerne havde ladet omkring 100 danske politifolk blive på Politigården, øjensynligt i det forfængelige håb, at disse ville bistå tyskerne i det almindelige politiarbejde, altså i sager, der ikke var af politisk karakter. I de forhold, under hvilke disse politimænd befandt sig som fanger på Politigården, kunne de naturligvis ikke helt undlade at udfærdige rapporter og lignende arbejde i sagerne, men deres holdning og deres arbejdsmæssige indsats var således, at tyskerne senere sendte de fleste af dem til Frøslev lejren. Denne udvikling medførte, at tyskerne efterhånden helt opgav at beskæftige sig med almindelige lovovertrædelser.

Det spørgsmål, der meldte sig for anklagemyndigheden, var nu, om man kunne behandle de sager, der var startet ved en tysk anholdelse. Frihedsrådet havde den opfattelse, at det ville være forrædderi over

for de deporterede politikolleger, såfremt man overhovedet beskæftigede sig med politiarbejde. Direkte rettet mod rigs- og statsadvokaturen udtalte frihedsrådet følgende:

»Anklagemyndigheden har, efter hvad der er oplyst, besluttet at modtage kriminelle forbrydere, der pågribes af tyskerne, og vil ved hjælp af deres eget personale forfølge de herved indbragte sager. Denne holdning må rådet tage afstand fra. Den betyder et dansk-tysk samarbejde, som dækker over tyskernes overgreb mod vort eget politi. Der bør træffes en ordning, hvorefter tyskerne afleverer forbryderne til danske fængsler, som tilbageholder samfundsfarlige forbrydere, indtil dansk retsforfølgelse kan finde sted. Derimod kan anklagemyndigheden behandle sager vedrørende forbrydere, der er pågrebet og indleveret til fængslerne af danske vagtværn m.v. De danske fængselsmyndigheders funktion bør naturligvis støttes i dansk interesse«.

Anklagemyndigheden fastholdt imidlertid sin linie, og der er heller ingen tvivl om, at denne var den rigtige. Det danske samfund var - nationalt set - ikke interesseret i, at opløsningen skulle blive større end strengt nødvendig.

Afskaffelsen af politi medførte en voldsom stigning i kriminaliteten, men efterhånden som tiden gik, dalede den igen uden dog på noget tidspunkt at nå ned til normale tal. Der blev fra anklagemyndighedens side gjort et meget stort arbejde for at bekæmpe kriminaliteten, men med det forhåndenværende personale var det aldeles udelukket at gøre noget effektivt, også fordi personalet ikke bestod af politimæssigt uddannede folk. Hertil kom den omstændighed, at en lang række forbrydelser, ikke mindst drabene, havde politisk motiv og altså henhørte til en kategori af handlinger, som den danske anklagemyndighed både af hensyn til sin nationale stilling og af hensyn til forholdet til tyskerne måtte afholde sig fra indgreb i.

I den forannævnte bog oplyser statsadvokat Jørgen Trolle, at man måtte arbejde med meget grove gennemsnitsnormer. Ved behandlingen af straffesager tog man således det standpunkt, at alle drab ved skydning behandledes som politiske, og man afholdt sig fra nærmere udforskning deraf; og med hensyn til røverier indtog man samme passive holdning, når det drejede sig om røverier af våben, udrustning,

Vagtværnet har gjort et af sine kup og slået klo i en tyveknægt, der har prøvet at udnytte den politiløse tid til at »organisere« et eller andet - i dette tilfælde var det en del tæpper, som nok kunne indbringe en større fortjeneste, hvis han havde nået at bringe byttet i sikkerhed.

biler, benzin og mulig endog skrivemaskiner, som jo på det tidspunkt var efterstræbt af de illegale blade.

Det er klart, at med sådanne kriterier kunne retstilstanden ikke være ligefrem betryggende; men der er ingen tvivl om, at det var nødvendigt under de givne forhold at arbejde efter disse linier.

Et særligt problem frembød de fanger, der ved politiets internering allerede sad i fængslerne. Alene i Vestre Fængsel i København sad der ca. 300 arrestanter, om hvem man praktisk talt ingen oplysninger havde, da akterne i samtlige sager befandt sig på den tysk-besatte politigård. Efterhånden lykkedes det dog anklagemyndigheden at få disse akter udleveret, således at det var muligt i grove træk at tage stilling til eventuel løsladelse af en del af varetægtsfangerne. I øvrigt benyttede statsadvokat Trolle udleveringen af akterne til et større kup på Politigården, idet man ved samme lejlighed fjernede et betydeligt antal guldbarrer og andre værdier, der var beslaglagt i nogle af de kriminelle sager.

Befolkningens reaktion over for det arbejde, der blev gjort for at bekæmpe kriminaliteten, var i begyndelsen vanskelig både for ankla-

gemyndigheden og for vagtværnet. Man opfattede i vide kredse vagtværnet som skruibrækkere i forhold til politiet, og også vagtværnet selv havde lejlighedsvis betænkeligheder. Det gik undertiden så vidt, at anklagemyndigheden måtte anvende Falcks Redningskorps til at foretage arrestationerne.

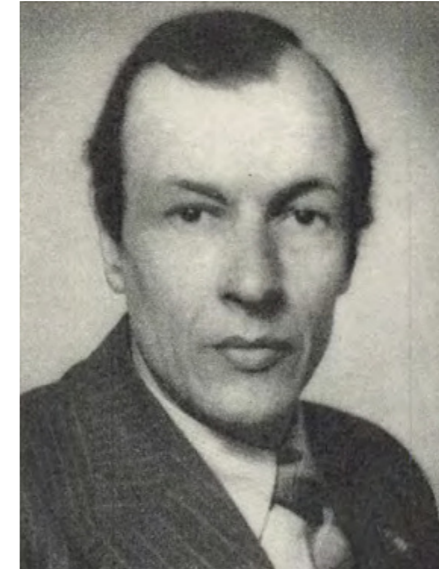
Omkring Nytår 1945 lykkedes det statsadvokat Trolle at få optaget en artikel i det illegale blad »Frit Danmark«. Statsadvokaten oplyser, at artiklen blev skrevet af landsretssagfører Niels Andersen, der fremhævede, at såvel vagtværnets oprettelse som den virksomhed, anklagemyndigheden udøvede, var iværksat udelukkende på dansk initiativ og uden noget ønske endsige krav fra Pancke eller andre inden for det tyske politi, og han understregede, at arbejdet kun gik ud på at afbøde nogle af de vanskeligheder, der var skabt ved tyskerne's aktion, og at det derfor var en national opgave, i det omfang det var muligt under de foreliggende forhold, at bekæmpe forbrydelserne.

Disse udtalelser fik en vis officiel baggrund ved, at det i artiklen fremhævedes, at »Frit Danmark«s standpunkt var i overensstemmelse med Danmarks Frihedsråds, der altså syntes at være blevet klar over urigtigheden i den holdning, det oprindeligt indtog. De illegale blade blev samtidig instrueret om ikke at angribe arbejdet. På denne måde kunne dette efterhånden udføres i nogenlunde ro.

Kort efter nytår 1945 begyndte tyskerne at afhente fanger i de danske fængsler, hvilket naturligvis måtte skabe store betænkeligheder hos de danske myndigheder ved arrestationer af danske, der var indblandet i illegalt arbejde, men som samtidig havde gjort sig skyldig i forbrydelser. Det viste sig imidlertid, at i de fleste tilfælde, hvor tyskerne havde afhentet fanger, var det kun for at sætte personer, der var nyttige for tyskerne, på fri fod. Heller ikke modstandsbevægelsen holdt sig i øvrigt tilbage, men trængte undertiden ind i retterne og befriede arrestanter.

Det værste, der forelå i denne periode, var utvivlsomt de mange drab, hvoraf en stor del var tyskernes clearingmord. Over for disse bestialske handlinger stod både anklagemyndigheden og vagtværnet magtesløse.

Det arbejde, der således på forskellig måde blev gjort for at formindske kriminaliteten, er næsten det eneste, der foreligger med hensyn til retstilstanden i hele den sidste del af besættelsesperioden. De danske administrative myndigheder havde ikke megen lyst til og heller ikke

Jørgen Trolle (f. 1905) blev cand. jur. 1928, tiltrådte året efter som fungerende sekretær i justitsministeriet, udnævntes til sekretær i 1933, til fuldmægtig i 1938 og til ekspeditionssekretær i 1940. Fra 1936 havde han tillige været medhjælper ved Østre Landsret, og i 1941 overtog han selv stillingen som statsadvokat for København. Det var som sådan, han i den politiløse tid efter 19. september 1944 måtte påtage sig adskillige opgaver, hvis løsning under normale forhold tilkom politiet, men som han med stor dygtighed og et modent overblik fik bragt så vidt, som forholdene den gang tillod det.

megen mulighed for at influere på den retlige udvikling. Det er i øvrigt interessant at se, at den holdning, der prægede det administrative styre før den 29. august 1943, nu mere og mere ændredes til at lægge tyskerne så mange hindringer i vejen for deres dispositioner som muligt.

Da tyskerne i deres invasions-nervøsitet ville gennemføre befæstningsarbejder i Jylland, søgte de at skrabe mest muligt arbejdsmateriel sammen fra alle sider. Lærerne ved de tysk-sprogede skoler i Tønder Amt søgte orlov i nogle uger for at deltage i et af den tyske

værnemagt iværksat befæstningsarbejde i Sønderjylland; men undervisningsministeriet indtog i en skrivelse af 18. oktober 1944 det standpunkt, at ministeriet ikke kunne bifalde, at danske tjenestemænd på den anførte måde fritoges for deres embedsgerning for at deltage i det pågældende arbejde, og i en skrivelse fra indenrigsministeriet til en amtmand af 9. oktober 1944, hvilken skrivelse blev bekendtgjort for de øvrige amtmænd den 6. december s.å., siges det rent ud, at indenrigsministeriet principielt holder på, at danske myndigheder ikke kan befatte sig med at yde tyskerne bistand. Samme standpunkt indtog ministeriet i øvrigt i en række andre tilfælde.

Selv rent humanitære områder prægedes af de danske myndigheders afvisende holdning; således udtalte indenrigsministeriet i en skrivelse af 28. marts 1945 til samtlige amtmænd at eventuelle patienter blandt de tyske flygtninge burde afvises fra de danske sygehuse, medmindre særlige forhold, navnlig sygdommens karakter, måtte gøre det nødvendigt, at de pågældende behandledes på dansk sygehus. Det hensyn, der her skulle tages, var navnlig, om man måtte modtage patienter, hvis sygdom var af en sådan karakter, at det kunde føre til epidemier her i landet, dersom behandling ikke fandt sted. I tilfælde af overhængende livsfare skulle patienterne modtages i hvert fald til en foreløbig behandling.

Udviklingen under besættelsen havde altså ført til, at der efterhånden herskede fuldstændig retsløshed i landet. Tyskerne havde hverken evne til eller mulighed for at skabe et nyt retssystem, efterhånden som de slog det danske i stykker.

Det kunne herefter ikke forventes, at der straks efter befrielsen på ny skulle indtræde fuldt normale tilstande inden for vort samfund, tilmed da det måtte forventes, at lidenskaberne ville være bragt op til en sådan højde, at det sunde omdømme, der ellers præger det danske folk, ikke kunne få lov til at komme i betragtning.

De stridigheder, der opstod mellem modstandsbevægelsens repræsentanter og politikerne, afspejlede dette forhold. Den danske rigsdag gennemførte to tillæg til straffeloven og en lov, der økonomisk skulle ramme de selskaber og personer, der havde haft fortjenester ved samarbejde med tyskerne. Det er ikke lykkedes herved at skabe en retstilstand, der virker tilfredsstillende, og kritikken er som flere gange foran nævnt blevet stærkere og stærkere, efterhånden som modet til at sige sin mening er vokset. Man må håbe, at det lykkes at tilvejebringe

Mordet på Kaj Munk var en skelsættende begivenhed. Langt ud over vort lands grænser vakte det den største opsigt og åbnede øjnene for det banditvæsen, der med den tyske okkulationsmagt var kommet ind i Danmark. Kaj Munks jordefærd på Vedersø Kirkegård havde derfor samlet en mægtig skare af deltagende landsmænd, som både ville vise ham den sidste ære og stiltfærdigt give til kende, hvor fælles vi var om de tanker, han havde forløst.

Nu kneb det! Ja, nu skrabede tyskerne bunden for i hast at få anlagt de skanser, som skulle dække dem, når vore befrieres tanks strøg op gennem den jydsk halvø. Her ser man en morgenappel i Arnum af skovlbeuæbnede hjemmetyskere, som (i alt andet end godt humør) skal ud og slide i det - til ingen verdens nytte.

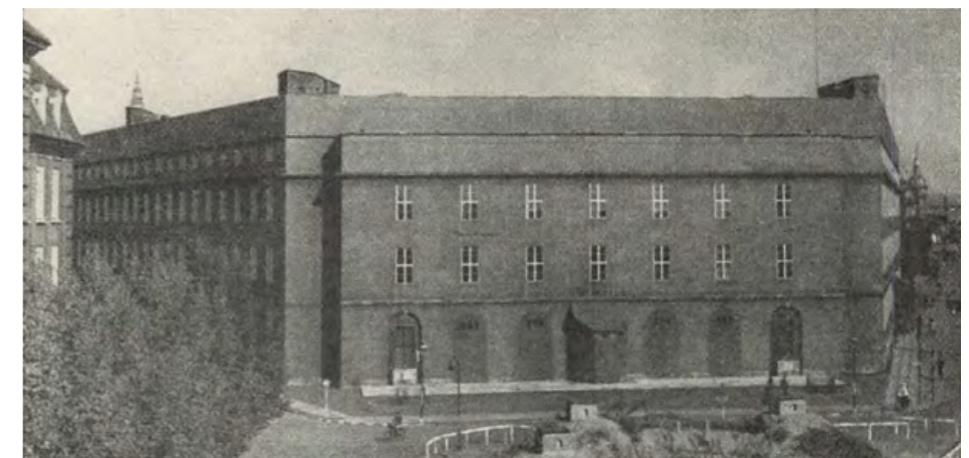
en forsvarlig ordning, der skaber mulighed for en berettiget afregning med dem, der har svigtet deres land i kampen, men samtidig en ordning, der ikke skaber en ny kaste i det danske samfund, som føler sig sat uden for dette, fordi de har begået handlinger, som de ikke selv anså for urigtige, og som om nogen tid den almindelige opfattelse i visse tilfælde heller ikke vil fordømme.

De tyske instanser og politiet

Af statsadvokat Troels Hoff¹⁾

1) Denne fremstilling er i det væsentlige baseret på mine personlige erfaringer under besættelsestiden, og som følge heraf er navnlig bedømmelsen af de forskellige tyske embedsmænd subjektivt præget. Det kan derfor ikke udelukkes, at min karakteristik af visse personer - når man er færdig med afhøringerne af de fængslede tyske embedsmænd - vil vise sig at være omtvistelig, og jeg kunne derfor have ønsket at udskyde redegørelsen, indtil afhøringerne var længere fremskredne. Navnlig for så vidt angår den del, der vedrører det danske politi, er fremstillingen langt fra udtømmende. For det første er stoffet så uhyre, at det har været vanskeligt at foretage den rette udvælgelse; men dernæst har jeg måttet udelade en del stof, fordi de pågældende dokumenter er fjernet af tyskerne efter den 19. september 1944 eller er tilintetgjort; endelig er der en del begivenheder eller sager, der endnu er genstand for undersøgelse og kritik, og disse har jeg ikke anset mig berettiget til at komme nærmere ind på.

I hælene på den tyske besættelsesmagt, der den 9. april 1940 om morgenen væltede ind over Danmarks grænser, fulgte en række administrative institutioner, hvis opgave det først og fremmest var at optage forhandlinger med de tilsvarende myndigheder i Danmark for at udbygge den kontakt, der var skabt ved »beskyttelsen« af landet, d.v.s. beskytte de tyske interesser og i øvrigt sætte alt ind på at opnå et så gnidningsløst forhold som vel muligt mellem besættelsesmagten og den danske befolkning. Største delen af disse institutioner fik - som naturligt var - sæde i København, hvor de søgte forbindelse med den danske centraladministration. Da man fra tysk side gennem længere tid havde arbejdet med dette spørgsmål og forberedt sig med sædvanlig grundighed, navnlig ved hjælp af personer, der havde et godt indblik i danske forhold på alle områder, var man straks klar over, hvilke grene af den danske centraladministration det var af betydning at opnå kontakt med.

Politigården i København blev i slutningen af besættelsesperioden omdannet til en veritabel fæstning. Desværre overrumpledens den ved list og forræderi, da tyskerne snigløb vort politi den 19. september 1944.

Fra dansk side var man i første øjeblik bestyrtet over den nye situation, landet var bragt i, og man frygtede tysk overtagelse også af civiladministrationen eller i alt fald af ledelsen i indenrigske spørgsmål. Men man var besluttet på fremfor alt at gøre, hvad der stod i ens magt for at beskytte danske statsborgere mod tyske overgreb og afvise eller afdæmpe alle forekommende tyske krav så meget som overhovedet muligt. Til dette formål ville man - selvfølgelig i overensstemmelse med kongens og regeringens bud - benytte ethvert middel.

I provinsbyerne, hvor der var lagt tyske troppeafdelinger, var det ret naturligt kommandanten over tropperne (der Standortälteste), der blev det lokale mellemed til de danske myndigheder, og det blev fra dansk side i første række politimesterens opgave at forhandle med tyskerne i tilfælde af opstående problemer af lokal art. Trods den ret moderate indstilling, der i begyndelsen blev indtaget fra tysk side - en holdning, der naturligvis ikke altid fandt sangbund hos danskerne -, opstod der tit problemer, som gav politimestrene mange besværligheder. Disse besværligheder blev stærkt forøget af de talrige forflyttelser af kommandanterne; de nye kommandanter kom måske fra andre lande, undertiden direkte fra fronten, for at få lidt rekreation, og de var derfor som oftest ganske ukendte med de relativt rolige forhold, som herskede her i Danmark, og havde visse vanskeligheder ved at stille sig ind på den ny bølgelængde. De var vant til krigens hårde lov og kunne godt finde på også at ville anvende de gennemprøvede tyske metoder her. Det tog mange gange lang tid og kostede utallige genvordigheder, før det gik op for dem, at denne fremgangsmåde slet ikke kunne gennemføres her i landet. Den lokale politimester fik et tungt ansvar at bære, men som regel - og navnlig i de første år - blev de fleste problemer løst ved direkte forhandling med kommandanten. Det vil føre for langt at redegøre for disse problemer, hvor fristende det end måtte være, da de bedre end meget andet belyser tysk psyke, og her må jeg derfor nøjes med at redegøre for de tyske instanser inden for politi- og justitsvæsenet, hvis anordninger og bestemmelser var gældende for hele landet, og som var i direkte kontakt med den danske centraladministration, herunder statsadvokaten for særlige anliggender.

Disse tyske instanser omfattede:
Gesandtskabsafdelingen,

Krigsretterne og
Abwehrstelle,

hvortil senere kom

SS- und Polizeigericht Dänemark og
Det tyske Politi.

II

Det tyske riges gesandt i Danmark den 9. april 1940, Cecil von Renthe-Fink, stod som det egentlige bindeled; han deltog dog kun sjældent i de daglige forhandlinger, men nøjedes med i principielle sager at tage den endelige afgørelse. Det daglige arbejde blev overdraget til den stab af embedsmænd, som var fulgt med direkte fra Tyskland. Chefen for denne stab, der fik kontorer i »Dagmarhus«, var regierungsvizepräsident Kanstein, der således blev den drivende kraft i alle forhandlinger.

Gesandtskabsafdelingen på Dagmarhus betegnede sig som »Der Beauftragte für Fragen innerer Verwaltung«. Ved dr. Bests overtagelse af embedet ændredes titlen til »Der Bevollmächtigte des Reiches in Dänemark«, der senere gik over til blot »Der Reichsbevollmächtigte«. Her samledes trådene, herigennem talte Berlin, og herfra udgik de or-

Den 14. september 1940 var en stor dag for trafikminister Gunnar Larsen: da tog han det første spadestik til den nye autostrada fra Rødby Havn til Storstrømsbroen - og knækkede spaden! Men forinden var hele rækken af agerende ved skuespillet marcheret op på linie: yderst til venstre på billedet rigsminister Todt, så rigsminister Dorpmüller, befuldmægtiget v. RentheFink, trafikminister Gunnar Larsen og generaldirektør Knutzen, der opmuntret konverserer sin sidemand.

drer og instrukser, der såvel i stort som i småt greb forstyrrende ind i snart alle forhold i hele Danmark. Samtidig lå her ansvaret for udviklingen, et ansvar, som nu bagefter ingen vil vedkende sig. »Berlin« var trylleordet, der gav absolution for alle de bestemmelser, der fra tysk side blev truffet om Danmarks fremtid.

Der er ingen tvivl om, at Kanstein i de første par år af besættelsen har spillet en overordentlig stor rolle, og at det for en væsentlig del skyldes ham, at den tyske kurs, der blev fulgt her i landet, var forholdsvis moderat. Forinden han kom hertil, var han regierungsvizepräsident i politiet i Berlin. Han var medlem af partiet og SS, men tilhørte den mere mådeholdne fløj. Han har ved flere lejligheder udtalt sig om, at han var en absolut modstander af de metoder, som tyskerne anvendte i Norge, og at han, såfremt disse metoder blev bragt til anvendelse her i landet, ville søge forflyttelse. Jeg har til tider tvivlet på oprigtigheden af hans moderate udtalelser, men må erkende, at han efter den 29. august 1943 tog konsekvensen af sit standpunkt og efter ansøgning blev forflyttet til Italien.

Kansteins højre hånd var oberregierungsrat Stalman, der under sit ophold her blev forfremmet til regeringsdirektor. Han var ikke medlem af SS, men havde inden besættelsen været ansat i det tyske rigsindrigsministerium, under hvilket politiet sorterede. Han var uhyre flittig og samvittighedsfuld og en af de tyskere, som sidst blev påvirket af den høje danske levestandard. Han var desuden i besiddelse af en fortrinlig hukommelse, så det vil kunne forstås, at han ikke var nem at forhandle med. Stalman er da også den tyske embedsmand, hos hvem jeg har opnået de færreste indrømmelser.

Ved forhandlinger af mere principiel karakter optrådte Kanstein og Stalman oftest sammen. Forhandlingerne foregik da på den måde, at Stalman fremsatte de tyske krav i en så absolut form, at forhandlingerne truede med at gå i hårdknude; så trådte Kanstein til med visse modificerende forslag for at få sagen til at glide. Der er ingen tvivl om, at dette var en på forhånd aftalt taktik, og at Kansteins forslag i virkeligheden var maksimum af det, som man fra tysk side regnede med at få gennemført.

I efteråret 1942 var gesandt von Renthe-Finks saga endt i Danmark. Som diplomat var han ikke fremragende, og det er mit indtryk, at hans hustru, en meget foretagsom dame, stod bag ved meget af det, han fore-

Paul Kanstein, (f. ca. 1900) hørte til det hold tyske embedsmænd, som fulgte med okkupationstropperne den 9. april. Han var oberführer inden for S.S., en meget høj rang, og blev i Danmark udnævnt til regeringspräsident. Den politik, han førte, var i nøje overensstemmelse med tyskernes forsøg på en fredelig forståelse, og som en konsekvens af udviklingen søgte han og fik bevilliget forflytning til Italien omkring den 29. august 1943. Kanstein blev efter Tysklands sammenbrud arresteret og skal før den endelige dom i Nürnberg afhøres her i landet.

tog sig. Der kan vel næppe være nogen tvivl om, at det var hende, som fik den nære tilknytning i stand mellem det tyske gesandtskab og det danske nazistparti, repræsenteret ved føreren Frits Clausen. Man havde - ikke uden grund - på fornemmelsen, at Renthe-Fink havde »solgt« sig til Frits Clausen og hans meningsfæller, ellers ville denne overhovedet ikke have vovet det krumspring, der senere fik navnet »Stormen på Rigsdagen«, eller optøjerne ude i landet, bl.a. i Roskilde og Haderslev.

Da situationen her i Danmark ikke udviklede sig tilfredsstillende efter den tyske centralledelses ønske, og det vist nok på samme tid var ved at gå op for dem, at Frits Clausen ikke på nogen måde kunne få den betydning, som Quisling havde i Norge, blev Renthe-Fink udskiftet. Hans politik, der netop hovedsagelig var bygget på at fremskaffe en dansk marionetregering, havde ikke vundet tiltro i Berlin, og en anden - og mere kyndig - skulle overtage pladsen. Det blev dr. Werner Best. Best, der kom fra Paris, var afgjort partiets mand. Han var gruppenführer og blev, medens han opholdt sig her i Danmark, forfremmet til obergruppenführer, en meget høj rang inden for SS, og fra tysk side blev der utvivlsomt stillet store forventninger til den fremtidige udvikling under dr. Bests ledelse. Best ankom her til landet d. 5. november 1942 og var udstyret med den højeste myndighed i alle politiske spørgsmål. Dr. Best sonderede terrænet, før han trådte frem på skuepladsen. Nu skulle der ydes en virkelig positiv indsats for at forbedre forholdet mellem Danmark og Tyskland. Midlerne blev det overladt til hans egen konduite at skønne over; et velprøvet organisationsapparat stod til hans rådighed og målet skulle nås. Dagmarhus blev begrebet for den øverste tyske myndighed; men senere svækkedes betydningen på grund af de stadige kompetencestridigheder og den indbyrdes rivaliseren mellem partimedlemmerne og værnemagten, således at det mange gange var vanskeligt at afgøre,

hos hvem man egentlig skulle forvente at opnå det bedste resultat af forhandlingerne. Der er ingen tvivl om, at det var Bests ønske og håb at lede udviklingen ind i rolige baner, men presset fra v. Hanneken og senere fra Pancke i forbindelse med modstandsbevægelsens stedse voksende indsats lagde sig hindrende i vejen for hans planer.

Med den militære undtagelsestilstand, som general v. Hanneken proklamerede den 29. august 1943, skete der en betydelig magtfor-skydning inden for de tyske instanser. Dr. Best erklærede selv, at hans politik havde spillet fallit, »han var en færdig mand«. Udviklingen var gået forbi ham, og nu havde v. Hanneken og dermed militæret overtaget magten. Da forholdene igen begyndte at gå i lave, og undtagelses-tilstanden var ophævet, genvandt dr. Best lidt af sin tidligere styrke; men han nåede aldrig den position, han med så stor kraft havde holdt, især i foråret 1943, da han stod på sit højeste, og den usikkerhed, som prægede hans stilling efter d. 29. august 1943, bevirkede, at han ofte optrådte ganske uberegnetligt.

III

Til opretholdelse af den indre disciplin blev der etableret krigsretter ved hver større tysk troppeafdeling rundt omkring i landet. Det oprin-delige formål var at dømme medlemmer af værnemagten, som havde begået strafbare handlinger, f.eks. desertering eller forsøg på at ned-bryde kampånden etc., men derudover havde krigsretterne i de okku-perede lande endnu en opgave: at pådømme forseelser, begået af civil-befolkningen, der kunne tjene til at skade den tyske værnemagt, f.eks. spionage, sabotage, hærværk etc. Det var ikke helt i overensstemmelse med de løfter, der var blevet givet os af rigsregeringen den 9. april, og der blev derfor også omgående optaget forhandlinger, som kunne udvirke, at de danske domstole alene pådømte forbrydelser, der var begået af danske statsborgere mod værnemagten, og at undgå, at krigs-retterne trådte i virksomhed over for danske statsborgere. Her stødte man på kraftig tysk modstand, og det kostede lange drøftelser, før man nåede til et kompromis.

Af alle de sager, hvor tyske interesser kunne tænkes at stå på spil, blev der forlangt domsudskrifter, og hvor det drejede sig om militære interesser, gik man endog så vidt, at sagens akter skulle forelægges krigsretten til godkendelse af, at tiltale blev rejst for dansk domstol.

Der blev så af krigsretten taget stilling til sagen, men dermed var krigs-rettens medvirken ikke udtømt. Hvad enten resultatet af straffesagen blev frifindelse eller domfældelse, måtte anke ikke frafaldes, forinden krigsretten havde godkendt domsresultatet. Benådning eller strafud-sættelse i mere end 2 måneder måtte heller ikke finde sted uden krigs-rettens samtykke.

Samtlige krigsretter her i landet var underlagt »Gericht des Befeh-lhabers der deutschen Wehrmacht in Dänemark«, der havde sæde i København, og det var så at sige udelukkende med denne, at de dan-ske centralmyndigheder forhandlede. Krigsretten havde sæde på Hotel »Kongen af Danmark«, men flyttede senere til Hotel »d'Angleterre« og derfra til Nyboder Skole for til slut at følge General v. Hanneken til Silkeborg.

Dens øverste leder var fra begyndelsen oberkriegsgerichtsrat råb von Straube. Han var østriger af fødsel, en meget kultiveret mand, som interesserede sig varmt for kunst og musik. Det var vanskeligt for ham at forbinde disse interesser med det arbejde, han var sat til at varetage, og følgen blev da også, at hans kunstnernatur slog igennem, og arbejdet i høj grad negligeredes. I skærende modsætning til Raab von Straube stod hans nærmeste underordnede, kriegsgerichtsrat Johannsen. Han, der havde været sagfører i Sønderborg, var en hjemmetysker, som ved genforeningen var blevet dansk statsborger, men senere udvandrede han til Tyskland og generhvervede sin tyske statsborgerret. Johannsen var en uhyre energisk mand og tilmed handlekraftig; men hans intel-ligens stod ikke i forhold til hans energi, og hans ubehøvlede væsen gjorde, at han virkede utrolig frastødende. Det var en lidelse at for-handle med ham, fordi han elskede at optræde og at give rollen som den stærke mand; skønt han kendte Danmark - men netop måske, fordi han var hjemmetysker -, var han ganske uden forståelse for danske synspunkter. Han nød at have fået tildelt myndighed og forstod at ud-øve den på den mest upassende måde. Også de øvrige tyske myndig-heder blev efterhånden utilfredse med Johannsens virksomhed, og det kom som en lettelse for alle, at han kort efter nytår 1943 »på grund af sygdom« blev sendt tilbage til Tyskland.

Ved nytårstid 1943 trådte major Drescher ind som krigsretsdommer. Drescher, der, indtil krigen brød ud, havde været generalstånsanwalt i Hamburg, var allerede i 1940 blevet knyttet til den tyske brevcensur

Werner Best (f. 1903) deltog tidligt i den tyske modstandsbevægelse i det besatte Rhinområde. Bl.a. medvirkede han 1919 til at danne et nationalt ungdomsforbund i Mainz, og sammesteds medvirkede han ved oprettelsen af »Deutschvölkischer Schutz- und Trutzbund«. 1923-24 var han aktiv i tysk sabotage og dømtes to gange ved franske militærdomstole, således 9. juli 1924 ved krigsretten i Mainz til 3 års fængsel og 1000 rm. i bøde. Afsoningen slap han imidlertid let fra, og 1925 var han ivrigt sysselsat med at organisere en »Nationalblock im Hessen«. Fra septbr. 1929-1. decbr. 1931 virkede han som dommer ved underinstanserne i Hessen, men blev afskediget, da den tyske rigsret havde indledet undersøgelserne imod ham som mistænkt for højforrædderi (hans navn fandtes på listen i de såkaldte »Boxheim-dokumenter«). Undersøgelsen indstilledes, men han genindtrådte ikke i noget nyt statseembede, før Hitler havde overtaget magten. Den 6. marts 1933 udnævntes han til »Sonderkommissar für das Polizeiwesen« i Hessen og få Dage efter (13. Marts) til »Staatskom-

missar« for den samme institution. Endelig blev han s.å. af rigsstatsholderen i Hessen udnævnt til lands-politipræsident og af statsregeringen til at lede dennes afdeling Ia (politiet). Siden 1930 havde Best været medlem af N.S.D.A.P. Han blev kredsleder, »Gau-Abteilungsleiter«, i efteråret 1931 medlem af landdagen og endvidere »S.S.-Sturmführer«. Via Gestapo blev han chef for »Reichssicherheitshauptamt« og fungerede som Heydrichs souschef. Endelig udnævntes han til »S.S.-gruppenführer«. I 1940 meldte han sig som frivillig. Om dette skyldtes en vis opposition mod Gestapos arbejdsmetoder, eller andre motiver var de bestemmende, vides ikke. Han deltog i krigen i Frankrig, kom i foråret 1942 til udenrigsministeriet, hvor han gennemgik en tre måneders uddannelse og blev så ministerialdirektor. Af hans litterære produktion er der grund til at nævne »Der Krieg und das Recht« (i Ernst Jünger: »Krieg und Krieger« (1930)), »Die Wahrheit über das »Boxheimer Dokument«« (1932) og »Die deutsche Polizei« (1941). - Billedet her er taget under et af forhørene i Kastellet, hvor dr. Best sad fangen efter befrielsen.

i København. Han var, forinden han indtrådte i krigsretten, blevet benyttet til forskellige, mere isolerede undersøgelser. Selv om han var nazist og skyldte nazismen sin løbebane, hørte han afgjort til den bedre del af partiet og var ret forstående for de danske synspunkter. Han var kun knyttet til krigsretten i få måneder og blev derefter efter eget ønske forflyttet til sin tidligere stilling i Hamburg, fordi han ikke kunne finde sig i Kanters overdrevne krav til formaliteterne. Omtrent på samme tid som Drescher indtrådte i krigsretten, kom direkte fra Berlin reichskriegsgerichtsrat Kanter, der havde generalsrang, til afløsning af Raab von Straube. Kanter var ikke nationalsocialist, men han var et typisk pligtmenneske, overdreven, som kun tyskere kan være; han påtog sig det arbejde, der blev krævet af ham, og udførte det med usædvanlig flid og grundighed. Han støttede sig til den formelle strenge tyske

jura, og han var altid uhyre formel i sine afgørelser. Krigsretten, dér under Raab von Straubes og Johannsens ledelse just ikke havde lidt under formelle hensyn, blev nu reorganiseret under Kanters opsyn. Der skete ændringer i personalet, Johannsen blev som nævnt forflyttet og Bahlmann, en tidligere protokolsekretær i krigsretten, fik selvstændig stilling, ligesom der kom nye krigsretsdommere, f.eks. Klinghart, der oprindeligt var sagfører i Dresden. Ligesom Kanter var han heller ikke nationalsocialist, men i modsætning til ham alt andet end formel og i virkeligheden meget forstående over for vore synspunkter. Dette er formentlig grunden til, at han i forsommeren 1943 blev forflyttet til Rusland.

IV

Den tyske instans, Abwehrstelle, med underafdelingen, Abwehrnebenstelle i Århus, var en rent militær organisation, der hovedsagelig beskæftigede sig med kontraspionage og bekæmpelse af sabotage. Den rådede over en vidt forgrenet organisation af spioner og agenter, der strakte sig til de mindste byer over hele landet. Abwehrstelle havde således et stort teknisk apparat til sin rådighed og gjorde et energisk arbejde på at komme »Secret Service« og de engelske faldskærmsagenter til livs. Den øverste leder indtil forsommeren 1943 var Kapitän zur See Howolt. Han afløstes af oberst Lindemann, der fungerede, indtil Abwehrstelle omkring nytår 1944 blev opslugt af »Sicherheitsdienst«.

Egentlig var der ingen eksekutiv myndighed knyttet til Abwehrstelle - der dog kunne disponere over det såkaldte »Geheime Feldpolizei« -, og det havde kun selve forarbejdet som opgave, f.eks. Opsporingen af illegale radiosendere og faldskærmsudspringere samt våbenedkastninger. Efter aftale med de danske politimyndigheder og justitsministeriet på den ene side og Abwehrstelle på den anden, blev der indgået den overenskomst, at det danske politi skulle deltage ved eftersøgningen, ligesom selve arrestationerne skulle foretages af politiet. Til gengæld blev der fra tysk side givet udtrykkeligt tilsagn om, at de personer, som så blev arresteret, normalt skulle dømmes af danske domstole og afsone straffen i dansk fængsel. I de undtagelsestilfælde, hvor militære hensyn ubetinget krævede, at de pågældende blev stillet for en tysk krigsret, var det garanteret, at der under ingen omstændigheder ville blive afsagt dødsdomme. Denne ordning blev indført, da de første faldskærmspringere viste sig over landet ved juletid 1941. Til

at begynde med blev ordningen gennemført, og man var fra dansk side stort set tilfreds hermed, da Danmark uden tvivl var det eneste land under tysk besættelse, der havde opnået denne lempelige behandling af faldskærmsagenter.

I december 1942 havde kystpolitiet efter anmeldelse af en nattevagt konstateret et forsøg på ulovlig udrejse af landet. Ved stranden ud for Skodsborg havde den pågældende kystbetjent truffet 3 personer, der opgav at have været på skitur; men den pakke, de førte med sig, mindede mere om et par årer end netop ski. Han lod dem dog passere, men opdagede kort efter, at en båd i nærheden, der lå ved stranden, øjensynlig skulle have været anvendt til overfarten. Den ene hængelås var klippet over, men den anden havde været for sejt for bidetangen, og forsøget var derfor blevet opgivet. Politiet foretog nu en omfattende undersøgelse, og ved at følge sporene i sneen nåede de til en opgang i ejendommen Høje Skodsborg. Mens opgangen var under observation, forlod 2 personer, en mand og en kvinde, ejendommen, men de kunne legitimere sig og fik lov til at gå. Ved en ransagning blev 3 personer i en lejlighed anholdt, og de tilstod at have haft til hensigt at flygte til Sverige. De var faldskærmsagenter, der var blevet landsat i Jylland, men efter lederens død var arbejdet desorganiseret, og de savnede de

Efter Besættelsen nødvendiggjorde forholdene, at der fandt en politibevogtning sted af store dele af landets kyster. Opgaven blev overdraget til kystpolitiet, som fra maj 1941 blev henlagt direkte under rigspolitichefen. Det var kystpolitiets opgave at afpatrullere bestemte kyststrækninger, hvorfra illegal trafik kunne tænkes at finde sted, samt at føre kontrol med sejladsen på en række danske havne, og det samarbejdede derfor med marinen, som varetog en tilsvarende fartøjskontrol på det åbne hav. Inden for Københavns havneområde var arbejdet lagt i hænderne på en særlig afdeling af hovedstadens politi, søpolitiet, som derfor var udrustet med motorbåde af forskellig størrelse. Det er tre af søpolitiets både under patrulle, der ses på billedet her.

fornødne instruktioner. Heller ikke mente de, at deres opgave var af særlig betydning, således som forholdene lå i landet for øjeblikket. Endvidere blev det opklaret, at de 2 personer, som tidligt om morgenen havde forladt ejendommen, hørte med i gruppen, men ved hjælp af koldblodig optræden havde klaret sig igennem afspærringerne.

Fra tysk side blev der stillet krav om udlevering af faldskærmsagenterne; vi nedlagde omgående kraftig protest herimod, men man henviste fra tysk side til, at man havde set sig nødsaget til at gå over til en betydelig strengere kurs, da det - efter indhøstede erfaringer - var det eneste middel, hvormed man kunne standse udviklingen. Der var indløbet ordre fra Berlin om, at i henhold til en nylig udstedt »Führererlass«, skulle alle faldskærmsagenter, der blev pågrebet i de af Tyskland besatte områder, inden 48 timer overføres til Tyskland for at skydes. Fra denne »Führererlass« gaves der absolut ingen undtagelser. De tyske instanser her turde ikke påtage sig ansvaret for at omgå denne bestemmelse, idet man samtidig erkendte det løfte, der tidligere var givet, ligesom man vedgik, at det danske politi ikke havde været underrettet om udfærdigelsen af denne førerbestemmelse.

Sagen blev fra begge sider sat på spidsen, idet man inden for den danske politiledelse - ikke mindst i statsadvokatens afdeling - fuldtud var klar over, at det måtte medføre »strejke«, såfremt de 3 faldskærmsagenter blev skudt. Dette standpunkt blev på forskellig måde meddelt regeringen. Resultatet blev, at tyskerne gav tilsagn om ikke at skyde faldskærmsagenterne, der i stedet for blev overført til det tyske SS-hovedkvarter i Prinz Albertstrasse i Berlin, således at sagen mod dem blev holdt svævende. Dette relativt gunstige resultat skyldes formentlig udelukkende, at Howolt, der havde indgået overenskomsten om faldskærmsagenternes behandling, personlig rejste til Berlin og gik ind for det danske standpunkt. Det var utvivlsomt denne intervention fra Howolts side, der var skyld i, at han nogle måneder senere blev forflyttet fra Danmark.

Da der som en naturlig reaktion på denne begivenhed herskede stærk uro blandt de pårørende til tre arresterede, skønt der fra tid til anden kom beroligende rapporter fra Tyskland, benyttede jeg lejligheden ved et tjenstligt besøg i Berlin til at opnå tilladelse i Reichssicherheitshauptamt til at se dem for ved selvsyn at konstatere, at de virkelig var i live. Tyske SS-officerer vågede omhyggeligt over os, og de få ord,

jeg kunne få sagt, dækkede ikke alt det, jeg gerne ville have udtrykt. SS-officererne, af hvilke flere forøvrigt forstod dansk, havde placeret sig således, at hver bevægelse kunne kontrolleres, og ikke engang med minespil var det muligt at udtrykke mere end mine ord havde dækket.

Forholdet mellem Abwehrstelle og de danske myndigheder var i reglen godt, og ved flere lejligheder søgte man endog fra dansk side bistand hos Abwehrstelle for at ordne genstridige kommandanter ude i Provinsen. Dette skyldtes navnlig, at Howolt, selvom han var særdeles pligttopfyldende som »Abwehr«-officer, var overordentlig retlinet og ordholdende og ofte stod i modsætningsforhold til »Dagmarhus«.

V

Foruden de allerede omtalte tyske centralinstanser ville det måske også være på sin plads at nævne intendanturen, som der ofte blev ført forhandlinger med. Da det var umuligt for danske myndigheder og statsborgere at anlægge civilt søgsmål imod værnemagten her i landet til opnåelse af erstatning for forseelser eller overgreb mod danske borgere eller ejendom, måtte man finde en - her i landet stationeret - instans, der kunne medvirke ved forhandlingerne. Det blev ret naturligt intendanterne ved de forskellige troppeafdelinger, som tog sig af disse ting. I de fleste tilfælde kunne sagen afsluttes med erstatning, som den tyske intendant af billighedshensyn udbetalte. Da erstatningen gik direkte over clearingkontoen, var det nationaløkonomisk set langt fra nogen fordel for staten, men på den anden side fik de skadelidte øjeblikkelig erstatning for tab, der ikke på anden måde kunne godtgøres. Da de tyske tropper ikke var nøjeregnende med at stjæle høns, drikke mælk af jungerne eller plyndre stikkelsbærbuske - det var jo alt sammen kun at »organisere«, som det hed i soldatersproget - eller ved deres øvelser trampe korn ned og ødelægge store værdier, var det efterhånden et meget stort antal erstatningssager, som gik igennem intendanterne.

VI

Trods alle foranstaltninger var det ikke tyskerne muligt at dæmme op for den illegale bevægelses arbejde. Avisvirksomheden blomstrede op som aldrig før, og sabotagen tog til i større og alvorligere omfang for hver dag. Som en direkte følge af den 29. august 1943 kom den 15. september, der bragte en altoverskyggende ændring i kompeten-

ceforholdene. Det tilkaldte tyske politi, der omfattede såvel ordens- som sikkerhedspoliti, og som oprindeligt kun havde haft til opgave at holde ro og orden i landet i de urolige strejkedage i sommeren 1943 og at gennemføre aktionen den 29. august, blev, da denne kampagne med undtagelsestilstandens ophævelse den 6. oktober kunne betragtes som afsluttet, ikke hjemsendt, men forblev her i landet og udbyggede yderligere sin stilling, idet det fik eksekutiv myndighed. Forud herfor havde der kun - foruden værnemagtens eget politi, det såkaldte feltgendarmeri - været Feltpolitiet, som sorterede under Abwehrstelle, og som ikke havde beføjelse til på egen hånd at gribe ind over for danske statsborgere. Skete det alligevel, blev der altid protesteret på det skarpeste fra dansk side, og protesten resulterede praktisk talt altid i overlevering til dansk politi umiddelbart derefter.

Hermed havde de tyske instanser fuldstændig »sat« sig på Danmark. Gennem deres vidtforgrene organisationer kontrollerede de ethvert skridt, der blev foretaget af de danske myndigheder. Med det hemmelige politi overtog de eftersøgningen og arrestationen af modstandsbevægelsens mænd; ved hjælp af danske håndlangere mente de at kunne holde det danske folk under fuldstændig kontrol.

VII

I forbindelse med de talrige retssager, der opstod som følge af »Frikorps Danmark«s orlov i september 1942, tilkaldte de tyske myndigheder en særlig »Untersuchungsführer« hertil fra Hamburg, hvorunder frikorpset territorielt sorterede. Han ankom i november 1942, og foruden at tage sig af sagerne mod frikorpsmedlemmerne skulle han samtidig drage omsorg for, at de danskere, der havde fornærmet frikorpsmænd - og dermed den tyske våbenære - blev straffet på behørig streng måde. Denne undersøgelsesdomstol udvikledes efterhånden til en egentlig SS-gericht, uden at det nøje kan siges, hvornår udviklingen var fuldendt; men så meget kan siges, at den var et faktum i september 1943.

Den første leder var hauptsturmführer Langosch, der, før han kom hertil, havde indtaget en ret underordnet stilling i Hamburg, svarende til en politifuldmægtig ved et undersøgelseskammer. Han var i begyndelsen meget optaget af sin egen værdighed og derfor uhyre vanskelig at forhandle med, men da han havde indlevet sig lidt i danske forhold, gik det nemmere, og efterhånden gik forhandlingerne som regel ganske

smertefrit. For at komme igennem de talrige sager indførte vi en ugentlig forhandlingsdag - hver torsdag - og behandlede hver gang ca. 15-20 sager. Han blev i foråret 1943 afløst af sturmbannführer Kaminski, der var dommer af profession. Kaminski var noget formel og forsigtig, men jeg fik i øvrigt aldrig noget dybere indtryk af hans indstilling.

VIII

Det tyske politi i Danmark, omfattende Sicherheitsdienst, Sicherheitspolizei og Gestapo, var med uensyn til opbygning en tro kopi af centralledelsen i Berlin, Reichssicherheitshauptamt.

Det er meget vanskeligt at afgrænse de tre institutioners arbejdsfelt og indsatsområde nøje, da de i praksis ofte greb ind i hinanden, hvilket gav anledning til talrige kompetencestridigheder og gensidig mistillid. I store træk kan det deles således, at Sicherheitsdienst, almindeligvis forkortet SD, havde efterretningstjenesten som hovedopgave; den videre forfølgelse af sagen - den eksekutive bearbejdelse - blev overtaget af Gestapo. SD skulle - efter forbilledet i Tyskland, som blev udvidet til alle besatte lande, - overvåge befolkningens holdning i politiske spørgsmål og den almindelige reaktion på forholdsregler, der blev truffet af regeringen. Hensigten med SD var i tide at erkende en eventuel udvikling i forkert retning, således at der altid var mulighed for rettidig forebyggelse. SD skulle »have fingeren på folkets puls« og ved sit arbejde udelukke alle muligheder for overraskelser.

Inden for SD var afdeling III B den mest betydelige. Her beskæftigede man sig med den almindelige efterretningstjeneste samt kontrollen af kultur og videnskab. Studienrat Wäsche ledede arbejdet. Ifølge en udtalelse af dr. Wäsche var han oprindeligt kommet her til landet som referent om forholdene inden for erhvervs- og videnskabskredse, men denne stilling udviklede sig snart til den berygtede efterretningstjeneste, som dr. Wäsche i øvrigt ledede med stor effektivitet og hensynsløs kynisme.

Gennem afdeling III D kontrolleredes alle grene inden for det danske erhvervsliv. Lederen herfor var hauptsturmführer Eitel.

Den største og mest udspecialiserede afdeling var uden tvivl Gestapo, Geheime Staatspolizei. Ifølge en plan, der er udarbejdet af tyskerne selv, var opdelingen følgende, idet kun de vigtigste afdelinger nævnes:

Af Himmler selv foreligger mange forskellige karakteristika. Folke Bernadotte omtaler ham som typen på en almindelig skolelærer, tilforladelig af udseende og med en vis form for humor; i den almindelige samtale bemærkede man ikke den sadisme, som beherskede ham. Beleven og elskværdig førte han forhandlinger og havde et tilsyneladende godt overblik over forholdene i Europa. »Han er et af de mest komplicerede mennesker, jeg nogen sinde har truffet«, udtaler Grev Bernadotte i sin bog »Slutet«. På den ene side kunne han skrupelløst beordre millioner af mennesker til gaskamrene - og på den anden side kunne han beskæftige sig med enkeltpersoner; han menes således at have været den, der har reddet biskop Berggrav fra den dødsstraf, som Terboven havde dekretet. Ved sin side havde Himmler mænd af samme kaliber, som han kunne stole på i øt og alt: Heydrich, Kaltenbrunner, Schellenberg, Hoffmann etc. Kaltenbrunner (billedet nederst)

Heinrich Himmler (f. 1900) - billedet øverst - deltog i verdenskrigen 1914-18 og kæmpede siden i forskellige frikorps. Han trådte hurtigt ind i det nationalsocialistiske parti og blev 1930 medlem af rigsdagen. Siden 1929 var han rigsfører for S.S., og efter dannelsen af Hitlers regering 1933 blev han udnævnt til præsident i München, indtil han i 1935 blev chef for det hemmelige statspoliti. 1943 udnævnt til rigsindenrigsminister og indenrigsminister for Preussen. Efter attentatforsøget på Hitler 1944 udnævntes han til chef for hjemmehæren, ligesom han sammen med Goebbels og Speer dannede et direktorium, der skulle sammensmelte hær, parti og befolkning til en enhed, som skulle lede folkekrigen. Kort efter kapitulationen blev Himmler genkendt og pågrebet af de allieredes feltpoliti, men begik selvmord. Himmler tilhørte den indre kreds, der stod Hitler meget nær, og som bestemte over liv og død i Tyskland - og senere i de besatte lande. Med sit hemmelige statspoliti, der var bygget op på en fremragende, men til det fantastiske samvittighedsløse og kyniske måde, beherskede han fuldkomment det tyske samfundsliv.

Terrorvældet og den systematiske undertrykkelse af »landsskadelige« elementer tog et frygteligt omfang. Himmlers sorte banditter regerede Tyskland. Af Himmler selv foreligger mange forskellige karakteristika. Folke Bernadotte omtaler ham som typen på en almindelig skolelærer, tilforladelig af udseende og med en vis form for humor; i den almindelige samtale bemærkede man ikke den sadisme, som beherskede ham. Beleven og elskværdig førte han forhandlinger og havde et tilsyneladende godt overblik over forholdene i Europa. »Han er et af de mest komplicerede mennesker, jeg nogen sinde har truffet«, udtaler Grev Bernadotte i sin bog »Slutet«. På den ene side kunne han skrupelløst beordre millioner af mennesker til gaskamrene - og på den anden side kunne han beskæftige sig med enkeltpersoner; han menes således at have været den, der har reddet biskop Berggrav fra den dødsstraf, som Terboven havde dekretet. Ved sin side havde Himmler mænd af samme kaliber, som han kunne stole på i øt og alt: Heydrich, Kaltenbrunner, Schellenberg, Hoffmann etc. Kaltenbrunner (billedet nederst) blev udnævnt til Heydrichs efterfølger som chef for Sicherheitsdienst. Han havde tidligere været Gestapo chef i Wien, og passede udmærket som blodhunden Heydrichs efterfølger. »Han så ud som en Gestapo chef bør se ud«, skriver Folke Bernadotte, »en af de ondeste ånder i den kamarrilla af mænd og kvinder, som lankede Tysklands skæbne i de onde år«. Kaltenbrunner var protegé af Hitlers forlovede, Eva Braun, og nåede ved sin hensynsløshed hurtigt frem til inderkredsen.

Da Sicherheitsdienst indførtes i Danmark i september 1943, fik Himmlers politik uindskrænket myndighed i landet. Hans betroede mænd sendtes til Danmark og regerede efter hans overbevisning - alle ordre og instrukser om Danmarks fremtid lå i Himmlers og Kaltenbrunners hænder, og beslutningerne om de terrorhandlinger, vi blev udsat for, er utvivlsomt kommet direkte fra Himmler. Med en uforståelig energi og omfattende indsats blev selv de mindste lande kontrolleret af hans »Vertrauungsmänner« - og hans hårde næve knuste mange af vore forhåbninger. Pancke, Bovensiepen, Hoffmann, Best - alle havde de den nøjeste kontakt med S.S.-ledelsen i Berlin - og de fulgte trofast deres store forbillede. Kaltenbrunner blev pågrebet efter kapitulationen og måtte ved domstolen i Nürnberg stå til regnskab for sine terrorhandlinger, før han dømtes til døden.

Leder: SS-Sturmbannführer dr. Hoffmann.

Afdeling 1 a.: Bekæmpelse af kommunisme, marxisme, yderliggående bevægelser samt fjendtlig propaganda. Leder: SS-Hauptsturmführer, Kriminalrat Hans Hermannsen.

Afdeling 1 b.: Bekæmpelse af den danske modstandsbevægelse, den illegale presse samt påtale af fornærmelser mod den tyske værnemagt. Leder: Kriminalkommissar Schweitzer, senere SS-Hauptsturmführer, kriminalrat Jessen.

Afdeling 2 a.: Sabotage, politiske attentater, terrorister, våben og sprængstoffer.

Leder: SS-Hauptsturmführer, kriminalrat Bunke.

Afdeling 2 b.: Faldskærmsagenter. Leder: Kriminalrat Bunke.

Afdeling 3 a.: Kontraspionage. Leder: SS-Untersturmführer, Kriminalkommissar Elpert.

Afdeling 3 b.: Industrisikring og Sabotagebevogtning.

Leder: Oberleutnant Eckhardt.

Afdeling 4 b.: Jødespørgsmål. Leder: Kriminalrat Bunke.

Afdeling 7: Gestapos Sikkerhedstjeneste
(»Gegnernachrichtendienst«).

Efterretningstjenesten og Spionageafdelingen var under Ledelse af SS-Sturmbannführer Seybold, og Sabotage og Kontrasabotage, der omtrent lå på samme Linje, stod under SS-Hauptsturmbannführer Issel.

SD opslugte senere fuldstændigt Abwehrstelle; det nøjagtige Tidspunkt kan ikke fastslås, men i Generalstrejkedagene 1944 erfarede man i Praksis den skete Ændring. De i Abwehrstelle ansatte Embedsmænd var uden videre direkte blevet overflyttet til SD på tilsvarende Poster.

I det følgende skal jeg prøve på at give en nærmere Karakteristik af de tyske Politifolk, som spillede en dominerende Rolle under deres Tjeneste her i Danmark.

Den første Leder af Sicherheitspolizei og Sicherheitsdienst i Danmark var Standartenführer, Dr. Mildner. Mildner var Østriger og var utvivlsomt valgt til Opgaven, fordi han fra sit Hjemland var vant til at have med Mindretalsspørgsmål at gøre - og der er næppe Tvivl om, at man i centrale tyske Kredse betragtede Danmark som et Mindretalsspørgsmål. Mildner var her kun ca. 3 Måneder, og mit Indtryk af ham er derfor ikke særlig grundfæstet, men jeg mener dog at turde

Otto Bovensiepen (f. 1901) blev 1940 Leder af Sicherheitspolizei i Berlin, hvorfra han senere blev forflyttet til Kassel. Her ledede han Afdelingen Aufsichtsstelle, indtil han i Januar 1944 kom til Danmark som Befehlshaber der Sicherheitspolizei. Han beklædte Rangen som Standartenführer, og var chefen for alt tysk politi i Danmark. Hans regime er velkendt af alle og vil leve videre gennem historien - han var forhadet som få, og selv mellem »kolleger« nærede man frygt for ham på grund af hans ondskabsfulde væsen. Bovensiepen blev grebet i Tyskland kort efter kapituleringen og kom i forhør, hvorefter han overførtes til Danmark for her at stå til regnskab for sine krigsforbrydelser. Karakteristisk for ham var hans angst for at blive ført til Danmark og stillet ansigt til ansigt med modstandsbevægelsen.

sige, at han var moderat og ganske velvillig stemt. Når han ikke des mindre greb til desperate Handlinger - navnlig Mordet på Kaj Munk -, var det sikkert, fordi han blev hårdt presset fra Berlin som Følge af, at han ikke kun opnå en Overenskomst med det danske Polit om Bekæmpelse af Sabotagehandling. Han blev fjernet straks efter Nytår 1944 - formentlig som Følge af personlige Intriger fra Dr. Hoffmanns Side.

Dr. Mildner blev afløst af Standartenführer Bovensiepen,

der vel nok er den mest forhadte og berygtede SS-Mand, Danmark har været belemret med.

Standartenführer Bovensiepen, der vist nok kom fra en af Rhinbyerne, fortæller, at han ved sin afgang fra Tyskland til Danmark fik at vide, at man i Tyskland hidtil havde savnet tilstrækkeligt og fyldestgørende kendskab til begivenhederne i Danmark, hvorfor der ofte opstod situationer, der helt kom bag på centralledelsen i Berlin. Det var af den allerstørste betydning, at Danmarks eksport sydpå fortsat kunne foregå uforstyrret og uhindret; det var en livsbetingelse for Tyskland. Derfor skulle han sætte alt ind på at bekæmpe sabotage, og frem for alt den generende jernbanesabotage. Sabotage havde man oplevet i alle de besatte lande, først og fremmest i Polen og Jugoslavien, og derfor forekom den ikke tyskerne overraskende; men den omfattende og systematiske fabriksabotage, der efterhånden udviklede sig hos os, havde man aldrig kendt mage til. Efter tyskernes opfattelse var det en kapital dumhed at ødelægge sine egne produktionsmidler, da det jo kun ville være til skade for os selv, når vi ved krigens afslutning - og Tysklands sejr! - stod uden den nødvendige kapacitet til at sætte ind i opbygningen. Men overalt mærkede man et sandt raseri over de veludførte sabotager, der i allerhøjeste grad generede deres planer.

Bovensiepen havde ikke fået specielle direktiver om fremgangsmå-

den til bekæmpelse af sabotage og modstandsbevægelsen overhovedet. Han fik fuldstændig frie hænder og måtte handle efter konduite. Den første tid holdt han sig i ro og besluttede først at se tiden lidt an for derefter at kunne sætte ind på den rigtige måde og på rette sted med så meget des større kraft. Han blev hurtigt klar over, at der måtte gøres en kraftig indsats for at komme modstandsbevægelsen til livs, og det bedste ville være at arbejde sig helt ind til de rigtige kredse, selv om det skulle ske på bekostning af kostbar tid. For at nå dette mål var han slet ikke uvillig til at lade modstandsbevægelsen opnå tilsyneladende fremgang, idet han ikke var interesseret i et enkelt godt resultat, men arbejdede på langt sigt, for på en gang at kunne rulle hele fronten op. Den hidtil førte kurs gavnede imidlertid ikke sagen på nogen måde, og han besluttede at vise modstandsbevægelsen, at man havde i sinde at slå til med hård, men »retfærdig« hånd. Tanken om denne skærpede kurs syntes at ligge latent hos de førende tyskere, og i samtaler mellem Best og Bovensiepen, Pancke og Bovensiepen og mellem Best og Pancke indbyrdes blev denne ændring stiltiende aftalt. Ikke alene ville man varsko modstandsbevægelsen, men man ville også sikre sig mod kritik fra det evigt utilfredse »Berlin«.

Bovensiepen er en ganske velbegavet mand, men i allerhøjeste grad udannet. Han var meget aggressiv i hele sin form og virkede yderst brutal. Forhandlingerne med ham blev altid imødeset med utryghed; han sprang i emnerne og var uhyre direkte i sine spørgsmål. Man kunne aldrig være sikker på, hvor man havde ham. Der dannede sig snart det indtryk, at Bovensiepen var den onde ånd inden for instanserne, et indtryk, som nu senere er blevet verificeret ved utallige vidnesbyrd. Han har i adskillige tilfælde personligt givet ordre til anvendelse af tortur, ligesom han har givet ordre til eller godkendt »clearings-mordene, Han ville med alle til rådighed stående midler opretholde ro og orden her i landet; for ham helligede hensigten fuldstændig midlerne. Under de bevægede generalstrøjkedage i København nåede man som bekendt en ganske svag afspænding, da lys og gas søndag aften blev sat i funktion igen, og der gennem radioen af kendte danske mænd blev fremsat opfordring til at gå i arbejde på ny. For Bovensiepen var det den allersidste frist; han var tilfreds med, at folk tog denne opfordring til følge, selv om det var lidt trevent. Han ville nemlig have en ende på denne urotilstand; hvis ikke forholdene havde nærmet sig de

almindelige, ville han have sat alle midler ind på at tvinge København til at erkende sin fejltagelse, Der lå ordrer parat til totalt udgangsforbud - hans patrouiller ville færdes ude og skyde på enhver, der blot vovede at vise sig uden for gadedøren, og der ville blive oprettet en effektiv gadgetjeneste, der skulle dække hver gade og hvert hjørne i hele København. Med en desperat Indsats ville han have bragt beviset for den ringe forståelse for dansk ånd, som prægede ham i uhyggelig grad.

Da der i efteråret 1943 fandt et politisk mord sted på en tysker, der var ansat inden for Gestapo, blev der fra tysk side udlovet en belønning på 5-10.000 kr. for oplysninger, der kunne føre til pågribelse af morderen. Bovensiepen mente nu, at det danske politi burde vise sin indstilling over for problemet og udlove en lignende dusør. Det ønskede man så langt fra, men det blev svært at finde det rigtige argument til at afslå samarbejdet på en bestemt og dog undskyldelig måde. Man fandt på den udvej over for Bovensiepen at fremhæve, at det let kunne opfattes som en kritik af dusørens størrelse, dersom man fra dansk side begyndte at spæde til det allerede fastsatte beløb. Og i øvrigt kunne man dog ikke nægte, at det i høj grad ville tage form af en slags indsamling, hvis det virkelig blev gennemført. Til alt held gik Bovensiepen ind på tanken, navnlig kritikken af dusørens størrelse fandt han fuldstændig rigtig, og den ubehagelige situation var således reddet - med et for begge parter tilfredsstillende resultat.

I sin bedømmelse af frikorpset i forbindelse med Frits Clausens eneret på hvervningen vedgik Bovensiepen åbent, at det var en tåbelighed af rang at lade det danske nazi-parti helt overtage frikorpset. Et neutralt, af regeringen understøttet frikorps ville have haft meget større chancer for stor tilslutning og kunne have opnået en virkelig betydning, både ude og hjemme.

IX

Den 15. september 1943 tiltrådte dr. Karl Hoffmann som leder af afdeling IV under Befehlshaber der Sicherheitspolizei i Danmark. Han stammede fra Rhinegnene og var opdraget i arbejder- og bondemilieu og havde allerede fra barndommen været socialt interesseret. Under den engelsk-franske besættelse af Rhin-zonen havde han fået det nationale præg, som kendetegner hele hans generation i Rhinlandet. Efter hans mening var Socialdemokratiet stivnet og blevet materialistisk;

men i universitetsårene kom han i forbindelse med nationalsocialistiske kredse, og ved at høre på deres teorier mente han at have fundet det parti, der nærmest svarede til hans idealer i national og social henseende.

Hoffmann opholdt sig i Berlin i dommeren 1943, tilknyttet Reichsicherheitshauptamt, da han af personlige grunde anmodede om forflyttelse fra byen. Der var tale om, at han skulle tiltræde en stilling i Paris; men pludselig da han allerede sad i toget til Paris, blev det bestemt, at der i Danmark skulle oprettes et selvstændigt SD og SP, hvorefter han blev kaldt tilbage og sendt til Danmark for at overtage posten som leder af afd. IV (Gestapo) i København. Den første tid gik med forberedelse til arbejdet. Lederen af afd. IV i Berlin, gruppenführer Müller, satte ham ind i forholdene i Danmark og nævnte som årsag til, at det tyske politi skulle indsættes her, at det på grund af den overhåndtagende sabotage var blevet nødvendigt for værnemagten at afvæbne det danske militær, hvorefter den danske regering var gået af, og derfor mente man i Berlin, at forholdene ikke kunne ordnes uden medvirken af det tyske politi.

Tysk politi skulle kun sættes ind ved bekæmpelse af sabotage, rettet mod den tyske værnemagt eller firmaer, der arbejdede for tyskerne på den ene eller anden måde. Bekæmpelsen skulle dog foregå på en måde, så det fremgik, at Danmark stadig indtog en særstilling blandt de okkuperede lande, og det måtte fremfor alt undgås at skabe de så berygtede »norske tilstande«.

Ganske kort tid efter ankomsten fik Hoffmann ordre fra Berlin - vist nok gennem dr. Mildner, som netop kom for at overtage posten som Befehlshaber der Sicherheitspolizei -, at han skulle forberede og gennemføre en aktion mod jøderne, som skulle interneres i Theresienstadt. Ved en drøftelse mellem Hoffmann og dr. Mildner opnåedes der enighed om det forkastelige i planen - ikke så meget for ideens skyld som for tidspunktets. Det var for tidligt. Mildner vovede sig endog til Berlin med et modforslag - men uden resultater. Som et slags mistillidsvotum blev der udkommanderet en ekspert i den slags sager, sturmbannführer Gunther til Danmark for at bistå med forberedelserne. Man ville i Berlin sikre sig en 100 % aktiv gennemførelse af planen. Som grundlag for aktionen tjente en liste, som var blevet fjernet fra den jødiske menighed, vist nok af medlemmer af et af de yderliggående

danske nazipartier. Endvidere havde man til bistand under hele jødeaktionen en medarbejder fra det sørgelig bekendte organ, »Kamptegnet«, og medhjælperen udgav sig for aneforsker, antisemit og ekspert på jødeproblemet område; han viste sig at være tyskerne en nyttig hjælper i hele arbejdet.

Selve aktionen blev iværksat ved af en fra Norge ankommet politibataillon samt 2 allerede her bestående politibatailloner. Schalburg korpset, Waffen SS og muligt flere andre formationer fra Wehrmacht og Fürsorgekommando o.s.v. blev også sat ind. De enkelte afdelinger blev ledet af medlemmer af afd. IV, og sturmbannführer Gunther ledede personligt hele aktionen.

Hoffmann havde efterhånden fået dannet sig det indtryk, at det danske politi mere og mere gled over i en engelskvenlig kurs, og at modstandsbevægelsen herfra fik mere hjælp, end gavnligt var. Dette blev gang på gang drøftet mellem de højere tyske politifolk, og man overvejede de midler, der skulle iværksættes for at få denne for Tyskland uheldige udvikling bragt til standsning. Det var ønskeligt at bevare politikorpset, men dog med en vis indskrænkning, således at den våbenbærende del blev reduceret, og de militære formationer, der var blevet dannet efter besættelsen, helt blev ophævet. Det var ligeledes klart, at et venligtindstillet - eller måske kun et neutralt - politi ville være langt at foretrække frem for et fjendtligt indstillet. Det danske politi nærede dog ikke noget ønske om at gå ind på de af tyskerne stillede betingelser; de ville beholde de opnåede resultater for sig selv, og de foretagne anholdelser ønskede man helt og holdent forbeholdt de danske myndigheder. I princippet ville tyskerne godt gå med hertil; men forhandlingerne blev afbrudt af folkestrejken, og efterhånden fik det tyske politi så mange beviser for, at det danske gik mere og mere over til modstandsbevægelsen, at man ikke længere kunne overse den fare, det rummede, hvis tingene fortsatte deres gang. v. Hanneken havde påpeget den alvorlige risiko, det ville være at have en velbevæbnet og fysisk godt udrustet styrke i ryggen ved en eventuel invasion, og resultatet blev, at Pancke besluttede at sætte politiet ud af virksomhed ved en lyn-aktion. Det var hensigten at internere de største formationer inden for politiet, hvorved man ville opnå en betydelig reduktion af styrkerne og samtidig få desorganiseret det øvrige tilbageblevne mandskab.

Ved forhandlinger mellem Pancke, Bovensiepen og Hoffmann drøftedes enkelthederne for aktionens gennemførelse, og på grundlag af denne samtale påstår Hoffmann at have fået det bestemte indtryk, at efter interneringen skulle hver enkelt politimands forhold undersøges, og kun de, der bevisligt havde deltaget i illegalt arbejde, holdes tilbage. På selve dagen blev han imidlertid hen under aften klar over, at dette ikke var tilfældet, og han forsøgte at få opklaret, hvem der havde givet kontraordre. Der blev svaret kort, at damperen ikke kunne vente, og man måtte derfor tage dem alle med. Det var, mener Hoffmann, utvivlsomt Pancke eller Bovensiepen, der havde ansvaret for denne ordre, der skulle gennemføres, før dr. Best, der som bekendt var rejst til Jylland for at deltage i de omfattende skanseanlæg, vendte tilbage. Hoffmann fik da på selve skibet udvirket, at de ældste betjente blev løsladt og sendt hjem.

Efter aktionen havde han meddelt det danske udenrigsministerium, at for fremtiden ville der ikke blive indledet aktioner mod politifolk som sådanne, kun hvor der forelå en konkret sigtelse, ville man skride til arrestation. Det var imidlertid ikke muligt for ham at få optaget denne meddelelse i pressen; Pancke brød sig vel ikke om at lægge plaster på såret og indynde sig hos befolkningen således som Hoffmann.

Allerede fra begyndelsen havde han gjort sig klart, at det ikke nyttede med generalpræventive foranstaltninger, idet disse - erfaringsmæssigt - viste sig at vække modstandsviljen i endnu større befolkningslag i stedet for at knække den illegale front. Der skulle andre midler til, og det bedste og mest effektive, han kendte, var brugen af danske hjælpere. De kendte forholdene her i landet bedre end han og hans

Karl Heinz Hoffmann (f. 1912) studerede jura ved forskellige universiteter, ligesom han også i 1932 besøgte Universitetet i Cambridge. Efter embedseksamen blev han ansat ved statspolitiet i Koblenz som assessor. Da krigen brød ud i 1939, trådte han ind i Sicherheitspolizei, og blev senere herigennem sendt til Holland. September 1940 vendte han tilbage til Berlin, hvor han blev ansat i Reichssicherheitshauptamt i den berygtede afdeling IV, Geheime Staatspolizei. Hoffmann var derefter som tysk repræsentant tilknyttet den amerikanske Hoover-delegation, der besøgte de af Tyskland besatte lande for at studere sociale og ernæringsmæssige forhold. Den 15. september 1943 blev han forflyttet til Danmark som chef for Gestapo. Den 4. maj 1945 forsvandt Hoffmann fra København, og det lykkedes ham at komme over grænsen som almindelig værnemagtssoldat; efter 4 måneders forløb blev han arresteret af det engelske feltpoliti i Sydslesvig. Billedet viser dr. Hoffmann omgivet af hustru og børn. Denne smilende og venligt udseende mand, som åbenbart - når det gjaldt ham selv - vidste, hvad et lykkeligt familieliv betyder, var tyskernes dygtigste Gestapo mand i Danmark og modstandsbevægelsens værste fjende.

politifolk og ville kunne være ham til uvurderlig hjælp i arbejdet. For gode oplysninger var betalingen god, og der meldte sig frivilligt mange »Vertrauungsmänner« - et begreb, der bedst oversættes med: stikkere.

Under Mildners ledelse foregik deportationerne til tyske koncentrationslejre fuldstændig vilkårligt; men da Bovensiepen afløste Mildner, aftaltes det mellem ham, Pancke og Hoffmann, at kun sådanne, der i virkeligheden var hjemfaldet til dødsstraf, d.v.s. folk, der havde båret våben eller været spioner, skulle overføres til Tyskland. Samtidig med denne bestemmelse, ifølge hvilken dr. Hoffmann var den, der skulle træffe den endelig afgørelse, hvorvidt deportation skulle finde sted eller ikke, arbejdede afd. V (det egentlige kriminalpoliti) med de såkaldte asociale individer, og anholdelse og deportation af disse foregik udelukkende efter ordre af lederen for afdelingen, dr. Zechender.

Ifølge de tyske tjenesteregulativer var det tilladt at give indtil 10 stokkeslag på rygstykkerne for at fremtvinge en tilståelse, der kunne spare tysk liv og ejendom, såfremt denne tilståelse ikke kunne fremskaffes på anden måde. De tyske politifolk skulle i hvert enkelt tilfælde have Hoffmanns ylladelse til denne fremgangsmåde, og selv mener han kun at have givet den 10-15 gange, men mange vidneudsagn vil sikkert kunne hjælpe hans hukommelse på dette punkt adskilligt på gled. Det var - efter hans eget udsagn - kun anvendt over for personer, der med føje var sigtet enten for drab eller for besiddelse af våben eller sprængstoffer. I øvrigt var det Hoffmann bekendt, at der fandt mishandlinger sted ud over det tilladte, men samtidig mener han at have skredet ind flere gange for at statuere eksempel over for de tyske politifolk, der overskred deres kompetence i så henseende. Hoffmann havde selv på et tidligere tidspunkt været nær inde på livet af mishandlinger og havde dannet sig det bestemte indtryk, at de burde undgås så vidt muligt. Efter at der var udkommet en engelsk hvidbog om mishandlinger af norske fanger, var Hoffmann blevet sendt til Norge for at undersøge, om påstandene var rigtige. Hans rapporter til Berlin gik ud på, at de fremsatte påstande om tysk mishandling af tilfangede nordmænd var rigtige, og hans henstillede, at de pågældende ansvarlige tyske politifolk blev forflyttet. Denne henstilling blev dog ikke fulgt, og han opnåede kun en »næse« fra højere sted for sin blødsødne behandling.

Hoffmann er stadig stærkt nazistisk indstillet, om end på en ret dog-

matisk måde, og han påberåber sig sin uskyld, ligesom han ikke mener at have begået noget, der kan siges at være strafbart. Med god samvittighed havde han meldt sig til det engelske politi efter kapitulationen, da han havde erfaret, at han blev eftersøgt.

Det er senere blevet opklaret, at Hoffmann har været Himmlers sekretær og var almindelig kendt som Himmlers yndling. Da således Mildner i efteråret 1943 ville have Hoffmann fjernet som Gestapo chef, lykkedes det Hoffmann ved direkte intervention hos sin ven Himmler at få foranlediget, at Mildner i stedet blev afskediget under påskud af, at han var uegnet i Danmark, da han førte en alt for mild kurs.

Fra tysk side havde man med Hoffmanns ansættelse spillet et farligt kort ud, og erfaringerne skulle snart bevise, hvor farlig han i virkeligheden var. Han var en meget velbegavet mand, kultiveret og med et vindende - og tilsyneladende åbent - Væsen. Han var den eneste af de tyskere, jeg gennem mit arbejde lærte at kende, som virkelig var kosmopolit. Da han var nationalsocialist til fingerspidserne, anså han det for sin højeste pligt at gøre en virkelig indsats i Danmark, og han blev hurtigt Drivkraften inden for Gestapo. Tilsyneladende havde han opfattet situationen i Danmark rigtigt, og han var fuldkommen klar over, at man ikke kunne forlange urimelige ting af det danske politi. Under forhandlingerne var han til tider villig til indrømmelser, man ikke på forhånd havde turdet håbe på, og i sine lyse øjeblikke kunne han se stort på mange ting, som en hvilken som helst anden tysker ikke ville have ladet passere uden påtale.

Trods den venlighed og kultiverede optræden, Hoffmann udviste, besad han den spaltethed i naturen, som findes hos så mange tyskere,

Under besættelsen bragte den illegale presse ofte meddelelse om mishandling af fangerne, når de ikke ville »ud med sproget«. Mange tvivlede om, at tortur virkelig blev anvendt. Man hørte om det fra Norge, men var det ikke ville overdrevninger, ondsindede »Greuelnachrichten«? Å nej, det var et fuldkommen logisk udslag af det barbari og den sadisme, som bar det nazistiske diktatur. Og som dette menneskelige krapyl ved terror søgte at knække nordmændenes modstandsvilje, søgte de at knække vor. Negleafrivning, knusning af håndens knogler, spark i kønsdelene, brændemærkning - alt sligt repræsenterede sider af tysk »kultur«, som aldrig vil blive glemt. Sammenlignet hermed var det næsten nådigt, når en ung patriot som ham, man ser på billedet her, »kun« blev pisket, til hans ryg og dæde sad i blodigt Kød. Under forhørene fremhævede den arresterede Gestapo chef, at det tyske tjenestereglement tillod en begrænset yortur for derved at fremtvinge vigtige tilståelser, men at han vel var vidende om, der havde fundet mishandlinger sted ud over det tilladte. Vi tror det gerne - for vidnesbyrdene er legio. Og vi glemmer det ikke!

og som er os danske ganske uforklarlig. Det kan bedst karakteriseres ved, at han på én gang var den mand, der i ydre form var den mest behagelige at forhandle med af alle tyskere - mens man på den anden side var fuldstændig klar over, at han personlig gav ordre til - selv med de mest hårdhændede metoder - at presse alle mulige oplysninger ud af de danske patrioter, der var faldet i hans medarbejderes kløer. På den ene side var Hoffmanns viden om modstandsbevægelsen og f.eks. frihedsrådet meget indgående, så at det i samtalens løb har forbausset mig stærkt at høre det, mens han på den anden side mange gange ikke kunne få fat i den rigtige ende, men arbejdede ihærdigt på et helt forkert spor, uden selv at kunne forstå, hvorfor det ventede resultat udeblev.

X

I gesandtskabet regerede Best, Bovensiepen var chef for Sicherheitspolizei og SD og som tredje led i kæden kom obergruppenführer Gunther Pancke, den højere politigeneral for SS-Gericht Dänemark.

I 1943 blev Pancke forflyttet til København, hvor han fik stillingen som højere SS og politifører og samtidig blev udnævnt til obergruppenführer. Stillingen som politifører var egentlig ikke at betragte som en virkelig politistilling, men det var en af Himmlers kontrolforanstaltninger, der skulle bevirke en effektiv kontrol med de forskellige administrationsgrene inden for riget, f.eks. partiet, værnemagten og politiet. Der var givet ham eksekutiv myndighed, og han fik alle sine ordrer direkte fra Berlin, enten fra Himmler selv eller fra de forskellige afdelinger i Reichssicherheitshauptamt. Pancke var - ligesom Hoffmann - utvivlsomt yndling hos Himmler, og han havde deltaget i mange forskellige arbejder af yderst vigtig karakter. Bl.a. var han i Rusland blevet undervist i bekæmpelse af partisanvirksomheden, en undervisning, han senere praktiserede i Danmark.

Himmler mente, at Pancke på grund af et tidligere ophold i Flensborg måtte være i stand til at opfatte den nordiske psyke og forstå den danske mentalitet, således at han ville være særdeles velegnet til at opretholde - eller genskabe - orden i landet og søge opretholdt den livsvigtige eksport til Tyskland, om muligt forbedre disse forhold. Han var hverken underlagt Best eller v. Hanneken, men var fuldt ud deres jævnbyrdige. De var, som Himmler udtalte, 3 skatspillere, og hans politik burde være at støtte den af dem, der i det givne yilfælde førte

den for Tyskland mest opportune politik. Pancke fik 3-4 uger til at sætte sig ind i forholdene, og derefter skulle han træde frem i arbejdet og sende indberetninger hjem til Berlin. Himmler havde over for ham stærkt betonet den vanskelige opgave, der her var blevet stillet ham, og henviste til den 29. august og det spændte forhold, der var opstået mellem dr. Best og v. Hanneken.

Der var hverken fra Himmlers eller hans stedfortræder, obergruppenführer Kaltenbrunners side blevet givet Pancke særlige instrukser med hensyn til forholdsregler i Danmark for at bekæmpe modstandsbevægelsen. At en sådan overhovedet eksisterede, fik han intet at vide om. Derimod blev det ham indprentet, at det danske nationalsocialistiske parti havde spillet fallit og ingen støtte kunne yde ham. Dets fører var i Polen, og den øvrige del skændtes indbyrdes. Ved et senere møde mellem Hitler, Himmler og Pancke blev det indskærpet Pancke, at sabotage skulle mødes med modsabotage, således at hver gang en tysk industri blev ødelagt, skulle en tilsvarende dansk industri ødelægges.

Allerede omkring juni-juli 1944 var der fra militær tysk side blevet fremsat ønsker om at få fjernet politiet, som man anså for en alvorlig trusel i tilfælde af invasion. Erfaringerne fra andre lande havde vist, at et veluddannet, bevæbnet korps var farligt at have i ryggen, v. Hanneken forlangte politiet fjernet i september måned, da han anså en invasion for nær forestående. Pancke fattede derefter den plan at anholde den dtyrke, der var i tjeneste, for at lade resten overgå til kommunalt politi. Der havde gennem længere tid været ført forhandlinger om at formindske korpset og fratage det de svære våben, men der var ikke opnået resultat derved. Så indløb tilladelse gennem Himmler fra Hitler, at aktionen måtte finde sted som planlagt. Best havde været meget imod denne aktion, der ikke passede ind i den linie, han havde lagt;

Günther Friedrich Wilhelm Ludwig Pancke (f. 1899) stammer fra en officersfamilie og havde ført en omflakkende tilværelse, inden han i september 1943 blev sendt til Danmark som højere SS og politifører. Som næsten alle inden for partiet havde han gennemgået militær uddannelse; efter verdenskrigen rejste han til Argentina, hvor han opholdt sig i syv år som landmand. Senere vendte han tilbage til Tyskland og kom i industrien som teknisk assistent. Allerede den gang var han politisk interesseret i nationalsocialistisk retning - han mente at finde det rigtige i et yderliggående parti, og kommunismen stred hans opdragelse imod at søge kontakt med. Han søgte optagelse i D.N.S.A.P. og meldte sig samtidig til SS. Det hævdes, at han ikke fik løn fra partiet, men levede af den understøttelse, hans familie oppebar, en karakteristisk tilstand for mellemkrigs-tiden i Tyskland. Han nåede frem i graderne, og 1932 fik han kommandoen over standarte 50 i Flensborg, hvor han blev forfremmet til obersturmbannführer. I de følgende år flyttede Pancke rundt til forskellige landsdele og var sidst i Berlin i SS Rasse- und Siedlungshauptamt.

derimod er det næppe rigtigt, at han ikke forud var underrettet om den. Forholdet er snarere det, at han ikke officielt ønskede at vide, hvad der skulle ske, og han tog derfor til Kolding et par dage for at hjælpe til med gravning af skanser og løbegrave etc.

XI

Bunke, der var kriminalmand af uddannelse, havde fået overdraget kampen mod sabotagen som sin særlige opgave. Han var faglig set dygtig, en i det ydre set pæn mand, der gjorde et tilforladeligt indtryk. Men bag hans pæne væsen skjulte der sig en brutalitet og en hensynsløs hårdhed, som var skyld i, at mange illegale grupper blev revet op. Det indrømmes inden for de tyske kredse på Politigården, at Bunke var frygtet af alle, selv Hoffmann kunne over for ham miste sin sædvanlige selvtillid og rolige optræden.

Til bekæmpelse af kommunismen i Danmark havde tyskerne indsat kriminalrat Elpert, som i øvrigt desuden beskæftigede sig med de mere indviklede spørgsmål i kampen mod den illegale front. Han var - menes der - skyld i, at politiet blev deporteret til Tyskland i stedet for, som oprindeligt planlagt, til Frøslev; han foranledigede nemlig, at Bovensiepen ringede til Berlin for at få nærmere instrukser, og herfra blev der svaret, at betjentene skulle føres til en i Tyskland beliggende koncentrationslejr. Det passer udmærket til det indtryk, jeg havde dannet mig af Elpersts karakter. Han viste sig ved forhandlinger at være en meget upålidelig person, der var nazist til fingerspidserne og en af de herværende tyskere, der længst troede på Tysklands sejr og tilfulde handlede derefter.

Fritz Willy Schweitzer, der var født i 1906 i Marburg, var oprindeligt uddannet i boghandlerfaget, men gik efter 10 års forløb over til kriminalpolitiet. 1937 blev han udnævnt til politikommissær i Stettin, hvor han gjorde tjeneste i mordkommissionen. Han kom her til Danmark i marts 1944 efter ordre fra Reichssicherheitshauptamt i Berlin, og han blev straks tilknyttet Gestapo, hvor hans opgave kom til at bestå i bekæmpelse af den illegale presse og modstandsbevægelsen, samt at rejse tiltale mod folk, der på den ene eller anden måde havde fornærmet værnemagten. Alle ordrer udgik fra sfdelingens leder, dr. Hoffmann.

I begyndelsen havde Schweitzer sit arbejde på Shellhuset, men efter den 19. september 1944 rykkede han ind på Politigården, hvor han

først og fremmest skulle sætte ind på at finde kompromitterende materiale mod politiet og samtidig søge at rekonstruere et neutralt politi. Materialet til Schweitzers undersøgelser kom fra forskellige sider, fra værnemagten, OT, Schalburg korpset, fra andre afdelinger inden for SD og fra private meddelere. Der var knyttet faste stikkere til afdelingen; det var i reglen folk, som ønskede at tjene penge, der meldte sig hos ham.

I en dagsbefaling til personalet inden for sin afdeling skal Schweitzer have beordret dette til ikke at inklade sig på mishandling af fanger for at fremtvinge tilståelser, og han prøvede på at udføre sit arbejde inden for almindelige menneskelige og tjenstlige rammer. Da sagen mod frihedsrådet var ved at blive rullet op, fik Schweitzer overdraget afhøringerne bl.a. af professor Mogens Fog. Ordren til mishandling af Fog blev givet af Bovensiepen personligt og mod Schweitzers udtrykkelige protest, Fog skulle til tvangsbehandling - »noget, vi har lært af russerne«, som Bovensiepen udtrykte sig. Schweitzer ville dog ikke lade ordren til legemlig overlast gå videre; men en dansker fra Bunkes afdeling, Hansen, tog selv affære og tildelte Fog adskillige slag over ryggen. Til stede var her den berygtede oberkriminalsekretär Marquardt.

Om Schweitzer fortælles det i øvrigt af fanger fra Shellhuset, at han var det eneste »virkelig levende« menneske i modsætning til de andre maskinmennesker, der modtog en ordre og derefter slavisk udførte den, uden at forbinde en tanke med det menneskelige - eller umenneskelige - i ordrens opfyldelse. Kort efter episoden med professor Fog blev Schweitzer sendt til Tyskland for at undersøge, hvorledes de i Buchenwalde internerede be-

Da de tyske ofre for R.A.F.s vellykkede angreb på Shellhuset den 21. marts 1945 skulle begravnes, troppede hele rækken af overordnede krigsforbrydere op i stiveste puds for at hædre de »faldne«. Her stod Best, Pancke og Bovensiepen og »heilede«, som ville de sige: »Vi følger snart efter!« Billedet viser Hr. Bovensiepen. i fuld krigsmaling, og man må ikke opholde sig ved, at hans uniform gør et lidt krøllet indtryk, og at ærmet stumper. Den skulle dog ikke gøre tjeneste synderligt meget længere. Hr. Bovensiepen stod på falderebet. Hamperebet ventede ham - hvis alt gik efter fortjeneste. Men måske bliver han bare skudt.

tjente ville stille sig til et samarbejde med tyskerne. Da han vendte hjem, havde Bovensiepen »droppet« ham og anbragt en kriminalrat Jessen på hans post.

I Schweitzers afdeling var ansat en oberkriminalsekretär Marquardt, der gang på gang viste en højst uheldig optræden. Schweitzer havde således to gange grebet ham på fersk gerning i lettere mishandling af fanger. Begge gange hævdede han frækt, at fangens ophovnede ansigt skyldtes, at han havde sat sig til modværge under anholdelsen. Schweitzer havde i denne anledning tildelt Marquardt en reprimande, men denne havde svaret, om han virkelig regnede med at få løn for sin anstændighed. Til sidst var klagen dog gået videre til Hoffmann, som selv havde givet Marquardt en alvorlig næse, og det blev lovet ham, at Marquardt skulle blive forflyttet. Fire uger før kapitulationen blev han virkelig forflyttet til Stettin.

Der foreligger således - også fra anden side - forskellige oplysninger, der kunne tyde på, at Schweitzer har handlet som en anstændig kriminalpolitimand; men for mit vedkommende er jeg tilbøjelig til at mene, at han kun har forsøgt at »tegne en forsikring« med Tysklands uundgåelige nederlag for øje, og at han i virkeligheden har været særdeles nidkær med hensyn til opklaringen og undersøgelserne af alle sager, der blev overdraget ham; dette faktum kan ikke bortforklares under Schweitzers bestræbelser for at bibringe danske patrioter det indtryk, at han kun nødtvungent har udført sit arbejde for Gestapo. Givet er det i hvert fald, at hans affable og slebne façon har medført skuffelser for adskillige danskere, som havde med ham at gøre.

XII

Foruden de almindelige politimyndigheder, der i den senere tid hovedsagelig repræsenteredes af Gestapo, var der personer, som arbejdede fuldstændigt uafhængigt af de øvrige instanser, og som havde forbindelse direkte med Berlin, hvorfra alle instrukser om arbejdet kom. Som eksempel kan nævnes studienrat Dr. Wäsche, der i 1941 var blevet knyttet til det tyske gesandtskabs kulturpolitiske afdeling i København. Han skulle afgive rapporter om Befolkningens holdning og beskæftigede sig mest med det kulturelle område. Der er ingen tvivl om, at han var en af dem, der vidste mest om modstandsbevægelsen og afgjort var den mest farlige, idet han arbejdede fuldstændig afsondret

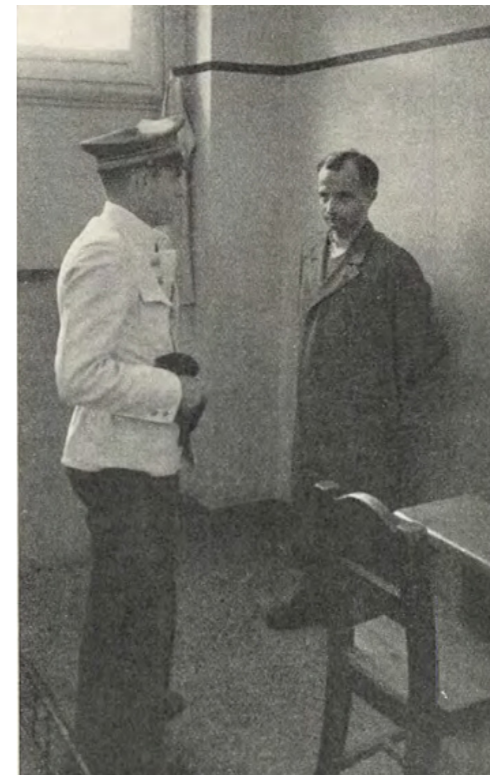
fra alle andre tyske tjenestesteder og i udstrakt grad anvendte »Vertrauungsmänner«, som han - efter endt brug - kynisk udleverede til det tyske politi for at undgå, at de snakkede over sig; men forinden havde han presset citronen til den sidste dråbe. Om Dr. Wäsche kan der - netop på grund af hans hemmelighedsfulde mission - ikke siges meget; han var en grim og direkte frastødende mand, men særdeles intelligent og beregnende. Han var edderkoppen, der sad i midten af spindet og ventede på sit bytte. En anden af samme mission var von Pahl, der ligeledes stod i direkte kontakt med Berlin. Medens Wäsche dog af og til kom i berøring med danske myndigheder, var dette ikke tilfældet med v. Pahl. Det er derfor meget lidt, man ved om hans viksomhed ud over, at han vist nok var Wäschers chef.

Lederen af det lille separatistiske nazi-parti, Wilfred Petersen, havde tilbudt sin tjeneste til Abwehrstelle, hvor han havde lovet, at han nok skulle sørge for en effektiv standsning i sabotagen, hvis man gav ham frie hænder. Det lykkedes det danske politi at få ham arresteret, da han havde overtrådt politivedtægterne; men tyskerne forlangte ham omgående udleveret, fordi de nærede frygt for, at han skulle tale over sig til det danske politi. Det gik ikke helt så nemt, idet man fra dansk side slet ikke var tilbøjelig til at lade ham glide ud af hænderne uden videre. Resultatet blev dog, at Wilfred Petersen blev udleveret til tyskerne på betingelse af, at han ville blive tilbagegivet til det danske politi, såfremt tyskerne ikke længere var interesseret i at beholde ham.

Der kunne nævnes flere eksempler på danskere, som gik i tyskernes sold, men dels er det omfattende materiale ikke klarlagt endnu, og dels hører det et andet afsnit til.

XIII

Allerede den 12. april 1940 fandt den første forhandling sted mellem den tyske gesandt og repræsentanter for udenrigs- og justitsministerierne. Renthe-Fink hævdede, at alle sager i forbindelse med sabotage, spionage og »Zersetzung« (et ofte anvendt udtryk, der tilnærmelsesvis kan oversættes med nedbrydning af moralen eller kampånden hos de tyske soldater) mod værnemagten ville blive overtaget af den tyske krigsret; undersøgelserne og den retlige afgørelse ville blive gennemført ved værnemagtens foranstaltning. Der blev omgående fra dansk side nedlagt protest mod dette forslag, og de følgende forhandlinger

Hans Wäsche (f. 1903) studerede ved universiteterne i Marburg og Berlin, og 1921 afsluttede han sine studier med videnskabelig statseksamen. Efter nogle års praktisk lærergerning fik han gennem »Deutsche Auslandsschuldienst« anvist stillingen som lærer ved den tyske Sct. Petri Skole i København. Her blev han til 1935, hvorefter han vendte tilbage til Tyskland. Da udstillingen »Liv og Lærdom« åbnede i 1941, var Wäsche igen kommet til Danmark, denne gang som Nordische Gesellschafts repræsentant, for at ledsage udstillingen, men under opholdet her modtog han ordre om at melde sig til Kanstein. Gennem ham fik han sine drømmes ønske opfyldt: han fik lov til at arbejde med et kartotek, der samlede oplysninger om danske forhold på alle samfundslivets områder. Hans Trang til at blande sig i alt muligt, hans spionnatur, fik udløsning gennem dette arbejde.

Selv mente han, at det skulle være grundlæggende for samarbejdet mellem Danmark og Tyskland, men samtidig benyttede han sine oplysninger til rapporter til Gestapo. Wäsche understøttede et helt hold »Efterretningsbydreng«, som skulle sondere stemningen ude i folket, og han var aldrig nærig med betaling.

Så snart han havde benyttet en mand fuldt ud, blev han overgivet til Gestapo -

der med havde Wäsche sikret sig imod afsløring. Hans ydre er ualmindelig frastødende, og hans natur, der præges af løgnagtighed og kujonagtig frygt, forenet med en sledsk optræden over for dem, der har magten, gjorde ham ilde lidt over alt; men hans viden var uvurderlig. Man sagde om Wäsche, at han havde forbindelser alle vegne: indenfor Amalienborg, i modstandsbevægelsens rækker etc. - og selv opretholdt han en illegal rute til Sverige, hvor hans spioner rejste frem og tilbage. På hans kontor mødtes mange forskellige mennesker: tyske Gestapo mænd, lige op til chefen, danske nazister, betalte håndlangere o.s.v., selv Söhnlein, Kaj Munks morder, mødte et par dage før det skændige mord hos Wäsche, der søgte kontakt til begge sider. Han besad en grænseløs energi, som dog ikke kunde skaffe ham den anerkendelse, han tragtede efter. Boven siepen blev således led og ked af hans evindelige, ubehjælpsomme rapporter; men Wäsche fortsatte ufortrødent - og afleverede dem til andre Gestapo folk, der ivrigt udnyttede hans viden. Dr. Wäsche hører til de tyskere, der i fredstid havde lært Danmark at kende, og som oprindeligt havde et ret idealistisk synspunkt m.h.t. samarbejdet mellem de to lande. Men ved nazismens gennembrud blev det ikke udelukkende samarbejdsidéen, der prægede dem - nu begyndte samtidig den systematiske udspionering af landet, en virksomhed, som den 9. april gav så overordentlig gode resultater. Hans arkiver tyder på en utrolig vidtspændende interesse for danske forhold - en interesse, der i hans virksomhed som Gestapo mand i Danmark fik uoverskuelige følger. - Ved R.A.F. bombardement af Shellhuset blev Wäsche ret kraftigt såret over hele ansigtet, og han indlagdes på lazarettet på Nyelandsvej. I 1933 indmeldte han sig i N.S.D.A.P., og gjorde siden talrige forsøg på at blive optaget i SS. Det blev i begyndelsen afslået - man mener at hans udseende ikke kunne opfylde de mindstekrav, SS stillede til sine medlemmer -, men senere synes det dog at være lykkedes ham.

På Billedet ses studienrat Wäsche, »der studierende Bengel«, som hans kolleger kaldte ham, under sikker bevogtning, en af de mest modbydelige og mest løgnagtige, nu tillige en af de ynkeligste repræsentanter for »das Herrenvolk«.

resulterede i en ordning, der gik ud på, at det danske politi skulle være det tyske militær behjælpelig ved bekæmpelse af disse forbrydelser, således at den politimæssige undersøgelse, anholdelse og fængsling samt domfældelse skulle foretages udelukkende af danske myndigheder. En eventuel afsoning skulle finde sted i danske fængsler. Endvidere blev der efter bestemt tysk ønske vedtaget, at alle sager, der kom til at berøre tyske interesser af denne art, skulle behandles af en enkelt embedsmand for at sikre en ensartet afgørelse. Allerede den følgende dag trådte denne institution i virksomhed, idet statsadvokat Harald Petersen af justitsministeriet blev udpeget til denne stilling med benævnelsen: Statsadvokat for særlige anliggender.

I realiteten var det en meget vanskelig opgave at være et forbindelsesled, som på én gang skulle knytte og bevare forbindelserne med de tyske myndigheder og værne de danske interesser, og den vanskeligste opgave i så henseende påhvilede vel nok statsadvokaten for særlige anliggender. Det var praktisk talt hans opgave at prøve på »at sidde mellem to stole«, noget man ellers ønsker at slippe fri for, men her var det netop opgaven. Gang på gang tørnede interesserne sammen, og en heldig løsning syntes fjern. Det blev da opgaven at vurdere situationen og beregne, hvad der lå inden for mulighedernes grænse at opnå og i øvrigt, hvordan man nu på bedste måde kunne få tyskerne til at opgive et væsentligt og bestemt krav mod at gøre den mindst mulige indrømmelse.

Statsadvokat Harald Petersen forvaltede embedet indtil 6. juli 1940. Chefen for Københavns Opdagelsespoliti, Eivind Larsen, var allerede i april måned blevet knyttet til statsadvokaturen, og da Harald Petersen blev opfordret til at indtræde i samlingsregeringen som justitsminister, overtog Eivind Larsen stillingen. Knap et år virkede han, hvorefter han blev udnævnt til Departementschef for »visse Politianliggender« i Justitsministeriet. Som statsadvokat for særlige anliggender blev han efterfulgt af politiadvokat Poul Kjalke. Kjalke var på grund af sin stejle holdning i alle nationale spørgsmål, ikke vellidt af tyskerne, og der fortælles følgende lille episode som afgørende for hans fjernelse: Det var i Kjalkes »regeringstid«, at fhv. handelsminister Christmas Møller flygtede ud af landet, og i den anledning blev Kjalke overøst med de heftigste bebrejdelser af tyskerne, fordi han ikke havde været i stand til at forhindre Christmas Møllers illegale rejse, hvortil Kjalke skal have

Poul Kjalke (f. 1909) blev cand. jur. 1934, fuldmægtig ved Københavns Politis undersøgelseskamre 1937 (fuldmægtig 1939), konstitueret statsadvokat for særlige anliggender 1941 og endelig politimester i Maribo købstad m.v. 1942. Da politiet gik under jorden efter 19. septbr. 1944, fik Kjalke overdraget det hverv at organisere arbejdet i Odense og sørge for den nødvendige kontakt mellem politiet og den lokale ledelse af modstandsbevægelsen. Han løste opgaven med overordentlig dygtighed og honoreredes efter befrielsen ved - atter at begraves i et af landets mindste politimesterembeder.

svaret, at når tyskerne ikke engang selv havde kunnet forhindre Hess i at flygte til England - hvordan mente de så, at han skulle kunne have forhindret Christmas Møller i at rejse til England. Efter at Kjalke, på tysk foranledning, var fjernet i august 1942, varetog jeg embedet, indtil politiet blev sat ud af spillet den 19. september 1944.

Det altovervejende problem var så længe som muligt at bevare vort retssystems ukrænkelighed og at beskytte danske statsborgere mod tyske overgreb. Man måtte først og fremmest undgå, at tyskerne direkte

blandede sig i politiets kompetence til at foretage anholdelser, og fastholde, at alle straffesager blev rejst for danske domstole samt at alle former for afsoning af straffe, selv idømt af de tyske krigsretter, skulle foregå i danske fængsler under dansk bevogtning. På den anden side måtte man ikke være blind for, at tyskerne med pinlig opmærksomhed fulgte de danske domstoles arbejde og øjeblikkelig greb ind, når der faldt en afgørelse, der ikke huede dem. Danske nazister hjalp troligt med ved dette arbejde, om end det i begyndelsen foregik i det skjulte; men senere var dagbladet »Fædrelandet« og ugeavisen »National-Socialisten« rige kilder for tyskerne at øse af med hensyn til kritik af »for milde domme«, »politiets overgreb mod partimedlemmer«, »landsskadelig optræden« etc.

Tyskernes fremgangsmåde, når det drejede sig om forhandlinger med de danske myndigheder, var yderst karakteristisk. De danske myndigheder blev snart direkte, snart gennem udenrigsministeriet telefonisk anmodet om at komme til konference. Hvad sagen drejede sig om, blev praktisk talt aldrig nævnt i forvejen, og der er blevet ofret utallige timer på at foretage en gennemgribende ransagning i hukommelsen for at prøve på at regne ud, hvad der nu kunne være »på trapperne«. Det lykkedes imidlertid kun sjældent at møde forberedt til sammenkomsten, der fra tysk side gerne blev indledet med en generel

drøftelse af situationen, oftest i form af en beklagelse over manglende forståelse for tyskerne fra den danske befolknings eller fra de danske myndigheders side. Utallige gange har jeg måtte høre, at »Berlin« var utilfreds med snart det ene og snart det andet. Derefter gik man over til at behandle det konkrete spørgsmål, som var dukket op på den tyske »ønskeseddel«. De danske myndigheder blev derfor ofte pludselig stillet over for ganske uantagelige krav, som tyskerne forlangte, at man skulle tage stilling til på stedet. Man søgte at imødegå tyskernes taktik ved at sende personer, der enten var - eller også foregav at være - inkompetente til at træffe den endelige afgørelse. Man prøvede ved enhver lejlighed at trække sagen i langdrag ved at gøre gældende, at den skulle forelægges for en højere instans eller, endnu bedre, for det ministerium, hvor den rettelig hørte hjemme. Tyskernes krav om en afgørelse på stedet blev ofte fastholdt så energisk, at man måtte diskutere i timevis for blot at opnå 24 timers udsættelse med det endelige svar. Under forhandlingerne de første år foregav de tyske repræsentanter, at de til en vis grad stillede sig imødekommende over for danske synspunkter, og at det virkelig var deres ønske at få alting til at gå så glat og smertefrit som muligt, men det var »Berlin« og instrukserne derfra, som de på enhver måde skulle og måtte følge. Der fandtes blandt det tyske personale mænd, som havde nøje kendskab til Danmark, f.eks. navnlig kriminalrat Hermannsen, der stammede fra Flensborg, og som havde stor forståelse for danskernes reaktioner og handlemåde.

Under forhandlingerne var de tyske embedsmænd så at sige altid formelt korrekte og høflige, ligesom de - når det drejede sig om forhandlinger mellem personer, der i rang måtte anses for ligestillede - også var villige til at komme til møder i de danske embedskontorer. For mit eget vedkommende foretrak jeg imidlertid altid at møde hos tyskerne. For det første ønskede jeg ikke at se tyske uniformerede på Politigården, hvor statsadvokaten for særlige anliggender havde kontor. Dernæst kunne der komme telefonsamtaler, som jeg ikke ønskede at besvare i andres påhør, og endelig løb vi, især i den senere tid, den risiko, at der i mit venteværelse eller på Politigårdens gange kunne finde ubehagelige sammentræf sted med personer, hvis færden på Politigården ville have været vanskelig at forklare tyskerne. Helt kunne det dog ikke undgås; mange gange skulle tyskerne »lige forbi« eller »var på vej derhen«, men under udfoldelse af megen diplomati blev

resultatet som regel, at jeg gik den på én gang tunge og dog befriende vej til de tyske hovedkvarterer i Dagmarhus eller Shellhuset.

I den tyske embedsstand fandt der af og til personaleændringer sted - en praksis, man fra dansk side sjældent hilste med glæde. Man vidste, hvad man havde, men ikke, hvad man fik. Den »gamle« kunne være behæftet med mange ubehagelige egenskaber, men man havde dog vænnet sig til ham og lært, på hvilken måde man bedst skulle »tage« ham, og, hvad der var en betydningsfuld faktor for vore diplomatiske bestræbelser: han havde som regel lært at sætte pris på dansk smørrebrød, øl og snaps. I mange tilfælde har den høje danske levestandard virkelig været i stand til at nedsætte tempoet og formindske den tyske embedsmandts foretagsomhed og energi. Kom der en ny, var han sandsynligvis forbeholden, og det ville vare et stykke tid, før han helt var i samme gænge som den, han lige havde afløst. Undertiden kunne der mellem afrejsen og efterfølgerens tiltrædelse gå et stykke tid: det var omskolingens tid, hvor afløserne blev sat ind i danske forhold, før de blev sluppet løs i arbejdet.

Fra dansk side fandt man hurtigt den rette indstilling, og tyskernes urimelige straffekrav, når en dansker havde forset sig, eller skamløs bagatellisering af tyske soldaters og danske nazisters overgreb blev søgt besvaret med en gennemført og udsøgt illoyal behandling af sagerne - i alle tilfælde, hvor risikoen for opdagelse ikke var for stor. Ethvert middel var helligt for at opnå et gunstigt resultat. Så slette rapporter, som der under besættelsen blev lavet i statsadvokatens afdeling, er aldrig før set, d.v.s. slette var de kun fra et politimæssigt synspunkt - nationalt set var de fortrinlige. Relevante ting blev fortiet, erklæringer fordrejede og fingerede vanskeligheder opstod når som helst og hvor som helst under de af tyskerne krævede undersøgelser.

Der blev på et tidligt tidspunkt truffet den aftale, at tyskerne skulle have genparter af politirapporterne i alle de sager, som på nogen måde berørte tyske interesser, men rapporter blev selvfølgelig skrevet på dansk; oversættelsen tilfaldt de tyske instanser. Som eneste undtagelse kan nævnes, at SS- und Polizeigericht i løbet af efteråret 1943 fik gennemført, at vi selv skulle foretage oversættelsen. Et tidligere løfte fra justitsministerens side desangående var blevet fuldstændig saboteret i afdelingen. I enkelte tilfælde, hvor sagerne lå meget hårdt for de implicerede danskere, affattede vi lange skrivelser, der indeholdt alt,

hvad man forstår under begrebet kancellistil, om muligt endnu værre, således at de faktisk var uforståelige - selv på dansk. Det viste sig at være en ypperlig idé, idet resultatet blev, at tyskerne adskillige gange »glemte« spørgsmålet, og man kan vist derfor gå ud fra som givet, at de overhovedet ikke har forstået et eneste ord i dem.

Ved hjælp af et væld af undskyldninger lykkedes det den ene gang efter den anden at få trukket afgørelsen ud og sagen »syltet«, indtil der var faldet ro over den, og man igen kunne overlade sagen til tyskerne uden at risikere alt for meget. Som det i øvrigt viste sig alle vegne, var tyskerne, når de blev stillet over for en virkelig eller indbildt fornærmelse eller krænkelse, uhyre temperamentsfulde. Som kun tyskere kan, var de ved at springe i luften af raseri, og da gjaldt det om at følge med så godt som muligt, holde med dem - for derefter at vende tilbage til jorden igen, ganske langsomt, og aftvinge dem en fornuftig afgørelse. Havde man benægtet, at sagen var alvorlig, ville det have været håbløst at få dem fra deres øjeblikkelige urimelige forlangender. Når gnisten så var udbrændt, kunne man som oftest få dem med til et fornuftigt standpunkt, men eksplosionen skulle finde sted. Det gjaldt blot om at holde alle farlige elementer borte, i den tid det varede, og så selv tage imod, hvad der i de kritiske øjeblikke kunne falde af.

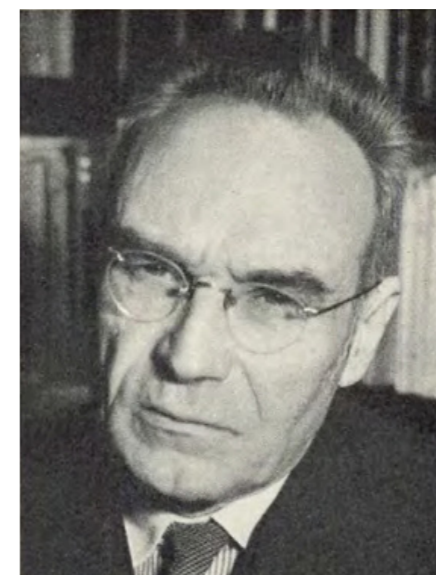
XIV

Som eksempel på sådanne sager, hvor tyskerne »eksploderede«, og man i første omgang var nødt til at følge med, skal jeg i nedenstående referere et par.

I begyndelsen af december måned 1942 modtog politiet fra Der Bevollmächtigte des deutschen Reiches in Dänemark en skrivelse med anmodning om anholdelse af professor Ole Chievitz, biblioteksdirektør Th. Døssing, lrs. Rud Prytz m.fl., der ifølge foreliggende vidneudsagn indtil den seneste tid havde givet sig af med illegal virksomhed i kommunistisk retning. Efter at spørgsmålet havde været forelagt justitsministeren og statsministeren, blev de ønskede anholdelser foretaget, og de arresterede blev ført til Vestre Fængsels tyske afdeling. Under forhørene vedgik de at have deltaget i forhandlinger om medvirken ved den illegale avis »Frit Danmark« og eventuel finansiering af avisen, i øvrigt havde de deltaget i møder, hvor Aksel Larsen, der allerede var arresteret, havde været til stede sammen med Mogens Fog,

Th. Døssing (f. 1882) studerede først teologi, men virkede i 1906-08 som assistent ved Det kgl. bibliotek og kom derved ind i et arbejde, der fyldte hans følgende år. 1908-12 underdirektør ved Statsbiblioteket i Århus, derefter bibliotekar ved Statens Bogsamlingskomité (1912) og biblioteksdirektør fra 1920. Ind imellem havde han virket som lærer, dels ved Marselisborg højere Almenskole (Græsk og Religion), dels ved Statens Lærerhøjskole (bibliotekskundskab). Efter at have været fængslet 9. decbr. 1942-9. april 1943 blev han på foranledning af frihedsrådet sendt til Moskva, hvor han overfor Sovjetregeringen repræsenterede det frie Danmark og i denne egenskab anerkendtes som minister. Ved befrielsen minister u.portefeuille.

Ole Chievitz (f. 1883) tog medicinsk eksamen 1909, var reservekirurg ved Rigshospitalet 1914-19, i hvilken periode han studerede krigskirurgi i Tyskland 1915-16, blev chef for Danske Røde Kors ambulancen i Finland 1918 og ansattes så som overlæge ved Finsens medicinske Lysinstituts kirurgiske afdeling 1921. Kirurg ved Radiumstationen, professor ved den kliniske praktikantundervisning i kirurgi 1939. Under den finske vinterkrig 1939 gjorde han atter tjeste som chef for Dansk Røde Kors ambulancen. Under besættelsen var han fra første færd med i det illegale arbejde og sad fængslet 9. decbr. 1942-9. april 1943. Han blev medlem af frihedsrådet og hædredes 1945 ved udnævnelse til Doktor h. c. både i København og Oslo.

der efterlystes på det omhandlede tidspunkt.

En uges tid senere kunne de danske myndigheder igen overtage dem, og sagen blev nu behandlet for dansk domstol. Da der hos tyskerne forelå nedskrevne tilståelser, var man fra dansk side nødt til at lægge dem til grund ved afgørelsen, og ved byretten blev der afsagt følgende domme: Chievitz bør straffes med hæfte i 8 måneder, Prytz i 6 måneder og Døssing i 4 måneder. For Døssings vedkommende blev straffen anset for afgjort med det udståede varetægtsfængsel.

Ved domsafsigelsen blev både Chievitz og Prytz - samt selvfølgelig Døssing - sat på fri fod. Jeg var naturligvis klar over, at tyskerne ikke ville blive tilfredse med denne dom, men foretrak at vente med at underrette tyskerne, indtil jeg kunne vise dem domspræmisserne. Dette skulle jeg imidlertid ikke have gjort, idet tyskerne samme dags aften

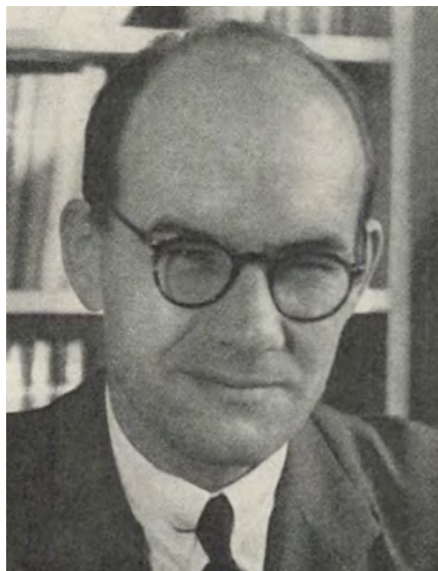
blev gjort bekendt med dommen gennem »De frie Danske«s løbesedler - og så havde jeg tyskerne i telefonen, fuldstændig hvidglødende af raseri. Jeg tror, at jeg i løbet af aftenen og natten førte et halvt hundrede telefonsamtaler, før vi nåede et foreløbigt resultat. For Chievitz' vedkommende gik tyskerne ind på at acceptere dommen på netingelse af, at han ville tage en samtale med Best, for at denne kunne forsøge på at mane ham til at holde sig i ro i fremtiden. Samtalen fandt sted den følgende dag i fred og fordragelighed, men Chievitz' senere virk-

somhed tyder ikke på, at dr. Best har haft synderlig held med sine overtalelsesforsøg.

Værst stillede sagen sig med Døssing og Prytz, Ved energisk indgriben fra dansk side fik man tilvejebragt en ordening, hvorved Døssing gik ind på at holde sig fra enhver virksomhed som skribent og foredragsholder; endvidere forlangte Kanstein, at Døssing skulle bosætte sig uden for byen og ikke forlade sit hus uden tilladelse af og under kontrol af det danske politi. Det var en afgørelse, som både tilfredsstillede tyskerne principielle ønsker og danskernes mere praktiske syn på sagen, idet jeg blev enig med Døssing om, at en telefonopringning til mit kontor var tilstrækkelig tilladelse og kontrol!

Med hensyn til Prytz var det slet ikke så lige til. Han skulle øjeblikkelig sættes fast igen, da tyskerne ønskede ham interneret efter kommunistloven. Det var langt ud på natten, før tyskerne kunne indse, at vi ikke uden videre kunne gå med til at foretage denne internering. Tyskerne forlangte ham så fængslet på ny og dommen appelleret. Jeg gjorde da opmærksom på, at vi godt kunne lade ham indsætte til strafafsoning, men derved afskar man sig fra appelmulighed. Dette formelt logiske ræsonnement tiltrådte tyskerne, og det endte med, at man var indforstået med, at Prytz straks blev indsat til afsoning. Hvad der i øvrigt skulle gøres ved ham, måtte man finde ud af i løbet af de 2 måneder, han manglede at afsones. Man kan vel næppe fortænke Prytz i en vis ærgrelse over at skulle ind igen - uden at han havde haft tid til at få samlet lidt kræfter før resten af afsoningen -; men det viste sig afgjort at være en vellykket beregning fra dansk side, idet Prytz ved sin løsladelse i juni måned kunne nøjes med at underskrive en erklæring om ikke at ville gå med til tysk fjendtlig agitation eller virksomhed, så længe besættelsen varede.

En anden sag, der satte sindene - navnlig på tysk side - i voldsom

Rud Prytz (f. 1899) tog juridisk embedseksamen i 1924 og blev samme år civildommerfuldmægtig i Vejle, 1926 sagførerfuldmægtig i Ringsted og 1927 sagfører sammesteds. I 1930 fik han bestalling som landsretssagfører og nedsatte sig i København, hvor han virkede i de følgende år. Under besættelsen deltog han bl.a. sammen med professor Chievitz i arbejdet for en Finansiering af »Frit Danmark«, og det var på denne konto, hans arrestation fandt sted den 9. december 1942. Efter løsladelsen i juni 1943 kunne landsretssagfører Prytz med friske kræfter genoptage sin illegale virksomhed.

Den Thistedes politimesters bekendtgørelse om undtagelsestilstanden i den lille købstad på grund af de løgnagtige påstande, der var fremsat af et kvindeligt medlem i den tyske værnemagt.

Bekendtgørelse fra Politiet.

Efter at et kvindeligt Medlem af den tyske Værnemagt har anmeldt, at hun Tirsdag Aften den 24. d. M. Kl. ca. 18,45 ved Stadion i Thisted har været Offer for en Sædelighedsforbrydelse, begaaet af 3 dansktalende Personer, har den tyske Standortliltester i Thisted forlangt foretaget følgende Foranstaltninger, som herved i Medfør af Lov Nr. 21 af 4. Februar 1871 § 7 bekendtgøres:

Al Færdsel og Trafik indenfor Thisted bymæssigt bebyggede Omraader, Gader, Pladser og Veje er forbudt fra Kl. 19 indtil Kl. 5 den følgende Morgen.

Indenfor samme Tidsrum skal alle offentlige Lokaler — herunder Butikker, Forlystelsessteder, Bevaertninger og Biografer — holdes lukkede.

Undtaget fra Forbudet er Personalet ved:

Politiet,

Postvæsenet,

Kommunens Administration,

Gas-, Vand- og Elektricitetsværkerne,

Telefonvæsenet,

Sygehuse, endvidere Læger, Sygeplejepersonel samt Jordemodre, Brandvæsenet og Redningskorpserne,

endvidere Personer ved Transport af Mælk og Levnedsmidler, Jernbanernes og Automobilrernes Personale,

samt Personer, som ankommer med Tog og Omnibusruterne, og som stiger om fra disse Trafikmidler eller tager til deres Hjem eller Hotel.

Det skal dog være tilladt Hoteller at modtage tilrejsende Gæster til Overnatning.

Personer, som i Henhold til foranstaaende er berettiget til Færdsel, eller som formener sig berettiget dertil, maa inden Kl. 15 henvende sig personligt paa Politistationen, hvor de vil faa udstedt Særpas, som dog kun vil være gyldigt i Forbindelse med det almindelige Legitimationskort.

Samtlige Autobusser skal efter Morklægningspunktets Indtræden køre direkte til eller fra Frederikstov, hvor al Omstigning fra Autobusserne finder Sted.

Enhver, der indenfor de forannævnte Klokkeslet antreffes paa Gade, Vej eller Plads uden at være i Besiddelse af det nævnte Særpas og Legitimationskort, vil blive anholdt og straffet efter Loven.

De tyske uniformerede Værnemagtspatruljer, saavel som dansk Politi har Ret til at faa forevist Kortene.

Politistationen har Telefon Nr. 900.

Endvidere oprettes der Hjælpepolitivagter i Jernbanestationens Ventesal samt ved Autobussernes Ankomststed paa Frederikstov.

POLITIMESTEREN I THISTED KØBSFAD M. V., den 25. November 1942.

E. Brix.

bevægelse, var Thisted sagen med den tyske telefonistinde, som den 24. november 1942 anmeldte, at hun havde været udsat for voldtægtsforsøg og bagefter var blevet kastet i vandet. Som gerningsmænd angav hun 3 dansktalende personer, hvis signalement hun beskrev meget detailleret. Der blev øjeblikkelig slået alarm fra dansk side, og fra hele landet blev der tilkaldt assistance, både kriminalbetjente og teknisk sagkyndige, som skulle medvirke ved opklaringen. Der Standortälteste, oberst Rintelen, forlangte imidlertid indført meget strenge foranstaltninger, hvori bl.a. indgik udgangsforbud fra kl. 19 til kl. 5. For oplysninger, der kunne føre til gerningsmændenes pågribelse skulle der udloves en dusør på indtil 10.000 kr. Oberst Rintelen havde tillige over for politimesteren fremsat krav på bod fra Thisted købstad på 50.000 kr., hvilket også krævedes offentliggjort, men dette sidste blev dog efter forhandlinger med de tyske myndigheder i København opgivet.

Ved en energisk indsats fra politiets side kom man imidlertid hurtig til klarhed over, at der ikke havde været 3 mandspersoner inden for miles omkreds, der svarede til det opgivne signalement, ligesom der overhovedet intet var blevet observeret fra de nærliggende huse. Det var også meget svært at forstå, hvorfor hun var fuldstændig indviklet i uldgarn; men hun påstod kort, at hun vel bedst selv måtte vide, hvad der var sandt, efter som det jo var hende, der havde været ude for denne forfærdelige oplevelse. Ved en konference med oberst Rintelen blev denne gjort bekendt med de punkter i hendes forklaring, der forekom politiet usandsynlige, og på det foreliggende grundlag gav han tilladelse til, at den beordrede undtagelsestilstand i byen Thisted blev ophævet med øjeblikkelig virkning.

Imod den tyske speciallæges udsagn om kvindens nervedbrudte sindstilstand oven på overfaldet stod det danske politis begrundede mistanke om opspind og bedrag. Ved et nyt forhør benægtede hun pure enhver beskyldning for falsk anmeldelse. Obersten og den tyske nervelæge var til stede ved dette forhør, og da det var afsluttet, bad de det danske politi gå udenfor et øjeblik, for at de kunne få en samtale med kvinden i enrum. Lidt efter hørte vi et skrig fra afhøringslokalet, og kort efter kunne obersten meddele, at hun var brudt sammen og havde indrømmet, at der ikke forelå nogen forbrydelse eller noget som helst forsøg herpå. Hendes mand, der var tysk soldat, stod netop foran

afrejse til østfronten, og hun mente nu på denne måde at kunne forhale tidspunktet for hans afrejse.

Chefen for den tyske generalstab, Grev von Brandenstein-Zeppelin, udtalte på general v. Hannekens vegne over for udenrigsministeriet en beklagelse i anledning af de foranstaltninger, der af det tyske militær var blevet truffet over for byen Thisted. Samtidig takkede man det danske kriminalpoliti, der ved sin hurtige og skarpe indgriben havde opklaret sagen. Ved en senere forhandling om samme sag hævdede departementschef Eivind Larsen det ønskelige i, at sådanne sager øjeblikkelig blev underkastet en politisagkyndig vurdering. Derved ville den ubehagelige tildragelse kunne være undgået, for den var jo, som oberst Rintelen havde udtrykt det, »en affære, som værnemagten så sandelig ikke havde tjent megen hæder ved«.

XV

Det var problemer af den mest forskelligartede karakter, som mødte statsadvokaten og hans afdeling - ofte var det virkelig vanskeligt at bevare den gode mine til det slette spil, og med fuldt alvor gå ind på at diskutere en sag ud fra det tyske syn på den. Dette var f.eks. tilfældet med bombeattentatet mod Højskolehjemmet i Kolding den 5. februar 1943, hvorved et par tyske telefonistinder blev såret af glassplinter, men hvor der i øvrigt ikke skete synderlig skade.

Da den lokale kommandant, en meget temperamentsfuld herre, anså attentatet for rettet mod den tyske værnemagt og begunstigelse af fjenden, blev der foretaget udstrakte forholdsregler fra tysk side. Således blev der bl.a. indført udgangsforbud, som dog ikke måtte offentliggøres, en ordning, der havde til resultat, at vore betjente tidligt om aftenen måtte genne fredelige spadserende hjem - de måtte sandelig ikke opholde sig udendørs efter kl. 20.

Fra dansk side gik man følgelig til sagen med omfattende undersøgelser, som resulterede i, at en ung mand blev anholdt, sigtet for at have foretaget attentatet. Ved undersøgelsen i hans lejlighed fandtes forskellige mærkater og brevpapir med Royal Air Force kendetegnet på, som han havde fremstillet for egen morskabs skyld. Endvidere blev det godtgjort, at han havde eksperimenteret med »kanonslag« på sin faders gårdsplads, og endelig fik man opsporet et brev, hvori han havde opfordret en kammerat i København til som første opgave at spræn-

ge Hotel d'Angleterre i luften, men han skulle passe nøje på, at Chokoladeforretningen Adli ikke blev beskadiget! Derimod var det ved den danske undersøgelse blevet fastslået, at han ikke kunne bevises at være gerningsmanden til attentatet. Feldgericht des Kommandanten des Flugabwehrkommandos forlangte arrestanten udleveret, og dette måtte man under kraftig protest gå med til. Han blev ved krigsrettens afgørelse af 18. juni idømt 5 års tugthus for begunstigelse af fjenden og opfordring til sabotage mod den tyske værnemagt samt for besiddelse af sprængstoffer.

Forinden denne dom blev afsagt, var han ved en tidligere dom blevet idømt 2 års tugthus, men denne dom havde den tyske general nægtet at godkende, fordi domsforhandlingen havde været behæftet med visse formelle fejl - hvilke var det mig umuligt at få at vide, og jeg tror personligt, at det i virkeligheden var, fordi han var blevet frifundet for bombeattentatet.

Da han også ved den anden dom blev frifundet for attentatet, gik jeg i gang med krigsretten og hævdede, at sagen på ny måtte op, idet overtrædelse af sprængstofloven hørte ind under dansk jurisdiktion. Krigsretten blev stærkt ærgerlig herover og vilde meget nødig gå til generalen med sagen endnu engang og lovede mig derfor i stedet, at den domfældte kunne forvente benådning, når han havde afsonet 1 til 1½ år af sin straf.

Det blev dog ikke nødvendigt at stole på holdbarheden af dette løfte, idet den arresterede den 1. august 1943 flygtede fra Kolding Arrest, hvor han var blevet indsat til afsoning, iført en tysk uniformsjakke, samtidig med at det lykkedes ham at befri en arresteret kammerat!

Mange begivenheder kunne man tage med godt humør, især når det lykkedes at dreje tyskerne en knap; men der har været mange sager, som havde kunnet vælte hele »spillet«, hvis de ikke var blevet behandlet med den allerstørste påpasselighed. En dag var en kriminalbetjent fra statsadvokatens afdeling flygtet over Øresund sammen med 2 danskere, der var arresteret, sigtet for at have huset og hjulpet faldskærmsagenter. Ved bistand fra flere kriminalbetjente i afdelingen havde han haft held til at fjerne sig med de to arresterede, der havde været inde på Politigården til afhøring. Nu gjaldt det om at blidgøre tyskerne - skønt enhver i sit inderste kun kunne glæde sig over det skete -, for at der ikke skulle blive foretaget alvorlige repressalier, og der

blev omgående slået alarm fra dansk side. Store undersøgelser blev sat i gang og en uhyre aktivitet lagt for dagen. Jeg måtte straks den næste morgen tage tyren ved hornene og meddele det skete i Dagmarhus og i krigsretten. Det var nemlig en erfaring, at hvis man kom tyskerne i forkøbet, kunne man som regel være nogenlunde sikker på en skikkelig behandling, men hvis initiativet i den slags sager kom fra tyskerne, var ophidselsen over det således uforberedte dobbelt stor. Over for Kanter og Stalman blev det skete i sørgmodige toner dybt beklaget; det var ganske uforståeligt, at sådan noget kunne finde sted. Personalet var ellers det mest udsøgte og pålidelige, men man ville selvfølgelig drage omsorg for, at noget lignende ikke skulle kunne finde sted i fremtiden. Det forårsagede dog først timelange forhandlinger; men det endte med, at tyskerne, skønt de fra begyndelsen var meget stærkt tilbøjelige til selv at undersøge sagen - gav efter og lod den fornødne undersøgelse foretage af det danske politi, om end under tysk kontrol, der dog blev begrænset til, at de fik udleveret genparten angående undersøgelserne. Senere skete der stadig noget nyt, som fangede interessen og gav anledning til, at sagen efterhånden helt gled i baggrunden.

XVI

Det har til enhver tid været politiets opgave at opretholde ro og orden og sørge for, at lovgivningsmagtens bestemmelser bliver efterfulgt. Da tyskerne besatte Danmark den 9. april, blev regeringens bestemmelser afgørende for politiets virksomhed, og resultatet blev da, at politiet skulle forblive på sin post og fortsætte arbejdet.

Da det vil være forbundet med uovervindelige vanskeligheder her på nogle få sider at gennemgå politiets indsats i løbet af de 5 år, skal jeg i det følgende nøjes med at omtale ganske enkelte begivenheder, som har præget politiets gerning under besættelsen.

Som allerede nævnt oven for skulle det danske politi medvirke ved bekæmpelsen af sabotage og spionage; men efterhånden som situationen skærpedes her i landet, blev det undertiden vanskeligt for den jævne befolkning at forstå politiets holdning. Den primære opgave var opretholdelse af ro og orden; men at man samtidig gik ind i arbejdet for bekæmpelse af sabotage etc., syntes ikke at stemme overens med de ønsker og krav, man stillede til et virkelig dansk politi.

Den 29. august 1943 blev et afgørende vendepunkt i forholdet mel-

lem de tyske instanser på den ene side og statsadvokaturen og politi-myndighederne på den anden. Ved forhandlingerne mellem general v. Hanneken, dr. Best og de danske centralmyndigheder, hvori også Eivind Larsen deltog, havde sidstnævnte klart tilkendegivet, at fra nu af ville politiet - som en naturlig konsekvens af regeringens tilbagetræden - overhovedet ikke beskæftige sig med bekæmpelse af sabotage, spionage, illegal virksomhed og kommunismen. Hermed var altså politiets indgriben over for modstandsbevægelsen definitivt slut. Statsadvokatens embede var for så vidt ikke længere nødvendigt, og man planlagde en afvikling heraf. Fra tysk hold modtog man - om end ikke med åbenlys tilfredshed - denne meddelelse; ved senere forhandlinger blev det klart, at navnlig Abwehrstelle var meget utilfreds med en sådan ordning og mente ikke, at politiet kunne undværes ved sabotagebekæmpelsen. Der måtte kunne træffes en ordning på en eller anden måde.

Fra dansk side var der ikke udelt enighed om tanken at opgive den praktiserede form for samarbejde med hensyn til sabotagebekæmpelsen. Det blev fastholdt, at så længe det danske politi foretog eftersøgningerne og anholdelserne, ville det begrænse sig til det tilfælde, hvor sabotører »ved et uheld« blev taget på fersk gerning, men man ville ikke på samme måde som tyskerne arbejde videre med en sag og rulle flere grupper op. En fortsættelse af arbejdet vilde i første række betyde bedre arbejdsvilkår for modstandsbevægelsen, og den tyske indsats kunne påregnes stærkt reduceret. For at skåne befolkningen for ihærdig Gestapo virksomhed mente jeg bl.a., at det ville være ønskeligt, såfremt dansk politi fortsat ville tage sig af sabotagebekæmpelsen. Det var imidlertid fra vor side en ganske absolut betingelse, at alle sabotører m.v., som blev anholdt af dansk politi, skulle dømmes af danske domstole, uden at tysk politi fik de pågældende udleveret til afhøring.

I princippet var man fra tysk side enig heri, men henviste til, at hvis det tyske politi f.eks. havde anholdt de 9 mand af en gruppe på 10, og dansk politi havde anholdt denne 10. mand, måtte de have ham udleveret, i alt fald til afhøring.

Da tyskerne ikke ville frafalde dette standpunkt, som vi ikke ville gå ind på, og da de danske politiorganisationer viste den største modvilje mod at fortsætte sabotagebekæmpelsen - selv på disse vilkår -, »syltede« vi fra dansk side sagen, så meget mere som vi heller ikke

Under nazimødet på Højskolehjemmet i Roskilde den 30. juni 1940 modtog »syssellederen«, købmand Einar Jørgensen (t.v. i billedet) politiets stævning, fordi mødets afholdelse ikke var blevet tilladt. Yderst t.h. står den nazistiske redaktør Steen-Rasmussen. Det var indledningen til et møde, som vakte den største opmærksomhed, fordi den efter sigende strengt disciplinerede tyske værnemagt ganske ugenert deltog i de påfølgende optøjer og morede sig storartet ved på denne måde at få lejlighed til overfald på sagesløse borgere.

turde tillægge det tyske tilsagn om, at vi selv måtte dømme, bindende virkning. Forhandlingerne gik derfor i stå og faldt i virkeligheden bort ved Mildners afrejse i januar 1944. Således som forholdene udviklede sig herhjemme, er der ingen tvivl om, at det var en lykke, at der ikke blev truffet nogen ordning vedrørende sabotagebekæmpelsen.

XVII

Politiets væsentlige opgave, at holde ro og orden i landet, blev på enhver måde vanskeliggjort ved det »danske« nationalsocialistiske partis optræden. Denne 5. kolonne, som før besættelsen i al sin latterlighed havde været en ganske ubetydelig faktor, kunne ikke på nogen måde gøre sig gældende, og fra ingen side betragtede man dens optræden som andet end dumme drenge- og bøllestreger. Men ved besættelsen, da den tyske værnemagt rykkede ind, mente man på nazistisk side at kunne stille sig i ly af de tyske bajonetter og ad denne vej opnå begunstigelser og beskyttelse - på en måde, der klart stred mod dansk retsbevidsthed og dansk lovgivning. I samme ånd fungerede partiets aviser som angivere, og utallige angreb på danske mænd og danske institutioner, deriblandt ofte politiet, blev ført frem på denne arena. Allerede den 10. april om aftenen indbød de danske nazister i Roskilde deres tyske kammerater inden for værnemagten til kammeratskabsaften, og på samme linie fremkom de efterfølgende provokationer, der stod i direkte modstrid til kongens opråb om værdig optræden. Der fandt adskillige meningsudvekslinger og små stridigheder sted, men først i slutningen af juni kom det første virkelige opgør, som klart belyste nazisternes indstilling over for dansk retsvæsen.

Den 29. juni annoncerede »Fædrelandet« med et politisk foreningsmøde i Roskilde næste dags aften, men den følgende dag meddelte en ny annonce foruden talrige løbesedler, at der ville blive afholdt et stort offentligt møde en time senere. Over for den ansvarlige mødeleder, købmand Einar Jørgensen, Glostrup, blev det forud tilkendegivet, at offentlige møder i henhold til politibekendtgørelserne ikke ville blive tilladt, endvidere blev han gjort opmærksom på, at processionser og sammenstimling var forbudt, og at den pågældende uniformslov skulle overholdes. For en sikkerheds skyld tilkaldte man assistance fra København, og ved mødets begyndelse iagttog de udstillede poster, at der foruden medlemmer af partiet blev indladt et halvt hundrede tyske sol-

dater i uniform til det såkaldte partimøde. Der blev gjort forestillinger om, at kun medlemmer måtte deltage i møde, men kontrolløren svarede kort, at det var medlemmer. Indtil kl. 19 var der ro omkring mødet, men så kom der meddelelse om, at en procession var på vej gennem byen. Politiet tog forholdsregler for at opløse denne, og en vogn med 5 betjente blev sendt ud for at kontrollere oplysningen samt lokalisere ruten for marchen. Da de kom lige ud for dem på hovedgaden, stod de ud af vognen og opfordrede demonstranterne til at spredes. Denne opfordring blev mødt med skældsord og trusler, og sammen med tyske menige soldater for demonstranterne løs på politibetjentene og slog dem til jorden samt berøvede dem våben og uniformsdele. Den ene betjent blev så hårdt medtaget, at han måtte indlægges på hospitalet.

Den urolige flok forsvandt nu ind i Højskolehjemmet, hvor mødet fandt sted; kort efter indfandt der sig 4 kriminalbetjente og opfordrede den ansvarlige mødeleder til at foranledige, at de røvede pistoler og uniformstilbehør blev udleveret til politiet igen. Dette blev - selvfølgelig - nægtet dem, og da de ville trække sig hen imod udgangen, blev de overfaldet af deltagerne i mødet. Det lykkedes dog kriminalbetjentene at knibe sig uden for, hvor en deling københavnske betjente var opstillet; der kom et øjeblik betænkningstid, men pludselig overfaldt nazisterne dem, ihærdigt bistået af ca. 25 tyske soldater, der havde trukket bajonetterne. For at undgå yderligere voldsomheder trak betjentene sig langsomt tilbage, mens de søgte at afværge de værste angreb. Snart var hele gaden en sydende heksekedel, som først faldt til ro, da politiet var nået til Politigården. Under disse scener var der igen blevet frataget politiet pistoler og andet tilbehør. Politimesteren søgte nu at komme i forbindelse med den lokale tyske kommandant, men hverken han eller hans stedfortræder var til stede; endelig lykkedes det at få fat på en tysk løjtnant, som - efter at have fået forklaret begivenhederne - lovede, at al tysk orlov skulle blive inddraget omgående. Det gik virkelig i orden, og kort tid efter rykkede politiet atter ud og besatte gaderne. Ved forhandlinger med nogle tyske officerer nåede man til et kompromis, hvorefter politiet skulle holde sig borte fra Højskolehjemmets grund på betingelse af, at nazisterne afleverede de røvede våben samt udleverede et fotografiapparat, hvormed der var taget billeder af begivenhederne. Dermed var roen genoprettet.

Under alle sammenstødsepisoder kunne man ikke undgå at lægge

mærke til, at både de danske nazister og medlemmerne af den tyske værnemagt, såvel menige som officerer, morede sig fortræffeligt, og ved højlydte bemærkninger udtrykte deres glæde over at være med til at nedbryde respekten for det danske politi. Der blev dog ikke fra tysk side gjort noget forsøg på at hindre den efterfølgende retssag, hvor i alt 34 personer, der havde deltaget i demonstrationerne, blev idømt ret beskedne hæftræffe, mens de nazistiske aviser med ærefrygt fulgte deres helte, som måtte lide under politiets provokerende forfølgelser af anderledestænkende.

Den følgende tid bragte ikke større begivenheder, men i løbet af efteråret rustede nazisterne sig til en aktion, som givetvis over for tyskerne skulle demonstrere deres politiske styrke, samtidig med at det gav dem lejlighed til at samle deres meningsfæller til den sædvanlige strøm af fraser og opbud af lange støvler og brune skjorter.

Søndag den 8. december 1940 afholdt D.N.S.A.P. møde i Højskolehjemmet i Haderslev, hvor kaptajn Lærum og sysselleder Bryld talte. Forinden mødets afholdelse samledes uden for byen 3-400 deltagere og marcherede igennem byen i procession, en del i uniform og de fleste bevæbnet med håndspader! I Lavgade forsøgte en halv snes betjente med politimester Hartmann i spidsen at standse processionen, som imidlertid slog sig igennem og fortsatte. Ved sammenstødet blev en halv snes betjente og mødedeltagere så alvorligt såret, at de måtte føres til hospitalet. Mens mødet gik sin gang, blev der holdt vagt udenfor, og i mellemtiden havde man trukket yderligere forstærkninger til fra landsdelens større stationer. Politimesteren krævede ved forhandling med mødelederen, Jes Friis, Øster Løgum, at mødedeltagerne skulle aflevere spader og stålhjelme, hvorefter de frit kunne gå hjem; mødelederne skulle efter politiets bestemte krav anholdes. Der blev forsøgt kontakt med Frits Clausen, men forbindelsen kom ikke i stand, og nazisterne prøvede kun at trække tiden ud. Til sidst blev politimester Hartmann utålmodig og gav ordre til at rydde salen. Betjente med gasmasker og gummiknipler trængte ind, samtidig med at der blev kastet tåregasbomber gennem vinduerne. Der opstod håndgemæng, men bazisterne måtte give op for det koncentrerede angreb, der blev ydermere effektivt ved brandvæsenets hjælp. Der blev anholdt mellem 2 og 300 mødedeltagere, som ved løsladelsen næste dag udsatte sig for befolkningens latter: Uniformsbukserne var trukket af dem, og i bar skjorte

De nazistiske spade-demonstranter marcherer den 8. december 1940 gennem Haderslev med mødelederen Jes Friis, Øster Løgum, i spidsen.

I Lavgade søger politiet at standse demonstrationerne, men bliver trængt til side af de uniformerede nazister, som er i stort overtal.

Einar Jørgensen (barhovedet, i profil) og Jes Friis (barhovedet, med ryggen til) forhandler ved indgangen til Højskolehjemmet med politimester Hartmann.

Umiddelbart uden for Højskolehjemmet anholdes en nazist, efter at han og hans kammerater er drevet ud med tåregasbomber. »Salatfadet« (t.v.) holder parat!

måtte de skyndsomst finde hjem.

I alt blev 24 betjente såret og indlagt på hospitalet. Få dage efter lod kongen forespørge gennem rigspolicechefen til de såredes befindende. »Fædrelandet« kommenterede begivenheden som ventet og benyttede lejligheden til følgende lille passus: »Vi tror, at søndagens begivenheder var blevet afviklet på en værdigere og heldigere måde for politiet, hvis hr. Hartmann havde stået under en myndig og rolig mands ledelse, f.eks. under rigspolicechefens«. Det kan tilføjes, at Thune Jacobsen var rigspolicechef på daværende tidspunkt.

Da de danske nazister den 20.-21. august 1942 foretog provokerende bombeattentater mod butikker og forretninger, der tilhørte medlemmer af nazistpartiet - for over for tyskerne at kunne bringe det endelige bevis for anarkiets trusel her i landet, en trusel, der kun kunne afværges ved et nazistisk regime -, gik man fra dansk side til Abwehrstelle for at forelægge sagerne for dem, idet man samtidig bad om bistand til at sætte en stopper for sådanne provokationer og derved bidrage til at skaffe ro og orden til veje. Man gik ud fra, at tyskere, der virkelig ønskede så fredelige forhold som muligt, ville foretage en eksemplarisk afstraffelse af de nazistiske provokatører. Howolt gik ind på tanken og foranledigede gennem general Lüdke og Kanstein, at der blev indledet en undersøgelse. Til at lede denne blev udpeget generalstaatsanwalt major Drescher, der ellers var ansat i brevcensuren (Auslandsbriefüberprüfungsstelle). Drescher ønskede bistand fra det danske politi m.h.t. anholdelser, ransagninger, transport af arrestanter m.v. Da man fra dansk side var interesseret i sagen, måtte man - selv om man havde store betænkeligheder ved denne sammenblanding - gå med i arbejdet. Desværre tog sagerne den vending, man fra dansk side havde frygtet for. I sine afsluttende bemærkninger til undersøgelsens resultat udtalte major Drescher nemlig, at der vel var en formodning om, at nogle af bombeattentaterne var forøvet af danske nationalsocialister, men at der ikke kunne fremskaffes bevis herfor. Sagen havde endvidere den konsekvens, at da der ganske kort tid efter blev indledet en større aktion under ledelse af major Drescher mod den illegale pressegruppe, der gik under navnet »De frie Danske«, mente man fra dansk side ikke at kunne nægte ham den samme »service«, som man havde ydet ham i sagen mod nazisterne. Dette var indledningen til den store sag, om hvilken der endnu er røre, og i hvilken anledning der er rejst så hård

og efter min mening uberettiget kritik mod overbetjentene Kaj og Hugo Andersen.

XVIII

»Frikorps Danmark«s berygtede orlov i september-oktober 1942 er vel nok en af de begivenheder, der voldte statsadvokatens særlige afdeling de fleste bryderier; ikke alene for statsadvokatens afdeling med de dertil knyttede kriminalbetjente, men også inden for ordenspolitiet - både i København og i de fleste provinsbyer - gav orloven anledning til en mængde arbejde, der tit kunne spænde tålmodigheden lige til bristepunktet.

Allerede i foråret 1942 fortalte rygterne, at frikorpsset skulle trækkes hjem og indsættes som politi, og dette rygte blev bestyrket ved udtalelser på nazistiske folkemøder, hvor det åbent blev sagt, at nu kom »vore drenge« snart hjem, så skulle »den røde borg« ryddes og Frits Clausen være statsminister. Ideen til denne tåbelige provokation kom fra Frits Clausen, som ville benytte lejligheden til at manifestere frikorpssets styrke; samtidig lå der måske den tanke bag ved, at tilstrækkelig uro kunne bevirke, at Frits Clausen blev opfordret til at danne ny regering og skaffe ro og orden i landet. Det var i sig selv et enestående fænomen inden for den tyske værnemagt, at en militær enhed fik samlet orlov. Man kunne slutte deraf, at det ikke var en almindelig militær foranstaltning, men udelukkende en politisk manøvre. Fra befolkningens side var man i hvert fald ingeniunde i uvished om formålet med dette »ferieophold«. Ophidselsen var stor allerede på basis af rygterne om, at frikorpsset skulle overtage politivagten herhjemme.

Selv inden for mere moderate tyske kredse var man betænkelig; alligevel er det muligt, at den deltagelse, Kanstein og Stalman viste for vore bekymringer, ikke var helt ægte. Fra dansk side kunne man ikke udrette noget mod selve spørgsmålet om orlov, men der blev arbejdet for fuld kraft for at undgå alle sammenstød. Således opnåede man hos tyskerne tilsagn om, at ingen frikorpsmand måtte bære pistol uden for tjenesten. I praksis blev det fra frikorpssets side omgået på den måde, at de næsten alle havde en privat pistol som krigsbytte, og det var, trods gentagne forestillinger på Dagmarhus, ikke muligt at forhindre dem i at gå på gaden med skydevåben.

Med bange anelser så man dagen i møde, og den 7. september fandt

Frikorpsset marcherer over Rådhuspladsen efter sin hjemkomst på orlov. Til deres egen skam kan københavnere ikke holde nysgerigheden tilbage, men tropper op, som var det en begivenhed, der kaldte på folk. Hånlige tilråb var der nok af; men mennesketomme gader havde været det eneste værdige. Så kunne de par stykker, der »heilede« (prøv at finde dem!) have præsenteret sig i al deres jammerlighed. Et klart billede af korpsets karakter fik man i de følgende dage, da stadige provokationer, overfald og skydning i gaderne o.lign, fandt sted både i København og Provinsen, og da alles foragt for disse lejknægte i fjendens uniform gav sig så åbenlyst til kende, at sammenstød mellem dem og befolkningen ikke kunne forhindres. Man opfattede frikorpssets tilstedeværelse som en udfordring - og man modtog udfordringen!

marchen gennem byen sted fra Godsbanegården til Kastellet. Det havde været meningen, at frikorpset skulle have passeret Amalienborg, hvad man heldigvis i sidste øjeblik fik forpurret. Overalt stod en stor menneskemængde, men der fandt ingen alvorlige sammenstød sted. Mange steder udveksledes hidsige bemærkninger - i øvrigt blev publikum holdt tilbage af politiet. At stemningen hos frikorpset ikke var helt betryggende, fremgår af følgende lille episode: Mens toget standede i Ringsted for at få vand på maskinen, gik en del frivillige ud på perronen; da det igen skulle køre, var det ikke togpersonalet muligt at få dem til at tage plads i toget igen blot nogenlunde hurtigt, og der blev da givet ordre til at lade toget køre en smule frem. I ophidselse herover skød en af frikorpsmændene et revolverskud af for fødderne af togføreren, og toget fik først lov til at køre, efter at der var anbragt en frikorpsmand med skarpladt gevær ved siden af lokomotivføreren. Ved ankomsten til Godsbanegården fik frikorpset ordre til at lade geværerne.

Der blev fra nazistisk side straks arrangeret modtagelsesfester for frikorpset, og den 9. september var der således stort offentligt møde i K.B. Hallen med efterfølgende kammeratskabsaften for »heltene« fra østfronten. Udenfor hallen og i de nærmest tilstødende gader havde der samlet sig 10-15.000 tilskuere, og der blev fra politiets side gjort store anstrengelser for at holde dem tilbage fra indgangen. Mens politiet var i gang hermed, kom 20-30 dansktalende SS-folk ud og erklærede, at de havde fået ordre fra værnemagten til at rydde pladsen omgående, hvorefter de for løs på folk med slag og skub. Der blev straks rekvireret assistance til politiet, og efterhånden lykkedes det at få mængden til at fjerne sig fra den nærmeste gade.

Bortset fra de utallige mindre sammenstød, der i hele orlovstiden prægede forholdene, fandt der to begivenheder sted, som gav tyskerne alvorlig mistillid til politiets kollegiale holdning. På kongens fødselsdag bemærkede en politipatrouille en flok civile tyskere, der sammen med en uniformeret mand syngende gik hen ad Læderstræde mod Højbro Plads. Der blev ikke bemærket særlig uro blandt de andre fodgængere; men kort tid efter hørte man fra St. Kirkestræde et voldsomt spektakel, og der blev rekvireret udrykningsvogn og ligeledes tilkaldt feltgendarmeriet, da man erfarede, at det drejede sig om medlemmer af frikorpset. Da der hurtigt samlede sig en større tilskuerskare, og stem-

ningen var meget ophidset, var det svært at få rede på, hvad der egentlig var hændt. Den uniformerede, som viste sig at være en »dansk« SS-mand, havde fået en knytnæve i øjet af en civil dansker, som imidlertid havde benyttet sig af forvirringen og var løbet sin vej. Der var ingen tvivl om, at frikorpsfolkene og deres ledsagere var berusede, og deres harme over dette overfald var stor. De råbte op, og pludselig trak en af dem en pistol og stak den i siden på en betjent; da man i denne situation kunne vente sig alt muligt, blev der gjort kort proces, han blev gjort uskadelig ved et fast politigreb om halsen, hvorefter hans pistol blev frataget ham. Han strittede selvfølgelig imod, og der opstod tumult, som endte med, at de to mest genstridige og berusede frikorpsmedlemmer blev slæbt op i den tilkaldte udrykningsvogn og kørt til Politigården. Det viste sig at være henholdsvis en SS-Unterscharführer og en SS-Sturmmann, som kort tid efter blev udleveret til det tyske feltgendarmeri, der førte dem til afhøring i Kastellet. Overlægen i reserve-krigslazarettet kunne afgive en erklæring om korporlig overlast, som nemt kunne have haft alvorligere følger. Derefter fulgte de langvarige forhandlinger mellem på den ene side SS- og politiretten i Danmark, repræsenteret ved Langosch, Stalman og Kaminski, og på den anden side statsadvokaten. Tyskerne gjorde bestemte forestillinger om streng straf af de betjente, der havde deltaget i »overfaldet«, mens vi holdt på, at det kun drejede sig om en almindelig sag, hvori vore betjente efter konduite havde forsøgt at skaffe ro i en ophidset situation; skønt rapporterne lød meget beroligende til fordel for betjentene, kunne man ikke være i tvivl om, at de egentlig havde overskredet deres kompetence og vist nok havde givet efter for lysten til at kunne give frikorpsfolkene en rigtig lærestreg. På den anden side havde de handlet i absolut nødværge, idet det viste sig, at frikorpsmandens pistol var ladt, og at der var foretaget ladegreb, så den var skudklar.

Det var en ganske alvorlig forseelse - efter tysk synspunkt -, og der blev gjort store anstrengelser for at komme til bunds i den indviklede sag. Desværre kunde man ikke identificere de to betjente, der oprindeligt havde været til stede, og man nøjedes med en omfattende vidneafhøring, der kunne tjene til støtte for betjentenes handlemåde.

Kort tid efter indtraf en lignende begivenhed, som yderligere ophidsede tyskerne og gjorde en ordening i mindelighed umulig. På Rebekekvej i Hellerup morede en frikorpsmand sig med at plaffe løs med

sin revolver til højre og venstre; han var beruset og afgjort farlig for de forbipasserende, som han hele tiden hånedede med tilråb, mens der til gengæld fra beboerne i de tilstødende ejendomme blev råbt »landsforræder« og lignende efter ham. Der blev tilkaldt politi, og en udrykningsvogn kørte derhen. En betjent opfordrede ham til at standse og aflevere pistolen, men frikorpsmanden nægtede dette. Betjenten gik nærmere hen til ham, da denne pludselig gjorde en bevægelse, der kunne opfattes, som om han ville gøre brug af sit skydevåben. Betjenten kastede sig over ham og smed ham på jorden, hvor han prøvede på at holde ham nede. Frikorpsmanden blev desperat, og da betjenten havde besvær med at holde ham fast, slog han ham med pistolskæftet i baghovedet, så han blev bevidstløs. Kort efter blev han ført til politistationen, og sagen gik sin gang.

Da der nu i løbet af ganske kort tid var forefaldet to begivenheder af alvorlig karakter, hvorved medlemmer af den tyske værnemagt var blevet forulempet (i de tyske rapporter stod der »mishandlet«) af danske betjente, forlangte man fra tysk side, at sagerne skulle gå efter de strengeste forskrifter og dommene, der blev afsagt, meddeles offentligheden sammen med selve begivenhederne. Fra SS-Hauptamt i Berlin, der havde modtaget indberetning om sagerne, forlangtes eksemplarisk afstraffelse. Tyskernes ophidselse var så kraftig, at man på dansk side indså det nødvendige i at trække sagen ud så længe som muligt for derved at lempe lidt på den. Tiden gik med at fremskaffe vidneudsagn, men i øvrigt bevarede der en usædvanlig ro om sagerne, og alle akter blev lagt i en skuffe, der kun blev åbnet, når man ikke længere kunne undslå sig for at svare på de utålmodige rykkerskrivelser. Imens optog nye begivenheder sindene, og tiden gik, indtil der endelig blev stillet krav om hurtig afgørelse; nu var det alvor. For at berolige de efterhånden ret irriterede tyskere måtte man fra justitsministeriet meddele, at man anså sagen for så vigtig, at statsadvokaten selv skulle foretage vidneafhøringen ; men man måtte være klar over, at statsadvokaten havde med så mange andre ting at gøre, der var meget presserende, at denne sag måtte vente, til den værste travlhed var overstået. Det måtte dog være dem en tilfredsstillende, at man fra dansk side havde gjort så meget ud af sagen, og de kunne være overbevist om, at den hvilede i de bedste hænder. Der gik flere måneder, før der blev tid tilovers til retsmøderne, og statsadvokaten mødte personligt i retten, hvor vidne-

Hvor Kaj Munk var blevet myrdet og hans døde legeme henslængt i en grøft, rejstes få dage efter et simpelt kors til minde om den tyske niddingsdåd. Egnens beboere bragte blomster derhen, men få kunne komme til dette fjerne og øde sted, som nu det danske folk har fredet i taknemmelig erindring om en mand, hvis ord og gerning var et.

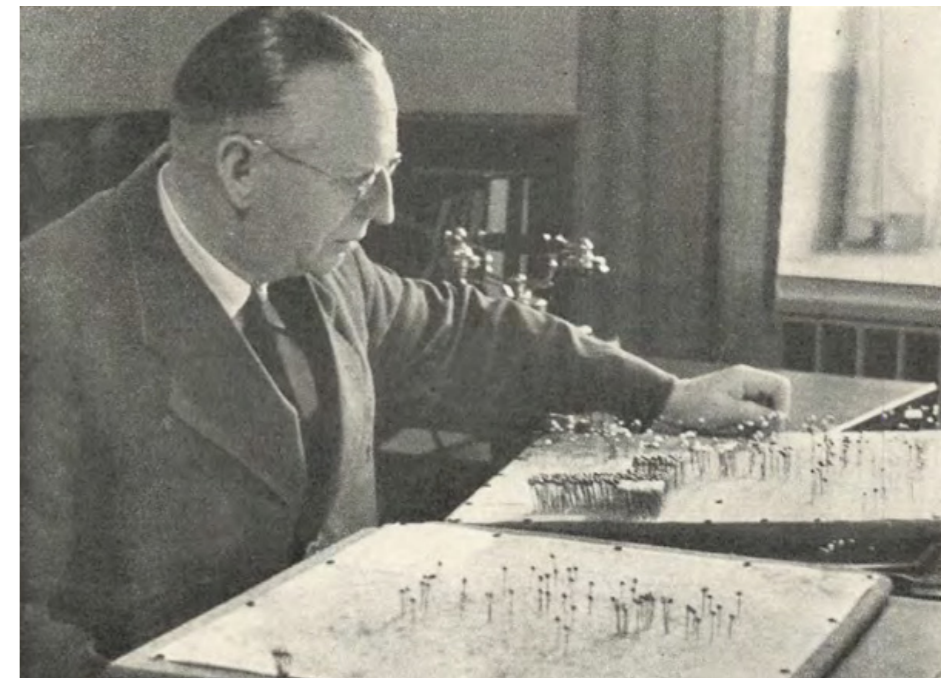

udsagn og rapporter tårnede sig op på skranken. Der var virkelig taget hensyn til tyskernes krav om, at »der skulle ske noget«. Med retsbogsudskrifter på henholdsvis 12 og 15 sider gik sagerne på ny til Berlin, og da de efter nogle måneders forløb kom tilbage, var det klart, at det ville blive nødvendigt at tage en mundtlig forhandling med tyskerne - og inden denne forhandling fandt sted, var der sket andre afgørende ting. Den 29. august 1943 satte en foreløbig stopper for sagen; nu var der langt vigtigere spørgsmål at beskæftige sig med. og forhalingspolitikken kunne notere endnu en sejr.

Ved de fleste af sagerne vedrørende frikorpset indførte man en ny praksis, som vist egentlig ikke var forsvarlig efter tysk jura. Fra de ugentlige forhandlinger, der i begyndelsen var tunge at komme igennem, fordi det var en helt ny situation, som var opstået, og som krævede speciel opmærksomhed for ikke at danne forkert præcedens, nåede man efterhånden over til en mere smertefri metode. Ved »clearing« vejedes sagerne op mod hinanden, fordi man også fra tysk side indså, at frikorpsmedlemmerne ikke altid var lige uskyldige. Der var kun egentlige vanskeligheder i sager angående erstatning, idet SS ikke havde midler hertil, og de tyske intendanten, der ellers i almindelighed stillede sig meget forstående, i disse tilfælde gjorde vanskeligheder. Især fra vor side gik man ind på systemet med »clearing«, fordi man havde erfaring for, at sagerne mod frikorpsmedlemmer - navnlig for så vidt de blev pådømt i Tyskland - vel blev behandlet formelt særdeles korrekt, men i realiteten skandaløst ud fra et juridisk synspunkt. Således har man kunnet opleve, at troværdigheden af en frikorpsmands udsagn i dommene blev stærkt fremhævet under hensyn til, at han var fader til 7 børn, eller at han var blevet såret på østfronten, og det til trods for, at enhver måtte kunne indse, at forklaringen var digt fra ende til anden. »Ret er, hvad der er i det tyske folks interesse, uret, hvad der skader det«.

XIX

Skønt vi hurtigt blev klare over det nytteløse i at foretage arrestationer af gerningsmændene til de af tyskere - ved hjælp af danske håndlangere - foretagne clearingmord, afholdt man sig dog aldrig fra at foretage så omfattende eftersøgninger som muligt for måske blot tilnærmelsesvis at kunne konstatere mordernes identitet eller hvilken instans, der

Otto Himmelstrup (f. 1888) blev ansat i Københavns Politi i 1903, overgik 1911 til det nyoprettede statspoliti, avancerede gennem graderne og udnævntes 1938 til politikommisær. I 1943 blev han konstitueret som vicepolitinspektør. Fra statens overtagelse af kriminalpolitiet (1919) blev Himmelstrup leder af det såkaldte »Rejsehold«, der har den opgave at assistere politikredsene uden for København, når sandigt specialuddannet mandskab skal sættes ind. Af den grund har hans navn været fremme ved en lang række sager, hovedsagelig mord- og brandstiftelsessager, og hans sporsans og kombinationsevne har bragt ham overordentlig mange triumfer. Intet under derfor, at opklaringen af en sådan forbrydelse som mordet på Kaj Munk blev lagt i hans hænder, og med overlegen dygtighed løste han den stillede opgave, så de overlevende af morderbanden kunne pågribes nogen tid efter Danmarks befrielse.

havde ansvaret for det skete. Da tyskerne i mange tilfælde ønskede, at clearingmord skulle opfattes som stikkerdrab, lod de det danske politi optage rapporter og foretage ligsyn; men det videre arbejde blev forhindret eller besværliggjort ustandseligt, og der blev fra tysk side aldrig svaret på forespørgsler, hvis besvarelse kunne have givet et fingerpeg i den rigtige retning.

Da således en murer i nærheden af Silkeborg den 5. januar 1944 fandt Kaj Munks lig i en vejgrøft, blev der gennem den tilkaldte læge øjeblikkeligt slået alarm til kriminalpolitiet i Silkeborg. Kriminalpolitiet foretog de første undersøgelser og tilkaldte teknisk afdeling i Århus, som hurtig kom til stede og gik i gang med de tekniske spørgsmål. Da der ikke kunne være nogen tvivl om, hvor man skulle finde gerningsmændene - trods den vedlagte seddel med påskriften »Du svin har alligevel arbejdet for Tyskland« -, blev sagen overdraget til vicepolitinspektør Himmelstrup, som straks tog fat på den vanskelige opgave. Der blev tilkaldt assistance fra de nærliggende politikredse, således at den samlede styrke, der helligede sig undersøgelserne, i alt udgjorde ca. 25 mand. Ved hjælp af omfattende vidneafhøringer blev

det oplyst, at 4 personer i en lille, grå, lukket personbil kl. ca. 20 havde indfundet sig i præstegården, og et ret fyldestgørende signalement af 3 mænd blev offentliggjort i landets aviser. Ca. 2 timer forinden havde en ukendt person fra Ringkøbing ringet pastor Munk op for at høre, om han var hjemme. En systematisk og meget grundig undersøgelse langs alle vejstrækninger, der fører til Vedersø, gav til resultat, at et automobil med tysk nummerplade var ankommet til Hotel »Herning« den 3. januar 1944. Nogle af vognens passagerer havde studeret kort over omegnen, og portieren havde hjulpet dem, da de spurgte om vej til Grønbjerg (hvorfra der fører en vej direkte til Vedersø). På ruten blev det opklaret, at det drejede sig om en Opel Kapitän med kendingsmærket »Pol.« nr. 198-935. Man var i stand til at følge vognens bevægelser ganske nøjagtigt, og der kunne til sidst ikke være nogen som helst tvivl mulig. Ved benzintanken var der afleveret benzinmærker, hvis taloner hverken havde nummer eller politikredsbetegnelse eller -stempel. At de tre var tyskere havde enstemmige vidneudsagn bekræftet, mens den fjerde muligvis var dansker; i hvert fald talte han sproget uden tydelig accent. Der blev rettet forespørgsler til det tyske politi i Århus, Kolding og Esbjerg for at få oplyst, om der fra nogen af disse byer havde været udsendt automobiler med kendingsmærket »Pol.« den pågældende aften eller nat, men fra samtlige byer blev der svaret benægtende. Imidlertid kunne man gennem Politigården i København få opklaret, at »Pol. 198-935« netop i dette tidsrum havde været på tur i Jylland, bl.a. Ålborg, Århus, Silkeborg, Herning, Kolding og Åbenrå. Bilen hørte til på »Dagmarhus« i København, og passagererne var rejst til Tyskland.

På ca. en uges tid havde man nået dette positive resultat, og i al stilhed blev der arbejdet videre med undersøgelserne, således at vicepolititiinspektør Himmelstrup umiddelbart efter befrielsen kunne henlede de allieredes opmærksomhed på en af gerningsmændene fra Kaj Munk mordet, Söhnlein, hvis færd han havde fulgt, lige til han kørte over grænsen til Tyskland umiddelbart efter mordet. Det var under de vanskeligste forhold - med tyske trusler hængende over hovedet -, at denne sag blev fulgt til ende; men det var en æressag for det danske politi selv under så farlige vilkår at opklare denne uhyggelige forbrydelse.

Som motiv for mordet er der fremsat den forklaring, at man i Berlin havde givet ordre til en aktion, som kunne få det danske folk til at

Frantz Hartmann (f. 1886) blev cand. jur. 1915, var derefter fuldmægtig hos højesteretssagførerne Møldrup og Steglich-Petersen, samt ved Københavns Amts søndre Birk. I 1919 udnævntes han til politiassistent ved Birket med station i Lyngby, og herfra forflyttedes han i 1935 til Haderslev som politimester. Han viste under besættelsen en særdeles fast holdning og »ordnede« Spade demonstrationen i byen med stor kraft og beslutsomhed.

forstå alvoren af de forholdsregler, der fra nu af ville blive truffet her i landet, hvis sabotagen og stikkerlikvideringerne fortsatte. Mildner mente, at en sprængning af det kongelige teater - hvilket var foreslået fra Berlin - ville være uforvarsvarlig, men som et passende modstykke foreslog han likvideringen af Kaj Munk. Ordren blev givet og udført med sædvanlig præcision og uhyggelig grundighed. Det blev Mildners sidste bedrift her i landet, idet han gagen efter blev kaldt tilbage til Berlin.

XX

Den 6. februar 1944 blev der i Åbenrå foretaget sabotageforsøg mod en motorfabrik; inden sabotagevagten blev overmandet, var det lykkedes ham at alarmere politiet, som rykkede ud med 5 betjente for at undersøge sagen. Fabrikken var omringet, og de 5 betjente, der ankom

enkeltvis, blev holdt op af sabotørerne; da sprængstoffet var blevet anbragt, skyndte de sig bort, idet de advarede forbipasserende imod at nærme sig stedet, fordi eksplosionerne snart ville finde sted. Der skete imidlertid ikke noget, men fra politiets side blev der ikke gjort forsøg på at afmontere bomberne, da man hvert øjeblik ventede, at de ville eksplodere. Imidlertid var medlemmer af den tyske værne-magt kommet til stede; de var blevet gjort opmærksom på de usædvanlige forhold, fordi det var kommet til skudveksling mellem sabotørerne

Tyge Martensen-Larsen (f. 1893) blev cand. jur. 1920, udnævntes s.å. til dommerfuldmægtig i Holbæk, 1923 til politifuldmægtig i Roskilde og 1934 til politimester i Tønder. I 1943 konstitueredes han som politimester i Åbenrå og som stedfortræder for politiadjudanten i de sønderjydske landsdele. Hans klare nationale holdning under besættelsen var af stor betydning på de vanskelige poster, hvorpå han var sat. 1945 udnævnt til politimester i Odense.

og betjentene, da de førstnævnte forsvandt. - Der blev ingen sårede ved denne lejlighed. - En Overfeldweibel trængte ind i virksomheden og overskar ledningerne til bomberne. De nærmestliggende huse var ved politiets foranstaltning blevet evakueret og gaderne afspærret.

Det kunne have været en ganske almindelig historie, som gentog sig mange gange over hele landet - en begivenhed, som hver gang vakte de tyske instansers harme og indignation, fordi man hver gang fastholdt, at det danske politi ikke havde gjort en ærlig indsats for at forebygge sabotagen eller arrestere sabotørerne. Det var en så ofte gentagen beklagelse, at man fra dansk side ikke mere lagde mærke til den, men kun i det ydre lod ane den dybe medfølelse med tyskerne. Men denne gang tog sagen en ganske uventet drejning, der fik de alvorligste følger. I avisen for hjemmetyskerne, »Nordschleswigsche Zeitung«, der på clearingkontoen havde opnået tilskud til udvidelse af oplaget, for at bladet tillige kunne tjene som organ for værnemagten her i landet, kunne man et par dage senere læse:

HVAD ER MENINGEN?

Et spørgsmål til »Jydske Tidende«

Herr redaktør!

De vil sikkert give mig ret i, at det for tiden ikke er nemt at være politimand i Danmark. Der findes nemlig stadig en del folk, der går og tror, at det er politiets opgave at sikre borgernes liv og ejendom og sørge for ro og orden i landet. Det her med »ro og orden« var jo meget godt i sin tid, da man endnu kunne gå løs på disse ækle nazister, der gik rundt og opfordrede folk til at tænke og se sig om; men den slags forbrydelser må vi jo desværre finde os i under de nuværende forhold. Værre er det imidlertid, når der af og til endnu stilles visse krav til politiet, når det viser sig nødvendigt at nedlægge visse anstødelige bygninger eller mennesker. Her ligger der efter min mening en opgave for den danske presse, som også De, herr Redaktør, skulle tage Dem af i stedet for at forstyrre det gode forhold mellem patrioternes civile og uniformerede afdelinger. Jeg tænker her især på Deres beretninger fra Åbenrå om en »ildkamp mellem politi og sabotører«, som i høj grad må siges at virke vildledende på ubefæstede sjæle. De må som bladmand dog være vidende om, at folk her i landsdelen stadig ikke er fuldt på højde med det gamle land, og at den omstændighed, at man af hensyn til civil-

afdelingens forsyning med våben har set sig nødsaget til en stærk forøgelse af politimandskabet og dets udrustning med synlige revolvere, har givet anledning til en del misforståelser. Den tyske befolkning her i landsdelen synes ganske vist forlængst at være på højde med situationen, og det kan endog være, at vi inden længe må regne med, at der gribes til så uanstændige midler som en slags selvbeskyttelse gennem frivillige korps. Man har jo set den slags før andre steder i Europa; men tillad mig, at jeg lige gentager, hvad De har skrevet:

»Fra politistationen var i mellemtiden sendt fem betjente ud til fabrikken, men de blev på et gadehjørne holdt op af sabotørerne, hvorefter de fik pålæg om at forholde sig passive. Da sabotørerne lidt senere trak sig tilbage, skød politiet efter dem, men sabotørerne besvarede skuddene med en byge fra maskinpistolerne. Ingen af politimændene blev dog ramt.

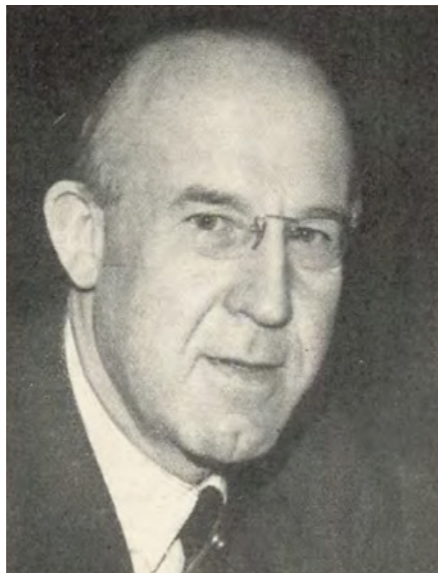
Derpå blev eksperter tilkaldt og demonterede bomberne, hvoraf ingen var eksploderet, antagelig som følge af en fejl ved anordningen. Virksomheden ejes af fabrikant Peter Callesen«.

Som sagt, det er i høj grad ubehændig gjort og trænger til en rettelse. Da vi på grund af sabotagevagtsens tåbelige alarmering var nødt til at begive os til gerningsstedet, var vi i begyndelse i vildrede med, hvor vi skulle gøre af revolverne, men langt om længe fandt vi dog kammeraterne, som vi kunne aflevere dem til. At de ikke tog imod dem, fordi deres egne efter deres mening var bedre, er en sag for sig. Da vi skiltes efter en lille passiar, blev der til orientering for publikum bag mørklægningsgardinerne affyret en festlig salut, inden vi i forsvarlig afstand fra fabrikken tog opstilling for at forhindre, at uvedkommende fjernede de deponerede sprængladninger. Må jeg spørge, hvad er meningen, når De skriver, at der »tilkaldtes eksperter, der demonterede bomberne«? Vi kan da ikke gøres ansvarlige for, at en slagterdreng og en maskinarbejder, selvfølgelig begge tyske, benyttede den forvirring, der opstod ved værnemagts tilstedekomst, til at trænge ind i fabrikken og klippe de kostbare ledninger over! Jeg må på det skarpeste protestere imod, at folk på den måde kan komme til den anskuelse, at vi med velvilje ser på den slags eller måske endog sympatiserer med det tyske politis metoder, som rent ud sagt går ud på at lamme de civiles aktioner. Jeg må derimod henvise til politiets ligefrem mønsterværdige optræden i Åbenrå. Medens vi holdt os i god afstand og straks trak os

tilbage til fjerntliggende distrikter, brasede de par tyske politifolk lige på og fangede på aldeles unfair og udansk måde en del af sabotørerne allerede et par timer efter. Der skal i sandhedens interesse ikke lægges skjul på, at vi henad morgenstunden igen befandt os på gerningsstedet og hjalp til med at få de små i tøjet i lejligheden ovenover, men det var dog først, efter at tyskerne havde stjålet bomberne, så det kan man dog ikke se noget ondt i.

Herr redaktør, jeg beklager altså meget Deres uheldige udtryksmåde, der er en mistænkeliggørelse, der kun er egnet til at sætte splid mellem de bedste venner. Har De tænkt på følgerne?

Udleveringen af pistolerne, f.eks., er hidtil foregået hurtigt og til begge parter tilfredshed, men hvad, hvis der nu opstod mistanke om, at vi i fremtiden kunne tænke os at gøre brug af dem? Er De klar over, at en fremtidig »skududveksling« ligefrem kunne udarte sig til at blive farlig? I samme udgave af Deres avis kan De for resten læse, at mine højeste foresatte er fuldkommen enig med mig i dette stykke, idet selve politiinspektør Møllerup i anledning af min kollega Falkenaas begravelse »understregede det meningsløse i det, der her var sket«. Idet jeg altså udtrykker min forventning om, at De vil gøre alt for atter at skabe det gode tillidsforhold, giver jeg Dem på mine kollegers vegne endnu engang en højtidelig forsikring om, at vi også

Ivan Stamm (f. 1888) blev i 1919 politiassessor i København, 1927 politiassistent i Københavns Politi, 1934 politiinspektør ved opdagelsespolitiet, 1936 chef for statspolitiet og 1937 politidirektør i København. Hans stærkt kritiserede holdning under besættelsen umuliggjorde hans samarbejde med politiet, efter at befrielsen havde fundet sted.

Knud Begtrup-Hansen (f. 1882) blev cand. jur. 1907 og var fuldmægtig ved Sunds og Gudme Herreder 1907-98, ved Vindinge Herred 1908-11. Han trådte sidstnævnte år ind i statspolitiet som assistent, blev politiinspektør ved samme 1919. Vicepolitichef 1938 og konstitueredes i 1941 som rigspolitichef, en stilling, han også har varetaget efter befrielsen.

i fremtiden kun agter at skyde med løst krudt.

Med højagtelse

Jeremias Knippel,
Reservesabotør.

Angiveriet, maskeret i en uskyldig camoufleret humoreske, kunne - og skulle selvfølgelig - ikke undgå tyskernes opmærksomhed, og den 17. februar blev politimester Martensen-Larsen af Ortskommandanturen opfordret til at sørge for, at det samlede politipersonale mødte til parade på stationen. Politimesteren, der var til konference med amtmanden skulle klokken 20 indfinde sig i Ortskommandanturen for at forhandle med »visse personligheder«, som ville være til stede dér. Fra Ortskommandanturens side var der gjort forsøg på at disponere over vore betjente, men ifølge en meddelelse fra rigspolitichefen blev det bekendtgjort, at personalet kun skulle modtage ordre gennem politimesteren og ikke fra en lokal tysk myndighed.

Der gik ca. en time, før politimesteren vendte tilbage, og på samme tid hørtes støj ude på gangen, som viste sig at stamme fra en snes tyske politisoldater, bevæbnet med karabiner og maskinpistoler. Straks da politimesteren kom ind, sagde han: »Der er ikke noget at gøre. Hele Politigården er omringet, der vil blive foretaget nogle anholdelser, og man ønsker Deres nærværelse nede på gangen«.

Det blev fra tysk side betydet, at ethvert forsøg på flugt ville medføre øjeblikkelig brug af skydevåben - og alle betjente blev nu stillet op ude på gangen, hvorefter lederen af aktionen begyndte at læse nogle navne op. Det drejede sig om 6 medlemmer af politikorpset, som, efterhånden som de svarede, blev ført hen til den anden ende af gangen under det sædvanlige brøsig tilråb »Heraus«. Her blev de holdt under skarp bevogtning. Efter en grundig visitation blev de anholdt ført ud til en lastbil og kørt til Kolding. Da de blev ført ud, vendte lederen af det civile tyske politi sig om og sagde - med en lille håndbevægelse -: »Und dann, meine Herren, könnnen Sie sich es wieder gemütlich machen«. Under hele aktionen havde Politigården været omringet af tysk militær.

Da dette blev bekendt i København, blev der straks truffet foranstaltninger for at få betjentene over i dansk varetægt. Samme dags aften blev jeg af departementschefen, Eivind Larsen, anmodet om at sætte

mig i forbindelse med Bovensiepen eller dr. Hoffmann og på det skarpeste fordømme anholdelserne samt kræve betjentene løsladt omgående. Dr. Hoffmann erklærede, at ordren var kommet fra Dagmarhus, og at det ved vidneudsagn af sabotørerne var godtgjort, at politiet ved skudveksling havde affyret alle skud lige op i luften. Han kunne ikke på egen hånd give ordre til løsladelse, men lovede at drøfte sagen med Pancke allerede næste morgen, så Pancke kunne være forberedt, når man fra udenrigsministeriet og justitsministeriet gjorde forestillinger i denne anledning.

Troels Hoff (f. 1903) blev cand. jur. 1928, udnævntes s.å. til dommerfuldmægtig i Neksø og tiltrådte 1931 som fungerende sekretær i justitsministeriet. Her blev han sekretær 1933, fuldmægtig 1938 og ekspeditionssekretær 1911. Året efter indtrådte han som dommer i Københavns Byret; men da tyskerne hen på efteråret gennemtvang Poul Kjalkes afskedigelse som konstitueret statsadvokat for særlige anliggender, efterfulgtes han i dette embede af Troels Hoff. Som sådan virkede han efter ganske de samme linier som sin forgænger: en klar og bestemt dansk holdning, på enhver tænkelig måde sinkende eller krydsende tyske planer og i nær kontakt med den voksende modstandsbevægelse. Nogen tid efter politiets opløsning lokkedes han i et baghold af dr. Hoffmann og arresteredes. Efter landets befrielse overtog han stillingen som chef for sikkerhedspolitiet.

Et par dage senere meddelte kriminalrat Bunke mig, at de arresterede betjente kunne løslades; man mente ikke, at der forelå tilstrækkeligt grundlag for fængslingskendelse ud fra dansk retsopfattelse. De 6 betjente blev omgående afhentet på Dagmarhus og deres familier underrettet om løsladelsen. På Dagmarhus var sigtelsen gået ud på, at der havde foreligget en forhåndsaftale mellem sabotørerne og politiet, og at udrykningen ville ske på et så sent tidspunkt, så selve sabotagen ikke kunne forhindres. Endvidere havde en sabotør været i stand til at holde 7 betjente op, uden at de havde sat sig til modværge, og det havde været en aftale, at al skudveksling skulle være »pro forma«. Oplysningerne var fremkommet under et forhør over en arresteret sabotør. Fra politiets side blev alle sigtelser pure afvist som fuldstændig grundløse, og ved en senere konfrontation med sabotøren måtte han indrømme, at der ingen aftaler havde foreligget mellem ham og politiet. Kriminalrat Bunke erklærede, at han personligt stod uforstående over for politiets optræden. Han var godt klar over den vanskelige stilling, politiet indtog, men i dette tilfælde måtte han hævde, at politiet havde svigtet til en vis grad. Det var øjensynligt utilfredsstillende, at politiet hverken havde kunnet anholde eller skyde en eneste sabotør, blot for at bevise sin rigtige indstilling. Da det ved yderligere afhøringer blev opklaret,

at den sidste af tyskernes sigtelser heller ikke kunne holde stand, blev afhøringen afbrudt. Efter endnu en afhøring lod det til at sagen var afsluttet, og afgørelsen kunne falde. I to timer måtte der glattes ud og jævnes, før Bunke kaldte de 6 politimænd ind og holdt en lille tale for dem. Han gav udtryk for sin beklagelse af at måtte gå så vidt at skulle anholde danske politibetjente, men anledningen hertil havde været så åbenbar, at han ikke havde kunnet undgå det. Men nu havde fakta bevist, at sagen i virkeligheden var grundløs i sine sigtelser, og det var ham en glæde at kunne sende dem hjem. Men han tilføjede dog, at af det tyske politi ville han forlange en ganske anderledes fast optræden i lignende tilfælde.

Også ved andre lejligheder fandt der et glimrende »samarbejde« sted mellem sabotører og politiet. Da således et tysk marinekontor i Store Kongensgade blev raseret for skrivemaskiner og dokumenter, blev politiet tilkaldt af nogle beboere, der troede, at det drejede sig om almindelige tyve. Politiet overraskede sabotørerne på trappen. Efter nogen forhandling fandt der en voldsom skudveksling sted. Senere beklagede tyskerne sig ganske vist i højlydte toner over, at alle mærker efter projektiler sad i loftet, og der blev udtrykt tvivl om, hvorvidt betjentene virkelig havde arbejdet hensigtsmæssigt. Et par af sabotørerne var blevet fanget og proppet i udrykningsvognen. Da betjentene blev klare over, at det drejede sig om virkelige sabotører, gav man dem besked om, at de, når der blev tudet kraftigt i hornet, hurtigst mulig skulle se at komme ud og forsvinde. Det behøver vel næppe at siges, at signalet ikke blev overhørt.

XXI

Den 19. september 1944 valgte tyskerne det endelige brud med politiet; som et varsko eller begrundelse for begivenhederne udsendte pressekontoret for den højere SS og politifører i Danmark den 15. september følgende meddelelse:

»Den måde, på hvilken de politiske mord i den senere tid har taget overhånd, har gjort det umuligt for den højere SS og politifører i Danmark længere at tåle, at det danske politi ikke med al energi modarbejder den forbryderiske underverdens gangstermetoder. Der er derfor under forhandling med departementschef Eivind Larsen blevet stillet

den fordring til det danske politi med alle til rådighed stående kræfter at eftersøge morderne og sørge for, at de bliver straffede».

Der kan næppe herske nogen tvivl om, at denne erklæring kun skulle foregøgle en begrundelse for at foretage aktionen mod det danske politi få dage efter. Ved forhandlingerne med dr. Best havde Eivind Larsen klart meddelt tyskerne sit standpunkt den 29. august, og situationen var ikke ændret siden, hvorfor eftersøgning og arrestation af modstandsbevægelsens medlemmer samt sabotage- og jernbanebevogtning måtte anses for politiet uvedkommende.

Om aftenen den 18. september ringede Pancke departementschef Eivind Larsen op i dennes hjem og anmodede ham om sammen med rigspolitichef Begtrup-Hansen og politidirektør Ivan Stamm at komme til møde hos ham på Dagmarhus den 19. september kl. 10,45.

Skønt der ikke forelå nogen bestemt grund til mistillid til tyskernes invitation, havde departementschefen dog en følelse af usikkerhed, som blev yderligere bestyrket, da han kort forinden mødet indfandt sig på Politigården for at ordne nogle papirer på sit kontor. Om formiddagen havde nemlig en ukendt person ringet vagten op og meddelt, at Politigården ville blive stormet i løbet af formiddagen. Fra kompetent side tillagde man ikke denne opringning større værdi, idet man tidligere havde modtaget tilsvarende advarsler, og man intet havde hørt fra politiets faste forbindelser i det tyske politi.

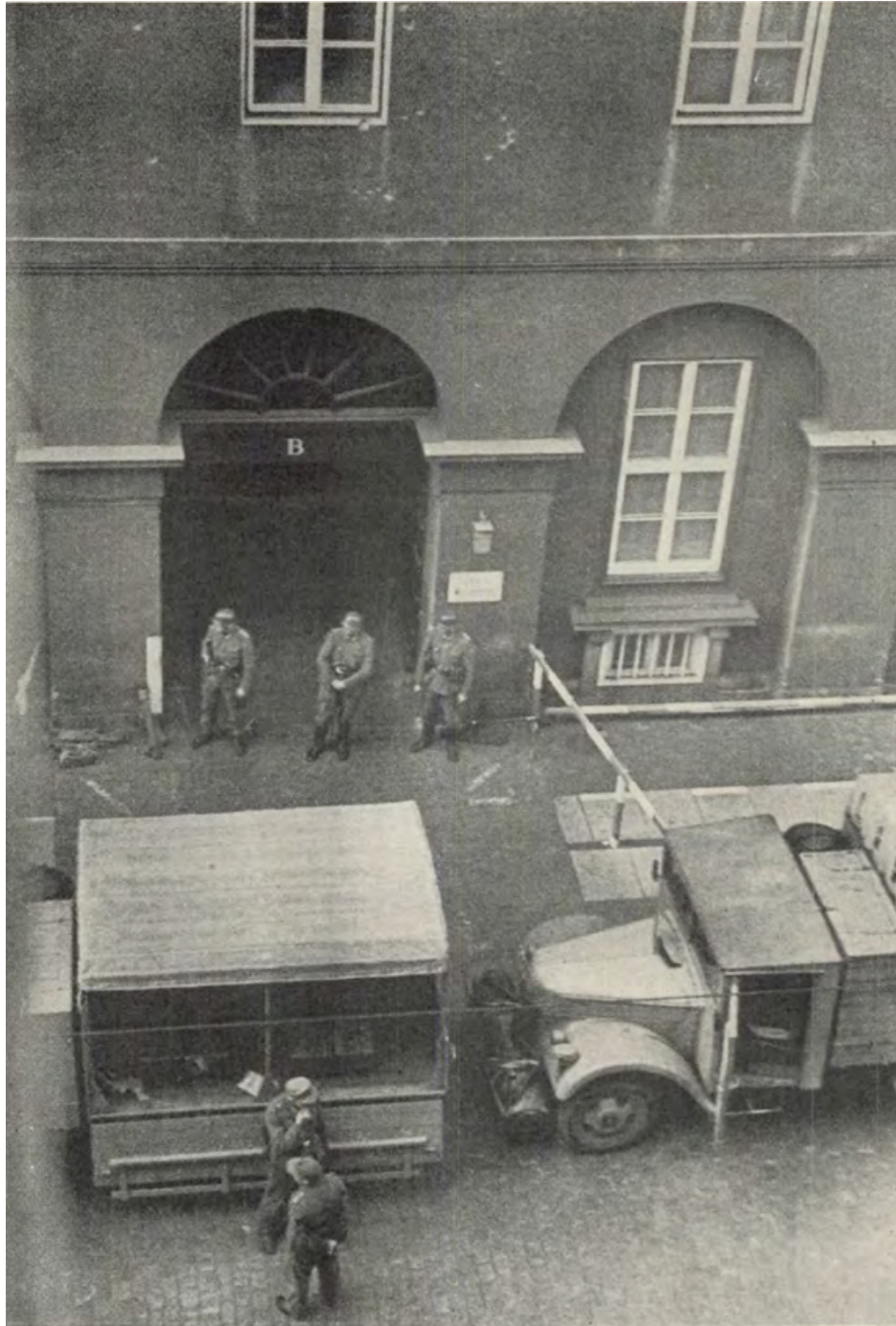
For alle tilfældes skyld blev det dog aftalt, at Eivind Larsens chauffør, en opdager fra Politigården, skulle vente neden for Dagmarhus og holde skarp udkig med et vindue i Panckes kontor. Hvis der på nogen måde forekom noget mistænkeligt ved besøget, ville departementschefen træde hen til vinduet og pudse næse, et tegn, som omgående ville medføre alarmering på Politigården og samtlige politistationer.

Efter en kort ventetid i forværelset blev de tre danske repræsentanter for politiet ført ind til general Pancke, som trådte frem imod dem - og således afskar Eivind Larsen vejen hen til vinduet - og uden nogen som helst indledning kort erklærede:

»Mine herrer. Jeg har i dag befalet at afvæbne det danske politi og sætte det ud af funktion. De må betragte Dem som mine fanger!«

Tyskernes mistillid til det danske politi var - det kan ikke nægtes - særdeles velbegrunderet. Mere og mere åbenlyst havde det stillet sig på »den rigtige side« og havde søgt på enhver måde at sabotere indgreb mod demonstrerende landsmænd. Synligst udslag gav dette sig, da medlemmer af Københavns Ordenspoliti under den store folkestrejke i sommeren 1911 rundt om i byen nedlagde arbejdet og gik tilbage til stationerne, når tyskerne gav dem ordre til at rydde barrikader. Her ser man et sådant hold af danske betjente demonstrativt forlade Nørrebrogade og begive sig hjem til Fælledvejens Politistation.

Ved list og forræderi var det lykkedes at trænge ind i den stærkt bevæbnede Politigård i København, og de tyske vagtposter blev sat ud ved alle portindgange, medens transportvogne holdt parat til at føre de fangne betjente bort. Et mere fejgt og foragteligt kup kunne vanskeligt tænkes.

Kun ved forsvaret af Amalienborg fik politiet lejlighed til at tage en kamp op med fjenden, og vore folk klarede sig stolt - alle angreb blev afslået, og politiet blev på sin post.

Ude i Provinsen fandt politiets afvæbning ligeledes sted den 19. september 1944. Her ser man to betjente i Ålborg, som føres bort til internering - og deportation.

Bovensiepen, der overværede dette Intermezzo sammen med to »danske« SS-officerer, befalede disse at trække våbnene og afvæbne de tre politimænd. De blev under bevogtning ført til et lille rum for senere at blive overført til »Ehrenhaft« i Turisthotellet.

Kl. 11 præcis lød luftalarmen, og ved hjælp af en række danske håndlangere, der ved at foregive ærinde i Politigården var kommet igennem portvagten, faldt denne - til formålet stærkt befæstede bygning - nemt og uden kamphandlinger i tyskernes hænder. Med sædvanlig taktik, ved lumskhed og bagholdsangreb, udført af danske stikkere, havde general Pancke sat 2000 danske betjente ud af spillet, mens de resterende 8000 med få undtagelser gik under jorden og hjalp med i kampen mod undertrykkerne, en indsats, som kom til at betyde meget på grund af de rige erfaringer og den veltrænethed, der blev stillet til rådighed for den underjordiske hær.

Det kan til slut nævnes, at dette skændige overfald udløste en harme i det danske folk, som gav mange impulsen til aktivt at gå med i kampen. Fra forskellig side blev der rettet protester til tyskerne, bl.a. fra rigsdagens fem samarbejdende partier, som klart udtrykte sin harme over dette tyske »magtovergreb«, arbejderbevægelsen fulgte kort efter, og endnu en række institutioner fordømte åbent tyskernes handlingemåde. I kirkerne oplæste præsterne en protest og tilkendegav klart, at politiet var grundlaget for vort retssystem, og uden det var der ingen muligheder for ordnede tilstande i Danmark. Den lovløse tid, hvor overgreb og terrorhandlinger hørte til dagens orden, var kommet, et mareridt var trængt ind over danske borgere, som først skulle ophøre med befrielsen den 5. maj 1945.

TILLÆG

Kapitulationen

Af redaktør P. Stavnstrup

Den 15. juni 1945 besluttede folketinget at nedsætte en kommission med det hverv at »undersøge samtlige politiske og militære forhold, som kan tjene til bedømmelse af, hvorvidt der er grundlag for at gøre ansvar gældende over for ministre eller andre særlig ansvarlige i forbindelse med Danmarks besættelse af tyske tropper den 9. april 1940«, samt at »undersøge samtlige forhold, hvis klarlæggelse af kommissionen anses for nødvendig til bedømmelse af, hvorvidt der er grundlag for at drage ministre til ansvar i anledning af deres embedsvirksomhed under den tyske besættelse«.

Den 4. oktober 1945 afgav kommissionen en betænkning, bilagt med aktstykker og stenografiske referater af de stedfundne afhøringer. Betænkningen, der kun angår selve begivenhederne omkring den 9. april, ændrer intet væsentlig i det billede, man på grundlag af de tidligere foreliggende kilder kunde danne sig. Men på visse punkter - sær-

Første indtrykket - de tyske bombemaskiner over Danmark - vil aldrig blive glemt. Deres drøn i den grålyse morgen var budskabet om vor friheds tab. Og vi hadede dem fra samme sekund.

lig vedrørende de advarsler, der forud for katastrofen tilgik regeringen og de militære myndigheder - bringer den nye enkeltheder, der tjener til at uddybe billedet.

Som i en hovedsum af de indvundne resultater fastslår kommissionen: »Der er ikke, hvad angår de ledende ansvarliges stilling med hensyn til besættelsen af Danmark fremkommet noget som helst, der kan begrunde, at nogen - det være sig en minister eller en ledende militær eller diplomatisk personlighed - skulle have gjort sig skyldig i forhold af landsforræderisk karakter. Det bør efter kommissionens mening her slås fast, at vel er der begået fejl og forsømmelser, men der har ikke af nogen af de pågældende været udvist utilbørligt forhold til besættelsesmagten, hverken før eller selve den 9. april«.

De »fejl og forsømmelser«, som kommissionen på det politiske og efterretningsmæssige område har konstateret, angår, som det ses af betænkningen, især den uhørte mangel på kontakt og samarbejde mellem de politiske og militære instanser og mellem disse sidste indbyrdes, der kendetegnede situationen herhjemme i tiden før den 9. april og på selve denne dag.

Den 8. januar 1940 indberettede kommandørkaptajn Kjølser fra Berlin:

»Indtil tidligt forår skulle den militære situation forblive nogenlunde stabil ... Derefter skulle det tidligere planlagte, men opgivne angreb på Holland finde sted samtidig med, at man ved et tryk på Danmark ville forsøge på at få vort land til at tillade oprettelsen af tyske luftbaser i Nordjylland, nærmere betegnet Thy (Limfjordens vestlige del); dette skulle medføre, at Nordsøens nordlige del med forbindelseslinierne til Norges nordlige havne kunne komme under tysk kontrol«.

Viceadmiral Rechnitzer forklarede over for kommissionen, at han ikke havde tillagt disse planer »nogen alvorlig betydning«, og at han navnlig ikke har opfattet dem som ensbetydende med, at der påtænkes et angreb på Danmark. Ønskede tyskerne en sådan luftbasis, ville det være mere sandsynligt, sagde han, at »der kom en henstilling til den danske regering om en konciliant ordning om oprettelse af den«. Alsing Andersen erklærede, at han ikke var sikker på, at han havde set denne indberetning personlig, men han »kunne godt huske noget om

den«. Rechnitzer havde omtalt den for ham. Den gav imidlertid ikke anledning til overvejelser i ministeriet. Munch udtalte, at han ikke havde nogen som helst erindring om den, så at den ikke kunne have været forelagt ham. Heller ikke generalerne Prior og Gørtz har kendt den.

Den 13. februar 1940 indberettede Kjølser - på grundlag af meddelelser fra det rumænske gesandtskab i Berlin - følgende til søværnskommandoen:

»Under de operationsplaner, der har været under overvejelse i den tyske Oberkommando der Wehrmacht, og som omfatter de tidligere også af mig indberettede okkupationsplaner af Holland og Belgien, er ligeledes indgået overvejelser, gående ud på betimeligheden af, dersom et sådant fremstød lykkes, da også at indrette støttepunkter for den tyske flåde og luftmagt i Danmark (Jyllands vestkyst) samt på den norske vestkyst. Derimod skulle lignende planer i alt fald ikke i første række omfatte Sverige, først og fremmest fordi dette land ikke besidder nord-søhavne, men også på grund af Sveriges bedre militære beredskab«.

Om denne indberetning gælder ganske det samme som om indberetningen af 8. januar: Rechnitzer har omtalt den for Alsing Andersen, og derved er det blevet. Prior og Gørtz blev ikke gjort bekendt med den, og heller ikke Munch har set den.

Udenrigsministeriets forhold til de to indberetninger udgør i øvrigt et kapitel for sig. Marineministeriet har sendt udenrigsministeriet en kopi af dem, men disse kopier er ikke blevet forelagt ministeren og heller ikke, så vidt Munch kunne oplyse, nogen af de ledende embedsmænd i udenrigsministeriet! De er åbenbart uden videre gået ind i arkivet. Den almindelige forretningsgang i ministeriet var, forklarede Munch, denne, at »hvis der fremkom noget, som man skønnede var af interesse, så gik det til de højere embedsmænd, som så bedømte, om det skulle gå videre til udenrigsministeren, men her synes det altså ikke at være gået til dem«. Kommissionen søgte at komme til bunds i, hvem der havde ansvaret for denne forsømmelse, men forgæves.

I den generalrapport, som søværnskommandoen forelagde kommissionen, forekommer et incidenspunkt af den største betydning.

Som oplyst i den almindelige fremstilling af begivenhederne om-

Om eftermiddagen den 9. april landsattes de tyske tropper fra en af de store transportdampere »Hansastadt Danzig«, der har lagt til ved Langeliniekaen.

kring den 9. april henvendte udenrigsminister Munch sig den 5. april til de herværende gesandter for Sverige og Norge for at bede dem indhente deres respektive regerings syn på meddelelserne om de tyske troppesamlinger. De svar, man nogle timer efter modtog, virkede i høj grad beroligende på regeringen. Men netop samtidig modtog søværnskommandoen gennem den svenske legation en meddelelse, som stod i direkte modstrid med svarene fra Stockholm og Oslo. Kommandørkaptajn F. C. Pontoppidan, der var ansat i marineministeriet med det hverv at vedligeholde forbindelsen mellem ministeriet og de udenlandske marineministerier, de fremmede legationer samt våbenattachéerne, forklarede for kommissionen følgende:

Da han fredag den 5. april om formiddagen sad i et møde med captain Denham og commander Furse, blev der ringet til ham fra den svenske legation, at der var indgået en meddelelse til ham af strengt

fortrolig art, og der blev spurgt, om legationssekretær Ekstrand, der i den svenske marineattachés fraværelse varetog dennes funktioner, kunne komme op til ham med det samme. Han svarede, at han i øjeblikket havde et møde, men at han umiddelbart efter dette ville komme hen i legationen. Da han indtraf her, gav Ekstrand ham fra den svenske forsvarsstab en meddelelse vedrørende de tyske troppe- og skibssamlinger i Østersø havnene samt om troppekonzentrationerne i Nordtyskland. Disse sidste skulle bestå af 12 divisioner. Ved Stettin var der samlet store mængder af fladbundet skibsmateriel, og det drejede sig derfor efter den svenske forsvarsstabs sikre formodning om en mod Danmark rettet aktion.

Meddelelsen kom, oplyste Pontoppidan efter sine dagbogsoptegnelser for kommissionen, »direkte fra den mand, der ikke alene i Sverige, men i hele Norden måtte anses for at være den bedst underrettede og den kyndigste til at bedømme mulighederne for den politiske og militære situations udvikling, nemlig chefen for forsvarsstabens efterretningsafdeling«. Forsvarsstaben havde, sagde den svenske legationssekretær til Pontoppidan, ikke villet undlade at give den foruroligende meddelelse videre, selv om den måtte gå ud fra, at marineministeriet i København allerede havde den, bl.a. fra det kurérbrev, som den danske gesandt i Berlin den 4. april havde sendt udenrigsministeriet. Pontoppidan undrede sig med god grund over, at han kunne få den foruroligende meddelelse såvel som oplysningen om, at kammerherre Zahle den foregående dag havde sendt en indberetning, tidligere via Stockholm end gennem udenrigsministeriet. På dansk side burde dette i hvert fald være taget som et vidnesbyrd om, hvor hurtigt og sikkert underrettet det svenske militære efterretningsvæsen fungerede. I de dagbogsoptegnelser, admiral Rechnitzer oplæste for kommissionen, hedder det da også: »I forsvarsstaben i Stockholm var stemningen meget nervøs«.

Pontoppidan ringede fra den svenske legation til marineministeriet for at træffe admiral Rechnitzer, der imidlertid var gået til frokost. Han begav sig derefter op i ministeriet. På vejen dertil traf han den daværende chef for udenrigsministeriets politiske afdeling, legationsråd Svenningsen, hvem han gjorde bekendt med den svenske meddelelse. Ankommet til ministeriet - klokken var da henimod 14 - traf han Alsing Andersen, der kom lige fra det ministermøde, hvor Munch havde

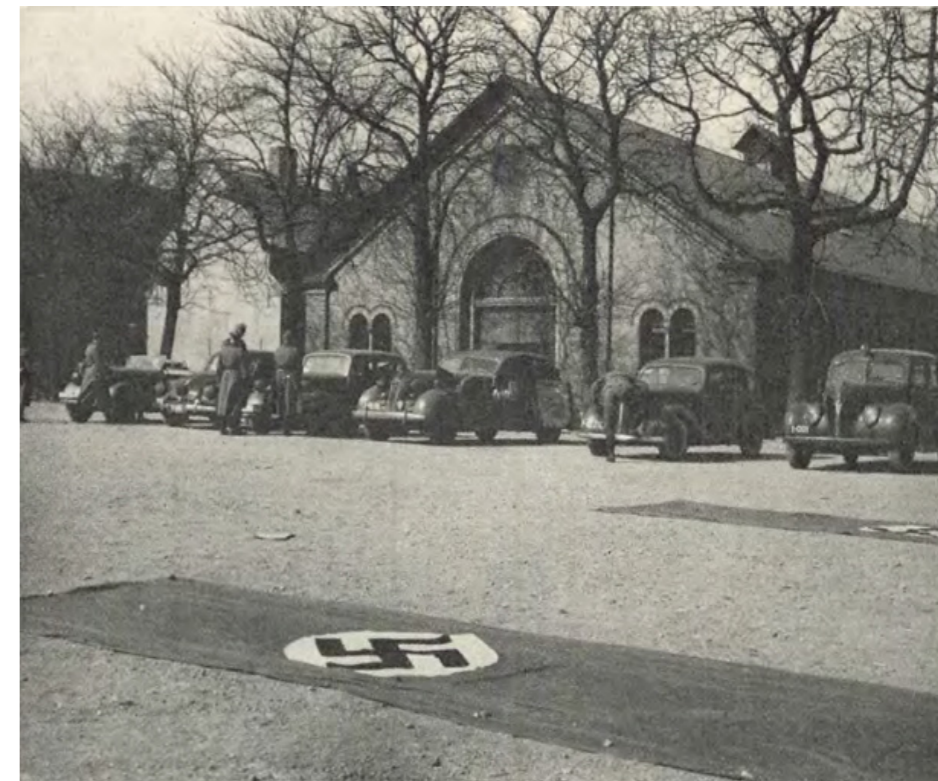

Efter landsætningen, marcherer tropperne op på kajen. På dette tidspunkt har kapitulationen allerede fundet sted, og »beskytterne« kan - med en skare af nysgerrige efter sig - gå i gang med deres velsignelsesrige virksomhed.

forelagt Zahles indberetning. Pontoppidan underrettede ministeren om, hvad han havde erfaret, og da umiddelbart efter Rechnitzer kom til stede, fik også han meddelelsen derom. Endelig underrettede Pontoppidan chefen for marinestaben, afdøde admiral Hammerich. Dermed anså Pontoppidan sin mission for endt, idet Hammerich også var chef for marinens efterretningssektion.

Den svenske forsvarsstab var i øvrigt den dag ikke ene om at advare de danske myndigheder. Rechnitzer oplyser i sin redegørelse til kommissionen, at »også fra den herværende britiske legation kom der fra colonel Craig, der nærmest gjorde tjeneste som militærattaché, lignende oplysninger«. Endvidere modtog generalstaben fra det hollandske gesandtskab meddelelser af tilsvarende karakter.

I Kuppet er hagekorsflag lagt ud på jorden, så de tyske flyvere kan vide, at kuppet er lykkedes. Alt er gået efter beregning. Praktisk talt uden modstand er den danske hovedstad faldet i Hitlers hænder.

Hvorledes reagerede man nu fra dansk side over for alt dette? Af forhandlingerne i kommissionen synes det at fremgå, at alle disse advarsler - på samme måde som de Kjølens'ske indberetninger af 8. januar og 13. februar - er »gået direkte i arkivet«. Adspurgt i kommissionen erklærede Rechnitzer, at han ikke så nøje husker, om han har forelagt den svenske meddelelse for ministeren. Men, føjer han til, »jeg går ud fra, at alle forhold er drøftet i mødet, og formentlig også dette her, hvis man har haft kendskab til det på det daværende tidspunkt. Jeg kan ikke se nogen som helst anledning til, at det ikke skulle være blevet drøftet, for vi talte fuldstændig åbent og utvungent med hinanden om alle mulige forhold, og der var ikke nogen som helst foranledning, hverken fra ministerens eller navnlig ikke fra min side, til at skjule noget som helst. Hvad skulle formålet være med det?« Trængt af folketingsmændene Westermann og Amby vedgår imidlertid Rechnitzer, at han »ikke har tillagt denne meddelelse gennem kommandørkaptajn Pontoppidan fra det svenske gesandtskab nogen større betydning« -

Og på Hotel d' Angleterre modtager general Kaupisch om formiddagen den danske presse for at forklare den, hvor selvfølgelig overfaldet på Danmark har været, og hvor inderligt venskabeligt man føler for det undervungne land.

den indeholdt intet andet nyt end oplysningen om de 12 divisioner, sagde han -, og når det var blevet meddelt, at »man var meget nervøs inden for forsvarsstaben oppe i Stockholm, kan det måske have skyldtes en telefonsamtale med en tilfældig officer, som har været noget nervøs, og det kan være forstærket senere hen gennem en tilfældig udtalelse«. Alt i alt gjorde efter Rechnitzers opfattelse regeringen og udenrigsministeren ret i at skønne, at man i Sverige ikke anså situationen for at være faretruende, hvad Danmark angik.

Alsing Andersen blev i kommissionen stillet over for spørgsmålet om, hvorvidt han inden ministermødet den 5. april klokken 14,30 var gjort bekendt med henvendelserne fra den svenske flådestab og det hollandske gesandtskab. Der udspandt sig i denne anledning følgende ordskite:

Alsing Andersen: Hertil må jeg i øjeblikket svare nej, for jeg er ikke klar over, hvilke henvendelser, der sigtes til. Jeg mener ikke at have hørt noget om den svenske flådestab og det hollandske gesandtskab.

Hjermind: Det er omtalt af viceadmiral Rechnitzer i hans beretning til kommissionen, at man om eftermiddagen den 5. april fik en meddelelse, dels fra den svenske forsvarsstab og dels fra den hollandske forsvarsstab, og det er ligeledes oplyst, at man samtidig får en meddelelse fra colonel Craig, der gør tjeneste som militærattaché ved den britiske legation. Er disse tre henvendelser overhovedet ikke refereret for forsvarsministeren?

Alsing Andersen: Jeg mindes dem ikke.

Også Munch blev adspurgt i kommissionen. Folketingsmand Westermann ønskede at vide, om den svenske meddelelse var blevet refereret i ministermødet klokken 14,30. Det hedder herefter i det stenografiske referat:

P. Munch: Det har jeg aldrig nogen sinde hørt noget om.

Westermann: De har aldrig hørt den meddelelse?

P. Munch: Nej. Vi henvendte os til den svenske gesandt, og han gav direktør Mohr det svar, jeg nævnede før. Det andet har jeg aldrig hørt noget om.

Westermann: Har De heller ikke hørt, at den 5. april blev kommandørkaptajn Pontoppidan, viceadmiralens sekretær, kaldt til det svenske gesandtskab for der at få en meddelelse fra den svenske forsvarsstab, som gik ud på, at der forestod et angreb på Danmark?

P. Munch: Jeg har aldrig hørt det, før nu De nævner det.

Westermann: Har De ikke hørt, dr. Munch, at samme dag sker der en henvendelse fra det hollandske gesandtskab om, at et sådant angreb på Danmark forestod?

P. Munch: Nej.

Aksel Møller: Må jeg blot for fuldstændighedens skyld nævne, at fra den britiske legation kom der i følge viceadmiral Rechnitzers udsagn den 5. april oplysninger svarende til dem, der var kommet fra Sverige

og Norge¹⁾), gennem colonel Craig.

P. Munch: Jeg har ikke hørt noget om det, og den britiske gesandt har ikke sagt det til mig i hvert fald.

Folketingsmand Amby kunne derefter udtale sin forbavselse over, at der ikke bestod noget samspil eller nogen naturlig forbindelse mellem de militære instanser og udenrigsministeriet.

Som det fremgår af forholdet vedrørende de Kjølens'ske indberetninger af 8. januar og 13. februar var man imidlertid heller ikke i udenrigsministeriet særlig lydhør over for de advarsler, der indløb. Et nyt vidnesbyrd herom afgiver søværnskommandoens beretning til kommissionen, hvori det hedder, at søværnskommandoen mandag den 8. april klokken 11 - altså endnu inden dagens mange møder i ministeriet og mellem ministrene, de militære myndigheder og partiformændene havde fundet sted - af udenrigsministeriet var blevet informeret om, at ministeriet ved aflytning af en telefonsamtale kunne oplyse følgende:

»I Berlin mener man, at opretholdelsen af neutraliteten i Norden kun er et spørgsmål om timer. Det hævdes, at Norden ikke har skænket Tysklands advarsler fornøden lydhørhed. Politiet og de militære myndigheder planlægger tyske modforholdsregler. Da det engelske skridt (mineudlægningerne) var ventet i Berlin, er de militære forholdsregler langt fremskredne, og aktionen kan ikke lade vente mange timer på sig«.

Det fremgår ikke af søværnskommandoens beretning, under hvilke omstændigheder denne telefonaflytning har fundet sted, hvem der har ført den gengivne samtale, om det f.eks. skulle være en samtale mellem det tyske udenrigsministerium og det tyske gesandtskab i København, eller om det skulle være en pressesamtale.

Kommissionen har ikke søgt disse spørgsmål klarlagt eller overhovedet beskæftiget sig med sagen.

1) Formentlig en fortalelse eller fejlskrift for: Holland.

Flåden den 9. april

Af kommandør C. Westermann

Skønt foranstående redegørelse for »flåden den 9. april« er skrevet i slutningen af 1943 og begyndelsen af 1944, giver de senere fremkomne oplysninger ingen anledning til at ændre noget, hverken i beskrivelsen af begivenhederne eller i den karakteristik af personer, som den gang blev nedskrevet.

Resultatet af den parlamentariske kommissions undersøgelse bekræfter og understreger den karakteristik, jeg har givet af viceadmiral Rechnitzer, og bekræfter min opfattelse af ansvarets rette placering.

Et spørgsmål, som den parlamentariske kommission særligt måtte interessere sig for at få opklaret, var, hvorledes det kunne gå til, at søværnet var ganske uforberedt, medens hæren var i alarmberedskab eller forhøjet beredskab.

Kommissionens afhøringer har ikke bragt en fuldstændig klaring af dette spørgsmål. Forsvarsminister Alsing Andersen hævder, at han

Ved Langelinie tidligt om morgenen den 9. april, et par timer efter besættelsen. Yderst ude i horisonten t.h. skimtes Middelgrundsfortet.

den 8. april har givet viceadmiral Rechnitzer ordre til alarmberedskab, medens viceadmiralen hævder ikke at have modtaget en sådan ordre. Der står altså påstand imod påstand.

Forklaringen på den fremkomne misforståelse kan udledes af min redegørelse på pag. 171, 2. og 3. stk., vedrørende forhandlingerne den 8. april om formiddagen. Forsvarsminister Alsing Andersen har nemlig over for den parlamentariske kommission hævdet, at han opfattede den tilladelse, han medbragte fra mødet hos h. h. kongen, til at etablere alarmberedskab, som gældende både for hæren og søværnet, medens viceadmiral Rechnitzer hævder at have opfattet ylladelsen alene som en imødekommelse af det af hærens myndigheder fremførte ønske om alarmberedskab for hæren. Et sådant ønske var ikke fremsat af søværnet.

Den nuværende viceadmiral, Vedel, som var til stede ved mødet i sin egenskab af souschef i marinestaben, har over for kommissionen udtalt, at han ikke har opfattet ordren som omfattende søværnet.

Imod den af forsvarsminister Alsing Andersen givne fortolkning taler følgende: Den 9. april kl. 5 om morgenen udsteder viceadmiralen ordre til, at søværnet skal sættes i alarmberedskab. Forsvarsministeren erkender at have hørt denne ordre blive udgivet, man har ikke fæstnet sig ved, at alarmberedskab i så fald ikke kan have været etableret i forvejen. Han oplyser, at han først fik kendskab til, at søværnet havde været ganske uforberedt, gennem samtaler i rigsdagen dagen derpå.

Tiden vil vise, om en eventuel rigsretsundersøgelse kan bringe yderligere klaring i dette spørgsmål; men under alle omstændigheder må det med rette kunne bebrejdes forsvarsminister Alsing Andersen, at han ikke har givet sin ordre om alarmberedskab for søværnet så tydeligt, at blot én af de to repræsentanter for søværnet kunne forstå den, og han burde have sikret sig, at en så vigtig ordre også var gennemført.

Det havde været viceadmiral Rechnitzers pligt, ud fra det kendskab, han havde til forholdenes udvikling, at søge bemyndigelse til at sætte søværnet i højeste alarmberedskab; det havde været hans pligt af eget initiativ at søge sådan bemyndigelse, når han vidste, at hæren var i alarmberedskab, og mente, at en tilsvarende ordre ikke var givet søværnet. Men viceadmiral Rechnitzer fulgte konsekvent og stædigt sin egen linie, der var den, at der ikke under nogen omstændighed måtte risikeres noget væbnet sammenstød med tyskerne.

Hvis ikke både forsvarsminister Alsing Andersen og viceadmiral Rechnitzer havde svigtet så afgørende, havde vi været forskånet for den beskæmmende måde, hvorpå København blev besat og flådens skibe overrumplede.

